

Csephealom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2008.

18.
kötet

SZÉPHALOM
KINCSEI ÉS ÜZENETEI

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Mezey István
rajzaival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
Kazinczy szoborportréja
Ferenczy István alkotása (1827)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

„MI EZT A NYELVET SZERETNI TARTOZNÁNK...”

Sólyom László ünnepi beszéde
Köszöntők a Magyar Nyelv Múzeuma megnyitásakor
A zempléni és abaújjai régió és anyanyelvünk
Megjegyzések Zemplén 19. századi nyelvéről

KAZINCZY ÉS KORA

Az elődökhöz való viszonyulás első folyóiratunkban
Kazinczy szerepe a nyelvkérdés történetében
Kazinczy a kényszerűség és szabadság között
Mentalitás és nyelvhasználat a *Fogságom naplójában*
A Kazinczy család alsóregmecsei telkei

MESTEREK ÉS MŰVEK

Boldogságkeresés a reneszánszban
Bibliai hatás irodalmunkban
Eötvös, Mikszáth és Pósa Lajos megidézése
Wass Albert két művéről

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Mezővárosi oklevelek regesztái Abaújból és Zemplénből
Magyar nemességet szerző görögök
Erdőbénye népének élete a 18. században
18. századi erdélyi textíliák
Egy szolgálatra szegődött ember: Miklósy István
Magyar mondák Krisztus urunkról

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Vályi Pál franciaországi utazása a 19. században
Szabó Béni brassói szücsmester önéletrajza
Egy kassai magyar asszony a történelem sodrában
Menekülés a kommunizmusból 1956-ban

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Kazinczy apokrif naplója
Könyvekről, konferenciákról
Búcsú Csiha Kálmántól, Détshy Mihálytól, Tellingner Istvántól
Társaságunk tevékenysége évkönyveink tükrében

TARTALOM

„MI EZT A NYELVET SZERETNI TARTOZNÁNK...”

SÓLYOM LÁSZLÓ: Ünnepi beszéd	3
ÓDOR FERENC: Köszöntő	7
HÖRCSIK RICHÁRD: Köszöntő A Magyar Nyelv Múzeuma avatóünnepségén	8
SZAMOSVÖLGYI PÉTER: Köszöntő szavak	9
SCHNEIDER MÁRTA: Múzeumot avatunk...	10
KAZINCZY FERENC A. G.: Üdvözlő beszéd	11
SÍPOS LAJOS: „... fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget...	13
PÉNTÉK JÁNOS: Kolozsvári üdvözlés	15
HALÁSZ PÉTER: A magyar nyelv köszöntése	17
ÚJSZÁSZY LÁSZLÓ: Köszöntő	18
RADVÁNYI GYÖRGY: A Magyar Nyelv Múzeumának hajléka és környezete	19
FEHÉR JÓZSEF: Múzeumunk első kiállításai	24
KOVÁTS DÁNIEL: Esszék a magyar nyelvről (Múzeumunk első szakmai konferenciája)	27

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

SZATHMÁRI ISTVÁN: A zempléni–abaúji régió és anyanyelvünk	29
MIZSER LAJOS: Megjegyzések Zemplén vármegye 19. századi nyelvéről	35
VIZI E. SZILVESZTER: A magyar nyelv hete, 2008	47
GRÉTSY LÁSZLÓ: Nemzeti kincsünk ünnepén	49
BALÁZS GÉZA: A mi nyelvünk	51
DEME LÁSZLÓ: Folytassátok! Bevezető gondolatok az ifjúsági anyanyelvi táborban	59
HALÁSZI ALADÁR: Nyelvhasználatunk bűzbombái	61
NAGY LEVENTE: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008.	69

KAZINCZY ÉS KORA

DEBRECZENI ATTILA: Az íróelődökhöz való viszony a <i>Magyar Museum</i> programírásában	75
BÍRÓ FERENC: Kazinczy Ferenc szerepe a nyelvkérdés történetében	83
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc a kényszerűség és szabadság között	89
SZILÁGYI MÁRTON: Rendiség, mentalitás, nyelvhasználat (A <i>Fogságom naplója</i> rétegei)	101
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816) II.	109
GECSEI KOLOS: Kazinczynak <i>Poétai Berke</i>	125
KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy Ferenc könyvei között	133
KOVÁTS DÁNIEL: A Kazinczy család alsóregmeci telkei	139
KISS LÁSZLÓ: Kazinczy sógora, dr. Dercsényi (Weiss) János	149
BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc adattár	159

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ: Az emberi teljesség kérdése és a boldogságkeresés a reneszánszban	161
FÁBIÁNNÉ SZENCZI IBOLYA: Szenci Molnár Albert zsoldárfordításai	169
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Bibliai hatás irodalmunkban	179
MARTINÁK JÁNOS: Eötvös József költészetéről	185
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Mikszáth meséje Patak váráról	195
KUN MIKLÓS JENŐ: Pósa Lajos, a nemzetnevelő	201
BALÁZS ILDIKÓ: A jelenkori történelem forrágában (Wass Albert: Jönnék!)	211
NYIRI PÉTER: A csoda nyomában (Wass Albert: Elvész a nyom)	221
SZATHMÁRI EMÍLIA: Koncz Sándor, az igehirdető	229
KONCZ SÁNDOR: Példázatok	237
KÉZI ERZSÉBET: Ausztria a mai osztrák irodalomban	245
KOVÁCS ELEONÓRA: Egy magyar költő idegenben. Keszei István és a magyar nyelv	253
KELEMEN ERZSÉBET: Látható nyelv és szürrealizmus (Papp Tibor verseiről)	259

NAGY GÁSPÁR

Szavak

Sütnek a szavak
fájnak
de becsületére a
szájnak
Mondják a szavak
mondják
ami legbelül fáj
mondják:
a kitagadotról
szólnak
hamis szavaktól
óvnak –
Szállnak a szavak
szállnak
tél előtt nyár előtt
járnak
Idők jövődjében
úsznak
viszik a múltat is
túsznak
Sírnak a szavak
sírnak
amennyit csak
kibírnak
Égnek a szavak
égnek
fényes hitű jövőt
remélnek
füsttelen lobogón
égnek

*És dicséretére az Égnek
magasába indul ez ének*

Szatmárcsaba Város Iskola: Kádár Ferenc Értelmével
a Magyar Nyelv Művelődési Iskolájában 2009-ben tartották:

Szavak Rapszódikus-Ének magyar-módra
Óda a magyar nyelvhez Nagy Gáspár versére
Vegyeskara, kamarazenekearra és orgonára (Op. 168.) Szokolay Sándor

J. - Sz. 34
A. - Sz. 34
A. - Sz. 34

Flauto 1
Flauto 2
Obbo 1
Obbo 2
Clarinetto in Bb
Fagott 1
Fagott 2
Soprano
Alto
Tenore
Basso
Violino I
Violino II
Viola
Violoncello
Contrabbasso
Organo

Copyright © 2008

Ősbemutatóként hangzott el a múzeumavató
ünnepségen Szokolay Sándor műve
a szerző vezényletével.
Közreműködött Zemplén egyesített vegyes kara,
a Lavotta Kamarazenekearra
(művészeti vezető: Dombóvári János)
és dr. Horkay Tamás (orgona).
(KEMECSEI BALÁZS FELVÉTELE)

„Mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk...”

„Mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk. Vizsgáljuk, mely szerek által gyarapodhatik; elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csináltak mások, s mi használ néküink.

A maradék tanúja lesz tetteinknek...”

(Kazinczy Ferenc)

SÓLYOM LÁSZLÓ

Ünnepi beszéd

Tisztelt Ünneplő Közönség, Hölgyeim és Uraim!

A Magyar Nyelv Hete ebben az esztendőben különösen nagy ünnep: tizenhárom év küzdelmeinek eredményeképpen felavatjuk a Magyar nyelv Múzeuma épületét. Kazinczy Ferenc „szentélye” mellett, íme, áll a régen várt intézmény, amely a szó eredeti értelmében muszeion, a magyar nyelv műsájának szentélye lesz. Értéktörző és egyben a nyelv fejlődését inspiráló tudományos műhely és nemzedékek nevelője.

Az épület máris otthont ad tudományos konferenciának és három kiállításnak is. Várjuk, hogy ősszel megnyíljon az állandó kiállítás, amely a Magyar Nyelv Múzeumát meghatározza, és amellyel a Múzeum hivatását betölti.

Miért kell ünnepelni, külön figyelemre méltatni a nyelvet? Hiszen természetes közegként élünk benne és vele. A nyelvi kommunikáció emberlétünk megkülönböztető jegye. Éppen ezért a nyelv állapota emberi és közösségi létünk minőségének mutatója is. Beszéde bárkiről a legtöbbet mondja el. Ugyanígy a nyelv gazdagsága, képessége arra, hogy a legbonyolultabb jelenségeket is pontosan kifejezze, továbbá a nyelvhasználat igényessége vagy ápolatlansága a társadalomról is sokat árul el. Költészet és líra a nyelv egyik magassága, de nélkülözhetetlen a másik is: az értekező próza, fogalmi pontossága. Büszkék lehetünk rá, hogy magyarul minden tudományt lehet művelni.

Bartók a népzénét élő organizmusnak, természeti jelenségnek tekintette. Mennyire áll ez a hasonlat a nyelvre is! Kodályt egész életében foglalkoztatta a magyar nyelv és a magyar népzene kapcsolata. Az Ő nyomán lett természetes, hogy az anyanyelv mellett zenei anyanyelvről is beszélünk. De a tágabb világ birtokbavételéhez természetesen a nyelv művelése, nemesítése és állandó fejlesztése is szükséges. Ezért tette Széchenyi István 1825-ben a magyar nyelv művelését az Akadémia fontos feladatává. S a Magyar Tudományos Akadémia azóta is hű ehhez, méghozzá úgy, hogy a jövőbe tekint. Ennek egyik megnyilvánulása az Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottság. Öröm számunkra, hogy a Magyar Nyelv Hetét az Akadémia elnöke nyitja meg itt.

Széchenyi rendelkezése – éppúgy, mint a nyelvújítás – nemcsak a magyar nyelv alkalmassá tételét szolgálta arra, hogy a modern korba anyanyelvünkön léphessünk be. Elválaszthatatlan ez attól az elemi vágytól, hogy magyar nemzetként megmaradva lépjünk be a modern világba. Nyelv és nemzet azonossága a magyarságra különösen érvényes. A sír, hol nemzet sülyyed el, Herder értelmezésében is a nyelvtelenség sírja, hiszen ő a magyar nyelv elvesztését jósolta. Mai nemzetfelfogásunk az állampolgárságon alapuló politikai nemzettel szemben a kulturális nemzet fogalmát vallja. Ennek alapja pedig a kulturális identitás, s azon belül mindenek előtt a magyar nyelv közössége. Ehhez járul a közös történelmi tudat és az ugyanahhoz a kultúrához tartozás.

A magyar nemzet fennmaradásához nélkülözhetetlen, hogy használjuk és ápoljuk a magyar nyelvet, hogy akarjuk fenntartani, megőrizni a magyar nyelv minőségét. S mivel a magyar nemzet nemcsak Magyarország határain belül él, különös jelentősége van az anyanyelv használatához való jog érvényesítésének. Ez a jog a személyiségalapját érinti, s ezért az egyik legalapvetőbb emberi jog, amely nem korlátozódik a magánhasználatra, hanem kiterjed a nyelv közösségi használatára, beleértve a politikai nyilvánosságot is, valamint az egyenjogúságot is. Nem véletlen, hogy a nyelvet kezdi ki az asszimiláció, vagy hogy egyes helyeken támadások akarnak eltéríteni a magyar beszédétől.

Ha tehát a magyar nemzet egységéről beszélünk, a magyar nyelv egységével is foglalkoznunk kell. Így talán jobban megértjük, hogy ma már a hagyományos táji tagozódáson túlmenő résztszadalmakból áll össze a magyarság. Ezeken a részekben belül is a nyelv állapota, veszélyeztetettsége vagy éppen virágzása más és más, jelezve a magyar nép vidékenként, és ottani társadalmi helyzetéből adódó, nagyon eltérő helyzetét és kilátásait. Vajon hogy reagálunk arra, hogy az Osiris Idegen szavak szótára tele van olyan jövevényszavakkal, amelyeket a felvidéki, erdélyi stb. magyarság az adott államnyelvből véve használ?

De itthon is elválaszthatatlan a nemzeti öntudattól a magyar nyelvért érzett felelősség. Bizony együtt sorvad a szép kiejtéssel, a hosszú és rövid hangok közötti különbségtétel elhagyásával, a helytelen hangsúllyal és a mondat dallamával a többi érték is. Hogy ismét Kodályt idézzem: „A magyar egyre többen fújják hamisan”.

Ne fordítsuk el azonban a tekintetünket azokról, akik nem magyar anyanyelvűek! Míg küzdünk nyelvünkért és jogaiért, számoljunk azzal a sokféleséggel, amely ma Európában szembetűnő. Számunkra a nemzet nyelvében él. Viszont el kell fogadnunk azok igényét is nemzeti azonosságukra, akik már nem beszélnek anyanyelvüként eredeti nemzeti nyelvüket, de fenntartják az anyanemzetükhöz tartozást. Vagy: megfordulni látszik a cigányság nyelvi asszimilációjának iránya. Ha igen, vajon hány nyelvi közösséget alkotnak majd? Kihaltnak hitt, elnyomott nyelvek támadnak fel Európában; az egységes állami normával szemben régi tájnyelvek kapnak erőre. Franciaországban óriási siker az a film, amely ezt a konfliktust kedves humorral dolgozza fel: egy „francia” kalandjai Pikárdiában, vagyis a francia-belga határvidéken, ahol ismét divatosá tették a más számára alig érthető északfrancia-vallon dialektust. El kell igazodnunk a kis és ritka nyelvek jogi védelmében, a regionalizmus, autonómiák és nemzetépítés labirintusában – lásd például Katalóniát. De mindig hangsúlyozni kell a teljes történelmi összefüggést. E nélkül csekély öröm, ha például nemzetközi konferencián a csángó nyelvet és helyzetét a lappal párhuzamosan tárgyalják.

A magyar nyelv hetén és múzeumában a kétnyelvűség, a többnyelvűség és a nyelvek kölcsönhatása is megkerülhetetlen téma. Hiszen a magyarság jelentős része él idegen nyelvi környezetben. Másrészt a széles körben elterjedt, tanult idegen nyelv és a hozzá tartozó kultúra is nyomot hagy a nyelvi és más műveltségen – a Horatius-nostertől a mai anglicizmusokig.

Szakemberek tudják leginkább áttekinteni a témák gazdagságát, amelyek mind a Magyar Nyelv Múzeuma gyűjtő- és hatókörébe tartoznak, és ők becsülhetik meg igazán azt a sokféle hatást, amely innen kiindulhat. Várom a tudományos közleményeket, és még jobban várom a látogatók sokaságát. Látom magam előtt a kiránduló osztályokat, akiket biztosan megérint a hely szelleme, s később egyszer csak felmerül bennük Kazinczy klasszicista emlékhelye, vagy ahogy feltették a fülhallgatót, és hallhatták a különböző magyar nyelvjárások hangzó példáit. E múzeum eltervezője, majd mindazok, akik összefogtak megépüléséért, és akik itt dolgoztak, pótolhatatlan szolgálatot tettek és tesznek a magyar nemzetnek.¹

¹ A Magyar Köztársaság elnökének beszéde a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma avatóünnepségén hangzott el, 2008. április 23-án. A következőkben az ünnepi alkalomból tartott további üdvözlő beszédek és előadásokat közöljük. Köszöntőt mondott a térség országgyűlési képviselője, Sátoraljaiújhely város polgármestere, a kulturális szakállamtitkár, a író úkunokája, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, valamint a Honismeret Szövetség elnöke és a Miskolci Akadémiai Bizottság titkára.

**Dr. Sólyom László köztársasági elnök átvágta a nemzetiszínű szalagot a múzeum avatásakor
Mögötte dr. Kazinczy Ferenc és dr. Ódor Ferenc**

SZIGETI SÁNDOR FÉNYKÉPELVÉTELEIVEL ILLUSZTRÁLJUK AZ ÜNNEPI SZÖVEGEKET

A történelmi egyházak képviselői megáldották az új intézményt

ÓDOR FERENC

Köszöntő

Tisztelt Ünneplők!
Hölgyeim és Uraim!

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat és a megyénkben működő Kazinczy Ferenc Társaság már a kilencvenes évek közepén elgondolta egy magyar nyelvtörténeti múzeum létrehozását. Pásztor Emil nyelvész, főiskolai tanár a Kazinczy Társaság közgyűlésén, 1994-ben a következőket mondta:

„A mi édes anyanyelvünknek nagy múltja és gazdag jelene van, de sehol sincsen még múzeuma, ahol emlékeit, tanulságos dokumentumait összefoglalóan megismerhetnék, áttekinthetnék a ma élő és az egymást váltó nemzedékek... Megvalósítása nem helyi, nem vidéki, hanem országos, sőt határainkon is túl terjedő nemzeti feladat, hiszen a magyar nyelv az egész világ magyarságának közös tulajdona – még magyar nyelvű őseink és utódainké is. A Magyar Nyelv Múzeuma a nemzeti múlt és jelenünk nyelvi kincstárának bemutatásával hasznosan szolgálhatná anyanyelvünk és nemzeti művelődésünk, nemzeti emelkedésünk ügyét.”

Ahhoz, hogy fenti idézetet múlt időbe tehessek, 2001. szeptember 21-én a sátoraljaújhelyi önkormányzattal közösen letettük a Magyar Nyelv Múzeuma alapkövét. Ma pedig vendégeinkkel együtt közösen vágathatjuk át a nemzeti színű szalagot.

Olyan eseményen lehetünk itt, amely évtizedek óta váratott magára. Amelynek története jóval messzebbre nyúlik vissza, mint a mi huszadik, huszonegyedik századunk.

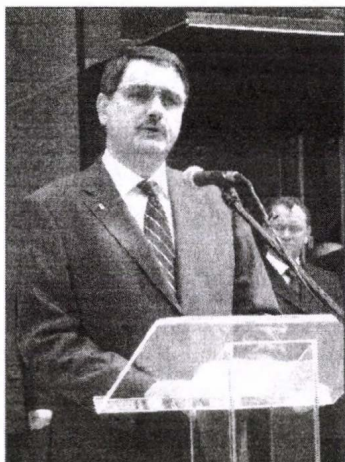
A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tisztelgés és méltó folytatás a nyelvújító és a nyelvet gondozó, tudományos törekvések előtt és után. Mindezt Kazinczy pontosabban és a lényegre mutatva fogalmazta meg 1808-ban: *„bennünk hazaszeretet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete”*. Egy születő *közösség* fogalmának, a nemzetté válás folyamatának összefoglalása ez a Kazinczy-idézet. A nyelvnek, a magyar nyelvnek abban a korban azért lett kiemelt fontosságú szerepe, mert a közösségi kohézió megteremtése, az összetartozás megélésének és kifejezésének első számú eszközévé vált.

Ez a szimbolikus építkezés az a párhuzam, amely kiemelt szerepre jelöli ki a Magyar Nyelv Múzeumát, amelynek küldetése az *anyanyelvi kultúra közvetítése* mellett a nyelv közösségépítő szerepének hangsúlyozása. S tudatosítás annak, hogy a huszonegyedik században is *„nyelvében él a nemzet”*.

HÖRCSIK RICHÁRD

Köszöntő A Magyar Nyelv Múzeuma avatóünnepségén

Köztársasági Elnök Úr!

Akadémiai és Megyei Elnök Urak!

Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégeink!

Mint a zempléni térség országgyűlési képviselője és e táj szülötte a *meghatódás* és a *büszkeség* érzésével köszöntöm Önöket ebben az ünnepi órában.

A meghatódás tölt el, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma éppen itt épülhetett fel, ezen a helyen, ahol eleink munkájukkal roppant örökséget hagytak ránk!

Hölgyeim és Uraim!

Petőfi szavait idézve *Önök szent földön járnak itt*, Abauj és Zemplén ölelésében, ahol egykor a magyar irodalmi nyelv bölcsője ringott.

Hiszen e bölcső körül olyan nagyságok bábáskodtak, mint a hegy másik oldalán élt és működött bibliafordító, Károlyi Gáspár, aki 400 éve adta kezünkbe a Szent Írással, a magyar irodalmi nyelvet; kétszáz év múltán pedig itt Széphalmon Kazinczy Ferenc dolgozott, aki megújította azt számunkra.

S most, újabb kétszáz év elteltével ránk szállt ez a súlyos, de annál édesebb örökség, hogy *ápoljuk és őrizzük* a jövő nemzedékei számára.

Büszke vagyok arra, hogy mint kései utódok e Múzeum megnyitásával éppen mi – Zemplén és Abauj népei – szegődhetünk dajkául e bölcső mellé.

Ígérjük, hogy Károlyi Gáspár és Kazinczy Ferenc nyomdokain járva, a nemzet számára, a magunk módján hűséges dajkái leszünk a magyar nyelvnek.

Isten hozta Önöket!

SZAMOSVÖLGYI PÉTER

Köszöntő szavak

Tisztelt Elnök Úr, Hölgyeim és Uraim!

Amikor a búzavirág szirmán csillogni kezd a harmatcsepp a hajnali nap első sugarára, úgy kápráztat és erősödik egy kicsi gondolat belül: lesz jövője ennek a nemzetnek. Ennél az épületnél, mondom, nem a téglá, a vas, a beton, az üveg a legfontosabb, hanem az összefogás, a tett és az együvé tartozás. Magyarok vagyunk, és nyelvünk meghatározza tudatunkat. Magyarul álmodunk, gondolkodunk. Álmodunk egy jobb jövőről. Ennek a jobb jövőnek egy darabját adjuk át az országon belül és kívül élő honfitársainknak, töltődjenek hitben és lélekben. Ugyanis ez a múzeum nem holt tárgyak gyűjteménye, felesleges, fejlődésre képtelen nyelv mementója, ez egy nyelvtörténeti kegyhely, reményeim szerint egy második Ópusztaszer. Élő, működő, lélegző hely, ahová – koromnál fogva mondhatom – legjobban a fiatalokat várjuk, hiszen nekik kell változó és egyre nehezedő körülmények között megtartani nyelvünket, ezzel együtt hazánkat a XXI. században. Köszönet néhai Pásztor Emil főiskolai tanárnak e nemes gondolatért, Ódor Ferencnek, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés elnökének a támogatásért, Veres László és Fehér József múzeumigazgatóknak állhatatos munkájukért. Köszönet a belső élet, a kiállítások összeállításáért, a tervezésért annak a rangos társaságnak, amely sok alkalommal órákat, napokat töltött el az üggyel. És köszönet a tervezőnek, a kivitelezőknek egyaránt. Utoljára, de nem utolsó sorban mindenkinek, aki valamilyen módon hozzájárult ennek a múzeumnak a megépítéséhez, hiszen ez nem Széphalomé, nem Sátoraljaújhelyé, nem a megyéé, hanem minden magyaré, aki a földön él. Becsüljük hát meg nemzetünk javára!

Végezetül engedjek meg, hogy figyelmükbe ajánljam Ravasz László szavait:

„Nekiünk a nyelvünk nagyobb kincs, mint a földünk, mert régiebb, s akkor is él, amikor már a föld nem a miénk. Nagyobb, mint a történelmünk, mert a történelem a nyelvben elfér, de a nyelv nem fér el a történelemben. Az egyetlen nemzeti vagyon, amelyből a szegény embernek is éppen annyi jut, mint a hercegnek. Leghűbb képiünk, mert nem a nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk.”

Köszönöm, hogy meghallgattak.

SCHNEIDER MÁRTA

Múzeumot avatunk...¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Igazán örömmel tölt el engem, az Oktatási és Kulturális Minisztérium szakállamtitkárát, hogy most egy olyan napon jöttünk össze, amely – én azt gondolom – nemcsak itt, Magyarországon, hanem Európában sem mindennapi esemény. Múzeumot avatunk, és pedig olyan múzeumot, amelyet kigondoltak valamikor, jó néhány esztendővel ezelőtt, megálmodtak tudósok, történészek, nyelvészek, muzeológusok, és föl is építették a múzeumnak való épületet.

Különleges esemény ez a magyar kulturális politikában, a magyar kulturális intézményrendszerben is. Meg kell, hogy mondjam, hogy amikor először találkoztam a gondolattal, az ötlettel, hogy múzeumot kellene a magyar nyelvnek állítani, akkor egy pillanatra meghökkenem.

Meghökkenem és végiggondoltam azt, hogy vajon a nyelvet, a magyar nyelvet, amely olyanannyira élő, annyira változó, olyan színes, hogyan lehet a múzeum falai közé tenni. Vajon belefér-e a magyar nyelv a tárlókba avagy a tablókra? De azt kell, hogy mondjam, megismerve a múzeum koncepcióját, az állandó kiállítás koncepcióját, az legalább olyan érdekes, színes, változó, mint amilyen a mi magyar nyelvünk. Az a nyelv, amelyet tulajdonképpen akkor, amikor beszélünk, amikor baj nincs vele, talán nem is érezzük, hogy mennyire fontos, mennyire lélek- és lélegzetfontos.

Szeretném megköszönni, kedves vendégeink, most itt mindazoknak a munkáját, akik az elmúlt években – talán több is mint egy évtizedben – dolgoztak, összefogtak azért, hogy ez a múzeum, ez az intézmény létrejöjjön. Köszönöm a szakembereknek, köszönöm azoknak a városvezetőknek, megyei vezetőknek, a kulturális élet vezetőinek, politikusoknak az együttműködését, együttműködését, amellyel végül is ezt a múzeumot sikerre vitték, s megnyithatjuk most ezeket a kapukat.

És mit kívánhatok az elkövetkezendő évekre, időszakra? Azt kívánom ennek a múzeumnak, hogy nagy szakmai sikereket érjen el, és nagyon sokszor legyen a falai között annyi látogató, annyi érdeklődő, mint most, ezen a jeles napon!

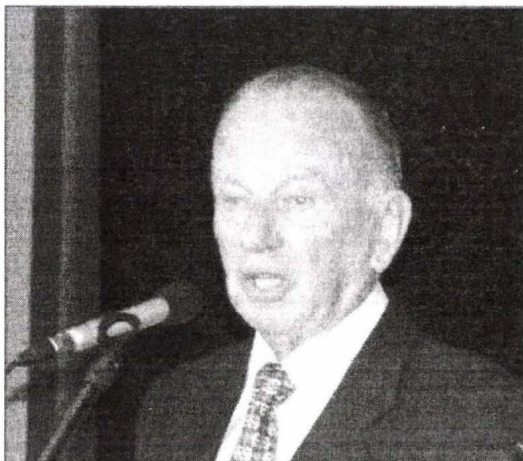
¹ Dr. Schneider Márta államtitkár asszony – szabadon elmondott – köszöntőjét a helyszínen készült kép- és hangfelvétel alapján közöljük.

KAZINCZY FERENC A. G.

Üdvözlő beszéd

Kazinczy Ferenc több mint 200 évvel ezelőtt, 1806. június 10-én költözött be széphalmi házába, amely közvetlenül mellettünk, a mai emléksarnok helyén állt. A ház már fogságba esése előtt majdnem készen volt, de fogsága alatt – és még utána is öt évig – családi viszályok miatt elhagyottan állt. Juhászok használták menhelynek, és időnként juhokat is tartottak benne. Idézek itt néhány mondatot a feljegyzéseiből: *„én virradatkor Kázmérből idejöttem inasommal s egy szakácsnéval. Az épületben nem vala egyetlen ajtó s ablak is. De nyár lévén az ablakomat gyékényekkel betétettem. ... Az öcsém juhainak trágyájából még annyit hagyott benn a szobában, hogy a bűdösség miatt meg nem maradhattam, s közel egylábnyi magasságra álló ganajat magamnak kellett kihányatni. Az itt tanyázó juhász és más rossz emberek annyi kárt tettek a vakolásban, hogy az kevéssel volt jobb, mintha vakolva sem lett volna.”*

Ennek a szomorú képnek ellenére Kazinczy nagy lelkesedéssel állt hozzá a ház és környéke rendbe hozásához. 1807-ben szilvafákat ültetett gyümölcsöskertjében. Nem sejtette, hogy 200 év múlva épp azon a helyen fog állni ez a remek épület, amelyről ő álmodni sem tudhatott, a Magyar Nyelv Múzeuma. Nem hiszek abban, hogy elődeink valahol a túlvilágból reánk tudnak tekinteni, de ha így volna, Kazinczy bizonyára nagyon büszke és nagyon boldog lenne a mai napon, mert látná, hogy abból a magból, amit ő vetett, egy gyönyörű fa bontakozott ki, amelynek ágain nemsokára az anyanyelv édes gyümölcsei fognak függeni.

Egy nyelvnek múzeumot építeni egyedülálló innováció. Maga a fogalom is meglepő, hiszen múzeumon általában valamilyen átfogó, széleskörű gyűjtemény kiállítását értjük. De van itt egy közös nevező. A kiállítás célja az ismertetés, és épp ez jellemzi a Magyar Nyelv Múzeumát is. Az által, hogy akadémiai színvonalon, de mindenki számára megközelíthetően mutatja majd be a magyar nyelv szépségét, gazdagságát és – játékosabban – annak különlegességeit, nemcsak a megértésünket fogja elősegíteni, hanem táplálni fogja a magyar nyelv iránti szeretetünket is. A nyelvészek – mint más szakemberek is – több-

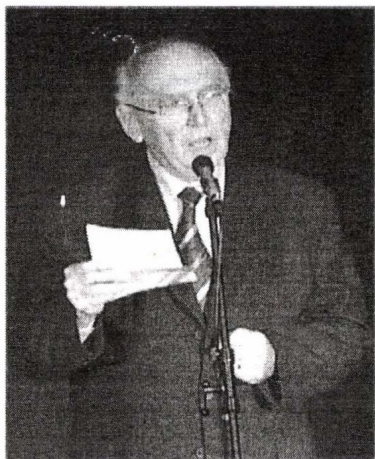
nyire a nagyközönségtől elkülönülve, a saját zárt körükben élnek, a múzeum át akarja hirdetni azt a szakadékot, amely elválasztja az akadémiai világot a közönségtől.

A múzeumoknak egyik feladata érdeklődést kelteni a bemutatott tárgykör iránt. Ez különös jelentőséggel bír a határon kívül élő magyarok számára. Itt azokra gondolok, akik a nagyvilágban elszórtan élnek. A magyar nyelvismeretük a körülményektől függően természetesen egyenlőtlen; van aki jól bírja a nyelvet, van aki nem, mert vagy kezdi elfelejteni anyanyelvét, mert csak ritkán használja, vagy ha kint született, meg sem tanulta rendesen. Idegen környezetben talán nem is tartja fontosnak azt, hogy jól beszéljen magyarul. De ha fel tudjuk kelteni az érdeklődését a magyar nyelv iránt, mert rádöbbsen arra, hogy milyen különleges, milyen érdekes ez a nyelv, akkor talán lehet ezen változtatni. Egy látogatás nyilván nem elég ahhoz, hogy valaki jól megismerje a magyar nyelvet, de bizonyára talál a múzeum boltjában olyan irodalmat, amely ezen a téren tovább segíti. A szomszédos országokban kisebbségben élő magyaroknak pedig – különösen azoknak, akik a közelben laknak – fontos támaszpontja lesz a múzeum, mert hozzá fog járulni ahhoz, hogy fenntartsák a kulturális kapcsolatot az anyaországgal.

„Jó s jól! Ebben áll a nagy titok.” Így kezdődik Kazinczynak egyik legismertebb epigrammája. Legyen ez a múzeum jelszava a nyelvművelő munkásságban. Az idő követelményeinek megfelelően, Kazinczy nyomdokaiban kell a nyelvet tovább művelni. Az én álmodom az, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma – mint a nyelvművelés leendő központi intézménye – ebben vezető szerepet vállal magára.

SIPOS LAJOS

„... fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget ...”

A Magyar Nyelv Múzeumának felavatásán, a Magyar Nyelv Hetének szép ünnepén, Kazinczy Ferenc valamikori házának közvetlen közelében sokmindenre gondolhatunk. Eszünkbe juthat a nehéz sorsú, elveiért börtönviselt, vagyonban nem bővelkedő ember, aki 45 évesen telepedett meg itt ifjú feleségével, „a világ nevetségére, egy keskeny telken, paraszt házban” (írta 1805-ben), egy félkész épület három szobájában, ahol (olvasható Kazinczy Gábor elbeszélésében) „egy gyékénnyel becsinált ajtón túl lévő ajtótlán s ablaktalan teremben verték a cigányok a vályogot” a lakrész bővítéséhez. Emlékezhetnénk a 18. század második felére, a 19. század legelejére, amikor a nyelvleírás, a leltár, a paradigma és a működő nyelv bemutatása, a szintagma,

az irodalom együtt és egyszerre alakulnak, együtt mutatják meg az addig uralkodó latinnal szemben mi a magyar nyelv és mire való. Felidézhetnénk az író, a költőt, a fordítót, a folyóirat-szervezőt, akinek Eötvös József 1830. december 30-án ezt írta: „Mennyit köszönhet hazám a tekintetes úrnak, én és minden magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik csak a míveltség ébreszti fel, hazámban Kazinczy úr tette míveltségünk temploma első követ, melyből kilép majd a géniusz.”

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében itt és most az irodalomszervező Kazinczy Ferencet szeretném megidézni. Azt, akinek 1771-ben Bessenyei György azt ajánlotta, menjen „szívének hajlandóságai után”, aki 1785-ben „Gessner Idylliuminak” fordítását megjelenése előtt elküldte bírálatra Ráday Gedeonnak, aki két évvel később Orczy Lőrincnek számot adott a Hamlet fordításáról, Baróti Szabó Dávid, Simay és Batsányi munkálkodásáról; aki 1789-ben Aranka Györggyel műfajelméleti kérdésekről, egy évvel később Csokonaival a szóalkotásokról és hangjelölésekről, 1793-ban Kiss Jánossal a „gondos fordítások” szükségességéről levelezett. Arra a Kazinczy Ferencre szeretnék most emlékezni, aki Fazekas Mihállyal, Fáy Andrással, Kisfaludy Károllyal és Kisfaludy Sándorral éppúgy kapcsolatban volt, mint Bessenyeivel, Kölcseyvel, Vörösmartyval, Bajza Józseffel, Döbrentei Gáborral, akinek figyelme mindenre kiterjedt, ami az európai kultúrában és a honi literatúrában történt. Az irodalomszervező Kazinczy ugyanis mindenkit számon tartott, minden kéziratot elolvasott, mindenre válaszolt, mindenkinek segített. Berzsenyit bízta („nyelved oly szép, oly nemes, hogy azt csodálni fogja a haza”, írta 1808-ban), Vi-

rág Benedeknek, mikor Budán tűzvész pusztított, 100 Ft-tal „segélte [...] veszteségét”, Kisfaludy Károlyt arra ösztönözte, hozza haza a francia nyelv „keménységét”, mert a magyar nyelvnek, mely „nem régolta műveltetik”, nagy szüksége van arra, hogy mások példáján tanuljon. Az volt a célja, közölte már 1802-ben Batsányival, hogy „elmebeli tehetség[ét] hazánk hasznára” fordítsa, hogy „igaz lélekkel igyekez[zék]”.

Erre a feladatvállalásra és feladatteljesítésre gondolva írta 1847. július 11-én széphalmi látogatásakor Petőfi:

„... fél századig
Tartá vállán, mint Atlasz az eget,
A nemzetiségnek ügyét.”

És hozzátette:

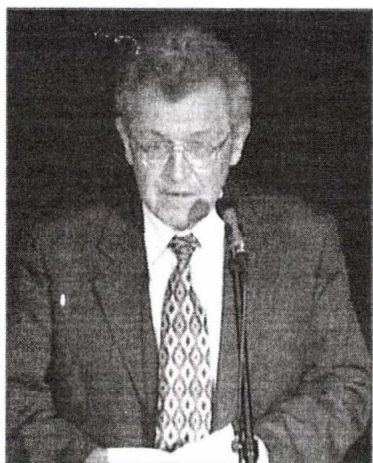
„Hálás haza,
[...]
Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom majd őt vezetni
E sírhalomhoz ... buzdításul.”

Mi most e buzdításért vagyunk itt.

PÉNTEK JÁNOS

Kolozsvári üdvözet A Magyar Nyelv Múzeuma avatásán

Azért rohantunk ezen a tavaszi hajnalon Kolozsvárról Széphalomra, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma avatásán és a Magyar nyelv hete rendezvénysorozatának megnyitásán kis különítményünk tolmácsolhassa az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, az Aranka Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, valamint külön megbízással A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága üdvözlését. Ez az ünnep most különleges eseménye az anyanyelvi mozgalom mágikus tavaszi határjárásának, amely mindig a helyesírási verseny február végi gyulai Kárpát-medencei döntőjével kezdődik, számunkra a kolozsvári Aranka-versennyel folytatódik, tíz napja több mint kétszázan vettünk részt A magyar nyelv napjai ünnepén Aradon, az elmúlt héten

pedig erdélyi gimnazisták is ott voltak a Kazinczy-verseny győri döntőjén.

Szövetségünk – szellemében és a nyelvet, a nyelvhasználatot illető céljaiban – utóda a Kazinczy korabeli Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak. Az akkori Társaságot előkészítő, 1791. január 2-án kelt *Rajzolatában* Aranka azért tartja elengedhetetlennek az erdélyiek részvételét a felvilágosodás nyelvi és szellemi mozgalmában, mert – mint írja – „... ha mi magunkat ezen közös dologból kihúznók, netalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönbözhethetnek, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne. Melyet nemes hazámnak s édes nemzetemnek nem kívánhatok.”¹ Kazinczyék és Arankáék munkálkodása nyomán, „nyelvünknek vidám tavaszszán”² – a nyelv művelt főváltozatában, az irodalmi nyelvben egyre inkább kiegyenlítődtek a táji különbségek, ezt követően a 19. században – már az Akadémia tekintélyével és szakmai befolyásával – folyamatosan kiteljesedett és fölemelkedett a magyar nyelv. A 20. században azonban megtörttek, számunkra kedvezőtlen irányt vettek a nyelvi folyamatok: a leszakadt külső régiókban a magyar jogilag alárendelt helyzetbe került a rivalizáló szomszéd nyelvekkel szemben, a nyelvhasználat korlátozásával fontos regisztereiben leépült, folyamatosan teret veszített beszélői számának csökkenésével és a nyelvcserével. A külső régiók magyar nyelvi

¹ Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Bukarest, 1955. 94.

² Aranka nevezte így a felvilágosodás nyelvi mozgalmait.

szétfejlődése pedig újra feladatunkká tette a nyelv „egyesíttése”-t, amelyet a nyelvi tervezésben mi „határtalanításnak” nevezünk, valamint a mai természetes „Külömbségek eszméltetése”-t.³ Annak ugyanis nincs már valószínűsége, hogy több hazában több magyar nyelv legyen, de annak igen, hogy az elkülönülésben felgyorsuljon a nyelvcsere.

Természetes következménye a 20. századi nyelvi folyamatoknak, hogy a külső régiók veszélyeztetett magyar közösségeiben szimbolikusan fölmagasztosul, fölértékelődik a magyar nyelv és a magyar kultúra. Itt bent természetes, magától értetődő, hogy valaki magyarul beszél, ott kint viszont ez a lehetőség emberi méltóságunk, azaz emberi *mivoltunk* fontos feltétele; magyar nyelvűségünk pedig fontos feltétele emberi *kivoltunknak*, azaz önazonosságunknak.

A „veszélyeztetettség” sajnos nem túlzás: szinte naponta érkeznek hírek – hol Nyitráról, hol Kolozsvárról, hol Szabadkáról –, hogy magyar *kivoltuk*, magyar beszédük miatt vernek meg, késelnek meg fiatalokat. Bennük a szép reményekkel indult 21. században továbbra is a magyar nyelvet bántalmazták, alázzák meg. Reméljük mégis, nem ez válik normává és elfogadott szokássá az egységesülő Európában.

Erről is beszélnünk kell a Magyar Nyelv Múzeuma avatásán. A magyar nyelv nem válhat a megalázottak diaszpóra-nyelvévé. Bázisának itt kell lennie továbbra is a Kárpát-medencében, annak a térségnek a centrumában, ahol a rivalizáló, néha ellenséges szomszéd nyelvek környezetében még mindig a magyarnak van a legtöbb anyanyelvű beszélője. A Nyelv Múzeuma nem lehet csak a dicső nyelvi múlt múzeuma. Fel kell mutatnia, őriznie kell a nyelvnek az írásbeliségben megtestesülő értékeit, szimbolikusan pedig főképpen azt, hogy a nyelv és a kultúra tartja össze a szétszakadt hazát, és hogy a nemzetnek sem a jelene, sem a jövője nem képzelhető el a magyar nyelv nélkül.

Legyen ez a Múzeum a nyelv iránti hűség és az összetartozás szimbóluma!

³ Aranka György: A Magyar Nyelv Mivelő Társaságról Ujjabb Elmélkedés. Die 1. Augusti 1791. Claudiopoli Imprimitor C. Eszterházi mp. 13.

HALÁSZ PÉTER

A magyar nyelv köszöntése

Köszöntöm a Magyar Nyelv Múzeumának avatására és a Magyar Nyelv Hetének megnyitására érkezett ünneplő közönséget, köszöntöm a magyar nyelv *kutatásának, művelésének és védelmének* jeles személyiségeit. Köszöntöm azokat, akik számára a magyar nyelv *értéket*, nyelvünk ápolása, pallérozása pedig *nemes feladatot* jelent. Köszöntöm azokat, akik számára az anyanyelv nem „ment ki a divatból”, akik Illyés Gyulával és a többiekkel vallják „az összemosolygás”, „a titkon összevilágló könnyek”, „a föl nem adott hit” nyelvének, a „kassai zugárus”, a „bukaresti cseléd lány” „szüle-hívó nyelvének” „kőharapó erejét”.

Köszöntöm a magyar nyelv ápolóit a *Honismereti Szövetség* nevében, az évtizedek óta tartó fegyverbarátság melegével és csontropogtató erejével. Köszöntöm a *Honismeret* folyóirat szerkesztőbizottsága nevében, annak a folyóiratnak a főhajtásával, amelynek első szerkesztője Kazinczy Ferenc testvéröccsének, Kazinczy Miklósnak a szépunokája volt, közelebbről az a *Morvay Péter*, akinek századik születésnapjára egy esztendő múlva emlékezünk majd.

Köszöntöm őket a *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus* nevében, amelynek első elnök-igazgatója Illyés Gyula volt, akinek a magyar nyelvről írt szépséges, Koszorú című verséből idéztem az imént. Ez az intézmény immár több mint fél évszázada szolgálja jóban-rosszban a magyar nyelvvel egyenértékű magyar népművészet, a népdal, a néptánc, a kézművesség, a színjátszás, az előadóművészet nemzetmegtartó szerepét.

Köszöntöm a *Lakatos Demeter Moldvai Csángómagyar Kulturális Egyesület* nevében, amely az első, magyar nyelven író csángó költő nevét viseli, és a csángók még Kazinczy előtti nyelvének, anyanyelvű műveltségének megőrzésén fáradozik.

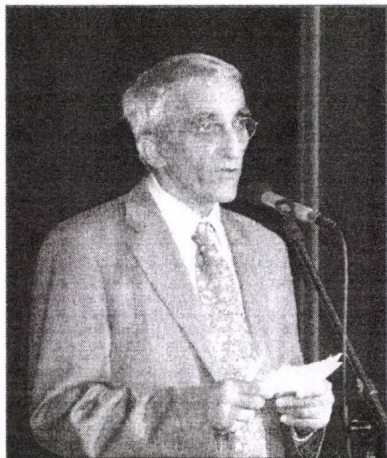
És végezetül köszöntöm Önöket kedves atyámfiai a magam nevében, aki e jeles személyiségek méltatlan és gyalró követőjeként, felvidéki cipszerek, bajorországi kékfestők, gömöri kismesek leszármazottjaként, nyelvben és lélekben megmagyarosodva igyekszik menteni a nemzeti művelődés süllyedő hajójának értékes rakományát.

Mert hiszem és vallom, hogy amiként mi őrizzük és védjük a hagyományos értékeket, közöttük anyanyelvünket, úgy őriz és véd az anyanyelv bennünket, esendő mindnyájunkat.

ÚJSZÁSZY LÁSZLÓ

Köszöntő

A Miskolci Akadémiai Bizottság nevében tisztelettel köszöntöm e mai ünnep résztvevőit.

Tegnap délután a Miskolci Akadémiai Bizottság szép épületében Balázs Géza, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára tartott élvezetes előadást. Emlékezett és emlékeztetett. Életre kelt a magyar szó, megjelentek az elmúlt és az eljövendő emberek.

Ma ünnep van. Messzi földekről sereglett fel a gyülekezet. Templomba jöttek. Új templomba érkeztek. A hozzáértők köszöntő dallal és szavakkal üdvözlik az új épületet és küldetését. Köszöntik az évszázada itt álló szentélyt és mellette a ma működésének átadott magasra törő épületet a Magyar Nyelv Múzeumát.

A „múzeum” általában tárgyak tárházát jelenti. A nyelv nem tárgy, közelebb áll a fogalomhoz. Több, mint tárgyak rendszere. A magyar nyelv írott tárgyakhoz és rögzített hangokhoz kötött csodálatos fogalom. A magyar nyelv az alapja a nemzet tudatának és élve-maradásának. Most múzeumot kapott fiaitól. Múzeumot a volthoz, műhelyt a jövő számára.

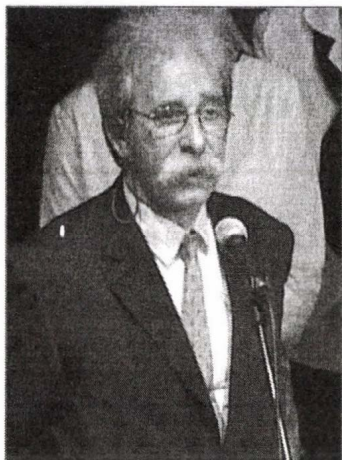
Sok évvel ezelőtt a reménytelenségbe merült embervilág előtt a megváltó megállt és megszólalt „Ímé, itt vagyok, a könyvtekercsben írva vagyom rólam...” Kevesen vannak, akiknek adódik lehetőségük, fel tudnak állni és el tudják mondani, hogy „Ímé, itt vagyok”. Ritka az alkalom amikor bizonyosságot lehet tenni, mert valami elkészült, kész van, sikerült megcsinálni.

A mai nap ilyen alkalom. Szokatlan, dolgot sikerült létrehozni. Múzeumot az elhangzott, leírt szónak és műhelyt az elkövetkezőknek. Álmodók, tervezők, bírák, végrehajtók, befogadók ma közösen mondhatják: „Ímé, itt vagyok, mert írva vagyom rólam a tekercesekben”.

Kívánok nyüzsgő hétköznapiakat, sok-sok látogató iskolást, kutatást sikerre vivő alkotómunkát, határokon is átívelő találkozásokat és mindannyiunk felelős gondoskodását a továbbiak megvalósításához.

RADVÁNYI GYÖRGY

A Magyar Nyelv Múzeumának hajléka és környezete

Első széphalmi emlékem elemi iskolás koromból való. Egy félévnyi, a Marczibányi Téri Általános Iskolában megkezdett tanulás után Bekecsen, Göncön folytattam iskoláimat, és egy „Madarak és fák napján” szervezett iskolai kiránduláson jártam Széphalomban. Emlékezetes napok voltak ezek az évente ismétlődő iskolai kirándulónapok: felke-rekedett az egész iskola, külön vagonban utaztunk, Széphalomba kisvonattal érkeztünk. A Mauzózeum, a Kazinczy-sírok, a félelmetes csengésű Kufstein név: képtörédek maradtak meg bennem. Talán még valahol nagynéném fényképei között megtalálom, az ő Boxtengor fényképező-gépével készült csoportképet a Mauzózeum lépcsőjén álló iskolatársakról...

Széphalom, egyik legjelentősebb történeti, irodalmi emlékhelyünk; eszmei és szimbolikus értékeinek köszönhetően nemzeti zarándokhely. 1847-től napjainkig, Petőfitől mindazokig, akik megálltak Kazinczy Ferenc sírjánál, akik 1873-tól megfordultak a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére, Ybl Miklós tervei nyomán, Szkalnitzky Antal irányítása alatt épült Mauzóleumban, megnézték a felvilágosodás korának relikviáit, sétáltak az arborétum értékű kert Kazinczy ültette fái alatt, akiket megérintett a hely varázsa, életre szóló élménnyel gazdagodtak eddig is. Azok, akik üzenetét is vették, a nyelvapolás, nyelvművelés, az elhivatott szellem, az emberi kiállás példájával megjelölt helytől többet vártak. A Mauzózeum előtti tisztásra, a Mauzóleumhoz vittek a nyelvhasználati versenyek évenkénti, díjkiosztó ünnepségét, összekapcsolták Széphalom történeti és jelenkori szerepét. Ezzel ismét megjelölték a helyet, immár az élő nyelv számára is. Így lett más, több mint, amit legalább egyszer meg kell látogatni. Erre épült a gondolat: Széphalom, a Kazinczy emlékkert adjon otthont a magyar nyelv történetével és jelenével foglalkozó új múzeumnak.

A Magyar Nyelv Múzeuma kialakításához Pásztor Emil tanár úr 1994-ben a Kazinczy Társaság Évkönyvében megjelent indítványa adott alapot.¹ A nagyszerű gondolatot a Kazinczy Társaság tartotta életben. Fehér József a Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója, Kováts Dániel tanár úr tartották kézben, formálták tovább, segítő támogatásukkal véglegesezett a terve-

¹ Pásztor Emil: Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. = Széphalom 6., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 367-369.

zési program, míg azután az ezredfordulóra készülődés meghozta a várva várt fordulatot.² Az első jelentős fejlemény 1999-ben történt, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának pályázatán támogatást kapott a terv. Az elnyert keret azonban, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés hozzájárulásával is csak a Mauzózeum rekonstrukciójára volt elegendő. Egy évvel később kerülhetett sor a kert Kazinczy Ferenc utcai kerítésének rendbetételére, majd 2001-ben, a múzeum alapkövének letételére. Az új épület építése csak 2007 tavaszán kezdődhetett az Összefogással Tokaj-Hegyalja Világörökségéért Regionális Operatív Program keretében, a megyei közgyűlés jelentős hozzájárulásával, és szoros feltételek mellett be is fejeződött az év végére. Az építés kezdetét megünneplő első kapavágáskor a karácsony örömeire készülődő versből idéztem: „Eljött a nap, mit várva vártunk...”, megszületett, birtokba vehető a hely, amelyben otthonra találnak az indítványban remélt programok. És mint mindig, itt is örömteli készülődés előzi meg a következő karácsonyt! Marad mit kérni, hiszen a külső- és belső terek kiállítási anyagai a későbbiekben készülnek, a működés feltételei, keretei apránként véglegesednek.

Nagy kihívás – e történetéből eredően korhoz kötődő helyen – a hagyományaihoz híven és méltó módon fejleszteni, az adottságokat kihasználni, hogy a ma nyelvén szóljon, s mégis képes legyen megidézni a hely szellemét. A múzeum – eredeti jelentése szerint *a múzsák otthona* – az ezredfordulón megújult Kazinczy Mauzózeum mellett, a Kazinczy-sírok, a Kazinczy-birtok épületeinek szomszédságában az egykori gyü-

mölcsösben kapott helyet. A gyümölcsös, a kert nyugati határán húzódott, fái elöregedtek, nagy részét elvadult cserje fedte, déli határa apránként összenőtt a szomszédos Kossuth kerttel. Mérete, fekvése a Mauzózeumhoz, az egykori birtok megmaradt épületeihez képest jó adottságokat rejtett, nagyon kedvezőnek látszott. Kedvező, hogy a múzeumnak kiválasztott terület, a kialakult látogató útvonalon, a hagyományos látnivalók után érhető el, hozzáadódik azokhoz anélkül, hogy megváltoztatná helyi értéküket.

A *történeti környezet*, a múzeumkert – az új épület mellett – maga is múzeumként értelmezhető. Átmeneti tér. Átmenet a természet és az épített környezet, a szabadterei és a tervezett kiállítási terek között. Helyet, teret biztosít a nyelv bemutatásához és a múzeum témájához kapcsolódó alkotások elhelyezésére. Ez az elképzelés megfelel a felvilágosodás kora eszméinek,

² Vö.: Fehér József – Kovács Dániel – Pásztor Emil – Radványi György: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. = Széphalom 12. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 317-324.

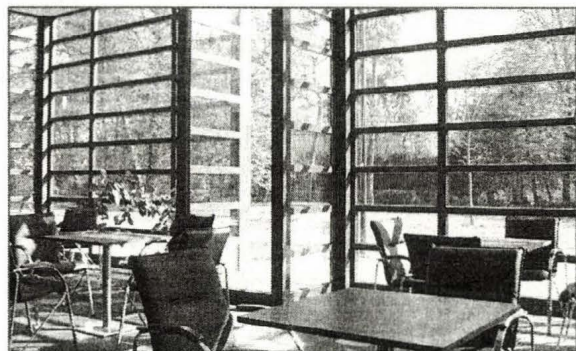
melyek hatása alatt maga Kazinczy is nagy gondot fordított kedves kertjének kialakítására. Az emlékkert főbejárata Széphalom főutcájáról, a Kazinczy Ferenc utcáról nyílik, onnan indulnak a „halom”-ra vezető sétautak az Emlékcarnok előtti tisztásra. A tisztást, a teresedést az Emlékcarnok klasszicista homlokzata s a timpanon sommás felirata „Kazinczy Ferenc emlékének a hálás utókor” uralja. Innen, az emlékcarnokkal átellenben, feszes gyertyánsor vezet a sírokhoz, s e két meghatározó pont között, a vértanú Kazinczy Lajos honvédtábornok mellszobra mellett nyílik a kert: az egykori gyümölcsösön át innen vezet az út a múzeum felé.

A Magyar Nyelv Múzeuma több feladatot lát el. A programadók az állandó kiállítás mellett időszakos kiállítások, rendezvények szervezését, nyelvi kutatóhelyek, nyelvi műhelyek létrehozását tervezik. A múzeumépületet három nagy egység: az ellipszis alaprajzú időszakos kiállítások tere, a rendezvényi tér, az állandó kiállítási szárny alkotja. A múzeum szerves része a kert.

A kompozíció központi eleme az ellipszis alaprajzra szerkesztett, *égre nyíló, egyedi alakzat*. Emléket állít Kazinczy eredeti rajzos ülésrendje nyomán az alakuló Magyar Tudós Társaságnak. Az ülésrend rajza adta a forma alapgondolatát. Míg a Mauzóleum Kazinczy dolgozó- és lakószobáját, az alkotóhelyet foglalta keretbe, addig az ellipszis alaprajzú, felülvilágított tér és a fölé a geometria szigorú szabályai szerint szerkesztett, végtelenbe tartó alkotókkal határolt épülettömeg Kazinczy gondolatát ünnepli. Méretei az Emlékcarnok méreteihez igazodnak. A függőlegestől 3 fokos szöggel eltérő palástját az Emlékcarnok kőanyagával egyező, bár más fejtésből, Mád és Bodrogkeresztúr kőbányaiból származó, riolitufa kőlapok borítják. A kőburkolat négyzetes mélyedéseibe hazai és a nagyvilág különleges köveiből kerültek apró bélétek. Az alakzatot nyitott hézagokkal, egyenként rögzített tömbkövekből épített kőpárkány zárja. A pártázatnak is szerepe van abban, hogy e tömeg formája sokféle olvasatra ad lehetőséget. Belső tere az előcsarnokból nyílik. Rendeltetése kiselőadó, tanácsterem, időszakos kiállítások tere. Kapuja zártan a palásthöz simul, befejezi a formát, bármely nyitott állásban folytonossá teszi az előcsarnokkal való kapcsolatot, és ez fontos, hiszen a rendezvények nagy része egybetartozó tereket kíván. Az alakzat szimbólumrendszere nyelvünk egységére, különállóságára, sajátos szabályai szerint befogadni kész, mégis zárt jellegre utal.

Az épület középső tömege a *rendezvényi tér*. Terei keleteltek, keletre nyílnak – égtáj szerint és eredet szerint is –, a hely szelleme, az őshaza felé tájoltak. A rendezvényi tér és az előcsarnok egybeolvad, *fórumként* működik. Előadások, vetítések, konferenciák, koncertek, nyelvi versenyek helyszíne. A tervezési program talán legnehezebb feladata megoldást találni arra, hogy naponta az egyéni látogatók, kisebb-nagyobb csoportok fogadása mellett – heti

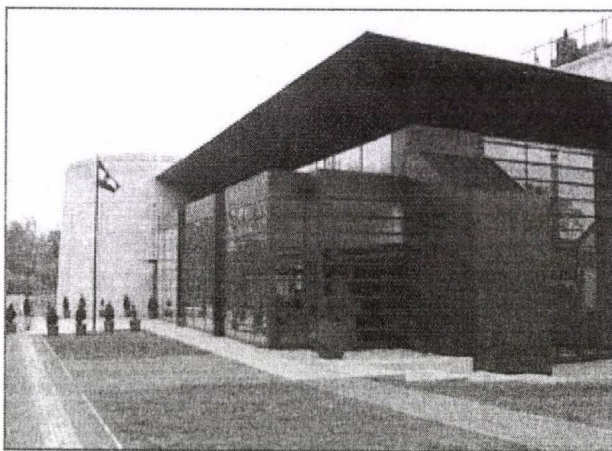
rendezvények idején vagy évente néhány alkalommal – otthont adjon nagy látogatottságú eseményeknek. Az Emlékcarnok felőli oldalon könyvesház, folyóirat-olvasó, kávézó kapcsolódik a rendezvényi térhez. A rendezvényi tér bővületei, interaktív állomásokkal felszerelt pontjai a látogatókat a megszokott múzeumi sétára szánt időn túl is a múzeumban fogják tartá-

ni. A rendezvényi tér és tərbővületei fölé egy nagy acél-üveg szerkezetű fedél borul, határfalai átláthatók; a nagy üvegfelületeken át különösen szép a kilátás. A kert a térben, a tér a kertben folytatódik, csupán tető alá került mindaz a rendelterés, ami itt eddig is helyet kapott szabad-térben, ha nem szólt bele zord idő.

A kompozíció harmadik eleme, az együttes nyugati határát alkotó, háromszintes *állandó kiállítási szárny*. A kiállítás témája „A magyar nyelv múltja, jelene, jövője.” A kiállítások terei belső előtérből nyílnak, ahol interaktív állomások segítik a látogatók tájékozódását, az érdeklődőbbek itt is elmélyedhetnek egy-egy témakörben. Ebben az épületszárnyban kapott helyet egy szemináriumterem, az igazgatói iroda, a titkárság, két kutatószoba és egy nagyterű belső galéria, kutatók, múzeumi munkatársak, doktoranduszok, gyakornokok, egyetemi, főiskolai hallgatók bútorzattal határolt munkahelyeivel. Az alsó szinten raktárak, feldolgozó-, technikai- és segédterek, a fellépők és a személyzet öltözőit találjuk. A szinteket kétkarú lépcső és felvonó köti össze. Az állandó kiállítási szárny fontos eleme a kompozíciónak, kő-tégla váltósoros falazatú homlokzata maradandót, időtlent jelez

A múzeum látogatóinak számtalan látványosságot rejtenek az emlékkert bővítvényei. A kert, Kazinczy kedves helye, különös világnak ad otthont. Sétaút vezet a nyelvművelés nagyjainak szoborcsarnokához. A hely a *Halhatatlanok Csarnoka* nevet kapta. Itt, a szép fekvésű kőfalon vagy annak öbleiben helyezzük el a magyar nyelv gazdagítóinak mellszobrait, reliefjeit, a sétány mentén állnak majd íróink, költőink életnagyságú szobrai. (Természetesen évek kel-

lenek egy ilyen program megvalósításához.) A Halhatatlanok Csarnokának fala a park lezáró eleme, különleges világítás teszi az esti órákban is látványossá. Innen vezet a park Kazinczy ültette fái mellett a kis sétány a *Szépkilátó* felé. A Halhatatlanok Csarnoka az egykori kút közeléből indul, a kúttól apró ér vezet végig csörgedezve a sétaút kötömbjeibe véssett folyókában a vizet, egészen a kilátópontig, az ér itt bukik a terasz alá, majd egy kicsiny „fátyolka vízesés” formájában kerül elő. A cascade, a szökőkút Kazinczynak is kedves, számos remek, apró, karakteres vonalú rajzán is rendre felbukkan. A Szépkilátóból újabb látnivaló tárul a látogatók elé: a *Nyelvcsalád-fa-liget*. Itt a nyelvcsaládokat szimbolizáló művészi alkotásokból formált ligetben, a finnugor nyelvek családfája mellé kíváncsoznak az indoeurópai, az altáji és mindazon nyelvcsaládok fái, amelyek gazdagították a magyar nyelvet. A Szépkilátó a parknak arra a részére esik, ahonnan ma is élvezhető az újhelyi hegyek vonulata, az a kép, ami Kazinczyt egykor a hely nevének megválasztására indította.

A Nyelvcsalád-fa-liget közelében, az épületek tetőfelületeiről gyűjtött csapadékvízzel táplált, évszakonként változó vízszintű tófüzér készült, a körülötte alakított domboldalon hall-

jük „a magyarok beszédit”, amint tábort vernek, vagy ahogy Szent Gellért hallotta őket beszélni;³ megelevenedik egy-egy jelenet a vándorlások, a letelepedés korából, nyelvjárások hangzó anyagaival találkoznak a látogatók. Gyerekek, felnőttek időzhetnek kedvükre a kert játszó-, pihenő helyein. A lányokat majd alig lehet elcsalogatni az ugróiskoláktól.

A látogatók tájékoztatására a kert egy-egy kiemelt helyén, hangzópontok kiépítését tervez- zük. A hangzó ponton többnyelvű ismertető érhető el. A hang, a kép optikai szálon jut az épületből a szabadtéri berendezésekhez. Legfontosabb pontok a Kazinczy sírkerthez vezető fa- sor elejére, a Szépkilátónál, a Nyelvcsaládfa-liget közelében, a Halhatatlanok Csarnoka köze- lében és a múzeum előtt az ülőcsoport mellett helyezkednek el. A létesítmény teljes elkészülte után a Kazinczy Emlékkert, Széphalom látogatottsága megsokszorozódhat. Az egy- vagy többnapos rendezvények a település életében további területeken is éreztetni fogják hatásukat. E látványosságoknak egyedülálló vonzása, tanító szerepe különösen fontos és érdekes lehet Európának ezen a mindig sokszínű élettel teli, sok nemzetiség lakta táján.

Adatok

A 4057. helyrajzi számú telek területe 54.698 m².

A meglévő épületek: Kazinczy emlékcarnok (87 m²), az egykori kertészház (gondnoki épület 121,7 m²), és az egykori istálló (a parkfenntartás épülete, 75 m²).

A múzeumépület 897,17 m² területet foglal el, szintjein, galériáin 1500 m² szolgálja az intézmény funkcióit.

Az építési munkák során kertrendezéssel érintett terület 8000 m².

A Jakobinus utca felől megközelíthető parkolóban egy mozgáskorlátozottaknak fenntartott hely mellett 30 gépkocsi fér el.

Az új intézmény funkcióira alapozottan, a tervezet szerint 10-12 új munkahely létesül.

A beruházás berendezés, installációk nélküli bruttó építési költsége, 700.000.000 Ft volt 2007-ben.

Építető a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés.

Építész: Radványi György DLA, Ybl díjas építésmérnök; építész munkatársak Koncz Zsuzsa, Majoros Ádám, Nemoda Zsófia, Stágel Soma, ULYSSYS Kft., Valamint Építésziroda.

Tartószerkezetek: dr. Pattantyús-Ábrahám Ádám, Kádár Gergely Imre.

Kertépítész: T. Zajacz Vera, Kuhn András, Gardenworks Kft.

Fény-és hangtechnika: Sztankó József, Elektroprojekt 2000 Bt.

Épületgépészet: Maróti Péter, épületgépész munkatárs Kékesi András.

Légtechnika: Makáry Csaba, Mottl Tamás Installáció Bt.

Tűzvízhálózat: Zemplén Vízmű Kft.

Sztrukturált hálózatok: Angler János, Schoeller Network Control Hungary Kft.

Kivitel: ZEMPLÉN KONZORCIUM

ADEPTUS Mérnöki, Építőipari és Kereskedelmi ZRt., 3525 Miskolc, Szepessy Pál u. 3-5.

Farkas Csaba létesítményi főmérnök.

ÉPSZER ZRt Sárospatak, Eötvös u. 11.

Karászi Csaba létesítményi főmérnök

Az Összefogással Tokaj-Hegyalja Világörökségéért Regionális Operatív Program pályázatát és a megva- lósulásra elnyert keretet a HBH Euroconsulting Kft. kezelte.

³ Lakatos Ágnes : Gondolatok egy magyar nyelvi múzeum kapcsán. Kézirat.

FEHÉR JÓZSEF

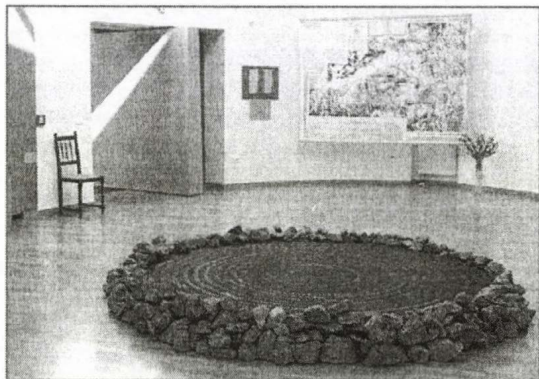
Múzeumunk első kiállításai

A Magyar Nyelv Múzeumban az április 23-i megnyitástól kezdve három ideiglenes tárlat tekinthető meg: Csete Ildikó *Ősi jelek, ómagyar szövegek kárpitokon* című kiállítása, Kazinczy könyvtárának kincsei a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárából, valamint Korvina-képek az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből.

A magyar nyelv múltját, jelenét és jövőjét szemléltető állandó tárlat ez év októberében nyílik meg.¹

Csete Ildikó textilkiállítása a földszinti bejárat melletti teremben látható. Művei közül először az *Ómagyar Mária-síralom* (13. század) készült el, amely kétrészes, a baloldali az eredeti szöveg, jobb oldalon az értelmezése olvasható. Középen a Krisztust jelképező búzakéve áll.

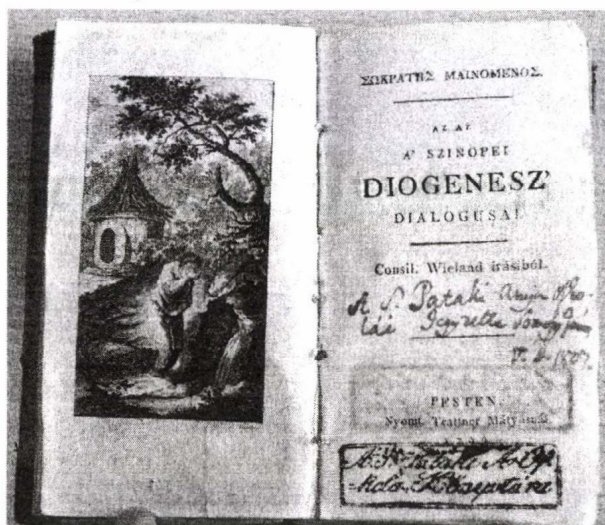
A terem két oldalán látható a *Halotti beszéd és könyörgés* (1200 körül), a magyar nyelv első összefüggő szövegemléke. A piros betűs mondatkezdés EKG-vonalat jelképez, az egyre halványodó betűk az élet elmúlását idézik. Az újra felfénylő, fehérén izzó utolsó szó a feltámadásba és a megtisztulásba vetett hitet fejezi ki.

A terem közepén a kutat formázó *Pannon-tengeri töredékek* című alkotás látható, mely rovásírásos szavakat mutat be. A művésznek e sok forrásból összegyűjtött szava-

kat jelentésükkel együtt vitte vászonra. Az alkotás fölött függő üveg vízceppet formál, arra utalva, hogy a felsorolt rovásírásos szavak csupán cseppek – töredékek – a magyar nyelv tengerében.

¹ A fényképen Fehér József múzeumigazgató Petrasovszky Pálnak a széphalmi mauzóleumot ábrázoló képével látható, amelyet a megnyitó ünnepségen kapott a múzeum Szamosvölgyi Péter sátoraljaújhegyi polgármestertől.

A *tihanyi apátság alapítólevele* (1055) az első eredeti formában fennmaradt magyarországi oklevél. Az alapítás tényét, az ingó és ingatlan javak átadását erősíti meg. A „felvétel” úgy néz ki, mintha műholdról készítették volna, a művésznő így akarta közelebb hozni a mai korhoz a dokumentumot. A jól áttekinthető térképen megtalálhatjuk az alapítólevélben említett helyeket.

A másik földszinti terem kiállítása Kazinczy Ferenc könyvgyűjteményébe enged bepillantást. A széphalmi mester 1806-ban egy 1748 kötetes könyvtárat adott el a sárospataki kollégiumnak. Az összes kötetből csupán 146 magyar nyelvű. Itt 74 kötetet láthatunk, többek között kéziratokat, kódexeket, régi magyar könyveket, vallásos olvasmányokat, de térképeket és metszeteiket is. A kötetek 95 %-a hungaricum: magyar a szerző, magyar a mű nyelve vagy magyar vonatkozású a témája. A Magyar Nyelv

Múzeumában kiállított anyag válogatás Kazinczy könyvtárából, s két részből tevődik össze: egyrészt a Kollégium által Kazinczytól vásárolt könyvekből, másrészt saját műveinek korabeli kiadásaiából, kéziratából, melyek bizonyosan Kazinczy könyvtárának a részét képezték.

Múzeumunkban a következő könyvcsoportokból láthatunk köteteket:

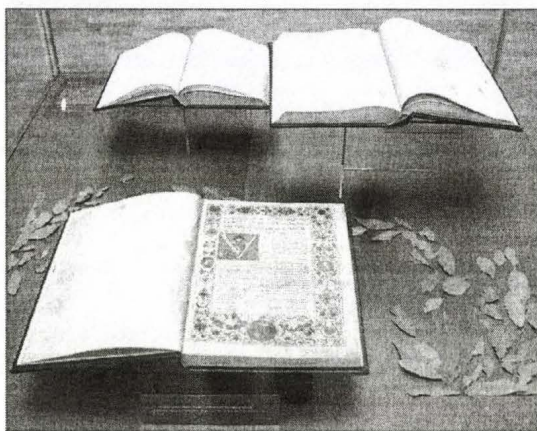
1. Kézirat, kódex, ősymotatvány, régi magyar könyv.
2. Hungaricumok:
  - a) Magyar történelmi források
  - b) Nyugati szerzők Magyarországról
3. Kazinczy Ferenc munkái.
4. Kortárs magyar szerzők (Barczafalvi, Báróczy, Virág Benedek, Hatvani István) művei.
5. Korabeli könyves szekrény.
6. Világirodalom.
7. Vallásos olvasmányok.
8. Nyelvművelés, szakirodalom.

Kazinczy saját művein keresztül végigkövetjük az író pályáját az első zsenyéktől egészen az utolsó életében megjelent könyvéig. Megtekinthető többek között Kazinczy saját kezű összeírása az eladott könyvekről, láthatók az 1400-as és 1500-as évekből származó kötetek, ún. ősymotatványok, de megcsodálhatjuk Kazinczy első publikációját, az 1775-ből származó, az író édesanyja által Kassán megjelentetett, Magyarország földrajzát bemutató könyvet is.

Az emeleti kiállító teremben Hunyadi Mátyás Korvináinak 17 reprezentatív fotónagyítását láthatjuk. Az eredeti fényképeket Hapák József készítette, s az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből valók. Összesen 216 Korvináról tudunk, ebből 47 van magyar gyűjtemények birtokában, és 35 kötet van az Országos Széchényi Könyvtárban. Három vitrinben Korvina-hasonmások, valamint a Korvinákkal foglalkozó régebbi és újabb szakirodalmi könyvek láthatók.

szerzők, kortárs humanisták; irodalom, történelem, filozófia, teológia, retorika, hadtudomány, orvostudomány, építészet, csillagászat).

2005-ben Mátyás király könyvtára felkerült az UNESCO „Világemlékezet” listájára, amely az emberiség szellemi örökségét regisztrálja. A csaknem kétezer kötetes budai bibliotéka a maga nemében a korabeli Európa második legnagyobb könyvtára volt, tartalmi szempontból csak a vatikáni könyvtár előzte meg. A Corvina mintaszerű, teljességre törekvő és a humanista igényeknek megfelelő könyvtár volt, anyaga a legkorszerűbb tudományos színvonalat képviselte (antik auktorok, egyházatyák, középkori

KOVÁTS DÁNIEL

Esszék a magyar nyelvről**Az első tudományos konferencia anyanyelvünk széphalmi múzeumában**Tisztelt Hallgatóság!¹

Jeles dátum maradhat az utókor szemében 2008. április 23-a: megnyitotta kapuit a magyar nyelv múzeuma. S számunkra, anyanyelvünk értékeinek számbavételével, közvetítésével foglalkozó szakemberek – nyelvészek, irodalomtörténészek, pedagógusok – számára az is kedves emlék lehet majd, hogy már a nyitás napján kis konferenciára gyűlünk össze e falak között, s hogy a magyar nyelv hete idei nyitányaként Kazinczy egykori birtoka felé fordul az országos figyelem. Jelezzük ezzel is ennek az új intézménynek a küldetését, hogy kiállításai, csoportfoglalkozásai mellett a tudomány friss eredményeit is közvetíteni kívánja. Tisztelettel és szeretettel köszöntöm hát az érdeklődő kedves közönséget, valamint a múzeum első tudományos konferenciájának illusztris előadóit.

„Esszék a magyar nyelvről”: múzeumunk igazgatója ezt a találó címet adta a most következő programnak, amellyel megnyitó ünnepségünk érdeklődő közönségét a magyar nyelv hete idei országos nyitórendezvényén köszöntjük.

Hallgassák meg *dr. Grétsy Lászlónak*, az Anyanyelvápolók Szövetsége ügyvezető elnökének erre az alkalomra küldött levelét,² majd pedig három megközelítésben kínálunk esszék a nyelvünkéről.

Először különleges hangsúllyal annak a régiónak nyelvi örökségéről hallhatnak, amelyet szeretünk Kazinczy szűkebb pátriájaként emlegetni.³ Anyanyelvünk helyi örökségének gazdagsága nemcsak azt indokolja, miért van jó helyen a széphalmi magyar nyelv múzeuma, hanem egyúttal tartást, ösztönző büszkeséget önthet egy ma sok szempontból hátrányosnak ítélt térség lakóiba. A borsodi Boldva kolostorát tekintjük a Halotti Beszéd szülőhelyének, az abaúji Vizsoly, Gönc vagy Kassa neve kitéphetetlen anyanyelvi kultúránk történetéből, a zempléni Sárospatak scholája 477 éve sugározza ezt a kultúrát, s – mint Kazinczytól tudjuk – Sátoraljaúj hely adott legelőbb termőtalajt a magyar nyelvűség diadalra vivő reformációnak.

¹ Elhangzott a múzeum megnyitásának délutánján szervezett konferencia bevezetése-, illetve zárszavaként.

² A levelet „Nemzeti kincsünk ünnepén” címmel közöljük e kötet 49-50. oldalán.

³ Szathmári István nyelvész professzor előadása évkönyvünk 29-33. oldalain olvasható.

Utána a nyelvkérdésnek művelődéstörténeti súlyú problematikája lesz a téma.⁴ E második előadás már pusztá napirendre tűzésével azt sugalmazhatja számunkra, hogy a nyelv ügye messze túlterjed egyetlen tudományág, a nyelvészet határain, hiszen meghatározza irodalmi teljesítményeinket is. Az irodalomtörténész jelenléte és megszólalása minden bizonynyal kiemeli e múzeum létrehozóinak azt a felfogását, hogy a magyar nyelv múzeuma elválaszthatatlanul kincsháza a magyar irodalomnak is. A nyelvkérdés vizsgálata nemcsak Kazinczynak és korának megértéséhez visz minket közelebb, hanem számos tanulság vonható le a történelmi példákból mai viszonyainkra nézve is.

Végül – de nem utolsó sorban! – figyelemre méltó hangsúllyal anyanyelvünk szimbólumairól lesz szó, s ehhez talán épp e múzeum – mint egy lehetséges új jelkép megjelenése – adja az apropót.⁵ Hogy jelképként valami mit jelent, mit testesít meg, azt a közösség dönti el. A harmadik előadás sokszínűen tárja fel e folyamat működését és tanulságait.

Úgy vélem, tartalmas órának nézünk elébe, kérem megtisztelő figyelmüket.

Kedves Hallgatóságunk!

Kazinczy Ferenc 25 esztendőn át élt itt Széphalmon, ahol dacolni próbált a kedvezőtlen adottságokkal, a korabeli fővárosoktól – Bécsről, Pozsonytól, Pest-Budától – való földrajzi távolsággal s a maga anyagi szükségességével. Többször vallott mégis ragaszkodással erről az abauji földről. „*E világ minden szugolyái közt, oh Széphalom, nekem te nevetesz leginkább*”, írta már 1793-ban, amikor eltervezte, hogy itt próbál otthont, alkotói műhelyt szervezni magának. Amikor ez – sok küzdelem árán – sikerült neki, 1811-ben *Fény és homály* című, Cserey Miklósnak ajánlott versében arról vallott, hogy bár szép dolog a hadi dicsőség meg a közélet fórumán vállalt szereplés, ő nem vágyik a küzdőtéren szerezhető fényre:

„*Nem fénylek én, s én azt nem fájlalom;
Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”.

Igen, tudnunk kell, hogy a periféria felé sodródó ember a kor mostoha viszonyai ellenére is megtalálhatja a hasznos munkálkodás terét és alkalmait; a nagyvilág ösztönző szellemi áramlatait bárhol be lehet fogadni. Így lehet fény s nagyvilág nekünk is Széphalom.

Amikor megköszönöm előadóink értékes mondandóját s a hallgatóság ösztönző figyelmét, hadd adjak hangot annak a meggyőződésnek, hogy a magyar nyelv múzeuma hamarosan idevonzza a nagyvilágból a magyarságot, s Széphalom egyre erőteljesebben tudja terjeszteni a helyi örökségből fakadó fényt.

Menjünk el tehát innen ezzel a reménységgel, s térjünk vissza újra meg újra anyanyelvünknek e gazdag forrásvidékére! Jó alkalmat kínál erre Kazinczy születésének jövőre esedékes 250. évfordulója, a magyar nyelv éve. Nem köszönhetünk el tehát másként egymástól, csak így: *viszontlátásra!*

⁴ Bíró Ferenc irodalomtörténész professzor előadását e kötetünk 83-88. oldalain közöljük.

⁵ Balázs Géza tanszékvezető egyetemi tanár előadásának szerkesztett szövege évkönyvünk 51-58. oldalain található.

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

SZATHMÁRI ISTVÁN

A zempléni–abaúji régió és anyanyelvünk

1. Sajátos, kedves és szép vidék a zempléni–abaúji régió. Akármerről közelítjük meg: a Tokaji-hegy északi vagy déli oldala felől, akárhol táborozunk le: a Sátor-hegy alatt vagy a Hegyközben a füzéri vár tövében; illetőleg akár a Hernád völgyében vagy éppen Szepsi felől közeledünk Kassa felé, úgy érzékeljük, hogy a legszebb vidéken járunk. Igazán sajátossá számunkra mégis az teszi, hogy e régió lakóinak a nyelve – mondhatnánk: nyelvjárása – vált a XVI. századtól intenzívebben egységesülő és normalizálódó irodalmi és köznyelvünk (mai megjelöléssel: sztenderd vagy standard) alapjává. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az úgynevezett alapnyelvjárás e régió kivül magába foglalta a magyar nyelvterület teljesebb északkeleti részét is.) Ezért van az, hogy például a sárospataki piacon – mint magam is tapasztaltam az ötvenes évek második felétől – nem hallani táji jellegű beszédet. Tehát a régió nagy egyéniségein kívül a zempléni és abaúji nép is hozzájárult irodalmi és köznyelvünk létrejöttéhez. Azt is mondhatjuk továbbá, hogy ilyenformán szinte egyenesen vezetett az út mai ünneplésünkhöz, a Magyar Nyelv Múzeumának a felállításához.

Engedtessek meg, hogy korábbi kutatásaimra támaszkodva nagyon röviden bemutassam e régiónak és nagy egyéniségeinek az anyanyelvünk érdekében kifejtett munkásságát.

2. Induljunk ki abból, hogy az irodalmi nyelv vagy sztenderd egy-egy nyelvnek a többi használati formán (a nyelvjárásokon, az úgynevezett szociolektusokon stb.) felülemelkedett, fő vonásaiban egységes, normatív és eszményi változata, amely rendszerint integrációs folyamatok útján hosszabb idő alatt alakul ki, majd a nép, illetve a nemzet nyelvhasználatának reprezentánsává válik.

A mi irodalmi nyelvünk a XIX. század közepére alakult ki. Alapja – mint jeleztem – az északkeleti területek *e*-zű (és nem *ö*-zű, tehát *ember* és nem *embör*), továbbá *é*-zű (és nem *t*-zű, tehát *szép* és nem *szíp*), és nem kettőshangzójú (pl. *főüd*, *jóu*, illetve *fied*, *juo*, hanem *föld*, *jó*) nyelvjárása lett. Ugyanakkor irodalmi nyelvünk kialakításában érvényesült bizonyos egyensúlykeresés, a többi nyelvjárás bevonása, az ötvöződéses jelleg is. Megmaradtak tudniillik irodalmi nyelvünkben bizonyos *t*-zű formák (pl. *kígyó*, *kísér*, *kímél*, az *-ít* igeképző), aztán bekerültek *ö*-zű szavak (pl. *öröm*, *örök*, *fölött*, *mögött*) és *l*-ezű formák (pl. *lány* és *leány*).

Nos, a XVI. század harmincas éveiben intenzívebben meginduló nyelvi egységesülést nagymértékben segítette a reformáció – hangsúlyozom: amelynek szinte a fészke éppen ez a régió volt –, mégpedig elsősorban a következő eszközökkel:

a) A nép nyelvén szólt a néphez: az istentiszteletet magyar nyelvűvé tette; a Bibliát, a zsoltárokat s a legfontosabb egyházi tárgyú munkákat lefordította, s ennek érdekében, ille-

tőleg eközben a fordítók hozzáálltak nyelvünk helyesírásának és jelenségeinek a rendszerbe foglalásához és bizonyos mérvű szabályozásához.

b) Hathatós eszközként használta fel a reformáció az iskolázást. Számos új iskola nyílt, ebben a régióban is az írás, olvasás és az elemi ismeretek anyanyelven való elsajátítására. Magasabb fokú iskolákat, kollégiumokat is alapítottak, ekkor vált iskolavárossá Sárospatak.

c) Másik hathatós eszköz lett a könyvnyomtatás, úgy is, mint a nyelvi egységesítés egyik fő területe.

d) A reformáció győzelemre vitte anyanyelvünket a szépirodalomban is. Új műfajok születtek, mint pl. a hitóriás ének, a bibliai história, a hitvitázó dráma, a prédikáció, a zsol-tár és így tovább.

Ebben a régióban született meg aztán a Károli Gáspár szellemiségét tükröző, az anyanyelvi kultúrára talán a legnagyobb hatást gyakorló Vizsolyi Biblia 1590-ben. És itt kell megemlítenem a hasonló szerepű zsol-tároskönyvet 1607-ből, amely ugyan nem itt született, szerzője Szenczi Molnár Albert sem ennek a vidéknek a neveltje, de nagyon sok szállal kötődött Károlihoz és a régióhoz.

Károli Gáspár mint lekipásztor és Kassa-völgyi esperes szintén ezen a tájon munkálkodott. Mindenekelőtt ez a magyarázata annak, hogy a Vizsolyi Biblia *é-ző* és *e-ző* beszédmódjával, táji szélsőségektől mentes alak- és mondattani eszközeivel, szép folyású, nem egyszer költői stílusával, továbbá azzal, hogy ezt a sajátos nyelvet minden eddigénél nagyobb intenzitással terjesztette, nagyon is hozzájárult irodalmi nyelvünk kiteljesedéséhez és megszilárdulásához. Ezenkívül összetartotta a magyarságot a nehéz időkben: itthon, Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján, délen és az egész világon. Az elmondottakat igazolja az is, hogy számos költőnk (Csokonai, Kölcsey, Arany, Tompa, Ady, Oláh Gábor, Tóth Árpád, Áprily, Szabó Lőrinc stb.) és számos prózaírónk (Árva Bethlen Kata, Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos, Móricz, Kodolányi, Szabó Magda stb.) nyelvén kitapinthatóan ott a Vizsolyi Biblia nyoma.¹ És a katolikus Babits vajon miért használta ennek a bibliának a szövegét Jónás könyve című kiváló művéhez?

Csoda-e hát, hogy valóságos népkönyvvé lett, amely századokon át ott volt csaknem minden református család házában mestergerendájában vagy más fő helyén, és amelybe feljegyezték az élet legfontosabb eseményeit: ki mikor született, mikor lépett házasságra, és mikor távozott el az élők sorából...

Szenczi Molnár Albert naplója szerint hat ízben járt Abaújban és Zemplénben, nem számítva a Kassára költözésüket 1624-ben. 1556-ban, majd Debrecenből érkezve 1588-ban tartózkodott hosszabb ideig Göncön, Károli közelében. Ekkor „segédkezett” a Vizsolyi Biblia megjelentetésében mint a korrektúra szállítója Vizsoly és Gönc között. Később így emlékezett meg gönci tartózkodásáról: „... az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Károli Gáspárnak... az ki fő igazgatója volt az kinyomtatásnak, és engem gyakorta az visoli nyomtatóhelyben kiküldött az őtőle írott levelecskéekkel... egynéhányszor hallottam, hogy fohászkodván így szólott (ti. Károli): Csak az Isten addig éltessen, míg az Bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni és az Krisztushoz költözni.”² Aztán éppen Kassán kapja az in-

¹ Juhász Géza: Károlyi és költészetünk. In: Károlyi Emlékkönyv. Szerk.: Vasady Béla. Bp., 1940. 123–140.

² Szenci Molnár Albert válogatott művei. Sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit. Madách Kiadó, Batistava-Pozsony, 1976: 225–226.

díttatást is zsoltárszerkesztésre és arra, hogy tudományosan is foglalkozzék nyelvünkkel. Egyébként hogy a XVI. század végén milyen erős volt már a kialakult nyelvi norma, azt jól mutatja a Senczi Molnár esete. Az ő-ző Mátyusföldéről származó zsoltárköltő ugyanis – minden bizonnyal Debrecen, Kassa és Gönc hatására vagy hatására is – néhány év alatt az ő-ző formákat zömben *e*-zőkkel helyettesíti.

3. Szólnom kell röviden az úgynevezett Rákóczi-korról. A XVIII. század elejére ugyanis szélesedik és emelkedik az anyanyelvi műveltség. Ilyenformán terjed az írás: se szeri se száma a Rákóczi-szabadságharc korabeli nagyobbrészt magyar nyelvű feljegyzéseknek, naplókknak, emlékiratoknak, önéletrírásoknak, és íróik között a főurakon kívül ott találjuk a köznemeseiket, az értelmiség és a polgárság képviselőit. Rákóczi is kiáltványokat, röpiratokat, rendeleteket bocsát ki, beszédekert mond, kiterjedt levelezést folytat, hadtudományi és államelméleti munkákat ad ki, és jobbára magyarul. Megszületik aztán a kuruc költészet. A mi jelenlegi szempontunkból azonban fontos az, amit a történészek állapítottak meg. Hogy tudniillik Felső-Magyarország és az ország északkeleti része – benne Abaúj és Zemplén – volt nyolc éven át a szabadságharc biztos bázisa. Természetes tehát, hogy ezeknek az embereknek a beszélt és írott nyelve már eleve a kialakult normarendszert erősítette. Ehhez járult, hogy – mint Rákóczi Emlékirtaiban utal rá – seregének kilenc tized része reformátusokból állt.³

4. A felvilágosodás korából elsősorban két nagy egyéniség kötődik régiókhöz, aki sokat tett anyanyelvünkért: Bessenyei György és Kazinczy Ferenc.

Bár Bessenyei nem ennek a vidéknek a szülötte, és Bécsben, francia hatásra vált a felvilágosodás írójává, nem mindennapi műveltségének alapjait, életszemléletét, erkölcsi tartását minden valószínűség szerint jobbára a sárospataki kollégiumnak köszönhetette. Egyik, 1803-ban írt levelében így gondol vissza a Patakon eltöltött időkre: „Ennek édes emlékezetét csak életemnek utolsó órája törölheti ki szívemből. Ezerszer fordulnak meg fejemben a Királyhegy, Páncélhegy, Kisnagyporta, Bábagödre, Kispatak, Mogyoróskert, hol léppel fogtam az aranyos stiglicet, mely dolog több örömet adott szívemnek, mintha most országot nyernék.” De érzi, felismeri azt is, hogy a Debrecen és Sárospatak környékén beszélt nyelvváltozat „a tisztább és igazabb magyarság”. „Tudjuk Hazánkba millyen sok féle módon írnak, beszélnek” – mondja A holmiban. „Ezen módok közt, minden legkiseb kér[ke]dés nélkül teg[!]tisztáb, és igazab Magyarsággal élnek a Debretzeni és Pataki Collégiumokban.”

A korábbi kutatások igazolták, hogy irodalmi nyelvünk formai készlete a XVIII. század vége felé kialakult. De nagyon hiányos volt a szó- és kifejezőkészségünk, és a kialakult normarendszer sem terjedt el igazán. Bessenyei mindkettőt felismerte. Ennek megfelelően a magyar nyelv teljes kiművelésén belül három alapvető teendőt lát. Először is a dolgoknak nevet kell adni (valójában ez vezetett el a nyelvújításhoz). Aztán kifejezővé, sokoldalúvá kell tenni a nyelvet (ez a szűkebb értelemben vett nyelvújítás, amelybe a stilisztikai jelenségek is beletartoznak). Végül pedig ennek a két tevékenységnek a megszervezését, irányítását a tudós társaságra, vagyis az Akadémiára bízna. Az értelmező szótár, a kétféle – egy iskolai és egy tudományos – nyelvtan kidolgozásával kapcsolatos elképzeléseit részletesen le is írta.

³ L. részletesebben: Szathmári István: Irodalmi nyelvünk a Rákóczi-korban. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 269–275.

A régióban nevelődött nagy egyéniségek közül anyanyelvünk egészére a legnagyobb hatással minden bizonnyal Kazinczy volt. Biharban született, ott töltötte gyermekéveit, de már Alsóregmecen, az apai házban tanulta a latint, a németet, és itt olvasták neki a Bibliát, majd a pataki kollégium következett, hogy utána egy-egy rövidebb időt nem tekintve sose hagyja el a zempléni–abaúji régiót. A pataki iskolát így idézi meg a Pályám emlékezetében: „És mégis Patak, minden foglalkozások mellett mely fiakat nevele már akkor is! Mert a tanulás, inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól, mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliothecája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak.”

Hogyan látta Petőfi Kazinczy munkásságát? Ezt olvashatjuk Széphalmon c. versében:

... fél századig
Tartá vállán, mint Atlas az eget,
A nemzetiségnek ügyét.

Kazinczy valóban végigvezényelte és győzelemre vitte legjelentősebb országos mozgalmunkat, a nyelvújítást, amelynek több ezer szót és kifejezést köszönhetünk. És még többet is akart: nyelvünk egészének, a különböző közlésterületeken – ezek között is elsősorban a szépirodalomban – jelentkező stílusnak a megújítását, árnyalttá, színessé, változatossá, gazdaggá tételét. Világosan látta aztán az irodalmi nyelv jelentőségét, azt, hogy az írónak nem valamely tájnyelven kell művét megalkotnia, hanem az irodalmi nyelven (ő ezt németül nevezi meg: *Schriftsprache*): „... az én törvényem az – jegyzi meg egy 1811-i levélben –, hogy a' ki magyarul ír, annak a magyar *Schriftsprache*-ben és nem valamelyik provinciájában kell írni”.⁴ Szinte egyedül áll művelődéstörténetünkben mint irodalomszervező. Hogy mit tett a magyar irodalmi élet fellendítéséért, arról legjobban tanúskodik páratlan kiterjedtségű levelezése, amelynek anyagából tudomásom szerint eddig 23 vaskos kötet látott napvilágot, de készen van a következő két kötet is. Kapcsolatot tartott ő nemcsak a legnagyobbakkal – barátai, támogatói voltak: Kis János, Virág Benedek, Dayka Gábor, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Fáy András stb. –, hanem ha bárhol az országban valaki megírta első vagy későbbi versét, és hozzá fordult bírálatért, tanácsért, akkor Kazinczy, a literátor időt, fáradságot, pénzt nem kímélve részletes és tárgyilagos elemzéssel, tanácsokkal stb. válaszolt. Ilyenformán Széphalmot, ezt az általa elkeresztelt kis abaúji falut mintegy az ország kulturális központjává tette. Megszervezte aztán a kassai Magyar Társaságot, megindította 1788-ban – Batsányival és Baróti Szabó Dáviddal – az első irodalmi és kritikai folyóiratot, a Magyar Museumot, majd 1790-ben az Orpheust. Ezenkívül kiváló fordító, jeles költő és prózaíró volt. És azt is elmondhatjuk, hogy írói-stilisztikai elveit saját stílusával maradéktalanul viszszaigazolta.

5. A reformkornak, történelmünk egyik legjelentősebb korszakának két kiemelkedő egyéniséget adott régióink: Kossuth Lajost és Erdélyi Jánost. Ez az 1825-től 1849-ig tartó idő olyan jelentős eseményeket mondhat magáénak, mint az emberi jogokért és a nemzet függetlenségéért vívott, majd szabadságharcba torkolló küzdelmek; Pestnek gazdasági, politikai és tudományos központtá válása; a Magyar Tudós Társaság megalapítása és azonnal meginduló igen sokrétű tudományos és kulturális tevékenysége; az irodalmi élet fellendülése; Vörösmarty, Pe-

⁴ KazLev. VIII. 456.

tőfi, Arany és más költők, írók kimagasló alkotásainak a megjelenése; a sajtó és a könyvkiadás felvirágzása. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a reformkor végére nyelvünk helyesírási, hang- és alaktani normarendszere fő tendenciáiban kikristályosodott, megszilárdult, és egyben el is terjedt, azaz a magyar irodalmi nyelv lényegében kialakult.

Kossuth – mint ismeretes – a zempléni Monokon született. De ha feltesszük a kérdést, hogyan válhatott a szónoklásnak páratlan alakjává, akkor azt kell mondanunk, hogy minden bizonnyal a Sátoraljaújhelyen, Eperjesen és Sárospatakon végzett tanulmányai rakták le az alapokat, és a választott ügyvédi pálya jelölte ki a további irányt. Még nagyobb szerepet tulajdoníthatunk azonban e tekintetben annak a rendkívül mozgalmas és sajátos politikai életűnek, amely a zempléni megyegyűlésekkel kezdődik.

Kossuthal kapcsolatban csupán két idevágó tényre mutatok rá. Részt vett a nyelvújításban, az általa képviselt hang- és alaktani rendszerről pedig azt állapíthatjuk meg, hogy egyrészt a korabeli átlagnál inkább előbbre járt az egységes irodalmi nyelv megalapozásában, másrészt hogy a már kialakult nyelvi normarendszert – beszédeivel, újságcikkeivel és egyéb írásaival – a legelsőők között terjesztette. Vajda János találóan ezt állapította meg róla: „... épen abban állott nagy ereje, hogy minden osztálynak, népnek eltalálta a legbensőbb vágyait, érzését, s lelkének leggyöngédebb húrjaiba kapott mindjárt a megszólításnál; németet, olaszt, magyart, angolt egyaránt elragadt.”⁵

Erdélyi János a szomszéd megyében, Ungban született, de már tízéves korában a pataki kollégium diákja. Többfelé nevelősködött, 1839-ben pedig Pestre költözött. De 1851-től haláláig, 1868-ig a sárospataki református főiskola filozófia-, majd irodalomtanára. Sokoldalú tudós volt, a jelzettekén kívül költő, esztéta, kritikus, folyóirat-szerkesztő és – főként – népköltési gyűjtő, népdalok és mondák megjelentetője. Volt érzéke az ún. alkalmazott nyelvtudományhoz is. Különösen vonzotta a nyelv- és a nyelvtanítás, mind az anyanyelvé, mind az idegen nyelveké. Stílusa nem elvont, nem száraz, tele van expresszív – beszélt nyelvi, képes, tréfás és „odamondó” – stiláris elemekkel, népies fordulatokkal, szólásokkal. Nyelvi hatása – érthetően – nagy volt.

6. Így jutunk el a XX. századig. Természetesen szólnom kellett volna még a Sárospatak nevelte tanároknak, tanítóknak, lelkészeknek, valamint a régió egyszerű embereinek az anyanyelvi szerepéről, a XX. század hatvanas éveitől megrendezett sátoraljaújhelyi nyelvhasználati versenyekről – vagyis régiókban az anyanyelvvél való törődés láncolata máig nem szakadt meg. Csodálkozhatunk-e hát, hogy a Magyar Nyelv Múzeuma itt, Széphalmon, Kazinczy egykori birtokán épült fel? A régió természetes alkotása ez. Ezért csak azt kívánhatjuk, hogy a Múzeum méltóképpen járja az elődök útját.

⁵ Vajda János Összes Művei. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. Franklin Társulat, Bp., é. n. 1453.

MARTINÁK JÁNOS

Versek

Őszelő

Menndet perzselő lángot néz
kajánul a bosszú,
és meghőköl a sötét éjszaka.

Az acél szikrázva csattan,
csont reccsenve roppan,
s az égre robban
a fizetett aljaember
ölés kéjétől hörgő vad szava.

A föld megvonaglik,
s fölötte széjjelhánykolódik
a vérükbe miazmát csempésző,
délnek vonuló vadlibák raja.

Neked...

Elértelek. Pedig hogy futottál!
Fejed vállamon nyugtatod.
Nézz ki az ágak közt:
messze villámlík csak,
s tűnődés csillámlík
a megázott lombokon...

Feléd

Elszőknél a bezárult világból,
de visszaüt a menny, a szürke.
Feléd suhognak üres szemű álmok,
s vízre fagy a hold égő ezüstje.

Szent Erzsébet misztériumjáték

Égre pattog a női hang szikrája,
utáná a férfi dal gomolyog.
Sötét madár jaja hasít az éjszakába,
s a templomhajóban kavarog:

„Ki szólít újra le a földre?
Mily lelki éhség közössége vár?

Kik e kíváncsi mély szemek?

Hova folyik ez égő gyertya-patak,
s miért vonz, szív ott és ragad
az a fehér lángokban égő oltár?

Újra hallom a réti szél zúgását,
s hogy a lapuló kunyhó nyirkos mélyén
puffadt hasú éhség kenyérért kiált,
s a nedves rongyon izzadtan hánykolódó
haldokló, hús kezemtől kéri
enyhülni a lázt.

De most didergőn ébredek...
A hanyag teremtés továbbszövője voltam egykor
és nem volt elég az arany selyemfonál.”

MIZSER LAJOS

Megjegyzések Zemplén vármegye 19. századi nyelvéről

Pesty Frigyes 1864. évi gyűjtésében Zemplén megye is tevékenyen vett részt. Valamennyi leírás magyar nyelvű, bár a megye nagyobbik részében ruszinok és szlovákok éltek. Zemplén teljes leírása még nem jelent meg, de a magyarok által lakott részek már napvilágot láttak: Kováts Dániel: Sárospatak és Sátoraljaújhely Pesty Frigyes helynévtárában;¹ jómagam a következőket publikáltam: A Harangod-vidék helynevei – 1864,² Hegyaljai helynevek – 1864,³ Zempléni helynevek – 1864,⁴ A Felső-Bodroghköz helynevei – 1864,⁵ Közép-Zemplén megyei magyar helynevek – 1864,⁶ Töketerebes és környéke Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában.⁷ Természetesen figyelembe vettem az ezekben nem szereplő, de kéziratban meglevő leírásokat is. Nem a földrajzi nevekre koncentráltam, hiszen ezek három nyelvűek (magyar, ruszin, szlovák), hanem Pesty adatközlőinek az 1-6. kérdésre adott válaszait és a 7. pontban leírt kommentárjait vettem figyelembe. Így is számottevő anyag gyűlt össze. Ezeket három csoportra osztottam: 1. a népi, régi szavak, kifejezések, 2. a nyelvújítás szavai, 3. idegen szavak.

1. A népi, régi szavak, kifejezések

Itt természetesen ennyi év elteltével nem lehet különbséget tenni a népi és az akkor talán már régies köznyelvi szavak között. A lejegyzők igyekeztek az irodalmi nyelv síkján maradni, mégsem tekinthettek el a környezetükben használt szavaktól. Ez esetben is célszerű a szavakat csoportokra osztani. Mivel a leírásokban az ékezetek használata nem következetes, így kénytelen voltam kihagyni a magánhangzó rövidségét és hosszúságát mutató szavakat. Az alak szerinti tájszavak csak kis mértékben térnek el a köznyelvtől:

a) Szóközépi, szóvégi helyzetben a mássalhangzó megnyúlik: *allig, asszú, birtokossa, dűllő, esső, folyássa, hijjánya, Kakk 'Hernádkak', kaszálló, közziül, Megyasszó, nincsennek, szénájjokat, szerzetessek, szöllő, szöllő-szöllő, várossa.*

b) A palatalizáció sem hiányozhat. Itt azonban csakis az *n>ny* váltásra vonatkozik: *debrecenyi, egyény, magány 'magán', oroszlány.*

c) A pótlónyúlásra kevés példánk van: *óldal, vólt, Zsólca.* Ezeket nyilván így ejtették: ódal, vót, zsóca. Ezt alátámasztja még az is, hogy azóta névutót következetesen így írják: *óla.*

¹ Sátoraljaújhely, 1998.

² A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV. 2005. 481-496.

³ Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 321-332.

⁴ Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 189-199.

⁵ A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLV. 2006. 445-462.

⁶ Széphalom 17., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2007. 395-408.

⁷ A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI. 2007. 629-647.

d) A jelezésben, a ragozásban megmutatkozó népnyelvi jelenségek: *adatja, anyagja, Borrótul, déltől, elnevezésök, gátok, hallomásbul, határjok, határosok, helyök, magok, nemzetiségek 'nemzetiségük', nevezetjök, nyilatkozatok 'nyilatkozatuk' származásokot 'származásukat', tövibe, véneitül, vagynak* (csak néhány helyen fordul elő), *vagyon 'van' (ritka), völgyen*. A -ban/-ben rag helyett általában a -ba/-be jelentkezik, a példák száma meglehetősen nagy, csak egy feltűnőt említék: *azonba*.

e) Ma már nem használatos igealakok. 1. Az elbeszélő múlt csaknem teljesen hiányzik a zempléni beszélt nyelvből. A leírásokban alig-alig találunk néhányat: *ajándékozá, eladá, erede, minden évben kaszálni lehe, megtartá, nyeré, települe, teremté, valának*. 2. A passzív igealakok, a szenvedő szerkezetek már gyakoribbak. Ebben Pesty 4. és 5. kérdőpontja is „segített”: A község mikor *emlittetik* legkorábban? és Honnan *népesítetteti*? Kétségtelenül ez a kettő messze a legsűrűbben használatos. További gyakori formák: *alapítottatott, építettett, használtatik-használtatnak, hivatik, találtatik-találtatnak, nem tudatik, vettetik*. Szerkezetek: *közbirtokos urak által bíratik, víz által borítottatik, a magyarok által kiszorítottak, rétek szántó-földekké formáltattak*. Használatát erősíti, hogy személytelenek, így a hivatali nyelv szívesen alkalmazta a szenvedő ragozást.

f) Egyéb alak szerinti tájszavak: *alkalmatos 'alkalmas' általán-átalán-átalában-átaljában 'általában', bikk, bikfa, bikkes 'bükk(fa), bükkös', bővölködik 'bővelkedik', csanál(os) 'csalán(os)', cserés 'cserjés', csónok-csolnok 'csónak', eránt 'iránt', erkörcs 'erkölcs', ismeretes 'ismeretes', fazik 'fazék', fénkö 'fenőkö', fenyü 'fenyő', figyermek 'fiúgyermek', foly (ez az ige ekkor Zemplénben még nem volt ikes), földő 'fürdő', gordovány 'kordován', gyikény 'gyékény', híjják 'hívják', honnét 'honnan', innekő 'innenső', innét 'innen', kavacs 'kavics', kén-telenítettik 'kényszerül', Kesznyétem 'Kesznyéten', kiejtéső 'kiejtésű', körös 'kőris', körül 'körül', körülbelől-körülbelől, körülte 'körülötte', körtve(fa) 'körte(fa)', kukurica 'kukorica', mag nélkül 'gyermek, utód nélkül', mandola 'mandula', még 'míg', megvonja magát 'meghúzza magát', mellyéke 'melléke', ménhal 'menyhal', mindég 'mindig', minőség 'minőség', mives 'műves' (föld-, kő-), moh 'moha', némü 'némi', ortás, kiortott 'irtás, kiirtott', ösmer 'ismer', övedzik 'övezik', öszve 'össze', plántál 'szőlőt ültet', reá, rosz(abb) (úgy látszik, hogy a szóvégi nyúlás Zemplénben később következett be), setéség 'sötétség', sijjed 'süllyed', sűrő 'sűrű', szakálos 'szakállas', szándok 'szándék', Szeged 'Sajószöged' székes 'szikes', székső 'sziksó', szerént 'szerint', tekenő 'teknő', tekenő béka 'teknősbéka', üsmeretes 'ismeretes', válu 'vályú', zsombik 'zsombék'. Itt az az érdekes, hogy az ismer igét három alakban is adatolják: *esmer, ösmer, üsmer*.*

g) Valódi tájszavak, illetve régi(es) szavak: *alj 'a hegy legalsó része', aljas hely 'a kiemelkedés lábánál fekvő sík, többnyire vízenyős hely', állás 'lóállás (a fogadó mellett)', angolkert 'természetes tájat utánzó, romantikus hatású kert, park', arányostás 'a földek arányos szétosztása', arasz 'az oldalt kinyújtott hüvelykujj és a kisujj hegye közötti távolság', balafánt 'szőlőfajta', batka 'csekély értékű régi váltópenz', beiszapol 'áradáskor iszappal ellát' (ezáltal termőbbé válik a terület), belháború 'szabadságharc' (a török, a Habsburgok ellen), Beszkid: az egyes számot használják a ma megszokott Beszkidek helyett, bial 'bivaly', borház 'prés-ház', bundás 'szőlőfajta', burgundia 'takarmányrépa', butki 'Butka községhez tartozó, butkai', büdöskő 'kén', csáté 'sásféle', csehek 'husziták', csertéz 'irtás', dágvány 'ragadós mély sár',*

darla kő 'vulkáni kőzet', a dátumozás a következőképpen történt: hónap, nap, év; pl. *Junius 2-a 1864, deák* (nyelv) 'latin', *domboc* 'kis domb', *dongafa* 'dongakészítésre alkalmas fa', *dragonyos* 'díszes tarajos sisakú lovas katona', *düböğ* 'dübörög, döng a föld', *együgyű* 'egyszerű', *egyvelgest* 'egyaránt', *éjfel* 'észak' (ritka), *éjszak* 'észak', *élet* 'búza', *előnév* 'egy-egy helységnév előtagja' (pl. Hernád-, Nagy- stb.), *faizás-fajzás* 'favágás, -fuvarozás', *fekete ragya* 'szőlőbetegség', *fekvő katona* 'valahol állomásozó katona', *Felföld* 'Zemplén megye északi része', *foglalás* 'honfoglalás', *föszlányos* 'könnyen porladó', *földszakadás* 'földomlás', *franciakert* ' egzotikus gyümölcsöket is termelő gyümölcsöskert', *füstpénz* 'régi adófajta', *gabona* 'rozsa', *Gácsország* 'Galícia', *garád* 'elkerített szőlőskert', *gaz(os)* 'bozót(os), bokor, bokros', *gazság* 'gaznövények', *góhér* 'szőlőfajta', *gorony* 'magaslat', *gödör* 'patak' (északon), *görög* 'ruszin' (a vallásra utal), *göröngy* 'zsombok', *gyalogbodza* 'földi bodza', *gyalogfenyő* 'boróka', *gyepű* 'kerítés', *hajdantan* 'hajdan', *hajdúváros* 'hajdú kiváltságokkal felruházott helység', *hamar napra* 'mielőbb', *hardicsi* 'Hardicsa községhez tartozó, hardicsai', *haszonvehetetlen* 'hasznavehetetlen', *haszonvehető* 'hasznavehető', *hátrulja* 'hátsó része', *helyiség* 'külsőterületi hely, földrajzi név', *helyrajzi név* 'dűlőnév', *helyütt* 'helyen', *hírít* 'híresít', *hirtelenibe* 'hirtelen', *homlítás*: György István főjegyző és Szentlélek László főbíró, Tállya adatközlői mint tájszót említik, és így magyarázzák: „a Szőlő veszőknek le döntése, hogy így a szőlő töken szaporítsanak – hihetőleg ezen deák szótól humilitare”, ebben tévedtek, hiszen a *hom-* alapszó uráli eredetre megy vissza, így a latinhoz semmi köze sincs, *honfoglalás*: ebben a formában alig fordul elő, *hosztovici* 'Hosztovica községhez tartozó, hosztovica', *icce* 'kb. 0,7 liter', *ispotály* 'kórház', *jádziságból* 'játékból, tréfából', *járdány* 'szőlőfajta', *jáz* 'jász (hal)', *juss* 'örökség', *karcsi* 'Karcsa községhez tartozó, karcsai', *kásakő* 'kásaőrlő kő', *kási* 'Káso községhez tartozó, kásói', *kazsi* 'Kazu községhez tartozó, kazsui', *kebel* 'hajlás, öböl', *keletdél* 'délkelet', *kénköves* 'kénés', *kerület*: 1. 'kerülés', 2. 'a szolgabíróság alegysége', 3. 'a Bach-korszak közigazgatási egysége a megye helyett' (Zemplén a kassai kerülethez tartozott), *későbbben* 'később', *kézi munka* 'fizikai munka', *kinézés* 'kilátás', *kipuhatól* 'megtud, felderít' (kedvelt kifejezés volt), *kível* 'kívül, kint', *kolbási* 'Kolbása községhez tartozó, kolbásai', *kolompér* 'krumpli', *koros(abb)* 'idős(ebb)', *kosár* 'körülkerített hely, ahová a legelőn tartott jószágot, különösen a juhokat éjszakázásra stb. terelik', *köböl* 'kb. 0,5 katasztrális hold területű szántóföld', *köszvény* 'szagató fájdalom a csontokban', *közelest* 'közel', *Krajnya* 'Zemplén megye Lengyelországgal határos része', tulajdonképpen: 'Végvidék', *kuruc világ* 'a 17. század vége, a 18. század legeleje', *küermény* 'kőkürtő', *különbféle* 'különféle', *láz* 'hegyi tisztás, irtás, legelő', *lépés* 'kb. 0,6 méter', *leront* 'lerombol', *létezik* 'van' (úgy látszik, hogy ezt ünnepelesebbnek érezték), *levente* 'ifjú vitéz', *a magyarok bejövetele* 'honfoglalás', *a magyarok első bejövetele* 'a hunok bejövetele a Kárpát-medencébe', *a magyarok utolsó kijövetele* 'honfoglalás' (tudniillik a hunok, majd az avarok után a magyarok jöttek ki Szkítiából), *mál* 'déli fekvésű hegyoldal', *máriás* 'nagyobb értékű régi pénz' (Szűz Mária képéről kapta a nevét), *másüvé* 'máshova', *megszáll* 'letelepedik', *megyasszai* 'Megyaszó községhez tartozó, megyaszói', *mértföld* '8,35 kilométer' (a mérföldet következetesen mértföldnek írják), *mester* 'tanító', *mián* 'miatt', *nadály* 'pióca', *napkelet* 'kelet', *napnyugot* 'nyugat', *napszállat* 'nyugat', *nép szája* 'néphagyomány', *nyilas* 'nyílhúzással kiosztott művelt terület', *nyirok* 'agyag', *nyirkos* 'agyagos', *nyírvíz* 'a nyírfa gyógyításra is használt nedve', *óhitű* 'görög katolikus', *óra* 'kb. 3,68 kilométer távolság', *orosz*

'ruszin', *osztály* 'törvényes osztás az örökösök között', *öböl* 'szőlőbetegség', *öl* 1. 1,89 méter, 2. 'olyan farakás, amelynek alapja és oldalai egy öl hosszúságot tesznek ki', *összesítés-összvesítés* 'tagosítás', *pad* 'padlás', *pálinkaégető ház* 'szeszfőzde', *pálinkaház* 'szeszfőzde', *pártó*: 'pártütő', *pipiske* 'búbos pacsirta', *pitvar* 'előtér', *politikai felosztás* 'közigazgatási felosztás', *porcsin* 'szőlőfajta', *puszta* 1. 'major', 2. 'a falu régi, elhagyott helye', *pünkösdi hó* 'május', *rakottya* 'rekettye', *régenten* 'régén', *savanyúvíz* 'szénsavas ásványvíz', *siska* 'nádperje (növény)', *sukk* 'a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza', *szabadság* 'szabadság', *szakad* 'folyik, ömlik' (pl. a Bodrog a Tiszába szakad), *szattyangóró* 'mocsári kutyatej', *szerzék* 'megszerzett valami', *szeszgyár* 'szeszfőzde', *szláv* 'szlovák' (ritkábban használt szó), *szoták* 'Homonna környéki szlovák' (az elnevezés alapja, hogy itt az átlánosan használt szlovák *čo* 'mi?' szót itt *so*-nak ejtik), *tatárjárás-tatárfutás* 'török vagy tatár támadás, pusztítás', *tatárka* 'hajdina', *tengeri* 'kukorica', *tér* 'térsg', *terepely* 'terebélyes', *tinó orrú gomba* 'tinóru gomba', *tiszakert* 'a Tisza árterületén fekvő kert', *Toplya* 'Tapoly folyó', *topolya* 'nyárfá', *topographiai név* 'földrajzi név', *toronyi* 'Kis- vagy Nagytoronya községhez tartozó, toronyai', *tót* 'szlovák' (általánosan használt szó minden mellékíz nélkül), *töltvény* György István és Szentlélek László, Tállya adatközlői mint tájszót említik, és így magyarázzák: „a szőlő pásztorok kunyhói részére feltöltött hely”, *úrbér* 'a földesúrnak járó szolgáltatások összessége', *vajdácski* 'Vajdácská községhez tartozó, vajdácskai', *varannai* 'Varannó helységhez tartozó, varannói', *varas szem* 'trachoma', *vegyes korszak* 'az Árpád-kor utáni időszak', *véki* 'Véke községhez tartozó, vékei', *velgest* 'vegyesen', *vérbírósg-vérhatalom* 'pallosjoggal rendelkező város', *veres barát* 'templomos barát', *villongós világ* 'háborús idő', *zendülés* 'felkelés', *zsalobini* 'Zsalobina helységhez tartozó, zsalobinai'.

2. A nyelvújítás hatása

Ha más megyék leírásával összehasonlítjuk a Zemplén megyeieket, megállapíthatjuk, hogy a nyelvújítás – mely 1864-ben már lezárulóban van – kevés hatást gyakorolt a megye nyelvére. Először a ragos főnév + -i képzős alakokat nézzük meg. Tudniillik így próbálták melléknévesíteni, „egyszerűsíteni” a kifejezéseket: *alsó oldalon* 'az alsó oldalon levő', *délről* 'dél felé eső oldal', *határ széli* 'a határ szélén levő', *ház birtokában* 'a ház birtokában levő', *időtől* 'időtől kezdve', *juhokkali kosarazás* 'juhokkal való kosarazás', *közepéni fekvés* 'közepén való fekvés', *lapályon* 'lapályon való fekvés', *leányágoni ivadék* 'leányági leszármazott', *legelőkkeli illetőség* 'legelőkkal kapcsolatos illetőség', *Magyarországrai bejövétel* 'Magyarországra való bejövétel', *nőtől származás* 'nőtől való származás', *országban uralma* 'az országban való hatalma', *szárazon fekvés* 'szárazon való fekvés', *túl a Sajón* 'a Sajón túli rét'. Előfordul a *-lag* toldalék indokolatlan használata is: *írásilag* 'írásban', *köztudomásilag* 'köztudomás szerint'.

A nyelvújítás szavai túlságosan is újak voltak a lejegyzők számára, így csak keveset használtak fel szövegekben: *alapítvány* 'alapítás', *álladalmi út* 'állami út', *dacára* 'ellenére', *építési modor* 'stílus', *festvény* 'festmény', *gót ízlésű modor* 'gót stílus', *hullámmozatosan* 'hullámosan', *idősb* 'idősebb', *intézkedés* 'intézkedés', *írómány* 'okirat', *ivadék* 'leszármazott, utód', *jeleni* 'jelenlegi', *jelentékenységgel* 'jelentőség', *kéjlek* 'üdülőház', *lak* 'ház, lakás', *lakház* 'lakóház', *mocsáros* 'mocsaras', *-nő* '-né' (pl. gróf Törökknő, gróf Andrassy Gyulanő), *omladék* 'rom',

raktanya 'raktár', *rendbesítés* 'rendbetétel, rendszerezés', *sarkulat* 'sarok', *talpnyom* 'valamely rom alapvonala', *tanonc* 'tanuló', *telepítvény* 'település', *telepítvényes* 'betelepülő', *termesztmény* 'termény', *torkulat* 'bejárat', *vadsertés*: „fennkölt stíl” jegyében a vaddisznót póriásnak érezte a lejegyző a finomabb vadsertés mellett döntött, *védiöltés* 'gát', *vegyület* 'vegyülék, vegyes talaj'.

3. Idegen szavak

Az adatközlők többsége jegyző volt, így nem is csodálkozhatunk, hogy idegen szavakat is használtak. Ezek jelentős hányada természetesen latin, és a latin helyesírásnak megfelelően írták le ezeket. Jelentésük többször eltér a szótárakban található jelentésektől.

A következő szavakat sikerült összegyűjtenem: *aromás* (bor) 'ízletes', *canalis* 'csatorna' (a mai népnyelvben gyakoribb, mint a csatorna), *canalizál* 'csatornáz', *cariol* 'postakocsi', *cen-zus* 'adó', *colonia* 'telep', *colonisatio* 'új helyre való település', *commassatio* 'tagosítás', *commassál* 'tagosít', *compossessor* 'birtokostárs', *confederatio* 'államszövetség', *confiscál* 'elkoboz, lefoglal', *debra* 'mélyen fekvő térség', *diminutivum* 'kicsinyítő képző', *donationalis* 'adományi', *fuder* 'zsilip', *fundamentom* 'alap', *fundus* 'telek', *historiai* 'történelmi', *infanticida* 'csecsemőgyilkos', *inpetrál* 'alapít', *ius gladii* 'pallosjog', *matrika* 'anyakönyv', *notartis* 'felségsértés', *onyx* 'az achát egyik fajtája', *parochia* 'egyház, paplak', *patriarchalis* 'püspökségi', *paulinus* 'pálos' (szerzetes), *perkál* 'olcsó pamutszövet', *petrifikált* 'megkövesedett', *positivitas* 'biztos tudomás', *praedicatum* 1. 'nemesi előnév', 2. 'a helységnév előtagja', *praedium* 'major-ság', *privilegium* 'kiváltság', *promenáád* 'sétatér', *promonthorium* 'szőlőhegy', *protestáns* 'református', *rector* 'tanító', *reformál* 'református vallásra tér a reformációkor', *regalál* 'rendez', *regulatio* 1. 'folyószabályozás', 2. 'országút kövezése a régi helyett', *rovna* 'sík, róna', *schematizmus* 'névtár', *spádé* 'kard', *technicus* 'mérnök', *tracyt* 'vulkáni kőzet', *triangulum* 'háromszög', *villa major* 'nagyobb falu'.

ILLÉS LÁSZLÓ

Nagy Géza útjain

A régi bodroghközi határrésznevekre ma már szinte senki sem emlékszik, csak Zemplén Levéltárának térképei, okmányai őrzik az akkori helyesírás szerint. Nagy Gézára, a Bodroghköz hű fiára és kutatójára, névkincsének közzétevőjére emlékezzünk e versciklus közlésével. (A Vajdácská és Bodroghalom neveiről írt részek megjelentek a *Hírlevél* 39., illetve 43. számában.)

Karcsa

Rejtőzködöl? Megleltelek!
 Úgy bujkálsz itt, mint egy gyerek.
 Három angyal őrzi sírod,
 Küldd fel velük a harangot!
 Csinálj csodát az ösvényen:
 – Gyere vissza a *fonóba*...
 – *Fonóba* járjunk, mint régen!?
 Könyveid olvassuk – imát!
 Templomdombra csodálkozva,
 „Hol (a) *vándor* eszterágok
 Lármás seregbe gyűlnek. Ott
 látsz álmélkodással veres
 márványból *román* templomot,
 falán száz domború alak!”

Este, mikor hazatérünk,
 töredeзве, összetörten,
 kevesebben, kevesebben.

Liget, liget, Olgaliget –
 a gátszögi kertek alja,
 Kédelyhíd és Szőlőhomok,
 Péterkerti Vízborda.
 Ballagfolyvány a Jóműved,
 Kormoska és Kerekörmény,
 Képszeri tolvajka, Kecskés,
 Mézesgödör, a Küszüdő,
 Óré, Zóré, Jármi homok.
 Kisgyopáros, Nagygyopáros,
 Szekeresi Chekeszegi,
 Kincseshomok Kőbőkútja
 Zségorond és a Dös verme,

Verped Zsánna, Esdér, Belincs
 Szélesér a Mákoskert is.

Templomdombra csodálkozva,
 Könyveid olvassuk – imát!
 – Gyere vissza a *fonóba*...
 – *Fonóba* járjunk, mint régen!?
 Csinálj csodát az ösvényen:
 Három angyal őrzi sírod,
 Küldd fel velük a harangot!
 Úgy bujkálsz itt, mint egy gyerek.
 Megleltelek! Isten veled!

Berzsenyfalú, Kis- és Nagyrozvágy

Czinke Ferenc ceruzája,
 elsíratott ceruzája,
 a hosszú utak Patakig,
 világot járt várfokára,
 szántóföld lett a csönd ára:
 „*ablak csillan, katedrális,*
vályogból vert katedrális,
s egy-egy kép.” Ő volt itt, igen,
 Tanyán, Meszeskén az Isten.

Gulag után, Gulag után
 Szentimrei Miska bátyám
 esperesi segédlelkész.
 Cserjelánya, Zsalompárkány –
 Tajba, Derceni Gyakarszél,
 Kiskotymánya Pontahomok.

A berzsényi Nemesdombon
 Alsó-Felső Rétrejárón,
 Herbányán túl, Hosszú hegyen,
 Körtvélyes Fenek, Geretse,
 az Úrkerti Lejtőhomok,
 a mejjeszgáti Malomér,
 Rétrejáró, récejáró,
 Suhatagközi tövisszél.

Ezeréves Járó földön,
 Kisrosvágy, Nagyrosvágy: Berzsény
 falu szomszédja. Látófa,
 Pusztai oltár s a jurták.
 Árpád parkja: Víz, Föld, Élet.
 Imádkoznak, imádkoznak,
 Áldást küldenek az égnek.

Révleányvár

Sárikert és Remetejobb,
 Filesszögölja Nyír,
 Ködmönszög és Bodzásgorond,
 Bagolyhajtás, Méhesszugoly,
 Berenás a Gömbösréten,
 Fokhát és a Dermelyerét,
 Napnyugati Vártókája,
 Zsóta és a Paszosnya tó.
 Óhidhomok és Mokcsadomb,
 Masinaudvar, Újkorcsó,
 Fodoroknak Szoroskája.

Szép Pálóczi Agatháról,
 Várparancsnok jegyeséről,
Ledényvár lett a domb neve.
 Háromszáz év, s lerontatott.
 A vár helyén erdész lakott,
 Báró Sennyei Pál Uram...
 ... majd találtak cserepeket,
 – középkori ember lakta –
 jeleket, életjeleket.
Ősziszög és *Őszöd* falut,
 Magyar, Zemplén helyneveket,
Várjáróján, Réút mentén.

Karos

A sas alakú övveret,
 a turul mondat meséli,
 Bőrtarsolyon Tarsolylemez,
 Előkelők jelvénye ez –
 díszítő Palmettaháló,
 hüvely és markolat, szablyák.
 Íjtartó tegez és rombusz –
 aranyozott ezüst veret.
 Női hajfonatkorong – Szíj.
 A *mitikus* állatalak,
 csokorra lesz szablya alatt.

Ezer éve laktak erre:
 Öreg falu, Vén temető.
 A beszélő sírleletek,
 Vénítik a falu nevet.
 Ezernégyszázhuszonkilenc:
 írás mondja: Mindenszentek
 Katolikus Temploma ez.

Lakták, lakták, alig lakták.
 Ma is csak úgy félezeren –
 Katolikus, Református!

Csillag utca, Hustác utca,
 Pálincás Bót, Rapcsák Kocsma,
 Szigetke tér, Szetsor utca,
 a Hidszöge Átaljáró.
 Honfoglalás kori falu,
 Mókadomb már Ezeréves,
 Kánás és Regáléere,
 Kölesfeneken a Bibérc
 A Somszögi Falka Erdő,
 Csíkvermes, Sandajka Ritka,
 Sétahomokdomb Tobojka,
 Aranyhomok a Rét Allya.

Kenézlő

Körte Érnél Danka deelt,
 Betyár meg a Bilku soron
 Hárfás Tábla, Csendőrt utca:
 Pompa kútnál sír egy leány,
 Nagyjánygödri Hatvanköblös
 Dűlőszélen, két véka áll.

Hosszú, Kerek Verténytő ez,
 Nagyvincsellő környéke lesz.
 Görbedülő, Libichomok,
 Malomér a Szeruskertben,
 s a szekesi Alsókörnék,
 Nagy Szénás Tó, Kis Székes Tó
 Kicce ere Kicce tábla,
 Antalica Homokajla –
 Köles Tó és Botzás Lapos.
 Görbekaszáló a Körbe
 Magos utca, Oláh Homok
 Fekete Föld, Érett körte
 Körte érnél Danka delet.
 Kyzepartján csókolt a lány,
 Maskó betyár már kereste,
 olyan szép volt, mint a Nap ma,
 Kytzepartján várta papja.

Tiszakarád

Kiskanális, Nagykanális,
 Halászé lett Juhászere,
 Kepecjáró, Hurkajáró
 Gricvájtag ez, Jakab Samu!
 Várna Tónál, Határszélen,
 Árpád-kori kerámiák,
 Kishomokajlán Eperjes,
 a szél hordta, Babér Őrszem.
 Tószéle: Pem Bám, Nemestag.
 Hóttiszahát, Szujtó Basta,
 sasfészkesi Hegyes Inas,
 Bábahomok és Apátszög –
 ez a *lapály* a Tiszánál:
 Alsóerdő, Felsőerdő,
 Egyház Homok alatti *láp*.
 Eszter Út Szög Hamvas Allya,
 Tisza partol nyolcz lábnnyira,
 Györgytarló Tó Erdő Alatt,
 Két Homoktsa a kis Füzes,
 Ködmön Szögtse, Közép Detka,
 Öved Erénél Öröt Ér.
 Tatár Homok, Tisza Folyó,
Súly Homoka, Lápja Szállás.
 Rozs Ere, Szabó Lapátza,
 Uram! Szent István palástja!

Ricse

Bodrogköznek első kútja,
ártézi kút, „Juhász kútja”.
 Itt delelnék már a juhok,
 egy-két kolomp meg-meg szólal,
 fücsomó az egész oldal,
 megkóstolja, tovább kongat,
 vezetni kell juhász oldal,
 a mészakőből faragottat.
 Emlék lett a Juhász kútja,
 kíváncsiak emléke lett.

Jóódalon, Rosszódalon,
 Eresnyealja, Mártonka.
 Nagytöltőhid , Sebesát ez,
 Pólics meg a Telkfarkalja,
 Alvég, Felvég és Kucorgó.
 Csöbökös a Barackoldal,
 Legelőjáró Nagyfizes,
 Konkolydombon Rölyes Kelény,
 Vécspólincs a Doboló,
 Hamvaslápögödrü Buboró,
 Alsó Kesős Alja, Tóka.
 Szőkegerind, a Szálvető,
 Örökdiülő-kert, Lakonya –
 Hatnyári Járón Felüli.
 Milejszög és Fizesliget,
 Sebes Erge, Perécköze –
 a Zselemérszeli Kertek
 Hamvaslápögödrü Buboró,
 Vécspólincs a Doboló.

Zemplénagárd

Csukásdombon Palackszögnél
 Vértóköz lett Nagy kötelek,
 Ruszka és a Kaszagorond
 Szén égető Bordagorond.
 Bíró járó Asztrap tónál
 Kabolás szug, Ganga homok,
 Kútra járó Kalakonyás,
 Színgéresi Közép járás –
 Szállóhomok, Saláta föld,
 Telkeshalom és Vojácsó.

Kecskésréti Szöllőliget,
 Esztreb Nagykert s a Szakácsól,
 Pap Toó, Kisasszonytábla,
 Rakkottáshegyre jár Dorgó,
 Gólyakert, Poros domb, Korcsó,
 Almáshomok, Szakatsó tó,
 Hídligeti Fenyér Ászpa.
 Százlépés: Kertalja Sontó,
 Nagyligeti Istenestő,
 Panna, Gazsi malom ere,
 Messzilátó Lukasmező,
 Katnács, Makkos, Fekete tó,
 Nagymikonya és a dombja,
 Zásza, Kútra járó Zásza,
 Kötél alja, Kötél lábja,
 Vojácsónak Buzsikája.
 Fejér Falu rét, Halastó,
 Három kő és Róka Liget,
 Píró érhát, Zemplénagárd.

Györgytarló

Ófüzes utca, Gyikenlő,
 Abajháztó, Szőlőshomok,
 Nagysingircs, Kolló Gerindje,
 Csorgó laposa Nagysarjú,
 Pézesgerind és Dedejtó,
 Bagolyvár, Bálványos,
 nyúlvári Zebbes Mosott Tó,
 Kolló tói Ráktó, Vertény.
 Ludhallgató szedres Érhát
 Lompér Dorkó és Sülyhomok
 laposa Az Alak Homok.
 Györgytarló Pusztá: Falunév...
 Kecskés Homok, Kecskés Lapos:
 nem cikk-cakkos, nem cikk-cakkos,
 sok tanyából rendezte rend.
 Ötvennégy volt akkor, éppen.
 Egyharmadnyi lélek lakja,
 Itt is mentek és elmennek:
 Györgytarlónak ötven éve.
 Keresztjüket viszik, húzzák.
 Uram! Kérlek viharverten,
 Isten mellett léssen lelkem!

Dámóc, Lácacséke, Semjén

Istvánmezőn Szentmihálykép,
 Kertajjadüllőn a Dél,
 Északi Birmistó, Plascha,
 Sernye Eszregócz Potsoja.
 Lókalaposs Bodroghegye,
 A Hidegvőgyben Ereztuén,
 Berzsem oldal a Jó Hegye,
 Bojtos Szahajtó Esztrakóc.
 Krabácskútnál Galambszéken
 a dimicskei Hatakos,
 Fábjánka az Urhomoka,
 Szurós Földes Láp a Licsfa.
 A Rakottás Kaszaszögcsé,
 Bordás Homokon a Szöcske,
 Sűrő Sztrakóc, Sernye ér, vér,
 Ördögös Szuglya, Szögh Düllő.
 Kisgodolyás Hájas Rekesz,
 Batok Nyakja, Katalóka,
 Ő a hős ő, az Ördögös,
 móka, tóka, Kiskatóka.
 Katalóka, tóka, móka.
 Ő a hős ő, az Ördögös ő, ő a hős,
 Kerekhegye Rózsafüldő,
 móka, tóka, Kiskatóka.

Pácin

Szena tanya, Szena lápok,
 Nagygeszenye, Kisgeszenye,
 Csicsókás a maga esze.
 Szilhomokon, Helle tónál –
Csajtoska is Képhomok már.
 Egercsénél Susujkás lett
 a Tököföldi, a Porkoláb.
 Mestergorcon *Bodoloi*
 a Liskói Nagylomszögnél –
Bodolonál cigány húzza.
 Selyempatakarcsa felé,
 Szajánszögön a Szélharaszt,
 Hódba nézni csak itt szabad,
 Látod, látod: fészöld hajad,
 A *Gát Szögnél* vár a hadnagy.
 Csűrhomoka és a Paptó,
 Bátorkertbe viszen a ló.

Horsin tónál átrakodunk,
Szerelmünket el nem adjuk!

Pallagcsa, Nagygorc, Pallagcsa,
Ficfásnál Liszkó, Alharaszt,
ég *Bodolo*, sárga csikó,
Lókaszog, Mancsa, Keresztér –
Véghomok és száz terület,
Felinkerti Csonkásalja,
Pallagcsa, Kisgorc, Pallagcsa.

Viss

Földje Róna, Lapály vóna?
Bodrog bizony Bodrogolja,
Hóttbodrog és Torokérzúg
Csonkás Frenkrét, Börtös tőtés.
Alsónyilas, Börtöslapos,
Sárostónak Dombos partja,
Homok Magaslatból áll, Zúg!
Dévéres Kiserdő, Gérus,
Hosszúhomok, Közösfenek,
Székoldalas Középdűlő.
A Csanáros Dombóc Dűllő,
Aszatalka a Sikátor,
Kaszálóföld, Kaszálórét.
Madaraknak pihenőhely,
Ősi ártér, vadlúd, haris,
harsogó haris, vadréce,
sok, sok, sok fekete gólya...
Átvonuló madaraknak
az első, nagy nyugtatója,
pihentető, itatója...

Cigánd

Árpádkori személynévből
a legnagyobb magyar falu
Bodrogközben, Bodrogközben
Kiscigánd, Nagycigánd: CIGÁND.
Sót szállító Oláhoktól,
Teknővájó cigányokról
Borosnyános magyar falu.
Személynévből Kertköz utca
Kóricka dűlő, Garanya,
Kiscigánd, Nagycigánd: CIGÁND.

Csapógödör, Patkókanyar,
Gócsvágási Lapáj Ártér,
Almássziget, Csaba dűlő,
Miherő tájéka Hallos –
Ledmeccs Erzsébettanya,
Láboddombja, Viszkódombja,
Szerpezdomb és Gyilkoserdő,
Demő érmege, Csukivát.
Tisza medre és folyása,
Tölgyfás homok, Nagy nádas tó,
Két ér közti Kis buja kas.

Alsóberecki, Felsőberecki

Berecki, Berecki Felső,
Józseftelep, Katrony tanya,
Berecki, Berecki Alsó,
Agóczpuszta, Zsarótanya.
Kocsordfark, Ágóci tó,
rég ucca a Főucca,
Főucca volt, csak egy ucca,
Majd jött a Kertajja ucca,
Keskeny Domb és Tötésajja,
Kanálisból a Csatorna...
Mennyi ucca, mennyi ucca.
Seres ér, Dobos ér, Sásas.
Long a, leng a, leng a, Long a ...
Leng *Néhánfa*, a Hagyásfa,
leng a, Long a, Long a, leng a ...
Szunyogsziget, Kispátova,
Érejáró Uttya Vinyik,
Kanálistorok, Bumbujka,
Becskeföd a Telekajja,
Ondi réten Katronydűllő,
Kiskuti Gyep és a Füzes,
Depónia, Kányásdűllő
Baratla és Mónárfogas,
Kaszélt Ér Laposa, Szöge,
leng a, Long a, Long a, leng a ...
Alsó, Felső Bereckin túl,
túl a *hidon*, túl a falun,
a Ronyva partján delelnék
az Újheli Sátorhegyek.

Zalkod

Homokdombon, Domboldalon,
Túl a Tiszán Alkut, Alkut
földje a zempléni Zalkod.
Legelő, Kaszáló, Szántó:
Kétezer-ötszáz Hód. Árvíz:
rétyét, legelőjét járja.
Egy órára Tokaj Vára.
A Nagyréten Csenkesziget,
Csenkesziget három ága
diühöng, Dürdő Bagolyvára.
Jakabdombon a Kismezző,
Örvénytó, Törvényes tó – Szug.
Kisállás, Nagyállás – Csenke,
Érkece, Dióér, Zugó,
Divér, Palocsa, Borzóka,
Répasoron a Szegfarka.

Tiszacsermely

A cigándi határszélén,
Pénzestag volt hatvan éve
Eszterószög, Csermelysziget.
Félszázada költöztetett
Józsefmajor, Herkótanyák,
Nyulvár, Kishalászi Tanyák.
Csermely és Kökényestanya,
Rakodó, Máriatanya.
Tiszaróna, Tiszacsermely,
nincs nagy síkság, nincs állóvíz,
keskeny út és ösvény vagyon,
kerékvágás, sekély árok.
Bodroghköz ez, mégis Alföld:
legészakibb kiszögellés.
Magyar Alföld, magyar Alföld,
kiszögellés legészakibb,
ha Bodroghköz, az Bodroghköz,
legészakibb magyar Alföld...
A madarak erre járnak,
ősz hajamra ők vigyáznak,
a harang is nekiünk szól ma,
időt harangoz az óra.
Mikor Nap süt, földet túrnak,
évezredet évezrede.

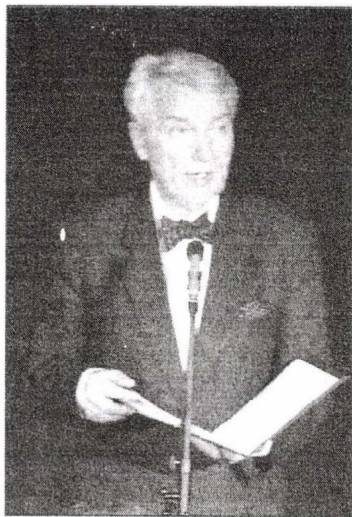
Éltek, láttak és temettek,
ha Bodroghköz, az Bodroghköz.
Ismered a mozdulatot,
emelheted a kalapod –
a Bodroghköz, az Bodroghköz!

Érnél bizony valamivel
nagyobbacska a folyóvíz:
Csermely, Csermely, Tiszacsermely!
Itt a Róna? Itt a Csermely!
Sárnak való sárt dagasztó,
Szülőföldnek marasztaló!

Fognak, fognak, itt is fognak.
Hatszázán még hazatérnek,
Tiszacsermely, Tiszacsermely,
nyisd ki kapud, hogy betérjek.
Római és Református:
imádkozunk együtt félve,
ne kerüljön senki térdre!

Őrszemi terület, Szujtó –
Nyúlvári Forda, Harkó.
Gyórhomoka, Bám Homoka,
Vakkondás, Tanyai térség
s a rónahodályi fordá.
Övedszögnek öved ere
Bochomoka, Apátszöge
Róna út, Bizséri erdő,
Máriamajor, Dijófás.
Igen, Csermely: Öreg házak,
imádkozni hazaérnek,
Óh Uram, ne fogyjon néped!

VIZI E. SZILVESZTER

A magyar nyelv hete, 2008

Kedves Hallgatóim, Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy a mai napon ne csak mint a Magyar Tudományos Akadémia, hanem – és elsősorban – mint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a TIT elnöke szóljak Önökhöz! Az 1841-ben Bugát Pál és akadémikus társai által alapított Társaságunk a kezdetektől fogva Széchenyi István gondolata szerint a nemzeti emelkedés lehetőségét segítő, magában hordozó tevékenységet folytat, ezért a TIT gondozza a magyar nyelv hete elnevezésű rendezvénysorozatot, hiszen a legfontosabb minden ismeretünk között az anyanyelv ismerete, helyes használata.

A XIX. század lankadatlan nyelvészeti fáradozásai értésünkre adják, hogy itt már egy kettős célzatú nemzetpolitikai gondolat is megjelenik: egyfelől a kor szellemének megfelelő újítás – nyelvújítás – szándéka, másfelől a nemzeti karakterisztikum hangsúlyozása, a nyelvi hagyományok megőrzésének igénye.

A nyelvújítási törekvések – amellet, hogy például megalkották a kor egyetemes tudományosságához illő magyar alapszavakat és származékaikat – egyúttal egy egész nemzetet akartak felemelni a kor színvonalára. Kazinczy mint a mozgalom vezetője nemcsak a társadalmi ismertségét igyekezett megteremteni tevékenységéhez, de a legmagasabb tudományos igényességgel dolgozott, ennek elismerése volt az Akadémia igazgatóságának 1830-as döntése, amellyel a Tudós Társaság tagjává lett, de már 1828-tól a Magyar Tudós Társaság ügyeit segítette. Meg kell emlékezni arról, hogy Szily Kálmán, akadémiank főtítkára alapítja meg a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, szerkeszti a Magyar Nyelv című folyóiratot, továbbá hogy Almási Balogh Pál akadémikus – Széchenyi és Kossuth orvosa – a magyar jogi szaknyelvet alakítja.

Mára Európa nagyobbik részében az államhatárok szinte teljes egészében eltűntek. A trianoni infarktus sebei részben gyógyultak. Ez különösen fontos egy olyan nemzeti, nyelvi-kulturális közösség számára, mint a miénk, hiszen nemzetünk egyharmada Magyarországon kívül él. Anyanyelvünk a magyar kultúrát, a nemzetet formáló erő volt történelmünk során, s hiszem azt, hogy a jövőben is az marad.

Korunkban a telekommunikációs forradalomnak fontos szerepe van. A műholdas csatornák a világmagyarság egészének biztosíthatják az anyanyelvi televíziós és rádiós adásokat, a világháló pedig a kommunikáció és a nyelvpolás új lehetőségeit teremti meg számunkra.

Hazánk európai uniós csatlakozásakor sokan féltették kultúránkat, nyelvünket. Ma már tudjuk, csak rajtunk áll, hogy a magyar – az Unió egyik hivatalos nyelve –, valamint anyanyelvünknek tartalmat adó nemzeti kultúránk milyen ismeretségnek, tekintélynek örvend.

Sátoraljaújhely és Széphalom büszke Polgárai!

Arra, hogy a kicsi is lehet nagy, jelentős, központi szerepet kapó, ha a benne élők olyan tartalommal, cselekményekkel töltik fel: Széphalom a példa, amely az amnesztia után új életet kezdő Kazinczy otthonává lett 1806-tól 1931-ben bekövetkezett haláláig. De Széphalom – amely 1980-tól Sátoraljaújhely közigazgatási része – nemcsak Kazinczy otthona lett, hanem az egész nyelvújítási mozgalomé is, így anyanyelvünknek – a modern magyar nyelvnek – is otthonává, „születési helyévé” lett ez a vidék. Hogy Sátoraljaújhely soha nem feledkezett meg arról, hogy milyen események és személyek köthetők a vidékéhez, arra jó példa az 1902-ben megalapított Zemplén vármegyei Kazinczy Kör, vagy a mai két megnyitó ünnepség, A Magyar Nyelv Múzeumának avatása.

Ne feledjük Kazinczy Ferenc kereken kétszáz esztendővel ezelőtti, 1808-as, „A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől” címen írt művének gondolatát: „A hazai nyelv a nemzeti szeretet legszorosb kapcsa...”; ápoljuk – értékeinek megtartásával és megerősítve a szükséges újításokkal – anyanyelvünket, erőssé téve így a kapcsot, amely magyarságunkat adja.

Gyakran idézik azt, hogy „nyelvében él a nemzet”. Az MTA egykori főtitkárától, Arany Jánostól származik valószínűleg ez a mondas: „Félre kishitűek, nem vészett el, élni fog nyelvében, élni művészezzel még soká a nemzet!” A nemzetet alkotók, a magyar családok, az egyházak, amelyek a magyar kultúrára nevelik a jövő generációit, éltetik tovább a nemzetet. Így válik érthetővé a nyelvápoló civil szervezetek, a családok szerepe nemzeti öntudatunk, nemzeti önazonosságunk – Vörösmarty, Arany, Kosztolányi, Babits, Illyés nyelve, nyelvezte – átörökítésében, ápolásában, fenntartásában. Beszéljünk szépen anyanyelvünkön, de ne feledjük a magyar zenei szentháromság – Liszt, Bartók, Kodály – egyik tagjának szavait se! Kodály Zoltán mondta, hogy akkor kell két szóval kifejezni magunkat, ha egy kevés.

Köszönöm Sátoraljaújhely-Széphalom büszke polgárainak, hogy ápolják nyelvünket, múltunkat, mert tudják: *Sine praeteritis nulla futura*, azaz a múlt nélkül nincs jövő. Ezen gondolathoz kapcsolódva köszönöm a mai ünnepi alkalom szervezőinek munkáját, az itt és most megjelentek figyelmét.

A magyar nyelv hete rendezvénysorozatot ezennel megnyitom.¹

¹ Elhangzott a széphalmi rendezvényen 2008. április 23-án. A szöveggörzés alapja az *Édes Anyanyelvünkben* közzétett beszéd, 2008. június, XXX. évf. 3. sz. 3.

GRÉTSY LÁSZLÓ

Nemzeti kincsünk ünnepén

Tisztelt Egybegyűltekt!

Ahogy kiszedtem postaládámból a ma kapott leveleket, küldeményeket, azonnal szembe ötlött az, amelyet már napok óta vártam: a Kazinczy Ferenc Múzeumból érkezett levél. Már bontom is ki, szinte izgatottan, holott ilyenféle túlfűtöttség az én korosztályom tagjaira nemigen jellemző, általában véve rám sem.

Persze, ez az! Az április 23-i rendezvényre szóló meghívó; arra a nagyszerű ünnepségre, amelyen a részvételt egészségi állapotom miatt nem vállalhattam el, de amelynek tárgya, eseménysora számomra is szívmengető; olyannyira, hogy lélekben én is ott érzem magamat a hallgatóság soraiban vagy akár a közreműködők között is.

Tisztelt jelenlévők!

Tudom, a távolból nem illik bölcsekedni, még kevésbé fontoskodni, de ezúttal legyen szabad mégis egyetlen gondolatomat megosztanom önökkel. Még leírni, kimondani is nehéz – miközben ezt kopogom le számítógépemen, Kossuth Lajos leghíresebb beszédének ez a sora vibrál fejemben: „e percnak irtózatos nagyszerűsége szorítva hat le keblemre” –, de mégis leírom: *ez a mai ünnepség legfőbb nemzetösszetartó erőnknek, egyúttal pedig legnagyobb nemzeti kincsünknek, több ezer éves anyanyelvünknek minden eddiginél nagyobb, teljesebb, egyetemesebb ünnepe!*

Fontolják csak meg! Ez a minden korábbit felülmúló ünnepség egyrészt A magyar nyelv hete elnevezésű, immár több mint négy évtizedes országos rendezvénysorozatnak – talán jobb ezt a szót használnom: mozgalomnak – ez évi megnyitóünnepé, másrészt pedig egy új, a magyar nyelv múltját, jelenét és – ha ez valamilyen mértékben lehetséges – jövőjét bemutató, minden érdeklődővel megismertető intézmény, A magyar nyelv múzeuma felavatásának örömnapja. Tehát két olyan eseményé, amelyek mindegyike önmagában is óriási, szinte felmérhetetlen jelentőségű. Az elsőként említett, A magyar nyelv hetét jól ismerem, hiszen már 1967-i megalakulásánál ott bábáskodtam, s attól kezdve kerek negyven éven át egyetlen alkalommal sem hiányoztam szereplői, népszerűsítői, résztvevői közül. Ez a másik, az avatóünnepség azonban teljesen új a számomra, s felemelő érzés, hogy sok évi álmodozás, majd tervezés és sok-sok fáradozás után, sokak lelkesedése, igyekezete és munkája gyümölcsként az álom megvalósult, A magyar nyelv múzeuma, ímé, létrejött. E kettős, de közös célú s éppen ezért egyedülálló jelentőségű ünnepség egyik – igaz, csupán képletesen jelen lévő – résztvevőjeként köszöntő szavaim befejezéséül hadd idézzek néhány sort abból a verses prologusból, amelyet a debreceni színház 1865-i megnyitására Jókai Mór írt, s amely így kezdődik:

*Egy kincse van minden nemzetnek adva,
Míg azt megőrzi híven, addig él,
E kincs neve az édes anyanyelv.*

Szívből köszöntöm a mai csodálatos kettős ünnep szervezőit, vendégeit, valamennyi résztvevőjét, s kívánom, hogy mind A magyar nyelv hete idei rendezvénysorozata, mind a régóta várt új intézménynek, A magyar nyelv múzeumának létrejötte erősítse, növelje szép magyar nyelvünknek és használóinak megbecsülését, tekintélyét itthon és szerte a nagyvilágban egyaránt!

Csete Ildikó: *Pannon tengeri töredék* című textilképe a rovásírás különböző típusainak jeleivel
(A Magyar Nyelv Múzeuma időszakos kiállításán)

BALÁZS GÉZA

A mi nyelvünk**Üdvözlő beszéd A Magyar Nyelv Múzeuma megnyitásán¹**

*Szeretettel édesapámnak,
aki a magyar nyelv és kultúra szeretetére megtanított...*

Mottó (1): „*Anyanyelv: a bölcsőtől a koporsóig*” (Dupka György).²

Mottó (2): „*Az egyetlen egészen bizonyosan magyar valami, amit ismerünk és elismerünk, a magyar nyelv. A magyar nyelvet kétségtelenül belső adottságaiban élő, sajátosan magyar kultúra ereje feszítette olyan formává, amilyenné éppen fejlődött.*” (Karácsony Sándor)³

Mottó (3): „*A hazai nyelv a nemzeti szeretetnek legszorosab kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggatott s egy testet többé nem tészent.*” (Kazinczy Ferenc)⁴

Időről-időre fölvetik a filozófusok, néprajzkutatók, művelődéstörténészek, irodalmárok, nyelvészek, hogy valójában mi is a magyar? Vagyis: melyek a jellemző magyar tulajdonságok. A kérdésre Karácsony Sándor adta eddig a legpontosabb választ. Legbiztosabb magyar jellemző csak egy van: a magyar nyelv.⁵

A magyar nyelv Európa régi nyelvei közé tartozik. 1996-ban ünnepelte Magyarország a honfoglalás 1100. évfordulóját. A magyarok több hullámban, a kettős honfoglalás elmélete szerint először már a VII. században, végleg azonban 896-ban érkeztek a Kárpát-medencébe. És ekkor már szórványos nyelvemlékekkel bizonyíthatóan magyarul beszéltek. Magyarország 2000-ben ünnepelte az államalapítás ezredik évfordulóját. 1000-ben koronázták királlyá az államalapító Istvánt, akit később szentté is avattak. Hogy milyen nyelven történt a koronázás, nem tudjuk. A királyi udvarban leginkább nyilvánvalóan latin, kis részben görög, később német, lengyel, horvát nyelven is folyhattak hivatalos tárgyalások. Az alapnyelv, a mindennapi kommunikáció nyelve azonban egészen bizonyosan a magyar nyelv volt.

A magyar mint államnyelv

A magyar állam hivatalos nyelvét sokáig nem nevezték meg. Nem volt rá szükség. A hivatalos följegyzések, oklevelek nyelve még évszázadokig a latin. Később a német hatás erősödött. A nemzetiségi területek mindig többnyelvűek voltak.

¹ A Magyar Nyelv Múzeuma megnyitó ünnepségén 2008. április 23-án elhangzott beszéd kiegészített, szerkesztett változata.

² Dupka Györgytől személyesen hallott mondás.

³ Karácsony 1985. 241

⁴ Kazinczy Ferenc: A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályairás. 1808. = Kazinczy 1979. 749.

⁵ Karácsony 1985. 241.

Nem bizonyított adat szerint Bethlen Gábor Erdélyben bevezette a magyart mint államnyelvet. II. Rákóczi Ferenc a szabadságharcban hivatalossá tette a magyar nyelvet.

A XVIII. század végén II. József kis időre a németet iktatta hivatalos nyelvvé. Részben ennek hatására, ellenhatásként bontakozott ki a száz évig tartó, igen sikeres magyar nyelvújítás. A magyar nyelvújítás mellett megkezdődött a nemzetiségek nyelvi reformja is. A reformkor egyik fő célja a magyar nyelv fölemelése volt. Ez 1844-ben a magyar nyelv államnyelvvé nyilvánításában nyilvánult meg. Magyarországon tehát rejtetten 1100, kinyilvánítottan mintegy 160 éve államnyelv a magyar.

Európa egyik legrégebb folyamatos nyelve

Talán nem túlzunk, ha kijelentjük, hogy a magyar nyelv ma Európa egyik legrégebb, folyamatosan élő, a hivatalos és a magánéletben használt nyelve. Ma, amikor az informatikai forradalom kapujában a nyelveket sokféle veszély fenyegeti, szinte minden nyelv értelmisége igyekszik hangsúlyozni az anyanyelvek értékét. Az Európa Tanács a 2001. esztendőt „a nyelvek évévé” nyilvánította (European Year of Languages, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1999. január 19-én tartott 656. ülése.), február 21. pedig az anyanyelvek napja lett.

A magyar nyelv mint szimbólum

A különböző évfordulós megemlékezéseken a magyar nyelvre is sokszor hivatkoznak: az államelnök, a miniszterelnök, a szellemi vezetők rendszerint jelképként, szimbólumként idézik. A nem hatalmi pozícióban lévők pedig kifejezik félelmüket a nyelvre ható veszélyekkel kapcsolatban. A nyelvi kérdést meglehetősen áthatja a politikum, az esztétikum és az emóció.

Milyen önsztereotípiák, mítoszok, szimbólumok születtek a magyar szellemi életben az idők során a nyelvvel kapcsolatban? Talán a leggyakrabban a következők: a magyar nyelv kicsiny (nem beszélük sokan), egyedüli (Európa közepén rokontalan), „nehéz” (nehezen megtanulható), „pusztuló”, valamint „ősi” (múltja homályba vész) nyelv. Természetesen minden nézőpont, beállítási kérdése. A magyar nyelv „kicsiny”, ha a sok százmilliószoros beszélő közösséggel rendelkező nyelvközösségekre gondolunk. De ha a világ kb. 6000 még beszélt nyelvét nézzük, akkor a beszélők száma szerint a magyar nyelv kb. a 40. helyen áll. Az uráli-finnugor nyelvcsaládban pedig a kb. 14 milliós magyarság a legnagyobb nyelvet alkotja. A magyar nyelv Európa közepén meglehetősen egyedüli, egyéni – rokontalan. Nyelvrokonai Európában csak az északon élő finnek, észtek, lappok, illetve Oroszország európai és ázsiai területén a további finnugor népek. A nyelvi szerkezet különleges volta miatt nehéz nyelvnek tartják, bár ha a – mondjuk – az egyiptomi vagy kínai nyelvre gondolunk – az sem lehet éppen könnyű nyelv. A nyelv romlik – ez meglehetősen elterjedt sztereotípia. A magyar nyelvvel kapcsolatban azonban fölerősödött Herder XVIII. század végi kijelentése nyomán: tudniillik, hogy a magyar nyelv hamarosan elpusztul a szláv tenger közepette. Részben ennek a megrázó kijelentésnek a következménye lett az eddig legnagyobb hatású magyar nyelvreform: a nyelvújítás.

A szimbólummá válás mégis leginkább a magyar nyelv „ősiségével” kapcsolatos. A nyelvészek, száz év óta hangoztatott szinte egyöntetű álláspontja szerint a magyar nyelv az uráli-finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ennek ellenére azelőtt és azóta több tucat nyelvvel rokonították a magyart. A rendszerváltozás után, a nyilvánosság bővülésével különösen sok „elmé-

let” van forgalomban: a leginkább hangoztatottak szerint a magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád mellett vagy helyett a japán, az uigur, a török, a szanszkrit, a sumér, a héber, az egyiptomi, a latin nyelvvel hozható rokonságba.⁶ A legújabb „elméletek” az etruszk, valamint az amerikai indián nyelveket hozzák kapcsolatba a magyar nyelvvel.

Jelenkori szimbolizáció: kiállítás, múzeum

A millicentenárium (az 1100 éves) és a millennium (1000 éves évforduló) kapcsán tovább folyt a „jelképesítés”, vagyis a szimbolizáció. Ennek alapja vagy következménye a mítoszteremtés, s úgy látszik, hogy a szimbolizáció új rítusokban, sőt tárgyi megvalósulásban, emlékkiállításban is testet ölt.

Ilyen volt a 2001-ben, a budai volt Ganz gyár területén megnyílt Millenáris Kiállítás, amelyben komoly szerepet kapott a magyar nyelv. A kiállítás forgatókönyvét a Magyar Tudományos Akadémia Magyarország képe című nemzeti stratégiai kutatási programja ajánlásai nyomán dolgozták ki. A nyelvi rész egyik különlegessége a fonetika tudománya elindítójaként is tisztelt Kempelen Farkas világhírű beszélőgépének a helyreállítása és bemutatása. „Az álmok álmodói” kiállítást 2002-ben bezárták.

Akkor már több éve létezett egy fölvetés a magyar nyelv múzeumának (eredetileg egy magyar nyelvtörténeti múzeumnak) a létrehozására. Pásztor Emil egri főiskolai tanár gondolatát a sátoraljaújhelyi Kazinczy Társaság karolta fel. A múzeumot Széphalomban képzeltek el, hiszen Széphalom spontán módon is egyfajta irodalmi-nyelvi zárandókhely lett.

Széphalom többszörös szimbóluma a magyar nyelvnek. Itt élt és itt van eltemetve a magyar nyelvújítás vezéralakja, Kazinczy Ferenc. A település eredeti neve Kisbányácska. Kazinczy adta mai, „szépen” hangzó nevét. Kazinczy sírjától nem messze szép parkban a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére egy emléksarnokot adtak át 1873-ban. A Kazinczy-emlékhely az országjáró, országismertető kirándulások fontos, szinte kultikus célpontjává vált.

Széphalom Magyarország leglátogatottabb irodalmi emlékhelye. Ezért ide képzeltek el – most már kibővített szerepkörrel – a magyar nyelv múzeumát is. 2003-ban el is helyezték a múzeum alapkövét. Az építkezés ünnepélyes megindítása 2007. április 18-án, a 41. magyar nyelv hete megnyitónapján kezdődött. Az épület még ugyanabban az évben elkészült, az ünnepélyes megnyitót és a 42. magyar nyelv hete megnyitóját pedig 2008. április 23-án tarthattuk meg a múzeum épületében.

Nyelvészeti topográfia

Természetesen további helyek is versenyezhetnének a magyar nyelv topográfiai (helyrajzi) szimbóluma versenyen. A Budapest melletti település, Pécel lehetne a „második Széphalom”: a Ráday-grófok, különösen Ráday Gedeon nyelvi buzgalma miatt, de azért is, mert itt született és élt a nyelvújítás másik nagy hatású alakja, Szemere Pál.⁷ Fontos hely lehetne még a magyar nyelvújítás, nyelvművelés történetében Tihany (az első magyar mondatot tartalmazó nyelvemlék, az 1055-ből származó Tihanyi Alapítólevél kapcsán), Marosvásárhely (Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, esetleg a Teleki Téka kap-

⁶ Vö. Rédei, 1998.

⁷ Balázs, 1981.

csán), Győr (Révai Miklós, Guzmics Izidor és az országos Kazinczy-versenyek kapcsán), és még versenybe szállhatna Debrecen (Debreceni grammatika), Szolnok (Verseghy Ferenc), Veszprém, Sárvár (Sylvester János) – és értelemszerűen – Pest és Buda is. A Lánchíd mellett álló Magyar Tudományos Akadémia önmaga is a magyar nyelv egyik szimbóluma, hiszen 1825-ben Széchenyi István anyagi felajánlásával a magyar nyelv művelésére alakult meg. És a sort még folytathatnánk...

Rovásírás, írásjegyek

A magyar nyelv jelképszerűségét érintő, kimondottan szemiotikai jellegű konfliktus is kibontakozott az 1999-es frankfurti könyvkiállítás ürtügyén. Frankfurtban természetesen Magyarország is bemutatkozott a könyvkiállításon. A kiállított könyvekkel kapcsolatban társadalmi vita is folyt, s egyesek meglehetősen harcosan képviselték, hogy a sokféle magyar könyv között kapjanak helyet a magyar rovásírásról (a latin betűs írást megelőző, illetve különösen a székelyeknél a XIX. századig élt régi írásról) szóló kiadványok.

A (magyar, székely?) rovásírás valóban alapvető magyar, magyar nyelvi szimbólum. A rockénekes Michael Jackson 1994-ben Budapesten forgatott egy zenei klipet, amelyben a helyi szereplők rovásírásos pólót viseltek. Rovásírásos póló, ábécé most is kapható Magyarországon. 2000 augusztusában egy általános iskolában országos rovásírás versenyt rendeztek. Kidolgoztak egy számítástechnikai programot, amely latin betűs szöveget alakít át rovásírássá. Akad olyan szülő, aki gyermekének megtanítja a rovásírást, hogy titokban így tudjon levelezni.

Még folyik a gondolkodás, s valódi, gyakorlati szemiotikai kérdés, hogy mi szimbolizálja legjobban a magyar nyelvet? Biztos, hogy a rovásírás felhívó jel; de az is biztos, hogy a latin betűs magyar ábécében is vannak elgondolkodtató, szimbolizálható jelek. Ilyen gyakorlatilag minden kettős, *y*-ra végződő betűjelű mássalhangzó: *gy, ty*. Ilyenek az ékezetes, pontos magánhangzók: *i, u ú, ü, ű* stb. A latin betűket ismerő, nyugatról érkező külföldi rendszerint elhűlve torpan meg az első magyarországi helységnévtábláknál: *Hegyeshalom, Győr*. Szinte kiolvashatatlanok egy idegen számára.

Ly és ö

Különösen két betűjel rendelkezik erős szimbolikus töltéssel. Ilyen pl. az *ly*: amely egy nyelvjárási, régi magyar hangot jelöl – de a mai köznyelvben már nem használják. Hangértéke megfelel egy másik betűnek: a *j*-nek. Tehát hagyomány, ma egyszerűen „luxus” a magyar helyesírásban. A gyerekeknek külön meg kell tanulni, hogy melyik szót írják *ly*-nal, melyiket *j*-vel. Logika nincs benne, ezért olykor nehézséget okoz. Annyi didaktikai tanács talán adható: hogy az *ly*-os szavak többsége régi. Ám az sms-helyesírásban, rövidítés céljából már elhagyják, az egyszerűbb jellel, a *j*-vel helyettesítik. Mégis, amikor helyesírási reformok voltak, soha nem kívánták az eltörlését. Az *ly* tehát a magyar nyelv hagyományos és sajátos voltát, a jelenben élő hagyományt jelzi. Helynevekben pedig egészen sajátos érték: *Galyatező, Erdély, Lyukóbánya*.

Erős szimbolikus töltése van még az *ö* hangnak is. Részben azért, mert meglehetősen sajátos hang és jel. Magyarország déli részén széles sávban egyes *e* hangok helyett *ö* hangot mondanak. A köznyelvben is vannak *e – ö* alakpárok: *ser – sör, seper – söpör, fel – föl*. Az *ö* hang használatával a nyelv dallamosabb, színesebb. Az *ö* hang nem volt meg a finnugor

alapnyelvben, az ómagyar korban alakult ki. Kicsit „törökös” hangnak tetszik. Helynevekben különös érték, csupa *ö* magánhangzót tartalmazó nevek is vannak: *Göd, Gödöllő, Győr, Győrök, Bököny, Bögöt*. Az ékezetes betűket egyes számítógépes, levelezőprogramok felszámolták, „kalapos” vagy „hullámos” ékezet került a két pont vagy két vesszőcske helyére. Van, aki már kézírásban is ezt követi. Az igényes magyar közönség azonban ragaszkodik az eredeti ékezetek jelöléséhez.

Kínálkozik tehát a magyar nyelv szimbólumaként, 0 kilométerköveként az *ly* vagy az *ö* betűjele. (A magyarországi főutakat mind a Lánchíd budai hídfőjénél lévő ún. 0 kilométerkőtől számítják.) S mi lehet még a következő „kilométereken”? A magyar nyelv egyedi jellemzőit mutató kategóriák (62 jellemzőt gyűjtöttem össze, itt most valóban csak néhány „érdekesség”): a gazdag hangutánzás, az ikerszók gyakori használata, a szó végi szerkesztés, a tömörség (szintetikus szerkesztés), inkább a valami felé való irányulás, mint a valamiben levél („Nem megy a fejembe”, „Vízbe fullad”), az egyes szám kedvelés, az időbeli és térbeli zártság, konvergencia (egységesülés), a világon egyedülálló névsorrend (vezetéknev – keresztnév), amely a magyar jelzős szerkezet sorrendjét képezi le.⁸

A magyar nyelv az informatika korában

A magyar nyelv „útjának” – szimbólummá növelhető metafora ez is – további fontos álmásai: a már említett eredetmagyarázatok (alternatív rokonságelméletek – sokféle mitológiával), a rovásírás, a könyvtárnyi szótár- és fordításirodalom, a magyar nyelvről szóló termékeny, érzelmi töltésű irodalom (vers és próza), a nyelvtanok, a szótárak is. Jellemző eszközök, gépek is szimbolizálják a magyar nyelvet. Említettem, hogy a Nyelvtudományi Intézetben rekonstruálták Kempelen Farkas a XIX. század eleji beszélőgépét. A nyelvi technológiához köze van a golyóstollnak, a televízióknak, a számítógépnek: ezek is részben vagy egészben magyar találmányok.

A mítoszteremtés, a szimbólumalkotás, s az azzal együtt járó rítusok antropológiai jellemzőnek tekinthetők. Nélkülük valószínűleg nem léteznek emberi közösségek.

Nyelvünkről szólnak

A magyar irodalom tele van a nyelvvel kapcsolatos idézetekkel. Illyés Gyula is felfigyelt rá: „*Alig van ország, ahol annyi szépíró műveiből ne lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: Anyanyelvemről*”.⁹ Illyésnek igaza van. Azóta többen is összegyűjtötték a jeles idézeteket költőinktől, íróinktól.¹⁰

Boncolgathatjuk a nyelvet tudományosan, ettől még nem változik az, hogy az egyik legfontosabb kapcsolat ember és nyelve között érzelmi. Az anyanyelv keretbe fogja az ember életét, lehetőséget ad a kiteljesedésre, több fizikai valóságunknál. Erre Kosztolányi Dezső hívja fel a figyelmet személyes hangú írásában: „*Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valamin, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy*

⁸ Balázs, 2000.

⁹ Illyés, 2002. 229.

¹⁰ Pl. Hernádi Sándor és Grétsy László, 1980.; Z. Szabó László és Wacha Imre, 1985.; Grétsy László, 2000.; Péterfy (1999) gyűjteménye a magyar nyelvvel kapcsolatos, írói, tudósi aforisztikus mondatokra vonatkozik, ám – sajnálatos módon – a forrásokat nem jelöli. Így is kedves olvasmány.

*magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtejként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.*¹¹

Ebből persze az is kiolvasható: naponta kell gondolni erre az értékre, erre a kincstre. Mert aki erre gondol, abban tudatosodik ez az érzés. Az emberré válás egyik legnagyobb titka pedig a tudatosulás. Az élményt és az ehhez kapcsolódó cselekvést Zsirai Miklós így fogalmazza meg: „Szeretem nyelvemet, ezt a minden előtttem élt magyarnak lelkével átítatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszármaztatandó nyelvi muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsültetését, megkedveltetését.”¹²

Az anyanyelvnek a személyiségben játszott alapvető szerepére világít rá Bárczi Géza: „Az anyanyelv a személyiség legbensőbb sajátja.”¹³ Hogy ma ilyen sorokat aligha ír le író, aligha mond ki közéleti ember, s ha idézem, szentimentalizmussal is vádolhatnak – elgondolkodtató. A nyelvhez való viszonyunkban van valami komolyan elgondolkodtató. De előbb járjuk végig az utat: íróink, költőik vallomásait az anyanyelvről, sőt általában a nyelvről – mert bennük ott van szinte minden modern nyelvészeti gondolat költőien megfogalmazva. Például Németh Lászlónál: „Vér hordja a test öröklését, a nyelv a lélekét.”¹⁴ Ebben a gondolatban voltaképpen a kulturális evolúció fölfogása rejlik. Csakhogy arról több tucat könyvet írtak már. Németh Lászlónál elég volt egy sor. Modernebbül talán azt mondanánk, hogy a génekben öröklődik a test, a mémekben, a kulturális örökítőanyagban, vagyis például a nyelvben a szellem, maga a kultúra. Amely nélkül nem lennénk, pontosabban egyáltalán nem lehetnénk a mai értelemben vett ember. A nyelv örökíti a lelket... Ne feledjük el ezt az egyszerű megfogalmazást. Ratkó József így fejleszti tovább voltaképpen ugyanezt a gondolatot: „Az anyanyelv: a nemzet érzékszerve és memóriarendszere.”¹⁵ Fábry Zoltán hasonlóan biológiai képe: „A nyelv egy nép életének legfontosabb szerve: ideghálózata”.¹⁶ Úgy is mondhatnánk: a nyelv eszközünk a világ befogadásában (érzékszerv), a világra való reagálásban (ideghálózat), valamint a kultúra hagyományozódásában (memóriarendszer).

Nemzet és nyelv kapcsolatáról önmagában könyvtárnyi irodalom született. A 19. század nagy „érzése”, a nemzet fogalmának körülhatárolása nálunk többnyire kulturális-nyelvi értelemben történt. Hadd tegyük hozzá rögtön: igen korszerűen. Hiszen a „genetikai”, származási nemzetfogalom azontúl, hogy igen problémás, számos szörnyű kirekesztésre adott és ad lehetőséget. A magyar költők nagyon korszerűen kapcsolták össze a nemzetet és a nyelvet. Annyit mondtak, hogy leginkább az azonos nyelv tesz bennünket egy közösségé. Nem azt kell firtatni, hogy ki honnan jön, hanem meg kell keresni az itt és most összetartó kapcsolatot. Kazinczy Ferenc: „A nyelv egyik legfőbb dísze a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind

¹¹ Ábécé az anyanyelvről. In: *Kosztolányi*, 1971. 74.

¹² Péterfy, 1999. 93. (A forrás nincs megjelölve.)

¹³ Péterfy, 1999. 13. (A forrás nincs megjelölve.)

¹⁴ Részlet a Nyugat elődeiről írt tanulmányból. Közli: *Hernádi-Grétsy*, 1980. 164.

¹⁵ Új Írás. Egy körkérdésre adott válaszból. Közli: *Hernádi-Grétsy*, 1980. 234.

¹⁶ Péterfy, 1999. 27. (A forrás nincs megjelölve.)

igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője”.¹⁷ Kisfaludy Károly: „Nyelv teszi a nemzetet”.¹⁸ S hogy visszafelé menjünk a sorban, s hogy kissé bonyolultabb, részletezőbb megfogalmazását is lássuk, Aranka György: „A nyelv egy nemzetben a nemzet értelmének mind műhelye, mind eszköze, mind pedig annak mértékének mérője”.¹⁹ Ezt a gondolatot azután annyian visszhangozták, tovább változtatták, hogy ebből is kötetnyi idézetet lehetne gyűjteni.²⁰

Ha viszont a nyelv teszi a nemzetet nemzetté, akkor a nyelv elvesztése veszélyezteteti nemzetet. Ha lehet, ennek a nézetnek még nagyobb az irodalma. Gárdonyi Géza mindent e lapra tesz fel: „Minden nemzetnek főkincse a nyelve. Bármit elveszthet, visszaszerezheti, de ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé.”²¹ Azóta persze úgy gondoljuk, hogy nem egészen van így. A nyelvét elvesztett nemzet nagyon sokáig hordozhatja még identitását, sőt a nemzeti gondolat jegyében fölélesztett nyelvekről is tudunk. De az író túlozhat. Illetve megtörténhet az is, hogy csak a nyelv, a kultúra tartja fenn, egyben a nemzetet. Balázs Béla csodálatos szavaival: „Ha a magyar földet kiveszik lábam alól, a magyar nyelvnek és magyar muzsikának felhőjén szállok meg. Talajjá fognak sűrűsödni alattam a szavak, és az lesz az én hazám.”²²

Mielőtt végleg elmerülnénk anyanyelvünk dicséretében, ne feledjük, hogy anyanyelvünk csak más, idegen tükrökből szemlélve fedi föl értékeit. Vagyis a más nyelvek tanulása segít hozzá a magunké jobb megértéséhez, illetve az ezzel kapcsolatos cselekvéshez. Babits Mihály így látja: „Ismerd meg... az idegen gondolkodását is, tanulj idegen nyelveket, és a magadét is jobban meg fogod érteni...”²³ Déry Tibor pedig így: „Internacionalista vagyok... hat nyelven olvasok, három nyelvben beszélek tűrhetően, életem egynegyedét külföldön töltöttem, s a délibábos magyar rónát nem tartom okvetlenül szebbnek Umbria dombjainál, mégis a magyar nyelvet tekintem legnagyobb földi kincsemnek, s minden porcikámmal tiltakozom megrontása, csúffá tévése, elárulása és kismizmizése ellen.”²⁴

S ha már a cselekvésnél, voltaképpen a nyelvművelésnél vagyunk, akkor hangozzék fel az erkölcsi parancs: a szolidaritás, a felelősség szava azokkal szemben, akik ezt a kincset, az anyanyelvet nem használhatják felhőtlenül. Ma azt mondanánk, ez nyelvpolitikai, nyelvi jogokkal kapcsolatos gondolat. A költő hamarabb megérezte, mint a politikusok. Csoóri Sándortól idézem: „A nyelv maga is elkötelezettség. A nyelv maga is erkölcs. Tisztátalan lenne a lelkiismeretem, ha belenyugodnék abba, hogy azért a nyelvért, amelyen lázbeteg vagy mohazöld szavakkal verset írok, másoknak, bárhol éljenek is, bűnhődniük kell.”²⁵

A tudományos kutatás is egyfajta erkölcsi parancs. Arany János erre hívja föl a figyelmet: „Minden nyelvész kötelessége, hogy a legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő nyilatkozásait”.²⁶ Ezen vagyunk. Többféle megközelítéssel, látásmóddal, eszközzel, de mi nyelvészek azon dolgozunk, hogy megértsük és megértessük a nyelv „szellemét”, modernbe-

¹⁷ Péterfy, 1999. 45. (A forrás nincs megjelölve.)

¹⁸ Péterfy, 1999. 47. (A forrás nincs megjelölve.)

¹⁹ Péterfy, 1999. 10. (A forrás nincs megjelölve.)

²⁰ Péterfy (1999.) kötete egyedülálló gyűjteménye ezeknek az idézeteknek.

²¹ Péterfy, 1999. 31. (A forrás nincs megjelölve.)

²² Részlet kiadatlan naplójából. Közli: Hernádi-Grétsy, 1980. 305.

²³ Péterfy, 1999. 11. (A forrás nincs megjelölve.)

²⁴ Útkaparó. Nyelvvédelem. Részlet. Közli: Hernádi-Grétsy, 1980. 250.

²⁵ Péterfy, 1999. 23. (A forrás nincs megjelölve.)

²⁶ Péterfy, 1999. 11. (A forrás nincs megjelölve.)

bül mondva: működését. A megértés-megértetés kinél-kinél cselekvést, pedagógiai, ismeretterjesztő útmutatást szül. Például azt, hogy folyamatosan tanulni, tevékenykedni kell. Kodály Zoltán szerint: „*A magyat is tanulni kell, még a született magyarnak is. Ha nem csiszolja, újítja folytonosan, berozsdásodik.*”²⁷

Panek Zoltán pedig egyenesen arra hívja föl a figyelmet, hogy a nyelvnek nem is biztos, hogy legjobb ismerői a nyelvészek. A kulcs: a közösség! „*Anyanyelvünket csak együtt tudhatjuk jól.*”²⁸ És, ha vannak is kérdések, megoldatlan problémák, egyetlen percig se bizonytalanodjunk el. Jelszóként álljon előttünk minden nap Illyés Gyula mondata: „*Erős várunk a nyelv.*”²⁹

IRODALOM:

- Balázs Géza, 1981. Széphalom Pest mellett. Utazási Magazin, 1981/4. 27.
- Balázs Géza, 1997. The Story of Hungarian. A Guide to the Language. Corvina, Bp.
- Balázs Géza, 2000. A magyar nyelv jellege (62 jellemző). 12-15. In: Hajdú Mihály szerk.: Köszöntő Fodor István 80. születésnapjára. ELTE, Bp.
- Graf Rezső (válogatta), 1994. Koszorú. Száz vers az anyanyelvről. Anyanyelvpolók Szövetsége, Bp.
- Grétsy László (válogatta, szerkesztette), 2000. A mi nyelvünk. Íróink, költőink a magyar nyelvről. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- Hernádi Sándor és Grétsy László (válogatta és szerkesztette), 1980. Nyelvédésanyánk. Móra, Bp.
- Illyés Gyula, 2002. A törzs szavai. Írások az anyanyelvről. Nap Kiadó, Bp.
- Karácsony Sándor, 1985. A magyar észjárás. Magvető, Bp.
- Kazinczy Ferenc, 1979. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk. Szauder Mária. Szépirodalmi, Bp.
- Kosztolányi Dezső, 1971. Nyelv és lélek. Szépirodalmi, Bp.
- Péterfy Mihály (gyűjtötte), 1999. Vallomások az anyanyelvről. Kiegészítette: Lázár Oszkár ny. egyetemi tanár. Gloria Kiadó, Kolozsvár.
- Rédei Károly, 1998. Östörténetünk kérdései. Bp. (Budapesti Finnugor Füzetek 10.)
- Z. Szabó László és Wacha Imre (válogatta és szerkesztette), 1985. A szó becsülete. Íróink az anyanyelvről. 1541–1980. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Bp.

²⁷ Visszatekintés. Részlet. Közli: Hernádi–Grétsy, 1980. 189.

²⁸ Panek Zoltán nem írta le ezt a gondolatot. Valamikor a 2000. év körül egy karácsonyon, amikor pesti lakásában meglátogattam, beszélgetés közben mondta. Rögtön följegyeztem, s mondtam neki, hogy használni fogom, hivatkozással persze, mert remek szállóigének tartom.

²⁹ Érdekes, hogy bár ez a szállóige Illyés Gyulától származik, sokan Kosztolányinak gondolják, mert ez Kosztolányi hátrahagyott művei első kötetének a címe (1940). A címet a sajtó alá rendező Illyés Gyula adta. (Békés István: Napjaink szállóigéi. Gondolat, Bp., 1977. 684–685.)

DEME LÁSZLÓ

Folytassátok!**Bevezető gondolatok az ifjúsági anyanyelvi táborban¹**

Tisztelt Meghívóink, tisztelt Meghívottak, kedves Mindannyian!

Ma kezdődő találkozónk, a Tizenhatodik Országos Ifjúsági Anyanyelvi Tábor, szerves folytatója annak a számunkra igen fontos sorozatnak, amelyet mozgalmi nevén *Csongrádinak* szoktunk emlegetni. Hiszen ott indult el, és az első tizennégy alkalom ott érlelte hagyománnyá. Tavalytól vándorlásnak kellett indulnunk, most itt találtunk befogadtatásra; lehetőségre, hogy magunkkal hozzassuk magunkat, folytatva a sort.

Hálásan köszönjük a vendéglátó város vezetőségének a segítségét, helybeli szakköreinknek buzgalmát; és – magunknak emlékeztetőül, a kívülből állóknak tájékoztatóul – felidézzük múltunknak néhány mozzanatát.

Anyanyelvápoló mozgalmunk – szervezett és folyamatos tevékenykedésként – valójában a *Beszélni nehéz!* című rádióműsorból nőtt ki. Indulását ahhoz a mozzanathoz köthetjük, amely Péchy Blanka színművésznőnek, épp ötven éve, 1958-ban, első kísérlete volt egy alapítvány letételére, anyanyelvi kultúránk ápolása érdekében. Tájékoztatók, tárgyalások eredményeként 1960-ban megszületett végül a Kazinczy-díj alapítvány, példamutató hivatásos beszélők – színészek, előadóművészek – elismerési lehetőségeként, az akkori Oktatási Minisztérium kezelésére bízva.

Az alapító a felsorolt felnőtt kategória mellett megfelelő hányadot szánt arra is, hogy a felnövekvő ifjúság, országos versengés formájában és eredményeként, szintén figyelemben részesülhessen. – 1966-ban megindult az országos versenymozgalom, s hamarosan a győri döntőig gyűrűzött, illetőleg gyűrűzik ma is. Élete végéig, 1988-ig, maga vezette, gondozta; s utolsó kívánsága az volt: *Folytassátok!*

Azóta a versenymozgalom kiterjedt a középiskolások után az általános iskolás felsősökre, majd tovább: a felsőoktatásbeli pedagógusjelöltekre, a jövő ifjúságának jövőbeli nevelőire. A művészeti kézikönyve alapján 1976-tól kéthetente jelentkező rádióműsor szolgál a mozgalom „hangos újságja”-ként, Anyanyelvápolók Szövetsége elnevezéssel országos hálózat működik; regionális és országos találkozók, táborok tartják össze a mozgalom helyi csoportjait, egységeit.

Közülük az egyik legfontosabb a ma kezdődő ifjúsági anyanyelvi tábor. Központi kérdése: a kommunikációs kultúrának eligénytelenedése, eldurvulása csupán stílusprobléma-e, vagy közgondolkodásunk mentális és morális lesüllyedésének tükrözője, netalán terjesztője is. És tovább: Szorítóan észleljük, hogy a természet rendjébe való emberi beavatkozás káro-

¹ Elhangzott Vácott 2008. augusztus 2-án az Anyanyelvápolók Szövetsége ifjúsági anyanyelvi táborában.

kat is okoz. Oktalan-e a félelem, hogy az önfenntartás és a fajfenntartás természeti öröksége mellett megjelenő, jellegzetesen emberi harmadik, az egyén önkifejtésének, önmegvalósításának ösztöne nem deformálja-e az emberséget, az emberiséget, s így magát az emberiséget! Elárulom: a kulcs az *is* kötőszó helye. Ki így fogalmaz magának „Én ember vagyok, és a *többi is* az.” Ki viszont így: „Minden ember ember. És *én is* az vagyok.” Holnap, a kerekasztalnál, a kérdést vitára bocsátjuk.

Most maradjunk a mánál! S a múltnál, ami annak bölcsője volt, s amit tanulságok levonása nélkül kockázatos akár vakon folytatni, akár végképp eltörölni.

A természet a maga természete szerint működik. Ha beleszólnak, előbb-utóbb visszaszól. Az emberiség a természetnek – nem merem mondani, hogy: kiemelkedő, de mindenképpen: kiemelkedett – része. Ennek a kiemelkedésnek leghatékonyabb terméke és eszköze a nyelviség és a társadalmiság. A nyelvet a társadalom alkotta, használja és alakítja. De a nyelvhasználat visszahat magára a társadalomra.

Ezekről a tézisekről beszéljünk idei táborunkban!

Húsz éve hunyt el Péchy Blanka művésznő, a szép magyar beszéd szószólója

Archív felvételünk 1985. október 24-én Sárospatakon készült, amikor a művésznő a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja lett. Mellette dr. Deme László egyetemi tanár, Társaságunk alapító tagja, aki előadást tartott a magyar beszédkultúra időszerű kérdéseiről.

HALÁSZI ALADÁR

Nyelvhasználatunk bűzbombái

Anélkül, hogy mentegetném vagy magyaráznám a cím második szavát, meg kell állapítanom: a csupa zöngés hangzókból álló vegyes hangrendű összetett szavunk hangsora összekapcsolódhatott volna valami pozitív előjelű, jelentésű tartalommal is. Így is motivált azonban, de kellemetlen hatást kelt fülben, orrban, gyomorban, amely ellen tiltakozik – jobb esetben – az ész is. Mondhatnám: nem az emberek kezei között romolhatnak el a dolgok, hanem a szájakban is, ha már nyelvről, nyelvhasználatról beszélünk. E sajátos, az ember értékeit és fogatkozásait egyaránt megjelenítő fogalom, a nyelvhasználat, életünk leghétköznapibb, mindenkor jelen lévő, mindnyájunkat a kisgyermekkortól a sírig elkísérő cselekvés, gyakorlat. Minden képességünk éppen a gyakorlás révén alakul ki ilyen-olyan minőségben, így a beszéd- és íráskészség is, vagyis a kommunikáció. Az egyszerű megszólalástól a politikai programbeszédekig mindenkor és mindenhol szempont, miként fogalmazzuk meg közleményünket, azaz hogyan kommunikáljunk.

Mint minden, amit használunk, kopik vagy éppen tökéletesedik, így a nyelv is, amelynek az általunk előidézett változásai akár tipizálhatók is mindkét előjel tekintetében. Egyértelmű, hogy nyelvünk minden elemében változik, hiszen élő, használatban lévő. Az is természetes, hogy nem egyenlő sebességű a különböző elemek módosulása az időben. Például leggyorsabban a szókészlet rendeződik át egy-egy rendszerváltozást követően: kicserélődnek a fogalmak, elavulnak a régiék, teret nyernek az újak. Idegen hatások is érik nyelvünket, mint manapság erőteljesen – az uniós tagság révén is – az angol. A szókészleten túl a helyesírás is igyekszik követni a társadalmi mozgást, a nyelvi életet. Még a hangzórendszer, sőt a nyelvtani rendszer sem marad érintetlen, lassan, de azok is változnak.

Most azonban a „bűzbombák” robbanásairól, legalább azonban pukkanásairól szólok, hátha a figyelmeztetésem hatására néhányan elkerülik az orrfacsaró szagot árasztó nyelvhasználati hibázást. Hogy itt némi képzavar állt elő? Nincs egyedül a kommunikációs folyamatban. Közel két évtizede gyűjtöm, újságokban, kötetekben meg is jelentetem a nyelvhasználati hibákat, amelyekből némi tipizálással alább az utóbbi három év terméséből hozok „szagmintát”. Összevetve korábbi gyűjtéseimmel – a rádióból, televízióból, újságokból, megszólalásokból egyéb helyeken – az alábbiak nem mutatnak új irányokat a változásra, de megerősítik azok továbbélésének tényét:

a) örök probléma az idegenszerűség meggyökeresedése nyelvhasználatunkban (korábban germanizmus, ma angol mánia), ami mentén kiderül, hogy szánalmas a nyelvtudásunk, amely magyarra átültetve sem sikertörténet;

b) fölgyorsult a kommunikáció, amely nyelvhasználati felületességhez, elharapott szótagokhoz, rossz artikulációhoz, vagyis nem szép hangzáshoz, továbbá indokolatlan egyszerű-

sítésekhez is vezet (telefonos, netes üzenetek), bár – tudatosan kezelve a technikákat – belőlük nyelvhasználati nyereség is származhat; hiba is, pl. a hosszú szavak megrövidítése: meterológia, feltartózhatatlan stb.;

c) a helyesírás, különösen az elválasztás, a divatos szavak eluralkodása (pl. a „kerül” slampos, terpeszkesdő mivolta ellenére gyakori használata), az egybe- és különírás tévesztése (az új fogalmak sokasága miatt);

d) a ragozás (alanyi, tárgyas) tévesztése;

e) szaknyelv, jogi nyelv az érthetlenség szintjéig történő eltérése a köznyelvtől;

f) visszaszorul a kézírás, így kissé távolabb esünk a kommunikáció magunk csinálta módjától;

g) a nyelvhasználó minősítésünk gyakran átmegy nyelvrongálóbba, amelyet kivéd a nyelv. De meddig bírja?

A névelők:

A Halotti Beszédben, az 1200 körül keletkezett első összefüggő szövegméleánkben még nem lehetett megtalálnunk e szófajt, mert később alakult ki használata. A mondataalkotásra, igeragozásra meghatározó szerepű szófajunk nem állít megoldhatatlan feladat elé bennünket, mégis sokszor elvétjük: vagy nem tesszük ki a névszó elé, vagy az igeragozásra gyakorolt hatását nem vesszük figyelembe: „Az időseket is tájékoztatta a rendőrök munkájáról mezőkövesdi rendőrkapitány.”¹ „Veres János azonban felhívta figyelmet erre.”² „Kínos helyzetbe hozta volna nyomozó hatóságot.”³ „Felújította meggyilkolt cári család tagjainak azonosítására irányuló nyomozást az orosz főügyészség.”⁴ „Az ügyész másfél órán át ismertette vádat.”⁵ Elmondhatjuk a névelő elhagyásáról, hogy az leginkább a jogi nyelvet jellemző hiba. Helyesen: munkájáról a mezőkövesdi; felhívta a figyelmet; hozta volna a nyomozó hatóságot; ismertette a vádat; felújította a meggyilkolt; ismertette a vádat. Nemcsak a fület sérti a „névelőtlenség”, hanem a szöveg jelentését is elhomályosíthatja: „Feladta magát a rendőrségen szurkáló fiú.”⁶ Valójában nem a rendőrségen szurkált a fiú, mint ahogyan a mondat jelentése alapján gondolnánk, ugyanis abban az esetben nem kellett volna föladnia magát, mert elfogták volna. Helyesen tehát: feladta magát a rendőrségen a szurkáló fiú.

Ragozgatunk:

A magyar nyelvben a névszók (főnév, melléknév, számnév és a helyettük álló névmások) 27 ragot kaphatnak. Például: házat, háznak, házba, háznál stb. Az orosz csak 6-6, a latin 5-5, a német csak 4-4 ragot használ. Nem csoda hát, ha az idegenek nehéznek tartják nyelvünket, mi meg könnyen tévesztünk. A -ba, -ban (hová? hol? kérdésekre felelve) gyakori cseréjére csupán két példát említek: „közreműködött államügyeszek politikai okokból történt eltávolításába.”⁷ Helyesen: eltávolításában, hiszen a „hol, miben működött közre?” kérdésre felel.

¹ Észak-Magyarország 2006. aug. 18.

² Népszabadság 2007. jan. 29.

³ Népszabadság 2007. febr. 27.

⁴ Népszabadság 2007. aug. 25.

⁵ Észak-Magyarország 2007. okt. 3.

⁶ Észak-Magyarország 2007. febr. 12.

⁷ Népszabadság 2007. aug. 28.

Fordítva használták itt is: „Először New Yorkban ment, aztán Párizsban telepedett le...”⁸ New Yorkba a helyes alak. Hová ment? Nyelvtani, nyelvhelyességi hibák adódnak a ragok tévesztéséből. Amikor rag helyett névutót használunk, akkor a nyelvünk jelrendszer volta ellen is véthetünk, hiszen két jellel (szóval) fejezzük ki azt, amit eggyel is megtehetnénk. A *felé* névutó azonban nemcsak terpeszkedő kifejezéssé teheti a szövegrészt, hanem germanizmus vétsége *felé* hajthatja a beszélőt: „Nem igazán ment feljelentés tyúklopási ügyben a rendőrség felé.”⁹ „Onnan érkezett jelzés a B.-A.-Z. Megyei Rendőr-főkapitányság felé.”¹⁰ „1,5 milliárd Ft tartozást hagyott hátra a Postabank felé.”¹¹ „Jelezni akarják a törvényhozók felé.”¹² A helyes alak a négy esetre a ragos főnév: rendőrségre, főkapitányságra, Postabanknak, törvényhozóknak.

Az igeragoknál is sokféle tévesztési alkalom nyílik, amelyek közül néhányat gyakran ki is használunk óvatlanul: egyeztetés, alanyi és tárgyias ragozás keverése, igemód és -idő tévesztése. Egy helyütt akár több szabálytalan ragozást is olvashatunk: „...krasznokvajdai olvasóink vetett fel egy szempontot.”¹³ Az olvasóink birtoktöbbsesítő jele után az ige is többes számú kell legyen (vetettek fel), továbbá alanyi ragozású, hiszen határozatlan névelő (egy) vonzata ebben az esetben. A számban, személyben, ragozásban való egyeztetés máshol sem könnyű feladat a jelek szerint: „Betegségben, de nem fertőzőben hullottak el a sertések, amelyek húsát rendőrök foglaltak le.” Az amelyek vonatkozó névmás tárgyias ragozást igényel: foglalták le. Fordított a helyzet: „...amit 1,3 millióan írtak alá.”¹⁴ A vonatkozó névmás (amit) alanyi ragozást követel: írtak alá. „...földnyelvét köt össze.”¹⁵ Itt is tárgyias igeragozás a helyes: köti össze, hiszen a birtokosjel a tárgy rangjával (földnyelvét) tárgyias ragozásúvá alakítja az igét. „...akit 1988 augusztusában feltételezések szerint észak-koreaiak raboltak el.”¹⁶ Az alanyi és tárgyias ragozás keveredik. Helyesen: raboltak el. Az alábbi példában elfelejtették főnévvé képezni az igét, de a vonzat már úgy formálódott, mintha mégis megtörtént volna: „Ország-szerthe megemlékeztek tartottak szombaton.”¹⁷ Egyértelmű: *megemlékezést tartottak; megemlékeztek valamiről...* Csupán gondosabb javító munkával elkerülhető tévesztés az ilyen, de a rohanó világunk nem áll meg és különösen nem csodálkozik el egy-egy efféle bakin. Inkább fölkapjuk a fejünket olyankor, amikor halljuk: „Mint egyetemi oktató szólnák ehhez.”¹⁸ Némi eufemizmussal mentegetik ilyen esetben a pestieket, hogy ott tájszólás az igeragozás ilyen rettenetes elvétése: egyes szám első személyű, feltételes módú és alanyú ragozású alakot kellett volna használnia a beszélőnek: szólnék. Helyette helytelenül többes szám 3. személyű és tárgyias ragozású alakját fogalmazta meg az igének szintén feltételes módban. Ennél már csak a kijelentő módú igealak felszólító módú használata bosszantóbb: „elosszuk egymás kö-

⁸ Népszabadság 2007. okt. 18.

⁹ 2006. febr. 7.

¹⁰ Uo., ua.

¹¹ Uo. 2006. febr. 9..

¹² MR1. Kossuth, 2007. nov. 30..

¹³ Észak-Magyarország 2006. dec. 2.

¹⁴ Népszabadság 2006. aug. 7.

¹⁵ Népszabadság 2007. máj. 26.

¹⁶ Népszabadság 2007. aug. 18.

¹⁷ Észak-Magyarország 2006. nov. 6.

¹⁸ ATV 2007. jún. vége.

zött”, „bántsa a fülem”... Helyesen: *elosztjuk, bántja*. A nyelv művelő bekerítve érzi magát, ha a foglalkozását is megtudja a ragozgatónak: egyetemi oktató... Mit várhatunk a kevésbé iskolázottaktól? Stílszerűen bunkósbotot a nyelvtanra, suksükölést.

Elválasztás:

A számítógépes szövegszerkesztés hozta divatba rossz programjaival az elválasztás helyett a sorvég levágásának szokását. Kétjegyű betűket is kettévágnak: más-zik; esők-abátban;¹⁹ legaláb-bis; ugya-nis;²⁰ „ko-rosztályos válogatott”.²¹

Se vége, se hossza az elválasztás dolgában a szabadosságnak a lapokban. Nem csupán a helyesírási programok számítógépes fogyatékonysága okolható, hanem az olvasók iránti jámbor szándék hiánya is. A nyelv és részrendszereinek hajlékonysága csak az élő voltát bizonyítja, nem arra ad engedélyt használóinak, hogy ahol érik, üssék, úgymint kiforrja magát. A tiszta gondolat ködös-homályos nyelven csak illúzió. Anélkül, hogy purista²² volnék, látni vélem az összefüggést a nyelvi-nyelvtani-stilisztikai hibák és a közéletben tapasztalható kommunikációs elhajlás között, hogy szintén eufemizmus ne deviáns, agresszív módról szóljak. Jól tudom, hogy attól nem romlik jóvátehetetlenül a közélet, ha rosszul választjuk el a szavakat a sorvégeken, de a nyelv használhatóságát, a tiszta beszédet, írást, ha ezer oldalról kezdik ki a tévesztések, akkor ennek a hibaféleségnek is van súlya a többivel együtt.

Néhány elválasztási hiba „ömlesztve”, hogy lássék, mennyire jelen lévő probléma: „orvos-oknak”,²³ (or-vo-sok-nak); „hivat-alosak”,²⁴ (hi-va-ta-lo-sak). Elválasztásnál a kételemű betűt mind a sor elejére, mind az előző sor végére leírjuk: visz-sza(-é-lés), azonban folyamatos írás során az egyszerűsítő írásmód elvét alkalmazva csak az első elemet kettőzzük meg: hosszú, nem pedig „hosszú”;²⁵ „Car-olina Kostner; Kaisa Niem-inen”, helyesen: Ca-ro-li-na, Ni-e-mi-nen. Idegen nevek esetén az elválasztás szabálya igazodik a kiejtés szótagolásának határaihoz: Shakes-peare, Rous-seau.

Hosszú vagy rövid?

Számos esetével találkozhatunk a hangzók hosszúságát elvető beszéd- és írásmódnak. Nemcsak szemet, fület sértő lehet, hanem értelmet zavaró is a hibás írás-beszéd e tekintetben, mert jelentést változtató adott esetben a hangzó időtartama: az *elől* és az *elől* teljesen más: az első határozószó, a második névutó: „Elöl ül a masiniszta, aki elől fölszedték a síneket.” Nyelvtani szempontból így helyes, a magánhangzó hosszúság elvétele kevésbé veszélyes, mint a mozdony és az utasok helyzete a fémtolvajok tette miatt. „Kezdje előlről...”²⁶ „Elöl egy Wizz Air, a háttérben egy SkyEurope-gép”.²⁷ A névutók esetére némi eligazító szabályunk is van: a honnan kérdésre felelők *-ól*, *-öl* végződésűek, amelyek ragszerűen kapcsolódnak a szóhoz: *alól* (az asztal alól kibújt valaki), *elől* (az orra elől vitték el az utolsót), *fe-*

¹⁹ Észak-Magyarország 2007. aug. 21.

²⁰ Észak-Magyarország 2008. febr. 15.

²¹ Észak-Magyarország 2006. nov. 18.

²² A valóságos vagy vélt nyelvi, nyelvtani hibákat és az idegen szavakat, kifejezéseket, fordulatokat ostromozó felfogás.

²³ Észak-Magyarország 2008. febr. 15.

²⁴ Észak-Magyarország 2006. aug. 7.

²⁵ Észak-Magyarország 2006. szept. 23.

²⁶ Észak-Magyarország 2007. aug. 25.

²⁷ Népszabadság 2006. nov. 16.

lől, mellől szintén hosszú. Ha határozószó lenne, mint az *elől*, akkor *alul*, *felül* alakot öltene. „Megválasztása felől nem lehetett kétség.”²⁸ A névutó helyesen: *felől*.

A mássalhangzók hosszúságát gyakrabban elvétjük, hiszen ejtésben talányosabb a mikéntjük, mint a magánhangzók esetében. A rövidülés (pl. *száll* a madár) csak hangzásban következik be, írásban nem; a hangzókiesés is odafigyelést kíván: ha három mássalhangzó (pl. *mondtam*) találkozik, a középső hangzásban néma marad, írásban azonban jelölnünk kell; az összeolvadás más hangzásúvá alakítja a mássalhangzókat (pl. barátság esetében a *ts* *cs*-nek hangzik); többféle hasonulás is módosít a hangzáson, de az írásmódon csak a jelölt teljes hasonulás változtat: kés+vel ~ késsel. A többi esetben csak hangban „torzul el” a leírt-hoz képest a találkozó hangzók közül az egyik, pl. a *g*-ből zöngétlen lesz hangzásban a zöngétlen *t* hatására: *foktam*; de zöngésedhet is: a *mosdás* *s*-e *zs*-vé lesz a zöngés *d* révén stb. Tehát a hangzást és írást egyszerre kell, tudatosan elemezve használnunk a kommunikáció során, ha durva hibát nem szeretnénk vétetni.

Ismernünk kell a szóelemeket, amelyek fölépítik a szavunkat, a határukon tudnunk illik, miként hatnak egymásra a mássalhangzók, vagy csak megférnek egymás mellett, mint itt is. „...hússzor játszotta le a zenegéppel a popsztár dalait”;²⁹ „Játsszon velünk!”³⁰ Mintha „kilóra” kiegyenlítődtött volna a két médiumban a *játszik* ige mindkét esetben helytelen alakjában az *sz*. Előbb a *játszotta*, utóbb a *játsszon* forma a helyes, hiszen kijelentő, illetve felszólító módú alakról van szó. Az utóbbi a *játsz(ik)* tőhöz járuló felszólító módjel (*j*) teljes hasonuláson megy át, a *tsz* alak *cs*-vé olvad össze, hogy ne legyen egyszerű megtalálni a helyes alakot, de mégis megvan: *játszotta*, *játsszon*. „Százmilliós veszteséggel indokolta a váltást.”³¹ A veszt, vesztit igetőhöz kötőhangzóval kapcsolódik a melléknévképző: *-(e)s*; vesztés, amely szóalak főnév is lehet, hozzá azonban nincs értelme *-ség* képzőt tenni: „vesztesség”. Helyesen: *veszt* + *e* (kötőhangzó) + *ség* főnévképző: *vesztesség*. A „...felelőségre vonni”³² esetében a szótő vége viszont *s*: felelős. Ehhez járul a *-ség* képző, így helyesen: *felelősség*.

A terpeszkedés:

Ma már össznépi divattá nőtt ki magát a *kerül* szavunk terpeszkedő, slamos használata. A rettenetes kifejezés igéből képzett névszó *-ra*, *-re* ragos alakjával áll elénk kísérteni: befizetésre kerül, elkövetésre kerül stb. (Alább több példával szörnyülködhetünk tőle.) Személytelenné teszi a közlemény cselekvését, történést, létezését; fölöslegesen megnyújtja a mondatot; mániává lesz azok szóhasználatában is, akiknek nem romlott el a „kerül”-ig a nyelvérzéke; valamiféle ünnepélyességet éreznek használata során, holott csak egy rossz, minél hamarabb elhagyandó divat. „Az európai szabályozás átgondolásra került.”³³ Nemcsak a „került” hibáztatható, hanem a rosszul megválasztott igekötő is. Helyesen: az európai szabályozást meggondolták. A nyelvünk rendszer volta az egyszerűbb, rövidebb, szabatosabb fogalmazást írja elő követelményként. Teljesítsük!

²⁸ Népszabadság 2007. febr. 26.

²⁹ Észak-Magyarország 2007. febr. 7.

³⁰ ViaSat3 2007. jan. 25.

³¹ Népszabadság 2006. nov. 8.

³² Uo. 2008. febr. 16.

³³ Kossuth Rádió, 2006. febr. 10.

Hogy mennyire elterjedt, terpeszkedett mai nyelvhasználatunkban a „kerül” helytelen alakja, azt számtalan példával bizonyíthatom. „Az ellopott kerékpárok megtalálásra kerültek”,³⁴ vagyis megtalálták az ellopott kerékpárokat; „Ez fog holnap kiküldésre kerülni.”³⁵ „De a magas költségek miatt nem került sorozatgyártásra”,³⁶ elmarad a sorozatgyártás.

A *sportnyelv* terpeszkedő hajlama is tetten érhető: Ha eseménytelen a mérkőzés, a riportert ne súlyosbítsa közvetítését fölösleges szószaporítással. Ugyanazt a mondatszerkesztési formát több sportadón is elszenvedjük, pl. „Ha van rá mód és lehetőség.”³⁷ Jellemzős, divatos ma nemcsak a sportéletben a *csak és kizárólag, tény és való* állandó szópárok használata, holott az egyikük is kifejezné a kívánt tartalmat, hiszen ugyanazt jelenti, mint a másik. Hamisítatlan tautológia, egyféle terpeszkedés, szószaporítás.

Talányos jelentésű mondatok:

Nem jutnánk messzire huszonnyolc szabállyal sem, ha szembeállítanánk az alábbi mondattal: „...akik elsősorban a könnyen és minél kisebb kockázat nélkül megszerezhető tárgyakat igyekeznek megszerezni.”³⁸ A megszerezhető után választékosabb lett volna a megkaparintani, elorozni. A „minél kisebb kockázat nélkül” tartalma ellentétes a beszélő szándékával, aki inkább a „minél kisebb kockázattal”-ra gondol. A hosszú mondat elejét a végén már feledi az újságíró, így esik a tartalmi hibába. „Két öngyilkos merénylet felrobbant, mielőtt elérte volna Bhuttó ellenségének házáat.”³⁹ Kit is akartak fölrobbantani? Ki(k) Bhuttó ellensége(i)? Apját kivégezték, lányát már fölrobbantották. Pakisztánban így mennek a dolgok, a róla, róluk szóló hírek is zavarosak, mint az, hogy ki kinek az ellensége. Így nem nehéz áldozatul esni bármilyen ügy képviselésében.

Nemcsak a politikába, de a róla szóló írásokba is belekavar az újságírói „fogalmazásgatlás”: „Stump István is hiányolja a Fidesz oldaláról a jelenlegi kormány több ponton vitatható intézkedési rendszerével szembeni konkrét alternatíva hiányát.”⁴⁰ Hiányolni a hiányt olyan, mintha a hiány pozitív fogalom lenne. Kettős tagadás az állítás: hiányzik a hiány, tehát nincs; nem nem a válasz, tehát igen. Elfelejtí az újságíró, mit írt a hosszú mondat elejére, aztán ragozgat, tagad, állít, egyeztet. „Az MDF a középosztály mellőzésére hívta fel a figyelmet.”⁴¹ Nemcsak félreérthető, hanem a szó általános, köznyelvi jelentéstartalmát sem ismeri az írója. Ha valamire fölhívjuk a figyelmet, általában ajánljuk azt a valamit, vagy ha negatív előjelű a fogalom, akkor figyelmeztetünk rá. A mellőzést éppen az MDF nem ajánlja, hanem figyelmeztet, hogy mellőzik a középosztályt. Nem bonyolult ez, csak végig kell gondolni előbb a mondatot, aztán leírni, kimondani. „A szakértelem hiányát kérték számon a kormányon.”⁴² Itt is inkább a szakértelmet lehetne számon kérni, nem a hiányát. Amiatt bíráltni kell. Számon kérni *valamit* lehet, nem pedig a *semmit*, annak a valaminek a hiányát.

³⁴ Tiszaújvárosi TV. 2006. aug. 6.

³⁵ Kossuth Rádió 2006. aug. 24. (A kormányzóvivőtől hallottam.)

³⁶ Népszabadság 2007. ápr. 18.

³⁷ Sport 1. 2006. febr. 9.

³⁸ Észak-Magyarország 2006. febr. 24.

³⁹ MRI. Kossuth Rádió 2007. dec. 30.

⁴⁰ Népszabadság 2007. okt. 1.

⁴¹ Kossuth Rádió 2006. dec. 19.

⁴² Duna TV 2006. szept. 3.

Egy kis idegenség:

„A terven vizuálisan látható...”⁴³ (hozzátehetném „kiegészítésül”: és auditíve hallható, szenzuálisan érzékelhető). Csupa tautológia. Ha már vizuális, akkor a szemnek ad ingert, az auditív a fülnek stb. Az így beszélő nincs tisztában az idegen eredetű kifejezés jelentésével. Olyan ez, mintha azt mondanánk: éljen a hon és a haza!

Végül: ki a magyar? – kérhetnénk azok után, amit olvashattunk: „Az új tréner a szlovák Borbély László.”⁴⁴ Más médiumban, de az utcán is hallunk efféle utalást a nemzetiségre pusztán annak alapján, hol lakik valaki. Trianon óta jobban meg kell néznünk, ki a magyar, ki nem, mert szétszórtak, szakítottak bennünket mint nemzetet. Már a nagyvilág is hazánk, nemcsak a szomszédos országok magyarok lakta tartományai. Borbély László bizonyára kikergette magának az újságnál az identitása tévesztését, de ha nem, én teszem most. Neve hangzása alapján egyértelműen magyar, bár hallottam már ismerősömtől is Bratislavát Pozsony helyett. Legalább nyelvünkben legyünk tisztán magyarok. A fenti, litániaszerűen sorolt vétések anyanyelvünk ellen azonban sejtetik a feladatainkat, a magyarságunkra figyelés következetesebb, munkásabb módját. Zászlónk lobogtatása, a másik magyarságának oktalan megkérdőjelezése ugyanúgy nem visz előre a kérdésben, mint a média, a közélet, a magánélet területein elviselt, megtűrt, sőt elkövetett hibák garmadája. Legyünk igényesebbek magunk és mások írásával, beszédével kapcsolatban! A nyelvileg tisztább kommunikációval érzelmileg, akaratilag tisztább válaszokat kényszerítsünk ki szelíden embertársunkból, a másik magyarból. Ehhez pedig tanulnunk is kell nyelvünket, hogy mindennek alkalmas eszköze legyen.

Mezey István rajza

⁴³ Kossuth Rádió 2007. aug. 14.

⁴⁴ Népszabadság 2007. aug. 21.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

A fenyőerdőben

Napok robogva elmúlásba térnek,
a fenyőerdő suttog, kél a dalra,
a lenti vadont a sötét uralja.
Álomszárnyakon szállnak el az évek.

Hová repülnek? Nyomukba ki réved?
A vidéket a sűrű köd takarja;
és látom, bú kövült itt sok-sok arcra.
Ki hozhat fényt e kín gyötörte népek?

Uram, segíts, add több hitnek kegyelmét,
add meg nekünk a jóság égi cseppjét!
Szívem így kérlel, és kél ima-dalra.

Mosoly-derűvel jó a nap az égre,
egy áldott orca néz, vigasz a réve.
Ó, szépséges fény, lelkiünk fő nyugalma!

Volt egyszer

A tovarűnt emlékek jegét
érinti a köd.
De akkor mi marad meg?
Csupán egy ismeretlen érzés,
mélységes-mély üreg,
melyben kihal a fény?

A köd megmarad,
az érzés megmarad,
a kín megmarad.

Egyszer volt, hol nem volt
egy szépséges mese,
de a kisgyermek
nem jól értette meg,
és most sír az üres folyosón,
a végtelen folyosón.

Rám vár mindig

Rám vár mindig
az ismeretlen part;
a feledés éjjelébe
minden beleomlik.
Ha a tavasz eljő,
mindig táncra perdül a virág.
Virgonc szellő tréfál
a lombok között,
de jön már a napnyugta.
Csönd veszi körül,
rózsás felhőket hoz magával,
meg szép aranylókat is,
mintha nagy kardok lennének.
Az éjszakát készítik elő.
Az éj reám vár.
Mélységes barlangja sötétséget áraszt.
Így születik meg a hideg,
felfakad a csönd.
Az ismeretlen part nem küld híreket,
de a szív már
kimondhatatlanul
nagy félelmet érez.

Stromboliban

Mindent elhagysz, mi kedves volt tenéked.
Nem várnak már rád csúcsos hegyvidékek.
A hullám nem jön el partjaidra.
A csönd-diódat válasz fel se nyitja.

De alkalmam lesz akkor, hogy kiáltsak,
új hangokat az éjből kiváltsak:
– Sohasem hagytam fel minden reménnyel,
csalódás nem győzött le durva kénnyel.

Nem éreztem, hogy csak a kínja rángott,
mert szép ragyogás mindig rám világlott,
mert azt éreztem folyton, hogy szeretnek.
Ó, hálám hányszor erre nem felelt meg!

NAGY LEVENTE

Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008*Visszatekintés; az indulás*

Éppen két és fél éve annak, hogy a magyar nyelv szolgálatára egy egészen egyedülálló civil kezdeményezés indult útnak. 2006 januárjában egy csapat lelkes nyelvész és nyelvművelő a Nemzeti Kulturális Alap jóvoltából azzal a céllal nyitotta meg a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi) internetes és valóságos kapuit, hogy legyen egy állandóan működő és bárhol elérhető nyelvi segélyszolgálat a magyar nyelvhasználók számára. A gondolat azonban, hogy a XXI. század felvilágosult és öntudatos emberének is lehetnek nyelvi problémái, és valakinek fel kell vállalnia azt, hogy a technika fejlődésével megváltozott igényeket szem előtt tartva mutat járható utat e kérdésekben, sokakat, furcsamód főleg szakmabelieket, nagyon érzékenyen érintett. Egy frissen indult honlap ritkán büszkélkedhet napi hét-nyolcszáz látogatóval, az *e-nyelv.hu* azonban már az első hetekben elérte ezt a népszerűséget. Pontosabban népszerűtlenséget. Ugyanis az a néhány jó szándékú, üdvözlő szó, amely elérte irodánkat, sajnos elveszett a semmiből előzúduló társaik ingerülten ócsárló tömegében. Úgy tűnt, a hagyományosan sokpólusú nyelvész szakmát hirtelen egységbe kovácsolta a cél, hogy megsemmisítsék azt a próbálkozást, amely a nyelvészet örök tárgya: anyanyelvünkre, anyanyelvükre akarta irányítani a nyilvánosság figyelmét.

A fórumot tehát kényszerűen berekesztettük. Ezáltal azonban hangot kapott az a csendes réteg is, amelynek tényleg segítségre volt szüksége, és megérkeztek az első tétova kérdések az ingyenesen, társadalmi munkában üzemeltetett online tanácsadáshoz. Elindulhatott tehát a köz szolgálata. Most, 30 hónap után, elégedetten tekinthetünk vissza munkánkra. Akkor még nem is gondoltuk, hogy a napi két-három kérdés-felelet mostanra egy több mint 1000 szerkesztett szócikkből álló, kereshető, böngészhető és egyre bővülő nyilvános adatbázissá duzzad. Ami az iroda alapításakor csak sejthető volt, az adatbázis révén mára pontosan leírható, hiszen egy hatalmas, tudományos kutatásokra is alkalmas korpusz áll bizonyosságul a mai magyar társadalom legegésőbb helyesírási és nyelvi gondjaira. A magyar nyelvhasználóknak ugyanis érezhetően támaszra van szükségük, ha például új keletű idegen szavakkal van dolguk (*legó*, *DOC-file*), ha rövidítéseket kell leírniuk, toldalékolniuk (*zrt.-kkel*, *kft.-ként*), vagy éppen, ha a tömörítési hóbortot nem tudják levetkőzni, és soktagú szavakat alkotnak (*bioüzemanyag-feldolgozó üzem*). Ezer kérdés statisztikáit böngészve az is jól látszik, hogy a digitális ember nem szívesen áll föl számítógépe mellől, ha kérdése van: számos olyan szó helyesírására is rákérdeztek ugyanis, amelyek egy helyesírási szótár segítségével sokkal gyorsabban kinyomozhatók.

A Manyszi indulásakor még alig tíz ember látta el a nyelvi tanácsadás ügyeletét, de azóta ez a szám majdnem megduplázódott: ma már tizennyolc szakember képezi az iroda humán

tudásbázisát – zömükben nyelvészek, egyetemi, főiskolai tanárok, hallgatók, PhD-hallgatók, országos helyesírási versenyek dobogósai. A csapat jól működő belső kommunikációs hálózatot működtet, ami rendszeresen felizzik egy-egy bonyolultabb helyesírási kérdés következtében: nem ritka ugyanis, hogy egy ártatlannak tűnő kötőjelezési kérdés megválaszolásához komoly kutatómunka és külső (nem nyelvi) ismeretek szükségesek. Ezek az írásos polémiák tulajdonképpen helyesírási rendszerünk működésének látványos pillanatfelvételei, és mint ilyeneket, a nyilvánosság számára is hamarosan hozzáférhetővé szeretnénk tenni.

K u t a t ó m u n k a

Az iroda igyekszik tudományos-ismeretterjesztő feladatának is eleget tenni, ezért szinte minden évben megjelentet egy-egy kötetet, amely mögött rendszerint a Manyszival szorosan együttműködő Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagjai állnak. 2008-ban a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásával egy egészen egyedülálló tanulmánygyűjtemény jelent meg: *Európai nyelvművelés – az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője* címmel Balázs Géza és Dede Éva szerkesztésében. A kötet 40 szerző közel félszáz tanulmányát tartalmazza, amelyek izgalmas betekintést nyújtanak az európai országok többségének és néhány kontinensünkön kívüli országnak nyelvművelő hagyományaiba. A kiadványt nem várt érdeklődés fogadta, és már a megjelenést követő második hónapban annyira megcsappant a készlet, hogy a nyelvművelő kiadványok körében meglehetősen idegenül csengő újranyomás gondolata is felmerült. A sikeren felbuzdulva, már készül is a folytatás: szintén az NKA jóvoltából még idén nyomdába kerül a következő kötet, amely az európai országok írásrendszereit és helyesírásuk aktuális problémáit szemléli majd.

A k ö z é r t h e t ő b b n y i l v á n o s s z ö v e g e k é r t

Ahhoz, hogy az iroda zökkenőmentesen üzemelhessen az ingyenes szolgáltatásaink mellett díjköteles szolgáltatásokat is elindítottunk. Természetesen leginkább ez válthatta ki a nyelvész kollégák körében a már említett ellenszenvet, de még a Magyar Nemzet is közölt egy méreletes írást arról, hogy piacképes-e a nyelvművelés. Ezek a vádak számomra egyáltalán nem értelmezhetőek a civil élet szereplőinek kiélezett versengésében, ahol a civil szervezetek számára kiírt pályázatok kiemelt pontját képezi a támogatás utáni fenntarthatóság biztosítása, ennek részletes indoklása, és lehetőleg bizonyítása.

Fizetős szolgáltatásaink közül az egyik a hivatalok, vállalatok nyilvánosságnak szánt dokumentumait célozza. Általánosan megfigyelhető ugyanis, hogy a kisebb-nagyobb cégek hatalmas összegeket szánnak arculatuk egyedivé varázsolására, szórólapjaik, reklámanyagaik grafikai kivitelezésére, de üzenetük voltaképpen közvetítőközegére, az írott szövegre már kevésbé figyelnek. Szerencsére a tendencia alól akadnak kivételek, és olyan nagy cégek sem érezték divatjamúltnak a nyelvhelyesség és a helyesírás követelményeinek való megfelelést, mint a megújult honlapjára felkerülő írássok ellenőrzését kérő *Budapesti Értéktőzsde (BÉT)*, a szórólapjaira érzékeny *Fővárosi Köztérület-fenntartó Vállalat (FKF)*, de több tucatnyi tankönyvét korrektúráztuk 2008-ban az *Apáczai Kiadó és Könyvterjesztő Kft.*-nek és a *Pauz-Westermann Kiadónak* is. Az a célunk azonban, hogy a közigazgatás nyelvezetét, a hivatali dokumentumokat megcsabadítsuk bürokratikus jegyeiktől, és közérthetővé tegyük őket, sajnos egyelőre reménytelen vállalkozásnak tűnik. Kicsi, de fontos lépés, hogy részt veszünk a Kormányzati Személyügyi

Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ képzéseiben; fejezetet írtunk az Általános jogalkotási ismeretek című tankönyvhöz, és Szegeden, valamint Budapesten már tartottunk egy-egy napos képzéseket a hivatali nyelv egyszerűbbé, világosabbá tétele érdekében.

A hírek nyelvéről

A nyelvi megújulás igényével kereste fel irodánkat 2008 tavaszán a *Magyar Távirati Iroda (MTI)* is, amelynek egy külső szakértőkből álló, független bizottságra volt szüksége, hogy megvizsgálja és véleményezze a szerkesztőségükből kikerülő hírek nyelvezetét. A Manyszi munkatársai két hónapos kutatómunka révén, mintegy 1400 hírt néztek át. A két mintavételezési időszak közül az első inkább a helyesírási kérdésekre, a második főként a nyelvhelyességi problémákra volt fókuszálva. Az MTI híreinek helyesírását a vizsgálat során általánosan jónak találtuk: sokszor a kifejezetten nehéz helyesírású szavakat is szabályos alakban szerepeltettek. Ennek ellenére a magyar helyesírás összetettebb nyelvi tudást igénylő szabályainak alkalmazása sok esetben hiányos ismeretekről tanúskodott. A vizsgálat alapján az egybeírás és különírás, valamint a vesszőhasználat mutatkozott a legproblematisabbnak (a hibák kétharmada került ki ezekből a csoportokból). Ez az eredmény alátámasztja irodánk tapasztalatát is, mivel a hozánk beérkező kérdések több mint fele a fenti két kategóriába tartozik (1000 kérdésből körülbelül 550). Különösen nagy figyelmet érdemelnek a visszatérő helyesírási hibák, mert ilyenkor berögzült rossz formákról, a szabályok helytelen alkalmazásáról van szó. A vesszőhasználat a *vagy, illetve, és* kötőszavak előtt mutatta a leggyakoribb bizonytalanságot; a *dátumírásra* is nagyon sok helytelen példa fordult elő; az *egybeírás-különírás* szabályainak hiányos ismerete pedig az olyan gyakran előforduló szavak esetében volt a legjellemzőbb, mint a *nemcsak, a hat éves* és ezek változatai. A nyelvhelyességi hibák közül a *mondat szerkesztés* (értelmet zavaróan hosszú mondatok, „fordítás ízű” szövegrészek), az *egyeztetés hiánya* (alany-állítmány, jelzős szerkezetek), *stílusvétségek* (regiszterkeverés, nem odaillő kifejezések), illetve a *névutók és névelők* helytelen használata volt a legjellemzőbb. Konkrét jelenség az *ami-amely* pár felcserélése, amely szintén a mindennapi gyakorlatban is jelenlévő nyelvhelyességi nehézségeket tükrözi. A kutatási eredmények tükrében többszintű képzési programot és különböző nyelvi segédleteket állítunk majd össze, amely feltehetően még az év őszén megvalósul.

Nyelvi szakértői vélemények

A korrektúra és nyelvi kutatás mellett számos magánember és ügyvéd keresett meg idén is bennünket, hogy írásos szakértői véleményt állítsunk ki számára egy-egy nyelvi problémáról. Az esetek döntő többségében jogszabály-értelmezésről, pontosabban annak nyelvi értelmezéséről volt szó. Jellemzően a bonyolult vagy túlságosan felületes megfogalmazásból, az összetett szavak tagjainak értelmezéséből vagy egy jelző érvényességi körének félreértéséből adódtak gondok. Az általunk kutatót és külföldi példák alapján meghonosított *igazságügyi nyelvészetben* azonban e kérdések megválaszolásánál jóval több rejlik. Az iroda már eddig is végzett például *szerzőségvizsgálatot* bírósági eljárásban és magánszemélyek felkérésére is, amelyek ráirányították a figyelmet a tudományterület erejére, ugyanakkor némileg elavultságára is. Ezért az iroda szervezésében várhatóan ezen a területen is megindul a tudományos tevékenység, alapkutatások és publikációk sorával járulunk majd hozzá a *bűnügyi nyelvészet* módszertanának modernizálásához és a terület jogi elfogadtatásához, amely elengedhetetlen az *igazságügyi szakértői névjegyzékbe* kerüléséhez.

Az év szava

2008-tól minden évben meghirdetjük az év szava pályázatot is, amelyre az ötleteket két kategóriában lehet jelölni: *az év legtalálóbb szava* és az év *anti-szava* kategóriákban. Az elsőben (lehetőleg az adott évben keletkezett) találó, ötletes, szemléletes, gyorsan ismertté váló szavakat, kifejezéseket várunk, míg a második kategóriában az év legsemmitmondóbb, legidegesítőbb új szavaira vagy legkiüresedettebb kifejezéseire számítunk. Honlapunkon bárki benevezheti ötleteit a versenybe, és bárki szavazhat is a már beküldött kifejezésekre. Minden év decemberében egy rendezvényen hirdetjük majd ki a legtöbb szavazatot kapott szavakat, nevezzük pedig díjat kapnak.

Mindenhol ott: januártól decemberig

A Manyszi munkatársai igyekeznek ott lenni minden fontosabb nyelvi rendezvényen. Munkatársaink februárban részt vesznek az Implom József országos helyesírási versenyen Gyulán, áprilisban a Nagy J. Béla helyesírási versenyen Egerben, idén ott voltunk Szombathelyen a pedagógusképző intézmények tanulói számára meghirdetett Kazinczy-versenyen is. Minden év júniusának harmadik csütörtökén a Magyar Tudományos Akadémián rendezzük a *Szarvas Gábor Napot*, amelyen *Jelentés a magyar nyelvről* címmel tartunk a magyar nyelvet és kultúrát szemlélő előadásokat, könyvbemutatókat, majd pedig megkoszorúzzuk az Akadémia előtt Sarvas Gábor mellszobrát. Már ötödik éve állandó meghívottja az újvidéki *Apáczai Nyári Akadémiának* a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, 2008-ban is ott voltunk.

2007-ben és 2008-ban is rendeztünk a Balatonnál nyelvi táborot külföldön élő magyarok gyermekeinek. Talán nem ideillő, de el kell mondanunk, hogy augusztusban rendszerint egy vízitúrán veszünk részt. Októberben mindig közreműködünk a vajdasági Adán a *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok* programjában, (idén még áprilisban is meglátogattuk, mert 15 éves születésnapját ünnepelte a Sarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület). Szorosan együttműködünk a Magyar Szemiotikai Társasággal, közösen rendezzük minden év októberében Egerben, az egri vár napját követő hétfőgén a *Semiotica Agriensis* konferenciákat. Idén is így lesz. Novemberben az egri Eszterházy Károly Főiskola kommunikáció tanszékével közösen média-nyelv címmel rendezünk konferenciát; Budapesten az országos Kossuth retorikai és szónokversenyre megyünk el. És várhatóan december 13-án, Luca napján, az általunk is pártfogolt, *Az én cégérem* című cégnévpályázat minisztériumi eredményhirdetéséhez kapcsoljuk *Az év szava* kihirdetését is.

A Manyszi és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (részben azonos) munkatársai minden évben konferenciákon is részt vesznek. Néhány éve elindítottuk a Fiatalkor nyelvművelők konferenciája sorozatot, amelyet két éve már *Nyelv-kultúra fórum* néven rendezünk meg. Idén november 15-én Egerben lesz ilyen rendezvényünk. A munkatársak 2008. május 31-én és június 1-jén a Bolyai Önképző Műhellyel közösen kirándultak a Bodroghelyre, meglátogatták a híres karosi ásatásokat, és egy egész napot eltöltöttek Széphalmon, *A Magyar Nyelv Múzeumában*, ahol ötleteikkel segítették a fiatal múzeum tárlatainak összeállítását.

Manyszi.hu

Irodánk honlapja (www.manyszi.hu, www.e-nyelv.hu) eddig is igyekezett a nyelvi-nyelvészeti információk megbízható bázisa lenni. Természetesen munkánk még egyáltalán

nem tökéletes, de honlapunkról általában gyorsan lehet tájékozódni a fontosabb központi és helyi nyelvművelő eseményekről, rendezvényekről, érdekes és fontos nyelvi híreket lehet olvasni, sőt hetente változó nyelvi játékot is lehet játszani; s különösen népszerű galériánk, amely minden általunk szervezett, illetve meglátogatott rendezvényről gazdag képanyagot is közöl. Ily módon galériánk már ma is az egyik leggazdagabb képtára a folyamatban lévő eseményeknek: végigkövettük a széphalmi *A Magyar Nyelv Múzeuma* építkezését (az alapkövetéltől az avatásig), de folyamatosan bővül *nyelvészportrék* sorozatunk is.

2008 szeptemberétől a Manyszi honlapján is erőteljes változások fognak bekövetkezni, mondhatnánk, sok meglepetést tartogatunk. Szeretnénk ugyanis, ha még könnyebben találhnánk ránk az emberek, látogatóink pedig gyorsan rálelnének az őket érdeklő hírekre, szolgáltatásokra, írásokra. Az új honlapon nagy hangsúlyt fektetünk a közösségi jellegre is. Létrehozunk egy olyan szótárat, amelybe bárki szabadon beírhatja a kedvenc szavait, a legújabb divatkifejezéseket és magyarításokat; azok köznyelvben forgó változatait; írhat hozzájuk példamondatokat, meghatározásokat; és pontozhatja, véleményezheti a mások által beküldött szavakat. Arra is lesz lehetőség, hogy egy teljesen új szöszedetet hozzanak létre egy témában: például, ha valaki a hajós szaknyelv összes kifejezését szeretné összegyűjteni, akkor az létrehoz egy üres szótárat, feltölti az általa ismert szavakkal, és ha mások is kedvet éreznek hozzá, csatlakozhatnak a szógyűjtéshez.

Együttműködések

Mint az eddigiekből is kiderült, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda szorosan együttműködik a 2000-ben alakult Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoporttal, a Magyar Szemiotikai Társasággal, az MTA-n szerveződött Szarvas Gábor Asztaltársasággal – s nem említettük, mert annyira természetes, hogy az Anyanyelvápolók Szövetségével, a Diák- és Ifjúsági Újságírók Egyesületével, a Bolyai Önképző Műhellyel, a Kazinczy Társasággal és még számos hazai és külföldi szervezettel, oktatási intézménnyel – iskolákkal, egyetemekkel. Nemcsak szavakban tartjuk fontosnak a tudományos élet és az oktatási intézmények, valamint a civil szervezetek közötti információáramlást, kapcsolatépítést, hanem a gyakorlatban is igyekszünk katalizátora lenni a tudományos és társadalmi kapcsolatoknak. Ebben nincs nagyon nehéz dolgunk, mert a nyelv, az anyanyelv mindenkit összeköt, s mindenkinek érdeke, hogy az anyanyelvünket jobban, tudatosabban használjuk. Az sem titok, hogy a Manyszi és a kutatócsoport örömmel fogadja érdeklődők jelentkezését; s a fiatal kutatóknak, a nyelvek világa iránt érdeklődőknek igyekszik segíteni.

A Manyszi szolgáltató, tudományos és ismeretterjesztő céljait tehát idén új körrel bővítettük: a magyar nyelv népszerűsítésével, a nyelvi tudatosság élményközpontú kialakításával és elterjesztésével. Reményeink szerint ezek a törekvéseink újra felélnélik a nyelvek, a nyelvi kérdések iránti vonzalmat, szolgálják a nyelvi tudatosságot, amely minden nyelvi képzésnek az alapcélja, és egészen új értelmezését adják a nyelvművelésnek.¹

¹ Nagy Levente nyelvész, a Manyszi irodavezetője 2007-ben első nyelvészként megkapta a Junior Prima Díjat. (*A Szerk.*)

FICSOR MIKLÓS

Versek

Kései zsoltár

„Uram, nem vagyok méltó...”
 most mégis hozzád fordulok;
 Te teremtetted az ég távlatait,
 s Téged pislognak a csillagok,
 a Te látásod az én vakságom,
 Te vagy a legkisebb
 és a mérhetetlen,
 és azt is Te szabtrad meg,
 hogy ne legyek büntelen.
 Te vagy a mindenség ura,
 és én a mindenség része vagyok,
 de én nem látom a rögök alatt
 a törésvonalakat, bármilyen nagyok.

Az igazi értéked szemmel nem látható,
 a lázas dicsőség Uram, sanyarú,
 nem ér semmit a véres győzelem,
 ha nem lesz szemtanú.

Hol félnek, ott a bűn bünt okád,
 a pusztulni akarás dörömböl bennük,
 tanúi vagyunk a gonosz harcának,
 de nem tudjuk, mikor lesz a vesztük.
 Talán testünk még küzdene,
 de a lélek már nem akar.
 De Te ne büntess se ezért,
 se azért, mert kérdem:
 Sion népe nem lehet magyar?

Add, hogy a szeretet örömet
 az igazság győzelmében lelje,
 és e kis nép találja meg egymást,
 és a tenyeredben forrjon össze lelke.

Az elfáradtak leljenek nyugalmat,
 hanyatló karoknak újra adj erőt,
 a halál gyümölcset élet váltsa fel
 bűn helyett, végóránk előtt.

Kinek eljött az ideje, nem gyászom,
 ám a szemem mégis könnybe lábad,
 mert ha végképp minden elhagy,
 mindig kéznél van a bánat.
 Uram, még csak annyit kérek;
 Ahol bűn van, ott adj megbocsájtást,
 akard, hogy hited akarjam,
 s társaimra osszál áldást!

Szól a harang

Ma még szól a harang,
 szent kötelesség ringatja.
 Megérint a gyökérszaggasztás szele,
 mert egyre fogy Nándorfehérvár
 ma már kisdéd hite.
 Lelküinkig dorombol e hang,
 elterülve nyugtat,
 mert még van honunk,
 és tisztaarcú hittel térdeplünk e rögön,
 mert valahová még tartozunk.
 Ám bódultan bámulsz
 az embert és Istent káromló hangokon,
 mert visszahív a kegyelem.
 Révedt rezdülésem ne vedd zokon.
 Még szól a harang, suhan a halmokon,
 még kúsziq utánad, bármerre jársz
 betakar, melegít fagyok hajnalán,
 hát visszanyúl sz a hívó hang után.

KAZINCZY ÉS KORA

DEBRECZENI ATTILA

Az íróelődökhöz való viszony a *Magyar Museum* programirásaiban¹

1. Ellentmondásos viszony az előző nemzedékhez

Kazinczy Előbeszéde és Batsányi Bé-vezetése egyaránt a hajnalhasadás metaforájával kezdődik, így értelmezvén a magyar nyelv éppen megindult fejlődését.² A kezdetet Kazinczy a „mi időnk” és az „egynehány esztendőök ölta” meghatározásokkal jelöli ki, Batsányi némileg pontosabban az „utolsó két tíz esztendőről” beszél. Ezek az első bekezdések azonban közősek abban, hogy a megindult fejlődést folytonosnak láttatják. Ez már csak azért is lényeges, mert Batsányi nem sokkal később a megindult fejlődés elakadásáról beszél,³ s így mint-ha ellentmondásba kerülne önmagával. Ha azonban figyelembe vesszük azt a későbbi megállapítását is, amely a Poézisban elért jelentős eredményeket említi,⁴ akkor ezt az ellentmondást értelmezhetjük úgy is, hogy az elakadás a fejedelmi pártolás hiányára utal (sugallva, de ki nem mondva II. József ebbéli negatív szerepét), míg a folytonos fejlődés a poézis és a tudományok kibontakozására. Két különböző összefüggésben értelmezhető tehát az elakadás és a folytonos fejlődés képze, közöttük a logikai kapcsolatot az ’annak ellenére hogy’ szerkezet teremti meg: „Tudálkozásra méltó dolog bizonyára, ha el-gondoljuk, hogy fellyebb-említett környül-állásinkban, a’ meg-nevezett tudós Nemzetekhez-képp, csak ennyire-is érkezhettünk.”⁵

Kazinczy Előbeszéde nem teremt ilyen különböző összefüggéseket sem a közelmúlt, sem a régebbi idők vonatkozásában. „Tudóssaink szintén a’ mostani Századig mindent De-ákul írtak, ’s sajtóink alól imádságos könyveknél, Szentek életénél ’s halotti Prédikációknál egyéb igen ritkán jöven-ki úgy látszott, mintha minden Tudomány ismét a’ Papi Rendnél lett volna, mint régenten az Ostobaság századjaiban a’ Szerzetesek közt, le-téve.”⁶ A viszonyítás alapja e gondolatmenetben a magyar nyelvű világi irodalom léte vagy nem léte, s a

¹ A jelen tanulmány, amely egy nagyobb munka része, az OTKA és az MTA TKI támogatásával készült.

² A Magyar Museumhoz készült két előbeszéd egészének az értelmezéséhez ld. a bevezető tanulmányt: Museum, 2004. II. 7–29.

³ „BÓLDÓG emlékeztetü Aszszonyunk’ királysága alatt kezdettünk végre meg-pihenni; és ekkor ugyan úgy látszott, mintha nyelvünknek-is fel akart volna régen óhajtott, de soha többé nem reménylett hajnala derülni. Az ellenkező Végezéseknek itt-is másként tetszett!” (Museum, 2004. I. 10.)

⁴ „A’ Poézisban már jó tova mentünk; és a’ Tudományoknak egyéb nemeiben-is mutathatunk munkákat” (Museum, 2004. I. 13.).

⁵ Uo.

⁶ Museum, 2004. I. 505.

negatív ítélet éppen ennek tulajdonképpeni hiányából fakad, sokban emlékeztetve Bessenyei kesergésére amiatt, hogy „még magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak.”⁷ Ezt követően sorol fel néhány nevet, akik a folytonosságot valamiképp mégiscsak képviselik: „Meg-jelene ugyan későbbre Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Beniczky Péter 's más Rhytmista Társai, Páriz Pápai, és Gróff Haller: de kevesen voltak még is a' kik ezeknek ditső példájokat követték volna.”⁸ Batsányi Bé-vezetésében szinte szó szerint megismétli a világi irodalom hiányáról szóló első tagmondatot,⁹ majd a „Papi Rendre” való utalás helyére a következőket illeszti: „úgy látszott, mint-ha itt a' Magyar Íróknak gát vettetett volna.”¹⁰ Nem pusztán valamiféle óvatosság munkálhatott ebben a cserében, hiszen másutt legalább ilyen erőteljes hangot ütött meg,¹¹ sokkal inkább a kifejtés logikáját igyekezett más irányba fordítani eme semlegesebb megfogalmazással. Mert ezután szó sincs a tudományok és a poézis világiságának nyomairól, hanem inkább rátér a Kazinczynál teljesen hiányzó szerkezeti egységre: „Nem volt tudni-illik Királyi Udvarunk, hol Nyelvünknek bötse lett volna.”¹²

Nemcsak a megítélés viszonyítási pontjai különböznek az Előbeszédben és a Bé-vezetésben, de (részben ebből következően) az értékítéletek ugyancsak. Batsányi a poézis és a tudományok terén az utóbbi két évtizedben elért (de közelebről meg nem nevezett) eredményeket jelentőseknek tartja, nem kis mértékben azért, mert kedvezőtlen körülmények között, a fejedelmi pártolás hiányában születtek. Kazinczy szintén nem említ neveket ebből az újabb időből, a megközelítése viszont gyökeresen más, mint a Batsányié: „Nem szóllunk mi most munkáinknak belső érdeméről, sőt nem általlyuk meg-vallani, hogy még a' jobb darabjainkbann is, ha szoros ítélet alá vesszük, fogyatkozásokat találunk. De ez nem lehetett másképpen; Plautusnak és Enniusnak ideje nem szült mindjárt Tibullust 's Horatiust”.¹³ A pártolás (amely azonban általában a „Nagyok” mecénatúráját, s nem annyira az intézményes kereteket jelenti) elmaradása csak ezt követően kerül szóba. Nem annyira az elért eredmények méltatása ez, hanem inkább a fogyatkozások hangsúlyozása. A fogyatkozások, legyenek azok mégoly szükségszerűek is egy éppen a fejlődés útjára lépő nemzetnél, mégiscsak fogyatkozások, ha a *tökéletesség a mérce, s nem a lehetőségek viszonylagossága*.

Kazinczy és Batsányi tehát másként ítéli meg az elmúlt két évtized teljesítményét, noha mincképp ehhez köti a hajnalhasadást, s mindkettő a megindult fejlődés folytonosságát hangsúlyozza e tekintetben. Hogy Kazinczy nem említ neveket, abba bizonyára a nem túl kedvező minősítés miatti tapintat is belejátszhatott. Hogy így történt-e, nem tudjuk bizonyosan, de hogy más alkalommal sem említ vállalható *költő*elődöket (mert a nagy elődnek tekintett Báróczi nyilvánvalóan nem költő), az tény. Batsányi ezzel szemben a második számban közölt tanulmányában Bessenyeit mint eposzköltőt is nagyra tartja (a programörökség folytatása mellett), s a Museum első számában nagy tanulmányt tesz közzé Ányos

⁷ Magyar néző. = Bessenyei, 1953. 224.

⁸ Museum, 2004., I. 505.

⁹ „Tudóssaink, egész a' mi időnkig, mindent Deákul irtak, 's sajtóink alól *Imádságos Könyveknél, Szentek' Életénél, Halotti Prédikációk' 's Verseknél* egyéb alig jöven-ki” (Museum, 2004., I. 10.).

¹⁰ Uo.

¹¹ Ld. pl. a három bekezdéssel később mondottakat, ahol „a' Klastromi Oskoláknak kedvetlen tanításai”-t emlegeti (Museum, 2004. I. 11.).

¹² Museum, 2004. I. 10.

¹³ Museum, 2004. I. 505.

Pálról, olyan „ritka-szerentséjű halandónak” nevezvén, akit a Múzsák „már születésekor kiválasztván, kisdedségétől fogva Hippokrén’ szent italára szoktattak, s a’ Poézisnak leg-belsőbb titkaira meg-tanítottak.”¹⁴ A többször is elhangzó méltatások, s magának a tanulmány megírásának a ténye is azt mutatja, hogy Ányos Pált Batsányi a legjelentősebb költőelődjének tekintette, akinek poétai teljesítményét nemcsak a kor elmaradottságának viszonylatai között tartotta nagyra, hanem a tökéletességnek azon a mércéjén is, amelyet Kazinczy oly következetesen érvényesített Előbeszédében.

2. Batsányi és a folytonosság

Batsányi a Magyar Museum első számában közre adja felhívását Ányos verseinek kiadásáról, majd a második számban Bessenyeire vonatkozó tervét ismerteti, mindkét esetben szemelvényekkel mutatva be költőit. Az Ányost bemutató írás, az imént kiemelt vonatkozáson (Ányos elődként való bemutatásán) túl saját törekvéseit pozicionálja. A sok Ányostól közölt szemelvény melletti rövid szövegekben elhárítja a kettős rím – négyes rímelés közötti vitát, érvelését az alkalmi verselők elleni fellépésre futtaván ki.¹⁵ A Bessenyei György munkásságáról szóló tanulmány eleje megismétli a *Bé-vezetés* elejének interpretációját a irodalom fejlődéséről, amely szerint az 1770-es évek elejére tehető a „hajnalhasadás”. Ez a rövid expozíció teremti meg Bessenyei György munkásságának és az arról való beszédnek a jelentőségét. Előbb nyomtatott, majd kézírásban lévő munkáit veszi sorra, ez utóbbiakat részletesebben ismertetve. A kéziratokat Batsányi a pesti pálosoknál ismerte meg, s ez a tény rámutat a hagyományozódás egy igen fontos csatornájára: a pesti pálosokkal való kapcsolat mind a programörökség, mind az irodalmi élet megszervezése tekintetében kiemelkedő jelentőségű Batsányi esetében (is). Bessenyei munkáit ismertetvén Batsányi három műnél, illetve problémakörnél időzik el hosszabban, ami elég pontosan kijelöl bizonyos hangsúlyokat a programörökség felhasználásában.

A legrészletesebben, a szöveg több mint felében Bessenyei *Hunyadi* című eposzával foglalkozik, pontosabban: az ismertetés második része hosszú szemelvényeket tartalmaz Bessenyei művéből, rövid átkötésekkel, bevezető és lezáró bekezdéssel keretelve. Maga a tény beszédes, hogy annak idején (feltehetően még az 1785-ös *A’ magyarok vitézsége* előtt) éppen ezt a művet méltatta leginkább figyelemre, ebből jegyzett ki hosszú részeket. Érdeklődését a történeti tárgy és az eposz műfaja egyaránt felkelthette, s ez az érdeklődése az évtized végére nemcsak megmaradt, de még intenzívebbé vált. A kéziratok közül hosszabb kommentárt fűz Batsányi a *Tudós Társaság* című filozófiai traktátushoz. Igazából azonban nem is annyira magát a művet ismerteti, hanem Bessenyeinek a kéziraatra jegyzett kísérő szövegét, mely szerint a cenzúra megtiltotta annak kiadását. Ehhez ír hosszú, a szabad véleménynyilvánítás elengedhetetlen voltár: hangsúlyozó elmefuttatást, kiemelve II. József jelentős érdemeit.

A harmadik (sorrendben első) elmélkedő rész (a negyedik és ötödik bekezdés) több Bessenyei-műből is idéz, s valójában az egész életmű jelentőségének méltatására vállalkozik,

¹⁴ Museum, 2004. I. 53.

¹⁵ „kik a’ Poézisnak mivoltát többnyire tsak a’ szóknak egyenlő végezetében helyhezteszik; nem általván, mint valamely különös Poétai talentommal ditsekedni, ha négyes versben *némely nap’ száz strófát írhattak*. Innét van az izetlen verseknek olly temérdek sokasága, melyeket ha valamely Második Sándor meg-visgáltatna, talám még *hét jóra* sem találna.” (Museum, 2004. I. 49.)

mintegy bevezetésképpen. Tiszteletadás ez, hogy „jövendő Onokáink-is láthassák, hogy nem voltunk érzéketlenek polgár-társainknak érdemeikhez, és tudhassák egyszersmind azt is, kiknek hamvaikat kellessék leg-inkább áldaniok azért, hogy ők-is II. Andrásnak, Nagy Lajosnak, és a' Hunyadiaknak nyelvén beszéllhetnek.”¹⁶ A következőkben pedig hosszabb idézetet közöl *A' Bessenyei György Társasága* című kötetből,¹⁷ amely a feladatvállalás felelősségéről, az esetleges meg nem értettség mellett való köteleességteljesítésről szól, megmutatván, hogyan lehet „érdemeket” szerezni. Batsányi gondolkodásának egyik alepvető eleme jelenik meg e vonatkozás hangsúlyozásában; mint Bíró Ferenc írja, az „érdemekre törekvő ember tehát olyan életpálya választására és betöltésére törekszik, amely az időn kívül létező haza körébe, vagyis a nemzet emlékezetébe emeli fel őt.”¹⁸

Batsányi kommentárja azonban nem pusztán az érdemszerzés gondolatának megjelenése és hangsúlyozása miatt tűnik fontosnak, figyelemre méltó az is, hogy *A' Bessenyei György Társaságából* származó idézetet két másik, szabad idézet veszi körül. Az első („soha Nemzetünk idegen nyelven tudományra, s közönséges virágzásra nem juthat”) egyértelmű utalás a *Magyarságra* („Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem”).¹⁹ Ezzel Batsányi az érdemszerzés Bessenyei által választott útját állítja mintául minden hazafi elé, vagyis a magyar nyelv kiművelésének feladatát, részletesebben azonban nem szól róla. Megnevezi viszont az érdemszerzés és így a magyar nyelv kiművelése útjában álló akadályt „Ferentz Deák” jelképes alakjában, lényegében szövegszerűen idézve *A Magyar nézből*.²⁰ Ferenc deák alakja Bessenyeinél az elavult, deákos műveltséget képviseli, utóbb mások is ebben az értelemben használták. A deákos, vagyis iskolai műveltség ebben a viszonylatban a félműveltség szinonímája lesz. Olyan állapotot jelképez, amely a valóságos kiművelődés egyik legfőbb akadályja. E ponton világosan megmutatkozik az Ányos- és a Bessenyei-tanulmány pozíciójának közössége: az avult műveltségi szint ugyanazt képviseli a tudományok fogalmával szemben, mint az alkalmi verselés az igazabb poézishez képest. A két előd ezeket a viszonyításokat reprezentálja.

Nagyon átgondolt szemlélet teremti meg tehát a maga folytonosságát az elődök által. Batsányi a fordításról írott tanulmányának első, Magyar Muszában közölt változatában továbbbi olyan szerzőket is megnevez, akiket elődjének tekint: „Nyilván meg-mutatták már Íróink, hogy szintén *olly felséggel* olly tüzzel, olly gyengült nyájassággal, és tulajdon olly édes-séggel lehet magyarul-is írni, valamint leg-ékesebb Európai nyelveken. Valameddig a' magyar nyelv Nemzetünk' szájából egészen ki nem hal, betsben lészen *Hallernak* és *Bárótzinak* magyarsága. – Mennyire nem mentünk már-is a' Poézisban! – *Rájnis, Szabó, Révai!* – *Faludi, Pétzeli, Gyöngyösi!* – *szívünkbe írtuk már ditső neveteket!* – *Ányos!* – *tégedet nem*

¹⁶ Museum, 2004. 75–76.

¹⁷ *Az elmének hánykódásairól* című részből (Bessenyei, 1777. 84.).

¹⁸ Bíró, 1994. 352.

¹⁹ Museum, 2004. 76.; illetve Bessenyei, 1987. 588.

²⁰ „Illy módon gondolkodván Bessenyei, keveset hajtott azon régi tudatlansághoz szokott, de még-is tudománnyal kényeskedni kívánó együgyű *Ferentz Deák*okra-is, kik minden újság ellen zúgolódnak, félvén attól, hogy ki ne forgattassanak az által kicsiny vagyonkájikból” (Museum, 2004., 76.); „[a 'régí szokású Ferenc diák uram'-nak] felelek: a régi tudatlansághoz szokott, de mégis tudománnyal kényeskedni kívánó együgyűk minden újság ellen zúgolódnak, félvén attul, hogy ki ne fordítottassanak az által kicsiny vagyonkaikból.” (Bessenyei, 1953. 224.)

esmér a ' Világ! el-felejtve nyúgszol sirodban; nints, ki meg-mondaná Hazádnak, hogy bened jövődöbéli edgy disztől fosztatott meg! – –²¹ Batsányi számára a vershagyomány két-ágú: részben a deákosok költészetében, részben a magyaros vershagyományban gyökerezik. Innen nézve elhanyagolható, hogy a két „gyökér” egymás tagadásaként létezett még a korban is – ő együtt emlegeti őket. Ugyanakkor ott szerepel a prózaíró Báróczi a verses epikát művelő Haller mellett, ami ugyancsak integratív tendenciára utal. A választás preferenciája elég világosan kitetszik az itt ismét hangsúlyozott „poétai tűz” kifejezés feltűnéséből, valamint a hangnemek felsorolásából (felség, nyájasság, édesség). A hangnemek közül azonban elől és kurzívval kiemelve a fenség áll, az a minőség, amely a Museum első számának mutatóványait uralja, s amelyet Ányos és Bessenyei kapcsán is kiemelt.²²

3. Kazinczy és a megszakítottság

Batsányi Bessenyeiről szóló tanulmányára Kazinczy reflektált nem sokkal a megjelenését követően, egy odavetett levélbeli megjegyzésben: „Bessenyei Tudomány nélkül affectálta a' leg sublimisabb Philosophust, 's dagály lett. Illyen ő Lucanusában, hol a' Gallusokat Gauloknak, Ausoniát Lausoniának nevezi tudatlanságból, akár mit mond Batsányi a' Museum 2dik darabjában. Igaz, hogy ha Bessenyei Deákul tudott volna, nem hiszem, hogy Lucanus jobb fordítóra akadhatott volna, mert mind a' kettőt dagályra szülte a' Természet.”²³ Kazinczy itt minden bizonnyal Batsányi azon megjegyzésével vitatkozik, amellyel az a *Hunyadi* részletét bevezette: „Ebből a' töredékből leg-alább azt láthatni, minémű versekkel, mitsoda magyarsággal, és mitsoda fellengős vagy alatt-járó hangozattal légyen az egész Költemény el-készítve.”²⁴ Jól látható módon itt Bessenyei *költői* kvalitásairól van szó, s ennek megítélésében van az eltérés közöttük, tudományról, közműveltségről, intézményesülésről szó sem esik. Amint nem került szóba mindez Kazinczy *Előbeszédében* sem, noha Kazinczy tisztelete Bessenyei iránt kétségtelen tény. Kazinczy Bessenyeiben az ébredés, a literatúra hajnalának emblemikus figuráját látja, aki azonban nemigen kínál számára követendő irodalmi mintát, így hozzá való viszonyát egyfajta tartózkodó tiszteletadás jellemzi. Batsányi ezzel szemben a programörökség közvetlen felhasználásán túl Ányos melletti másik meghatározó költőelődjét tiszteli benne.

Kazinczy a Gessner-forítás *IDŐSBB B. RÁDAY GEDEON ÚRHOZ* címzett ajánlásában azonban költőként is elődeinek névsorába illeszti Bessenyeit, Batsányihoz hasonlóan együtt emlegetvén a különböző versnemek képviselőit, valamint a költőket és prózaírókat, jobbra ugyanazokat, akiket Batsányi is: „GRÓF TELEKY, PROFES. SZABÓ, RAJNIS, BESSENYEY GYÖRGY, és, a' kiket leg-elöl kellett volna említenem, ZRÍNYI és GYÖNGYÖSI Atyáink – példái lehetnek némely fogatkozás mellett is, millyen édességgel, millyen velősen, millyen pompás méltósággal ír a' Magyar ha nem majmol, akár versebe' kívánnjuk, akár prózába'. Hányat lehetne még itt ditsekedve említenem? ha TE tsínos verseidet, B. ORCZY a' Fő-Ispányi székekben tartott beszédit, BARTSAY és sokan egyebek kedvességgel tellyes

²¹ BJÖM. II. 463.; vö. BJÖM. III. 15., 27.

²² Museum, 2004., I. 49., 80. Minderről részletesen ld. tanulmányunkat: „Bacchánok” és Proselyták” (Poétikai törekvések a Magyar Museum programjában). = It. 2007. 373–397.

²³ Kazinczy Arankának, 1789. július 10., KazLev. I. 397–398.

²⁴ Museum, 2004. I. 80.

írásokat még éltekbenn tennék tiszteletül másoknak elibe.”²⁵ Nem tekinthetünk azonban el a kontextustól. Kazinczy ugyanis ezzel a mondattal vezeti be előbb idézett szemléjét: „Ha ugyan le-téven a’ szolgálai nyügöt, magunknak eresztve írunk, bátorkodom állítani, hogy nállunk szebben senki sem ír; leg-alább akkor nem írt, midön Nyelvek készülni kezdett.”²⁶ Két mozzanat igazán figyelemreméltó ebben. Az egyik az, hogy az *elismerés viszonylagos*, s csak „ebbenn az Epochábann, midön Nyelvünket tsínosgatni ’s gazdagítani még ekkoráig is tsak kezdjük”, érvényes. Ugyanazt az értelmezői kontextust látjuk itt feltűnni, amely az *Előbeszéd* logikájában is meghatározó volt.

A másik figyelemreméltó mozzanat pedig az, hogy az elismerés akkor érvényes, amikor „le-téven a’ szolgálai nyügöt, magunknak eresztve írunk”, vagyis az eredeti művekre vonatkozóan. Az idézett mondatok előtt azonban világossá vált, hogy e kezdeti időszakban inkább fordításokra van szükség, tehát az elismerés e másik oldalról nézve is viszonylagos csupán. Kazinczy felsorolása így semmiképpen nem értelmezhető a Batsányiéhoz hasonló folytonosságkonstrukcióként, sokkal inkább a távolságtartás hangsúlyozódik. S ha visszagondolunk az ajánlás elejére, akkor ez részben érthetővé is válik. Ott ugyanis „BÁRÓCZY ditső példájá”-t nevezi meg, mint ami a nyilvánosság elé lépésre buzdította.²⁷ A Bácsmegyey *Báróczy tiszteelőinek* címzett ajánlásában ez a mozzanat válik egyeduralkodóvá: „Meg-lehet hogy én Mármontelnek el-hevítése nélkül nem nyúltam volna tollhoz. Hogy írtam és írok tehát – ha mit ér írásom –, hogy nevemet nem látott Hazafiak is esmérík, – BÁRÓCZY míve.”²⁸ S a következő mondatban azt is megmondja, mi ennek az élesztő hatásnak a lényege: „Bóldog, a’ ki BÁRÓCZYval – a’ selypítő – frantziává vált BÁRÓCZYval – futni mer!”²⁹ Báróczyban az idegen mintát követő, a szokatlan hangot megütő, idegenül hangzó nyelvet használó újítót tiszteli. Ő a valódi előd, egy fordító, a viszonylagos eredményeket elért eredeti magyar poézis tiszteletet érdemel, de nem igazán követhető még.

Batsányi tehát az előző nemzedék folytatójaként állítja be magát, s a fenségesre való törekvést az elődökként vállalt költők jellemzőjeként mutatja fel. Kazinczy ezzel szemben a poézist tekintve a diszkontinuitást és az eredmények viszonylagosságát hangsúlyozza, kontinuitást csak a mintakövető író, Báróczy esetében vállal. Ez annál is feltűnőbb, mert utóbb Kazinczy a vershagyományokat illetően mégiscsak megkonstruált egy névsort, s Rádayról emlékezvén többször is költői törekvései őseit mutatja fel benne.³⁰ A Gessner-előszóiban azonban, amely valójában Rádaynak szóló ajánlás, ennek nincs nyoma, s Ráday Bessenyeihez hasonlóan mindössze egy név abban a sorban, amelyben vegyesen szerepelnek a külön-

²⁵ Gessner 1788.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Bácsmegyey, 1789.

²⁹ Uo.

³⁰ A verselés „harmadik nemére Ráday adott mind példákat, mind leckét. Érezvén, hogy a nem skandált ének örök ellenkezésben van a muzikai kompozíciókkal, s szertelen olvasása szerint járatos lévén a németek, franciák és olaszok literatúrájokban, kik verseiket skandalatlanul soha nem írták, ezeknek példája szerint kezdette mérni dalainak lábait. Ő tanította ezt a különbséget érezni Verseghyt, Földit s engemet. Az új leckét Földi Csokonainak, én Daykának adánk által” (Kazinczy Ferenc: A magyar verselésnek négy nemeiről. 1815. = KazMűv. I. 803.). A konstrukció tendenciózusságára Bíró Ferenc mutatott rá nyomatékosan (Bíró, 1994., 288.), az egyik első feltűnése a Virág Benedekhez szóló, 1802. március 31-i levélben található (KazLev. II. 467.; vö. Kecskés, 1991. 171.).

féle versnemek képviselői. A legkorszerűbb elméleti törekvések képviselői így nem *reflektálatlanul* kötődnek egy-egy irodalmi elődhöz, hanem tudatosan kapcsolódnak rá valamely hagyományra. Álláspontjuk nem kizárólagos, nem egy és egyetlen hagyomány létezik számukra, ahonnan nézve minden más elvetendő, hanem hagyományok szövődéke, amelyek különféle lehetőségeket kínálnak, s ezekből bizonyos *preferenciák alapján választanak*. E preferenciák pedig nagyban függenek a felekezeti keretek által meghatározott oktatás nyomán kialakult kulturális beállítódástól.³¹

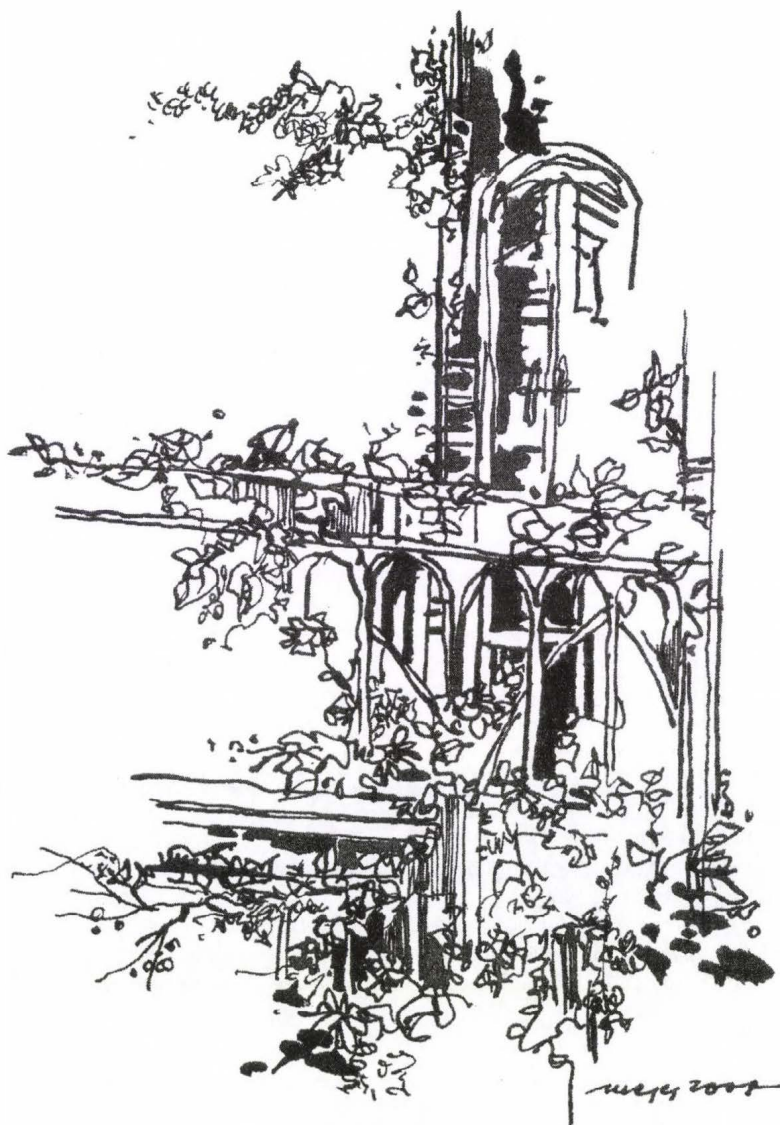
Batsányi úgy volt képes a modern európai ízléstörekvések jegyében programját kialakítani, hogy ehhez nem kellett szükségszerűen megkérdőjeleznie az őt felnevelő hagyományt, beállítódásának része volt e hagyomány megújíthatóságának az élménye. A református oldal újító teoretikusai, elsősorban Kazinczy viszont abban az eredendő élményben eszmélkedtek, hogy újszerű tájékozódásuk nem hozható közös nevezőre útra bocsátó kulturális közegük meghatározottságaival, útkeresésük így a tanult hagyomány által szabályozatlan területre kényszerült. Mivel tehát az újítás szükségességének és lehetőségének megítélésében eredendően más élmények domináltak, így Batsányi számára ez az adott hagyományok megújításával tűnt megvalósíthatónak, Kazinczy számára viszont a szakítás és a hagyományteremtés útja látszott követendőnek. Ez a nagyon eltérő pozíció határozta meg elődeikhez való viszonyukat is.

BIBLIOGRÁFIA

- Bessenyei* 1777. = A' Bessenyei György Társasága, Bécs, 1777.
Bessenyei 1953. = *Bessenyei György* válogatott művei. Kiad. *Szauder József*. Bp., 1953.
Bessenyei 1987. = *Bessenyei György* válogatott művei. Kiad. *Bíró Ferenc*. Bp., 1987.
Bíró 1994. = *Bíró Ferenc*. A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1994.
 BJÖM. = *Batsányi János* összes művei. I. Versek, Bp., 1953.; II., III. Prózai művek, Bp., 1960., 1961., sajtó alá rendezte *Keresztury Dezső* és *Tarnai Andor*; IV. Der Kampf, Bp., 1967., sajtó alá rendezte *Zsindely Endre*.
Kazinczy 1788. = *Geszner* Idylliumi. Kassa, 1788.
Kazinczy 1789. = Bácsmegyeinek öszveszedett levelei. Kassa, 1789.
KazLev. = *Kazinczy Ferenc* levelezése. I–XXI., közléteszi *Váczy János*. Bp., 1890–1911.; XXII. (I. pótkötet) Bp., 1927.; XXIII. (II. pótkötet) Bp., 1960.
KazMűv. = *Kazinczy Ferenc* művei. I–II. Kiad. *Szauder Mária*. Bp., 1979.
Kecskés 1991. = *Kecskés András*. A magyar verselméleti gondolkodás története. Bp., 1991.
 Museum 2004. = Első folyóirataink: Magyar Museum. Kiad. *Debreczeni Attila*, Debrecen, 2004. I–II.

³¹ Erről részletesen ld. tanulmányunkat: Hagyomány szemlélet és felekezetiiség az 1780-as, 1790-es évek magyar irodalmában. = *Protestáns Szemle* 2000. 152–165.

BÍRÓ FERENC

Kazinczy Ferenc szerepe a nyelvkérdés történetében

Aki a magyar nyelv sorsa szempontjából tekint szét a XVIII. század közepe táján Magyarországon, három olyan közösségfogalommal kell számot vetnie, amelyek mindegyikének befolyása van a nemzeti nyelv ügyének alakulására. Az egyik közösség az ún. *n a t i o h u n g a r i c a* volt, amely a magyarországi nemességet jelentette. Fontos hangsúlyozni, hogy *magyarországi* nemességről van szó – ez a nemesség tudvalevőleg nem csak magyarul beszélt, noha közöttük egyértelműen a magyar anyanyelvű nemesség volt többségben. Ez a nemesség azonban abban az értelemben is magyarországi nemesség volt, hogy azok, akiknek az anyanyelve a magyar volt, nem sok hajlandóságot mutattak arra, hogy a közéletben a magyar nyelvnek kiemelt helyet biztosítsanak. Ez voltaképpen érthető: ennek a több nyelven beszélő nemesi nemzetnek (s vele az országnak) a békéjéhez nagy mértékben hozzájárult, hogy volt egy közvetítő nyelv, a latin. A latinhoz – s ezzel a nemzetiségi nyugalomhoz – való ragaszkodás olyan erős volt, hogy amikor 1784 májusában II. József meghozta hírhedt és szinte sokkot kiváltó nyelvrendeletét, akkor az általa hivatalos nyelvként bevezetni kívánt némettel szemben a megyék túlnyomó része (több, mint hetven százalék) a latint kívánta vissza.

A másik közösségfogalmat az ún. *h u n g a r u s t u d a t* alakította ki – ezt a közösséget a Magyar Királyság területének bármilyen nyelven beszélő lakosok alkották. Az ő számukra a hazát ennek a soknemzetiségű Magyar Királyságnak a *területe* jelentette. Arra vonatkozóan, hogy ez milyen erős nemzeti érzés forrása volt, Tarnai Andor 1960-ban megjelent kisterjedelmű, de rendkívüli súlyú könyve tanúskodik. Ebben kimutatta, hogy a rosszhírű nacionalista szlogent, az „extra Hungariam non est vita” utóbb sokat idézett formuláját észak-magyarországi németajkú (magyarul nem is publikáló) értelmiség köreiben találták ki, és sokáig ott is terjedt.

A harmadik közösségfogalom pedig az a mindig is meglévő, csak éppen a történelem különböző időszakaiban különböző változatokban, módokon és helyzetekben élénk tűnő közösség volt, amelyet *n y e l v i - k u l t u r á l i s k ö t e l é k e k* fűztek össze. Tudjuk, hogy a magyar nyelv és irodalom a korábbi évszázadokban is nagyon jelentős teljesítményeket hozott létre, de azért látnunk kell, hogy e nagy teljesítmények mögül hiányzott a saját intézményi alap, általában valamely más és magasabb rendűnek elismert elvet – például: valamely vallás ügyét – szolgálva születtek meg. A mi korszakunkban a magyar nyelvi-kulturális nemzet tagjai a királyságnak mintegy 43 %-át tették ki; ők voltak azok, akik a soknyelvű Magyar Királyságban magyarul beszéltek és – ha tudtak – írtak.

Erről a három, egymást természetesen átfedő halmazról több dolgot is meg kellene állapítani, de most csak kettőről szólnék. Az *első*: nem volt közöttük különösebb feszültség, így

a különféle nyelveket beszélő közösségek (nem kis részben a latin közvetítő nyelv révén) egyensúlyban voltak. A *második*: ez az egyensúly a század közepe táján kezdett felbomlani. A magyar lakossághoz tartozó értelmiségiek és nemesek körében egyre inkább előtérbe került a nyelvi-kulturális nemzet jelentősége. Ma már aligha elégíthet ki bennünket, ha ezt a szembeötlő – s különösen az irodalom világa révén alaposan dokumentálható – folyamatot valamilyen tetszetős metaforával magyarázzuk (ha pl. azt mondjuk, hogy felébred az addig „szunnyadó” nemzeti érzés), ennek az átalakulásnak az alapját a magunk részéről egy jól áttekinthető, de azért elég komplikált szociológiai folyamat eredményeként látjuk. Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy négy, egymást követő s egymástól alaposan eltérő arculatú nemzedék munkájának eredménye, hogy a XIX. század első két évtizedében kialakul az a nyelvi-kulturális nemzetfogalom, amely fölött már nincs más elv, ha szolgál – s tudjuk: mindig szolgál –, saját elveit szigorúan őrizve szolgál. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ekkor döntő lépést tett abba az irányba, hogy olyan intézménnyé váljék, amelynek saját törvényei vannak, s amelyeket következmények nélkül nem lehet semmibe venni.

A négy nemzedék közül az első a század közepe táján lépett a színre, s elsősorban az *egyházi értelmiség* köréből került ki. Tudjuk, hogy Mária Teréziát nem szokták a felvilágosult abszolút uralkodók közé számítani, de azt is tudjuk, hogy az örökösödési háború keserves végeredménye után, az 1740-es évek végén az ő uralkodása alatt is erőteljesen bekopogott a szekularizáció szelleme. A különféle következmények közül számunkra most az a fontos, hogy – egy metaforával kifejezve a helyzetet – a magyar klerikusok Bécs felől fagyos szelek fuvallatát érezték, s bemenekültek előle a magyar nyelv erdejébe. A fogalmak nyelvén pedig azt mondhatjuk, hogy ők az udvarnak a szekularizáció irányába tett lépéseire válaszként a nyelvi-kulturális értelemben felfogott magyar nemzet alakulástörténetében nyitottak új s a távoli jövőbe világító, nagy fejezetet. Másképpen: a politikai tartalmú nemesi nemzet fogalmát ők igyekeztek erőteljesen kulturális irányba bővíteni. De rögtön hozzá is kell tennünk: ez a nemesi nemzet erőfeszítéseiket és eredményeiket nem értékelte valami sokra. Az 1764/65-ös diétán természetesen a pénzügyekről folyt a nagyon is éles vita, a magyar nyelv ügye pedig szóba sem került.

Az újkori nyelvkérdés történetében a második nemzedéket az 1770-es években színre lépő nemesi garnitúra alkotja, velük jelentkezik be (Kosáry Domokos terminusával) a *felvilágosult rendiség*. Ennek a nemzedéknek a legnagyobb hatású alakja Bessenyei György volt; az 1770-es évek végén számos írásban kifejtett s a társadalom egész életére kiterjedő programjának középpontjában már a magyar nyelv ügye áll. E program rendkívül gazdagon strukturalt gondolati építmény volt, de centrumát a *Jámbor szándékban* szerencsénkre tömören is összefoglalta. A társadalom célja a közboldogság, ezt elérni a tudományok terjesztésével lehet, a tudományok terjesztésének a kulcsa pedig a nyelv, mégpedig a „számosabb rész” nyelve, tehát nem a latin, hanem a magyar. A nemzet létét azonban önmagában véve nem a nyelv stabilizálja; a nemzeti lét fennmaradásához birtok és erő szükséges. Ez az erő hajdan a kardforgatásban mutatkozott meg, a művelt XVIII. században pedig abban kell, hogy megmutatkozzék, hogy a nemzet milyen mértékben és milyen színvonalon birtokolja a „tudományokat”. A nyelvnek ebben van döntő szerepe. A nyelv önmagában véve tehát nem alkotóeleme a nemzetnek, a nyelv itt még másfajta kapcsolatban van a nemzettel: a tu-

lajdona. Ez azonban létfontosságú tulajdon: ez az a kulcs, amely a tudományok kapuit nyitja meg, s e kapuk mögött rejlik az erő forrása a nemzet számára, s ezzel voltaképpen az egyedüli lehetőség, hogy ne tűnjék el a történelem viharáiban. Ennek a gazdagon tagolt rendszernek a tartalma a nemesi érdekeknek megfelelő modernizációs ideológia.

A harmadik nemzedék az 1780-as években lép fel a színre, II. József trónra lépését követően, Bessenyeinek és társainak visszavonulása után: a kalapos király nem sok teret hagyott a nemesi törekvések számára. E nemzedék túlnyomórészt a társadalom *alacsonyabb néposztályai*-ból származik és alapvetően másképpen interpretálja a nemzeti nyelv kérdését, mint elődei tették. Vitáról ugyan egyáltalán nincs szó, de a hangsúly alapvetően megváltozik: a nyelv már egyértelműen első a nemzetet alkotó tényezők közül. Ha nem is minden író számára az egyedüli, de bizonyosan mindenki számára a legfontosabb. „Egy a nyelv, egy a nemzet” – írja a kor egyik legnagyobb hatású, a nyelvkérdés vonatkozásában pedig központi szerepet játszó alakja, Péczeli József, Komáromi prédikátora. Ezt a gondolatot számtalan változatban leírták a kor írói, de a lényeg mindegyikükönél – Csokonai Vitéz Mihálynál éppen úgy, mint Batsányi Jánosnál, Kármán Józsefnél éppen úgy, mint Révai Miklósnál – ugyanaz: a nemzet első és legfontosabb határozománya a nyelv. Ez sem ártatlan interpretáció. Ezzel a beállítással ők a nyelvkérdést az alacsony sorból származott értelmiség – mondhatjuk így is: a magyar harmadik rend – ideológiájaként értelmezik. Ha csak az tekinthető a magyar nemzet tagjának, aki magyarul beszél, akkor a *natio hungarica* rendi ideológiája ellen indul támadás; a magyar nemzet ezek szerint nem a magyarországi nemesség alkotja, hanem mindenki, aki magyarul beszél. Az állításnak a rendi alkotmány árnyékában ugyan semmiféle közjogi súlya nincs, a mellette szóló érvelésnek azonban ellenállhatatlan ereje van, hiszen azt mondja, hogy magyar nyelv nélkül nincs magyar nemzet sem. Ha nem törődünk nyelvünkkel, két-háromszáz év múlva csak úgy emlékeznek ránk, mint mi a keltákra: ők is éltek valaha. Jegyezzük meg, hogy ennek a fenyegetésnek lényegében semmi köze nincs a sokat emlegetett herderi „jóslathoz”, hiszen ez csak 1791-ben látott napvilágot, a fenyegetés viszont már a nyolcvanas években erőteljesen jelen volt a hazai írott nyilvánosságban. De nem csak a fenyegetés van ott. A történelemben minden jelentős nemzetnek fejlett irodalma („tudománya”) volt – a nemzeti nyelv és a nemzeti irodalom sikere ezt az esélyt, a jelentős nemzetek sorába való emelkedés esélyét adja meg. Ez az ideológia tehát – fontos hangsúlyozni – nemcsak a magyar harmadik rend nevében szól, hanem a magyar harmadik rendből származó írástudók nevében is. Hangjuk indulatos és magabiztos. A kínálózkodó idézetek közül csak egyet említenék: az „Urak udvarában divízióként koslatnak a jobbágyok zsírján hízott kopók”, miközben a „tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett” – ezt az igen kemény mondatot Csokonai Vitéz Mihály írta le 1793-ban, a *Tempefői* című színművében.

Elénk tűnik azonban az 1780-as évek vége felé egy fiatal író, aki számára – miközben nem kételkedett a megállapítás igazában – nem volt különösebben rokonszenves a gondolat, hogy a nemzetet a nyelv teszi igazán nemzetté. *Kazinczy Ferenc* – mert róla van szó – a nyelvkérdésre vonatkozó álláspontjának alapvonásai ennek az évtizednek a végére alakultak ki, s nem nélkülözik a meglepő fordulatokat. Korábban nem így gondolkodott. Bessenyei Györgyhez és a nemesség többségéhez hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a nyelv és a nemzet között nincs lényegi kapcsolat. Egy epizód: 1780-ban Dienes öccsével joggyakorlaton hosz-

szabb időt töltött Eperjesen, s különösebb érzelmek nélkül szemlélte a városka tarka-barka nyelvi állapotát. Nem a magyar nyelv sanyarú sorsán bosszankodott, hanem azon, hogy senkivel nem volt alkalma a franciát gyakorolnia. Tíz év múlva, 1790-ben viszont éhhalállal fenyegeti azokat az országlakosokat, akik nem akarnának megtanulni magyarul. Ebben az elképesztően goromba hangban azonban nem maga a gorombaság az érdekes, hiszen abban nyilván a kompenzálás és az idomulás játssza a főszerepet. II. József halála után, a nemesi ellenállás diadalának hónapjaiban vagyunk, márpedig még néhány hónappal korábban (és éveken át) Kazinczy az imént emlegetett nyelvrendeletet meghozó császár buzgó hivatalnoka volt. Lényegesebb észrevennünk, hogy ilyesfajta mondatokhoz még csak hasonlót sem ír le élete hátralévő negyven éve során, sőt, nyíltan azt sem fogalmazza meg, hogy a nyelv a nemzet határozómánya. Mégis igaznak gondolta, csak éppen *önmagában*, pontosabban: abban a formában, ahogy 1790 táján felmerült, veszélyes igazságnak. Kazinczy ellenszenvvel viseltetett az ideológia iránt, amelyet a Péczeli József által oly tömören megfogalmazott formula, az „egy a nyelv, egy a nemzet” formulája magába foglalt. Utaltunk rá: ha ugyanis a nyelv konstituálja a nemzetet, akkor a *natiót* immár nem a nemesség alkotja, hanem mindenki, aki magyarul beszél. Ráadásul az értelmiség interpretációjában a nemzet fiai közötti hierarchia is új alapokra kerül: azok számíthatnak különös figyelemre és kitüntetett helyre a nemzet életében, akik hozzá tudnak járulni a magyar nyelvű tudományok virágzásához. Kazinczy – az első köztársasági mozgalom elítélte – ebben a kérdésben hajlíthatatlan volt. Minden jel szerint veszélyesnek tűnt számára az alacsonyabb néposztályok felől érkező írástudók ellenőrizhetetlen becsvágyát és indulatait megalapozó és fel-felszító elgondolás.

Kazinczy már a nyolcvanas évek végén megtalálta a nemzet régi, nyelvi-kulturális fogalmába újonnan beépített ideológia elleni védekezés hatásos módját. Mondhatnánk: megtalálta azt a nyelvet, amelyen más módon lehet (és kell) beszélni a nyelv nemzetalkotó szerepéről. A nyelv nemzetalkotó szerepének elismerése és – ugyanakkor – a hozzátartozó ideológia elleni védekezés a nyelvkérdéshez való teljesen új viszony kialakítása volt. Ez kizár a nyelv ügyéből mindenfajta közvetlen társadalmi utalást: sem a Bessenyei György és utódai által emlegetett „közjó”, sem az értelmiség által kitűzött cél, a nemzet reprezentációja sem bír számára lényegében semmiféle jelentőséggel. Csak és kizárólag a nyelv „tökéletessége” számít, ez – gondolhatjuk – egyaránt magába foglal mindent, ami szükséges a közjóhoz, és feltétele annak, hogy a magyar nyelven művelt „tudományok” megállják a helyüket az emberiség kulturális teljesítményeinek versenyében. Az autentikus magyarságnak legfőbb mércéje a nyelvben való teljes otthonlét, a teljes nyelvi kompetencia birtoklása lehet. Ez pedig csak az írott nyelv világában, az irodalomban gondolható el, hiszen csak ott tehető nyilvánossá és ott ellenőrizhető. Ha az értelmiség ideológiája szerint mindenki a magyar nemzethez tartozik, aki magyarul beszél, Kazinczy törekvése egész életében arra irányul, hogy éppen ebben a vonatkozásban állítson fel minőségi kritériumokat. Ezzel ellenőrizze – pontosabban: ő és a művelt kevesek ellenőrizték – azt, ami 1790 körül a kortársak ideologikus törekvéseinek alapja volt: a nemzeti nyelvet. A nyelvi egységes nemzet fiai között a régi hierarchia helyett egy új, merőben kulturális alapokon álló hierarchia körvonalai jelennek meg, az önelvű, a különféle ideológiáktól és más-honnan eredő szemléleti módoktól egyaránt mentes nyelvi-kulturális nemzet fogalma elsősorban az ő tevékenysége nyomán teljeseedik ki és szilárdul meg.

Itt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy munkásságának és küzdelmeinek az értelmezéséhez a hagyományos „nyelvújítás” szó több szempontból is szerencsétlen terminus, hiszen – egyrészt – munkásságában és küzdelmeiben a művelt köznyelv, vagy ahogy Pais Dezső óta mondjuk: az egységes irodalmi nyelv kialakításának döntő szerepe van. Meg lehet kockáztatni az állítást: ezért a nyelvi egységért alighanem Kazinczy tette a magyar nyelv történetében a legtöbbet. Kétségtelen: ő nem tartozott a kor zseniális grammatikusai közé, de bizonyos értelemben ő is lángelméje volt a grammatikának. A kor egyik, vagy talán legnagyobb nyelvtudósa, Révai Miklós tanítványaként alighanem pontosabban és mélyebben értette a Révai által elgondolt magyar nyelv működését, mint maga a mester. Kettőjük között számos ponton volt komoly nézeteltérés, s Melich János 1908-ban megjelent tanulmánya óta tudjuk, hogy ezekben az utókor – az 1830-as években már működő Akadémia s mára kialakult nyelvhasználatunk – kivétel nélkül neki adott igazat. Ebben a tevékenységben pedig nyilvánvalóan nem az „újítás”, hanem éppen az egységesítés a döntő mozzanat. A nyelvújítás szó helyett részben ezért, részben pedig azért szerencsésebb a „neológia” szó használata, mert ez az általánosabb jelentésű szó Kazinczy újításait sem szűkíti le arra a tevékenységre, amelyet az őt megelőző fél évszázad írói már szinte folyamatosan gyakoroltak. A nyelv bővítése, szépítése, gazdagítása – „újítása” – Faludi Ferenc óta is igen intenzíven folyik a magyar irodalomban. A neológia fogalma megengedi, hogy Kazinczy elképzeléseiben meglássuk az időben alaposan változó alakzatokat és – főleg –, hogy meglássuk a neológia 1810 körül kialakult, megszilárdult és rendszerré szerveződött elméletét, amelynek a szó szoros értelmében vett nyelvújítás csak egyik, bár vitathatatlanul lényeges eleme. Itt azonban alapvető dolog annak tudomásul vétele, hogy Kazinczy *íróként* kívánta úgy alakítani a nyelvet, hogy az hű kifejezője legyen mindannak, amit a „lélek gondol és a szív érez.” A neológia elsősorban írói program, abban az értelemben, hogy az irodalom felől közelít a nyelvhez. Ez azt jelenti, hogy *szabadon* bánik a nyelvvel – olyan szabadsággal, amely előtt nincs elvi akadály; nem lehet akadály még a grammatika sem. Ezt az az író mondja, aki igen élesen fogalmazott kritikai levelekben és több írásában is erőteljesen követelte meg író társaitól anyanyelvük tudós ismeretét. Lehetséges, hogy egy író – műve érdekében – megsérti a grammatika szabályait, de az nem lehetséges, hogy ne ismerje alaposan ezeket a szabályokat. Erről a szabadságról és erről a tudásról ma sem gondolkodhatunk másképpen, hiszen ez a jog, az alkotásnak ez a *szinte* feltétel nélküli szabadsága ugyanakkor súlyos kötelezettségekkel jár együtt. A legfontosabb: a szabadon alkotó írónak munkájával ki kell állnia az olvasók (a „sokaság”, a „nép”, a „nemzet”) elé, amely kíméletlenül szankcionál s „pironkodhat” a „lélektelen író.” A „sanctio” Kazinczy neológiájának az egyik központi fogalma. A nemzeti nyelv újításában tehát az író tevékenysége az aktív princípium, de ezzel a szabadsággal úgy kell élnie, hogy az eredményt elfogadják az olvasók – elfogadja a nemzet. Az író bátorsága csak akkor igazolható, ha szépséget nyer általa. Ezt csak nagyon művelt, ízléssel, fáradhatatlan szorgalommal és nagy tehetséggel rendelkező írók valósíthatják meg. Ez olyan elgondolás, hogy képtelenség vele kapcsolatban nyelvrontásról beszélni, de Kazinczyt az 1810-es években igazából nem is ezért támadták, hanem azokért az igen kemény normákért, amelyekre felépítette a magyar irodalom most és jórészt általa kialakított, önelvű, saját törvényeihez hű rendjét.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az ideológiai elemektől látszólag megtisztított nyelvi-kulturális nemzetfogalom maga is az ideológia szolgálatában áll – Kazinczy tevékenységében a rendi felvilágosodás harmadik nemzedéke szólal meg, hiszen ez a hazafiak közötti, igen keményen őrzött és folyamatos vitákban érvényre juttatott hierarchia látványosan, néha szinte provokatív módon mellőzi a társadalmi hierarchiát. Csak egyetlen mozzanatra utalnék. Kazinczy világában a legelőkelőbb helyeket igen alacsony sorból származott költők foglalják el, számára a kortársak közül sokáig csak két jobbágyivadéknak (Virág Benedek és Kis János) és egy szegény miskolci szabómester gyermekének (Dayka Gábor) van vitathatatlan tekintélye, látványosan mellőzi viszont a kor nemességének ünnevelt poétáját, Himfyt, a *Kesergő szerelem* szerzőjét. Ezek azonban csak ama jelek sorába tartoznak, amelyek mind arra utalnak, hogy Kazinczy tevékenységével lerakta a magyar irodalom köztársaságának alapjait, a nyelvi-kulturális nemzeten belül olyan intézményesült struktúra kristályosodott ki, ahol a szabadságot a jogoknak, kötelezettségeknek, normáknak és szankcióknak egymással összefüggő, szilárd és áttetsző rendje biztosítja.¹

Mezey István rajza

¹ Elhangzott előadásként 2008. április 23-án a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma megnyitásakor rendezett konferencián.

FRIED ISTVÁN

„Irtózni a rútat, s a' mi szép, szeretni...”

Kazinczy Ferenc a kényszerűség és szabadság között

Kazinczy a maga irodalmi pozícióját szorgalmasan tervezte meg, és irodalmi művein keresztül elősegítette ezeknek a terveknek realizálását.¹ Miközben leveleiben különböző változatokban, lényegében azonban egy-egy szépirodalmi mű alapszövegének módosításai révén igyekezett esztétikai-nyelvelméleti-irodalomtörténeti elgondolásait elfogadtatni, a leginkább a költőtársakhoz/ról, valamint a közéleti személyiségekhez/ról írt episztoláiban felújította a klasszika didaktikusként is számon tartandó műfaját, semmiképpen nem az elődök négy-sarkú, majd páros rímű tizenketteseiben (az előbbieket nehézségét, „provincializmusát” éppen egy episztolában, a Vitkovichhoz küldöttben igyekezett neveltségessé tenni, míg Orczy-átiratával² jelezte a kétféle verstan/versfelfogás lényegi különbözőségeit!) inkább rímtelen jambusaival olyan irodalmat és esztétikát jelölt meg követendő mintául, amely a magyar irodalomba honosítható goethe-i klasszika³ mellett a felvilágosodás örökségét is megőrzendőnek, hasznosítandónak vélte. S ezen keresztül verselés/verstan, esztétikai nézet és létfelfogás egymásból következését prezentálta. Főleg ez utóbbi „irodalmiasítása”, részint a vers segítségével történő népszerűsítése igényelte azt a didaktikumot, amelyet a goethe-i neoklasszika az irodalmi bírálatokba, a xéniákba, az esztétikai traktátusokba utasított; ám Kazinczynak tekintettel kellett lennie arra a magyar irodalmi és közéletre, amely cselekvési körét behatárolta, és szembesítette a *Tövisek és virágok* polemizáló epigrammaiban rejlő esztétikai utópia elitistának bélyegzett elképzelései általában kedvezőtlen fogadtatásával. Olyan értelemben, hogy egy valóban szűk tanítványi, „munkatársi” tábor ellenében nem csupán a kigúnyolt ellenfelek/dilettánsok emelték föl szavukat, hanem ebben az ellenséges szóban ott rejlett egy másfajta, a Kazinczytól „szokott”-nak minősített felfogás is, amely Kazinczy célkitűzéseit nem egyszerűen elfogadhatatlannak minősítette, hanem eleve a „hazai” hagyományoktól „idegen”-nek. Márpedig Kazinczy a maga részéről sosem fogadta el az „idegen” és a „saját” efféle merev szembeállítását, hiszen az idegen szóban azt kereste, miképp lehetne hazáivá asszimilálni, hogyan volna képes részévé tenni a maga irodalmi igyekezetének, miképpen célszerű beiktatni irodalomtervezésébe. Mindazok, akik Kazinczy korában, majd még inkább a kazinczyánusként vitatott irodalom- és nyelvfelfogás ellenében Kazinczy „iroda-

¹ Ami Kazinczy életrajzi adatait, kapcsolatait, munkájának fogadtatását illeti, mind a mai napig nélkülözhetetlenek Váczy János összefoglalói, amelyeket az általa kiadott levelezéskötetek bevezetőiül közölt. Azóta elsősorban Mezei Márta könyvei, tanulmányai járultak hozzá sikeresen az életmű pontosabb értéséhez. Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Bp., 1994.; A „kiadó” mandátuma. Debrecen, 1996. Vö. még tölem: Az érzékeny neoklasszicista. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.

² A bugaci csárdához című vers-átdolgozás szintén rímelen jambusokkal él.

³ Erről vö. tölem: Goethe és Kazinczy (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése.) = Irodalomtörténet, 1989. 229–265.

lomalapítását” nem vagy kevésbé „szerves”-nek, „utánzó”-nak, „németes”-nek körvonalazták,⁴ részint nem voltak tekintettel (hogy az ő gondolkodásukon belül maradjak) Kazinczy „világirodalmára”, amelyben nemcsak a Winckelmanntól Wielandon keresztül Lessingig, majd Goetheig ívelő antikvitás-értelmezés játszott igen jelentékeny szerepet, hanem a szintén intenzív olasz, francia és angol irodalmi érdeklődésre sem (Marmonteltól Sterne-ig, Metastasiótól Rousseau-ig, a nevek még tovább sorolhatók volnának),⁵ részint mellőzték a képzőművészetből és azzal rokon könyvművészetből eredeztethető, olykor „alkalmazott” esztétikát, amely a hétköznapi, a magatartás, az emberi (társasági) érintkezés és a társadalmi munkálkodás terén hozhatta (volna) létre az ezzel az esztétikával szorosan összefüggő életformát.

A méltányos megítélés kedvéért térek ki arra, hogy valójában a Kazinczy által talán túl határozottan bírált két Himfy-ciklus – ami az életmód „esztétikáját” illeti – sokkal rokonabb Kazinczy nézeteivel, mint az az első megközelítésben kitetszene; az egymást vitató tendenciák (Kisfaludy Sándor Himfy két kötetével azt a nemesi életformát hiszi az irodalomba applikálhatónak, amit Kazinczy ugyan gyakorolni kényszerült, ám elméletileg [?] elutasítani látszott) egy ponton összeérnek: a művészetbe lépés, a művészetben élés mindkét, másképpen megrajzolt, máshonnan közelített, másként létre hozott életformától nemcsak, hogy nem idegen, hanem éppen ellenkezőleg: annak majdnem előfeltétele. Kisfaludy Sándor író-névsora, művészeti utalásai akár egy Kazinczy-levéltől vagy episztolában is előfordulhatnak. Az olvasás, de a *szép természet* szemlélése nem ellentétes sem Kisfaludynál, Kazinczynál pedig kiváltképpen nem a megvalósítandó életformával (jóllehet eltérőek a „körülmények”).

Visszatérve Kazinczyhoz, nála természetszerűleg az antikvitás felől érkező sugalmazások határozottabban és látványosabban alakítják az életben meg a művészetben egyként megnyilatkozó esztétikumot, Kisfaludy Sándor alig rejtett Petrarca-idézeteinek (áthallásainak) nyelvi tanulságai összeegyeztethetők az átlag-érzékenység szókinccsével és szerelem-felfogásával, és erősen eltérnek a vele vitatkozó Csokonai nyelv- (szerelem-) költészet-elméletétől. Kazinczy, azáltal, hogy episztoláira bízta, epigrammái mellett, esztétikai (irodalmi) életszemléteinek kifejtését, népszerűsítését, mind a Kisfaludyétól, mind a Csokonaiétól markánsan eltérő irodalmi rendet hirdetett meg, de eltért Goethétől, már csak abban is, hogy például Goethe római elégiáit ugyan Himfyn számon kérte, Himfy szerelmi költészetét elmarasztalta Goethe említett ciklusával szemben (s az elégiának ezt a változatát részint az antikvitás hasonló jellegű műfajai továbbéltetésének fogta föl, részint egy hazai irodalom tágasságát, kitekintését méltatta a provinciálissal szemben), de maga – bármily nagyra értékelte is a modern elégiát – nem művelte, maradt az episztola didaktikumánál. Hiszen itt a személyes és a közéleti, a tág értelemben vehető közügy meg a privát szféra összhangba hozható, egyik nem kioltja, hanem felerősíti a másikat, anélkül, hogy az általa kárhozottat „alkalmi költészet” (az alkalmatosságra írt versek) csapdájába esne a szerző.

Jóllehet Kazinczy epigrammáit és episztoláit természetszerűleg az alkalom szülte, nem egyszer válaszol az őt vagy családját versben megszólítóknak, többnyire képes ezt az alkalmat valóban költészeti tárggyá változtatni, a személyestől az általánosig, a különös, a „szokat-

⁴ Erről kelet-közép-európai összefüggésben vö. tölem: Nyelvújítás, nyelvválasztás – üttévesztés? = Tiszatáj, 2008. 6. 18-29.

⁵ Noha Kazinczy esztétikai felfogásáról és annak változásairól elsősorban Szauder József és Csetri Lajos több, kiváló dolgozatot publikált, „világirodalmá”-ról még nem készült átfogó jellegű dolgozat.

lan”-ig, amely „kecses” alakban jelenik meg, országos vagy esztétikai értékűvé tenni. Ennek következtében az alkalmiság elsősorban a címben demonstrálódik, abban, hogy az írói társat, a közéleti személyiséget, a barátot megnevezi, és ez a megnevezés az értők számára előlegezi a célzatot, a tematikát: a kortársak tapasztalhatták, hogy például Vitkovics Mihályhoz más jellegű episztola készült, mint Prof. Sipos Pálhoz, Wesselényi Miklóshoz megint más, mint Helmecci Mihályhoz vagy Berzsenyi Dánielhez. Hogy aztán ezek az episztolák a levelekkel együtt nemcsak a címzettekhez, hanem más levelezőtársakhoz is eljussanak, sőt egyik-másik önálló kiadványként is megjelent, igaz, nem túlságosan nagy példányszámban, hozzátevé, hogy éppen ezért szövegváltozatokkal kell számolnunk (és talán nem helytelen annak megközelítése, hogy amennyiben nyomtatott változat is létezik, akkor erre kell(ene) elsősorban építeni, hiszen a nyilvánosság előtt mindig teljes vértetében feltűnni kívánó Kazinczy nagy gondot fordított a kiadvány kiállítására, de persze szövegére is), így több tényező lényegiségét nem árt tudomásul vennünk:

1) A különféle levelezőtársaknak küldött versek, fordítások, episztolák megerősítik Kazinczy makacsul hangoztatott correctio-elvének a gyakorlatban igazolható fontosságát. Olyképpen is fogalmazhatnók, hogy szinte nincs végleges szöveg, ez állandóan alakul, míg nem éri el (és vajon eléri-e?) a tökéletességnek azt a fokát, amely után elmaradnak a további „javítások”. Eben az esetben azonban a posztumusz kiadás értő gondozójára vár a szükséges „correctio” (vö. Kazinczy Dayka-kiadásával).

2) Ezzel összefügg, hogy az egyik műből a másikba járhat át a művek beszélője. Mindez egy műformának a lehetőségesséig optimális szövegéhez/szövegeihez vezethet el. Például: a tematikailag különböző szonettek egyetlen nagy küzdelemről árulkodnak a magyar szonettforma elfogadtatása, a Himfy-strófával szemben „európaibb”, azaz az európai irodalmakban elfogadott szerkezete, verselése, rímelése – poétikája – érdekében. (Más kérdés, hogy a Himfy-strófa a német fordításon keresztül később a cseh irodalomban is megjelent „művelő”-jét.)

3) Időnként a címzett személye is „oka” a változásnak, bár ez inkább a levelek tónusára, kifejezőkészségére, utalásaira vonatkoztatható. Mégis, a szélesebb körű nyilvánossághoz szólás hangsúly-eltolódáshoz vezethet, határozottabb vagy elmosódottabb fogalmazáshoz. Annyi bizonyos, hogy a „kéziratos” és a nyomtatott művek segítségével történő nyilvánosság-teremtés azonos fő célt követ: az (egy)értők csoportjának megteremtését, egy csoporttudat kialakítását, valamint a „mi” és „ők” szétválasztását, ezáltal az irodalmi polémia terepének megtisztítását (s ebben Goethe és Schiller xénia-hadjáratának hasonló stratégiájára ismerhetünk, függetlenül attól, mi jutott el Kazinczyhoz a német irodalom e fejleményeiből. Szemben Bessenyei György és „társasága”, Barcsay Ábrahám és/vagy Ányos Pál, Kreskay Imre és mások XVIII. századi igyekezetével, Kazinczynál a tisztán, közvetlenül magánéleti visszaszorulni látszik, illetőleg annak révén kapja meg jogosultságát, hogy példázza a messzibbre mutatót, az általánosat. S a kifejezetten személyhez szóló sorok beleilleszkednek egy, a neoklasszicizmus által igényelt megnevesítettbe, helyenként „héroszi”-ba (a kultúra „hérosz”-áéba), a kultúrateremt(ő)dés folyamatába. S bár a felvilágosodás észelvűségének a kultúrát létrehozó jelentőségét Kazinczy is fontosnak véli, nála a „tudomány” és a „művészet” már elég számottevő módon válik el egymástól, a versszerzés immár semmiképpen sem „tudomány”, és mint ismeretes, a nyelvfejlesztés/bővítés/„újítás” ügyét inkább az írókra, mint egy akadémiára bízni, jóllehet

ennek „nemzetpolitikai” vetülete is megjelenik működése során. Ugyanakkor a „társaság”, azaz az „értelmező közösség” megteremtése nem mellőzendő, nem elsősorban a magános művészek „hősi” elszántságára volna szükség, hanem arra a közös vállalásra, amely aztán az irodalmi életben, a bírálatok és vitatások mezején játszana az „európaizált” magyar irodalom elé, s hozzájárulhatna a magyar nyelv „hivatalos”-sá tételéhez.

E bevezetőnek szánt fejtegetést követőleg utalok vissza a dolgozat címére, amely a *Helmeceyhez* küldött, rövidebb episztolából való.⁶ Az ürügy a megszólalásra személyes, Kazinczy Emil születését⁷ Helmecey ódával ünnepelte.⁸ Ennek jóleső nyugtázása azonban az episztolának csak néhány sorában, noha hangsúlyos helyeken, olvasható, s az első versszakot a versszerző sietve hajlítja át, zárja le, annak az elvnek a jegyében, hogy a személy(es)t közérdekké kell avatni, a személyes révén, azt esetleg a háttérbe szorítva az ügyet kell előtérbe állítani. Ez történhet olyképpen, hogy az ügy lesz ünnepélyes, a személy legfőljebb a megszólalás közvetlen indoka, és történhet a mitologizálásba átléptetés segítségével, nem utolsósorban a tónusnak a fenségesbe vagy a fenséges közelébe átjátszásával. Minthogy Helmecey ódát írt, sőt, nyomtatásban jelentette meg versét,⁹ a választ nem kellett indokolni. Ugyanakkor – mert az óda a megszületett kisgyermeket ünnepli – szükségesnek mutatkozott egy célzás beiktatása, amely a műfaji kereteket és a három stílusnemet irodalmi elvként hangoztató Kazinczy részéről a helyén láttatja Helmecey versét, eszerint a kisgyermek „lantod énekére felfüel”: s ez a lantod éneke nem teljesen az ódai hangvétel elismerése, noha a horatiusi carmenek egyike-másika természetesen beleérthető, pusztán – feltételezésem szerint – annak jelzése, hogy egy kisgyermek születése alkalmából nem jogosulatlan akár egy óda megalkotása is. S annak a paradox helyzetnek, miszerint egy kisgyermek az óda „befogadójává” válik, értelmezése kíváncsú lenne. Annál is inkább, hogy egy másik változatban emígy folytatódik Kazinczy episztolája: „S nevé mosolygva hallja zengeni”. Ez a kritikai kiadás alapszövegétől szolgáló változathoz elmaradt, szerencsére. A továbbiakban szintén módosít Kazinczy: a jegyzetben publikált szövegben fölmerül az „édes dal” lehetősége, amely aztán elég messzire távolít az ódától, ezt azonban édes énekekre írja át, a „dal”-t a vers későbbi soraira tartogatva. Ilyen módon meglehetősen bizonytalanul mutatkozik a beszélő az ünnepi alkalomra készített költemény megítélésében, az ének és a dal ugyan rokon értelmű szavak, közöttük azonban érzékelhető a különbség, s ez a különbség visszahat Kazinczy válasz-episztolájára is.

⁶ A szöveget az újabb, kritikai igényű kiadásból idézem: *Kazinczy Ferenc* Összes költeményei. S. a. r. Gergye László. Bp., 1998. Egy 1811. nov. 28-i, Helmeceynek írt levél szerint: „Tegnap késő estve már ágyban vettem nyalabodát”, s válaszul küldi az episztolát. *KazLev.* X. 2. Ugyancsak e napon ír erről Dessewffy Józsefnek. *Uo.* IX. 161-163. Kis Jánossal dec. 6-án közli, Helmecey nyomtatványra 24 órája (!) érkezett, a szerző nincs „isteni adomány” nélkül, de érződik, hogy kezdő. *Uo.* 172-176. Az episztola közlése: 173-174. Döbrentei Gábormak dec. 24-én már értelmezi költői levelét: „Látni fogja az Úr, hogy Epistolám, mint egy futva készült. És még is ez a könnyű tónus igazabb tónusa az Epistoláknak, mint az a fennen járó, mely Wesselényihez, Desöffyhez stb. írottakban hallatja magát.” *Uo.* 188-189. Kazinczy episztoláiról igen megfontolandó módon: *Farkas Péter*: Kazinczy Ferenc episztolái. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, 1986. 167-186.

⁷ Kazinczy 1811. jún. 18-án reggel anyjának számol be fia születéséről: *KazLev.* XXII. 281. Jún. 19-én Gyulay Lajosnak. *Uo.* 282. Ugyanakkor Kis Jánosnak: VIII. 578-579., Fazekas Istvánnak jún. 20-án: *Uo.* 554., Pápay Sámuelnek jún. 21-én: *Uo.* 586., Berzsényi Dánielnek jún. 27-én. *Uo.* 606-607. etc.

⁸ *Helmecey Mihály*: Széphalom urához, midőn Márk, Emil, Ferencz nevű első fiúmagzata születék. Hely és év nélkül [1811]. A levelezésből kitetszik, hogy Helmecey kéziratban eljuttatta Kazinczynek ódáját, de hogy Kazinczy javasolt-e változtatásokat (talán igen), melyeket, s Helmecey elfogadta-e „Széphalom Urának” tanácsait, nem tudható. Az óda közlése: *KazLev.* IX. 553-554.

⁹ Vö. még: *Váczy János*: Helmecey Mihály mint kiadó. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1900. 169-172.

Olyan értelemben, hogy igyekszik az ének meg az óda közötti tónusbeli, hangvételi egyensúly megteremtésére, de igyekszik arra is, hogy a Helmezy küldötte, mitológiai utalásokkal zsúfolt ódát a maga élet- és művészetfelfogása szerint átértelmezze. Az átértelmezés egyben avval járhat együtt, hogy körvonalazódik Kazinczy elgondolása egy értelmesen leélendő élet (mint ódai tárgy) célkitűzéséről, továbbá ennek a célkitűzésnek a konkrét életviszonyok közé helyezésének esélyeiről; nem utolsósorban arról az irodalmi/művészeti háttérrel, környezetről essék szó, amely visszaigazolni képes az episztola irányultságát és hangnemét, de hitelesíteni tudja élet- és művészetfelfogás egybeesésének Kazinczy hirdette feltételeit is.

Az episztola végigolvasásakor kitetszik, hogy mindez egy gondosan megtervezett szerkezet révén valósul meg; s csak látszat szerint ellentmondás. A horatiusi epistolák csevegő, dévajabb, csapongóbb változata megfelelő szabadságot ad az ebben a szellemben alkotónak, ugyanakkor – mint a *Helmezyhez* címzett episztola is igazolja – lehetővé teszi a megszerkesztettségnek az értekező prózával vagy prózai levéllel rokon kifejtésében érdekeltnek mutatkozó eljárását. Ha már az első passzus végén a fennköltség „kellékei” beleíródnak: Isteninknek (s ez nyilván az allegóriaként megjelenített antik istenekre utalás) meg a papjok, finoman nem „műzsai főpap”, pusztán az, akit az antikvitás szerint az éneket szerzők osztályába lehet sorolni, akkor ezzel megadatik a további előadás esztétizáltsága, az énektől, a daltól némileg azért ellépő költő gesztusa a maga „világ”-ának felmutatására. Ez a „világ” azonban – e vers tanúsága szerint, de Kazinczy és családja „realitása” szerint – sem „evilági”. Amit elutasít a beszélő, az a kiharcolható, megvalósítható „hír”, „név”, mondjuk így: elismertség, az ünnepelettség. Ennek ellentettje a neoklasszicista szótárból ideemelt antikizáló jelöléssel érzékeltethető: „Érosz és a Chariszek”. S ez – mint Gergye László kutatásaiból tudjuk – Kazinczy grácia-esztétikáját hozza az emlékezetbe.¹⁰ S noha Wieland a fogság előtti Kazinczynak élménye, ez az élmény némileg alakul a börtönben, majd a fogság után Winckelmann és Goethe, a neoklasszicista képzőművészet megismerése során párosul azzal az irodalomteremtő/létesítő igyekezettel, amely egy „megtisztított”, finomított, „kiművelt”, az európai nyelvi standardhoz jobban alkalmazkodó nyelvet tételez, az irodalmi műveknek pedig a szépségeszmény körbeírását, szemléltetését jelöli meg feladatául. S minthogy Winckelmann (és részint Goethe) neoklasszicizmusa, legalábbis antikvitásképe és a rokokó hasonló elképzelése között akadnak olyan jellemzők, vonások, amelyek összeláthatók, ennél fogva Kazinczy grácia-esztétikáját nem kevésbé színezik rokokóból ideemelhető tényezők. Nemcsak a miniatűr kép kedvelése jelzi, hanem az a hedonizmushoz közeli, a szépségvágyat életérzésként poétizáló (világ)látás is, amely a rokokó költészetben, festészetben eléggé látványosan tűnik elő. Az a váltás, amely Kazinczy képzőművészeti nézeteit a németalföldiek kedvelésétől elfordította, s a fenséges-szép helyett, de legalábbis mellé a kecses/szokatlant állította, ennek meglehetősen demonstratív bizonyítéka.

A *Helmezyhez* episztola ennek a fajta „széptan”-nak jegyében készült, ezt a széptant avatja a létezés „tudó”-jává, és még a nevelési ideált is eszerint határozza meg. S ez nem más, mint a két alapvető, egymást kizáró, egymáshoz képest értelmezhető alapprincípiumnak elválasztani képes magatartása. Csakhogy az alapprincípiumokkal szemben tanúsítandó viszony érzelmi alapokra helyeződik (és talán mégsem nagyon elítélendő, hogy a Rousseau-

¹⁰ Gergye László: Műzsák és gráciák közt. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet. Bp., 1998.

regényfiguráról nevet kapó kisgyermek, Emil¹¹ életét akképpen tervezi meg atyja, hogy általa a nevelés-elv hatékonysága s az érzelmi viszonyulás egyként szerepet kapjon, s mindezt az episztola ok-okozati kapcsolatokat nem mellőző keretébe helyezi). Anélkül, hogy az irányzatpoétikai jellemzőket túldimenzionálnám, Kazinczy verseiben jól érzékelhetően bukkan ki a neoklasszicizmus „esztétikája”, egy többszörösen megtervezett, szüntelenül javított, „korrigált” költészet(felfogás) szerint a költői törekvés odairányul, hogy az elméleti/esztétikai nézettel harmonizáló alkotás jöjjön létre. Ebben az episztolában az esztétikai alapozás az, amely – ismétlem – a nevelés-elv érvényesülése révén vezeti be az erre az alapozásra immár építhető egyéb (irodalmi, közéleti) vonatkozásokat. A szerkezet eszerint létesül, az antikvitásból eredeztetett esztétika, a szép és a rút megkülönböztetésének gondolata részint az irodalom, részint a közélet területén működhet áldásosan, ennél fogva irodalom és közélet ugyancsak az esztétikából vett minősítésekkel ítéltető, ítérendő meg. Ehhez idomul a szókincs, amely a fenséges „terminológia”-jából is merít (tömjén, szent, később: borostyán, szép láng stb.); a szerkezetben pedig érvényesíti a fokozatosságot: antikvitás/esztétika, jelenkori magyar irodalom, jelenkori magyar közélet – és innen vissza az episztola indításához a címzetthez, egybefogva az ebben az indításban külön-külön megpendített motívumokat.

A dolgozat címeként idézett verssor valójában következmény. Érosz és a Cháriszok (eredetileg egy volt belőlük, Héphaisztosz felesége volt, Hésziodosztól számítják hármasságukat: Aglaia, Euphrosine és Thaleia, ez utóbbi, Kazinczy Tháliaként leánya írónknak. A Cháriszok Aphrodite kíséretében járnak, az embereknek hozzák a szépséget és az örömet, a rómaiaknál gráciák a nevük),¹² „vegyék szent Ótalmokba, hogy szemét / Ezek nyissák fel látni, ezek tanítsák / Irtózni a rútat, s a mi szép, szeretni.” (A másik változatban a vegyék szent ótalmokba helyén a Fogadják védelmekben található, ekképpen is jelződik a „neoklasszicizálás”, a „megnemesítés” akarása.)

Ami mindenképpen említendő, a saját szemmel nézés és a tanítás egybehangzása; az antikvitás felől érkező impulzusok, az allegorizálás segítségével történő megjelenítés racionális megfelelője a tanítás, mindkettő valójában beavatás. Akár *A rút-szép* epigrammában: a rút és szép értékelése/értelmezése attól függ, mennyire vesz részt ebben a szem meg a szív. A látni tudás meg az érzés a legfőbb tanácsadó: „kérdd szemed és szíved, érzeni s látni ha tudsz”. Ez a látni tudás azonban nem kívülről érkező magatartásforma, hanem az antikvitás bensőséges ismeretéből, a műalkotásokhoz fűződő viszonyból fakadhat. Elsajátítható: a *Szem és szív* epigramma hasonlóképpen hangsúlyozza a szem látni tanulását, a szív hitét, a felszólításban viszont így: „Láss bízvást, sőt nézz; szemed arra van adva...” *A vakhoz* intézett intelem: „lát-ni tanulj”. Ebből következhet a szép és rút megkülönböztetésének képessége, az egyiktől irtózni, a másikat szeretni. Ez egyben két pólusra lokalizálja az esztétikai fogalmakat, továbbá azokkal szemben kialakítandó emberi viszonylatokat. Mindezt a *Helmezyhez* idézett verssorának grammatikája és felépítettsége még inkább kiemeli. A sor két végén a főnévi igenév

¹¹ A már hivatkozott Kazinczy-levelezéskötetből (VIII.) tudható, hogy Rousseau Emilje, mely Kazinczy viszonylag korai olvasmányélménye volt, nem az egyetlen ihletője a névadásnak. Herder – Kazinczy szerint Rousseau nyomán – szintén az Emil nevet adta egy fiának, továbbá a Marcus Aemilius Sallustiusra vezethető vissza (e két névhez járult harmadikként a Franciscus). Kazinczy Marcus Aemiliusnak Sulla ellen intézett Oratiojára utal. Az Aemilius–Emil összecsengés bizonyára figyelembe veendő. Vö. még: *Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 510–512.*

¹² *Lurker, Manfred: Lexikon der Götter und Dämonen. Stuttgart, 1989. 89–90.*

található, amely az előző sor végén lelhető „tanítsák”-tól van függő viszonyban. A sor egyébként ütembeosztásával is jelzi az ellentétet, a cezúra pontosan középen van, a rút közvetlenül neveződik meg, viszont a szépet kissé elő kell készíteni, s így az arány(osság) szempontjának ugyancsak eleget tesz a vers. A továbbiakban két név hívja föl magára a figyelmet, Dayka Gáboré és Berzsényi Dánielé. Az előbbi verseinek kiadására készült, a tervezett kötetben Kazinczy a maga költészetszményének igazolását szeretné látni. Az utóbbi név a Kazinczy–Berzsényi-levelezést szem előtt tartva nem meglepetésszerűen bukkan föl, ám ezzel a verssel is kezdetét veszi Berzsényi kanonizációja. Immár Berzsényi a közvélemény előtt besorolódik azok közé a költők közé, akik meghatározó jelentőségűek a magyar irodalom jelenében – és tekintve, hogy a csecsemő Kazinczy Emil jövődőléséről, szépségideáljáról van szó (kívánság formájában), elmondhatjuk, a jövődől magyar irodalma sem lesz elképzelhető Berzsényi magas fokú tisztelete nélkül. Az irodalomból lépünk át a közéletbe, a nevek: Dessewffy József, Felsőbüki Nagy Pál, a kritikai kiadás jegyzetapparátusa szerint talán Perényi Zsigmond és szerintem Mailáth György (kronológiai okokból nem lehet János).¹³ A másik változatból Perényi (a versben Prényi) neve hiányzik. A differenciálás itt sem marad el: a költők esetében Emil talán lángolva sír, az érzelem-nyilvánításnak és -értésnek, a befogadásnak, a költők értékelésének ez a Kazinczy-levelezésből tudhatóan nem egészen szokatlan formája azt a bensőségességet óhajtja a gyermek jövődől magatartásában látni, amely a széphez való viszonyban realizálódhat. A közéleti férfiak esetében Emil majd lángol „fényeikre”. Ezután következik az a mondat, amely feltehetőleg költőkre és politikusokra egyként vonatkoztatható volna: „kik borostyánt / Még barna fürtök közé fűztenek”, és újabb megszakítás után így folytatódik az episztola: „S nem fogja sírni könnyeit hasztalan”. (A másik változatban: „Desőffynék, Nagy Pálnak és Majlátnak / Szent csillogások mellett, kik borostyánt / Még gyenge korbán fűztek homlokaikra, / S nem fogja sírni könnyeit hasztalan.”) A főszövegben közölt kifejezés mindenesetre némileg visszafogottabb; a mitologizálás (borostyán a barna fürtök közé – borostyán a homlokon) nem lényegtelen eltérése az előadás lelkesültségéből vesz vissza. Marad még így is elég megválaszolendő kérdés. A jegyzetben publikált szöveg először Kis és Virág tropeumairól töprengett, helyett került még abban a változatba Daykám és Berzsényim. Csak találgathatok, mi az oka a cserének. A levelezésből nem tudok kiolvasni egyetlen olyan adatot sem, amely szerint Kisnek és Virágnak becsülése csökkent volna. Dayka mellett majd Kis összegyűjtött verseit is kiadja Kazinczy, Virággal a levelező barátság töretlen. Annyi időszerű indoka lehet ennek a cserének, amennyi majd az 1813-as Dayka-kiadás előszavában fogalmazódik meg, s ekkor még csak formálódik. Berzsényi a legutoljára feltűnt költő, akinek költészetében Kazinczy talán igazolva láthatta a maga antikvitás-elképzelését. Ugyanakkor Dayka és Berzsényi lírája jóval szélesebb skálán, a költői megszólalásnak jóval differenciáltabb mezején mozog, mint Kisé vagy éppen Virágé, emellett Berzsényi a Kazinczy-táborban tartandó poéta, Kis és Virág jelentősebb önállósulási törekvése ekkor (már) nemigen lehetett számítani, és különben is, ők másutt méltattatnak.

¹³ Mailáth János még 1811-ben nincs kapcsolatban Kazinczyval, ellenben György (1752–1851) igen. Ez utóbbi 1811-től Tolna vármegyei főispán. Kazinczy a század elején látogatta meg az akkor *causarum regalium directort*, aki szívesen fogadta. Vö. Az én életem... 274.

Egy mozzanatra azonban nem árt jobban odafigyelnünk. Az említett sorrendiség semmiképpen nem fogható föl úgy, mint értékek fokozása, lépésenkénti közelítés az elvonatkozott, ideális, antikvitástól ihletett létezésformától az irodalmon keresztül a „realitásig”, jeles férfiak (politikai) küzdelmének mint a legmagasabb rendű életvitelnek/felfogásnak a „csúcsra” helyezőség.¹⁴ Annál kevésbé, mivel a zárásban a beszéd visszafordul Kazinczy Emil megverselőjéhez, s immár a neki mondott sorokkal még egyszer, az episztola indításának hangvételével int a szépen megszervezett élet és művészet összhangjának létesítésére. Ugyanakkor az sem tagadható, hogy a 2387 napos börtönfogság után hazatérő Kazinczy nem egykönnyen viselte a közéletből kiszorítottságát; s mindazt, amit 1794 előtt – nevezzük így! – a közéletben fontosnak gondolt, a jozefinista eszmék, elsősorban a türelmi rendelet és az általa sosem megtagadott tevékenységi formák iskolaszervezéssel/alapítással segített érvényesítését, majd más részről a szólásszabadság érdekében tett, vármegyei körben ismeretes lépéseit a maga módján, kevésbé össztársadalmi hatású területeken mégis továbbvinni hitte.

Erre közvetlenül ritkán nyílt alkalom, később egyháza kereteiben kísérletezett, messze nem eredménytelenül, művelődésszervezéssel. És nem utolsósorban az irodalmi élet „szabadsága”, a kritika elismertetése célzott a szólásszabadság „eszmé”-jének őrzésére. A *Helmeczyhez* küldött episztolában a szépen élhető élet egybecseng a winckelmanni antikvitás-utópiával, a görögök szabad ege alatt viruló művészetek visszafelé irányuló utópiájával, az irodalom kánonjának átrendezése, amelyre a történeti–politikai (nyelvpolitikai) összefüggések között az 1808-as tübingai pályairatban tett ajánlatot, amelyről a pályázat, annak németnyelvűsége, valamint később (?) titkosított volta miatt legfeljebb azok vehettek tudomást, akik Kazinczy leveleiből néhány részletet elolvashattak; az *Erdélyi Múzeumban* fog majd egy viszonylag terjedelmesebb részlet magyar változata napvilágot látni.¹⁵ Ugyanakkor a XIX. század első évtizedeinek országgyűlési és megyei (politikai) eseményeiről nem kevésbé levelezése révén sokat tudott, és éppen a közéleti személyiségek közül a hozzá legközelebb álló, Dessewffy József (még Váczy János kiadása előtt külön kötetben fog ez az önmagában is igen fontos, több évtizedes levélváltás megjelenni)¹⁶ nemcsak legfőbb informátora, vitapartnere, kis túlzással költőtársa volt, hanem olvasottságával, műveltségével, véleményével szinte megtestesítette Kazinczy (és talán nemcsak Kazinczy) számára azt a főnemest, aki politika, műveltség, irodalom életmóddá, életvitellé összhangzásával példát mutatott.

Amikor Kazinczy az antikvitás–magyar irodalom–magyar közélet sort felállította versében, ismétlem, korántsem sorrendiséget, választási esélyt vagy lehetőséget, netán fokozatosságot vázolt föl, hanem megrajzolta azokat a köröket, amelyekben „álma” szerint a kisgyermek majd mozogni fog, de azt sem felejtette el bemutatni, hogy ezek a látszólag egymástól eltérő élethelyzetek és/vagy tevékenységi formák miként függnek össze, sőt: miként következnek egy-

¹⁴ A közéleti személyiségek világnézeti tekintetben ugyan erősen eltérnek egymástól, de Kazinczy „pártállás”-tól függetlenül tiszteli mindazokat, akik a maguk helyén, a maguk eszközeivel a magyar nemzeti mozgalomban fáradoznak. (Felsőbüki) Nagy Pál és Mailáth György egymás mellé írása az első pillanatban kissé meghökkentőnek tetszhet, ám a közéleti mozzanatok értelmezése mindig alá volt/van vetve a napi események változásainak, a jelen esetben Mailáth főispánsága és Kazinczy Mailáth-hoz fűződő (múltbeli) viszonya látszik indoknak.

¹⁵ Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről. (1808) Kiadta Heinrich Gusztáv. Bp., 1916. Vö. még tölem: Elfelejtett részek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből. = ItK., 1991. 597–605.

¹⁶ Dessewffy József – Kazinczy Ferenc bizodalmas levelezése. 1793–1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860–1864. 1–3. k.

másból. S mindez a Kazinczy-pálya emlékezetének perspektívájában válik szubjektívvá, a legigazibban sajátta, azzal a finom sejtéssel, miszerint ami – a közismert „történet” szerint – számára nem adatott meg, megadatik majd a kisgyermeknek (talán ezért kerül a versben az álom). S talán a gyermeknek Rousseau-figurára emlékeztető neve is visszautalás az éppen nem ezt a művet fordító, ám szorgosan olvasó Kazinczyra, aki a kanti felvilágosodás-meghatározásból a maga esztétikai elképzelésének nyelvére fogalmazza át a „merjél tudni”-t (*sapere aude*) a látni tudásra, a képzőművészeti ismeret önnevelői erejének igazolására. S ezzel együtt a Kazinczytól több ízben hangoztatott és az irodalmi meg a köznap gyakorlatban megvalósítani kívánt elv is demonstrálódik, a remekművek (akár másolatok és/vagy fordítások útján történő) beépítéséről az életbe. S ha ez megvalósul, képessé válik a személyiség a legfontosabb esztétikai aktusra: megkülönbözteti a rútat meg a szépet. Ha viszont ezt meg tudja tenni, akkor életét a megkülönböztetés jegyében éli le. Valójában ez a szándék, ez a projektum Kazinczy stílusújítása mögött is ott rejtőzik, az ifjú Helmecczynek ódájára visszaköszönő episztola erre inti az óda szerzőjét, efféle életvitelt tanácsolva, egyben fölvezolvá azokat a lehetőségeket (e lehetőségek jelzett hármasságát), amelyek művelése a helyesen-hasznosan élhető élet biztosítékává válhat.

Az episztola lezárása részint egy megnevesített didaktikus jambusokba tömörítése, részint az ódaszerzőnek és a vers „üriügyének” összevonása. Egyben talán nem is ennek a versnek, hanem általában a költészetnek felértékelése. Ennek jelül azt látom, hogy a vers az *énekeddel* (Kazinczy aláhúzása) cseng ki. Annak feltételezését fogalmazza meg az episztola, miszerint az a tény, hogy egy fiúgyermek születésének alkalma efféle versre indít egy költőt, példaként és tanúságtételként állandó ösztönzés lehet egy szép élet létrehozására. De ez az ódaszerzőt is kötelezheti, hogy a továbbiakban e költészeti felfogás szerint működjön. S csak odavetve: Helmecczyből – mint ismeretes – nem lett költő, noha jeles külföldi poéták fordításától (Schiller, Tasso) sem riadt vissza. Ellenben vállalta Kazinczy pesti, kiadói ügyeinek képviselőjét, tárgyalást a fordítói életmű kilenc kötetét nyomtató nyomdással, majd a maga erősen vitatható módján hasonlóképpen ügyködött Berzsenyi Dániel körül. Más kérdés, hogy a levelekből kiolvashatóan Kazinczyt zavarta az a mértéktelen rajongás, amely Helmecczy részéről szóban és még inkább írásban áradt felé, viszont a nyelvújításnak harcos hívét üdvözölte benne. Igaz, meglehetősen ellenkezés fogadta Helmecczy szófaragásait, jóllehet nem egy szava maradandónak bizonyult.¹⁷

Helmecczy vállalta a Kazinczy által neki megszabott feladatot. S bizonyára türelmetlenkedett, hogy Kazinczy semmiképpen nem akarta megjelentetni a neki küldött episztolát, megelégedett a levélbeli terjesztéssel. Van Helmecczynek egy levele, amelyben hivatkozik Kazinczy ígéretére, egy másik (?) episztolát szán neki, ezt aztán Helmecczy az Osszián-kötet bevezetőjében elhelyezné.¹⁸ Mit és mikor ígért Kazinczy, nem tudjuk, mivel az erre vonatkozó dokumentum(ok) eddig még nem bukkantak föl. Kazinczy egyelőre megelégedett avval, hogy levelezőtársai (Sipos Pál, Kis János) visszajelzéseiben pozitív visszhangja volt a Helmecczy-episztolának, viszont a Helmecczy által kért episztolának a levelezésben nincsen nyoma. Nagy a valószínűsége annak, hogy bár maga az episztola-műfaj egyik sikerült változatának értékelte

¹⁷ Négysy László: Helmecczy mint nyelvújító. = Magyar Nyelv, 1905. 134-135. Hatvannégy ma is élő szót sorol föl a cikk, többek között ilyeneket, mint *lényeg, értelmiség, belügyminiszter, műterem, semleges*.

¹⁸ Kaz'ev. XII. 533. A levél kelte 1815. jún. 29.

ezt a verset, sosem gondolt arra, hogy Helmeccy munkái körül végzett foglalatosságát egy mással, talán a közös munka dicséretével jelezze a nyilvánosságnak. nyelvújítási buzgólkodását azonban egy epigrammával ismerte el, egy 1819. február 16-i, Kis Jánoshoz küldött levélben olvashatjuk.¹⁹ Érdekességképpen említsem, hogy a következő napon, Helmeccynek írva, a címzetthez nem látszik eljuttatni a *Helmecczihez* című versikét.²⁰

Ellenben amikor már kellő távolságba került Helmeccy ódájától, valamint Helmeccyvel való levelezése megritkult, akkor kissé váratlanul újra felbukkant az episztola. Igaz Sámuel *Hébe* című almanachját szervezve, 1820 októberében kér Kazinczytól verseket,²¹ Kazinczy ennek az almanachnak (s nem Kisfaludy Károly Aurorájának) buzgó közreműködője lesz. Igaz Sámuel 1823. május 23-án írja a talán kétségeskedő Kazinczynak megnyugtatóan: „Miért ne venném föl versedet Helmeccyre?”²² S az episztola aztán valóban megjelenik az almanach harmadik kötetében (178-179).²³

Dolgozatomnak nem az volt a célja, hogy ennek az episztolának ügyében perújrafelvételt kezdeményezzek. Kazinczy episztolái között megvolt és ma is megvan a helye, ezt a helykijelölést maga Kazinczy kezdeményezte, kortársai pedig jóváhagyták. Sok változtatásra a kialakított véleményt tekintve nincsen okunk. Ellenben egy másik, talán messzebbre mutató szempont beiktatása ennek az episztolának ürügyén nem teljesen haszontalan. Annál kevésbé, hogy itt újra hangsúlyozható a Kazinczy-élet/életmű egyik fontos, Kazinczyt nem „leminősítő” ellentmondása. Ugyanis, miközben Kazinczy (a Helmeccy-episztolában) a szépségben és a szépség által létrehozandó létezés magasabbrendűségét hirdeti, fiúgyermekének az esztétika és a létezés összhangját álmodja, kénytelen volt annak a nemességnek hétköznapijait elviselnie, amely nemcsak beláthatatlan és végeérhetetlen családi, örökségi perekkel küszködött, hanem küszködött az előnytelen birtok-„viszonyok”-kal, a termelés és gazdálkodás elmaradottságával, egyben azzal a reménytelenséggel is, amely a gazdálkodás kényszerűségéből következett.²⁴ Ezek a hétköznapiok (a lassan nagycsaládossá váló Kazinczy különösen) a nyomorúság, a megélhetési gondok, a kedvezőtlen birtokmegosztások jegyében teltek, nem is szólva a tágabb környezetről, amelyet rövidre zárva Magyarország politikai és gazdasági helyzetének nevezhetünk. Kazinczyé, aki az 1790-es esztendőkből még egyáltalában nem gazdálkodói „karriert” képzel magának, a fogságából kijövet igen szűk körbe volt bezárva, amelyből elsősorban az irodalom és a művészet révén léphetett ki. Ilyen módon szabadság számára ott nyílt, ahol részese lehetett a leginkább olvasóként, nézőként, fordítóként az európai irodalmi mozgásoknak, ahol Winckelmann és Goethe példája nyomán az antikvitás általa értelmezett üzenetét foghatta föl, közvetíthette. S ehhez még egy tényező járult. A remekművek beépíthetők a hétköznapiokba, ha másként nem, metszetek, „gipsz-

¹⁹ Uo. XVI. 300. 1819. február 16-i dátum.

²⁰ Uo. 300-303- Ellenben tudósít a Gróf Festetics Györgyhoz című episztoláról, melyet páros rimű tizenkettesekben írt, bizonnyítva: „úgy én is tudnék, ha akarnék”.

²¹ Uo. XVII. 265-268. Az jellemző, hogy Igaz „eredeti munkákat” kér Kazinczytól.

²² Kazinczy és Igaz viszonyáról: *Tamely Mihály*: Igaz Sámuel és a Hébe. Sopron, 1917. Szerzőnkénti bontásban közli az almanach írásainak bibliográfiai adatait.

²³ KazLev. XVIII. 345.

²⁴ Kazinczy irodalmi terveinek („mégis lesz világbíró magyar irodalom”) és életkörülményeinek („a gyerekeknek nincs ruhájuk, hogy ellopják a holmiját, kiirtják az erdejét, elhajtják az állatait, kifogatják az örökségéből”) szembesítése: *Szabó Magda*: Egy pálya emlékezete. = Uő.: Kívül a körön., Bp., 1980. 111.

másolatok” révén. A kényszerűség és a szabadság ilyenképpen egyként lett része, alakítója a Kazinczy-életműnek; s ha az ő életében ellentmondásként jelent is meg, fiának azt kívánta, hogy életét a szabadon megnyilatkozó szépség világában élhesse. Amikor elért hozzá Helmeckynek valóban kevésbé sikerült, de az antikizálás segítségével egy éppen nem korszerűtlen áramlatot némiképpen felfogó, helyenként Berzsenyit imitáló ódája, nemcsak a kötelezőnek gondolt udvariasság íratja vele a verses választ, de álma teljesülését kifejezni, megfogalmazni vágyó elgondolásának megfogalmazhatóságára remek alkalomként kínálkozott a „grácia-költészet” belekomponálásával egy esztétikai ideált és életideált megszólaltató episztoła. Ezen keresztül pedig a művészet által létrehozható szabadságvágy érzékeltetése. Az episztolában (ezért?) nincsen szó kényszerűségről, hiszen a gráciák benépesítette „világ”-ban szabadság honol, az alkotó ember szabadsága, akit a remekművek olvasása, a másolatok birtoklása-szemlélése kiemel a hétköznapi kényszerűségéből.

Ennek a tézisnek előzménye a Kazinczy-szakirodalomban meglehetősen. A Váczy János mellett kevesebbet, pontosabban méltatlanul alig emlegetett és hivatkozott Czeizel János (1873–1942) egyik tanulmányában éppen az episztolákról értekezve fejtegeti egy rejtett szubjektivitás, (ön)életrajziség és az újabb kutatásokban neoklasszicizmusként megnevezett stílus- és gondolati irány igényelte egyetemesbe emelés bonyolult viszonyát. Czeizel, aki Váczy Jánoshoz hasonlóan tervezett Kazinczy-monográfiájának csak első kötetét tudta megjelentetni,²⁵ míg a második kötethez tervezett fejezeteiből csupán – igen érdekes – előtanulmányai készültek el, az episztolákat így jellemzi: „Kazinczy egész pályáját terveivel s harcaival – egész életét, ifjúkori rajongásaival s a férfikor tetterejével – egész lényét, a nemzeti nagyságba s jövőbe vetett reményeivel megtaláljuk Költői Leveleiben. [...] Személyhez szólnak epistolái, de barátainak neve sokszor csak ürügyül szolgál valamely költeményhez, melyben azután szíve érzelmét, egész gondolkodását s felfogását festi.”²⁶

Kazinczy tevékenységét megidézve, egyben érdemes megemlékezni a Kazinczy-kutatás jeles személyiségeiről is, akik nélkül nem boldogulnánk ennek a „borzasztólag szép” életnek és pályának feltárásakor.

²⁵ Czeizel János. Kazinczy Ferenc élete és működése I. Bp., 1930.

²⁶ *Úgyanő*: Kazinczy Ferenc epistolái. = ItK. 1910. 166–26. Az idézetek a 16. lapon, a Helmecky Mihályhoz episztoláról: 20–21.

SZILÁGYI MÁRTON

Rendiség, mentalitás, nyelvhasználat Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című memoárjának társadalomtörténeti rétegei¹

Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című műve az irodalomtörténet-írás és a történettudomány érdeklődésére egyaránt méltó szöveg ugyan, ám ez a sajátos pozíció mégsem járt együtt azzal, hogy igazán sokoldalúan feldolgozták volna. Még alapos, jegyzetelt kiadása sem készült el mindmáig.² Kiadástörténeti hagyományának³ talán legértékesebb eleme Benda Kálmán forráskiadása,⁴ amely viszont kettéválasztotta a szöveget: a sajtó alá rendező a szöveg első felét a magyar jakobinusok perének forrásaként beiktatta nagy gyűjteményébe – hozzátennem, mindmáig a legjobb és leginformatívabb jegyzetekkel látván el a részletet – a másik részét azonban, nyilván mivel az már nem a perről és az ítéletekről informált, egyszerűen kihagyta onnan. A *Fogságom naplója* – Benda Kálmán felfogása szerint – nem világos szöveghatárokkal rendelkező és zárt kontúrú mű volt, hanem köztörténeti információk kinyerésére alkalmas narratív forrás, amelyet más, egykorú források közegében kell elhelyezni. Ezt a forráskritikai feladatot Benda Kálmán mintaszerűen végezte el: mindenki, aki Kazinczy szövegének értelmezésére kísérletet tesz, az ő adósának tekintheti magát. Éppen Benda igen alapos munkája teszi azonban azt is láthatóvá, hogy – a forrás lehetőségeihez képest – mennyire egysíkú maradt a továbbiakban a *Fogságom naplója* értelmezéstörténete: leszámítva a természetesen folyamatosan jelenlévő irodalomtörténeti kiindulást, esztétikai szempontokat is érvényesítő értelmezéseket,⁵ Kazinczy művét nem igen értelmezték másként, mint fontos politikatörténeti forrásként, olyan szöveggént, amely a Martinovics és társai ellen folytatott per megismeréséhez vihet közelebb bennünket.

Pedig Kazinczy művének számos más tanulsága is van. A *Fogságom naplója* ugyanis ki- valóan tükrözi a különböző kommunikációs szintek közti átjárásokat, illetve azt, hogy a mi- féleképpen működik a szituációkhoz kötött, szociolingvisztikailag megragadható nyelvvá-

¹ A dolgozat az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (2006 TKI207, témavezető: Bitskey István) keretében és támogatásával készült. Előadásként elhangzott a Hajnal István Kör 2008-as, A politika társadalomtörténete című konferenciáján, Türkevén.

² A Debreceni Egyetem TKI-pályázatának keretében csak az utóbbi időben kezdődött el a *Fogságom naplója* kritikai kiadásának az előkészítése. A sajtó alá rendezést Hegedűs Béla és Szilágyi Márton végzi.

³ Erről a hagyományozódási és kiadástörténeti folyamatról l. Fried István: A „Fogságom naplója” regénye. = ItK, 1986, 683–694. Kötetben: Fried István: Az érzékeny neoklasszicista, Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljújhely – Szeged, 1996, 129–145.

⁴ Benda Kálmán (kiad.), A magyar jakobinusok iratai I–III, Akadémiai, Bp., 1952–1957. [a továbbiakban: Benda (kiad.)]

⁵ Mint például: Barta János: Jegyzetek a Fogságom Naplójáról = Uő., Költők és írók, Irodalmi tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1966, 42–60.; Nemes Nagy Ágnes: Film, a 18. századból (Kazinczyról) = Uő., Metszetek, Esszék, tanulmányok, Magvető, Bp., 1982, 231–238.; Mezei Márta: „Magamat ragyogtatom”, Közelítések a Fogságom naplójához, ItK, 2000, 416–439.

lasztás folyamata. Persze számon kell tartanunk: itt egy utólagosan létrehozott szövegről van szó, egy naplóformát imitáló emlékiratról, amely a leírt események után évtizedekkel nyerte el a formáját – igaz, úgy, hogy Kazinczy saját egykorú feljegyzéseit felhasználva, s számos egyéb tanú emlékeire is támaszkodva igyekezett megfelelni saját hitelesség-igényének.

Kazinczy művének egyik, első pillantásra is feltűnő jellegzetessége az, hogy tükrözni akarja a többnyelvű kommunikációt. Persze éppen az események megtörténtének és a szöveg létrehozásának igen nagy időbeli távolsága miatt a dialógusok dokumentatív pontosságát aligha lehet feltételezni. Némely esetben ezért Kazinczy sajátos módját is választja annak, hogy érzékeltesse: egy beszélgetés milyen nyelven zajlott le. Például a közvetlenül szabadulása utáni események rögzítésekor az őt és két testvérét meghívó commendánsnál⁶ folytatott eszmecsereát alapvetően németül adja vissza, az ebbe beékelte magyar nyelvű mondatok ilyenformán inkább tartalmi idézetnek tekinthetők, s nem annak jeleként, hogy több nyelven zajlott volna a társalgás. A jelenetben az ott jelenlévő „hatvanesztendő félészemű kisasszony”, Fanny a narrátort a műben így szólítja meg: „Mondja meg nekem az úr, ha megszasztaná, le merne-e itt ugrani?” Erre azonban a narrátor németül reagál, majd Fanny kisasszony második megszólalása már csupán kezdődik magyarul, de németül végződik: „Nem uram – mondá Fanny kisasszony –; ich habe Sie selber gesehn.”⁷ Tanulságos, ha ehhez a részlethez ugyanennek az esetnek a Kazinczy naplójában 1801-ben feljegyzett változatát is hozzászámítjuk, ahol is a beszélgetés egésze németül van rögzítve: „A kommandáns nőtelen, öreg ember volt. Gazdasszonya képében vele lakott egy öreg tisztne, kinek lyánya is öreg vala és félszemű. Felkelvén az asztaltól, a kisasszony az ablakhoz vitt, mely alatt két ölnyire egy kertecske volt. – Herr von Kazinczy, monda; wären Sie im Stande hier hin- und zuspringen, aber so, dass wenn man sie schreite, Sie in einem tempo wieder im Zimmer wären? – A kommandantra pillantottam. Az nevetett teljes lélekből. Én is tehát. A kisasszony megvallotta, hogy közel négy hólnap óta nézte mindennap a deszkából öszverakott tyúktól repedései közül, mint táplálom társaimat. – O, wie oft habe ich Sie wegen der edlen That gesegnet.”⁸ A változtatás okát aligha lehet egyértelműen megmagyarázni, hiszen a *Fogságom naplója* egészében az a ritkább eset, ha egy egynyelvű kommunikációs helyzet többnyelvűvé stilizálva jelenik meg. Ennek az eljárásnak a sajátos funkciója inkább akkor ragadható meg, amikor Kazinczy így érzékelteti egy tőle megértett és beszélt nyelv státuszának alacsony mivoltát. A *Fogságom naplója* egyik rövidke szlovák (pontosabban: „tót”) szövegrészét ugyanis Kazinczy lefordítja, azaz nem várja el az olvasótól, hogy ezt is magától értetődően megértse (míg a latin, német és francia szövegrészek esetében nyoma nincs annak, hogy ezt a szerző értelmezni kívánja). A szituáció ebben az esetben azt is magába foglalja, hogy a narrátor képes kommunikálni ezen a nyelven (hiszen valamivel később a narrátor az

⁶ Joseph Fritschner 1772-ben hadnagy a Modena-dragonyos ezredben (az ezredszám nem állapítható meg), 1796. november 25-én nyugalmazták. 1797. január 1-jén reaktiválták, ez évben őrnagy volt a 18., később felosztott gyalogezred állományában. 1797. augusztus 31-én ismét nyugalmazták (az adatokat l. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Offizierskartei; az azonosításban Hermann Róbert levéltári delegátus volt a segítségemre). Kazinczy munkácsi raboskodása idején Fritschner volt a börtönparancsnok.

⁷ Az idézetek forrása itt és a következőkben: *Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*. Utószó: *Fenyő István*, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: *Szilágyi Márton*. Osiris, Bp., 2000. (Millenniumi Könyvtár), 121. (A továbbiakban: *Kazinczy 2000.*)

⁸ Az 1801. június 28-i bejegyzés: *Kazinczy Ferenc: Az én életem*. Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: *Szilágyi Ferenc*. Magvető, Bp., 1987. (Nemzet és emlékezet), 195. (A továbbiakban: *Kazinczy 1987.*)

őrzésére berendelt, ismeretlen nemzetiségű katonát egymás után három nyelven, magyarul, németül és szlovákul is megszólítja, föl kínálván neki mindhárom nyelvet mint kommunikációs eszközt⁹ – miközben azonban az egész rögzített dialógust, amely logikailag nem képzelhető el másként, mint tótul elhangzónak, magyarul adja vissza.¹⁰ Az itt rögzített, rövid szlovák nyelvű szöveg egyébként azért is tanulságos, mert azt bizonyítja: Kazinczy a beszélt nyelv alapján rögzítette, s nem az ekkortájt formálódó szlovák irodalmi nyelv normái vagy az egyházi szláv írásbeliség szabályai alapján – ugyanakkor viszont az is kétségtelen, hogy nagyon pontosan értette és fordította a szlovákokat.¹¹

Ez azonban éppen kivételessége miatt beszédes példa. Kazinczy többnyire nem is ezt a megoldást választja, s ilyenformán a feltáruló kommunikációs szituációk rendre társadalmi csoportok közötti érintkezési lehetőségeket tesznek láthatóvá. Ezt példázza a Martinovicsék kivégzéséről szóló passzus, amely a mű bizonyosan legismertebb s legtöbbet idézett része.¹² Kazinczy – aki természetesen nem személyes benyomásait rögzítette a kivégzés leírásakor, hiszen az ott elmondottak többségének nem lehetett tanúja – nem a kopár leírást választja,¹³ hanem jelenetезve ábrázolja az eseménysort, dialógusokat is alkotva.¹⁴ Ezekből igen sokrétű kommunikációs szituáció bontakozik ki. Ebből csak néhány jellegzetes elemet emelnék ki. Szentmarjay – Kazinczy beszámolója szerint – úgy igazodik a kivégzés nézőközönségének nyelvi-etnikai sokszínűségéhez, hogy egyértelmű, de nem nyelvhez kötött közlésformát választ: „hangosan füttyölé el a Marsillei marsot, s annyiszor, amennyi strófája az éneknek volt.”¹⁵ Laczkovics másként tesz: Kazinczy szerint legalábbis ő eleve több nyelven kommunikál a kivégzésre összegyűlt tömeggel. Kazinczy magyar, német és francia megszólalását rögzíti.¹⁶ Hajnóczy József németül beszél az őrzésére rendelt Novák kapitánnyal s az őt kivégzése előtt felkereső lutheránus pappal, Molnár Jánossal, de amikor visszatér az ítélethirdetésből, a levetett láncot megcsörgetvén, latinul kiált fel.¹⁷ Mint ahogy kivégzése előtt nyilvánosan latinul fordul Nyéki Németh János királyi jogügyi igazgatóhoz is – miközben az őt kísérő katonának magyarul szól oda.¹⁸ A latinitásnak ebben a helyzetben láthatólag sajátos kettős jelentése van.¹⁹ Egyfelől a per folytatásának, a kihallgatásoknak a nyelve (ezért szólítja meg Hajnóczy latinul utolsó, hivatalosnak szánt kérése alkalmával a magyarul és németül is tudó Nyéki Némethet), másfelől pedig a fogolytársakhoz, a humanista iskolázottságú, mű-

⁹ „– Magyar ked? Nem felele. – Ist er ein Deutscher? – Nem felelt. – Slovák s ce? – Nem felelt.” Kazinczy 2000. 32.

¹⁰ A „tót katoná” szavait a narrátor így idézi: „Us su pres, – mondá a katoná. (Már oda vannak.)” Kazinczy 2000. 28.

¹¹ Ezeket a megállapításokat a Demmel Józseffel folytatott konzultációnak köszönhetem.

¹² Ennek más szempontú elemzésére már kísérletet tettem: *Szilágyi Márton: A Fogságom naplója mint szöveg és mint forrás.* = Korunk, 2008. 5. sz. 97–104.

¹³ Az egykorú, leíró jellegű tudósításra példa a Hazai és úti új és ő kalendárium Krisztus urunk születése után 1796-ik esztendőre (Győr) c. kiadvány szövege; újraközölve I. Váli Béla: Egy szemtanu Martinovics apát kivégeztetéséről. = Hazánk, III. (1885), 382–385.

¹⁴ Erről a problémáról, illetve a *Fogságom naplója* ezen jelenetének forrásértékéről I. *Szilágyi Márton* i. m. 99–100.

¹⁵ Kazinczy 2000. 29.

¹⁶ Kazinczy 2000. 30.

¹⁷ Az itt Hajnóczy szájába adott szavakat Sághy Ferenc levélbéli beszámolója Martinovics Ignácnak és Hajnóczynak együtt tulajdonítja; az eltérés értelmezésére I. *Szilágyi Márton* i. m. 100.

¹⁸ Kazinczy 2000. 30.

¹⁹ A latinitás funkciójáról a 18. századi Magyarországon I. a következő tanulmánykötetet: *Biró Ferenc* (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből.* Argumentum, Bp., 2005.

velt emberekhez való szólás lehetőségét hordozza, s ezzel az elkülönülés lehetőségét teremti meg. Hajnóczy szavai – Kazinczy beállítása szerint – a méltatlan rabságból megszabadító halál elfogadásáról („Amici, malo mori, quam hoc vel tribus annis gestare”)²⁰ éppen ennek a csoportnak szóltak. Annak előzetes, hallgatólagos feltételezésével egyébként, hogy az örök ebből a latin nyelvű kommunikációból eleve ki vannak rekesztve, ha hallják is, úgy sem értik – aki pedig érti, az érzelmileg úgyis a beszélő oldalán áll. Ennek korábbi példája az, amikor a narrátor egyik fogolytársát, Verseghyt akarja megnyugtatni: „Éjjel az ajtó zárához tartám számat, s ezt sugám neki bátorítására: Pejusque leto flagitium timet,²¹ s ezt hangosan énekelve, hogy ha megszólítanak is, azt hazudhassam, hogy én Horáciból énekelgeték, s csak unalmam elverésére.”²² Ez utóbbi esetben a latin használatának újabb, exkluzív rétege is láthatóvá válik: annak, akinek az üzenet szól, nemcsak nyelvi kompetenciával kell rendelkeznie, hanem képesnek kell lennie azonosítani a horatiusi szöveghelyet is.

Ennek az azonosításnak a legszebb a példája az a történet, amelyben a Kufsteinből Munkácsra szállított Kazinczy 1800. július 6-án Linzben egy fogadóban találkozik a számára korábban személyesen ismeretlen Marcus Anton Gotschcsal.²³ Megismerkedésüket a *Fogságom naplója* így adja vissza:

„Marcus Antonius Gotsch azon fogadóban tarta szállást. Jött, s engem kihívata fogolytársaim közül, s ajánlotta szolgálatát mindenre, amit kívánhatok. A gonosz idő a jó embereket is gyanússá teszi, s nekünk magunkra kelle vigyáznunk; soha sem tudtam, barátom-e az ember vagy geheime polizey embere.

– Professzor úr – mondtam –, nekem könyvek kellenének: a Cicero Levelei, és más klasszikusok, de kivált egy jó görög lexikon.

Ment, s hozta a Schneider nagy lexikonát,²⁴ s azt meg is vettem; de nem Cicerót; az nem vala meg. Nekem adá a magáét, de annak címlapja sem volt. Gotsch jó ember lehet. Bele írá nevét, s ezt veté alá:

Magnis tamen excidit ausis.

– Hic situs est Phaëton, currus auriga paterni, quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis²⁵ – mondtam neki az ő négy szavaira.

Gotsch indulatosan csókola meg erre.²⁶

Ez esetben – az egyébként nyilván németül folytatott beszélgetésben – a latin idézet azonosítása a lelki rokonság és az azonos műveltségszerkezet feltárulásával lesz azonos, hiszen itt már nem egyszerűen az a kérdés, hogy a beszélgetőtárs tud-e latinul (a Kazinczytól kért könyvek ezt egyébként is egyértelművé tették), hanem a megismerkedés központi moz-

²⁰ A latin mondat fordítása: „Barátaim, inkább meghalok, mint hogy ezt három évig hordozzam.” Kazinczy 2000. 29.

²¹ „a bűn ijesztvén csak s nem a földi vég” Az idézet helye: Horatius, Ódák, 4. könyv, 9, 50 (Horváth István Károly fordítása).

²² Kazinczy 2000. 22.

²³ Marcus Anton Gotsch (1769–1802) történész; tanulmányai befejezése után, 1796-ban a linzi liceumban a német történelem és a világtörténet tanára. Rövid idő múlva a lengbergi egyetemen a politikatudomány és a statisztika professzora, egészen korai haláláig. Halála után jelent meg főműve: Geschichte der Cultur des Menschengeschlechts im Allgemeinen und jedes welthistorischen Volkes insbesondere. 3 kötet. Wien, 1803.

²⁴ Valószínűleg a következő szótárról van szó: Johann Gottlob Schneider: Kritisches Griechisch-Teutsches Handwörterbuch, beyrn Lesen der Griechischen profanen Scribenten zu gebrauchen, I-II. Bd., Züllichau, 1797-98.

²⁵ „merész volt hősi bukása”. „Itt nyugszik Phaethon, kocsis apjának szekerében, nem lehetett ura bár, de merész volt hősi bukása.” Az idézet helye: Ovidius, Metamorphoses, II, 328-329. (Devecseri Gábor fordítása.)

²⁶ Kazinczy 2000. 93–94.

zanatává a négy szóból álló idézet fejből történő folytatása lép elő. Gotsch ugyanis nem véletlenül választotta ki ezt a kis Ovidius-idézetet: ezen keresztül, pontosabban ennek applikálásával Kazinczy helyzetére kívánt reflektálni. Azzal, hogy Kazinczy azonnal fel tudta idézni ezeknek a szavaknak a pontos szövegkörnyezetét, világossá vált: Kazinczy értette ezt a szándékot és nyugtázta is. Gotschnak az erre való reakcióját, a csókot, maga a szöveg is tartalmazza – Kazinczy pedig a történet felidézéséhez kapcsolt kommentárjában vallja meg, hogy a linzi professzort „most gondolkozásaim társának tekintem”.²⁷

A nyelvhasználat vizsgálata pedig ezen a ponton már át is vezet a társadalom rendi tagoltságának érzékeltetéséhez is. Nyelvhasználat és társadalmi érintkezés összefüggéséhez tartozik ugyanis az, hogy a mű igen látványosan bizonyítja: a rendi társadalom szerkezetével összefüggő hierarchikusság nem került alárendelt szerepbe a fogság és a per extrém szituációjában sem. A rendi státuszt a per során is tiszteletben tartották. Erre szolgáltatt látványos példát az a jelenet, amikor a budai fogságban lévő, a kihallgatásokra postavasban kísért Kazinczy Ferencet cellájában felkeresi Aradi István jurátus, s hivatalosan átadja neki a „certificatoriját”, azaz az idézést,²⁸ majd latinul, Kazinczyt „tekintetes úrnak” szólítva elnézést kér azért, mert az irat címzésében rosszul adták meg Kazinczy titulását.²⁹ Ugyanez a rendi logika mutatkozik meg abban is, hogy a per során Madách Sándor ügyvéd Batsányi Jánost a vádlottakról készített feljegyzésében „auctor et poëta”-ként határozta meg, míg Kazinczyt „plurimum comitatum tabulae assessor”-ként (több megye táblabírájaként).³⁰ A társadalmi státusz szempontjából Kazinczy ilyen módon volt leírható, míg a rendi kategóriákon kívülinek minősülő Batsányit csak egy – ha szabad ilyen szójátékkal élnem – „rendkívüli” minősítés keretébe lehetett beilleszteni. A nyelvválasztásban és a különböző megszólító formulák használatában ennek a rendi kategóriarendszernek a nyelvi vetületei mutatkoznak meg. S ezzel részben összefügg a kérdésnek egy másik oldala is, nevezetesen a társadalmi érintkezés normáinak a fönntartása a felségsértési perben elítélt Kazinczy Ferencel. Immár nem a *Fogságom naplójából*, hanem Kazinczy egyéb feljegyzéseiből tudjuk, hogy nem sokkal szabadulása után, 1803-ban több egykori bírójánál is tisztelegő látogatást tett. Ezek a találkozások pedig a feljegyzések retorikájának tanúsága szerint sem neki, sem vendéglátóinak nem voltak mások, mint társadalmilag normálisnak tekintett érintkezési formák, amelyekért sem Kazinczy nem kíván magyarázkodni, sem arról nem számol be, hogy ezeknek a viziteknek az ötletét a felkeresni kívánt személyek elhárították volna. Ez esetben Kazinczy feljegyzéseinek magától értetődő, kurta és rövid dokumentatív jellege a legfontosabb információ: az író természetesnek veszi a látogatások létrejövetelét, semmi magyarázni valót nem érzékel ezzel kapcsolatban, noha naplójának megfogalmazásai számos ponton megengedik azt a feltételezést, hogy számított majdani olvasókra, amikor ezeket a szövegeket megírta. Az még talán

²⁷ Kazinczy 2000. 94.

²⁸ A peres eljárás során ugyanis a vádlottat a bíróság perbehívó levéllel idézte meg, s ez nemes embernek akkor is járt, ha – amint ez felségsértési perekben történt – már előzetesen letartóztatták, s a perbehívás bilincsből érte. A per során követett eljárási szabályokról bővebben l. Benda (kiad.) II. 9–11. Arady István tanúsítványát Kazinczy február 23-ra szóló, törvényes megidézéséről l. Magyar Országos Levéltár Vert. A. 44. Fasc. Kazinczy periratai. 2. szám.

²⁹ Kazinczy 2000. 18.

³⁰ Erre a jelenségre felhívta a figyelmet: Labádi Gergely: *Nomen captivi et status: Joannes Batsányi, auctor et poëta*. A 18. század vége irodalomszemléletéhez = *Dajkó Pál – Labádi Gergely* (szerk.), *klasszikus – magyar – irodalom – történet, Tanulmányok*, Szeged, 2003, (Tiszatáj könyvek), 271. A tőle hivatkozott lista: Benda (kiad.) II. 814–818.

önmagában nem meglepő, hogy Kazinczy 1803-ban fölkereste a bírái közé tartozó Bay Ferencet („Ez a nagylelkű és jólelkű ember igen szívesen fogadott. (...) Bayval sokat beszélgeték fogságom felől...”),³¹ hiszen Bay a per során sem viselkedett vele ellenségesen.³² A perben bíróként részvevő Mailáth György³³ meglátogatása is érthető néhány nap múlva, különösen ha Mailáth feleségének a Kazinczytól számon is tartott rokoni kapcsolatairól sem felejtkezünk el. Kazinczy őket 1803. május 13-án, pesti útja alkalmával kereste fel személyesen: „Vizitek generális Beleznaynénál, perszonális Semseynél s causerum regalium director Mailáth György úrnál, kinek fogságom alatt Szilávy György és János rabtársaimnak testvérek, özvegy Baranyi Péterné, hitvese lett. Az asszony régi ismeretségünk szerint igen kegyesen fogad, a causerum regalium director maga is úgy.”³⁴

Jóval legtanulságosabb a per során a vádat képviselő Nyéki Németh János felkeresése.³⁵ Némethről ugyanis Kazinczy semmi jót nem mond a *Fogságom naplójában*.³⁶ Kazinczy 1803. október 4-én Nagykállóban mégis találkozott vele, amikor Németh királyi komisszáriusként, a vármegyei tisztújítással kapcsolatos panaszok kivizsgálására odaérkezett. Kazinczy naplójában a találkozásról a következőképpen emlékezett meg: „Kilenczor mentem referendárius Némethhez. Béjelentő cselédje nyitva hagyá maga után az ajtót. Még nem volt magánál, midőn beléptem. Szörnyű monosyllabú vala: „Meg nem ismertem az urat.” – Nem csuda; oly sok esztendő és irtóztató szenvedések megváltoztathattak, mondám. Hallgatott. Ő is megváltozott; elhízott a mi vérünkön, s képét a borítal a Hajnóczy, Szentmarjay és Öz

³¹ Az 1803. május 10-i bejegyzés: *Kazinczy* 1987. 273.

³² Ludányi Bay Ferenc (1746?–1820) Bereg-Szatmár vidéki, református vallású köznemesi család sarja, ügyvéd. Előbb a debreceni kerületi tábla ülnöke, majd 1787-ben kinevezték a Királyi Táblára, ahol példátlanul hosszú ideig, 12 évig csak létszámfelületi ülnök, s 1799-ben lett királyi ülnök. 1806-ban megkapta a Szent István-rend középkeresztjét, 1811-ben szepetmvir. Batsányi 1816-os spielbergi vallomásában azt állította, hogy a per folyamán Bay nyíltan szembeszállt a jogügyi igazgatóval: az időközben megsemmisült irat magyar kivonatát l. *Benda* (kiad.) II. 332. Életrajzát l. *Benda* (kiad.) II. 274.

³³ Székelyi Mailáth György (1752–1821) előkelő Hont megyei köznemesi család sarja. 15 éves korában belépett a jezsuita rendbe, 1773-ban, a rend feloszlata után világi pályára ment és jogot tanult. 1781-ben az óbudai kincstári uradalom fiskálisa, 1786-ban táblai ülnök, az 1790-91-es országgyűlésen ő vezette a hivatalos naplót. 1792-ben királyi személynöki, 1795-ben nádori ítélőmester. 1798-ban Nyéki Németh János utódként jogügyi igazgató, 1805-ben udvari tanácsos és kancelláriai előadó, 1808-ban személynök. Bátyja, József 1783-ban grófi címet szerzett. Életrajzát l. *Thaisz András*: Székelyi Majláth György... életírása. = Tudományos Gyűjtemény, 1821, XI, 61–87.; róla l. még *KazLev* II. 496, 519. Rövid életrajza: *Benda* (kiad.) II. 274.

³⁴ Az 1803. május 13-i bejegyzés: *Kazinczy* 1987. 274.

³⁵ Nyéki Németh János (1748?–1807) királyi jogügyi igazgató, azaz a Magyar Kamara kötelékébe tartozó Causarum regalium directoratus officium élén állt, s a per során a Királyi Táblán ő viselte a közvádli tisztelet (hivatali hatáskörére l. Svaiger Emericus Antonius, *Monographia fisci regii*, Veszprém, 1835, kül. 24. skk.). Csallóközi kisnemesi család sarja. 1788-ban lett személynöki ítélőmester. 1792-ben jogügyi igazgató, 1798-ban a bécsi Directorium in Cameralibus publico politis-hez került, 1805-ben a Magyar Kancellárián udvari tanácsos, 1806 végén septemvir. Az 1790–91-es országgyűlésen kezdetben a rendi követeléseknek, illetve az ezeket képviselő magyar arisztokratáknak a híve; erről l. Öz Pál diétai naplóját az alsótábla üléseiről: *Benda* (kiad.) I. 221. Később – látván az erőviszonyok alakulását – az udvar mellé állt. Erről l. még bővebben *Benda* (kiad.) II. 236–237.

³⁶ Kazinczy egy korábbi, alkalmi feljegyzésében ezt rögzítette Németh halálakor („Széphalom, ipsis idibus Martii, 1807.”): „Nyéki Németh János, 1794ben Királyi Ügyek’ Directora, azután a’ Bécsi Finanz Directoriumnál, majd a’ Magyar Cancellariánál Consiliárius, 1803ban Szabolcs Vgyébe küldött küldött Királyi Com[m]issárius, végre Septemvir, megholt Pesten Január. 24dikén, 1807. – Mi rabok Budán 1794nek Decembere oltá 1795nek Júliusáig tőle függöttünk, ’s ő volt Processusunkban az ellentünk dolgozó Prókátor. Gyűlöltetett általunk ’s neve örök átokban van azoknak emlékezetekben, a’ kik szenvedtek. Velem, meg nem tudnám mondani miért, sokszor igen szépen bánt mind Budán még, mind azolta. – 26d. Januáriusban temettettem el, (Lásd a’ Kultsár István hazai Tudósításainak IX. számát) Rosti az ifjú Sárközy levele szerint 25den temettetett el a’ Pesti Ispótyály temetőjében.” (Kazinczy sajátkezü feljegyzése a következő levél után: Sárközy István – Kazinczynak, [Nagybajom], [1807. febr.] – MTA Kt. M. Ir. Lev. 4-r. 30. sz.) A feljegyzésre Czifra Mariann hívta fel a figyelmet.

vérének színére festette. Ki-ki kiismerheté rajta a vért és bort szomjúzóit. Dienes felől tudakozódott, ha testvérem-e? Az aratás felől? Kért, hogy ebédeljek ott. Nagy kontesztációkkal eresztett el.”³⁷ Ezekből a sorokból egyrészt az látszik, hogy Kazinczy – saját szavainak tanúsága szerint – önként kereste fel Némethet, másrészt a találkozás a nemesemberek közötti tisztelgő látogatások koreográfiáját követte, s noha mindketten számontartották, hol és milyen körülmények között találkoztak korábban, a bejegyzés nem ügyész és egykori halálra ítélt feszültségekkel terhes találkozásaként rögzíti az eseményt. S ez még akkor is igen figyelemre méltó, ha nyilván több, mint véletlen, hogy Kazinczy 1803-ban dokumentálható módon egymás után három olyan embert is fölkeres, akik részesei voltak az ellene indított vizsgálatnak és az ítéletnek – mindez összefügghet a fogság időszakát dokumentálni kívánó szándékkal is, amelynek végső eredménye az 1828-ban lezárt³⁸ *Fogságom naplója*.

Kazinczynak a per és a fogság időszakát megörökítő szövegei (a *Fogságom naplója* mellett még meglehetősen sok, különmemű és szétszórt feljegyzés naplóban, levélben) azért érdemelnek különleges figyelmet, mert jóval többről informálnak, mint egy politikai per szubjektív vetülete. Ez a hallatlanul izgalmas és sokrétű elemzést lehetővé tevő forrásanyag a rendi társadalom működésébe és az ebben a keretben természetesnek ható köznemesi mentalitásnak a ritkán feltáruló mélységeibe enged bepillantást. S ebből a szempontból még igen sok felfedeznivalót kínál a *Fogságom naplója* is.

³⁷ Az 1803. október 4-i bejegyzés: *Kazinczy* 1987. 320.

³⁸ Az 1795. február 4-i bejegyzésnél találjuk a következő megjegyzést: „Ezt ma írom 1828. augusztus 24.” *Kazinczy* 2000. 17.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801-1816)

II.¹

Kazinczy célja a fordításokkal; csak remekműveket akar adni nemzete kezébe. – Ízlése a kiválasztásban; kortársai e tekintetben. – Az érzelmesség köti össze az általa fordított írókat. – Rochefoucauld maximáinak fordítása mutatja legjobban, mily célok vezérlik őt a fordításban. – A maximák becse; Kazinczy kevés hatást ért el. – Gessner minden munkái. – Az idillek; *Abel halála*; *Szemíra és Szemin*; későbbi idillek; színművek; *Az első hajós*. – Gessner értéke. – Goethe Kazinczy lelkivilágában; tanítványainak is őt ajánlja első sorban. – Hogyan ítéli meg Kazinczy Goethe műveit? *Stella*; *A' Testvérek*; *Clavigo*; *Egmont*; *Római Carneval*. – Herder és Wieland Kazinczy által fordított munkái: *A' repülő szekér*, *Salamandrine és a' képszobor*.

Kazinczy két nagy célra törekszik fordításaival, hogy a jeles külföldi írók eszmevilágát a magyar közönség elé tárja, és hogy irodalmunk s kivált nyelvünk művelésének az utóbbi 30 év óta tartó korszakos munkáját megkettőztesse.

Az a gondolat vezérli, hogy remekműveket adjon a nemzet kezébe; hogy összes fordításai oly művészi sorozatot tegyenek, amelyben „elgyötrött lelkeink a' való szépnek szemléletében visszavehessék eldült nyugalmodokat 's tisztább, fenntebb régiókba emelkedhessenek.” Csak a *Bácsmegyei* a kivétel. Ezt a „nyavalyás románt” másodsor már nem szívesen adja ki, csak annak a kényszernek engedve, hogy „13 esztendeje várja, sürgeti a' Publicum”, s így kelendőségével életre segítheti azon fordításait is, melyeket a nagyközönség észre sem venne. Pedig épp ezek megjelenése a legfőbb gondja, s ezek miatt kell elnéznie oly munka megjelentét is, amely csak az ifjúságnak tetszhetik. A külföld java termékeit válogatja össze, amelyek immár a művelt nép közkinccsivé lettek. S mivel Kazinczy a nyugati műveltség részesévé akarja tenni nemzetünket, már ifjú kora óta az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy a remekművek fordítása sokkal inkább gyorsítja irodalmunk s nemzeti műveltségünk haladását, mint ha silány eredetű írásra pazarolná idejét s tehetségét. Egy pillanatra sem szédíti el Dugonics népszerűsége. Szerinte az író a nemzet vezére. Aki tolla méltóságát a tömeg tetszéséhez alacsonyítja le, megvesztegeti a jó ízlést, s akaratlanul is akadály lesz az általános művelődésnek. Ő nemzete élén akar haladni s eszmekörét a nyugati népeké szerint bővíteni. Kétkedés nélkül, biztos lépetekkel indul célja felé. Föltétlenül megbízik a saját ízlésében, mert ezt a legjobb iskolában képezte. Ezért annyira meg van győződve kiválasztott íróinak klasszikus becséről, hogy ízlése

¹ E kötetünkben is folytatjuk VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetének közlését, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 296/I-VI. szám alatt található. A *Kazinczy legkiválóbb fordításai* című V. főfejezet második alfejezete ez, amely a kézirat 340-364. oldalán olvasható. Köszönjük a Kézírtatár vezetőjének a folytatólagos közlés lehetőségét. A mű eddig közölt fejezetei a *Széphalom* évkönyv korábbi kötetiben megtalálhatók: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 123-150.; 6. k. 19-47.; 7. k. 173-284.; 9. k. 19-39.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74.; 14. k. 31-43.; 15. k. 17-31. o., 16. k. 73-83. 17. k. 25-34. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

hosszú pályája alatt sem változik, nem is ingadozik. Amiket ifjú korában csodálni tanul, késő öregségében is remekeknek tartja, s például állítja a közönség elé. Gessner hosszabb-rövidebb elbeszéléseit, az idilleket s pásztorregényeit s pásztordramáit, Marmontel kecses regéit, Metastasio klasszikuskodó drámáit, Sterne érzelmességbe sülyyedő rajzait, Goethe és Lessing valódi művészi drámáit, Wieland nagyon elterjedt regényeit, Molière örökbecsű vígjátékait, nem is szólva Klopstocknak korszakos fontosságú *Messias*áról meg Sallustius tömör festésű történelmi képeiről, még kevésbé Shakespeare remekeiről, nemcsak a maga ízlése, hanem az előtte tekintélyben álló kortársainak egyező felfogása szerint is legméltóbbaknak tartja, hogy a magyar elméhez és magyar szívhez alkalmaztassa, hogy irodalmunkba átültesse.

Bármily oldalról tekintjük a külföldi írók e névsorát: kiválasztásuk mindenképp becsületére válik Kazinczynak. Semmi sem mutatja jobban, milyen hasonlíthatatlan ízlése, milyen hatalmas átfogó tekintete, a külföldi irodalmakban milyen gazdag ismerete s nemzeti irodalmunk hiányainak meglátására milyen éles szeme van a széphalmi mesternek. Ugyan ha az akkori divatos olvasmányokhoz, a regényekhez és drámákhoz, nem a Holosovszky, Csery, Czövek, Abrudbányai Szabó, Pálffy s a ma már jórészt elfeledett nevű írók fordításaihoz, Dugonics, Kiss János és Verseghy fordításaihoz és átdolgozásaihoz hasonlítjuk a Kazinczy kiadott fordításait, nem tűnik-e fel azonnal a különbség, amely Kazinczy ízlését, ítéletalkotó tehetségét s a kiváló szellemek nyomdokait fölismerő esztétikai nagy műveltségét majd minden kortársától elválasztja? Csodálhatjuk-e, hogy Kazinczy csak mély megvetéssel tud szólni arról az irodalomról, mely a közönség ízlését rontja, csupán a kiadókat pénzeli, s egy-két névtelen íróat tesz ismertté? Láttuk, mely fércmunkák elégitették ki akkor közönségünk szükségletét.² A nagy számban szinte egyetlen egy sincs, amelynek maradandóbb értéke volna, amely az írói sajátságok közül a csak valamennyire is kiválóbbakat őrizné az utókor számára. Még a Dugonics és némileg Verseghy átdolgozásai is osztoznak a divatos irodalom fogyatkozásaiban, a mulattató olvasmányok minden fölszínességében, hogy ne mondjuk, léhaságában. Mily világosan megkülönböztethető egy öntudatos író működése az olyanétól, aki csak a napi szükségletre vagy a kiadók megrendelésére dolgozik, és semmi nagyobb írói becsvágy nem vezérel! Kazinczy mellett csekély kivétellel mind oly író dolgozik, aki csak azt tudja kiválasztani, ami a sekélyes ízlésű külföldi olvasók színvonalát veszi mérték gyanánt, s oly műveket választ, amelyek az elmét és szívet egyaránt nemesebb gyönyörrel töltik el. De ezzel nem elégszik meg. Arra is tekint, hogy az illető mű tanítson, az erkölcsi fogalmakat nemesítse s a gondolkodás világát gazdagítsa.

E két szempont kapcsolatát alig kísérli meg ekkor magyar író Batsányin, Verseghyn és Kis Jánoson kívül, nem szólva Kármánról, akinek szellemét Goethe termékenyíti meg, és akivel jellemfestő tehetsége messze mögött hagyja minden más magyar íróét. Csak az említetteké irányul a nyugati irodalom nagy alakjaira, kik koruk eszmevilágát művészileg fejezik ki. Batsányi a többi közt Milton és Ossian énekeit tanulmányozza, s emezeket fordítja. Verseghy ismeri a német és francia irodalmat, de valódi klasszikus becsű művet egyet sem ültet át, csak Rousseau, Voltaire és Bern. de Saint-Pierre egy-egy művét, illetőleg ezek egy-egy részletét, fordítja *Gróf Kacsaifalvi László, avagy A' természetes Emberében* (1808), holott az egész regény, mint előadtuk, Lafontaine Ágost Henrik művének átdolgozása. Többi regényében ő is a né-

² A II. fejezet V. részében.

met irodalom selejtes darabjait válogatja össze,³ vagy tán kiadója számára dolgozza át. Kis János szélesebb körből szedi fordítandó műveit; de a nagyon vegyes sorban inkább csak a klasszikus irodalomból választottak a klasszikus becsűek; a német és francia irodalomból átültetettek közt vajmi keveset találunk, ami a kényesebb ízlést is kielégítené. Ezekkel ellentétben Kazinczy minden nagy irodalom színe-javából kiválaszt néhányat, amelyek az akkori művelt közönség ízlésének leginkább megfelelnek, s arra törekszik, hogy ez ízlés nálunk is meghonosodjék. Nincs mit megütköznünk, hogy az ő kiválasztásában mostani ítéletünk nem egészen nyugszik meg; hogy az első rangú író munkái közül nem mindig az első rendű remeket választja, s hogy a ma is nagynak ismert író munkái mellett igen középserű írókét is a klasszikus becsűek közé sorozza. Majd semmit sem von le érdeméből, hogy Shakespeare remekein s Ossian énekein kívül Sterne munkáit is meglátja az angol irodalomban; hogy Molière, Rochefoucauld és Rousseau mellett Marmontelt és Boufflerst is nagy írónak tartja; hogy Goethe és Schiller, Lessing és Herder, Klopstock meg Wieland mellett Gessner minden munkái átültetését tekinti egyik legfőbb feladatának, s hogy végre az olaszból csak Metastasio műveinél állapodik meg. Elég, hogy az angol, francia és német irodalomból a legnagyobbak közül többet megszólaltat egy-egy csoportban, együtt vezeti őket a magyar közönség elé, s művészeti világukat egyszerre mutatja be nemzetének.

Hogy a nagyok mellett jelentéktelen írók munkáit is a közönség kezébe adja, ennek fő oka a XVIII. század végének szellemi áramlata, az érzelmesség, amely régóta uralkodóvá lett Kazinczy ízlésében. Ez irányozza őt, midőn Goethe művei közül is *Stellát*, *Clavigót* és *A' Testvéreket* fordítja le, s Lessingnek is nem *Bölcs Náthánját* választja, holott annak szelleme az ő felvilágosult vallási felfogásával annyira egyezik, hanem a *Miss Sara Sampson*t, *Emilia Galottit* és *Minna von Barnhelmet*, amelyek közelebb állnak a kor szelleméhez. Klopstock, Gessner és Wieland, Sterne, Marmontel és Metastasio szintén e révén jutnak a kiválasztottak közé.

Igazában csak Shakespeare és Rochefoucauld a kivétel. Amannak föltétlen nagyságát nem hirdeti ugyan; nem látja igazán, milyen szellemóriás; de bizonyos ösztönszerű csodálattal forgatja műveit, s Lessing és Wieland nyomán kétségtelenül a legnagyobbak közé sorozza. Nem látja világosan a rendkívüliségét, de azt sejti, hogy valami hasonlíthatatlan helyet foglal el a világirodalomban. Bár Kazinczy ízlését elsősorban a klasszikus szellem irányozza, Shakespeare-t, aki a szellem merő tagadása, már 1787-től fogva a fordítandó írókhoz számítja, s három elsőrangú remekét választja ki e célra: előbb *Macbethet*, most *Hamletet* és *Romeo és Juliát*. S hogy összes fordításai közé nem sikerült egyik darabját sem fölvennie, nem ízlésén s ítéletén múlik, hanem inkább azon, hogy prózában nem akarja, versben pedig nem tudja kellő időre egyiket sem elkészíteni. Legalább a *Hamletet* szerette volna újabb fordításban közreadni, hogy elfeledtesse első hevenyészett fordítását, amelyet a nemzeti felbuzdulás hívott életre, s az a remény, hogy a magyar játékszín ezzel kezdheti előadásait 1790-ben. Később is dolgozott rajta versben és prózában, s még a tragédia 4. felvonásából is fennmaradt egy rész a mű kézirati töredékei között.⁴

De talán egyetlen fordítása sincs Kazinczynak, amelyben annyira szemmel látható volna, milyen célok vezérlik őt ebben a működésében, mint a La Rochefoucauld maximáinak fordítása, elsősorban, hogy próbára tegye a saját nyelve készségét, versenyre kelve nem a maximák

³ Császár E. id. m. 296-302. l. *Irod. tört. Közlemények* 1900. évf. 424-432. l.

⁴ Kazinczy fordításai jegyzéke az *Akad. Értesítő* 1814. 16. l.

írójával, hanem csak német fordítójával. E próbájának sikeréről később szólunk; itt a maximák tartalmi célzatát akarjuk érinteni, amely nem egyéb, mint hogy Kazinczy a nemzet gondolkodása világát bővítse, erkölcsi felfogását szigorúbbá tegye, s önismeretét erősítse. A francia irodalomban különösen nagy hatást tulajdonítanak a maximáknak, s Voltaire azt ítéli róluk, hogy azon művek közé tartoznak, amelyek a francia ízlést leginkább képezték, s elsősorban ezek szoktatták a nemzetet gondolkodásra s gondolatának elven, tiszta s velős kifejezésére.⁵ Még ha nem ismerte is Kazinczy Voltaire-nek ez ítéletét, bizonyos, hogy ő előtte is ez a cél lebeg, mintha Faludi Ferenc régebbi erkölcsi tanításait óhajtaná az újabb írók véleményéhez szabni. La Rochefoucauld Ferenc herceg (1613–1680) XIV. Lajos arany századának egyik híres írója. Nagy szemlélődő, aki bár viharos pályát fut meg, nem annyira a cselekvés embere, mint a inkább a gondolkodásé. Születése, az ifjú szenvedélyei s baráti összeköttetései a polgári háborúba sodorták; de mivel természeténél fogva szemlélődésre volt szoktatva, hiányzott benne a cselekvéshez szükséges határozottság. Amivel akkor jellemezni akarták, hogy minden reggel okoz valami összezördülést, hogy legyen mit estére kibékítenie, szintén szemlélődő természetére illik. Amint elvonulhat a viharos közélet csatapiacáról, s józan okossága minden szenvedélyét legyőzi: régi szemlélődéseit, eleven emlékeit s gazdag tapasztalatait az igazságot kereső bölcs elme őszinteségével fűzi szabatos alakú gondolatokká, s adja nemzete kezébe.⁶ A többször átdolgozott s megjavított maximák számos kiadást értek nemcsak Franciaországban, hanem Drezdában, Carlsruhéban s Bécsben is. „A francziák mohón kapták, s a könyv úgy elterjedt, hogy még a XIX. század elején is minden jobb nevelésű francia könyv nélkül tanulja a’ benne foglalt mondásokat.”⁷

A maximák maradandó becsét a bennük rejlő igazság adja meg. Ez sokféle. Vannak általános érvényű igazságok, melyeket az olvasó első pillanatra felfog, s minden kétség nélkül ilyennek ismer el; más igazságok csak különös esetekre szólnak, s nem egykönnyen fogadhatók el, ismét mások az emberi természet dédelgetettebb sajátságainak kemény bírálata lévén, szinte hangos ellenmondásra találnak. S mégis műélvezetet adnak. Mert bármily szempontból támadják is szerzőjüket, hogy az emberi természetet csak árnyoldaláról ismeri s minden tetünk fő rugójának az önzést hirdeti (amiben támadóinak nincs is igaza): nem igen akad józan ítéletű olvasója, ki be ne vallaná, hogy Rochefoucauld oly éles szemmel vizsgálja gyarlóságainkat, amellyel csak kivételesen gondolkodó elme vizsgálhatja az erkölcsi élet magasra csapó hullámverései között. Rochefoucauld csakugyan lerántja a leplet legjobban takargatott hibáinkról is, nem hogy az emberi rejtelmek nyitját az önszeretben találja meg, hanem csak rámutatson, hogy kevés emberi cselekedet van, amelynek rugója ne az önzés lehetne.⁸ Nem azért tart tükröt elének, hogy finoman megkülönböztető értelmét csillogtassa, hanem hogy az emberi lelket gyógyítsa s erősítse. Azzal védekezik támadói ellen, hogy neki is szabad az embereket olyanoknak látnia, mint az egyházatyáknak, akiknek erkölcsi felfogásával az övé tökéletesen megegyez; mert ő is, mint azok, az embereket az eredendő bűn által megrontott természetek gyászos állapotában vizsgálta. S ezt a védekezést Nisard azzal toldja meg, hogy Rochefoucauld maximáiban egyetlen vád, egyetlen kétség nincs az emberi természet ellen, amelyet a kor nagy

⁵ Kazinczy fordításának Kis János által fordított előszavában, XIX. I.

⁶ *Rèflexisme on sentences et maximes morales*. Paris, Claude Barbin, 1665.

⁷ Kis J. előszava, XIV. I.

⁸ *Rochefoucauld gondolatai*. Francziából fordította és bevezette Béri Gyula. 1895. Budapest, Olcsó K. 347. sz. 171., 173.

hitszónokainál meg nem találhatunk.⁹ Szóval e nagy gondolkodónak ítéletében is megnyugszunk, mihelyt őt saját korába helyezzük vissza. La Rochefoucauld a polgárháború izgalmai és cselszövényei közt vergődő embert látja maga előtt, akinek elhatározásaiban, tetteiben a legtitkosabb rugókat is észreveszi, mert a folytonos felindulások szinte leplezetlenül feltárják az észet és szívet; a képmutatás is elárulja önmagát, az önzés pedig minden nemesnek látszót lealacsonyít, mindent megront.

Tán ez az oka, hogy a maximák e történelmi háttértől megfosztva sehol sem tettek közelről sem oly hatást, mint a franciáknál, kik azoknak – hogy úgy mondjuk – alaki művészete mellett tartalmuk igazságát is jobban érthették, mint bárhol másutt; mert a különös esetekre szólókat is általánosíthatták, megadván nekik a keletkezésük korában rejlő magyarázatot. E könyv a németeknél csak 1785-ben jelenik meg Mobereczker Vilmos Károly fordításában (Bécs és Lipcse), s 4 év múlva Schulz Frigyesében, amelyet Kazinczy is újra lenyomat a maga fordítása mellett. Noha Kazinczy azt írja, hogy fordítása két hónap alatt elfogyott, semmi különösebb hatást nem tesz. Egyedül Csehy József emlékezik róla, mennyit nyert általa nyelvünk, s Kazinczy munkáját herculesinek mondja.¹⁰ Azóta sem igen esett szó e fordításról; pedig Kazinczy másodszor is ki akarta adni, érezvén, hogy műve mind a két célt, amelyekre rámutattunk, derekasan szolgálja. Tartalma jobban hozzá van alkalmazva a magyar észhez, mint Kazinczy bármelyik fordítása. S így azt hinné az ember, hogy a józan magyar értelem kapva kapott legalább az általános érvényű igazságokon, mintha közmondásokat olvasott volna. De épp itt a roppant különbség. La Rochefoucauld-nak még az általános értelmű igazságaiban is annyi finomság, határozott ítéletmondásaiban annyi váratlan, meglepetésszerű, csak mintegy mellékesen oda vetett s mégis fő fontosságúnak tekintett okadás van, hogy a mindennapi élet százados tapasztalataiból kifürkészett igazságokhoz szokott magyar elme bizony nehezen felfoghatóknak s kétes értékűeknek tarthatta azokat. Még inkább ilyeneknek találta a különös esetekre szóló maximákat, amelyeknek megértéséhez amúgy is hiányzott a történelmi háttére a magyar olvasónak, akiben semmi sem volt a XVII. századbeli francia örökös izgalmaiból, kifogyhatlan cselszövényeiből s nem is nagyon takargatott képmutatásaiból. A szűk körű, zárkózott természetű, de egyenes gondolkodású, meg nem vesztegetett erkölcsű magyar olvasó a finoman megkülönböztető s könnyedén szellemes francia ítéleteket úgy szólva csak az elme játékainak tekintette, s alig vette észre, hogy azokban akárhányszor fogyatékos erkölcsünk javítása rejlik. Másfelül pedig a mi olvasóinknak semmiképp sem tetszhetett az emberi természetnek az a komor látása, mely La Rochefoucauld tollát irányozza, midőn erényeinknek sokkal csekélyebb szerepet juttat, mint amennyit mi tulajdonítunk azoknak. Nem volt meg a magyar olvasóban az a bizonyos bölcséleti műveltség, amely észrevette volna az író célzatit, hogy hozzászoktasson bennünket ítéleteink kimondása előtt az okok kutatásához.

De hát az irodalomban mért feledkeznek meg e műről azok, akik Kazinczy ifjúkori fordításait folyvást dicsérik, mikor 9 kötet fordítását nyelvrontásnak tekintik is? Hát ugyan a maximák fordítását nem hozzá sorolhatnák fogsága előtti fordításaihoz, noha valamivel később jelenik meg, mint Marmontel regéinek fordítása? Hisz a fogsága előtti és utáni Kazinczynak ez irányú munkásságát éppen e műve tartja szorosan össze. A maximák tartalma éppen nem volt

⁹ *A francia irodalom története*, fordította Szász Károly; III. köt. Budapest, 1880. 172. l.

¹⁰ *Kazinczy F. Levelezése* VII. köt. 368., 452. l.

alkalmas Kazinczy újításainak oly mértékű forgalomba hozatalára, elterjesztésére, mint például Marmontel regéi, Goethe, Lessing drámái s Wieland regényei. A maximák lehető rövid mondatokban szólnak hozzánk, s itt Kazinczynak is igen csak a közmondások nyelvéhez kellett alkalmazkodnia, s elsősorban a kifejezések világosságára, talpon esetttségére s könnyen érthetőségére törekednie. Ennélfogva nemcsak az idegen szólások átültetésére kevésbé gondolhatott, hanem az újított vagy fölelevenített szók használatára sem. Hogy mégis mennyiben illik e munkája a fordításról fogsága után alkotott elvei keretébe, s mily siker koronázza a német fordítóval megívott versenyét, erről többi fordításainak tárgyalásában szólunk. Itt csak Kazinczynak azon mintaképeihez való kapcsolatáról kívánunk röviden értekezni, akiknek munkáit 9 kötetben napvilágra hozza. Ezen a német irodalomban Gessner, Goethe, Herder, Lessing, Weber és Wieland; Klopstock *Messiásával* most sem boldogul.

Tán valamennyi közt Gessner műveit óhajtja leginkább közrebocsátani.¹¹ E munkája egész írói pályájával össze van kötve. „Gyermeksége első esztendei” óta dolgozik rajta majdnem haláláig. Ezzel állapítja meg írói hírnévét, s az idillek megjelenésétől számítja írói pályáját. S alig hogy az idilleket kiadja, belefog Gessner többi műveinek átültetésébe; nagy részével el is készül még fogsága előtt, dolgozik rajta fogsága alatt is, és aggodalmasan rendelkezik, mitévő legyen kész fordításaival öccse, ha ő élve ki nem szabadulhat. Fogsága után ezeket akarja legelőbb a Festetics gróftól eredménytelenül kért költségen kiadni, s később is külön, nem a többi fordításai közt szeretné napfényre bocsátani. S midőn a húszas években új kiadását tervezi munkáinak: Gessner-fordítását ismét átdolgozza. Egyetlen idegen mintaképének sem írja meg oly szeretettel életét, mint Gessnernek; legtöbb fordítását meg sem mondja, kitől vette; de Gessnert nemcsak megnevezi, hanem vele foglalkozásának is egész történetét adja a fordítás előtt. Az újítás hevesebb harcától kezdve gyakrabban előveszi Sallustius munkáit, s igen széleskörű tanulmányokat tesz, hogy fordítása minél jobban hasonlítson az eredetihez: de Gessner-fordításába belérejtí egész valóját, írói egyéniségét s a magyar stíl kiképzésének legszembetűnőbb eszközeit.

Gessner az 1756-ban megjelent idilljein kívül más nevezetes művekkel is gyarapítja népszerűségét. Egyfelől az idilleket még két ízben folytatja, másfelől a pásztorköltészetnek más fajait is műveli. A XVII. és XVIII. század német költészetét a harvtanas évek végéig egész sereg pásztor költő (Gottsched, Gellert, Gleim, Mylius, Gästner) műveli. A franciák szintén hatása alatt állnak, s éppen az a nagy francia író mutat vele sok közös vonást, aki az egész szellemi áramlatnak központja, Rousseau. Ez áramlat éppen Miller és Gessner által kapja meg Kazinczyt, s ezek révén már teljesen hatása alatt áll, mikor a német költészet nagy alakjait s ez áramlat más képviselőit ismerni tanulja. Hogy az emberi szív ösztöneit kifejtse, s a lelket nemesíteni törekedjék, Gessner után indul, mintha csakugyan meggyőzte volna Herder, aki éppen e célra ajánlotta Gessnert olvasmányul. A magyar közönségnek is ezért kívánta Kazinczy kezébe adni a saját olvasatából. Mert oly nagy becsű művek, amilyeneknek Gessner munkáit tartja, minden művészetüket elvesztik a Kónyi János és Nagy Sámuel¹² kezei közt. S tekintve, hogy Gessner munkái közül a *Daphnis*, *Ábel halála* és *Az első hajós* talán még inkább tetszetek külföldön, mint az idillek, Ka-

¹¹ L. az I. köt. 205–214. l.

¹² L. az I. köt. 203. l. - Fürst Kálmán: *Gessner Salamon* című derék tanulmányában (Bpest, 1898) azt állítja, hogy Kónyinak az *Ábel halála* fordítása 1772-ben megjelent, ez tévedés, csak 3 év múlva jelent meg. Helyre is igazítja Fürst e tévedést. *Irodalomtörténeti Közlem.*, 1900. évf. 178. l. V. ö. Császár E. *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, Budapest, 1913. 98–99. l.

zinczy sem mulaszthatja el ezek átültetését, illetőleg kiadását. Az első pásztorregénynek, a másodikat prózai bibliai eposznak tartják, a harmadikat leghelyesebben idilli regének mondhatjuk.¹³

A három könyvre osztott *Daphnis* nem egyéb mint *Daphnis* és *Phyllis* szerelmi boldogságának elbeszélése. A boldogság teljesülése elé ugyan akadályok gördülnek, egy kikoszarozott vetélytárs előbb az ifjút a leány előtt, majd meg ezt az ifjút előtt el akarja áztatni, de eredménytelenül; a félreértés könnyűszerrel kiderül, a szerelmesek a környék ifjainak részvételével megtarthatják menyegzőjüket, énekkel, tánccal, himnuszokkal és lakodalmas versekkel. E pásztorregény eredetijét Gessner Longus bizánci írótól vette, kinek 1498-ban kiadott *Daphnis és Chloe* című elbeszélését Amyot Jakab francia fordításában apja könyvtárából olvasta. Ezzel kezdi Gessner írói pályáját 1754-ben, bár neve mintegy három év óta már nem ismeretlen az irodalomban. Azóta munkái rövid időközökben követték egymást: a már tárgyalt idillek (1756), Bodmer elbeszélésének befejezése az *Inkel és Yarike* (1756), de ezt Kazinczy nem fordítja, mert – mint mondja – Gessner sem vette föl eredeti művei közé. Két év múlva az *Ábel halála* teszi nevét sokkal népszerűbbé, s 1762-ben összegyűjtött műveit bocsátja napvilágra 4 kötetben. Az utolsó kötetben 2 pásztor dráma is van, ti. *Evander és Aleimna* meg *Erászt*. Ugyancsak ekkor jelenik meg egy töredéke, *Semira és Semin*, s valamennyi közt legkülönbnek tartott műve, *Az első hajós*. Az idillekhez még ezután két ízben ad újabbakat, utoljára 1772-ben.

Az Ábel halálában Gessner az ismeretes bibliai történetet beszéli el, miközben a szerelem, az egymáshoz ragaszkodás érzelmeit szokott finom ecsetével festi. Magát a gyilkosságot határozottan nagyobb erővel, jellemzőbb vonásokkal tárja elénk, kivált pedig Kain lekiismeretbeli furdalásait, aki hiába akar menekülni az őt kínzó rémektől: „a' gyötrelmek egész tengere hull reája”. A szülők fájdalmát hasonlóképp művészi ecsettel rajzolja, s e néhány szép részéért könnyen megbocsátott az akkori olvasó, hogy az egész 5 énekre osztott prózai eposznak voltaképp nincs cselekménye. Gessner csak az emberi gonosz hajlamot akarta költői képben megrajzolni olyan zengzetes, behízelgő nyelven, amely népszerűségének fő oka. A német költőkön leginkább Klopstock s részben Bodmer hatása alatt szinte valami beteges láz vesz erőt, hogy annyian megpróbálkoznak az úgy nevezett *patriarchadák* írásával. Gessner is így fog az *Ábel halálába*, s részben e költői iránynak köszönheti hírnevét. Hogy ez eposza nemcsak a németeknél, hanem a franciáknál is annyira tetszett, minden valószínűség szerint nagyon hozzájárult Kazinczy azon sokat megrótt szokásához, hogy verses műveket prózában fordított.

A *Szemira és Szemin* valószínűleg prózai eposz töredéke, voltaképp csak egyetlen jelenet rajza. A két boldog szerető egy roppant hullám csapdosta szirten reményt veszelve néz szembe a halállal, s egymással összelelkezve, egymás hűségében vigasztelve együtt sodorja őket a hullám sírjukba. Annyiban kiválik Gessner művei közül, hogy ebben a szerelmi boldogságnak a halál vet véget. A legtöbb kisebb-nagyobb idilljében, regényében, drámájában az ifjú pár szerelme házasságra vezet. Ezt látjuk *Az első hajósban* is, amelyet ma is legjobb művének mondanak. Milon özvegye, Szemira, egy magános szigeten él gyönyörű leánykájával, Melidával. Semmiféle embertársuk nincs, és az anya vigyázton vigyáz, hogy Melida semmit se sejtessen eredete felől. Pedig amint a leány 16 éves: gondolkodni kezd származásáról. Látja, hogy a szigeten minden élőlény a maga fajtájával társalog, mulat, szeretkezik; látja, hogy az ég madarai meg a bárányok, kecs-

¹³ Tompa is regének mondja az ennek alapján írt *Vitorlás csiga* című költeményét.

kék mind szaporodnak, csak ők maradnak mindég ketten. „Ah – sóhajt fel, kérdőre fogván anyját – miért tagadták-meg egyedül mitőlünk a’ szaporodás’ örömeit az Istenek!” Amint egyszer a leánynak vágyai ébrednek, anyja többé el nem bírja hallgattatni. A szigettel átellenben egy deli ifjú él, kinek apja sokszor beszélte: mily nagy rettegésben voltak, midőn Milon kalyibáját a kis szigettel együtt elszakította tőlük a „megzúdult tenger”. Talán még él a derék házaspár, s talán „a’ szép Melida szebben virágzik a szomorú magányában, mint mind azok, a’ kiket emberi szemek csudálnak”. E szavak az ifjúra rendkívüli hatással vannak. Többé nincs nyugalma, míg ki nem találja a módját, miképp jusson a mondott szigetre. Egy üreges fatörzsön nyulat lát úszni. E látvány nyitjára vezeti a hajózásnak. Tovább vájja a fa törzsét, s íme kész az első hajó. A mitológiai hatalmak segítségével megérkezik a szigetre, megszeretik egymást Melidával, boldogul élnek, s maradékaik derék hajósok lesznek. Az *Ábel halála* mellett ezt a regét olvasták legtöbbször, s kivált az eszmélni, elmélkedni kezdő leány alakja tetszett, akit akkor még elég naivnak tekintettek. Ma már kissé tudakosnak, hogy ne mondjuk: egy kicsit rafináltnak látjuk.

A már tárgyalt idilleken kívül a később írt idillek valamivel ugyan változatosabbak, de egyszersmind mesterkéltőbbek is. Tartalmilag nincs miért róluk bővebben szólni, ha csak azt nem említjük, hogy Gessner ezek közt az *Őszi reggel*ben saját családi életének állít emléket. Az utolsók egyike, *A’ fa lába*, amelyről Goethe azt mondja, hogy többet ér, mint 100 elefántcsont színű nimfa lábacska.¹⁴ A két pásztordráma, melyről fentebb említést tettünk, szintén csekély becsű. Nagyon kisszerű cselekvény, hosszú érzelgő magán- és párbeszéd meg szerelmi ömlengések jellemzik a pásztordramákat általán, s Gessneréi sem kivételek. Az elsőben, az *Esander és Aleimában* a városi életet gúnyolja Gessner, a másodikban az ártatlanság megdicsőítését célozza, s a becsületes szegénységet jutalmazza. Mindkettő csupa érzékeny jelenet. Valószínű, hogy az ilyenekre való tekintettel mondja Herder Gessnerről, hogy erkölcsi eszményt választott magának, amelyhez minden művében hű marad.¹⁵ Részben ez magyarázza meg Kazinczy régi törekvését, hogy Gessner minden művét nemzete kezébe adja. Láttuk, mennyire megfelelt a Gessner mesterkelt, képzelt világa Kazinczy eszményi irányának, s mennyire felolvadt saját szíve az idillek személyeinek érzelgős boldogságában, s mennyire tetszetek neki az elbeszélések borzasztóan egyhangú, fölötte unalmas háttere, a megfinomított természet mindig enyhe éghajlatával, csöndes kunyhájával, kies tájon kigyózdó patakjával, hús ligeteivel, mezei virágaival és szelíd hajlású dombocskáival. Ebben a világban minden eszményített, mint a természet. Az embereknek nincs semmi hibájuk. Valamennyi a jószívűség, jámborság és emberiség tökéletes képviselője. Csak egyetlen gonosz van köztük, Kain; azonban lelkiismeret-furdalásai ezt is eléggé megbüntetik. Különben Gessner személyei előtt rejtély a gonoszság. De a keresztény vallás ismeretlen előttük. Ez a XVII. század felvilágosodottságához nem illett volna. Minden hőse típus, semmi egyéni vonás nincs benne. Csak a lágy szívűségnek s érzelgősségnek különböző foka választja el nagyobb műveinek szereplőit egymástól. Külső életük is egyhangú, hisz mindegyik jámbor pásztor, egy a foglalkozása, életmódja, sóhaja, öröme, boldogsága. Az emberi lélek erősebb, nyersebb tulajdonságai ismeretlenek előttük. A férfiakban sincs semmi férfias erő, a nőkben csak az örök eszmények élnek. Gessner műveit ismerve érthetőbbé válik előttünk egyrészt a XVII. század emberies gondolkozása, a szabadkőművesség s egyéb titkos társasá-

¹⁴ Idézi Fürst A. 102. l.

¹⁵ Idézi Kobertsein Á. *Grundriss der deutschen National-Literatur*; Leipzig, 1866. III. 13. 2657. l.

gok virágzása és a vallási közöny; másrészt Kazinczy egész szellemi világa, lelki nemessége, érzékeny szíve s művelt nőismerőseiben az örök nőiség eszményeiért való olthatatlan lelkesedése.

Gessner költészete az irodalomban is hódít. Mint Goethe mondja: „Az idylleket czélzata nagyon elharapódzik. Gessner költészetének jellemnélkülisége, a mellett nagy bája és gyermekies bensősége mindenkivel azt hitette el, hogy ő is tudna hasonlót írni.”¹⁶ Egész csoport pásztorköltő utánozza, kiknek ma már neve sem ismeretes. Goethe, Schiller aztán Gessner értékét is a megfelelő színvonalra szállítják. Schiller már a nagyon megváltozott ízlést s a valódi művészi felfogást fejezi ki, midőn azt írja, hogy „Gessner pásztorai sem természetességökkel, sem a valóság utánzásával nem gyönyörködtethetnek, mert ahhoz nincs is eszményi alakjuk; de mint eszmények sem elégíthetnek ki a gondolat végtelenségével, mert nagyon is szegényes teremtsék.”¹⁷ De azért Schiller is elismeri, hogy Gessner bizonyos pontig tetszik a közönségnek, mivel a naivat s érzelmet össze szándékozott olvasztani; de mert egyik iránnyt sem találja el teljes, a művelt ízlésű olvasó most már nem is keres benne semmi érdekeset.¹⁸

Kazinczy nem osztozik Schiller véleményében. Első hatásától nem tud megszabadulni, hiába hódítja meg Goethe és Schiller klasszicizmusa. S ez bizonyos tekintetben jól történt. A magyar próza fejlődésében egy fokot nem tudnánk mivel kitölteni. Mert Gessner műveinek két (a kiadás II. és III.) kötete Kazinczy fordításai között is a legelső helyek egyikét foglalja el. Minden során meglátszik, mily huzamosan, aggodalmasan s mily finom érzékkel, mily művészi becsvággyal simítja a fordító az eredetihez nyelvünket, hogy annak semmi árnyalatát veszendőbe menni ne hagyja. E törekvése ugyan minden fordításában észrevehető, de Sallustius kivéve sehol annyira mint ebben, sikerét pedig egyetlen fordítása haladja meg. Pedig mióta Goethével megismerkedik, s művei közül néhányat a fordítását is elhatározza, egy író [sem] óhajt a hódításban részt venni az újabbak közül méltóbban s az eredetihez méltóbban megszólaltatni, mint Goethét. De az elért siker nincs arányban igyekezetével. Egyetlen nagy német írónak sem próbálja annyi művét magyarra fordítani, s egyetlen német író eszméit és gondolatait sem utánozza oly feltűnőleg. Senkinek az ízlése sem oly föltétlenül követendő, amely után mindég biztosra indulhatni. Ifjú korában Klopstock a bálványa Kazinczynak; nagyon correct írónak tartja, több munkáját fordítja, s izgató törekvéseiben sok hasznát veszi; de pályája második felében Goethehez csak egyszer meri hasonlítani.¹⁹

Kezdő író korában nem veszi észre Goethe nagyságát. De hogy a *Stellát* már 1790-ben fordítja, s a következő év áprilisában bevégezi, azt mutatja, hogy a német klasszikus költők kiválóságát korán megsejti. Azonban csak fogsága alatt és után 2-3 év múlva változik meg esztétikai felfogása. Goethét már 1804 elején a legnagyobb költők közé sorozza, de még hol Klopstockkal és Schillerrel, hol Lessinggel, Wielanddal és Matthisonnal állítja egy sorba.²⁰ Hanem 1806. jún. 10-én arra kéri Cserey Farkast, hogy a saját és Kazinczy felesége nevében

¹⁶ *Dichtung und Wahrheit* VIII. könyve, 76. l. Dünther-féle *Deutsche Nat. Literatur* hist. krit. Ausgabe, XVIII. köt. Idézi Fürst A. 125. l. a hely megnevezése nélkül.

¹⁷ *Über naive u. sentimentalische Dichtung*, 1795. uo. CXIX. l. 397-8. l. Idézi Fürst A. a hely megnevezése nélkül. 190. l.

¹⁸ Fürst A. 131. l.

¹⁹ *Kazinczy F. Levelezése* IV. köt. 551. l.

²⁰ 1809. jan. 23-i levelében írja, hogy évekkal azelőtt már kiveszekedett a pesti írókkal azon kérdésen, ki a legnagyobb német költő, s hogy Kazinczy már Goethét vallotta elsőnek. De ez az adata aligha elfogadható, mert egykorú levelekben ennek nincs nyoma. Ez a vita csak 1803-diki pesti látogatásakor lehetett, de akkori levelei közt hiába keressünk valami hasonló adatot, emlékező tehetsége cserben hagyta. *Levelezése* VI. köt. 194-5. l.

rendelje meg Goethe összes művei kiadását, hadd lássák a németek, hogy nekünk is mosolyognak a műzsák. S megtudván a következő évben, hogy a németek közül 1268 megrendelő jelentkezik, nálunk pedig csak ő és Cserey (mert Hartleben harmadik példány megrendelése csak „nyerészkedő számítás”): szégyenpír futja el arcát nemzete alacsony ízlése miatt. Most már ritkábban hasonlítja a legnagyobb német írókat is Goethehez; de megesik, hogy őt és Schillert mondja a legfőbb példányoknak, máskor meg Klopstockot és Goethét „minden német Íróknak elejekbe teszi”. Hanem 1808-tól fogva Goethét a német irodalom legnagyobb alakjának hirdeti. Őt szereti legjobban minden német író közt; *az én Goethém*, így beszél róla. Ha egy varázsbót azzá változtatná át, amivé óhajt lenni, a magyarok Goetheje szeretne lenni. Mily utolérhetetlen ember ő! Ki ír úgy a németek közt? S óhajtván kérni Rumytól 1807. október 17-én. Örvendve hallja már 1806-ban, hogy Cserey Farkas megszerzi Goethe arcképét, legalább ha ő Erdélybe látogat, megismerheti azt az író, akit az újabbak közt legjobban szeret. Elismerem – úgy mond – hogy „Schiller is igen nagy, igen nagy Herder is, de Goethe egyetlen”; ő egymaga „nekem Lessing, Klopstock, Wieland, Schiller és Herder”. Szerinte a német irodalom semmit sem mutathat, amit Goethe műveihez hasonlítani lehetne, pedig sok és nagy remekekkel dicsekszik. Ő valódi Proteus, aki minden lehet, ami akar és mégis mindenütt Goethe. Elborzad, midőn Berzeviczy Gergely Kovegartent Goethe elé teszi, holott Goethe a legelső német író és utána, még pedig jóval utána Schiller és Matthisson. Németország is így ítél, nálunk pedig Schedius és Szemere. Kazinczy ekkor Klopstockot, Wielandot s némely művei után Bürgert és Vosst egy sorba teszi Schillerrel. Nincs német író, akinek dicsősége oly vakító fénnel ragyogna előtte, mint Goetheé. Hosszan és hevesen vitatja Dessewffyvel szemben az ő nagyságát. Dessewffy – csodálatos – Kotzebue eredetiségét s képzeletének gazdagságát többre becsüli Goetheénél, akit ő is, mint később Petőfi, hidegnek tart. Kazinczy Kotzebuet csak másolónak tekint Goethe mellett, és sértődve szakítja szét a két író közt méltatlanul felállított hasonlatot. S érdekes, hogy minél tovább tart a vita, annál jobban meghajlik Dessewffy is Goethe nagysága előtt, bár oly föltétlenül nagyak soha sem ismeri el, mint barátja.

A tízes évektől fogva az ifjú íróknak is Goethét ajánlja; ez az ő bálvány. Gyönyörű világ az, amellyel műveiből megismerkedhetünk; lehetetlen szebb lelkeket képzelni. Mértéktelen magasztalással szól róla mint emberről is, kivált 1806-ban kötött házasságáról. Bölöni Farkas Sándornak írja, hogy Goethével, Goethével s ismét csak Goethével ismerkedjek meg; tanulmányozza a többi nagyokat is, de Goethét elsősorban; amazoknak félve higgyen, ennek, aki-ben görög lélek lakik, vaktában. „Virít rajta minden – írja –, ő öszve kötö a’ férjfiúi erőt és az ifjú kor’ szépségét”. Az egész európai irodalomban hiába keresné Goethe munkáinak párját. Még 1829-ben is felsikolt, midőn Toldy levelében azt olvassa, hogy Toldy félóráig lehetett Goethénél „meleg nyájassággal fogadtatva”.²¹

Jóllehet azonban Kazinczy ily kivételes lángelmének tartja Goethét, munkáit nem tudja igaz alapossággal értékelni. Előtte minden műve felséges, isteni: római elégiái, epigrammjai, drámái, a *Római Karnevál* is. Kisebb költeményei közül többet (*Asan aga, A’ művész reggeli dala, Az első vesztesség, Prometheus* stb.) lefordít, de a fordításai eredeti verseinél is gyarlóbbak. Drámáit legjobban ismeri, de fogsága előtt inkább csak azokat szereti, amelyeket Goethe a Werther-korszakban

²¹ Uo. III. k. 152. 256. 376. 387. I. IV. k. 479. 551. I. V. k. 195. I. VII. k. 122. 135. 182. 495. I. VIII. k. 380. 430. I. XIII. k. 241. I. XV. k. 136. 182. I. XVII. k. 124-5. I. XXI. k. 186. I.

írt: a *Clavigót*, *Stellát* és *A' Testvéreket*. Igaza van Czeizel Jánosnak, hogy Kazinczy e tekintetben nem tud a dolgok velejére hatni.²² Midőn e most említett műveket, aztán *Egmontot* és *Iphigeniát* együttesen magasztalja, nem tudja, mily nagy változás esett Goethe ízlésében s felfogásában. De azt jól látja, hogy Goethe ez utóbbiakban a görög szellem kifejezője, a német klasszicizmus első képviselője. Az *Iphigenia* szerinte a drámai művészet csúcspontján áll. 1811-ben határozza el az *Egmont* magyarra fordítását, s e szándékáról sokáig nem mond le, még 1817. jún. 15-én is úgy beszél e tervről, mint amelyet meg akar valósítani. Helyes, hogy az *Iphigeniát* a leggörögőbb német tragédiának tartja; bár természetesen ismét túlzás, hogy Euripides hasonló tárgyú tragédiájánál is görögobbnek hirdeti; de nagyot hibáz, midőn a *Clavigót*, *Stellát* s *A' Testvéreket* is oly kiváló költői alkotásoknak nézi, amelyek sokkal többet érnek, mint mindaz, amit a német irodalomban olvasott.²³ Csak a pillanat heve sugallhatja neki ezt az elszólást, s nem tekinthetjük megfontolt ítéletnek, amely Lessing s még inkább Schiller költői nagyságáról megfedkezik. Mert midőn Berzsenyi később tancsért fordul hozzája: kit tanulmányozzon és különösen kit utánozzon, ha tragédiát akar írni; Kazinczy Schillert ajánlja, és különösebben kiemeli, mennyire méltó az utánzásra. Schillernek a *Don Carlos*-át becsüli legtöbbször, de alighanem csak a királyfi és Erzsébet szerelme, valamint a királyfi és Posa barátsága s nem annyira II. Fülöp s a németalföldi szabadságharc megrázó összeütközései miatt. Kazinczynek a költészetben nincs elég érzéke a nemzeti küzdelmek iránt, mintha mindaz, ami a nemzeti érzés-rétege alól felszakad, elhomályosítaná előtte a tiszta emberit, a költői művészetnek szerinte egyetlen méltó tárgyát. Goethe művei közt is jobbára e szempontból válogat. Ezért becsüli többre a *Hermann és Dorothea*-nál a töredék *Achilleust*. A drámák közt *Tassót* nem is említi, a *Faustot* pedig csak mellékesen. A Werther-korszak hangulata, melytől Kazinczy soha sem tud teljesen megszabadulni, összevegyül nála a klasszikus szellem tanulmányainak hatásával, s ez alapon mond ítéletet a német költői termékekről; de ítéletét nem szabad egészen megfontolt ítéletnek tekintenünk. Azonban akkor nálunk hasonlíthatatlan művelt ízlésének elég beszélő tanúja, hogy egyáltalán a nagy német írók s elsősorban Goethe mellett kardoskodik, mikor még Németországban is Kotzebue van divatban, s nálunk még egy Dessewffy József gr. is ennek nyújtja a pálmát.

Egyébiránt Goethe drámáit különféle szempontból becsüli: *Stellát* és *A' Testvéreket* azért, mert érzékeny játékok, szívre ható eseményt adnak elő, s édes könnyeket csálnak az olvasó szeméből. A *Stella* „nem gonosz, de gyenge vétkest” mutat be, s ennek botlása nyújtja a tanulságot, mint Kazinczy a hozzáírt prológban mondja. Emellett olasz vagy spanyol szellem érzik ki belőle. A *Clavigo* „német szókkal írt francia munka”, *Faustban* az angol. *Iphigeniában* pedig a görög szellem van megtestesítve.²⁴ De feltűnő, hogy bár az *Iphigeniát* Kazinczy annyira magasztalja, mégsem ezt fordítja le, hanem az *Egmontot*, amelyet néha amavval egy sorba tesz, de nem mondja: mi okból tartja oly kiválónak. Czeizel azt véli, hogy Kazinczyt nem annyira a mű politikai vonatkozásai ragadják meg, mint inkább *Egmont* szerelme. Ezt bajos ily határozottan állítani. Sőt midőn *Egmont* jellemét dicsőíti Kazinczy s midőn a saját jellemét is szereti *Egmontéhoz* hasonlítani: a politikai érdek harca is megkapja, csak nem meri megvallani. Ezt annál is inkább gondoljuk, mivel Goethe drámái közül éppen ezt ajánlja az ifjú Wesselényi-

²² Tanulmánya a Heinrich-émlékkönyvben, szerk. Gragger R. Budapest, 1912. 92-184. l.

²³ Kazinczy F. *Levelezése* VII. köt. 122. l.

²⁴ Uo. XVII. k. 125. l.

nek, hogy elmélkedjék Egmont jellemének egyenességére s Oraniai Vilmos „hajlósága” következményeiről.

Előadtuk, hogy Kazinczy először a *Stellát* fordítja, illetőleg készíti sajtó alá Goethe drámái közül.²⁵ Később ezt is újra átdolgozza, s 1810-ben az a célja, hogy ezzel együtt a *Halászléány* s a *Jery és Bätely* [?] fordítását egy kötetben kiadja. Az iránt nem áztatja magát, hogy a *Stella* kiadására a cenzori engedélyt nem könnyű lesz megszerezni. Igaz ugyan, hogy a németeknél közkezen forog, de színre hozatala Hamburgban is, Berlinben is be van tiltva.²⁶ Mert a közvélekedés az, hogy Goethe e művében a kétnejséget védi s igazolja, tehát a Werthernek valóságos torz képmása.²⁷ Fernando minden igaz ok nélkül elhagyja feleségét, Ceciliát s kisleányát, és csupán a szenvedély gyönyöre kapcsolja Stellához. A két nő találkozáskor kiderül, hogy mind a ketten egyet szeretnek. Fernandónak megcsúsz a szíve volt feleségén, fölébred benne a kötelesség szava; el akar vele szökni, de most meg felesége érthetetlen módon arra szánja magát, hogy megosztja hitvesi jogait Stellával, s Fernando mind a kettőt keblére ölelve szól: Enyémek! enyémek! Mire Stella hozzá simulva így felel: Tied vagyok! Cecilia hasonlóan magához szorítván Fernandót, kiált: Tied vagyok! Látnivaló, hogy itt egy hatalmas drámai összeütközés magva rejlik a kötelesség és szenvedély szembeállításában, de Goethe nem használja fel a kínálkozó alkalmat, inkább hajlandó a keresztény világ erkölcsi törvényeit megsérteni. Később maga Goethe is rágondolja magát a befejezés átalakítására, s a megoldhatlan bonyodalomból Fernando csak úgy tud kiszabadulni, hogy meglövi magát, Stella pedig méreggel vet véget életének.²⁸ De bárhogyan ítéljük e műről, bizonyos, hogy Goethének leggyöngébb művei közé sorozhatjuk, ha csupán meséjét tekintjük. Lewer azt mondja, hogy nagy költő soha sem írt silányabb munkát.²⁹ De a cselekvény fölépítése, kidolgozása és nyelve nem méltatlan Goethehez. Kazinczy az eredeti kiadást fordítja, s tán tudomást sem vesz Goethe átalakításáról. S hogy a cenzor vizsga szemét kikerülje, a darab címét *Estelle*-re változtatja, s a hozzáírt prológból Tháliával a természet és társadalmi rend ellen vétkezők megtorlását hirdetteti. Kazinczy „nem gonosz, csak gyenge vétkesnek hiszi” Fernandót, s nyilván nem is érzi szükségét, hogy a csomó megoldásában változás essék, mintha a keresztény világnézet a költői igazságszolgáltatásban tekintetbe se jöhetne.

A *Stellával* egy időben fordítja *A' Testvéreket*.³⁰ Ezt Goethe 1776 októberében kevés nap alatt írja a weimari herceg műkedvelő színháza számára egyéb vígjátékokkal és dalművekkel együtt, de csak 1787-ben adja ki. Egyfelvonásos érzékeny játék; mindössze 4 személy szerepel benne. Egy kereskedő elhunyt kedvesének a leányát tartja magánál mint édestestvérét. A leány nemcsak ápolja képzelt bátyját, hanem vonzódik is hozzá, s midőn bátyjának egy hitelezője megkéri kezét, bátyja is kinyilatkoztatja, amit régóta titkol, hogy a leány nem testvére, hogy őt szereti, s feleségül óhajtja venni. Kazinczy ennél – úgy mond – édesebb kis darabot nem ismer, ez neki valóságos szerelme. A fordítás első kéziratát valószínűleg Szentgyörgyinek adja, de fogságában újradolgozza, s Kis Jánosnak és Németh Lászlónak akarja ajánlani, midőn az Egy-

²⁵ E mű I. köt. 439–441. I. Vö. Császár E. *A német költészet hatása* c. id. m. 100. l.

²⁶ Koberstein id. m. III. köt. 3088. l.

²⁷ R. Koenig: *Deutsche Literaturgeschichte* (XXV.) Jubiläum-Ausgabe, II. B. Bielfeld u. Leipzig, 1895. 27. l.

²⁸ Uo.

²⁹ *Goethe élete*, ford. Szász K. Budapest, 1874. I. köt. 275–77. l.

³⁰ *Kazinczy F. Levelezése* II. k. 298. 341. l. Császár E. id. m. 100. l. a fordítás idejét 1790-re teszi, holott Kazinczy csak 1793. júl. 27. tudósít e művéről mint kész vagy készülő fordításról.

veleg *Írásokat* először szerkeszti sajtó alá. A darabot annyiban nemzetiesíti, hogy a kereskedőt kassaivá teszi, s a harmadik személynek is magyaros nevet ad.

A harmadik drámát, a *Clavigót* szintén még ifjú korában megszereti. Goethe e szomorújátékát a Gervek Antóniának adott ígérete szerint rövid 7-8 nap alatt írta Beaumarchaisnak 1774 februárjában megjelent emlékiratai alapján. Goethe maga így említi ezt egyik levelében: Szomorújátékot írtam, *Clavigót*, egy újkori adomát, a lehető legnagyobb egyszerűséggel s mélyen érzett igazsággal alkotva drámává.³¹ Az emlékiratot néhol nagyon szorosán felhasználja, Kolnig szerint a II. felvonásban szóról szóra követi.³² Még akkor egészet Werther hangulatában él, hisz egyazon évben adja ki mind a kettőt. Tárgyválasztásban s jellemrajzban Lessing *Galotti Emiliájához* közeledik vele, s mint dráma az első sikerültebb műve Goethének, bár kétségtelen, hogy a *Gözztől* mind a fogalmazás művészetére, mind a kidolgozásra nézve nagyon messze marad.³³ Goethe itt már művészi ecsettel rajzolja Clavigót, a gyöngye jellemű nagyravágyót, ki a hivatalok rangfokozatain emelkedni akar, de Marihoz, a szegény leányhoz vonzó szerelme, amely szegényebb napjaiban boldogsága volt, megakadályozza. Beaumarchaisnak, Mari bátyjának kényszere visszafordítja szívét a leányhoz, de barátja, Carlos hideg gúnyja s a nagyravágyás ördöge által elszedítve ismét hűtlenné válik Marihoz, és ez megtört szívvel vesz búcsút a világtól, megértvén kedvese érzéseit. A dráma utolsó felvonását Lewer nagyon közönségesnek és szegényesnek tartja, csak hozzá van toldva a drámához, és nem a cselekvényből sarjadt.³⁴ Ez ítéletet nagyon szigorúnak tartjuk ugyan, de nem tagadható, hogy az utolsó találkozás jelenete csak a véletlen következményetül van feltüntetve. De a drámai helyzetek mindenütt megkapók, az összetütközés tökéletes, és a bonyodalom megoldása világos és igazolt. Maga Goethe, mint Jacobinak írja, el akarta kritikai késével választani a kölcsönzött, illetőleg fordított részt az egész darabtól; de óvakodott megcsonkítani, s nem annyira meséjén, mint inkább szerkezetén halálos sebet ejteni. De később is meghagyta eredeti állapotában, s barátja, Rerck kicsinylő észrevételei ellen is védte.

Kazinczy 1786-diki bécsi időzésekor látja a *Clavigo* előadását, Brockmanntól játszva Beaumarchaist, de csak mintegy 12 év múlva fordítja el. Ha a magyar sz. korona szobájának pitvarában írt s Prónay b.-hoz intézett híres ajánló levelének hitelt adhatunk, Ivánkai Vitéz már 1790-ben lefordítja e művet, azonban e fordítás ma már nem ismeretes. A múlt század elején Döbrentei is belefog lefordításába, de látván, mennyire nem hasonlít fordítása az eredetihez, abba hagyja munkáját.³⁵ Kazinczy, ha bele is kezd 1794-ben fordításába, csak 1797 novemberében írja, hogy dolgozata kész, és szeretné Kis Jánosnak küldeni. Öccsénél, Józsefnél rendelkezik iránta. Kiszabadulása után a legelőbb kiadandó fordítások közé sorozza, s bírálatra akarja küldeni Kis Jánosnak. Első kiadásakor Kisfaludy Sándornak óhajtja ajánlani. A többi Goethe-i darabbal együtt ezt is átdolgozza, s így jelenik meg e most tárgyalt három dráma a nagy kiadás V. kötetében. Még az Egmontot szerette volna hozzájuk adni, hogy Goethének mind a négy darabja egy kötetben legyen, de a kiadó érthetetlen okból nem hajlott kérésére, bár így az V. kötet vékonyabb maradt, mint a többiek.

³¹ Koberstein id. m. II. k. 1554. l.

³² Id. m. 23. l. Schmidt I. *Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland*, II. B. 605. l.

³³ Koberstein id. m. uo.

³⁴ Id. műve 238-244. l.

³⁵ Kazinczy F. *Levelezése* II. köt. 95. l. Császár E. id. m. 100. l.

Az *Egmont* tudvalevőleg Goethe fejlődésének két korszakát köti össze, a Sturm und Drangot és a klasszikus kort.³⁶ Még 1775-ben kezdi, de csak olasz földön fejezi be két klasszikus tragédiájával, az *Iphigeniával* és a *Tasso*val együtt. A német irodalomtörténet-írók szerint Goethe a főhős tragikumát a szabadságszerető németalföldiek és a zsarnokság képviselője, II. Fülöp közti összeütközésből akarta kifejleszteni;³⁷ de a kidolgozás közben Egmont és Klárka viszonyát tette a cselekvény központjává, s így a tragikum a személyek belső életéből fejlődik ki. Voltaképp Goethe a történelmi és szerelmi indítékot össze akarta olvasztani, s a befejezésben Egmont szerelmét a szabadság jelképéül tüntetni fel. Midőn ti. Egmont megtudja halálos ítéletét, s Alba fia, Ferdinánd is kijelenti, hogy számára nincs mentség, visszanyervén lelki erejét, mély álomba merül, amelyben Klárka mint a németalföldiek szabadságának védszellemé jelenik meg előtte, s a szabadságot kivívott hős koszorúját lebegtetni feje fölött, miközben távolról tábori zene hallatszik. Ezért Schiller minden elismerése mellett is nem egy kifogást tesz e mű ellen. Megtámadta operaszerű befejezését, a hős jellemét s a költő erkölcsi célzatát. Szerinte Egmont jellembeli könnyelműségének esik áldozatául, holott éppen szerfölötti bizalmának s jelleme mocsoktalan egyenességének, amely szerint nem fér hozzá még ellenségéről föltenni sem, hogy bűn nélkül büntessen, s mivel ő magát ártatlannak érzi, nem gondol a menekülésre, népe cserbenhagyására. De bármiképp ítéljünk Goethe felfogásáról, annyi bizonyos, hogy e tragédia egyik kiváló műve, mert alakjait annyi költői igazsággal jellemzi, mint amennyire csak oly lángelme képes, mint ő volt. Mégpedig nemcsak az egyes személyek, hanem a néptömeg lelki világát is Shakespeare mélységével mutatja be. Azért mondják általában, hogy Goethe itt jut legközelebb Shakespeare-hez.

Irodalmunkban ismeretlen e mű mindaddig, míg Kazinczy fordítása meg nem jelenik. A magyar játékszín sem veszi műsorára. Maga Kazinczy is csak fogsága után ismerkedik meg vele; legalább előbből nem említi. 1813. február 7-én írja, hogy szeretné lefordítani, ha megnyerhetné a kiadásra szóló engedélyt, mint annál inkább remél, mivel a német színészek 1812-ben a színen is előadták. 1813-ban hozzá is fog a fordításhoz, és nagyon valószínűleg be is végzi, tán csak a versek maradnak fordíthatlanok, amelyek nagyon kifárasztják. Aztán mintegy másfél esztendeig pihenteti. Még mikor művei sajtó alatt vannak is, még mindig csak szándékát emlegeti, hogy szeretné lefordítani, de elrettenti a munka nehézsége s az idő rövidsége. Ezt 1815. febr. 25-én írja, s két nap múlva ismét belefog a fordításba, és oly gyorsan halad, hogy az első felvonással még aznap végez. Az egészet lefordítja öt nap alatt, mi csak [úgy történhetett], hogy – mint mondja – eszében maradt az 1813-diki fordítása, Kazinczynak e dolgozata nem tartozik sikerültebb fordításai közé, a sietős kéz munkája számos helyen megbotlik. A fordításnak a többiek közé beosztása is sok bosszúságot szerez neki. Ti. Trattner nem Goethe másik drámája mellé nyomtatja egy kötetben, hanem a VIII. kötetre hagyja Wielandnak *A Szalamandríne és a 'Képszobor'* című elbeszélése mellé, hová éppen nem illik.

Kazinczy Goethének még egy prózai művét ülteti át nyelvünkre, *A' Római Carnevalt*. Ezt Goethe mint *második római tartózkodása* című útirajának egy részét, 1789-ben adja ki,³⁸ egy év múlva pedig másodsor. Goethe a római farsangi játékok eleven és hű képét mutatja itt be a különféle emberi csoportok tarka-barka sürgés-forgásában, amely a vidámságnak s életkedv-

³⁶ Schmidt I. id. m. III. Aufl. I. B. Leipzig, 1856. 120. l.

³⁷ Kurz id. m. 401-2. l. Lewer id. m. 69-78. l.

³⁸ Kurz id. m. III. köt. 679. l.

nek oly igen változatos nyilvánulása. Ez a vidámság a voltaképpeni cél, amelyre sürgő-forgó személyek álarcban vagy anélkül töreksenek. Goethe mesterileg ért hozzá, miképp varázsoljon szemünk elé a korzóra olyan mulatozókat, akiket a másik percben hirtelen eltüntet, hogy ismér újabbakat vessen fölszínre. Valóságos mozgó képsorozat szemtanúi vagyunk, s mint a bohóságok résztvevőinek, beleszédül a fejünk a látványba, mire a hamvazó szerdához érünk.

Kazinczy Goethének e művéről csak a 9 kötet kiadása közben tesz említést. 1815 elején már késznek mondja fordítását, mely a IV. kötetben lát napvilágot Sterne művei után.

Kazinczynak egyéb, a német irodalomból választott fordításáról részben már ezeknek első kiadásával kapcsolatban beszámoltunk.³⁹ A 9 kötetben másodszor jelennek meg a *Bácsmegyei*, Webertől *A' vak Lantos* és Lessingtől a *mesék* a IX. kötetben. Az I. kötetben pedig Herdertől a *paramythek*. Itt lát először napvilágot Herdernek egy keleti regéje, *A' repülő szekér* a IX. kötetben és Wieland említett regénye a VIII. kötetben. Amaz jól sorakozik a görög példázatok mellé; emez pedig Wielandnak azon klasszikuskodó elbeszélései közé tartozik, amelyeknek szereplői a görög világban élnek, s természetfölötti hatalmak szövik össze sorsukat. Kazinczy Herdertől, akitől szerinte „csak nagyot, szépet és jó lehet várni”, *A' repülő szekér*en kívül még az *Ariadne libera* és *Prometheus* című elbeszéléseket is le akarta fordítani, de csak *A' repülő szekér* készült el teljesen, a másodikból néhány lap töredék maradt fenn, az utolsóba meg talán bele sem fogott.⁴⁰

A' repülő szekér azon keleti regék közül való, melyek a középkor végén és az újkor elején csoportostul honosodnak meg a német irodalomban s innen közvetítve a mienkben is. Akár innen veszi Herder, akár a keleti regék példájára maga költi, a mesék és példázatok célzata lebeg szeme előtt, az előadásban pedig egészen a keleti csodás történetekhez igazodik. Egy Hasszán nevű szegény napszámost szerepeltet, aki összekuporgatott fillérein egy kis szekeret vásárol, amelynek csodatévő ereje van, oda mehet vele, ahová akar. Hasszán a szultán palotájába repül, s pedig leányának hálószobájába, azt hazudván, hogy ő a halál angyala, s ha a szultán oda nem adja leányát neki feleségül, mind az egész családot magával viszi. Nőül veszi hát a leányt, s 8 napig nagy boldogságban él vele. Ezalatt pedig a szekérről megfélemedezik, inasa az feltűzeli, s így Hasszán csodatévő hatalmát elveszti, meg kell szöknie a palotából. Elkecserepedésében már fel akarja magát akasztani, de a lég szelleme megkönyörül rajta, egy ködsüveget meg egy gyűrűt adván neki. Amaz láthatatlanná teszi, emez minden akaratát teljesíti. Ámde Hasszán e varázsszereket méltatlanul használja, s a szellem bosszút esküszik ellene, éppen dicsőségének tetőpontján hamuvá ég, s a szellem egy szép deli ifjú alakjában megvigasztalja a szultánt és leányát, s ez aztán tanulságul éneklí, hogy nem a szerencse boldogítja az embert. Kazinczy Herder költői művei közül ezt az egyet, úgy látszik, a kiadás tervezgetése közben fordítja. Rövid, 20 lapnyi terjedelmű lévén, hamar elkészül vele, s 1812. június 22-én már sajtó alá küldi. Eleinte az a terve, hogy ezt a regét Wieland két regényével egy kötetben adja ki; azonban időközben megváltozik szándéka, s a kiadás utolsó kötetébe sorozza *Bácsmegyei*, *A' vak Lantos* meg Lessing meséi mellé. Tudtunkkal ez az egyetlen szépirodalmi fordítása, mely akkoriban máshol is megjelenik, ti. a Horvát István szerkesztette *Dámák Kalendariumában*.⁴¹ Kazinczy úgy hitte, hogy ez sem a nagyközönségnek

³⁹ I. köt. 441-452, I.

⁴⁰ *Akad. Értesítő* 1914. évf. 9. I. Halász Ignác és Radó Antal az *Ariadne Iberat* Mtastasioénak mondja, *Magyar Nyelvőr* 1889. évf. 205. I. Herdernek e műve az 1803-diki *Taschenbuch* 75-106. I. jelent meg (Beaunschweig).

⁴¹ Kazinczy F. *Levelezése* XI. köt. 609. I.

való, pedig bizonyára sokkal könnyebben megértette, mint Wieland elbeszélését, amely tartalmilag és nyelviileg egyaránt nagyon nehézkes. Kazinczy ifjú kora óta tanulmányozza és fordítja Wielandot s mégis csak a már tárgyalt *Diogenest* meg *A' Szalamandrine és a' Képszobor* adja ki fordításban. Ehhez még *A' bölcsék kövét* szeretne volna kapcsolni, s e „két kőművesi románt” Herder említett regéjével egy kötetben közzétenni. De bár *A' bölcsék köve* fordításával is elkészül, kéziratban marad.⁴² Egy ideig azt reméli Kazinczy, hogy a 9 kötet után meginduló 6 kötetes toldalékban bocsáthatja napvilágra, de ez a terv mindenestül hajótörés szenved. *A' Szalamandrine és a' Képszobor* nem tartozik Wieland nagyobb fontosságú művei közé; de írójára eléggé jellemző. Meséje keleten játszódik le. Két ismeretlen ifjú egymással találkozik, s legott barátságot köt, titkát felfödözi és szerelmi boldogságért sóvárog. Mélyebb eszméje tán tanító célzatában rejlik. Egy Osmandyasz nevű egyiptomi ifjú, a tartomány főpapjának fia, apja könyvtárában egy szép szoborba halálosan beleszeret. Apja nem tudván őt a varázslat alól feloldani, Osmandyasz bujdosni kénytelen, szegényes öltözetben, álarcgal. Már hónapok óta bolyong, s éppen utolsó drachmáját költi, midőn a fenyegető vihar elől egy torony romjai közé menekül, hol egy magához hasonló ifjút talál, s elmondja neki élettörténetét. A toronyban volt ifjú, Klódion, szintén feltárja múltját. Elbeszéli, hogy esti sétái közt egy Sylphiddel vagy Salamandrinnel találkozott, egymásba szerettek, s elhatározták, hogy egymáséi lesznek. Már a napot is kitűzték. De mikor Klódion a megjelölt helyre siet, sehogy sem leli az oda vezető ösvényt. Egyszer csak valami lidércfény villan meg előtte, s egy pompás palotába vezet, hol egy csodaszép asszonyt lát koporsóban, mellébe ültött nyíllal. Klódion a nyilat kirántja, az asszony tündér-királyasszonnyá változik, és bája, ha csak pilanatokon is, elfeledtetni vele előbbi szerelmét. Ekkor aztán megtorlásul e tündéresszony hirtelen eltűnik, az egész csarnok lángra gyúl, s az előbbi Salamandrin ezt kiáltja: „Hitetlen, engem örökre elvesztél.” Később kiderül, hogy a két gyönyörű nő egyazon személy. Amint elbeszélésében eddig halad, mind a két ifjú elszunnyad, s íme Osmandyasz előtt a szobor eredetije, Klódion előtt pedig Salamandrinje áll, megjelenik a két ifjú atya is; kitűnik, hogy a szobor eredetije Klódion húga, a bájos Salamandrin meg Osmandyasz testvére.

Kazinczy ez elbeszélést nyilván csak a kiadás számára fordította. Csak 1813 augusztusában tesz róla említést már mint kész fordításról. A kiadás kezdetével még a *Bácsmegyei* mellett akarja kibocsátani, később meg Metastasionak *A' Titus kegyelmessége* és *Themistoteles* című drámaival, valamint Boufflers leveleivel együtt az V. kötetbe. A fordítás első kézírata azonban elvész, s újra kell az egészet dolgoznia, de 1814 augusztusában ezzel is készen van. Kazinczy azt hiszi, hogy ez és *A' Bölcsék Köve* kedvező fogadtatásra talál, s ezért a csak finom ízlésűeknek való *Yorick Leveleivel* és *Yorick Utazásával* egyszerre kell napvilágra hozni, hogy a különféle műveltségű olvasó közül mindegyike megtalálja a maga szellemi táplálékát. Kazinczynek e mű megjelenésére vonatkozó egyik szándéka sem teljesül, Trattner választatja ki ez elbeszélés kéziratát, s nyomtatja ki az Egmonttal együtt a VIII. kötetben. E fordítás azok közé tartozik, melyek méltán a legtöbb gáncsot zúdították Kazinczyra, s még legszorosabb hívei is szívesen engedték volna. Ő maga is belátja tévedéseit, s pirulva veszi kezébe e fordítást. Ezért – úgy szólván – alig jelenik meg az egész kiadás, már hozzáfog átdolgozásához. 1816 novemberében el is készül vele, és a „Salamandrin egészen más leve”. De a megjobbított dolgozat, amelyet fordította Kis János *Thaliájába* ajánlott, nyomtatlan maradt.⁴³

⁴² Akad. Értesítő, uo. 17. 1.

⁴³ De kézírata ez idő szerint nem ismeretes.

GECSEI KOLOS

Kazinczynak Poetai Berke

Az előadás címében megjelölt műre már a kortársak közül is sokan úgy tekintettek, mint Kazinczy korábban megjelent fordításainak sebtében összedobott gyűjteményére, így nem lehet csodálkozni azon, hogy bár a benne szereplő egyes költemények szakirodalmi, kritikai feldolgozása elkészült, maga a kötet sosem került igazán a Kazinczy-kutatás érdeklődési körébe.¹ Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy 1813-as megjelenése után 195 év elteltével, idén jelent meg először önálló kötetként, eredeti kompozíciójában Kazinczy szinte teljesen elfeledett műve. Előadásomban a *Poetai berek* keletkezéstörténetéből indulok ki, majd három szempontot mutatok be, amelyek a kötet újraolvasásához nyújtanak segítséget. Előadásom végén felfedem annak az irodalomtörténeti feledékenységnak feltételezhető okait, amelyek szükségessé tették Kazinczy *Poetai berkének* újbóli megjelentetését és ennek az előadásnak a megtartását. Talán szokatlannak tűnik témám ilyen irányba történő szűkítése, de annak a tudásszociológiai iskolának² a felvetéséből indultam ki, amelyik szerint nemcsak az szorul magyarázatra, hogy valami miért sikeres, hanem az is, hogy valami miért nem az.

Mielőtt azonban ezekről szólnék, szeretném néhány szóban bemutatni kiadványunkat, amely a Kazinczy-versenyek 43. országos döntőjére jelent meg, a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium kiadványsorozatának 22. köteteként. Témaválasztásunkat, Kazinczy fent nevezett munkájának megjelentetését elsősorban az értékmentés gondolata motiválta. Mint említettem, az önálló kötetként eddig még soha meg nem jelent *Poetai berek* eredeti összeállításában 1813 óta most látott először napvilágot. Nemcsak a kötet témaválasztását, hanem a szövegek közlésének módját is az értékmentés gondolata vezérelte: a *Poetai berek* betűhív közlése mellett döntöttünk, remélhetőleg sok tanulságot mentve át jelenünkbe nyelvünk korábbi állapotából, Kazinczy nyelvhasználatából. Kötött szövegekről, zömében időmértékes versekről lévén szó, különösen kényes lett volna a művek írásmódját úgy átigazítani, hogy azok erényei és hibái ne tűnjenek el, ne szenvedjenek csorbát. Kiadványunkkal egyben vissza szerettünk volna térni ahhoz a szövegkiadási hagyományhoz, amellyel Kazinczy is gyakran élt az *Orpheusban* és a *Heliconi Virágokban*, és amit egyik levelében Prónay Sándornak is megokolt: „hogy az olvasó ítélhessen, a' Magyar textusnak elibe tettem a' francziát és a' Német fordítást.”³ Kazinczyt ennek az eljárásnak az alkalmazására az ízlésnevelés és a

¹ Néhány kivételt lehet említeni. A *Poetai berek* irodalom- és művelődéstörténeti összefüggéseivel Fried István foglalkozott részletesebben, lásd: Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata. In: Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül Sátoraljaújhely–Szeged, 1996. 44–60. A *Poetai berek* hasonló kiadása Haiman György: Kazinczy és a könyvművészet c. kötetében jelent meg (Bp., 1981.), digitalizált változatát pedig Hász-Fehér Katalin készítette el: <http://www.kiad.hu/bibl/dayka/index.htm> (2008. 08. 21.)

² Itt David Bloorra és az által vezetett Edinburghi Iskolára gondolok.

³ A hivatkozás Kazinczy levelezésének Váczy-féle kiadására vonatkozik kötetszám/levélszám formában: KazLev III/817.

nyelv művelés ösztönözte, bennünket pedig az a remény, hogy megteremtve szövegek, fordítások és olvasatok dialógusának lehetőségét, szellemi kalandra hívhatjuk a tisztelt Olvasót. Ennek jegyében Kováts Dániel előszava után párhuzamosan közöltük Kazinczy verseivel eredeti – görög, latin, német, olasz – nyelven a fordítások alapjául szolgáló műveket is. Ahol lehetőség volt rá, ott az idegen nyelvű eredetinek azt a változatát jelentettük meg, amelyet Kazinczy maga is ismert vagy ismerhetett. A kötetben a *Poetai berek* értelmezéséhez nélkülözhetetlen név- és szójegyzék, valamint az egyes művek keletkezéstörténetére vonatkozó jegyzet is megtalálható. Célunk volt továbbá, hogy az érdeklődők számára átfogó képet és tájékozódási pontokat nyújtsunk Kazinczy fordítói tevékenységéről. Ezért kapcsoltuk kiadványunkhoz Halász Ignác (1855–1901) 1883-ban a Magyar Nyelvőrben folytatásokban megjelent *Kazinczy mint fordító* című kiváló tanulmányát, amelyben Halász kellő távolságtartással ismerteti, elemzi és értékeli Kazinczy fordítói munkáját, elveit, kortársainak reakcióit. A kötetben elhelyeztünk még egy válogatott bibliográfiát is, amely a Kazinczy fordításával foglalkozó szakirodalmat mutatja be.⁴

A Poetai berek keletkezéstörténetéről

Kazinczy levelezésének alapján pontosan nyomon lehet követni a *Poetai berek* megszületésének állomásait. Hosszas előkészületek és szervezés után 1813-ra sikerült Kazinczynak kiadatnia 1796-ban elhunyt barátjának, Dayka Gábornak a költeményeit és életrajzát. Ehhez a későbbiekben – Kazinczy önkényes szövegjavításai miatt – sok vitát kiváltott kiadáshoz csatolta *Kazinczynak Poetai Berke* címmel versgyűjteményét, hogy az, amint Kis Jánosnak írt levelében fogalmaz, „Daykám’ Verseinek testetlen kötetét vastagítsa”.⁵ A gyűjtemény megjelentetésének tervéről 1812. február 14-én adott hírt Vitkovics Mihálynak és Kis Jánosnak.

A kötet kiadását Vitkovics Mihály vállalta magára, akinek még 1812 februárjában elküldte a kéziratot Kazinczy. Vitkovics azonban egyéb elfoglaltságai miatt nem tudott neki látni a munkának, Kazinczy négy hónapon keresztül eredménytelenül próbálta elérni őt közös barátaiakon – Virág Benedeken, Horváth Istvánon, Döbrentei Gáboron – keresztül.⁶ Végül Helmezy Mihályhoz fordult segítségért, kérte, hogy ő is buzdítsa Vitkovicsot, „hogy valaha Daykát és Poetai Berkemet együtt adja-ki, [...] és segéld, Te a’ ki Berzsenyiért olly sokat tevé, hogy Dayka is világot láthasson. Poetai Berkemnek nem szabad elmaradni Daykától. Illik, nem illik, mondanom, kimondom, hogy ez nem illeten Pendant Daykához.”⁷ Elkeseredésében az is megfordult Kazinczy fejében, hogy ha Vitkovics „késend, kénytelen leszek Daykát ’s Poetai berkemet visszakérni tőle.”⁸

Végül 1812. június 29-én bocsánatért esedezve jelentkezett Vitkovics, és értesítette Kazinczyt, hogy Helmezyvel egyetértésben Trattner Mátyásra szeretnék bízni a munkát, aki rövid időn belül el tudná kezdeni a nyomtatást, akár nagyobb példányszámban is, ha levélben erre felkérné őt Kazinczy. „Fő motívumúl meg lehetne neki írni – tanácsolja Vitkovics Kazinczynak –,

⁴ Itt szeretnék ismételtet köszönetet mondani dr. Kováts Dánielnek, dr. Debreczeni Attilának, Horváth Krisztinának és Labancz Eszternek a kötet elkészítéséhez nyújtott támogatásukért, tanácsaikért és munkájukért.

⁵ KazLev IX/2148.

⁶ Lásd ehhez: KazLev. IX/2147, 2150, 2176, 2178, 2189, 2200.

⁷ KazLev X/2268.

⁸ KazLev X/2273.

Dayka Gábor képmása

Gerstner J. rézmetszete Kazinczy rajza nyomán (1813)

hogy Két száz subscribenseink már is vannak, és ennél fogva, mihelyt elkészül a Munka, 200 példány azonnal elkel.”⁹ Továbbá azt is javasolta Kazinczynak, hogy várjanak augusztusig a nyomtatással, mert addigra „a papíros is ótsóbb leend”. Kazinczy rögtön eleget tett a kérésnek, megbízta Trattnerrel a nyomtatással, és tipográfiai és szerkesztői útmutatások kíséretében fél ívnyi próbanyomtatást kért tőle.¹⁰ Miután még júniusban megkapta a próbanyomtatványt, az 1812. június 23-án kelt levelének mellékleteként elküldte jelentését „a’ Dayka’ verseinek nyomtatása eránt”, ebben hirdette meg könyvét az előfizetőknek, és tette közzé a praenumeratio-szedők névsorát. A próbanyomtatással nem volt igazán elégedett, „mert mind a’ Dayka’ Verseinek mind a’ Bereknek címlapja igen rútlul jó-ki.”¹¹ Mivel azt a képet, amit szívesen látott volna saját kiadványának címlapján, Berzsényinek ajánlotta fel,¹² kénytelen volt ő maga rajzolni: „Az első címlapon a’ Dayka feje, a’ Berekén pedig a’ Montfaucon lépés lantja fogna állani. Amaz circulusban, ez oválban.” Dayka görögösen stilizált képe saját alkotása tehát Kazinczynak, a *Berek* címlapján megjelenő lepkés képet pedig még évekkel korábban, 1792 decemberében másolta ki az Egyetemi Könyvtárban Bernard de Montfaucon *L’Antiquité expliquée et représentée en Figures* (Paris, 1719) című munkájából. Kérte továbbá Helmecczyt, alkudozzon Trattnerrel, hogy a két képet egy árán számítsa meg neki.¹³

A kötet korrektori munkájával Helmecczy Mihályt bízta meg Kazinczy, aki lelkiismeretesen próbálta munkáját végezni, azonban a feszes munka, Kazinczy utolsó pillanatban született ötletei és jobbító szándékú változtatásai¹⁴ miatt nem tudta azt hiba nélkül ellátni. Kazinczynak egyik meg nem valósult ötlete az volt 1812 decemberében, hogy a Horváth István kiadásában korábban megjelent *Hat Sonet – Kazinczytól és Szemerétől* című munkát kibővíti Kölcsey néhány költeményével, és azt Appendixként jelenteti meg Dayka verseivel és a *Poetai berekkel* együtt.¹⁵ Szintén ebben a hónapban, a nyomtatási munka közben kérte Helmecczyt, hogy új Goethe-fordítását, a *Művész reggeli dalát* tegye be a készülő kötet darabjai közé. Helmecczy eleget is tett a kérésnek, azonban az előrehaladott munkálatok miatt nem Goethe művei után, hanem szerencsétlen módon Herder *Paramythionjai* közé került a vers. Ezért Kazinczy meg is róttá Helmecczyt: „A’ Művész Reggeli dalának a’ Gerliczék után illetet volna inkább állani, mint előtte. De ez szenvedhető hiba. Csak hogy az én favori-dalom, a’ Poeta s Művész reggeli

⁹ KazLev. IX/2262.¹⁰ KazLev. X/2276.¹¹ KazLev. X/2289.¹² „A’ Poetai Berek előtt Kazinczy Sophienál (Vay Ábrahámné) egy szép új esztendei köszöntő rezet találtam, ’s elkértem, Venus, Amor és Psyche van rajta. Ha tetszik, vedd által...” (Kazinczy–Berzsényinek, 1812.02.27. IX/2161).¹³ KazLev. X/2289., vö: IX/2161., X/2276.¹⁴ Pl. KazLev. X/2385.¹⁵ KazLev. X/2357.

éneke bément! Szomorú levél vala, ha a' Berek ez nélkül jelent volna meg." Ugyanígy felrója a *Caesar és Rómában* vétett hibáját is, a *Poetai berek*ben megjelent szövegből ugyanis tévedésből kimaradt az utolsó szó – az eredetiben egyébként nem szereplő – „szent” jelzője: „Kevés hibát vett észre szemem. Illyen az, és ez nagy, hogy lap 169 kimaradt a' *vasa* előtt álló *nem haszontalan* epitheton. De minthogy ez a' szép Epigrammája Kaestnernek már Orpheuszban 's a' Helik. Virágokban már olvastatott, sokan tudni fogják mi maradt-el.”¹⁶

A kötet végül 1813 februárjában, egy évvel a kézirat Pestre küldése után már majdnem kész volt; Kazinczy lelkesen és elégedetten tudatta Kis Jánossal, hogy a „munka tehát árultatni fog a' József napi vásárkor. Gyönyörű nyomtatás.”¹⁷

Olvasási stratégiák

Röviden tekintsük át, mit is olvashatunk a *Poetai berek*ben, milyen verseket válogatott be Kazinczy saját kötetébe. A kép, amely fogad bennünket átlapozva a művet, poétikailag és világnézetileg is zavarbaejtően sokszínű.¹⁸ Az 5 saját művet és 34 fordítást tartalmazó kiadványban találunk verseket a kassai Érzelmek iskolájából, találunk ifjúkori politikai ideálokat megjelenítő költeményeket (*A' Hajóhoz*, *Caesar és Brutus*, *A' Habscsillapító*), egy rövid Lolly-vers-füžért (*A' kor' örömei*, *A' boldog alkony*, *Lollym szája*), kilenc anakreóni dalt, epikus költeményeket (*A mennydörgés*, *Gibraltár*), és egy korábban máshol meg nem jelentetett Goethe-ciklust is. A kérdés, ami a *Berek*ben eligazodást, fogódzót kereső olvasóban először felmerül, hogy miként kerülnek egymás mellé éppen ezek a költemények, mi tartja össze őket, létezik-e egyáltalán valamilyen összefüggés közöttük. A kérdésre adott válaszban rejlik a kötet értelmezési lehetősége, a kérdésre adott válasz alapján alakíthatjuk ki olvasási stratégiánkat.

Kétségtelenül igaz Kazinczy szubjektív magyarázata, amit a klasszicista tökéletességszmény és a publicum iránt tanúsított figyelmesség által ihletett előszavában állít a kötet rendező elvéről: „Berkemben egyedül azon dolgozásaimat vevém-fel, melyek Verseimnek később' megjelenendő kiadásában helyt találni nem fognak. Ezek között némelyeket már ismér a' Publicum, de olly készültségekben, hogy őket az újabb kieresztés által kötelességem volt véle elfeledtetni. A' melyek itt ismét meg nem jelennek, óhajtanám hogy írva ne volnának. Fialat Íróban, egygy tisztelet Angol' ítélete szerént, nincs becsesbb tulajdon mint törteni tudni. Adjuk hozzá: nincs a' nem-fiatalban is. 'S annak, a' ki el van telve azon panasszal, hogy Íróink nem becsülik eléggé magokat és a' Publicumot, elébe rakván ennek virágaikkal egygyütt szemetjeiket is, illő vala megmutatni, hogy maga óvta magát e' seteségtől.” Kazinczy válasza tehát feltett kérdésünkre az, hogy azért ezek a költemények kerültek a kötetbe, mert némi igazítás után ezek maradtak fenn a régmúlt és a közelmúlt terméséből az ízlés, a műgond és az önkritika rostjában.

Más szempontból, objektívebb irodalom- és kultúrtörténeti összefüggésekből közelít a kötet szövegeihez Fried István, akinek abban van igaza, hogy a *Poetai berek* verseivel Kazinczynak „feltehetőleg az volt a szándéka, hogy a magyar nyelv gazdagságát, mindenféle versnemre való alkalmasságát bizonyítsa, s emellett újításait (nem a szavakat illető, hanem a

¹⁶ KazLev. X/2385.

¹⁷ KazLev. X/2387.

¹⁸ A kötetben szereplő művek részletes, elemző bemutatására lásd *Fried István*: „Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata.” = *ItK.* 1982. 3. szám 263-274. Továbbá: *Fried István*: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sátorlajújhely–Szeged, 1996. 44-60.

fordulatokat, a kifejezéseket, a versmondásokat illető újításait) Goethe, Herder, Denis és Klopstock tekintélye mögé bújva elfogadtassa.”¹⁹ Ezek szerint – tegyük hozzá, Kazinczytól egyáltalán nem idegen módon – didaktikus szándék rejlik a műfajok és stílusok sokszínűsége mögött. A lehetőségek tárházát megnyitó útmutatás ez a kötet Kazinczy követői számára. Ez magyarázza azt, hogy a *Berekben* „a *mit?* kérdésről a *hogyan?* kérdésre” tevődött át a hangsúly, így kínálva a Mester „tágabb perspektívát ... azoknak, akik vele, mellette, mögötte haladtak”²⁰. Fried tanulmánya tehát funkcionalista magyarázatot sugall feltett kérdéseinkre: a kötetben szereplő versek összefüggését, egységét az (író)társadalomban betöltött szerepük – ismeretterjesztés, tanítás, útmutatás, bizonyítás – biztosítja.

Saját álláspontunk szerint a *Poetai berekben* érzékelhető látszólagos összevisszaságra – és mint a továbbiakban látni fogjuk, a kötet visszhangtalanságára is – a magyarázatot a sajátos kötetkompozíció adja. Induljunk ki a címből. A cím – *Kazinczynak Poetai Berke* – még a szerző kortársainak is magyarázatra szorult. „A’ nevet sok olvasó nem fogja megérteni – írja Kazinczy Vitkovicsnak –, de reá kell a’ sokaságot szoktatni, hogy értsen.”²¹ A XVII. század költői – Fletcher, Herbert, Dryden – a klasszikus Publius Papinius Statius (kb. 45.–kb. 95.) *Silvae* kötetcíméből származó elnevezést – *silva poetica* – használták vegyes témájú és formájú, fordításokat és saját szerzésű, gyakran alkalmi költeményeket is tartalmazó versgyűjteményeik megjelölésére. Kazinczy azonban saját vállalkozását költőelődeinél jóval szerényebbnek tartotta, ezért nem az erdő (latin: *silva*), hanem a berek szóval jelölte kötetét, tehát nem „*Poetica Silvanak*, hanem csak *Poeticum Nemusnak*, mert a’ munka nem nagy”.²² „Nem akartam, szerénységből, Erdőnek (*silva* ὕλη) nevezni: de éppen az, a’ mi a’ *silva poetica*” – írta Kis Jánosnak²³ – és mint az az első áttekintésre is látszik, kötetete eleget tett a műfaj követelményeinek.

A kötetet *silva poetica*-ként lapozva talán kitűnik, hogy a *Berek* saját eredeti művekből, átdolgozásokból és fordításokból álló reprezentatív összegzés, klasszikus és kortárs hagyományokat egyaránt megidéző, az íróársaknak nyelvi és poétikai mintákat is mutató munka, valójában azonban sokkal inkább költészetbe rejtett világ-, kor- és önkép. Olyan kép, amellyel Kazinczy az ott és akkor vállalt és vállalható költői énjét festette meg, és amelybe minden gond nélkül belefértek a feloldhatatlannak tűnő ellentmondások, a sokféle eszmének, érzésnek változatos formát adó poétikai megoldások. Így a didaktikus szándék ihlette gyűjtemény helyett vagy mellett a lírai képmutatás, önképteremtés eszközeként is tekinthetünk a *Poetai berekre*, mellyel Kazinczy Dayka Gábor fiktív képe mellé helyezte saját fiktív portréját 1812-ből. Itt, most, 1812-ben ez vagyok én, Kazinczy Ferenc.²⁴ Így instrumentális magyarázatunk szerint a sajátos, még a kortársak számára is ismeretlen kötetforma, a *silva poetica* az önkifejezés eszközeként biztosítja a széthulló, látszólag összefüggéstelen szövegek egységét.

¹⁹ Fried i. m. 266–267.

²⁰ Fried i. m. 274.

²¹ KazLev. IX/2147.

²² KazLev. IX/2156.

²³ KazLev. IX/2148.

²⁴ Ezt az önképteremtést különösen érdekessé teszi az ajánlásában rejlő finom (ön)íronia. A kötetet triásza tagjainak (Horvát István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál) ajánlotta Kazinczy. A latin idézet: *His saltem accumulem donis et fungar inani / Munere*. Forrása: Vergilius: *Aeneis* alvilágot megidéző VI. ének 885–886 sorai, jelentése az előző sor date-jához kapcsolódva: engedjétek, hogy eme csekély ajándékokkal elhalmozzam és teljesítsem hiábavaló kötelességem. Az íronia az inanis szó gazdag jelentéstartalmának és az eredeti szöveg kontextusának játékából ered.

A felvázolt három válaszadási kísérlet – a szubjektív-életrajzi, a funkcionalista, valamint az instrumentális – három olvasási stratégiát rejt magában; egyik sem igazabb a másiknál, az olvasó dönthet, hogy melyikkel kelti életre Kazinczy rég feledésbe merült kompozícióját.

A hallgatás okai

Úgy vélem, hogy több ok is közrejátszott abban, hogy a szerző és néhány barát visszafo-gott lelkesedését leszámítva csaknem visszhangtalan maradt Kazinczy műve.²⁵ A *Poetai berek* darabjainak többsége már ismert volt a szűk olvasótábor előtt, mivel korábban megjelentek az *Orpheusban*, a *Heliconi Virágokban* vagy a *Magyar Museumban*; így nem hathattak az újdonság erejével, nem készítették állásfoglalásra a befogadókat, akik ismert versek újraközléseként tekintettek a kötetre. Nem kedvezett a *Berek* fogadtatásának az a támadássorozat sem, amely a két munkát tartalmazó kiadványból elsősorban Dayka szövegeinek kétes hitelű kiadása körül bontakozott ki, és amelynek kulcskérdése az volt, hogy a szövegűségeit vagy a vélelmezett költői szándékot kell-e védeni, előnyben részesíteni egy elhunyt költő verseinek közzétételét. Nem segítette elő Kazinczy verseskötetének sikerét az sem, hogy ugyanekkor jelentek meg Csokonai versei is. Ezeknek az okoknak a hatását – meglátásom szerint – nagy mértékben erősítette és az utókorra is kiterjesztette az a tény, hogy a *Poetai berek* olvasói nem érezték a koncepciót a hazai irodalomban addig szinte ismeretlen műfajú kötetkompozíció, a *silva poetica* mögött. Egyszerűen a befogadó közönség vakfoltjára esett a kiadvány, nem ismerték azt az irodalmi hagyományt, amely megalapozta volna a kötet jelentőségének felismerését, értékelését és értékelését. Feltevésiünk szerint ez a jelenség, a *Poetai berek* visszhangtalansága is egyik szembevetendő példája a tudományos és szellemi életünkben meghatározó szerepet játszó, számos természettudományos, irodalmi és nyelvészeti vitát, problémát és *elhallgatást* kiváltó göttingeni paradigma jelenlétének és jelentkezésének.²⁶

Visszatérve a mű alakulástörténetére, nem véletlen tehát, hogy egy évvel a kiadvány megjelenése után, 1814-ben Kazinczy recenzió írására biztatta Döbrenteit: „Daykát és a’ Poétai Berket, Báróczinak életét, Bácsmegyeimet ’s a’ most kijött második darabot bízva st recenseálhatod, ha tetszik. Hogy magasztalást nem keresek, hogy a’ helyes gáncsot eltűröm, sőt eltűröm a’ nem helyest is, tudhatod.”²⁷ Ez a recenzió nem készült el, a kiadványról – és nem a *Poetai berekről* – mindössze egy ismertetés jelent meg két helyen Rummy Károly Györgytől Gabriel Dayka von Ujhely. Nach Kazinczy abgekürzt und frey überzetztt címmel.²⁸ A csendet és a hallgatást egyetlen esemény törte meg. Már nem sokkal a kötet megjelenése után Szentgyörgyi József felfigyelt egy versre: „a’ Berekbenn egygy igen szúró tsemetét találtam; a’ Prométheuszt; tsuda, hogy a Censor katzúrját (így hívták e’ tájonn a’ görbe

²⁵ Kazinczy megjegyzi egyik levelében, hogy „Vályi-Nagy azt mondja, hogy a’ Berek a’ könyv’ díszje. Elhiszem, mert sok is-teni darab van benne görögöl, németöl, olaszöl fordítva; de csak akkor hiszem, ha Daykának dalait feledni találom. Dayka 28 esztendő vala mikor elholt, ’s ennyit hagyott, és illyeket, mit én ősz hajjal!” (KazLev. X/2385.) Döbrentei a kö-vetkezőket írta 1813. június 13-án: „A’ Poétai berekben gyönyörködve ráttam Göthe darabjai szerencsés általtételét. A’ kor örömeit kár volt megváltoztatni. A’ boldog bolondoskodás sokkal elragadóbb! De szeretem minden darabban a’ tiszta nyelvet, melyet magas Izlés formált.” (KazLev. X/2456.)

²⁶ Kazinczy számára főként Rummy Károly György jelentette a kapcsolatot a göttingeni kultúrához és látásmódhoz. A göttingeni paradigmához elméleti háttérként lásd: *Békés Vera: A hiányzó paradigma*. Debrecen: Latin Betűk, 1997.

²⁷ KazLev. XII/2760.

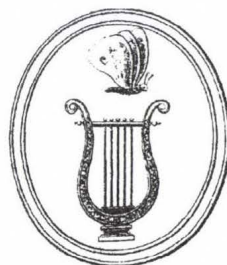
²⁸ HazKultTud. 1813. I. 166-167., illetve UngMisc. 1818.I. 71-78.

metsző-kést) el kerülhetett.”²⁹ És valóban, 1814-ben bizonyos egyházi körök Korbély Mihály pécsi kano-nok személyén keresztül „atheuszi versek” megjelen-tetése miatt támadták Kazinczyt és Trattner Mátyást, a kötet kiadóját.³⁰

A *Poetai berek* tehát érdekes és tanulságos vállal-kozásnak minősíthető nemcsak Kazinczy életművén, de a 18-19. századi magyar irodalom történetén be-lül is. Tanulságos az a bátorság, mellyel az egyre erő-södő kritikák ellenére is vállalta saját költészetének és fordításainak vélt és valós értékeit, és azt példaként merre állítani kortársai elé. Tanulságos az is, ahogy demonstrálta Kazinczy, hogy tudatosan megválasz-tott kötetkompozícióval miként lehet új értelmet és életet adni rég feledésre ítélt szövegeknek. És tanul-ságos az a visszhangtalanság is, ami a *Poetai berket* a kortársak és a későbbi szakirodalom részéről fogadta. A kortársak mulasztásaiért nem felelhetek, de szívből remélem, hogy kiadványunkkal és előadásommal³¹ sikerült törleszteni valamit abból az adósságból, amivel irodalomtörténet-írásunk tartozik Kazinczy művének.

KAZINCZYNAK

POETAI BERKE

²⁹ KazLev. X/2477.

³⁰ A feljelentést Vitkovics leleményességének köszönhetően kerülték el, aki Korbélynak azt hozta fel érvként, hogy Kazin-czynak, „felesége, három lánykája papista”, Trattner pedig „a legszentebb könyveket, Predicatiokat ótsón nyomtattya”. (vö.: KazLev. XI/2688). Bár Vitkovics titoktartást kért az ügygel kapcsolatban, Kazinczy mégis levélben háborgott Pápay Sámuelnek. „Atheismust tanítok Prometheuszban (a’ Poetai Berekben) ezt kiáltják reám. – Ganymedet mutatom nekik, ugyan-ott, ’s azt kérdelem, ha tanítok e paederestiát is? Szörnyű dolog az hogy a’ tudatlan ember nem érti, hogy neki nem szabad ítélni azok felett a’ mik remotiosa sunt a’ conspectu vulgi. [...] Gondoljunk e tehát a’ Kritikákkal, a’ vádálásokkal, a’ nevetésekkel? – Ha valahogy’ körültd is dongának az ilyen dongók, mondjad nekik, hogy tanulják-meg hogy Aeschylusz mit írt. ’S minthogy az a’ Prometheusz egy szép poétai személy, (mint Ganyméd), azt a’ Poéta örömet festi; még pedig némelly Philosophusoknak systemájok szerént. – Már elúntam a’ bolondokat phlegmával túrni, ’s félek hogy kifakadok.” (KazLev. XI/2695). Még évekkel később, 1823-ban is indulatosan írt erről az esetről Guzmics Izidornak: „Prometheusz Göthéé, nem enyém. Nagy character, ’s Mivésznek az elég. Kapva kap az illyeken, ’s annál nagyobb örömmel, minél többet lehet rajta nemesíteni. Botránkozóim hinnék e ha Medeát festeném, hogy gyermekölést tanítok?” (KazLev. XVIII/4212).

³¹ A kassai Kazinczy Napokon 2008 májusában elhangzott előadás szövegének szerkesztett változata.

FINTA ÉVA

Versek

Bénye fölött*Egy kirándulás emlékére*

Naná a kerti virágok
de nyílnak a réteken is
a hegyek hús hajlatában
a fák alatt a fű közt
keréknyomok tövében
vadszegfűk ingadoznak
és sárga pimpók néznek
a vadköles között.

És én is nézem őket
míg májopált kutatva
kapirgálunk a földben
bányászkodunk a lázas
kincskeresők hevével
és játékkal örömmel
szorongatjuk kezünkben
a lávaköveket.

A játék és a kincsek
együtt lopakodása
hatosfogatunk láttán
teliszáj-nevetősen
közénk-keveredése
akár a patakvízben
az erdőn átszivárgott
hűvössége az iznek.

Kortyoljuk mint a gyermek
szabadságunk derűjét
s a forró déli napban
ránk lehel illatával
esőutáni nyirkot
az erdő barna mélye.

Ittjártunkat letörli
mint krétaport a táblán
egy zápor és a szél is

a nap a dús növényzet
állandó robbanása
folyondár feszülése
a fölfelé-magasba.

De bennünk ring a rétek
madárhangos virágzó
merengő rejtezése
akár az erdő alján
a hunyt tábortűz rajza
kövekkel körbezártan
az ősembert idézve
s az őslétet is egyben.

Mert visszatértünk érte
hogyan el ne tűnjön végleg
ami az ember régi
és örök vágyódása:
ott lenni ahol minden
a kezdetét megéli
és nem féli a véget.

Hegyekre látok

Biztasd a távol zöld hegyet
megérkezik a pillantásom
héhegyet átlép a szemem
fenyők csúcsát aláteszem
a távlatok nyílt vonalának
és mint a felvonó-sinen
ott-terem a beköltözésem.
Képzeletem fekhelyre lel
a völgyek pelyhes hajlatában
fölöttem ernyőt bont a lomb
és nem törí át sátorát
stívioltve forgó zivatar.
Magához von a végtelen
ezt képzelem.
S a háztetők pala és téglá
szürke-vörös meredekén át
míg fecskeraj zuhan és árad

az eltűnő Nap magasáig
és becsukja a lenvirág is
csodálkozón kék szemét:
én meglesem a városképet
ami a lombok közt kilobban
a tetők szerkezete által
a vörös födémszerkezettel
vaksi ablakszemekkel együtt.
S míg odavágyódom a csúcsra
lehet a hegyek idejárnak
kezem alá simogatózni
mint macskám felpúpozott háttal.
Szeressen engemet a zöld
ahogy most én csodálom s kékek
emlékezzék majd arcomat
ahogyan én a messzeséget.
Emlékezzenek rám az esték
viháncan dobogó szívekkel
pulzáló csillagok s a Hold is
habár én napleány vagyok
az voltam amikor a fények
még játszottak az arcomon.
Most már én játszom a világgal.
Meggyújtom és lekapcsolom
meggyújtom és lekapcsolom.
Ki néz be az ablakomon
ki néz be az ablakomon?...
A hegyen áll a horizont
onnan lököm le versemet
alábukik akár a Nap
átlépi a határokat
nem úgy a fenyők meg a házak
ők nem mozdulnak sem a bokrok
a repkény is csak csordogálgat
zöld folyondár téglafalon
a repkény is csak letapad
akár a gondolat nyomán
a szavak és a mondatok.
Mozart is így mereng velem
míg felhőt gyűjt a Requiem.

KISS ENDRE JÓZSEF

Kazinczy Ferenc könyvei között

Kazinczy könyvei után nyomozva kimondhatjuk azt, hogy szinte semmit sem tudunk azokról a köteteiről, melyekhez legszemélyesebben ragaszkodott, hiszen ezeknek nem maradt fenn a katalógusuk, és ugyanakkor kimondhatjuk azt is, hogy nagyon sokat tudunk róluk, a számtalan irodalomtörténeti adalék nyomán, melyeket műveiből, levelezéséből szedegethetünk össze. Úgy ismerjük meg az életrajza alapján, mint eredendően „könyves embert”, akinek már gyerekkorában fő gyönyörűsége az, hogy falujában, az érsemjéni prédikátornak a könyvtárát „összedúlhatja”. Ugyanígy kedvtelése az ifjúkori utazásai alatt – a Partiumból a Felvidék felé tartva – azoknak a könyvtáraknak a felforgatása, melyeket út közben egy-egy tudós tiszteletesnél talál, akinél megszállnak. Nagy élmény számára az, hogy pataki diákként beszabadul a kollégiumi könyvtárba és az őt egyre inkább érdeklő, modern irodalmat éjszaka, gyertyafénynél is olvashatja a szobájában. Első nyomtatott könyve diákkorában megjelenik, s ettől kezdve a könyvcsinálás mestersége egész életén végig kíséri. Felnőttként eljut a Kárpát-medence jeles könyvtáraiba és magángyűjteményeibe. Börtönbüntetését töltve¹ is 300 kötetes könyvtárral rendelkezik. Nemcsak a könyvek tartalmáról – olvasmányélményeiről – tart eszmecserét rendszeresen az irodalmi élet azon szereplőivel, akikkel levelezésben áll, hanem a könyvek külső megjelenése, kiadásának, terjesztésének színvonala egyaránt foglalkoztatja.

Érdeklődését akkor értjük jól, ha magunk előtt látjuk azt a Kazinczyt, aki megáll egy-egy épület, egy templom előtt, mert az építészet aktuálisan érvényesülő esztétikai szempontjai mellett nem akar elmenni. Aki nem sajnálja a fáradságot és nagy távolságokra utazik csupán azért, hogy megtekintsen egy jól épített kertet, egy emlékhelyet, szobrot, végignézze egy galéria képeit, egy festő műtermét, egy kastély szobáinak a falát díszítő alkotásokat vagy bécsi, múzeumi gyűjteményeket. S akinek a tudományos akadémia, a nemzet színháza, könyvtára, múzeuma egyaránt fontos. A nyelvújítással, irodalomszervezéssel együtt, ebben a széles ölelésű művelődési missziójába illeszkedik a bibliofil Kazinczy alakja.

Könnyebb a dolgunk, amíg Kazinczynak, mint könyvgyűjtőnek a szerepét vizsgáljuk, mivel tevékenységének ez az oldala jobban dokumentált és feldolgozott. „... a gyűjtőnek közönségesen sorsa már az, hogy a kedvelt holmi kedvéért mindent kénytelen megvenni...” írja egyik levelében.² S amikor ezt írja, akkor nem csupán arra gondol, hogy folyamatosan kap ajándékba és ad, cserél könyveket, hanem – amellet, hogy rendszeresen vásárol vagy vásároltat egy-egy kötetet – a gyűjtő szenvedélye ráveszi arra, hogy nagy tételben, ládaszámra vá-

¹ A jakobinus összeesküvésben való részvétel vádjával halálra, majd uralkodói kegyelemből várfogságra ítélték, melyet Budán, Spielbergben, Kufsteinben és Munkácsen töltött 1794 és 1801 között.

² Kazinczy Ferenc levelezése. Szerk. Váczy János. Bp. (A továbbiakban: KazLev.) 1437. sz. 278.

sároljon külföldi kereskedőktől kisebb könyvtárakat. A gyűjtés indítéka nem pusztán a bibliofil szenvedély, hanem a hazafias elkötelezettség: nyugat-európai kolostorok felszámolásával a bajorországi könyvpiacra kerülő magyar vonatkozású anyagokra tesz szert, melyeket „*Antiquaria rerum hungaricum...*” címmel iktat a saját könyvtárába. Úgy véli, hogy ezeket a hungaricum-kincseket idegen kézben hagyni, helyrehozhatatlan kár és a „...*Haza ellen elkövetett vétek lenne...*”³ „Az az ember, a’ ki nem tud a dologhoz, mosolygana, hogy oly sok régi, rongyos, haszontalan könyveket oly drágán vettem. Most dolgozom *Catalogusomat*, hozzájuk vetvén a magam tulajdon rég olta gyűjtögetett könyveimet, melyek ezekhez illenek” írja barátjának, Cserey Farkasnak.⁴ A gyűjtő értékmentő missziója sajátos jelentőséget nyer az ő korában, amikor még nincs mai értelemben vett nemzeti könyvtár és a hazai könyvkereskedők számára még nem kifizetődő sem a magyar vonatkozású, sem a magyar nyelvű könyvek forgalmazása. A magyar vonatkozású kódexek, ősnymtatványok, irodalomtörténeti ritkaságok, történeti értékű hivatali iratok, kéziratok, térképek és metszetek tucatjait a gyűjtők örömeivel veszi számba, és látja el büszkén tulajdonosi bejegyzésével, viszont a megszerzésükkel egy időben már nyilatkozik arról, hogy ezeket nem magánál kívánja őrizni, hanem – a megolvasásukat követően – tovább akarja adni, lehetőleg olyan intézménynek, melyben bárki hozzájuk férhet és használhatja.

Kazinczy 334 oldalas jegyzéket készít a könyvtári gyűjteménye hungaricum és modern irodalmi válogatásáról 1748 tételben, s ezt mint tulajdon könyvtárát kínálja értékesítésre „*Bibliotheca Antiquaria rerum Hungaricarum Francisci Kazinczy*” címmel.⁵ A kiterjedt kapcsolattrendszert kihasználva, gyakorlatilag mindenkinek felajánlja, akinek tudja. Az ára 1000 Ft-al kevesebb mint egy hegyaljai (sátoraljaújhelyi) szőlő ára, 2000 Ft. Ez abban a korban jelentős összeg, a gyűjtők és intézmények lassan szánják rá magukat a döntésre. A pataki Kollégium főkönyvtárnoka, Szombathy János az egyházkerület püspökével együtt, támogatja Kazinczy könyvtárának a megvásárlását.⁶ 1806 júliusában a sárospataki egyházkerületi gyűlés megbízza főgondnokát, Vay Józsefet, hogy az árat illetően folytasson tárgyalásokat Kazinczyval.⁷ Ő a feladatát úgy oldja meg, hogy meghívja Kazinczyt a Sátoraljaújhelyben tartott októberi gyűlésre, ahol a korábban írásban az egyházkerületnek címzett ajánlatát szóban is elmondhatja. Az egyházkerület a vásárlás mellett dönt, de az árból engedményt kér, s végül 1650 Ft-ot fizet ki Kazinczynak egy nagyobb és több kisebb részletben, melyekkel a kifizetés további négy éven át elhúzódik.

Aki ezek után úgy gondolja, hogy a széphalmi Mester lényegében felszámolja könyvtára nagy részét, rácsodálkozhat arra az elbeszélésre, melyben arról tudósít, hogy egy kassai vendége „*elálmélkodott kincseimen, ti. Mstuaímon, Mappáímon, képeimen, s álmélkodása nem vala hízelgés.*”⁸ Ezután már nem meglepő, hogy két év múltán a pataki kollégiumnak el-

³ Idézi Hőgye István: Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában. I-II. Sátoraljaújhely, 1992. 4.

⁴ KazLev. 874. sz. 47.

⁵ Eredeti kézírata a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában található. Jelzete: Kt.662. Lásd: Kazinczy Ferenc könyvtári gyűjteménye Sárospatakon. Sárospatak, 2006. Acta Patakina XIX.

⁶ „Éjszakára Patakra értünk. Professzor Szombathihoz mentem, s elhoztam tőle Baviariából vett könyveim *Catalogusát*. Óhajtja, hogy a pataki kollégiumé legyen.” Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987. 470.

⁷ Zsoldos Benő. = Sárospataki Református Lapok 1893/10.

⁸ KazLev. 1288. sz.

adott könyvtárhoz hasonlólt ajánl fel értékesítésre Kazinczy, ami „*sem nem több, sem nem jobb, mint a pataki*”,⁹ ismételten, mint saját könyvtárát, ezúttal „*Francisci Kazinczyi Bibliotheca Antiquaria Széphalmii 1808.*” címmel. Ezt a 2611 tételből, 765 kötet könyvből, ősnymtatványból, hungaricumból, kéziratból, valamint képekből, metszetekből, családi címerekből, térképekből álló válogatást Jankovich Miklós veszi meg a magángyűjteménye számára 2000 Ft-ért 1810-ben, és két év alatt fizeti ki az árát. Kazinczynak mint gyűjtőnek az értékmentő szándéka helyes elképzelésnek bizonyult, és akár nyereséges lehetett volna, hiszen már számos honfitársa osztotta nézeteit. Mégis megelőzte korát ezen a téren, s elgondolása az értékmentésről csupán évtizedekkel később valósulhatott meg intézményesen.

A rokonsága részéről – mely kritizálta a postázásra rendszeresen folyósított kiadásait és utazásainak magas költségeit – éles bírálatokat kapott amiatt, hogy ahelyett, hogy a birtokán gazdálkodással foglalkozna, a pénzét tudós lomokra, képekre és régi könyvekre költi. Kazinczy a levelezés és az utazás terén nem engedett, a szólás- és mozgásszabadságának ezt a fajta korlátozását nem tűrte, de a gyűjtéssel felhagyott. Erre a döntésre a két nagy gyűjteményének az eladása között jut el: „...akkor még sokat megtartottam volt magamnak – írja a pataki Kollégiumnak szánt gyűjteménye eladását követően Jankovich Miklósnak – *nem adván fel, mint már most, azon szándékról, hogy gyűjteni ismét fogok. Oly sokba kerül csak a tanulásra s dolgozásra szükségeseknek megszerzése is, hogy azoknak megszerzése, amiknek hasznok távolabb fekszik, csak a valóban gazdagok osztályrésze lehet.*”¹⁰

Értékmentő missziójának gyümölcseként, olyan művek maradtak az utókor számára hazájában, mint magyar humanisták – *Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát* – műveit tartalmazó ősnymtatványok, magyar történeti forrásművek – *Bonfini, Bongarsus, Ransanus, Istvánffy* – és meglepően nagy számú nyugati szerző tudósításai a magyarországi török háborúkról. Mellettük megjelennek a nyugati szépirodalom, a kortárs szerzők, a vallásos olvasmányok könyvei, s itt találjuk két kódex és egy ősnymtatvány gyűjtőkötetként a Kazinczy kódexet.¹¹ A könyveket ugyancsak magyar vonatkozású páratlan térkép és metszetgyűjtemény egészíti ki.¹² A sárospataki könyveinek 83 művet tartalmazó, 8 kolligátuma a II. világháborút követően 61 év után tért vissza a többi Kazinczy-könyv mellé.¹³

Becslésem szerint Kazinczy gyűjtő korszakának az általunk vizsgált szakaszában két nagyobb és több kisebb megrendelés okán kb. 3500 Ft-ot költött külföldi könyvrendelésekre. Ezek értékesítéséből 3650 Ft bevétele származott hat év alatt, de mivel „*néhány száz*” kötetel kiegészítette¹⁴ a hungaricum-gyűjteményeket, melyeket a számára senki sem fizetett ki, ezek az „üzletei” tehát pénzügyileg veszteségesnek tekinthetők.

⁹ KazLev. 1437. sz. 279. Valójában az 1748 tételes pataki gyűjteményhez képest a 2611 tételes Jankovich-gyűjteményben kevesebb a könyv és több a kézirat.

¹⁰ KazLev. 1437. sz. Uo.

¹¹ Ez a possessori bejegyzés mellett a „Codex Kazinczyanus” elnevezésű, lapjain „Codex Francisci Kazinczy” megjelölést viselő kolligátum a másik hungarica-gyűjteményével a fővárosba került, az ugyancsak „Kazinczy kódex” néven ismert kötetnek a párja. Leonardus Aretinus itáliai szerző „Attila magyar király élete és halála” 1500., „Iudicium de Cometa...” 1468. kéziratos munkáit és a „Historia translationis Tunice Jesu Christi” 1474. ősnymtatványt Kazinczy szerette volna publikálni.

¹² Ezt részletesen ismerteti *Harsányi István*: A Sárospataki Református Főiskola metszetgyűjteménye. Bp., 1911.

¹³ Kiss Endre József: Kazinczy pataki könyvei. = Translatio librorum. Tanulmányok az Oroszországból Sárospatakra visszaszolgáltatott könyvek kapcsán. Bp., OSZK. 2007. 139–145.

¹⁴ „Azólta pedig, hogy a könyveket... nálam látták, ismét egynehány száz darabokkal szaporítottam számokat.” KazLev. 926. sz. 243.

Kazinczy gyűjtő korszaka így 1810-ben lezárul. Bennünket azonban az érdekel, hogy melyek voltak azok a szerzők, művek, kötetek, melyektől nem vált meg, és továbbra is a rendelkezésére álltak. Azt, hogy ilyenek voltak, onnan tudjuk, hogy amerre jár, mindenütt könyveket keres, vásároltat, kölcsön vesz és ad, amint az levelezéséből kitűnik. Továbbra is vannak tehát képei, metszetei, numizmatikai gyűjteménye. Erről kétségtelen bizonyossággal a halála után a MTA elnökéhez eljuttatott, kézíratainak jegyzéke tanúskodik, melyben megemlítik, hogy a hátrahagyott könyvei, képei, metszetei jegyzékének az elkészítése folyamatban van. Egyesek szerint a gyűjteménye halála után szétszóródott, egy részük a széphalmi Kazinczy Mauzóleumba, más részük talán Berettőre került, betagolódva unokaöccsének, Kazinczy Gábornak a könyvtárába.¹⁵ Török Sophie 1832-ben ajánlotta fel férje kézíratait a MTA-nak, melynek gyűlése határozta el a Kazinczy-életmű megjelentetését. Kazinczy Gábor és fia, Kazinczy Arthur maguk szerették volna a kéziratokat őrizni, melyekért az Akadémia végül 110 aranyat fizetett 1868-ban. A széphalmi mauzóleumból pedig 1952-ben került még Kazinczy-anyag a MTA Kézírtárába.¹⁶

Becslésem szerint Kazinczy könyvtára a hungaricum-gyűjteményeinek eladása előtt – tehát amikor a legnagyobb volt – kb. 3000 kötet könyvet és kb. ugyanennyi kéziratot és levelet tartalmazott, tehát közel 6000 kötetesnek tekinthető. Az eladott nagyobb gyűjtemények 3459 tételét számítva, a könyvtára harmadára (2541 tétel) csökkenhetett, a maradék könyveinek száma pedig minimálisra, kb. 100-150 kötetre tehető. A kérdésünk az, hogy miképpen alakult 1810-től a haláláig, 1831-ig könyvtárának az állománya. Mindez meglehetősen nehezen követhető, mert – ahogy említettük – folyamatosan gyarapítja ezután is a könyveinek számát, de ugyanúgy ajándékozza, cseréli őket, és további könyveladási akciókról is van tudomásunk.¹⁷ Feltételezzük, hogy a kéziratanyag és a levelezés tovább gyarapodott a két évtized alatt. A hipotézisünket alátámasztja az, hogy 1818-ban, amikor tűzvész üt ki Széphalomban és a Kazinczy-kúriára is áterjed, a Mester két, családi iratokat tartalmazó leveles ládát ment ki, amíg a tűzet el nem oltják.¹⁸ Ezek a családi iratok – talán okmányok, armálisok, peres akták, levelek – nem szerepelnek a kézírtos hagyatékban. Ha a ládák azonosak a hungaricum-gyűjteményeket tartalmazó ládakkal, akkor az iratanyag mennyiségét kb. 1600 levélre, a kézírathagyatékét (1831) 2430-ra becsülhetjük.

A könyvvállomány alakulásáról az 1810 utáni olvasmányélmények szerzőinek számbavételével kaphatunk vázlatos képet. A Kazinczy egész tevékenységét átfogó levelezése kb. 700 szerző olvasmányélményét örökíti meg. Ezek egy része élete végéig ismétlődik a hivatkozásában, egy részük előfordulása változik, 1810-től kezdve pedig 251 szerzőre történik hivatkozás. Nehezen elképzelhető az, hogy idézheti, használhatja, értékelheti-e ezen szerzők műveit Kazinczy anélkül, hogy – legalább időszakosan – ne tudná őket a könyvtárában. Ezért megalapozott az a feltételezés, hogy a könyvek száma folyamatosan növekszik. A levelezése alapján könyvtárának az anyaga így csoportosítható: külföldi szépirodalom, hazai szerzők és régiségek, nyelvtudomány és kritika, vegyes dolgozatok s végül a levelezések.

¹⁵ Gulyás József: Kazinczy mint gyűjtő. = Debreceni Szemle 1933. 272-278.

¹⁶ Gergye László: Kazinczy Ferenc kézírtos hagyatéka. Bp., 1993.

¹⁷ A pataki Kollégiumnak a továbbiakban is ajándékoz könyveket, de kölcsönöz is és eladás céljából nem egyszer küld Sáros-patakra köteteket, mely ügyletek lebonyolításában a bibliotékárius segítségét veszi igénybe.

¹⁸ Lev. XVI. 1818.IV.1.-1819.XII.31. Bp. 1906. Váczy János: Bevezetés. XXXIX. p.

Ha azt kérdezzük, hogy melyek azok a könyvek, melyektől sohasem vált meg, első helyen kell említünk a görög-római klasszikusokat. Több, mint 30 szerzőt különböztethetünk meg, akiknek a műveit nem szerepelteti egyetlen átadási vagy könyvaukciós jegyzékben sem, viszont a folyamatos használatuk bizonyítottan tekinthető: *Aesopus, Anakreon, Aristophanes, Caesar, Cato, Catullus, Cicero, Cornelius Nepos, Demosthenes, Epictetos, Homérosz, Horatius, Juvenalis, Livius, Lucanus, Lucretius, Ovidius, Pindaros, Platon, Ptolemaios, Sallustius, Sappho, Seneca, Suetonius, Tacitus, Theocritus, Thukydides, Tibullus, Varro, Vergilius, Xenophon*. Kazinczy köreiben – mint ismeretes – a klasszikus műveltség meghatározó volt, valamennyien erre az „iskolára” építettek és a klasszika filológiai bűvárlatokkal és ezen szerzők interpretálásával sohasem hagytak fel. Keresték a jobb fordításokat és maguk is fordítottak, ezért nehéz megállapítani, hogy a nevezett szerzők hány fordításban, hány kötetben álltak a széphalmi Mester rendelkezésére? Ha számot kell mondani, akkor ezt az anyagot nála kb. 50 kötetesre becsülhetjük.

Egy másik csoportja a könyveknek, melyek végigkísérték élete végéig, a nyugati kortárs szerzőké, melyeket mintának, mércének tekintett önmaga és a hazai szépirodalom számára: *Gessner, Goethe, Herder, Klopstock, La Roschefoucauld, Lessing, Marmontel, Metastasio, Ossian, Shakespeare, Sterne, Wieland*. Természetesen hosszan bővíthetnénk a sort, hiszen a vizsgált évtizedekben 91 külföldi kortárs-szerző olvasmányélményeire is hivatkozhatunk, de az említett szerzőkről feltételezzük, hogy Kazinczy sohasem nélkülözte őket. Itt sem állapítható meg pontosan, hogy ezek az „alapművek” hány kötetben, hány fordításban, hány példányban álltak a gazdájuk rendelkezésére, mint ahogy az sem, hogy egy-egy szerzőnek mennyire teljes az életműve az ő gyűjteményében?

Újabb csoportját a Kazinczynál – legalább időszakosan – felgyűlt anyagnak az éppen induló, kibontakozó periodikumok alkotják. Ezekben rendszerint ő maga is publikált, s ha tovább is adta olvasni másoknak, jelentős gyűjteménye maradhatott belőlük: *Allgemeine Literaturzeitung, Aurora, Élet és Literatura, Erdélyi Museum, Felsőmagyarországi Minerva, Gazdaságbeli Gyűjtemény, Hazai és Külföldi Tudósítások, Hebe, Magyar Hírmondó, Magyar Kurir, Magyar Merkur, Magyar Műsa, Magyar Museum, Mindenek Gyűjtemény, Orpheus, Relatio, Tudományos Gyűjtemény* stb.

Hasonlóképpen biztosra vehetjük, hogy Kazinczy Ferenc saját művei, melyek még életében kiadásra kerültek, a gyűjteménye részét jelentették, mint például diákkori zsengeje Magyarország földrajzáról, körlevele és „hivatalba vezető beszéde” kassai inspektor korából, a „Tövises és virágok”, Külföldi játszó színje, a Magyar Régiségek, A’ szent hajdan gyöngyei, Zrinyinek minden munkái, Utazásai, Szent történetek, illetve „Összes munkái”-nak hét kötete. Itt említjük meg, hogy az 1960-as években a pataki Nagykönyvtár állományába került egy 22 kötetes kis könyvtár,¹⁹ benne Kazinczy három saját művével és olyan – a fentiekben sorolt – művekkel, melyek még életében jelentek meg és szerepelnek hivatkozásai között. Tekintettel arra, hogy a 22 kötetből 15-ben ott találjuk Kazinczy Gábor tulajdonosi bejegyzését, nem zárhatjuk ki azt, hogy ezek a kötetek magának a széphalmi Mesternek a könyvtárából kerültek unokaöccséhez a halála után.

¹⁹ A könyvek 1965-ben Debrecenből, dr Bertók Lajos adományaként érkeztek Sárospatakra, aki az 1930-as években könyvkereskedéssel rendelkezett a cívis városban.

Ha eddig nyomon követtük azokat a könyveket, melyektől Kazinczy – feltételezéstünk szerint – nem vált meg, körülnézhetünk azok között a könyvei között is, melyekről tudjuk, hogy könyvtárába tartoztak, de megvált tőlük, hiszen ismerjük annak a több mint 400 kötetének a jegyzékét, amellyel a pataki hungaricum-gyűjteményét a saját könyvtárából kiegészítette. Találunk ezek között magyar vármegyei iratokat latin nyelven, Kazinczy-műveket és családi iratokat, történeti forrásmunkákat, ismert és ismeretlen hazai szerzőket, mint: *Aranka György, Bajtay Antal, Balog György, Baranyi László, Báróczi Sándor, Baróti Szabó Dávid, Bél Mátyás, Benkő Ferenc, Beregszászi Nagy Pál, Berencs Keresztély, Berzeviczy Pál, Bessenyei György, Blaskovics József, Bozóki Mihály, Comenius Ámós János, Csépan István, Cserrei Farkas, Csokonai Vitéz Mihály, Derczeni János, Döbrentei Gábor, Döme Károly, Édes Gergely, Farkas András, Fekete János, Gánóczy Antal, Göböl Gáspár, Gvadányi József, Hajnóczy József, Hannulik Krizosztom, Hari Péter, Hatvani István, Horváth Mihály, Szent István, Kalapácsics György, Kálnai István, Kászonyi András, Kecskeméti János, Keszthelyi László, Kézai Simon, Király Jakab, Komjáti Ábrahám, Kovachich Márton György, Kovács Mihály, Kovásznai Sándor, Kozma Gergely, Kultsár István, Láska János, Makó Pál, Máriafi István (Szeitz Leó), Márton József, Martonfalvy György, Mátyási József, Molnár János, Nádas János, Orczy Lőrinc, Otrokócsi Főris Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Patay Sámuel, Péchy Imre, Péczeli József, Pongrácz Boldizsár, Pray György, Rákóczi Ferenc, Ráth Mátyás, Ráth Pál, Révai János, Révai Miklós, Rozsos Pál, Simonchich Ince, Somosi Petkó János, Somsics Lázár, Spissich János, Szabó László, Szatmáry-Paksy Pál, Szenthe Pál, Szerdahelyi György, Szirmay Antal, Szrógh Sámuel, Szuhányi Ferenc, Teschedik Sámuel, Tóth Farkas, Török Lajos, Vályi András, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Werbőczy István.*

Aki napjainkban kíván foglalkozni Kazinczy Ferenc könyvtárával, annak számára egybevethetők a fővárosban a MTA Kézirattárában és a nemzeti gyűjteményben, valamint Sárospatakon a kollégiumi Nagykönyvtárban a hungaricum-gyűjteményei, ezekben kb. 2300 kötet könyve, a térkép- és metszetgyűjteményei, a kéziratgyűjteményének több, mint 2400 irata és a 23 kötetben kiadott, 5933 darabos levelezése, nem beszélve a – hazai viszonylatban egyik legterjedelmesebbnek mondható – Kazinczy-irodalomról. Akik viszont rászánják magukat ennek a gazdag anyagnak a kutatására, minden bizonnyal hamar kialakítják személyes véleményüket a széphalmi Mester életéről, tevékenységéről, és árnyaltabb képet alkothatnak művelődési missziójának keresztmetszetéről.²⁰

²⁰ A dolgozat eredetileg előadásként hangzott el Kassán a Kazinczy-napok keretében 2008. május 16-án.

KOVÁTS DÁNIEL

A Kazinczy család alsóregmecsi telkei

Kazinczy Béla családtörténeti munkájából tudjuk, hogy az Abaúj megyéhez tartozó *Alsóregmec* birtokába *Kazinczy Péter* (1636–1679) révén jutott a család. Közli – latin eredetiben és magyar fordításban – azt a királyi adománylevelet, amelyben 1669-ben I. Lipót császár és király megerősíti a gr. Rákóczi Lászlóval végrehajtott cserелеvet. Eszerint gr. Rákóczi László és felesége, gr. Bánffy Erzsébet *Kazinczy Péternek és feleségének, Makay Katának adja „egyik curiáját, nevezetesen az alsó-redmeczi, mindenestől, sértetlen, népes részeivel és pusztai földjeivel”*.¹ Ezt azután *Kazinczy Péter* és felesége közös a végrendelet 17. pontjában fiukra, *Kazinczy Andrásra* (1660–1728) hagyta: „*Alsó Redmeczi Curiankat hozza való mindenevel nevezhető Pertinentiaijával valamellyel miis biriuk es eddig is kertet reteit, szantőföldeit malombeli reszeket s. hasonló pertinentiaikat birtunk...*”² Andrásnak Eödfőffy Erzsébettel kötött házasságából született fia, *Kazinczy Dániel* (1685 k.–1750) a következő birtokos, aki feleségével, Szirmay Teréziával együtt tovább gyarapítja az abaúji birtoktestet, miután zálogba vette Perényi Antalné Pethő Polixena alsóregmecsi részirtokait.³ Ennek eredményeként az unoka *Kazinczy* maga is említi egyik 1813-ban kelt levelében, hogy *Kazinczy Dániel „Széphalmon potior volt”*,⁴ vagyis ott földet birtokolt. Birtokpereiről Zemplén Levéltára őriz iratokat.⁵ Kiterjedt földbirtokai közül Alsóregmecet három fia közül a legidősebbre, *Kazinczy József*re (1732–1774), az író édesapjára hagyta, aki ifjú nejével, Bossányi Zsuzsannával ott telepedett meg, tehát ekkor és általuk válik Alsóregmec a család egyik ágának központjává.

Egyetértéssel idézzük Fehér József véleményét, hogy noha *Kazinczy Ferenc* Éremjénben született, „mégis, a legfogékonyabb gyermekkor, a jellemformáló idő, az ifjúkor évei, méltatlan feledésbe borítva és háttérbe szorítva, a kevésbé ismert abaúji-zempléni falucskához, Alsóregmechez kötik a költőt. Itt van a szülői ház, ahonnan először próbálgatja szárnyait az ifjú...”⁶ Valóban, 1767-től a regmecsi kúria az otthona, innen került a pataki scholába, hivatalnoki évei idején itt pihent meg, innen kezdte építtetni széphalmi otthonát, s itt tartóztatták le 1794. december 14-én. Szabadulása után a birtokot irányító József öccse (1772–1855) igyekezett távol tartani őt a család gazdálkodásának irányításától. S Ferenc nehezen tudta kivívni, hogy széphalmi házázt befejezhesse, ott a maga családjával önálló életet kezdhessen.

¹ *Idősb Kazinczy Béla*: A Kazinczy és alsó-redmeczi Kazinczy családnak II-ik korszakáról ... összeállított leszármazási és életrajzi adatai. Debrecen, 1910. 67.

² I. m. 57.

³ I. m., 75.

⁴ *KazLev.* 2432. sz. levél.

⁵ Vö.: *Högye István* (szerk.): *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén bármegye levéltárában*. Sátoraljaújhely, 1990. I.

⁶ *Fehér József*: *A Kazinczy család Regmecen. = Alsóregmec kistükre. Hely nélkül*, 2002. 41.

Anyjuknak halála után osztották meg a birtokokat a testvérek.⁷ József megmaradt a regmeczi kúria birtokában, Ferencé lett a széphalmi kúria 6000 négyszögöl kiterjedésben, Regmecen három házhelyes jobbágy, 11 zsellér Széphalmon és Regmecen; 130 és egyharmad hold szántót birtokolt, volt kaszálója, burgonyaföldje, erdeje, dézsmás és majorsági szőlleje. Levelezésében sok adatot találunk Kazinczy gazdálkodói törekvéseiről, a kutatás azonban – érthető módon – életének ezt a „hétköznapi” oldalát kevésbé tekinti fontosnak irodalmi, irodalomszervezői tevékenysége mellett.⁸ A hagyatékban is van feltárható, feltárandó iratanyag, amely a család vagyoni viszonyairól, Kazinczyék és osztályos társaik, a korabeli nemesség mindennapjairól tudósítanak.

Ezúttal Kazinczy Ferencnek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött, a Magyar ir. RUI. 4°-261. jelű irategyüttes 67. egységében a 305-319. oldalakon található feljegyzéseit mutatjuk be betűhív közlésben, amelyet Kazinczy nem sokkal letartóztatása előtt vetett papírra, széphalmi építkezése idején, s amelynek ezt a címet adta:

Alsó Regmeczi Telkeknek Laistroma

Írásaink között két rendbeli Laistrom találtatik; az egyyiket írta Kazinczy András, Péternek fija, Dánielnek atyja, dátum nélkül. A' másikat Kazinczy József, Dánielnek fija, 1756ban, Májusnak 20dikán. Én ezt a' két Jegyzést szóról szóra, minden változtatás nélkül írom-le; utánna vetvén tulajdon jegyzéseimet.

Alsó Regmetzenn, December havának másodikán, 1794.

Kazinci Ferenc

Kazinci András jegyzései.

Alsó Regmetzenn.

1. A' kertbeli két ház hely Nemes hely volt, de az Nagy Mihályi részre való.

Kazinczy József jegyzései.

Anno 1756. 20. May. Alsó Redmeczi Sessiókat⁹ a' régi idvezült Nagy Atyám Uram laistroma szerint investigálván¹⁰ Halmádi András Gazdával, találtam következőképen et quidem¹¹:

/:itt szóról szóra le van írva az a' két sor, a' mit én is szóról szóra írtam-le a Kazinci András jegyzéseiből ezen papirosnak szomszéd oldalán:/

Most mi bírjuk, a' kin az régi kőfal állott, és most újabb épület tétetik rajta.

Az én jegyzésem.

Az, a' ki Ujhelyből jöven, Felső Regmetz felé megyen, Alsó Regmetzre be érvén jobb kézre legelőbb is egy régi roskadó félben való viskót talál, mellette Ujhely felé egy kis szilvás és Csörgő felé egy nem nagy veteményes kert vagyon; 's benne most 1794-ben Kracsó Mihály zsellér lakik. Ennekelőtte ott lhnát nevezetű kondás lakott, de kihölt, 's maradéki elszéledtek. – – –

Túl a Kracsó Mihály veteményes kertjén lakik egy más viskóban Halmágyi István két ökrös zsellér. Az atyja Halmágyi András is itt lakott. – – Ugyan ezen az udvaron Felső Regmetz felé áll egy régi kőház. Valaha ez felház volt, úgy, hogy az alsó kőház felett a' szobák fából voltak építve.

⁷ *Hőgye István*: A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban. = Széphalom 15. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 39-47.

⁸ *Hőgye István* tett kezdeményező lépéseket ilyen vonatkozásban: A gazdálkodó Kazinczy Ferenc. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XV. k. Miskolc, 1976. 151-163.

⁹ jobbágyteleket

¹⁰ megvizsgálván

¹¹ éspedig

Benne utoljára Tusai lakott. Dőlő forma állapotra jutván a' felső fasor, 's az alsó kőfalak is gyengülvén, az atyám Kazinczy József a' felső sort lehordatta, és belőle benn a' kertbenn egy kertészházat csináltatott; redvesedni kezdvén itt a' fenyő gerendák /:mert a' fasor mind abból állott:/ ezt a' kertészházat az anyám Bossányi Zsuzsánna 1789-ben vagy 90ben elhanyatta, és a' kertészt a' megnevezett kőházba szállította, mely azon idő alatt, míg a' kertész a' kertben ben lakott, töltőház¹² szolgáltatót tett. Sőt Ildik József alatt Templomit is.

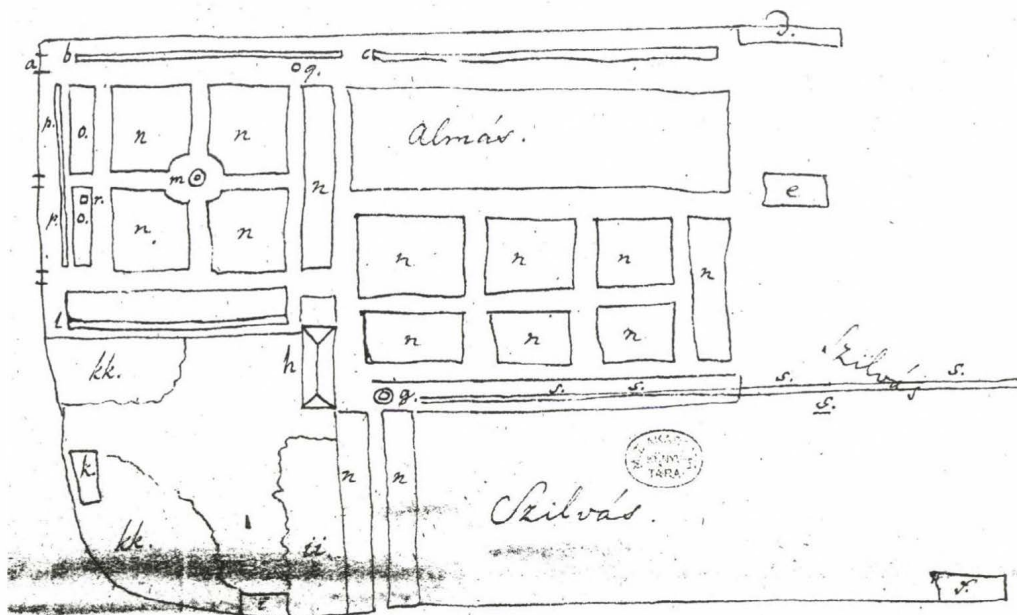
Ezen kis udvarnak háta megett, és szomszédságában Felső Regmetz felé, virágos gyümölcsös és szilvás kertünk vagyon; melyet ebbe a' rendbe az atyám K. József hozott. De hogy annak előtte is kert volt itt, hihető azon nagy körtvélyfából, mely a' fagyalspallér¹³ mellett áll. Hasonló régiségűnek látszik az a' vén alma fa is, melyen bótzmány és sóvári alma terem közel a' somspallérhoz a' kert elején.

A' megnevezett épületekenn kívül még egy aszaló van a' kertbenn; ezt is az atyám K. József építette; egy méhes, egy kút, és egy árok, a' kúttól szinte a' rétekig.

A' kút régi; mellette valaha egy pályinka házat épített K. Dániel nagy atyám. Felállítására esztendőkre került, mely azt mutatja hogy a' gazdasággal sokat nem gondolt, és még inkább azt, hogy nem lakván Regmecenn, sőt itt igen ritkán fordulván meg, adminisztráló tisztjei ezt a' jószágot csak bitanglották.

Az árok az anyámnak Bossányi Zsuzsánnának munkája. Azért ásatott, hogy a' kert földje, mely most vad vizes, általa javuljon.

Nagyobb világosság' okáért és a' maradékok'¹⁴ kedvéért ide festem a' telek mostani formáját szabad kézzel.

Magyarázatok:

a. Kapu az útzáról a' kertbe. b. fagyalspallér. c. megypallér; a' végiben a' méhes mellett meleg ágyak. d. méhes. e. kertészház volt. f. aszaló. g. kút orgonával sűrűn beültetve. h. Tusai háza; azután töltőház; most kertészház. Alatta zöldségnek való pincék vannak. i. Halmágyi István

¹² mag'ár

¹³ spallér: kerítést formázó fák sora

¹⁴ utódok

háza. ii. kertje. k. Krácskó' háza. kk. kertje. l. mogoró spallér. m. a' négy táblák közt töltött hant és a' közepébenn egy nyírt gyalogfenyő ily formán:

n. zöltségnek készült táblák, gyümölcsfákkal körülülteve. o. epres tábla. p. som-fa spallér. q. a' vén körtvélyfa. r. bótzmány és sovári almákat termő vén fa. s. árok.

Horváth Ferenc hetvenegynehány esztendő gazdája az anyámnak azt mondja, hogy éppen az útsza szélén, és így talám ott, a' hol a' Krácskó háza most áll, még egy nagy felházat ért. A' háznak alatta volt a' bejárás az udvarra, és az udvarról osztán fel a' felső sorra gradicsokon jártak.

Kazinci András jegyz.

2. Mellette Fekete Iván, alias Korecskó, a' Nagy Mihályi részre.

Kazinczy József jegyz.

Most mi bírjuk; Lovász lakik rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzete:]

Ezenn a' telken, most 1794ben, egy ide Zebegnyőből Zempl. Vgyből származott öreg ember Bobkó lakik. Annakelőtte lakott itt egy Kázmérből jött Peticiskó nevű ember; ez előtt pedig az Anyám megőzvegyülése táján konvencióss vincellér Kassai János.

[Kazinczy András jegyzése:]

3. Tót Márton, alias Kulinics. Keczer Menyhért részére való.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most mi bírjuk; Gocs, a' Pásztor lakik rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzete:]

1794-ben is Gocs György lakik, atyja Gocs István után, négy ökrös egész telkes urbáriális gazda.

[Kazinczy András jegyzése:]

4. Mellette kettő egymás mellett, Almádi és Kovács, Kazinczy részre való.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most mi bírjuk; senki sem lakik rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzete:]

1794ben a' Gocs György szomszédságában lakik Halmágyi János, ugyan csak Jánosnak fija, a' ki az Atyám idejében ült már ezen telekre. Addig pusztán állott.

A' másik pusztá telket az Anyám ültette-bé már özvegységében. Most Gazdája Laczkó János lakik rajta, elébb Maczkó nevű mikóházi, és ezelőtt ismét Titkó kolbási ember lakott rajta.

K. András jegyzései.

5. Kettő ismét Besztercei; Vaskó és Bunda.

K. József jegyzései.

Most Daczó bírja.

[Kazinczy Ferenc jegyzete:]

Daczó Pál Uram Felső Regmetzen 1774ben holt-meg. Nem volt soha felesége. Utánna succedált¹⁵ Daczó József, Daczó Ferentznek, a' ki Pálnak testvér bátyja volt, fija. Ez a' Daczó József Erdélyben Szepesi Szent Györgyön éppen a' Moldva ország szélén lakván, alkalmatlannak tartotta ezen Jóság bírását, 's arendába¹⁶ adta azt Rolly Józsefnek, a' ki akkor Felső Regmetzen lakott, és a' Desőffy Ferencz által Szirmay Tamásra devolválódott¹⁷ Komjáti Just bírta, nyólcz esztendőre. Pósa István Datzó Józsefnek Prókátora, elmúlván ez a' nyóltz esztendő, arenda színe

¹⁵ helyébe lépett

¹⁶ bérbe

¹⁷ a vagyon törvényes úton átszállt

alatt, de a' mint közönségesen tartattatik zálogban, a' Daczó Pál birtokát Daczó Józseftől megvette, és ezen megvételre Rátkay István barátját és Prókátor társát magához vonta. Így most 1794-ben ez a' két Alsó Regmetzi telek Pósa István és Rátkay István által bírattatik. Nem lakik rajta senki, sőt ház sincs a' telken, mert az a' ház, a' mit itten Tamás /igaz névvel Orosz Tamás:/ ez előtt mintegy hatvan esztendővel épített volt, az ő meghalálózása után egészen elpusztult és leroskadt. Most a' telket arendában bírja Csörgön lakozó Szűcs mesterember, Hideg András.

[Kazinczy András jegyzése:]

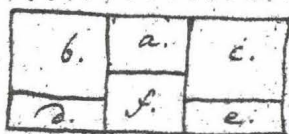
6. Azon túl Keczer Menyhért major ház helye.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most Hericz Uram lakik rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Midőn ez a' házhely és a' Hericz Alsó Regmetzi Portiója¹⁸ Kazinczy József Atyámra általszállott, következő épületek állottak rajta: 1. Az útsza' mentében a' kapu mellett egy dőlő forma lóistálló fából és paticsból, szalmával befedve. 2. A' ház, a' mellyben Hericz lakott, egy része a' kémény alatt kőből, a' több része rövott fából, körülte folyosó; fedele bikkzsindely. Ez még most is áll, de ki töldva. Mert midőn Hericz lakott benne, a' ház formája ez vala:

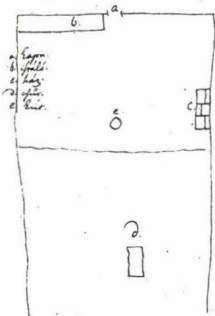

3. A' csűr, fából, szalmával befedve, felette alacsony, és igen szűk. A' kerítés sövény volt.

Most 1794ben következő épületek állanak ezenn az udvaronn. 1) Maga a' ház. A' Hericz idejében állott épülethez az Atyám egy bőltözött szobát épített, mellyen rajta maradt a' *bólt* név. Ehhez ismét az Anyám, 1792ben megégvén háza' teteje, 's elnehezedvén a' konyha mellett lévő kamarába járkálásra, egy kis kamarát hasonlóképpen kőből és bé bőltözve. 2) A' konyha, cselédházzal, kamarával és pincével, kőből. Az Atyám építette. 3) A' lóistálló, fából, szekérszinnel és nagy kamarával. Az Anyám építette. 4) A' majorban, azaz a' ház és konyha 's csűr között egy hosszú sor tehénistállót fából, tapasszal, zsindely alatt. 5) Ezzel által ellenbenn egy roskadó óll áll. 6) A' csűr, kőből; az anyám építette.

[Bal oldali ábra.]

Formája az udvaronak a' Hericz idejében.

Formája az udvaronak most.

Formája az Udvarnak a' Hericz idejében. a. kapu, b. istálló, c. ház, d. csűr, e. kút

[Jobb oldali ábra:]

Formája az udvarnak most.

a. kapu, bb. kis kapu a' kőkerítésben, c, d. lóistálló, e. kocsis kamara, f. nagy kamara. g. szekér szín. h. konyha, i. k. cselédház és kamara, l. pince, m. lúd és tyúk óll, n. disznó óll, o. régi óll, p. tehén istálló, q. major udvar, r. ház udvar, s. kút, t. csűr, u. csűr udvar, x. kukuricza, y. pitvar, z. fűtő, y. lakóházak, v. bólt nevű szoba, w. új kamara, w.w. itt állott valaha a kis oskolánk.

K. András jegyz.

7. Ruzska Miklós, N. Mihályi részre.

8. Ruzska István, N. Mihályi részre.

9. Varga Mihály, N. Mihályi részre.

J. József jegyz.

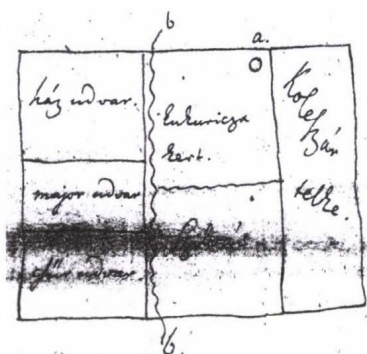
[7.] Most Hericz Uram bírja.

[8.] Most Hericz Uram bírja.

[9.] Most Hericz Uram bírja.

Az én jegyzésem.

A' még életben lévő embereknek vallások szerint a' Hericz háza megett egy árkon folyt-le az eső és hó víz, és a' mellett volt a' Mikóháza felől jövő út le a' rétekre. Túl ezen, most kukoriczás kert vagyon, szintén a' Kerekjártó azaz Koleszár telkéig, és ennek éppen szomszédságában az uraság jégverme illy formán:

a. jégverem.
b. az árok, melyet az Anyám ásatott illy mélyre, annakhélté gar kermé/Peter gödri volt.

[A rajzon:] ház udvar, major udvar, csűr udvar, kukoricza kert, szilvás, Koleszár telke

[A rajz mellett:] a. jégverem. b. egy árok, melyet az Anyám ásatott illy mélyre, annakhélté csak természetes gödri volt.

Minden környülállás azt mutatja, hogy ez a' három telek lett eggyé a' kukoriczás és szilvás kerteté.

[Kazinczy András jegyzése:]

10. Kupás N. Mihályi részre.

11. Possay László Kazinczy részre.

[Kazinczy József jegyzése:]

[10.] Most mi bírjuk; Kerekjártó lakik ott.

[11.] Most miénk, Kerekjártó bírja ½.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Ez a' két darab eggyé vált, és most Koleszár az az Kerekjártó András lakik rajta; annakhélté testvér bátyja Koleszár az az Kerekjártó Pál, a' ki még életben van és sub No. Conscriptio¹⁹ Andrea Kazinciana lakik; ez előtt ismét Atyjok Kerekjártó Márton bírta.

[Kazinczy András jegyzése:]

12. Lácza, Szinnyi részre.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most Hericz Uram, bírja, holott nincs feltéve a' Camerális Conscriptióbann²⁰.

¹⁹ az összeírás száma alatt

²⁰ kamarai összeírásban

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Most pusztakertecske. 1794ben Asszonyámnak feleséges inasa bírja.

K. András jegyz.

13. Vlaszati alias Pupilics Péter. Keczer Menyhért részére.

K. József jegyz.

Most Hericz Uram bírja Belunyak lakik rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Belunyak Ferkóné bírja 1794ben. A' férje is itt lakott. Házokba belé ütött az istennyila, 's megégett. Az Anyám e' helyébe újat építtetett, a' Liget alatt lévő pályinkaház fájából.

[Kazinczy András jegyzése:]

14. Stophán alias Hány János Keczer Menyhért részére.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most Hericz Uram bírja; Varga Mihály lakik rajta. Nincs a' Camerális Conscriptióbann.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

1794ben Hornyák András bírja. Ez előtt Mladentzó János, annakelőtte Varga.

[Kazinczy András jegyzése:]

15. Ivanyiga András, Szinnyei részre.

[Kazinczy József jegyzése:]

Dni Hericz; Vorosila ül rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Most is Vorosila. Az az a' Vorosila leányát elvett, és ez után Vorosilának succedált 's Vorosilának bérált Bohinyák Ferenc.

[Kazinczy András jegyzése:]

16. Halász Tamás, alias Béres György, Szinnyei részre.

[Kazinczy József jegyzése:]

Dni Herincz, Labancz János ül rajta.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Labancz után ült rajta Ferdinánd nevezetű Kazinczyak' Gazdája; ennek viskója egészen leroskadván valami Csizmadia új házat épített; megvette tőle Haloncsák, a' ki most is rajta lakik.

[Kazinczy András jegyzése:]

17. Mólnár János Nemes Ember.

[Kazinczy József jegyzése:]

Most mi bírjuk megszerezvén.

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

Mólnár János azt a' fiskalitást²¹, mely annakutánna Hericznek conferáltatott²², denunciálta²³, és ezen denunciatio²⁴ által jutalmúl nyerte ezt a' telket. Az egész telek idővel rólok reánk szállott által; rész szerint zálogképpen, rész szerint pedig cserében, mely csere ezen...

Kazinczy András jegyzései,

Beszterczei 2. Sessio

Mólnár Jánosé 1.

²¹ kincstári tulajdon

²² összeadatott

²³ följelentette

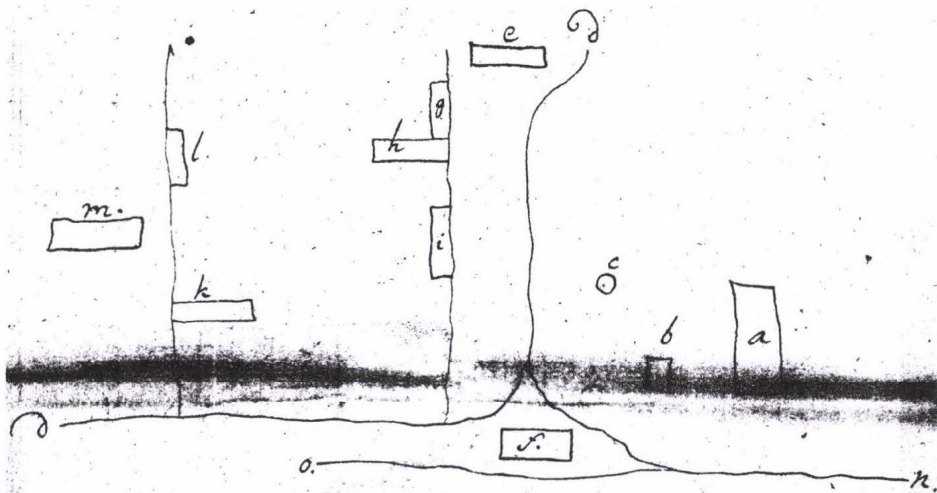
²⁴ följelentés

[Kazinczy Ferenc jegyzése:]

1794-ben a' Mikóházára menő úton innen a' falunak alsó végéig ezek a telkek állanak.

1) Konventzionátusok²⁵ lakó udvara, illy formánn:

Magyarázat:

a. Korcsmaház sub No 47. b. pince. c. kút. d. út, Mikóháza felé. e. Most épülő Pásztorház. f. Czigány és néha vártaház. g. Kocsis Gyurkának leroskadó háza. h. Az ő ez idén épült új háza. Mindene az Anyámé benne. i. Takács Mizsu háza. k. Szakács és kerülő háza. l. Bdunyák Janó háza és telke. n. Felső Regmecre vivő út. o. Ujhelyi út.

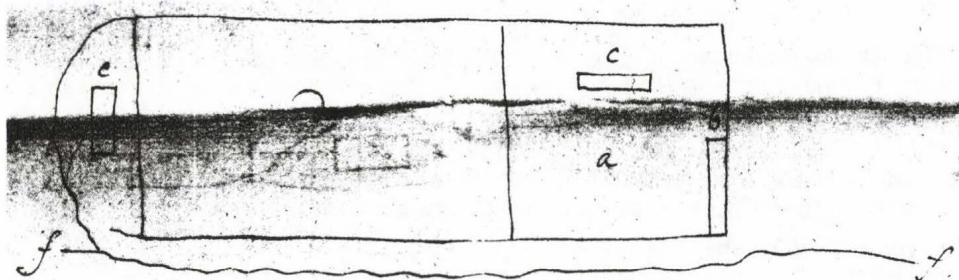
Kazinczy Ferenc jegyzései.

2) Leskó Mihály telke, Hericz részre való.

3) Ragyás János telke, Hericzé. A' házat rajta Ragyás János csinálta; a' fa az Anyámé.

4) Pusztá, Zsellérek bírák.

5) Kazinczy Major és Dánielnek szálló háza. Én még értem ottan alacsony faházát, mellynek helyébe az Anyám özvegy korában építette még a' mostani sorházat. Ennek szomszédjában Ujhely felé vőlt szilvása és csúri Dánielnek. A' csűr el van hanyva, a' szilvás meg van, 's káposztás kertnek is szolgál. Ez az udvar így állott valaha.

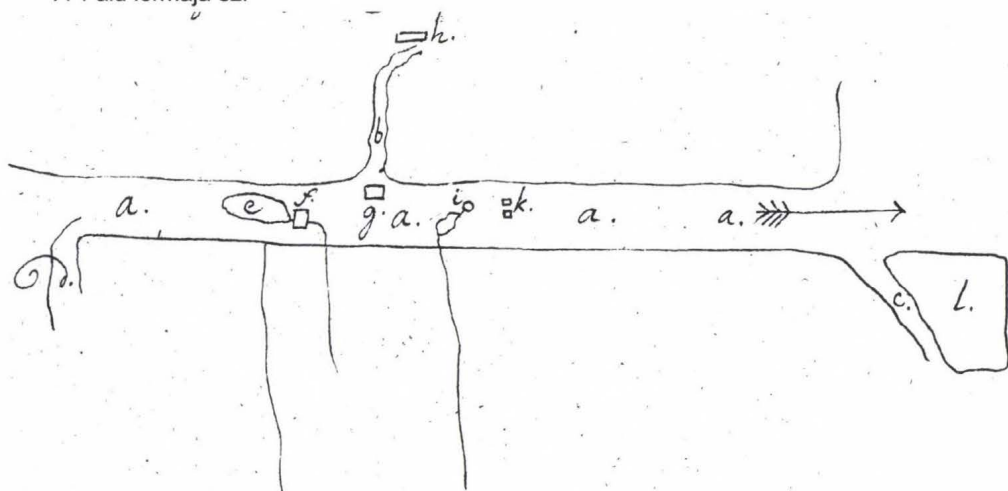

Magyarázat. a. Udvar. b. Kazinczy Dániel háza. c. Istálló, de régen el van hanyva. d. Szilvás. e. csűr. f. Ujhelyi út Felső Regmetzről.

²⁵ szegődményesek

Kazinczy Ferenc jegyzései:

A' Falu formája ez:

a. a. a. a. nagy útsza Felső Regmec felé. b. Kis útsza Mikóháza felé.

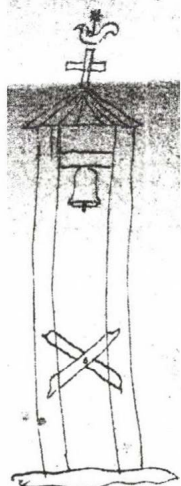
c. út Legenye felé a' rétekenn. d. út Csörgő felé a' rétekenn.

e. tó, mely a' Lejkó háza előtt gyűl az elővízből; 's a' Halmágyi István telkén megyen-le.

f. híd a' tó felett. g. Czigány és vártaház. h. Pásztorház. i. Kút; előtte pocsal, mely az udvarház megett fut-le. k. Harangláb, melyről alább bővebben. l. Temető.

Kazinczy Ferenc jegyzése:**HARANGLÁB**

Talám 1782-ben, 83ban, legfeljebb 84ben történt, hogy a' régi harangláb ledőlván az Anyám egy újat állított. Tartván tőle a' Kázméri Plébánus, hogy ha azt nem a' falusiak, hanem az Uraság fogja felállítani, rajta nem lesz kereszt, 's míg az Anyám a' Bártfai fürdőben mulatott, egy otromba haranglábót felállított, 's keresztet tétetett felibe. Az Anyám haza jött, meglátta a' goromba formájú haranglábót, elhányatta azt, újat állított a' régi' helyénn, 's mint-hogy a' harang minden vallásbeli lakosoknak szolgál, egy keresztet tétetett reá, de kakassal; illy formán:

A' Plébánus panaszt tett a' Vgyénél; de kiszűlvén az az Invesztigázióból²⁶, hogy a' harang Protestáns földes Úré volt, tudniillik Tusainé, úgymint a' kinek háza' filegoriájánn állott mindaddig, míg az le nem roskadott; 's osztán az úzus²⁷ is azt bizonyítván, hogy minden vallásbelieknek szolgál, a' kakas annyival inkább hagyattatott-meg a' kereszt felett mivel az a' Katholikusoknál nem példátlan dolog, úgymint a' kknél a' Kapucinusok keresztjein mindég kakas is vagyon. A' Gyűlésen a' dévaj Kálvinisták azt mondták, hogy a' Kálvinista kakas megkukurikolta a' Pápista keresztet. Egyéberánt csak azt jegyzem-fel még, hogy hiteles öregek, nevezetesen egy 1768. körül itt szolgált igen vén Kertész 's egy igen vén Legenyei Asszony azt állították, hogy a' hol most az a' kukurikoló kakas áll, ott régenten egy Kálvinista Templom állott. Csak fából volt építve. Horváth Ferenc Gazdánk, a' ki több 70. esztendősnél, már azt nem érte; de hogy igen is volt itt Kálv. Templom, azt hallotta. Meglehet hogy ennek Predikátorától vette nevezetét az a' rét a' Liget alatt melyet még most is Pap rétének hívnak.

²⁶ vizsgálatból²⁷ a szokás

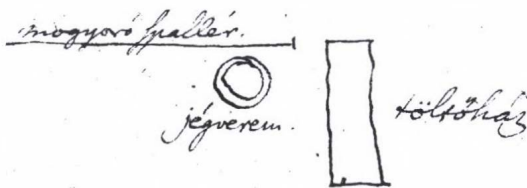

Az Urbárium béhozott 1774benn.
Geometrice²⁸ felmértetett 1775-ben.
Szőlők fogattattak 1759-ben.

Széphalom, Január 10dikén, 1807

Végig futván Regmeczenm a' Nagy Gábor Úr által dolgozott Regestrumot²⁹, tapasztaltam, hogy holmi, a' minek megléte felől még igen jól emlékszem, nincs meg a' Regestrumban; 's ez arra emlékeztetett, hogy a' szegény Atyám a' *bolt*-nak nevezett szobában a' falba csináltatott a' familia levelei számára egy almariomot³⁰, 's abban sok levél összesenyvedt, egy jó rakást pedig a' magokat oda vett egerek össze morzsáltak, minekelőtte azt észre vevénk. Ezt legalább tudnunk szükséges, ha a' tudás a' dolgot helyre nem hozhatja is; és egyedül e' végből jegyzem-fel itt.

2^{or}) A' Hericz és Péchy executioja³¹ 1801-ben Novemberben véghez menvén, az Anyám a' töltőház mellett jégvermet ásatott. Valamelly régi épület' fundamentom falára akadtunk ottan, mellynek otléte felől senki semmit nem tudott, 's sok szekér követ hánytunk-ki a' jégverem kedvéért csinált gödörből.

E dokumentum érdekes adalékokkal szolgál a kor települési viszonyaira, Kazinczyék birtokaira, életmódjára vonatkozóan, ezért vállalkoztunk közzétételére.

²⁸ földméréssel

²⁹ jegyzéket

³⁰ polcos szekrény

³¹ végrehajtása

KISS LÁSZLÓ

Kazinczy sógora, dr. Dercsényi (Weiss) János (1755-1837)

A Kazinczy-rokon

Egy híres ember rokonának lenni, önmagában is elég az illető hírének fennmaradásához. Az utókor sokáig – Váczy János Kazinczy-monográfiájára építve – Dercsényit csak Kazinczy Ferenc sógoraként tartotta nyilván. Ma már tudjuk, s talán szerény kutatásunk is hozzájárul annak bizonyításához, hogy Dercsényi nem szorul ilyen „rokoni támogatásra”: személye, életműve, sokoldalúsága – a Kazinczy-sógorság nélkül is – a 18/19. századforduló egyik érdekes szereplőjévé avatja őt. E sógorsággal azonban mégis csak foglalkoznunk kell, hiszen még pár évvel ezelőtt is akadtak olyanok, akik e rokonságát megkérdőjelezték. Például egy, a timsógyártás magyarországi hőskorával foglalkozó tanulmány írója – egy 1990-i közlésre hivatkozva – ezt írja: „Weisz doktor... 1794-ben¹ megnősült és feleségül vette Kazinczy József Júlia nevű leányát. Ezért tévesek azok a Lehoczky Tivadartól eredő közlések, amelyek szerint Dercsényi felesége Kazinczy Ferenc író nővére lett volna”.²

A Magyar Tudós Társaság titkára, Schedel (Toldy) Ferenc egyik levelében azért kért életrajzot Kazinczytól, mert nem akart „a folyamból meríteni, midőn a forráshoz járulhat!”³ Nos, mi is szívesebben járulnánk a forráshoz, ám – eddigi ismereteink szerint – Dercsényi nem írt életrajzot, nem került elő naplója, így kénytelenek vagyunk a „folyamból”, esetünkben Kazinczy levelezéséből meríteni. Szívesen merítenénk Kazinczy naplójából is, különösen e sorok ismeretében: „Julisnak férjhez menéskori históriáját a maga helyén (1785) fogom beszélni, ha majd ezen decenniumi (tíz évet felölelő) naplomat elvégezvén, biográfiámat születésem kezdve írom meg”⁴. Sajnos, ezt az ígéretét Kazinczy nem tartotta be és az ominózus 1785-ös évet is tartalmazó „biográfiát” nem írta meg – hacsak nem lappang valahol piszkozat formájában.⁵ Ami elképzelhető, ti. a nem publikálás azért is, mert nem éppen hízelgő dolgokat tartalmazhatott „Julis históriájiról”. Az ígéretet tartalmazó naplórészben ugyanis Kazinczy így ír húgáról: „Julisnak... a viszketege, hogy másból magának bolondot csinálni, leveleket lefogni, titkokat kitanulni s az efféleknél fogva másokat aszerént táncoltatni, amint ő vonja a hegedűt, nagyon szeretett...”. E praktikákba – Kazinczy szerint – bevonta a férjét is, „Dercsény János Zemplén vármegyei doktort... ez sok híreket horda...”⁶. A levelezéshez folyamodunk tehát

¹ A helyes dátum: 1785.

² Csiffáry Gergely: Timsógyártás a régi Magyarországon. = Archivum, a Heves Megyei Levéltár Kézirati Kiadványai 16. Eger, 2004. 28.

³ KazLev. XX. 178.

⁴ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987, 221.

⁵ Szilágyi Ferenc: Az emlékiró Kazinczy. = Kazinczy: Az én életem. 22.

⁶ Kazinczy: Az én életem. 227-228.

még akkor is, ha tudjuk, hogy egyetlen, Dercsényi által írt levél sem maradt fenn – vagy eddig nem került elő – Dercsényi és Kazinczy levélváltásából. Pedig, hogy váltottak levelet, arra a másokhoz írott Kazinczy-levelekben akad bizonyíték. Például 1813 elején így ír húgához, Klárhoz: „Imhol tehát Sógor Dercsényi Urhoz tett feleletem. Le fordítom magyarra, hogy így talán inkább megérthessd...”⁷ Következik a Dercsényinek németül írt levél magyar fordítása, melyből csak a sógorságot egyértelműen bizonyító záró sorokat idézem: „*Ölelem a húgomat s gyermekeit szíves szeretettel s maradok tisztelettel Az Urnak Sógor Urannak alázasatos szolgája s Sógora Széphalom, Január 7d. 1813. Kazinczy Ferenc mpr.*”

A levélváltásnak meglehetősen prózai oka volt: 1812. november 14-én, 73 éves korában elhunyt özv. Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna. Kilenc gyermeke közül a még élő hét, köztük a most említett Ferenc, Klári és Julianna, azaz Dercsényi Jánosné „osztályt tettek”. „Az osztozás még a jó emberek és szíves atyafi barátok közzé is vethet konkolyt” – írja egy másik levelében Kazinczy⁸. Nos, a konkolyvetők egyike megint csak a „Julis”, azaz Dercsényiné, aki „nem eggyezik, hanem bírák elibe viszi a dolgot”. A vagyonmegosztási tárgyalásra viszont Julis nem ment el, nevében „törvényes Plenipotentiarius” (teljhatalmú meghatalmazottja) derczeni Dercsényi János, vagyis a férje tárgyal – ha kellett: veszekedett⁹ – s írta alá az „osztály levelet”.¹⁰ A kapcsolat Kazinczy és Dercsényiék közt azonban már korábban sem lehetett felhőtlen, hiszen pl. amikor Kazinczy 1804-ben feleségül veszi Sophie-t, Júlia és a férje nincs az esküvői vendégek közt.¹¹

Kazinczy és sógora viszonyát tehát beárnyékolta Dercsényiné rossz természete. Még évekkel a vagyonmegosztás után is csalással vádolta bátyját, aki a Klárához írott levelében elismeri ugyan, hogy nem volt az osztozásnál nagyvonalú, de arra „az olly gazdag Asszonynak szüksége nincs”. „Én a Julis gaz szavát nem érdemlem” – panaszkodik kedvelt húgának Kazinczy és ennek megerősítésére hivatkozik az István öccsétől származó véleményre: „hallám, hogy a szegény ura életét mint keseríti-el az a bölcs Asszony”¹². Nehezítette Kazinczy és Dercsényi viszonyát a két fél anyagi helyzete közti nagy különbség is. A kis birtokából származó szerény jövedelme miatt szűkösen éldegélő író és a timsógyártásból és egyéb vállalkozásaiból meggazdagodott földbirtokos, királyi tanácsos – oldalán egy házsártos feleséggel – bizony távol álltak egymástól. Kazinczy nem egy levelében szóvá is teszi sógoráék gazdagságát, s annak fitogtatását. A szellem emberére jellemző módon, a Dercsényi-fiú költekezése alapján becsüli meg sógora vagyonát: „Dercsényi János egy nap tanul francziául, olaszul, anglusúl, Muzsikát, duellálást,¹³ s minden órát ezekben egy tallérral fizet. Öt tallér tehát mindennap. Nyolczezerre felmegyen esztendei költsége... Ha mind a 4 fiú¹⁴ 8000 költ s maga az atyja is annyit, úgy

⁷ KazLev.X. 216.

⁸ KazLev.X. 233.

⁹ „Dercsényi ki sem engedé mondani a szót, s nekem rivalkodék...” panasolja egyik levelében Kazinczy. (KazLev. X. 301.)

¹⁰ *Högye István*: A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005, 39-47.

¹¹ *Mezei Márta*: Kazinczy Ferenc leánykérésnek története, több változatban. = Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006, 31.

¹² KazLev. XIX. 281.

¹³ Duellálás: párbajozás (valószínűleg vívásról lehet szó).

¹⁴ Károly (1787-1837 után), Ferenc (1789? –1825), Pál (1792-1843) és János (1802-1863).

negyvenezer jövedelmének kell lennie”.¹⁵ Ilyen jövedelem mellett a családi ünnepek is fényűzőek: Dercsényi Ferenc 1814. május 11-én tartott lakodalmán 142 vendég ült az asztalnál, és „sok fej és nyak, sok fül és kéz volt itt is gyémántos... A közönséges szükségben nagyon adstechend [kirívó K. L.] volt ez a sok drágaság és dőzsölés, a jó gondolkozásúak szomorkodásában nagyon az volt ez az ugrándozás” – panaszkodik Kazinczy Kölcsey Ferencnek.¹⁶

Nem tudjuk, igénybe vette-e valaha Kazinczy sógorának orvosi tudását. Erre gyakran nem kerülhetett sor, hiszen egyrészt Dercsényi 1802-ben befejezte hivatalos orvosi munkáját, s különben is, az orvosok nem szívesen kezelik rokonaikat; másrészt Kazinczy nemigen szorult sógora orvosi tudására, hiszen volt egy nagyon jó orvos barátja: a debreceni Szentgyörgyi József.¹⁷ Ennek megfelelően a levelezésben csak egyetlen adat utal Dercsényi orvosi ténykedésére Kazinczy családjában. 1830. június 29-én ezt írta Kazinczy Dessewffy Józsefnek: „Feleségem... tüdőgyulladásba esett, s május 10d. kassai orvos, Horn¹⁸ úr nekem kimondá, hogy özvegyen maradok... Eljőve sógorom is, Dercsényi; ő nem ijeszte el, de Lónyai Gábornál Olasziban megmondá, hogy tizennégy napot nem ér”. Szerencsére, a két túl pesszimista prognózis ellenére „...huszonhat pióca s a két orvos segéde (segítsége) megtartotta” Kazinczy feleségének életét.¹⁹ Lehet, hogy e rokoni segítség új lendületet adott a Kazinczy-Dercsényi kapcsolatnak, levelezésnek. Utolsó levélváltásuk az első nagy kolerajárvány idején történt. 1831. július 10-én Kazinczy ezt írja Bártfay Lászlónak: „Dercsényi ezen nyavalya felől ezt írja: - A Máramarosi sőt szállító oláhok a cholérát általvitték Ugocsába... a nyavalyát behozott oláhok elszöktek, és így a nyavalyát is elterjesztették...”²⁰

Valószínű, hogy ez lehetett utolsó levélváltásuk, hiszen Kazinczy 1831. augusztus 23-án a kolera áldozata lett. Ha életben marad, mint a Magyar Tudós Társaság rendes tagja – meglepő módon a történettudomány osztályába választották be őt²¹ – talán még támogatta volna is sógora orientálódását az akadémia felé (lásd alább).

Orvos, borász, geognoszta, timsógyáros

A rokoni kapcsolat áttekintése után essék szó arról, mivel érdemelte ki Dercsényi János az utókor tiszteletét. Dercsényi – születésekor még Weisz – 1755. május 16-án látta meg a napvilágot a Magas Tátra tövében, Szepesszombatban,²² a városka evangélikus lelkészének fiaként. A Weiss-család 1760 körül Lőcsére költözött – valószínűleg ezért szerepel doktorunk korai közleményei címlapjain „lőcsei magyarként”. Az orvosi oklevelet Bécsben szerezte meg, orvossá avató értekezését „a lázak tanáról” írta. A láz – melyet ma valamilyen betegség tüneteként tartunk számon – a korabeli felfogásban önálló kórnak számított és több fajtát kü-

¹⁵ KazLev. XIX. 282.

¹⁶ KazLev. XI. 375.

¹⁷ Szentgyörgyi József (1765-1832) a Csallóközarányoson (ma: Zlatná na Ostrove, Szlovákia) született, bécsi végzettségű doktor 32 éven át volt Debrecen városi orvosa, Kazinczy egyik hűséges levelezőtársa és orvosi tanácsadója (*Halmi Márta*: Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. Debrecen, 1993, 333-357).

¹⁸ Horn Ferenc (1801-1895) bécsi végzettségű orvosdoktor, 1830-ban már Abauj megye rendes főorvosa, idegbetegsége miatt azonban 1849-től már nem folytathatta orvosi gyakorlatát. Dr. Dörnyei Sándor levélbeli közlése 2008. jan. 12-én.

¹⁹ KazLev. XXI. 326-327.

²⁰ KazLev. XXI. 590.

²¹ *Sőtér István*: A sas és a serleg. Akadémiai arcképek. Bp., 1975, 14.

²² Ma Spišská Sobota néven a szlovákiai Poprád egyik városrésze.

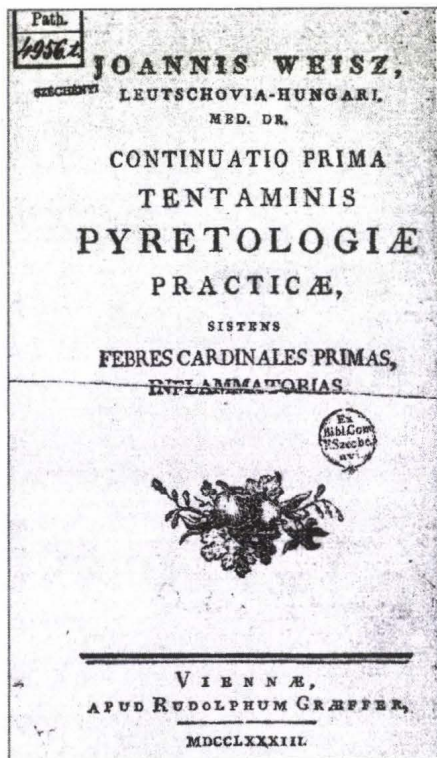
1. Weiss János könyve a lázról

lönböztették meg. Weiss tehát közérdeklődésre számot tartó témát dolgozott fel, s hű maradt e témához pályafutása kezdetén is. 1783-ban ugyanis – disszertációja folytatásaként – egy újabb könyvet adott, amely a lázak fontos csoportját, a „gyulladásos lázakat” tárgyalta (lásd az 1. ábrát).

1783-ban Weiss már Zemplén vármegye főorvosa. Főorvosi munkásságának nyomai megtalálhatók a megyei „protokollumok” (jegyzőkönyvek) hasábjain, ezek közül kiemelkedik a lépfene (anthrax, carbunculus) járványról írt részletes főorvosi jelentése.²³ 1788-ban az egyoldalú táplálkozás és éhínség következtében fellépett skorbut-járvány megfékezésében játszott fontos szerepet.²⁴ Nem kis gondot jelentett a „fizikusi” (főorvosi) hatáskörbe tartozó bábák oktatása és „szakmai felügyelete”. 1790-ben írott jelentésében szorgalmazza, hogy a megye tokaji és gálszécsi járásaiban a bábáknak szlovákul, a göregini és sztropkói járásokban pedig oroszul is kell tudniuk.²⁵

Doktorunk zempléni „fizikusi” működésének húszéves idejéhez (1782–1802) életpályájának több fontos eseménye kapcsolódik. 1785-ben vette feleségül Kazinczy Júliát. 1793-ban „királyi adománykép nyerte Bereg vármegyében bekebelezett Dercsent”,²⁶ s ennek következtében változtatta családi nevét Dercsényire”.²⁷ Doktorunkból tehát földesúr lett és „derczeni” előnévvel magyar nemes (lásd a tokaji borról írt dolgozata címlapját a 2. ábrán).

E két utóbbi mondatban szereplő információk magyarázata átvezet minket doktorunk működésének azon oldalaihoz, melyek nevét ismertté tették Zemplén megyén kívül is. Figyelmét már főorvoskodása kezdetén magára vonta a hivatali hatáskörébe tartozó Tokaj-hegyaljai borvidék. Később már tokaji szőlő- és pincetulajdonosként is szerzett borászati tapasztalatokat. Az 1783–1795 között az időjárás és a termés mennyisége, minősége közti összefüggésekről gyűjtött észrevételeit, tapasztalatait kiegészítve a borkezelésre, tárolásra vonatkozó tanácsaival 1796-ban egy 111 oldalas könyvben tette közzé Bécsben. A könyvet Ö. F. G. P. P., azaz Őri Filep Gábor (sáros)Pataki Professzor ültette át magyar nyelvre. A címlap szépséghibája, hogy a szerzőt „derczeni Derczeni”-nek nevezi a helyes „derczeni Dercsényi” helyett.

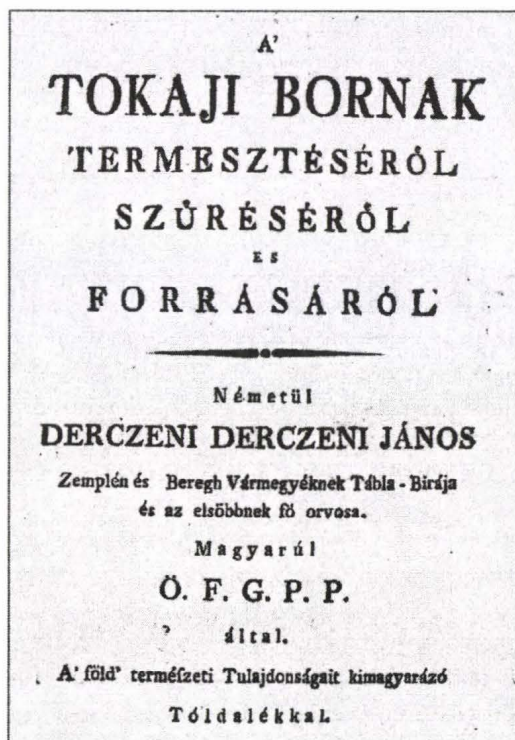
²³ A jelentés xerox-másolatát Dercsényi ös-unokája, Demeter János juttatta el hozzám. Baráti és nemes gesztusát ez úton is köszönöm.

²⁴ Daday András: Skorbutendemia a Ruténföldön 1788-ban. = Uő.: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Bp., 2002, 134–138.

²⁵ Krász Lilla: A baba történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Bp., 2003, 218–219.

²⁶ Derczen (ma Driszina, Ukrajna) Munkács és Beregszász között található helység.

²⁷ Cs.: Dercsényi János. = Hírnök (Pozsony), 1837. júl. 18., 3. old. (nekrológ)

2. Könyv a tokaji borról

A szakírók doktorunk könyvét az első szakirodalmi munkák közé sorolják: a „természettudományos alapossággal” megírt mű a gyakorlati oktatást szolgálta.²⁸ A magyar kiadás külön értéke, hogy „a kémia alapelveit magyar nyelven először” e könyvben találjuk meg leírva ill. „a még nem tudatos nyelvújító” Őri Fülep e könyvben próbálkozik meg „a Választás Tudományában (a vegytanban) szereplő német kifejezések magyarra fordításával”.²⁹ Dercsenyi könyvének értékét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1989-ben a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár ezer példányban újra kiadta a mű magyar változatát.

Dercsenyi érdeklődése a (tokaji) bor iránt később is megmaradt. 1825-re kéziratban már készen volt egy újabb könyve, melynek címe ez lett volna: „Magyar Or-

szág Természeti és Mesterségi Termeszterményiről, a mely egyszermind elő adja a más Nemzetek Termeszterményeinek Mesterségének és Kereskedésének össze hasonlítását a magyar és Austriai kereskedés némelly Levél Táraiból vett hasonlító Tabellájának hozzá mellékelésével”. E kéziratból közölt részletet 1825-ben, a Tudományos Gyűjtemény 1. kötetében „Kivonása a II-ik Szakasznak. Különösen az Európai, Afrikai és Szigetekbeli Borokról és borbéli készítményekről, és az azokkal gyakorlott kereskedésről”.³⁰ E „Kivonás” jellemző „vonása” a külföldi „termeszterményekkel” való összehasonlítás, melynek hitelét növeli az mód, ahogy a külföldi borokról szóló információit szerezte. Pl. a portugál borokról „Brasiliából való Chevalier de Camara³¹ tulajdon előadásából... aki... egész Európát keresztül utazta, velem a Szepes Vármegyei Carpathus³² ormaít megjárta”. A spanyol borokról a Malaga melletti ólombányák direktorától Vranitzki bárótól kapott adatokat, pl. azt, hogy a spanyol szőlőveszők februárban „hegyaljai módon a tőkéről lemettzenének, kifakadván csak 3 vesszők hagyattanak rajta”. A francia borokról szóló részből Dercsenyi lábujjzetét

²⁸ P. Erményi Magdolna: Dercsenyi (Weiss) János. = *Für Lajos – Pintér János* (szerk.): Magyar agrártörténeti életrajzok. Bp., 1987, I. k. 405-408.

²⁹ Szabadváry Ferenc – Szőkefalvi Nagy Zoltán: A kémia története Magyarországon. Bp., 1972. 172.

³⁰ A kötet tartalomjegyzékében e címen szerepel a mű: „2) Derczeni Idősb Dercsenyi János, A Magyar Országai Boroknak a Külföldiekkel való egybe hasonlítása I. 48”.

³¹ Az akkor még portugál gyarmat, Brazília szülötte, Camara lovag, a portugál király megbízásából tett tanulmányutat Európában.

³² Magas-Tátta

idézzük: „... még 1817-ben készítvén Champagniai pesgő (mussírozó) bort, abból egynehány boutellia, még most a maga eredeti tulajdonságában, erejében és pesgésében van, holott a Frantzia pesgő Champagniai, a második s harmadik esztendőben megszokott nyúlósodni”. A bortermékekről szólva is fontos információt közöl doktorunk: „Az én Krispán³³ Fabrikám Tokajban... a Frantiza háborúkor³⁴ a rézszúke miatt (abból veres pénz veretvén) megszűnt”.

Már a borászati könyvében tetten érhető Dercsényi egy másik érdeklődési köre, a geológia avagy korabeli nevén a „geognosztika”, azaz az ásványok s kőzetek akkoriban még alig ismert világa. A borászati könyv függeléke volt ugyanis a „Geognostika vagy Föld természeti tulajdonságait kimagyarázó Tóldalék”. A földtan hőskora ez a kor, amikor a geognoszták figyelmét leginkább a kőzetek keletkezésének mechanizmusa vonta magára. Két elmélet állt szemben egymással. Az egyik szerint minden kőzet „üledékes”, azaz a vízből, Neptún isten birodalmából keletkezett, a másik szerint a hő, Plutó alvilági isten „keze” van a dologban. A „neptunisták” és a „plutónisták” összecsapásának egyik fő színtere a Kárpát-medence volt. A vitának volt gyakorlati vonatkozása is, hiszen pl. a plutónisták szerint a vulkáni eredetű „láva-föld” termi a jó bort. Dercsényi „Tóldalék”-t is ilyen szempont vezette és véleményét a tokaji hegy „támadása” (keletkezése) és a rajta termő bor minősége közti összefüggésről így sommázza: ha Tokaj nem is „Vulkáni Hegy”, talaja, a hegy déli fekvése, a „rendes szőlő munka” együtt tesz annyit, mint a vulkáni eredetű „láva-föld” alapú talaj.

Dercsényi a későbbiek során sem lett hűtlen a földtanhoz – 1811-ben pl. egy bécsi lap hasábjain „Ásványtani jegyzetek a Magyarországon található Kárpáti Szepes Alpokról” címmel jelent meg³⁵ értekezése. A Magyarországra látogató természetbúvárok gyakran felkeresték őt – pl. az ország geológiai feltárásának francia úttörője, F. S. Beudant könyvében többször is hivatkozik Dercsényire. 1826-ban a pozsonyi országgyűlés az akkor már 71 éves Dercsényit a magyar bányajogi kódexet kidolgozó bizottság tagjává nevezte ki. Erről sógora, Kazinczy is megemlékezik a Bajza Józsefnek 1826. február 2-án írt levelében: „Dercsényi a Montanistica Deputationnak tagjává nevezetett. Úgy beszéli levelében maga. Nekem írt...”³⁶

Dercsényinek „geognosztikai” érdeklődése nemcsak hírnevet, de vagyont is szerzett. Ennek történetét a családi hagyomány így őrizte meg: „a szelesztói vasgyár olvasztó kemencéjéhez a Muzsalyi-hegyről hoztak faragott követ... ezen köveket használat után kilökték a szabad ég alá, s ott az idő viszontagságainak, különösen esőnek is kiléven téve, képződött rajta a timsó, ún. virág formában. Veis Jánosnak egy szemle alkalmával feltűnvn ezen fehér virágok, vizsgálat alá vette, nyelvéhez érintette, s orvos lévén, azonnal megismerte a kész timsót... felfedezését használni akarván, timsó készítésére szabadalmat nyert s ezáltal jólétének alapját megvetette. De a kormány is tudta méltányolni felfedezésének hasznát, mert 1793-ban új nemesi donatit nyert I. Ferenc magyar királytól és ausztriai császártól”.³⁷

³³ Krispán, azaz Grűspan: rézacetát, a gyapjű festésére használt minerális festék.

³⁴ Feltehetően 1809-ben, az utolsó insurrekciót (nemesi felkelést) kiváltó francia betörés idején.

³⁵ Mineralogische Bemerkungen über die Karpatischen Zipser Alpen in Ungarn. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. 1811. jan. 16.

³⁶ KazLev XIX. k., 522.

³⁷ Családkönyv a Dercsényi család eredetét és történetét érdeklő adatok öszvegyűjtése. Öszveírta és végezte 1865-ik év február havában Dercsényi László (kézirat).

Dercsényi és a Magyar Tudós Társaság

Az eddig elmondottak többé-kevésbé ismert tények Dercsényi életrajzában. Kevésbé közismert az 1825 és 1837 közti időszak, amelynek fontos mozzanata az akkoriban már csak magyarul író Dercsényi és a formálódó Magyar Tudós Társaság közti kapcsolat. Ez idő tájt Dercsényi sokat tartózkodott Pesten, ahol Pál nevű fia tagja volt a Széchenyi által szervezett „Pesti Casino”-nak. A német anyanyelvű, műveltségű Weiss, Dercsényiként élénken érdeklődött a leendő Akadémia, a magyar nyelvű írásbeliség ügye iránt. Ezt bizonyítja a nemrégiben előkerült két, 1828-ban írott kézírata „Gondolatok az Academia felől”, illetve „Közönséges Jegyzések – a Magyar Literatúránk mostani állapotjáról...” címmel. Írásainak az ad különös hangsúlyt, hogy az Akadémia alapítása (1825) és az érdemi munka megkezdése (1830) közti időszakban születtek, tehát akkor, amikor minden tudományszervezési és akadémia-alapítási kísérlet centrumában a nyelvmívelés állt.³⁸ Ezzel szemben Dercsényi minden tudományt, tudományos tevékenységet integráló intézményként szeretné látni a Tudós Társaságot: „Minekutánna felállításunknak az a célja, hogy általa a Nemzeti nyelv, a Tudományok, szép műveltség, és az Industria [ipar K. L.] – a félbe szabhatatlan vizsgálatoknak új találmányok megismerésének, Tudósok levelezéseinek és Munkájok közléseinek segédelmével tökéletesítettén, egyszersmind a Nemzeti pallérozódás, dicsőség és gazdagság meg erősítsen, és hathatósan eszközöltessen, szükségesnek tartom, hogy a mennyiben jelenvalólag, és a jövőre nézve még inkább lehető, minden hazai és külföldi emberi tudás, tett, és cselekedet, mint az Akadémiai munkák tárgyai, részserint egy egészzé egyesítsenek...”

Dercsényi kapcsolata az Akadémiával 1834-ben – pedig ekkor már 79 éves – a Tudós Társaság folyóiratának, a Tudománytárnak megindulásával új lendületet kapott. 1835-ben levelet írt „kollégájának”, az orvosdoktorból szerkesztővé vált Schedel (Toldy) Ferencnek. A levél-piszkozat 2005-ben bukkant fel egy árverésen. E levél különös fontosságát az adja, hogy jelenleg ez a legteljesebb jegyzéke Dercsényi (Weiss) nyomtatásban megjelent, illetve még kéziratban leledző munkáinak. Szinte a kor valamennyi fontos fertőző betegségéről van kézírata: pokolvar, „álorczás hideglelések” [valószínűleg váltóláz, malária K. L.], dögmirigy [pestis], vérhas, skorbut, kolera a témája egy-egy értekezésnek, de papírra vetette ismereteit a Jenner-féle vakcináció, azaz himlő elleni oltás „honunkba tett béhozatálról is”. A Gödön, 1835 augusztusában keltezett levelét reménykedve fejezte be: „... ha egészségem és erőm engednének és a Tudós Társaság azokat a közjóra hasznosaknak ítélné, s a Tudomány Tárbán beigandatónak, feltevéim magamban azokban rövid kivonásokban közre bocsátatásukat”.

Dercsényi levelét Schedel ismertette a Tudós Társaság 1835. szeptember 13-án tartott közgyűlésén, amelyen felolvasták Dercsényi „tudósítását Magyarországon újabban felfedezett némely érczekről” (3. ábra). Majd október 21-én megírta doktorunknak, hogy a Tudós Társaság Dercsényire bízta a választást, mely írásait kívánja publikálni: „egyebiránt a Tudománytár e dolgozatoknak mindenkor nyitva áll”. Ez már önmagában is nagy elismerést jelentett, hiszen Schedelről köztudott volt, hogy „röviden és energikusan végzett a szélhámósok és hóborzosok beadványaival”.³⁹

³⁸ Vekerdi László: A Tudománynak háza vagyon. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Piliscsaba-Bp., 1996. 30.

³⁹ Vekerdi i. m., 66.

3. Az akadémiai ülés programja

Dercsényi élt a felkínált lehetőséggel, és így még ugyanabban az évben két dolgozata jelent meg a Tudománytár „Természettudományi dolgok” című rovatában. Az elsőnek adott cím: „Sóaknák”⁴⁰ nem a legszerencsésebb, hiszen az írás nemcsak a sóbányákkal, hanem az ércbányákkal is foglalkozik. Az ezekről szóló írások felsorolása során megemlékezik a pesti Nemzeti Múzeum Természeti Tára „örének” Jónás Józsefnek (1787-1821) egy geológiai társaság megalapítását célzó, de kudarcba fulladt kísérletéről. „Igen kíváncsios vala, hogy ezen társaság összeállott volna... kiváltképpen ha... honunk geológiáját kidolgozná. Mellynek előleges rajzolatait én már némiképp kidolgoztam, de hogy hajlott időm s azzal együtt járó erőtlenségem miatt bevégezhetém-e? bizonyos benne nem vagyok”. Kevésbé értékes a másik 1835-i, egyébként közvetlenül a „Sóaknák” után következő írás,⁴¹ amely lényegében egy külföldi lapban megjelent dolgozat ismertetése saját megfigyelés, észlelés közlése nélkül.

Nem nélkülözi viszont ez utóbbit az 1836-ban megjelent írása a Tudománytár „Műtudomány” című rovatában.⁴² Mint írja, többen kérték, hogy „esméreteit” az artézi kútról tegye közkinccsé. Dercsényi 1832-ben Bécsben járva egy „kőbe furatott” artézi kút készítését saját szemével látta, sőt megpróbálta a kútfúró mestert is Magyarországra csalogatni. Ez nem sikerült neki, de legalább a fúrás eszközeit megszerezte: „ezeket nálam is meg lehet látni”. Sőt, ő lehetett volna az első magyar artézi kút tulajdonosa is. Derczeni birtokán „nem a víz szűke miatt, hanem ezen föld belseje ismerete végett” ásott egy mély kút, ám „még minekelőtte ezen agyagba artézi kút furathattam volna”, a kút idegen kezek által „elrontatott”. E kudarc ellenére nem szűnt meg érdeklődni az „ugró-kutak” iránt és írásában

A' magyar tudós társaság IV^{dik} köz ülésének tárgyai.

Pesten, a' ns vármegye nagyobb teremében, 1835, September
13^{adik} délelőtti 10 órákor.

1. Elöljáró megnyitó beszéd.
2. Titoknokai előadás az 1834^{edik} November 24^{edik} 1835^{edik} September 12^{edik} folytatott munkálódásokról.
3. Hellen-magyar dramaturgia, értekezés Guzmics Izidor rendes tagtól. Felolv. Csató Pál levelező tag.
4. Emlékbeszéd, Bárá Berzeviczy Vincze tiszteleti tag felett, Gróf Dessewffy József igazgató és tiszteleti tagtól.
5. A' magyar királyok felavatási esküjök nyomai az Árpádok alatt, czimű értekezés' némelly részei. Czech János rendes tagtól.
6. A' Somlai vérszűret, rege, Kisfaludy Sándor rendes tagtól. Felolvassa Róthkrepf Gábor level. tag.
7. Dercsényi János k. tanácsos tudósítása Magyarországon újabban felfedezett némelly érczekről.
8. Az ázsiai calcuttai társaság titoknokától érkezett tudósítás Körösi Csoma Sándorról. 1835. Január. 20^{adik}. Felolvassa Döbrentei Gábor.
9. Jelentés az 1834^{edik} 200 darab arany jutalmat nyerő munka felől 's a' dícséretes más két munkáról.
10. Jelentés a' törvénytudományi osztály' 1833^{adik} 100 darab arany jutalmáról.
11. Jelentés a' természettudományi osztály 1833^{adik} 100 darab arany jutalmáról.

⁴⁰ Id. Dercsényi János: Sóaknák. = Tudománytár, 1835, 7. k., 238-246.

⁴¹ Id. Dercsényi János: Európa levegői mérsékletéről és az időjárás tudományáról. = Tudománytár, 1835, 7. k. 246-253.

⁴² Id. Derczeni Dercsényi János: Az artézi kútról, honunkra alkalmaztatva. = Tudománytár, 1836, 11. k. 132-151.

közreadta „az artézi kutak legegyszerűbb s kevésbe kerülő furásukról” szerzett ismereteit, beleértve a fúráshoz szükséges eszközök „rajzolatjait” is.

Mint már jeleztük, Dercsényi fia, Pál a pesti kaszinó tagja volt, így nem kizárt, hogy megfordult ott doktorunk is. Itt találkozhatott a kaszinó szellemi atyjával, gróf Széchenyi Istvánnal. Találkozhattak azonban Gödön, Dercsényi Pál házában is, ahol Széchenyi is megfordult párszor pl. 1831. október 26-án vagy 1832. április 19-én.⁴³ Sőt levelet is váltottak; Dercsényi 1836. augusztus 29-én antracitot ajánlott fel a Dunagőzhajózási Társaság számára. A német nyelvű levélre a gróf ugyancsak németül válaszolt szeptember 13-án. Dercsényi és Széchenyi szimpatizálására utal az a tény is, hogy doktorunk nem kimondottan tudományos értekezéseit a „Társalkodó” hasábjain jelentette meg. A Társalkodó viszont a gróf vállalkozásait támogató Jelenkor c. folyóiratnak volt a melléklapja.

Első írása a „tudományos, művészeti s mesterségi tekintetben” szerkesztett melléklapban 1835 tavaszán jelent meg.⁴⁴ Mint a „természet tudományoknak egy barátja” így számol be az 1834. október 15-én Tokajban átélt földrengésről: „Tompá morájú zúgás közben a föld lábai alatt annyira zúgott, hogy kénytelen volt a kert kerítésébe fogódzani; s az agyvelőt egy perczig úgy elbódította, hogy kevésbé a hallás eszköze, a fül is, siketséget kapott, miről mások is panaszkodtak; s ezt az író a földből kijövő electrikai levegőnek gondolja tulajdoníthatni”.

Második, s jelenlegi ismereteink szerint utolsó publikált írása, a Társalkodóban 1836 januárjában⁴⁵ jelent meg. A „színholt” mai magyar neve „tetszhalott”. A tetszhalál s a vele szorosan összefüggő élve eltemetetés a reformkori média egyik gyakori témája. A témához való viszonyulás alaphangját már 1809-ben megadta Pest-, Pilis és Solt megye „fizikusa”, Retteg Xavér Ferenc. Budán kinyomtatott könyvének címe magáért beszélt: „Az színes halál vagyis Az szörnyű Elevenen való Temetetés elkerülésére Példák által Oktató Könyvetske”. A 46 oldalas műből 40 (!) foglalkozik a színes, azaz színlelt vagyis tetszhalál állapotában eltemetettek háborzongató történeteivel. Jó negyed század múltán, Dercsényi e „bevált” receptet követi: írását négy magyarországi tetszhalál eset ismertetésével indítja – a második esetben „az író maga szemtanú volt”. Természetesen felsorolja a „holtak látszók” föllevenítésére szolgáló eszközöket is, ezek közül a 8. érdemel figyelmet: „Ezen közönséges fölébresztő szereken kívül lehetne, a hol mód van, közönséges levegővel összekevert oxygent a tüdőbe eresztetni”. Ugyancsak figyelemre méltó a 10. tanácsa is: „Valljon a város- vagy faluházban, hol a bírák összegyűlnek, s egy felvigyázó szegény ember mindig egy oldalszobában lakik, nem lehetne egy szobát arra fordítani, vagy ha nincs, hozzá építeni, mellyben a holtak két 3 napig kiterítve s vigyázat alatt tartassanak?”

Hogy Dercsényi írása mennyire aktuális volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a pár év múlva az országot felkavaró „Bay-eset”. Amikor az 1839-ben elhunyt Bay József táblabíró sírboltját 1841-ben felnyitották, tetemét a koporsón kívül, a kriptabejárat közelében találták meg. „Tetszholtan temették el! Magához jött a koporsóban; a kétségbeesés óriási erőlködésével zúgta szét azt s felvándorgott az ajtóig, hogy ott a legirtózatosabbik halállal újra meghaljon” – kommentálta a Széchenyihez közel álló Jelenkor a nem mindennapi eseményt. Az esetre az

⁴³ Széchenyi István: Napló (válogatta és szerkesztette Oltványi Ambrus). Bratislava, 1978. 697, 705.

⁴⁴ Idősb Derczeni Dercsényi János: A földrengésről. = Társalkodó, 1835. 73-76, 77-80.

⁴⁵ Id. Derczeni Dercsényi János: Színholtak hazánkban. Társalkodó, 1836. 3. sz.

DERCSENYI JÁNOSNÉ született Kazinczi Kazinczy Julianna, Őn és Fiai DERCSENYI KÁROLY 's DERCSENYI PÁL Táblabírák, és DERCSENYI JÁNOS királyi udvari Kamarai Tanácsnok 's Temesi kir. Kamarai adminisztrátor nevében, megsomorodott szívvel jelenti, szeretett Férjének Dercsényi Idősb Dercsényi Jánosnak, királyi Tanácsnok', több Vármegyék Táblabírája', és tudós Társaságok tagjának, élete 83^{dik} boldog házasságuknak pedig 52^{dik} évében o' f. e. Junius 30^{án} aggsági elgyengülésből történt halálát.

A' holt test Julius 2^{án} Dercsényben, a' templomban tartandó Isteni tisztelet után, fog örök nyugalomra tétetni.

Munkács, Julius 1^{én} 1837.

4. A gyászjelentés

akkor már „ellenfél”, Kossuth Lajos is reagált és a Pesti Hírlap március 3-i vezércikkében – többek közt a tetszhalottakról való elégtelen gondoskodás – az alábbi véleményt mondhatja ki vele: „...az egészségi politia általában véve honunkban a legnyomorultabb lábon áll: a bölcsőtől egész síriglan!”⁴⁶

Dercsényi azonban már nem lehetett tanúja annak, hogy az öt évvel korábbi „halottasházi” ötletének realitását a valós élet visszaigazolta. 1837. június 30-án hunyt el, 83 éves korában, vagyis közel hat évvel élte túl sógorát, Kazinczy Ferencet. A felesége, három fia s lánya nevében kiadott gyászjelentés szerint halálának oka „aggsági elgyengülés” volt (4. ábra). A Pozsonyban megjelenő Hirnök terjedelmes nekrológot közölt az elhunyttról.⁴⁷ Tetemét július másodikán helyezték örök nyugalomra Dercsényben.

⁴⁶ Kiss László: Széchenyi és Kossuth a színes halálról – 150 éve jelent meg „A Kelet népe”. = Orvosi Hetilap, 1991, 132. évf., 1767-1768.

⁴⁷ Cs.: Dercsényi János. Hirnök, 1837, 5. sz. A Cs. betű mögött talán Csató Pál (1804–1841) az első magyar novellista rejtőzik, aki 1836-ban Tudománytár, 1837-ben a Hirnök szerkesztője volt.

BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc adattár

Kazinczy Ferenc életének, irodalomtörténeti munkásságának adatai jelen vannak hazánk egész területén – magyar és idegen nyelven – a külföldi sajtóban is. Munkánk célja, hogy a szétszórtan megtalálható adatokat a bibliográfiai feldolgozás szabályai szerint kötetekben tartsuk nyilván. Ilyen „teljes” összeállítás Kazinczy nyomtatásban megjelent műveiről, az 1770. évtől a 2007. évig még nincs összeállítva.

Bibliográfiai adatainak gyűjteménye egy egész emberéleten át készült. Több mint két teljes évszázad közleményeiből gyűlnek az adatok. Amikor az 1960-as években az adatgyűjtést elkezdtem, nem gondolhattam arra, hogy mikorra a kb. ötszáz teleírt gépelt lapot a följegyzésekkel betöltöm, felépül Széphalomban a magyar nyelv múzeuma, s „merész” gondolatom megvalósul: nem tudós kötetet, hanem a Kazinczyra vonatkozó írott anyagok bibliográfiai gyűjteményét ajándékozom a Múzeumban dolgozó tudós kutatóknak.

Az elkészült Kazinczy Ferenc bibliográfiák:

1) Kazinczy Ferenc bibliográfia. 1775–1980. Összeállította Busa Margit. Kiadta a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár és a Herman Ottó Múzeum. Szerkesztette Veres László. Lektorálta Fried István és Kozocsa Sándor. Miskolc. 1981. 337 p.

2) Kazinczy Ferenc bibliográfia 2. 1980–1990. Összeállította Busa Margit. Lektorálta Fried István és Kováts Dániel. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely. 1994. 120 p.

3) Kazinczy Ferenc bibliográfiájának folytatását a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című évkönyve jelentette meg Busa Margit összeállításában:

1991-1992. = Széphalom 5., 1993. 193-200.

1993. = Széphalom 6., 1994. 79-85.

1994-1996. = Széphalom 9., 1997. 101-116.

1997-2000. = Széphalom 10., 1999. 93-101.

2001-2007. = Széphalom 11-18. bibliográfiai adatait a Kazinczy Adattár tartalmazza.

Célunk, hogy a bibliográfia I-II. kötetében és a Széphalom c. évkönyvben kiadott Kazinczy-irodalmat egyetlen kötetbe állítsuk össze. A Kazinczy adatok évek és tartalmuk szerinti felsorolása mintegy folytatása a már közölt, ismert technikai megoldásoknak:

1. Kazinczy Ferenc kötetben kiadott saját művei a maga sajtó alá rendezésével. Újabb kiadások évek szerint felsorolva.
2. Kazinczy periodikumokban közölt művei az író sajtó alá rendezésében.
3. Kazinczy fordításai maga és kortársai rendezésében.
4. Kazinczy halála után megjelent művei.
5. A Kazinczy-irodalom: kötetek, tanulmányok, cikkek ismertetései.

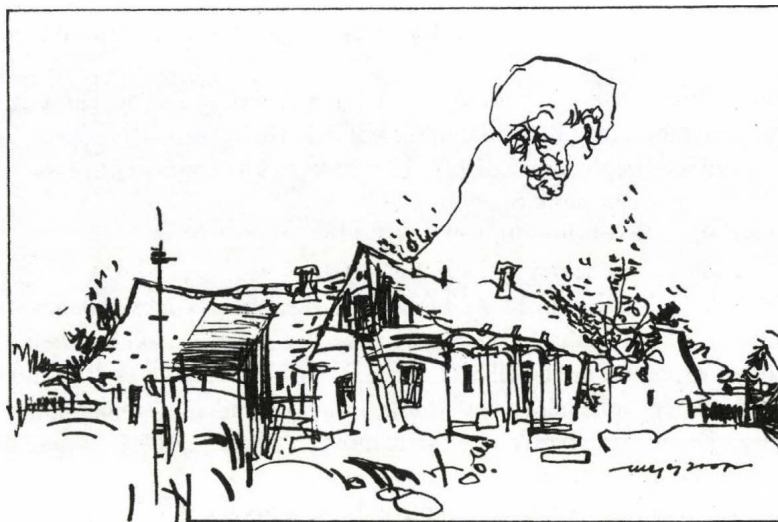

6. Kazinczy utóélete napjainkig.

A jelenleg folytatódó munka a nyomtatott Kazinczy-adatok rendezése, kiegészítése az újabban előkerült adatokkal.

A megváltozott körülmények miatt a könyvtárak vezetőinek, munkatársait segítségét kell kérnem, hogy a gyűjtőkörükhöz tartozó napilapokban folyóiratokban, könyvekben közölt, Kazinczytól való vagy vele foglalkozó közleményekről szíveskedjenek velem a bibliográfiai adatokat közölni. Szíves segítségüket nevük feltüntetésével megköszönném az Adattár bevezetésében.

Kérésemet támogatja az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, annak bibliográfiai szekciója, valamint a Kazinczy Ferenc Társaság elnöksége, továbbá mindazok, aki szeretik és becsülik Kazinczy személyét és életművét.

Mezey István rajza

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Az emberi teljesség kérdése és a boldogságkeresés a reneszánszban

Hatszáz éve született V i t é z J á n o s, első magyar humanistánk, az ő emlékét idézem, azt a kort, amelyben élt, és közben azon tűnődöm, hogyan lehet hozzá közeledni jelenünkből. Nem túl nagy-e az az ív, amelyen át kell jutnunk, hogy hozzá megérkezzünk, hiszen sok minden megváltozott azóta. A megközelítés nehézségeként az egyik szeretett és kíváló szegedi tanáromnak a gondolata jut eszembe. Ő elárulta, hogy miért állt tőle a legtávolabb a reneszánsz: abban a régi korban az emberek annyira hittek a boldogságban, az élet teljességben, ahogyan a modern ember nem tudja azt elképzelni. Hozzánk még az őskor művészete is közelebb áll, mert ha azt kell megélnünk, hogy a történelem játékszerei lehetünk, ha rengeteg ember nem a Hemingway-i öreg halász, Santiágó szép és bátor küzdelmét mondhatja magáénak, hanem Beckett pokolian megalázott emberévé kell válnia, és annyi „adatik meg” neki, hogy a kukában élő féreg sorsát kell megismernie, akkor jobb, ha az ősember első lépéseit próbáljuk megtenni újra. Jobb, ha köveket rakunk egymás mellé, akkor legalább valamelyest önmagunkra ismerünk, és valamilyen rend reménye végül kialakul bennünk.

Ilyen indíttatás után nem lepődtem meg 1976-ban a Velencei Biennálén az angolok furcsa kiállításán. Őt teremben olyan ormóttan kövek hevertek a padlón, mint amilyenek gyermekkoromban Csegöldön a „járdát alkották”. Őt teremben kövek és kövek, egyhangúan, és az egész „műalkotás” címe a következő volt: „Vonalkompozíció hatszáznyolc kőre”. A számomra ez nem volt művészi alkotás, de annyit el kellett fogadnom, hogy ha az ember oly sok remekmű, oly rengeteg érték után odajutott, ahol jelenlegi élethite, megvalósulási lehetősége van, akkor csakugyan jobb mindent újrakezdeni. Rajztagozatos tanítványaimat is csodálkozva figyeltem, hogy a társadalmi munkák során, ebédszünetben mily játékosan, mily boldogan rakták egymás után az ormóttan köveket. Biztosra vettem, hogy valami rendet láttak a különös alakzatokban, de sohasem beszéltünk arról, hogy valóban rend-e ez a ronda. Így az sem derült ki, hogy a groteszk alkotásokat minősítjük-e így, vagy azt a kort, amelynek minden hazugságát az újabb és újabb ifjú nemzedéknek kell megfizetnie. Szerettük a modern költészetet, mert tudták, hogy a legjobb alkotások róluk is szólnak, jövőjükről. Még akkor is szerették, ha tudták, hogy korunkban gyakran az ember verse az a varsa, amelyben a lét magára lát.

Mindezt csak azért mondtam el, mert épp ezekkel a tanítványaimmal tudtam a legmélyebbre ereszkedni, ha a reneszánsz világról volt szó. Mégpedig sokat beszéltünk róla. Volt,

aki szinte „muzeális”, kiszáradt szőlőtőkét szállított haza azzal a céllal, hogy lerajzolja, és tudtam róla azt, hogy élete nagy szenvedélye, ihletője Leonardo da Vinci világa.

Boldog voltam, mert tudtam, hogy a reneszánsz nem múlt el, mert hatóerő, hatalmas ihlető most, és az lesz mindörökké – amíg a fajtánk igazi marad, hű önmagához, emberi méltóságához, küldetéséhez. Ezzel nem a régi tanárom véleményét utasítom el, hiszen nagyon jól tudom, hogy mekkora oka volt az elkeseredésre.

Az ember lassan-lassan belenyugszik abba, hogy sok mindent elveszít, de élete legszebb pillanatát, legtekélyesebb zenéjét szeretné átvinni a túlsó partra. Hő óhaja, hogy ezt másoknak átadja. Ha ilyen lelkiülettel nézzük világunkat, akkor nem lep meg bennünket Vitéz János egyik – látszólag különös gondolata. Szerinte akkor emlékeztek rá az emberek, ha boldog volt. Ezt a tételt bárki könnyedén cáfolhatná, hiszen a világ zajakváriumába zárt ember ennek épp az ellenkezőjét hallja: „Leütötték, meggyilkolták, a közbiztonság félig-meddig halott. Diák ver tanárt. Az igazságszolgáltatás bolondot csinál önmagából. Nem az ártatlan embert védi”, és mindez a kakofónia milliók előtt tombol. De ez az igazi emlékezet? Ki akar így megmaradni az utókor számára? A bűnöző? Talán. Ő lesz a példakép? Lehet? Ám ekkorra a reneszánsz utolsó szikrája is ki fog hunyni. Addig viszont még van miről beszélnünk. Kell az igazi emberi értékekről szólni, nehogy utolsó mohikánok legyünk!

Első nagy humanistánk, Vitéz János (1408-1472) éppen hatszáz évvel ezelőtt született, épp ezért illő és üdvös, hogy a fenti gondolat alapján emlékezzünk rá. Gyönyörű ív, de végkifejletében tragédiába zuhant élet. Ne ez a szomorú záróakkord zúgjon a fülünkben, hanem valóban az első nagy humanistánk jelenjen meg előttünk. Hiszen ő az igazi emlékeztető, az emberi tudatban megjelenő egykori ént úgy tekintette, hogy az boldogan, tündöklő arccal szülessen újjá, nem megalázva, nem sárba tiporva. Az emberrel bármit megethetnek, de egy idő után nem ő már. Az emlékezet szépsége éppen az, hogy az ember a halálban is boldog tud maradni, boldog, mint Hegeso, a szép görög ifjú hölgy: síremlékén is kedves ékszerei között kutat, mert ünnepre készül, olyan ünnepre, amely időtlen. A reneszánszban az ókor szellemisége született újjá. Francesco Petrarca volt az első humanista. Szenvédeyesen gyűjtötte az ókori kéziratokat, de őt nem a nyelvészeti furcsaságok, ritkaságok érdekelték leginkább, hanem az emberi lélek. Kiteljesedésünk, igazi boldogságunk, ünnepünk.

Ezt a határtalan ünnepet akarta megadni Vitéz János hazájának is. Születésekor Lorenzo Ghiberti mester már dolgozott a firenzei Keresztelő kápolna híres kapuján, a Porta del Paradisón (a Paradicsom Kapuján). Ez lett a reneszánsz nyitánya. Nem véletlen, hogy az „Isteni Színjáték”-ból sok-sok nemzedék számára elsősorban a Pokol él tovább a legélénkebben, ám a reneszánsz kezdetén a boldogság netovábbja került az érdeklődés középpontjába. A dantei főmű végső kicsengése nem az örök kárhozat, hanem az a végtelen boldogság, amelyet az Isten meglátásakor érzett a költő. Ebben a nagy élményben már csak az érzés uralkodik. Mindezt lehetetlen visszaadni. Ekkor világosodik meg előtte az, hogy a szeretet a legnagyobb erő, „mely mozgat napot s minden csillagot”. Különben az indítás a letragikusabb — a nagy eposzok sorában, hiszen nem legyőzhetetlen hős, herosz jelenik meg előttünk, hanem olyan esendő ember, akit a félelem leláncolt. Sűrű sötét erdőben tévedt el, és az igaz út már elveszett a számára:

*Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva oscura,
ché la diritta via era smarrita.*

Hívó, keresztény ember mondja mindezt. Számára Krisztus az út, igazság, az élet, és lám, egyetlen terzinában ezek a szavak megjelennek. A „vita” (élet) és a „via” (út) közvetlenül olyan alakban, ahogyan az evangéliumban szerepelnek. Maga az igazság áttételesen van jelen, a „diritta” jelzőként (helyes, egyenes, igaz). Maga a „diritto” főnév is lehet, ekkor a jelentése „jog”. Az olasz bibliafordítás egybecsengő szavakkal követi a latin szöveget, ezért itt a „verità” (igazság) szó jelenik meg. Ám itt a legfontosabb az, hogy ha valaminek a felén már túl vagyunk, akkor az idő legtöbbször túlságosan felgyorsul, megrövidül, és már nagyon kevés remény van arra, hogy megvalósítsuk mindazt, amit korábban elmulasztottunk, vagy kijavítsuk azt, amit elrontottunk. A „ritrovai” szó nem csak azt fejezi ki, hogy a költő egy erdőben találta magát, hanem azt is, hogy „magára döbbsen”, „szembenézett önmagával”. Mindezt azért kell itt kiemelni, mert ez a szembenézés Vitéz János életének is rendkívül fontos mozzanata volt. Azt pedig fölösleges bővebben ecsetelnem, hogy Dante műve az olasz reneszánsz kontinentális alapzata. Vitéz János alig volt tízéves, amikor a híres eposz harmadik latin nyelvű fordítása is elkészült, mégpedig a konstanzei zsinatra.

Első humanistánk nagyságát különös szerénysége is mutatja. Ezt a tulajdonságát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy az egyik levelének a címzettjét arra kérte, hogy elküldött sorait ne terjessze, mert nem örülne annak, ha az olyanok elé kerülne, akiktől ő inkább tanulni szeretne. Mindezt ő nem diákként írta, hanem negyvenedik életéve táján.

Szomorúan látta azt a hiányt, azt az árnyat, amely szellemi életünkben jelen volt. Csoválta a külhoni világosságot, de fő célja az volt, hogy azt a külföldön elsajátított fényt ragyogtassuk fel itt is. Hazánkat gazdagítsuk tudásunkkal. Unokaöccsét, Janus Pannoniust is ezzel a szándékkal küldte Ferrarába, Guarino mester iskolájába. 1489-ben viszont már Sárospatakon működött olyan iskola, amelyben az oktatási módszerek nagyon hasonlítottak azokhoz, amelyek humanista költők szellemi épülését is meghatározták. Vitéz Jánosnak oroszlánrésze volt a pozsonyi egyetem alapításában. 1465-ben az itáliai egyetemek szolgáltak már mintául. Viszont az is közismert, hogy az első európai egyetemek alapításában nagy szerepük volt az arab egyetemeknek.

Nagyon boldog lennék, ha csak a tájékoztatlanságom lenne az oka annak, hogy nem tudok arról, hogy bárhol a mi civilizált világunkban méltóképpen megemlékeztek volna a világ első egyetemének az alapításáról: tavaly volt ennek 1150 éve. Ez az egyetem Marokkóban van. Mohamed híres gondolata hatja át: „Fakhri fikri” (A gondolatom a dicsőségem). Mily nagy volt a középkorban is a meghasonlás az iszlám és a kereszténység között. Ám a tudományt, a művészetet ez alig-alig érintette, helyenként annyira nem, hogy volt olyan európai egyetem, amelyen az arab nyelvet és tudományt oktató professzor hétszázhusz aranyat keresett évente, míg a latint vagy görögöt tanító kollégája alig negyvenet. De az utóbbinak is kevesebb oka volt a panaszra, mint egy mostani magyar kollégájának. Akkor ugyanis a nagy híró Bologna nevet nem rozsdásította a „vergogna” (szégyen) szó.

Hunyadi János Vitéz Jánosra bízta a két Hunyadi-fiú tanítását. Mátyás király lángesze a magyar néprajzot annyira meghihlette, hogy mai nagy kételkedőink úgy vélik, hogy fele sem

igaz annak, amennyi bölcsességet ez a nagy király csak úgy szertehintett. Sőt igazságosságának a híre, kultusza is „mese” csupán. Múltunknak ezek a nagy „felfedezői” azokra a tényekre sem kíváncsiak, amelyek meggyőznék őket arról, hogy „nem mese az gyermek”. Elég csak elolvasni azt, hogy mit írt róla Leonardo da Vinci a festészetről szóló értekezésében. Ebben a korban az irodalom számított a legnagyobb értéknek, főképpen az eposz. A festők gyakran úgy érezték, hogy közönséges mesterembereknek tekintik őket. Nincs igazi művészi rangjuk. Leonardo ezt áldatlan állapotnak tekintette. Ám véleményét, meggyőződését a mi Mátyás királyunk ajkára adta. Történt egyszer, hogy a ritka nagy uralkodónk születésnapjára egy festményt kapott Itáliából, és azt annyira csodálta, hogy csak nézte és nézte, és nem hallgatta meg azt a költőt, aki viszont verssel akart hódolni neki a jeles napon. Elkeseredését a költő nyomban kifejtette, s ekkor a mi királyuk elmondta, hogy ha ő ilyen gyönyörű képet lát, akkor az örök széppel találkozik, és alapos oka van arra, hogy ne figyeljen másra.

Ma már tudjuk jól, hogy a társművészetek (testvérműzsák) mind külön-külön határta-
lan értéket képviselhetnek. Leonardo történetével egy helytelen megkülönböztetés ellen tiltakozott, de nem volt véletlen az, hogy a kor legbölcsebb királyával mondatta ki az igazságot. Az valóban igaz, hogy a különböző művészeti ágak megbecsülése nem azonos más és más korban. Torquato Tassónak majd azt kell tapasztalnia, hogy a helyzet az ő korában homlokegyenest megváltozott. Szenvedés, rabság, és szegénység lett az osztályrésze. Mátyás király legnagyobb tisztelői között még érdemes megemlíteni Lorenzo de' Medicit és Niccolò Machiavellit.

Janus Pannoniusról és Galeotto Marzióról Andrea Mantegna képet festett ötszázötven évvel ezelőtt. Utána a magyar költő hazajött. Jacopo Antonio Marcello dicsőítésére olyan verset írt, amelyben megörökíti Odüsszeusz utolsó utazását. A híres görög hős nem tudott Ithakában maradni. Kiapadhatatlan, emésztő tudásvágya új kalandokra vitte. Isten által tiltott területre ért az óceánon, folyton nyugat felé hajózva. Ott lelte halálát. Dante az ő szájába adja azt a gondolatát, amelyben a tanulásnak, az emberi haladásnak a lényegét foglalja össze:

*Vegyétek észbe, mi bennetek a lényeg,
nem éltek-e éppúgy, miként az állat,
ha nincs tudás, ha nincsenek erőnyek.*

Tehát nem szabad elfogadni akármilyen szellemi kalandot, felelőtlen játszadozást a mindenséggel, mert az erkölcs kizárása az emberi életből, rendből iszonyú veszéllyel járhat. Ez a szörnyűség nem csupán a határainkon kívül ólálkodott, fenyegetett már jó sok évtizeddel korábban is, nem csupán kelet és nyugat felől gomolyogtak olykor vészterhes fellegek, a belső széthúzás is nehezítette helyzetünket. Fenyegette létünket. Épp ebben az időben élt hazánkban egy technikai lángész, és ha a boldogságot felelőtlenül csak a hírben (és esetleg a vagyonban keresnénk), akkor még azt is mondhatnánk, hogy minden bizonyonnyal Leonardo da Vincinek volt ő az előképe, de a tények nyomban lehűtik lelkesedésünket. Az illető lángész ágyúöntő volt. (Sóvány vigasz, hogy bizonyos kutatóink szerint ez az illető német származású volt.) Elkészítette a világ legnagyobb és legfélelmeőbb ágyújának a tervét. Hiába ajánlotta fel Európa legnagyobb urainak. A találmánya nem kellett. Teller Ede szellemi rokona volt ez a lángész, és sajnálatos dolog, hogy a találmány sikere fontosabb volt neki bármilyen erkölcsi értéknél. A legfélelmetesebb ágyú tervéért a szultán az eredeti ár négyszeresét

adta. Az ágyúcső átmérője hetvenhat centiméter volt. Az abból kiröpülő borzalmas tömegű és sebességű golyók omlasztották le Konstantinápoly falait 1453-ban.

Ez az esemény sokkolta az egész keresztény világot. Vitéz János a szenvedők, az elesettek, megalázottak sorsát oly élénk szavakkal ecsetelte, hogy véleményem szerint ezek vagy hasonló leírások hatottak a későbbi irodalomra. Például a félelem oly fokáról is megemlékezik, amelynél már jobb a halál. Ezért hirdeti azt, hogy a török ellen csak harcolni lehet, a megegyezés képtelenség, öngyilkosság. A mézárlásnak oly jeleneteiről is tudott, melyekhez hasonlót „A megszabadított Jeruzsálem”-ből lehet idézni. Külön csodálkozom azon, hogy ezt a párhuzamot az olasz kutatók nem figyelték meg. Odáig eljutnak, hogy a huszadik ének ötvennegyedik stanzájában a keresztény Rinaldo harci indulata, heve már patológikussá válik, de arra nem említenek adatot, hogy Konstantinápoly elestekor nem csupán harc közben, hanem a harcok végeztével ez a patológus állapot folytatódott, és a gyilkosságsorozatok vadállati módon zajlottak tovább. Erről az eseményről különben görög népdalok is szólnak, sőt konstantinápolyi menekült tudósok serkentően hatottak az olasz neoplatonista gondolkodásra. Rinaldo viszont a harci hev hanyatlásával egyre csillapította indulatát. A legyőzötteknek pedig megkímélte az életét.

Konstantinápoly elestének mindenféleképpen sokkoló hatása volt. Különös is meg természetes is az egyszerre, hogy épp a nagyvárad püspök, a későbbi esztergomi érsek — Vitéz János mondott örvendezve köszönetet V. Miklós pápának azért, mert Kapisztrán Jánost (a későbbi szentet) Magyarországra küldte. Épp a magas rangú egyházi ember örvendezik azért, mert a híres szónok hitet és reményt gyújt az emberi lelkekben. Itt is olyan megérzésről van szó, mint amely akkor fogta el, amikor Magyarország végső veszedelmét is megsejtette.

Ő, a püspök örvend a reményhozónak. Ezt a boldogságot érezték meg később az egyszerű, írástudatlan katonák, amikor 1456 júliusának örökre feledhetetlen pillanatában megjelent előttük csónakján a nagy szónok. Nyugalomra akarta inteni a vitézeket, de azok követelték, hogy haladjon a kereszttel előttük, és ők máris suhannak, száguldanak a vízen a törökök ellen. Ekkor az egyszerű és alázatos szerzetes rádöbbsent arra, hogy ő negyven évig azért imádkozott, hogy vértanúhalált haljon Krisztusért. Íme, ez a nap elérkezett. Katonái élére állt, és a vakmerő csapat láttán a törökök oly erőt sejtettek meg, amellyel nem tudtak versenyre kelni... A többi Hunyadi Jánosnak és vitézeinek a dolga volt. Nándorfehérvárnál legyőztük a törököket, és a mi reneszánszunk, újjászületésünk öröme, határtalan boldogsága benne repes a déli harangszóban.

Tudvalévó, hogy a „kocsi” szavunk sok-sok idegen nyelvbe átkerült. Nem csupán nyugatiba, a törökök is így mondják, régebben még „kocsi”-nak ejtették, ma „kocsu”-nak. Ők a „hintó” szavunkat is átvették, és ma is használják. Sőt új szót is alkottak belőle: „hintocsu” (hintodzsú) = „hintós”, vagyis a hintó kocsisa. Mátyás király egyik nagy ünnepecségen csodálták meg az olaszok a magyar kocsikat, és divatjuk ekkor terjedt el náluk.

„Boldog Magyarország” – zúgják a harangok, mégpedig úgy, hogy Európa is boldog általunk. Az „Isteni Színjáték”-ban – jóval korábban egyetlen ország kapta meg a „boldog” jelzőt, a mi hazánk, Magyarország. Mintegy háromnegyed évszázaddal korábban a vatikáni követ arról számolt be, hogy Magyarország megszűnt, elpusztult, és íme, a dantei jelzős szerkezetben a mi létünk ragyog.

Vitéz János fiatal humanistaként az árnyat látta meg szellemi életünkben. Boldog kiteljesedésünkön munkálkodva a ránc acsargó rémmel kellett szembenéznie. Nem véletlen az, hogy a hazai fény esendőségét Janus Pannonius is tisztán látta. A dunántúli mandulafácskát a boldog szigetek is irigyelnék, de íme, itt van, és virágzik. Meddig? Az bizony akkor is a körülmények hatalmától függött, éppen úgy, ahogyan ezt jóval később is okkal és joggal el lehetett és el lehet mondani. A lényeg az, hogy az ember teljesítse küldetését. Legnagyobbaink mindig is ezt cselekedték. 1569-ben Janus Pannonius költészetével Zsámboki János foglalkozott. A nemzetünk számára írt eposzt is említette. Érdemes megjegyezni, hogy ez a humanista tudósunk tizenegy nyelvet ismert, és II. Alfonso d'Estének, Ferrara uralkodó hercegének volt a tanítómestere. Ennek a nagy tehetségű, de erkölcsében fölöttébb gyenge embernek rendkívüli szerepe volt Torquato Tasso életében. Janus Pannonius Ennius „Annales”-ét tekintette mintának az eposzírásban. Ennek a lényege a latin hagyomány követése, azé, mely még független a homéroszi szemlélettől. A Nobel-díjas Giusuè Carducci költő és professzor állapította meg, hogy Janus Pannonius elbeszélő költészete átmenet a reneszánsz két nagy olasz korszaka, a Quattrocento és a Cinquecento között. Ily módon elődje Lodovico Ariostónak és Torquato Tassónak. A festészetben ilyen átmeneti jelenség Leonardo da Vinci. A körülmények hatalma eleve azt hozta magával, hogy mind Janus Pannonius, mind Vitéz János latinul írt. A közös veszélyben sürgősen és közvetlenül meg kellett mutatnunk önmagunkat a keresztény világnak.

Többen gondoltak arra, hogy mindketten írtak magyarul is, de több írásuk elveszett. Életük utolsó, lázadó, viharos éveiből alig-alig maradt meg valami tőlük. Toldy Ferenc és irodalmár társai fölöttébb sajnálták azt, hogy Mátyás király nem támogatta a magyar nyelvű könyvkiadást. Ez jó lett volna, de elég a körülmények hatalmára gondolni, és könnyen belátjuk, hogy túlzott igényről van szó. Mátyás királytól sem azt kell számon kérni, amit rövid ötven életéve, királyságának harminckét éve alatt nem tudott megtenni, megvalósítani, mert értékeit életműve őrzi. Róla viszont Bonfini feljegyezte, hogy haldoklása közben magyarul beszélt. Rásonyi László híres turkológusunk „Hidak a Dunán” című könyvében viszont azt bizonyította, hogy nálunk a kunok őrizték meg leginkább azt a katonai hagyományt, amelyre nagyon is szükségünk volt többszöri veszélyeztetettségünk idején. Ezért királyaink nem ötletszerűen, nem innen-onnan tettek magas rangúvá, várak, nagy területek parancsnokaivá, vezetőivé kiváló képességű vitézeket, hanem az igen nagy katonai gyakorlattal rendelkező kunok közül. Ezért nem volt véletlen, hogy oly magasra emelkedett a Hunyadi-család, és épp ezért teljesen tudománytalan annak bármilyen elvitatása tőlünk. A kunok ugyanis beolvadtak a magyarságba, sorsunkkal azonosultak.

Janus Pannonius életének utolsó szakaszáról kevés adatunk van. Ám az a világ legtermészetesebb dolga, hogy az általa ismert nyelveket használta. Latin nyelvű verseivel viszont Pannonia, hazánk hírért akarta növelni világsgaztát. Hunyadi Jánosról is tervezett eposzt. Már említettem, hogy van olyan műve, amelyből kiderül, hogy Dantét ismerte. Ha élete nem lett volna oly tragikusan csonka, akkor talán épp a Sommo Poeta hatására szólalt volna meg magyarul is. Különösen, ha rájött volna arra, hogy erre a megszólalásra mekkora szükség van. Hiszen ilyen felismerés volt Zrínyi Miklós fő mozgatója is. Rádásul ő is több nyelven tudott. Zrínyi Péter, az öccse (II. Rákóczi Ferenc nagyapja) a Szigeti veszedelmet horvát fordította. Sőt a horvát barokk irodalom jeles képviselője.

Vitéz János V. László felkérésére két olasz humanistától könyvet kért. Különös a rossz hírűvé vált királyunk szándéka: irodalommal akart foglalkozni, ezért kért könyvet Nápolyból. A másik levelet Vitéz János Modena, Reggio és Ferrara hercegének írta, Borso d'Esténé, szintén V. László nevében. Ennek a királyunknak Silvio Enea Piccolomini volt a tanítómestere. Vitéz János V. Miklós pápának írt gyönyörű levélben méltatta a tudós, művész, nagy tehetségű pedagógus érdemeit, és azt kérte, hogy kapja meg a bíborosi méltóságot. Nem azért, mert ez a kiváló ember azért dolgozott, fáradozott, hogy ezt a címet megkapja, hanem épp az ilyen értékes ember adja meg az igazi méltóságát, nagyságát a címnek.

A levél a számunkra azért érdekes, mert valójában pedagógus minősít pedagógust, és a rendkívül tehetséges sienai irodalmár éppen ötszázötven évvel ezelőtt pápa lett, II. Pius néven. Földi nyughelye a sienai dómban van. Életének eseményeit Pinturicchio örökítette meg. Síremlékén Michelangelo szobra őrökdi. Latin nyelvű novelláját négyszázharminckét évvel ezelőtt Sárospatakon fordította le egy diák vagy tanító. Vannak, akik úgy vélik, hogy Balassi Bálint. Mivel az átíró, fordító neve bizonytalan, ezért Pataki Névtelenként tartja nyilván az irodalomtörténet.

Vitéz János és Janus Pannonius diplomáciai munkájára addig volt szüksége Mátyás királynak, amíg a törökök elleni harcait folytatta. Híres költőnk háromszáz lovas élén 1465-ben megjelent Rómában. II. Pál pápától kért segítséget a török ellen. II. Pius pápa 1464-ben ugyanis meghalt, mikor épp azon fáradozott, hogy segítsen a törökök által leigázott keresztényeken. Az újabb pápa más politikát folytatott, és ez kiható az európai eseményekre. Vitéz János és Janus Pannonius ellenkirályról akart „gondoskodni”, a tizenkét éves lengyel hercegnek, Kázmérnak szánták ezt a szerepet. A törökök elleni harcokat akarták feleleveníteni. A „kiskirály” megérkezett Zólyom várába. Mátyás király országgyűlésre hívta a két lázadó egyházi vezető híveit. Úgy tett, mintha semmiről sem tudott volna. Ajándékokat, birtokokat osztogatott. A két vezetőről látszólag elfeledkezett. Így a meghívottak törhették a fejüket, hogy a király ily mérhetetlenül tájékozatlan-e, vagy jobb-e beérni a váratlan kegyvel, mint a fejüket végleg elveszíteni. A király híres költője ellen Bécs felé adott ki elfogatási parancsot. Ezzel akarta elérni, hogy az Itáliába meneküljön. De a már korábban is betegeskedő költő Zágráb közelében, Medveváran 1471. március 28-án meghalt. Pécsen temették el, de sírját a történelem zivataros századai eltüntették. Vitéz János börtönben halt meg.

Szomorú vége ez két igazán nagy és rendkívül művelt reneszánsz egyéniségnek. Nagybáty és unokaöcs sorsa így fonódott össze. A történelem viharaiiban talán túlságosan is megtanulták, hogy nincs lehetetlen. Utóéletüket mégsem ez a végső botlás határozza meg, hanem a reneszánsz szellemnek az a csodálatos áradása, amely ha jelen van az ember lelkében, akkor úgy alkot, hogy nem érzi, hogy ereje fogy, fogyatkozik, hanem épp az alkotás, a csodálatos áramlás hevében ihletében újratermelődik. Egész életük egy szomorú szólás tagadása is. „Logorare la vita” (elkoptatni az életet) – mondja az olasz a tartalmatlan, a megvalósulás nélküli életről. Ennek az ellentéte az, ha alkot az ember. A szellem legnagyobb értékeiben részesül. Ez adatik meg nekünk, ha velük és a többi nagy szellemi rokonukkal, alkotásaikkal találkozunk.

FÁBIÁNNÉ SZENCZI IBOLYA

Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai

„Írna ma valaki egy élményekre támaszkodó s nem külföldi szakkönyvekből összeollózott, magyar szemszögű világirodalom-történetet, s írná meg ugyancsak ő a magyar tehetség rajzának: a reformkornak az egész történetét; végül adná össze népkincseinket a magyarság természet-rajzát adó, világító könyvvé; ha akadna valaki, aki mindezt megcsinálná, az adhatna a mai magyarságnak annyit, mint Szenci Molnár adott a XVII. századnak.”¹

Így összegezte Németh László Szenci Molnár Albert XVII. századi szerepét, akit kultúrpolitikusként, tanárként, teológusként, diplomataként, íróként, költőként, nyelvtudósként, műfordítóként, szerkesztő-kiadóként tart számon az utókor.² Szenci Molnár Albert széleskörű munkásságából – ebben a tanulmányomban – műfordításait, zsoltárfordításait vizsgálom. A 150 zsoltárfordítást – a zsoltárok témái alapján – nyolc csoportba osztottam, s az egyes csoportokon azt tekintem át, hogyan tükröződik a zsoltárfordító világképe a fordításban, milyen szerepet kap a tájbrázolás, az egyes zsoltárok hangulati elemei hogyan hatnak a képi megformálásra. Egyes kiemelt részletekkel utalok arra, hogy Szenci Molnár Albert mennyiben ragaszkodott Lobwasser német szövegéhez, és mennyi hasonlóságot mutatnak zsoltárfordításai a Marot-Béze-féle zsoltárokkal.³

A 150 zsoltárt a következő csoportokba soroltam: panasz, könyörgés, hálaadás, dicséret, jóvendülés, tanítás-intés, tanúság, vigasztalás.

A zsoltárok *első* csoportjába, a p a n a s z - z s o l t á r o k közé a 11., 12., 14., 36., 38., 42., 52., 53., 58., 62., 89., 137. és 139. zsoltárt soroltam. Az ide tartozó költemények az ellenség elleni, a betegség, pusztítás elleni panaszokat szólaltatják meg: fő gondolatuk az Isten és a gonoszok, a gonoszok és a jó emberek szembenállása, valamint az Isten és a jó emberek viszonya.

Az egyes költemények fő részét a panasz leírása adja. Erőteljes képi eszközökkel, gondolatpárhuzamok sorozatával mutatják be ezek a zsoltárok a gonoszok bűneit: „hízlekedő nyelveket”, „Kevélyiségekben szólnak nagy főnnyen” (58.), „gonoszságban él”, „Utálatos bünt teszen” (53.). „Csak hazugságot beszélnek”, „Az ő rágalmazó nyelvek / Merő kigyóméreggel rakva”, „Élnek süket áspis módra” (58.), „Átokkal rakva ő szívek, / Noha jó szavokat mutatják” (62.).

A zsoltárok egy részében a panasz egyéni, mint például:

¹ Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., 1969.

² Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez IV. Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz, Szeged, 1978. Előszó.

³ A német fordításokban Kalmárné Héjjas Hedvig, a franciában Sebőkné Gombos Zsuzsanna, a latinban Losoncziné Szent-andrási Erzsébet középiskolai szaktanárok voltak segítségemre.

*Meglátogattak engem nyájassan,
Hazugságot szólván,
Minden dolgaimat megsemléltek,
Osztán kifőcsögték.*

*Egy pedig, azki barátom vala,
Kiben bíztam vala,
Kit tápláltam, és ötte kenyerem,
Lábat vét énnekem. (41.)*

A zsoltárok másik részében pedig közösségi érzés kifejezése tükröződik: „*De az hamissak meg nem gondolják, / Hogy népemet, mint az kenyért, megeszik*”. (A 14. és az 53. zsoltárban is megtalálható.) E zsoltártípus legjobban kidolgozott szerkezeti része a PANASZ, gyakran metaforában („*rágalmazó mérge*”), metonímiában („*Te csalárd nyelv*”), hasonlatban („*Mint szinte az éles beretva, / Olyan az te nyelved*”) részletezi a mondanivalót.

Szenci Molnár Albert fordításában az eredeti szöveg gyakran komplex képpé tágul, például az 52. zsoltárban – anélkül, hogy a Lobwasser-szövegtől eltávolodna –: „*Az ő házában plántálám, és zöldellem szépen*”, majd az antropomorfizációt tovább bővíti hasonlattal: „*Mint az éhes zöld olajfa*”, s a „*ki meg nem asz soha*” sorral zárja a komplex képet.

A zsoltárok I. csoportjában a bibliai világkép az uralkodó, különösen a 33., 62., 89. és 137. zsoltárokból. Ezekben a bibliai táj részletes leírása is megjelenik. A betegség és pusztítás elleni PANASZ-zsoltárokból azonban a reneszánsz ember hangja szólal meg. Részletesen bemutatja a test felépítését, a fájdalom helyeit. A 38. zsoltár Dávid panaszait sorolja betegségében, de érezhető a zsoltárfordító Szenci Molnár Albert személyes átélése is e költeményből. Szenci Molnár Albert naplójából tudjuk, hogy 1598 nyarán kelések borították el testét „talpától fejebúbjáig”,⁴ és betegségében zsoltárenekléssel vigasztalta magát. 1607-ben, amikor a 38. zsoltárt fordította, Dávid király panaszait azért tudta ilyen átéléssel tolmácsolni, mert azonosulni tudott a néhány éve benne is megfogalmazott panaszokkal:

„Én sebeim elsenyvedtek, / Megbüszödtek” ...

„Mert elvajúdtak ágyékim, / Fájnak bélím” ...

„Minden én felebarátim / És rokonim / Tőlem eliszonyodtak, / Atyámfiai, szomszédim, / Esmerőim / Mellőlem távol állnak.” (38. zsoltár)

A panaszsorozat után egyszerűen, de őszintén és tisztán zeng Dávid király és Szenci Molnár zsoltárfordító kérése:

„Uram, ne hagj el engemet, / Nézd ügyemet, / Mert egyedül hagyattam, / Kérlek, légy irgalmas nékem / Én Istenem, / Mert csak Tebenned bíztam.” (38.)

A Szenci Molnár-életrajzokból és a naplóból tudjuk, hogy érvágás segített szenvedésein. Az általam III. kategóriába sorolt hálaadás-zsoltárok személyes élményanyagához is példának hozható Szenci Molnár 1598. évi betegsége és gyógyulása.

A panasz-zsoltárok műfajrétegződése egyneműséget mutat, az e csoportba tartozó költemények szinte teljes egészében az elégia műfajába sorolhatók. A zsoltárok hangulati elemei – a műfajnak megfelelően – a bánat, keserűség, panasz körében maradnak.

⁴ Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Bp., 1898.

A panasz-zsoltárok legismertebb, legszebb darabja a 42., „Mint a szép híves patakra” kezdetű költemény. A Himfy-szak előzményeként nyilvántartott parafrázis trocheusi-jambusi metrumokból szőtt nyolcsoros versszakokból áll. Az 1. versszak francia (Marot-Béze), német (Lobwasser) és magyar (Szenci Molnár Albert) fordítását állítsuk egymás mellé!

<i>Ainsi qu'on oit le cerf bruire,</i>	<i>Wie nach einem wasser quelle</i>
<i>Pourchassant le frais des eaux,</i>	<i>Ein Hirsch schreitet mit begier</i>
<i>Ainsi mon coeur qui soupire,</i>	<i>Also auch mein arme seele</i>
<i>Seigneur, après tes ruisseaux,</i>	<i>Rufft und schreit Herr Gott zu dir</i>
<i>Vo toujours criant, suivant</i>	<i>Nach dir lebendiger Gott</i>
<i>Le grand, le grand Dieu vivant;</i>	<i>Sie durst und verlangen hat</i>
<i>Helas! Donques quand sera-ce</i>	<i>Ach wenn sol es dann geschehen</i>
<i>Que verray de Dieu la face?</i>	<i>Das ich dein antlitz mag sehen.</i>

*Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánczik,
Lelkem úgy óhajt Uramra,
És hozzá fohászkodik
Tehozzád, én Istenem,
Szomjúhozik én lelkem,
Vajjon színed eleiben,
Mikor jutok élő Isten?*

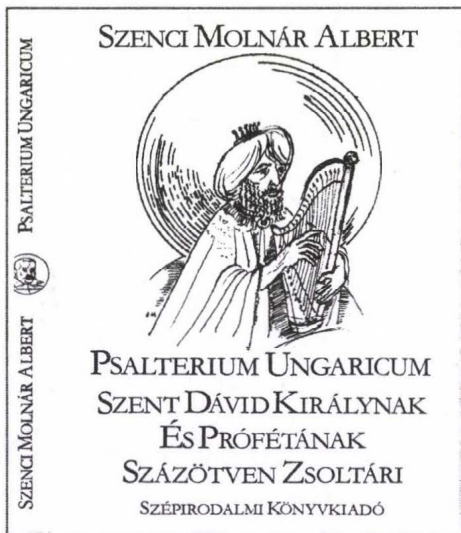
A versszak szó szerinti fordításai azt igazolják, hogy Szenci Molnár Lobwasser német szövegét vette fordítása alapjául. Ezt megerősítik naplójegyzetei is, melyekből kitűnik, hogy a francia nyelvet nem ismerte olyan jól, mint a németet, de minden egyes zsoltár fordításakor figyelte a francia szöveget is.

A 139. zsoltár 1. versszakát hasonlítsuk össze francia, német, latin és magyar nyelvű fordításban!

<i>O Dieu, tu connois que je suis,</i>	<i>Herr, du erforschest wer ich bin</i>
<i>Tu fais tout cela que je puis,</i>	<i>Du weisest wol mein hertz und sin</i>
<i>Soit que sois assis ou debout,</i>	<i>Ich sitz /stehl/ geh/ ja was ich thu</i>
<i>Tu me connois de bout en bout:</i>	<i>Oder beginn, das weissestu</i>
<i>Et n'ai nulle chose conceue,</i>	<i>Was ich gedenck / was ich thu sinnen</i>
<i>Que n'ayez de loin apperceue.</i>	<i>Das wirstu auch von ferne innen.</i>
(Béze)	(Lobwasser)
<i>Qui sim probasti me Deus</i>	<i>Uram, te megvizsgál sz engem,</i>
<i>Cordis mei cum sensibus.</i>	<i>Megismersz mindent én bennem,</i>
<i>Si sto, cubo, surbo, sedens,</i>	<i>Vagy állok, ülök, vagy megyek,</i>
<i>Gressus meos nosti videns,</i>	<i>Mind tudod, az mit művelek,</i>
<i>Quae fecero vel cogitabo.</i>	<i>Valamit gondolok szívemben,</i>
<i>Te scire longe non negabo.</i>	<i>Te azt mind jól érted messzünnen.</i>
(Spethe)	(Szenci Molnár Albert)

A versszak különböző nyelvű szövegei azt igazolják, hogy Szenci Molnár Albert itt is a német nyelvű szöveget vette alapul, a latin Spethe-szövegtől is távolabb áll fordítása. Naplójában utal arra, hogy latin és német nyelvű olvasás közül a németet választja szívesebben.

A zsoltárok *második* csoportját a *könyörgések* alkotják. Ide tartoznak a 3., 4., 5., 6., 7., 9., 10., 13., 17., 19., 20., 25., 26., 27., 28., 31., 35., 36., 38., 43., 44., 51., 54., 55., 56., 57., 59., 60., 61., 63., 64., 67., 71., 74., 79., 80., 83., 85., 86., 94., 102., 108., 115., 120., 123., 130., 132., 140., 141., 142., 143., 144. zsoltárok.

A könyörgések általános kéréssel kezdődnek. Például: „*Tarts meg, Uram Isten, engem, / És szent nevedért védelmezz meg*” (54.); „*Hallgasd meg az én könyörgésem, / Úr Isten, ne fordulj el tőlem*” (55.); „*Kegyelmezz meg nekem, én Istenem*” (56.); „*Irgalmazz, Uram, irgalmazz nekem, / Mert tebenned bízok az én lelkem*” (57.); „*Kiáltásom halld meg Isten, / Vedd füledbe / Az*

én könyörgésemet” (61.). Az általános kérés után a kérések részletezése következik: ellenség eleni megvédelmezés, pusztítástól való megmenekülés, betegség, ínség, számkivetettség elleni segítségkérés. Néhány példa: „*Szánj meg nyavalyáimban, / És ne hagyj kínaimban, / Ments meg az haláltól*” (6.); „*Törd meg az istentelenek karját, / Hívd elődbe és idézd törvényben, / Vizsgáld és ítélj meg gonoszságát*” (10.); „*Ifjúságomnak vétékét / Kérlek, hogy meg ne említsed*” (25.); „*Uram, hints meg engemet izzóppal, / És én ezentúl tisztán megújulok, / Moss meg engem, és szépen megtisztulok*” (51.).

A kérések részletezésében nagy szerepe van a fokozásnak, az érzelmek emelkedettségének, a hangulati elemek telítődésének – 71. zsoltár 3. versszak: „*Légy azért az én erős kősziklám, / És én erős kőváram.*” 3. vsz.: „*Ments ki az hamisnak kezéből, / És annak markából, / Azki él csalárdól, / Ótalmaz meg az kegyetlenőt.*” 8. vsz.: „*Úr Isten, ne légy messze, / Siess segédemre.*” 9. vsz.: „*Szégyenítsd meg, kik életet / Kergetik szertelen, / Burítsd nagy szégyenben, / Azkik várják veszedelmemet.*”

Az eddig felsorolt kérések egyéniek, de közösségi kérés-könyörgésre is találunk példát: „*Uram, mi paizsunk.*” „*Látogasd meg az népeket, / Vizsgáld meg minden nemzetet.*” (59.) „*Minket, Úristen, elhagyál, / És reánk megharagudtál.*”

A könyörgés-zsoltárokból nem lelkész fel a mezővárosi polgár szemlélete, a reneszánsz világkép is háttérbe szorul, a biblikus világkép az uralkodó. Ebben a zsoltártípusban a kérések részletezése könyörgésbe torkollik. Kettős műfajrétegződéssel találkozunk: az általános kérés és a részletes kérés az elégia műfajnak felel meg, a záró könyörgés pedig ódai szárnyalásba csap át, s több költemény végén Isten dicséretére is sor kerül. Azok a zsoltárok, amelyek a zsidó nép könyörgését tartalmazzák, a második részben elégia helyett elbeszélésjellegű öltönek. A műfajból adódóan a könyörgés-zsoltárok leggyakoribb modalitása a felszólító és az óhajto mondat.

A *harmadik*, a *háladás* zsoltártípusba tartozik a 9., 18., 21., 23., 30., 34., 46., 48., 65., 66., 78., 92., 100., 103., 105., 106., 111., 114., 116., 124., 126., 138. zsoltár.

Az első szerkezeti rész, az Isten dicsérete, és az utolsó, a hálaadás Istennek rövidebb terjedelmű szerkezeti egységet, bevezetést, befejezést alkot. A dicséretet nem részletezik oly mértékben az e típusba tartozó zsoltárok, mint az általam a dicséret-zsoltárok kategóriába soroltak. Pl.: „*Dicsérlek téged, Úr Isten*” (9.); „*Dicsérlek, Uram, tégedet*” (30.); „*Mindenkoron áldom / Az urat, míg engem éltet*” (34.); „*Az Sionnak hegyén Úr Isten / Tied a dicséret*” (45.); „*Ékes dolog dicsérni / Uram, fölségedet*” (92).

A néhány soros dicséret után Isten jótéteményeinek részletezése következik: ellenségtől, veszélytől való megmentés, csudadolgok tétele, a közösség megsegítése, de helyet kap e hosszabb terjedelmű szerkezeti részben a mezővárosi polgárnak nagy értéket jelentő eső, a gazdag termés a földeken, a kövér állatok stb. „*Az pogányokat megfedded, / Az gonoszokat elvesztéd*” (9.); „*Sok és nagy csudálatos / Te cselekedeted*” (92.); „*Megjelenté nagy csuda dolgait*” (103.); „*Lábainkat meggyámolítá / Oltalmazván eleséstől*” (66.).

*Aldásiddal meglátogatod
Az elszáradt földet,
Hasznos esővel meglágyítod
Gazdagítván őtet.*

*Az te kutaiddból az vizek
Soha el nem fogynak,
Hogy az szép földi vetemények
Szaporodhassanak.*

*Az barázdákat megítatod
Az szántóföldeken,
Az vetést szép esővel áldod,
Hogy bőven teremjen.*

*Az hegyoldalak, mezőföldek
Szép búzaneveléssel
Örvendeznek és énekelnek
Nagy gyönyörűséggel. (65.)*

*Megkoronázod az esztendő
Nagy sok javaival,
Lábaid nyoma kövérségöt
Csöppöget nagy zsírral.*

*Lakóhelyei az pusztáknak
Folynak kövérséggel,
Hegyek és halmok vigadoznak
Nagy bőv természet.*

*Az sok sík mezők ékesednek
Sok baromcsordákkal
Villognak az szép szántóföldeken
Sűrű gabonákkal.*

Szenci Molnár Albert

PSALTERIUM
UNGARICUM

1607

SZENT DÁVIDNAK
ZSOLTÁRI

Molnár Szabolcs
gondozásában

Kriterion Könyvkiadó

A 65. zsoltárból vett idézet a zsoltárfordító Szenci Molnár világszemléletét tükrözi. E gazdag szántóföldek, „sok baromcsordák” a szülőföld, Szent világát idézik. A bibliai történeteket bemutató zsoltárokból a hosszabb terjedelmű *jótétemények* rész bibliai tájba illeszkedik, s a szelíd, bőségesen termő szenci táj helyett természeti katasztrófákkal sújtott, félelmetes tájat jelenít meg: „*Legottan az föld szörnyen megindula, / Az hegyek fundamentum mozdula, / Nagy kőesők hullnak, tűzláng villámék, / Meglátszának az vizek mélységi, / Fölnyilának az földnek feneki.*” (18.)

A harmadik – rövidebb terjedelmű – szerkezeti részben a jótéteményekért áldást ad Istennek: „*Kiért, Uram, örökké áldlak, / Mindenek előtt magasztallak*” (30.), „*Sok hizlalt, szép kövér barmokat / Áldozatra adok néked / Kosokat, ökröket, bakokat / Megégeték teelötted.*”

A második részben a dicséret részletezésére kerül sor, például: „*Dicséreti az Istennek az teremtet dolgokról és mindeneknek szép rendiről*” (104.), „*Dicséreti az Istennek fölséges voltának és hogy a szegényeket fölemeli*” (113.); „*Dávid dicséri az Istent nagy dicsőségéről és kegyességéről mindenekhez, kiváltképpen az istenfőlkhöz*” (145.), a harmadik, rövidebb terjedelmű rész pedig magasztalássá válik. „*Bódog az ember éltében, / Ki bízik az Úr Istenben*” (84.); „*Bódog az nemzetség, / kit kedvell ez fölség / Mint örökséget*” (33.); „*Ti, kapuk, emelkedjetek, / Fejeteiket fölvevétek, / Hogy ez király belétek térjen.*”

A dicséret típusú zsoltárokból természetesen fellelhető a biblikus világkép, nagy szerepet kap Isten csodatevő ereje: „*Mendörgés, tűzláng, villámás előtted, / Mint kész szolgálid, úgy függnek tetőled.*” (104.), de a mezővárosi polgár szemlélete is tükröződik: „*Az ember reggel fölkel idején, / És tisztí szerint munkára megyen, / Szántóföldre, rétre, kertben, szőlőben, / És ott munkálódik mind estveiglen.*”

A dicséret-típusból adódóan a költői jelzők kapnak legnagyobb szerepet. A 150 zsoltár közül a dicséret-zsoltárokból alkalmazza Szenci Molnár a legváltozatosabban és legszuggesztívebben a költői jelzőket: „*hangicsáló szerszámokban,*” „*éhes verseket,*” „*fényes napunk,*” „*az szép nevéndek cédrusokat,*” „*bévséges kezedet.*” Azt gondolnánk, hogy Isten dicséretére bibliai tájat használ, ehelyett a kategóriában rajzolódik ki legszebben a felvidéki táj. A cédrusfa mellett megtalálható a jegenye, a vad oroszlán, sakál mellett a vadkecske, patkány, „*hörcsök*”. Nemcsak a félelmetes, csudákat tevő Istent dicsérik ezek a zsoltárok, hanem a polgári élet kellékeit biztosító urat is.

*Hogy az te bévséges kezeiddel
Ez földet betöltésed szép gyümölcsökkel,
És az baromnak szénát adsz béven,
Kiket teremtesz széllel az réten,
És ő munkája az embernek,
Füvet és búzáat adsz ő életének.
Vigasságra bort adsz az embernek,
És kenyért adsz, kitől erőssödjék.
Olajt is bőven engedsz nékie... (104.)*

A művészi képalakítás igen magas fokára találunk példákat ebben a kategóriában, s itt szeretném bizonyítani, hogy a zsoltárfordítások egyenetlen színvonala ellenére, helyenként költői erőt is sugároznak a fordítások, műfordításoknak tekinthető részletekkel is találkozunk.

*Legottan az föld szörnyen megindula,
Az fundamentum mozdula,
Rengedeznek, reszketnek szertelen,
Mert haragra indult az Uristen.
Nagy sűrű füst megyen föl az ő orrán,
Rettenetes tűz szájából kirohan,
Ki miatt az éj széjjel villámlik,
Mert az ő sebes haragja látszik.*

*Elszéleszté azokat nyilaival,
És elrettenté ő villámival,
Meglátszának az vizek mélységi,
Fölnyilának az földnek kereké. (18.)*

*az Ursten mintegy tömlőbe
szorítja az tenger vizét... (33.)*

*Az vizet környüled, mint kamarát,
Elfölkottad, mint szép palotát,
Az felhőkön úgy jársz, mint egy szekéren,
Az szelek szárnyakon hordoznak szépen,
Angyalidat sebes szélle tesződ,
Mint száguldó postákat kiküldöd...*

Honnan veszi Szenci Molnár a művészi erőt e gazdag képalkotáshoz? Valószínű, éppen úgy a személyes élményből, a zsoldárszövegek átéléséből, mint ahogy Kovács Sándor Iván rámutat a XXIX. zsoldár legszebb képének keletkezésére. A kikoszarztatás szégyenétől való félelmében olvassatta Szenci Molnár a XXIX. zsoldárt: „*a felséges Istennek szava megdördült*”. S a folytatás nagyszerű képét a személyes élelem hozta létre: „*Az Úr szava úgy megdördül, / Hogy az szarvas idétlent szül, / Nagy harsagásától annak, / Az erdők fölszakadnak.*”⁵

Az ötödik, a j ö v e n d ő l é s típusú zsoldárokba a 2., 16., 22., 40., 45., 69., 70., 72., 110. zsoldár tartozik. Ezek a zsoldárok jövendölnek: „*Krisztusnak szenvedéséről, haláláról és föltámadásáról*”, „*Krisztusnak országáról*” stb. A jövendölés kifejtése elbeszélő műfaj jellegű, a dicséret ódai hangvételű.

A jövendölés előrevetítésének és kifejtésének leggyakoribb eszköze a hasonlat. Például: „*Könnyhullatásim, mint az vizek folyón*” (22.); „*Vedd fegyveredet és oldaladra kösd föl, / Úgy, mint királyi ékességedet*” (45.). Él a szóképek szemléltető erejével: „*Pálcája az te királyságodnak / Bizony pálcája az igazságnak*” (45.); „*Mirha és áloés szag jó ruhádból, / Cásiailat ül ki kamarádból / Elefánt-tetemes palotáidban...*”

A hatodik csoportba, a t a n í t ó - i n t ő zsoldárok közé tartozik az 1., 95., 96., 97., 98., 99., 117., 119., 134., 135., 136., 147., 148., 149., 150. zsoldár.

A zsoldárok bevezető részében a tanítás-intés tételét olvashatjuk. Pl.:

*Azki nem jár hitlenek tanácsán,
És meg nem áll az bűnösök útján,
Az csúfolóknak nem ül ő székekben:
De gyönyörködik az úr törvényében. (1.)*

Intés isteni dicséretre, szófogadásra, „tanúság az egyenességről és békességes egyezségről”, „intése az papoknak, hogy tiszteken híven eljárjanak”. Majd a tanítás-intés tételének kifejtése következik, némelyik zsoldárban hosszabb elbeszélő részben elmondva.

Ebben a zsoldártípusban a felszólító modalitás az uralkodó, gondolatpárhuzamokkal kifejtve az intést, a tanítást. A csoport legtöbb zsoldára Isten dicséretére int. A 3. rész a kezdeti tétel erősítése, az érvekkel kifejtett tétel összegzése:

⁵ Kovács Sándor Iván: A magyar zsoldároskönyv világképe. Szenci Molnár Albert születésének 400. évfordulójára. = Magyar Hírlap, 1974. szept. 1.

*Mert imé eljő törvént tenni,
Megítél ez földön mindent,
Mind ez világot jól rendeli,
Az tiszta igazság szerint. (98.)*

A hetedik típusba, a t a n ú s á g zsoltárok közé tartozik a 15., 32., 50., 75., 77., 90., 101., 112., 118., 121., 122., 125., 127., 128., 131., 133., 145., 146. zsoltár. E zsoltárok között szerepel „Isteni félelemről és jó életéről való tanúság”, „Tanúság az üdvösséges bódogságról”, „Tanúság az igaz isteni szolgálatról”, „Tanúság az életnek meggondolatjáról”, „Tanúság az isteni félelemről”, „Tanúság az Istennek őrzéséről és ótalmáról”.

A nyolcadik csoportba, a v i g a s z t a l á s csoportjába 6 zsoltár tartozik.: 36., 37., 49., 73., 91., 93. A gonoszok tetteit gondolatpárhuzamokkal részletezi: „Azért kevélség nyakukon, / Mint aranylánc, környül vagyon, / Öltöznek, mint szép ruhába, / Negédségbe, erőszakba. // Fénlik szemek kövérségtől / Kidüültek az fejekből, / Nagyobb az ő szerencséjük, / Hogysem mint kívánhatná szívek. // Azért gonosz az ő dolgok, / Kevélség minden szándékuk, / Gonoszságokkal kérkednek, / Nagy gözzel fönnyen beszélnek.” (73.)

A zsoltárfordító hosszabb elbeszélő részekkel támasztja alá a gonoszok cselekedeteit: (73., 49., 91.), bűneiket bizonyítja. Szenci Molnár Albert reneszánsz világképe tükröződik a vigaszokban.

*Mert drága az léleknek váltsága,
Életét senki meg nem válthatja,
Hogy az halált ő elkerülhetné,
És az sírba menni ne kellene,
Mert látja, hogy sem bolond, sem eszeg
Az halál ellen nincsen mentséges,
És holtok után minden gazdagságok
Más emberre marad ő sok jószágok. (49.)*

A polgári élet értékei, a reneszánsz életszemlélet megjelenik a zsoltárok e kategóriájában: „Hogy mindörökké tartson szép házok,” „És nevök örökké megmaradjon.” „Mert noha vagyon pénzek és tiszték, De nem sokáig tartnak mindezek, Mert végre minden jóktól elszakadnak, És mint az okatlan állat meghalnak.” (49.) „Az istentelen sok kölcsönt fölvészén” (37.).

A gonoszok csak a földi hívságok felé fordulnak, Istentől eltávolodtak. A modell másik ága – a jó emberek és az Isten viszonya – végigkísérhető az említett hat zsoltáron. E viszony bemutatása ódai hangvételű, a gonoszok – jó emberek viszony pedig elégikus hangnemben tükröződik. A vigaszok-zsoltártípus fordításának költőiségét is az adja, hogy Szenci Molnár Albert nem csupán szolgálai módon fordít, hanem a zsoltárok szellemével is azonosul. Az ő hányatott életében is vigaszra volt szükség, s leginkább az e típusú zsoltárok szolgálhattak számára is vigaszul. Szenci Molnár Albert naplójából tudjuk, hogy 1599-ben nőülni készül, s barátaival megkéreti egy üvegárus özvegyasszony lányának kezét. Közben – későbbi zsoltárfordítónk – azokat a zsoltárokat olvasgatja, amelyekben Dávid király azt kéri az Úrtól, hogy mentse meg őt a megghiúsult törekvések székelyétől.

Szenci Molnár Albert zsoldtárai négy évszázaddal ezelőtt készültek, de a református istentiszteleteken ma is éneklik őket. Zsoldtárai ma is hatnak a XX. századi irodalmon keresztül is. Az alábbi Ady-versrészlet mögött Szenci Molnár zsoldtárát érezhetjük.

*Pompás magyarok templomból jövet
Mentek át Kalota folyón
S a hidat fényben majdnem fölemelte
Ez ölelő júniusi nap.*

József Attila sok versén kimutatható Szenci Molnár zsoldtárainak hatása:

*Erős vár a mi Istenünk,
Kemény vasunk és vértünk
Ínségben együtt van velünk,
Meggvált és harcol értünk.
Óh, boldog az, kinek
Van Istene...*

Szenci Molnár Albert zsoldtárfordításai beírták a magyar irodalmat az európai irodalomba. A XXI. századra közvetlenül a zsoldtárokkal és az öt követő XX. századi költők versein keresztül hat.⁶ Kiss Jenő *A fordító* című versének utolsó sorai így összegzik Szenci Molnár Albert jelentőségét:

*Fennen dicsértessék a fordító,
A vágó fegyver nélkül hódító:
Dicsértessék a szent, dicső idő,
Mely fénylő könyvek által lett dicső,
A lélek által győző s gyarapító,
A meg-nem-nyugvó békére tanító.*

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Áprily Lajos*: A zsoldtárfordító. = Álom egy könyvtárról. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1981.
Balázs János: Szenci Molnár Albert és az európai nyelvtudomány. Adalékok Szenci Molnár Albert zsoldtárainak történetéhez. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Csanda Sándor: Szenci Molnár Albert zsoldtárainak szlovák fordításai. = Szülőföld és irodalom. Pozsony-Budapest, Madách Kiadó – Szépirodalmi Kiadó, 1977.
Császár Ernő: Szenci Molnár Albert zsoldtárai. = ItK. 1914. 157-170., 279-299., 403-417.
Czeglé Endre: Rámista volt-e Szenci Molnár Albert. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Dán Róbert – Gömöri György: Szenci Molnár Albert Angliában. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Dán Róbert: Szenci Molnár Albert könyvtárának két kötete Németújváron. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Gömöri György: Szenci Molnár Albert művei és bibliakiadásai cambridge-i könyvtárakban. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Holl Béla: Adalékok Szenci Molnár Albert zsoldtárainak történetéhez. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
Jancsó Benedek: Szenci Molnár Albert. = Nyelv-és Irodalomtörténeti tanulmányok. Kolozsvár, 1878.

⁶ Melczer Tibor: Mindenkor idejük van a zsoldtároknak. Kortárs, XIX. évf., 1975. ápr., 646.

- „Négyszáz éve született Szenci Molnár Albert”. = Kortárs, 1974. augusztus
- Kovács Sándor Iván*: A magyar zsoltároskönyv világképe. Szenci Molnár Albert születésének 400. évfordulójára. = Magyar Hírlap, 1974. szept. 1. 8.
- Kovács Sándor Iván*: A zsoltárfordító földrajzi világképe. = Világosság, 1975. jan. 42.
- Maksay Ferenc*: Szenc mezőváros a XVI-XVII. század fordulóján. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
- Melczér Tibor*: „Mindenkör idejük van a zsoltáraknak”. = Kortárs, XIX. évf., 1975.
- Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1969.
- Párkány Antal*: Szenc múltjából. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.
- Régi magyar költők tára XVII. század, 4. k. Szerkesztette: *Stoll Béla*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.
- Régi magyar költők tára XVII. század, 5. k. Szerkesztette: *Stoll Béla*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.
- Szathmári István*: Irodalmi nyelvünk Szenci Molnár Albert szótárainak tükrében. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1978.

Mezey István grafikája

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Bibliai hatás irodalmunkban

A Vizsolyi Bibliának, Károli Gáspár bibliafordításának és kiadásainak írásmagyarázati és nyelvtudományi jelentőségéről – itt most – összefoglalólag annyit állapíthatunk meg, hogy a magyar református teológia alapjait erősítette, bővítette, a magyar irodalmi nyelv megteremtéséhez pedig döntő módon járult hozzá. A bibliafordítás irodalmi jelentőségének feltárására pedig Németh László szavait idézhetjük: *„A megújulás korában, évtizedeken át bontakozó stílusgyakorlat-irodalom árán is csak fokról fokra tudtunk egy igazi világirodalmi remeket eldadogni. A biblia fordítójának azonban nem kellett iskola, tradíciókon nevelt pallérozottság. A biblia rákényszeríti a fordítót a versenyre, s ha akarja, ha nem, belerántja a nagy költészetbe. A bibliában a gondolatok sorakoztatásmódja a vers. A mondattagok rövidék és egyszerűek. Csak követni kell a fő- és mellékmondatok összeillesztését, s már kialakult a biblia hullámvázisa, az a félig értelmi, félig zenei ritmus, amelyet a legügyetlenebb fordító sem ronthat el egészen. Aki szóról szóra, mondatról mondatra követi a bibliát, verset írt, anélkül, hogy verset akart volna írni.”*¹ A Biblia irodalmi veretéről elhangzott érthető és fontos megállapításokat a következőkben – folytatólagosan – így olvashatjuk: *„S itt nagy előnye a bibliának, hogy egyszersmind Isten szava is. Az Isten előtti alázat a műfordításnak már ebben az ’átdolgozás’-os, egész felelőtlen korszakában olyan szigorú, csak bibliának szóló fordítói elvekben nyilvánult meg, amilyenek más alkotások fordításában csak a legújabb időben váltak általánossá. Így a bibliafordító nemcsak a biblia minden szépségének tartozott nekivágni, de az értelem hű követésével önkéntelen biztosította műve zenei tökéletességét is. Hibás fordítást, idegen mondat szerkezetet találhatsz ebben a könyvben, de nem találsz verset, amelynek a zenei megoldása tökéletlen lenne. Olyan egész, amelyik talán egyik oka a bibliás beszéd nagy elterjedésének.”*² A bibliafordító Károli Gáspár erre a munkára készült, pontosabban szólva készítette Isten egy csodálatos teológiai-irodalmi feladat megoldására.

Meg kell emlékeznünk az előzményekről. Több bibliafordítás-részletet tart számon a kódexirodalom,³ s hasonlóképpen fontosak a nyomtatott részbibliák is az 1536 és 1590 közötti időből.⁴ Az utóbb említett feldolgozásból kiemelhetjük Melius Juhász Péter (1536?-1572) és Heltai Gáspár (?-1574) hazai bibliafordítását, és a külföldiek közül F. Vatable, J. I. Tremellius, A. Masculus, S. Pagnius nevét, akiknek munkáját a fordító használhatta, miközben alapul vette az ószövetségi héber, az újszövetségi görög szentszövegeket, az Ószövetség görög (Septuaginta) és a latin Vulgata-fordítást.

¹ Németh László: A vizsolyi biblia. [1929] = Németh László: Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., 1969. 101.

² Uo. 101-102.

³ Vö. Molnár József – Simon Gyöngyi: Magyar nyelvemlékek. Bp., 1977. 72-89., 118-123., 135-138. 216-226. 230-235., 240-248., 273-275.

⁴ Nemeskürty István: Magyar Biblia-fordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáiig. Bp., 1990.

AZ ROMA VAROSA BELIEK/
nek yrth szent Pal Leuelnek renyden
ualo Magyarfag aec cireline.

MNth gonst
Hieronymus
menyá let
yrtha as plia
kamenek urh
epistolok elö
szent szent Pal
Apattali hy
szentatott Saulnak / sz Pal newet kezeg
veseten newul mynth egy dudalms nyeg
regeth magyarak tolaydonyotta / kenth
lenny as Serpius Paulus proconsulul lyth
as Chruistina / megh nyenth meppen elö
utaltuk as apostoloknak iratolok yrth los
nyvnek egyen hamadik resben, Jimegy
let nemdeketi yr kys zeth mongyak has
gy az Sidióghon mondatot Saulnak / sz
as megh tezes fiordulas vian newches el
val tottas lenni De as Origens doctere
nak mondia es vetekelete tehelys kothak
ga alomatosnak, Nyhgyen as o rere
B wenne

A Vizsolyi Biblia előzményei: az ún. „Huszita Biblia” (Müncheni-kódex, 1466),
Szent Pál leveleinek fordítása, Komjáti Benedek munkája (Krakkó, 1533)
és Sylvester János Új testamentuma (Újszige, 1541)

Erről Károli Gáspár a Vizsolyi Biblia bevezetésében részletes összefoglalást ad. Károlit gyülekezeti igehirdetése és irodalmi munkássága – *Két könyv* c. műve – együttesen készítette fel a nagy feladat elvégzésére.⁵ Az említett előzményeket felhasználva készítette el a fordítást 1587 és 1590 között. Isten páratlan gondviselését ismerhetjük fel abban, hogy a szellemi és anyagi támogatásokat felhasználva elkészíthette az első teljes magyar nyelvű bibliafordítást, amely mintegy 800 példányban jelent meg. A bibliafordító prózai művével irodalmat teremtett; ez a műfaj – az értekező próza – mind a mai napig megvan a magyar irodalomban.

Németh László irodalmi értékelését idézzük újra: „S ez a könyv nemcsak tartalmával, de irodalmi sajátosságával is ostrom alatt tartotta a magyar nép fülét. A jellegzetes református papi retorika mögött a vizsolyi biblia példája áll. Círádait és hasonlatait innét veszi, periódusai a biblia szétnyújtott hullámlása. S a szószékről ez a retorika fürdette évszázadokon át a templombajárót, ez üdvözölte a születőt, s búcsúztatta a halottat. S ha ennek a retorikának ma, a hanyatlás korában, annyi visszataszító torznövését látjuk is, emberibb időkben a magyar költészet életünkbe csapó korbácsa s lelünkön végigfutó simítása volt.”⁶ Összefoglalásként ezzel fejezi be: „Kiválasztottam hét-nyolc élő magyar költőt és műfordítót, s gondolatban szétoztottam köztük a bibliát. Te fordítsd a K i r á l y o k k ö n y v e drámai mozgalmasságát, te a hatalmas J e r e m i á s t, te M á r k édes, írott filmjét. S összeállítottam a bibliát, amellyel e huszadik század költői ajándékoznának meg minket. S láttam braviúrt, stilszerűséget, könnyedséget, nyelvtisztaságot, annyi külön remeket, ahány könyvből áll a biblia. S akkor így szóltam a gönci szuperintendánshoz: maradj meg nekiünk, Károlyi Gáspár. Te nem voltál költő, és sokak szerint nyelvművész sem voltál: a

⁵ Károli Gáspár: *Két könyv...* Debrecen, 1563. – A bibliafordító munkásságával Ötvös László következő munkái foglalkoznak: Károli Gáspár bibliafordítása, a 400 éves népkönyv (Szolnok, 1990.), Károli Gáspár bibliafordításának jelenléte a népi vallásosságban (Szolnok, 1995.), Bibliafordítások és kiadások (Debrecen, 2002.). Hasonmás biblia-kiadásai: Hanaui Biblia, 1608. (1998.), Oppenheimi Biblia, 1612 (2002.).

⁶ Németh László i. m. 102.

*bibliád mégis többet ér, mint e fölényes virtuózok bibliája, épp azért, mert fölényesek és virtuózok, te pedig hívő és dadogó vagy. Van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség: az az erőfeszítés, amely a művet létrehozta. Mondataink és szótáraink jobbak vannak, mint neked, de hitet és ellenállást hol találunk a mondatokhoz? Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegett, nagy hit hívja világra, enélkül a virtuozitás széthull, s a fölény fölényeskedéssé válik. Nektek, a bibliafordítás első hőseinek, örök jogotok van a könyvhöz, amely fontosabb volt nektek, mint azóta bárki magyarnak.”*⁷ Ezt érzékelték a régiek, és ezt fogják tapasztalni az utánunk jövő költők és írók, akik a Vizsolyi Bibliát és annak újabb kiadásait olvasni fogják.

A bibliafordítónak volt egy tanítványa, aki szemtanúja is lett a nagy munkának. Szenci Molnár Albertre (1574–1634) gondolunk. Három nagy munkáját emeljük ki: a Biblia 150 zsoltár fordítását (1607), a megjobbított Biblia két kiadását (1608, 1612) és Kálvin János főművének, az Institutionnak a fordítását (1624). Ezeknek a műveknek a megszületése mögött ott van a magyar nyelvészet szempontjából felbecsülhetetlen tett, hogy latin–magyar (göröggel kiegészített) szótárt (1604) és magyar nyelvtant készített, adott ki. Munkásságát az említett művek és a nyelvtudomány területén kifejtett tevékenysége fémjelzi.⁸ Bibliakiadásai a következő évszázadokban alapul szolgáltak az újabb és újabb bibliai átnéзésekhez és kiadásokhoz, a zsoltárfordításával pedig elindította a magyar költészetnek azt a csodálatos folyamatát, a zsoltárköltészetet, amelyet a következő századokban költőink hosszú sorának – Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Sinka István, Illyés Gyula, Kiss Tamás, Csanádi Imre – műveiben olvashatunk. Amiképpen Károli Gáspár a prózában, úgy a tanítvány, Szenci Molnár Albert a zsoltárfordítással irodalmi műfajt teremtett.⁹

Az eddig említett bibliakiadások után, a 17. században további kiadások jelentek meg. Emeljük ki ezek közül a *Fejedelmi Bibliát*, amelynek nyomtatását Nagyváradon kezdték meg 1660-ban (innen van a Várad-i Biblia elnevezés), s amelyet a török támadás és a város elfoglalása következtében elmenekítettek Kolozsvárra, ahol aztán befejezték a nyomtatást, így 1661-ben készült el. Ennek a Bibliának 1805-ben volt egy második kiadása, legújabban pedig Tőkés László püspök szervezésében kiadták hasonmás formában.¹⁰ Ennek a kiadásnak irodalmi – egyházi irodalmi – hatását jól szemlélhetjük Tőkés püspök irodalmi közéleti tevékenységében.

Misztótfalusi Kis Miklós az Aranyos Bibliáját saját költségén adta ki átnéзett formában 1685-ben. Az odaadó munkáját sok gonddal, áldozathozatallal megvalósított Bibliát a vas- kalapos egyházi vezetőség nem fogadta megértéssel. Ellenkezőleg, alaptalan vádaskodással és öemberi indulatokból táplálkozó támadásokkal illették a jó szándékú, tudós bibliakiadó nyomdász-lelkész, sőt egyházi bírósági ítéletet hoztak ellene. Az igaztalan ítélet súlya alatt összeroppant a derék férfiú, Krisztus hű szolgája, akit Ura a szenvedések ideje alatt is erejével gyámoltott, majd – amikor elérkezett a mártírium órája – magához szólított.

⁷ Németh László i. m. 104.

⁸ Örvös László: Szenci Molnár Albert és Debrecen. Tanulmányok, írások, dokumentumok. 2007.

⁹ Vö.: Szilágyi Ferenc: A Vizsolyi Biblia hatása a magyar irodalomban. = Confessio, 1990. 3. sz. 59–74.

¹⁰ Szent Biblia, Károli Gáspár fordítása (Köleséri Sámuel jegyzeteivel) Várad-Kolozsvár, 1660–1661. Hasonmását a Balassi Kiadó, az MTA Irodalomtudományi Intézete, az Országos Széchényi Könyvtár és a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület együtt jelentette meg. Szerkesztő: Köszegehy Péter, a kísérő tanulmányokat írták: Petrőczy Éva és Szabó András. Bp., 2002.

Misztótfalusi bibliakiadása

Az Aranyos Biblia hasonmás kiadása Misztótfalusi Kis Miklós jelentőségét bizonyítja.¹¹ A bibliakiadó élete és munkássága a magyar irodalomban mind a mai napig elevenen hat. A nagy író, Németh László drámája igazságot szolgáltat Misztótfalusi Kis Miklósnak,¹² az Erdélyi Református Egyházkerület pedig 2002-ben vonta vissza az egyházi ítéletet és rehabilitálta Misztótfalusit.¹³ Még egy irodalmi vonatkozást feltétlen meg kell említenünk. Molnár József népi író, aki a személyi kultusz idején életét mentve elmenekült külföldre, emberfeletti áldozattal feldolgozta és kiadta egy hatalmas kötetben M. Kis Miklós munkásságát feldolgozó könyvét.¹⁴ Molnár József a bibliakiadó szülőfalujában, Misztótfaluban pedig múzeumot hozott létre, amelyben megtekinthető Misztótfalusi Kis Miklósnak a bibliakiadásra, nyomdászatra vonatkozó emlékei. Mindezek fényesen bizonyítják a bibliakiadásnak Isten kegyelme által tett hatását egyházi és irodalmi életünkre.

Lehetséges, hogy rejtőzködés okán került az előbb említett bibliakiadás megjelenési évszáma – 1685 – a *Komáromi Csipkés György* (1628–1678) által gondozott kiadás címlapjára, amely azonban jóval később, 1718-ban jelent meg. A kiváló tudós, nyelvész, bibliakiadó által megjelentett mű hasonmása e sorok írója gondozásában jelent meg 2000-ben. Ezt a hasonmáskiadást nevezik – a kiadójára tekintettel – Debreceni Bibliának, a megjelenési helyének megfelelően pedig Leideni Bibliának.¹⁵ A hasonmás kiadás számon tartja Márkus Mihály püspök, egyháztörténész kutatását, s elfogadja a Szegedi Római Katolikus Teológia, Benyik György újszövetségi professzor támogatását, így a megengesztelődés bibliájává lett.¹⁶ 2008-ban, a Biblia évében, amelyet a magyar keresztyén egyházak teljes egységben hirdettek meg, méltó és illő a Komáromi Csipkés György bibliája hasonmás kiadásának ökumenikus egyházi-irodalmi hatásáról, jelentőségéről megemlékeznünk.

Az evangéliumi protestantizmus, az egész magyar keresztyénség mint a Biblia évszázadát tarthatja számon a 20. századot. A Vizsolyi Biblia „átnézett” formája jelent meg 1908-ban –

¹¹ Szent Biblia ... az 1685-ben Amszterdamban Tótfalusi Kis Miklós által nyomtatott Biblia betűhív rekonstrukciója. Kísérő tanulmány: Tarnóc Márton, Haiman György. Bp., 1989. 2. kiadás: 1991.

¹² Németh László: Eklézsia megkövetés. Dráma Misztótfalusi Kis Miklósról. 1947.

¹³ Az Erdélyi Református Egyháznak a Nagyenyeden 1698. június 11-én hozott ítéletét a Romániai Magyar Református Egyház rendkívüli zsinata Misztótfaluban 2002. április 28-án tartott ülésén semmisnek nyilvánítja. Vö.: Református Egyház, 2002. 208.

¹⁴ Molnár József: Misztótfalusi Kis Miklós. Berlin-Bp., 2000.

¹⁵ Leideni Biblia ... melyet magyar nyelvre fordított Komáromi Csipkés György, megjelent 1685/1718-ban, a hasonmást gondozta Ötvös László. Debrecen, 2002.

¹⁶ Ötvös László: A három Magyar Biblia népszerűsítése. Tanulmányok, visszhangok, dokumentumok. Debrecen, 2005. 152-156., 249-253.

száz évvel ezelőtt –, ezt követte az Újszövetség fordításának egész sora,¹⁷ közben volt újabb átdolgozás, amely csak a tudományos körökben vált ismertté, ezt követve készült egy nagyobb átnézés, amelynek befejezése a II. világháború következtében későbbre tolódott. Az Újszövetség és az Ószövetség részbeni átnézése után a fordító bizottság arra a felismerésre jutott, hogy olyan óriási szövegtörténeti, nyelvészeti, archeológiai ismeretek, eredmények várnak bedolgozásra, hogy ezek után már nem lehet a Károli Gáspár neve alatt kiadni a bibliafordítást. Így született meg a döntés, hogy új bibliafordítást kell készíteni, ami egy évtizedes munka eredményeként – Isten kegyelme által – el is készült, és 1975-ben megjelent.

Mi most e gazdag bibliás évszázadból két bibliakiadást emelünk ki. Először is az 1908-as átnézés. Előkészítésének számít az Ószövetségnek 1898-as kiadása, és a debreceni Újszövetség megjelentetése 1878-ban. Fontos mozzanat az, hogy a Brit és Külföldi Bibliatársulat szakértői bizottságra bízta az átnézés, felkéri Balogh Ferenc evangéliumi hitű debreceni professzort,¹⁸ aki közreműködött a fordító bizottság megalakításában. Ő segítette egyébként a Kámori Sámuel evangélikus professzor bibliafordítását (1870), és elkészítette a Vizsolyi Biblia törzskönyvét, így választották meg a Brit és Külföldi Bibliatársulat tb. tagjává. A Balogh professzor tanácsára megalakított bizottság elkészítette az 1908-as átnézett Bibliát, amelyről megállapítható, hogy meghagyja Károli Gáspár fordításának eredeti veretét, nyelvezetét, ugyanakkor a szükséges és alapos javítást elvégzi. Ez a bibliafordítási szöveg olvasható a magyar nyelvű kiadásokban mind a mai időkig. Annyit kell megjegyeznünk, hogy 1984-ben új tükröt kap, a szövegen ez a kiadás nem változtatott.

Ez a bibliakiadás felmérhetetlen hatást gyakorolt az egyházi életre, a tudományokra és az irodalomra. Balogh Ferencnek több mint négy évtizedes tanítói-nevelői munkája során több tanítványa volt; hármat ezek közül kiemelhetünk: Ady Endrét, Móricz Zsigmondot és Erdős Károlyt. Ők jól példázzák fentebbi állításunkat. Ady Endrére, verseire és Erdős Károly bibliafordítására, Jézus irodalmi megjelenésével foglalkozó kötetére csak utalni kívánok,¹⁹ az író Móricz Zsigmond munkásságából pedig egy fontos tanulmányt emelek ki. Ez a Bibliáról írt nagy tanulmánya, amely a Hét krajcár című kötetével azonos évben jelent meg, száz évvel ezelőtt, 1908-ban. Figyeljünk csak arra, mint mond a 20. század nagy magyar írója a Biblia és az irodalom, a Biblia és az emberi élet kapcsolatáról: „Újjászületésre van szükség... és ennek az újjászületésnek újra a Biblia lesz a forrása és keresztvize. Ha lesz, aki fel tudja olvasni a világnak az igazság tiszta fölfogásával: akkor megszületik az új, eleven, éltető hit, mely lélekben és igazságban megtalálja a mindent megmagyarázó és harmóniába hozó világfölfogást.”²⁰ 2008-ban, a Biblia évében Móricz Zsigmond nemcsak aktuális, bibliai hite elfogadható, ihlető és tanácsadó is.

A másik kiemelésre méltó bibliakiadás az átnézés eredményeként megszületett újrafordítás, amely 1975-ben jelent meg.²¹ Ezt a bibliakiadást protestáns bibliafordító bizottság készí-

¹⁷ Masznyik Endre 1917, Czeglédy Sándor 1924, Raffay Sándor 1929, Kecskeméthy István 1931, Farkas László 1938, Budai Gergely 1967, Ravasz László 1971.

¹⁸ *Ötvös László*: Balogh Ferenc (1836–1913) életműve. Debrecen, 1997.

¹⁹ *Erdős Károly*. Jézus a modern szépirodalomban. 1938.

²⁰ *Móricz Zsigmond*: A Biblia. = Móricz Zsigmond: Tanulmányok I. Bp., 1978. 257–258.

²¹ Biblia Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának ... Bibliafordító Szakbizottsága. Bp., 1975.

tette el, amelynek több tagja debreceni teológiai professzor volt, a titkára pedig Pákozdy László Márton.²² Utóbbi munkálkodása több volt, mint amire a „titkár” megnevezés alapján gondolhatnánk. Vallomása feltárja a fordítás munkájában való részvételét: „A másik egyházi munkám a bibliafordítás volt, amely 1947-ben kezdődött. Ebből a munkából 1964-ben kiszorultam. Nem tudtam elfogadni az 1967-ben kettős egyházi ünnep érdekében parancsolt rohammunkát, az erre adott zsinati ígéreteket. Az 1964-es zsinaton az elem adott iratot nem voltam hajlandó felolvasni, sem a magam hitele, sem a Zsinat későbbi megszegyenülése miatt, mert nem lehet kiadni az 1967-es jubileumra az új bibliafordítást. Nem is lett. 1964-65-ben nyilvánosan meg akartam mondani, a Theol. Szemle útján közzétenni Egy bibliafordító válaszúton c. terjedelmes tanulmányban (... nekem már 1938-ban id. Czeglédy Sándor, a nagy bibliafordító, akkor adott munkát fordítása átnézésére, az 1940-es Biblia több könyvére; 1947-től a bibliafordítás titkára, 1957-től a Magyar Bibliatársulat főtitkára voltam, nem pusztán „szerkesztő-akarnok”). Ezt az ún. belső cenzúra nem engedte. Még huszonöt év után is eltanácsolódott. 1965-ben azt írtam a cikkem vége felé, egy olyan gondolatot, hogy az úgy nekiindult munka, jó ha az 1990-es Károlyi-jubileumra készül el. Mindebből ezt csak azért említettem, hogy ama két évtizeden át nem lustálkodtam, hanem csupán mérhetetlen munkám semmivé vált. Egy bizonyos monopol-sajtócéh régóta nem kért több cikket tőlem.”²³ Pákozdy professzor vallomásából megtudjuk, hogy azért a Vigília és más hazai és külföldi folyóiratok közölték tanulmányait. Így megállapíthatjuk, hogy nem volt hiábavaló a munkája az Úrban. Az ő munkatársai és tanítványai fejezték be az egyháztörténeti jelentőségű bibliafordítást, amely azóta jobbított formában is megjelent 1990-ben.

Az ismertetett bibliafordítás több író és költőt ihletett. A Bibliára vonatkozó vallomásaikat megtaláljuk a magyar keresztyén egyházak különböző sajtóorgánumaiban, itt kiemelve megemlítem a Vigíliát és a Confessiot, amelyek közöltek a vallomásokból.²⁴ A Biblia által ihletett írók közül – a teljesség igénye nélkül – megemlíthetjük a régebbiek közül a következőket: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Borbáth Dániel, Filep Gyula, Imre Sándor, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Sík Sándor, Szabolcska Mihály, Baja Mihály, Tüzes Margit. A következők is találkoztak a Bibliával: Szilágyi Ferenc, Bálint Péter, Domahidy András, Fodor András, Kányádi Sándor, Kósa László, Lőrincze Lajos, Nádas Péter, Rab Zsuzsa és mások.

Simándy Pál, aki a Balogh Ferenc alapította evangéliumi diákszövetség országos utazó titkára a két világháború közötti időben a népi írók támogatója volt, majd pedig a szárszói irodalmi találkozó megörökítője lett. Ady Endre, Szabó Dezső munkásságát Móricz Zsigmond barátjaként Győri Dezső, Németh László, tanárként Újszász Kálmán folytatta. Egyre többen tartják számon Isten erejét, Jézus könyörgését. Való igaz, hogy a Biblia nélkül nem, de azzal megoldhatók lehetnek nemzetünk sorskérdései, hiszen Istennél minden lehetséges.

²² Vö. Ötvös László: A három Magyar Biblia. I. m. 53-57.

²³ Ötvös László i. m. 53-54.

²⁴ Megemlíthető még az egész témához az alábbi írók bibliai szemelvényes kiadása: Vargha Balázs (1988), Csanádi Imre (1958), Vass István (1986), Nemeskürty István (1990), Molnár József (1980). Lásd még Bottyán János: A Magyar Biblia évszázadai (1982).

MARTINÁK JÁNOS

Eötvös József költészetéről

Eötvös József alakja és a költészete a mai kor embere előtt valahogy háttérbe szorult, pedig a reformkor kiemelkedő politikusa, szónoka, a kor jelentős regényírója, művelődéspolitikusa volt. *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra* című politikaelméleti műve nemzetközi visszhangot váltott ki. A mostanit megelőző nemzedék emlékszik még három nagy regényére: *A karthausira*, *A falu jegyzőjére* és a *Magyarország 1514-ben* című művekre. Tudja, hogy tagja volt a Batthyány-kormánynak, s 1868-ban ő volt a népiskolai és a nemzetiségi törvénynek a megalkotója. S talán még olyanok is vannak, akiknek iskolai ünnepekről visszajön emlékezetükbe néhány versének – *A megfagyott gyermek*, a *Búcsú*, a *Mohács*, az *Én is szeretném* – egy-egy strófája. Ugyanis Eötvös József költő is volt, ha nem is olyan jelentős, mint Vörösmarty vagy Petőfi, de versei híven tükrözik az adott korban a haladásért vívott küzdelem harcosainak belső vívódását.

Hogy nem annyira népszerű, annak oka verseinek egy sajátos ellentmondásában keresendő: gondolati-érzelmi gazdagsága, ereje nem tud átütni az alkalmazott hagyományos művészi formákon. Mindez a kortársakat és az utókort arra a gondolatra vezették, hogy a korabeli szentimentális költészet, Kazinczy-, Kölcsény-utánzatok megtestesítői ezek a versek. De már most előlegezni kell, hogy ennél többről van szó. Éppen Négyesy László hívta fel a figyelmet arra, hogy az Eötvös-versek megközelítésénél tévút az, ha előre gyártott koncepciókka, hagyományos esztétikai elvekkel közeledünk hozzájuk. Magukból a versekből kell kiindulnunk, hagynunk kell beszélni őket, és feltárják a belső gazdagságukat.¹ Ennek a költészetnek igazi értéke akkor bontakozik ki előttünk, ha kialakulásukban és fejlődésükben is megvizsgáljuk a verseket. És mindjárt az alapoknál kell kezdenünk, Eötvös származásánál, családi körülményeinél, neveltetésénél.

1813. szeptember 13-án született Budán. Azt mondhatnánk, hogy családi körülményei eléggé sajátosak voltak: apai nagyapja révén az idegen uralkodót a kegyetlenségig kiszolgáló arisztokrácia sarjadéka. Nagyapja, id. Eötvös Ignác pohárnok volt, aki kíméletlenül vett részt az újoncozásban és az adóbehajtásban; édesapja az 1831-es koleralázadás leverőjeként ismert. Nevük a korabeli magyar közvéleményben szinte a hazaáruló szinonimája volt. Anyai ágról viszont Eötvös nem volt magyar. Anyja a vestfáliai Lilien bárók családjából származó, érzelmgazdag, művelt asszony volt. Ismert, hogy a Lilieneknek Ercsiben volt birtokuk, ahol korszerű, kapitalizálódó mezőgazdasági művelés és gazdaságsszervezés valósult meg. Eötvös anyai ágról ezt az érzelmi gazdagságot, a nyugati kultúrát, elsősorban az irodalom szeretetét és a modern gondolkodást sajátította el.

¹ Négyesy László: Eötvös költészete. = Budapesti Szemle, 1913. nov. 170-171.

Ezt a képet azonban bonyolultabbá teszi az a dolog, hogy számára nevelőnek édesapja azt a Pruzsinszky Józsefet hívta meg, aki a Martinovics-mozgalomban való részvételéért hosszú időt töltött börtönben. Állítólag apja szándéka az volt, hogy a kiábrándult, rideg, morcos öregúr majd elriasztja fiát a forradalmi eszméktől, de ennek ellenkezője történt. Egyrészt Pruzsinszky megismertette a felvilágosodás eszméivel, másrészt ő ébresztette fel benne a nemzethez tartozás tudatát. Ugyanis Eötvös tanulmányait a budai gimnáziumban kezdte, ahol társai nem voltak hajlandók mellé ülni, mert hazaáruló fia. Ezt Eötvös elpanaszolta nevelőjének, aki megmagyarázta neki, hogy rá ugyanaz a jövő vár, mint a szüleine. Eötvös ekkor határozta el – osztálytársai előtt meg is esküdött rá –, hogy megtanul magyarul, mert addig csak németül beszélt, és ezután életét a hazájának szenteli. 8-10 éves volt ekkoriban. Valószínűleg Pruzsinszky volt segítségére a magyar nyelv tanulásában is, mert a gimnáziumban latin nyelvkönyvből kellett magyarul tanulnia, ami nehéz volt a tankönyvek használhatatlan volta miatt.

Már itt a budai gimnáziumban megismerkedett a magyar irodalommal, de ez nem volt szerencsés. Itt és egyetemi évei alatt is Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* volt az alapvető forrása. Ez a könyv jelentős a magyar irodalomtörténet-írásban, mert Toldy Ferenc előtt első kísérlet volt az egységes magyar irodalomfejlődés felvázolására. Hátránya, hogy nem foglalkozott a régi magyar irodalommal, csak Zrínyivel, s a korabeli költőkről – pl. Csokonai – nem tudott. Ezzel magyarázható, hogy Eötvösben sajátos felfogás alakult ki a magyar irodalomról, mely egész életén keresztül végigkísérte. Úgy hitte, hogy a magyar irodalom a német hatás terméke, emiatt feladatának érezte az önálló magyar irodalom megteremtését.

Egyetemi évei alatt (1826–1831) kezdett valóságos irodalmi tevékenységbe. Ezek az évek azért is fontosak voltak számára, mert két barátot is talált, akik segítségére voltak. Egyrészt Szalay Lászlót, akinek *Bimbók* címmel érzelmes költői kötete is megjelent, és Palocsay Tivadart, aki szintén költő volt, kiábrándult, szertelen természetű egyéniség, akinek hangvétele, fájdalmas érzése hatással volt Eötvösre. Hogy mennyire megváltozott az irodalomhoz való viszonya, arról az 1865-ben Szalay László felett mondott emlékbeszéde tanúskodik. Ez önéletrajzi hitellel eleveníti meg az 1825-ös országgyűlés utáni korszak, a tanulóévek levegőjét. Helyesen látja az 1825-ös országgyűlés a szó legszorosabb értelmébe vett konzervatív jellegét, félig-meddig a nyomában támadó *patriota* hullámmal indokolja, hogy maga is az irodalom felé fordult: „*Soha talán az irodalom emelése az hazafiság legfontosabb, sőt egyedüli feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztünk, ifjak között egy egész sereg tolongott a pályán, melyen mindezt feltaláltuk, miután ifjú kedélyek vágyódnak; tért, melyen aldozhatunk, nemes érzéseket és dicsőséget...*”²

Eötvösre és társaira a meginduló reformmozgalmak mellett hatással voltak az európai társadalmi, politikai és szellemi mozgalmak is. Hihetetlen vasszorgalommal olvasott, kortársai között a legolvasottabbnak számított. Ha megnézzük, hogy a nyugat-európai irodalom fejlődésének milyen törekvéseihez kapcsolódott, akkor látjuk, hogy a német klasszicizmus-hoz, annak is elsősorban a Goethe képviselte formájához. Ő maga szembeállította Goethet

² Eötvös József: Arcképek és programok. Magyar Helikon, Bp., 1975. 286.

és Schillert, és elsősorban az előbbi fenséges nyugalma, objektív szemlélete, józansága, mély eszmeisége ragadta meg.³ De Eötvös visszanyúlt az angol költészethez is, különösen Byron hatása érződik versein. Legnagyobb érdeklődéssel mégis a francia romantika felé fordult, elsősorban Hugo költészetéhez, akiről két tanulmányt is írt. Elsősorban azt a törekvését méltányolta, hogy Hugó a költészetet eszköznek tekintette, használni akart vele.

Ennek ellenére ellentétes a viszonya a romantikához. Elvei közül többet átvett: az eredetiség elvét, a történelmi és nemzeti sajátosságok elismerését és magának a költészetnek egy szélesebb körű felfogását. Így alakította ki sajátos felfogását a líráról. Szót emelt az esztétika és az intellektualitás indokolatlan szembeállításá ellen, azt vallotta, hogy a költészet hatása, ereje nincs egyetlen líra- vagy epika-típushoz kötve, hanem egyaránt megnyilatkozik minden formában, mely által a gondolatainkat úgy fejezzük ki, hogy azok érzeményeinkre haszanak és érzeményeinket úgy, hogy azok gondolatokat ébresszenek.⁴ Majd érzéklni fogjuk, hogy költeményeiben ezt az ideált igyekeznek megvalósítani több-kevesebb sikerrel.

Visszatérve a romantikával való kapcsolatára, meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországon a romantika nem a felvilágosodás ellenében, hanem annak folytatásaként jelentkezett. A költészetben is tovább élnek a felvilágosodás gondolatai, csak azok a romantika szenvedélyességével telítődnek. Eötvös életműve emiatt Vörösmarty és Petőfi költészete közé helyezhető. Tovább viszi még a romantikából a műfajok keveredésének elvét, valamint azt a követelményt, hogy a költő szélesebb érzelmi skálán szólaljon meg, azaz az érzelemvilág és a téma kiszélesítésének igényét. Sajnos azonban ezek az elvek inkább *A karthausi* című regényében valósultak meg, nem a költészetében.

Az egyetemi évek azonban nemcsak a tanulást, a feladatok és elvek tisztázását jelentették, hanem a kortárs írókkal való megismerkedést is. 1828-ban találkozott Virág Benedekkel, tiszteletét tette a Pestre látogató Kazinczynál, s ezek az évek hozták meg a gyakorlati irodalmi tevékenység megkezdését is. Eötvösnek 1831-ben jelenik meg első nyomtatott írása a Szemere Pál-féle Aurórában *A kritikus apoteózis*a címmel, amelyben Bajza Józsefekkel szemben Kazinczy védelmére kel. A kortársak közül elsősorban hozzá vonzódott szemléleti és műveltségbeli rokonság alapján, és rajta keresztül kapcsolódott Kölcseyhez, akinek érzelmessége és kimunkáltsága példa volt számára. Kölcseyvel később, 1832-ben személyesen is találkozott Mérey személylőknél, aki tanítványai közé fogadta, naplójában megemlékezett róla: nagy jövőt jósolt neki. Eötvös – 1839-ben Kölcseyről elmondott emlékbeszéde tanúsága szerint – a rendíthetetlen hazafit, a nagy szónokot és a tiszta erkölcsű embert tisztelte benne.

Az egyetemi évek befejezésének időszakára esnek drámakísérletei: *A házassulók* című vígjátékának és a *Bosszú* című rémdrámájának megírása, és ekkoriban jelenik meg egy sajátos műfaja, az aforizma. Goethe példáját követve nála az aforizma megtartja klasszikus funkcióját és formáját: az emberismeret, az életbölcesség, a társadalombírálat eszköze, olykor burkolt önvallomás, általános érvényű és érdekű gondolatot kifejező, tömör, frappáns megállapítás. Bár ezeket később, 1833-ban *Bel és Kül Világ* címmel Szemere Pál *Musarion*jában adta ki, mégis foglalkozni kell velük, mert az egyes aforizmák később, mint önálló költemények jelennek meg. Formai megoldásuk pedig az első költői szerzeményeinek szerkesztés-

³ In: Kitekintés a világra. *Bényei Miklós*: Eötvös József könyve és eszméi. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996. 702–703.

⁴ Idézi *Kovács Kálmán*: Eötvös irodalomnézetei. In: *Kovács*: Eszmék és irodalom, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1976. 7–8.

módjában köszön vissza. Különösen kedvelte bennük a természeti hasonlatokat, vagyis egy természeti képpel indít, és ezzel állítja párhuzamba a társadalmi vagy az egyéni életre vonatkozó megfigyelését. Gyakran él az antitézis, a tartalmi ellentét eszközével, s a szemléletesség fokozása érdekében szívesen használ költői képeket, metaforákat. Ezek a jellemzők később a költeményekben is megjelennek. Ennek az az oka, hogy Eötvös egyénisége az elvont gondolkodásra volt beállítva. Mint később látni fogjuk, ez a gondolkodási tendencia harcban állt a belső érzelmi-indulati állapottal.

Eötvös költészetének kibontakozása valójában az egyetemi éveket követő időszakra esik. Ez a költészet különös sajátossággal rendelkezik: 1831-től és 1848-ig tart, tehát Eötvös 18 évig írt verseket, s az eddigi kutatások alapján mindössze 43 darabot. De mégis ez a költészet összehatásában egységes életmű hatását kelti, gondolatokban, érzelmekben, hangulatokban, költői szépségekben rendkívül változatos és gazdag.

Külön szakaszokra bontható ez a rövid pálya, melyek egymással összefüggésben vannak, és ezen a költészen belül egy gondolati és művészi fejlődési tendencia tapintható ki. Ilyen egésze hosszú idő alatt szerveződött, mert Eötvösnek ellentmondásos viszonya volt saját költeményeihez. Nem volt teljesen meggyőződve költői tehetségéről, és éppen ezért hosszabb időn át érlelte, formálta ezeket a műveket. Volt olyan, amelyet nem is bocsátott a közönség elé. Az első teljes kötete – mindössze 22 verssel – csak 1858-ban jelent meg Vachott Sándorné *Remény* című zsebkönyvében. Eötvös ezzel támogatta az asszonyt. Majd 1869-ben jelenik meg Ráth Mórnál verseinek díszkiadásában 33 verse, melyet Székely Bertalan és Keleti Gusztáv két színnyomatú rajzzal és 12 metszettel illusztrált. Sokáig csak ez a 33 vers jelentette Eötvös költészetét, bár ezután több kiadást is megéltek költeményei. Később, ahogy az Eötvös-hagyatékot feltárták, egyre inkább gazdagodtak ezek a kötetek. A hagyatékban szereplő *Panaszok*, *Méreg* és *Szerelem* című írásokról később ugyan kiderült, hogy fordítások, nem eredeti alkotások, de az *Ó, meg ne bándd*, *Kinek hazája*, *Megtisztul*, *Bort nekem* című költemények eredetinek bizonyultak. A legteljesebb Eötvös-kiadás Kováts Dániel munkájának az eredménye, akinek *Eötvös József összes versei és novellái* című könyve mind a 43 verset tartalmazza.⁵ Munkám során erre támaszkodtam, az idézetek innen származnak.

Külön problémát jelent e versek csoportosítása. A kiadások többsége az időrendet követi. Ferenczi Zoltán báró *Eötvös József* című munkájában 1903-ban azt javasolja, hogy az írásokat a három nagy regény köré tanácsos csoportosítani. Rácz-Fodor Sándor: *Eötvös József költészetének értékei*⁶ című művében a tematikus csoportosítás híve, míg Weber Antal *A részvétől a tetőtig*⁷ című írásában egy fejlődési vonal mentén tárgyalná a műveket. Kováts Dániel visszatér az időrendhez, bár érzékelteti, hogy *A vár és kunyhó* című művel új szakasz kezdődik, mint ahogyan új szakaszt jelöl a *Tanács* és a *Klári dala* is. Véleményem szerint érdemes figyelembe venni mindegyik felsorolt szempontot, és ez alapján kialakítható a három költő korszak. E költészet első szakaszát a *Maholnap sír takarja* című vers zárja, a *Múlt* és a *Boldogság* átmeneti szakasz terméke, a *Tanács* és az *Én is szeretném* egy új nekilendülésről beszélnek, és valóban a *Klári dalával* kezdődik Eötvös költészetének utolsó szakasza, amely mindössze 7 verset tartalmaz.

⁵ Kiadta az Eötvös József Kiadó (Bp., 2005.) az Eötvös Klasszikusok c. sorozat 68. köteteként.

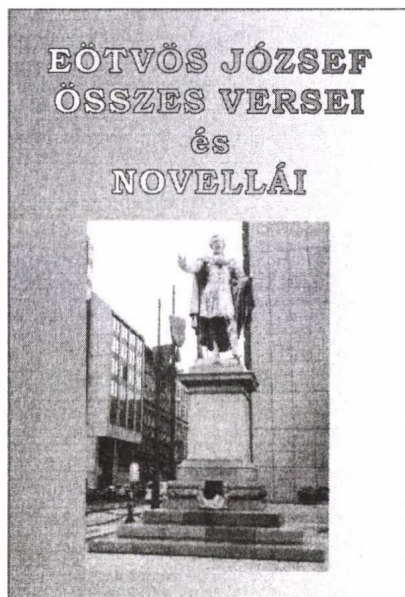
⁶ Eötvös József, az író. Bp.-Ercsi, 1994. OPKM. 61.

⁷ *Eötvös József*. A karthausi. Versek. Drámák. Magyar Helikon, Bp., 1973. 16-18.

A leggazdagabb az első költői korszak 32 költeménnyel. A magyar történelemben ez az időszak a reformküzdelmek meglendülésének, az 1832-36-os országgyűlési harcoknak, a bécsi udvar ellentámadásának az ideje. Eötvös ekkor bekapcsolódott a politikai küzdelmekbe az országgyűlésen és a megyén, politikai feladatkeresése mellett írói-költői nézetei is ekkor kristályosodnak ki. A csalódás és válság időszaka ez nála, ami költeményeiben is tükröződik, és amelyet *A karthausi* című regényével zár le. Ha lényegét nézzük, ez a költészet az emberszeretet, az etikai lapú cselekvő hazafiság elveire épül. Rendkívül változatos tematikájú. A költő megszólaltatja a kiszolgáltatott ember fájdalmát, tragédiáját, legvilágosabban a legnépszerűbb költeményében, *A megfagyott gyermekben*. E mű értelmezése körül sok vita van, de azt el kell fogadni, hogy ez a gyermek a világ minden elhagyott, kiteszított emberének a megtestesítője. Általánosítás; nem lehet eldönteni, hogy falusi vagy városi a kép. De Eötvös ezzel a költeménnyel lépett be a magyar irodalomba, ezzel vált híressé. Első korszakának versei általánosabb emberi filozófiai problémákról szólnak. *A nyugalom* című románcban a remete, amikor megkapja a kislánytól a virágot, visszagondol fiatal korára, és mintha bánná a választott életutat. Filozófiailag ez a választás és lemondás kérdését jelölja:

*Régen elvirult tavasznak
Szebb virágaira
Gondol vissza, s egy nehéz csepp
Hull rózsáira.*

A sajka toposzával az ismert gondolatot ismétli: az ember majd egyszer partot ér. E versekben vannak mélyebb és közhelyszerű megoldásai, de megjelenik bennük a természet szépsége – a *Holdvilág* – is. Két kiemelt témája ennek a korszaknak a szerelem és a hazafiság. Az az érdekességük, hogy a témákat körüljárja. Nem olyan egyoldalú dicsőítés és hódolat ez, mint a Petőfi-versekben, hanem megpróbálja felmutatni ezen érzelmi kapcsolatok különféle változatait. Az „*L*”-hez címűben egy olyan kapcsolatot fogalmaz meg, mikor a lány nem enged, s azzal fenyegeti meg, hogy emlékkönyvét olvasva sírva fog rá visszaemlékezni. A *Három hajnal* című töredékében egy keleties vonású hölgyet próbál megidézni. Érdekes Az élet fája című költeménye, amelyben az alakpép – mely olyan, mint a bibliai éden fája – a szerelmet jelenti, amiről nem tudni, hogy milyen gyümölcsöt ad majdan. Ezzel a szerelem veszélyeit is jelezte. *Szörnyen szép* című költeménye a hölgyből áradó hatalmas szerelmi szenvedélyt akarja érzékeltetni, és ehhez a természeti képeket hívja segítségül: a tengert, a Vezúvot stb. A korban szokatlan a szeszélyes szerelemnek ez a dacos, kihívó vállalása, s a versben ezek a képek kicsit erőltetettnek is tűnnek. Szerelmes verseiben alapvetően a természetből építkezik, és nem mindig találja el az odaillő képet; vagy merít a költészet közkincséből,

vagy túlzásokba esik. Ritka az olyan izgalmas utalás, mint ami Az élet fájában történt. De megjelennek itt bensőséges kapcsolatról valló versek is, ilyen például az *Elvirához*, amelyben megértést vár a társától, vagy amikor a gondolatait osztja meg kedvesével. A *Szerencse és nyugalomban* arról panaszkodik Elvirának, hogy csak a változás örök. Érdekességük még ezeknek a költeményeknek, hogy nem egyszólamúak, a központba állított gondolat mellé másik gondolatot is beléptet. A szerelmes versekben ezzel a kedveshez való szólás közben egy életpálya összegzése, értékelése is belekerül. Természetesen itt is vannak közhelyszerű, a korban általános tematikák, mint az elhagyott molnárlány története (*Molnárlány*).

Külön vonulatot jelentenek ebben az első korszakban a hazafias versek. Általában itt is jellemző a téma többoldalú megközelítése, a gondolatok többretegűsége. Szerencsés ezeket a *Verses levél Kazinczynak* című episztolájával kezdeni, amelyet 1833-ban írt. Ebben Kazinczyt mint a haza nagy fiát ünnepli, a nyelvújítási harcban kifejtett munkásságáért tiszteli. Már említettük, hogy vele először 1828-ban találkozott, és 1831-ben Bajzával szemben megvédte. Közben leveleztek, ami elmélyítette kapcsolatukat. Két levelet is küldött Kazinczynak helyesírási kérdésekről, s ez alkalmat adott neki arra, hogy nyíltan szóljon saját nyelvi nehézségeiről. Megerősíti ezekben azt az adatot, hogy az anyanyelve a német volt, s a magyart csak később sajátította el. A nyelvhez és a magyarsághoz való viszonyát jól tükrözik következő sorai: „...*ha magyarságomban akármiféle hibákat találsz, kérlek, jobbits, és ne tuncaságomnak, csak körülményeimnek tulajdonítsd. ... idegen hangokat rebegének először megnyílt ajakaim, anya nyelvem német, az örökséget, melyet minden anya legszegényebb gyermekének is hágy, önnön fáradságommal kellett megszereznem, a köteléket, mely legerősebben köt mindenkit a hazájához, a nyelvet...*”⁸ Kazinczy örömmel fogadta az ifjú közeledését, pannonhalmi útleírásának ajánlásában sok sikert kívánt elhatározásához. De költőnk nemcsak a nyelvhez kötődik, megvallja érzelmeit a haza szépségei iránt is. Érdekes, hogy az 1830–40 között keletkezett *Kinek hazáját* című töredéke szinte megleőlezei Petőfinék az Alföld iránti rajongását:

*Kinek hazáját bércsorok kerítik,
Dicsérje az az ilyenek völgyeit;
Zengjen tengerről, ki a tenger partján
Játszotta el gyermekjátékait!*

*Miénk vagy te, alföldünk messze síkja,
Te elhagyott kert, pusztá Kanaán,
Kinek szívébe Isten dalt teremte,
Zengjen terőlad szent óráiban.*

De amikor a természetet festi, akkor a méltatlan jelen helyzetre is utal. Ennek szép bizonyítéka *A tokaji hegy* című verse. Ezekben a költeményekben megszólal a nemzeti elnyomás elleni tiltakozás és a kiúttalanság is. A *Megtisztul...* kezdetű töredékében megjelenik a magyar nemzeti mitológiában szereplő Buda képe, a töröktől való megszabadulás ténye és megszólal benne a szabadságvágy is. Nem véletlen, hogy ez a verse töredékes maradt. Nem is jelenhetett volna meg egy osztrák elnyomás ellen tiltakozó vers.

⁸ Idézi Sőtér István: Eötvös. Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. 18.

Ennek a sorozatnak legszebb darabja az 1936-ban megjelent *Búcsú* című költeménye. A kortársak hamar fölfigyeltek rá, már megjelenésekor kritikát is írtak róla. Petőfi diákként lelkesen szavalt, és íróját példának tekintette. Későbbi korok méltatói Kölcsey és Vörösmarty műve mellé emelték nemzeti énekeink sorába. Valóban, ez Eötvösnek az egyik legsikerültebb írása. Akkor írta, amikor külföldi útjára indult, erre a cím is utal. A költő föl sorolja a magyar nemzeti mitológia elemeit – Rákos, Buda, Mohács – de itt is megjelenik egyik művészi eljárás módjából sajátossága: ezeket a hagyományos képeket, toposzokat, más tartalommal tölti meg, mint ahogyan az a köztudatban él. A nemzeti bukás jelképei nála biztató reményt is hordoznak. A hazához írt őszinte, megindító vallomásaiban a többi nemzettel szemben a hazának elkülönítő értékét a mély fájdalommal határozza meg. Furcsának tűnhet ez a megállapítása, de utalás ez az ország akkori helyzetére, melyet ez az érzés hordozott. Ebben a versben jelenik meg egy ritka erősségű metaforája, melyben a Dunát Magyarország könnyének látja, idézett két sorának nyelvi ereje szinte Kölcseyt idézi meg:

*Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó,
Tán honnom könnye vagy te, nagy folyó?*

Eötvös küszködött a természeti képek felhasználásával, mint ahogyan arra már a szerelmes verseknél is utaltunk, de itt természetesnek érezzük ezt a költői képét. Maga az egész költemény ilyen természetesen áradó, a megrendültség, a haza iránti ragaszkodás emelkedett hangú megszólaltatása. Hazafias költészetünk méltatlanul elfeledett darabja.

A szerelmi és hazafias költészet mellett hangot kapnak Eötvös költeményeiben a korabeli társadalmi kérdések is. Érdekes viszont, hogy ezek nem konkrét kérdésként, hanem az általános filantrópia szintjén jelennek meg. A költő a társadalmi különbségek ellen tiltakozik bennük, és az alsóbb néposztályok méltatlan helyzetét mutatja be általuk. Tulajdonképpen *A megfagyott gyermek* gondolatai, érzelmei konkretizálódnak bennük. Magyarázhatók azzal, hogy Eötvös részt vesz az 1832-36-os országgyűlés munkájában, Széchenyihez kapcsolódik és a jobbagyság helyzetének javításán fáradozik. Ekkor jelennek meg a nevét híressé tevő publicisztikai írásai a börtönviszonyokról, a zsidók helyzetéről, az írek méltatlan sorsáról, igazolva azt, hogy munkássága egységes, s költészete sem szakítható ki belőle. A versekben is hitet tesz az emberi egyenlőség mellett. Ezt sajátos módon igazolja a *Bedgellert* címűben, amikor megfogalmazza, hogy a holtan fekvő vitéz és a fölötte kesergő pásztorfiú ugyanazon emberi érzelmeket élnek meg. Külön kiemelendő *A vár és a kunyhó* című elbeszélő költeménye. Ez is a korban gyakori téma, a nemes ifjú és a szegény lány szerelmének története, melyet a szülők elleneznek. Érdekessége ennek a műnek a természeti képek felhasználása a vár és a kunyhó szembeállításában, és az arra való utalás, hogy a természeti jelenségek mindenkit egyformán érintenek. A Nap mindenkire egyformán süt, akár úr, akár szolga, és egy sír vár mindenkire, akármi volt az életében. Itt is megjelenik a érzelmek közösségére való utalás: amikor a szerelmesek öngyilkosok lesznek, az apák egyformán érzik a veszteségüket, keservesen siratják őket. Külön érdekessége ennek a műnek, hogy az író megszólaltatja benne az öntudatos parasztot, aki büszkén hiszi, hogy ősei munkájukkal tettek a hazáért, nemcsak az urak. Nem Tiborc-féle ez az alak, de a jobbágyok emberként való megszólaltatása abban a korban nagy tettnek számított, és megelőlegezte vele *A falu jegyzője* című regényének gondolatiságát.

Ezeknek az írásoknak az érdekessége, hogy nyugati útja után íródtak. Már nem olyan elvontak, mint szerelmi költeményei voltak, határozottabb hangvételűek. A feladatára rátalált ember hangja szólal meg bennük, az általános filantrópia konkretizálódott általuk. Érdekes, hogy nála jelent meg először együttérzéssel a tragikus sorsú munkás alakja is az *Egy bányász áll...* kezdetű töredékében. Eötvös kifejezte együttérzését a levert, szenvedő nemzetekkel is *A befagyott Visztulához* című allegóriájában. Ugyanakkor a nyugati út negatív tapasztalatai eredményeként megszorodnak nála a szomorú, kiábrándult hangvételű, halálhangulatot idéző költemények is. Ilyen az *Egy újszülött gyermek halálára* című, amelyben a halált jobb állapotnak tartja, mint az életet. Az *Ősz* című versében költészetét értékeli, hiábavalónak látja, pedig még 1835-ben írott *Dalnok és király* című versében a költészet művelését mint az öröké fennmaradó igazán értékes emberi hivatást érzekelte. Most ezt itt ebben a versében felülírta.

Ezzel le is zárult költészetének első szakasza, amiről azonban pozitívumai mellett – hogy ugyanis érzelmekben, gondolatokban gazdag – árnyoldalaról is szólnunk kell. Az első ilyen mindjárt a hangvételbeli egysíkúsága. A költészetét eluralja a szentimentális, kiábrándult, világfájdalmas hangulat, hiányzik belőle az erőteljesebb érzelmi kitérés, a mélyebb megrendülés, a humor vagy a gúny, amely pedig *A karthausit* és *A falu jegyzőjét* is gazdagítja, jelezve, hogy Eötvösből nem hiányoztak ezek az adottságok. Ennek az egysíkúságnak a magyarázata abban rejlik, hogy Eötvös és generációja akkor lépett a közélet színpadára, amikor Európa és Magyarország társadalmi válaszfalt el került. Európában megvalósulni látszott az új társadalom, a kapitalizmus, de kiábrándítóan jelentkeztek embertelen oldalai is. A magyar fejlődés pedig olyan emberek munkájától függött, akik ezer szállal kötődtek a régihez. Emiatt a társadalmi harcokban a fellendüléseket megtorpanások követték, tehát Eötvös számára a választott élethivatás teljesítése ellentmondásosnak tűnt. Őszintén átélte ezeket a dilemmákat, még ha talán a nyugati szellemi élet képviselőinek írásai meg is erősíthették ebben. Ez magyarázza az elméleti gondolkodás felé történő orientálódását és a világ törvényeinek kutatását. Bizonyos költeményei egy-egy törvény megfogalmazása céljából keletkeztek, egy belső lelki folyamat eredményei voltak. De nem úgy, hogy ezek a gondolatok, érzelmek mindjárt formába folytak, hanem előzőleg megvolt maga a gondolat, és ahhoz keresett Eötvös külön formát. Ez magyarázza e költemények szerkesztési módjának hasonlóságát. Vagy azt a módszert követte, amire már Négyesy László felhívta a figyelmet, hogy egy eszme kifejezésére történetet talált ki (*A vár és a kunyhó*), vagy egy természeti képet folytatott tovább (*A tokaji hegy*), vagy pedig egy emberi alkotás köré szervezett történetet (*Bedgellert*).

Ez magyarázza azt, hogy versei vagy *dalok*, vagy *elbeszélő költemények*, vagy *románok*, és van egy *bordala* is. Ritka a *Búcsú*hoz hasonló *óda*, ami egyébként is más módszerrel szerveződött: konkrét élménytől jutott el az általánosításig. Verselése is egyhangúra sikeredett: uralkodó nála a jambikus lejtés, amit a rímek tiszta csengése és a strófaformák változatossága ellensúlyoz. Maga a választott eljárás mód nem ítélnél el teljesen, csak az a baj, hogy ez Eötvösnél képzeletszegénységgel párosult. Mint azt már szerelmi költeményei elemzésénél is láttuk, hagyományos toposzokhoz nyúlt, amiket csak néha sikerült új tartalommal megtöltenie. Ritka az olyan lenyűgöző, szinte új nyelvi formát előhívó kép a költészetében, mint amilyen a *Búcsú*ban felfedezhető. A későbbiek folyamán azonban ezek a merevségek oldódnak, az érzelmeknek és a képzeletnek erőteljesebb szerepe lesz a gondolatokkal szemben. Ez a

korszak tulajdonképpen *A karthausi* című regényének megírásának ideje, és a költészetben lévő kezdemények majd a regényben teljeseznek ki, a hiányosságok is ott pótlódnak majd. Eötvös nem volt lírai alkat, közelebb állt hozzá a próza.

Költészetének következő szakaszai a költő életének mozgalmasabb korszakát jelentik, de ugyanakkor ebben a szakaszban kevesebb költemény született. Ennek az a magyarázata, hogy a megsűrűsödött tennivalók elvonták a költészettől. Eötvös életében ez volt az az időszak, amikor az ercsi birtokuk csődbe jut, és ő születése ellenére a nemesi értelmiség életmódjára kényszerült: tollából kellett megélnie. 1842-ben vette feleségül a Békés megyei Réthy-lányt, egy ideig Csabacsúdon éltek, majd felköltözött Pestre. A közéletben ez a kemény küzdelmek ideje, Eötvös is elszánt harcot vív a megyerendszer ellen. Ekkor írja *A falu jegyzőjét*, de ugyanakkor az ellenzéken belül is megpróbálja a centralisták elképzeléseit terjeszteni. Különösen azután, hogy 1844-ben összehívják az országgyűlést, és Szalay László átveszi a Pesti Hírlap szerkesztését. Ugyanakkor ez a korszak csalódást és kiábrándultságot is hoz számára, mert az udvar ellentámadása miatt fel kellett adnia elveit, Kossuthhoz kellett csatlakoznia az ellenzék önvédelme miatt. Ekkor sok irányból érik a támadások, közben pedig a forradalom is érlelődik. Mindezek tükröződnek költeményeiben. Az 1842 utáni kiábrándult hangulat megfogalmazása *A múlt és a Boldogság* című költeménye. Az utóbbiban elkeseredésében az önző, életélvező életvitelt hirdeti. Ez egy elkeseredett, szinte a cinizmus határát súroló hang ritka Eötvös költészetében, ami itt a körülményekkel magyarázható. 1845 után aztán ismét a küzdeni akaró és kortársait is erre buzdító férfi jelenik meg a *Tanács* című költeményében, melyben magasabb cél elérésére sarkall. 1846-ban, éppen *A falu jegyzője* megjelenésekor írja az *Én is szeretném* című ars poeticáját. Amellett, hogy ez költői hitvallását tartalmazza, az általa elfogadottnak vélt emberi magatartást is megfogalmazza, a szenvedő közösségért való tettet is vállalja. Figyelemre méltó versének határozott hangvétele, a mondatok kiérleltsége, egyszerű tisztsága, hiányzik abból a nála megszokott bonyolult körmondatosság. A kortársak és az utókor is méltán emelték Petőfi ars poeticái mellé ezt a versét.

A következő költői korszakában – 1846-tól – a csalódásoknak, a támadásoknak, az érlelődő forradalomnak visszfényei jelennek meg. Ezért van az, hogy ez a szakasz több témát és több verset tartalmaz, melyekben visszatér a korábbi versek kiábrándult hangvételéhez. Nem kell elfelejtenünk: ez az időszak a galíciai felkelés ideje, és Eötvös ekkor írta a *Magyarország 1514-ben* című regényét is. Ekkor szólal meg egy tiszta, szép szerelem érzése a *Klári dala* soraiban. Eredetileg nem más személyhez írta, egy dráma hősnőjének monológja volt. A csata 300. évfordulójára született *Mohács* című költeménye buzdító jellegű, hiszen azt a gondolatot fogalmazza meg, hogy a csatában elesettek megtermékenyítik a haza földjét, s példájukkal tettekre buzdítják az utókort. A költemény utolsó versszaka az iskolában sokáig a kötelezően megtanulandó versek közé számított:

*Mely a hazáért élt, a hű kebel,
Földjét termékenyítve hamvad el;
És szelleme a sír körül marad,
Tettekre intvén az utódokat.*

Ezt a szakaszt azonban azért a kiábrándult hangvételű költemények uralják. *Panaszok* című verse az életben való cselekvés hiábavalóságáról szól. Úgy véli: értelmetlen és fájdalmas

az, ha az ember egy szűk körben mozog, de fájdalmas az is, ha onnan kiszakad a világba. Mindezt a falevelek példájával mutatja be. 1847-ben keletkezik egy Vörösmarty vagy Petőfi kiábrándult költészetéhez hasonló írása, az *Oh, ha lennék felhő*. . . című. Hogy konkrétan mi váltotta ki belőle ezt a keserűséget, nem tudjuk, de a nála ritka embergyűlölet szólal meg benne: „Lennék bármi – felhő vagy fergeg, / Féreg vagy tölgy – csak ember ne legyek!”

Csalódásai ellenére végül ezt a korszakot is egy létösszegző verssel zárja, a *Végrendelettel*, amelyben eszméinek győzelmével látná élete és költészete igazolását. Ezt a versét 1848-ban írta, és ezzel le is zárult költészete. 1863-ban született még egy elbeszélő költeménye *A zászlótartó* címmel. Hőse a mohácsi csata egy túlélője, aki a zászlóval menekült el a csatamezőről. Eddig őrizte, és most a nemzetre hagyja, mint szent ereklyét, a nemzeti függetlenség, a haza szimbólumát, hogy a közösség vállalja magára az eszmény továbbvitelét, és az vállalja is. Metaforikusan tehát a remény megfogalmazásával zárul ez a költészet.

Ha Eötvös József költészetének értékét, jelentőségét tömören akarjuk méltatni, két idézethez fordulhatunk. Kováts Dániel megállapítása Eötvös művészi sajátosságaira vonatkozik: „Bizonyára igazuk van azoknak, akik szerint Eötvös nem volt igazán lírai alkat, és regényeivel tudott valódi megújulást hozni irodalmunk fejlődéstörténetébe. Versei mégis értékes kincsei a magyar irodalmi örökségnek, a költészet eszközeivel meg tudott ragadni olyan élményeket, amelyeket ez a műnem tudott hatásosan az olvasóhoz közvetíteni. Néhány nagy verse Kölcsey, Vörösmarty és Arany mellé, ars poeticája Petőfihez emeli őt.”⁹ Négyesy László pedig Eötvös költészetének helyét próbálja kijelölni a magyar irodalomban: „Petőfi közvetlen előzőinek Vörösmarty után egyik legjelesebbike. A láncolatban mintegy Kölcsey és Petőfi közé esik. Erős kapcsolat a korról, erős törekvés az egyéniség felé, modern felfogás, emelkedett érzület, egy élet egésze irányát éreztető költői ethosz, nemes, de mesterkéletlen költői nyelv, s aránylag jelentékeny hatás adja meg jellemét és jelentőségét.”¹⁰

Mezey István grafikája

⁹ Kováts Dániel: Eötvös József a költő és a novellista. = *Eötvös József összes versei és novellái*, Bp., 2005. 246.

¹⁰ Négyesy László: Eötvös költeményei. = *Budapesti Szemle*, 1913. nov. 188.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mikszáth meséje Patak váráról

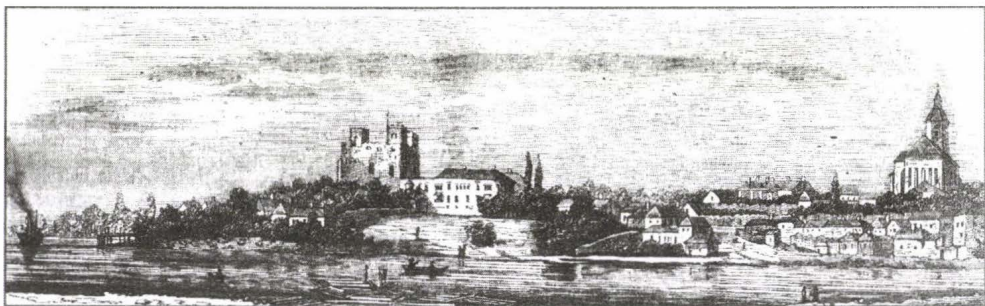
Mikszáth Kálmánt gyakran emlegetjük még ma is ifjúsági íróként is, ez ellen ő maga sem tiltakozott annak idején. Sőt, bizonyos műveit kimondottan azzal a céllal írta meg, hogy ifjú olvasókat szerezzen a kortárs magyar irodalomnak, többek között ezzel közvetve, részben is támogatva majdnem földije, a gömöri származású, egykori pataki diák, Pósa Lajos ilyen célú igyekezetét. Ifjúsági művei közül egyet említünk most, az 1889 végén megjelent, de címlapján már 1890-es évszámot viselő *Magyarország lovagvárai regékben* című művét. (Nemcsak a dátum, a cím és a tartalom is sokat változott az újabb kiadások alkalmából, mind a mai napig.) A Vasárnapi Újság 1889. december 15-i számában egyértelműen megfogalmazza a hirdetésben, hogy ez a könyv elsősorban az ifjúságnak készült: „A serdülő ifjúság bizonyára nagy kedvvel és egyszersmind tanulsággal fogja olvasni, ami nem azt jelenti, hogy kizárólag az ifjúság számára íratott, hanem hogy oly könyv, amelyben az ifjúság is örömet leli és bizvást kezébe adhatjuk.”

Ha rege, akkor mese. Mikszáth ebben a kötetében, amelyet a kiadói ösztönzés hatására (az üzlet az üzlet!) állított össze, 35 magyar várról mesél. Ennél többet írt, de ebbe a kötetbe csak ennyit vett fel. (Az első várregéi még 1884-ben íródtak, nem kapkodta el tehát a kötetbe szerkesztést!) Könnyű kis rajzok ezek, látszik, hogy az ifjú korosztálynak készülnek, de bizony itt-ott nem tudja megállni, hogy apró kis ironikus megjegyzéseket ne tegyen korára, kora jelenségeire, ha értik a gyerekek, ha nem. Kapivár meséjénél nem hagyja ki, hogy jellemünk egy időtálló sajtoságára ne célozzon: „...hiszen magyarok vagyunk, s a törvény kiájtása virtus számba megy – a törvény megvolt, az igaz, de meg volt, mint mindig, a hátsó ajtó is, alkalmas a kibúvára.”

Mindezek alapján magától értetődő, hogy egyáltalán nem találunk magyarázatot arra, hogy miért éppen ezeket a várregéket írta meg Mikszáth. Miért hagyja ki Egert, s miért írt Csókakőről, miért maradt ki Szigetvár s került be Csejte, s hogy miért nem írta meg Buda regéjét, ha megírta Csicsóvárét?

A magyarázat ezúttal tehát elmarad, csak találgatásokra vagyunk utalva. Valószínűleg arról írt, amihez volt forrása. Természetesen nem kell keresnünk a történettudós Mikszáthot e regék mögött, mert ilyen nem is volt. Mikszáthnak nem erőssége a források kezelése, de az írónak erre nincs is szüksége. Maga is több helyen kifejtette, hogy az író a történelmet csak kárpitként használja s nem jó a kárpit mögé tekinteni (ne hasogassuk azt), inkább foglalkozunk azzal, hogy így is történhetett volna, s ne azzal, hogyan történt, lévén, hogy szépirodalomról van szó, (Megtámadták őt pl. Különös házasság, de még a Beszterce ostroma miatt is a tudálékosak.) Ezt írja egy helyütt: „Egy történetnek mindig igaznak kell lennie, ha jóra való író beszéli. Csakhogy nem úgy, hogy megtörtént, hanem csak úgy, hogy megtörténhetett volna.”

Valószínű tehát, hogy Mikszáth apró kis várrajzai könnyedén születtek, azaz könnyű írói kézzel-tollal. Nem is terjedelmesek ezek, általában csak egy csattanós történetet emelnek ki egy adott vár sorsából, ami tanulságos, érdekes, szórakoztató, azaz: író tollára való.

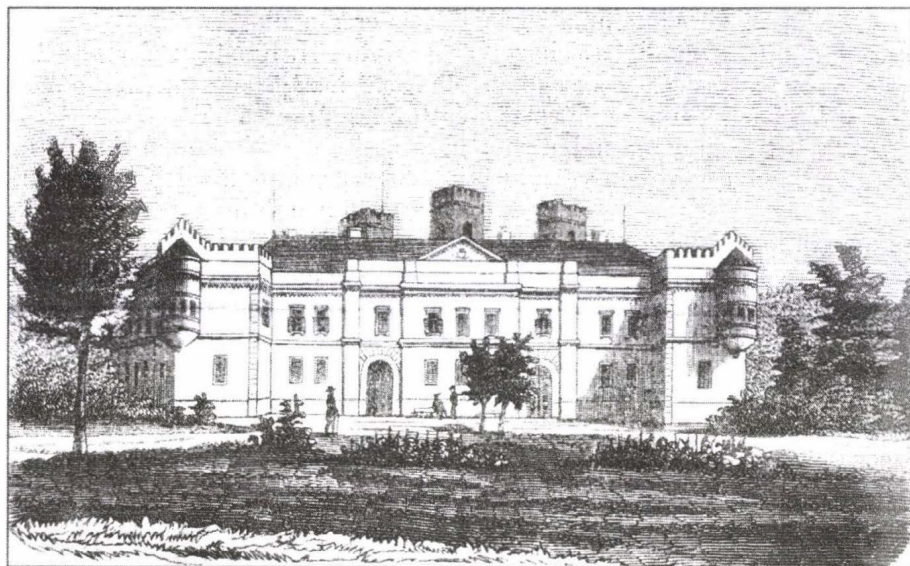
A kiadástörténet kutatói bizonyos forrásokat felfedezni vélnek – s nem is alaptalanul – e várhistóriák esetében. Így például joggal sorolják fel a valószínűleg ifjúkorának kedvelt olvasmányai sorába tartozó, Rimaszombaton, netán Selmezbányán a középiskolában forgathatott négy kötetes munkát: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben* című hatalmas művét. Az egyik szerző, Kubinyi Ferenc ráadásul Mikszáth földije volt, nórádi tudós nemes, alig pár kilométerre lakott szülőfalujától.

A másik forrás minden bizonnyal a *Magyar-ország képekben* című, 1870-ben megjelent honismertető album volt, amelyet Nagy Miklós szerkesztett annak idején, s akinek lesz még köze a vár regék kiadásához is.

A harmadik forrás a korszak nagy erdélyi mesélője vagy historikusa, Kövály László néhány műve, amelyek szinte csak vártörténeti regéket tartalmaznak. Olyannyira források ezek, hogy néha már szó szerint is megegyeznek, de tartalmilag mindenképpen, hiszen Mikszáth híve volt a költői szabadságnak, s azt minden vonatkozásban alkalmazta, olykor még a plágium vádját is kiváltva ellenfelei örömére. Mert nem mindenki kedvelte őt, hiszen mint tudjuk – Batsányi szavai és reménye szerint – a jelenkor mindig igazságtalan, s csak az utókor szolgáltathat igazságot.

A sárospataki vár históriáját rögzítő meséjét Mikszáth kimondottan a kötet számára írta. Míg jó néhány várregét már korábban folyóiratokban közreadott, most úgy tűnik a kiadó sürgetésére – karácsonyra kell a kötet! – néhányat még megírt, hogy összeálljon egy jól eladható könyv.

Maga a történet soványka, szinte csak a történelmi nevek felsorolására szorítkozik Mikszáth. A korai évszázadok történetéből egyedül az Anonymusnál olvasható Ketel (Retel) történetet említi, a következő évszázadokról egy mondata van, mígnem a Rákóczi kor az, ami érdekli, de csak anekdota szintjén. (Lorántffy Zsuzsanna és Zrínyi Ilona csak a nevével szerepel). A főszereplő Rákóczi Ferenc lesz, Mikszáth kedvelt irodalmi hőse, sok-sok történetnek főszereplője. Így aztán a lehetséges írott források közé egy elevent is fel kell vennünk, Thaly Kálmánt. Mikszáth nagyra értékelte a sikeres történész – majd sikeres kuruc vers hamisító – tudóst, s nem kizárt, hogy számos Rákóczi kori történetnek ősforrása az életében már legendává változott historikus lett.

Mikszáth Patak váránál Bezerédj Imre lefejezéséről ír, akiről aztán elterjedt, hogy élve temették el, mire Rákóczi kihantoltatja, bebizonyítván, hogy csak két darabban van bizony az áruló. Másik története a ravasz kollégiumi diákról szól, aki betanított egy csókát arra, hogy a Vörös-toronyban őrzött arany tallérokból csipegessen ki naponta annyit, hogy aztán meggazdagodva, eltűnhessen valahol a messzeségben. (Mintha Rákóczinak annyi arany találja lett volna behányva a Vörös-torony padlására...) Ez a közismert pataki diákadoma is igazolja, hogy Mikszáth történetének megírásához esetleg más forrásokat is felhasznált. Ki tudja, melyik Zemplén megyei képviselőtársától halhatta ezt a T. Ház folyosóján üldögélve?

A pataki vár meséje végül is Mikszáth finom iróniáját szolgálja. A pénz körül forog a történelem, olvashatjuk a szentenciát. Hiszen a kis mese alcíme is ezt igazolja. Erdély *vizikátora* lenne Patak vára. Azaz a Rákócziak pénze, amely nem mindig származik törvényes úton, vagy ha igen, akkor magasra emelt adókból, szép lassan átvándorolt Patak várába, az ottani kincseskamrákba. „Az elmés erdélyi urak emiatt nevezték el 'Erdély vizikátor'-ának a várat; mert a vizikátor kihúzza a testből a nedveket, a vörös torony pedig kihúzta Erdélyből a pénzt.”

A pénz pedig a Rákócziaknak a hatalomhoz kellett és a háborúkhöz. Főleg a szabadságharc volt az, amely jelentősen leaszott a Vörös-toronyban őrzött kincseket, sokkal többet elvitt az aranyból, mint a furfangos pataki diák csókája. Nem véletlen hogy Rákóczi így panaszkodott az erdélyi rendeknek „Még talán ez a mente sem az enyém, ami rajtam van.”

E szegényke, halovány történet forrását a későbbi kötetkiadások magyarázója egy Vasárnapi Újságban megjelent pataki vártörténetben vélik felfedezni. Mondván – ami közismert – hogy Mikszáth gyermekkorától rajongott az 1854-ben megindult Vasárnapi Újságért. A korszak kedvelt olvasmánya volt valóban az ismeretterjesztő íráskor regimentét közlő folyóirat. Újdonság a magyar sajtótörténetben. Gazdagon illusztrált, sok apró, színes hírrel, országismertető írással, jeles emberek életrajzával, versekkel, kisebb prózákkal. Egy zseniális szerkesztő tartja majd életben később, Nagy Miklós, aki Mikszáthnak is a barátja volt, s ki-

váló tulajdonságát az író sem győzte hangsúlyozni. Ugyanis bárhová bujt előle, mindig megtalálta őt, s kiszedte a soron következő s megígért cikket tőle a lapba. Később Mikszáth neve már mint főmunkatárs szerepel a Vasárnapi Újság címe mellett, de ez már a diadalmas írói név varázsa, a minőség garanciája és vonzereje az olvasók számára.

Komoly kétségeink vannak azonban a forrás felhasználását illetően. Egyrészt maga a pataki történet 30 évvel korábban jelent meg a Vasárnapi Újságban, mintsem Mikszáth megírta a maga történetét. Másrészt ebben az írásban egy szó sem hangzik el abból, amit Mikszáth megírt vagy netán átvett volna. A forrást bizonyára máshol kell keresnünk, de a pataki vár e kis írói szösszenete nem igényel most hosszadalmas filológiai kutatásokat.

A Vasárnapi Újság 1860. évi júniusi számaiban, két folytatásban jelent meg (június 3. és 10) Zombory Gusztáv írása *Sárospatak és régi vára* címmel. Nem sokat tudunk a szerzőről. 1872. november 16-án halt meg, 37 éves korában. Ekkor már a főrendiházi hivatal iroda-aligazgatója, s feladata volt a pontos adminisztráció, a statisztikák készítése stb. Korábban, ifjúkorában viszont elismert rajzoló és író volt. Nagyon sok apró cikkét közölte a Vasárnapi Újság és a Hazánk s a Külföld, amelyekhez mind ő készítette az illusztrációkat. Általában épületek történiáját írja le pompás rajzok kíséretében. Így pl: a Balogi kastély Gömörben, Csóka vára, Pest városa 60 év előtt s a jövőben, A beregszászi kath. templom, Bars-Szt. Kereszt. (E két utóbbi már naptárban, könyvekben jelent meg). De írt Magyaróvárról, Szatmárnémetiről, Visegrádról, Győrről, Ceglédreől éppúgy, mint egy szép sorozatot Balatonfüredről és környékéről: Tihany, Boglár, Szigliget, Badacsony, Csobánc, Keszthely leírásával és rajzával. Gyakorlatilag az egész országot bejárta legalábbis írásai és képei segítségével: Sopron, Nagykőrös, Eger (mecsettoronyról írt és rajzolt, azaz a minaretről) de ott vannak a várak is: Fraknó, Galambóc, Késmárk, Visegrád. Nem véletlenül emeli ki a Vasárnapi Újság 1858-ban egy kis hírben, önálló nyomatban is megjelenő művét, a Fóti emléket. Írván, hogy szép tehetségű, szorgalmas fiatal rajzművészüinktől egy becses mű jelent meg „melly a tájképekben gyönyörködők szobafalait igen szépen díszítheti”.

Zombory Gusztáv leírása Patakról nem szépirodalmi, hanem történelmi mű, még ha ismeretterjesztő jellegű is. Tehát nemcsak a várral foglalkozik, hanem pl. az egyházi élettel és a kollégiumtörténettel is. Adatokat sorol fel, idézeteket közöl, hivatkozik forrásokra stb. Stílusa olykor irodalmi, szépen és ihletten ír a táj szépségéről „Mindenkit meglep e festői vidék szépsége, és a szemlélőben maradandó benyomást idéz elő e nemcsak kies, de egyszerűsmind a természet minden gazdagságaiban bővelkedő tágas völgy, melyet nyugatról a szelíd hullámszerű hegyek, keletről pedig a Bodrog szőke vizének habjai vesznek körül.”

A Mikszáthtal meggyező egyetlen részlet Ketel lovag nevéhez fűződik, akinek a nevét később Anonymus kiadásainak nyomdahiabájából Retel vitéznek írják. Ez a legújabb Anonymus kiadásban így hangzik: „Árpád vezér küldöttei pedig: Ete apja Ond, Alaptolma apja Ketel és Tarcal kun vitéz, akinek a maga személyében magva szakadt, útközben átúszatták a Bodrog folyót azon a helyen ahol ebbe a Sátorhalomról lefutó folyócska beleömlik. S így átjutottak a Bodrog folyón; de miközben az említett folyócskán keltek át nagy vígan, a víz árjában Ketel lova megbotlott, s ő elmerülve, társai segítségével is csak alig bírt a halálból kimenekülni. Azt a folyót ezért Ketel társai Ketelpatakának nevezték el. Majd később Árpád vezér kegyesen ugyanennek a Ketelnek adományozta Sátorhalomtól egészen a Tolcsva vizéig

az egész földet lakosaival egyetemben.” (Pais Dezső fordítása). A szöveg jegyzetében megjegyzik: „*Saturholm*, a mai Sátoraljaújhely felett emelkedő hegy neve. Az erről lefolyó ér neve az Árpád-korban *Ketel pataka*.”

Persze Mikszáth csavar a történeten. Zombory idézi Anonymust, akinél ez a lovag maga süllyed el a Bodrogra ömlő névtelen kis patak iszapjában, s aki aztán ezt a területet megkapja Árpádtól, nem említett érdemei alapján. Mikszáthnál kell a mese, itt maga Árpád süllyed el ebben a kis patakban s innen menti ki Retel vitéz aki aztán megkapja ezt a területet. Nem lenne magyar, ha nem élne egy kis csalafintasággal, kérve a fejedelmet ő jelölje ki egyúttal a birtoka határát is, amely Árpád szerint az útjukba kerülő következő patakig terjed majd.

Zombory kétrészes írása tehát alapos, évszámokkal gazdagon ellátott leírás. Amelyben bőven jut hely Rákócziak és a város kapcsolatára, Lorántffy Zsuzsanna tevékenységére, s a kollégium történelmének terjedelmes bemutatására, amelyben a háromszázados ünnepély meghívóját is közli. Az 1860. július 8-án tartandó ünnepen leleplezik Lorántffy Zsuzsanna szobrát és „ez alkalommal nt. Tompa Mihály úr fogja saját költeményét elszavalni, kit e végre a ft. Egyházkertületi gyűlés különösen felkért”.

Most már csak egy kérdés maradt nyitva Mikszáth pataki történetével kapcsolatban. Mi az a *vizikátor*? Köztudott, hogy ezen a tájon nem marad megválaszolatlan kérdés. Most éppen Hegyessy Gábor, a sátoraljaújhelyi múzeum munkatársa siet a segítségünkre, akinek 2006-ban jelent meg egy tanulmánya Abaúj és Zemplén bogárfaunájának (coleoptera) kutatása címmel a *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis* kötetben. A vizikátor a hólyaghúzó bogár népies neve. A Nünükéfélék (Meloidae) közé tartozik, s kettőt is találni Zemplénben: a pannon hólyaghúzót (*mylabris pannonica*) és a kis hólyaghúzót (*mylabris tenera*). A hólyaghúzó bogár pedig sajtószerű anyagot választ ki, amely a bőrrel érintkezve hólyagosodást idéz elő.

Legyünk pontosak: még egy vizikátor ismert a zempléni tájon a két kis bogár mellett. Ez a harmadik Patak vára volt annak idején, amelyről Mikszáth meséjében kedves kis történetet kerekített.

Mezey István rajza

CSEH KÁROLY

Versek

Kisbetűs himnusz

kő súlyú hó alól a Bükk kilábal
és rigófüttyű
feltámadásos szeleit hozza
sír is vetés is éledve rezen

cseréptető fehérre meszelt házfal
s újból a friss fű
tudod valahol itt lel otthonra
most már a végképp eltéphetetlen

Falusi capriccio

Télutói napok hosszú barna sokkja
múltán rügyet hegyez az orgona bokra,
s fütty és csivogás is metszegeti
már szögcsdrótját a fénnel teli,
karcos szeleknek;
s hogy ijesztgetnek
feltámadással a temetőn
boltozódó vakond-kupolák!
Tétova még a hársfaág,
akárha lenge iránytű remegne:
vetésre mutasson vagy szőlőhegyre,
mert itt is, ott is távlatok nyílnak,
ahogy a borostás, gazba sülyyed
kertek alatt fel-felujjongva
füstből kifeszlő az első tüzek.
Csak a parasztok Krisztusát, a krumplit
temetik tompa kapa-pufogással,
míg zöldre fordítja márciusunk itt
lassan a lanyha időt,
s akkor a lombja kinőtt
tavasz lesz a faluban,
hogy estefelé – a láz nem lohad –
elfelejt harangozni a harangozó,
és nem zárja le a nappalokat.

Nagyszombat

Megszeppenve a nagyszombat-csti harangtól,
pillog a szélben nyílni készen a rügy,
csisszen-csosszan a templomba menet,
falusi feketében egy öregasszony,
kezében zsoltárba zárva még most
a virágzás, olyan fehér, hogy a
nyitját már csak az Úr ismeri.

Ezüsttelefon

Fel- szá-	két láb-
ra-	nyom
dó-	hal-
ban	lő-
már	zik
és	egy-
el-	más-
ha-	nak
ló	a
han- gon	stran- don.

Ma is itt

P. Gy-nek

délszaki fényben hanyatt fekszik a föld is henyél-
ve
böngészi a felhők hólyagos-sárga újságjait
híriük mindössze csupán egy mélyröptű fecskeraj itt
s lepkecikázás amely hóhatárt rajzol a kékre
zöld víz a gesztenyelomb ringnak már rajta a bóják
köztük evez be bogácsi nyarunk lassan a révbe
és vele együtt ez a máj örökkévalóság

Decemberi hazatérés

Ciripelnének
fehéren a tücskök, ha
lenne sürgönydrót!

KUN MIKLÓS JENŐ

Pósa Lajos, a nemzetnevelő

„Magyarországon akkor lesz valódi rendszerváltozás, ha Pósa Lajost ismét tanítják majd iskoláinkban!”
(Czenthe Zoltán)

Mi a költő? Mi az író?
Isten ajka, földi bíró.
Szemébe néz a gonosznak,
Bélyeget üt homlokára,
A sok szegényt, a sok árvt
Fölszedi mind a karjára.
Hullva hulló könnyeiket
Törölgeti szépen,
Kemény ostor, szelíd virág
Az Isten kezében.
Tudjátok-e, mi a tolla?
Szabadságunk arany kardja.

Tudjátok-e, mi az a kard?
Isten legszebb gondolatja.
Merre csillan: templom épül
A közműveltségnek,
Oltárain drága kincsek
Tündökölve égnek.
Álljuk körül a templomot,
A tündöklő oltárt,
Énekeljünk lelkesedve
Égbetörő zsoltárt!

Amikor Pósa Lajos – az országos hírnév felé vezető útjának kezdetén, 1889-ben – a tőle nehéz szívvel megváló szegedi közönségtől búcsúzva magasztos céljait ismertette, így nyilatkozott Az *Én Újságom* című lapról: „sorompóba lép az idegen, kozmopolita irány ellen a tiszta magyar nemzeti szellem lobogójával. Benedek Elek országgyűlési képviselő urat, a jó székely mesemondót, a gyermekirodalom kiváló harcosát és engem választottak ennek az újságnak a szerkesztőivé.”¹ Nem tudhatta, hogy évtizedekkel később, az internacionalista orosz-szovjet bolsevizmus időszakában ezért a küzdelméért kell majd bűnhődnie. Arra pedig legrosszabb álmában sem gondolhatott, hogy százhusz esztendő elteltével ugyanaz a lélekölő irányzat lesz majd nemzeti fejlődésünk és kiteljesedésünk legfőbb gátja, amellyel szemben *akkor* a nagy magyar – és az őszintén magyarosodni vágyó – közönség segítségével meglehetősen sikerrel küzdött: jó kertész módjára kis olvasói lelkébe ültetve a Gondviselésbe vetett hitet, az élet értékeinek megbecsülését, a magyar nyelv, a magyar kultúra és a magyar érzés iránti olthatatlan szeretetet.

Nézőpont kérdése, elfogadjuk-e vagy sem nagy gömöri leletmentőnk jelmondatul vett vélekedését, mindenesetre tény, hogy Pósa korábbi kedvezőtlen megítélése nem változott, és az 1990 óta eltelt közel két évtized sem volt elegendő, hogy feloldozást kapjon, és újra elfoglalhassa közoktatásunkban az őt megillető helyet. Gyermekirodalmi hagyatékát bármely táján a világnak megbecsülés, emlékéért tisztelet övezné. Kompországban – író-voltát is kétség-

¹ Pósa ünnepély. = Szegedi Híradó, 1889. dec. 3.

be vonva – a kicsinyek paradicsomából is kiűzték. Kis lapja megsárgult példányait forgatva mindig elszorul a szívem, ha a fentebb olvasható, 6-8 éves apróságoknak írt versére akadok.

T. Aszódi Éva az 1969 óta számos kiadást megért *Cini-cini muzsika* (alcíme szerint Óvodások verseskönyve) utószavában írja a szülőknek és pedagógusoknak: „*Pósa Lajos lett a leghivatalosabb képviselője a gyermekszoba-költészetnek, csengő-bongó rímeivel derűs, felszínesebb 'zenei' versélményt vélt teremteni, idillikus szemléletével pedig a kor árvalányhajás, nemzetieskedő hazaszeretetének tett jó szolgálatot (...) De Pósa tehetsége mégiscsak színfoltot s bizonyos jó szándékú szemléletet tükrözött, míg a kor epigonjai ennyire sem vitték, a 'Tündérvásár' szellemében tanították rímekkel, klapanciákkal a gyerekeket állhazafiságra és didaktikus mondanivalókra.*”² Ez a tipikus megítélés még a 2008-ban megjelent 19. kiadásból is mérgezően hat. Pedig a gyermekversíró Pósa Lajos egyenes ágon Petőfi követője, mintául minden idők legjobb magyar gyermekverse – Arany Lacinak – szolgált számára, és a német mintára keletkezett „pedagógus-költészert” satnya és költőietlen természet irtotta – felhasználva a gyermekversekkel szemben követelményként támasztható valamennyi formai, tartalmi és hangulati elemet. A sajátos válogatási elvei ellenére méltán népszerű gyűjteményen nemzedékek nőttek fel, óvónők, tanítók, szülők és nagyszülők, netán már olvasni tudó gyermekek forgatták-forgatják. Volt, hogy kilencvenezer példányban is kinyomtatták; sokszázezer háztartásba és mintegy kétezer óvodánkba jutott el. Reménykedjünk, hogy csak kevesen lapozták fel a végét...

Egyre jobban érezzük a megfelelő kézikönyvek hiányát, amelyek rendet tesznek a kommunizmus negyven évének egyoldalú ítéletei körében. Ameddig ezek a munkák nem készülnek el, s nem válnak az oktatás és a képzés nélkülözhetetlen segédleteivé, ankétozhatunk, vállalhatunk anyagi áldozatot saját zsebünkre, vagy kuncsoroghatunk olyan kiadót keresve, akiben – Benedek Elekkel szólva – az üzletember nem veri földhöz a hazafit: a magyar gyermek-és ifjúsági irodalom első aranykorának hozadéka – Pósa Lajos irodalomtörténeti fontosságával és művelődéstörténeti jelentőségével együtt – homályban marad. Vegyük hát kedves tanítványa, Móra Ferenc képzeletbeli lámpását, és világítsunk a babéros fekete csónakon az örökkévalóságba távozott Pósa Lajos után! Ki volt ő és mit köszönhetünk neki?

A tisztánlátás érdekében nem árt megfogalmazni a kérdést: költő volt-e egyáltalán Pósa Lajos? Az első alapvetés, hogy a költőt jó versei minősítik. A második – már Tömörkény Istvánt is foglalkoztató – alapvetés, hogy a gyermekeknek szóló, pedagógiai elemekben nyilván gazdagabb alkotások sem nélkülözhetik azt a színvonalat, „*amelyen alól megszűnnének azok irodalmi termékek lenni*”.³ Ezek előrebocsátásával kijelenthetjük, hogy *Pósa Lajos költő volt*, mégpedig a műfaj szabályait tökéletesen ismerő költő, akinek legjobban sikerült darabjai általában gyermekvers-költésünket gazdagítják. A Petőfi és Arany által kezdett út folytatójaként – az ő nyelvükön, a szó valódi értelmében tiszta magyarsággal megszólalva –, a magyar gyermekköltészetnek éppen olyan megteremtője és korszakalkotója ő, mint Petőfi, Arany, Tompa – és akiről mindig elfelejtkeznek: Lévy József – a nemzeti költészetnek. Sikerének kulcsa: nemzeti volta és közösségteremtő ereje; az a lelke ihlető magyarságából fakadó különös képessége, hogy őszinte, nem tettetett érzelmeivel hatni tudott akkor is, ha ne-

² Szülőknek és pedagógusoknak az antológiáról. 202.

³ *Tömörkény István*: Pósa Lajos. = Szegedi Híradó, 1888. febr. 16.

Pósa Lajos az 1890-es évek elején

tán verse gyengébben sikerült. Neki köszönhető, hogy az óvodai (kisdédóvói) foglalkoztatókba, verses és daloskönyvekbe, a kisdédóvó-képzés segédleteibe, valamint az elemi népiskolák alsóbb tagozatainak olvasókönyveibe bekerültek népköltésünk formai és tartalmi elemei. Java versei Bettes István pontos értékelése szerint, gyermekvers-irodalmunk törzsanyagát képezik. Hatása – haj de sokan felednék ezt is! – egyetemes, a magyar gyermekköltészet Weöres Sándor meghaladhatatlan versművészetével tetőfokára jutott második aranykorának alighanem valamennyi alkotójánál is kimutatható.

S helyénvaló még egy kérdés: maradi volt-e Pósa Lajos, avagy korszerű (modern)? Előhozakodom hát a harmadik alapvetéssel, mégpedig azzal, hogy egy nagy ember érdemeit, működésének értékét akkor tudjuk helyesen felbecsülni, ha saját korának állapotaiba helyez-

kedve vizsgáljuk meg hazájának tett szolgálatát. A kérdésre visszatérve – hogy ne érjen az elfogultság vádja – válaszolja meg azt a korszak egyik jelentős művelődéstörténésze, a Marx-szal rokonszenvező György Aladár:⁴

„Szeresd a gyermeket...

Nem az emberbarátok és piétisták jelszava ez többé. Az a század, mely megteremté az általános népművelés eszméjét, mely köztudattá emelte, hogy a nagy néptömeg művelődése és jóléte nemcsak erkölcsi követelmény, hanem a messzelátó kultúrpolitikáé is, ugyanaz a század teremtette meg a gyármunkásokat védő törvényeket, a népkönyvtárakat és a szabad lyceumokat sok más intézménnyel együtt, melyek egytől-egyig annak az ébredező köztudatnak eredménye, hogy a nemzetek vagyonában legbecselesebb az ember.

Ez a köztudat változtatta át a gyermekszerepet ösztönét öntudatos célá. Szeressük a gyermeket, nemcsak azért, mert gyámoltalanságában megkövetelheti, hanem mivel a szeretett gyermekek alkotják meg a nemzetek szebb jövőjét.

Hasztalan azonban az okoskodó szó, ha nem lelkesít a szív melege. A korszellemet azok az apostolok viszik leginkább a magaslatra, kik szívverésükön is tudnak beszélni. Szerencsés végzetünk, hogy a gyermekszerepet emelkedő köztudata nálunk is teremtett ily apostolt.

Éljen Pósa Lajos!”

Költészetével kapcsolatban a leggyakrabban hangoztatott kifogás „idillikus” szemlélete. Kétségtelen, hogy a fővárosban nem érezte jól magát, szüntelenül hazavágyott szülőfalujába, az istenfélő, dolgos radnóti nép közé; a népeletből vett képekkel a problémamentes falusi életformát eszményítette. Látni kell azonban, hogy a kiegyezéskor megindult törtető közszellem zavarta igazán, amely akkoriban a falvak zártabb világában még nem jelent meg. Másfelől félt azoktól a tradicionális paraszti társadalmak megsemmisítésére irányuló törek-

⁴ György Aladár köszöntője minden bizonnyal 1900 húsvétján, a Szegeden megrendezett Pósa-ünnepélyen hangzott el (vagy ahhoz kapcsolódóan helyi lapban jelenhetett meg). A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött újságkivágatokból másoltam ki (Kt. d. 3127-3131/17.). A közlés helye és ideje a kivágatokon nem szerepel.

vésektől, amelyeket éles szeme igen hamar észrevett, s melyek káros következményeit szege-di évei során személyesen is tapasztalhatta.

Tanulságos ebből a szempontból *Szegény ember dolgát boldog Isten bírja* kezdetű versének megítélése. Ezt a Dankó Pista dallamával *Volt nekem két ökröm* címen is terjedt, a legjobbak közül való költeményét a felnőtt- és dalköltészetét sommásan elítélő Komlós Aladár sem tudta megkerülni. Ezt tartotta fontosnak elmondani róla: „*még ha Pósa komoly tárgyról, például a paraszti nyomorúságról beszél is (például: Szegény ember dolgát...), valahogy abból is nóta lesz, annyira kicseng belőle, hogy a dalolhatóság fontosabb számára a mondanivalónál.*”⁵ Mennyivel lényeglátóbb Pósa Zoltán megközelítése:⁶ „*Hazudnak azok, akik azt állítják: Pósa idealizálta ezt a korszakot. 'Szegény ember dolgát boldog Isten bírja' – e sora talán mindenkinél pontosabban festi meg a korszak baljós arculatát is. Azt, hogy vannak-voltak emberek az Osztrák-Magyar Monarchia virágzásának évadján, akik lemaradtak az akkori, századfordulós, millenniumi díszhintőről.*” Közülük sokan kényszerű szereplői lettek Trianon előtti legnagyobb nemzeti tragédiáknak, a tömeges kivándorlásnak. Pósa *A beszögezett ablak* című versének utolsó szakaszát idézem:

*Álld el a kivándorlóknak
Útját mindörökre!
Öleld föl már a karodba
Könyűket törölve.
Ne csak könnye: kenyere is
Legyen a magyarnak...
Tudom akkor nem lesz többé
Beszögezett ablak!*

Az emberi értékekre fogékony olvasó Pósa Lajos „a férfi küzdelmeit és vívódásait nem tükröző” *Édes anyám* könyvében is számos értékre lelhet. A kötetről az olvasók előtt ma is csak Palágyi Menyhért gusztustalan kirohanása ismert, a már említett Komlós Aladár jóvoltából. Akit érdekel, forduljon könyvéhez (még mindig igazodási pont). Vajon miért értéktelenebbek Tabódy Ida gondolatai ugyanerről a kötetről?⁷

“Aki elvesztette hitét az emberekben, ki nem hisz többé semmi szépen, semmi jóban, kinek nincs már sem vágya, sem reménye, nehéz óráiban olvassassa Pósa költeményeit, mert van azokban valami vigasztaló, valami megnyugtató; látni fogja, hogy vannak még nemesen érző emberek, van jószág, van szeretet, amely megédesíti az élet keserűségeit.

Pósa könyvének ajánlásra nincs szüksége, megtalálja az a maga útját. Édesanyjához írt versei maradandó szépségűek. Csendes óráinak rózsáiból, hulló verejtéke gyöngyeiből, koronát tűz édesanyja jószágos redős homlokára, ez a korona az ő költői dicsősége.”

Hazafias költészetét érte a legtöbb indokolt elmarasztalás. Ezek nagyrészt közismertek. Akár felnőtteknek szóló közéleti verseit, akár a magyar virtust vagy múltunkat és nagyjainkat idéző gyermekverseit szemléljük, már csak roppant tömegük miatt is nehéz eligazodnunk. Pósa tragédiáját (egyfelől) abban látom, hogy miközben költészetét a hazafias érzésre

⁵ Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Gondolat Kiadó, Bp., 1959. 1980. 220-222.

⁶ Pósa Zoltán. Pósa bácsi megőrizte a magyar nyelvet. = Magyar Nemzet online, 2007. ápr. 2.

⁷ Tabódy Ida: Édes anyám. = Ung, 1897. 15.

alapozta, e nembéli, egyenes hatású verseiben mutatkoznak meg a leginkább költői korlátai. Kevés kivételtől eltekintve e versek az első világháború kitörését követően elveszítették idő-szerűségüket, elmerültek szerette hazájával együtt, maguk alá temetve költészetének valódi értékeit és idővel költőjük nevét is. De azért ne tévesszük szem elől *A szegedi zengő szobor* című versét, melynek 6. szakaszában minden más verséhez képest nagyobb erővel tesz bizonyosságot ízig-vérig nemzeti költő voltáról:

*Dalold be lelked' búvölő varázsban
Az idegen komor, zárt ablakán:
Hadd forrjon egybe már velünk, ahány van,
Testvérekiül egy új kor hajnalán!
Legyen magyar, akinek a pacsirta
Itt hirdeti a tavasz mosolyát,
Akire csak a mi egünk borítja
Napsugaras vagy felhős sátorát!"*

Tragédiájának másik oka – látszólag ellentmondás – élete fő műve: *Az Én Újságom*. A lapot a „szegedi” Pósa Lajos alapította, kinek költészete a Tisza-partján borult virágba. Az *Édes anyám* kötetbe felvett java versek mellett maradandó költése: az *Apró történetek*, legjobb dalai és örökbecsű gyermekverseinek többsége is erre az időszakra esik (1881 januárja és 1889 decembere között). A *Szegedi Napló*ban közölt kis daltragédiák – költői küzdelmeinek tanúja, Békefi Antal szerint is – a legjobb írásai közé tartoznak. 1889 elején Méhner Vilmos adott ki belőlük egy kötetre valót (ezek nem azonosak a későbbi *Apró történetek és életképek* című kötetbe sorolt vegyes gyermekversekkel). A '90-es évek közepe tájától Pósa költői ere apadni látszik. Ugyanakkor a gyermekek – és a közvélemény is – elvárják, hogy szeretett Pósa bácsijuk hétről-hétre szóljon hozzájuk. S megszületik az a Pósa bácsi, aki kötésig állva a heti robotban, nem ritkán ihlet nélkül, köteleességtudatból szállítja a várva-várt, olykor bizony sablonos versikéket. Ez az önmaga szobrává lett Pósa bácsi maradt a köztudatban, senki nem emlékezett már a valódi Pósa Lajosra, legfeljebb szülőfalujának lakói és a gyermekkorból már kinőtt tisztelői, akik meghatottan olvasták édesanyját sirató verseit és öregkori költészetének néhány szép hajtását. De látni kell azt is, hogy erről nem csak ő tehetett.

A mi hanyagságunk és folytatólagos tragédiánk, hogy nem fogadtuk meg az első európai hírv magyar gyermekpszichológus, Nagy László kétszer is megfogalmazott intelmét, melyet először 1906-ban, Pósa Lajos gyermekverseiről írt nagy tanulmányában tett közzé (s 1914-ben, a költő ünnepére írt rövidebb cikkében lényegében megismételt):⁸

„...nem elég az ő nevét emlegetnünk s néhány költeményét tanítványainknak betanítatnunk. Nekiünk, tanítóknak komolyan kell érdeklődnünk Pósa költészete iránt, mert e költészet a leggazdagabb és legértékesebb segédeszköze a magyar tanító nevelőmunkájának.

Nemcsak a gyermek kedély-és erkölcsvilága válhatik gazdagabbá a Pósa gyermekverseivel, hanem maguk a szülők és tanítók is szellemet és irányt meríthetnek belőlük. Költeményeinek tanulmányozása kitűnő iskolája a tanító s nevelő pedagógiai önképzésnek is. Aki ... elolvassa, lehetetlen, hogy lelke, tiszta, nemes, fennkölt érzelmekkel ne teljen meg s rabjává ne legyen a Pósa világának: a gyermekvilágnak.”

⁸ Nagy László: Pósa Lajos gyermekvers-költészete. = Magyar Tanítóképző, 1906. dec.; Pósa Lajos. A Gyermek, 1914. 448-450.

Amint Kosztolányi Dezső bölcsen megállapította: „*Mert nem a mi-ben, hanem a hogyan-ban rejlik magyarsága, nemzeti volta.*”⁹

Gyermekeknek ajánlható egyes hatású hazafias töltésű versei közül az *Áldd meg, Isten, szép hazánkat!*; *A Haza*; *A sas* címűeket említem, s nem árt ismerniük a védjegyévé lett – a maga korában s a két világháború közötti időszakban sajnos elcsépelet – *Magyar vagyok* című költeményét sem. Különösen értékesek azok a versei, melyek a természet világából vett példákkel, észrevétlenül a gyermekek szívébe lopódzva élesztik bennük a hazaszeretet fennkölt érzését: *A patak és nefelejcs*; *Mese a csiga-bigáról*, *Száz-raz ágon*.

Gyermekversköltése örökbecsű darabjainak részletes értékelésére nem vállalkozom. Legtöbbjük már könyvesboltjainkban is hozzáférhető, valamint a világhálón is elérhető. Az

érdeklődők maguk győződhetnek meg Kenyeres Elemér és Harsányi István állításainak igazáról. Kenyeres szerint „*Pósa alkotásait a tisztaság, költőiség, derű és magyarság jellemzi, ezért is olyan nagy értékűek a nevelő szemében*”¹⁰ Harsányi pedig rámutatott: „*Tartalmi szempontból különösen a gazdag érzelmi töltést, az idealizmust, az optimizmust, a derűt, harmóniát, a természet-, a család- és hazaszeretetet, az erkölcsi jósgát értékelhetjük a gyermekekkel együtt igen gazdag változatban Pósa gyermekverseiben.*”¹¹

Téli ének című verse az elesettek iránti cselekvő részvét; szép regéje, a *Szent Anna taváról* a hit; *Bandi álma* című meséjében a Tisza-vidéki Alföld leírása a hazaszeretet apoteózisa.

„*Irodalom-e a gyermekirodalom? Az kellene, hogy legyen. Van rá bizonyíték bőven, hogy az lehet: a gyerekek klasszikusai, Andersentől Weöres Sándorig. – De még több az ellenbizonyíték: az ócskaság, amit minden gyermeknemzedék használatára újratermelnek az irodalmi bedolgozók. Hiába öli meg a nevetségesség Pósa bácsit, új Pósa bácsik és nénik születnek.*”¹²

Az általam rendkívül tisztelt Vargha Balázssal már nem tudok vitába szállni (Arany Jánost neki köszönhetem). Menti őt, hogy akkor tetőzött Weöres Sándor kultusza (persze

⁹ Kosztolányi Dezső: Pósa Lajos. = Új Magyar Szemle, 1920. július.

¹⁰ Kenyeres Elemér: Pósa Lajos a gyermekszobában és a kisdédóvóban. = Kisdédnevelés, 1926. október

¹¹ Harsányi István: Pósa Lajos ébresztése (1984). = Gömörország, 2002 ősz. Idézi: Czenthé Zoltán: Harsányi István

¹² Vargha Balázs: Könyvek kicsinyeknek. = Élet és Irodalom, 1973. márc. 10.

csak a gyerekköltőé). Illetékes utódaitól kérdem hát, kik szívesen köszörülnek ma is Pósa Lajoson a nyelvüket: Mi ebben a versben az ócska, vagy a nevetséges?

*Nem lebeg már ég felé föl
A pacsirta,
Énekét a csalogány is
Mind kisírta,
Nem kepel a gólya se,
Itt hagyott...
Oda van a kert virága,
Mind halott.*

*Kiterítve sorba fekszik
Ravatalán:
Itt lilium, ott viola
Meg tulipán.
Kék jácintnak, nefelejcsnek
Álma mély,
Hajnalkán is ott borong az
Örök éj.*

*Pusztá a kert. Egy virraszt: az
Őszi rózsá,
Pillangókkal álmodóknak
Siratója.
Harmatkönye bús szemébe
Egyre gyűl:
Fáj neki, hogy élnie kell
Egyedül.*

*Virágtársit addig-addig
Siratgatja:
Egyszer ő is oda jut a
Ravatalra.
Szemfedőjét hóból szövö
Égi kéz...
Halotti dalt a hideg szél
Fütyörész.*

Nem idézek további példákat. A legszigorúbb rostán is fennmarad vagy kéttucatnyi remeklése: *Csutak Matyi súpja; Dongóvári Péter; Cicaiskola; Csiga-biga, gyere kil; Föl is út, le is út; Mocskos Pali; Csupa koma; Türlökvár; Csitt, csendesen!; A bogarak piktora; A vásáros bogarak, János gazda szamara; A kis növendék; Mindig esik az eső; Csüngő-büngő; Kacor király; Kis gömböc* stb. Miközben az elődeik paneljeit másolató és színező „értékelők” mohón tülekedtek Pósa-törölni a lábukat, verseinek tanulmányozására nem sok gondot fordítottak.

Az igazi műfajában őt követőkre gyakorolt hatásáról már szóltam. Ezzel összefüggésben Csanádi Imre becsületesen megírta: Móricz *Iciri-piciri*-je valósággal az *Icinke-picinke* plagizálása.¹³ *Szép vagy, lepke, szép vagy, De ne kevélykedjél! Fű, fa, virág tudja, Hogy hernyóból lettél.* Ugye, ismerős? A *Hegedűszóban szép mese* ciklus darabja, mégis *Az aranyos pillangó* című Móra-vers ismert. *Szeresd a gyermeket* című versének is a Móra-féle feldolgozása ismertebb. „*Ha van egy jó könyved: Sohase vagy magad; Elhagyottan is Hű barátod marad...*” (a mondott ciklus egy másik darabja), *Szép Ernőnél* köszön vissza, *Könyv* című gyönyörű versében Azt mondom: *Szál, szál, szalmaszál.* Esküdni mernék, hogy mindenkinek Tamkó Sirató Károly *Tengerecki*-je jut eszébe, pedig a nép ajkáról Pósa közvetítésével került műköltészetünkbe (*Diri-diri dongó*). „*Kocsikázik a cincér, Nem is pénzér, de ingyér. Zöld saláta hintóba Hat szúnyog van befogva, Eleibe meg három, Úgy vágat a batáron.*” Kell-e kérdenem, kinek az utánozhatatlan képi-, hangulati és zenei világát előlegezik ezek a sorok?

S mutatóban egy irodalomtörténeti kuriózum *Lidike* című kötetéből. *A legszebb dal* című versének egy sora – „*Hulló könnyek záporoszenén keresztül*” – mindörökre ott él József Attila *Betlehemi királyok* című versében, „*Hulló könnye záporán át*” alakban. Sorolhatnám még a példákat. Nem teszem, mert nem ez a lényeg, hanem az a nemtörődömség, amire Bettes István utalt:

¹³ Századvégi költők (II). 1959. 313.

„Háttérbe szorításával, az újrakiadások megszüntével a gyermekvers-irodalom törzanyagát alkotó versek a későbbi szerzők szabad prédájává, 'Csáki szalmájává' váltak. Vitte belőle készen-félkészén, ötlet-szerűen az anyagot boldog-boldogtalan. Az irodalomban persze ez még nem lenne olyan nagy baj, csupán az kelt némi visszatetszést, hogy az eredetieskedő pózban tetszelgők unalmasan gügyögő ismétléseik közben szinte ügyet sem vetnek a tiszteletreméltó népi-nemzeti hagyomány klasszikusára.”¹⁴

A vélt felszínes „zenei” versélményről pedig azt gondolom, hogy kortársai számára csak lehetett a verseiben valami mélyebb, valami zeneileg is vonzó. Kőtte hiszem, hogy máskülönben Exner Leo, Kacsoh Pongrác, Lányi Ernő, Luttenberger Ágoston vagy Serly Lajos készíttetéssel érzett volna azok megzenésítésére. Néhányuk neve ugyan kikopott a köztudatból, a maguk területén valamennyien a korszak elsőrangú alkotói voltak. A művészetben Tihanyi Ágost néven működő Luttenberger a legjelentősebb magyar gyermekdalszerzők egyike; főleg a *Dalos könyvbe* és a *Zengő arany ábcébe* foglalt megzenésített Pósa versekkel aratta sikereit, mondhatni ő lett a magyar gyermekdalok „Dankó Pistája”.

Korának tekintélyes tudósai, pedagógusai, tanügyi írói méltatták gyermekköltői működését. Említsünk közülük néhányat: Sebestyénne Stetina Ilona, Péterfy Sándor, Vass Mátyás, Peres Sándor, Láng Mihály, Nagy László, Kőrösi Henrik. Ismereteim szerint Láng hívta fel a figyelmet elsőként Benedek Elek és Pósa Lajos munkásságának gyermeklélektani jelentőségére. A *Magyar Kisdédóv*, A kisdéd összes foglalkozásainak gyűjteménye és vezérkönyve, valamint Exner Leo *Gyermekfoglalkoztatója* irodalmi vonatkozásban nagymértékben az ő verseire épül. (Azt a fényűzést is megengedhetem, hogy a tiszteletre méltók mutató névsorában nem emlitem Herman Ottót, Bródy Sándort, Gárdonyi Gézát, Tömörkény Istvánt, Lőrinczy Györgyöt, Móra Ferencet, Gyökössi Endrét, Sas Edét, Tábori Róbertet, Sebők Zsigmondot, Herczeg Ferencet, Havas Istvánt, Gaál Mózes és Rubinyi Mózes, ők ugyanis mindannyian „elfoglaltak” voltak, „szemléletbeli korlátaik” és „sajátos szempontjaik” okán nem mérvadóak.)¹⁵ Nem szükséges Pósa Lajost nagy költővé masszírozni, hogy megbecsülhessük értékeit.

„A hazáért nem csak veszni szép, – Szép élni is érte.” Pósa Lajos nagyon jól ismerte Kazinczy Ferenc becses gondolatát, végtére pataki diák volt. Ennek a szellemiségnek a szolgáltatásban bontakozott ki a maga nemében egyedülálló – ma is mintául szolgáló – lapszerkesztői tehetsége és alkotta meg élete főművét: *Az Én Újságom*-at.

A gyermeklapok történetét illetően számottevő irodalom keletkezett, nagyrésztük hozzáférhető; *Az Én Újságom* kiadételéről általában tárgyilagosan szólnak. A közkeletű vélekedés szerint Pósa Lajos lapszerkesztőként maradandót alkotott, ezzel a felfogással nincs vitánk. Legfeljebb azt nehezteljük, hogy folyvást Benedek Elek és Pósa Lajos lapjáról beszélnek, holott 1891 áprilisától Benedek a szerkesztői széket elhagyja, s ettől kezdve majd' negyedszázadon át Pósa szerkeszti a lapot – egyedül. Apróságnak tűnhet ez az észrevétel, ám ha fellelőzzük az újabb keletű közkezen forgó lexikonokat, művelődéstörténeti kézikönyveket, alig-alig találkozzunk azokban Pósa nevével (míg Benedekével mindegyikben). E kiadványok

¹⁴ Bettes István: A Pósa-paradoxon, avagy fürdővízzel a gyereket is? = Gömörország, 2000 ősz.

¹⁵ További ajánlott irodalom: Sebestyénne Stetina Ilona: Pósa Lajos és a gyermekirodalom. = Nemzeti Nénevelés, 1892. XII.; Láng Mihály: A kisdédnevelés jelene – Pósa pedagógiája. = Kisdédnevelés, 1894. febr. I.; Gyöngyösi László: Pósa Lajos életrajza. Bp., 1920.; Tóth Laura: Pósa Lajos. Bölcsészettudományi értekezés. 1936.; Madácsy László: Pósa Lajos ismeretlen levelei Móra Ferenchez. = A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve (I.) 1957.; Praznovszky Mihály: Pósa Lajos, a szelíd költő. Bp., 2006.

„derék” szerkesztői is – tisztelet az igen kevés kivételnek – mindent elkövetnek, hogy Pósa Lajost kiretusálják a korszak gyermekirodalmi tablójának fő helyéről.¹⁶

Korának legrangosabb íróit, tudósait nyerte meg vállalkozásának. Segítségükkel a lap az általános emberi értékeket, a követendő magatartásformákat, az életre való nevelés nemes eszményét irodalmi színvonalon közvetítette. (Szerzői közül mindig megemlítik Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Krúdy, Móra és Sebők Zsigmond nevét, de még sehol nem olvastam a kalotaszegi varróasszonyok művészetét a nemzeti önismeret szintjére emelő Gyarmathy Zsigánéét – aki Malonyai Dezső munkatársa *A magyar nép művészete* című munkában; az akkori századforduló legjobb mesemondóinak egyike –, avagy az olasz patrícius családba született zoológus és író, Garády (Gauss) Viktorét, aki Herman Ottó mellett a természet világának legjobb népszerű-tudományos közvetítője volt, s nem mellesleg Katona József *Bánk bán* című drámájának első olasz nyelvre áttüztetője. Nem csak Pósa műveit illetően van tehát bőséges felfedezni valónk.) Egyaránt szólt kisebbekhez és serdültebbekhez is: mesékkel, versekkel, színdarabokkal, apróbb tréfákkal, játékokkal, elbeszélésekkel, történelmi képekkel és ismertetőkkal, fejtörőkkel s nem utolsó sorban, folytatásos regényekkel és a szerkesztő bácsi postájával kötötték le a figyelmüket, s fokozták izgatott várakozásukat. Ha tetszik, ez lehetett az első *interaktív* hetilapunk, ugyanis valódi levelezés folyt a gyerekekkel (a válaszok is mind valódiak!), mintegy a lap életének részeseivé téve őket. Lényegében Pósa nevéhez köthetők az első „író-olvasó találkozók” is. Milyen élmény lehetett a gyermekeknek, hogy *Az Én Újságom* szerzőivel személyesen is találkozhattak, „élőben” láthatták Bródy bácsit, Sebők „Nádi hegedűs” Zsiga bácsit, Rákosi Viktor bácsit és természetesen rajongásig szeretett Pósa bácsijukat is. Az 1910-es években gyakoriak voltak az Állatkerti Előadások, ahol is a lap szerzőinek munkáit a korszak vezető színművészei, Pálmay Ilka, Hegedűs Gyula és mások közvetítették feléjük. Nemcsak kifizetődő *marketing* volt ez, hanem – és ez az igazán fontos – élesztette, majd fokozta a gyermek érdeklődését, tudásra, ismeretszerzésre való vágyát, ezáltal a tanulás, az olvasás fontosságára nevelt; végső fokon a magyar nyelv mind magasabb szintű elsajátítására. E tekintetben Pósa – Dugonics András és Kazinczy nyomán – méltó folytatója és érdemben részese az anyanyelvünk megmaradása és ápolása érdekében folytatott nemes küzdelemnek. A soknyelvű Budapest gyermekeinek anyanyelvünkhöz édesgetése szolgálatában végzett munkássága hatásában csak Blaha Lujzához mérhető („a nemzet csalogánya” művészetével a főváros német ajkú felnőtt közönségét csábította a magyar nyelv szeretetére).

Kevésbé ismert Pósa Lajos a kisdédóvókkal és a tanítókkal való meghitt kapcsolata. Jó barátja volt Péterfy Sándor, „a tanítók atyja” és a jelentős szakírói tevékenységet folytató Peres Sándor. Kapcsolatban állt a Kisdédnevelők Országos Egyesületével, a mintaóvók és mintaóvónők legtöbbszörével (Molnár Mária, Exner Leo és még sokan mások). 1897-től a KOE tiszteletbeli tagja. Kiss Áronnal, Péterfy Sándorral és Tihanyi Ágosttal szerkesztette a kisdédóvó-intézetek verses- és daloskönyveit, Kiss Áronnal meséskönyveit. Kiss Áronnal írta az *Apró emberek könyvét*, mely a két világháború közötti időszakban is nélkülözhetetlen segéd-eszköze volt a nevelői munkának. Peres Sándor és Havas István, majd Peres halála után Ha-

¹⁶ Bővebben: *Kun Miklós Jenő*: Felébredhet-e végre Pósa Lajos? 19. jegyzet. www.posalajos.com

vas társaságában szerkesztette az elemi népiskolák olvasókönyveit. Ez irányú tevékenysége a legkevésbé ismert (csak N. Kósa Judit ízetlen írása terjed a világhálón),¹⁷ ezért kell különösen méltányolnunk a gyulai APC Stúdió *A XIX. század jelesei* című sorozatát, melynek keretében Dombi Alice és Pukánszky Béla tanulmánya állít méltó emléket az olvasókönyvszerkesztőnek is.¹⁸ A könyvészet nem tartja számon, hogy Irmei Ferenc és Vass Mátyás társaságában már Szegeden is szerkesztett olvasókönyvet, mégpedig nem is akármilyent.¹⁹

Amit költészetével, szerkesztői és irodalomszervezői munkásságával a nemzetnevelés érdekében tett, egészséges nemzettudattal bíró országokban külön-külön is elég lenne az öröklévalóssághoz. Pártjaink vezetői állami és nemzeti ünnepeinken szívesen emlegetik – akad, aki a szíve helyére tett kézzel – a nemzetet. Nekik szól az alábbi üzenet: „*Hiában kívánjuk, hogy az érzelem útján létrejövő tudatosság kössön össze bennünket egyetértő nemzetté, ha nem élnek bennünk közös érzelmek, melyek gondolkodásunknak is alapjai.*”²⁰ Mondják, a magyar széthúzó nemzet és Pató Pál népe. A küldetésének útjára ösztönszerűen lépett, majd azt tudatosan végigjáró Pósa Lajos – nemzedéke egyik legjobb fiaként – olyan felemelő és tettekre sarkalló közös érzelmek élesztője volt, melyekkel a maga korában jelentős hatást gyakorolt a közgondolkodásra. Becsüljük hát meg emlékét, és tanuljunk tőle, amíg nem késő!

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM:

Benedek Elek parlamenti beszéde, 1888. február 9.

Vass Mátyás: A magyar gyermekköltészet korszakalkotója. = Magyar Pedagógiai Szemle, 1890. XI. 129-133.

Békefi Antal: Az öreg íróasztalnál. = A Szegedi Napló huszonöt éve (1878-1903). Szeged, 1904.

Havas István: A magyar ifjúsági irodalomról (1923). = Akikkel találkoztam. Bp., 1944.

Szabolcs András: Keszthely óvodáinak története 1870-1995-ig. Nagykanizsa, 1998.

¹⁷ N. Kósa Judit: Pósa bácsi olvasókönyve. = Népszabadság online, 1999. jan. 8.

¹⁸ Fáyiné Dombi Alice – Pukánszky Béla: Pósa Lajos, a magyar gyermekvilág ábrázolója és „Az Én Újságom”. = Pedagógiai célkitűzések a XIX. század magyar pedagógiájában. APC Stúdió, Gyula, 2000. 82-94.

¹⁹ A magyar népoktatás haladása. Három új olvasókönyv. Szerkesztették: Vass Mátyás, Irmei Ferenc és Pósa Lajos. = Szegedi Híradó, 1889. dec. 1.

²⁰ Kőrösi Henrik: A gyermekek költője. = Néptanítók Lapja, Bp., 1914. jún. 11.

BALÁZS ILDIKÓ

A jelenkori történelem forgatagában Wass Albert: Jönnek! (1940)

Az *Erdélyi Helikon* 1940. szeptemberi tematikus, kétszeres terjedelmű különszámában az írók személyes élményeikre támaszkodva üdvözlik Észak-Erdélynek az anyaországhoz való visszatérését. Wass Albert eredetileg naplószerű elbeszélés formájában írta meg a *Jönnek!* eseményeit, majd kevés változtatással önálló könyvvé bővítette. Az *Erdélyi Helikon*ban megjelent *Két nap: krónika*¹ című elbeszélését *Jönnek! Krónika* címmel adja ki még ugyanabban az évben a Révai.² „Az 1940. augusztus 30-án – a német-olasz döntőbíróság ítélete nyomán – kihirdetett második bécsi döntés folytán Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, s ez természetesen a jogi és politikai méltányosság-érvényesítés, a történelmi jóvátétszerzés, a morális igazságközelítés örömeivel és reményeivel töltötte el a magyarságot – még ha a visszacsatolás felszabadulást igazán csak a közvetlen nyelvhasználat és a kultúra fejlődése terén hozott is” – olvashatjuk Bertha Zoltán *Az együttélés emberisége*³ című tanulmányában, idézve az *Erdély története*⁴ című kézikönyvből. A tanulmányíró utal arra is, hogy ezt a történelmi fordulatot számos szerző örökítette meg: „a kisebbségi szorongatottság feloldódásának eufórikus érzelmi állapotát Tamási Áron így fejezi ki *Piros betűk a hazatérés napján*⁵ című írásában: ‘Ezerkilencszáznegyven, szeptember tizenegy, szerda. Eljött hát végre a nap, amikor Kolozsvár hazatér! Mint a királyfi, kit gonosz hatalmak egyszer elraboltak és eladtak, ez a város is a mai napon úgy érkezik vissza az ő várakozó édesanyjához, Magyarországhoz’”.

„A fellelegzés pillanatairól sokan mások is tanúságot tesznek – folytatja Bertha Zoltán. – Az Erdélyi Helikon vagy a Páztortűz ünnepi-tematikus számaiban többek között Kós Károly, Kemény János, Molter Károly, Reményik Sándor, Asztalos István, Bartók György, Tavaszy Sándor, Maksay Albert, az *Üdvözlégy szabadság* (1942) című kolozsvári versantológia szerzői (Szabédi László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Horváth István, Horváth Imre, Derzsi Sándor, Hegyi Endre, Varró Dezső) vagy *Erdélyben* című esszé-, útinapló-jegyzeteiben a Kolozsvárról elszármazott Cs. Szabó László: mind-mind a nemzeti elnyomás, a nagyromán nacionalizmus-sovinizmus fojtogató terhének megszűntéről, a megkönnyebbülés élményéről vallanak. Az üde szépségű *Magyari rózsafában*⁶ (1941) Tamási Áron úgyszintén a hon-visszafoglalás boldo-

¹ Wass Albert: *Két nap: krónika*. = Erdélyi Helikon, 13. (1940). 654-666.

² Ezt követően 1993-ban, 1997-ben, 1999-ben és 2002-ben jelenteti meg a Kráter Műhely Egyesület az *Adjátok vissza a hegyeimet!* társaságában, a Mentor pedig 2000-ben az *Ember az országút szélén* című regénnyel együtt.

³ Bertha Zoltán: *Az együttélés emberisége*. Wass Albert és a háborús fordulatok. = PoLiSz, 63. (2002.) 152-168.

⁴ Erdély története 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Bp., Akadémiai, 1986. 1945.

⁵ Tamási Áron: *Piros betűk a hazatérés napján*. In Tamási Áron: *Aranyos tekergők. Elfeledett írások*. Szerk. Urbán V. László. Bp., Kertek, 2000. 142-145.

⁶ Tamási Áron: *Magyari rózsafa*. Utószó: Bertha Zoltán. [Bp.]: Kairosz, 2000. 217.

gító-mámorító érzéseit foglalja kalandos meseregényben a meggyötört, megkínzott (s oly sokak látomásában keresztre feszített) magyarság újjáéledésének apoteózisát”.

Észak-Erdély visszatérése annál kirívóbban láttatta a dél-erdélyi viszonyokat: „Egyre keményebb rendszabályokat léptettek életbe, erősen korlátozták az amúgy is csekély anyanyelvi oktatást és a sajtót, betiltották a kulturális és politikai szervezeteket, akadályozták a Magyar Népközség munkáját – mely mint egyetlen elismert érdekképviselő próbált működni –, bevezették a munkaszolgálatot és az internálás intézményét, napirenden voltak a kiutasítások”.⁷ A román impérium alatt maradt dél-erdélyi viszonyokról tudósít Kacsó Sándor regénye, a *Lélekvesztőn* (1941), illetve Méliusz József *Sors és jelkép* című kompozíciója 1943-1944-ből. A Wass család szentgotthárdi uradalma közvetlenül a határ mentén volt, erdőbirtokaik jó része átkerült Romániába. A román csapatok az író szülőfaluján át vonulnak el, s a lakosság kitörő örömmel üdvözlí a bevonuló magyar katonákat.

A korabeli politikai eseményekről az utóbbi évek történetírása számol be: „A tévedés kockázata nélkül állapíthatjuk meg, hogy a két világháború közötti Román Királyság nem volt jogállam. Általános jogbiztonság alig létezett a románság számára is, az etnikai és vallási kisebbségek életében pedig jogbiztonságról sajnos nem lehet beszélni. A román társadalom bármilyen rendű-rangú vezetői Nagy-Románia erőszakos létrehozása után a meggazdagodásra és a kisebbségek gátlástalan elnyomására szocializálódtak”⁸ – írja Raffay Ernő Wass Albert *Munkásságának történelmi és társadalmi háttere 1918-1945*⁹ című tanulmányában. Részletes történelmi feltárás *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989* című tanulmánykötetben olvasható: „A két világháború közötti román kisebbségi jogrendszer jogforrásai közül a gyulafehérvári határozatok, a párizsi kisebbségi szerződések és a Kisebbségi Statútum valódi értékét meghatározta az a tény, hogy ezen rendelkezések döntő többsége a gyakorlatban nem érvényesült”.¹⁰

A visszacsatolt Észak-Erdélyben fellendült az irodalmi élet: „Erdély magyar írói korábban fokozottan érezték a nagyromán nacionalizmus nyomását, minthogy saját kedvezőtlen emberei, állampolgári és írói tapasztalataik mellett átélték az egész erdélyi magyarság kiszolgáltatottságát, s tudatában voltak annak, hogy az az elnyomó politika, melyet a jobboldali román kormányzat s különösen az 1938-ban bevezetett 'királyi diktatúra' hozott, előbb-utóbb össze-roppantják a kisebbségi magyarság közéletének és kultúrájának intézményeit. Ezért a felszabadulás örömeivel fogadták a döntőbírósi ítéletet, majd az 1940 szeptemberében bevonult magyar honvédséget és a hamarosan felállított magyar közigazgatást” – olvashatjuk Pomogáts Béla *Négy esztendő szabadság. Erdély magyar irodalmi élete 1940 és 1944 között*¹¹ című tanulmányában. Új életre kelt az erdélyi történelmi regény, „amely korábban, a húszas években széles körű irodalmi sikert aratott [...] bizonyára a kisebbségi sorban felgyűlt tapasztalatokat kíván-

⁷ Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk. Balogh Ilona S.; Diószegi László; R. Süle Andrea, Bp., Magyarságkutató Intézet, 1990. 157.

⁸ Raffay Ernő: [Wass Albert] Munkásságának történelmi és társadalmi háttere 1918-1945. In Raffay Ernő; Takaró Mihály; Vekov Károly: A gróf emigrált, az író otthon maradt. Wass Albert igazsága. Balázs Ildikó és Lukács Éva tanulmányával. [Bp.]: Szabad Tér; Czegei Wass Foundation, 2004. 82.

⁹ Raffay Ernő i. m. 2004. 83.

¹⁰ Balogh Ilona S.; Diószegi László; R. Süle Andrea i. m. 1990. 20.

¹¹ Pomogáts Béla: Négy esztendő szabadság... = In honorem Czine Mihály. Szerk. Görömbei András; Kenyeres Zoltán. Debrecen: Kossuth Egyetemi, 1999. 147.

ta mintegy történelmi mélységükben is értelmezni az erdélyi regényirodalmat”.¹² A *Jönnék!* bonyodalmát a történelmi események képezik, illetve ezen események által előidézett érzelmi, magatartásbeli megnyilatkozások. A román impérium megszűntével Észak-Erdély magyarsága extatikus állapotban várja a felszabadító magyar honvédség bevonulását. A román csapatok kivonulásának története képezi az írás fő szálát. Az előtörténet, mely huszonkét év román uralmának atrocitásairól számol be, előkészíti és motiválja a cselekményt.

„A színromán Szentgotthárd községben egyedül lévén magyar [az író], önkénytelenül is állandó célpontja lett mindannak a dühnek és sötét gyűlöletnek, ami a bécsi döntés ellenhatásaként a románság részéről akkor megnyilvánult. [...] A határfaluvá lett Szentgotthárdon katonaság táborozott le, fegyelmetlen, félvad horda, melynek egyetlen gondja a fosztogatás volt. Minden mozdíthatóra rátették a kezüket s nem kímélték még a saját fajtestvéreiket sem. Természetesen, elsősorban is az író uradalmát keresték fel, s ami lova-tehene volt az istállóban, azt mind magukkal hurcolták. [...] Az állatokat elviszik, de az izgalom ezzel még nem ért véget: újabb ezred jön, újabb fosztogatókkal, állandó rettegésben tartva így az író és háza népét. Végre aztán az utolsó román katona is elhagyja a falut, s ők kifosztva bár és holtrafáradtan, de ujjongó lélekkel fognak neki a díszkapu megácsolásához, fellobogózásához...”¹³ – foglalja össze Kiss Jenő a cselekményt.

A kritikák java része rövid tartalmi ismertetés mellett műfaji meghatározással is próbálkozik. Egy részük vitatkozik a riport műfajmegjelöléssel. Az író maga *krónikának* nevezte művét. Az eredeti Révai-kiadás, valamint a többi kiadás könyvtári céduláin a „[*rajzok*]” besorolás olvasható. Szende Zoltán szerint „Wass Albert kitűnő meglátásai *történelmi dokumentum* gyanánt helyezkednek el az erdélyi román uralom végső fejezetében”.¹⁴ A cikkíró szerint az elbeszélő „az erdélyi bevonulás forró, lüktető, izgalmas eseményeit bocsátja át egy sor *helyszíni emlékezés* prizmáján” – érdekes módon ötvözi a helyszíni tudósítást és az emlékiratírói magatartást egyedi műfajmegjelöléssel (kiemelések: a Szerző). Vass László az írói attitűdöt inkább tudósítóinak minősíti: „A boldog *szemtani* mondja el ebben a friss színekkel ható könyvben a bécsi döntést megelőző napok izgalma, a román hadsereg szedett-vedett visszavonulását és nyomában a pompásan felszerelt alföldi és dunántúli honvédseregek megérkezését”.¹⁵ A *Jelenkorban* megjelent ismertető a confessionális attitűdöt emeli ki, a mű „*beszámoló* Erdély visszatérésének nagy napjairól. [...] *Nem riport* ez a könyv, a tizennégy napnak története lenyűgöző képekben, az élmény elragadó forróságával. [...] Annak a léleknek a *vallomása* ez a mű, amely huszonkét éven át, szenvedések és megpróbáltatások között csak erre az egy szóra várt: ‘Jönnék’”. A *Református Életben* „i” szignóval megjelent rövid ismertető *irodalmi riportnak* minősíti a művet: „az erdélyi visszatérés tizennégy napjának leírása élményi erővel, torkot szorító forrósággal hat”.¹⁶ Talán ez áll a legközelebb a műfaji besoroláshoz. Déchy Liane szerint a szerző „beszámolója *nem riport*, de *nem is regény*. Inkább irodalmi eszközökkel, eléggé meg nem dicsérhető tárgyilagossággal és bölcs mérséklettel megírt *tanúságtétel, kortörténeti dokumentum*

¹² Pomogáts Béla i. m. 1999. 147.

¹³ Kiss Jenő: Wass Albert: *Jönnék!* Révai-kiadás, 1940. = Erdélyi Helikon, XIV/1. (1941). 80-81.

¹⁴ Szende Zoltán: *Jönnék...* (Révai.) = Diárium, IX/5. (1942. március). 127.

¹⁵ [Vass László]-ó: *Jönnék!* = Egyedül Vagyunk, IV/2. (1941. február). 30.

¹⁶ i. Wass Albert: *Jönnék!* = Református Élet, VIII/1. (1941. január 11). 10.

Erdély nagy napjairól. A személyes élmények dinamikája fűti a forrón izgalmas sorokat”.¹⁷ A műfaj meghatározásának nehézségéről Mezey [?], illetve Kiss Jenő ad magyarázatot. Mezey szerint riport a mű: „Az erdélyi bevonulás megihlette a csonkahaza és Erdély íróit. Egymásután olvassuk a *riportokat, beszámolókat* a 14 nap történelmet formáló eseményeiről. Ezek között különös figyelemmel kell végigolvasni Wass Albert könyvét. [...] Ő az erdélyi magyar szemével mondja el az eseményeket”.¹⁸

Kiss Jenő rávilágít arra, hogy a bécsi döntést követően „számtalan újságcikk s a szépirodalmi formák legváltozatosabb fajtái igyekeztek forgalmazni e kelendő élményeket, sokszor bizony mitse törődve az írás minőségével, csak azzal, hogy még idejében kihasználhassák a kereslet nyújtotta lehetőségeket”. Wass Albert az élmény megrendítő hatása alatt maga is megalkotta saját esemény-beszámolóját, s a tudósító gyorsaságával önti irodalmi-publicisztikai formába saját élményanyagát, ám írásának minősége elkülöníti e művet a sajtóbeszámolóktól és a visszhangtalanul maradt, félirodalmi művektől. Az írók „a napi aktualitástól lemaradva, örök időszerszerűséggel előzték meg” az újságírókat. Wass „azt beszéli el, *miket érzett, látott és tapasztalt, s mikén ment keresztül* az alatt a tíz nap alatt, ami a bécsi döntés kihirdetése után a honvédeknek a mezősgéi Szentgotthárdra való bevonulásáig eltelt. [...] Alapjában *nem több egy riport anyagánál*, s természeténél fogva is *inkább egy újságcikkbe kívánczik, mint szépirodalmi műformába*. De éppen az jellemző erre a kis könyvre, hogy mivé válhat a *hangos riport-anyag* az arra hivatott kezében: hogyan telik meg *élő művészettel* s épül *olyan arányos kompozícióvá*, hogy az ember azt hinné, nem is az élet szolgáltatta, hanem írói lelemény műve az egész. Újságban bőven olvashattunk hasonló esetekről, hiszen a visszavonuló román hadsereg mindenütt kellemetlenül emlékeztetett a tette nevét - de józan felháborodásnál többet egyik eset sem váltott ki belőlünk. Most ellenben, Wass Albert könyvének olvasása közben, ugyanazok az események a lelkünk mélyig megrendítenek és a felháborodásunk már nem csupán értelmi természetű, hanem olyan, hogy egész lényünk megreszket belé. A hatásnak ezt a különbözőségét nyilvánvalóan az a minőségi különbség okozza, ami egyrészt a *riport s az elbeszélés*, másrészt a *tollforgató és az író-művész* között oly éles választóvonalat húz meg. Mert *ami ezt a könyvet a riportból kiemeli*, és továbbzengő nagy emberi élménnyé teszi, az nem az események gazdag kavargása, humora, vagy meglepő fordulatai [...], hanem amivel az író az események hézagait kitölti: az a *bölcs és meleg szemlélet*, amelynek nemes anyagába beleágyazva egyöntetű képpé állnak össze a mozaikkövek, az a gondolatokkal átszőtt, bensőséges emberi *líra*, mely hol elborul, hol fényekkel játszik [...]. Igen, annyival lett több e könyv, amennyit a művész hozzáadott, nem a tényekhez - azok egymagukban is eléggé beszélnek - hanem ahhoz, hogy a *tények történése*, a történet pedig *elbeszéléssé* teljesejék, hogy az élmény adatai a művészet súlyával és tekintélyével táruljanak az olvasó elé.”¹⁹ Több, műfaji definícióhoz hozzásegítő értékelés olvasható a fenti sorokban. Kiss Jenő gondolatmenetét követve megállapítható, hogy Wass könyvét esztétikai értéke, az írásmű minősége elkülöníti a publicisztikai műfajoktól, bár témája - e „hangos riportanyag” - inkább újságcikk-formába kívánczik. Ám a színes élményanyaghoz nem kell írói fikciót társítani, s az „arányos kompozíció”, melybe az élményanyagot foglalja, illetve a

¹⁷ Déchy Liane: Wass Albert: Jönnek! (Révai kiadás.) = Vigilia, VII. (1941). 170.

¹⁸ Mezey [?]: Jönnek! = Piarista Öregdiák, I. (1941. január 15). 7.

¹⁹ Kiss Jenő i. m. 1941. 80-81.

művészi megformálás inkább szépírói munkára vallanak. Az események hézagait kitöltő „bölcs és meleg szemlélet” emeli ki a művet a riport műfajából. Kiss Jenő szerint inkább elbeszélés, mint irodalmi riport a *Jönnek!*

Bertha Zoltán meghatározása szerint „*vallomásos, dokumentumriport-, naplószerű elemekkel és esszéisztikus reflexiókkal dúított élménybeszámoló*”, mely „azoknak az alkotásoknak a kontextusába épül, amelyek tényeket elbeszélő konkrétság és erkölcsfilozófiai távlatokat kibontó általánosítás (tárgyiasság és szubjektív – de közösségi mértékű! – hevület) egyeztetésével örökítik meg Észak-Erdély felszabadulásának napjait”. Az „elfogulatlan valóságglátás és ujjongó lelkesültség nem kioltja, hanem erősíti itt egymást. A humánus mélységeiből felfakadó méltányosság a minden irányban érvényesítendő - kiengesztelő és igaz - megoldásokat szolgálja”.²⁰ A *krónika* műfajmegjelölés inkább írói önszemléletre, öndefinícióra utal. Wass Albert krónikásnak és szemtanúnak nevezi magát a családregegyek kapcsán (*Mire a fák megnőnek, A kastély árnyékában, Kard és kasza*). Itt viszont a krónikás józan beszámolóját fellazítja a líraiság, a feszültségkeltés, valamint a lírai betétek. A narrátor igyekszik a frissen megélt, élő történelmet rögzíteni.

Műfajelméleti megvilágításban egy novellafüzér fedezhető fel az egymás után sorakozó történetek mögött. A tizennégy rövid elbeszélés mintha tizennégy nap krónikája volna. Tizenötödiknek egy záró darab következik. Minden egyes történet önálló műként is megállna a lábán. Mindegyiknek megvan a művészi megformáltságú drámai íve: expozícióval, bonyodalommal, fordulóponttal és csattanóval. A tizennégy kis történet egyetlen cselekmény-ívvé feszül: egy történetfüzerré, melynek minden darabja egymással harmonikus egységet képez. Egybefüggő elbeszélés-sorozat, melynek feltűnő jegye a líraiság. Bőven jut mód az előtörténeteszerű visszapillantásra, a huszonnégy évnél is továbbra is impérium idejére való emlékezésre. Az előtörténet és a visszaemlékezés szövegbe való beleszövése indokolt, hiszen az események logikai rendjét alapozza meg. A várakozás, mint állandósult létállapot, a vegetálás és a reményvesztettség érzése hirtelen megszűnik a bécsi döntéssel. A váratlan esemény drámai feszültséggel telíti már a legelején a szöveget. Az első rész szövegszervező eleme a várakozás. A középtájé a remény, majd a zárórészé a beteljesült remény és az izgalom, hogy „jönnek!”.

A mű tizenöt részének akár címet is lehetne adni, hiszen az elbeszélő mindegyikben egy-egy témát dolgoz fel. Az első fejezet a „Várakozás” címet is kaphatta volna, hiszen ez a szöveg szervező eleme: „A rádió mellett ültünk és vártuk a híreket. Sem kezünk, sem agyunk nem foglalkozott semmivel. Csak éppen ültünk és néztünk magunk elé, mint ilyenkor mindig, egy képre vagy a szőnyeg valamely mintájára akasztva tekintetünket, azzal a fásult apátiával, melyet mint vastag kérget aszalt lelkünk köré a fölénk súlyosodó történelem fülledt várakozása. Vártunk. Huszonnégy évig észre se vettük, hogy várunk, hogy ezért a várakozásért nem haladt semmi úgy, mint kellett volna, hogy csak kapkodtunk, szinte céltalanul, ehhez és ahhoz. Huszonnégy évig észre se vettük, csak ebben az utolsó évben döbbszünk rá a valóságra: hogy várunk. Élünk máról holnapra és várunk, terv és cél nélkül visszük dolgainkat, csak éppen, hogy meg tudjunk élni ma, mert a holnap már valami furcsa várakozás kódéba vész, mely ha nem lenne: értelmét vesztené a létünk ezen a világon” (7)²¹; (kiemelések: a Szerző).

²⁰ Bertha Zoltán i. m. 2002. 156-157.

²¹ Hivatkozások helye: Wass Albert: *Jönnek*. Ember az országút szélén. Marosvásárhely: Mentor, 2000. 207.

Nem véletlenül idéztük a könyv első, indító bekezdését teljes terjedelmében. A „vár” ige és annak főnévi alakváltozatai tízszer fordulnak elő a fenti szövegben. A huszonkét év vegetálása, lefojtott életérzése fejeződik ki a monotonitást, eseménytelenséget sugalló szövegrészben. Egyedül a rádió sugároz híreket az élettelen világról, arról, ami nem a várakozókkal történik, de amire a várakozók sóvárogva figyelnek. Nemcsak sorsuk gyökeres változására várnak, hanem valamifajta feltámadásra, tevékeny, teljes, emberhez méltó életre egy szenvedésekkel, megaláztatásokkal teli, örömtelen, valószínűtlenül hosszúnak tűnő időszak után. Az elnyomás állapota hasonló a nem-éléshez. A szabadság az élet szinonimája. A várakozás mint toposz, az ókori irodalmakig nyúlik vissza, és biblikus homályba vész. Gyermeki szívvel reménykedve várni, már a Genézisből ismert: várakozni az áldozati füst felszállására (Káin), áldásra (Éva), szövetségre (Noé), kinyilatkoztatásra (Mózes).

A rádió – a külvilág, a nem vegetálásra kárhoztatott, szabad világ szinonimája – hírekkel szolgál. Erre várnak, miközben a huszonkét év elnyomás alatt töltött idő a változás reményében „ócskasággá” zsugorodik: „küzdelem egyenlő jogokért, hajsza az igazság után, ácsorgás összeharapott fogakkal könyörtelen hivatalokban, a házkutatások”(7). A várakozás óvatossággal vegyül: még tanácskozások folynak Bécsben, s az emberek öröm és aggodalom, kétség és remény között figyelnek. Az eredmény életéről dönthet. Ezért fogadja kitörő öröm a határvonal felolvasását: „Kötegyán... Várad alatt... Gyalu alatt... Kolozsvár alatt... Kolosnál északkeletre fordul... Szentgotthárd... alatt [...] Köbölkút... Bánd... Nyárádtó... Balavásár...”(9). Stilisztikai alakzat-értékű a határvonalat képező helységnevek felsorolása. A határon kívül rekedt hozzátartozók számbavétele „fekete szárnyú baglyok”-ká változtatta a gondolatokat. Az aggodalom határozza meg e létállapotot. A bagoly, éjszakai madár lévén, szoros kapcsolatban áll az alvilággal, ill. a túl- és másvilággal, de sötétben látó szemei miatt az elrejtett ismerője, a bölcsesség jelképe is. Pallasz Athéné baglya a tudás és bölcsesség szimbóluma. A kereszténységben egyértelműen rossz ómenné lett, s a boszorkányok madaraként vált ismertté.²²

A második és harmadik rész az impériumváltozás következtében a román tisztségviselők színévaltozásáról tudósít. Kétkedve, aggodalommal, majd italba fojtott kétségbeeséssel veszik tudomásul, hogy életükről mások döntöttek. „...nem voltam rossz ember” - hangoztatják egyre-másra, miközben a narrátor távolságtartó ironiával emlékezik túlkapásaikra, cinizmusukra, gonoszkodásukra, amellyel a hozzájuk forduló magyarok ügyeit kezelték. Fölöttük egy öreg román paraszttal mondat ítéletet, aki a bécsi döntést higgadt tárgyilagossággal veszi tudomásul: „Úgy akarták az urak Ausztriában”(15). Tudja, hogy bármilyen impérium következik, az ő életminősége nem javul: „Urak dolga. Tőlem jöhet, aki akar. Tudom, hogy sem a kaszámat, sem a gereblyémet nem veszi ki a kezemből, hogy helyettem kaszáljon és gereblyéljen”(18). Az impériumváltozás okát abban látja, hogy „a mieink csak loptak”. Erre a kijelentésre épül két rövid epizód: a gumibot története és az éhező román katona rajza. A főszereplő-narrátor egy gumibotot vásárol 100 lejért egy román tisztól, aki egyszerűen elveszi azt egy közkatonától. Az „elvesztésért” kirótt 80 lej alighanem a katona fogja fizetni. A román hivatalnokok, eljárók túlkapásai, felelőtlensége, önzése a saját alárendelteiket sem kíméli. A hadsereg magas rangú tisztjei fejedelmi fizetést kapnak, a közkatonáktól különböző címen elveszik

²² Hoppál Mihály; Jankovics Marcell; Nagy András; Szemadám György: Jelképtár. [Gyula]: Helikon, [1995]. 31.

a zsoldot. A katonaság éhezik: egy katona napraforgóval csillapítja éhségét. A narrátor megbocsátó kommentárral zár: „Arra gondoltam, hogy az emberi jóság még mindig csak olyan, mint a haszontalan gyermeké. Pálát kell neki mutatni, hogy előbújjon” (35).

A jegyző színévaltozásáról az ötödik rész tudósít távolságtartó ironiával: aki a román világban jó esetben csak elharapott „...zua...”²³-val fogadta a magyar instanciázók köszönését, most hirtelen magyarul is „tud”: „Á, alázatos szolgája, méltóztassék parancsolni, örvendek a szerencsének” (22). A személyes elbeszélő eltűnődik, hogy „micsoda nyelvtelenséggel áldotta meg az Isten az ilyen embereket, mint amilyen nálunk a jegyző, a bíró meg az adószedő. Néhány nappal ezelőtt még nem tudtak egy szót sem magyarul, s ma már úgy beszélnek, mintha egész életükben azt tették volna” (23). A menekülés óráiban is zsákmányolásra koncentráló román tisztségviselők társasága éles ellentétben áll az Isten jelenléte és a munka által megszentelődött magyar parasztok közösségével. A megyeháza „úgy nyüzsgött a sok fürge embertől, mintha egy nagy sereg kurtakígyót szabadítottak volna bele egy kalapba. Kiabáltak, veszekedtek, panaszkodtak, de mindenki csak a magáét mondta, és senki nem hallgatta meg azt, amit a másik akart mondani. Olyan volt az egész, mintha egy zsványbandának azt mondta volna a vezére: nyakunkon a csendőrség, szaladjon ki-ki ahová akar, vigyen magával, amit elbír” (36). A felbomló rendszer képviselőit a narrátor gúnyos jelzőkkel illeti: „sok fürge ember”, „zsványbanda”, „nemes társaság”. A jelen eseményeit a múltbeli idősíkok szabdadják fel. Ilyen visszaemlékezés a hatodik rész: könyvnapkor a főszereplő Budapestre szeretett volna utazni. Szám szerint húsz papírt kellett volna ehhez beszereznie. Az utolsó kettő már nehezen ment, ennek a történetét meséli el. A hivatali ügyintézés során elszenvedett megaláztatás – értelmetlen várakoztatás, semmibe vétel, megsarcolás – a hatalomgyakorlás eszköze, mely egyetlen kisebbséget sem kímélt.

A negyedik rész szervező eleme ismét a várakozás: „Hát igaz-e? Gyűnnek a mieink?” kérdik a falu földesurát – a narrátort – a falubeli magyar parasztok, akik kétségek közt vergődnek: „izgatottan rázták felém lelkük tarisznyáit, mely tele volt vágyakozással, reménységgel, kétséggel és aggodalommal” (17). A várakozás egyetlen nemzetséggé, egyetlen nagy családdá kovácsolja össze őket: „mintha egy apának gyermekei lettünk volna” (18). A kaszázó, mely a munka, a várakozás és a felfűtött nemzeti érzelmek folytán a földművesek számára istentisztelet helyszínévé lényegül át (akár a korábbi versekben az erdő, melyben transzcendentális erő lakozik). A szakralitás egy múltbeli idősíkot idéz meg: a falu papját szuronyos román katonák lökdösték fel a szószerkekre, hogy kihirdesse Nagyromániát, és áldást adjon rá. Az emlékkép szétfoszlik, mint rémálom, s bibliai szavak hangzanak az angyali üdvözlés soraiban: „Ne féljete. Velünk van az Isten”. A bibliai szavak hallatán nyugalom és biztonság érzése árad szét a falubeli magyarok közt. Kalapjukat visszateszik a fejükre, s folytatják a munkát, mint szakrális cselekvést. „Tudtuk, hogy az Isten egy pillanatra ottan állt közöttünk” (21) zárul e rész a megszentelődés aktusával.

A bécsi döntés után a román világban lefoglalt puszkák visszaigényelhetők. Erre épül az egyik epizód. Désre, Szolnok-Doboka megye székhelyére kell utazni értük. A puszkák visszaszerzésének története anekdotikussá válik az elbeszélte tartalom groteszk minősége folytán. A

²³ Bună ziua! Román: 'Jó napot!'

román ezredes, aki az ügyet intézi, egy puskát szeretne „emlékbe” kapni. „hamar felfogtam a helyzetet. Vagy csak egy vész el, vagy az összes” (37). A főszereplő-narrátor beleegyezik, hogy „emlékbe ad” egy puskát, de ahhoz a feltételhez köti, hogy ő választja ki. A vadőr oldja meg a konfliktust: javaslatára otthagyják az ócska csőszpuskát, így szerencsésen megmenekítik a családi örökségnek számító többi. A puska itt az önrendelkezés és az emberi méltóság szimbóluma.

A nyolcadik rész szervező eleme a remény, mely ellenpontját képezi a megbolydult, groteszk világnak: a fiatalok már nem tudják a magyar himnuszt, s a várakozás közben, míg menekülteket fogadnak Dél-Erdélyből, lopva a himnuszt tanulják egy öreg bakától. „Aztán fiatalok jöttek, most serdült legények, akik nem akartak Románia katonái lenni. Úgy jöttek ezek a fiatalok, gyalog, kis batyuval a kezükben, de fürtösen és vígan csüngött bennük a reménység a fölénkhajló magyar haza gondolatán. Jókedvűek voltak, pedig igazán nem volt rá semmi okuk, hiszen hajléktalanok voltak és vagyontalanok, elhagytak családot és munkát, csak éppen a ruha volt a testükön, batyuban egy rend változó és frissen mosott remény. De a reményből nem hoztak változót. Amelyik elrongyolódik ezen az őszön, az télen fázni fog” (41). A ruha, a „változó” – az emberi méltóság szimbóluma. A „tiszt ruha” e költői szövegészben a reményt jelképezi.

A haza- és nemzetszeretet jelképe a himnusz. A himnusz imádság, s a Dél-Erdélyből menekült fiatalok, akik tanulják, teljes mélységében átérzik e fohász szakralitását, hiszen megtapasztalták a hazátlanságot és a nemzetestől való megfosztottságot. A himnusztanulás aktusában Isten jelenléte érezhető: „Úgy álltak ott körben a fiatalok, levett sapkával, imádkozó arccal, mint templomban, ha úrvacsorát oszt nekik a pap. S egy öreg magyar osztotta a szót: a himnusz szavait. Átvették tőle egyenként a szót és ették, mintha úrvacsorai szent kenyér lett volna, s itták reá a dallamot: részegítő borát mély magyar érzéseknek” (42); (kiemelés: a Szerző). A szó – vagy inkább a Szó – az Ige szinonimája. A lírai szövegrészben mintha istentiszteleti ceremónia szavait idézné a narrátor: „Lassan botorkált torkukban a szó, s az ének, a szemük könnyes volt és az arcuk piros. Lábujjhegyen osontam el a kerítés mellől és úgy éreztem magam, mintha fenn jártam volna az olajfák hegyén”. A narrátor viszonya az elbeszélte történethez megváltozik: egyszerű krónikásból a szakrális közösség inkognitóban járó főszereplője lesz, aki messiási szereptudatot és szerepvállalást közvetít. Azonosul az imádságban várakozó magyar parasztokkal, míg a menekülő román tisztségviselőktől iróniával határolja el magát.

A szöveg a himnusztanulás és a mezei munka, majd az istentisztelet leírásakor emelkedik himnikus magasságba. Kölcsény óta aligha volt írónk, költőnk, aki a himnusz mibenlétét képes lett volna úgy megragadni, mint Wass Albert. A magyar himnusz, mint sok más nemzeti himnusz, imádság, melyben isten áldását kéri a nemzetre. Nemzet és haza viszonyát a foháskodás fűzi szorosra. Ezt a megrendítő viszonyt érzékelteti a narrátor. A himnusztól szóló rész a szöveg tetőpontja, mely a felfokozott várakozást, eksztatikus ünneplést mutatja be.

Az elvonuló, fosztogató román csapatok letelepedtek „a falu alatt, a közeli házak kerítéséből hatalmas tüzeket gyújtottak, leszedték a kertekből a kukoricát, ami sarjút a réten találtak, azt lovaiknak adták, s úgy viselkedtek egészen, mintha övék lett volna a falu” (45). A helyi lakosoknak panasztételre nincs lehetőségük, durván elhallgattatják és leszidják őket a román tisztek. Az udvarház népe is megsínyli az elvonulást. Bár életveszélyben vannak,

mégis komikummal telítődik a megelevenedő történelem: a kivonulás és zabrlás története. Az udvarházat kirabolják, az állatokat szinte mind elhajtják. Csak pénzosztogatással menthető meg egy kis részük. A feleség halált megvető bátorsággal védi lovait, miközben egy rámeredő puskacsőbe néz. Az események felgyorsulnak, az éjszaka folyamán román katonák dúlnak, a háznép védi magát s vagyonát. Mintha ebben a három órában az elmúlt huszonkét év minden szenvedése tömörülne. A ló a mozgás, mobilitás jelképe. Meneküléskor életet menthet, érthető hát, hogy elvonulók és maradók egyaránt ragaszkodnak hozzá.

A tizenharmadik fejezet címe akár „Zsoltár és trombitaszó” is lehetne. Vasárnap van, s a rablás ellenére az udvarházba gyűlnek a magyarok istentiszteletre. Épp a Miatyánkba hasít bele egy trombitaszó. A narrátor szövege zsoltáros magasságokba emelkedik: „Zsoltár és trombitaszó: ez kíséri az ember útját végig a világon, és mindig a trombitaszó a hangosabb. De mélyebbről jön a zsoltár és erősebb még akkor is, ha nem hallatszik kívül a falakon. Mert a trombitát egy torok fújja, a többi csak engedelmeskedik neki vakon, de a zsoltárt, ha halkán is: százezrek éneklék. S kezük fegyvertelen és békességre kulcsolódott. Homlokuk emelt és tiszta, és munkának gondjai lakoznak mögötte, mely lassan és biztosan megtermi a jövőt” (52). A zsoltárt éneklők éjszakára őrt állnak: bibliai allúzió a várakozás és örökös.

Az abszurd és groteszk stílusjegyét mutatja a jóvátétel története. Egy magas rangú, istenfélő rosior²⁴ ezredes jegyzőkönyvbe veszi a panaszokat, és visszajuttatja a kifosztottaknak javaik egy részét. A folyton becsületszavát hangoztató és olykor keresztet vető tiszt az udvarház ura előtt menti a mundér és nemzete becsületét: „Higgyék el nekem, becsületszavamra mondom, ez az első panasz, amit hallok. Az első panasz, becsületszavamra, Szatmártól idáig” (55). Egy öreg román paraszt is felbátorodik, és 200 lej értékű káráról tesz panaszt, mire az ezredes őt is kártalanítja, neki is becsületszavát adja, hogy megkeríti a javait. „Na, ezt se hittem volna” (57), döbben meg a paraszt. A narrátor vele mondat ítéletet a korábbi évtizedek viszonyai felett.

Az utolsó rész a magyar honvédek fogadtatásának története. A készülődés és a szép szónoklatok, a megbocsátó iróniával ábrázolt penitenciázók – a román pap és Pétra, a besúgó – buzgólkodása mind meghiusul. A díszkapu alatt bevonuló magyar honvédséget egy végsőkig felfokozott érzelmi állapotú, ujjongó, zokogó csoport üdvözl. Elmaradnak a díszbeszéddek, el a szavalatok és az éneklés. „És nem csináltunk semmit, csak álltunk ostobán és gyámoltalanul, tátogott a szánk, szemünkéből könnyek folytak, s a szívünk izzott pirosan, mint tűzből született pünkösdi rózsa” (61). A „tűzből született” gondolat főnix-utalás, református szimbólum. A pünkösdi rózsa a tavasz, a megújulás, a felfokozott érzelmi állapot jelképe. Az utolsó rész, mely a cselekménynek nem szerves része, intelem és áldás: „Az jöjjön csak ide, aki testvért keres, nem pedig koncot, akit ennek a földnek szeretete vonz, s nem a megmaradt zsírja. Sokat szenvedett föld ez az ország, áhítattal tegye lábát reá, aki messziről jön” (62). A *Két nap* című beszámoló 1940 szeptemberében jelent meg, a *Jönnék!* utolsó részének keltezése: „Vasasszentgotthárd, 1940. november hó”. Tehát az a didaktikus, retorikus szöveg később keletkezett.

A „bajvívó magyarok”-hoz intézett beszéd a szónoklat műfajába tereli a szöveget: „S szólok hozzátok, testvéreim, Erdély bajvívó magyarjai. Ne szédítsen el benneteket a fény, nézzetek néha magatokba is, s a határokon túlra, ahol sötétség van. [...] Dolgozzatok! Kevés szóval,

²⁴ Rosior: román katonai alakulat, Wass Albert is szolgált náluk.

sok cselekedettel. Tegyétek félre magatokban az átélt rosszat emlékeztetőnek, jól fog az a könnyű örömek napjaiban, hogy súlyosabb legyen tőle a lélek". Majd összefogásra buzdít. „Mindenki egyért, egy mindenkiért” (63). A narrátor az Ároni áldást is beleszővi prédikációra emlékeztető szónoklatába - „Áldjon meg téged az Úr és őrizzen meg téged [...]” majd ószövetségi átokkal fenyegeti azt, aki „elfelejti a nemzet törvényeit, mit huszonkét éven át vérrel s kínnal tanult” (63). A krónikási-memoáráírói szerepből kilépő narrátor parainesiszerű szövege a később megírt *Te és a világ. Tanítások útravalónak* című kötetre emlékeztet.

A *Jönnék!* című irodalmi riport erős érzelmi töltésű mű, melyet épp a narrátor jelenléte, illetve a líraiság emel ki a publicisztikai műfajcsaládból. Miközben a személyes elbeszélő ironiával határolódik el szereplői egy részétől - a kivonuló román hadsereg figuráitól -, az ujjongó magyar parasztokkal sorsközösséget vállal. Ez az elbeszélői magatartás a narratív perspektíva változtatásával jön létre. Helyenként szabad függő beszédet alkalmaz, nem tudni, meddig terjed az elbeszélő s a szereplő tudata.²⁵ Szelektáló mindentudó narrátori szerep összeolvad a személyes nézőponttal: általában egy beszűkített nézőpont jellemző. A narrátor tanúként és szereplőként lép fel, olykor a publicisztikai műfajcsaládra - a tudósításra - jellemző magatartás figyelhető meg. Az elbeszélés ideje - a szimultán idejű párbeszédés részek kivételével - utóidejű. Ez a klasszikus elbeszélés sajátossága. A narrátor státuszát vizsgálva megállapítható, hogy az elbeszélés első szintjének narrátora (extradiegetikus narrátor) saját történetét meséli el (homodiegetikus narrátor).²⁶

A szabályos szerkezetű, jól megformált mű egybefüggő történetek füzére. A szereplők megjelenítése mély emberismereten alapszik, ám villanásnyi, egy-egy epizódnyi felbukkanásuk során inkább tárcanovella- vagy krokiszerű a megjelenítésük. A cselekmény nem igényli egy-egy szereplő tartós jelenlétét: hirtelen eltűnésük, majd visszatérésük a világ változását illusztrálja. A regényekhez képest a *Jönnék!*-ből hiányzanak a terjedelmesebb személy-, ill. természetleírások. A lírai szöveg olykor biblikus, himnikus magasságokba emelkedik. Wass Albert írásának feszültségkeltő hatását a személyes élmények és a mély átélés teremti. A mű dokumentumértéke vitathatatlan. Egy falu életén, néhány nap történetén egy történelmi kort mutat be koncentrálni. Az elbeszélő stílusa, megfigyelőképesége, feszültségteremtő készsége legfőbb erői.

A mű motívumrendszere annyiban tér el a korábbi írásokétól, amennyiben a mű sem szokványos az életmű egészen belül. A legfontosabb motívum a várakozás, ehhez kapcsolódnak szorosan a változás, rádió, bagoly-motívumok, illetve a remény-motívum. Szokatlan a Szó (mint bibliai Ige), illetve a ló-motívum. A zsoltár vagy himnusz jelenléte átfogja a teljes szöveget.

²⁵ Pl. „Már vette is a kalapját, s több szót nem vesztegetett rám. Szóval a prefektus úr nem ad. Egye meg a fene a prefektus urat” (29).

²⁶ Dobos István: Az elbeszélés elméleti kérdései. Narratológiai vázlat. In Dobos István: Az irodalomértés formái. Debrecen: Csokonai, 2002. 119-134.

NYIRI PÉTER

A csoda nyomában (Wass Albert: *Elvész a nyom*)

Wass Albert: az erdélyi havasok krónikása, a Trianon utáni keserű (nem csak) magyar sors megéneklője, az igazság, szeretet, hit, magyarság és becsület dalnoka. Ezek a megnevezések nem valamiféle kultikus beszédmód elemei, hanem próbálják körülírni azt az írói-irodalmi tevékenységet és küldetést, melyet Wass Albert regényeivel, életművével teljesít. A fenti megnevezések arra utalnak, hogy Wass Albert valóban *elbeszéli* a magyar történelem bizonyos korszakainak eseményeit, bemutatja a társadalom lelkiállapotát, hitelesen láttatja az ábrázolt világot. Egy olyan narratívában szólal meg tehát, melynek elsődleges célja a szavakban való rögzítés és a szavakkal való átadás. Hogy elmondja, s ezáltal átélhetővé tegye azt, ami volt. Így teremtet folytonosságot a múlt és a jelen között, így teszi megtapasztalhatóvá az olvasó számára az egyébként – az időbeli vagy térbeli távolság miatt – megtapasztalhatatlant. S így teszi a történelmet múlttá, a magyarság közös élményévé. Mindez – az irodalmi alkotás illetően működése – nem kizárólag Wass Albert regényeinek sajátja, hanem egyáltalán a „magas irodalom”, az üzenetorientált, az érzésből-gondolkodásból, eszméből fakadó-születő, olvasóbarát irodalom ismérve. Meggyőződésem, hogy ezért is ilyen népszerű ma Wass Albert. Mert ad: szépet és igazat ad. S ezzel kitűnik a ma előnyben részesített posztmodern írók közül, a nyelvet csak formának és játéknak tekintő, jelentésnélküli, valójában semmit sem mondó s adó alkotók közül. Ezért olvassák a valami többre és másra, igazra és szépre vágyó könyvbarátok Wass Albert akár évtizedekkel ezelőtt írt, de többségében napjainkban is aktuális regényeit.¹

Wass Albert – egyébiránt korántsem mostanában kezdődő, hanem már regényei keletkezésekor is meglévő² – népszerűsége talán abban is rejlik, hogy művei igen közel állnak ahhoz a szövegtípushoz, melyet az olvasók „a” regénnyel azonosítanak. Wass Albert azt a fajta elbeszélői hagyományt követi, mely – akárcsak Jókai, Mikszáth vagy Móricz művészeté³ – a csiszolt és kiváló forma mellett a tartalmat, a jelentést is fontosnak tartja, bátran vállalja az

¹ „Wass Albert művészetéből olyan erő sugárzik, amivel az őt olvasó felvérteződik hétköznapi apró-cseprő önös gondok leküzdéséhez.” (Szutor Ágnes: Miért jó Wass Albertet olvasni? = Képes Extra, 2001. február. Isten kenyere. Wass Albert élete a sajtó tükrében. 1998. február – 2004. október, összeállította és az előszót írta Turcsány Péter: Kráter, Pomáz, 2004, 105. [A továbbiakban: Wass Albert utóélete])

² Wass Albert népszerűsége a harmincas években kezdődött, kötetei tízezres példányszámokban keltek el, és a kritika is igen kedvezően fogadta műveit. Olyannyira, hogy első, *Farkasverem* című regényéért Baumgarten-díjat kapott, melyet Babits Mihály ítelt oda neki.

³ Jól igazolja ezt az 1998 júniusában, Erdélyben végzett olvasásfelmérés, melynek eredményei szerint a legtöbbet olvasott szerzők: 1. Jókai, 2. Wass Albert, 3. Biblia, 4. Mikszáth, 5. Móricz, 6. Gárdonyi... (Magyarországon sajnos 1996 júniusában kevésbé volt kedvező a helyzet, a sorrend itt és ekkor ugyanis a következő volt: 1. Lőrincz L. L., 2. Cook, R., 3. King, S., 4. Steel, D.) Vö. Katsányi Sándor: Magyar olvasáskultúra túl a határokon, *.../.../index.html*. 46. évfolyam, 200. 4. szám. Wass Albert utóélete, 86.

alkotás irányzatosságát, gondolatokkal telítettségét, azt, hogy a mű nem csupán elbeszélői játék, szerzői autokommunikáció, hanem üzenet, mely befogadóra vár. Wass Albert életműve kétségtelenül ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, ezt bizonyítja az olvasmányos, gördülékeny stílus, az igényes, költői nyelvezet, az érzékletes, láttató-látó képek, a kor és idő szellemét megidéző hangulat, a gondolatiság, az igazságkeresés és -átadás vágya, továbbá – mint a legfőbb mérce és bizonyíték – az olvasói fogadtatás, a közönség „az olvasás által gazdagodunk” érzése. Ez az „élményirodalom” hiánycikk a mai magyar irodalomban, s Wass Albert regényei ezt a hiányt, űrt töltik be. A Wass Albert-műveknek világosan körvonalazható világképe van, kiolvasható belőlük egy határozott, meggyőződésen alapuló állásfoglalás a világról, egy sajátos – Wass Albert hitét ismervén nem túlzó a szóhasználat –, a kereszténységben gyökerező, személyes tapasztalatú teológia. Mely egyértelműen kimondja, állítja a szeretet határokön átívelő, népcsoportokat egyesítő, egy nagy közösséggé formáló, de nemzeti sajátosságait egymás épülésére létfeltételként meghagyó erejét, megfogalmazza a lélekben és erkölcsökben egész ember eszményét.⁴

A mai irodalomtudomány úgy véli, hogy a művet függetleníteni kell a szerzőjétől, a szöveg a lényeges, nem az alkotó. A mai (irodalom)kritika egy része ugyanakkor mégis minduntalan beleesik abba a hibába, hogy az életmű helyett az életrajzról, a személyről vitázik. Így van ez Wass Albert esetében is, bár a helyzet nem egyoldalúan kétségbeesítő. Mert az igaz, hogy az egyik oldalon háborús bűnösnek igyekeznek beállítani Wass Albertet, tiltakoznak szobra felállítása ellen, és életművét nem tartják méltónak ahhoz, hogy bekerüljön a magyar irodalmi kánonba. Viszont a másik oldalon igen komoly és elhivatott munka folyik, melynek célja, hogy elhelyezze Wass Albert művészetét a magyar irodalom történetében, alapos és tudományos elemzésekkel értékelje regényeit, és megértse az üzenetet, melyet az író következetesen, szeretettel, hittel és jóindulattal átadni kívánt. Azt az üzenetet, melynek megértése önmagában cáfolná a Wass Albertet illető vádakat. Mert bármit is állít a modern irodalomelmélet, a műve igenis megmutatja, jellemzi az embert. Wass Albert regényei azt a gondolatot közvetítik, miszerint az emberiség bajainak orvoslására a legfőbb gyógyír a szeretet. Ahogy a *Rézkőgyő* című művében írja: „Mindenki testvér. És aki előbb van és többet tud, az segítségére kell legyen annak, aki hátrább van. Sohasem önmagának, hanem mindig annak, aki hátrább van. Mindenki a mögötte lévőnek segít.” Ezt az összefogást, a szeretet összekapcsoló, láncszerű és a boldogság felé vezető voltát tematizálja az erdélyi gróf *Elvész a nyom* című, szintézisregényként, írói hitvallásként értelmezhető alkotása is.⁵

A történet kiindulópontjául egy csodának is tekinthető esemény szolgál: egy kis erdélyi faluban, egy nemzetközi cserkész táborozáson egy evező nélküli csónakot hat gyerekkel elragad a víz, a jármű azonban egyszer csak megáll a vízesés fölött, ott, ahol nincs semmi, ami megakassza. Aztán a csónak addig áll ott, amíg mind a hat gyereket kimentik. Ekkor egy öreg, hitét veszített halász, Hiribi úgy gondolja, ő is próbát tesz, hogy megtudja, van-e Isten.

⁴ 1999. szeptember 18-án Wass Albert Isten és a haza szolgálatába állított lírájáért megkapta a Magyar Örökség címet. (A Magyar Nyelv Múzeuma kapcsán – Csete Ildikó kiállítását okán – megemlítendő, hogy ugyanakkor a hagyomány és a korszerűség ötvöztetésével végzett ópusztaszeri alkotóművészetéért Csete György építész és Csete Ildikó textilművész is megkapta a címet.)

⁵ *Wass Albert: Elvész a nyom*, második kiadás, Kráter, Pomáz, 2003. (A továbbiakban: *Elvész a nyom*.)

WASS ALBERT DEBRECENI SZOBRA (részlet)

Györfy Sándor szobrászművész alkotása (2008)

Beül egy csónakba, s hagyja, hogy úgy sodorja a víz, mint a gyerekeket. Ha ugyanis az ő csónakja is megáll azon a helyen, az azt jelenti, hogy valamilyen tárgy megakasztotta. Ha azonban ő a szakadékba zuhan, úgy az annak a bizonyítéka, hogy isteni közbeavatkozás miatt állt meg a gyerekek csónakja. A halász a vízesésben lelte halálát.

S mintegy negyven év múltán, a második világháború utáni években egy öreg pap, a falu egykori papja elhatározza, hogy megkeresi az azóta már felnőtt hat gyereket, mert az nem lehet véletlen, hogy Isten életben hagyta őket. Bizonyára valamilyen célja van velük. A regény ezt a keresést, illetőleg nagyobb részben a hat ember életútját mutatja be. A mű keretes felépítésű, mert a történet végén újra együtt van a hat ember. Mindez előlegezi, hogy a csoda – más időben és más körülmények között – újra megtörténhet. Az időnek különös jelentősége van az alkotásban. Maga a csoda, az a tény, hogy a csónak a nyílt vízen megáll a vízesés fölött egy rövid időre, az állva maradás, a pillanat mítoszát beszéli el. S mindez összefügg a nyommal is. A feladat ugyanis éppen a pillanat megragadása, a rohanó-robogó történelem megállítása: annak a csodás pillanatnak a végtelenné nyújtása, melyben a hat ember együtt volt, s a fizikai törvényeknek ellentmondva életben maradt. Az Isten jelenléte eredményezte a csodát, s ezt a pillanatot kell megragadni, minden erővel, különben elvész a nyom. Isten nyoma. Mert a nyom nem más, mint hogy a Teremtő megmutatja magát: e nyomot követve az ember az üdvösségbe juthat. De nem figyel rá, ez az oka a nagy történelmi katasztrófáknak is. A szöveg azt sugallja, hogy a történelem során az emberiség letért a megfelelő nyomvonalról, utat tévesztett, elvesztette Isten nyomát, ebből fakadtak a világháborúk, a fasizmus, a kommunizmus. Az egymás mellett elrohanó emberekkel szemben áll a csónakban ülő gyermekek csodájának pillanatnyiséga. Jelképes, hogy amint kiszállnak a csónakból, az megy tovább, és lezuhan. Csak

addig tart a csoda, amíg együtt vannak. Ezért nem véletlen, hogy az öreg halász, az egyedül evező ember elpusztul. Ennek az együttlétnek a célja a történelem folyamán bontakozik ki: a történelem mintegy megokolja az összefogás szükségességét. Az egymás ellen forduló emberek ellentétei a hat szereplő közösségének. Mert a regény üzenete szerint az „együtt” a cél. A „minden egész eltörött” világában, a töredékesség, a darabokra hullás korszakában az „Egész” helyreállítása a feladat.

A hat ember hat különböző nemzet képviselője: egy magyar hercegnek, egy cseh polgárnak, egy lengyel festőnek, egy zsidó bankárnak, egy román politikusnak és egy német tudósnek kell összefognia a magyar pap eszményei alapján. Az embereket összeköti a közös sors: a világháborús szenvedés és a szeretetvágy. Mindez egybekovácsolja őket, s lehetővé teszi, hogy a különféle népek megértsék egymást, akár a pütkösdi Szentlélekkiáradáskor. Az emberek ugyanis, bármilyen nemzethez tartoznak is, egyformán áhítják a béke galambjának eljövetelét.⁶ A hat szereplőt összefogásra biztató papot a testvérré válásba vetett hit vezérli: a hit abban, hogy csak a dekanizálódás, az egymás gyilkosából az egymás testvérré való szívbéli átalakulás hozhatja el az óhajtott boldogságot. A szöveg narrációja, a narratíva eszmei horizontja maga legalizálja a biblikus olvasatot, és teret ad az elemzés számára egyfajta teológiai beszédmódnak. A narráció ugyanis Istennek tulajdonítja a csodát, s ezzel a történetet teológiai kontextusba helyezi. A pap emberkeresése, az a törekvése, hogy újra egybegyűjtse a hat embert, valójában Isten keresésével, pontosabban az Istenhez vezető út keresésével azonosítható. Hiszen az erő, mely különböző, akár egymással ellenségesen viselkedő embereket is – akár a festő és a bankár – békít össze, egyszersmind a Mindenhatóhoz is elvezet.⁷

Az Isten nyomát vesztett világ érzékletes bemutatásával a szöveg erőteljesen ellenpontozza a vágyott békés világot. A szenvedés közegét az üresség, a lerombolt otthonok, a gyerekszobák törött fejű babái, a kietlenség és az otthontalanság jellemzik. Akárha egy gonosz akarat munkálna benne, mintha az ördög el akarná vinni a világot. S a Sátánnak bizony csatlótsai az emberek: örültek földje ez, ahol megszűnt a rend, az erkölcs és a tisztesség, ahol egymástól kell megmenteni az embereket. A pillanatnyiség a regény időkezelésében is tetten érhető. Mert bár egész élettörténetekkel ismerkedhetünk meg, mégis, mintha az öreg pap, Baradlay tiszteletes könyvét – melyben kitartó nyomozás eredményeként írta le a hat ember életpályáját – olvasnánk.⁸ Hiszen a történet minden szála egy

⁶ A keresztény szimbolika a galambot a Szentlélekkel és Krisztussal azonosítja, vagyis a szeretet és hit és béke megtestesítőjének tekinti. A népművészetben a galamb gyakran az összetartozást jelképezi.

⁷ Wass Albert életművében gyakoriak azok a szövegek, melyek a hit és a szeretet csodatévő minőségét tematizálják. A *Hagyatékek* című kötet minden egyes története a hegyeket megmozgatni tudó igaz hitről beszél, s erről szól a *Hagyatékek* világi jellegű párdarabjaként értelmezhető *Csoda történet* című novellacsokor (Wass Albert: *Csoda történet. Elbeszélések, válogatás 1945–1998*, szerk. és az előszót írta Turcsány Péter, Kráter, Pomáz, 2006. [A továbbiakban: *Csoda történet*]), melynek üzenete szintén az, hogy – miként Turcsány Péter, a kötet szerkesztője fogalmaz – „a hinni tudó lekeknek és nemzeteknek még a legmélyebb poklok napjaiban is megadatnak a csodák.” Témánk szempontjából is jelentős ebben a kötetben *Az almafa kivirágzik* című novella, melyben az elcsatolt Erdélybe hazatérő, oda Amerikából visszatérő asszony érkezétre az addig száraz, terméketlen és kivágásra szánt almafa kivirágzik. A hit, az otthonhoz fűződő érzelmekből fakadó erő ugyanis a terméketlenséget életté képes változtatni. Ezt sugallja az *Elvész a nyom* is: az elpusztult Európa összefogással újra élő Európává tehető.

⁸ Baradlay tiszteletes neve Jókai *A Kőszívű ember fiai* című regényének érzékten, fiai sorsát önkényesen irányítani akaró atyját idézi, a két Baradlay célja azonban itt ellentétes: Jókai szereplője a császárhoz való hűséget, a nemzeti

csomópontban találkozik, mintha az egyetlen időpont az lenne, amikor a hat szereplő újra találkozik egy vonaton: minden más csak visszaemlékezés – az elvesztett nyom utólagos keresése a saját életsorsban.⁹

A csodás módon életben maradó hat szereplő a kiválasztottságot, a tanítványi, apostoli minvotot idézi. Csakhogy valami világi, öntudatlan apostoliság ez, a tehetséggel való helyes sáfárkodás küldetése. A papnak meggyőződése, hogy az Úr kiválasztotta a gyerekeket annak idején egy feladatra. Ezt a feladatot kell megtalálniuk közösen.

Nem titkolt mondanivalója a műnek, hogy az Amerikába tartó hat ember arra hivatott, hogy felépítse az új Európát. S itt a szereplők alakja túlnő személyes sorsukon. Nem Drágffy Gergely hercegről vagy Herbert Habicht kémia professzoráról van többé szó, hanem egyszerűen emberekről: akik értnek a mezőgazdasághoz, a művészethez, a kereskedéshez és a pénzzel való bánáshoz, a politikához és a tudományhoz. Mert az új Európának a tudásra kell épülnie. Figyelemre méltó gondolat ez a népek összefogásáról, fontos azonban, hogy a szöveg nem egybemosódásról beszél, hanem a részek összekapcsolódásáról. Úgy kell tehát összefognunk és közösséget alkotnunk, hogy közben megőrizzük önállóságunkat, nemzeti sajátosságainkat és öntudatunkat. Hiszen ebben az esetben éppen a részek különbözősége adhatja meg a közösség erejét és sokszínűségét. Különösen aktuális ez a kérdés számunkra most, amikor hazánk az Európai Unió tagja.¹⁰

A hat ember Európa hat, háború sújtotta nemzetének a képviselője. Drágffy Gergely magyar herceg, az arisztokrata réteg tagja, aki az elcsatolt, a cseheknek adott Eskőn is min-tagazdaságot hoz létre. Ő a büszkeség megtestesítője, s rangja ellenére – vagy a mellett – a szív, a nemeslelkűség arisztokratája. Vrana Basil cseh boltos, kereskedő, kispolgár, egyszerű, szürke kis ember, kitartásával és szorgalmával azonban sokak számára példaként szolgálhat. Lubovszky Kazimir, a léha, de nagyszívű művész, a bohém festő azt vallja, hogy az életben az egyetlen természetes állapot a szerelem. Ez a felfogás adja minden örömet és minden bánatát is. Általa nyer, és általa veszít is el mindent. Az ő nagy ellenfele Pohriscch Gottfried, a zsidó bankár, a pénz szerelmese, aki pénzért mindent megkap, csak a boldogságot nem.

törekvések háttérbe szorítását, sőt elnyomását követeli, Wass Albert papja viszont éppen a nemzet(ek) érdekeit célzó összefogást sürgeti.

⁹ A regény rokonságot mutat a *Thornton Wilder*: Szent Lajos király hidja című alkotásával, míg azonban ott egy leszakadó hídon halálát lelő öt ember sorsa áll a középpontban, az életutak vége, addig a Wass-regény a kezdetről, a gyermekként csodás életben maradásról szól. És ez lényegi különbség: míg ugyanis Wilder szintén pap szereplője azt kutatja, hogy miért halt meg öt ember, Baradlay tiszteletes arra keres választ, hogy miért él hat ember. S ebben az az általánosabb kérdés rejlik, hogy miért él az ember, mi az ember célja az életben. Minthogy pedig a Wass-szöveg erre a kérdésre konkrét válaszokat is ad, az *Elvész a nyom* tézisregényként is olvasható.

¹⁰ Wass Albert egy másik műve, *A nagy titok* című novellája is az összefogás szükségességéről szól; egyik szereplője, Vén Jankó a következőképpen beszél: „Ez a nagy titok, emberek. Egymás mellett, békességben. Nincs háromféle Isten, csak egyféle van. Övé a zsidók ládája, a magyarok kelyhe s a románok oltára. Nincs háromféle ember, csak egyféle van.” (*Wass Albert: A nagy titok. Székely apokalipszis. Erdélyi antológia*, vál. és szerk. *Hunyadi Csaba Zsolt*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2007.) Az „idegenben is a hazáért küzdeni” elvet ugyanakkor jól példázza Wass Albert *A Muhari-törvény* című elbeszélése, melyben az Amerikában sikeresen érvényesülni tudó, magyar cégtulajdonos egy szívroham hatására ismeri fel, hogy nem csupán önmagáért és családjáért, hanem népéért, a magyarságáért és hazájáért is tennie kell. Álmában megjelenő ősei így feddik: „Gyermekeid nem beszélnek már magyarul, nem törődnek származásukkal, elveszték a magyar nemzet számára. Erre vagy büszke? Vagyont gyűjtöttél, de használd-e fajtád, nemzedet védelmére? Amerikainak jó vagy talán, de magyarnak nem. S azért idéztünk ide, unokám, hogy megmondjuk neked: kevés idő maradt. S ha nem használod arra, amire az Úristen adta, nem éred meg az ötvenedik évet, mert ez a Muhari-törvény...” [A Muhari a család neve. Ny. P.] (*Wass Albert: A Muhari-törvény* = Csoda történet, 90.)

Kettejük összefonódó sorsában a pénztelen, de boldog lét és a boldogtalan, de jómódú élet ellentéte ábrázolódik. Jonel Bursunau román politikus, aki bár a népéért küzd, de határozott elvek nélkül, mindig az aktuális hatalomhoz csapódva, a hazugságra építve. Herbert Habicht kémiaprofesszor, a német tudós pedig inkább megsemmisítéi kutatásai eredményét, nehogy találmányát a háborúban tömegpusztító fegyverek készítésére használják. Számára az erkölcs és a tisztesség parancsa a legfőbb törvény. Mindannyian rossz körülmények között élnek, mindannyian elhagyják otthonukat, s ez különösen nagy fájdalom, mert érzik és tudják, hogy „a világon mindig az a legszebb, ahol valamikor otthon voltunk.”¹¹ Az otthon elhagyása az éden elhagyását asszociálja; a háború káosza az otthon harmóniáját, kozmoszát rombolja szét. A rossz ellen azonban a jó erejével cselekedni kell. A pap a nem beletörődés etikájával érvel. Nem szabad ugyanis például a nagy tehetségű tudósnek beletörődnie abba, hogy élete végéig deszkákat őrizzen egy építkezésen. A nekünk kijelölt feladatokat el kell végeznünk. „Végre kell hajtsuk, akár tetszik, akár nem”.¹²

A szereplők történeteiben hat különböző életsors összegeződik, melyek azonban egy pontban mégis találkoznak. Az otthon elvesztése mint közös tapasztalat, s az otthon újbóli megtalálásnak vágya mint közös álom köti össze a hat embert. Mindazonáltal ők hat különböző nézőpontot képviselnek. S ez nem csupán azért érdekes, mert így a narrátor hatféle megoldást vázolhat fel Európa újraépítésére. A hat ember szerepeltetése ugyanazon probléma különböző értékelését teszi lehetővé. Ezzel tovább árnyalja az összefogás lényegét: a közösség csakis különböző, olykor eltérő nézőpontok érvényesítésével születhet meg, hiszen az igazi szocium az individuumok megőrzésével-megmaradásával jöhet létre: a valódi közösség kohéziós ereje ugyanis nem az egyformaságban, hanem a közös célban rejlik. A regény logikája szerint akkor épülhet új Európa, ha a különböző talentumok, képességek egy cél érdekében egyesülnek.¹³

Ez a gondolat általános érvényű: minden közösségre vonatkozik. Ezért tekinthető az emberi társadalom – és ezzel együtt az emberi élet – céljára vonatkozó kérdés megválaszolásának is, egy eszmei szintézisnek, mely összefoglalja, egy pontban egyesíti a különböző fel fogásokat. A történet cselekménye és a narratíva, illetőleg az eszmei mondanivaló összekapcsolódik. Az eszmei nézőpontok és az emberi magatartásformák sokfélesége egyetlen központi eszmében összpontosul, s – mintegy írói erkölcsi hitvallásként – mutat határozott irányt az ember, az olvasó számára. És persze nem véletlen, hogy a közösséget végső soron az isteni gondviselésbe vetett hit, az isteni törvényeknek való engedelmeskedés – az a meggyőződésé válni akaró reménység, hogy az egyéni életnek konkrét, rá szabott célja van a földi létben – teremti meg. Hiszen így a nézőpontok, az eszmei horizontok találkozási pontja

¹¹ *Elvész a nyom*, 117.

¹² *Elvész a nyom*, 351.

¹³ A Wass Albert-recepció túlpolitizáltsága egyszeriben meddő vitának bizonyul, ha az olvasó megismerkedik az író olyan regényeivel, mint az *Elvész a nyom* vagy *A fúntineli boszorkány*, hiszen e művek éppen a népek békés egymás mellett éléséről, a vallási türelemről, a szeretet és hit egyesítő erejéről szólnak – így önmaguk cáfolják az antiszemitizmus és fasizmus vádjait. „Érthetetlen és sértő az antiszemitizmus vádja is egy olyan íróval – az *Elvész a nyom*, *Az Antikrisztus és a pásztorok*, a *Tavak könyve*, az *Erdők könyve* és a többi szerzőjével – szemben, akinek minden szava cáfolja az alaptalan rágalmakat. Akinek *A fúntineli boszorkány* című trilógiájáról még annak a népnek az értelmiségi tagjai is elismerően nyilatkoztak, amelynek vezetői egykor – mára tudjuk, hogy jogtalanul – halálra ítélték. Akinek hitvallása volt az Isten keresése és szeretete, s hirdetése a békének és emberségnek.” (*Balázs Tibor*: Wass Albert kanonizációjának kérdése – avagy az egységes nemzettudat felélesztése, *Polisz*, 113(2008), 73.)

maga a kereszténység, az emberiséget emberséges közösséggé formálni vágyó krisztusi elv. Maga az elveszni látszó nyom. A fény, melyet minden embernek hordoznia kell. A regény záró sorai ezt a gondolatot erősítik: „Aztán ő is kilépett az ajtón a többi után s a hideg fekete éjszaka elnyelte nyomban.”¹⁴ Ám a hat ember szívében remélhetőleg fáklya ég, hogy másoknak is megvilágítsa az utat.

A regény zárata mintegy megismétlődése a kezdetnek. A hat ember együtt utazik a pappal a vonaton, amikor szerencsétlenség történik: a szerelvény kisiklik. Csupán egyetlen halott van: az öreg pap. S azzal, hogy a hat ember újra együtt van, ismét megtörtént a csoda, s a történet szereplői rátalálnak az elveszett nyomra.¹⁵ És a pap, halála pillanatában, akárcsak az öreg halász, Hiribi, bizonyosan tudja, hogy van Isten. Nem véletlen, hogy amikor egy újságíró megkérdezi, hogy mi a halott neve, a lengyel festő – aki maga is „megtér”, hinni kezd a csodában a történetek hatására –, így válaszol: „Hiribi!... Ez volt a neve, Hiribi!”

A szöveg befejezésében vannak üres helyek: nem tudjuk, hogy a hat szereplő végül elutazik-e Amerikába, vagy marad Európában. Mindkét választásban vannak azonban biztató lehetőségek. Ha Amerika a céljuk, úgy tűnik, megértették, hogy idegenben, jobb körülmények között és kedvezőbb lehetőségek mellett össze kell fogniuk a közös, új Európáért. Ha ellenben maradnak, akkor még nagyobb elszántságról tanúskodnak, mert úgy közvetlenül a romokon kell új életet teremteniük. A választás nem könnyű, mindenki bizonyára tapasztalatai, életfelfogása szerint döntene hasonló helyzetben. A szöveg tehát úgy ad választ erkölcsi kérdésekre, hogy közben bizonyos – igen jelentős – kérdésekben meghagyja az olvasónak a szabad gondolkodás lehetőségét.

A regényzárlat szinte kicsinyítő tükre az egész regénynek, lejátszódik s megismétlődik benne minden, amit addig olvastunk. A vonat: vasszörnyeteg metafora a technika és a modern világ szörnyűségeire, a tomboló háború borzalmaira utal, ugyanakkor a maga ellentétéként felidézi egy boldogabb, ősbibb, természetközelibb világ képét is, ahol még megvolt, élő volt a nyom. A vonatbaleset azért történik, mert a mozdonyvezető be akarja hozni a lemaradást, a késést. Ez is a modern kor tünete: a rohanás, száguldás, az örült tempó, a világot a tengelyéből kifordító sebesség. A vonat kisiklása pedig a helyes útról való letérést, a nyom elvesztését is jelképezi.

Ahhoz azonban, hogy az ember végre újra megtalálja a nyomot, és ismét megtörténjen a csoda, nem elég a hit, meggyőződés kell. És szeretet, igazság. A szövegben a régi bölcsék alakját idéző, a hegyekben élő ősz öreg, a román Bács Traján mondja ki a regény egyik fő üzenetét, hogy csupán egy igazság van. Isten: az igazság, s ami nem igazság, az pusztulás. Az igazság pedig: élet. Milyen szépen rímel ez a vallomás a krisztusi szavakra: Én vagyok az út, az igazság és az élet.

Ez az emberiség legnagyobb csodája.

¹⁴ *Elvész a nyom*, 365.

¹⁵ A csoda mivoltot erősíti az elbeszélői szólam, az a megállapítás, mely szerint: „A katasztrófa méreteihez viszonyítva meglepően kevés sérülés történt és halott csak egy volt.” (*Elvész a nyom*, 363.)

KATONA KÁLMÁN

Versek

Negotium gestum

(Cs. É.-nak)

Kopott kőlapmagány. Rideg folyosóra
ajtószárny leng. Bírói talár.
Mit keres két irat közt egy rózsza,
s ablakiüvegen túl a júniusi táj?

Izzó égből záporozó szikrák
lobbantják a várost, hogy sárga
kövei mind a délutánt ragyogják.
Pasztell zöld fények dőlnek a Dunába.

Esztergomhoz bújít így nyolcvanban a nyár,
napsugárszagú volt bőrünk mindenütt.

Az est vázában vérző virágokra száll –
Vad társ a múlt. Köszöntsd, ha arcon üt.

Akár a nyárfa

Akár a nyárfa égbe tör
gótikus torony
acéltemplom palástja ring
máglya-torlaszon.

De vártam ezt a hajnali
visszaszámolást
az álmok füstje átölel
hóféhér palást.

Vizekre hordja szét a csönd
kék darbjait
aranymadár pihéje leng
lobban és vakít.

Fényévek ívén lényegül
lassu büszke csók
beléhatolnak végtelen
vágymdimenziók.

Csillagködök pulzárok és
legbelül ha van
a lényeg akkor is hüvös
és boldogtalan.

De vártam ezt de hívtam ezt
mániás madár
hiába cikkan ég felé
megvárja lent a sár.

Virágének

Gyerekkorom kertjét vadpetúniák
piros-fehér-lila örvénye tépte.
Szép szegfűk szélén tarka mák
lapult s fréziák hulltak a fénybe.

Gyerekkori erdők nyugalma szállt
szellőrózsákra felhők árnya lobbant.
Csalánok nyelvétől kéjelgett a táj
földutak hosszán zihált sárga porban.

Leánderek hajlongtak köedényben
lengett hűvös daturák harangja.
S míg fénye fészkelte a jázminszövényen
fülelt a hold mesélő égi hangra.

Ma éppen őzet

Ma éppen őzet öltem
szelíd alkalmi gyilkos
behorpadt a motorháztetőm
szétszakadt a hűtőrácskeret.

Rángott még pár pillanatig s közben
füvet öklendett az útra.

Mostantól éjszakánként
simogatásomért koldul nyákos
orrával kezemet bökdösi –

könnyű a vadászoknak
s akik naponta ölnek őket
mindig nyugodtan alszanak.

SZATMÁRI EMÍLIA

Koncz Sándor, az igehirdető

Dr. Koncz Sándort mint igehirdetőt szeretném bemutatni. Ha végignézzük életrajzi vázlatát, láthatjuk, hogy 1932-től 1983-ig jó néhány gyülekezetben szolgált és kiszámíthatjuk azt is, mily sokszor végezte Isten Igéje hirdetésének áldott munkáját.¹

1931-ben iratkozott be a Sárospataki Református Teológiára. Tanulmányi éveit alatt ösztöndíjas is volt Bázelen (1932-1933), Glasgow-ban (1936-1937) majd Berlinben (1937-1938). 1936-38 között segédlelkészként szolgált előbb a Diósgyőr-vasgyári református gyülekezetben, majd Budapesten. 1938-tól 1942-ig konventi missziói lelkész; 1941-től többször is behívták katonai-, tábori kórházi-, tábori lelkései szolgálatra. 1942-44 között Marosvásárhelyen volt intézeti lelkész.² Egyházpolitikai tevékenysége miatt 1952-ben „hátrátételt szenvedett”, Alsóvadászban a gyülekezet lelképásztoraiként hirdette tovább az Igét, 1965 közepéig, ám más-
hol nem taníthatott és nem publikálhatott. Pályáját a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában folytathatta, Sárospatakon. Ezután is, élete végéig szívesen vállalt helyettesítő lelkései szolgálatokat, főleg a Zempléni Egyházmegyében.

Szeretett prédikálni, másokat megszólítani. Felelősen tolmácsolta és magyarázta Isten kijelentését és hirdette örömmüzenetét. Az igehirdetés szolgálatát a modern teológiai tudományos ismeretek, alapos és széles műveltség birtokában végezte. Erről kapunk képet *Az igehirdetés és az illusztráció* című tanulmányából.³ Ezt az írást értelmezem és néhány helyen kiegészítem jelen dolgozatom első részében; majd példázatokkal illusztrált igehirdetéseit elemzem. Precíz, pontos, gondos ember lévén számos igehirdetésének kézírata fennmaradt; ezek vasárnapi istentiszteletekre készített prédikációk és kauzális (keresztelési, esketési, temetési prédikációi) igehirdetések. Ezek közül, a *Példázatok Isten országáról* című igehirdetés sorozatot választottam dolgozatomhoz, melynek egyes darabjai 1952. szeptember 14 és október 12 között, vasárnap délelőtti és délutáni istentiszteleteken hangoztak el az alsóvadászi gyülekezetben. Külön érdekesség, hogy rátaláltam egy olyan prédikációjára, amelynek témája maga az igehirdetés.⁴

¹ E tanulmány szerzője, Szatmári Emília történelem szakos gimnáziumi tanár, református teológus, Sárospataki Református Kollégium (SRK) Gimnáziuma; Ph.D. hallgató a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. E-mail: szatmari.emilia@freemail.hu. Dr. Koncz Sándor (1913-1983) tábori lelkész, egyetemi magántanár, sárospataki teológiai tanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros életének áttekintését lásd: *Dr. Koncz Gábor* (szerk.) [2000]: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Gépirat, 51 old. (Készült az írásos életmű válogatott kiadásának előkészítése-ként, az Alapítvány a Magyarországi Németajkú Gyülekezetért, Protestáns Fórum támogatásával). Megtalálható: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár.

² Magyar Királyi Csaba Királyfi Honvéd Gyorsfégyveremi Hadapród Iskola.

³ Elhangzott Miskolcon, a Tiszáninneni Református Egyházkerület (TIREK) Tanulmányi Bizottságának értekezletén, 1958. január 14-én. A gépirat megtalálható: Sárospataki Református Kollégium, Levéltár An. 5743, megjelent: *Dienes Dénes* (szerk.) [1995]: Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetése. Sárospatak, SRK, 55-62.

⁴ Jelen kötetünk *Koncz Sándor: Példázatok* című írásának első részeként közli a hivatkozott prédikációt. (*A Szerk.*)

Tanulmány az igehirdetésről

Először Koncz Sándor hivatkozott előadásának elemzésével tekintsünk be igehirdetői műhelyébe! A téma megjelölésében rögtön meghatározza az igehirdetés és az illusztráció egymáshoz való viszonyát: az utóbbit a prédikáció szolgáló leányának nevezi. A szerző először az igehirdetés kifejezést értelmezi. Ennek két részét különíti el egymástól – ahogyan jól kifejezi a magyar elnevezés is – az Igét és annak hirdetését.

Az Ige – ahogy írja – nem maga a Biblia. Szó szerinti értelemben véve a kijelentés sem azonos a bibliai szöveggel. Az Ige Krisztus. A Bibliában pedig az evangélium az igehirdetés jogos üzenete. Igaz, hogy tágabb értelemben a Biblia tartalma azonos a keresztyénség tartalmával, de az még inkább igaz, hogy az Ige, a kijelentés, a Krisztussá lett evangélium. Az evangélium üdvtörténeti eseményekben jelentkezik. Az evangélium formája ezért lehet törvény, ítélet is. De nem maguk az események, hanem a belőlük szóló üzenet az Ige.

Az igehirdetés az Ige üzenetének megszólaltatása, tehát a mindig és újra élővé váló evangélium. A klasszikus meghatározás szerint: az igehirdetés explikáció és applikáció. Az igehirdetést az teszi lehetővé, hogy Isten szól hozzánk a textusban. Isten a textusban – ez az explikáció. Beszél hozzánk – ez az applikáció. Az explikáció mindig a kánonná lett Bibliára mutat. Az applikáció pedig – az emberre mutatva – Isten Igéjének az aktualizálását jelenti. Az igehirdetésben tehát applikálódik az explikáció. Az explikációban pedig magva szerint benne van az applikáció. A kettő együtt az egyház mai kereteiben megszólaló, modernné váló ősi, azaz örök evangélium. Fontos szempont, hogy a lelkipásztor nem azért prédikál, mert modern, vagy mert modern akar lenni. Azért van a szószéken, mert az örök Isten bízta meg azzal, hogy ma is prédikáljon. Azért szólítja meg Isten, hogy ő is megszólítson másokat. Vagy pedig, hogy a hasonlóan megszólítottakat építse.

A prédikáció nem egyszerű biblicizmus. Nem is csupán bibliaismeret. Még kevésbé hitbéli ortodoxia. Az igehirdetés – az explikáció és applikáció egységében – teológiailag teljesen kötött; mégpedig az egyházi hitvallások megszövegezésében és a Biblia textusához kötött. Ugyanakkor a Szentlélek munkájának áldásában teljesen szabad. A szabad terminus itt a textus tiszteletreméltó ódonosságával szemben az Igének az ódon tiszteletre vigyázó felelős újszerűségét jelenti. Az igehirdetés tehát Isten kijelentésének megjelenítése, jelenvalóvá tétele.

Az igehirdetés munkája az örökkévalóság önmagával azonos egységében folyik. Ezt úgy kell érteni, hogy az örökkévalóság a földi egyház és a mennyei gyülekezet egysége. Úgy is igaz ez a tétel, hogy az örökkévalóság a földön élő keresztyén felekezetek hitben látott és elfogadott egysége a mennyei Jeruzsálemmel, ami már most is valóság. Mivel bibliai, teológiai, hitvallásos ismereteink alapján a hit is valóság, a reménylett dolgok valósága, a prédikáció mindig abban a valóságban hangzik, ami örök. Az Igéről, az igehirdetésről és az egyházzal szóló teológiai munkáknak az ad értelmet, hogy az explikáció és az applikáció révén újra és újra felfedezik és lehetségessé teszik az igehirdetést. Isten Igéjének jelenvalóvá tétele a „mai különböző színű” teológiai fáradozás érverése.

Az explikációban számos exegeta dolgozik. A munka többnyire abban a teológiai érdemlegességben folyik, amit *Barth Károly* mutat fel irányt adóan. Barth exegéziséről, annak céljáról, elveiről nem esik szó Koncz Sándor dolgozatában. Mivel azonban a református igehirdető munkája nem képzelhető el exegézis nélkül, ezért álljon itt röviden összefoglalva

Barth felfogása e kérdésben. Annál is inkább, mert Koncz Sándor képviselte és gyakorolta is a teológiai exegézisről kialakított és kidolgozott barthi értelmezést.

Karl Barth *Római levél* kommentárjában a 19. századi historizmussal szemben azt állítja, hogy a történet önmagában nem képezi a hit alapját, történetkritikai módszerrel nem lehet megismerni a teljes igazságot. Az igazi megértés akkor kezdődik, amikor az Ige tartalmát keressük. Ez a tartalom pedig az, hogy Isten az ember felé fordul Jézus Krisztusban. A Biblia középpontjában Jézus Krisztus áll, Isten Őáltala jelentette ki magát az embernek. Ez a legdöntőbb esemény a történelemben. Jézus Krisztus személyének megismerése egyedül a Szentlélek által felébresztett hitben lehetséges.

Barth szerint az igazi megértés akkor kezdődik, amikor az Ige tárgyát, azaz az isteni kijelentésről szóló bizonyosságot keressük. Ez a teológiai exegézis, melyet így határoz meg: „a teológiai exegézis olyan exegézis, mely egy meghatározott feltétel mellett történik; először: az Ó- és Újszövetség olvasója arra emlékszik, hogy az egyház ebben a könyvben mostanig Isten Igéjét hallotta; másodsor: az olvasó vagy a kutató abban a várakozásban olvassa a könyvet, hogy itt saját kora számára újból Isten Igéjét hallja.”⁵ Az exegeta a Biblia szövegéhez nem semleges kutatóként, minden előfeltevés, minden előzetes koncepció nélkül közeledik, hanem az egyházban Istentől vett hite alapján. A teológiai exegézis szerinte olyan történeti-grammatikai feladat, mint bármely más szövegmagyarázat azzal a különbséggel, hogy a teológiai exegeta nem közeledhet a maga filozófiai világnézetével a szöveghez, hanem azzal a várakozással és meggyőződéssel, hogy ez a szöveg a kijelentés bizonyossága.

Barth tehát két dolgot állít az exegeta elé. Először azt, hogy a szöveget nem csupán történeti távolságból kell vizsgálni, hanem meg kell keresni a szöveg mindenkori üzenetét. Másodsor pedig azt, hogy nem állítólagos semlegességgel, minden előzetes felfogás nélkül kell a szöveghez közeledni, hanem az egyházatyák és reformátorok példája szerint kell olvasni és magyarázni az Írást, azaz respektálva annak igényét, tehát azzal a figyelemmel és várakozással olvasva, hogy az a kijelentés könyveként szól.⁶ Barth exegetikai irányelvei új utat nyitottak az írásmagyarázat történetében. Krisztocentrikus írásmagyarázatát Koncz Sándor is magáévá tette, sok más protestáns írásmagyarázóval, teológussal egyetemben.

Az igehirdetéssel és az illusztrációval foglalkozó tanulmányt Koncz az applikációról kifejtett gondolataival folytatja. Az applikációban, tehát az alkalmazásban Isten iránti hálára indító és nem egyszer emberi csodálatra méltó életműveket állít az olvasó elé. *Brunner* életté vált kapcsolópont elméletét, valamint *Bultmannnak* azt a fáradozását említi elsőként, hogy egzisztenciálisan legyen megragadható az Ige. *Albert Schweitzer* életének monumentalitása abban szolgálja az applikációt, mely látható erkölcsi döntésekben és gyakorlatilag megélt életműködésében nyilvánvaló. *Lüthi* a Konczhoz legközelebb álló eklekticizmust gyakorolta, mely az ökumenikus teológia és gyakorlati élet, továbbá az „átölthető szellemvilág” elemeiből válogatja össze azokat a formákat, melyekben megközelíthető módon „legmaibban” szólalhat meg az üzenet. *Niebur* a civilizáció „megbolydult ingatagságában” az értékkel való

⁵ Barth, Karl: Credo. Die Hauptprobleme der Dogmatik dargestellt im Anschluss an das Apostolische Glaubensbekenntnis. München, 1935. 153.

⁶ Lásd erről: Karl Barth hermeneutikai alapelvei és az erdélyi írásmagyarázat megújítása. In: *Geréb Zsolt*: Újszövetségi tanulmányok (1969-2004). Partium Kiadó, 2005. 281-285.

kulturális elemek között nagy harcot folytat az evangélium aktualitása érdekében. Aztán *Heim* modernségére emlékeztet. Heim volt ugyanis az, aki a matematikától az orvostudományon át annyi mindent bevont a teológiai eszmélkedés imponáló arzenáljába. Ennek a teológiai fáradozásnak az eredménye az a szintézis, amit úgy fejezhetünk ki, hogy az üdvtörténeti jellegű igehirdetés korát éljük. E században ennek a teológiai gondolkodásnak legjelentősebb képviselői *Oscar Cullmann* és *Ethelbert Stauffer* voltak. Mindezekben applikációként talán az a legfontosabb elem, hogy a teológiával együtt az igehirdetés az emberi rendeltetést kívánja tudatosítani. A tudatosítás két formában, de egységben történik. Az egyik forma az a gyötrő és felszabadító kérdés, hogy az ember üdvözülni-e? A másik az a felelős állapot, hogy a földi életben találja meg helyét, szolgálatát, munkakörét Isten dicsőségére. Miben lehet legjobban tudatosítani az emberi rendeltetést ma? – teszi fel a kérdést a szerző. Talán abban, amit *Mackay* szolgai formának nevez. Ismeretes, hogy a Református Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa eszmélkedésének középpontjában ma a szolgai forma teológiai valósága áll.

A dolgozat második részében az illusztráció kérdéskörét elemzi Koncz. Megállapítja, hogy ha az Ige és annak hirdetése ilyen nagyméretű teológiai fáradozást mutat, az illusztráció kérdését helyesen ezekbe a nagy méretekre kell beállítani.

Elsőként az Ige mai testet öltésének problémáiról gondolkodik. Hiszen az illusztráció összefügg azzal, hogy az igehirdetésben ma kell, hogy testet öltjön az Ige. Az illusztrációban tehát nem „kegyes vagy kegyetlen történetekről” van szó. Nem is csak arról, hogy a Biblia igazságait a Biblia történeteivel kellene illusztrálni. De szó van mindarról, ami az Ige iránti érdeklődést felkelti és fokozza. Az illusztráció arra is hivatott, hogy az Ige igazságának megtartását megvalósítsa és elmélyítse. Tehát a hit valóságát, mennyei reménységeink tartalmát e világi elkötelezettségeinkben testesíti meg. Az applikációban szóhoz jutó illusztrációnál természetesen arról is szó van, amit Soltész Elemér úgy fejezett ki: a hit nem lehet mentsége a tudatlanságnak.

Az Evangélikus Világszövetség minneapolisai gyűlésének tételei világosan figyelmeztetnek két veszélyre. Az egyik a tradicionális tételekben való megmerevedésről szól. A másik pedig arról, hogy az üdvözítő evangélium nem cserélhető fel valami modern világnézettel. E a két tétel alkalmazható és alkalmazandó az illusztrációval kapcsolatos tematikára is. Alkalmazásként azt mondhatjuk: valamennyi bibliai és hitvallásos kifejezés közül – mennyiségileg – el kell hagyni minden idejét múltat. Ragaszkodni kell viszont bibliai és hitvallásos mondanivalónk valamennyi minőségéhez. Figyelmeztet, hogy az illusztráció problémája nem valami apróság vagy elhanyagolható kérdés lenne; hiszen az Ige napi testet öltésének a problémája. Mindebből következik az is, hogy az illusztráció nem szellemi, még kevésbé érzelmi kérdés. Az illusztráció olyan teológiai probléma, mely nagyjából azt jelenti, hogy a textus ugyanúgy legyen érvényes mai életünk szemléleti formájában, mint ahogyan érvényes volt kora szemléleti formáiban.

Világos, hogy a prédikációnak nem az a célja, ami a kultúratudományoké, hogy ti. minden mindenáron érthető legyen az értelem számára. De a hit értelmében a prédikáció sem lehet más, mint érthető beszéd. Ehhez pedig az kell, hogy a prédikációnak legyen rendje, azaz logikája, bevezetése, felosztása, ágaztatása, célja, befejezése. (De ne úgy legyen befe-

jezése, hogy az igehirdető már régen befejezte, csak még a végét nem találja.) Szükséges az is, hogy a Biblia magyarázása abban a viszonylatban is legyen „érthető”, amit rendeltetése abban jelöl ki, hogy Isten dolgait kutatjuk, és a körül sáfárkodunk.

A fentiek értelmében tehát az illusztráció átöleli az ember egész felfogható és megragadható világát. Szellemi termékek és emberi élmények, történeti emlékek és az egyéni múlt kincsei, a jövő elképzelései és a tudomány máig elért eredményei, a legegyszerűbb napi dolgok és a legfenségebb lelki alkotások, az ihletek sugallata és az egyszerű élet minden tartalma – kivéve a bármilyen szempontból botránkoztatót, útszélit és közönségest – szolgáló leányul szegődhet az illusztrációban, a textus applikálásában, azaz abban, hogy hogyan hiszünk, éljük, valósítjuk meg a kijelentést ma.

A szerző az illusztráció veszélyeire hívja fel a figyelmet következőkben. Mert veszély, mégpedig nagy veszély, ha megmarad az illusztráció és nem marad meg az Ige. Arról nem is beszélve, hogy sokszor illusztráció nélkül sem marad meg semmi. Nem az ilyen veszélyekről akart itt szólni. Az igazi veszély az antropocentrikus szemlélet. Ez azt jelenti, hogy az illusztráció sokszor úgy tűnik fel, mintha a prédikáció az ember művészi, szellemi, lelki, mindennapi alkatának akarna megfelelni, és nem Istennek és nem az Igének. Megfogalmazható ez úgy is, hogy az illusztráció legegységesebb veszélye az ún. vallásos öntudat ápolása, ami el-lentétben áll a prédikáció elemi céljával, ami a hit ébresztése és növelése.

Az antropocentrikus szemléletben az a veszély, hogy az egész Írást a *theologiai naturalis* vonalára csúsztassa át és az általános kijelentést fontosabbnak tartsa, mint a különös kijelentést. Az illusztráció feltételezheti, mintha az általános kijelentést öncélúnak tartanánk, valami különálló „nagyságnak”, vagy legjobb esetben a különös kijelentéssel együttfutónak. Pedig a helyes teológiai szemlélet az, hogy az általános kijelentést legfeljebb a különös kijelentést szolgáló, gondviselő keretének tarthatjuk. Ezt a veszélyt úgy lehet elkerülni, vagy legalább minimalizálni, ha az igehirdető mindig gondol az *analogia entis* és az *analogia fidei* problémájára. Nevezetesen arra, hogy a természeti világ dolgai nem lényegszerűen, hanem csak hasonlatszerűen felelnek meg a természetfeletti világ dolgainak.

Az illusztrációban figyelni kell továbbá a helyes „szekularizálásra”. Arra, ahogy a Biblia példázatokban beszél, amit képes beszédben, allegóriában, hasonlatban, költői beszédben, az emberi logika rendjében, kora természettudományában, földrajzában, folklórában élénk állít. Minden arra való, hogy Isten titkokat leplezzen le, hogy kijelentsen. Ezáltal vonja be az embert a kijelentés ható és élő világába. Amíg a Bibliában minden közvetlen kijelentés, addig az igehirdetőnek az illusztrációs beszéd közvetítésével kell minél közelebb jutni a közvetlenhez. Maga a beszéd, a stílus is illusztráció. Nem kell külön történet, elbeszélés, allegória közvetlenül ahhoz, hogy illusztráljunk. A nyelv a maga sajátos szemléletes formáiban és eszközeivel is alkalmas képszerű kiábrázolásra, megjelenítésre.

Az illusztrációban szó van arról, hogy amennyire csak erre Isten képességet és módot ad, törekedni kell szellemileg átölelni az egész világot. Az emberek figyelmét rabul lehet ejteni. Gondolatvilágukat le lehet foglalni. De ennél többről is szó van. Arról, hogy a fejlődő tudományban és történelemben a teremtés dolgai lepleződnek le, titkok válnak nyilvánvalókká, s ezeknek a titkoknak a kibomlása nem kicsinyíti, sőt „nagyítja” Istent, s ezzel együtt a kijelentés igazságát. Mindebben az a legfontosabb, hogy az igehirdető életével és beszédével

együtt az illusztráció nagyon széles mezejét is ölelje át a Szentlélek bizonyosságot tévő ereje. Ebben az esetben bizonyosan nem siklik át a *theologia naturalis* emberi – még ha vallásos is – öntudatot prédikáló álútjára. A legnagyobb illusztrálva beszélő *Spurgeon* volt. Nála az illusztráció mintha az ember érzés-, akarat- és gondolkodásvilágának a megközelítése volna. Ezzel a kevés kritikával együtt Koncz Sándor azt kívánja minden igehirdetőnek, hogy váljanak olyan illusztris illusztrátorokká, mint amilyen *Spurgeon* volt.

Végezetül röviden összefoglalva még egyszer elmondja, hogy a Biblia az élet könyve, amit az élet valamennyi múltbéli adatával, jelenbeli valóságával, jövőre vonatkozó elképzeléseivel illusztrálhatunk. Éspedig úgy, hogy valóban nagyok legyenek előttünk Isten nagyságos dolgai. A közönséggel kapcsolatos megszorításra azért kell ügyelni, mert ezek nem segítik elő, nem növesztik ezt a nagyságot.

Jézus prédikációs „módszerére”, arra hogy/ahogy példázatokban beszélt, szándékosan nem tér ki a tanulmány. Ugyanis Jézus még az *analógia fidei* alapján sem normatív ránk nézve úgy, mintha mi azt tehetnénk, amit a Megváltó tett. Legfeljebb szerényen tudomásul vehetjük, hogy a Megváltó is kereste az étellel, korával való összefüggéseket. Ez még inkább fokozza a mai igemagyarázók, igehirdetők ilyen kötelezettségeit.

Példázatos prédikációk

A lelkipásztor 1952 őszén igehirdetés-sorozatot készített és tartott Máté 13 alapján, amelyekben az Isten országáról szóló példázatokot vette sorra és magyarázta. Ennek során tíz prédikáció készült és hangzott el az alsóvadászi református templom szószékéről a következő címek alatt:

A példázat értelme – Mt 13, 10-17.

A példázat természete – Mt 13: 1-3a, 34-35.

Isten országa megalapítása az emberi szívben igehirdetéssel – Mt 13: 3b-9, 18-23.

Isten országa megalapítása a világban munkával – Mt 13: 24-30, 36-43.

Isten országa növekedése: kialakuló közösség – Mt 13, 31-32.

Isten országa növekedése: kiteljesedő hatalom – Mt 13, 33.

Isten országa kincs – Mt 13, 44.

Isten országa személyes érték – Mt 13, 45-46.

Isten országa az emberiségnek szóló üzenet – Mt 13, 47-50.

Isten országa üzenetének tanítása és értéke – Mt 13, 51-52.

Az egyik igehirdetésben magáról az igehirdetésről, az igehallgatásról, be nem fogadásról és befogadásról, az igehallgatókról, valamint az igehirdetés lehetőségéről és céljáról beszélt.

Koncz Sándornak az igehirdetéssel kapcsolatos elveiről, gondolatairól átfogó, alapos, beharó képet kapunk saját, fent ismertetett tanulmányából. Mind az ún. „műhelymunkáról”, az exegézisről, a Szentlélek által való lelki ráhangolódás elengedhetetlen szakaszáról, az igehirdető felkészüléséről; mind pedig Isten üzenetének továbbításáról, vagyis a szószékről elhangzó igehirdetésről. Most a református igehallgató/olvasó szempontjából mutatom be és jellemezzem a teológust mint igehirdetőt.

A református igehirdetés lényege szerint Krisztust hirdeti. Az igehirdetésnek nem egyszerűen sajátos vonása, hanem magja, legfőbb jellemzője a krisztocentrikusság: Krisztus hir-

detése. Krisztus személye és megváltói munkája adja az értelmét mind az igehirdetésnek, mind a gyülekezet életének. Ezt a lényegi tevékenységet a textusszerűség és az időszzerűség speciális jellemzői által végzi.

A textusszerűség az igehirdetés tartalmát és formáját a forrás, az Ige alapján határozza meg, vagyis az csak a konkrét Ige uralma alatt szólalhat meg. Az időszzerűség – szűkebb és konkrétabb értelemben a gyülekezetszerűség – pedig a prédikáció tartalmát és formáját a kontextus, azaz a célja alapján határozza meg: egy bizonyos helyen, időben, helyzetben történik az igehirdetés.⁷

Ezek alapján vizsgálva Koncz Sándor igehirdetését az igehirdető nem magát prédikálja, nem emberi eszméket, vallásos ideákat, morális tanításokat, hanem az evangéliumot hirdeti. Koncz Sándor nem prédikált a Szentírás egyetlen perikópájáról vagy verséről sem Krisztus nélkül. Nem elégszik meg általában a Krisztusról szóló beszéddel, hanem halálát és feltámadását hirdeti, így mint Megváltóról, mint személyes Megváltójáról tesz bizonyosságot. Szava nem hiteltelen, sugárzik belőle, hogy az igehirdető *en Christo* él. Hiszen a Krisztus-hirdetés az igehirdetőtől egész életét igényli és követeli. A Krisztust hirdető prédikáció *sui generis* vonása, hogy maga Isten szólal meg benne. Ez pedig már minden emberi erőfeszítés vége, ez a kegyelem munkája.

Tudjuk, a református igehirdetés – írásmagyarázat. Ez azonban nem az Írás egészének, hanem az Írás konkrét helyének magyarázatát jelenti. Azt jelenti, hogy úgy hirdeti Krisztust, hogy a textust magyarázza. Koncz Sándor prédikációiban nem egy-egy témát fejt ki, nem érzéseit vagy szubjektív gondolatait fogalmazza meg, hanem ragaszkodik az Igéhez. Az igehirdetés nála – helyesen – nem pusztán a textus megismétlése, vagy más szavakkal, kibővítve való újra elmondása, hanem a megértett üzenetet hirdeti. Ugyanakkor prédikációi tükrözik a textus jellegét, hangvételét, képrendszerét. Igehirdetésének logikai íve van, ugyanakkor minden pontján élő kapcsolatban van a textussal.

Az igehirdetés másik karakterisztikus vonása az időszzerűség/gyülekezetszerűség. Prédikációinak tartalmát és formáját mindenképpen meghatározta a gyülekezet. Az örök Ige a konkrét időben, konkrét helyzetben és a hallgatóság nyelvén szólalt meg. Koncz Sándor prédikációit olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy ismerte és szerette gyülekezetét. Ez úgy lehetséges, ha a lelkipásztor Isten szemszögéből, a hit látásával szemléli a reá bízottakat. Stílusa egyszerű és közvetlen. Érthetően fogalmaz, jól ismert, világos képeket használ. A képekben való gazdagság végig ébren tartja a figyelmet. Még olvasva is élők igehirdetései. Textusszerűnek és időszzerűnek lenni – teológiai terminussal élve – nem más, mint a textust explicálni és aplikálni. Láthattuk, hogy Koncz Sándor elméletileg és a gyakorlatban tökéletesen szem előtt tartotta a református igehirdetésnek e sajátos két jegyét és jellemzőjét. A prédikáció más jellemvonásairól is lehet beszélni: biblikusságáról, hitvallósságáról, személyes jellegéről, bár végső soron ezek besorolhatók a fentiekbe, a textusszerűségbe és gyülekezetszerűségbe.

Egyéb gyakorlati vonatkozásokban, a megszólalás jellemzői között szólni kell még az érthetőségről. Kortárs fültanúk erősítették meg abban a hipotézisemben, hogy Koncz Sándor jó kommunikációs készségekkel és képességekkel rendelkezett, ennél fogva jó prédikátor

⁷ Kádár Ferenc: A református igehirdetés lényege és legfőbb jellemzői. = Sárospataki Füzetek 2001. 1. 5-30.

volt. Képei a világ legkülönbébb területéről valók, jó kiabrázoló és jól érthető. Tájékozottsága, olvasottsága, műveltsége révén a tudományok legújabb kijelentéseitől kezdve a politikai napi jellemzőkön, eseményeken keresztül, a magyar vagy a világirodalom gyöngyszemein át mindennel illusztrált. Nyelvezete választékos, igényes, de egyszerű, világos, jól érthető. Nem keres olcsó népszerűséget, nem fogalmaz pongyolán, kerüli a szent profanizálását, a vulgáris beszédet.

Összefoglalva: Koncz Sándor igehirdetési krisztocentrikusak, textusszerűek és gyűlekezőszerűek. Így a homiletika mai kritériumai szerint is megállnak. Igaz, Isten Igéjét akkor is, ma is, ezután is csak a Szentlélek által lehet – helyesen – hirdetni. Ő az, aki ajándékozza azt a csodát, hogy Isten szól hozzánk, és mi hallhatjuk, érthetjük és követhetjük Őt.

Koncz Sándor szolgálatait által sokan részesülhettek ebben a kegyelemben. Sajnálom, hogy én már nem hallhattam szószékről Igét hirdetni. Prédikációi olvasva is élők, élményteliek. Örülök, hogy e dolgozat kapcsán megismerhettem ezek egy részét. Isten áldja meg a prédikátor emlékét!

Mezey István rajza

KONCZ SÁNDOR

Példázatok

A Széphalom 14. számában, dr. Koncz Sándor (1913-1983) szellemi hagyatékából a tábori lelkészi korszak egyik különösen fontos összefoglalóját közöltük: „Harcéri lelkigondozás. Készült 1944 nyarán”. A 15. és a 17. kötetekben a teológus munkásságából jelentettünk meg szemelvényeket: „A Zsinati Tanítás hasznosítása a gyülekezetben. Készült 1967 szeptemberében”, valamint „A nők lelkészi szolgálatáról. (1979)”. A 16. kötetben adtuk közre közegyházi küzdelmeinek kiemelkedő dokumentumait: „Memorandum 1956 (Alsóvadász, 1956. VIII. 31.)”. A hivatkozott közlemények bevezetőiben és lábjegyzeteiben életrajzi adatokat is közöltünk. E mostani számunkban az igehirdetőt idézzük meg. Az érdeklődők figyelmébe ajánljuk, hogy posztumusz írásából a Napút (www.napkut.hu) és a Zempléni Múzea (www.zemplenimuzsa.hu) folyóiratok is közöltek szemelvényeket.

Nagyhírű lelkész, lenyűgöző hatású prédikátor volt. 1951 és 1964 között nem publikálhatott, tehát számos kézírata fiókban maradt, ám ezt követően több igehirdetése is megjelent a Református Egyház című folyóiratban. Halála után dr. Dienes Dénes szerkesztésében jelent meg néhány prédikációja. Lásd: Dienes Dénes (szerk.) [1995]: Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetése. Sárospatak, SRK, 63 old. Dienes Dénes (szerk.) [1993]: ...miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékére. Alsóvadász, 75 old.

Elkészült a „Filippi levél gyülekezeti magyarázata” című, korábban a Református Egyház folyóiratban közölt sorozatának digitalizált változata. Szatmári Emilia Ph.D. hallgatónak köszönhetően folyamatban van a „Példázatok Isten országáról” című, Alsóvadászon 1952-ben elhangzott sorozatának digitalizálása. [Elhangoztak Alsóvadászon 1952. szeptember 14-én délelőtt, délután, szeptember 21-én délelőtt valamint október 12-én délután] Ebből közlünk most részleteket és felhívjuk az érdeklődők figyelmét arra, hogy Szatmári Emilia tanulmánya e számunkban jelenik meg. A mostani publikálást az is indokolja, hogy napjainkban sok a beszéd, de igen kevés az igényes szónoklat. Szempontokat, retorikát, az életből vett példázatok használatának módszereit különböző vallású egyháziak és világiak egyaránt tanulhatnak a sokoldalú prédikátortól.

Koncz Sándor már digitalizált munkái 2008 decemberétől a Magyar Kultúra Alapítvány honlapján is olvashatóak lesznek www.mka.hu. Az életmű gondozója tanácsokkal és anyagilag is szívesen segít a diszsertációs, szakdolgozati témát keresőknek, a szellemi hagyaték egy-egy részével foglalkozni akaróknak.

DR. KONCZ GÁBOR Ph.D. egyetemi magántanár (mka@mka.hu)

1. Isten országa megalapítása az emberi szívben – igehirdetéssel

Textus: Mt 13, 3b-9, 18-23.

1. Isten országának megalapítását Jézus két példázatban mondja el. Mindkettő a magvetéssel kapcsolatos. Mindkettőben a vetés képe szolgál az igazság megértésére. A magvetés és a hazai talaj ismerős az egyszerű ember előtt is. Jézus e két példázatban a napi, paraszti sorsot köti össze az örökkévalósággal. Mindkét példázatban arra a kérdésre kapunk feleletet: hol történik Isten országának megalapítása?

A kérdésre ezen példázat tanítása a következő: Isten országának megalapítása az emberi szívben történik. A szív az egész embert, személyiséget, az embert, mint önálló személyt jelen-

ti. Isten az ő országa megalapításánál számol az emberrel. Nem személytelenül, nem ember nélkül alapítja meg országát. Hiszen Krisztus isteni valóságában az emberhez, annak megváltására jött. Az ember a példázatban talaj és hallás. Jézus a talajismerethez köti az emberismeretet, illetve azzal szemlélteti emezt. Ez a példázat így nem is annyira a magvetőről szól, ahogyan általában emlegetni szokták, hanem a talajhoz hasonló emberről. Jézus tapasztalata a talajt a palesztinai tájban ismeri. Ez a táj nagy általánosságban nagy mezőkből is áll. A mezők szántóföldek. Ezek egy része mellett vezetnek el a nagy keleti utak. Valamint a földeket sok helyen átlós irányban átvágják a gyalogutak. Az utakat nem szokták felszántani, de a vetésnél rájuk is hullhat mag. Nem egy helyen a mezők sziklás dombokra futnak fel. A köves hely itt azt a jellegzetes palesztinai talajt jelenti, melynek vékony földrétege alatt ott van a szikla. Mielőtt a szántók a dombokon füves legelőbe mennének át, tövises bozót választja el a legelőfoltokat a szántódaraboktól.

A példázatban az 1-8 versek arról szólnak, hogy milyen a föld, amibe a mag kerül. A 18-23 versekben pedig hallásbeli különbséget fejez ki. Amilyen az ember hallása, úgy fogadja be a szíve az Igét. A példázat arról is szól, hogy Isten és az ember között feszültség van. Az ember nem egyszer ellenáll az Igének. S még ha enged is, akkor sem valósulhat meg benne Isten országa ezen a földön. Az engedésből és ellenállásból álló feszültség az igehirdetés hiábavalóságát és hasznát is kifejezi. A mag számára végeredményében kétfajta talaj van. Alkalmas és alkalmatlan. Az igehirdetés is az Ige vetése számára alkalmas és alkalmatlan embereknek szól.

2. a) Az alkalmatlan ember olyan, mint az útfél. Az utak nem csak forgalmasak, mert rajtuk zajlik az élet. Nem csak veszélyesek, mert a nagy keleti utak mellett rablók tanyáztak. Hanem kemények is. Az utat az eke nem érinti. Ezért áthatolhatatlan. Az útra, útszélre, útfélre eső mag nem hatolhat be a talajba. Az olyan embert jelenti ez, aki az igehirdetést érkeltelenséggel, szellemi tunyasággal fogadja. A közönyösöknél az Ige csak éppen a szív peremére esik. Annyira csak a szélére, hogy a szív nem is érzékeli. Nincs semmi földje. Nincs semmi, ami értelmileg, érzelmileg, gondolatilag az Igét körülvegye. Nem tud megfoganni, mert nincs kötőanyag. Mivel a mag nem mélyedhet bele az életbe, bármiféle gonosz madár, röpke divat, futó áramlat, napi esemény, pillanatnyi érdek azonnal elkapja. Az az ember, akinek szíve olyan, mint az útfél, belső ellenállást fejt ki az Igével szemben.

b) Van alkalmatlan ember, aki olyan, mint a sziklás talaj. Nem tiszta kő. Csupán köves. A felszínen van egy kis föld. A mag behull, de olyan sekély a tápláló talaj, hogy nem tud gyökeret eresztetni. A felszínes ember rajza ez, akinek „vallásossága” felületes, kegyessége megbízhatatlan. Hasznosnak tartja a keresztyénséget addig, amíg előnyt jelent. De ha jön a próba, az üldöztetés, a háborgatás, nem lehet rá számítani. Sőt, amikor hátránnyá válik a keresztyénség, megbotránkozik a hit igazságain, a Biblia tanításán. Fellázad az ellen, hogy Krisztus Isten, hogy Isten igazság, és hogy az üdvösség fontos kérdés. Az ilyen ember gyökértelen. Annyira megmorzsolta, „dörzsölte”, hogy mindenre, ezért semmire sem alkalmas. A keresztyénséget éppen úgy befogadja, mint adandó alkalommal annak ellenségét. Az ilyen ember az Ige névleges hallgatója, örömmel is fogadja, de úgy viselkedik, ahogyan a szél fű. Az ilyen embernek kívülről támasztott belső ellenállása van az igehirdetéssel szemben.

c) A harmadik fajta alkalmatlan ember a tövises talajhoz hasonlít. Sok tövis együtt bozót. A bozót megöli az Igét. Együtt nőnek, de amikor felnőnek, a tövis szúr és fojt. A szeny-

nyes, szúrós, dudvás ember képe ez. A talaj mással van elfoglalva. Haszontalansággal, durvasággal. A gonosz indulat, a rakoncátlan gondolat, habzsolás, uzsora, gazdagodási vágy együtt nő az emberrel, a gyermekkorban tanult imádsággal, a konfirmációkor hallott kátével, a mindenkor szóló igehirdetéssel, szóval azzal, amit az Ige tanít nekünk. Amikor megerősödik a világiasság ördöge, elhal a hit. Csak a tövis terem gyümölcsöt, de azt senki sem tudja élvezni. A világiasság mint nagy külső tény, s annak elszabadulása egyfelől vagyonthalmozása, másfelől rabszolgasága nyomorgatja, veszélyezteti, elpusztítja az életadó Igét. Itt a külső ellenállás teszi hasznavehetetlenné a prédikációt. Itt ezért hiábavaló az egyház tanítása.

3. De van termő szántó is. Az Ige befogadására alkalmas ember. Azért termő és alkalmas, mert a Szent Léleknek szántja, és az imádság öntözi. A termőföld lehet homokos, agyagos és humuszos, jó fekete föld. Az emberi szív is minél feketébbnek ismeri magát, annál alkalmasabb a bűnbánat felébredésére. Minden alkalmas szív elfogadja az Igét. Lényege az, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia, az én személyes Megváltóm. E hit nélkül nincs keresztyén hívő ember. Ez a hit mindenkinél egy és azonos kell, hogy legyen.

De úgy van ez, hogy ha egyforma is az időjárás minden termő talaj felett, a talaj belső képessége szerint mégis más-más mennyiségű termést hoz. A kegyelem egyformán hull minden alkalmas szívre, de nem minden szív egyformán alkalmas az Ige termésére. Az egyik gyengébben, a másik közepesen, a harmadik átlagon felül terem. Nem csak felülről adott kegyelem, de az Igét befogadó ember belülről adott képessége, tehetsége, talentuma is lényeges a hozam, a gyümölcstermés szempontjából. Minden alkalmas talaj a vetőmag többszörösét adja vissza. De ez a többszörös nem egyformán sok. Egyiknél kevesebb, másiknál több. Az Igével beoltott keresztyének között a termésben van a különbség. Száz, hatvan és harmincannyi.

Ahogy az alkalmatlan emberek három csoportját különbözteti meg a példázat, úgy az alkalmas embereknek is három csoportjával találkozunk. Jézus tehát a földműveléssel kapcsolatos talajismerete alapján hat átlagosztályba sorolja az embert. A három alkalmas csoport az emberiség története folyamán a mennyek országáról szóló igehirdetés bizonyásgtételére állandóan termel erkölcsi (iskolaalapítások, szeretetintézmények, szociális gondozás stb.) értékeket ebben a világban is.

4. A példázat arra is megtanít, hogy az Ige értéke alatt az emberek között különbség van. Csak abban vagyunk egyformák, hogy mindnyájan rászorulunk Isten kegyelmére, a Krisztusban adott váltságra, az üdvösségre. De egyebekben is különbözünk. Annál is inkább, mert sokszor ugyanegy ember az alkalmas és az alkalmatlan szív. És minden esetben a mi alkalmatos voltunk Istentől van. Isten az úton, ahol élünk, mozgunk, ahol lakodalmi és temetési menet halad el, Igét hirdet. Az útszélt elkeríti bennünk, hogy ne legyünk útszéliek, és a mag hiábavaló helyre ne essék bennünk. A sziklás talajt az imádság, a próba, a hála hajszál gyökereivel repesztí bennünk. Megpuhulunk, mert Isten felrigoríroz. A tövist Isten kigyomlálja, a bozótot kiirtja, s bűnös szívünket megáldja a kegyelem napsütésével és gyümölcseivel. Isten azt akarja, hogy több legyen bennünk a mélység, megbízhatóság és tisztaság. Isten azt akarja, hogy a sok különböző emberi szív mind alkalmas legyen az Ige befogadására, és talentuma szerint más-más mennyiségű termést hozó szolgálatra. Mert ez az igehirdetés haszna.

5. Isten minden helyen egyforma magot szór. A bűn nélküli második Ádámot. Az Ő eltemetett és feltámasztott Fiát. Ő az egyetlen jó mag. Aki elvetetett siralomra és felkelt viga-

lomra. Viaskodott a halállal és diadalt nyert. Jézus Krisztus az igehirdetés egyetlen tárgya. S ha a Róla szóló beszédben sok hiábavaló munka is akad, mint a földművelésben; ha sok is, ha nehéz is ez a munka, ha belőle sok kárba vész is, Isten Igéje mégis megsokszorozza önmagát.

A munka és a termés nincs összhangban az egyház életében, a tapasztalható gyülekezeti életben, de Isten mégis folytonosan végzi a magvetés munkáját. Vannak jól felszántott korok. 3-4 évvel ezelőtt a magyar református egyházi ébredés lelkes útja. Vannak jól felszántott területek. A keleti fiatal egyházak üdesége (sír a pusztá, mező szeretne lenni; Kagawa megtérítő munkája; a néger megtértek; Koreában a sátor-istentiszteletek, a ruhátlanság miatt ruhacsere az istentiszteletre). Most is azért szól az Ige, mert Isten sokszoros természettel akarja megalapítani országát benned. Tedd alkalmas talajjá szívedet!

2. A példázat természete

Textus: Mt 13: 1-3a, 34-35.

Isten segítségével az elkövetkező vasárnapokon a Mt 13-ban olvasható Isten országáról szóló példázatokat kívánom a gyülekezetnek magyarázni. A példázatok magyarázata előtt szükségesnek látszik ugyancsak a Mt 13 egyes versei alapján az, hogy két igehirdetésben általánosságban szóljak a példázatról. Délelőtt a példázat természete. Délután a példázat értelme. A példázat természete – világosabban: mi a példázat, közelebről: mi Jézus Krisztus példázata?

1. Jézus Krisztus beszéde Isten országáról. Jézus többet beszélt, mint ami fennmaradt. Két fajta beszéd. Az egyik az ünnepélyesebb. Ma szónoklatnak mondanánk. Vasárnapi, nagyünnepi. A Hegyi Beszéd. A másik a hétköznapi. Egyszerűbb. Mindennapi. Ma beszélgetésnek mondanánk. Ezek a példázatok. Kiknek? Az Isten országáról szóló beszéd példázatokban, a hétköznapi nyelven a sokaságnak és a tanítványoknak szól. Hogyan? Jézus kimegy a házból szerettei, a tanítványok köréből a sokasághoz, a tenger mellé, ahol az élet, a forgalom zajlik. A Tiberiás tánál történik ez.

Méltóságosan. Jézus a sokasággal, a sokaság között, de mégis előtt, elkülönülve, hajóba ülve. Egy a sokasággal, de attól lényeg szerint különbözik: Isten Fia. A példázat a sokaságnak szóló beszéd. Isten országáról, amit a sokaságtól lényeg szerint különböző Jézus Krisztus, Isten Fia tart. Beszéd a halandó embernek – az örökkévalóságról.

2. A példázat tanítás és tanulás együtt. Jézus tanít. Mi tanulunk. Ez egy folyamat. Egyszerre történik. De részekre bontva értjük.

3. A példázat a beszéd ablaka. Ez a tanítás módszere. Az ablakon át látunk. Bentről kintre: mi van az utcán. Kintről bentre: mi van bent. Azaz az életből, saját életünkben érteni a titkot és a titokból érteni az életet.

4. A példázat hasonlat. Szellemi vagy erkölcsi igazság magyarázata napi ténnyel. Természeti (pl. a konkoly és a búza együtt nő) vagy társadalmi (pl. a kereskedő gyöngyöket keres) történés. Ezek igazak. Megtörténtek vagy megtörténhetnek. Krisztus Isten országa egy-egy titkát a mindennapi életből vett hasonlattal teszi érthetővé, elfogadhatóvá, megtörténtté vagy történővé. Szemléltetés. Valamit úgy érteni meg, hogy az hasonlít ahhoz, amit már ismerünk. Szemléltetés, hogy a megértés könnyebb legyen. Művészi és szükséges forma. Krisztusról az utóbbin van a hangsúly. Az előbbi szép keret. A hasonlat néha ellentét, mert ez jobban kifejezi az igazságot.

A példázat a beszéd begyakorlása. Ez a tanulás módszere. Magunkba szívjuk. Korszerű. Jézus kora előtt így tanultattak a bölcsek, pl. Aesopus, a sétálva tanító nagyok. Jézus korában a zsidó rabbik és vándortanítók, akiknek utódaik az apostolok. De fontosabb: írásszerű. Az Ótestamentum sok helyen így tanít, mert életté kívánja tenni azt, amit tanít. Amit tanulunk, tudunk, értünk – azt éljük. A példázat titka életünk nyitja, reménysége, értéke.

5. A példázat a leleplezett titok. Azért van példázat, mert van titok. Mert Istennek van titka, ezért van Jézusnak példázata. A világ tele van titokkal. A mindennapi élet: szülő-, gyermekszerelem, szerelem, nap-, csillagrendszerek titka. Ha mindez: növény, ember, táplálkozás titok, mennyivel inkább Isten országa.

A példázat a rejtett dolog feltárása. A jelen összekötése az eljövendő világgal. Jézus Krisztus köt össze Isten országával. A leleplezett titok ez: a világ megy a jövő felé, mert Krisztus jön a világ felé. Az egész titkot nem értjük egyszerre. A titok egy-egy ránk vonatkozó részletét, egy-egy minket érintő vetületét magyarázza Jézus egy-egy példázatban. Ezt veszszük sorra Isten országáról a ránk köv[etkező] vasárnapokon.

3. A példázat értelme

Textus: Mt 13, 10-17.

A délelőtti istentiszteleten arról volt szó, hogy mi a példázat természete, mi a példázat? Most a példázat értelméről lesz szó, tehát arról, hogy mire való a példázat?

1. Az emberek osztályozására. Nem minden példázat erre való. De Jézus példázatai igen! E példázatok megmutatják, hogy milyen az evangélium sorsa a hallgatóság szívében. S így az emberek két csoportra oszlanak. Krisztus tanításának megértése osztályozza a világot. Az egyik csoport: Krisztus és Isten országa titkát nem értő sokaság. A másik: Isten országa titkát értő-élő tanítványsereg. A példázatokból 4 szól a sokaságnak, 3 külön a tanítványoknak. Nekünk mind a hét! Az első lehet bevezető példázat, a 2-7, 3-4, 5-6 megfelelnek egymásnak.

2. Milyen a sokaság?

a) Van szeme, de nem lát. Csak néz. Nincs látása. Vlaki [valaki] nézi a természetet, de nem veszi észre, hogy szép. Nézi gyermekeit, de nem látja meg, hogy gyönyörködjek bennük. Sok érdekesség bennünk és körülöttünk, de nincs látásunk ezeken túlra. Magunk elé bámulás, amikor semmit se látunk, csak meredünk. Üveges a szem, olyan mint az üveg-szem. Van, de nem lát. Látunk valakit, de nem akarjuk megismerni, mert az kellemetlen.

b) Van füle, de nem hall. Nem okvetlen süket vagy nagyothalló. Csak nem hallja meg, mert nem akarja meghallani, amit mond neki az Úr. Édesanyám: „Hozz egy vödör vizet!” Hallottam, de mintha nem hallottam volna. Kényelmesek, engedetlenek, rendetlenek vagyunk. Hallunk valamit, de másra vonatkoztatjuk. Nekem szól, de jól megmondta neki! Hallunk, de csak szavakat, az értelmét nem. Számtanpélda az iskolában.

c) Van szíve, de nem érez. Kövér, hájas. Vagy inkább kő. Kemény. Vagy rongy. Használhatatlan, szennyes. Sajnálni kellene vlkit [valakit], de minek sajnáljuk, hiszen akkor talán segíteni kellene rajta. Szeretek valakit, de ha érzem, mindek éreztessem? Még érző vagy vérző szív is érzéketlen. Nagyobb gyerekek az anyjukhoz, élettársak egymáshoz, fiatalabbak az öregekhez.

d) Van esze, de nem ért. Nincs értelme, megértése. Hány eszes ember nem érti a világ szenvedését. Vagy értünk valamit, de jobb, ha nem értjük meg. Mert ha megértenénk, amit értünk, meg kellene változni. Szavakat hallunk, de megértés és megterés nem születik belőle. Nem fordul meg a gondolkodásunk. Nem akarunk másként gondolkodni, mint eddig. Félünk, hogy Isten meggyógyít, ezért inkább betegek maradunk. Mint aki fél a fogorvostól, hát inkább évtizedekig kínlódik. Vagy fél egy operációtól, ami pedig segítene rajta.

e) A sokaságnak mindene van, mégis szűkölködik. Mert amiye van, azzal nem él. Olyan, mint a zsugori vagy fösvény. Ezt nem az jellemzi, hogy szegény, mert gazdag, de szánalmas, mert rosszabbul él, mint a szegény.

Jézus irányában a zsidó nép volt ilyen. Nézte Jézust, de nem látta meg benne a Messiást. Hallotta Őt, de nem hallotta meg benne az Igét. Lelkének semmi érzéke nem volt Jézus fel-fogására. Pedig szemének az volt a kötelessége, hogy lássa meg, fülének, hogy hallja meg, szívének, hogy érezze meg, agyának, hogy ismerje meg Jézust. S e nagy bőség birtokában, amit Jézus földi életének közvetlen tapasztalata jelentett, siváran szűkölködött. Jobban, mint a pogányok. S mert füle nem hallott, elvétellett tőle. Mert szeme nem látott, elveszett a látása. Mindezt másnak adta Isten.

3. Milyen a tanítvány?

a) Bővölködik. Mert amiye van, használja. S az ebben nő. Mert szeret, szereti az Urat, s ezt látásban, hallásban, érzésben, értésben szétosztja, gazdagodik. Nem elásott, hanem for-gatott talentum. Forgó tőke. Élő pénz. Akinek van szeme, adatik a látás. Akinek van füle, ajándékba kapja a hallást. Akinek van szíve, érzi a titkot. Akinek van értelme, megérti Isten országát és megváltozik a gondolkodása.

b) Benne van egy folyamatban. Ezt üdvtörténetnek nevezzük. Ezt a történetet Isten in-dította el Övéi számára. Ide tartoztak a próféták is és mindenki, aki vágyik látni az Urat. Az egész Ótestamentum ez a vágyó világ. De az üdvtörténet az apostolok élete is, akik látták Azt, Akire a próféták vágytak. Ide tartozik az egyház. Ide tartozunk mi. Átéljük az üdvtör-ténetet. Isten szabálya az az egyházza nézve, hogy értse, hallja, lássa Őt.

c) Boldog. Nem azért, mert jól megy a sora, hanem mert látja az Urat. Még ha rosszul megy is, boldog, mert haza talált. Van, akinek idegenben jobban megy, mégis haza vágyik. A boldogság az, hogy helyünkön vagyunk, Isten mellé kerültünk.

Összefoglalva: A példázat értelme az, hogy Krisztus ebben tanítsa a sokaságból kihívott egyházat Isten országa titkaira, s ezzel a hívőket az üdvtörténeten át beépítse Isten országá-ba. A hét példázatban a hét tökéletes szám. Krisztus tökéletesen tanít. Megfelelnek a Jel. hét levelének. Pl. a magvető az efézusi, az apostoli korszak lehet, stb.

4. Isten országa üzenetének értése és tanítása

Textus: Mt 13, 51-52.

Isten országa mindenkinek szóló üzenet. Ezt az üzenetet el lehet fogadni. Az elfogadást megmutatja a megértés és a tanítás.

1. Tanítvány az, aki hisz. Aki elfogadja az Úr Jézus Krisztust. Aki azonban hisz, az min-dent elkövet, hogy amit hisz, értse is. Debreceni szólás-mondás: a katolikus. azt is hiszi, amit nem hisz. A kálomista azt se hiszi, amit hisz. Régi tétel, hogy a helyes élet feltétele a

helyes ismeret. A helyes cselekvés a helyes megismerésen nyugszik. Politikai iskolák is épülnek erre. Ma az az igazi református, aki hisz az Ige központi üzenetében: Jézus Krisztusban. S aki hisz, tanulja is, hogy világosan értse.

Az Isten országáról szóló tanítás érthető üzenet. Isten titka értelmes emberi szavakkal megfogalmazható. Nem valami felfoghatatlan köd. Nem szétomló zúrzavar. Kifejezhetetlen zagyvaság. Nem valami olyan „magasság”, aminek teteje nincs. S nem valami olyan „mélység”, aminek alja nincs. Nem kiterjesztett „erősség”. Aminek ereje nincs. Sokan azt hiszik, hogy mert az evangélium több ponton érthetetlen (egyedül hihető), ezért értelmetlen is. Ezért aki hisz, okvetlen babonás. Aki vallásos, feltétlenül elmaradt. Aki Jézust Urának vallja, az a tudomány ellensége. – A hitet és a butaságot nem lehet azonosnak tartani. Sőt történeti igazság, hogy minden korszakban voltak hívő emberek, nagy igehirdetők, akik saját korszakuk élén állottak, mert „világosság” voltak. Világot átfogó keresztyén gondolkozók, akik hitük és keresztyén ismeretük megfogalmazásával a korszak legtündöklőbb „nagyságai” között foglalnak helyet. Amit értünk, azt tanítani kell.

2. A tanítás anyagát, tartalmát Jézus megszabja. Ezt hasonlatban mondja el. Aki tudja azt, amit tanít és érti, amit hisz, hasonló a gazdához. Aki lelki kincsét a közlés értelmességével át tudja adni másoknak, olyan mint a gazda, aki élestarából őt és újat hoz elő. A házigazda a ház, a raktár, a kincstár, a magtár, élestar ura. Ide minden, régi és új holmi azért van gondosan elhelyezve, hogy szükség szerint hozza elő a kívánt dolgokat. A holnapra is biztosított napi élelmet. A múltból maradt, de a jövőben is felhasználható tárgyát. A házigazdát jellemzi a gondosság. A raktározás pontossága és ésszerűsége. A réginek mindig újjal való kiegészítése és felfrissítése. A mindenkori szükséglet gondos kielégítése. A házigazda nemcsak a maga, de a mások ellátására is gondol.

Az Isten országáról szóló tanítás anyaga az Ó- és Újtestamentum. A törvény és az evangélium. Ismerni kell a régit, hogy megbecsüljük azt, ami új. A tanítványnak tudnia kell, hogy az egész Ótestamentum eseményekben, személyekben, intézményekben, Izrael népe történetében arról a Jézus Krisztusról szól, akit az Újtestamentum világosan a nevének nevez s Akit véglegesen kijelent. Aki a mennyi királyságát hirdeti, mindig kész a régi alapján az Úr friss útmutatásaira. Tanul a múltból, hogy szolgáljon az újnak. Krisztus abban a korban a *regi*, az ótestamentumi kijelentés alapján az *új* igazság. Ma is a keresztyénség régi igazságaként az örök és újra időszerű.

Isten Jézus Krisztusban adott új történeti korszakot. A történeti korszakokat nem mi gyártjuk. Isten alapra: az Ótestamentumra építi a tetőt: az Újtestamentumot. Isten országa az ígéret és a várás beteljesedése. Az Ótestamentum nem elégíti ki a váltságra szoruló ember igényét, és Isten szeretetét sem fejezi ki teljesen. Az Ótestamentum felől nézve a kijelentés előrehaladó. Az Újtestamentumban lezárult. Megértése azonban ma is előrehaladó. Vannak újtestamentumi igazságok, melyeket a reformáció értett meg. Vannak, amiket mi ma jobban értünk. Vannak, amiket Isten utánunk következő nemzedékeknek fog megvilágítani, pedig számunkra is írva van az Igében, de még nem jutottunk oda, hogy értsük. Mindez mégis csak itteni járás és nem odaáti látás. A színről színre látás birodalmában értjük meg tisztán Krisztust, a tanítás anyagát, tárgyát. Van készlet.

3. Aki megérti, az a tanítás alanya. A tanítás személye. Aki tanít. Az igehirdető. A tanítvány. A presbitérium. A tanult igehirdető. Az egyház szervezett hadsereg. Ezért van lelkészképzése. Az írástudó itt nem rossz értelemben, hanem jó értelemben használatos. Írástudó.

Írást tudó. Az egyház rendezettségéhez hozzátartozik a tanító személyzet. Szélesebb látókörű, magasabb szempontú, mélyebb és főleg bibliai gondolkozású. Az írástudók új rendje itt nem az Ótestamentum papja, hanem az Újtestamentum lelki tanítója, pásztora. Van, aki készséges, hogy a készletet osztogassa.

4. A készletet a készséges igehirdető készíti, elkészíti. Nemcsak anyag és alany, hanem alkalom is van. Az előhozás a tanítás alkalma. Az alkalom arra való, hogy Isten titkainak sáfárai sohasem engedjenek el senkit üresen. A mások szüksége és az alkalom.

Az egyház a születésnél – keresztem. A gyermekkorban – vasárnapi iskola. Az ifjúkor elején hitben erősít – konfirmáció. Az élet egyik legfontosabb lépése: esket. Az élet kikerülhetetlen ténye: a halál, az egyház – temet. Sőt igazában vígasztal az örök élet tényével. A házba beviszi az istentiszteletet. Történeti baj, egyéni csapás idején imádkozik. Örömben hálát ad. Betegért könyörög. Az egyház nevel, véd, oltalmaz, veszélyt elhárít, erősít, vígasztal, kilátást mutat. Minden alkalomhoz hozzáköti az igazság közlését.

Mindig menni a több világosság felé.

Éléstár – mindig azt adja, ami kell.

Írástudó – megtért gyülekezeti tag, aki szívével is ismeri az Írást.

Az igazság közlése tanuláshoz van kötve.

Előhozás – alkalom, óhaj, kíváncsi.

A házi úr az egész háznépet táplálja.

Értelmesség az egyházban – üres kézzel ne menjen el senki.

Mezey

Mezey István rajza

KÉZI ERZSÉBET

Ausztria a mai osztrák irodalomban

Kezdetként tisztáznunk kell, hogy mit értünk modern irodalmon. A korszakhatárról alkotott vélemények eltérőek. Az bizonyos, hogy mi ezen tanulmányunkban az utóbbi 20 év irodalmi alkotásaival foglalkozunk csupán, tehát valóban a jelenkor problémáit is tükröző alkotások kerültek látószögünkbe.

A művészet örök alapkérdése, hogy az érzelemre vagy értelemre hasson-e. Ideális esetben mindkét feladatot teljesíti. Tanulmányunk azonban az osztrák irodalmi alkotásokat elsősorban tartalmi szempontból vizsgálja, csak másodlagos feladatunknak tartottuk a stílus, a nyelvi eszköz bemutatását. Legfontosabb célunk annak feltárása, hogyan foglalkoznak az osztrák írók saját hazájuk történelmi eseményeivel, társadalmi, politikai változásaival.

Ausztria önálló államisága a 20. században is veszélybe került Hitler hódítása, az Anschluss következtében. Így az osztrák irodalom egyik fontos feladata, hogy az önálló államiságot osztrák specialitásával bizonyítsa, megerősítse. Előadásaink során gyakran előfordul, hogy az önálló államiságot hallgatóinknak is be kell mutatni. Ezért igyekeztünk jelen tanulmányunkban számos olyan példát összegyűjteni, amelyekkel ez a feladat könnyen megoldható. A művek ilyen módon történő megközelítésének azért is lehet létjogosultsága, mert Nyíró Lajos szerint „Az irodalom társadalmi intézmény, a társadalmi kommunikáció egyik fajtája, s mint ilyen, különböző anyagokból, jelenségekből tevődik össze, több irányú és minőségű funkciót tölt be. [...] Az irodalom [...] esztétikai képződmény, nyelvi jelenség, szociológiai tény, kultúrdokumentum, kultúrérték, pszichológiai, történeti, politikai, ideológiai és hedonisztikus jelenség.”¹

Munkánk lényegében három nagy gondolatot ölel fel. Az osztrák haza jellegzetességeinek bemutatásán kívül a rasszizmus, valamint Ausztria belpolitikai arculatának megjelenítése tanulmányunk tárgya. Elsősorban versek és novellák tartalmi vizsgálatával foglalkoztunk, de nem tértünk ki a műfaji jellegzetességek taglalására.

Elsőként Christ Greller két versrészletét tárjuk az olvasó elé. Grellér lírai töltettel mutatja be az osztrák kultúra kiemelkedő alkotójának, Wolfgang Amadeus Mozartnak a jelentőségét. A költőnő nem politikus alkat, munkáinak hátterét azonban mindig hazája alkotja A „zartArt” kifejezés jól jellemzi Mozart zenei stílusát, de Grellér munkáinak hangulatát is. Grellér úgy ír, mintha egy finom hárfán halkan játszana.

*„sorgfältig die flamme an den docht halten.
lebt, brennt.
die flamme an den docht halten,
sorgfältig, am anderen ende der kerze.*

¹ Szili József (szerk) 1989. 55.

*brennt. schmilzt.
amadeus komponiert*²

A láng a zeneszerző tehetségére, a nagy alkotóra utal, akinek munkái az egész világra harrással voltak és vannak. Bár csodagyerekként egész Európát beutazta, de hazája az osztrák föld.

Greller érezhető szeretettel mutatja be Burgenlandot, Ausztria magyarok által lakott területét, amely tartomány legközelebb fekszik a magyar határokhoz.

*„hinter dem raschelnden kukuruzfeld
schon die rauhen
stimmen der hunde, hoch oben
mit singenden schwingen ein
fasan. die flinte
holt ihn zur erde, plump.”*³

Ausztria 1955 után sokat tett az európai közeledés, valamint a hidegháború felszámolásáért. Erre földrajzi helyzete is nagyon alkalmassá tette. Az a tény azonban, hogy fejlődését tekintve Európa szerencsésebb területéhez sorolható, mindig egy kritikus letekintő helyzetet biztosított számára más népcsoportokkal szemben. Mindezek ellenére állíthatjuk, hogy az osztrák közgondolkodás inkább befogadó, mint elutasító. Ehhez járul még az a tény is, hogy sok vendégmunkást foglalkoztatnak. Ezt a helyzetet több osztrák alkotó is érzékelteti.

*„Die Österreicher sind, wie viele andere Völker auch, so gar nicht rassistisch. Das merkt einer schon an den liebevollen Namen, die sie anderen geben: Piefkes (Deutsche), Bimbos (Schwarzafrikaner) Katzelmacher (Italiener), Ziegelböhm (Tschechen), Gringos (Südamerikaner), Schlitzaugen (Asiaten), Gscherte im Pelz (Lappen), Ziegeuner (Roma und Sinti), Polaken (Polen), Kameltrieber (Araber), Tschuschen (Südosteuropäer), Kümmeltürken (Türken), Kanaken (Südseeinsulaner, aber auch allgemein für ausländische Arbeitskräfte).”*⁵

Az idegenekkel szembeni előítélet kipellengérezése más alkotók műveiben is megtalálható. Reinhold Schrappe a következőket írja Graffiti című versében:⁶

*Dein Christus ein Jude
Dein Auto ein Japaner
Deine Pizza italienisch
Deine Demokratie griechisch
Dein Kaffee brasilianisch
Dein Urlaub türkisch
Deine Zahlen arabisch
Deine Schrift lateinisch
Und Dein Nachbar
Nur ein Ausländer.”*⁷

² Greller, 2006, 57. „A kanóc lángját / Gondosan kell őrizni / Él. Ég. / A kanóc lángját a gyertya másik végén is gondosan kell őrizni. / Ég, olvad. / Amadeus komponál.”

³ Greller, 2004, 65. „A zörgő kukoricatábla mögött / Felhangzik már a kutyák nyers hangja. / Fent a magasban éneklő susogással egy fácán repül. / A flinta földre parancsolja, bumm.”

⁴ „Az osztrákok, mint sok más nép, egyáltalán nem rasszisták. Ezt abból is érzékelhetjük, hogy milyen kedves nevet adnak más népeknek.”

⁵ Svatek, 2002, 36.

⁶ Literatur aus Österreich, 1997, Jahrgang 42, Heft 249, S. 108

Schrappeneder másik versében érdekes ellentétpár kialakításával fejezi ki mondanivalóját.

*Wer ist farbig?
(Auf einer Hauswand in Südafrika)
Als ich geboren wurde
War ich schwarz
Als ich erwachsen wurde
War ich schwarz
Wenn ich krank bin
Bin ich schwarz
Wenn ich sterbe
Bin ich schwarz⁸
Als du geboren wurdest
Warst du rosa
Als du aufwuchsest
Warst du weiß
Wenn du erregt bist
Wirst du rot
Wenn du um Luft ringst
Wirst du blau
Wenn du krank wirst
Wirst du gelb
Wenn du stirbst
Wirst du grün.
Aber mich bezeichnest du
Als Farbigen.⁹*

Ernst Schmied meghatóan fogalmazza meg érzéseit. Hitet tesz az emberek egyenlősége mellett.

Grenzenlos

*Eine Hand / streichelt den Rücken / Wenn man liebt / wer will schon wissen /
ist sie schwarz / ist sie weiß¹⁰*

A legtömörebben és legtalálóbban Johannes Diethart szemlélteti az emberek közötti különbség lényegét, amit nem a bőr színe határoz meg: „*Ein intelligenter Neger ist mir lieber als ein primitiver Weißer. Ich bin sicher Rassist!*”¹¹

Andreas Reinl eltávolodik az idegengyűlölet kérdésétől, ami véleményünk szerint különben is kevésbé jellemző Ausztriára, mint más közép-európai országokra:

⁷ „A Krisztusod zsidó / Az autód japán / A pizza olasz / A demokráciád görög / A kávéd brazil / A szabadságod Törökországban töltöd / A számok arabok / Az írásunk latin / És a szomszédod csak egy idegen?”

⁸ *Literatur aus Österreich*, 1997, Jahrgang 42, Heft 249, S. 108. „A színesbőrű. Amikor megszülettem / Fekete voltam / Amikor felnőttem / Fekete voltam / Ha beteg vagyok / Fekete vagyok / Ha meghalok / Fekete leszek.”

⁹ „Amikor megszületél / Vörös voltál / Amikor felnőtél / Fehér voltál / Ha izgatott vagy / Elvörösödsz / Ha levegő után kapkodsz / Elkékülsz / Ha beteg vagy / Megsárgulsz / Ha meghalsz / Megzöldülsz / És engem nevezelsz színesnek?”

¹⁰ *Literatur aus Österreich*, 1997, Jahrgang 42, Heft 249S. 11499. „Határok nélkül. Egy kéz / Megsimogatja a hátunkat / Ha az ember szeret / Már nem akarja tudni, hogy fehér, vagy fekete-e.”

¹¹ Diethart, 1997. 113. *Literatur aus Österreich*, 1997, Jahrgang 42, heft 249. „Egy intelligens néger kedvesebb számomra, mint egy primitív fehér. Bizonyára rasszista vagyok.”

„Österreich wäre nicht Österreich, gäbe es keine Ämter mit vielen kleinen und größeren, wichtigen und unwichtigen Beamten, welche frei nach Devise 'Es wird schon irgendwie gehen, und wenn es nicht geht, dann schieben wir's, und wenn es nicht schieben lässt, dann bleibt es wo es ist – einer erbarmt sich sicher...' zu arbeiten scheinen.“¹²

A bürokrácia túltengéséről, a nehezen mozgatható hivatalnokgárdáról több író művében is olvashatunk. A fontoskodó aktakukacok felesleges tevékenysége, a gépezet tehetetlensége is Ausztria jellemzője, bár egy keleti szomszédból nézve az országot, ahol a szovjet birodalom végnapjait élte, az osztrák hivatali gépezet még mindig egészen jól működik.

Norbert Mayer, a Voralbergben élő, 1958-ban született író a következő módon mutatja be hazája bonyolult helyzetét:

„wunschkonzert
denke ich & schlafe
& wer schläft
denkt nicht¹³

& am aschermittwoch
isst man bei uns kein fleisch
(nicht wegen dem Wahnsinn)
aber wir dürfen in die schweiz fahren
wenn deutschland nicht mehr singt & lacht
es ist dekoriert im käse-uhren-land
es ist länger lustig dort
& der apfel nicht weit vom schuß¹⁴
wir haben auch noch die post
die abgeht
in die luft
& bevor sie sich lesen lässt
hat man nichts mehr in den händen
ja kaum noch die hände selbst:
wie soll man dieses land begreifen
wenn es nicht mehr anzufassen ist¹⁵
noch / noch / noch:
scheint ein wichtiges Wort zu sein
unauffällig
aber auf der lauer
wie ein raubtier vor dem sprung¹⁶

¹² Lager – Reinl, s. a., 144. „Ausztria nem lenne Ausztria, nem lennének hivatalok, sok kisebb és nagyobb, fontos és kevésbé fontos hivatalnok, akik munkálkodni látszanak, akiket jelszavuk alapján szabadon idézve 'Majd csak megy valahogy, ha nem sikerül a dolog, akkor halogatjuk, úgy marad az ügy, ahogyan van, valaki bizonyára megszánja.'"

¹³ „Kívánsághangverseny, gondolom / Alszom, és aki alszik, nem gondolkodik"

¹⁴ „Hamvazószerdán nem esznek nálunk húst / Nem a kergemarha kór miatt / De mehetünk Svájcba, / Ha Németszágban rossz a hangulat / A sajt - óra ország díszes, / Ott tovább tart a vidámság, és az almát hamarosan lelövik"

¹⁵ „A posta is a levegőben megy, mielőtt el lehetne olvasni, / Semmi nincs a kezünkben, / A kezünk is megfoghatatlan / Hogyan lehet ezt az országot megérteni / Amely felfoghatatlan"

¹⁶ „Még, még, még, / Úgy tűnik, hogy ez egy fontos szó / Nem feltűnő, / De megbújva úgy tűnik, / Mint a ragadozó a támadás előtt." Mayer, 1996, 17.

Mayer az eltárgyasult világ általános problémáin kívül munkájában utal saját hazája visszás jelenségeire. Több osztrák költő alkalmazza verseiben a kis kezdőbetűt a nagy betűk helyett. Nem német anyanyelvű számára néha zavaró, de technikailag gyorsabb írást tesz lehetővé. Aki alszik, az nem gondolkodik, tehát szelídebb állampolgár. Újból utalásokat találunk az Ausztria, Németország és Svájc közötti különbségekre, amely jogossá teszi az önálló államiséget.

Kurt F. Svatek, az Ausztria déli részén élő, 1949-ben született író az aforizmák, az esszék, a logikus gondolkodás, az őszinteség nagy mestere, aki ugyanakkor féltő szeretettel gondol hazájára. Hétköznapien, de nagyon találóan a következő módon fejezi ki a németek és osztrákok közötti különbséget: „*Frankfurter oder Wiener? Nun ja, Würstchen bleiben eben Würstchen, und die gibt es überall.*”¹⁷ A németek és osztrákok viszonyát találóan szemlélteti az idézet. Mindenütt megtalálható, hasonló is, de különböző is, mint a virsli, amely mindkét országban fontos népelelmezési cikk. Svatek a Svájchoz fűződő viszonyt a következő módon is érzékelteti: „*Ungleiche Nachbarn: die Schweiz ist eine Eidgenossenschaft, und Österreich ist eine Neidgenossenschaft.*”¹⁸ Nem hízélgő a véleménye saját honfitársairól, de az írónak az is a feladata, hogy nevelje kortársait. Műveire jellemző az éles társadalomkritika.

Svatek ad általános képet az osztrákok politikai felfogásáról is: „*Gleichgültig, ob er ein Rechter oder ein Linker ist, der Österreicher ist immer konservativ.*”¹⁹ Mint minden általánosítás, ez sem fedi teljesen a valóságot, de nem is tagadható. Bécs liberális szellemével szemben a vidék valóban erősen konzervatív. Még a televíziózás és az Internet korszakában is. A tömegkommunikációs eszközök valószínűleg hamarosan a helyzet változását eredményezik majd, de a Monarchia szelleme az osztrák lakosság génjeiben van.

Svatek veszi a bátorságot, hogy az Anschluss következményeire utaljon: „*Nur zur Erinnerung: Von 1938 bis 1945 beispielweise waren alle Österreicher Ausländer.*”²⁰ A mondat többféleképpen is értelmezhető. A hitleri Németországgal nem érezhetett lelki közösséget Ausztria. Egy olyan birodalom polgáraiként kellett élniük, amely kereteibe elsősorban az erőszak űzte őket. Az is tény azonban, hogy voltak szimpatizánsok, akik ezt 1945 után gyorsan el akarták felejtetni, vagy elfelejtetni a világgal. Svatek a legkritikusabb hazája körülményeinek, közgondolkodásának pellengérré állításában. Ugyanakkor ismerteti is idegenforgalmi nevezetességeit, de az ironia, a rejtett, vagy kevésbé rejtett kritika mindig ott bujkál műveiben.

„*Ein richtiger Lippizaner wird zwar im weststeierischen Piber geboren, verbringt aber den beruflichen Teil seines Lebens natürlich in Wien. [...] hilft er sogar den Sängerknaben aus, während die Sängerknaben ihm eigentlich nicht gar so zur Vorderhand gehen können. Sein großes Geschäft erledigt er in der bekannten braunen Form von nicht in Staniolpapier eingewickelten Mozartkugeln, und erst in der Pension beginnen für ihn die sexuellen Freuden. Das hat er wohl wieder mit den Sängerknaben gemeinsam.*”²¹

A részlet olvasásakor az a képzetünk támad, hogy szokásos útikönyvet vettünk a kezünkbe, amely jellegzetes stílusban tárja eléink Ausztria három nevezetességét, a Mozartról

¹⁷ Svatek, 2002, 64. „Frankfurti vagy bécsi? A virsli virsli marad, és mindenütt megtalálható.”

¹⁸ Svatek, 2002, 37. „A szomszédok különbözőnek egymástól. Svájc az esküt tevők közössége, Ausztria pedig az irigykedőké.”

¹⁹ Svatek, 2002, 37. „Mindegy, hogy jobboldali vagy baloldali, az osztrák mindig konzervatív.”

²⁰ Svatek, 2002, 37. „1938 és 1945 között az osztrákok mindnyájan külföldiek voltak.”

²¹ Svatek, 2000, 76. „Egy igazi lipicai a nyugat-stájer Piberben jön a világra, életének szakmai pályafutását Bécsben tölti, [...] még a bécsi Sängerknaben kórust is kíségeti, bár a híres éneklő fiúk nem sokat tudnak a lovakért tenni. Nagy üzletüket a nem sztaniolba csomagolt Mozart-golyók formájú barna alakzattal teljesítik, és csak a nyugdíj időszakában kezdődnek számukra a szexuális örömeik, mint az éneklő fiúk számára.”

elnevezett édességet, a lipicai lovakat, valamint a Sängerknaben kórust, amely úgy hozzátartozik Ausztriához és Bécshez, mint Mozart maga. A szöveg további része alapján azonban megismerhetjük Svatek éles társadalomkritikáját.

„Wer zweifelt also noch daran, daß Wien wirklich anders ist? Denn welche Stadt baut sonst noch ihr Renomme auf dressierte Pferde und Kinder auf. Ja, und natürlich viel mehr auf amtliche Funktionen als auf den freien Geist des Individuums. Aber allzu eigenständiges Denken ist bisher doch kaum wo zum Gewohnheitsrecht des Menschen geworden.

Das heißt, ein Mensch ist eigentlich nur jemand, der eine öffentliche Aufgabe erhalten hat. Alle anderen sind menschenähnliche Wesen.”²²

Ezek a mondatok már élesen bírálják a bécsi bürokratikus társadalmat, az önálló gondolatot megölő hivatalnokrendszer. Ez is Bécs, nem csupán Mozart, a Sängerknaben, valamint a spanyol lovasiskola a szép lipicaiakkal. Az egyén szabad szellemét itt is akadályozzák a kibontakozásban. Az emberek önálló gondolkodása nem válhatott szokássá. Aki nem áll állami alkalmazásban, az csupán „emberhez hasonló lény”. Annak ellenére, hogy az egyén szabad véleményalkotása a polgári demokrácia létezésének alapfeltétele, pedig egy demokratikus világ városban ez kívánatos lenne. A modern irányzatokra, az újításokra nem fogékony ez a gépezet.

„Vom gesamten System her betrachtet, bringen aber auch neue Funktionäre zum Glück nicht allzuviel frischen Wind in das abgesandene Amtsstubenklima. Es ergibt sich zwar zwangsläufig, daß beim Öffnen einer Türe ein klein wenig Zugluft eindringt, aber die Fenster bleiben ja doch fest verschlossen. Und da diese schon seit ewigen Zeiten nicht mehr geöffnet worden sind, sind die Ritzen und Fugen derart verklebt, daß auch ein Neuling kaum Chancen hat, sie aufzureißen.”²³

Az államgépezet oszlopai tehát szilárdan védik egymást, aki valami újat szeretne, az biztosan kudarcra van ítélve. Itt újból jelentkezik Ausztria konzervativizmusa. Ennek oka a történelmi hagyományokban is keresendő, de menthető azzal, hogy Ausztriának – mint Magyarországhoz hasonló kis országnak – nincs széles mozgástere. Másrészt az sem hallgatható azonban el, hogy Ausztria óvatos konzervativizmusa gazdasági szempontból eredményes. Nem vezet gyors fejlődési periódushoz, de tartósan kiegyensúlyozott jólétet biztosít állampolgárainak. Határozottan bizonyítja ezt az a tény, hogy az utóbbi években az osztrák gazdaság jobban teljesített, mint a német, bár Ausztriának nem kellett olyan gondokkal megküzdenie, mint Németországnak az újraegyesítés után. Jól mutatja Ausztria sikerességét, hogy gazdaságában németországi vendégmunkások is megtalálják számításukat.

Az írók azonban nem szeretik a változatlanságot, Svatek kritikáját így folytatja:

„Der Staat könnte also ruhig in die Zukunft blicken, wenn nicht von Zeit zu Zeit ein Sturm aus dem westlich orientierten Ausland sehr an dem Althergebrachten zerrte. Aber auf alles Fremde war ja immer schon wenig Verlaß gewesen. Es kennt sich eben hierzulande nicht aus, möchte aber doch da und dort mitreden.[...] . Er ist auf seine Art wohl der erfolgreichste Widerständler aller Zeiten. Mit

²² Svatek, 2000, 76. „Ki kételkedik abban, hogy Bécs más, mint a többi város. Melyik város építi hírnevét idomított lovakra és gyerekekre? És sokkal inkább hivatali feladatokra, nem az egyén szabad gondolkodására? A túl egyénieskedő gondolkodás még nem vált az emberek szokásjogává. Csak az az ember, aki hivatali feladatot kapott. A többiek csak emberhez hasonló lények.”

²³ Svatek, 2000, 77. „Ha az egész rendszert vizsgáljuk, az új funkcionáriusok nem hoznak modern szemléletet a jelenlegi hivatali szobák szemléletébe. Nem akadályozható meg, hogy az ajtók nyitásakor friss áramlat kerüljön a szobákba, de az ablakokat jól bezárták. És mivel az ablakokat már régen nem nyitották ki, valamint a hasadékokat olyan jól beragasztották, így egy újdonsült politikusnak semmi esélye sincs, hogy kinyissa ezeket.”

*seiner ganzen Kraft und nach bestem Wissen und Gewissen widerstrebt er allem Neuen. Natürlich auch allen neuen und daher aktenunkundigen Ministern, Bürgermeistern und Präsidenten. Er, als der einzige Wissende, trug das Banner der Staatsmacht durch viele Jahrhunderte, und er trägt es wohl auch genauso aufrecht im neuen Jahrtausend weiter.*²⁴

Svatek egyre határozottabban formálja véleményét.

*„Aus wie viele Kaiserlichen sind später gute Republikaner geworden. Das heißt, zumindest nach außen hin, denn an der Arbeit hatte sich ja ohnehin nicht viel geändert. Und wie viele Nazis sind zu besonders guten Österreichern und Demokraten konvertiert.“*²⁵

Az idézet foglalkozik az osztrák történelem leginkább vitatott periódusával, a hitleri megszállás alatti osztrák magatartással. Svatek szerint egy felkelést éppen a jól működő hivatalok akadályoztak volna meg.²⁶ Svatek mondatai kemények, tárgyilagosak, minden szónak jelentősége van. Más szerzőknél is felmerül Ausztria felelőssége, az ellenállás lehetőségének latolgatása. Az tény, hogy 1955 után sem került sor a múlttal való teljes szembenézésre. A problémát inkább a szőnyeg alá seprték, mert ami kellemetlen, azzal senki nem akar foglalkozni. Az irodalom azonban némileg a nemzet lelkiismerete, amely nem hallgathatja el a nemzet véleményét. A kérdés a svájci német nyelvű irodalomban is felmerül. Mindenki érzi, hogy bizonyos helyzetekben nem lehet „Außenseiter”,²⁷ állást kell foglalnia még akkor is, ha ez veszélyes. Ha azonban egy ország biztonságáról van szó, nem lehet felelőtlen lépéseket tenni. A bűnösöknek bűnhődniük kell, de a múltat le kell tudnunk zárni, hogy bátran tekinthessünk a jövőbe. A múlt mellett helyet kell adni az új társadalmi gondok, a rasszizmus, az elöregedés, a globalizáció következményeinek taglalására, amelyek egyben európai, másrészt világméretű társadalmi problémákat jelentenek.

Nem tagadhatjuk, hogy válogatásunk nem teljes, másrészt némileg szubjektív is. Célunk a figyelemfelkeltés és ismertetés, melyet Ausztria mint szomszédos ország mindig megérdemel tőlünk.²⁸

²⁴ Svatek, 2000, 77. „Az állam tehát nyugodtan pillanthatna a jövőbe, ha a Nyugat felé tekintő külföldről időről időre nem szaggatná szét vihar a megszokottat. A teljesen idegenben soha nem bíztak eléggé. Az nem ismeri ki magát nálunk, de mindenbe bele akar szólni. [...] Az állam a maga módján minden idők legeredményesebb ellenállója. Teljes erejéből, legjobb tudása és lelkiismerete szerint minden újnak ellent áll. Természetesen minden új hivatalnoknak is, tehát minden aktákat nem ismerő miniszternek, polgármesternek és elnöknek. Az egyetlen képzettként évszázadokon keresztül az államhatalom zászlóvivője, és az új évezredben ezt ugyanolyan őszintén teszi.”

²⁵ Svatek, 2000, 77. „Hány császári hivatalnokból lett később jó köztársasági! Azaz legalább külsőleg, mert a munkája nem változott. És mennyi náci változott különösen jó osztrákká és demokratává!”

²⁶ Svatek, 2000, 78.

²⁷ külső szemlélő

²⁸ Felhasznált irodalom: Greller, Christl (2004): Veränderung ist. Gedichte. Resistenz Verlag, Wien. – Greller, Christl (2006): „zartART” Lyrik-Zyklus. Roetzer Edition, Eisenstadt. – Hammer, Joachim Gunter (1993): Schweinwerfer. Heinz Hartwig kiadványa, Leykam Verlag, Graz. – Kraus, Carla (1997): Résumé. Österreichisches Literaturforum, Krems. – Lager-Reinl (s. a.) Das Café im Süden der Stadt. A szerzők kiadványa, St. Pölten. – Mayer, Norbert (1996): Die Rossquelle. Haymon Verlag, Innsbruck. – Pixner, Brigitte (1992): Spitzbergen rückt näher. Gedichte. Czernik, Neuburg. – Sommer, Edith (1996): Ich bin ein Kind aus Österreich. Österreichisches Literaturforum, Krems und Wien. – Svatek, F. Kurt (2000): Zukunft ist die Zeit nach der Gegenwart. Fischer Verlag, Frankfurt am Main. – Svatek, F. Kurt (2002) Gedanken sind nicht aus Papier. Stegemann Verlag, s. n. – Szili József (szerk.) (1989): Az irodalomtörténet elmélete. I-II. Akadémiai Kiadó, Bp. – A Literatur aus Österreich c. folyóirat számai.

KESZEI ISTVÁN

Versek

Ha idegen szavaknak furcsa bokra

Ha idegen szavaknak furcsa bokra
 Buján kinő a szíveden,
 Ha könnyörtelen indás tekerésük
 Megfojtja majdnem nyelvedet,
 Legyél megszállott aranyásól!
 Hozd fel, ami még megmaradt!
 A szenesedő magyar főnevekből
 Húzzál köréd te várfalat!

„Erős várunk a nyelv.” Az ötvös költő
 Mikor már csődöt mond a szó,
 A némaság küszöbén, az ínyrákban is
 Magyar szó után kapkodott.
 A régi sámánok ráolvasással
 Magyarul űztek ördögöt.
 Magyarul szívta az Isten illatát is
 Anyádnak védő térde közt.

Ha pedig vékony törmelék maradt csak,
 A csilléző emlékezet
 Kupacba gyűjtse a pár magyar szót
 Ha már a többi elveszett.
 Ha egyetlen vészelt át a nyelvek
 Idegen, barbár rohamát,
 Az egy szót tépd, szakítsd szét száz felé,
 Legyen, Istened, anyád, hazád!

Hazádat is ezer darabra tépték.
 Hasítsd szilánkra szét a szót!
 Az egyetlen is milliónak lássák,
 Az egy is legyen millió!
 És millió hanggal sikoltsd világgá:
 Villámok, szél és tengerek!
 Rongyos tüdőddel sikoltsd világgá:
 A magyar néped elveszett!

(1957)

Hasztalan vágy

Rigó-nyelven, rigóul írjak,
 pacsirtául, mint a pacsírta!
 Sírjak, vijjogjak, mint a vércse,
 hogy legalább az Isten értse.

Elszabadulnuék mindörökre
 a Föld istállóiból kitörve,
 verset nyihogva, felnyerítve
 elvágtatnék a végtelenbe!

Szélként szóljak, szélként beszéljek
 szálljon a hangom szerteszéjjel!
 Dalom, mit tiltva tilt a zsarnok,
 meghallgatná a fák, a barmok.

Lelkem szelében a fa lombja
 hogy hajladozna, zúgna, zsongna!
 Dalaim nem csak embereknek,
 énekelném az elemeknek.

Ultra-hangon és ultra-nyelven
 miért nem lehet elrebegnem
 az el nem múló, örök szépet,
 amiért élek, ami éget?

Mért vagyok örökre bezárva
 anyanyelvembe, mint az árva?
 Magyarul ugatok a holdra,
 a süket, hideg csillagokra.

Ők nem ugatnak vissza! hiába
 kiáltok bele az éjszakába,
 a néma, párizsi éjszakába!

(1964)

Mindennap

A bábeli torony bolond, badar
 zúrzavarában is mindennap megírni
 egy magyar mondatot mindhalálig!

Hittan

*Én – a lázadó –, aki annyi mindent elvetett magától,
 még hiszek a képzelet és a magyar mondattan hitta-
 nában.*

KOVÁCS ELEONÓRA:

Egy magyar költő idegenben Keszei István és a magyar nyelv

Keszei István a XX. századi emigráns magyar irodalom érdekes, ám kevésbé ismert alakja, pedig sorsa, munkássága figyelmet érdemel. Nem csupán költői pályájával és műveivel érdemes foglalkozni, de anyanyelvéhez való viszonyulása is említésre méltó. Emigrációja során a magyar nyelven való alkotás, anyanyelvének ápolása, szinten tartása a hazájához való hűség egyik eszköze és lehetősége volt.

1935. július 5-én született Székesfehérváron. A fiatal fiú költészettel, a magyar történelem iránti érzékenységgel átitatott légkörű családban, igazi értelmiségi – magyar-görög-latin szakos középiskolai tanár, volt Eötvös-kollégista – apa mellett nő fel. Középiskoláit szülővárosában végzi. Két évig könyvtársként dolgozik, közben könyvtáros szakképző tanfolyamot végez, majd beiratkozik a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre, magyar-latin szakra. 1956 októberében másodéves; öccse, Imre elsőéves joghallgató. Október 23-a Pesten éri őket, mindketten bekapcsolódnak a forradalomba. Keszei István október 25-én hazatér Fehérvárra, s hírt ad a Budapesten történekről. Másnap a városháza erkélyéről szól az összegyűltekhöz. Beszédét az október 27-i *Új Fehérvárban* meg is jelentetik. A levert forradalom után egy darabig itthon próbálja meghúzni magát, ám tudomására jut, hogy szüleit többször felkeresi a hatóság, ezért testvérével együtt úgy döntenek, hogy elhagyják az országot.

1957. március 2-án lépik át a határt. Nem táplált illúziókat az emigrációval kapcsolatban, de az otthoniak biztonsága érdekében mégis a száműzetést választotta.¹ Három hónapon keresztül Jugoszlávia több táborában is megfordulnak. Számos ország követségeire írnak befogadásuk érdekében. A súlyos, lázas betegségen is átesett, s az eseményektől megviselt fiatalember végül 1957. június 28-án testvérével együtt elindulhat Belgiumba. Kezdetben a leuveni egyetemre iratkoznak be mindketten. Öccse letelepszik Belgiumban, a költő azonban több helyen is próbálkozik, míg végül 1962-ben Párizsba költözik. Sorsa mindvégig hányattatott, nehéz. Többnyire alkalmi munkákból él, s bár családot alapít később, nem lel otthonra idegenben.

Emigrációból küldött levelei nem csupán a történelmi eseményekre, s a társadalmi jelenségekre vonatkozó megjegyzései miatt érdekesek. Eleven lenyomatai egy hazájától távol élő magyar költő anyanyelvről mint megtartóerőről, anyanyelvről mint az alkotás nélkülözhetetlen eszközéről vallott számtalan gondolatának.

¹ Keszei István Keszei Ágneshez. Bajina Basta, 1957. április 26. (A jelzet nélkül közölt levélrészletek a család által rendelkezésemre bocsátott másolatokból származnak.)

Egész emigrációban töltött életszakasza alatt az egyik fő gondolat, amely foglalkoztatja, hogy a magyar nyelvet ne felejtse el: „romlatlanul át akarom menteni más időkbe”, írja.² Jól kifejezi szemléletét a következő mondat is: „számomra inkább hűség az irás”.³ Valóban, a költészet életének meghatározó tevékenysége, ám egyben a magyar nyelven való megnyilatkozás terepe is, amely egyszerre művészi alkotás, s a hazához való hűség. A magyar nyelv fogódzó is számára, hiszen kiszakadva az anyanyelv éltető közösségéből ez az összekötőkapocs amely, ha virtuálisan is, de összekapcsolja az otthoniakkal, s így az írás a velük való virtuális közös élet megteremtésének eszköze. Tudatosan törekszik tudása és nyelvérzéke ápolására. Emiatt gyakran kér és kap könyveket hazulról; több folyóirat rendszeres olvasója.

„... homályosodó magyar nyelvismereteimet is szeretném megvilágítani. Égető kérésem lenne! Komoly, részletes, tudományos magyar nyelvtant küldjétek! Úgy tudom, Lőrincze Lajosék magyar nyelvészeti folyóiratait⁴ is szerkesztenek. El sem tudjátok képzelni, mily szívdobogtató örömet szereznétek, ha magyar nyelvészeti értekezésekhez is hozzájuthnék. Lehet, hogy lemosolyogjátok nyelvi vergődésemet, de már érzem, hogy lassan romlik magyar nyelvérzésem. A határozott névelő használata néha már homályos előttem. Úgy érzem, néha szentségtörést követek el a magyar nyelvtan méltósága ellen. A megsértett határozott névelők felemelt, dorgáló, fenyegető ujjakkal integetnek felém álmomban. Ha azt akarjátok, hogy fiatalok szeplőtlen magyarsággal írjon és gondolkozzon, minél előbb küldjétek el azokat a nyelvtani segédkönyveket, amelyeknek a segedelmével, istápoló biztatásával ismét helyreáll bennem a nyelvi egyensúly. 24 éves öreg csont vagyok már. Úgy érzem, végleg eldőlt életem sorsa. Magyar írót akarok maradni, még akkor is, ha emigrációban érne utol a halál.”⁵

Olvassa a Magyar Nyelvőrt, a Kortárs, a Nagyvilág, az Élet és Irodalom című lapokat. Hatalmas igénye van az állandó szellemi kapcsolat fenntartására. Nyelvészeti, stilisztikai jegyzeteket készít nyelvtudásának szinten tartására. Nem elég számára a hétköznapi nyelv ismeret, úgy kell tudnia magyarul, hogy költői működését ne zavarja az, hogy nem otthon él. Nem csupán nyelvészeti szakirodalmat kap természetesen, de a magyar irodalom legkülönbözőbb alkotóinak versesköteteit, regényeit is. A népköltészetet is igen nagyra tartja. Így ír szüleinek 1958. július 17-én kelt levelében:

„megkaptam a 3 kötetes népköltészeti antológiát. Micsoda gazdag öserő! (...) A könyvek itt vannak a fejem alatt. Elalvás előtt ezeket a népi bájolókat, ráolvasásokat suttogom magam elé, hogy minden rontás kerülje el életemet.”

Nővérétől is könyveket kér:

„elsősorban minél több magyar könyv kell. Számomra többet ér 100 egyszerű, szürke kötésű magyar könyv, mint mondjuk 20 páváskodó, bibliofil kiadású könyv (...) Az emigráció, mint a hernyó az eperfalevelet, szétrágja a magyar nyelvérzékét. Ez ellen egyetlen védelem a magyar könyv. Így is szinte sziszifuszi lehetetlen feladatra vállalkoztam: magyar verseket írni idegenben nagy örülség.”⁶

Mind az emigráns, mind a hazai irodalmat figyelemmel kíséri, s mint vallja, számára nincs külön emigrációs és hazai költészet, magyar költészet van. „Nincs mellékága a magyar irodalomnak, úgy kell írunk itt a farkasordító idegenségben, mintha – Apukám! – a te vihar-

² Keszei István szüleihez. Visé, 1957. augusztus 16.

³ Keszei István szüleihez. Leuven, 1959. január 8.

⁴ Bizonyára a Magyar Nyelvőrre utal, amelynek Lőrincze Lajos 1954-től szerkesztője.

⁵ Keszei István szüleihez. Leuven, 1959. november 20.

⁶ Keszei István Keszei Ágneshez. Leuven, 1960. április 14.

vert íróasztalodon sebezni véresre viharzó ceruzámmal a papírt (...)”, írja édesapjának.⁷ Tanulmányai kapcsán is hazagondol: „Most lennék negyedéves. Maholnap már katedrán taníthatnám életem szenvedélyét, a magyar irodalmat.”⁸ Elsősorban a Kortárs folyóiratból tájékozódik az otthoni irodalmi helyzetről: „egy folyóiratra az is jellemző, ami kimarad belőle. A mai magyar irodalomról a csendjei beszélnek. (...) A meg nem jelenő versek, esszék, novellák félelmetes távlatot kapnak a papíron.”⁹ Saját bőrén is tapasztalja a magyar szerzők helyzetét a világirodalomban. Ő mégis ennek a kis nyelvnek akar képviselője lenni: „Francia trókat olvasva döbbsenem rá, hogy micsoda szűk bőrtőn a magyar nyelv! Aki magyarul ír, a nyelv gyémántrácsai mögé zárva elzárja magát az egyetemes megértéstől. Én ennek a gyönyörű gyémántrácsú bőrtőnek a rabja maradok mindörökre. Hiszen franciául sohasem tudok verseket írni. Hidd el, tökéletesen még az anyanyelvét sem ismerheti az ember.”¹⁰

Az irodalmat „nagy betegségként” definiálja, amely életét alapjaiban határozza meg, s figyelmét, gondolatait állandóan lefoglalja. „Nagy kín és szenvedés úgy élni, hogy a hasonlatok, látomások egészen behálózják az életemet. Mint polipok, tapadnak rám a metaforák és a szavak”, írja.¹¹ Ugyanakkor nem is tudja napjait alkotómunka nélkül elképzelni: „Számomra alkotás nélkül fabatkát sem ér az élet.”¹² Több helyütt megörökíti műveinek, a hirtelen, szinte látomásokkal kísért, „maguktól íródó” verseknek a létrejöttét. Az alkotást misztériumként fogja fel, s az alkotót médiumként, aki „csak kisugározza magából a dal szuggesztív, lenyűgöző hatalmát”.¹³ Vall szemlélődő élethelyzetéről is, amely létrehozza ugyan az alkotást, ám ő maga kimarad az eseményekből: „Számomra is a szó többet jelent, mint az élet. (...) Nem tudom, gondolt-e már a fényképész arra, amikor modellje orra előtt elcsattantja a gépet, hogy a felvillanó magnéziumfényben ő kimarad a képből.”¹⁴ A pusztaság szépségénél többre értékeli az eredetiséget. Az alkotástól nem pusztán leírást vár, hanem a világ újraértelmezését, újraalkotását: „A költő célja nem az, hogy szép szavakkal valljon a naplementéről, hanem ezt a mindennap szemünk előtt lejátszódó jelenséget (...) az eredetiség frissen szőtt ruhájába öltöztesse.”¹⁵ Saját munkáit leveleihez mellékelve rendszeresen hazaküldi szüleinek, nővérének; édesapja válaszként részletes véleményt ír a költeményekről.

Szinte folyamatosan dolgozik versein. Rezek Román bencés tanár, a Katolikus Misszió lelkésze felfigyel rá, s rendszeresen közli írásait az Ahogy Lehet irodalmi és kulturális folyóiratban, Párizsban.¹⁶ Első költeménye itt jelenik meg 1957-ben *Vaságy* címmel. Keszei később a Magyar Műhellyel is kapcsolatba került. Írásainak többségét azonban az Új Látóhatár és a Katolikus Szemle jelentette meg. Ő volt az Új Látóhatár leggyakrabban közölt köl-

⁷ Keszei István szüleihez. Leuven, 1959. november 20.

⁸ Keszei István szüleihez. Leuven, 1958. október 1.

⁹ Keszei István szüleihez. Brüsszel, 1960. június 20. hajnal

¹⁰ Keszei István Keszei Ágneshez. Párizs, 1965. augusztus 8.

¹¹ Keszei István szüleihez. Leuven, 1958. június 3.

¹² Keszei István Jászai Gézané Kiss Máriának és Jászai Géának, [Brüsszel]1960. nov. 3. PIM Keszei-hagyaték 2008/14/1.

¹³ Keszei István Jászai Gézané Kiss Máriának és Jászai Géának, [Brüsszel]1960. nov. 3. PIM Keszei-hagyaték 2008/14/1.

¹⁴ Keszei István szüleihez. Brüsszel, 1960. február 14.

¹⁵ Keszei István az Ahogy Lehet szerkesztőségének [Leuven, 1957. őszén] PIM Keszei-hagyaték V. 5237/28/3.

¹⁶ Érdekes adalék a külföldi magyar lapokhoz *Ferdinandy György*: Magyar írók Párizsban. = Vigilia 1990. 8. sz. 607-611.

tője, ahol 1960-tól haláláig közel két és félszáz verssel szerepelt.¹⁷ 1960-ban megszerkeszti kötetét, amelynek a Csalogató címet szánja. A kötet azonban csak terv marad, s még sokáig kell várnia, hogy első és életében egyetlen verseskötete megjelenhessék. *„Az emigrációs kiadók nem a hozzám hasonlórú poéták felkarolásával foglalkoznak.”* – írja megghiúsult tervei kapcsán.¹⁸ Keszei sok verset ír, az alkotás még a válságos pillanatokban is fontos volt számára. Több leveléből is kiderül, hogy szinte állandóan alkot, eleget téve ezzel az emigrációs lét *„lelki és biológiai életszükségletének”*.¹⁹ Pilinszky János, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor a nyugati magyar folyóiratokban verseit olvasva üzen neki, folytassa az írást, tartson ki az irodalom mellett.²⁰

Rendszeresen beszámol az általa olvasott könyvekről; reagál a neki otthonról ajándékba küldött kötetekre. Gyakran állítja álom-valóság viszonylatba múltját és jelenét; az élet „szebbik dimenzióját”, az álmot, a virtuális Magyarországot valós tartózkodási helyével. Ekkor a magyarsághoz, a szülővároshoz tartozáshoz sokszor társul a magyar nyelvűségnek, az anyanyelvnek a hangsúlyozása is: *„Nyílt, fehér megyei e-vel beszélgetek álomban. Az élet szebbik dimenziójában mindig magyar maradok. (...) félek, hogy veszték abból a szókincsből, amit a fehértvári Dózsa György térről magammal hoztam a menekülésbe (...) Kicsit árulónak érzem magam minden elfelejtett magyar szó után”*²¹

Erősen meghatározta hétköznapiját a honvágy, így nem is tudott, talán nem is akart beilleszkedni. Új közegében nem találta fel magát, s az emigráns politizálásba sem kapcsolódott be. Leveleiből kiderül, hogy hetek teltek el anélkül, hogy valakivel szót váltott volna. Elszigeteltsége miatt hatványozottan volt fontos számára a hazaiakkal összekötő kapocs, az anyanyelv. Számára az anyanyelven való alkotás jelentette az otthonot. Az idegenben való léte jobb pillanataiban a tanulás lehetőségének érezte, nemzeti célnak, hogy felvértezve a nyugati kultúrával, illetve az ott tanulható jóval, művelt európeáreként tudjanak majd hazatérni. E „peregrinációs” felfogás természetesen nem akadályozta meg abban, hogy az őt körülvevő Nyugat árnyoldalait is észrevegye, s a külföldön töltött küzdelmes évek megviselték. Lelkiállapotáról, az emigrációról alkotott véleményéről, a társadalommal kapcsolatos érzéseiről komor képet fest 1965 februárjában szüleihez írott levelében: *„Bár verseimet már minden Nyugaton megjelenő magyar folyóirat, újság publikálná, engem ez egyáltalán nem vigasztal. Az anyanyelvtől elszakadtam. Ha kint maradok emigrációban, költészetem előbb-utóbb menthetetlenül elsorvad. (...) Az anyanyelvével bibelődő, anyanyelvén író széplelkeket afféle csendes örültnek tartja a magyarok nagy része. Én az utolsó lehetetemig akarok írni. Számomra a költészet jelenti elhírázott életem egyetlen mentsvárát.”*²² E komor hangulatok ellenére azért egyre-másra felbukkannak jó hírek is, elsősorban költői munkásságával kapcsolatban. Időről időre reagál a hazai helyzetre, összehasonlítja a kinti körülményekkel, s igyekszik tárgyilago-

¹⁷ Czigány Lóránt: A „párizsisvölt, életviselt” Keszei Istvánról. = Árgus 2003. 1. 11-13.; *Arató Antal*: Keszei István költeményei franciául és magyarul. = Vár. Irodalmi, közéleti folyóirat 2007. 2. sz. 82. Erre vonatkozólag még: *Borbándi Gyula*: Az Új Látóhatár négy évtizede, Bp., Európa, 2000. 601.

¹⁸ Keszei István szüleihez. Párizs, 1964. március 9.

¹⁹ Keszei István az Ahogy Lehet szerkesztőségének [Leuven, 1957 őszén] PIM Keszei-hagyaték V. 5237/28/1.

²⁰ Keszei István Keszei Ágneshez. Párizs, 1967. december 19.

²¹ Keszei István szüleihez. Ottignies, 1958. október 31.

²² Keszei István szüleihez. Párizs, 1965. február 26.

san szemlélni. 1965 tavaszán Berlinben járva borzadva szemléli a berlini falat, amely csak a közönybe burkolódzók számára túlélhető. 1973-ban megkapja a francia állampolgárságot. A nyugati magyar sajtó rangos lapjaiban is rendszeresen publikál, így az említett Új Látóhatárban, Katolikus Szemlében, Irodalmi Újságban, Magyar Műhelyben, de a Szivárványban, s a Magyar Könyvbarátban is. Itthon először 1971-ben jelenik meg verse, a Vigilia közli. E pozitívumok mellett megélhetése ismét bizonytalanná válik. A költő folyamatos kálváriája ekkorra már kezdte felőrölni idegrendszerét, egészségét.

1977-ben beutazási vízumot kér Magyarországra. Nagy megrendüléssel éli át hazalátogatását. Visszatérve Franciaországba helyzete nem sokat javul, gyári munkás, majd filmben statisztál. Viszont rengeteget ír. 1978-ban a Magyar Katolikus Egyetemi Mozgalom 20. Kongresszusán eredményes gyűjtés kezdődik kötete érdekében. 1979 májusában Rómában megjelenik verseskönete, az Angyali merénylet, amellyel a Katolikus Szemle Sík Sándor-díját nyeri el. A 12 ciklusra osztott kötetben mintegy 260 verset olvashatunk.²³ Kötetéről így ír Borbándi Gyulának: „(...) *sajnos postán nem fog bejutni Magyarországra, hiszen Istenről, magyarságról, a magyar forradalomtól kezdve mindent belesűrítettem, ami múlandó életem érzékeny edényét csordultig tölti.*”²⁴

Az Angyali merénylet elismerést vált ki. Pomogáts Béla így ír költészetéről: „*Talán az ő versein érződött legkevésbé a nyugat-európai környezet hatása, írhatta volna őket Budapesten vagy Székesfehérváron is. Erősen zárt, személyes világába alig hatoltak be azok a civilizációs, kulturális folyamatok, amelyek különben olyan hatékonyan alakítják a Nyugatra vetődött magyar költő világképét és szemléletét.*”²⁵ Találó ez a jellemzés, hiszen – amint az leveleiből is kiderül – egyrészt tudatos törekvés volt részéről, hogy a magyar nyelvet ne felejtse el, s alkotásain ne érződjék, hogy külföldön él, másrészt elzárkózó attitűdje miatt nem akart, nem is tudott kinyílni az új közeg felé. Saját szenvedéséből, a mindennapok fájdalomából tekintett egy időn túlira, s a megváltásban látta elrendeződni sorsát. Pomogáts találóan nevezi őt Angyali költőnek, s ezzel Tóth Árpád, Radnóti Miklós, Dsida Jenő és Pilinszky János költői magatartásával, szemléletével rokonítja.

Keszei Csak velőmmel együtt című versében megjelöli mestereit: Weöres Sándort, Jékely Zoltánt, Dsida Jenőt, ám tanult az általa sokat emlegetett Kosztolányitól, s nagy kedvencétől József Attilától. Általában a Nyugat harmadik nemzedékének formai és nyelvi jellemzői hatottak rá. A nyugatosok nyomdokain elinduló pálya később Kassák és Füst Milán hatásait is beépítette, míg végül Pilinszky János írásainak megismerésével zárult számára a „mesterek korszaka”. A klasszikus formák mellett később is kimunkált képek, zenei rímek jellemzik alkotásait, a jambikus lejtésű, asszonáncokat tartalmazó szabadverseken át már rapszodikusabb formák válnak uralkodóvá késői írásaiban. Gyakran ír négysoros, tömör, epigrammaszerű verseket. Sokszor alkalmaz szójátékot, egyéni nyelvi leleménnyel él.

A költő 1980-ban járt másodszor itthon, s eldöntötte, hogy megkísérli a hazatelepülést, ám elutasításban részesült. A reményeiben csalódott Keszeit fizikai és lelkiállapota utolsó éveiben az alkotásban is akadályozza. Utolsó verstermései az Új Látóhatárban jelentek meg

²³ Béládi Miklós (szerk.): Vándorének – Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők. Bp., Szépirodalmi, 1981.

²⁴ Idézi Borbándi Gyula: Viseltes arcú angyali merénylet. Keszei Istvánról. = Árgus: 2002. 8-9. 55.

²⁵ Pomogáts Béla: Egy szenvedő angyal. Keszei István stációi. = Árgus, 1995. 3. sz. 16-17.

1981-82-ben. Ezek jobbára rövid, néhány soros írások voltak. Utolsó bejegyzése jegyzetfüzetében 1984. január 16-áról származik. Magányosan halt meg. Temetése 1984. február 10-én a Père Lachaise temetőben történt.

Lassacsán megismerik, olvassák verseit szülővárosában is. 1990-ben Átkelés címmel adta ki válogatott verseit a Vörösmarty Társaság. 2006-ban, az 1956-os forradalom 50. évfordulója alkalmából pedig a Párizsi Magyar Intézet adta közre 56 Párizsi magyar vers – 56 Poèmes magyar de Paris címmel verseinek kétnyelvű kiadását Sándor István fordításában. 2008 őszén jelent meg a „Magyar advent” című kötet Székesfehérváron az Alba Civitas Történeti Alapítvány kiadásában, amely Keszei István életútját mutatja be válogatott dokumentumok tükrében. E kötet második része a költő összegyűjtött verseit tartalmazza. Utóbbi most van előkészületben.

1998 áprilisában Székesfehérváron emléktáblát helyeztek el annak a Zichy liget 7. szám alatti háznak a falán, ahol a költő 1956-ig lakott. Az emléktábla Kilár István alkotása, s Keszei első külföldön megjelent versének – Vaságy – motívumait idézi fel. Hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban található. Levelei, versvázlatai, kötettervei, jegyzetfüzete igen gazdag anyag.

*Lehet, hogy Magyarország földjére soha be nem tehetem a lábam.
De ti a szellemi Magyarország földjét elküldhetitek címemre könyvetekben.*

Csak így

Az erdélyi magyarságnak²⁶

Ha Északon születtem volna,
havaznának számból a szavak,
zúzmarával takarnám mondatom,
és csengő jégcsapok csüngnének
a vesszőkön, a fázó pontokon.

Ha a sugárzó Dél kiüldött volna,
bőrömről is sugárzana a szó,
nyelvem lángnyelvként sisteregne,
napul beszélnek, csak napul.

De Európa szívéből szakadtam,
így csak osztják, ugor, vogul
hangon, e kancatejszagú,
hal- és zsírszagú nyelven
kiáltom túl az Óperencián is
őseim: szinte az Ős Sejt jaját-gyönyörét,
halandóan is halhatatlanul.

²⁶ „Lőrincze Lajosnak” ajánlással is fennmaradt. Ajánlás nélkül szerepelt az Új Látóhatárban, 1977. 177.

KELEMEN ERZSÉBET

Látható nyelv és szürrealizmus

Papp Tibor *Vendégszövegek 1* című kötete

Papp Tibor korai műveiben a klasszikus irodalom írott-beszélt nyelvének az alkalmazása mellett már felfedezhetjük a későbbi vendégszövegeknek, a vizuális költészetnek a jellegzetes jegyeit, sajátos vonásait is. Az 1968-ban megjelent *Elégia két személyhez vagy többhöz* című kötetben a formai újítások (a szöveg kétrétegűségét megjelenítő kurziválás, a gondolatjelek halmozása, a kinyitott szóközők) már a látható nyelvnek a költészetbe emelését, a vizuális effektusokkal való játékot és kísérletezést jelzik.

A szövegvers és a vizuális költészet közötti átmenetre Papp Tibor Oscar Venceslas de Lubicz Milosznak a költészetében talált példát. A litván költő a központosítást hosszú szóközzel helyettesítette: így tagolta, választotta el az értelmi egységeket egymástól. Ez már a látható nyelvnek az egyik sajátosságát, az elszigetelés jelentés-megsokszorozódó erejét jelzi. Egy klasszikus költeményben szintén elszigetelt egységként vannak jelen a verssorok, s ez az elkülönítés optikai egységet alkot bennük. A költészet látható elemeit vizsgálva Zolnai Béla már 1926-ban felhívja a figyelmet arra, hogy „ha prózai tipográfiával közöljük a verset, könnyen lefoszlik róla a versjelleg, a rímek háttérbe halkulnak, mert nem figyelmeztet rájuk a sorvég”.¹ Viszont a sorvégeken kívül elszigetelhet egymástól a térbeli távolság, egy vonal, egy kép, vagy akár egy grafikai alakzat is. Ezek mind-mind többértelművé teszik az olvasatot. A látható nyelvnek ezt a poliszémikus jellegzetességét használják fel a képversalkotók. A befogadás során a tempó is jelzésértékű lehet: Jacques Mehler, Thomas G. Bever és Peter Carey közös nyelvészeti kutatásaik során hívták fel a figyelmet arra, hogy az elszigetelt helyzetben lévő szó vagy mondatszakasz első felét annyiival hosszabb ideig olvassuk a másodiknál, ahány jelentést tulajdoníthatunk neki. S a szóközőknek is funkciója van: azokat is olvassuk.² Így kap értelmet a hosszú, nyújtott fehér szakasz is a költeményekben.

Papp Tibor a következő kötetében, a *Vendégszövegek 1*-ben (1968-1971) a klasszikus versforma zártágát tovább oldja. A sorokat elcsúsztatja, szétforgácsolja, a szavakat, szintagmaszerkezeteket szétszórja a lapon, s gyakran szaggatott vagy folyamatos vízszintes vonallal tagolja a szóközőket, a gondolategységeket, jelzi a pauzális csendet:

emberek jótékonyága csikorgó reggelen ujjongó levegő
hangyabizserében fölemelkedem

begubóزم

ehetetlen fűreg

üldöző és üldözött

¹ Zolnai Béla: A látható nyelv. Minerva, 1926. V. évf. 1-5.

² Jacques Mehler – Thomas G. Bever – Peter Carey: *Que regardons nous lisons*. In *Textes pour un Psycholinguistique*, Mouton, 1974. 279.

[...]

mint az elégett vagyon

mind (olvashatatlan)

tal

p

ciro

femes árnyék törődött papírlapon

(Ég a könyvtár)

A kötet négy ciklusát René Char szürrealista verseiből építi. Bár „szabályos” Charfordítások is találhatók a könyvben (lásd: *A kígyó egészségére* című ciklus legtöbb versét), Papp Tibor „műfordítói” attitűdje sokkal színesebb ennél: a vendég jelenlétével, nyelvi akrobatizmusával és szürrealista képeivel új lehetőségeket, önálló, „eredeti” magyar műveket teremt. A fordításról Papp Tibor azt írja, hogy „kényes művelet”, mert „nemcsak két nyelv szókészletének, szerkezetének, hanem két kultúrának a tökéletes, bensőséges ismeretét is feltételezi.”³ S a szubjektív elemeket sem kerülhetjük el. Erre utal Jean-René Ladmiral és Edmond Marc Lipiansky is: „nem azt fordítjuk, ami le van írva, hanem azt, amiről úgy gondoljuk, hogy aki írta, azt gondolta, ami le van írva.”⁴

A d’atalier-csoport tagjai a René Char-ciklus verseinek megszületése idején sokat vitáztak erről a kérdéssről. A szövegű fordítást egyértelműen elvetették, mivel az „működésében akadályozza a kreatív nyelvet”.⁵ Feltehetjük tehát a kérdést: egyáltalán létezhet-e „szövegű” fordítás? Nelson Goodman az 1949-es tanulmányában arról ír, hogy nincs két olyan különböző szó, amely azonos jelentéssel bírna. Ezt az állítását szóbevéssédek elemzésére alapozta. A véset/szóalak ugyanis olyan különbséget hoz létre, amely lehetetlenné teszi a szó szerinti, sőt a szócsoporthoz alapú fordítást is.⁶

David E. Wellbery ugyanezt a Writing és Schrift szavak példájával érzékeltette. Tanulmányában, amelyet az *Írás, Ecriture, Schrift: A jelölés színterének szétszakítása (Writing, Ecriture, Schrift: Ripping Apart the Signifying Scene)* címmel az 1991-ben megrendezett stanfordi konferenciára készített, a konferencia címét szó szerinti értelemben veszi, s a hermeneutikai színtérre vonatkoztatja. Wellbery szerint a jelölés színtere a maga megérthetőségében lett szétszakítva. Ezt a hermeneutikai színteret pedig az írás, vagyis a Writing, az Ecriture, a Schrift szakította szét. Wellbery ezzel a privilegiált terminussorral száll szembe. A Writing, Ecriture, Schrift szerinte a fordíthatóság és fordíthatatlanság kettős játékát jelölik. A cím ugyanis „három történelmi nyelv szemantikailag egyenértékű kifejezését kapcsolja egybe, mintha ezek egymás fordításai vagy értelmezései volnának, ugyanakkor fel is hívja a figyelmet arra, hogy ezek a kifejezések mégsem egyenértékűek”. Sokkal inkább materiálisak, véletlenszerűek. Tehát ha elemeire szedjük például a német Schrift szót, akkor a S-c-h-r-i-f-t graféma-együttállásra jellemző véletlenszerű elemek egyike sem áll fenn a W-r-i-t-i-n-g graféma-sorra. A konferencia címe tehát egyszerre írja be az írást fordíthatósággént, illetve

³ Papp Tibor: Műzsával vagy múzsa nélkül? Irodalom számítógépen. Balassi Kiadó, Bp., 1992. 112.

⁴ Jean-René Ladmiral – Edmond Marc Lipiansky: La communication interculturelle. Armand Collin, Paris, 1989. 53.

⁵ Nagy Pál: Szóvízió, Papp Tibor magyar nyelvű köteteiről. = Magyar Műhely, 35. évf., különszám, 1996. 3.

⁶ Nelson Goodman: On Likeness of Meaning. Analysis, 1949. Lásd: Semantics and the Philosophy of Language, szerk.: Leonard Lisk, University of Illinois Press, Urbana, 1952. 67-74.

fordíthatatlanságként.⁷ Jakobson is kiemeli a *Fordítás és nyelvészet* című cikkében, hogy „a költészet, legyenek bár szabályai abszolútak vagy korlátozottak, meghatározás szerint lefordíthatatlan. Csupán teremtmény áttétele lehetséges”. Papp Tibor Poundban látja a modern fordítás kezdetét és példáját. A *Tiszteletadás Sextus Propertiusnak* című költeményben Pound ugyanis „a propertiusi elégiából mindent átvett, ami versének szövetébe beleszőhető volt. Propertius 'fordított', s a lefordított versekben az alapanyagon kívül saját költészetének is helyet szorított.”⁸ Az angol kötetben pedig a Pound-fordítás mellett megjelent a latin eredeti, a szó szerinti, szövegű francia és angol fordítás is.

Papp Tibor tehát nem a „teremtő áttétel”, hanem az „áttételes teremtés” alkotói módszerével szervezte a kötetet. A fordításkor a mű nyelvi szerkezete úgy feküdt előtte, mint egy üres öntőforma, amit ki kellett töltenie a befogadó nyelv szavaival. Két-három fordítási változat után viszont az volt az érzése, hogy a lehetőségek mindegyike valami elmondhatatlant rejt magában a versből. A teljesség igénye így juttatta el a kombinatorikához.⁹ A „szeriális” megoldást választotta tehát: számtalan változatban lefordította a verset, s csak azt tartotta meg, amelyiket adekvátnak vélte. Miután a nyitóképben elmondta, hogyan fordít, hogyan játszik a szavakkal, az első ciklust az előzetesen kiválasztott Char-műnek, a záró versnek (*Zuhanunk, Nous tombons*) a soraira, szériájára építi fel, úgy, hogy a sortöredékek visszafelé „zuhanak”, s így a költő újabb és újabb költeményeket szórhat szét a lapokon.

A szeriális alkotásmód a zene világából került át az irodalomba. A zenemű elemeinek, egységeinek és eszközeinek a számszerű, mértani, vagy jelleg szerinti csoportosítását jelentette a fogalom. A szeriális zene módszerének első megjelenési formája a dodekafónia volt, amely a hangközöket és hangzatokat egy 12 fokú sor alapján előzetesen meghatározta. Anton Webern osztrák zeneszerző korát megelőző felfedezése volt az, hogy ezt az elvet kiterjesztette a zene többi összetevőire is.¹⁰ A szeriális fordítás alkotói módszerét felhasználó szerző is ennek analógiájára, vagyis az eredeti költői mű parafrázisára szerkeszti meg az új költői szöveget.¹¹ A szerializmus alkotómódszerével a heideggeri út után a nyelv lényegét kutató poétika wittgensteini útjához jutott el a szerző.¹² Viszont ez még nem jelenti az avantgárd egyik meghatározó irányzatától, a szürrealizmustól való elszakadást. A szürrealista jegyek ugyanis végig jelen vannak a Papp Tibor-i életműben. Mindezt felfedezhetjük akár a szövegszerkesztés szabad, kötetlen voltában, az egymástól egészen távoli és eltérő tartalmú jelentéskörbe tartozó fogalmak összekapcsolásában, az új nívók, költői képek megteremtésében, amelyek egészen egyénivé, eredetivé teszik a verset, mint ahogy André Breton is a

⁷ David E. Wellbery: Az írás külsődlegessége. = Intézményesség és Kulturális közvetítés, szerk.: Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás. Ráció Kiadó, Bp., 2005. 416-430.

⁸ Papp Tibor: Avantgárd szemmel költészetéről, irodalomról, = Magyar Műhely Kiadó, Bp., 2004. 108-109.

⁹ Erről többször is vall a költő: lásd például Múzsával vagy múzsa nélkül? Irodalom számítógépen, 141-142. = A pálya mentén, Napkút Kiadó, Bp., 2007. 32.

¹⁰ Darvas Gábor: Zenei zseblexikon. Zeneműkiadó, Bp., 1978. 220-221.

¹¹ Pomogáts Béla: A költészet útkeresése Heideggertől Wittgensteinig. = Reminiscencia, A hetvenéves Papp Tibor köszöntése, szerk.: L. Simon László, Magyar Műhely Kiadó, Bp., 2006. 64.

¹² Uo. A tanulmány szerint Papp Tibor elutasítja a szürrealista poétikát, és érdeklődésének középpontjába az egzisztencialista bölcsélet, a nyelv kerül. A szeriális fordítás, a „mérnöki módon dolgozó konstrukció” is a szürrealista poétikával való szakításként értelmeződik.

legönkenyesebb képet tartja a legerősebbnek.¹³ A konstrukció ugyan ellentmond a szürrealista ösztönösségnek, annak a dadaista eredetű automatizmusnak, amelyből kifejlesztették az önműködő írást, viszont ez még nem jelenti az illető izmus elutasítását, halálát. Bori Imre hívja fel a figyelmet arra, hogy „a szürrealizmusnak a tiszta öntudat eszménye nem mond el-lent”.¹⁴ A spontaneitás, a lélek, az alkotó (a fordító) elme felszabadítása, Breton kiáltványának megfogalmazása szerint zavartalan önműködése bár független „az értelem bármiféle ellenőrzésétől”,¹⁵ mindez azonban szervesen beépülhet egy konstruktív folyamatba is. Papp Tibor alkotói módszere is összekapcsolódik a „tiszta öntudattal”.¹⁶ A szétszórás műveletét a költő tudatosan megtervezte: a több változatban lefordított soroknak megtartotta a René Char-verssel megegyező helyét, az egyes soroknak pedig akkor is megőrizte a pontos térbeli meghatározottságát, ha alatta vagy fölötte törölte a nem tetsző részeket. Így született meg az önálló olvasatú művek füzére. Viszont a mondatokat, sorokat eltörölve, szétszedve úgy alkotott újat, hogy a szürrealista jellemzőket, sajátosságokat is beépítette. Így a „visszafelé zuhanást” előlről „lapozva” az olvasó valóban az önműködő írás élményét élheti át. Egy tudatalatti réteg, egy vissza-visszatérő álom állandóan változó lenyomatát.

A kötetben a dekonstrukciós eljárás mozzanatai is regisztrálhatók: *„alaptervem változatlan / kezdő vonalzás szórt szavaim összeállnak íme szöveggé / ó fordított építkezés”*. Jonathan Culler az elemző diskurzus dekonstruktív megközelítéséről írva megállapítja, hogy az elemzett szöveg „már tartalmazza az elemző lépéseinek implicit leírását és az azokra való reflexiót”¹⁷. A kapcsolat az elemző szöveg és az elemzett között tehát megfordítható. Ugyanígy a *Szerális zuhanásban* a szétszóródás mozzanata is átfordítható: az elfürészelt, betűszilánkokra hullott szavak már a nyelvi elemek rendjének megtörése pillanatában (sőt, már előtte, a lehetőségeikben is) magukban hordják az új fogalmi rendet, a lebontás gesztusában a felépítést. A dekonstrukció során nem az egyik fogalomról a másikra mozdulunk el, hanem megfordítunk és áthelyezünk egy fogalmi rendet. A *„fordított építkezés”* ambivalensnek tűnik, mivel magában rejtí az oppozíciót, a szétszórás és összerakás, a rombolás és építés mozzanatát. Akárcsak Platónnak az írást jelölő pharmakonja, amely gyógyírt és mérget egyaránt jelent. Azaz olyan ambivalenciát, mozgást és játékot, melynek révén „mindegyik visszakapcsolódik a másikhoz, megfordul és a másikba megy át” (lásd: lélek/test, jó/rossz, belső/külső, beszéd/írás stb.). Ugyanígy ide sorolható a hymen fogalma, ami membrán is, s egyben e membránon való áthatolást is jelenti.¹⁸ Az építkezés és *„fordított építkezés”* oppozíciójának a dekonstruálása tehát nem megszüntetést, lerombolást, a fordított építkezés monizmusának a megteremtését jelenti, hanem a kétféle alkotói eljárás felbontását, különböző predikátumokba való belehelyezését. Akárcsak az összetavart *„betű-létra”* és a *„fonák-olvasás”* költői képei.

¹³ A szürrealizmus. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta Bajomi Lázár Endre. Bp., 1968. 174-175.

¹⁴ Bori Imre: A szecessziótól a dadáig. Forum, Újvidék, 1969. 121.

¹⁵ A szürrealizmus: uo.

¹⁶ Weöres Sándor is *A vers születése* című tanulmányában (*Egybegyűjtött írások I.*, Magvető, Bp., 1970. 241.) ugyan azt írja, hogy „a vers tulajdonképpen létrehozását nem akarat és meg gondolás végzi, hanem a poéta szellemi automatizmusa”, mégis az Automatikus írás című versét a meghökkentő szókapcsolatok megkomponáltsága jellemzi. Erre Prágai Tamás hívja fel az olvasók figyelmét tanulmányában: Pazarló gazdálkodás = Reminiszcencia, A hetvenéves Papp Tibor köszöntése, 66.

¹⁷ Jonathan Culler: Dekonstrukció. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 197.

¹⁸ Jonathan Culler i. m. 200., 202-203.

André Breton szerint a meghökkentő fogalmak, képek az olvasóban bizonytalanságot ébresztenek, és a titokzatosság, az addig ismeretlen igazság feltárására készítetik. A konvencionális fogalmi rendek szürrealista felrobbantása valójában a mesterséges, látszólagos kapcsolódásokat jelzi, azaz a robbantás végső soron rendezést jelent, a tényleges rend megértését, felfedezését, megalkotását segíti elő.¹⁹ Viszont a destruáló helyzetből is nyílhat teremtő megoldás. Az *Ég a könyvtár* című Char-reminiscencia szövegvilágában minden könyv elég, s egyetlen szó marad csupán, amelyből újraépíthető még a felperzselt világ:

ég a könyvtár

a szótár egyetlen szavából lendülő sorok

— — *a rendező szétbont és visszaforduló tekintetéből ne érts*

meg engem kíváncsian olvasom én is

Érzékiségzsalakat is találunk *A kígyó egészségére* című vendégszöveg Char-fordításaiban, amelyeket majd a későbbi alkotások szövevébe is belefűz a költő. A *Márta (Marthe)* című Char-kontextusban – akárcsak az első kötetek lírai élményvilágában – a metaforikusság teremti meg a „hétköznapióság” átpoétizált versbeszédét: „*hogyan felejtenelek, hiszen / emlékem sincs rólad: te a felhalmozódó jelen vagy. Majd / egyesülünk, de közeledés és tervek nélkül, szeretkező mákok / óriási rózsája leszünk.*” A *Felfüggesztett Erószban (Eros suspendu)* pedig a „*földöntúli nász-világ meghódításá*”-nak (*Bennünk* című vers) költői leleménye mítoszi szférába helyezi a szerelmi szenvedélyt.

A *Vendégszövegek I*-ben felfedezhetjük továbbá az első szófonatokat is. A két szó egymásba csúsztatásának technikáját elsőként James Joyce alkalmazta, s a francia mot-valise (szóborrönd) értelmét Jean Paris taglalta. A magyar elnevezés Papp Tibortól származik. Ez a sajátos szóalkotási nóvum, a szófonatok „*hárs-tea zamatja*”²⁰ már az első ciklusban, a *Szerális zuhanásban* rekonstruálható:

„*szanaporszét összcikáid ellen támcókolat rövidsége ah / lavikenőzám hamarjában odaadó testté összecsomóztatva- / ránk*” – olvashatjuk a nyitószöveg második szakaszában. S a folytatásban: *orrphallusz olga ó; villanyütéllé hajózanalig; igyerkvő; villanyéllé.*

A René Char verseinek intertextuális közegében pedig – a kötet végén – a két párhuzamosan futó linea közé zárt szövegtestek akár a következő kötetben megjelenő térvers/képek útszakaszait is asszociálhatják már (*A költészet bomlasztó ereje*):

---

zajtalan kikelet

karéj kenyerelemmel

A költészet bomlasztó ereje nélkül futó merev linearitás elleni tiltakozásban, a sorok szétszabdalásában, párhuzamosokkal való tagolásában az új alkotásmód nyilvánul meg immár, a poézis és a valóság (egy-egy térképképzet) korrelatív megfeleltetésének a montázs, amely a folytatásban a szöveggép-allegória számtalan lehetőségét teremti majd meg.

¹⁹ A szürrealizmus, i. m. 135.

²⁰ A kifejezés a Te emberközpontú szókartolás c. versben szerepel. (Papp: Vendégszövegek 2,3; Magyar Műhely, Párizs, 1984. 7.)

POZSGAI GYÖRGYI

Versek

Téli impressziók

Hold sejlik a
szélfúttá hajnal ölében –
világló kisdéd,
pólyányi remény –
pocsolyát szárít a mosolya.

*

Torony
fehér törzse villan a
feketélő hegy tetején,
kármin csúcsán
felhő billeg;
metsző kontúrok
foszló homályban.

*

Távlatunk:
utak kopársága,
hullongó levelek
lenyesett szárnyaink.

Hierosz gamosz

Pillátlan
illetik egymást
szemeink –
két mosoly összefonódik.
Kráterbe vakul
mindkettőnk tekintete.

Feledetlenség

Nem mártózom meg
a Léthé vizében,
emlékek máglyája
körbelobog.
Mágiásulok...
Madarak röptével
mérem életem.

Balatoni vihar

Hullámokat hajszol
az északi szél,
söpri a vizet ringón
a bokrok szoknyauszálya.
Kikötőt áhítsz
a zavaros zöldben –
haza-
menekülnek
a hattúók.

Hűlőfélben

1.

Lélek zombékja –
darvak menekülnek,
parázsló viharok
csitulnak, elülnek,
nem harmonikázik
a sűrű nádas,
árválló csónakok
tétováznak...

2.

Pergamen levelek
sodródznak a széllel;
a nyár
elhullatott
hajszálai.
Elégiákat
csillant a
kristályló zuhatag,
szenvedély nem rázza
már a fákat.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből (Regeszták)

A középkori magyar mezővárosok jogi személyiségének legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az oklevéladó tevékenység kialakulása volt. A mezővárosi kiadványok különféle ügyeket rögzíthettek. Szólhattak adásvételről, lehettek nyugták, ítéletlevelek, de számos levél is akad közöttük. Ezek a források jól mutatják a középkor végére kibontakozó mezővárosi írásbeliség fejlettségét. Az oklevéladás tömegessé válása abból is jól nyomon követhető, hogy a 15-16. század fordulójára egyre nagyobb számban találkozhatunk falusi közösségek által kibocsátott oklevelekkel is. Ezek az oklevelek fontos adatokkal szolgálhatnak a mezővárosi önkormányzatra, a birtokviszonyokra, a szokásjog használatára, és alapvetően: a középkori mezővárosi társadalomra nézve.

Alább a középkori Északkelet-Magyarország néhány településének kiadványait tesszük közzé magyar nyelvű regeszta formájában. Ez egy korábbi forrásközlés folytatásának is tekinthető.¹ Az érintett helységek főként Abaúj és Zemplén megyében található mezővárosok és falvak, de van közöttük távolabb elhelyezkedő is. Az oklevelek közös jellemzője, hogy magyar nyelven eddig még kiadatlanok voltak.²

SZÁNTÓ (Abaújszántó)

1. 1485. február 11. (feria sexta post f. Scholastice Virginis) Szántó (Zantho)

Balázs szántói plébános, Chetz Tamás bíró, Tuza András, Pocz János, Nagh Benedek, Sozo Máté, Chetz Albert, Zabo Simon, Zerenchy Mihály, János litteratus, Mihály litteratus esküdtek és a többi polgár: Paller Mátyás, Warga Péter, Fazekas György, Zabo Benedek, Boros Ambrus, Dobzay Lukács, István Kovács (faber), Kowacz Máté, Thuthor István, Thyr György, Zabo János, Both Szaniszló, Tamás a néhai Zantho-i Miklós litteratus fia, Hwsweth Márton, Zathmar-i Ferenc özvegyének provisor Albert, illetve a Barthffa-i Galfy Kelemen, Victor Tamás és Ekwthwiffelw Márk előtt a szántói Toth Alczit András, feleségével Anasztáziával és gyermekeivel: Annával, Ágotával és Ambrussal a Zantho-i Agyas hegyen fekvő szőlőjét eladja 82 forintért a Barthffa-i Sthok Miklósnak és Sthanczel Györgynek, a gyermekeire nézve tehervállalással, ellentmondó nem lévén. A szőlő keletről a Cassa-i Swarcz György, délről Kyrál Albert, nyugatról a köz- vagy országút, északról pedig Borsoh Tamás szőlőinek szomszédságában van. Az eladó szavatosságát vál-

¹ Gulyás László Szabolcs: Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei (regeszták). = Széphalom 17. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2007. 135–145.

² Néhány oklevél rövid, minden részletet nélkülöző regesztája az alábbi helyeken jelent meg: Iványi Béla: Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526. Bp., 1910. (a továbbiakban: *Iványi*, Bártfa levéltára); Uő: Gönc szabadalmas mezőváros története. H. n. 1926. (*Iványi*, Gönc) és A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Bp., 2003. Szerk. Rácz György. (DL–DF).

lal, ha azonban a vevőket a szőlő birtokában megvédeni nem tudná, vagy nem akarná, akkor a per előtt annak illő becsértékében marasztaltatik el, melyre áldomásívás során (in bibitione victimali) kötelezte magát. A tanács az ügyről oklevelet állít ki.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 215 139. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2384). Regeszta: Iványi, Bártfa levéltára 2379. sz.

2. 1485. február 11. (feria sexta post f. Scholastice Virginis) Szántó (Zantho)

Balázs Zantho-i plébános, Opuri dictus Chetz Tamás bíró, Tuza András, Pocz János, Nagh Benedek, Sozo Máté, Chetz Albert, Zabo Simon, Zerenchy Mihály, Mihály litteratus esküdtek és a többi polgár előtt a szántói György, a néhai Domokos mészáros (carnifex) fia a Tályán, a Fevenyes hegyen lévő szőlőjét keletről a szüretelőhelyhez vezető út, délről a Zantho-i Bacza János, nyugatról a Zantho-i Akos Kelemen, északról Péter varga (suttor) szomszédságában eladja a Barthffa-i Sthenczel György és Sthok Miklós polgároknak 34, már átvett forintért elmentmondó nem lévén, szavatosság vállalásával és rokonságára nézve tehervállalással. Ha az eladó és utódai a vevőt és utódait a szőlő birtokában megvédeni nem tudnák, vagy nem akarnák, a per előtt annak becsértékében marasztaltatnak el. A tanács oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 215 140. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2385). Regeszta: Iványi, Bártfa levéltára 2380. sz.

3. 1522. december 28. (die Dominico Innocentium) Szántó (Zantho)

Barya Benedek bíró, Kwn János, Rokoch István, Buzitai György és a Zantho-i polgárok, Weres György és Bokor Antal előtt Gáspár presbiter (discretus magister) Olswa-i plébános és alesperes Cassovia-i Péter prépost (venerabilis magister) és a Jasoo-i konvent oklevelével, György esztergomi érsek és főkancellár (divina providentia archiepiscopus Strigoniensis regni Hungarie primatis ac legati nati necnon serenissimi principis et domini, domini Ludovici Dei gratia regis Ungarie et Bohemie etcetera supremi cancellarii) és Thurzo Elek kincstartó felesége, az érsek rokona Anna (generose domine Anne, consortis magnifici domini Alexi Thurzo thesaurarii regie maiestatis necnon affinis sue) megbízásából, a Zantho oppidum szőlőhegyén és az érsek tulajdonában lévő minden szőlőt, úgymint a Noghsathor, Zahbranchine, Fekete Jacab és Glencyer nevezetűeket, minden haszonvétellel és tartozékkal, így egy, a polgárok házai között lévő házzal Kovach Benedek és Thurzo Elek úr házai között, Kassa város közönségének adományozza. Az ügyben a tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DF 283 258. 16. századi másolata: DF 283 257. (Kassa v. lt., Supplementum H: Oklevelek és iratok 404-405).

ASZALÓ

4. 1521. április 25. (feria quinta in f. Marci Evangeliste) Aszaló mezőváros (ex opido Azalo)

Azalo mezőváros bírái: Marus Dénes, Simon Pál és Kalmár Orbán, illetve Galos Péter, Toht Tamás, Arnati Bálint, Calmar Ferenc, Fodor Dénes, Patha Máté, Thot András, Cormos Péter, Borssos Tamás esküdtek előtt a néhai Racus István özvegye, Ilona eladja a Kerekhegyen lévő szőlőjét Gergely Simon, Fekethe Kelemen és Barta Orbán szőlőjének szomszédságában az utóbbinak, már átvett 24 forintért. Az eladó és utódai szavatosságot vállalnak a szőlőre, a tanács tagjai pedig pecsétjükkel megerősített oklevelet adnak ki az ügyről.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 23 541. (Kincstári levéltárból (E) MKA, Neo-regestrata acta 1564 25).

BÁTOR [Nagybátor]

5. 1522. október 4. (in die divi Francisci confessoris) Bátor (Bathor)

Kwthas Balázs, Halazy János és Conkha Demeter Bathor-i bírák, továbbá a többi esküdt polgár (iurati cives) nyugtát állít ki arról, hogy Horwath János, a Naghkallo-i Lewches János szolgája (famulus) az oklevél kiállításának napján a színük előtt letett a számukra 28 forintot, amit Lewches János a polgároktól a túri vásáron (in nundinis Thwriensis) fog majd visszakérni. A polgárok erről a város pecsétjével (signo nostre civitatis) ellátott elismervényt állítanak ki.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DL 56 431. (Családi levéltárak (P szekcióból), Kállay cs. 1500 105).

BEKECS

6. 1517. március. 15. (in dominica Oculi) Bekecs (Bekech)

A bekecsi bíró és az esküdtek levele Kassa város tanácsának, miszerint megkapták azok levelét, amelyben beszámoltak arról, hogy a budai Jerewz Mihály a színük előtt eladta szőlőjét Skoch Lőrincnek. A pénz átadására mindkét fél akaratából a bíró és az esküdtek egy megfelelő időpontot tűztek ki, mégpedig a Szent György utáni első vasárnapot (dominica primam, post festum divi Georgii proxime venturam), hogy mindketten tanúikkal a jog szerint jelenjenek meg.

Eredeti, pecsét nélkül. Jelzet: DF 271 641. (Kassa v. lt., Supplementum H: Oklevelek és iratok 335).

KERESZTÚR (Bodrogkeresztúr)

7. 1466. augusztus 28. (feria quinta ante f. b. Anthonii) Keresztúr

Szenztes Péter, Berkes Antal, Meszáros Pál, Rosos Tamás, Disznos Péter és Szabó Tamás előtt polgártársuk, Baltazár a Szent Evangéliumra előadta, hogy a Liszka-i Szilva (dictus) Mihály a saját keze munkájával épített malmát, amely a Tolcwa folyón, a Horvath birtok felett van, a (regéci) Szent Fülöp és Jakab kolostor (clastro beatorum apostolorum Philipi et Jacobi) remetéire hagyta örök alamizsnaként a maga és az utódai lelki üdvéért, végrendeletileg, elmentmondó nem lévén. Az oklevelet a kiadók megpecsételik.

18. századi másolat. Jelzet: DL 16 394. (Kincstári lt., Acta Paul. Újhely 488 776).

GÁLSZÉCS

8. 1515. március 29. (feria quinta prox. ante Dominicam Palmarum) Gálszécs (Galzeech)

Jakab aranyműves (aurifaber) Galzeech mezőváros (oppidum) bírájának levele Eperjes városának, miszerint azoknak egy polgártársa (coincola), Georgius Beerber a tanács előtt megjelenve azt állította, hogy Zsófia, a szintén gálszécsi Mihály Kovács (faber) felesége neki két forinttal tartozott bizonyos vásárolt sör kapcsán (ratione et pretextu cervisie potuque marceali empti). A tanács úgy ítélte meg, hogy a követelés jogos, és erről oklevelet állított ki György számára.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 229 483. (Eperjes v. lt.: Középkori gyűjt. 902).

GÖNC

9. [1440-1460]

Gwncz bírájának és esküdteinek levele Bartfa város tanácsához, melyben tanúsítják, hogy az ottani Eged János tartozott Húshagyó kedden (in Carnisbrevio) Gumba Péternek 5 forintot fizetni és megígérte, hogyha a mondott időben azt nem teszi meg, akkor 10 forintot fog adni. A határidő letelvére a pénzt még nem fizette ki, kéri tehát a bártfai tanácsot, hogy szolgáttassanak elégtételt a polgárúknak.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 213 325. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 641 D).

10. 1514. november 14. (feria tertia post Briccii)

Guntz oppidum bírájának, Pezzoelt Mártonnak és esküdteinek levele Bártfa város tanácsához, miszerint polgártársuktól, Rezik Páltól Nayd Antal (vulgo Gros Anthall) bártfai lakos (inquilinus) vásárolt két hordó bort 6 forint 25 dénárért (sex florenis et unum orthonis), amit nem fizetett ki, hanem zálogként három bőrruhát (tres pellinas trabeas vulgo Schonwerck) hagyott az eladónál, azzal, hogy a kitűzött fizetési határidőig, február 6-ig (ad divi Dorothee virginis) azt megteszi. A határidő eljöttével azonban Antal nem jelent meg, ezért a mezőváros tanácsa kéri a bártfai tanácsot, hogy a vevőt a fizetésre, vagy a megegyezésre szólítsák fel. Ha ez mégsem történne meg, akkor Rezik Pál a zálogtárgyak eladásával, vagy továbbzálogosításával fogja behajtani a pénzt.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 217 381. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 4468). Regeszta: Iványi, Gönc 55. jegyz.

11. 1515. március 23. (sexta feria ante Judica)

Guntz oppidum tanácsának levele a bártfai tanácshoz, miszerint Melczér Pál polgártársuk hirtelt érdemlően bizonyította, hogy neki a bártfai Bernhardus alénéklőkanonok (succentor) 12 forint-

tal tartozik, melyet az év folyamán jó nevű férfiak és a helyi lakosok előtt sem ismert el. A tanács ezért kéri Bártfa város tanácsát, hogy ítéletükkel szolgáltatassanak igazságot a károsultnak.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 217 431. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 4515). Regesza: Iványi, Gönc 55. jegyz.

12. 1522. január 25. (in die conversionis S. Pauli) Gönc (Gwntz)

Gwntz oppidum értesíti Barthpha város tanácsát, hogy az elmúlt napokban megjelent a színük előtt polgártársuk, Kys Mátyás, és elpanaszolta, hogy a Barthpha-i özvegy Clementin Margit vásárolt tőle 7 és fél (VII $\frac{1}{2}$) forintért két hordó bort, melyből 7 forint volt a bor, a többi pedig a szállítás, s amelynek kifizetését elutasította. Kys Mátyás fia a tartozást a jog szerint be akarván hajtani, Kyssgen Péter kezességet vállalt Margitért, és két helyi tanú, tudniillik Sprenger András és Thot Péter az esküt is letéve igazolta, hogy Péter önként vállalt kezességet érte és két hordó bort helyezett letétbe. A tanács kéri tehát Bártfát, hogy a mondott polgárunknak a tartozást fizetessék ki.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 218 040. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 5109).

13. 1524. május 6. (secundo die ascensionis Domini) Gönc (Gewntz)

Gewntz oppidum értesíti Bártfa város közösségét, hogy megjelent előttük a bártfai Volgeroth Egyed, és kérte az elhunyt Langh Bálint javaira vonatkozó adásvételek bizonyágát, amit a mezőváros írásba is foglalt. Először: Zabo György vásárolt egy asztalt (mensam) 75 dénárért, amelyet maga Bálint készített. Továbbá Veres Péter vett a mondott javakból egy hordó bort (unum vas vinacei) 2 és fél forintért. Ezen kívül Zsófia, Nagy Pál felesége megvallotta, hogy jog szerint lefoglalt és birtokol a javakból egy üstöt (lebetum). A maradék legyen Bártfa városáé. A dátum után: továbbá Varga András elfogadott Egyedtől egy hordó bort, azért a két forintért, amit Bálint szőlőjére fordított.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 218 235. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 5301).

14. 1525. december 13. (ipso die Lucie) Gönc (Guntz)

Guntz város bírójának és esküdtjeinek levele Bartpha város tanácsához, miszerint megjelent a színük előtt a gönci Lang Valtér és állított két tanút is, mégpedig a szintén gönci Simon Seler-t és Merten Gentz-et, akik mindketten szent hitükre vallomást tettek. Eszerint a bártfai Bernhard succentor, aki tartozott Gorg Stelczer-nek még annak életében, kérte a két férfiút, hogy járjanak el az érdekében és eszközöljenek ki a számára fizetési haladékokat az adósságra hitelezőjétől, mert az éppen akkor gyarapodott a számvevő által. Elment tehát a két megbízott és kérték, hogy a succentor ígéretében bizzon meg és még egy ideig várjon, ugyanis Bernhard megígérte, hogy egy teljes részletet el fog küldeni neki, amiből fiait felöltöztetheti. A tanúk a fentieket esküvel vallják. A város vezetői kéri tehát a bártfaiakat, hogy szolgáltatassanak igazságot néhai polgártársuknak. Emellett, hogy ne maradjon rejtve a bártfaiak előtt, milyen ember Bernhardus, keserű szitkokat szórt rájuk, rájuk akik magyarországi lakosok.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 218 391. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 5459).

HEJCE

15. 1519.

A Heyche-i polgárok: Weres György, Toth Tamás, Bakssa Márton, Toth Mátyás, Mester Márk, Warga Gergely, Weres Kelemen, Nadasdi Miklós, Weres István előtt Bakssa Mihály és Mangho Tamás a Heyche-i Mindenszentek egyház templomgondnokai (vitrices) az egyház Khovyaszelew nevű szőlőjét Panych János és Hasko Mihály szőlői között, amelyről kinyilvánították, hogy aki akarja, az Karácsony napjától egészen Szt. Gergelyig megveheti, de senki sem jelentkezett érte, eladják a kassai Waythlanth Lénártnak 22 forintért. Szent Gergelykor (március 12.) a vevő, vagy a procuratora, Warga Gergely 10 forintot tartozzon fizetni, másodjára Húsvét vasárnap 2 forintot, majd a következő Szt. Gergelykor 4 forintot s végül szintén Szent Gergelykor 6 forintot fizessen. A szőlő Magdolna asszonyé volt, aki azt teljes egészében halála utánra szőlőan a mondott egyházra hagyta. Mivel azonban az egyházat a szükség kényszerítette, még az asszony életében eladják azt, azzal a kikötéssel, hogy azokat a haszonvételeket, ame-

lyek őt illették, továbbra is élvezhesse. Az ügynek nem volt ellentmondója, ha pedig a szőlő birtokában a vevőt bárki is megtámadná, akkor a per kezdete előtt egy, a szőlővel egyenértékű szőlőt és a vételárat is tegye le a vevőnek és örököseinek. Az első fizetési napon a vételárat három napon belül fizessék ki, illetve vegyék át, minden ellenkezés nélkül.

Eredeti, pecsét nélkül. Jelzet: 217 817. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 4892).

LISZKA [Olaszliszka]

16. 1474. január 16. (die mensis Januarii sedecima) Liszka (Lyska)

Scheres Gergely Lyska-i officiális, Miklós kovács (faber), a másik Miklós kovács (alter faber), Nywl János és Mora Ambrus Lyska oppidum esküdt polgárai, illetve Gáspár Lyska-i plébános (venerabilis honorabilisque domini mayster Caspar sacre theologie bacalarius plebanus oppidi Lyska), Miklós Balkayn-i plébános és a presbiterek, tudniillik Casscha-i Gáspár Lyska-i káplán és Balázs presbiter ugyanottani lakos, valamint a következő jó hírnevű és tiszteltre méltó személyek: Kantra Tamás, Nagy (magnus) Miklós, Zalkody Máté, Sabbo János, Balog János, Czeppoes Mihály, és a Wilman-i Czwmpos Tamás ugyanottani officiális, illetve más megbízott személyek tudtul adják Dyack György polgártársuk rendelkezését, miszerint a testvérétől örökölt, és az Elloheg-en lévő szőlőjét keletről és jobbról Gardon Miklós, balról [---] Albert és Kadar Mihály szomszédságában eladja Zebinny dictus Philach Tamás Casscha-i polgárnak. Az ügylet a prépost házában (in hospitio domini prepositi) a fentiek illetve Kwtas Péter jelenlétében zajlott. Az oklevél a mezőváros pecsétjével megerősítve (sub sigilli opidi Lyzka subappenso).

Eredeti, foltos. Függő pecsétje elveszett. Jelzet: DF 214 648. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 1951). Regesztá: Iványi, Bártfa levéltára 1948. sz.

17. 1475. május 15. (die mensis May decimo quinto) Liszka (Liska)

Seres Gergely és Zalkodi Máté Liska oppidum officialisai, Colczar Kelemen, Ágoston Antal, Kadar Péter és Ádám Balázs esküdt polgárok, és a többi polgár (cives et cohospites) tudtul adja, hogy Doerholcz Pál, Gilnicz-i várnagy nagyhét keddjén (március 21.) színük előtt két szőlőt vásárolt. Az egyiket Tar Istvántól, Thar Ambrustól, Thar Mihálytól és rokonuktól, Annától a Helehegh-en, felülről és keletről Schetho György, alulról és szintén keletről Colchar Kelemen, nyugatról pedig Fekethe Mátyás szőlői között 94 törvényes súlyú Magyarországon használt forintért (pro centum florenis sine sex florenis veri et iusti ponderis monete Regni Hungarie), amit dicséretes szokás szerint ki is fizetett a tanács színe előtt a mondott napon Casas (Kasas) Péter polgártársuk házában. A másikat pedig ugyanazon mondott bírók és esküdt polgárok jelenlétében vette meg 6 forintért, hasonló módon, Barthalius Gergelytől, s amely szintén a Helehegh-en van nyugatról [---], keletről Zas László és az öreg Miklós kovács (fabri Nicolai antiqui) valamint [---] János felfelé, az út felé lévő szőlője között. Az összeg kifizetésekor a tanács a már említett polgár házában jelen volt, ahol áldomást (mercipotum) is ittak a náluk lévő dicséretes szokás szerint, az üzlet megerősítésére. A régi szokás szerint, ha bármely részről per támadna, a pert támasztó fél a szőlő értékét köteles letenni. Pálnak és örököseinek joga van a szőlőket tetszésük szerint örökíteni, vagy eladni. A tanács pecsétjével ellátott oklevelet ad ki az üggyről.

Eredeti, foltos. Függő pecsét. Jelzet: DF 269 671. (Kassa v. lt., Arch. Secretum, Darholtz S 1).

18. 1475. augusztus 7. (feria secunda prox. ante f. B. Laurencii) Liszka (Lizka)

Seres Gergely és Mátyás lizskai officiálisok, valamint a lizskai polgárok levele Gáspár szepeshelyi prépostnak és az ugyanottani Szent Márton egyház konventjének, miszerint szomszédaik, a Chichyr-i Chyontos és Brozech nevezetű nemesek Vys-i jobbágyaikkal a prépost Lizka határában lévő kaszálóját Vys birtoktól egészen Chyrkeffwz határáig lekaszáltatták, a káptalan és népei nem kis sérelmére. Az officiálisok összehívták tehát Lizka oppidum népét, majd közösen úgy döntöttek, hogy az összes, erőszakkal lekaszált szénát elszállítják, vagy a helyszínen elégetik. Erről azonban a prépostot is tájékoztatják, hogy ne a tudta nélkül történjen a dolog.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 265 246. (Szepesi prép. lt.: Mohács előtti okl. 379).

19. 1475. október 1. (ante die solis sive die dominico, prox. post f. b. Michaelis arch.) Liszka (Lizka)

Seres Gergely és Zalkodi Máté Lizka oppidum officialisai, valamint Kádár Péter és Kulczár Kelemen esküdt bírák, illetve a választott polgárok előtt (iudices iurati civesque electi) polgártársuk, Kwthas Péter a Farkaswtha utca közepén (in medio in platea Farkaswtha) lévő, nyugatról Péter litteratus, északról Tompa Máté, szemből Bondor János polgárok szomszédságában fekvő telkét a hozzá tartozó kerttel, épülettel, rétekkal és szántókkal Bak Gáspárnak, a Szt. Márton egyház prépostjának (venerabili et egregio domino Caspari Bak decretorum doctor alme ecclesie Sancti Martini in monte eodem, videlicet Sancti Martini fundate)) adja át egy másik, a településen lévő telekért és 12 Ft-ért cserébe, ellentmondó nem lévén. A tanács erről a prépost számára pecsétjével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 264 495. (Szepesti prép. lt.: Mohács előtti okl. 376).

20. 1477. május 28. (feria quarta, prox. post f. Penthecostes) Liszka (Lyzka)

Péter litteratus és Aranchy Bertalan officialisok, Nagy (magnus) Miklós, Bondor János, Koch Bálint, Thar István esküdt bírák, a húsz választott és a többi polgár előtt (quator iurati iudices ac viginti electi homines ac universi cives et hospites in opido Lyzka commorantes) Zaaz László polgártársuk az Elewhegy-en lévő szőlőjét keletről a kassai nemes (nobilis) Derholcz Pál, nyugatról Solthes Benedek helyi polgár szőlői között a mondott Derholcz Pálnak és örököseinek adja el, 70 aranyforintért, ellentmondó nem lévén. Ha a vevőt, vagy utódait később a szőlő birtokában bárki megtámadná, az eladó és utódai az említett összeget kötelesek letenni — még a per kezdete előtt — a vevőnek ill. utódainak. A tanács a város pecsétjével (sigillo nostre civitatis) megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 258 868. (Lőcse v. lt., Lőcse v. tanácsa: Okl. A 14).

21. 1479. augusztus 11. (feria quarta prox. post f. b. Laurentii mart.) Liszka (Lyzka)

Kwthas Gergely és Seres Gergely officialisok, Zas László, Zabo Lőrinc, Solthes Simon, Czor Demeter Lyzka-i esküdt bírák, a húsz választott polgár és a polgárok előtt (quator iurati iudices ac viginti electi homines ceterique cives et universi hospites in Lyzka commorantes) Bálint szabó (sartor), Niger Mátyás, Kothan Balázs és Barthaliws Gergely a lizskai Szűz Mária egyház templomgazdái (provisores ac vitrici ecclesie Beate Virginis in dicta Lyzka fundate) előadták, hogy a Thar János által a templom építése céljából végrendeletileg az egyházra hagyott szőlőt, amely az Elewhegy-en, északról Kocz Bálint és Zekel Simon szomszédságában van, már átvett 90 forintért tartozékaival együtt eladták a nemes Czeceimer-i Andrásnak és örököseinek, ellentmondó nem lévén. A tanácson kívül még a következő polgárok voltak jelen az ügynél: Kocz Bálint, Kasas Péter, Miklós kovács (faber), Bondor János és Gergely litteratus. Ha az idő múlásával a vevőt a szőlő birtokában bárki is zaklatná, az eladók a szőlő értékét tegyék le és ezen felül egy másik, hasonló értékű szőlővel is kárpótolják a vásárlót. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyről.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 31 964. (Családi levéltárak, Csicsery cs. 894).

22. 1481. január 30. (feria tertia ante purificationem Marie) Liszka (Lyzka)

A Lyzka-i tanács értesíti Stenichel György bártfai bírót, hogy a bártfai Chev Mátyás vásárolt náluk egy presbitertől tíz félhordó bort (decem media vasorum) 44 forintért, olyan módon, hogy mivel akkor készpénz híján volt, nem a teljes összeget, hanem csak 1 forintot tett le az eladó kezébe, de megígérte, hogy szekereivel később el fog jönni a borért és elszállítja azt. Mátyás után a szintén bártfai Thittel János is vásárolt a mondott presbitertől készpénzért három félhordó bort, de a tanács Chev Mátyás érdekében tiltotta, hogy a bort átvegye és elszállítsa onnan, amit Mátyás, midőn János szekerén meglátta a bort, szemtől-szemben (facie ad faciem) szintén megtett. Azonban az nem törődve a tiltással, azt állítván, hogy Mátyás egyáltalán nem akar eljönni a borért, 15 forintot a mondott három félhordóért kifizetett és nem volt hajlandó Lyzka bírósága elé sem állni. Chev Mátyás ezért tőlük jogos ítéletet kért.

Eredeti, vízfoltoz. Töredezett záró pecsét. Jelzet: DF 214 916. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2165). Regesztá: Iványi, Bártfa levéltára 2164.

23. 1483. június 24. (in die Nativitatis S. Johannis bapt.) Liszka (Lyzka)

Genw Mihály bíró, Kadar Péter, Sabo Bálint, Lázár, Seres Lukács esküdt polgárok, a húsz választott személy és a Lyzka-i hospesek (iurati cives ac viginti electi homines universique hospites in Lyzka commorantes) előtt Kullancz Albert polgártársuk a sürgető szükségétől hajtva eladja az Elehegh-en lévő szőlőjét keletről Dombi Pál, nyugatról a Cassovia-i Swarcz György szomszédságában, szavatosság vállalásával, szülei és más érintettek terheit is magára vállalva 50 aranyforintért Varalia-i András mesternek, a szepeshelyi Szent Márton egyház kanonokjának (honorabilis magister, canonico ecclesie Sancti Martini terre Scepusiensis) és ez által ugyanazon egyház Szent András kápolnájának, senki ellent nem mondván. Ehhez a tanács hozzájárult és pecsétjével megerősített oklevelet adott ki az ügyben.

Eredeti, pecsét a hátlapon. Jelzet: DF 272 257. (Szepesi kápt. lt.: Szepesi kápt. magánlevéltára I. rész 2 4 2).

24. 1484. április 22. (feria quinta prox. post f. Pasche) Liszka (Lyzka)

Lázár bíró, Korlath Demeter, Kwthas János, Canthor János és Kwthas Sebestyén esküdt polgárok, a húsz választott személy és a liszkai hospesek (iurati cives ac viginti electi homines universique hospites in Lyzka commorantes) előtt László, a néhai Cassovia-i Bognár Miklós fia az Elewhegh-en lévő örökölt szőlőjét keletről a néhai Aranchy Jakab (alias Hyspan), nyugatról a szepeshelyi Szt. Márton egyház (ecclesie Sancti Martini terre Scepusiensis) kanonokjainak és káptalanának szomszédságában, a sürgető szükségétől hajtva eladja Gáspárnak (decretorum doctor), a Szt. Márton egyház prépostjának 120 aranyforintért, ellentmondó nem lévén, tehervállalással és szavatosság vállalásával. Ehhez a tanács hozzájárult és pecsétjével megerősített oklevelet adott ki az ügyben.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 264 536. (Szepesi prép. lt.: Mohács előtti okl. 418.)

25. 1484. június 7. (secundo die f. Penthecostes) Liszka (Lyzka)

Lázár bíró, Korlath Demeter, Kwthas Sebestyén, Kanthor János, Toth Péter esküdt polgárok, a húsz választott személy és a Lyzka-i hospesek (iurati cives ac viginti electi homines universique hospites de Lyzka) előtt Swytho György polgártársuk az Elewhegh-en lévő szőlőjét, keletről Fekethe Mátyás, nyugatról Gere Mihály, Északról Perey Mihály, délről pedig Lyzka-i Márton mester (magister), a szepeshelyi Szt. Márton egyház kanonokja szomszédságában, a sürgető szükség miatt eladja 100 törvényes súlyú aranyforintért Gáspár decretorum doctornak a Szt. Márton egyház prépostjának, Liszka törvényes urának (domino scilicet nostro naturali glorioso), ellentmondó nem lévén, tehervállalással és szavatosság vállalásával. A tanács erről pecsétje ráfüggesztésével megerősített oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 264 539. (Szepesi prép. lt.: Mohács előtti okl. 421.)

26. 1487. január 1. (feria secunda in die circumc. domini nostri Jesu Christi) Liszka (Lyska)

Nagy (magnus) Imre Liska-i bíró, Péter szabó (sartor), Custos Albert, György litteratus és Egyed, a 4 esküdt polgár, a húsz választott személy és a hospesek előtt Koch Lázár polgártársuk rokonai terheit is magára vállalva az Elehegh-en, vagy más néven a Rakochyas-on lévő szőlőjét északról Gochyam Mihály, délről pedig a nemes (nobilis) Chichyr-i András szomszédságában eladja az utóbbinak – már átvett – 37 aranyforintért, ellentmondó nem lévén, szavatosság vállalásával. A tanács az ügyről függő pecsétjével ellátott oklevelet ad ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 31 995. (Családi levéltárak, Csicsery cs. 487).

27. 1487. július 18. (feria quarta ante f. Marie Magdalene)³

Liszka mezőváros gazdag és szegény lakosainak (universitas divitum et pauperum, in opidi Lyzka commorantium) levele Gáspár decretorum doctornak, szepesi prépostnak és a kanonokoknak, melyben felpanaszolják, hogy szőlőik egy támadás miatt – amiről úgy hiszik, a címzettek már értesültek – nagy kárt szenvedtek el, és a jelenlegi királyi adót (per presentem taxam regietatis) sem bírták kifizetni, azt nap mint nap halasztják, sokan közülük pedig a szükség

³ A levéltári jelzet szerinti dátum hibás: 1487. 07. 11.

ségük miatt magukat más birtokokra adták aratni. Ezért a préposthoz fordulnak bizalommal és alázatosan könyörögnek neki, hogy szegény jobbágyságait ebben a szükségben elpusztulni ne engedje és segélypénzzel, tudniillik 25 forinttal őket segíteni méltóztassék, hogy a sárkány tor-kából (a fauce draconis) kiszabadulhassanak, mivel nekik a segítő és védelmező Istenen és a préposton kívül már senkijük sincsen. A többi majd Seres Gergely a nevükben elmondja.

Eredeti, pecsét a hátlaapon. Jelzet: DF 264 546. (Szepesti prép. lt.: Mohács előtti okl. 428).

28. 1489. január 21. (in f. Agnetis virg.) Liszka (Lyzcha)

Korlath demeter bíró, Thoth Péter, László varga (suctor), Molnus György, Hegedws Tamás Lyzcha-i esküdtek és a húsz választott tanúsítja, hogy Tholzwa-i Oroslan Balázs eladta az Elewhegh-en lévő szőlőjét keletről Varga László, nyugatról Rokach Orbán szomszédságában Cibinio-i András szepesti kanonoknak (canonico ecclesie Scepusiensi) 20 aranyforintért, el-lentmondó nem lévén, szavatosság vállalásával. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet ad ki az ügyben.

Eredeti, függő pecsétje hiányzik. Jelzet: DL 63 870. (Családi levéltárak, Görgey cs. görgői 278). Regesztza: rövid és hiányos levéltári összefoglalója a DL–DF-en.

29. 1509. február 21. (in cinerum)

Gergely fia (Gregorii) Ferenc Lyska-i bíró, Raba Barnabás, Mezarus Symon, [---], Kys [---] esküdtek, a polgárok és a hospesek előtt Byro [---] és az Olazy-i Szent Miklós egyház temp-lomgondnokai (vitricus) eladják az egyház Ewlewhigh-en lévő szőlőjét keletről Pwha Péter, nyugatról Márton Kapos-i presbiter szőlőinek szomszédságában a Liska-i Borsos Máténak 16 (sedecim), már kifizetett forintért, szavatosság vállalásával, ellentmondó nem lévén. Aki a szőlő miatt pert indítana, az a per kezdete előtt a becsértékben marasztaltatik el. A tanács pecsétjé-vel megerősített oklevelet ad ki az ügyben.

Eredeti, elmosódott írással. Függő pecsét. Jelzet: DF 264 565. (Szepesti prép. lt.: Mohács előtti okl. 447.)

NAGYMIHÁLY

30. 1506. november 16. (feria secunda ante f. B. Elizabeth) Nagymihály (Nagmihal)

Tamás kovács (faber) Nagmihal-i bíró és az esküdtek: Krasnyak Miklós, Rosas Miklós, Orzagh Mihály, Kardos György, Badnar Simon, Zabo János, Zabo Mihály, Kolczar Kelemen, Fanko Lukács, Benedek varga (sutor), és Byro Mátyás tudtul adják, hogy megjelent előttük Czaffura László és élőszóval, a sürgető szükségétől hajtva úgy vallott, hogy bizonyos réjtjét, amely Nagmihal-on van (in campo Nagmihal), eladja a Zalaczkai Agoston Andrásnak 7, már átvett forintért, senki ellent nem mondván. A tanács pecsétjével megerősített oklevelet állít ki András számára az ügyről. Jelenlévők: Zalaczkai Mihály, Kolnar János, Gergely és Kana Mi-hály, továbbá [---] János, összehívott (ad hec specialiter convocatis) tanúk.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DL 86 048. (Családi levéltárak (P szekcióból), Sztáray cs. 814).

31. 1514. július 13. (feria quinta alias in f. Margarethe virg.) Nagymihály (Nagmyhal)

Chevke Demeter Nagmyhal-i bíró, Czapó Mátyás, Nag Mátyás, Czapó András esküdtek, valamint az ugyanottani polgárok (ceterique cives ac universi hospites de eadem) előtt az öz-vegy Lucia, a néhai ugyanonnan való Warga Péter felesége úgy rendelkezett, hogy a települé-sen lévő réjtjét (predium suum in campo Nagmyhaliensis) északról Kowacz Benedek, délről pe-dig Nowak Kelemen szomszédságában felerészben az egyházra hagyja, míg másik felét eladja a Zalaczkai Gostan Mihálynak és Jánosnak 2 forint 75 dénárért (pro tribus florenis minus d. XXV⁴), amit tőlük már teljes egészében átvett. Az ügynek nem volt ellenmondója, az eladó pe-dig szavatosságot vállalt az inatlanra.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DL 86 078. (Családi levéltárak (P szekcióból), Sztáray cs. 843).

⁴ Az összeg áthúzza.

SZIKSZÓ

32. 1472. február 17. (feria secunda post dominicam Invocavit) Szikszó (Zikzo)

Chontos János Zikzo-i bíró, Dako Miklós, liber Márton, Herke Tamás, Bálint mészáros (carnifex), Dench Domonkos, Tharchy Miklós, Zatmar Lukács, Kis (parvus) Benedek, Bona Orbán, Damiani János, Albert Kovács (faber), Zombok Mihály esküdtek és a tizenkét consul (iurati et duodecim consules) előtt Theklar János kassai polgár eladja a Nemethhegy-en lévő 6 szőlőjét — nyugatról a Lehnecz-i kartauzi kolostor, északról pedig Chazar Demeter szőlői között — a szintén kassai Skop Ágostonnak 270, a tanács színe előtt kifizetett aranyforintért, senki ellentmondó nem lévén. A tanács függőpecsétjével megerősített oklevelet állít ki.

Eredeti, foltos. Függő pecsét. Jelzet: DF 270 458. (Kassa v. lt., Collectio Schwartzbachiana 419).

33. 1482. július 27. (sabbato prox. ante f. depositio Ladislai regis Hungarie) Szikszó (Zikzo)

Zathmar Lukács bíró, liber Márton, Damiani János, Kis (parvus) Benedek, Tepner Mátyás, Alcz Balázs, Czani Gergely, Enczi Mihály, Sebestyén szabó (sartor), Czire Barnabás, Twrwnk Mihály, Dabo János, Borsodi János Zykzo-i esküdtek és a consulo (iurati et universi consules) előtt a Zykzo-i Joka Kelemen eladja a Magyar (Hungaricali) hegyen lévő szőlőjét, mindkét oldalról a Lechnetz-i karthauzi rendiek (ordinis fratrum Carthusiensium de monasterio Lechnetz) szőlőinek a szomszédságában a karthauziak priorja, Márton és konventje képviselőjében megjelenő Jeronimus fráternek 32, teljes egészében átvett aranyforintért, ellentmondó nem lévén. A tanács meggyőződve az ügy jogos és törvényes voltáról pecsétjével megerősített oklevelet adott ki.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 18 694. (Kincstári lt., Acta ecclesiastica, Lechnitz 311).

34. 1484. február 13. (feria sexta, ante f. Valentini mart.) Szikszó (Zykzo)

Hennengh Dyak János Zykzo-i bíró és a tizenkét esküd: Polyanka György, Zatmar Lukács, Damian János, Chani Gergely, Alch Balázs, Dyak András, Tepner Mátyás, Kis (parvus) Benedek, Therek Mihály, Fekethe Péter, Cyko Pál, Dabo János bizonyítják hogy a néhai Chontos János polgártársuk végrendeletileg egy fél házat (domus) és három szőlőt hagyott leányára: Margitra és fiára: Istvánra. A ház az Azalo felé vezető út és Mezarus Antal szomszédságában található. A három szőlő szintén a településen van: az első, melyet Pewr-nak neveznek a Nemethhegy-en, Hennengh Dyak János jelenlegi bíró és Wegh Benedek szomszédságában. A második a Nywlmal hegyen, szintén Hennengh Dyak János szomszédságában, a harmadik pedig a Magyar (Hungaricali) hegyen a Cassovia-i Stengel András özvegyének szőlője és az Azalo határában lévő közút (via publica) szomszédságában. A tanács meggyőződve arról, hogy a végrendelet a jognak megfelelően és törvényesen zajlott, függőpecsétjével ellátott oklevelet adott ki az ügyről, ellentmondó nem lévén. Ha bárki később, legyen bár Chontos János leszármazottja, vagy bárki más, Margitot és Istvánt a mondtott ingatlanok birtokában háborgatná, azt patvarkodáson (calumnia) marasztalják el.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DF 215 070. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 2316). Regesztá: Iványi, Bártfa levéltára 2312. sz.

35. 1526. február 5. (feria secunda in profesto die Dorothee virg.) Szikszó (Zykzo)

Czenethey András Zykzo-i bíró és a tizenkét consul értesíti Bartffa városát, hogy megjelent előttük két polgáruk, Sangh György és Organas Orbán. György fogott bírák közreműködésével kibékítette Orbánt, így közöttük bizonyos sürgős okok miatt (pro quibusdam causis urgentibus) örök béke jött létre, amit a tanács pecsétes oklevelével bizonyított.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 218 421. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 5487).

TARCAL

36. 1434. szeptember 8. (in die Nativitatis Virg. gloriose)

János litteratus a nagyságos (magnificus vir) László testvére, Gezh-i Mihály és Nagy (magnus) Péter Thokay-i várnagyok, Hano János bíró, Kenczel Kelemen és Máté Ferenc Tharczal-i esküdtek, és a consulo tudtul adják, hogy a nemes Katalin asszony, a néhai Ezral-i Jonhus (dictus) András felesége, illetve hasonlóképpen Jonhus (dictus) Mihály bevallást tettek, miszerint Katalin egykori férje a Mezelmal hegyen lévő szőlőjét végrendeletileg feleségére és

fiára hagyta a kijelölt tanúk jelenlétében, akik ezt az állítást megerősítették. Johus(!) Mihály pedig a kiadók törvényszéke előtt (*in sede nostra circumsedente*) hozzájárult, hogy azt Katalin és örökösei békében birtokolják. Az oklevél kiállítói pecsétjükkel megerősített oklevelet adnak ki az ügyről.

Eredeti, pecsét alul. Jelzet: DL 99 498. Átírása a DL 99 502. jelzetű oklevélben, 1435. (Családi levéltárak, Károlyi cs. nemzetségi lt., Pelejtey cs. Z 113).

TELKIBÁNYA

37. 1494. július 2. (in f. visitationis Marie) Telkibánya (Thelkybanya)

Telkibánya tanácsának és lakosainak levele Kassa város közösségének, miszerint megjelent előttük egy keresetlevéllel a kassai Mihály és Mátyás, mindketten vargák (*sutores*). Mihály előadta, hogy mikor nem sokkal azelőtt Kassa város előtt is megjelentek, Mátyás őt és családját is megrágalmazta, tolvajnak nevezte és a tolvajlás bűnét akarta rábizonyítani, s ezzel a saját és családja nevét is bemocskolta. A telkibányai tanács miután a felek előttük megjelentek, Istent és az ő igazságát szem előtt tartva, tanúkat színe elé idézve az ügyet megvizsgálta. A tanúk állítása szerint a két férfi vendéglátója házából valóban eltűnt egy pajzs (*unum cliptum, wigo kotorgart*), de a házban élők nem tudták, hogy ki lophatta el azt. A polgárok ráadásul úgy ismerték mindkettőjüket, hogy tisztességesek és ellátják magukat. Mátyás egyébként vendéglátóját az arcán megsebezte, ezért a tanács néhány napra bilincsbe verte őt.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 271 490. (Kassa v. lt., Supplementum H: Oklevelek és iratok 182).

VÁMOSÚJFALU

38. [1490-1510]

Wamuswyfalu levele Bártfához, azon viszály ügyében, amely a két bártfai polgár, Benedek és György között állt fenn. Benedek kérésére azok a tanúk, akik a viszály idején látták őket, a város tanácsának pecsétjével lettek megidézve (*sigillo nostro coram nobis vocando*) és hitükre a következőképpen vallottak. Az első polgár (*hospes*) előadta, hogy Benedek Györgyhez számos gyalázkodó szót intézett és bár György a békére törekedve tőle elégtételt kért, azt ő nem akarta megadni. A második tanú hasonló módon vallott, akárcsak a harmadik. Borsos János előadta, hogy a gyalázkodó szavakra György kérte ellenfelét, hogy az béküljön meg, de az még jobban feldühödve, kardját előrántva meg akarta sebesíteni Györgyöt, amit egy másik polgár, Mátyás látott is. A felek végül megegyeztek.

Eredeti, záró pecsét. Jelzet: DF 214 701. (Bártfa v. lt., Középkori gy. 1990 L).

GYULAI ÉVA

A sárospataki jezsuiták elűzése, 1707. április 10.

1706. április 10-én, a húsvét előtti második vasárnap, amelyet a népnyelv Feketevasárnapnak, a katolikus liturgia Passió-vasárnapnak nevez, a sárospataki rendházba is megérkezett az osztrák rendtartománnyal szakítani nem akaró jezsuitákat kiűző küldöttség, amelyhez az alábbi szónoklatot intézte a rezidencia főnöke:¹

„Én, Papp Ferenc, a Jézus Társasága sárospataki rendházának, jóllehet, méltatlan Superiorja, értem tekintetes és nemzeti csicseri Orosz Tamás biztos úr jövetelének okát és szándékát, nem saját felhatalmazásából és akaratából, hanem a felséges Fejedelem parancsára jött ugyanis, hogy ezen rendház összes jószágát felleltározza és konfiskálja, ráadásul minket az országból kiűzzön, de ezen szándékkal a kiátkozás és a hatalmas bűn terhe alatt nem tudok, nem vagyok köteles és nem is akarok egyetérteni, ezért hivatalomnál és státusunknál, valamint az Apostoli Széktől adományozott kiváltságainknál fogva a káros és nekiünk igen ártalmas leltározásnak és konfiskálásnak először is a mindenható Isten és az ő fia, Jézus Krisztus, ezen kicsiny Társaságunk szerzője előtt, valamint a tisztelendő szerzetes, Francisco Gonzalez, a trinitárius rend pataki előljárója és az itt összegyűlt nemes urak előtt ünnepélyesen ellentmondok, tiltakozom, és tiltom a biztos urat, hogy mint a római katolikus egyház igaz fia, valamint Szent Péter és utódai, a pápák engedelmes alattvalója ide ne merjen belépni, tudván azt, hogy ezzel a mindenható Isten és az egyházi ítélkezés kiátkozóinak haragját fogja magára vonni. Ez a ház, amelybe ilyen szándékkal készül belépni, 1./ mint papi ház az Isten törvénye szerint sértetlenséget élvez, s élni kíván az épületeit, javait és papi személyeit illető szabadságokkal, ezek sértetlenségét biztosító kiváltságaival; 2./ mint szerzetesi ház a pápai bullák által, mint III. Pál és XIII. Gergelyé, bármely fejedelem világi joghatósága alól kivételet és egyedül az Apostoli székeknek van hatalma felette, 3./ mint a jezsuita Társaság rendházát a (német-)római császár, akit ezért a Társaság alapítójának ismert el és erősített meg; 4./ mint plébániát az esztergomi egyház és érsek, akinek mint „exempt” plébánia alávetette magát, 5./ mint nemesi házat a magyar királyok, akik a nemesi házat kivették az adózás alól; 6./ mint a Társaság [sárospataki] rezidenciáját a rendházat alapító felséges Rákóczi-ház – látta el és látták el a Szentlélektől vezérelve, saját akaratból és lelki célból a sértetlenséget biztosító kiváltságokkal, ahogyan az alapítványi könyvek tartalmazzák; 7./ [mint olyan házat, amely] ártatlan férfiaké, akik sem a haza, sem a király, sem a felséges Fejedelem vagy az ország lakosai ellen, vagy ezen város ellen soha olyan bűnnel nem vékeztekünk, amivel megérdemeltük volna javaink elkobzását és a száműzetést. S bár lehet, hogy a Társaság egyéb tagjait elűzték rendházukból, minket azonban, úgy tűnik, sokkal kevésbé lehet és szabad elűzni, mivel alapításunknál fogva kivételes kötelekkel kapcsolódunk a felséges Fejedelemhez, ahogyan ő is hasonlóan kötődik hozzánk. Ezért ismételten tiltakozom, és részemről ellentmondok, s semmiképpen sem egyezem bele ezen összeírásnak és a száműzésnek. Tiltakozom, de nem akarok erőszakra erőszakkal válaszolni, s nem akarom magamat semmiféle fegyverrel megóvni és megvédeni, csak a korábban idézett kiváltságokkal. Vigyázzon ezért a biztos úr, hogy mit tesz, s hogy meddig megy el, semmiképpen sem tudom meggyőzni magamat, hogy a felséges Fejedelem, alapítónk fia, ugyanis, mint katolikus fejedelem, akit ezen rendházhoz kivételes

¹ A tiltakozásból néhány mondatot kiragadva már közölt: Visegrádi 1910. 238. 2. jegyzet.

vonzalom fűz, az egyház igaz fia ezt akarná velünk tenni. Hihetetlennek tűnik nekem, hogy őseinek az alapítványokban megnyilvánuló kegyes lelkületét ilyen hatalmas fenyegetésekkel akarná lerontani, sőt inkább azt remélem, hogy védelmezni fog minket, valamint összes jogainkban és kiváltságainkban mindig megvédi és megőrzi majd bennünket.”²

Orosz István, Rákóczi biztosa arra hivatkozott, hogy parancsot teljesít, majd sárospataki polgárok segítségével körülzárta a rendházat, és a Superior tiltakozása ellenére összefrta a rendház és a templom javait.³ A Superior drámai tiltakozását, amely egyben a feudális per-jog szerinti ünnepélyes ellentmondást és tiltakozást is kimerítette, nem rögtön jegyezték be a Diariumba, a jezsuiták jegyzője csak egy papírlapra írhatta fel a helyszínen, amelyet titokban őriztek mindaddig, amíg az 1707. április 10-én, Passió vasárnapon előzőtt pataki jezsuiták kalandos utazásuk végén Győrbe nem értek.⁴

A Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc által 1663-ban letelepített és adományokkal ellátott sárospataki jezsuiták alig több mint fél évszázadot töltöttek a sárospataki rendház-

² *Replicavit P(ater) Sup(erior) et solenniter contradicendo est protestatus in hunc modum: „Ego Fran(ciscus) Papp S(ocietatis) I(esu) residentiae Sárospatakiensis potest indignus Superior, inteligo causam et intentionem adventus sp(ectabilis) et g(enero)si d(omini) commissarii Thomae Orosz de Csicsér ex mandato Principis s(ereni)s(s)imi et non propria auctoritate et voluntate venientis esse ad residentiam huius bona omnia inventanda et confiscanda, atque nos e Regno expediendos, cui intentioni consentire sub excommunicatione et peccato grandi non possum, nec debeo, nec volo; ideo pro officio meo et obligatione tanquam statui nostro et privilegiis a Sede Ap(osto)l(ica) donatis praejudiciosa et nobis multum injuriosa 1º coram Deo omnipotente et Jesu Xo (=Christo) Filio ejus, auctore hujus minimae soc(ietatis), et coram r(everendo) religioso P(atre) Fran(cisco) Gonzalez Or(dinis) S(ancti)s(im)ae Tr(initatis) praesidente Patak et coram congregatis d(ominis) nobilibus solenniter contradico, protestor, inhabeo do(minu)m commissarium, ne hoc aggredi tanquam verus Eccl(es)iae Rom(anae) Catholicae filius et subditus oboediens S(ancti) Petri et successorum summorum pontificum praesumat; sciens se incusarum ipso facto indignationem Dei omnipotentis et exco(mmun)ic(at)orum ec(c)l(esias)t(icae) sen(tent)iae. Haec domus, quam hac mente parat ingredi; 1./ ut sacerdotalis per legem Dei gaudet immunitate, quae domos, bona et personas sacerdotales libertatibus, immunitatibus vult gaudere; 2./ ut religiosa per bullas pontificales videlicet Pauli 3. et Greg(orii) 13. (ut pluribus alibi innotuit) omni iurisdictioni saeculari quorunque Principum est exempta et soli Sedi Ap(osto)l(icae) haec potestas repraesentata, 3./ ut societatis domus ab Imp(er)at(ore) Romano, quem fundatorem ejus rati habuit et confirmavit; 4./ ut parochialis ab Ec(c)l(es)ia et Archipraesule Strigoniensi, cui ut exempta parochia subjecta est; 5./ ut nobilitaris a Regibus Ungaricis, quibus domus nobilium eximeretur; 6./ a s(ereni)s(s)ima domo Rakocziana ut Res(identia) Soc(ietatis) ab ipsa fundata, immunitate dotata, quam Sp(iritus) S(ancti) instinctu, motu proprio e zelo animarum, ut tenor librorum funda(tio)nalium habet; 7./ ut virorum innocentum, qui nec contra patriam et Regem, nec contra s(e)r(enis)s(im)um Principem aut regnicolas, vel civitatem hanc tali delicto peccavimus unquam, ob quod bonorum confiscationem et exilium personale promeriti fuissimus. Et licet omnes aliae personae Soc(ietatis) exularent a suis domiciliis, nos tamen minime posse ac debere, qui singulari foundationis vinculo s(e)r(enis)s(im)o Principi, is qui nobis vicissim videatur coniunctus. Ideo iterato protestor et ex parte mea contradico, nec huic conscriptioni exilique nostro ullo modo consentio. Protestor tamen me vim vi nolle repellere, nec me armis ullis, dum solis privilegiis nominatis velle tueri et defendere. [f. 90.] Videat perinde d(ominus) Commissarius, quid acturus sit, et an ultra processurus, ego non mihi persuadere nullo modo possum s(e)r(enissim)um Principem, filium Fundatoris, utpote Cath(olicum) principem et domui huic singulariter affectum, verum Ec(c)l(es)iae filium id nobis facturum. Impo(ssi)bi(le) mihi credita videtur, ut piam Majorum suorum mentem in funda(tio)nalibus expressam sub tantis minis velit eversam, dum potius sperem eundem nos protecturum et in omnibus iuribus et privilegiis semper defensurum et conservaturum.” EK K Ab 96 ff. 89–90. (Diarium I. 1707. ápr. 10.)*

³ *Respondet d(ominus) Commissarius verbo, absit, ut ille vim inferat, nos expellat, sed facturum, quod illi est demandatum, nempe residentiam totam armatis et civibus pro auxilio advocatis cincturum, nullum ad nos admissurum, neque e domo quemquam exmissurum, quae repressio sufficiens visa violentiae, et immunitatis ablatio ipso facto praestanda. P(atre) Superior respondet se habiturum pro more aliorum locorum, collegiorum, residentiarum, exemplo se accomodatur. Perinde viderit d(ominus) Commissarius, quid sit cum suo mandato acturus. Is se cogi ad praestandum sub amissione honoris, bonorum exilium, vincolorum et vitae etiam, ubi exhibuit literas. Perinde rem aggressus est totam conscribere, uti patet ex inventario rerum templi, residentiae et aliorum appertinentium die 10 Aprilis, ipsa die Dominica Passionis. EK K Ab 96 f. 90. (Diarium I. 1707. ápr. 10.)*

⁴ *NB. Haec res ibi describi ob cautelam in diarium non potuit, sed in occulta chartula servata, et Jaurini iam post exmissionem diarii hinc est inserta. EK K Ab 96 f. 90. (Diarium I. 1707. ápr. 10.)*

ban, vagy ahogyan ők nevezték, rezidenciában, a pataki jezsuita kolostor 4-5 páterével, alsófokú iskolájával ugyanis több volt, mint misszió, s kevesebb, mint a felsőbb osztályokat is oktató kollégium. A rezidencia élén a superiornak nevezett előjáró állt, s ezt a hivatalt 1707-ben a magyar nemzetiségű Papp Ferenc viselte, aki az 1707. február 8-án Nagyszombatból Sárospatakra küldött Havor István jezsuita páterrel együtt állt ellen a kiutasításnak, igaz, hasztalanul. A rendházat s ezzel az egész Jézus Társaságát védő superior hosszú monológja méltó volt a drámai konfliktusokra érzékeny, a dramatikus szerkesztésben és előadásmódban jártas, az iskoladramák rendezésében gyakorlatot szerzett jezsuita atyához.

Amikor Magyarország észak-keleti részén minden eddiginél nagyobb rendi felkelés tört ki, hadsereg formálódott a Habsburg császár és király hadereje és hatalma ellen, sőt egy új állam keretei kezdtek kibontakozni, a Felső-Tisza-vidék szomszédságában fekvő Sárospatak, és az ott több mint ötven éve működő jezsuita rend sorsában is alapvető változás állt be. Ismeretes, hogy a közel másfél évszázados múlttal rendelkező jezsuiták magyarországi működését gyakran fogadta elutasítás, mind a Királyi Magyarországon, különösen azonban az Erdélyi Fejedelemségben kénytelenek voltak többször is a kiutasítással és az életveszéllyel szembenézni, a törökkort követő politikai szituációban azonban élvezték a Habsburg-kormányzat támogatását; végül azonban Rákóczi államában az 1705. évi szécsényi országgyűlés végzése értelmében nemkívánatos személyeknek ítélték az osztrák rendtartományhoz tartozó magyar jezsuitákat. A sárospataki jezsuiták azonban, éppen a Rákóczi-ház patronátusa okán, kivételes helyet foglaltak el a szabadságharc vezére, II. Rákóczi Ferenc politikájában, személyes viszonyulásában, sőt kegyességében, históriájuk így egyszerre lehet különös és egyedi a Jézus Társasága magyarországi rendházainak történetében, ugyanakkor kiűzetésük hordozhatja a kuruc állam és a jezsuita rend viszonyának általános vonásait is, legfőképpen azért, mert a sárospataki páterek rezidenciája is a többi jezsuita rendház sorsára jutott, 1707-ben kénytelen volt megszüntetni működését.

A sárospataki jezsuiták szabadságharc alatti történetének elsőrangú forrása a rend két alapvető írásos dokumentuma, az *Annuae* vagy évkönyv és a *Diarium* vagy napló. A két eredeti forrás a 19. század vége óta az Egyetemi Könyvtár (az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára) Kézirattárában található. A jezsuiták pataki megtelepedésének évétől, 1663-tól 1753-ig vezetett, egy kötetben fennmaradt, 235 oldalas évkönyv műfaját maga a forrás határozza meg: *Pro annuis ex Residentia Societatis JESU*, vagyis a sárospataki rendházból küldött éves jelentésekhez készült [feljegyzések]. A cím mutatja, hogy az évenként készült szövegek nem maguk a jelentések, hanem az ahhoz készült kéziratok. Az *Annuae* (*Annuae litterae*) a jezsuita írásbeliség egyik legfontosabb műfaja, ezt az éves jelentést minden jezsuita kollégium, rendház és misszió éves működéséről el kellett készíteni, s megküldeni Rómába. Az 1753. évvel záródó forrás ezért a rendháznak a helyi jezsuiták szempontjából legfontosabb eseményeit rögzítette, ráadásul a naptári év végén, részben visszaemlékezés, részben a naponként vezetett napló segítségével megszerkesztett formában.

A négy kötetben fennmaradt, az 1694-től a jezsuita rend feloszlásáig, 1772-ig vezetett *Diarium*, vagyis napló ezzel ellentétben házi használatra készült, a sárospataki jezsuita szerzetesek naponként vezetett emlékeztetőjének, ahogyan az 1694 novemberében megkezdett szöveg elejére írták: *Diarium eorum, quae quali et die contingunt* (Napló arról, hogy mi tör-

tént és mely napon). A hagyomány azonban ezt is a háztörténet egyik válfajának tekintette, hiszen a 4 kötetes kéziratot így vették lajstromba a 19. század második felében: *Diarium (Historia Domestica ab anno 1694 usque ad annum 1707 Residentiae S. N. Patakiensis Societatis Jesu)*.

A sárospataki jezsuiták forrásai az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában

Évkönyv: Historia residentiae/Annuae Litterae 1663–1753 (Pro annuis...), 235 oldal.
Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 95/1

Napló: Diarium 1694–1772 (4 kötetben).

I. kötet (1694–1707), 90 fólió. Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 96

II. kötet (1711–1732) 170 oldal. Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 95/2

III. kötet (1733–1757) 274 fólió. Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 95/3

IV. kötet (1753–1772) 27 fólió. Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ab 95/4

A két forrás részletének együttes közlésére 100 évvel ezelőtt már volt példa, az Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez c. folyóiratban a hegyaljai felkelésre vonatkozó bejegyzéseket előbb az Annuae-ból,⁵ majd a Diariumból⁶ közölte latin átírásban és magyar fordításban Visegrádi János, de megmaradt a két forrás megfelelő részletének fordításánál. A jezsuita Évkönyvet mint forrást legutóbb Péter Katalin használta a jezsuiták sárospataki működésének vizsgálatához.⁷ Az Évkönyv és a Napló, annak ellenére, hogy mindkettőt a pataki jezsuiták vezették, nem hivatkozik egymásra, kivéve, amikor 1707-ben a jezsuitákat Rákóczi biztosa kiutasítja a rendházból, az Évkönyv ekkor ugyanis utal rá, hogy a Naplóban pontosan le van írva, hogyan állt ellen a superior, s mit mondott az erőszakos foglalónak.⁸

A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó bejegyzések az egykötetes évkönyv 132–140. lapján, illetve a négykötetes napló I. kötetének (1694–1707) 64–90. fólióján találhatóak. A szabadságharc kibontakozásának kezdetén az első baljós hírek már 1703 júniusában megérkeznek Sárospatakra, a naplóba ugyanis június végén azt jegyzi be a jezsuiták, hogy harci kiáltást hallanak, de nem németek érkeznek Sárospatakra, hanem magyarok kb. 20-an, ugyanannyi vezetéklővel, akik a Bodorg hídján továbbmentek Vajdácska felé. Alighogy elmentek, levél jött Tokajból a rendházból, amelyben azt írták a jezsuitáknak, hogy a Patakon áthaladt magyar katonák kurucok, akik Tokajban megölték a postamestert, a feleségét és gyermekeit, s Liszván is számos gaztettet hajtottak végre. A páterek, félve, hogy értékeiket elveszik, őrseget állítottak fel, s egészen éjjel 12-ig őrködtek. Harmadnap, Péter-Pálkor még rosszabb hírek szállingóztak arról, hogy a gonosztevők száma egyre nő, már több századot kitesznek, s nagyszámú rablót láttak az erdőkben. A Bodrogtörvényben falvakat dúltak fel, sőt mezővárosokat is, mint Helmece, Lelesz, Botyán, a veszély miatt a kereskedők sem jöttek el Újhelyre a vásárba, Sárospatakon pedig mindent behordanak a várba. Június 30-án azonban szerencsé-

⁵ Visegrádi 1910–1911. 65–71., 175–180. (1910); 70–74. (1911) (I–III. közlemény)

⁶ Visegrádi 1910–1911. 165–169. (1911) (IV. közlemény)

⁷ Péter 2006

⁸ *Sabbato 9 Aprilis advenit d(ominus) commissarius exmissus Thomas Orosz de Chicser, qui die sequenti post divina peracta venit facturum suum officium, quod in cubiculo P(atris) Superioris eo modo aggressus est et continuavit atque responsa accepit, ubi in Diario hujus anni annotatur.* EK K Ab 95/1 p. 139. (Annuae 1707)

sen visszatér Patakra egy Bátori István nevű gazda, akit korábban a gonosztevők hurcoltak el, de az újhelyi vásár végképp feloszlott a rablóktól való félelem miatt.⁹

Július 6-7-én Rákóczi seregéről is érkeznek híradások, a sárospataki jezsuiták „vigasztaló” híreket kapnak az ungvári jezsuita kollégium rektorától Rákóczi Munkács melletti vereségről és megfutamításáról,¹⁰ ami nemcsak a jezsuita rendházak közötti élénk információcserét jelzi, hanem azt is, hogy a sárospataki jezsuiták a felkelés kezdetén egyértelműen a rablónak ítélt kurucok ellen foglaltak állást.

A 17. századi politikai zavarok és viharok miatt többször üldöztetést és javaik pusztulását elszenvedett sárospataki jezsuiták 1703 késő nyarán a kuruc mozgalmat továbbra is fenntartással fogadják, naplójukba augusztus hónapot ezzel a szójáttékkal kezdik meg: Augustus sat Angustus (Augusztus hónap elég szűkös/szorult lesz).¹¹ 1703. augusztus 11-én úgy értesülnek, hogy Borsinál 5 zászlóaljnyi rablósereg jelent meg, igaz, nem Rákóczi hívei, s a gonosztevők kifosztják a jezsuiták kertészének csecsemőjét(!) is.¹² Augusztus végén szörnyű híreket kapnak arról, hogy a kurucok a terebesi kolostort feldúlták, a szerzeteseket levetkőztették, egyet közülük bántalmazták is. Augusztus 28-án hajnalban Patakra is megérkeznek a kurucok, a város megadását kérik, s amikor feltételeket akarnak nekik szabni a patakiak, előveszik Rákóczi fejedelem levelét.¹³

A háborús pusztításokat igen korán kénytelenek elszenvedni a jezsuiták, mivel 1703. július 25-én 22 ökrüket hajtják el homoki birtokukról, ugyanakkor elrabolják 2 vasas szekerüket, sőt 6 jobbágyukat is ekéjükkel együtt, hűséges embereik azonban megszöknek, s lassanként visszaszállingóznak a birtokra. Amikor augusztus 28-án a kurucok a várost megadásra kérik, a belsővárat felégetik, és egész Patakot feldűlják, a jezsuitáktól lovaikat viszik el, s mivel ökreiket már előbb elhajtották, nincs, amivel vessenek, így olyan siralmas helyzetbe kerülnek, hogy kénytelenek a vetéshez segítséget kérni a protestáns lakosságtól, amely ugyan maga is szenved a pusztítástól, mégis segít nekik. A kurucok szeptember 2-án vernek tábornokot Patakon éppen a jezsuiták csűröskertje mellett, így kerti terményektől, két tehenüktől, sertéseiktől, baromfiuktól is megfosztják őket. Különösen fájdalmasan érinti a jezsuitákat, hogy a külső iskolát, amelyet korábban szereztek meg, a kurucok elvették, és (protestáns) istentiszteleti helyet rendeztek be benne, s csak miután elfoglalták, akkor kérték el hivatalosan is, mégpedig a Fejedelem, a jezsuiták véleménye szerint fiktív parancsára hivat-

⁹ Junius. 27. [e]cce hora 5ta auditur tuba martem intonans, miramur, arbitramus Germanos adventare, sed fuere ungari ad 20 cum totidem ductilibus equis. Transeunt per pontem versus Vajdacsam. Post abitum venere literae Tokaino eos esse Kurucios, occidisse M(a)g(ist)r(u)m Postae, uxorem et proles, et Liscas varios fecisse excessus. Hinc magnus per totum terror rerum comporta(t)i(o)nis, vigiliae undique, ad usque 12 vigilamus [...] 29. SS. Petri et Pauli... Nova varia deteriora augeri numerum malevolorum per centurias et quinquegenos esse praedones in sylvis. Expilare trans Bodrogh pagos et oppida Helmech, Lelesz, Botyan, Ujhelini mercatores non comparent. Res tumultuose conportantur ad arcem. 30. Rediit a nuperis praedonibus abductus hospes Patakiensis, Batori István. Rursum transeunt 25 milites. Nundinae Ujhelienses dissipatae metu incursus praedonum. EK K Ab 96. f. 64. (Diarium I. 1703. jún. 27., 29.)

¹⁰ Julius. 6. Nova de profligato et fugito Rakoczio, an vera... 7. 6 hora literae a R. P. Rectore Ungvariensi cum novis solationis et de victoria Montecuculiana adversus Rakoczium Munkacsini. EK K Ab 96. f. 64. (Diarium I. 1703. júl. 6-7.)

¹¹ EK K Ab 96. f. 65. (Diarium I. 1703. augusztus)

¹² Nova venerunt adesse ad Borsi cum 5 vexillis quosdam praedatores, non Rakoczianos milites. Spoliatur infans hortulani nostri. EK K Ab 96. f. 65. (Diarium I. 1703. aug. 11.)

¹³ Mane hora 5 adsunt Kurucii pedites, quasi [...] deditiones petunt et negatur iis, nisi certas condiciones praestent, literas domini Principis exhibeant. EK K Ab 96. f. 65. (Diarium I. 1703. aug. 28.)

kozva. Papp Ferenc superior a kérésre azt válaszolta, ha tényleg ezt akarja és parancsolja a Fejedelem, ő egyelőre nem ellenkezik, használják szabadon.¹⁴

A pataki jezsuiták 1703. október 16-án kapják a hírt, hogy közeledik Rákóczi, majd másnap hajnali ötkor, mise után Papp Ferenc superior elindul a Tokaj melletti táborba, hogy üdvözlje a fejedelmet. Amikor a kora ősz ellenére zúzmarás, fagyos időben déli 1 órára odaér, addigra Rákóczi már a sáncok és az ágyúk szemléjére indult, így nem fogadhatja az ősei által alapított, s 1694 és 1700 között általa is többször meglátogatott sárospataki rendház főnökét, a táborban azonban ebéddel kínálják a superiort, sőt egy sátrat és tábori ágyat is felajánlanak neki. Végre a fejedelem másnap, 1703. október 18-án reggel 6-kor titkos audiencián fogadja Papp Ferencet, aki a kedvező hangulatú megbeszélés után misét mond a sátorban, majd együtt költi el ebédjét Rákóczival.¹⁵ A sárospataki jezsuiták főnöke délután 3-kor távozik a táborból Bénye felé, ahol a jezsuiták szőleijében már megkezdődött a szüret. 1703. október 27-én a pataki superior ismét elmegy a tokaji kuruc táborba, hogy a jezsuita dézsmaborok beszédéről tárgyaljon, s két nap múlva, 29-én indul vissza a pataki rendházba.¹⁶

A pataki páterek legközelebb novemberben fordulnak a fejedelemhez segítségért, 1703. november 14-ikére virradóra ugyanis betörték a sárospataki templomba a kórus harmadik ablakán keresztül, s a főoltárról ellopták a monstranciát az Oltáriszentséggel együtt és kb. 40 ostyát is.¹⁷ Papp Ferenc 1703. november 17-én ismét elindul a fejedelem táborába, hogy a templom megszenteltetését, illetve a toronyai dézsma ügyében tárgyaljon vele. Másnap a fejedelem előtt misézik a sátorban, sőt szentbeszédet is mond, november 19-én ér vissza Patakra Kállai Ferencel, akit feltehetően a fejedelem adott mellé. A fejedelem és a jezsuiták jó viszonyát jelzi, hogy nem sokkal később, 1703. december 3-án a fejedelmet is meghívják Patakra Xavéri Szent Ferenc-emplénapjára, amelyen a környékbeli plébánosok és a nemesi elit képviselői mellett az ungvári jezsuita rektor, sőt ferences atyák is részt vesznek, a fejedelem azonban elhárítja a meghívást, mondván, ezen a napon (hétfő) szigorúan böjtöl.¹⁸

¹⁴ *Mansimus tamen Deo nos protegente in pace usque ad 24 Julii, quo die ex Homok ex aratura actuali abacti sunt nobis boves 22, duo currus ferrati et homines 6 cum aratribus, qui tamen fidi, sensim rediere profugi. Continuavimus hic scholas et ordinem domesticum usque ad 28. Augusti, eum nempe diem, quo praesidium interius incineratum est, et civitas tota perturbata. Hac die periclitabamur de nobis et nostris rebus, maxime equis, qui donatiis oblatis aegre remanserunt, ac post in continuo periculo versati sunt, nec ad labores emitti rurales potuerunt, unde bobus etiam destituti coacti sumus aliorum auxilium per seminatum aliquid faciendi implorare, quod ipsi tamen Acatolici compassi, labentes praestiterunt. Placuit divinae bonitati nos amplius tamen invisere, die 2. Septembris penes hortum nostrum posita sunt castra, ob quae altilia plurima amisimus. Fructus hortenses fere omnes, duas vaccas, setigeros, ac scholam exteriorem nobis ante subjectam in usum vinorum eripuērunt, et hodie admodum exercitium ibidem habuerunt, ac demum post 5am pomeridianam praetextu, conficta voluntate Principis postquam occupavere, petierunt. Quibus responsum est a Patre Superiore: si, verum est, ita velle, mandare Principem, se non posse, nec velle hic et nunc contra agere, haberentque libere.* EK K Ab 95/1 p. 132. (Annuae 1703)

¹⁵ *Lecto sacro hora 5 abiit Pater Superior ad castra ad salutandum celsissimum Principem et venit illuc hora 1, quod Princeps ivit valla visitatum et tormenta, exceptus hospitio a domino Budai caena et tentori lectoque militari; hac die pruina 1ma et gelu sat forte fuit. [...] Hora 6 habuit audientiam secretam apud Principem et omnia in favorem, hora 7 legit ille sacrum sub papilione et pransus est cum eodem.* EK K Ab 96. f. 67. (Diarium I. 1703. okt. 18–19.)

¹⁶ *October 27. P(ater) Sup(erior) it ad castra in negotio collecturae vineorum domiciliorum Soc(tet)at(is). [...] 29. Circa 4am movet e castris domum P(ater) Sup(erior) et rediit media 8va.* EK K Ab 96 f. 67. (Diarium I. 1703. okt. 27., 29.)

¹⁷ *Templum nocturni fures ingressi per 3am chori fenestram, confractis orbiculis tabernaculo arae majoris abstulere monstranciam cum Xo et particulis circiter 40, quaesiti, non reperti.* EK K Ab 96 f. 68. (Diarium I. 1703. nov. 14.)

¹⁸ *December 3. S. Francisci Xaverii. Sacrum cantavit Pater R. D. Tolcsvensis, adstiter e R. D. Madensis et M. Balintfi, concionatus A. R. D. Ujheliensis. In prandio fuere R. P. Rector Ung(variensis) cum D. Fran(cisco) Turoczi et sociis, 3 reverendi domini, 2 Franciscani, D. Jonas, D. Kolosvári, D. Lehner, D. Hesovai. Orgonista Ujheliensis et Magister*

A jezsuita rendfőnök 1703 karácsonya előtt, december 22-én is ellátogatott Rákóczi tokaji táborába, de betegsége miatt dolga végezetlenül volt kénytelen másnap reggel Mádra távozni. Szilveszterkor újra elindult, hogy a pataki kolostor és szőlei ügyében segítséget kérjen a fejedelemtől, de nem bocsátották elé, így kénytelen volt Tarcslra visszatérni, anélkül, hogy találkozott volna Rákóczival, aki 1704. január 16-án el is hagyta Tokaj térségét Szerencs, majd Eger felé. 19 1704 elején Rákóczi Miskolcon rendezi be adminisztrációját, s 1704. február 13-án itt látogatja meg a sárospataki házfőnök, míg társai Sárospatakon halászattal foglalatoskodnak, a miskolci tárgyalásnak azonban csak a tényét jegyezték be a naplóba. Miskolcra Szerencsen át február 16-án indul vissza a havas, fagyos téli időben a házfőnök.²⁰

A rendház 1704-ben viszonylag nyugodtan működött, ekkor építették fel a főoltárt, a rendkívüli viszonyokat viszont jelzi, hogy Mercsics Tamás Kassáról, Berényi János pedig a szatmári rendházból menekül Sárospatakra, ahol így 5-en lakják a jezsuita kolostort, igaz, 1704 őszén ketten is elhaláloztak, Mercsics Tamás és az idős Ecsedi András páterek, az utóbbi korábban Korponán és Ecseden szolgált misszióban. Mercsics Tamás vándormissziós (missionarius vagus) 1704. szeptember 15-én, Páter Ecsedi András 1704. október 11-én halt meg, Krasznai Sebestyén, a rezidencia pincemestere (cellarius Residentiae) pedig 1705. április 11-én távozott az élők sorából Sárospatakon.²¹

1705 elején már csak Papp Ferenc szolgált a rendházban, de rövidebb-hosszabb időre több jezsuita is érkezett Patakra. A jezsuiták bíztak jövőjükben, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy 1705-ben a kolostornak új üvegezett bejáratot készítettek, fölé pedig kőből kifaragták a jezsuiták jelvényét. Új ablakok készültek, sőt kőkeretes szekérbejárat is építettek, s a templom is újabb díszekkel gazdagodott, Loyolai Szent Ignác eziüstsobra mellé elkészült Xavéri Szent Ferencé is, s az új oltárra feltették az Immaculata-oltárképet is, harangtornyot emeltek és a főoltár elé az áldozóknak szentélyrekesztő rácsot építettek. A gazdasági épületek is megújultak, még az istálló ablakait is betüvegezték.²² A jezsuiták nem készültek Patakot elhagyni, különben nem faragtatták volna ki és tették volna fel a bejárat fölé a rend jelvényét 1705. július 13-14-én.²³

Göncziensis [...] Celsissimus Princeps invitatus non comparuit, eo, quod die Lunae jejunet serio. EK K Ab 96 ff. 68–69. (Diarium I. 1703. nov. 14–dec. 3.)

¹⁹ December 22. Pater Superior abiit ad castra, Liszkam, Keresztur vina Societatis visitatus... 23. In castris nullo ob aegritudinem, post prandium abiit in Mád et inde Tallyam ad vina Cassoviensium inusenda. [...] 31. Pater Superior abiit ad castra in negotiis domus et vinorum Societatis, non est admissus, rediit in Tarczal sine spe facultatis ingrediendi. [...] 1704. Januar 16. Hoc die moverunt castra a Tokaj cum Principe in Szerenchset et in Agriam. EK K Ab 96 ff. 69–71. (Diarium I. 1703. dec. 22–1704. jan. 16.)

²⁰ Februarius 13. Pater Superior abiit Miskoczinum, domi piscatio. Mansit Pater Rector in piscatione. [...] 17. Dominica 2a Quadragesimae. Miskoczino revertitur. 18. Pater Superior Szerenchino redit, nives et frigus. EK K Ab 96 f. 70. (Diarium I. 1704. jan. 13–18.)

²¹ EK K Ab 96 (előzék) (Diarium I.)

²² Pro ecclesiae ornameto curata est statua argentea in lamina Sancti Francisci Xaverii pro socia Imaginis Sancti Patris ex simili materia. Argentea ampulla socia ejus loco, quam ante 9 abhinc annos abstulere praedatores. Antipendium violaceum pro majori ara et imago elegans Immaculatae Virginis Mariae pro novo altari, campanile item novum ac cancelli ante aram primariam pro communicantibus. Fenestrae omnes templi vel novae curatae ex integro, vel refectae ad Fl. 200 ung(aricales) sumptibus Residentiae. In ipsa vero Residentia nova porta cum muro curata et insigni Societatis lapidi inciso super eam erecto, porta item elegans lapida curata curulis cum ampla nova domo vinaria, novo tecto stabuli et muro producto, cum atrio utili et valde necessario vindemiae tempore. EK K Ab 95/1 pp. 136–137. (Annuae 1705)

²³ EK K Ab 96 f. 78. (Diarium I. 1705. júl. 14.)

A szertartásokat is mind elvégzik, 1705 adventjében a hajnali Rorátén még Károlyi Sándor felesége is részt vesz.²⁴ Igaz, nem ment minden rendben, a protestánsok, írja az Évkönyv, állandóan ostromolták a fenséges fejedelmet (Rákóczinak fejedelemmé, uralkodóvá választása után már kijárt a serenissimus titulus, míg korábban a celsissimus = főméltóságú megszólítással illették, s csak felesége, a hessen-wanfriedi órgróf, birodalmi uralkodó lányát hívták serenissima-nak), hogy a pataki templomot adja vissza nekik, de Rákóczi elszántan és esküvessel biztosította őket, hogy nem fogja a reformátusoknak visszajuttatni. A templom 1671-ig volt a pataki reformátusoké, s 1672-ben nyerték el a jezsuiták, akik addig a kolostor kápolnájában végezték a katolikus liturgiát. Az 1705. év végére Papp Ferenc superior mellett csak Kis Ferenc páter maradt a rendházban, hogy „Isten szőlejében munkálkodjon”, a két jezsuita szerzetes így vonta meg az év mérlegét: „az óév nehézségei után adjon az Isten szerencsésebb új évet, és a béke Fejedelme hozzon békét erre a földre”.²⁵

A ssárospataki ifjú Csécsi János (1689–1769), idős Csécsi János (1650–1708) református kollégiumi tanár, költő fia 1703-tól vezetett latin nyelvű naplójában, amelyben az Ausztriai Ház elleni háború eseményeit írta le,²⁶ részletes leírást közöl a szécsényi országgyűlés eseményeiről. Tőle tudjuk, hogy Rákóczi mennyire ragaszkodott ahhoz, hogy a pataki templom katolikus maradjon. 1705. szeptember 25-én a szécsényi országgyűlés alatt külön tanácskozott a katolikus nemesekkel, ahol „maga a fejedelem kívált azt kívánta, hogy a ssárospataki várbeli nagytemplom, melyben nagyatyjának is hamvai nyugszanak, és mely lakóvárához oly közel van, a reformátusok által engedtessek neki, s ígéretet teve, hogy az helyett nekik ép oly hosszú, oly széles, oly magas templomot fog építeni.” Amikor azonban a katolikus papság azt kívánta, hogy a fejedelem foglalja el a templom jövedelmeit is, Rákóczi így utasította vissza: „a nagyanyám, Rákóczy első Györgyné Lórántffy Susánna azon jövedelmeket átok alatt hagyta azon templomnak, s én ennek átkát magamra nem veszem”. Telekessy püspök azon cinikus ajánlatára, hogy az átok alól igen könnyen megszabadíthatnák a fejedelmet, Rákóczi elborzadva mondta: „püspök uram, én azt tenni soha nem fogom.” Rákóczi kérte, hogy a pataki mellett a két másik hegyaljai templomot, a tokajit és tállyait is hagyják meg a katolikusoknál. A protestáns képviselők előtt a fejedelmi reprezentáció, sőt diplomáciája követelményeivel magyarázta a birtokán fekvő templomok fontosságát: „Íme, nektek hagyjuk mind a templomokat: hagyjátok ti is e kettőt nekünk. Midőn francia, bajor s más nemzetbeli követek jönnek hozzám, nincs őket isteni tiszteletre hova vinnem, s mit mondhatnak rólam? Azt, hogy hideg vagyok a vallásomhoz, s nyomom az én felekezetemet.” Amikor a protestánsok erőszakos elvétellel vádolták, a fejedelem végül földesúri és kegyúri jogaira hivatkozott: „elveszem, mert hatalmamban áll”, s amikor a reformátusok arra hivatkoztak, hogy pataki fényes templomot, ahol iskolájuk is van,

²⁴ *Domina Karoliana hic fuit in Rorate, post quod abiit mane.* EK K Ab 96 f. 80. (Diarium I. 1705. dec. 17.)

²⁵ *Parum deerat, ut et ecclesiam amitteremus ad instantes preces importunasque sollicitationes molestas adversariorum apud serenissimum Principem, qui zelose affirmato animo cum juramento asseveravit se iis eam non daturum. [...] abeunte P(atre) Francisco Moro Cassoviam et M(agistro) Corbelli Agriam, remansit P(ater) Superior cum P(atre) Kis ad operandum in vinea Domini in variis calamitatibus hujus anni, Deus det faustiores novum, et Princeps pacis pacificet terram hanc.* EK K Ab 95/I p. 137. (Annuæ 1705)

²⁶ *Memoria Rerum Quarundam Belli Hungarici adversus Domum Austriacam Anno MDCCIII suscepti descripta per Johannem Tsétsi SAAROS-PATACHINI. Anno Domini 1705.* SRKK Kt. 161. Közl.: Thaly 1875. A ssárospataki országgyűlésre vonatkozó részt Jászay Pál tette közre magyarul: Jászay 1843., ezt kommentárral közölte: Bakonyi 1993. 181–190. A szécsényi országgyűlésre vonatkozó részt Kazinczy Ferenc fordításában többször is közölték: Rákóczi Tükör II. 143–175.

átengedték a katolikusoknak, de a másik kettőre igényt tartanak, a fejedelem nemleges döntését úgy indokolta, hogy „rajta áll, mint a három helynek földesurán, akar-e nekik adni valamit, vagy nem”. Végül ragaszkodott a hegyaljai birtokain lévő katolikus plébániákhoz, s inkább megígérte, hogy helyettük újakat épít a reformátusoknak.²⁷

A jezsuiták az 1705. év bejegyzéseinél nem említik a szécsényi országgyűlés végzéseit, de a békére áhító pataki jezsuiták már borúlátóan néztek a jövő felé. A rendfőnök kétszer is felkeresi Rákóczit a rendház ügyében, először 1705. március 12-én Egerben, majd október 15-én Szerencsen tárgyal vele,²⁸ nem sokkal a szécsényi országgyűlés bezárása után, amikor a rendek már törvényt hoztak a „németes”, az osztrák rendtartománytól elszakadni nem akaró jezsuiták ellen.²⁹ Papp Ferenc jezsuita superior 1706 elején Miskolcra is elmegy a fejedelemhez,³⁰ tárgyalásuk tartalmát csak sejtjük, hiszen éppen a miskolci gyűlésen határoz a kuruc állam vezetése a kiutasítás meggyorsításáról.

1706 első félévében még szinte hiánytalanul elvégezte a hétköznapi és ünnepi szertartásokat a két Sárospatakon maradt páter. Először 1706 október elején kell menekülniük, mégpedig a császári katonák elől.³¹ A magyar katonaság ugyanis kötelezte a patakiakat, hogy ürítsék ki a várost a Kassa felől Tokaj irányába indult császáriak elől, vagy inkább azért, jegyzi meg az Évkönyv, hogy a magyarok nyugodtabban rabolhassanak. A pataki jezsuiták a katolikusokkal együtt menekülnek 4 szekérrel, a templom felszerelésének mozdítható részét is magukkal viszik, Károlyi Sándor generális katolikus tisztet ad melléjük kíséretül, Dessewffy Lászlót 20 katonájával.³² Borsi érintésével a bodrogi Zéténybe mennek, s itt maradnak egészen október 24-ig. Mindennap miséznek a hívek vigasztalására, vasárnap szentbeszéd is van, valamint énekes vesperás. Végül híre jön, hogy a császáriak távoznak Tokajból, így Papp Ferenc superior két kocsisával visszaindul, útközben találkozik Esze Tamás hajdúival, akik gúnyolódnak rajtuk. A pataki csűröskertet kifosztva és feldúlva találja, az állatok, a termés oda van, még az épületek ajtait is elvitték, a rendház udvara tele szét-szórt zabbal, 8 hordó borukat megitták, a superior kevéske kenyérből álló vacsoráját kénytelen a szomszédnál elkölteni, majd üzen rendtársának és a háznépnek, hogy hazajöhetnek.³³

²⁷ Rákóczi Tükör II. 158–159., 163.

²⁸ EK K Ab 96 f. 80. (Diarium I. 1705. dec. 17.)

²⁹ R. Várkonyi 2006. 169–170.

³⁰ EK K Ab 96 f. 83. (Diarium I. 1706. febr. 2.)

³¹ October 16. Mane hora 8 nuncios de clade militum. 9na vel adsunt salvi vel fuga [...] exercitus totus hic subsistit. Hora 1^a fugimus in 4 cur(ibus) usque in Borsi, comitantibus nos militibus 10 sub ductore D. Ladis(lao) Dessöffi ab excellentissimo generali Karoli iusso(?). 17 Dominica 21. Celebravimus ambo in castello Borsi, post movimus Zemplen versus penes silvam peremptorie prandimus, post trajecto Bodrogo ad seram noctem venimus in Zeteny. 18. Celebravimus ambo quotidie in Zeteny. Misi domum exploratus duos confidos. 19. Itum in Lelesz accepi debiti exolutionem fl. 28, reversus ad noctem in Zeteny. 20–21. Manemus in loco. Excurri Ungvarinum pro hospitio parando... 22. Reversus sum. Emi equum 25 Rh. a domino Körösi pro alba moneta. 23. Misi vindemiatum in Tornyam M(agistrum) saecularem cum hospitibus. Litaniae solvuntur. 24 Dominica 22. Sacra 4 et cantatum concionatus sum ibidem. Baptismi et litaniae, a meridie veni cum auriga et studioso uno visum Residentiam. Obvius habui dominum Esze Tamás, a quo audiui abiisse Germanos. Omnia desolata reperi... EK K Ab 96 f. 86. (Diarium I. 1706. okt. 16–24.)

³² A katolikus Károlyi Sándor feleségének, Barkóczy Krisztinának eldicsekszik, hogy megvédelte a jezsuitákat, aki ezt válaszolta férjének: „Addig dicsekedék kegyelmed édesem, mint oltalmazza a pataki rezidenciát, hogy ma vettem levelét páter Horváthnak, Palocsáról írja, hogy feberték már a kurucok akkor, hat hordó borukat is megitták volt...”. Olcsva, 1706. okt. 26. Takáts 1910. 28–29.

³³ Adversis exercere nos placuit divina providentia, praeter terrores minas exili iam iam imminents, fuga illa molesta et damnosa 16. 8bris dum miles caesareus Cassovia recedens, Tokainum venisset, nos relictis omnibus, quae auferri non

Bár a pataki jezsuiták már bizonyosan szembesültek sorsukkal, pasztorációs és egyéb papi teendőiket ugyanúgy ellátták, mint korábban, várták azonban a Rákóczi-val való személyes találkozást, hiszen alapítójuk örökéseként kivételes elbánást reméltek tőle, de csalódnuk kellett. Amikor ugyanis 1707. február elején Rákóczi és udvara Sárospatakra érkezett, a kolostorba Rákóczi egyik protestáns titkárát kvártélyozták be a kancelláriai tisztviselőkkel, Aszalay Ferencsel és Ottlik Pállal, valamint szolgálakkal együtt.³⁴ Rákóczi írnokai az Évkönyv szerint elvakult vallási gyűlöletükben a rendház lépcsőházában ösetépték a szentképeket s részegen garázdálkodtak, pedig Aszalay Ferencről és Ottlik Pálról nehéz hasonló viselkedést feltételezni, hiszen a titkárok a középnemesi művelt elitből kerültek ki, akik Rákóczit vallási toleranciájában is igyekeztek követni. A Superior Patakon is kihallgatást kért a fejedelemtől, hogy a száműzetésről tárgyaljon vele, s az Évkönyv tanulságos párbeszédüket is megőrizte:

Rákóczi: Milyen hírei vannak?

Páter Superior: Elég rosszak.

Rákóczi: Mégpedig?

Páter Superior: Hogy nekem is száműzetésbe kell mennem.

Rákóczi: Nem hiszem... Távol álljon tőlem, én nem űzöm el azt, aki az ország mellett van.

Páter Superior: Felséged az ország feje, de ebben a dologban nem az.

A továbbiakban a kevés jelenlévő előtt sokáig vitatkoztak, majd így zárult a kihallgatás:

Páter Superior: Akkor máshol szolgálok majd.

Rákóczi: Ebben az ügyben nem tudok kedvezni, talán csak annyit, hogy ne olyan gyorsan, s ne télvíz idején menjen el, vagy ha maradni akar, vesse le [szerzetesi] öltözetét.³⁵

---

poterant, miles Ungarus exedere loco coegit, ut tanto liberius, quae vellet, raperet. Ergo quod 4 curribus evehi poterant ex rebus templi, domus supellectili et victualibus cum familia tota migravimus hac die in Borsi, atque ut securiores comes Caroli 20 equites cum ductore Cath(olico) domino Ladislao Desöffi nobis adjunxit. Altera die in Zetéry, ubi usque ad discessum Tokaino militis Caesariani ad 24 Octobris commorati cum Catholicis Patakiensibus, singulis diebus celebratis sacris, consolando populo, intenti, Dominicis festis conciones et vesperae cantatae habitae sunt. Audito rumore et misso exploratore de discessu Germanorum inter varia vitae pericula et spoliationis rediit P(ater) Superior cum auriga et 2 equis. Obvius factus mille hajdonibus Thomae Esze multa scomata sustinuit. Veniens ad nostram domum, alodium Imo ostendit omnibus altilibus, setigeris nudum. 3 cornutis pecoribus occisis, acervis turbatis, triturationis partim, ignibus inextinctis relictis. Deo solo a conflagratione custodiente sublatis utensilibus omnibus, et direptis ipsis tamen portis. Transiens ad Residentiam omnes portas patentes ostendit, avenam dispersam per totam aream, quae absumpta non fuit, 8 vasa vini epota, salvatis per industriam caeteris in nova vasa vacua absconditis. Coenam ex modico pane apud vicinum inter terrores sumens, ad desolationem uberius cernendas rediit, socioque et familiae de reditu maturando nuncium misit. EK K Ab 95/1 p. 138. (Annuae 1706)

³⁴ *Februarius 8. Illustrissimus dominus Polonus, domini secretarii, Aszalai, dominus Ottlik, hospites multi, alii ejusdem famuli, R. domini plebani Tokai et Tolcsvai, salutarunt Principem juvenes. 9. Abiit Princeps versus Munkáts. EK K Ab 96 f. 88. (Diarium I. 1707. febr. 8.)*

³⁵ *P(ater) Franciscus Papp solus omnia omnibus. Abeunte P(atre) Fran(cisco) Xav(erii) Kis elapso mense decembri Cassoviam. Accessit tamen pro auxilio ad interim 19 Januarii P(ate)r Joannes Horvath mansitque hic usque 26 Jan(uarii) et revocatus. Loco ejus venit Tyrnavia P(ater) Ste(phanus) Havor 8 Februarii, qui etiam non diu comoratus hic est; siquidem amobus migrandum erat in exilium die 12 Aprilis. Ad hunc usque [...] diem omnia So(cietat)is munia obivimus, sicut quocunque alio tempore concionando, conversando, exhortando, per Quadragimas confessiones audiendo, aegros invisendo, mortuos sepeliendo, scholas docendo, solando maestos, et quod nostri muneris erat faciendo, peregrinos religiosos hospitio suscipiendo, pauperes arduos elemosynis adjuvando. 7ma Februarii venit huc princeps Rakoczius, cuius secretario haeretico cum cancellistis hic hospitium fuit assignatum, qui ex odio religionis multas insolentias fecere. Imagines in gradibus dilacerarunt, ebrii rixabantur. Petita audientia et obtenta Pater Superior de suo exilio ipsummet Principem interrogavit. Data ab ipso occasione qualia haberet nova? Respondit: „sat mala”. „Quae illa?” „Quod mihi quoque exulandum foret.” „Sed non credo.” Respondit, credat omnino ita esse. Pater Superior ait: „sua Celsitudo est noster Patronus, filius Fundatoris, protector contra omnes impetitores debet nos defendere, non expellere”. Respondit Princeps: „absit, ego non expello, quis propter(?) Regnum”. „At caput Regni est sua Celsitudo, in hoc non”, et*

Az audiencia után Bercsényi lebeszélte a Superiort a további meggondolatlanságokról, és figyelmeztette a (rendtartomány iránti) vak engedelmesség³⁶ veszélyeire, utalva a jezsuiták gazdagságára, uralmi törekvéseikre is.³⁷

Végül a pataki jezsuiták 1707. április 9-ig viszonylagos nyugalomban élhettek, s éppen az 1666-ban alapított Agonia Társulat (amelynek egyébként II. Rákóczi Ferenc és felesége, Charlotte Amália is tagja volt) ünnepnapja, Passió-vasárnap előtti szombaton érkezett meg hozzájuk a fejedelem biztosa, hogy elűzésüket véghez vigye.³⁸ A processzus a Rákóczi által 1706. július 23-án Érsekújváron kiadott rendelet 9 pontból álló instrukciója szellemében ment végbe, amely szerint (1) a helyszínre érkező biztosok először közöljék a szécsényi végzést, s ha a jezsuiták nem akarják ennek alávetni magukat, nem maradhatnak a kuruc állam és hadsereg által uralt országrészben. (2) A továbbiakban a távozni kívánókat a papokat megillető tisztelet mellett vezessék ki rendházukból, (3) akik azonban elfogadják a szécsényi artikulusokat, azok maradhatnak, s Kassán várhatják meg Rákóczi további rendelkezéseit. (4) A biztosok kötelesek lefoglalni a birtokiratokat, az alapító okleveleket, (5) a kiküldött egri kanonok leltárt készítenek a rendház vagy kollégium javairól, a családi alapítványokat pedig visszafizetik az adományozóknak. (7) A templomban és a kolostorban összes ingó vagyont zár alá helyezik, mert (7) a távozó szerzetesek személyes irataikon és breviriáiumukon kívül semmit sem vihetnek magukkal, a könyvek is a rendházban maradnak. (8) A száműzött jezsuitáknak a rend pénztárából útiköltség jár, (9) s a biztosoknak biztosítaniuk kell a távozók biztonságát útközlésükön is, ezért kísérőket kell melléjük adniuk.³⁹

A sárospataki rendházban is hasonló módon ment végbe a kiutasítás, a szerzetesek, Papp Ferenc superior és Páter Havor azonban itt a Rákócziakra mint alapítókra és patrónusokra hivatkozhattak, de ez sem mentette meg őket a kiűzetéstől. Feketevasárnap másnapján, 1707. április 11-én a biztos és küldöttsége folytatta a templom és a rendház ingóságainak leltárba vételét, majd miután az iskola is bezárt, a jezsuiták április 12-én kocsikkal megindultak Sátoraljaújhely felé, itt a pálos kolostorban gabonából készült reggelivel igen szívélyesen fogadták őket. Innen Szalánc felé vették az útjukat, s szembe találkoztak Berthóti László tábornokkal, aki megígérte, hogy beengedi őket Kassára, ahol majd útlevelet is ad a pataki jezsuitáknak. Kassa felé igyekezve Olcsván éjszakáztak Dóczi László nemesembernél, majd 1707. április 14-én értek a városba, itt a leleszi prépost is meglátogatta őket. A Lengyelországba szülő útlevélre várva a jezsuita rendfőnök, Papp Ferenc a kassai orsolyitáknál misézett, Virágvasárnap pedig a

---

plura ultro citro disceptata indignare incipit, erant non multi praesentes, dicit: „in alio serviam”. „Favebo in hoc nequeo, ut non tam cito et hyeme abeat, vel si manere vult, deponat vestem.” EK K Ab 95/1 p. 139. (Annuae 1707)

³⁶ A jezsuitáknak az osztrák provincia iránti engedelmességről a szécsényi végzés is szól: „[a]z Austriai – az velünk mérkező – Provinciával ezen hazabéliek [ti. jezsuiták] öszveköttetennek, és azon okból vi strictissimae obedientiae úgy: hogy minden dispositiókban onnan függjenek”. (1705) Rákóczi Tár I. 440.

³⁷ *Tum avocante Bercsenio P(atrem) Sup(eriorum) plura inconsiderata, et contra caecam obedientiam institutum Patri Superiori, contra divitias, dominatum Jesuitarum, interim aliis parochis suas instantias Principi praeponentibus et absolventibus, valediximus illis.* EK K Ab 95/1 p. 140. (Annuae 1710)

³⁸ *Aprilis 9. Scholae, a meridie hora 5 venit d. Commissarius Thomas Orosz nos expediturus. 10. Dominica 5 Quinquagesima. P(ater) Havor canit sacrum, P(ater) Szekely concionatur, aggreditur g(enero)sus d(ominus) Commissarius exmissus a s(ereni)s(simo) Principe Fundatore post peracta in templo rite divina praesente A. R. P. Praesidente Ord(inis) S(ancti)s(im)ae Trinitatis Patre Francisco Gonsalez, P(atribus) Jona Pataki, Sigismundo Velics, Joanne Mihaly et nobis duobus, qui ubi fuisse adventus sui causam proposuisset.* EK K Ab 96 f. 89. (Diarium I. 1707. ápr. 9–10.)

³⁹ Wick 1931. 21–22.

kassai jezsuita rektor látta a patakiakat vendégül reggelire (Kassán ugyanis a jezsuita egyetemen megmaradt bizonyos számú jezsuita tanár), majd a két ssárospataki jezsuita és kísérete Eperjes felé indult, ahol egy jószándékú polgárnál éjszakázván, haladtak tovább a lengyelországi Ószandecre, nem kevés nehézség árán, az úton ugyanis részeg katona állította meg őket, illetve a hegyekben áradások voltak. Szandecre április 20-án értek, itt a plébánián kaptak szállást, majd kocsi fogadva mentek tovább Krakkóba.⁴⁰

A Krakkón át Győrig tartó út viszontagságait az Évkönyvbe is bejegyezték: április 12-én reggeli után, metszően hideg szélben, sok pataki katolikus sírása közepette hagyták el a jezsuiták Sárospatakot, előbb a sátoraljaújhelyi pálosokhoz mentek, innen másnap továbbmentek Kassa felé, ahonnan kevés pihenő után Virágvasárnap indultak Lengyelországba. Ólublón, Szandecen és Limanován keresztül Krakkó felé haladtak, ahová húsvétra akartak megérkezni, de útközben oroszokba botlottak, akikről hallották, hogy fosztogatnak, és még a szerzeteseket is kirabolják, ezért (a Napló tanúsága szerint Piwnicznában) megálltak, és útlevelet kértek Krakkóból az orosz generálistól. A húsvéti szertartásokat a helyi plébánossal együtt végezték, Papp Ferenc 20 helybelit meg is gyóntatott, Havor páter énekes miséje után még körmenetet is vezetett,⁴¹ majd útlevelük megérkezése után, miután elfogyasztották a húsvéti bárányt, éppen húsvét vasárnap mentek tovább Tarnowba, innen Vielicskára, ahol a bernardinus atyák látták őket vendégül, innen Papp Ferenc házfőnök és Havor páter április 25-én ért Krakkóba, ahol május 3-ikáig maradtak. Krakkóban a jezsuiták házánál szállásolták el őket, de ellátogattak a kollégiumba és felkeresték a többi száműzött jezsuitát is, majd a Szent Péter-templomba is elmentek, 26-án pedig két teológus kíséretében sorra látogatták a krakkói templomokat, majd a noviciátust és a várat, s az ott lévő síremlékeket megtekintették. Április 28-án a trinitáriusokat is felkeresték, majd különféle vásárlásokkal készülődtek útjuk hátralévő részére, a kassai jezsuita pincéből megérkezett egy hordó bor is.⁴² 1707. május 16-án a hosszú és viszontagságos vándorlás után végül megérkeztek Bécsbe.⁴³ Útjuk Olmücn, Brünnön keresz-

⁴⁰ 11. *Continuatur conscriptio bonorum templi et residentiae. Familia importuna lacescit me.* 12. *Scholae vacant finita inscriptione sumpto prandio expediti sumus e Domo versus Ujhelinum. Subsistentes in Principis diversorio communi ob curum multitudinem transivimus ad RR. PP. Paulinos ad monasterium, qui nos frugali collatione et magna charitate exceperunt.* 13. *Versus Szalancz euntes facti sumus obvii D. V. generali Fran(cisco) Bertoti, cui nostra exmissio comissa. Paucisque salutavimus, qui concessit ingressum Cassoviam, et se eo venturum eo die Veneris ac Ordre daturum, ac novos pro comitiva Hajdones appromisit. Ad noctem venimus Olcsvam, nocte agentes apud Mich(aelem) Doczi aegre nos admittentem.* 14. *Hora 8a mat(utina) venimus Cassoviam expectantes adventum d. Generalis Berthoti.* 15. *Venit Berthoti et liberum passum eundi per Poloniam non difficilis concessit.* 16. *Male haberi caepi. Reverendissimus Lelesziensis visitat nos. Celebravi apud Ursulinas.* 17. *Dominica Palmarum. Celebravi in choro, post sumptam heri medicinam valde debilis fui.* R. P. Rector invitavit hospites propter nos. *Sumpto prandio circa 3am movimus Eperjesinum et venimus illuc hora 9 vesperi divertentes apud hospitem bonum virum, melius caepi haberi.* 18. *Pervenimus ad prandium in Héthárss, hinc ad noctem Lubloviam, divertentes in Praepositura.* 19. *Conducta aegre reperta occasione usque in Vetus Sanducium, pro 3 Imp(erialibus) venimus ad noctem in Krompach, ubi miles ebrius molestatur nobis, erat volens arrestare, a sobrio compescitur, qui nobiscum caenavit, at altera die usque ad vigilias in passu est comitatus nos.* 20. *Per Alpes ob aquas exundantes venimus Pivnyicznam, ubi ego celebravi, hinc pro nocte pervenimus Sanducium, et in parochia datum hospitium, in collatione fuimus apud confessorium sanctimonialium, hic eundem aurigam pro 10 Imp(erialibus) conduximus usque Racoviam, non invento alio.* EK K Ab 96 f. 90. (Diarium I. 1707. ápr. 11–20.)

⁴¹ *Aprilis 24. Dominica resurrectionis. Celebravi, audivi poenitentes.* 20. *P. Havor cantavit sacrum et duxit processionem.* EK K Ab 96 f. 90. (Diarium I. 1707. ápr. 24.)

⁴² EK K Ab 96 f. 90. (Diarium I. 1707. ápr. 25–30.)

⁴³ *Et usque ad Dominicam Passionis in pace aliqua vivimus. Sabbato 9 Aprilis advenit d(ominus) commissarius exmissus Thomas Orosz de Chicser, qui se sequenti post divina peracta venit facturum suum officium. Quod in cubiculo P(atris) Superioris eo modo agressus est et continuavit atque responsa accepit, ubi in Diario hujus anni annotatur. Die 12 Apr(ilis)*

tül haladt, a morva főváros jezsuita kollégiumától új lovakat vettek a kocsijukhoz, kocsist béreltek, úgy hajtottak Bécsig, ahonnan 1707. május 21-én déli 1 órakor értek végső állomás-helyükre, Győrbe.⁴⁴

Az úton csak a legszükebb kegszerek voltak velük, hiszen az érsekújvári rendelkezés értelmében semmit sem vihetek magukkal, a biztosnak mindent le kellett foglalnia a rendházban. A náluk lévő miséző felszerelésről megmaradt a lista egy apró cédulán, amelyet még Krakkóban készítettek 1707. május 1-jén, amikor Papp Ferenc superior beköltözött a krakkói Szent Borbála templom melletti társházba. A jegyzék készítője egy szegényes kis vászonzacskóban az alábbiakat találta: aranyozott ezüst kehely és paténa, miseköny és hordozható oltár, valamint csengettyű, illetve oltárra való textíliák és papi viseletek: erszény, palla, valamint vélum, egy török selyemből készült fehér kazula stólvával és manipulusszal, karing, humerále, kehelykendő, valamint oltárterítő és cingulus.⁴⁵

Rákóczi vezérő fejedelemnek, a konföderált állam fejének a (megmaradt) jezsuitákkal szembeni tartózkodását mutatja, hogy amikor 1707-től Kassán tartózkodik, misére mindig a „barátokhoz”, vagyis a ferences templomba megy, s nem a családja által éppen a Rákócziak egyházi és halotti reprezentációja céljával építtetett jezsuita templomba, ahol nagyanyja és apja nyugszik. Ezt a szokását csak egyszer töri meg, mégpedig nagynénje, Erdődyné Rákóczi Erzsébet halotti szertartásán. Amikor nagynénje 1707. november 8-án a horvátországi Szávaújváron bekövetkezett elhunytáról, illetve 1708 elején az Erdődyek kányeci sírboltjában történt eltemetéséről⁴⁶ 1708. március 8-án értesül, éppen Kassán tartózkodik udvarával és hivatalával, ezért nem a ferencesekhez, vagy ahogyan az előző napon is, a domonkosokhoz megy misére, hanem a jezsuitákhoz, a Rákócziak templomába, ahol három egymás utáni napon főúri halotti reprezentációval, castrum doloris állításával emlékezik meg elhalt nagynénjéről.⁴⁷ A Rákóczi Erzsébetért tartott halotti szertartások is jelzik, hogy a kassai alapítványi templom a

sumpta obiter coena, cum licet frigidissimo flante contrario vento, movimus inter diversos horum affectus plorantium dolentium, fors corde gaudentium usque Ujhelinum et frugaliter cum charitate tamen religiosa a reverendis Patribus excepti sumus. Altero die Cassoviam versus movimus luctuosa via et incommoda, ibi quietam aliquam captantes, medicina accepta P(ater) Superior, die Dominica Palmarum Poloniam versus secure cum Dei gratia perreximus Lubloviam, Szanducium, Limanoviam ita conati, ut Cracoviam perveniamus ad festa Paschalia, sed visis Moschis et audito quomodo spoliarent etiam Religiosos, subsistere tam diu statuimus, donec Cracovia a generali Moschorum passus nobis securus mittatur. Interim non oliosi, sed Dominum Parochum loci in caeremoniis, confessionibus audiendis, sacris cantandis et prophetiis juvimus. Allato passu, eo Paschali agno ipso die Sancto Paschali urgente nocte(?) moventes Tarnoviam, inde die altero Velickam. Celebratis missis apud reverendissimos Patres Bernardinos post 12 ad mensam esurientes invitati sumus, hinc pervenimus hora 4 Cracoviam, et in portis varie vexati, detenti a Moscis in pluvia maxima. Morati illic usque ad 3tiam Maii, Austriam versus et 16 pervenimus Viennam. EK K Ab 95/I p. 140. (Annuae 1710)

⁴⁴ 2 Maii movimus Cracoviam. 5 Oparviam venimus, 7 Olomucium. Hinc 10 movimus et venimus Brunam altera die. Bruna 14 abimus curru nostro equis venditis collegio pro Fl. 200 et conducto Gondkocser Fl. 17 usque Viennam, 16 venimus Viennam, ubi omnia in porta examinata, 20 discessimus inde et 21 jaurinum pervenimus hora 1ma. EK K Ab 96. f. 90. (Diarium I. 1707)

⁴⁵ *Capella Residentiae S. J. Patakiensis relicta in domo professa ad S(anctam) Barbaram Cracoviae 1707 die 1 Maii a P. Francisco Papp ejusdem Residentiae superiore. Calix argenteus parvulus cum patena, inaurati. Missale cum portatili et campanula. Bursa, palla, velo. Casula alba cum stola et manipulo e materia turcica. Alba, humerale, purificatorium. Mappa cum cingulo. In sacculo simplici lineo. MOL E 152 Irreg. Coll. Sárospatak 10/13*

⁴⁶ Benda-Várkonyi 2001. 23.

⁴⁷ 1708. március 8. Tíz órakor a Jesuiták Templomában ment, az ahol is missének szolgáltatásával, castrum doloris való erectiójával, praedicatioval és egyéb ceremoniákkal néhai méltóságos Rákóczy Erzsébet asszonyért inferiák celebráltak. Március 10. felséges fejedelem tíz órakor ismét a Jesuiták Templomában ment, az hol tegnapi mód szerint az exequiákat celebráltván néhai méltóságos nényeasszonyának: a praedicatio alatt könyvezett is. Beniczky 1866. 103.

reprezentáció, s nem a személyes dévóció helye és helyszíne volt Rákóczi kegyességében. Erdődyné felsővadászi Rákóczi Erzsébet nemcsak szerető és segítő rokon volt, hanem a fejedelmi család kegyességében is szerepet vállalt; kistapolcsányi kastélyában született Rákóczi első fia, s amikor a hegyaljai felkelés alatt Rákóczi elmenekült Szerencsről, ugyancsak Kistapolcsányba ment családjával Kassán és Eperjesen keresztül, ahol nővére, Julianna után⁴⁸ 1697. július 21-én ő is beiratkozott a kistapolcsányi Mária-kongregációba, sőt feleségét és alig 1 éves kisfiát is saját kezével írta be a Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária skapuláre társulat anyakönyvébe,⁴⁹ amelyet nagynénje 1687-ben,⁵⁰ vagy 1685-ben alapított kistapolcsányi birtokán a Mária-tisztelet iránti elhívásából.⁵¹

A pataki jezsuiták már nem érhették meg, hogy a Sárospatakra 1708 november végére összehívott országgyűlésen, vármegyei konkurzusnál jelen legyenek. Templomuk azonban, ahová már a fejedelem rendelkezéséből odatett jezsuita plébános szolgált, része lett a fejedelmi reprezentációnak, december 6-án Rákóczi egész udvarával „nagy devotioval” hallgatta a misét és prédikációt, majd december 8-án az „örög templomban” meg is áldozott, hiszen „kiváltképpen való dévótiója” volt.⁵² Ez az áhítat a Mária-ünnepnek szólt, amelyet éppen a Szeplőtelen Fogantatásnak szentelt templomban, amelynek kegyura is ő volt, gyakorolt a fejedelem.

Szimbolikus is lehet, hogy sárospataki jezsuiták, akiket nagy ünnepükön, Feketevasárnapon üzték el kegyuruk és alapítójuk parancsára a rendházukból, éppen 1711 Passióvasárnapján tértek vissza a sárospataki rezidenciára, ráadásul a jezsuita provinciális a régi superior, Papp Ferencet küldte vissza egykori szolgálati helyére. Pappot a Hohenzollern-regiment káplánja, Urbini János atya vezette vissza a csehországi egerlandi tartományból Sárospatakra magyar katonák kíséretében. A superior már megérkezése napján szólt a sárospataki néphez, másnap pedig folytatta ott, ahol 4 évvel korábban abbahagyta, litániával ismét felállította az Agonia Társulatot, két nap múlva pedig már két szentbeszédet is mondott a misén, az egyiket németül a császári katonáknak, a másikat magyarul a pataki híveknek.⁵³

⁴⁸ Knapp 1997. 151.

⁴⁹ *Kis-Tapolcsány, die 21 Julii Anno 1697. Franciscus Princeps Rakoczi m. p., Karolina Amalia Margravia Hassiae, Leopoldus Ludovicus... Josephus Antonius iunior Princeps Rákóczi. Századok 5. [1871] 431.*

⁵⁰ Századok 5. [1871] 431.

⁵¹ *Tűskés-Knapp 1992. 25.* (Rákóczi Erzsébet egyébként Zborón 1717-ben már nem alapíthatott társulatot, hiszen 1708. nov. 8-án férje horvátországi birtokán, Szávaújváron meghal).

⁵² *Beniczky 1866. 173–174.*

⁵³ *Occupato per caesareanos cum reliquis locis munitis et campo obiento etiam Patakinum rediit ad fidelitatem. Ex voluntate r(everendi) Patris Provincialis remissus est pro domus huius Superiore idem, qui ante quadriennium expulsus erat. Pater Franciscus Papp, qui a Patre Joanne Urbini capellani incltyti Regiminis Hohenzoller e Bohemica Provincia Agrea Patakinum cum militum Ungarorum comitiva reductus est 22 Martii, quae fuit Dominica Passionis seu eadem Dominica, qua in exilium ante 4 annos ablegabatur. Eademque die ad populum desolatum dixit, altera die Sacram Congregationem Agoniae hactenus omisam cum litanis inchoavit. 25 Martii geminae habitae conciones, una Germanice pro militia equestri et pedestri, altera ungarica ad populum. EK K. Ab 95/1 p. 140. (Annuae 1711)*

Levéltári források

EK = az ELTE Egyetemi Könyvtár

K = Kézirattár

Ab 96 = Historia domestica S. N. Patakiensis Soc. Jesu. Annales. Diarii Tom. I. (1663–1707) (*Diarium I.*)

Ab 95/1 = Historia domestica S. N. Patakiensis Soc. Jesu 1694–1753. (*Annuae*)

MOL = Magyar Országos Levéltár

E 152 = Acta Jesuitica

Reg. = Registrata

Irreg. = Irregistrata

SRKK = a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár

Kt. = Kézirattár

Bibliográfia

Bakonyi 1993: *Bakonyi Béla*: Jászay Pál történetíró életútja és munkái. Abaújszántó Önkormányzata, Abaújszántó, 1993

Benda –Várkonyi 2001: *Benda Borbála–Várkonyi Gábor*: Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Osiris, Bp., 20021 (*Milleniumi Magyar Történelem – Források*)

Beniczky 1866: *Beniczky Gáspár* naplója (1707–1910). In: Rákóczi Tár I. Szerk.: *Thaly Kálmán*. Pest, Lauffer Vilmos, 1866. 227–232.

Jászay 1843: *Jászay Pál*: A sárospataki országgyűlés 1708-ban. In: Országgyűlési Almanach I. Szerk.: *Vachot Imre*. Trattner Károly, Pest, 1843. 104–120.

Knapp 1997: *Knapp Éva*: Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv az Officium Rákóczianum története I. = Magyar Könyvszemle 113. [1997]/2. 149–167.

Péter 2006: *Péter Karalin*: A jezsuiták működésének első szakasz Sárospatakon = Egyháztörténeti Szemle 7. [2006]/2. 30–43.

R. Várkonyi 2006: *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: *Szilágyi Csaba*. PKE BTK, Piliscsaba, 2006. 163–189.

Rákóczi Tár: *Rákóczi Tár*. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok II. Rákóczi Ferenc korához I–II. Szerk.: *Thaly Kálmán*. Lauffer, Pest 1866–1868

Rákóczi Tükör 1973: *Rákóczi tükör*. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról I–II. Vál., szerk. és bev.: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*. Szépirodalmi, Bp., 1973

Takáts 1910: *Takáts Sándor*: Szalai Barkóczi Krisztina 1671–1724. Pfeifer Ferdinánd, Bp., 1910.

Thaly 1875: *Thaly Kálmán*: Ifjabb Tsétsi János havi krónikája. In: Történelmi naplók 1663–1719. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores. XVIII. Bp., 1875. 257–396.

Tüskés–Knapp 1992: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században = Néprajzi Látóhatár 1. [1992]/3–4. 8–36.

Visegrádi 1910: *Visegrádi János*: A kegyesrendiek sátoraljaújhegyi házikönyvtárának ismertetése = Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez XV. (16. évf.) [1910] 227–273.

Visegrádi 1910–1911: *Visegrádi János*: Az 1697-i parasztmozgalom lefolyása Sárospatakon = Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez XV–XVI. (16–17. évf.) [1910–1911] I–III. közlemény: 65–71., 175–180. (1910), 70–74. (1911); IV. közlemény: 165–169. (1911)

Wick 1931: *Wick Béla*: A jezsuita rend története Kassán. Klny. a „*Katholikus Lelkipásztor*”c. folyóiratból. Concordia, Bratislava–Pozsony, 1931

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA

Magyar nemességet szerző görögök

1.

A XVII-XIX. századi magyarországi görögök történetéről szót ejtve főként kereskedelmi tevékenységüket említik a történelmi írások, és ez a Kárpát-medencei történetük elemzése kapcsán most sem mellőzhető. 1453-ban a törökök elfoglalták Bizáncot: ezután nagyon sok görög ortodox hagyta el szülőföldjét, és talált új hazára a befogadó lelkületű magyarság körében. Természetes, hogy a XV. század végétől kezdve a görögök egyre növekvő számban jelentek meg a magyar területeken is. A XVII-XVIII. századi görögök igen jó üzleti érzéküknek köszönhették meggazdagodásukat. Jó példát adnak erre Tokaj városának görög kereskedői: a Rákóczi út 56. szám alatti XVIII. századi görög kereskedőház kapuíve felső részén szintén látható a görög kompánia kereskedőjelvénye, és itt egy emléktábla is őrzi kereskedői tisztességük emlékét, mely szerint 4 %-os tisztességes haszonnal végezték kereskedelmi tevékenységüket. (Milyen szép is lenne mai világunkban, ha a magyar üzleti világ szereplői, a bankok, biztosítók, kereskedők is beérnék a 4 %-os nyereséggel!) De ezek a görög kereskedők nem pusztán a haszonelvűséget tartották a szemük előtt. A közösségi élményt alapértéknek tekintették, ezért a vallás és a templom, valamint az iskoláztatás és az anyanyelv megőrzése is igen nagy jelentőségű volt az első diaszpóra görögösége számára.

Volt olyan görög család, amelyik már a XVII. század végén részt vállalt a törökellenes harcokban is (ezen okból a görög eredetű nemes családok sorát e család ismertetésével kezdem). Nagy öröömre egyenes ági felmenőink egyike, görög ősrünk, Charis/Szerviczky Emánuel (1658-?) részt vett a törökellenes harcokban már 1690 előtt. Ez igen fontos adat, mert remény van arra, hogy még más görög eredetű családokat is sikerül kikutatnunk ebből az időszakból, akiknek tagjai szintén szerepet vállaltak Magyarország szabadságáért a XVII. század törökellenes harcaiban. A görögkeleti ortodox vallású és görög Charis/Szerviczky-család első magyarországi őse nemes *Papademos Charis* (másként Szerviczky István) fiát, Charis/Szerviczky Emánuel 1658. január 18-án keresztelte meg a tokaji görög lelkész György páter. Charis/Szerviczky Emánuel 1690-ben I. Lipóttól (a török elleni harc elismeréseként) nemességet kapott. Az armális borítólapján (görög betűkkel és latinos -us végződéssel) az Emánuel Papademos név szerepel. A Charis/Szerviczky-család 1690-es armális címerképén a sisakdísz szélein két zászló nő ki, közöttük két toll ágaskodik, melyek között egy buzogányhoz hasonló tárgy helyezkedik el, míg a pajzsra pedig zöld halmon egy (jobb kezében vélhetően kardot (vagy buzogányt) magasra emelő) vitéz áll. Az 1690-es címer- és nemességadományozás után arra van adat, hogy 1692-ben Bihar vármegyében volt honos a család. Illésy János szerint az eredeti címereslevél Arad vármegye levéltárában volt elhelyezve. E család a XVII. században telepedett le Tokajban, földesúri jogokkal bírtak Takcsány

(Sztakcsin, Szinna közelében), Hegedűsfalva (Homonna közelében), Zavadka és Topolóka (Homonna közelében) helységekben. Charis/Szerviczky Márton és Demeczky Bazília a fiával, Györggyel (ennek feleségétől, Karátsonyi Annától született Konstantin, Mária, Katalin, Erzsébet, Ilona és Bazília nevezetű gyermekeivel), ifjabb Mártonnal (ennek feleségétől, Rácz Juliannától született Demeter nevezetű fiával) és Jánossal együtt 1802. május 21-én Bécsben címeres nemeslevelet kapott. A Charis/Szerviczky-család címer- és nemeslevél adományozásának részletes leírása is megtalálható. Ez az új címeres nemeslevél négyelt címer szív-pajzsán látható a tokaji szőlőhegy a tőkéivel és a Tisza folyóval, ami arra utal, hogy már korábban szőlőbirtokaik lehettek Hegyalján; és aminek tetején háromágú aranykorona díszlik. A szív-pajzsán belül a jobb sarka fölé ezüstben emelkedő szőlőhegy látható a szőlőtőkékkel, míg a folyóban természetes színű hal úszik. A nagy pajzs 1. és 4. negyedében kék mezőben, hegy tetején három kicsinyét vérével tápláló pelikán, a 2. és 3. negyedében vörös mezőben befelé fordult ágaskodó aranyoroszlán, a sisakdíszén pedig kékdolmányos és kucsmás kinövő magyar vitéz látható, aki a jobbáiban nemzeti színű zászlót tart, balját pedig csípőjére nyújtja. A takarók kék-ezüst és vörös-arany színűek.

Az 1809-es nemesi felkelés idején több görög eredetű családtag katonai részvételéről van adat. Idősebb Charis/Szerviczky György (?-1833) 1809-ben, mint Tokajban élő közép-birtokos nemes vett részt a nemesi felkelésben. Testvére, ifjabb Charis/Szerviczky Márton pedig Tolcsván élő nemesként vett részt a nemesi felkelésben. III. csoportos nemesek voltak, ami évi 1-2 ezer forint jövedelmet jelentett. A haza iránti hűség egyik legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy a Charis/Szerviczky-család tagjai vérüket voltak kész áldozni hazájukért.

A szabadságszerető népek mindig is rokonszenvvel viseltettek egymás iránt a történelem folyamán. 1821-ben számos görög sebesült érkezett Pest-Budára; a helyi görög közösség lelkesen támogatta őket. Takiadisz/Takácsy Miklós pesti görög kereskedő veje, Lászanisz György legelső harcostársa, munkatársa volt a görög szabadságmozgalom vezérének, Ipszili Sándornak. A szintén magyar nemességet szerző Takiadisz/Takácsy Miklós pesti görög kereskedő leánya, berzai Takácsy Katalin a volt sátoraljaújhelyi piarista diák, ifjabb Charis/Szerviczky György (1811-75) felesége lett; a férj 1867-ben „Az aradi vértanúk emléksobrára” való gyűjtés során pénzadománnyal támogatta a szobor elkészültét. Ezen adományt tevő férfiú lánytestvére, Charis/Szerviczky Zsófia (1810-57) lett (fivére diáktársának) üknagyapámnak, hadusfalvi Spillenbergh József Gábor (1808-78) királyi kincstári ügyésznek a felesége. Az 1848-49-es szabadságharcban e testvérek fivérei is harcoltak a magyar haza szabadságáért. Jól példázza a magyarországi görög eredetű családok ifjainak hazafiságát, hogy az 1809-es nemesi felkeléskor, majd az 1848-49-es szabadságharc idején is méltó és hősi módon kivették részüket a haza védelméből!

A tokaji görög házaspár, idősebb Charis/Szerviczky György (?-1833) és Karátsonyi Anna egyik fia, Charis/Szerviczky Antal (1809-1881. aug. 2.) az 1860. december 17-én megválasztott (összesen 1164 fős) 1860. évi bizottmány 121 főt számláló „volt honvéd tagjai” között szerepelt december 17-től a következő év novemberében Bécsnek a „rebellis” bizottmány menesztését eredményező döntéséig. Fivére, Charis/Szerviczky Sándor (1818-69) az 1848-49-es szabadságharc során hadnagyként vett részt a hadműveletekben. 1867. május 1. napján tartotta alakuló közgyűlését a Zemplén Megyei Honvédegylet; az alapítók között Charis/Szerviczky

Sándor is ott volt. Charis/Szerviczky Sándor 1869. március 3-án halt meg: Tolcsván temették el. Charis/Szerviczky Ödön (1844–1901) törvényszéki bíró és nagybessenyei Bessenyei Margit leánya, dr. Charis/Szerviczky Margit (1879–1963) angolkisasszony rendi igazgatóként tevékenykedett Nyíregyházán; lapszerkesztő, író és költő is volt; Jászberényben halt meg, ott is temették el. Testvérei dr. Charis/Szerviczky György (1891–1947., Bp.) minisztériumi titkár és Charis/Szerviczky Gabriella (Sátoraljaújhely, 1883–1963., Bp.) voltak.

A földbirtokot, majd pedig magyar nemességet szerző görög eredetű kereskedők a helyi görög közösségtől egyre inkább majdnem teljesen elkülönültek. Jogállásuk megváltozott: már nem a nagykereskedőkhöz, a compániához, hanem a nemesi vármegyéhez tartoztak: a természetes beolvadás folyamata a XIX. század végére végleges folyamatává vált.

2.

E bevezető gondolatok után lássuk tehát az alábbi (szám szerint öt tucatnyi) görög eredetű magyar nemesszaládok sorát! Egy bihariószegi görög kereskedő család sarja, Kiss Pál tábornok egyike lett a magyar szabadságharc 30 magyar honvédtábornokának; századosból tábornokká való rangemelkedését kizárólag rátermettségének, katonai hősiességének és hadvezetői képességének köszönhetette, ezért az ő családját részletesebben ismertetem először; majd a többi görög eredetű magyar nemes családot már alfabetikus sorrendben vázolom.

Kiss Pál bihariószegi görög kereskedő és felesége, Bimbó-Lázár Anna (János, György, Konstantin, Demeter, Pál, Erzsébet nevű) gyermekeikkel együtt részesültek a királyi adományban: 1795. április 7-én kaptak magyar nemességet. A fenti nemességet szerző görög kereskedő unokájának, Kiss Pál (1809–1867) honvédtábornoknak a neve ma is közzismert, ő volt a magyar szabadságharc legmagasabb rangú görög eredetű tisztje. Görögkeleti vallású nemesi családban született 1809-ben. Debrecenben folytatta gimnáziumi tanulmányait. 1828-ban lépett katonai pályára. Hadnagy, majd 1841-től főhadnagy. 1848. április 27-től alszázados a 37. Máriássy-geleczredben. 1848. szeptember 2-án Kiss Pál századosként a perlaszi sáncok elfoglalásakor vezette bátran csapatát. Fényes magyar győzelem volt, amiben Kiss Pál és 300 fős csapata komoly kockázatot vállalt, spártai módon, bátran harcolt. E hősiesség révén kivívott diadal eredményt hozott: 1848 szeptemberében Kiss Pál századost őrnaggyá nevezték ki. 1848. szeptember 24-ig csupán 24 kinevezett törzstisztje volt a honvédseregnek: közéjük tartozott Kiss Pál őrnagy is. A tavaszi hadjárat 1849-ben a véres és dicsőséges összecsapások sorozatát jelentette a magyar szabadságharc során; Kiss Pál e hadjáratban számtalanszor bizonyította vitézségét. Szolnok, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom voltak a főbb állomásai e csatasorozatnak. Buda várának háromhetes ostroma a magyar honvédek dicsőségét hozta! A végső roham Buda várának elfoglalására május 21-én az éjjeli órákban kezdődött meg. Nagysándor tábornok hivatalos jelentése szerint a 47. honvédszászlóalj jutott be először a várba, s zászlója jelent meg először a falakon. Itt azonban elakadt a támadás a védők szívós ellenállása következtében. Nagysándor József támogatásukra rendelte a tartalékban hagyott alakulatokat: Kiss Pál ezredes I. hadtestének több zászlóalja is bejutott ekkor a várba, és a várőrség ellenállása megtört. A kisebb ellenálló csoportokat a honvédek felmorzsolták, illetve megadásra kényszerítették.

1849 nyarán Kiss Pált tábornokká léptették elő, mint a nagyfontosságú déli erősség, Pétervárad várparancsnokát; június 19-től Kiss Pál vezérőrnagyként lett e várőrség parancs-

noka. Szeptember 7-én a vár parancsnoka, Kiss Pál tábornok utasítására az egyébként jelentős tartalékokkal rendelkező, „a Duna Gibraltárjának” nevezett péterváradai vár megnyitotta kapuit az osztrák császári sereg előtt. Kiss Pál egyike volt az 1848-49. évi magyar szabadságharc 15 hős honvédtábornokának, akik ekkoriban kerültek az osztrákok fogságába. Kiss Pált a péterváradai rendkívüli haditörvényszék elé állították: 1849. december 15-én kimondták a halálos ítéletét. Történt ez annak ellenére, hogy már december 3-án megszületett Ferenc József császár Kiss Pálra vonatkozó rendkívüli kegyelmi rendelete: késve, de még időben végül azután megérkezett a péterváradai hadbíróságra ez az okirat. Kiss Pál megmenekült. 1854-ben Kiss Pál feleségül vette a szintén görögkeleti vallású, tiszafüredi földbirtokos, Bernáth István leányát, Bernáth Máriát. Ezután a Bernáth család tiszafüredi és tiszai birtokain gazdálkodott. 1867. május 27-én hunyt el és Tiszafüreden temették el. Sírhelye is Tiszafüreden, a város Örvényi úti temetőjében található. Kiss Pál honvéd ezredes a szabadságharc egyik kiemelkedő hőse, legendás alakja volt: különösen nagy hírnevet szerzett az általa vezetett vakmerő szuronyrohamok hőseként. Tiszafüreden ma utca és múzeum is viseli a nevét (5350 Tiszafüred, Tariczky sétány 6.): 1949-ben alakult meg (a Lipcsey-kúriában) az ország első Falumúzeumaként, majd 1952-ben nevezték el a görög származású Kiss Pál (1809-67) honvédtábornokról. Tiszafüreden 1998-ig oktatási intézmény is viselte a nevét: a Kiss Pál Általános Iskola azonban ekkor átszervezés következtében sajnálatos módon megszűnt.

3.

Agorasztó Miklós nyugalmazott táblabíró részesült nemesség és „vásárhelyi” előnév adományozásában 1887. október 27-én. E görögországi eredetű család ősi fészke Thessália Ambellakia nevezetű városa. Magyarországra 1750 körül Agorasztó György vándorolt be: Pest-Budán telepedett le, kereskedést folytatott, 1786-ban polgárjogot nyert. Fia, Agorasztó Sándor, unokája Agorasztó Miklós, aki magyar nemességet kapott.

Athanasievics Constantín lugosi pap és feleségétől, Bogdánovics Máriától született fiai, István és ennek feleségétől, Joanovics Zsuzsannától született unokái: Julianna és Márta, továbbá János, Constantín, Péter és ennek leánya, Márta, végül leányai, Júlia (Izsák Miklósné), Rebeka és Katalin 1804. február 10-én kaptak címeres nemeslevelet (LR. LXI. 309.). Bácskai nemes család volt.

Avakumovics Pál, István, János, György és felesége, Martinovics Zsófiától született gyermekei, Avakum, Dávid, Serapius, Péter és Glikeria, Lázár és felesége, Zsucsay Juliannától született fia, János kaptak címeres nemeslevelet 1791. szeptember 15-én (LR. LV. 769.; Pestm. lt.). Kihirdették 1792-ben Arad és Pest, 1811-ben pedig Bács, majd 1830-ban Temes vármegyékben. Avakumovics Pál (1739. november 7–1815. április 13., Szentendre) 1790-ben aradi görög nem egyesült püspök; István (?–1822. július 7., Temesvár) 1804-ben temesvári görög ortodox püspök, 1807-ben városi belső titkos tanácsos; Avakumovics János előbb ügyvéd Nagybecskereken, majd a kikindai kertület főbírája volt.

Bimbó (alias Lázár) *János* és felesége Ivacsó Anna, valamint gyermekei Mihály, Gábor és Katalin kaptak címeres nemeslevelet 1751. augusztus 27-én (LR. LII. 169.). Az 1754-55-ben Szabolcs vármegyében János, Zemplén vármegyében pedig János és Lázár éltek.

A *Boráros család* címeres nemeslevele 1725-ben kelt (Győri káptalan levéltára). Már jóval korábban, 1702. október 1. napján Boráros István (többekkel együtt) királyi adományként megkapta Bácsfalva (Pozsony vármegye) tulajdonjogát. Az 1754-55. évi országos nemesi össze-

íráskor Pozsony vármegyében Boráros Márton, Mihály, Ferenc, Pál özvegye, Jakab és Imre igazolták nemességüket. Boráros Ferenc, valamint fiai, János és Ferenc Pozsony vármegye bizonyítványa alapján 1862-ben Pest vármegyében hirdették ki. E család görög őse, Vorarosz a XVII. század végén jött görög földről Győrbe, ahol az itteni görög közösség egyházi vezetője lett. A pesti Boráros János (1756-1834) vármegyei táblabíró, városi tanácsos volt. Boráros János 1790 és 1807 között főbíró, majd 1803 és 1807, illetve 1827 és 1829 között ügyvezető helyettes polgármester, illetve a pesti polgárőrség ezredese.

Constantinovic András pomázi görög pap és gyermekei, Sándor, Péter és Anasztázia névváltoztatással „Belgrády”-ra 1791. október 24-én (LR. 821.) szerzett nemeslevelet. Constantinovic István bécsi kereskedő és felesége, Joanovic Dionyzia, valamint gyermekeik, Demeter, Konstantin, Sándor, János, Ilona, Anna, Alexandra „germáni” előnévvel 1821. szeptember 21-én kaptak címeres nemeslevelet (LR. LXIV. 635., 638.). Kihirdették Temes vármegyében 1822. június 10-én. Constantinovic Miklós és neje, Sára 1759. december 28-án kapott címeres nemeslevelet (LR. XLIII. 219.).

Csernovics (alias Csernoevicz; mácsai és kisoroszi előnévvel) *Mihály* és felesége, Jorge Anna, valamint fiúk, János 1720. április 29-én részesült címeradományozásban (LR. XXXIII. 268.). 1754-55-ben a család a nemesi összeíráskor Arad vármegyében igazolta nemességét; Bács vármegyében Csernovics Mihály özvegye és fiai, János, Arzén, György, Simon és Pál voltak a kétségtelen nemesek között. A „kisoroszi” előnév adományozásában 1809. április 7-én Csernovics Pál részesült (LR. LXCII. 730.). A családból Csernovics Lázár 1793. március 7-én grófi rangot kapott (LR. LVII. 74.).

Csupics (alias Brodanovics) *Ignác* mitrovicai kereskedő és felesége, Bulyák Anna Mária, valamint gyermekeik, Miklós és Erzsébet címeres nemeslevele 1792. július 26-án kelt (LR. LVI. 235.).

Dadán/Dadányi (gyűlvészi) *Naum* és *Miklós* kaptak címeres nemeslevelet 1784. január 30-án (LR. LIII. 27.). Torontálygyűlvészt 1781-ben Dadányi Naum és Konstantin vásárolták meg. 1838-ban Dadányi Konstantin volt a földesura. Miskolcon és Pesten is jelen voltak.

Damianovics (alias Damianovich) *Vazul* zombori lakos és fia, János kaptak címeres nemeslevelet 1783. augusztus 1. napján (LR. LII. 461.). Zádorlak (Temes vármegye) Maros partján fekvő kisközséget a dél-magyarországi kincstári birtokok elárverezése alkalmával, 1781-ben Damianovics Vazul vette meg a kincstártól.

Davidovics Pál vezérőrnagy és unokatestvére, Radisics (ekként Davidovics) Kozma kapták a báróságot 1791. július 21-én (LR. LV. 801., 812.). Bárá Davidovics Pál tábornok 1808–1814 között Komárom várának főparancsnoka volt. A komáromi görögkeleti templom oldalába volt illesztve a magyar törvényben is megörökített Davidovics Pál táborszernagynak, a napóleoni hadjáratok hírneves tábornokának, és az 1805. évi nemesi felkelés dunai hadosztálya parancsnokának díszes vasrácsoszáttal elkészített gyönyörű síremléke.

Deákovics János szegedi kereskedő és neje, Stojanovics Fruzsina; valamint Deákovics Lázár szegedi kereskedő és felesége, Osztóics Agrippina és leánya, Anna 1792. július 27-én kaptak címeres nemeslevelet (LR. LV. 48.).

Debreceni görög kereskedők pecsétje (c. i.): Laxenburgban kelt 1690. május 19-én (LR. XX. 372.): e királyi kiváltságlevél Horváth Márton debreceni görög főbíró és Hunyadi Sándor görög kereskedő kérelmére került kiadásra. Ez utóbbi személy megítélésem szerint a

vajdahunyadi lakos Karácsony/Karátsonyi Sándorral azonos, aki II. Rákóczi Ferenc egyik fontos kereskedelmi szállítója volt a szabadságharc idején (e család Tokajban telepedett le).

Demelich Szabbás, Tódor, Pál és gyermekeik kaptak címeres nemeslevelet 1796. augusztus 26-án (LR. LIX. 161.). A „panyovai” előnév adományozására 1812. május 8-án került sor (LR. LXIII. 297.). A temesrékasi járásban fekvő Panyó (Panyova) kisközség 1812-ben a panyovai Demelich-család birtokába került.

Demetrovits György nyert címeres nemeslevelet nevének Dömötörffy névre való átváltoztatásával, és „hogyi” előnévvel 1826. július 14-én (LR. LXV. 186.).

Derra Naum pesti polgár és felesége Mocsonyi (alias Popovics) Ilona, valamint fiai, Anasztáz Atanáz, Konstantin Sándor és Mihály Naum Péter, és leányai, Kata, Mária, Zsófia, Ilona 1820. december 7-én kapott címeres nemes levelet „morodai előnévvel (LXIV. 446., 448.). E család birtoka volt Arad vármegyében Moroda helység. Derra Naum nemzetőr lett a pesti (pest megyei) V. nemzetőrszázalój 2. századában 1848-ban. Derra Anasztáz a Hídegyesület igazgatója, táblabíró, a Lánchíd építésében fontos szerepet vitt; nemzetőr is volt 1848-ban.

Dogali/Dogály János és *Konstantin* (görögkeleti vallású nyírbátoriakként) 1793-ban kaptak címeres nemeslevelet (LR. LVII. 340.). A „büdi” előnevet 1799. szeptember 24-én kapták (LR. LX. 83.). 1789-ben Dogali János kompániai főbíró volt Tokajban. A tokaji görög közösség főbb vezetői közé tartozott ekkoriban Dogali Konstantin is. A család Szabolcs vármegyében Büd helységnek öthatodrészt bírta. A XIX. századi Dogály-kúria a klasszicista kastélyépítéset remeke. Dogály János 1837-ben e településen halt meg: itt is temették el.

Duka Mihály eszéki kereskedő és felesége, Lалos Júlia gyermekei, Miklós, Péter, Illés, Anna, Erzsébet, Zsófia, Kata és testvére, Miklósnak Andrievics Máriától született fiai János, Konstantin; továbbá Mihály fiának Miklósnak Virovchevich Máriától született gyermekei, Gábor, Péter, Miklós, György nyertek a családból első ízben címeres nemeslevelet 1792. július 26-án (LR. LVI. 225.). A báróságot 1816. július 17-én a nemességszerző fia, Duka Péter táborszernagy, a Mária Terézia-rend vitéze kapta, melyet Illés nevű testvérére és néhai testvérbátyjának, Miklósnak Péter és István nevű fiaira is kiterjesztettek (LR. LXIII. 886.). Kádár birtokra nyert adományt, és a „kádári” előnév használatához jogot 1816. július 26-án (LR. LXIII. 891.). A diplomát 1816. augusztus 16-án írták át. A család a főrendiháznak örökös jogon volt tagja. Duka Péter táborszernagy a 39. magyar gyalog-ezred tulajdonosa. Másodízben e családból Duka Miklós újvidéki lakos és Duka Pál alezredes 1820. július 21-én kapott nemességet. Az Ernőházán birtokos báró Duka Géza országgyűlési képviselő és szolgálaton kívüli viszonyban álló követségi tanácsos volt a XX. század elején. Duka Anna férje a szintén görög Hadzich Panajott volt.

Dumtsa Döme és *Konstantin* (Lipót u. 196. szám alatti lakosok) nemzetőrök voltak a pesti (pest megyei) I. nemzetőrszázalój 3. századában 1848-ban. Kossuth Lajos által 1844-ben írt levél látható Monokon, a Kossuth- emlékházban: ezen iraton olvasható Dumtsa Döme neve is.

Georgievics-Diván Konstantin és *Kyrus*, valamint gyermekei kaptak címeres nemeslevelet 1797. március 9-én (LR. LVIII. 544). Bács vármegyében éltek.

Georgievics Péter, István, Mihály, György és *Demeter* kaptak címeres nemeslevelet 1823. szeptember 6-án (LR. LXIV. 866.). Kihirdették 1823. december 15-én Temes vármegyében. Előnevük „apádiai”.

A mezőszakáli *Görög* család tagjai vezetéknevükben megőrizték megnevezésük előtti kereskedő őseik görög származását. A mezőszakáli *Görög* nemzetség később Turc néven szintén ismeretes volt. *Görög* Bálint (Somogy vármegye) nemességét 1786. május 29-én legfőbb helyen igazolták (LR. LIII. 396.). A *Görög* család nemességét 1801. július 3-án és 1801. szeptember 24-én, valamint 1802. május 15-én Fehér vármegyéből legfőbb helyen igazolták (LR. LX. 596., 906., 923).

Grabovszky Atanáz és *Konstantin* apádiai előnévvel magyar nemességet szerzett 1823. szeptember 6-án (LR. LXIV. 871). Ekkoriban még leginkább Krassó megyében éltek: december 10-én hirdették ki nemességüket. Miskolci kereskedőkként jelentős lengyelországi kereskedelmi kapcsolatokkal bírtak. *Grabovszky Atanáz* 1790 körül került Pestre, nagy kereskedői karriert futott be: jelentős volt jótékonyági tevékenysége. *Grabovszky Atanáz* fia, *Grabovszky Atanáz Ignác* (Pest, 1827–?) 1848 nyarán a pesti Földváry-féle önkéntes zászlóalj katonájaként harcolt a Délvidéken. 1849 májusától főhadnagy lett a bácskai (IV.) hadtestnél.

Gyra Ádám lovag Bécsben született 1801-ben. *Görög* nemzetiségű és görögkeleti vallású volt. 1822–31. között a 8. huszárezred főhadnagya volt. Ezt követően kereskedő ügynökként dolgozott. Feleségével és hét gyermekével élt. *Gyra Ádám* (1801–52) vagyontalan görög nemes volt. 1848 októbertől százados lett a Győrben szerveződő 39. honvéd zászlóaljnál. Őrnagyként a magyar szabadságharc honvédserege parancsnokságába tartozott. Aradon 12 év várfogságra ítélték: 1852. július 15-én kapott kegyelmet. Szolnokon halt meg 1852-ben. A *Gyra*-család hölgytagjai előkelő görög házastársakra letek. Bárány Sina Simon György (1753–1822) második neje *Gyra Katalin* (1777–1843) lett: esküvőjükre 1802. február 6-án került sor. Bárány Duka Miklós (1828–86) első neje *Gyra Mária* volt.

Gyika (alias *Ghyka*) *Konstantin Emanuel* és nejétől, *Dadányi Anasztáziától* született gyermekei, *György*, *Anna*, *Katalin*, *Mária* és *Aspásia* 1813. január 15-én nyertek címeres nemeslevelet. *Gyika Konstantin* testvérével, *Jánossal* együtt a kincstártól megvásárolta a dézsánfalvi nemesi birtokot, melyre 1817. augusztus 8-án adománylevelet és dézsánfalvi előnevet kaptak. *Gyika János* utódai közül *Gyika Tivadar* (?–1862) Temes vármegye főszolgabírója, *Gyika Szilárd* (?–1880) királyi tanácsos, Krassó vármegye alispánja, *Gyika György* (?–1871) Temes vármegye főszolgabírója lett. A görög dézsánfalvi *Gyika*-családnak Temes (Désánfalva), Krassó (Kossovica, Petroza, Krivina) és Zala (Belatinc) vármegyékben voltak földbirtokai. A XVIII. századi *Gyika*-ház ma is áll Miskolcon (Kossuth Lajos u. 5. sz.).

Désánfalvi Gyika (*Ghika*) *Konstantin* (*Szilárd*) *Emánuel* szolgabíró és *Dadányi Anasztázia* gyermekeként 1816-ban született Bécsben a görögkeleti vallású *Gyika Jenő*. 1839-ben a 62. gyalogezred hadnagyaként lépett ki a szolgálatból. Jogot végzett: 1842-től a Védegylet alsólendvai elnöke lett. Csúzy *Anasztáziát* vette feleségül. 1847-ben a lövői járás főszolgabírójává választották. 1848 július 21-én a Dráva-vonal védelmére mozgósított nemzetőrök őrnagya lett a lövői járásban. 1849. február 14-én a tornaljai ütközetben megsebesült. Június 20-án Zala vármegyében esett fogságba. 1850-ben hatévi várfogságra ítélték. Gazdagsága révén óriási bécsi befolyással bíró sógora, *Sina Simon György* (felesége *Ghika Iphigenia*) segítségével szabadon engedték. *Bellatinci* (ma: *Beltinci*, Szlovénia) birtokrészét eladósodása miatt 1852-ben elárverezték. 1858 után már nincsen nyoma.

Gyiko Miklós Péter és gyermekei, Konstantin, Kata, Mária, és Irén „krivinai” előnévvel kaptak címeres nemeslevelet 1825. július 15-én (LR. LXV. 57. 78). Magyarbél magyar község birtokosa volt krivinai Gyikó Miklós unokája, aki férjével, leányával és vejével, gyűlvészi Dadányi Sándorral és ennek gyermekeivel lakta e kastélyt. A pozsonyi járásban fekvő Magyarbélben Gyikó Szilárd kitűnő gyümölcsöst és kivitelre termő csemege szőlőskertet telepített. Hadsimihal-Sissani Pál, felesége Constantin Ágnes, fia János-Pál és felesége, Papapoliso Klára, valamint gyermekei, Pál, Miklós, Ágnes, Erzsébet, Konstantina, Mária, Anasztázia és Ilona nyertek címeres nemeslevelet 1798. október 12-én (LR. LIX. 687.). „Újbecsei” előnév-adományozásban 1799. január 4-én részesültek (LR. LIX. 743). Családtagjaik leggyakrabban Sissányi/Sissani néven fordulnak elő. A címeres nemeslevelet 1799. április 22-én hirdették ki Torontál vármegyében. A család Törökbecsén bírt földesúri joggal, ezenkívül birtokuk volt a XIX. század első felében Borjas-pusztá is (Torontál vármegye). Gróf Leiningen-Westerburg Károly aradi vértanú özvegye volt Sissani Erzsébet.

Janitsáry Miklós (?–1850) a magyarországi hajózás és gabonakereskedelem egyik nagyként, közismert személyiségként 1836-ban magyar nemesi rangot és a Krassó vármegyében fekvő Dragomirest kincstári helységet kapta adományként (a „dragomiresti” előnév használatával együtt). E család Görögországból a XVIII. század végén érkezett Magyarországra. Jelentős birtokokra tettek szert Komárom, Krassó és Temes vármegyékben, majd pedig a XIX. század közepétől Dunapentelén (Fejér vármegye) is. Janitsáry Miklós egyik fia, Janitsáry Sándor (Komárom 1821–1904. Budapest) 1841–44-ben a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált. Dragomirestei Janitsáry Sándor huszárhadnagy 1848 szeptemberétől már a komáromi önkéntes nemzetőrök századosa lett. Harcolt Jellasics ellen. December 14-én főhadnagyi kinevezésben részesült: ekkortól a 13. (Hunyadi) huszárezredben teljesítette katonai szolgálatát. 1849 januárjától már alszázados a Bocskai-huszárezredben. 1869–1902. között országgyűlési kormánypárti képviselő: Mikszáth Kálmán az írásában őt említette Tisza Kálmán „janicsára” néven. Janitsáry Miklós másik fia, Janitsáry Szilárd (1825–1893) tanulmányait Komáromban folytatta, majd Pesten végzett ügyvéd lett. 1848. szeptember 7-től a komáromi önkéntes nemzetőrök, majd a 2. dunántúli önkéntes nemzetőrszázalaj főhadnagyként harcolt a magyar hazáért. Részt vett a Jellasics elleni harcokban. Az 1850-es évektől Dunapentelén élt: jelentős szerepet töltött be a mezőváros, majd nagyközség életében, hiszen virilis jogon tagja volt a nagyközség képviselő-testületének. 1872-től tagja lett a megyei törvényhatósági bizottságnak: az 1872. június 19-én megtartott országgyűlési választásokon pedig a rácalmási kerület országgyűlési képviselőjévé választották. 1893 júliusában hunyt el. A Fiumei úti bal oldali falsírboltjai között (B. 119) találhatóak fenti dragomirestyei Janitsáry-vitézek sírjai. Janitsáry Miklós harmadik fia, Janicsáry Döme, az 1847–1848. évi országgyűlésen Komárom város követe lett. Janitsáry Döme minisztériumi tisztviselő 1848 decemberében nemzetőr volt a budai (Pest megyei) I. nemzetőrszázalaj 1. századában.

Keffala János 1757-ben nyerte a nemességet. E görög kereskedőcsalád Tokaj-Hegyalján igen jelentős lett; a Keffala-ház ma is áll a Rákóczi út 48–50. szám alatt (a Városháza közelében). Komáromban is jelen voltak.

Karátsonyi Konstantin Pál (?–1805) vagyonos és köztisztviselőként álló tokaji görög kereskedő feleségével, N. Máriával (?–1808) valamint György, János, Tamás, Anna, Katalin és Márta ne-

vezetű gyermekeivel együtt 1801. július 31-én címeres nemeslevelet kapott. A címer egyébként egy négyfelé osztott pajzs, aminek 1. és 4. negyedében vörös mezőben zöld dombon kettősfarkú ágaskodó aranyoroszlán áll, mellső jobb lábával kivont kardot villogtatva, a 2. és 3. negyedében pedig ezüst mezőben kiterjesztett szárnyú, mindkét lábai karmaival zöld gallyat tartó kétfejű fekete sas látható. A sisakdíszén kiterjesztett szárnyú, vörös csőrű és lábú, csőrében zöld gallyat tartó fehér galamb emelkedik. A takarók jobbról arany-vörös, balról pedig arany-fekete színűek. A kétfejű sas ősi bizánci jelkép. Díszítő elemként látható a tokaji ortodox templom szószekén is. A nemeslevél indokolásban a család katonai helyállása is megemlíti: a francia háború idején öt katonát állított ki a Karátsonyi-család: a legidősebb fiú, Karátsonyi György pedig maga is a Zemplén vármegyében szervezett zászlóalj katonája volt. Karátsonyi Pál Tokajban született 1825-ben: 1836-tól a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban tanult. 1848 októberében állt be a Kassán szerveződő 20. honvéd zászlóaljba, ahol novembertől már őrmesteri rangot viselt. 1849. január 17-től hadnagyi rangot kapott. Részt vett a felső-tiszai harcokban. Június 14-től pedig már főhadnagyként volt a zászlóaljának segédtisztje. Július közepétől a Kazinczy-hadtest Bányaffy-hadosztályának segédtisztjeként szolgált. Július 28-tól kényszersorozták a császári hadsereg 7. könnyűlovas ezredéhez. 1856-tól hadnagyi rangot viselt a 11. dicsőítőezredben. Habsburg-ellenes kijelentései miatt 1859. január 15-én lefokozták: három év várfogságot kapott. Életútja alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az itáliai magyar légióban az olasz egység megteremtéséért küzdött: 1861-től hadnagyként, 1864-től pedig már főhadnagyként harcolt. Hazatért Magyarországra: 1867-től a Zemplén megyei Honvédegyet tagja volt. Karátsonyi Tamás (1793–1867) volt az első görög eredetű főbíró Tokajban. E görög család utolsó férfitagja, Karátsonyi Mihály (1844–1920) királyhalmeci ügyvédként tevékenykedett. A 218 éves Karátsonyi-ház már évtizedek óta ad otthont a Tokaji Múzeumnak. Karátsonyi Konstantin Pál 1790-ben építtette fel azt a szép és gazdagon díszített, copf stílusú házat (Bethlen Gábor utca 7.). Itt volt a tokaji görög kereskedőtársulat, a „Kompánia tanácsterme” is. E Karátsonyi-ház külső és belső díszítettsége jól érzékelteti napjainkban is a görög közösség elitjének presztízsigényét: a füzérdíszek, a kosárirés és kőkeretes kapuk, valamint a belső tér késő barokk freskói a korabeli görög kereskedői életszínvonal reprezentáns megnyilvánulásai.

Manaszy György torontáli táblabíró és törökbecsei Hadsimihail-Sissani Ágnes, valamint gyermekei, Konstantin, János és József nyerték a magyar nemességet 1813. január 8-án (LR. LXIII. 467). Kihirdették 1813. május 8-án Pozsony vármegyében. A család 1836. december 1. napján a „hodonyi” előnév adományozásában részesült (LR. LXVI. 442). A Manaszy-család Görögországból a XVIII. század végén vándorolt be Erdélybe. Nagyszebenben telepedtek le: Manaszy Illiades (1738–1813) felesége Mannicati Erzsébet volt. Hodony (Temes vármegye) nagyközséget 1812-ben hodonyi Manaszy György vette meg a kincstártól: 1839-ben Manaszy Szilárd, 1869-ben Manaszy György voltak a birtokosai. Manaszy Gyula klopodiai volt földbirtokos a csáki terület országgyűlési képviselője lett.

Millivoín György pesti görög pap és felesége, Nenadovics Mária fia, János 1791. március 12-én részesült címeres nemességadományban (LR. LV. 817). Kihirdették 1792-ben Pest vármegyében.

Mocsonyi (alias Popovics) *Péter*, Konstantin, János, Naum 1783. február 28-án részesültek nemességadományban: átírták 1805. május 10-én (LR. LII. 377., LXI. 598).

Moska Naum (?–1797) és Konstantin 1782. augusztus 30-án kaptak címeres levelet. Megerősítésére és az „ivándai” előnév adományozására 1795. október 15-én került sor (LR. LII-211., LVIII-656., 664., LXIII-25). A Torontál vármegyében található Ivándát még 1781-ben Moska Naum és Konstantin vették meg. A család nemességét 1784-ben, és 1815-ben Pest vármegye hirdette ki. A görög Moska-kereskedőcsalád Miskolcon és Pesten is jelentős volt. Nákó Dogrin Kristóf (Krésztoforosz Dogrinosz Nakosz) és Ciril (Makedóniából származó bécsi lakosok) 1784. február 27-én nemességet, május 28-án pedig „nagyszentmiklósi” előnevet nyertek. A név eredeti alakja „Nakosz” dússzakállú jelentésű. A család ősei Makedóniából Havasalföldre költöztek, majd innen vándoroltak Dél-Erdélybe. A nagyszentmiklósi uradalomra 1784-ben nyertek királyi adományt (LR. LIII. 21., 43., LXII. 76). Nákó Kristóf uradalmat vett a Bánátban (Nagyszentmiklóst és Szentmarját), ahol gyapottermelésbe kezdett. Hadi szállítással, marha- és sertéskereskedelemmel foglalkoztak: Nákó Sándor 1813. február 26-án grófi rangot nyert (LR. LXIII. 498).

Nicoletich János és felesége Sivkovics Mária, valamint gyermekei, Anna, Konstantin, István, György kaptak címeres nemeslevelet 1735. március 2-án (LR. XXXVII. 307.).

Nikola (alias Nikolics) *Miklós* és fiai, Emánuel, Péter és Szlavon kaptak címeres levelet 1694. március 26-án. (Pestm. lt.) Nikola (alias Nikolics) Péter dédunokája, János (Eszék) 1778. február 4-én Pest vármegyétől nyert nemességéről bizonyítványt: nemességét 1783. április 18-án elismerték (LR. LII. 404). 1840. május 21-én a „rudnai” előnév adományozásában részesültek (LR. LXVI. 896). A magyar bárói méltóságot 1886. február 10-én Nikolics Fedor, Bosznia és Hercegovina országos kormányzója kapta. A család a főrendiháznak örökös jogon tagja volt. Nikola Johanna (Bp., 1870–?) baronesse 1892-ben ment férjhez báró Duka Gézához.

Nikolics Vazul, a görög nem egyesült iskolák igazgatója és felesége, Stephanovics-Kozucsucz Eufrónia, valamint gyermekei, Demeter, Dániel és János kaptak címeres levelet 1797. május 21-én (LR. LIX. 459.). 1798-ban Krassó vármegyében hirdették ki nemességüket.

Otzaniczai Tamás görög kereskedő 1671. március 20-án Apaffy Mihály erdélyi fejedelemtől címeres nemeslevelet nyert (Kemény, Not. Capit. Albensis. I. 259.).

Palikucsevny János szegedi polgár 1801. augusztus 14-én nyerte a magyar nemességet (LR. LX. 503), Krassó vármegyében 1802. április 6-án hirdették ki. A „palikucsevny” előnév adományozására 1804. április 13-án került sor (LR. LXI. 220). Krassó vármegyében Boldur, Furluk és Dezestyé helységek földbirtokosai voltak. Palikucsevny Péter Krassó vármegye főszolgabírája, majd az 1861 után Torontál vármegye főispáni helytartója volt.

Pilta (alias Pilte) *Mihály* és János 1794-ben címeres nemeslevelet kaptak (LR. LVIII. 173). Borsod vármegyében éltek. A család birtokát képezte Borsod vármegyében Kisfalud, pusztá 1200 hold területtel, szép majorsággal, 66 lakossal; és Szent-Péter egy része; Pozsony vármegyében pedig Magyarbél (itt Xivkovich Emilné sz. Pilta Erzsébetnek egy kastélya állt).

Pompéry János (1819–1884) 1847. április 29-én magyar nemesi címeradományozásban részesült. Nemesi előneve: vallányi. E görög eredetű család a XVIII. század közepén Makedóniából vándorolt Magyarországra: Miskolcon telepedtek le. A görög eredetű bevándorló kereskedő unokája, Pompéry János jogot tanult Eperjesen: 1842-ben ügyvédi vizsgát tett. Ezután Pestre költözött: irodalmár, író, publicista lett (írói álneve Ervin volt). A miskolci görög házaspár, Pompéry György és hernádszentandrásai Szonthé Mária fia, Pompéry János nem pusztán a sza-

vak, de a tettek embere is volt: 1848. július 6-tól a Veszprém megyében fekvő marcaltői járás mozgósított nemzetőreivel indult a Dráva-vonal védelmére. Nemzetőr főhadnagyként harcolt az október 31. napján zajló schwechati csatában. Novemberben Csány László kormánybiztos futaraként ténykedett. December 15-től Szemere Bertalan belügyminiszter titkáráként tevékenykedett. 1849 május végétől a független magyar országgyűlés képviselője volt Nagykunság túrkevei kerületének. 1850 júliusában kegyelemben részesült. 1850 végétől Bécsben élt: a legfőbb törvényszéknél a magyar felek ügyeinek elintézését magán ügyvivőként szorgalmazta. Pompéry János 1853-ban visszatért Pestre: a következő évtől a Pesti Napló munkatársaként, majd 1857-től szerkesztőjeként tevékenykedett. Magyar érzelmű emberként és a Magyarország napilap megalapítójaként és szerkesztőjeként Deák Ferenc és Kemény politikáját támogatta, később Tisza Kálmán mellé állt. 1884-ben hunyt el Budapesten.

Popa Gergely görög pap és fia, Miklós kapta a címeres nemeslevelet 1701. július 18-án (Erdélyi LR. III. 451). Előnév: kisaranyosi.

Popovics (alias Motsonyi) *Péter*, Demeter, Gábor, János, Mihály 1798. június 1. napján részesültek nemességaományozásban (LR. LIX. 625.).

Popovich Dionysios budai püspök és fia, Eufronius-Rafael 1797. január 20-án kapott címerlevelet (LR. LIX. 203.). (A név eredetileg Papajannuszisz; a magyar nyelvű szakirodalomban olykor Popovics Dénes néven említik!)

Pusztay György nemes és kereskedő neve megtalálható egy 1762. december 21-én kelt to-kaji görög összeírásban. Nemes Pusztay Zsófia 1747. július 6-án ment férjhez Charis/Szer-viczky Ferenchez (1727-?).

Rusz. R. Konstantin újvidéki görög kereskedő, nemes 1756-ban azzal a kéréssel fordult Pest vármegyéhez, hogy a Russa-Tamaskovics N. kecskeméti lakosnál illetéktelenül levő armálisát részére visszaszerezzék.

Sacelláry György 1884. október 10-én magyar nemességet nyert. Édesapja, Sacelláry Demeter 1776-ban Macedóniában (Kozani) született: 1825. május 9-én lett pesti polgár, patrícus. Leszármazottak közül Szacelláry Dömötör Ignác 1841-ben, Szacelláry Dömötör György pedig 1847-ben pesti származású kereskedőként nyertek polgárjogot. Az utóbbi családtag 1861-ben és 1867-ben tagja volt a városi képviselőtestületnek is. Az 1855-ben született Sacelláry Irén férje csantavéri Törley József pezsgőgyáros lett.

Sebastiani József pesti vasáru-kereskedő és gyermekei 1838. január 4-én nyertek címeres levelet. Előnevük: „remetepoganyesti” (LR. LXVI. 681). A XIX. század század első felében Sebastiani József volt a földesúr a Hont vármegyében (Balassagyarmat közelében) fekvő Középpalojta községben. Pécelen Sebastiani Frigyesnek volt birtoka. A Krassó vármegyében lévő Remete (Alsó és Felső) településen is voltak földbirtokai a Sebastiani családnak. A Nógrád vármegyében fekvő Nagykürtös kisközségben található a Sebastiani-féle régi kastély.

Sina György Simon (1783-1856) a Habsburg Birodalom gyapjú- és gabonaszállítójaként 1818-ban nemesi címet nyert, és Temes vármegyében birtokokat kapott. Kereskedelemmel, hitel- és pénzügyletekkel foglalkozott. 1832-ben magyar bárói rangot kapott. Több uradalmat megvásárolt, így lett a gödöllői, egykori Grassalkovich-uradalom birtokosa 1850-64 között. Dúsgazdag bankárcsaládként voltak jelen egész Európában. A Sina család eredeti neve *Szinasz*. A családfát a XVIII. század közepéig tudjuk visszavezetni: a feltételezett ő

Szinasz György ortodox lelkész még Görögországban élt. A görög származású bankár és nagykereskedő Sina-család az 1700-as évek végén Moschopolisz városából érkezett Magyarországra és Ausztriába. Idősebb Sina György neve Bécsben már 1762-ből ismert, de Pesten is kereskedett. Az ő fia volt az idősebb Sina Simon (1753–1822), aki Macedóniából Bosznián át került Bécsbe. Fia, ifjabb Sina György Simon (1783–1856) és első felesége, Derra Katalin gyermekeként született az ifjabb Sina Simon (1810–76). Ifjabb *Sina György Simon* (1783–1856) jó barátságban volt Széchenyi Istvánnal, számos tervének valóra váltásában nyújtott segítséget: gőzhajózás, vasúti közlekedés megindítása. A Lánchíd Rt. alapítása körüli érdemeiért és a pénzügyi feltételek megteremtéséért ifjabb Sina György Simont 1839-ben Buda díszpolgárává választották. *Sina Simon* (Bécs 1810–1876. Bécs) földbirtokosra öröklés révén 80 milliós vagyon szállt. Vagyona nagy részben Magyarországon, Ausztriában, Cseh- és Morvaországban és az al-dunai fejedelemségekben fekvő, roppant terjedelmű, művelt uradalmakból állott, amelyekhez újabb szerzemények is járultak belföldön, Görögországban és Olaszországban; valamint paloták Európa fővárosaiban. Földbirtokvagyon 29 uradalomban 240 ezer holdat tett ki. *Sina Simon* minden fontosabb magyar gazdasági és kulturális mozgalmat támogatott. A magyar reformkor legbőkezűbb mecénása volt, jelentős összegekkel támogatta a magyar kultúrát. Bőkezűen hozzájárult a nemzeti intézmények létesítéséhez: a Magyar Földhitelintézet és a Magyar Biztosítótársaság felállításához, a vasút és gőzhajózás fejlesztéséhez, a folyók szabályozásához, iskolai, népnevelési, patronátusi viszonyok javításához; a köztelek, a Nemzeti Múzeum, a kisededóvó egyesület, a kiseded-kórház és egyéb kórházak, bölcsődék, árvaházak, Vakok Intézete, Kereskedelmi Akadémia, Nemzeti Színház, lovarda, Nemzeti Kaszinó, lipótvárosi bazilika, és mindenek felett a Magyar Tudományos Akadémia palotája hirdetik sokrétű tevékenységét. 1856–1876. között több mint 550 ezer forintot adott jótékony célokra. Jelentősek voltak görögországi adományai is. Diplomataként is tevékenykedett: Ottó görög király kormányának képviselője volt a bécsi, berlini és müncheni udvaroknál: az uralkodó feltétlen bizalmának jeléül a görög Megváltó-rend nagykeresztjével tüntette ki. A magyar király 1864-ben a Vaskorona-rend nagykeresztjét (így belső titkos tanácsosi méltóság is megillette) adományozta részére, 1871-ben a magyar minisztérium előterjesztésére a Lipót-rend nagykeresztjét kapta meg. 1874-ben a bécsi urak házának tagjává nevezték ki. Sina Simon Buda, Arad és Szeged díszpolgára is volt.

Szonte Pál miskolci szenátor 1820. január 21-én („hernádszentandrás” előnévvel) kapta a címereslevelet (LR. LXIV. 345.). Borsod és Pest vármegyében honos család.

Takácsy György pesti kereskedő és neje Bekolla Erzsébet, valamint gyermekei, Konstantin, Miklós, Sándor, Katalin címeradományozásban részesültek, nemességet és „berzai” előnevet kaptak 1822. október 31-én (LXIV. 758). A Takácsy-család görög eredeti neve Takiadzisz volt. A címeradományozásban részesült atyja, Takácsy Konstantin görög kereskedő 1820-ban halt meg: kiemelkedő bőkezűséggel 12.000 forintot kitevő kegyadományt tett: mintegy kétharmadát a görögkeleti egyház, és leginkább a templom kapta. Sőt, akként rendelkezett, hogy 5000 forintban részesüljön a pesti görög iskola, ha a „macedon vallach befolyástól szabad marad”. A görögség bár asszimilálódott, de önazonosságát nem adta fel sem kultúrájában, sem pedig hitéletében. A berzai Takácsy-család Arad és Békés vármegyében is birtokos volt. Gróf Széchenyi István kapcsolatban állt a görög Takácsy György nagykereskedővel és pesti válasz-

tott polgárral. A Polgári Kereskedelmi Testület kötelékébe tartozott. A Pesti Kereskedelmi Bank egyik alapítója volt. Az 1840-es években halt meg.

Timándi (alias Pap) *István* görög pap, János, György (Kolozs vármegye); valamint János fiai, Teodór, János és Farkas címeres nemeslevele 1723. április 19-én kelt (Erdélyi LR. VII. 389). A címerpajzson egy Bibliát tartó kinyújtott kar látható.

Terpco (alias Vrányi) *Konstantin* és *Argirius* nevüknek *Vrányira* való változtatásával magyar nemességet és nevet, valamint előnevet kaptak 1825. szeptember 25-én (LR. LXV. 124.). Vrányi *Argirius* megszerezte a királyi kincstártól Krassó vármegyében Vrány helységet. Nemességét Pest vármegyében 1826. augusztus 31-én, Krassó vármegyében pedig 1828. december 15-én hirdették ki.

Turk (másképen *Popa*) *Simon* görög lelkész (Torda vármegye) címeres nemeslevele kelt 1699. január 10-én Bécsben (Erdélyi LR. II. 12). Nemesi előnév: mezőszakáli.

Xantus görög család a XV. században vándorolt be Erdélybe: itt magyar nemességet kaptak. A görög eredetű vezetéknev jelentése: szőke. Talán e családból való lehetett az a *Xantus* nevet viselő személy, aki Mátyás király küldöttjeként Nápolyba vitt levelet *Leontius* János követ részére. 1694 februárjában a tatárok betörték Felcsíkra, majd visszavonultak Szent-Lélek és Hosszaszó felé: itt a *Xántus* Benedek királybíró által vezetett (e vidéki) népfelkelés állotta útjukat. A népet vezető hős királybíró elesett: Hosszaszón építették fel az ún. *Xántus-kápolnát* e győzelmek emlékére, valamint szeretett királybírójuk és vezérük sírboltjául. A székely néphagyomány szerint *Xántus* királybírórt itt temették el. *Xántus* Benedek gazdag primor, igen kitűnő ember, jeles hazafi, hadfi és polgári hivatalnok is volt: igazságszeretete, és hősi halála szentesítette nevét a székely néphagyományban. Utódai később főként Csíktapolcán éltek. *Csíktapolcai Xantus Ignác* (1788–1849) uradalmi jogtanácsos és *Wunderlich* (Szidnai) *Terézia* (1807–1877) fia, *Xantus János* (1825–1894) viszont már a Somogy vármegyében fekvő Csokonya kisközségében született 1825. október 5-én. 1847-ben Pesten ügyvédi vizsgát tett. A szabadságharc kitörésekor csíktapolcai *Xantus* János katonának állt: 1848 nyarán Somogy megyében a nemzetőrség szervezőjeként tevékenykedett. 1848. szeptember 16-tól Somogy vármegye, illetve a 4. dunántúli önkéntes nemzetőr zászlóaljban lett nemzetőr. Innen Pestre ment: beállt a honvédseregbe, ahol tüzér lett. Több ütközetben is vitézül harcolt: tűzmesterként vett részt a pákozdi csatában. 1848. október 16-tól hadnagy volt a zászlóaljában. Később komáromi várőrségbe került és időközben átlépett a gyalogsághoz, ahol a 46. zászlóaljban a főhadnagyságig vitte. 1849. február 8-án az osztrákok Érsekújvárnál elfogták. Sikertelen megszöknie. 1850-ben Angliába, Londonba emigrált, majd pedig 1851 végén innen az Egyesült Államokba utazott. Ez utóbbi országban több cikket is írt. Publikációi révén (közvetve) új világirodalmi könyvhős is született: róla mintázta meg *Karl May* (az újságban leírtakat olvasva) indiánregényeinek főhősét, az apacs főnök *Winnetou* hűség barátja, *Old Shatterhand* alakját. 1864-ben végleg hazatért Magyarországra. *Xantus* János jelentős magyar utazó, természettudós, néprajztudós, a magyar néprajzi muzeológia megteremtője, a pesti állatkert első igazgatója, a Földrajzi Társaság elnöke volt. 1894. december 13-án halt meg Budapesten. A Fiumei úti sírkertben nyugszik.

Zsótér András szegedi lakos 1892. április 21-én kapott nemességet. Előneve: szatymazi. A görög eredetű *Zsótér* János (1788–1861) Szeged egyik leggazdagabb kereskedőjeként volt ismert.

4.

A XVII-XIX. századi magyarországi görög családok sarjainak hazafiassága olyan hagyatékként az 1948 áprilisától hazánkban menedéket találó görög menekültek Magyarországon ma élő görög gyökerű (immár második diaszpóraként emlegetett) utódai számára, ami méltó a történelmi emlékezetre. Amikor kellett, akkor e régi görög kereskedőcsaládok sarjai bátor katonákként vettek részt az 1848-49-es honvéd csatákban, hazájuk védelmében; majd pedig azt követően is a helyi vagy országos közélet értékőrző, cselekvő, és elismert személyiségeiként éltek békés, hazaszerető és hagyományőrző polgári életüket.

FORRÁSOK:

Diószegi György dr.: A görögkeleti Szerviczky-család. = Tokaj. Várostitörténeti tanulmányok III. Szerkesztette *Bencsik János*. Tokaj, 2002. 313-326.

Diószegi György dr.: Adatok a hegyaljai görögség és ezen belül a tokaji Karácsony/Karátsonyi-család történetéhez. = Tokaj. Várostitörténeti tanulmányok III. Szerkesztette *Bencsik János*. Tokaj, 2002. 301-311.

Diószegi Krisztina: A XVII-XIX. századi hegyaljai görögök élete, avagy egy tarcali konferencián elhangzott történelmi előadás ismertetése. = *Agora Görög Kisebbségi Kulturális Magazin* 2008 január-február 14-15.

Dongó Gyárfás Géza: A zempléni nemes hadak 1809-ben. = *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. Sátoraljaújhely, 1909. 166-167.

Illésy János – Pettkó Béla: A királyi könyvek 1527-1867. Bp., 1895.

Kempelen Béla: Magyar nemes családok Bp., 1915.

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal Pest, 1862.

Mezey István rajza

OLÁH TAMÁS

Polonikák Zemplén Levéltárában

Közismert, hogy a történelmi Zemplén vármegye és Lengyelország, illetve 1772 után Galícia között 1919-ig élénk, mindennapos kapcsolat volt, hiszen egymással határosak voltak. Ebből következik, hogy 1919-ig sok lengyel vonatkozású irat (polonika) található levéltárunkban, ezért intézményünk egyedülálló a mai magyar megyei levéltárak között, hiszen egy Lengyelországgal szomszédos vármegye Trianon előtti eredeti iratanyagát őrzi.

Többek között politikatörténeti és hadtörténeti forrásaink vannak a Rákóczi-szabadságharc, a bari konföderáció,¹ a Kościuszko-felkelés, az 1830-1831-es és az 1863-1864-es lengyel szabadságharc időszakáról. Érdekes lenne feltárni az 1772 utáni galíciai tartományi szervek Zemplén vármegyének küldött iratait, amelyek szintén jelentős számban maradtak fenn a különböző fondokban. Ezek fontos forrásai a lengyel igazgatástörténetnek, illetve a pecsétannak is, és többek között bemutatják, hogy milyen hivatalos ügyekben tartottak kapcsolatot egymással a galíciai és magyar szervek. Az első világháború után a mindennapi kapcsolat megszűnt, megrikultak a lengyel vonatkozású források is, azonban nem tűntek el teljesen, hiszen a második világháború során sok lengyel menekült látott vendégül Zemplén, de az 1956-os eseményekről is maradtak fenn lengyel vonatkozású iratok a tanácsi iratok között.

A polonikák között a 18. századtól kezdődően megnő a zempléni zsidóságra és annak lengyelországi majd galíciai kapcsolataira vonatkozó források száma. Így pl. nagy számban maradtak fenn olyan 19. századi útlevelek, amelyek a zempléni zsidóság galíciai utazásaira szolgáltatnak bizonyítékot. Ezek a források emellett kormányzattörténeti és pecsétani szempontból is érdekesek, hiszen feltüntetik a galíciai osztrák hatóságok elnevezéseit, az ott szolgálatot teljesítő tisztviselők neveit, és pecséthasználatukat is bemutatják.² Kiemelném még a zsidó vonatkozású iratok közül a Kästenbaum-féle alapítvány iratait, amely egy Galíciából Zemplénbe vándorolt kereskedő 19. századi eredetű alapítványának forrásait tartalmazza.³

Helytörténeti vonatkozásban is érdekesek az 1865-ös határleírások, amelyek a galíciai-magyar határ földrajzi, növényzeti, birtokviszonyait tüntetik fel, és feltüntetik határvidéki települések (pl. Czeremcha, Posada, Lipowiec, Lupkow stb.) előjáróinak neveit, pecsétjeit.⁴ Igen érdekes fond a 19. sz. elejéről egy lengyel származású, tokaji órásmester, Kupeczky Kajtán iratanyaga, amelyben több lengyel nyelvű levél is fennmaradt, ezekből kiderül, hogy az

¹ IV-A. 2001/b. Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta politica 1214-1786. Fasc. 213. No. 544, 554-571.

² Ilyen útlevelek találhatók: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveltára., Zemplén Levéltára (a továbbiakban: ZLt.) IV-A. 2004. Zemplén vármegye első alispánjának iratai 1813-1849.

³ ZLt. XII. 4. A Kästenbaum-féle alapítvány iratai 1832-1924.

⁴ ZLt. IV-B. 2251/b. Zemplén vármegye főispánjának iratai (1862) 1866-1867. Községi határleírások (1865) 1867. Iktatatlan határleírások. 5. doboz. No. 4. Csértész határleírása 1865. No. 22. Virava határleírása 1865.

anyaországban krakkói, illetve tarnóvi kapcsolatai különösen szorosak lehettek.⁵ Mivel levéltárunkban sok polonika maradt fenn, ezért most nem törekszem teljes ismertetésükre, hanem néhány 17-18. századi szemelvény bemutatására vállalkoznék, kiemelt figyelemmel a Rákóczi-szabadságharc korára.

Az általam ismert legkorábbi polonikák a 17. századból maradtak fenn, azonban ezek közül nem mind eredeti irat, sok ugyanis elpusztult, és csak a rá utaló feljegyzések találhatók meg a levéltárban. Ilyenek a Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok mutatókönyveiben található 1659-től kezdődően.⁶

A legkorábbi, bemutatásra kerülő lengyel vonatkozású irat 1648. január 18-án Rimanován kelt (feltételezhetően Rymanovval azonos). A levelet „*az Bor kereskedésben lévő Nemes Magyarság*” írta Zemplén vármegyének. Ebben ezek a borkereskedők elpanaszolják, hogy nagy károkat, rettegést, félelmet és életveszélyt okoztak az elmúlt évben a határvidéken a Beszkid körül lakó „*Orosz gyalog Tolvajok*”, akik annyira veszélyesek lettek, hogy sem éjjel, sem nappal nem tudtak miattuk szabadon közlekedni, sőt nemcsak a Beszkidekben („*az Beszkeden az mely Latroknak Barlangja*”), hanem azon innen lévő 2-3 mérföldes észak-zempléni körzetben, „*Homonna és Varannó völgyén*” a határokon, a falvakban, a kereskedők útját elállják, üldözik őket. Egyeseknek lelőtték a lovaikat, másoknak a szolgáltaikat ölték meg, ismét másokat pedig szörnyű halállal öltek meg. A kereskedők panaszkodtak arra, hogy latrokkal van rakva „*az egész Beszked allia*”, akik „*most is koczmaikról kirohánván, meg jéjtozának előttünk fegyveres kézzel, mondván Magyar uraim leszen még nyár, s megzöldül az Beszkéd*”. A tolvajok egyik hadnagya és előjárója, „*Niagovcz Deák*” Barna Györgyhez menekült, ő hol mellette volt, hol pedig nyágói és krasznibródi jószágában talált menedéket télen, ahol a társaival békében éltek, és megosztották a rablott holmit. Azt is leírták, hogy félnek, ha eljön a tavasz és a nyár, sok kárt okoznak nekik. Egy Jeszliszán lakó lengyel úr, Alexander Delipaczy azonban néhányat elfogott közülük, amikor „*az elmúlt Szent Idnepek* (azaz karácsony) *előtt*” majorságáról szarvasmarháit elhajtották. Az elfogott rablókat a törvény szerint kínvallatásnak vetették alá, és ennek során megtudták a társaik neveit, valamint azt, hogy mely falvakban laknak. Kérték ezért a vármegyét, hogy oltalmazza meg őket a tolvajoktól, és pusztítsa ki őket erről a területről, hogy szabadon kereskedhessenek.⁷

Egy 1661 körül készült folyamódvány szerint a „*Szanok Vármegyében*” fekvő „Rimano”, vagyis Rimanova (Rymanov) komoly kereskedelmi csomópont volt, hiszen Miskolczi János magyar kereskedő több mint 6000 magyar forintot érő borát itt kobozta el erőszakkal egy lengyel nemes úr, Zebredoczki Mihály, aki nem más, mint Michał Zebrzydowski. A kereskedő a szanoki törvényszékhez fordult jogorvoslatért, ahol azonban nem kapott elégtételt. Ezt követően a nádoron keresztül az uralkodóhoz fordult. I. Lipót megkereste a lengyel királyt, (II. János Kázmért), aki perbe hívta a feleket. „Zebredoczki Uram” azonban elfogatta a kereskedőt 1661-ben, Szent Mihály napja után két héttel, majd egy Pelkova nevű faluban

⁵ ZLl. XIV-37. Kupeczky Kajetan tokaji órásmester iratai 1803-1810.

⁶ ZLl. IV-A. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214-1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214-1786. 181-184. kötet.

⁷ ZLl. IV-A. 2001/p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214-1850 (1898). Vegyes közgyűlési iratok 1560-1849 (1898). I. csomó. 1560-1701. No. 37.

tömlöcbe vetette, „*Anyaszült meztelen kilencz egész hétig kenyeret sem adatott sanyargattatott, és duggattatott napfényt sem látván az üdő alatt*”. Innen egy Peskovicza nevű várba⁸ vitték a kereskedőt, ahol „*erős fogságban*” tartották. A kereskedő kérte a vármegyét, hogy követei által értesítse a királyt „*keserves és hallatlan*” rabságáról, mert kiszabadulásának orvosságát másban nem látja.⁹

Az 1655-1660 közötti lengyel-svéd-brandenburgi-erdélyi háború (potop) időszakából maradt fenn az az irat, amelyet Zemplén vármegye az 1658. augusztus 3-án, Zemplén mezővárosában tartott megyegyűlésről küldött Lippay György esztergomi érseknek, Magyarország főkancellárjának. Ebben utalnak a lengyel hadak 1657. évi magyarországi támadására, amely II. Rákóczi György lengyel hadjáratára volt válasz. „*Holott Kegyelmes Urunk ez az mi szegény Földünk mind az Törököknek sok rablások és pusztítások, s ez pedig az minapi Lengyel-ségnek pusztítása, rablása, égetése (?), és számtalan Sok Embereknek levágása, viszont az szűk üdőknek, és mind bor és búzának, s gabonának terméketlensége miatt annyira jutott, hogy csak magunk táplálására való eledeliünk is igen kevés vagyon*”.¹⁰

Ugyanezen hadjárat alkalmával a lengyel katonák Rákóczi magyarországi birtokai közül feldúlták Beregszász mezővárosát „*meggyászolhatatlan romlást és pusztulást*” okozván a településen. Felperzselték szép ékes templomaikat és minden abba hordott javaikat, sokakat pedig megöltek. Zemplén vármegye ezt követően a beregszásziak elpusztult templomának felépítésére 60 forintot adományozott, amelyet egy dátum nélküli levél szerint a zempléni megyegyűlésen akartak elkérni a beregszásziak küldöttei.¹¹

A 18. századtól megszorodnak a polonikák a levéltár iratai között, így sok forrás maradt meg a lengyel-magyar kapcsolatokról a Rákóczi-szabadságharc időszakából, hiszen ekkor több alkalommal is részt vettek lengyel segélyhadak a kurucok oldalán a küzdelmekben. Közülük is kiemelkedik az a kb. 2-3000 főnyi lengyel-francia-litvániai-svéd kontingens, amely XII. Károly svéd király 1709-es poltavai vereségét követően lépett magyar földre az üldöző orosz csapatok elől. Az egység, amelyet József Potocki kijevi palatinus (vajda) vezetett, Rákóczi szolgálatába állt, hogy elkerülje az orosz fogságot.¹² Az ő zempléni jelenlétükre utal egy 1710-ből származó irat is, amely lengyel, illetve latin nyelvű és a vármegye területén állomásozó lengyel katonák hadellátási számadásait tartalmazza. Ezek közül a lengyel nyelvű irat a Skorzenskierzredbe tartozó katonák ellátására szolgáló orális és equilis portiók mennyiségét tartalmazza.¹³

⁸ A vár neve Pieskowa Skała. www.jura.art.pl/pl/miejscow.php%3Fgo%3Dpieskowa+zebrzydowski&hl=hu

⁹ ZL. IV-A. 2001/p. 1. csomó. 1560-1701. No. 63.

¹⁰ ZL. IV-A. 2001/p. 13. csomó. 16-18. század.

¹¹ ZL. IV-A. 2001/p. 1. csomó. 1560-1701. No. 79.

¹² József Potocki (1673-1751) lengyel nagybirtokos család sarja, 1702-től kijevi vajda, Rákóczi támogatója 1701-1703-as lengyelországi bujdosása idején. Az északi háború idején kezdetben a svédek ellen harcolt, később a svédek által támogatott lengyel uralkodó, Stanisław Leszczyński szolgálatába állt. *Köpeczi Béla*: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp., 2002. 58., *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói (1701-1703). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk.: *Tamás Edit*. Sárospatak, 2003. 97-116.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította: *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Köpeczi Béla*. (Archívum Rákócziánium. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei I.) Bp., 1978. 301-303, 411-415, 503-504.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Bp., 2003. 257-295.

¹³ ZL. IV-A. 2005/a. Zemplén vármegye adósedőjének iratai 1553-1850 (1852). Szimay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1553-1777. P. Loc. 123. No. 62.

A lengyel segélyhadakról szól II. Rákóczi Ferenc (Koltár, valójában az abaúji Korlát, 1710. január 3.) Zemplén vármegyének küldött rendelete is, amelyet az 1710. január 17-ei varannói megyegyűlésen ismertettek. Ebben utasítja Zemplén vármegyét, hogy akadályozza meg a haza szolgálatára Lengyelországból beérkezett hadak katonáinak visszaszökését. Megparancsolja, hogy a vármegye szorgalmasan vigyázzon és a „*Krainyán lévő Passusokon*” bárki, legyen az tiszt, vagy közlegény, Rákóczi vagy a „*kiioviai palatinus*” útlevele nélkül akarna visszamenni, fogassák el és csukják le, továbbá a feljebbvaló tisztjeit, vagy a kijevi palatinust értesíteni ne mulasszák.¹⁴

A Rákóczi-szabadságharc bukásával a kuruc emigráció jelentős részben Lengyelországba ment és innen folytatta útját a későbbiek során Franciaországba, Oroszországba, de sokan Lengyelországban maradtak. Az emigránsok zöme azonban a szatmári béke megkötését követően visszatért Magyarországra. Az emigrációról és ennek útirányáról találtam utalást gr. Gersei Pethő Mihály Zemplén vármegyei főispán 1711. január 9-én, Bécsben írt levelében. „*Úgy hallom hogy Klobusiczki¹⁵ más kuruczokkal edgyűt Lengyel Országba Dukljára szalátvolna, azokrulis tudosécon kglmd (kegyelmed), egy szóval mindenekekrül, magamis nem sokara Isten kglméből felmegyek.*”¹⁶

A Rákóczi-szabadságharc után nem sokkal keletkezett az az irat is, amely szerint egy Hernádnémetiben lakó, Tót Zsigmond nevű személy apja, néhai Tót Péter Lengyelországból költözött az Abaúj vármegyei Radványba (ma Füžérradvány), br. Károlyi Sándor birtokára. Ez azt bizonyítja, hogy a török kiűzése után Magyarország újra benépesítésébe Lengyelországból származó telepesek is részt vettek.¹⁷

Ez a néhány részletesebben bemutatott irat is igazolja, hogy milyen sokszínű a Zempléni Levéltárban található polonika-állomány, és érdemes a két nép történelmével foglalkozó kutatóknak a jövőben nagyobb figyelmet fordítani erre.

¹⁴ ZLt. IV-A. 2001/b. Fasc. 213. No. 544. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Bp., 2003. 257-295.

¹⁵ Feltehetően Klobusiczky Ferencről, volt Zemplén vármegyei alispánról, későbbi aradi főispánról, személynekről van szó, aki csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz és a Gazdasági Tanács elnöke lett. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. kötet. Pest, 1860. 278-279.

¹⁶ ZLt. XIII-I. A Barkóczy család iratai 1280-1849. 3. csomó. 1711-1716. Gr. Gersei Pethő Mihály zempléni főispán levele szalai Barkóczy Zsigmondnak. Bécs, 1711. január 9.

¹⁷ ZLt. IV-A. 2001/p. 3. csomó. 1706-1711. No. 280.

UGRAI JÁNOS

Komjáthy Ábrahám a gyermekek neveléséről

Komjáthy Ábrahám (1743–1827) a Tiszáninnen Református Egyházkerület közismert és köztiszteletben álló, egyházi renden lévő tisztviselője volt a XVIII–XIX. század fordulóján. Tekintélyét részben műveltségével, képzettségével, részben hivatali ténykedésével érte el. Az Abaújszántón született prédikátor 1785-től állt az egyház szolgálatában. Előbb a miskolci gimnázium professzoraként ténykedett nyolc éven át, majd az igrici (Borsod vm.) éveket követően, 1799-től haláláig a szintén borsodi Parasznya lelkészeként működött. Szinte Parasznyára kerülésétől haláláig részt vett a felső-borsodi tractus vezetésében: 1800-ban egyházmegyei főjegyzőnek, majd 1807-ben esperesnek választották. Ez utóbbi tisztségét közvetlenül a halálát megelőző időig megtartotta.¹ Sokat szervező, az ügyintézésben gyakran és szívesen közreműködő, aktív vezetője volt egyházának. A szórványosan fennmaradt iratok tanúsága szerint nemcsak a gyülekezetet vagy az egyházmegyét közvetlenül érintő kérdésekben foglalt állást, hanem egy-egy konkrét tapasztalatból kiindulva átfogóbb módon is foglalkozott a problémákkal.

Igy például egyik alkalommal részletesen összevetette a nőtlenségre kötelezett katolikus papokra, valamint a külön kötelezettség nélkül is aggregényként megőregedő református prédikátorokra érvényes örökösödési szabályokat, kimutatva, hogy az utóbbiak esetében különösen sok a tisztázatlan kérdés.² De szintén Komjáthy gondosságát, problémaérzékenységét dicséri, hogy nyomába eredt a napóleoni háborúk idején egyre terjedő gyakorlatnak, miszerint az uralkodó szolgálatába álló protestáns katonákat korántsem véletlenül gyakran katolikusnak tüntetik fel az összeírásokban, amit leszerelés után csak olyan hosszas utánajárás árán lehet korrigálni, amit sokan nem vállalnak.³

Komjáthy Ábrahám hivatali buzgalma azonban leginkább az iskolázással, a lelkészképzéssel összefüggésben bontakozott ki. Több tervezete, részletes munkálata is arról árulkodik, hogy pályája során mindvégig foglalkoztatták az egyházának szellemi tartalékaival kapcsolatos kérdések. Friss esperesként, 1808-ban vetette fel, hogy az utóbbi néhány évben feltűnően sok felszentelésre váró ifjú került ki a sárospataki kollégiumból, veszélyeztetve ezzel a már gyakorlott lelkészek munkalehetőségét. Meglátása szerint hat esztendő is eltelhetne újabb utánpótlás nélkül, mire a munkaerőtöbblet elfogyyna. Ennek a helyzetnek a megoldására öt pontból álló javaslatot dolgozott ki Komjáthy, amelyben többek között a kollégiumi képzés egy évvel való meghosszabbítását, a teljes kollégiumi tanulmányi időhöz való ragaszkodást, a külföldi tanul-

¹ Ugrai János: „Kis világnak világos kis tüköre”. Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból. Debrecen, 2004. 82.

² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (SRKLT.) B. XLIII. 17.934.

³ SRKLT. A. XXXI. 11.909.

mányutak ösztönzését és támogatását, valamint a falusi tanítóskodás rendszabályozását sürgette.⁴ A falusi iskolázás minőségét később is szem előtt tartotta. Olyannyira, hogy 1823-ban valóssággal kifakadt a kollégiumból rectori tisztségbe kikerülők készületlensége miatt. Nemcsak énekelni és tanítani nem tudnak, de bibliájuk vagy egy énekeskönyvük sincs a frissen tanítást vállalók többségének, kötelességüket nem szívesen teljesítik, s általában sok gondot okoznak azzal is, hogy tiszteletlenül viselkednek feljebbvalójukkal, a lelkészükkel szemben.⁵

Látványosan a protestánsoktól távoli területekre is elmerészkedett Komjáthy Ábrahám. Részletesen megvizsgálta ugyanis a magyarországi katolikus iskolákra érvényes 1806. évi II. Ratio Educationist. Munkálatában számos tárgyi tévedést, tartalmi vagy didaktikai alapú elentmondást vetett papírra. Ezeket megküldte az egyházkerület vezetőjének, Őri Fülöp Gábor püspöknek annak reményében, hogy ő továbbítja azt a katolikus szerzőnek, s így „sok világosságot kapna belőle és sok tévelygéstől megszabadulna”. Bár a II. Ratio érvénye – a protestánsok vallási és tanügyi autonómiáját biztosító 1791:26. tc. értelmében – csak a katolikus iskolákra terjedt ki, Komjáthy kísérőlevelének egyik sora arra utal, hogy a reformátusok is foglalkoztak vele: a legutóbbi miskolci egyházkerületi gyűlésre utal az esperes, ahol megdöbbenve hallotta a II. Ratio egynemű súlyos tévedését.⁶

Nem véletlenül foglalkozott szívesen tanügyi kérdésekkel Komjáthy. Generációjának ugyanis az egyik legfelkészültebb, legműveltebb lelkésze volt a Felső-Tisza jobb partján. Iskoláit a sárospataki kollégiumban kezdte, ahol a két legfontosabb diákvezetői tisztséget, a contrascribait és a seniorit is viselte. Pataki tanulmányait követően párját ritkító hosszúságú peregrinációban, külföldi tanulmányúton vett részt: hét éven át tartózkodott hazájától távol. (E hosszú idő elsősorban annak volt köszönhető, hogy Komjáthy uralkodói engedély nélkül hagyta el az országot, s csak Kazinczy Ferenc közbenjárására, a protestánsokkal szemben türelmi politikát folytató II. József tette lehetővé számára a visszatérést.⁷) Ezalatt Bernben és Utrechtben tanult, de eljutott a XVIII. század végi magyarországi reformátusok számára többnyire elérhetetlennek számító Párizsba és Londonba is. Komjáthy hollandiai éveiről Kazinczy is megemlékezett: kiváló kortársa „... méltónak tartaték az akkori respublica egyik követjének egyetlen fiát nevelni.”⁸ Utrechtben egyébként doktori címet is szerzett, tökéletesítette magát hét nyelvben, valamint megalapozta későbbi gazdag, csaknem 2 ezer kötetes könyvgyűjteményét. Nem véletlenül jelölték őt is 1807-ben a sárospataki kollégium teológiaprofesszorának; igaz, a megbízást végül a hasonlóan bőséges külföldi tapasztalatokkal rendelkező Patay János nyerte el.⁹

A lelképásztori és egyházszerkezési feladatok mellett minden bizonnyal szívesen gondolt írói alkotómunkára is az esperes. Bár egyházkerületének felkérésére 1810-ben nemet mondott, s nem vállalta a *Tudományok rövid summája* című összefoglaló munka kiegészítését, kipótlását. Ám a visszautasítás magyarázata igen tanulságos Komjáthy személyiségére nézve. Szerinte ugyanis az első kötet írója olyan kusza módon oldotta meg feladatát, amelyhez nem

⁴ SRKlt. A. XXXIII. 12.907.

⁵ SRKlt. B. XLVI. 19. 371.

⁶ SRKlt. A. XL. 16.401.; 16.420.

⁷ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1899-1914. VII. k.

⁸ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp., 1993. 19.

⁹ SRKlt. A. XXXII. 12.488.

tudott, illetve nem kívánt hozzájárulni. Szerzőtársa minden kérdésbe belekapott, de semmit nem tárgyalt végig következetesen, így megítélése szerint neki két lehetősége maradt: vagy újraírja az egészet, vagy elkezdi toldozni-foldozni a már kész szövegrészeket, de ebben az esetben is csonka és zavaros marad az egész. Komjáthy számos részletes példával érzékelteti, hogy milyen kérdésekben gondolkodik másként, mint munkatársa.¹⁰

Ennek ellenére számottevő szakirodalmi munkásságot tudhatott a magáénak. Előbb hollandiai doktori disszertációja, majd egy kisebb prédikációja jelent meg nyomtatásban. Ezek mellett máig fellelhetőek kisebb-nagyobb kéziratai is. Így például foglalkozott a mezei gazdálkodással vagy az ember antropológiai jellemzőivel; ezekben a műveiben keverednek az elmélkedésre hajlamos szerző eszmefuttatásai az ismeretterjesztő célzatú megjegyzésekkel. *A falusi gyermekek logikája* című írása pedig közvetlenül kapcsolódik is dolgozatunk szorosabb témáiához, Komjáthy pedagógiai nézeteihez.¹¹ Ebben a rövid szövegben a szerző az értelem pallérozásának, a logikus gondolkodásnak a fontosságát hangsúlyozza. Kiemeli, az igazságkeresésnek sokféle módja van, de a pénzen vásárolt, a kínzással kierőszakolt, a katonasággal kivívott vagy a voksolással eldöntött igazsággal szemben a legértékesebb a kikövetkeztetett, a józan gondolkodással megismert valóság. Épp ezért „eltévelyedvén az emberi nem a józan okosság egyenes útjától, illő, hogy a gyermekek jó előre ahhoz szoktatassanak, a dolgoknak tulajdonságát, célját, végit megértsék és azokról azoknak természetek szerint ítéljenek.”¹² A szavak pontos értelmének elsajátítása, a különböző dolgok tulajdonságainak részletes megvizsgálása és leírása, az előítéletektől és a hirtelenkedéstől való megszabadulás szükséges a helyes ítéletalkotáshoz – áll Komjáthy intelmei között.

Pedagógiai nézeteinek igazán részletes kifejtése azonban *A gyermek nevelés[é]ről és tanításáról* című közel 100 oldalas kéziratában olvasható.¹³ A szerző a nevelés fontosságával kezdi fejtegetéseit. Azt a tényt hangsúlyozza, hogy minden emberben megvan a tökéletesedés képessége, mindenki nevelhető és mindenki rendelkezik a tanulás iránti vágygal is. Egy spanyol orvosra hivatkozva kijelenti, hogy a ritka kivételektől eltekintve minden gyermek tehetséges valamiben, mindenki alkalmas valamilyen tanulható – fejleszthető tevékenységre. A nevelés ezen felfogás szerint olyan, mint a márványfaragás: a durva kőből egy egyre finomabb, nemesebb és értékesebb anyag előállítására. Ami ha elmarad, vagy a nevelés nem kellően alapos vagy szakszerű, akkor rengeteg elme és virtus elvész a köz és az egyes egyén számára egyaránt.¹⁴

Hosszan taglalja Komjáthy, hogy milyen legyen ez a nevelés. Nem száraz, uniformizált folyamatot ír elő, hanem nagy súlyt helyez a személyes érzelmekre, érdeklődésre. Ennek megfelelően a gyermek nevelése első időkből az édesanya feladata. Olyan értékeket kell ebben a fázisban megalapozni, mint a szelídség, érzékenység, őszinteség, becsületesség, a hasznos és a haszontalan dolgok, érzelmek, vágyak közötti különbségek ösztönös megkülönböztetése és a jó, a hasznos iránti fogékonyság, lelkesedés. A jó nevelés mindenkor erkölcsöt acéloz, világosságra hozza a jó ember virtusát – épp ezért az első esztendőkből mindenféle egzakt okítást megelő-

¹⁰ SRKLt. A. XXXV. 13.466.

¹¹ *Komjáthy Ábrahám: A falusi gyermek logikája. Kézirat. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára (SRKKt.) Kt. 824/3.*

¹² *Komjáthy i. m. 7.*

¹³ *Komjáthy Ábrahám: A gyermek nevelés[é]ről és tanításáról. SRKKt. Kt. 824.*

¹⁴ *Komjáthy i. m. 1-3., 12-14.*

zően ezeket az elemeit kell tudatosan erősíteni a gyermeknevelésnek.¹⁵ A 7-8 éves korig tartó első fázist kell követnie a tanításnak, oktatásnak. (Igaz, a szerző némi ellentmondásba kerül magával, amikor egy másik helyen a játékos olvasástanítás kezdetét ezzel ellentétben már 4 éves kortól ajánlja.) A tanítás fő célja egyrészt az indulatok, az akaratok, ösztönök értelem általi megzabolázása, másrészt hasznos dolgok közvetítése a gyermek későbbi boldogulásának érdekében. Fontos kérdés, hogy mindezt hol biztosítsák a gyerekek számára: iskolában vagy házi nevelő segítségével otthon. A házi nevelés mellett szóló érveket az angol felvilágosodás és a pedagógiai felvilágosodás egyik úttörő szerzőjének, John Locke-nak, valamint a hollandiai orosz követnek, Galicin hercegnek a példájával illusztrálja. (Utóbbi előbb gimnáziumba adta ugyan a gyermekeit, de olyannyira elégedetlen volt az iskolázás minőségével, hogy később a feleségével inkább egy vidéki házban rendeztek be nekik saját kis magániskolát.)¹⁶

Komjáthy azonban inkább az iskolázás mellett foglal állást, mivel az olcsóbb és többekhez eljut. Sőt a neveléstörténet római klasszikusára, a szónoklattanár Quintilianusra hivatkozva olyan pedagógiai szempontot is kiemel, miszerint az iskolai évek alatt sokakat megismernek a gyermekek, gyakran életre szóló barátságok kötődnek. Az iskolai nevelés ellen szólók egyik-másik fő érvét azonban maga is elismeri: egy-egy tanító keze alatt valóban igen gyakran irreálisan sok gyermek nevelkedik, amely lehetetlenné teszi az igazi munkát. Ezen kívül kétségtelenül súlyos gondot jelent szerinte is, hogy a szülők nem becsülik eléggé a tanítói tevékenységet, s ezért az iskolamesterek kénytelenek a megélhetés érdekében másféle munkát is végezni.¹⁷ Valójában pedig épp a tanító személye dönti el egy-egy nevelési forma minőségét, értelmét. Ennek megfelelően nem ad igazat a házi nevelést kritikátlanul preferáló Locke-nak, mivel szerinte nem a magán- vagy iskolai nevelés különbségének, hanem a tanító felkészültségének és becsületességének a függvénye, hogy hol mennyire veszik komolyan a nevelés erkölcsi céljait.¹⁸

A tanító személye egyébként is elsőrangú kérdés a gyermekek nevelésében. Kiválasztásukra nagy súlyt kell helyezni, hiszen nekik a papnál is több és közvetlenebb alkalmuk van a homályos ismeretek fokozatos megvilágítására, a szunnyadó tehetség kibontására. A legfontosabb tanítói tulajdonságok között sorolja fel a szerző a világos érthetőséget, a nyájas jókedvet, az indulatok mérséklésének képességét, a szemérmességet, a gyermek iránti figyelmességet, érzékenységet. Ez utóbbi azt jelenti, hogy tisztában kell lennie minden egyes gyerek különböző képességeivel, tehetségével, személyiségi jegyeivel, s ezeknek függvényében kell gondoskodnia a tanulás iránti vágy felkeltéséről, fenntartásáról. Továbbá kiemeli a szerző, hogy a tanítók nem zsarnokoskodhatnak a gondjaikra bízottak felett. Így nemcsak az indokolt esetben alkalmazott testi fenyítésnél kell körültekintően, következetesen, az egyre súlyosbodó büntetési tételek megfelelő adagolásával ésszerűen eljárnia, hanem tartózkodniuk kell az iskolán kívüli hatalmaskodástól is: „... semmi mechanica impulsiokat magokban nem vehetnek, sem az ő munkájoknak magokon kívül vesszők és botok által való meghatározásokat nem szenvedhetnek, mert a szabadság eltörölhetetlen bélyege a léleknek.”¹⁹

¹⁵ Komjáthy i. m. 3-6.

¹⁶ Uo. 6-8.

¹⁷ Uo. 8-10.

¹⁸ Uo. 50-53.

¹⁹ Uo. 17-21. Idézet: 19.

Kora egyik – még mindig – igen fajsúlyos kérdésében egyértelműen foglal állást a szerző. Eszerint a lányok értelmi nevelése ugyanolyan fontos, mint a fiúké, mindenféle ellenkező fel-fogás a nőket elrontó, lealacsonyító férfiak bűne. A szülők ugyanis a leendő házasságra gondolva csak a lányok küllemére és viselkedésükre – vagy ahogy a szöveg írója fogalmaz: a „kellemetes személlyé formálásra” – fordítanak gondot, pedig a másik nem is megérdemelné az érdemre, jó ízlésre, virtusra, értelemre összpontosító tökéletességre törekvést. A lánynevelés tradicionális szokásait az alábbi módon bírálja: „mihelyt a leány a csecset elhagyja, minekelőtte alkalmas volna a legkisebb dologról is gondolkodni, azonnal a nyakát vaskarikával körülvévén, egy táncmesternek adatik, aki ötlet nevelésére tanítja és kényszeríti, hogy a fejét bizonyos módon tartsa, a mejjét felduzzassza, és úgy mozogjon, mintha egy darabból állana, és azzal fenyegeti, hogy senki sem veszi férjhez, ha görbén jár, néz vagy mozdul.”²⁰

Az iskolai tanulnivaló megválasztása egyébként is sarkalatos pontja az egész nevelési folyamatnak. Ismét egy spanyol orvos írásaira hivatkozva különösen a szülők tévedéseire mutat rá a szerző. Hiszen nagyon sokan vannak, akik mechanikusan, a szokásoktól és általános elvárásoktól vezérelve választják ki gyermekük jövőjét. Ezért van, hogy miközben vidéken izmos borbélyok és szabók dolgoznak, a városokban vézna teherhordók kínlódnak – hoz valószínűleg nem szűkebb pátriájában megismert példát Komjáthy. Mindez különösen a papi pálya népszerűségében mutatkozik meg: miközben rengeteg szülő nem győződik meg gyerke képességeiről és hamis ábrándokat kerget, olyan foglalkozásokat vagy munkalehetőséget szalaszt el, amelyre fölöttébb alkalmas lenne gyermeke. „Egy szóval ahelyett, hogy a tudományokat kinek-kinek megfoghatásához kellene alkalmaztatni, mi azt akarjuk, hogy a gyermek alkalmaztassa a maga tehetségét az eliben szabott tudományokhoz.”²¹

Ennek megfelelően az elemi iskola tananyagának is összetettnek kell lennie. A helyes, tiszta beszéd és az írás-olvasás mellett nagy súlyt kell helyezni az ok-okozati viszonyok, az általános és az egyedi közötti kapcsolatok, valamint a megfelelő erkölcsi példák bemutatására, érzékeltetésére. Az értelmi – erkölcsi – vallásos nevelés ezen komplex felfogásából következik, hogy Komjáthy Ábrahám határozottan szót emel a bifláztató írás-, olvasástanítással szemben, amelynek betudhatóan már az iskolából kikerülők sem tudnak olvasni. Ugyancsak élesen bírálja a könyv nélküli számolás- és vallástanítást, hiszen így csak üres, érthetetlen szólásokat érzékel a tanuló. A keresztyén vallás tételes ismereteinek közvetítése nem képzelhető el megfelelő könyvek nélkül. Ugyanakkor ezt nem szabad túl korán kezdeni: a megkövült rossz szokással ellentétben erre csak az erkölcsi nevelés bizonyos szintjének elérését követően lehet sort keríteni. Az értelemre és az értelem pallérozására épülő tanítást kiegészítve – bizonyos szempontból azt megelőzve – ugyanis egyfelől a tanító és a szülő személyes példaadása, másfelől az erkölcsi tanmesék, példázatok szolgálják még az igaz kegyesség, az áhítatos magaviselet kialakulását.²²

A világi tudományokból, ismeretekből a paraszti sorban nevelkedő gyermekek számára azokat kell leginkább tanítani, amelyek közvetlenül alkalmassá teszik a termelő munkára: „A legnagyobb rossz tehát, mely a mi deák iskoláinkban van, ez, hogy minden tanulók különbség nélkül oly tudományokban (pensumokban) gyakoroltatnak, melyek nagy elmét kívánnak,

²⁰ Uo. 10-12. Idézet: 11.

²¹ Uo. 12-17. Idézet: 15.

²² Uo. 20-32.

ahelyett, hogy nagy részént azoknak hasznokra lenne, ha őket holmi apró, de hasznos mestersegekre tanítanák, melyekre csak egy középszerű elme is elegendő, azonban a világi életben hasznos.”²³ A tanulónak tudnia kell tehát az ember, az állatok, a növények, az őt körülvevő természet állapotáról. Ennek megfelelően a geográfiát, a természettörténetet, -ismeretet, a fizikai ismereteket, a hazai történelmet és törvényeket, a mezőgazdasági alapokat és az egészség megőrzésének fortélyait emeli ki a szerző. Ez utóbbit különösen hangsúlyozza, „hogy magát veszedelemben ne ejtse, bénává, csonkává ne tegye”. Az egészségtan középpontjába az ételben, italban, alvásban stb. egyaránt megnyilvánuló mértékletességet állítja, egyéb részeinek elsajátításához pedig Weszprémi István Falusi emberek patikája című művét ajánlja.²⁴

Az értelmi nevelést szolgáló tárgyaknál comeniusi alapokra építkezve ajánlja, hogy a gyermeket mindig a konkrét, könnyen megismerhető, számára is elérhető elemekből kiindulva kell elvezetni a bonyolult összefüggésekig vagy az elvonatkoztatást igénylő ismeretekig. Így például földrajzi alapozás gyanánt azt javasolja, hogy a még írástudatlan gyermeket tanítsák meg saját környezetének alapos megfigyelésére: kukoricacsutkából rakják ki saját házuk alaprajzát, majd lakókörnyezetével ismertessék meg őket. Így a játék, a szabadban töltött idő, a gyakorlatias feladatok egymást erősítve segítik elő az alaposabb elmélyülést, amely aztán a tananyag enciklopédikus jellegű részeinek megtanulását is lehetővé teszik.²⁵

Komjáthy Ábrahám részletesen foglalkozik a nyelvtanulással kapcsolatos kérdésekkel. Álláspontjának sarkalatos része, hogy magyarul mindenki tanuljon meg helyesen írni és beszélni. Külön kiemeli a levélírás fontosságát, ehhez minden iskolában a diákokból két levélíró társaság kialakítását javasolja. A levélírás eddigi elhanyagolását a következő okokból tartja az iskolázás komoly hibájának: „Ez a hiányosság nemcsak minden faluban megvan, azhol sok lakosok négy s öt esztendeig is jártak iskolában, mégis csak egy is közülük nem találta-tik, aki csak egy sort is tudna vagy merne írni a maga szomszédjának vagy barátjának: mégis az a bosszúság, hogy az ilyen tök emberek legjobban sürgetik a falusi iskolákban a deák nyelvnek taníttatását, amidőn magok annyi sok tanulás ideje után csak egyet se tudnak okosan szólani magyarul...”²⁶

Ez a gondolat már át is vezet Komjáthy-nak a latintanítással kapcsolatos, szintén markáns véleményéhez. Meglátása szerint hazánkban eluralkodott az üres nyelvtanulás divatja, noha „a sok nyelveknek tudása magában tudományt nem ad”. Mindezt már-már szarkasztikus megállapításokkal igyekszik hangsúlyozni a szerző: így például szerinte a magyarok jogot formálnak arra, hogy halászáskor vagy kártyázáskor is a latint használják, mégpedig szükségszerűen annak valami kifacsart, a magyarhoz igazított változatát. Mindez annak a rossz felfogásnak a következménye, miszerint alighogy megtanultak valamennyire a tanulók magyarul, máris kezdődik az absztrakt grammatikával a deák nyelv elsajátíttatása. „A szegény gyermek feje elbódul, nem tudja, hol jár, szennyvedi a kemény pironogatást, de nem tudja, miért.” Ennek eredményét ekként minősíti a szerző: „Mennyire szükséges és hasznos legyen a tanulás módjában a jó vezető és tanácsadó, csak az tudja azt, aki gyermek- vagy if-

²³ Uo. 55.

²⁴ Uo. 32-35. Idézet: 34.

²⁵ Uo. 35-38.

²⁶ Uo. 39.

júkorában a legnagyobb szorgalmatosság mellett is, a legdrágább idejét haszontalanul elvesztette, és minekutána sok labirintusokon vezető cérna nélkül keresztül kasul bujkált volna, vén korában érzi, hogy tudatlanul maradt és akkor látja, hol és mibe hibázott.”²⁷

A korabeli nyelvtanítás éles kritikáját Komjáthy persze kiegészítette az általa ajánlott megoldás felvázolásával is. Ahhoz, hogy az idegen nyelvek ismerete valóban a műveltség, a széles körű tudás letéteményese legyen, tudatos, átgondolt nevelési szisztémára van szükség. Ennek alapeleme, hogy a falusi iskolákban csak magyarul tanítsák a gyerekeket. Az ellenkező szülői akaratot akár hatósági eszközökkel is le kell törni, s kizárólag magasabb iskolákban működő tanárookra szabad bízni a latin nyelv tanítását. Emellett célszerű lenne a spekulatív nyelvtanítást felváltani a követésre, sok-sok gyakorlásra épülő újabb módszerekkel. A klasszikus szerzők műveit olvasva kellene bemutatni a különböző nyelvtani szabályokat, ezáltal ugyanis egyszerre érnék el a klasszikus nyelvek tanításának két, egyenértékű célját: az antik szerzők megértését-megismerését és a szabatos fogalmazás képességét. A klasszikus nyelvek elsajátítását követően Komjáthy egyrészt minél több olvasást ajánl a növendékeknek. Miközben hosszasan elmélkedik a jó ízlés fontosságáról és kialakításának mikéntjéről, olyan szerzők műveit ajánlja, mint Livius, Tacitus, Virgilius, Horatius, Homérosz vagy Ovidius. Külön int arra, hogy a tananyag összeállítói ne dőljenek be az újabb idők hóbortjainak: hiába aggatják mostanában fűre-fára, akár csak egy nyomorult versecske után is a „Nagy Genie”-címet, igazi géniuszból kevés van. Komjáthy ezek első csoportjába mindössze három művészt sorol, a művészetüket sosem tanuló Homéroszt, Pindarost és Shakespeare-t. A második classist pedig olyan kiválóságok alkotják szerinte, akik született tehetségüket módszeres tanulmányok útján tökéletesítették: az említett ókori szerzők mellett idesorolja Platont, Cicerót, Arisztotelészt, Miltont és Francis Bacont.²⁸ Másrészt pedig újabb nyugati nyelvek megismerését időzítené ekkorra: „A német nyelvet csak az országban elszéledett németekre nézve is tanulni kell. A francia nyelvet pedig azért, mert az Európában a legközségesebb, és legtöbb s legjobb ízlésű tudós könyvek vagynak azon a nyelven írva.”²⁹

A könyvek helyes kiválogatása egyébként is elengedhetetlen, hiszen „az élet ideje rövid, a könyv sok, szükségesképpen a legjobbakat kell olvasni. Annyival inkább, hogy azoknak gyakorta való olvasások által hasonló természetet öltözzünk magunkra.” Ez utóbbi gondolat már arra az intelemre utal, miszerint egy-egy klasszikus művet sokszor el kell olvasnia az ifjaknak, hisz csak így remélhető kellő előrehaladás a jó ízlés formálásában. Az így kimaradó olvasmányokat pedig a kompendiumok megismerésével lehet némileg pótolni. Komjáthy figyelmeztet arra, hogy mindig eredeti nyelven érdemes olvasni, mivel a legjobb fordítás is csak árnyéka a mű eredeti változatának. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szentírást naponta olvassák az ifjak. Komjáthy liberális álláspontjára utal, hogy egyes ateista, deista vagy naturalista műveket (pl. Helvetius, Mirabeau, Boolingbrooke írásait) is olvasásra ajánlja; igaz, hozzáteszi, csak érett fejjelem érdemes ezekbe belefogni.³⁰

²⁷ Uo. 38–42. Idézet: 40–41.

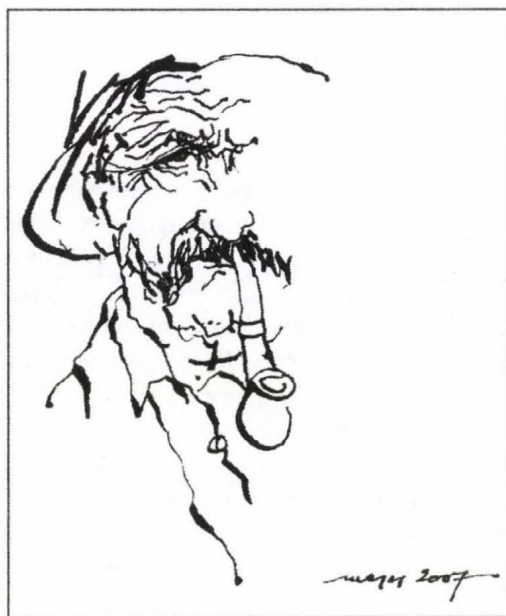
²⁸ Uo. 56–71.

²⁹ Uo. 42–50. Idézet: 46.

³⁰ Uo. 80–86. Idézet: 83.

Nem állítható, hogy Komjáthy Ábrahám összefüggő pedagógiai rendszert alkotott volna gyermeknevelésre vonatkozó elképzeléseiből. Ezzel szemben néhány, számára kulcsfontosságú kérdés alapos körüljárásával, a különböző szempontok mérlegelésével alapos, a kor-szakban irigylésre méltó szakirodalmi tájékozódásra épülő, izgalmas és tanulságos útmutatót készített. Ebből egyaránt kiviláglik a szerző széles körű műveltsége, a lányok nevelésével vagy az egyházat, vallást támadó könyvek olvasásával szembeni toleranciája és az újkorban még oly jellemző bifláztató tanítási módszerekkel szembeni mély ellenérzése, az értelmes tanulás iránti elkötelezettsége. Ugyanakkor magától értetődő természetességgel viseli a szöveg magán korának egyik legjellemzőbb vonását. Azt az elképzelést, miszerint az elviekben mindenkit felemelő, felvilágosító nevelést úgy kell megszervezni, hogy a gyakorlatban megmaradjanak az eredeti társadalmi csoportok. A tanulás nem lehet az ellenőrizetlen mértékű társadalmi felemelkedés eszköze, nem kecsegtetheti a paraszti sorból származókat hiú reményekkel. A tehetség kibontása, az értelem pallérozása nem járhat együtt a papi és egyéb értelmiségi pályák eltömegesedésével.³¹

Mezey István rajza

³¹ A dolgozat az MTA Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíjának támogatásával készült. (U. J.)

ZELENÁK ISTVÁN

Adalékok Erdőbénye 18. századi történetéhez

A Habsburg-ellenes harcok, különösképpen pedig a Rákóczi-szabadságharc idején Zemplén megye az igaz ügy szolgálatában állott. Ismeretes, hogy saját birtokainak borait a fejedelem a haza költségeire fordította, birtokainak lakói pedig teljes szívvel vettek részt a harcban. Igazak ezek a megállapítások Erdőbénye vonatkozásában is. Egy 1704. április 8-án, Sátoraljaújhelyen kelt névsor őrzi a hadra keltek nevét. „*Erdő Bényéből Mezei Hadban ment vitézeknek száma: Bényei János hadnagy és következők az ő kegyelme hadnagysága alatt 24 fő, Pongrácz uram Kapitánysága alatt 6 fő, Lovas Gulyás seregében 1 fő, Bodoki uram seregében 2 fő, Borbély Balázs seregében 1 fő, Marton Deák hadnagysága alatt 13 fő, Kenyheci uram kapitánysága alatt 4 fő. Bényéről ment vitézek száma: Nro 52.*” Több bényei kuruc tisztit rangot kapott a helytállásáért.¹

Erdőbénye új földesurai

A nemzeti küzdelmek kora azonban lezárult, s Erdőbénye története új irányt vett. A hatalomváltás új birtokosok megjelenésében, a pagus vagyis falu jogállása az itt élők szolgáltatásai növekedésében mutatkozott meg. Változást a mezővárosi cím visszaszerzése (1808) hozott, ezért addig kísérjük nyomon az eseményeket.

A település lakói bizonytalan és nehéz helyzetben kezdhették az ismeretlen, új időszakot. Lelkiekben megtört, anyagiakban, lélekszámban megfogyatkozott lakossága a mindennapi megélhetésre, a maga fenntartására törekedett, s csak a maga erejében és az évente megújuló természetben bízhatott. Itt, a szabadság földjén, a rebellis Zemplénben a hatalomváltás erőteljesebb volt, mint más vidékeken. A megye és a falvak irányításában a császárhű birtokosok és a katolikus vallásúak kerültek előtérbe, a kuruc múltú emberekre a félreállítás több évtizedes korszaka következett. A királyi udvarnak gondja volt nemcsak a Rákócziak és más hazafias nemesek kiszorítására, de az egész népesség összetételének megváltoztatásával a lázadás szellemének megtörésére. Ez sokféle módon jelentkezett Erdőbénye vonatkozásában is. A Hegyalján sok éven keresztül el kellett tartani az 1713-ban ide beszállásolt bajor ezredet. A „békés” 18. században a harcok ugyan elkerülték ezt a vidéket, de a hadsereg eltartása nagy terhet jelentett a jobbágyság számára. Erdőbényén e célból vezették be az állandósult királydézsma szolgáltatását, ami a dézsmás szántók terményszolgáltatása felét jelentette.

A sárospataki uradalomban a tulajdonosváltás 1715-ben, a Rákóczi-javak konfiskálásáról szóló XLIX. törvénycikk beiktatásával következett be. A gyakorlatban azonban ez már előbb megtörtént, amikor 1711-ben (a regéczi uradalommal együtt) Trautson János Lipót herceg

¹ *Fehér József*: Híres erdőbényeciek. Életrajzi kislexikon. Erdőbényei Füzetek 1. 2005. 46.

főudvarmesternek ígérték az érdemeiért kapott 150.000 forint kegydíj fejében. A beiktatás mégsem történt meg, mert Rákóczi már évekkel azelőtt – jelentős összegért – elzálogosította a gazdag bécsi kereskedőnek, Stegner Mátyásnak. Ezen kívül a labanc gr. Szirmay Istvántól 60.000 forint kölcsönt vett fel, Erdőbényét és Tolcsva egy részét zálogként neki elígérve. Emiatt Trautson herceget csak a már száz éve elpusztult Alsó-Bénye birtokába iktathatták be 1720-ban. A két császárhű személy adósságát respektálni kellett, s közöttük is évekig tartó per indult a birtoklásért. Szirmay örököse fogságba esve kölcsönt vett fel a Stegnerektől, aminek visszafizetése időt vett igénybe. Így egyelőre Stegner-birtoklás alakult ki, s közülük József később (1729) Tolcsvára költözve személyesen irányította gazdaságukat. Idővel fiai vették át a birtokot. Később gr. Szirmay I. Ádám az adósságot visszafizette. Királyi adományozó levelet azonban csak fia kapott, s így az ifjabb Szirmay Ádám szerezte meg véglegesen családjának a két települést.²

A község helyzete a „békés” 18. században

Az új korszakba lépve Erdőbénye „közállapotai” ziláltak voltak, ami az adózók számára 1715. évi, 1720-ban megismételt összeírásaiban is megmutatkozik. Nem jutott azért a hadak járásának jobban kitett, a harcok és a pestis miatt teljesen lakatlan települések: Mezőzombor, Bodrogkeresztúr, Kisfalud és Szegi sorsára. Zártságának köszönhetően a lakosság egy része megmaradt, de pusztá telkek sokasága, elhanyagolt szántók jelezték a termelőerők megfogyatkozását. A hegyoldalakon már akkoriban is számos extraneus birtokos szőlője volt. Elsősorban a császárhoz hű Lőcse város és a labanc birtokosok szőlői lehettek rossz állapotban. Annakidején Rákóczi a munkaerőhiány miatt távolabbi falvak népével robotoltatta és szüreteltette azokat. A háborúk alatt sok szőlő parlagosodott. Ezért rendelte el a király 1713. február 13-án új szőlőrendtartás kiadását.³

A falu építményeit is az elhanyagoltság jellemezte. A Rákócziak „nagy borháza”, a (mai róm. kat.) templom, a kollégium kúriája és borháza lepusztult volt, miként az idegenbeli birtokosok borházai is. A helyi lakosság legtehetősebb része, a 6-8 taxás Derék utcai háza alig lehetett jobb a gyalogszeres, szakmányos és napszámos réteg helyi anyagokból épített viskóinál. A közösség életében a templom és iskola valamint az egyházi jövedelmek átadása hozott újabb megrázkódtatást. Az 1671 után bekövetkezett erőszakos rekatolizálás folytatásaként ismét ez a felekezet erősödött meg. Az épületek átadása mellett a kor közhangulata kedvezett a hívek átállásának, s egy idő után a legnépesebb a római katolikus egyház lett. A reformátusok magánházakba szorultak, mígnem 1726-ban Maklári Márton helyi „nemes” házát és telkét a reformátusokra hagyta. Itt épült fel idővel az új eklésia kőháza, benne az egyik szoba a lelkészé, a másik az iskoláé volt. Kertjében időleges céllal kis templomot emeltek. A ház ma is református paplak az Iskola utcában.⁴

² Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. = Lukichich Imre (szerk.): Rákóczi Emlékkönyv II. Bp. 1935., valamint Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város. Bp. 1906.

³ Zemplén vármegye levéltára (a továbbiakban ZLt.) IV.-1001/b. Hist. ir. fasc. 237. Nr. 336.

⁴ Erdőbénye protokolluma. ZLt. V.-58. Erdőbénye iratai. 1728. A két közösség szembenállása miatt indult vizsgálat a sáros-pataki kollégium kúriája ügyében, ahol egykor Szepsi Laczkó Máté özvegye élt, s szabad kocsmát tartott fenn. ZLt. IV.-1001/f. Loc.111. Nr. 475. 1726. aug.24. Vármegyei vizsgálat.

A terület Derék utcai részén épített 1730-ban br. Vécsey Sándor kúriát, melynek a helyén idővel rk. iskola létesült.⁵

A királyi kamara kérésére Zemplén vármegye 1715-ben felbecsülte a Stegner Mátyásnak adott birtok (Erdőbénye, Nagy-Tolcsva, Liszka egy része) szőlőinek állapotát. Ekkor a majorsági szőlők becértéke a következő volt: Határi 2000, Eke 600, Talpas 2400, Nagy szél 800, Peres 2000, Nagy- és Kis Vilibájt 1500, ill. 2000, Messzelátó 4000 forint. A 18. század első évtizedeiben Lengyelországban jó piaca volt a tokaji bornak. Erdőbénye legjobb bortermő helyeiért ezért folyt kitartó küzdelem. A szőlők művelése robotban történt. A békés termelőmunka újjászervezése a majorsági szőlők esetében a lakosságnak nem jelentett napszámból eredő bevételt, számukra az ingyenmunka szaporodott. A taxát fizetők pedig az előző évszázadban kialakult rend szerint megváltották robotjukat. Az extraneus szőlők termelését is újjászervezték, ezek közül legjelentősebb volt Lőcse város szőlője (1716).

A falu könyveit (protokollumok) csak 1728-tól kezdték el ismét jegyezni. A falu régi irataiból töredékek maradtak; az 1702 feliratú új községi pecsét egy szőlőmunkaszámadáson maradt fenn. A pecsét a régihez hasonlóan Sárkányölő Szt. Györgyöt ábrázolja, a községi bíró ez évben Szilágyi Mihály volt. A protokollumban a régi események közül néhányat feljegyeztek. Megmaradt az 1717. április 13-i tűz leírása. A szőlőhegyeken dolgozó emberek végignézték, mint égett le a Szombati István református tiszteletes házatól indulva a falu központi része. Elhamvadt az akkor még egyedüli templom a tornyával együtt, a patoki kollégium háza és két iskola, a Barkóczi-kúria, az „uraság háza” (vagyis a fejedelmi borház), Lőcse város három épülete az előbbi szomszédságában, a Viski János által lakott paplak, a jelentősebb helyi személyek közül Jósza István, Ferenczy István, Jósza Sámuel, Gazdag István, Tállyai András, Pirsó Mátyás háza, összesen 34 épület. Tíz év múlva, 1727. ápr. 18-án újabb tűz volt, akkor Tasnády Mihály tiszteletes házatól lefelé a Derék utca alsó részének mindkét oldala elpusztult.

A lakosság az uradalmi emberek irányítása alatt, helyi úzusok rendszere nélkül viselte sorsát. Csak 1725-ben született meg a Stegnerek és a falu „contraktusa”, ami nem jelentett egyebet, mint a földesúr, a Tolcsván lakozó Stegner József részéről a falu lakói szolgáltatásának szabályozását és egyéb előírásokat. A megegyezés szerint a telkes gazdák a termények szolgáltatását pénzzel váltották meg. A taxán kívül tartoztak az Eke és Határ szőlők robotos művelésével, amit 80 magyar forinttal váltottak meg. Ezen kívül a két szőlőbe karót és trágyát voltak kötelesek hordani. Ekkor az uraság erdejéből 24.000 karót kellett készíteniük, ami az ültetvény felújítására enged következtetni. Tartoztak még az uraság rétje tisztításával, kaszálásával, a széna összegyűjtésével és behordásával. A megegyezésben nem szerepel a többi Tolcsva-hegyi majorsági szőlő művelése, mivel az egykori Alsó-Bénye szőlőhegyéhez tartoztak (kivéve a Messzelátót), s 1720-tól 1780-ig Trauthson herceg volt a birtokosuk. Ezeket a falu lakossága szintén művelni volt kénytelen, mivel az elpusztult település lakói annak idején Felső- vagy Egyházasbényére menekültek.

1725. december 6-án az alábbiak voltak Bénye taxát fizető gazdái: And. Kováts, Paulus Kováts, Gabr. Korponai, Steph. Réti, Sam. Szabó, Nicolas Kováts és Matthias Reuss, s szín-

⁵ ZL. 1008/f. Juridikus ir. Loc. 114. Nr. 196.

tén taxát fizetett Késmárk városa a Derék utca napkeleti sorában lévő háza után (1729). Ez év január 4-én megújították a kontraktust, mert a Tolcsván lakó Stegner Mihály mint új birtokos megerősítette az előírásokat és tilalmakat. A majorsági szőlők művelése ezt követően megjavult, Zemplén vármegye 1737. március 26-i vizsgálata rendbehozva találta azokat, s így értékük megnőtt. Ugyanakkor „az uraság háza” szintén ki volt javítva.

A lőcseiek Bényén, a bényei bor Lőcsén

A szőlőművelés kivételesen fontos volt a lakosság számára. A 18. század első harmada a tokaji bor kereskedelmének kiemelkedő időszaka, s ezért újjászervezték árutermelő gazdaságaikat a szepességi városok és kereskedőik, s az érdekelt erdőbényei birtokosok. Pénzkeregetük az itt lakóknak abból volt, hogy idegenbeli birtokosok és Lőcse város szőlőt műveltek. Ez utóbbinak a tárgyalt időszakban volt a legtöbb birtoka Bényén és Liscán, s így ezek művelése komoly bevételi forrást jelentett a töredéktelkes vagy saját gazdasággal nem rendelkező, s egyre szaporodó zsellér réteg számára. Lőcse nagyobb szőlői a korabeli összeírások (1737) szerint: a Tolcsva-hegyen Nagy-Lőcse és Nagy-Határ, az Omlások egy része, a Zsákosoknak a Hidegoldal felé lejtő része, a Diókút-szeri, a Kis-Lőcse-szőlő a Fekete-Verőmájon. A szakszerű telepítés, az árkok szabályozása és a gyorsan pusztuló omladékos riolittufa eróziójának kőgátakkal történő meggátolása leginkább a városok és a kollégium szőlőbirtokain volt jellemző. Késmárk városnak a Lőcse- és Sáros-szőlők között volt birtoka. Néhány kisebb szőlőt is telepítettek. A szőlőtelepítők között találjuk Ember Andrást, aki 1745-ben mint Zemplén vármegye esküdtje tűnik fel az iratokban.⁶

A távol lakó birtokos nemesek borházat tartottak fenn Erdőbénye belterületén, s helyi vincellérek szervezték jelentős nagyságú birtokaik művelését. A település központjában, a fejedelmi nagy borház szomszédságában állott Lőcse város háza, ahol a szőlők inspektora, vagy vincellérje lakott. Itt szállásolták el egy időben a Lőcsén szervezett napszámosokat. Itt lakott például 1737-ben Johann Stark mecenzéfi építőmester, az árkok, kőgátak és házak építője. A ház tufába vájt pincéje (ma a nagy pincerendszer része) alkalmas volt a leszüretelt must tárolására, amit aztán szekérkaravánok vittek Hejce, Gönc és Kassa érintésével a szepességi városba. A két település között élő kapcsolat volt. Lőcse szabad királyi város életében különös helye volt a bényei bornak. Sört minden lőcsei polgár főzhetett, azt rendszeresen fogyasztották. A bor viszont az ünnepek itala lett. Főtéri templomuk híres szárnyas oltárán is van szőlőábrázolás. A városi tanács egyik tagja a szőlőművelésért, egy másik a borkereskedelemért felelt. A város borait a tanácsháza pincéjében tartották, s rendszeresen felügyelték. Amikor az új bor kiforrt, a tanács levonult a pincébe, s megállapította a hordók tartalmának árait. A város és a hozzá tartozó nyolc falu kocsmájában árusították Bénye termését, s javát a város saját kereskedői vitték a lengyelországi piacokra.

Lőcse tanácsa bíróválasztás után a pincében itta a „bíró bora” néven emlegetett áldomást. A bor büntetőeszközként is megjelent: aki hamar elhagyta a tanácskozást, rosszul öltözött, vagy berúgott, egy-egy pint bort fizetett büntetésül a többieknek. Lőcse és Bénye hosszú kapcsolata sajátos eredményeket hozott. A szepességi hordókészítők egy része ide

⁶ ZLt. V.-58. Erdőbénye nk. iratai. Prot. 1728.

költözött, s ezáltal létrejött a helyi kádáripár. A jó szüretnek után tartott mulatság szintén a löcseiek birtokán vált rendszeressé.⁷

Löcse város tanácsa évente elszámolt a szőlők kiadásaival és bevételével. A bényei bor nagy hasznot hozott. Változott a helyzet a 18. század huszas éveitől. Zemplén vármegye hatóságai egyre többször léptek fel a hamisítások ellen, s a termelés szabályozásáért. 1742. június 12-én írták össze Bénye, Keresztúr, Liszka és Mád vincelléreit, s ugyanekkor szabályozták a napszámbért és a szakmány szerinti művelést.⁸ Mindezek jelzik, hogy drága volt a szőlők karbantartása és művelése. Amikor pedig a lengyelországi piacon olcsó mediterrán borok terjedtek el, a verseny tökeerős szepességi városok gazdaságait is megrengette. Ilyen helyzetben – a borhamisítások elkerülése szándékával – merült fel, először az 1724. évi vármegyei gyűlésen, majd a tudomány akkori művelői részéről a szőlők osztályba sorolása. Vagyis a minőségvédelem és az eredetvédelem megoldására tettek kísérletet.

A szőlők osztályba sorolása és a borvidék leírása

Matolai János, Bél Mátyás tudós körének szakértője, a soproni és a magyarországi borvidékekről írt két tanulmánya megjelenése után bejárta a Hegyalját. Zempléni származása nagyban segítette az ítéletalkotásban, mikor a tudományosság akkori fokán és a borok megítélésének mestereként osztályokba sorolta a Hegyalját. Erdőbénye legjobb termőhelyeit így sorolta be: „*A másodosztályúak közé tartoznak Bényének a faluval szemben elterülő szőlőhegyein termő jobb borok is azzal a hozzátétellel, hogy a termés kiválóságában itt is felülmúlja egyik a másikat. Mert amelyek dél felé tekintenek, igen jó bort adnak: Tolcsva(-hegy), Verőmál, Zsabás és mások.*”⁹ „*Bényén az utolsó rendbe sorolódnak a Barnamál, Ösztvér és a többi, amelyek kelet felé néznek ugyan, mégsem tudnak kitűnni, mert beléjük kapdos az északi szél, hogy a többi idevalót hallgatással mellőzzem.*” Mint látjuk, Matolai az akkori elvárások szerint csak a termés édessége szempontját vette figyelembe.

Matolai Jánost manapság a szőlészet tudományának első művelőjeként tisztelik. A soproni borokról írt művében (1723) adta közre az ott Zapfnernek nevezett furmint fajta első leírását, s beazonosította a Hegyalján is termelt Tumidula (duzzadó) szőlővel. A mai szakirodalom ezt tévedésből a furmint első említésének tartja, holott Szepsi Laczó Máté korában az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben (1629, 1632) már a prédikátorsághoz tartozó bényei Furmint szőlő is említésre kerül.¹⁰ Matolai munkásságát már ismerhette Domby Sámuel „Zemplénbényei magyar”, aki Utrechtben, 1758-ban adta ki a tokaji borról írt disszertációját. Ebben elsőként írja meg a borvidék termőhelyeinek összefoglaló jellemzését, természetesen a tudomány akkori színvonalán. Szintén első abban is, hogy leírja az aszúkészítés már kialakult folyamatát. Leírja a tokaji borok fajtáinak (eszencia, aszúbor, színbor, sajtolás, másolás készítését). A kor szerzői kemencében aszalt szőlőből készített aszúborról írnak, ezt cáfolva közli saját tapasztalatait. Mint írja, a borok sajátos-

⁷ A ma ismert kádártánc később keletkezett. Lőcséről 1800 körül három Neubeller nevű kádár érkezett a Szirmay-uradalomba, ők táncolták elsőként. A szüreti mulatságokon az itt élő 8-9 kádár mindegyike részt vett a táncban. A családi hagyományt az Olaszliszkan élő dédunoka, Kvisz Józsefné Neubeller Margit őrizte meg. Közölte: Kuti Béláné Lavotta Irén. Erdőbénye és Lőcse kapcsolatáról saját munkából, a Bérés Rt.-nek készült tanulmányból idéztem. Kézirat, 2003.

⁸ ZL. IV.-1001/b. Hist.ír. fasc. 237. nr. 339.

⁹ Itt jegyezzük meg, hogy különböző összeírások vizsgálata alapján a ma nem ismert Zsabás a Fel-hegy Omlások és Parlag nevű hegyoldalaival lehet azonos.

¹⁰ Dienes Dénes: Református Egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század. Millenniumi Magyar Történelem. Osiris, Bp., 2002. Furmint szőlő 1629, 1632.

ságai a Hegyalján „természettani okokból” erednek. Kiemeli: „...az esszencia... ami magától csepeg ki.” Az aszúról írja: ha az időjárás kedvező, aszúszemek képződnek, ezeket egyenként leszedik, hordókban „egy, vagy két hétig állni hagyják, mely idő alatt a lé... nyomás nélkül... kifolyik. Ezt némelyek, az aszú bornak édességét növelni akarván hátrahagyják a szőlőszemek közt, mások... leszedik, s azt hosszú, gyakran egy évig tartó erjesztés után fejtik le a seprőről, s a... leggazdagabb bort nyerik meg. Miután a bogyókat összetaposták és melyekkel összekeverték ...lábbal szétzúzták...és a legjobb minőségű sajtolt mustot... hozzáöntik, ezt a kölcsönösen összekevert anyagot befedik és addig erjesztik, míg a szőlőszemek nedve jelentősebb részben kiszivárog belőle. Harmadik, vagy negyedik napon a must felszínére feljött szőlőszemek kézzel... kinyomják a folyadékot, vasrostával ellátott edénybe töltik. Kierjedés után ebből áll elő... az aszúbor.” A továbbiakban hosszasan elemzi a bor élettani és gyógyító hatását. Ennek később nagy irodalma alakult ki.¹¹ Matolai és Domby munkásságával egy időben született meg II. Károly 1737. évi titkos királyi rendelete, melyben a világon elsőként zárt borvidéknek nyilvánította „Tokajt.” Pontosabban 22 települést, melynek bora tokajiként kerülhetett forgalomba. Közöttük volt Erdőbénye.

A magát bényeinek nevező Domby Sámuel születése és családi kapcsolatai még felderítetlenek. A levéltári adatok annyiban segítenek, hogy megemlíti bizonyos Domby Ferenc nevét, aki 1739-ben Lőcse város bényei szőlőinek (konkrétan a Nagy-Sárosnak) kezelője volt.¹² Úgy tűnik, sok éven átszolgált a várost, s tőle szerezhette szakmai ismereteit a disszertáció szerzője. Valószínű, hogy a Lőcsei-házban, vagyis a mai Szirmay-kastély helyén laktak. Halála után családja kiköltözött a Papsor egyik házába. A peres iratokba feltűnik a Lőcsei-ház és borház felújítását intéző Domby Sámuel neve (1753). Ez bizonyos családi kapcsolatok feltételezését engedi meg. A család újabb nemzedékei Bényén éltek, régi házukat számon tartja a családi hagyomány.¹³ A század közepén Lőcse város vármegyei vizsgálatot kért szőlői állapotáról, olyan kevés volt a termés. 1753-ban még megvolt a város szőlőgazdasága. Részai: az árkokkal szabdalt, erodált Maradék, Bodor, aztán a Mészároska és Magnus (utóbbiak a Szirmay Ádám tulajdonában lévő Talpas szomszédságában, a Peres területén), a Nagy- és a Kis-Sáros. Ezek egymás mellett a Tolcsva-hegyen feküdtek. A felhegyi Palánkos tetején a Fekete-szőlő szintén árkokkal szabdalt. Megvolt a Kis-Lőcse (vagy Kis-Szabó) a Fekete-kútnál.¹⁴ 1764-ben Lőcse város még építtette a Rudnyakos szőlőt, de a borkereskedelem hanyatlása már bekövetkezett.

A község lakosságának helyzete a század közepén

Erdőbénye lakosságának helyzete a 18. század közepén valamennyire konszolidálódott, de a jobbgynépeség súlyos szolgáltatásoktól terhelten élt. A népesség kevés szántóföldön dolgozott, a sovány föld kevés kenyérgabonát termelt. A legelő csak meghatározott számú és

¹¹ Matolairól: *Bél Mátyás*: Magyarország népeinek élete 1730 táján. Bp., 1984.; *Bél Mátyás*: Hungariae antiqua et novae Podromus... Nürnberg, 1723., valamint *Dissertatio Inauguralis Physico-Chemico-Medica de Vino Tokaiensi...* Írta: *Samuel Domby*. Utrecht- 1758. Másolat: ZL. XV-2. Gyűjtemények. Borászat. Hőgye I.

¹² ZL. IV-1008/f. fasc. 57. nr. 100. „Az Istenért, ne késsék kegyelmed a szüretre való jövetellel, mert a termés napról napra vész és mintha már eltűnt volna” írta Lőcsére a szüret kezdetét sürgetve.

¹³ ZL. IV-1008/f. Fasc. 57. Nr. 101. Az 1755-ben és 1756-ban Domby Sámuel részvételével, kúriáért és kocsmáért folyó perek ZL. IV-1008/f. fasc. 35. nr. 22. és 23. A Papsoron fekvő ház 1869-ben: XV.-16. Erdőbénye, az 1869. évi népszámlálás felvételi lapja. A témát lásd még *Fehér József*: Híres erdőbényiek. Erdőbényei füz. 1. 2005. A család élő tagja Dombi Béla, akinek segítségét köszönöm.

¹⁴ 1753. szept. 11. Lőrincz Gy. szolgabíró vizsgálata, melyet helyi nemesek is aláírtak. ZL. IV.-1008/f. Fasc. 61. nr. 251.

kevés állatot tartott el, s különösen a téli takarmányozás volt megoldatlan. A paraszti népesség arra kényszerült, hogy alföldi falvakba járjon kepeben, vagyis a termés kis részéért aratni. Ezt a helyzetet Ember András 1750 körül írt versezetben fogalmazta meg.

A gyarapodás békés éveit 1739-ben újabb tragédia szakította meg: az akkori pestisjárványban 50 ház minden lakója, 524 személy pusztult el. A jobbágyok nem tudták a szolgáltatásokat teljesíteni. Ugyanakkor az állami és földesúri hatalom szervezettsége mindenre kiterjedt. Ekkoriban építettek újja az uradalom gazdasági épületeit. Ezek a következők: uraság háza, serfőző ház, pálinka ház, szárazmalom, alsó(-bényei) kocsmaház pincével. Ezek a falu népének ellátását szolgáló uradalmi létesítmények a földesúri bevételek növelését szolgálták.

A Szirmayakkal folytatódott a harc a falu birtoklásáért. Ennek jegyében 1737-ben a földesúr felbecsültette a vármegyével a majorsági szőlők állapotát. A Tolcsva-hegyi Peres újratelepítéséről árulkodik megnövekedett értéke: 30.000 ft-ra becsülték. A mellette fekvő Talpas 4.000, az Eke 1.001, a Kis-Vilibájt 2.000, Nagy Vilibájt 2.500, a Liskai határ felé eső Nagy szél 14.000 és a Határ 5.000 ft értékű, a Messzelátónak 10.000 ft becsértéke, valamennyi jó állapotban lehetett. 1739-ben Stegner Lajos és József vette át a birtokot, és ez alkalmából Róth Antal, a bényei udvarbíró parancsára a község tanácsa újra számba vette a jobbágynépesség használatában művelt szántókat. A földesúr pontosítani kívánta, hogy a két nyomásban mennyi a művelt föld, s mindkettőben megnevezték, hogy az adott évben melyik termőhely ad dézsmát a királynak, s melyik a földesúrnak. A két nyomás léte nem a középkori gazdálkodási formára, s a földek jobbágycsaládok szerinti felosztására, vagyis a nyomásos gazdálkodásra utal. A területi beosztás célja az volt, hogy a különböző termőképességű területeken a király és földesúr között a dézsma egyenlő elosztását biztosítsa.

A *Felső-nyomás* a községtől Baskó irányában, keleten a Fejér-kút vízfolyás medrétől a Fel-hegy (Omlások) alatti gyümölcsösökig terjedt. A nevezett évben ez a királynak tartozott dézsmát adni, a földesúrnak nem. Ide tartozott a Hosszú-kötel, a Keskeny-szeri és az Által-szeri rész. (Ma dűlőnek mondanánk.) A Fejér-kút folyásától fel a Dancs-szállásig, a Becski, Árok-közi, Szilva-bereki és azok feletti szántók a földesúrnak szolgáltak. A faluszéli szántók, a Józsa Sámuel kertje melletti, a Serház felett valók a Nagy-árokig szintén ide tartoztak. A Fejér-kútra lejövők úgyszintén. Az *Alsó-nyomásban*, vagyis a Liszka felé eső földek közül ekkor a királynak szolgáltatottak kilenced gabonát: Pergolát-szeri földek a tolcsvai dűlőúttól (ma országút) az Omlásokról lejövő vizesárokig.¹⁵ Dió-kutasi: A Tolcsvai-úttól a nevezett forrásig. Ördög-kősi földek: A Tolcsvai-úttól a Lábas Istvántól maradt szántókig. (Ez az erdőbe és az Eresztvényre járó gyalogutak között volt.) Az Alsó-nyomásban a földesúrnak dézsmáltak az Eresztvényi-gyalogúttól a Ravasz-máj, a Keresztonok felé, a Pincszeri, a Magitai, Alsóbényei szántók. Ezek a királynak nem tartoznak.

Eddig fel nem sorolt szántók közül a Pergolát sorban a „Szilágyi földje”, vagyis a vizesároktól kezdve, a földesúrnak ad. A Dió-kutasi szántók (a dombvonulat nyugati lejtésű része) és a Pince-szeri szántók (a dombvonulat keleti fekvésű része), mely a Hideg-oldalra járó dűlőúttól kezdődik, itt az uraságé a dézsma. Vannak olyan földek, ahonnan sem a királynak, sem a földesúrnak nem jár terményszolgáltatás. Ezek a következők: Fövenyes-kút: a

¹⁵ Ez a mai koleraoszloptól a Fel-hegy irányába nyúló szántó. A Pergolát kúszónövényekkel benőtt fák meghagyásával kialakított mezsgye.

szekérútról a patakra alá menő szántók a Vida kertjétől. (Alsó-Bénye régi faluhelye, jogállása szerint belteleknek számított.) A Setetes-patakon túl, a Csapás alja földek a Bárgyos János szántójáig, ahol a kaszálók is a faluközösség használatában vannak.¹⁶ A felsorolásból hiányoznak az erdők, a gyümölcsösök és a szőlők. Megállapíthatjuk, hogy a falu lakói minden ekével művelhető területet megműveltek, kivéve a patakvölgyeket, ahol a kaszáló rétek, a határnak – a szőlőkön kívül – talán legértékesebb területei voltak.

Egy időszakban kétféle tendencia érvényesült ezekben az évtizedekben: a község népe sok munkát végzett és sorscsapásoktól szenvedett, az uradalom szervezetté és gazdaggá vált. A század közepén a népesség ismét megnőtt. A település periferiáin, főként a patak túlsópartján új utcák keletkeztek. A Derék utca taxás „nemesei” számban és vagyonban gyarapodtak, de nehezen viselték a terheket. A község vezetésében feszültség jelentkezett, mert a bíró és tanácsa „közrendűekből” állott, s 1741-ig nem lehetett közöttük nemes személy, akkor azonban megegyeztek, hogy az utóbbiak is bekerülhetnek a tanácsba. Ettől kezdve arra törekedtek, hogy a közterhekből kevesebb jusson a túl sok terhet viselő gazdákra.

Az uradalmi, városi és idegenbeli birtokosok szőlői mellett a legjelentősebb birtoktest a pataki kollégiumé volt. Az ide tartozó szőlők jövedelme a Habsburg állam által is elismert intézmény bevételeit szaporította. Ennek egyik formája az itt termelt bor pataki árusítása, a másik a bérleti díjakból származó bevétel volt. Úgy látszik, 1730 táján a szőlőket még maga a kollégium művelte és gondozta. Művelésük szakmában történt, ennek évi kiadása 1751-ben 400 ft-ot tett ki. Minden munka után a szakmájosnak 1 m ft. járt. Ezen kívül a kisebb munkákat (karózás, venyigehányás, kötözés, igazgatás) „napi számosakkal” végeztették. A kollégiumnak birtokában volt a Nagy-Herceg a Tolcsva-hegyen, a Messzelátó és szomszédja, a Benczik. 1732-ben ezekben 200 csomó kötőfüvet használtak a tőkék kötözésére. A záporok pusztításai miatt a Hercegben negyvenhárom öl kőgátat kellett felrakni. Az Omlások tetején és a Lapos oldalán árkokat javítottak Ugyanakkor a régi házat is kijavították. 1763-ban mecenzéfiakkal rakattak kőgátakat, s egy darab új szőlőt is ültettek. Ugyanez évben „árva Mezőssy Sárától” új szőlőt kapott a kollégium a Messzelátón. A katolikus templom feletti telken álló régi kúriát 1746-ban Kuhel István árendálta. A kollégiumi emberek utazás közben itt szálltak meg. Ő volt a szőlők vincellérje, ezzel szolgálta meg a bérletet. A telken lévő nagy pincében a templom felé eső ágot „rejtekével együtt” elrekesztették, ez az ág szolgált a borok elhelyezésére. A többi pinceágakkal a bérlő szabadon rendelkezett. Ez a hasznosítási mód még sokáig fennállt. Az elszámolások rendszeresen megtörténtek.¹⁷

Az 1774. évi urbárium születése

A 18. század derekán súlyos állami terheket és földesúri haszonvételeket kellett viselnie a jobbágyságnak, ezért Mária Terézia elrendelte az úrbérrendezést. Megbízottak keresték fel a jobbágyszékeket, s ugyanazt a „Novem punctumot” (9 kérdést) tették fel, melyek válaszaiból ez esetben Erdőbénye község lakóinak 1772. évi helyzetét is megismerhetjük. Ekkor már Szirmay Sándor volt a földesúr, mert a Stegner családnak járó adósságokat közben megfizet-

¹⁶ Erdőbénye Prot. 1739. A felosztást Rakovszky János notárius végezte, a falu tanácsának tagjai tudomásul véve azt aláírták.

¹⁷ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos gyűjteményeinek levéltár. Acta Patakiana II. Egyháztört. Dok. A. II. 1746., A. X. 3207, valamint a Sárospataki Kollégium iratai, anyagi ügyek. A. VII. 1855. 15.

ték. A település jogállását tekintve ekkor „*possessio urbarialis*”, tehát földesúri falu volt. Lakossága és a földesúr viszonyát illetően még az 1725. évi megegyezés volt érvényben. Lakossága törzsét a 18 szabad menetelű jobbágy (*coloni libera migrationis*) adta. Házzal, jobbágytelekkel rendelkeztek. Ők sorban Szabó, Hinter, Hosszú, Tóth, Bende, Sidó, Casparko, Tóth, Bajusz, Gál, Matus, Bacsó, Kun, Novák, Kerékgyártó, Oláh, Sárosi és Tóth családnévűek. A legnépesebb a házas zsellér réteg: 172 családfeje neve van felsorolva az összeírásban. Nekik jobbágytelkük nincs, kezük munkájából élnek. A ház nélküli zsellérek száma 21 fő, lakásuk más (például a földesúr, szőlőbirtokosok) telkén van, s azért árendát vagy ellenszolgáltatást adtak. Például a parochia helyén 2 házas és 9 házatlan zsellér él, akik külön vannak megnevezve. Még a zsellérektől is rosszabb helyzetben lévők (*sub inquilini*) a csordás és a kanász. Ők a közösség szolgálói. A lakosság lélekszámát a helyben lakó nemesek és polgárok figyelembevételével, a családfejek számát 4, vagy 5-szörösen véve 10.00 fő körülinek becsülhetjük.

Az 1725. évi *contractushoz* képest kisebb változások történtek. Szirmay Sándortól kérték a Derék utca taxás lakói a fizetnivalók csökkentését. Eszerint a ház után 1, vagy 2 forintot, legfeljebb (a nagyobbakért) 4-et fizettek évente, de akadt közöttük, aki 7, ill. 8 forintot fizetett. A földesúr ezt a házas zsellérek rovására egészítette ki. A Határ és Eke szőlők művelése megváltásaként a 80 helyett már 180 forintot kért a földesúr, ami lényeges emelés volt. A falu mézsárszéke használatáért évi 40 font faggyú járt. Elvették a telkekhez járó Kenderföld nevű részt, itt az újonnan érkezők számára telkeket jelöltetett ki a földesúr. A régi szokás szerint amíg a földesúr szüretje tartott, minden család 1-1 szedőt küldött. Ezenkívül szüretre 40 szál hasított abroncs szolgáltatása járt a falutól, s 40 lörés hordó megkötésére 4-5 ft. Legterheesebb a szarvasmarhánként 1-1 szekér trágya majorsági szántóra szállítása volt, különösen azért, mert erre a jobbágyteleknek is szüksége lett volna. A jobbágytelkek a két nyomásban rögzültek, nem volt évi váltás. Ezek nem „nyomás”, hanem osztály értelemben elkülönítettek. „Semmi házhelyek után osztott földjei, vagy rétjei nincsenek a gazdáknak.” Ugyanis a gazdagabbak megvásárolták a szegényebbek telkeit. Egymástól pénzen vették azokat. Egy egésztelkes gazda 18 pozsonyi mérő szántót foghatott fel magának.

A gabona termésén kívül borra és gyümölcsre lehetett számítani a jobbágyoknak. Akinak a Derék utcában volt háza, a Fel-hegyen foghatott hozzá ortványokat, s beültethette gyümölcscsel, szőlővel, vagy rétként használhatta a területet. Kaszálók elsősorban a szálerdők alján voltak. Ezért a szarvasmarhák száma nem volt növelhető. A falusi gulya számára a Pokol-kútnál, a Terhegy-fark erdejében és a patak völgyben jelöltek ki földesúri területet. Kéves káposztáskert, a Fel-hegy alján és a szőlők felett, valamint a beltelkek kertjeiben termett a gyümölcs. Makkoltató erdőt használhattak.

Szolgáltatások a megegyezés szerint: a telkes jobbágyok szabad menetelűek. Aki jog szerint nem az, az is taxát fizet, nem robotol. Erdőbénye ekkorra benépesült, egyetlen pusztá telek nem volt a faluban. Dézsma: már nem volt évi váltás, a két nyomásban rögzültek a szántók. Amely telken királydézsma járt, ott nem fizetett dézsmát földesúriának a jobbágy. Más dűlőkben fordítva, az 1739. évben rögzített beosztás szerint. Eredetileg a termés tizede járt gabonából, azonban 1771-től kilencedet követelt a földesúr. A járadékok megnövekedése az ajándék esetében is megtörtént: már nem 1-1 csirkét, illetve helyette 1-1 petákot adnak házanként, hanem újévre 1 őz, vagy borjú jár. A lakosság pénzjáradékait az extraneusok

szőlőiben, napszámosként keresi meg. Ha saját bora terem, azt eladhatja külföldi „kupeczeknek és lengyeleknek.” Saját borából azonban tizeddel tartozik, de 1762 óta ez után is kilenced jár. A kilenc kérdésre ilyen tartalmú válasz született a faluban, azokat Jósza István helybeli nemesember mint megbízott rögzítette. Ezek alapján, Mária Terézia 1767. évi jobbágyrendelete figyelembevételével 1744. február 16-án fogalmazták meg Erdőbénye helység urbáriumát, s az egészen 1848-ig, vagyis a jobbágyfelszabadításig érvényben volt. Az urbárium felváltotta a földesúrral kötött megegyezéseket, ezért csökkentek a jobbágyok szolgáltatásai.

Az urbárium elsőként a jobbágytelek nagyságát szabályozta, beleértve az udvart, a szérrűs- és veteményeskertet egyaránt. Ez Bényén 18 pozsonyi mérő helyet foglaljon el, melyhez két pozsonyi mérő vetőmag kívántatik. Ha ez kisebb volt, ki kellett egészíteni a határban, réttel vagy szántóval. 1774-ben 28 egész telkes jobbágy, 192 házas zsellér és 18 házatlan élt a faluban. A parókia (és a református eklézsia) után nem tartozott a falu szolgálattal. Utólag beírták 3 házatlan és 8 házas zsellér nevét, akik a földesúr telkein lakhattak.

A telek külső részei esetében egy egész fundus 20 hold szántó, minden hold 1 pozsonyi mérő. A rét ehhez 8 ember kaszálóra való. (A község közössége 14 embervágó réje után nem tartozott semmivel.) A félhelyes, fertályos (negyedhelyes) és nyolcados telket ennek arányában kell kialakítani. A jobbágy saját borát Szt. Mihály naptól Szt. György napig árulhatja, mint az egész országban. Ha jobbágy írtást fog fel, a földesúr elveheti, de felbecslés és kifizetés után. A jobbágy a földesúr erdejében legeltethet, fáját ott szerezheti be. Makkoltatás darabonként 6 krajcár ellenében történhet. Szolgálat, vagyis robot: 2 marhával és szekérral szántani köteles. Úrdolgaiban 4 marhával, szekérral és boronával szolgál. Szőlőműveléskor a szolgálat duplán vehető, vagyis 1 nap marhas robot helyett két nap kézi robot követelhető hetente. A házas zsellérek évi robotja 18 nap, a házatlané 12 nap évente. A szolgálat összesen 3840 napot tett ki. Pénzadó a földesúr számára a telkes és a házas zsellér részéről egyaránt 1-1 forint. Égett bor vagy pálinkaégető fazék után évi 2 ft. fizetendő. Kilenced: terménye (gabona és bor) után kilenceddel szolgál a jobbágy, de ez nem jár a házhely és a kerti vetemény után. Teljesítése határideje: Szt. Iván nap előtt. (A tized nem tartozik ide, az egyháznak jár.)

A bényei hegyeken kétféle szőlő volt: szabad, exemptált (felszabadított) és dézsmás. A dézsmás szőlő nemesi birtokosa is dézsmával tartozott. Az idegen helyen lakó birtokos, ha nemes akkor is fertonnal (hegyvám) tartozott, mint mindenütt az országban. A hegyvám 1 (pozsonyi) akó, vagyis 32 pont bor. A szolgálatok alapja, hogy a falu földje a birtokosé. Ezért elhalt vagy szökött jobbágy telke a földesúré. Az ő engedélyével telepedhet új jobbágy a pusztatelekre. A birtokos joga a halászat, vadászat és madarászat.

A falu vezetése országosan szabályozott: a földesúr három személyt kijelöl, s közülük a falu népe választja ki a bírót. Ez felelősséggel tartozik a szolgáltatások teljesítéséért, viszont mentesül a nevezett évben a saját szolgálatai alól.¹⁸

Erdőbénye jobbágynépének helyzete a 18. század folyamán rosszabbra fordult. Az 1774. évi urbárium születésekor elvesztette a 17. században, vagyis mezővárosi helyzetében

¹⁸ Az 1772. évi összeírás ZL. Hist. iratok, fasc. 182, nr. 82. A 9 pontra adott válasz (novem Puncta Interrogatoria) 1772. ugyanott, fasc. 182, nr. 3. Erdőbénye 1774. évi urbáriumát ugyanott, fasc. 182, nr. 84., pontosabban az urbáriumok gyűjteményében: Loc. 66. Nr. 62. sz. alatt.

szertett jogait, vagyis hogy taxával válthatja ki robotszolgálatát. A népesség számának növekedésével nem nőhetett arányosan a szántóterület, s ezért a település eltartó képessége korlátozott volt. Ezért az urbárium születése után néhány egészszelkes szabadmenetelű jobbágy Liszván keresett megtelepülési lehetőséget, majd újabb hullámban – a lizskaiakkal együtt – továbbköltöztek Szabolcs megyébe. Ismereteim szerint Tiszaladányban jutottak nagyobb telekhez. A földesuraknak, az idegenben lakóknak is, a munkáskéz biztosítása volt a legnagyobb gondjuk. Erre a még mindig jól jövedelmező szőlőművelés miatt kényszerültek. Ezért szívesen fogadták a hegyvidékekről ide vándorolt jövevényeket. Ezenkívül szervezett telepítés is történt. A Német utca ekkor alakult ki, lakói azonban nagyobb részt magyarok voltak. Ezt a településrészt Teréziafalvának hívták a régi bényeiek. Egyre népesebb volt a patak túlsó partján Alsó-bénye. Kiterjedt a falu minden irányban.

Szőlőművelés a 18. század második felében

Erdőbénye szőlőterülete a Hegyalja egyik összefüggő árutermelő övezetét alkotta a 18. század második felében. Borának előnye az volt, hogy az átlagtól magasabb savtartalma miatt tartósabb, „gerincesebb” volt, mint a magasabb cukorfokú hegyaljai termésé. Ezért szívesen termelték és vásárolták a kor nagykereskedői. Közéjük tartozott a Stegner család is. Ekkor már elenyésztek a szabad királyi városok privilégiumai, s a nagy borkereskedők nyertek el kedvezményeket. A tulajdonosi szerkezet ezért megváltozott. A borút legfontosabb állomása Eperjes lett, ahol a magyar birtokosok, pl. a Károlyi család pincéket, házakat vásároltak, s az ott összegyűjtött borokat vitték az északi piacokra. Maga Eperjes város Lőcse Nagy-Szabó (Nagy-Lőcse) szőlőjét birtokolta.¹⁹ A bényei hegyoldalak legjobb termőhelyei borkereskedők kezébe kerültek. Ezt a folyamatot az úrbérrendezés időszakában (1772) készült vizsgálat szemléletesen mutatja be. Tisztázni kellett ugyanis, hogy az idegenektől mennyi hegyvám jár a földesúrnak.

A promontóriumok sorrendjében: A *Tolcsva-hegyen* 55 kapás területű szőlőt műveltek. A 10 felsorolt jobbágy mellett 1 extraneusnak: Johannis Reinissnak 12 kapás szőlője volt. A *Verőmájon* 32 gazda 80 kapás szőlő feküdt, nem volt idegenbeli tulajdonos. A *Hideg-oldalon* 22 gazda 75 kapás szőlője között ott volt J. Reiniss 9 kapás darabja is. A *Pincseszeren* a 13 gazda mellett 1 idegen, Andreas Fisczer 15 kapás szőlője volt. Az összes 43 kapást tett ki. A *Dió-kúton* a 90 kapás területből 7 helyi gazdából 1 volt idegen: Carolus Wolmuth. A *Zsabás* (ez talán az *Omlás-Pallag* a mai nevén) 188 kapás területét 31 helyi gazda művelte, s emellett az alábbi idegenek: Stephan Kenyizlei (1 kapás), Michael Bundun (3 kapás), Georg Krausz (25 kapás), Mich. Bodás (1 kapás), Joannis Furner (45 kapás), J. Reiniss 85 kapás). A *Messzelátó* 117 kapás területéből 25 helyi gazda mellett az alábbiak birtokoltak: G. Krausz 18 kapás, Cristoph Bergholz 25 kapás, A. Fischer 10 kapás. A *Kis-Mogyorós* 16 kapás szőlője 6 helyi lakosé, a *Nagy-Mogyorós* 98 kapás területét 16 helyi gazda mellett Georg Mattheidesz (30 kapás) művelte. A *Mondoha* 159 kapás területén 35 helyi mellett 24 idegenben lakó tulajdonos volt, de ebből csak egy nagyobb, a Samuel Kelleré, ami 12 kapás. A *Külső-Mogyorósos* sok kis termelőnek, közöttük helyieknek 99 kapás, környékbelinek 18 kapás volt a szőlője, ez utóbbiak csak 2-3 kapás nagyságúak. A *Meszes* (vagyis a mai bényei Meszes) 51 kapás területén 4 helyi mellett 7 idegenben lakó birtokolt, de utóbbiak közül

¹⁹ ZL. Juridikus ir. Minoritarium. Fasc. 47. nr. 251.

csak C. Wolmuthnak volt 25 kapás gazdasága. A *Szár-hegy* 33 kapás területén a kilenc helyi mellett 1 idegené, a J. Krauszé egy 16 kapás szőlő. Az *Alsó-bényei dombokon* 9 helyi gazdának 10 kapást kitevő szőlőcskéi voltak. A *Vár-hegyen* az 55 kapás terület 29 helyi gazdái. Az *Ősz(t)véren* a 27 kapás szőlő 16 helyi gazdái. A *Harsad* 17 kapás területe 17 gazdái. A *Barnamály* 43 kapás területe 31 helyi gazdái. A *Mulatón* a 130 kapás területből csak 28 helyi gazdának volt kis szőlője, az idegen Johann Máriássinak egy 40 kapás, egy 10 és egy 12 kapás darab, Andreas Mestellérnek 8 kapás, Paulus Altmannak 8 kapás, J. Reinissnak egy 16 kapás birtoka volt. A *Ravaszmányon* 15 kapás területből 6 helyi és egy más falubeli gazda részesült. Az *Eresztvényen* 12 helyi gazdának 20 kapás kis szőlője volt.

A felsorolás szemléletesen mutatja, hol voltak nagyobb szőlők, vagyis az idegenek áru-termelő gazdaságai. Ugyanakkor a helyi gazdák területe rendkívül elaprózott, termése gyakorlatilag saját szükséglet kielégítésére szolgálhatott. (Az egykapás szőlő kb. 100 négyszögöl területnek felelt meg, ami első és második kapáláskor értendő.) Arra is következtethetünk, hogy melyek voltak a határ legjobb termőhelyei, ugyanis ezek voltak a kereskedők tulajdonában. Szintén a jó fekvésű hegyoldalokon feküdt számos birtokos nemes szőlője, amelyek szabad jogállás szerint nem, dézsmás szőlő esetében járadékok teljesítésére voltak kötelesek. A nemesi birtokosok rendszerint borházzal és pincével rendelkeztek a belterületen, ezért helyi birtokosnak számíthattak. A felsorolásban sem ezek, sem a Lőcse város, sem Eperjes város, sem a Késmárki Jezsuita Kollégium, sem a pataki kollégium nem szerepelnek. Nincs adatunk a majorsági szőlőkről sem, melyek csaknem összefüggő területet képesek a Tolcsva-hegyen a Nagy-Szabó szőlőtől a lizskai határig. Közöttük az újraterelített Peres volt a legjelentősebb. Nevezetes helyi birtokos volt a mai Budaházi-Fekete kúria és pince akkori tulajdonosa, Váradi Fekete Miklós. Rajta kívül gr. Barkóczi, br. Sennyey és br. Vécsey családok birtokoltak szőlőket és házakat.²⁰

A település fejlődése

A század második felében a település gazdagodott, ami életminőségben és építkezésekben is megnyilvánult. A lakosság differenciáltsága újra fellendítette a helyi árucserét, s 1760 körül megjelent a mezővárosi fejlődés egyik meghatározója, a helyi piac. Ennek helye ma is ezen a néven ismeretes. A település mai arculatát jellemző építkezések is megindultak, ami a birtoklás megszilárdulásával függött össze. A tarcali királyi szőlőbirtok kialakulásakor (1750 körül) felmerült a tolcsvai Szirmay-szőlők megszerzésének igénye. Birtokcserék és vásárlások történtek, s ekkor a Szirmay családnak is módja volt rendeznie Erdőbényére támasztott tulajdonosi helyzetét. Gr. Szirmay II. Ádám királyi adománylevelet kapott Erdőbénye községre. (1780-ban az utód nélkül elhalálozott Trautson hg. birtokrésze visszakerült a településhez.) Ezután került sor a volt Rákóczi-borház szomszédságában a Szirmay-kastély építésére. Ehhez megvásárolták a volt Lőcsei-, ekkor Jakoby-háznak nevezett épületeket.²¹ Az építésre 1761-et követően került sor. Pincéjét később összekötötték a fejedelmi pincékkel.

A r. k. templom eddigi kegyurai, a kincstár és a Stegnerek nem törődtek az egyre romló építménnyel. Ekkor, a Szirmayak korában, a kastélyt követően erre is sor került. Tulajdon-

²⁰ ZL.t.Hist. iratok, fasc.182, nr.81. Az összeíró Jósa László volt.

²¹ ZL.t. IV.-1008/f. Juridikus ir. Fasc. 43. nr. 65, 66.

kus elemi oktatás. A lakosság mindennapi munkájával megművelte a község változatos területét, sokoldalúan kihasználta a nem túlzottan kedvező lehetőségeket. A szántóföldek szűkössége és a rétek teljes hiánya lehetetlenné tette a szarvasmarhatartást. Így az nem válhatott a paraszti rétegek jövedelemforrásává. A legnagyobb erő kifejtést a szőlők megművelése jelentette, mely nem a lakosoknak hozott hasznot, hanem a tulajdonosoknak és kereskedőknek. A paraszti szőlők elaprózottsága lehetetlenné tette, hogy bekapcsolódjanak az áruteremelésbe. A megélhetésért végzett kemény munka mellett a nép felépítette egyházi intézményeit. Könnyebb sorsot a 17. században már megszerzett, de a sorscsapások miatt elvesztett mezővárosi jogai visszaszerzésétől remélt. Ehhez a robot újbóli megváltása s különböző kiváltságok megszerzése segíthették. A piac és a vásártartás, a község haszonvételeinek fokozása segíthette abban, hogy járadékai egy részét pénzben meg tudja váltani.

Vályi András 1796-ban még városnak nevezte, de jogállása valójában még falu volt.²⁴ Szirmay Antal Zemplén vármegye 1803-ban megjelent leírásában falunak nevezi, s mint ilyet első osztályba sorolja. Birtokosai közül a Szirmayakon kívül a velük rokonságba került gr. Barkóczy Ferencet és Jósa családot említi. Szőlőtermő helyei közül a legjobbak Szirmay szerint: Tolcsva (hegy), Verőmály, Zsabás, Barnamály, Öszvér, Mulatóhegy és Várhegy. Leírását a kor közfelfogását idéző mondással fejezi be: „*Vinum de Bénye, a melytől a kupecz azt mongya: Ejnye!*”²⁵

Protokolluma szerint Erdőbénye 1808-ban már ismét mezővárosi jogállású. Négy országos vásárt tarthatott. Egy 1816. évi vármegye-ismertető szerint Erdőbénye még mindig Szirmay András birtoka. „*Szőlőhegyein sik és igen jó bor terem. Földje sovány nyirok. Oszttatik két nyomásra. Borai külföldi országokba kerülnek.*” A Tiszántúlra járnak kepebe a lakosai. Vagyis a település lakóinak sorsa alig változott.²⁶

A földesúri mezőváros paraszti lakóinak már nem nyújtotta ugyanazokat a fejlődési lehetőségeket, mint a 17. században. A feudális kor jól szervezett földesúri járadék elsajátítási rendszere nem kínált a gyarapodást segítő kitörési lehetőséget Erdőbénye lakossága számára.

²⁴ Vályi András: Magyarország leírása... Buda, 1796.

²⁵ Ant. Szirmay: Notitia topographica, Politica incluti com. Zempl., Budae, 1803.

²⁶ ZL. V-58. Erdőbénye protokolluma, 1808. és OSzK. F. M. 1/3463. Zemplén vm. leírása. 1816.

HORVÁTH IRINGÓ

Uzdiszentpéter 18. századi textíliái

Uzdiszentpéter a Mezőség nyugati szélén fekszik, az egykori Kolozs vármegyéhez tartozott. Ma a református gyülekezet tagjainak száma alig haladja meg a százat. Temploma középkori eredetű, erre utal az egyszerűen faragott kő ajtókeret a nyugati bejáratánál. A nagyon egyszerű belső kialakítású teremtemplomnak fából ácsolt keskeny nyugati karzata van. Berendezésének nagy része a huszadik századból származik.

A református gyülekezet történetére vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Az első emlék, mely már egy meglévő gyülekezetre utal, az 1621-es évszámmal ellátott kisebbik harang.¹ Évszázados református gyülekezeti életről tanúskodnak a 18. századból ránk maradt levéltári források – protocollum, anyakönyv –, valamint a helyszínen megtalálható régi textíliák is. Ezek szép számban és aránylag jó állapotban maradtak ránk. 2005 májusában 2 darab úrasztali terítőt és 5 darab úrvacsora kendőt írhattunk össze, amelyekkel a templom belsejét díszítették a 18. század folyamán.

A korabeli források közül az akkori Görgényi Egyházközség *Protocolluma* szolgál fontos adatokkal e textíliákról. Lapjai között több összeírás is olvasható. A textíliák első említése 1759-ből származik.² A tárgyak között szereplő két *abrosz* közül az egyik egyszerű régi házi szőttés típusú – *viseltes sáhos*³ – volt, míg a másik díszes kialakítású.⁴ *Keszkenő*ből szintén két darabot találunk a gyülekezet tulajdonában: egyiket zöld selyemmel, a másikat *elegyes selyemmel és arannyal* hímezték. Az éneklő széket *kendővel* takarták le, amelyet fekete selyem hímzés díszített. Ezekon kívül még egy török *szőnyeg* említésével találkozunk az összeírásban. Néhány sorral lennebb azt is bejegyezték, hogy az egyházközség filiájából, Tusonból két tárgyat átvittek Uzdiszentpéterre. Pontosabban egy *selyemmel s rézfónallal* hímzett *keszkenő*-ről, valamint egy *abroszról* volt szó.

1798-ban két utólagos bejegyzés került a *Protocollumba*, amelyek az akkori állapotokat rögzítik. Első alkalommal egy *abroszt* és két *keszkenőt* jegyeztek le, amelyek készítőit és adományozóit is megnevezik. A második bejegyzés még két *abroszt* és három *keszkenőt* említ. Az *abroszok* egyike ebben az esetben is egyszerűbb – *sáhos rojtos* – adományozója *B. Domokos Antalnén*.⁵ A másíkról csak annyit tudhatunk meg, hogy *külömb külömbféle selyemmel 12 virágokra készített len gyolts abrosz de anno 1772*.⁶ A három *keszkenő* közül

¹ *Vajda Ferenc* (szerk.): Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Egyházközség számára 1891. 34. évf. Kolozsvár, 1891. 36.

² *Protocollum visitationum venerabilis Dioceseos Görgényensis sub prosenioratu Joannis Simon compactum. Anno Domini MDCCLIX.* Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházközségi Levéltár 125. (A továbbiakban: *Protocollum*)

³ Uo.

⁴ Erről a későbbiekben bővebben is szó esik.

⁵ *Protocollum* 126.

⁶ Uo.

pedig kettőt báró Wesselényi Kata készített, majd gróf iktári Bethlen Zsuzsanna adományozott a gyülekezetnek. A harmadikat zöld selyemmel hímezték, adományozója Ketzeli Erzsébet. Ez utóbbit a tusoni gyülekezetnek adták tovább.⁷

Az Úr asztalának leterítésére szolgáltak az úrasztali terítők, amelyeket a leltárak rendszerint *abroszokként* említenek. Két nagyobb csoportba oszthatjuk ezeket. Egyik része egyszerűbb kivitelezésű, ezeket a darabokat állandó használatra adományozták, illetve úrvacsorakor ezek kerültek közvetlenül az asztalra. Egy másik terítő is került ilyen alkalmakkor az ünnepi asztalra, amely már díszesebb kivitelezésű volt. Mindkét csoporthoz tartozó tárgyak megtalálhatóak voltak valamennyi 18. századi református gyülekezetben. Sajnos, az állandó használat következtében az egyszerűbb, házi szöttek jellegű terítők kis számban maradtak ránk. Uzdiszentpéteren egyet sem találtunk, ám a korabeli források tanúsága szerint három darab is volt a gyülekezet tulajdonában: *Egy viseltes sáhos egy szél abrosz;*⁸ *Egy szél kotzkás silesiai abrosz;*⁹ *Egy sáhos rojtos abrosz B. Domokos Antalnén asszony ö Nagysága adta.*¹⁰

Gazdagon hímzett terítőkről is beszélnek a 18. századi uzdiszentpéteri összeírások. A leírások között három ilyen darabot különíthetünk el: *Egy 25 kotzkára tsinált fele fejér gyoltsból, fele ismét veres visszált selyemből arannyal és ezüsttel varva, s a széle arany kötésből álló abrosz, melyet Néhai Méltóságos Imperialis gróf Széki Teleki Sándorné Petki Nagy Susánna ajándékozva in Anno 1744.*¹¹ *Egy len gyolts abrosz körül virágokra varrott. Méltóságos L.B. Hadadi Vesselényi Kata asszony ö Nagysága neve alatt készült, de Méltóságos Imperialis gróf cancellarius Teleki Sámuel úr ö Excellenciája élete párja Méltóságos gróf Iktári Bethlen Susanna asszony adta.*¹² *Egy külömb külömbféle selyemmel 12 virágokra készített len gyolts abrosz de Anno 1772. ... gyolts keszkenő Báró Hadadi Vesselényi Kata neve alatt készült ... mind a három darab a mint a rá varrás mutatja.*¹³ Az első két tárgy napjainkig fennmaradt a gyülekezet tulajdonában. Vegyük őket időrendi sorrendben!

A táblás szerkezet jellegzetes megoldása a 18. századi úrasztali terítőknek. Ilyen esetekben a leggyakoribb a lenvászón és rece négyzetek, azaz „táblák” váltakoztatása. Jelen esetben¹⁴ ezeket a táblákat öt sorba és öt oszlopba rendezték. A 13 vászon és 12 rece tábla összesen egy 123x124 cm-es felületet tesz ki, amelyet aranyozott fém (lyoni) szálból kialakított csipkével keretezett készítője. (1. kép) Valamennyi tábla esetében növényi motívummal találkozunk. Egyazon motívum található a vászon táblákon, és ehhez hasonlóan, a rece táblákat is egyféle motívummal díszítették. A lenből szőtt vászon táblákat selyem- és fémszállal (lyoni) hímezték, sűrű ferde lapos öltést alkalmazva. Már első pillantásra szembeüt, hogy a motívum rendszert – mert több növényi elemet kapcsolt össze készítője – a rajzosság jellemzi, a felületek helyett a vonalak dominálnak. (2. kép) A szimmetrikus kialakítás közép-pontjában egy felülnézetből stilizált rózsza áll. Szirmainak csupán körvonalát rajzolták meg

⁷ Uo.

⁸ Protocollum 125.

⁹ Uo.: a bejegyzés szerint Tusonból került az uzdiszentpéteri egyházközség tulajdonába

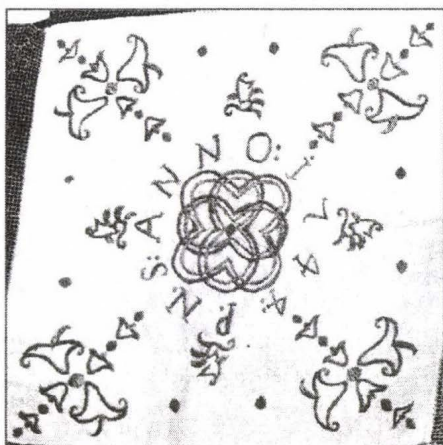
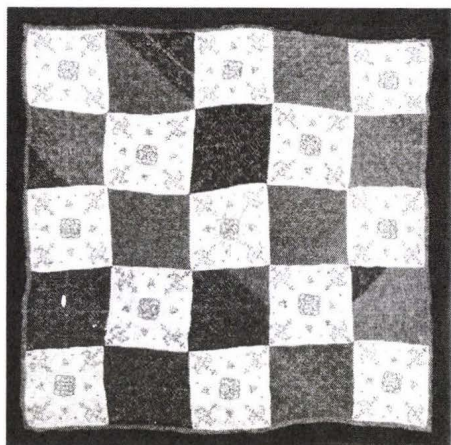
¹⁰ Uo. 126.

¹¹ Uo. 125.

¹² Uo.: 1798-as bejegyzés

¹³ Uo. 126.

¹⁴ A terítőn a 29-es leltárszám szerepel.

1–2. Úrasztali terítő, 1744. Petki Nagy Zsuzsánna adománya (két részlet)

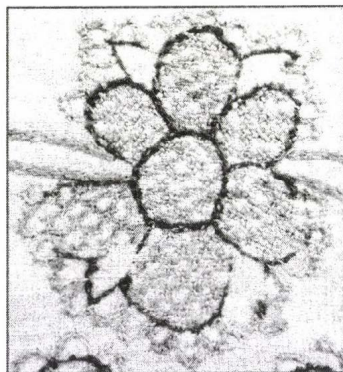
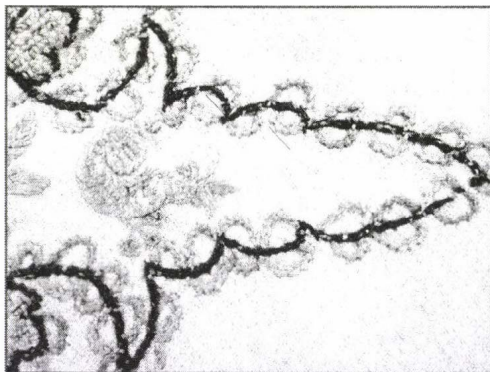
vörös selyemmel, amelyeknek vonalát a középpont felé aranyozott és ezüstözött fémszállal ismételték meg. Az átlók irányban egy motívumcsoport ismétlődik, amelynek elemei (négy kisebb és két nagyobb) leginkább stilizált tulipánokra emlékeztetnek. Ezek a kis virágok is egy középpont köré szerveződnek, erősen szimmetrikus kompozícióban. Kialakításukban ugyancsak a vörös selyem fonál játszik fontos szerepet, míg az aranyozott és ezüstözött fémszálak csak apró részletek esetében fordulnak elő. Az oldalak tengelyében egy-egy kisebb stilizált növényi formát találunk. Ezek egy kacskaringós szárból és néhány levélből állnak, amelynek végén hasonlóan stilizált tulipánra ismerhetünk. Ezek és a sarkokban található motívum között egy-egy pötty látható, amely összekapcsolja ezeket az elemeket.

A középső vászontábla eltér a többitől, ugyanis az itt látható rózsza körül néhány betűből (az adományozó monogramja) és számból (az adományozás évszáma) áll, a következő felirat olvasható: P[etki] . N[agy] . S[uzsánna] : ANNO: 1744 . A majuszkulás feliratot vörös selyem és fémszál váltakoztatásával varrták, és megegyezik a hímzések esetében alkalmazott fonalakkal. Feloldásához az 1759-es protocollumban szereplő összeírás nyújt segítséget. A vörös és drapp színű selyem szálból kialakított rece hálók mintáit fémszállal (lyoni) alakították ki. Valamennyi tábla esetében azonos motívummal találkozunk, eltérések csak a színhasználatban akadnak. A szimmetrikus növényi motívum középső elemét egy felülnézetből stilizált, sok szirmú virág képezi. Ennek szirmjaihoz kapcsolódva indulnak nyolc irányba egyenes szárok, amelyeken levél- és indapárok mellet bimbókat is látunk, és amely szárok egy-egy stilizált virágban végződnek. Az anyag tulajdonságainak köszönhetően, a rece táblák sérülékenyebbek mint a len vászon, amit a hiányok is bizonyítanak. Emellett több helyen a fémszál lekopott a hordozó belfonalról. A vászon táblák esetében több későbbi folt figyelhető meg.

Debreczeni László 1928-ban járt Uzdiszentpéteren. A templom méretekkel ellátott alaprajza mellett vázlatot készített kőbe faragott elemeiről, valamint több a gyülekezet tulajdonában lévő textiljáról is. A feljegyzett tárgyak között szerepel az imént leírt terítő is, amelyet ő is *Petki Nagy Susanna* adományának tekint.¹⁵

¹⁵ Debreczeni László: Vázlatkönyvek 1928-224. Darkó-Debreczeni Gyűjtemény Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkertületi Levéltár.

3–4. Úrasztali terítő, 1776. Báró Wesselényi Kata készítette (részletek)

A hímzett motívumok egy részéhez hasonlóval találkozunk egy Haranglábról származó úrvacsora kendő esetében is, amelyet zöld selyemmel és arany színű fémszállal készítettek. Ezt a tárgyat is csipkével és recével díszítették, igaz, ezek eltérnek az itt bemutatott mustráktól. A kendőn feliratot olvashatunk: DIOSI AGNES / 1772. Ez bizonyítja – mármint, hogy a motívumok vagy egyes elemeik különböző helyeken és időszakokban lelhetők fel –, hogy egységes hímző művész jellemezte a 18. században az erdélyi iparművészetet.

A második terítő¹⁶ valamikor később, a 18. század második felében készült, és egyike azoknak a textíliáknak, amelyeket báró hadadi Wesselényi Kata készítettett, és unokahúga, gróf iktári Bethlen Zsuzsanna adományozott az uzdiszentpéteri református egyházközségnek. A lenből készült abrosz alapszövése vászon. Méretét (170x167 cm) úgy érték el, hogy két azonos méretű darabot összevarrtak, szélét karéjos vonalú hímzésessel alakították ki. Egységes, növényi ornamentikájú díszítmény fut körbe a karéjosan alakított szélek mentén. Ezen kívül a terítőn csupán a felirat található, amelyet a növényi elemeket követően helyezett el készítője. A szimmetrikusan felépített növényi motívumkincsbe a hímző egy-egy figurális elemet is elhelyezett, a Wesselényi család címerében szereplő szíren alakját, amelyek a terítő négy sarkában helyezkednek el egy-egy nagyobb akantuszvirágra emlékeztető formába hímézve, amelynek szárán két levél, majd később három körteforma található. (3. kép) Két másik szár indul még a virág motívumából, amely ívesen haladva alakítja ki a szegély díszítését.

A körbefutó virágdísz zártságát és szimmetrikus jellegét a reneszánsz motívum-szerkesztés továbbélésének kell tekintenünk, ám a hullámzó vonalú száron elhelyezett virágformák már a barokk megfogalmazását hordozzák magukon. A teljes szabályossággal ismétlődő egységek tulipán, zárt gránátalma, küllös rózsza motívumaiból épülnek fel, valamint olyan más elemekből, amelyeket kissé nehezebb már azonosítani. (4. kép) Ilyenek az egyes levélformára, makkformára vagy akár virágra (gránátalma, tulipán, poenia) emlékeztető elemek. A növényi kiképzésű sáv fölött találjuk a feliratot:

**B[áró] VESSELENYI KATA
KÉSZÍTETTE
UR : ASZTALaRA
A[nn]O: 1776**

¹⁶ A terítőn a 25-ös leltári szám szerepel.

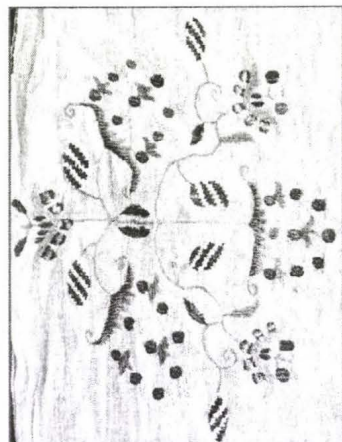
Technikáját tekintve, a terítő készítője nagyon változatos öltésváltozatokat használ. Sáromberkén a református gyülekezet tulajdonában hasonló textília található, amelyen a vagdalásos díszítés sokféle megoldását látjuk a formák felületének kialakításában. Itt, hogy a szár ne tűnjön túlságosan finomnak a hangsúlyos virágok között, a hímző megduplázta a kettős láncöltéssel kialakított vonalat. A motívumok esetében még többféle öltésmóddal is találkozunk. A felirat esetében viszont csak kétoldalas lapos öltést alkalmazott a terítő készítője. Az 1798-as összeírásban arra is kitérnek, hogy a terítőhöz két úrvacsora kendő is tartozott, amelyek szintén viselték készítőjük nevét és a készítésük évszámát. Bár azonosításuk nem teljesen egyértelmű, mégis úgy tűnik, mai napig fennmaradtak ezek a tárgyak is, amelyekről a későbbiekben szólunk bővebben. 1928-ban Debreczeni László két terítőt említ vázlatlapjain,¹⁷ de közülük jelenleg csak egy darab található meg a helyszínen. Elképzelhető, hogy ő a 18. századi összeírások által 1772-esnek datált darabot látta még a gyülekezetnél.

Hasonló mintával hímzett terítőket találunk a sáromberki és az erdőszentgyörgyi református gyülekezetek tulajdonában is. Az erdőszentgyörgyi darabot szintén színes selyemmel hímezték, míg a sáromberki terítő esetében vagdalásos és szálhúzásos részekkel találkozunk, valamint szélét karéjosra szabták. Még egy eltérést észlelhetünk, ha összevetjük a Sáromberkén található textíliával, éspedig a sarkokban található szirénalak jelen esetünkben jóval kisebb. Felcsúszott ugyanis a virágforma felső részébe, míg alatta egy esetlen körforma kapott helyet, amelynek tetején egy levelet (talán tulipánt) látunk.

Úrvacsoraosztás alkalmával a terítőkön kívül más jellegű textíliákra is szükség volt, amelyek elsősorban a szentségek letakarását szolgálták. Több esetben találkozunk olyan pontosító leírásokkal is az összeírásokban, mint pl. *pohártakaró* vagy *kenyérhordozó*. A 18. századi összeírások ezeket többnyire *keszkenő*ként említik. Elkészítésükhöz általában finoman munkált alapanyagokat alkalmaztak, gazdagon hímezték ezeket a tárgyakat. Az általunk vizsgált Uzdiszentpéterre vonatkozó leltárak összesen 8 darab *keszkenő*re vonatkozóan tartalmaznak írott adatokat: *Egy elegyes selyemmel varrva s arany fonallal tsepegetett patyolat keszkenő.*¹⁸ *Egy zöld selyemmel s rézfonallal négy virágokra varrott patyolat keszkenő.*¹⁹ *Egy ahhoz [abroszhoz] való keszkenő, körül és a közepin is virágokra varva, ugyan eö Excellentiája* [Bethlen Zsuzsanna] *gratiája.*²⁰ *Egy négy szegeletin virágokra varrott len gyolts keszkenő mind ezekre fel van az eö Excellentiája neve varva de Anno 1776.*²¹ *Egy négy szegeletin virágokra varrott len gyolts keszkenő de Anno 1776.*²² *Detto egy más hasonló virágokra varrott len gyolts keszkenő B. Hadadi Vesselényi Kata neve alatt készült de Anno 1776 mind a három darab a mint a rá varrás mutattya, de Mlgs Gróf Iktári Bethlen Susánna asszony eö Excellentiája adta.*²³ *Egy zöld selyemmel négy szegeletin virágokra varrott patyolat keszkenő Ketzeli Ersebeth adta a Sz. Peteri Ekklesianak, onnan pedig adatott Tusonnak.*²⁴ Ezek közül ma 5 darabot találunk a gyülekezet tulajdonában.

¹⁷ Uo.¹⁸ Protocollum 125.¹⁹ Uo.: a leltári bejegyzés arra is kitér, hogy ez a tárgy Tusonból került az uzdiszentpéteri gyülekezethez.²⁰ Uo.: 1798-as bejegyzés²¹ Uo.: 1798-as bejegyzés²² Uo. 126.²³ Uo. 126.²⁴ Uo. 126.

5–6. Úrvacsora kendő, 18. század eleje (a kendő egésze és egy részlete)

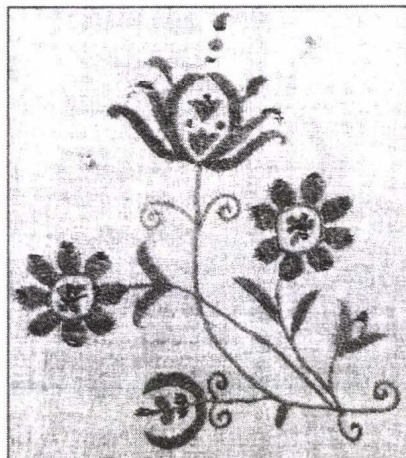
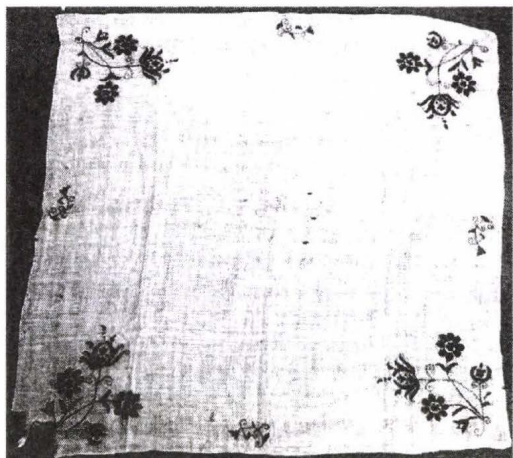
Elsőként egy olyan úrvacsora kendőről²⁵ szólunk, amelyik véleményünk szerint az egyik legrégebbi darab. Alapanyaga finom szövésű színezetlen pamut vászon (99x94 cm). Ezt hurkokkal díszített zsinórral szegélyezték. Hímzett növényi motívumainak anyaga színezett (piros, ekrü, kék, zöld) sodoratlan selyem- és ezüst színű vont fémshál, pontosabban *skófi-um*. (5. kép) A sarkok és oldalközépek tengelyében ugyanazzal a szimmetrikus – átlós, illetve függőleges állású – motívummal találkozunk. Kialakításuk teljesen megegyezik. A motívum szimmetriatengelye a középső egyenes szár, amelynek két végén egy-egy stilizált fantáziavirág található. Ezek a virágok váltakozva ismét megtalálhatóak az oldalra nyúló száraz végén. A középtengelyről két-két szár indul, amelyek között egy levél pár látható. Az ívesen vagy kacsakaringósan kialakított szárazon, a virágokon kívül még egy-egy bimbó található, levelek és inda. (6. kép) A száraz vonalát, a levelek felületét, és a virágok kisebb elemeit ferde lapos öltéssel hímezték, míg a bimbók és a virágok nagyobb felületeinek esetében mintázott lapos öltést alkalmazott készítője. Felirat nem található a kendőn, és a jelenleg használt néhány szavas leltár sem nyújt semmiféle adatot a tárgyra vagy történetére vonatkozóan. A fizikai és biológiai károsodások nyomait őrzik a kisebb-nagyobb hiányok, és ezeknek eredményeként hasadt ketté a kendő, amelyet az idők folyamán két leltárszámmal láttak el. Az alapanyagon foltok találhatóak, a díszítéshez használt fonalak esetében a fémshál feketedése szembevető. Javításoknak nincsenek nyomai.

A „keszkenő”-t az 1759-es összeírás említi,²⁶ amely leírja, hogy alapanyaga „patyolat” és „elegyes”, azaz több színű selyem- és aranyfonallal hímezték, ám az adományozás körülményeire már ekkor sem utaltak. Érdekes viszont felfigyelnünk a következő kifejezésre: „arany fonallal tsepegettet”, ez ugyanis a motívumban szereplő arany színű fonallal hímeztett pöttyöknek a megnevezése. Ez a megfogalmazás utalhat talán arra is, hogy főleg a török jellegű hímezésen, a pöttyök helyett kis fém karikákat, ún. „islog”-okat találunk.²⁷ 1928-ban Debreceni

²⁵ A kendő két darabjára a 38-as, illetve 39-es leltárszámot illesztették.

²⁶ Uo. 125.

²⁷ P. Szalay Emőke: XVII. századi reneszánsz jellegű úrírhímzések Szabolcs-Szatmár-Bereg megye református gyűjteményeiben. = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2004., Debrecen, 2005. 270.

7–8. Úrvacsora kendő, 1772. Br. Wesselényi Kata készítette (az egész és egy részlete)

László uzdiszentpéteri gyülekezetnél egyebek mellett feljegyzí ezt a kendőt is, és fő motívumáról készít vázlatot.²⁸

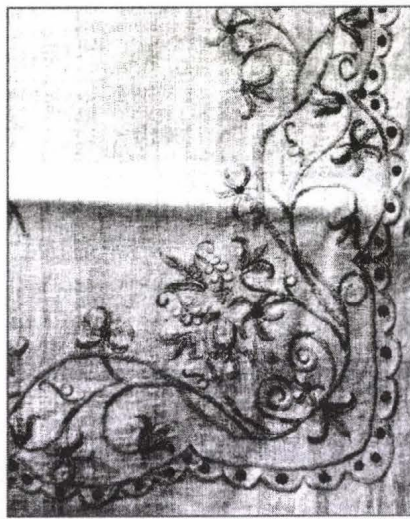
Másodikként úgyszintén egy olyan *keszkenőt*²⁹ ismertetünk, amelynek felületén nem találunk feliratot, ám motívumai a 18. század közepére datálják. Az úrvacsora kendő alapanyaga pamut vászon (71x70 cm), amelynek hímzéssel való díszítéséhez zöldre színezett selymet, és talán ezüstözött fémfonalat – az 1759-es összeírás szerint rézfonalat – használt készítője. A díszítések elhelyezése jellegzetes 18. századi megoldást mutat, ami szerint a sarkokban hangsúlyos növényi motívumot, míg az oldalak tengelyének vonalában egyszerűbbet találunk. Megfigyelhetjük, hogy valamennyi motívum szervező vonala egységesen jobbra ível. A sarkok esetében ennek egyensúlyozása figyelhető meg a tő vonalát metsző szár rajzában. (7. kép) A kendő sarkait kitöltő aszimmetrikus motívumának leghangsúlyosabb eleme egy stilizált zárt gránátalma, amely a kacsból induló tő végén található. Egy inda párt követően rajzolódik ki a három-három levél övezte két hold alakú sziklevel, amelyek között két apró virág forma jelzi a magházat. A motívum vonalának meghosszabbításában két pötty és egy levél forma zárja a virágot. (8. kép)

E gránátalma zárt változatával is találkozunk a motívum rajzban, valamivel közelebb a tő indulásához, egy külön kis száron. Ezt a részletet is egy inda pár vezeti be, majd viszontlátjuk a két hold alakú sziklevelet, amelyek most egy sorra fűzött bimbókkal jelzett magházat határolnak. A motívum másik virága a rózsza vagy rozetta, amelyet felülnézetből ábrázolnak. Nyolc szirmának végei visszafordulnak. Közepén hat apró egymásba fonódó szírom forma utal a magházra és a porzókra. Bár a szárok vonala aszimmetrikus kialakítású, a virágok elhelyezésében, miszerint a nyílt gránátalma két oldalán találhatóak a rózsák, egyfajta szimmetrikus szerkesztésmód is érvényesül. A következetesség abban is érvényesül, hogy a rózsák stilizált formái előtt egy-egy levél párral találkozunk. Az oldalak tengelyében egy sokkal szerényebb motívumot látunk. Ez is egy kacsból indul, jobbra ívelő szárán egymást követik az indák és a levelek.

²⁸ Debreczeni László i. m.

²⁹ A kendőn nem találtunk leltári számot.

9–10. Úrvacsora kendő, 1772. Br. Wesselényi Kata készíttette (egsz és részlete)

Végén egy oldalnézetből stilizált nyílt virág forma van. A 18. századi hírmzéseken gyakran találkozunk ezzel a motívummal, valamennyi esetben az oldalak közepét díszítik. Megfigyelhető, hogy a kendő készítője milyen takarékosan bánt a fémszállal. Következetesen alkalmazta, de kizárólag csak apró részletek kialakításához. Állapotát tekintve a kendő kissé deformálódott, szembetűnő hiányok vannak az alapanyagot és a díszítés anyagát tekintve. Néhány esetben foltozással próbáltak ezen javítani. A selyem hírmzőfonal elszíneződött, a fémszál meg egyenesen megfeketedett a korrózió hatására. Bár eléggé részletező az 1759-es protocollum³⁰ összeírása, mégsem lehetünk egészen pontosak, hogy a több hasonló jellemzőkkel leírt keszkenők közül melyik is vonatkozik igazán a tárgyra. Debreczeni László lerajzolta a kendő sarokmotívumát, valamint lejegyezte fontosabb jellemzőit.³¹

A továbbiakban sorra kerülő mindhárom úrvacsora kendőt gróf széki Teleki Sámuelné, gróf iktári Bethlen Zsuzsanna adományozta a gyülekezetnek, ugyanis a Teleki családnak birtokai és udvarháza is volt Uzdiszentpéteren a 18. század folyamán. A tárgyak érdekessége, hogy nem az adományozó, hanem a készítő, báró hadadi Wesselényi Kata³² nevét találjuk rajtuk. A feliratoknak köszönhetően, könnyebben azonosíthatóak ezek a textíliák. Elsőként a fennmaradt úrasztali terítőhöz tartozó kendőt³³ mutatnánk be. A vászon szövésű alapot (79x80 cm) sárga, kék, barna sodoratlan selyemmel hímezték. Ugyanakkor a karéjos szélű megoldást csak a felületre ráhímezve találjuk, ellentétben a sáromberki terítővel, amely szegélyének kialakítása karéjos. (9. kép)

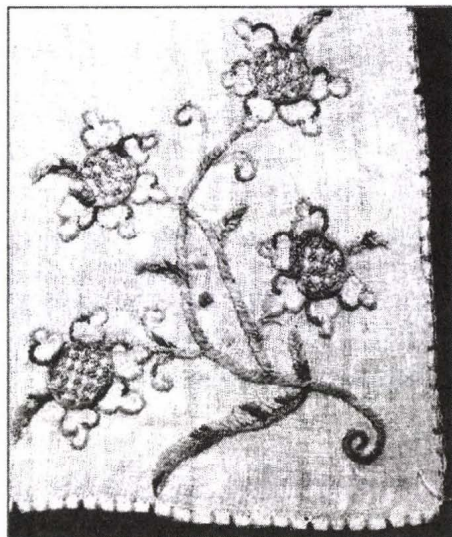
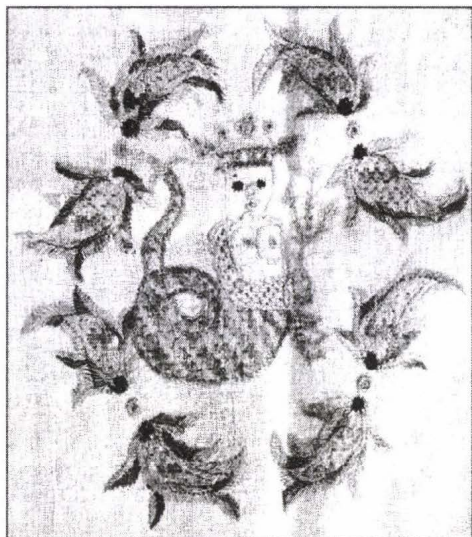
Ebben az esetben is a kendő szélére kerülnek a hangsúlyos motívumok. A körbefutó indás, virágokkal díszítette sáv nagyon aprólékos, finom munka. A reneszánsz formakincsének

³⁰ Protocollum. 125.

³¹ Debreczeni László i. m.

³² Wesselényi Kata Bethlen Zsuzsanna anyjának, iktári Bethlen Domokosné Wesselényi Máriának volt testvére. Ld. *Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997, 45-46.

³³ A kendő a 28-as leltárszámot viseli.

11–12. Úrvacsora kendő, 1772, illetve 1776. Br. Wesselényi Kata készíttette (részletek)

a továbbélése figyelhető meg a 18. századi textília esetében. Egyenletesen és szimmetrikusan ismétlődnek a sávot alkotó elemek. A motívum nagyon finom, vékony vonalak játékára épül, amelyek hullámzó folytonossága vezeti a szemet körbe. Az ívelő szárok néhol keresztezik egymást. A szárok végén tulipánnal és más virág-rajzokkal találkozunk. Mellettük még kunkorodó kacsok egészítik ki a sávszerű felületet. (10. kép) A növényi díszítésű sávot követi itt is a felirat, amelyet ugyancsak váltakoztatott színes selyemszállal hímeztek:

B[áró]. VESSELÉNYI KATA
KÉSZÍTTETTE
UR-ASZTALÁRA
A[nn]Ő 1772

A kendő közepén találjuk a szirén alakját, amely ugyancsak nagyon finom kialakítású. A figurát csaknem beszorítja az öt övező négy pár akantuszlevél. (11. kép) Rajzát, egy sáromberki kendő esetében látjuk viszont, amelyet növényekből kialakított koszorú is övez. Ezt az alapon körbefutó inda alkotja, amelyen váltakozva találunk különböző növényi elemeket (virágok, levelek, kacsok); ezek szimmetrikusan helyezkednek el az inda külső, illetve belső oldalán. Technikáját tekintve, a textília a kétoldalas lapos öltések változatait sorakoztatja fel. A keszkenők állapota jónak nevezhető, bár a hímzőfonal színe fakult. Az 1759-es protocollumba 1798-ban jegyezték be ezt a kendőt.³⁴ 1928-ban Debreczeni László lerajzolta a terítő közepét díszítő szirén alakját, feljegyezte méreteit,³⁵ valamint azt, hogy még egy ilyen tárgy volt a gyűlekezet tulajdonában. A 18. századi adatok alapján viszont csak egy ilyen tárgyat feltételezhetünk. Felmerülhet annak is a lehetősége, hogy az eredetileg is Szentpéterre készült textíliákat összekeverték más gyűlekezetektől származó darabokkal, ugyanis több esetben történik utalás arra, hogy a tusoni gyűlekezettől elhoztak, illetve vittek darabokat.

³⁴ Debreczeni László .i. m.

³⁵ Protocollum 125-126.

Végül, az utolsó két kendő³⁶ kialakítása teljesen megegyezik. A textíliák (80x80 cm) négy sarkában, egymáson áthajló virágtövekből alkotott mintát találunk. Közöttük a felirat:

B[áró]:VESSELÉNYI:KATA
KÉSZÍTETTE
UR: ASZTALÁRA
A[nn]õ-1776

A négy virág mellett leveleket és indákat hímeztek a motívumon belül, a száraz által létrejött mandorla-alakú felületet meg három ponttal egészítette ki készítője. (12. kép) Jelenlevő esetben a kendőket több színű sodoratlan selyem fonállal hímezték. Egymást követik a ekrű, és kék színek, amint kirajzolják a motívumot. A hímezt felületek öltéstechnikáját tekintve ferde lapos öltésről beszélhetünk. Az egyszerű huroköltéssel készült szegély is több színű fonállal készült.

Az egyházközség protokollumába 1798-ban³⁷ bejegyzett textíliák közül három leírás is megfelel a tárgyaknak, valószínű azért, mert már akkor is több azonos kendő volt a gyülekezet tulajdonában. Debreczeni László szűkszavúan tesz említést a kendőkről, de feltünteteti, hogy ekkor már csak két darab található Uzdiszentpéteren, valamint Tusonban szintén kettő.³⁸ Ám az is lehetséges, hogy ezt a feltételezett harmadik darabot a másik típusú kendő mellett említi, amelyet szintén vázlatlapjain ír le.

Egy azonos mintával és felirattal rendelkező textília szerepel még az Iparművészeti Múzeum egyik 2001-es kiadványában,³⁹ valamint Sáromberkén találunk két hasonló darabot, amelyeket egy-egy színnel – kézzel, illetve drappal – hímezték. Továbbá, hasonló darabok találhatóak Hagymásbodonban, Kibédén és Erdőszentgyörgyön is.

Az uzdiszentpéteri református gyülekezet 18. századi textilanyaga különlegesnek tekinthető abból a szempontból, hogy kevés olyan erdélyi református egyházközséget ismerünk, ahol ilyen szép számban maradtak ránk e korból emlékek. Ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli összeírásokban összesen 6 darab úrasztali terítőt, 8 darab úrvacsora kendőt, 1 darab éneklőszék takarót és 1 darab szőnyeget számolhatunk össze, ennek az anyagnak csaknem fele, azaz 7 darab textília maradt az utókorra. Valamennyi előbb bemutatott emlék esetében elmondhatjuk, hogy a minőségi kivitelezés mellett az adományozás szellemi értéke kiemeli a mindennapi tárgyak sorából. Több esetben szoros kapcsolatot mutatnak más erdélyi református gyülekezetek fennmaradt textíliáival, így részét képezik nem csak a helyi, hanem az egész erdélyi iparművészeti kultúrának is.

³⁶ A kendők a 26-os és 27-es leltárszámot viselik.

³⁷ *Protocollum visitatorium venerabilis Dioceseos Görgényensis sub-prosenioratu Joann Simon compactum. Anno Domini MDCCCLIX.* 125-126. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár.

³⁸ *Debreczeni László* i. m.

³⁹ *László Emőke: Magyar reneszánsz és barokk hímezések. Vászonalapú úrihímezések. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei II. Iparművészeti Múzeum, Bp., 2001. 117.*

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Almási Balogh Pál úti élményei német földön Külföldi tudósítások a *Tudományos Gyűjtemény*ből (1818–1829)

Az 1818-ban megszűnt első 19. századbeli magyar nyelvű irodalmi-kulturális folyóiratunk az *Erdélyi Múzeum* szellemisége adott ösztönző példát az első havonta megjelenő tudományos folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* létrejöttéhez. Az alapítás eszméjét a folyóirat egyik megindítója, Fejér György először azon a vacsorán vetette fel, amelyet a pesti írók másik vezető egyénisége az ortológus Kultsár István adott 1815. április 19-én a Pesten tartózkodó Kazinczy tiszteletére. 1816 decemberében írták alá Bécsben a megjelenést engedélyező rendeletet, s 1817 januárjában jelent meg a folyóirat első száma. A folyóirat köré csoportosult pesti tudósok megalapították a „Tudományos Gyűjtemény Szerzőinek Egyesületét”, s ezzel szervezeti formát nyertek fontos előzményeként az egy évtizeddel később alakuló Magyar Tudományos Akadémiának.

A folyóiratban közölt előszóban Fejér György a folyóirat arculatát a következőképpen vázolja: a *Tudományos Gyűjtemény* körébe tartozik mindaz, „*valami csak ezen földünknek ... természeti, geográfiai, történelmi, bővebb és bizonyosabb megismerését közvetlenül vagy közvetve, illetve annak nyelvbéli állapotát, tudományi előkelését segíti, s tökéletesíti; a mesterségeknek és gazdálkodásnak helyesebb és hasznosabb üzését és gyarapítását kimutatja, az új találmányokat és szerzeményeket hírül adja; a kijött munkákban s írásmódjában a nyelvvel élésben kitűnt érdemeket, tökéletességeket, vagy hiányosságokat felfedezni.*”¹

Ami a lap belső szerkezetét és beosztását illeti, e téren a *Tudományos Gyűjtemény* az osztrák nacionalizmus vezető organumát a bécsi „Erneuerte Vaterländische Blätter”-t követte. A hármas tagolódást (Értekezések, Könyvvizsgálatások, és Tudománybeli jelentések) innen vette át. Rokonította a két folyóiratot az is, hogy szépirodalmat elvszerűen egyik sem közölt, közölt viszonyt annál több statisztikai, topográfiai írást, történelmi dokumentumokat, kiadatlan kéziratokat. Mindkét folyóirat küzdött a külföldi sajtóban olvasható, országunkra vonatkozó elfogult ítéletek ellen. A *Tudományos Gyűjtemény*ben virágzik az érdeklődés a hazai valóság megismerésére vonatkozóan, jelen van a honismeretnek, a népleírásnak s a statisztikának a műfaja. A helyismereti írások – a kor színvonalának megfelelően – az ország gazdasági, kulturális feltérképezését végzik el. A helyismereti írások tágitják a honismereti szemléletet, s ennek kialakítása egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a lakosság zöme alig jut túl a megyehatáron, nagyon fontos. A gondolkodók 1815 után – mint más korfordulók idején is – a valóság jobb megismerése felé fordulnak. Az elzárkózás és a stagnán-

¹ Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705-1848. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 283.

lás helyett feltartóztathatatlan mozgásról vall a gőzhajó ténye, amelynek hazai megvalósulásáról, a pozsonyi és pesti gőzhajóforgalom megindulásáról tájékoztat 1818 őszén a lap.²

A *Tudományos Gyűjtemény* irányát 1819 elejétől 1823 végéig a liberálisabb szellemű Thaisz András és Teleki József, a Tudományos Egyesület elnöke határozza meg. „*Thaisz egy olyan hazafiság-eszmény népszerűsítésén munkálkodik, ahol a vitézség helyébe a munka, a szó helyébe a tett kerül. Ezért tudóst Thaisz 1820 októberétől kezdve Körösi Csoma Sándor utazásainak híreről: a szegény sorsú székely ifjút a korabeli értelmiség példaképeként mutatja be, aki a nemesség támogatását nélkülözve bizonyította cselekvő hazafiságát.*”³ Az új nemzetfelfogás terjedését szorgalmazták a folyóiratnak azon cikkei, amelyek a polgárosult nyugati társadalmak vívmányait, intézményeit elemezték; a folyóirat a polgárosodás eszmehordozóinak és előharcosainak alakjait is népszerűsítette. A 19. század első évtizedeiben élénkül az utazási vágy, amelyet táplál a romantika koráramlata is: 1818-ban hírt ad az első reformkori nyugat európai utazásokról, s javaslat is elhangzik az „*utazásra oktató kollegyom*” létrehozása felől.

Huszár Károly az 1818. évi VIII. számban a „Tudománybeli jelentés” rovatban paragrafusokba öntve foglalja össze az utazás ismérveit, az utazás ideje alatt követendő viselkedési szabályokat, az utazás etikettjét. Az utazásra való alkalmasságot a következőképpen jellemzi:⁴

„19-ik §.

Az utazónak köz tulajdonsága: annak

Egészségesnek kell lenni, mert a' megbetegedés puszta neve is borzasztó úton.

Elszántnak vagy bátornak; hogy a' nem várt esetekbe magán segíthessen.

Nem puhának és a' púha neveléssel el nem rontottnak.

Valódinak hogy eltsábitás által meg ne tántoríttasson.

Betsületes Karakterűnek kell lenni. És főképp' az uton nagy betst ad és hogy azon kifejezéssel éljek legkiegőítőbb úti jutalmul szolgálhat.

20-ik §.

Legjobb időkor az utazásra a' 20 és 30 közt való. Későbbben többet tud az ember, hasznosabban is útszhat tehát, de a' test megkeményül és a' lélek alkalmatlan lesz az elevenebb képzetekre; - kivéven ha hosszas gyakorlással mind kettő erre szoktatott.

21-dik §.

A' Statistai utazónak elmaradhatatlan Tulajdonsága:

Kell neki nyelveket tudni. Még eddig majd sehol sem tanítottak az ifjak kisebb korokba annyi nyelvre mint Magyar és Német Országban.

Kell a' pénzeket ismerni. E' miatt nehéz utazás van Német Országban.”

Az utazás formája és az uticél megjelölése tekintetében a következő utazó típusokat különbözteti meg:⁵

„15-dik §.

Utazhat az ember:

Mint Kalmár. Mostanába Ásiába mint úgy nevezett Chardin. - Régebb időbe utazó vagy Kalmár mindegy volt.

² 1818. X. és XII. sz.

³ Kókay i. m. 297

⁴ TudGyűjt. 1818. VIII. sz. 128-129.

⁵ TudGyűjt. 1818. VIII. sz. 126-127.

Mint elküldött, Várostúl, Kalmártól, vagy egyháztól.

Egéség vagy mulatás okáért.

Csupán azon módiból hogy utazzon. Ált repült egy Lúd a' Tengeren 's a' t. alább 21-ik §.

Mint Tudós, vagy – mert nem lelek alkalmaotsabb nevet – valamit tanulni.

PéNZ kereső utak: mint a' Virtuósok, mesterek és Vándorló Legények. Német Souverain Uraknak Párisba való útja.

16-ik §.

A' ki mint Tüdos utaz: I-ör vagy azt akarja tsupán látni, a' mit már tud, vagy leírásból ismer, p.o. 'a' Langvedóki, Ladogai és Bridgevatteri Csatornákat, ritka műszereket, masinákat, 's más mesterséges készítményeket: számos Könyvházokat, Természet-mesterség gyűjteményeket: pompás épületeket, kerteket, régi Etruski fazekas munkát, fontos Codexeket, világszerte híres Acteuröket és Actriceket 's 'at.

A' látandó tárgyat már kell a' megnézés előtt leírásból ismerni, – mert meg kell azt jegyezni: hogy az Europa igen tudományos Tartományiba majd minden nézni való le van írva vagy nyomtatva — a'kor többet és gyönyörködőleg is fogja nézni.

17-dik §.

Vagy II-szor Felfedezéseket, Találmányokat akar tenni; azt megnézni, a' mit más vagy éppen nem, vagy jól meg nem nézett; hallani, öszvéshedni azt, a' mit valamely dolog felől egytől imitt amott hallott, annak oly gondolatját, találmányát, mely még fél nem iratódott.

E'hez sok kell. Pedig minden útját leíró oly ránztos homlokkal ír,mintha ujjat írna; valamely felírásokat tizedszer is kinyomtatatt azon gondolattal.”

Huszár a 21. paragrafusban fogalmazza meg javaslatát, amely szerint a külföldre való utazást „felsőbb intézetek által” fél esztendei előkészülettel s a „státus utazás” mesterségét meg lehetne tanulni.⁶

„Valjon nem volna e' hasznos a' Külföldre való utazást felsőbb Intézetek által regulázni?

4. Főkép' azon Tartomány Státus tudományát kell tudnia a' melybe utazni akar, a' mennyire t. i. azt a' kézen levő tudósításokból hazájába tanulhatta.

Ennek következésébe minden kiutazás előtt szükséges volna legalább félésztendei ilyes előre készlhet.

Minő Tartományokba lehetne most a' Státus utazást tanátsolni?

22-ik §.

Egy hazafi se utazzon elébb Külföldre, míg Hazáját megjárásból nem isméri; legalább nézze meg elébb a' honnyi Fő városokat, míg idegen Fő városok látására megindúl.

Nevelés és szomorú következesek származnak ezen regula elmulasztásából.

23-ik §.

Könnyűállásos útmutatás hogy és hól lehessen elébb tudva nem vólt, de hasznos bizonyos Státus tudósításokat illendő pontossággal valamely Tartomány felől kitanulni?

Legkevesebb ujjat lát és hall az ember, hanem azt tanulásból tudja meg, éppen mind oda haza: tsak azon forrásokból tanul az ember úton, mellyeket oda haza nem szerezhet. Ezen források: 1-ör tudni 2-or találni tudni, 3-or abból hasznos tudományt tsinálni; ebből áll a' Státus utazás mestersége.”

Az 1827-től Vörösmarty Mihály szerkesztésében megújuló *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain az irodalom mellett más tudatformák és intézményes lehetőségek nemzetivé szilárdítását is követelik a folyóirat munkatársai; a nemzetté válás legfontosabb területe a nemzeti művészet eszméinek terjesztése, s az ezzel együtt járó európai kultúrával való kontaktus keresése.

⁶ TudGyűjt. 1818. VIII. sz. 129-130.

Az európai kultúrához való kapcsolódás egyik síkja az, hogy a folyóirat 1821-től számon tartja mit ír a magyar irodalom helyzetéről a külföld. Fokozódó európaiság-tudat nyilvánul meg a *Tudományos Gyűjtemény* új világirodalmi orientációiban is. 1821-től kezdve *Almási Balogh Pál*,⁷ a kor híres orvos polihisztora világirodalmi tudósításokat közöl a lap hasábjain összpontosítva a figyelmet a polgárosult irodalmunk eredményeire, a romantika kiemelkedő alkotásaira. Az új nemzetfelfogás terjedését megkönnyítették a folyóiratnak azon cikkei, amelyek a polgárosult nyugat társadalmi vívmányait, intézményeit, a liberalizmus egyes eszméit elemezték. Ezek az írások az európaiság áramkörébe kapcsolták be az az olvasók gondolkodását olyan országok eredményeit idézve, ahol a feudalizmus már csak történelmi emlék.

Almási Balogh Pál első írása 1819-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben „A' Kép-írásról, annak gyakorlásáról és betséről” címmel.⁸ A nagy műveltségű orvos polihisztor jellemzi a korabeli honi művészképzés hiányosságait.

„Mivel nékiünk Rajzoló 's Képző mívész Académiánk nints, a' Felsőes Austriai Kormánysház sa-ját kebelében tartja a' Magyar Hazafiakat, 's nyújt módokat Bétsben (bár ugyan terhes dolog a' mesz-sze föld kintsének keresése) annak megtanulására. ... Nagy gyönyörűséggel, és bizodalommal küldhet-né a' Magyar Zseniket külső (mint Olasz, Franczia, Angol) Országokban, sőt magában a' szép-mesterségek előmozdításában izzadásig vetélkedő Német Tartományok' némely nevezetes részeiben is útaztatni egy egy Magyar Maecenás, ha akadna! De fájdalom!! Ezen egy pont (jóllehet más díszes 's nemes intézetek nyertek buzgó Hazza Attyait) allig ha hideg vérrel nem nézetetik édes Honiunkban!!!

Tudálatra méltó dolog, hogy mi Magyarok minden munkás ébresztés nélkül, tsak ennyi Kép-írókat is számlálhatunk, (a' kiket tudniillik már a' Tud. Gyűjtemény is elő hordott) gondolóra vévén, hogy a' közönség közt minden betsület nélkül élnek a' Magyar Hazában, 's valóságos mester-embereknek tartatnak némelyek által.”

Szükségesnek találja, hogy egy nemzet a képírás, a képzőművészet oktatása által művel-tebbé legyen, látóköre szélesedjék, viselkedése formálódjon.⁹

„Szükségképpen való 's véghetetlen nagy befolyása vagon a' Rajzolásnak, 's festésnek a' Nemzetek' tsinosodásába! Egyenessen ez szokott több fontos Tudományokkal együtt, mint válthatatlan jó barát, Nemzetről Nemzetre vándorolni. De nem is lehet feltenni ,hogy tsonka ágazatú ne lenne ott a' Tu-dományok' virágzása, a' hol ezen kellemetes tárgy a' hideg durvaság' vaslábai alá tapodtatván fejet nem emelhet; az Ifjúság' elméjét nem formálhatja; 's Természet által is nagyra hívott nemzeteknek is betsületét elő nem segítheti. ... A' mely ember a' Kép-írást kedvelli, egyszer'smind pedig mindenféle szép-mesterségekbe gyönyörködni szokott; áttalában nem lehet mondani felőle, hogy durva. Az ollyan érzésű Dilettántok, természetes dolog, mindenkor azt hajhászszák a' mit szép, utálják, a' mi rút, az igazságtalanságokat megvetik, jó szívűek; Baráttyaikhoz nyájasak, ember társaikhoz segíteni kívánók,

⁷ Balogh Pál (Nagybarca, 1794. október 18. – Pest, 1867. szeptember 11.) homeopátiás orvos. Atyja Balogh Mózes re-formátus lelkész volt; alsóbb iskoláit Rimaszombaton végezte, honnan 1810-ben Sárospatakra s 1814-ben Késmárk-ra ment a jog hallgatására: ekkor a francia s az olasz nyelvet is megtanulta. Visszatért ismét Sárospatakra, hol elvé-gelte tanulmányait és az angol nyelvet is elsajátította. 1817-ben Pestre jött az orvosi tudományok hallgatása végett és azokat 1822-ben el is végezte, mire a következő évben orvosi oklevelet nyert. 1825-ben bejárta Németországot, hol az akkoriban keletkezett homeopátiás gyógymód elveivel is bővebben megismerkedett. Mint Hahnemann köve-tője tért vissza hazájába s 1826 óta az új gyógyiskola elvei mellett hiven megmaradt. A Magyar Tudományos Aka-démia első nagygyűlésén 1831. február 17-én levelező tagjává választotta; rendes taggá lett 1835. szeptember 14-én. A berlini s lyoni orvosi társaságok 1834-ben szintén levelező tagjukká választották. (<http://hu.wikipedia.org>)

⁸ TudGyűjt. 1819. II. sz. 58-74. Idézetek: 58-59.

⁹ TudGyűjt. 1819. II. sz. 68., 69.

lakásokra nézve tsinosak, foglalatosság szeretők, jó ítéletűek, egy szóval: organumaikra nézve finomak és jeles érzékenységek szoktak lenni."

Elismerően szól „honi képtárainkról”, Eszterházy Miklós herceg bécsi galériájáról, tekintetes Fáy Jánosnak az Egri Líceumban található képgyűjteményéről, továbbá a Brunszvik család képtáráról. Büszkén említi földije, néhai Tettes Szathmári Király Pál példáját, aki mint képfő és tudós ember egyaránt figyelemre méltó.¹⁰

„Közelebről szolván; a Magyar Nemzet dítsóságára és betsületére élte, nőtelen 's magános öreg napjait, néhai Tettes Szathmári Király Pál Úr is, Hangáts helységében Borsod Vármegyében; ki, valamint az 1760-ik Esztendőben felállított Nemes Magyar test-őrző sereg között való hajdani szolgálatjában Bétsben, úgy ide haza is, nyugodalmas szabad óráit (igazi tehetős vagyonú ember létére) az olajjal vászonra való festés mulattató foglalatosságával töltötte. Szélesen kiterjedő Tudománnyát (főképp 'a' Mathésisnek minden mély részeiben) napról napra nevelvén, gyakorlását a' Gyümölcsöknek, vad-állatoknak, embereknek és más tárgyaknak természetes lefestésével annyira tökéletesítette, hogy betses és ritka szépségű munkáiért Halhatatlanság' jussán, örök oszlopot és környülállásos Biográphiát méltán érdemel."

A Vörösmarty szerkesztette folyóirat évfolyamainak leggyakoribb közleménye az első nyomtatásban megjelent reformkori nyugat-európai útirajz fejezet sorozata, Almási Balogh Pál „Tudósítások a' külföldről” című könyvterjedelmű útinaplója.¹¹ Almási Balogh művét, ki 1825 áprilisától kezdődőleg utazott német földön már Thaisz kezdte közölni 1827 nyarán, de orientációs centrumként, újabb tizenegy folytatásban Vörösmarty biztosított számára teret.¹²

„Az útinapló szerzője értelmiségi szakember, orvos-polihisztor, aki hivatástudatától ösztönözve tesz tanulmányutakat. Másrészt nemcsak magyarként, hanem európaiként közelíti meg a látottakat. Harmadrészt utazónk jellegzetesen városi ember, akinek számára az urbanizáció szervezetsége már természetes megnyilvánulása a polgárosult társadalmiságnak."

Almási Balogh uticélja a német föld. A Német Birodalom kulturális és tudományos értékeinek varázsát 1825. augusztus 3-án Hallében útinaplójában így fogalmazza meg:¹³

„Egy idegen utazónak, annyival inkább olyannak, kit a' Muzsáknak kedves társaságok gyönyörködtet, igen nevezetes és interesszans a' Népet országon való utazás. Csak nem mindennap új meg új helyekre talál útjában, hol tudományos vágyait kielégítheti. Azonkívül hogy sok helyeket, fő iskolák nevezetesen, mellyek mindennemű tudósokkal diszeskednek; minden valamire való városban, talál az ember egy vagy más tekintetben tudományos műveltségű, és sokszor nevezetes emberekre, olvasó társaságokra, hol számos újságleveleken kívül, a' Literatura sok új jeleneteit is feltalálja. Csak nem minden valamire való városban, van könyvnyomtató műhely. Egy Ország sem dicsekedhetik annyi tudósokkal, mint Német Ország, kiknek más nemzetbeli tudósok felett, azon elsőségök is van, hogy ön literaturájokon kívül, a' több más műveltebb Nemzetek literaturájával is szoros esmeretségben vannak, 's ennél fogva az egész tudós világnak néminemű képviselői."

Az orvos polihisztor német földön, Drezdában, Lipcsében, Jénában, Hallében és másutt elsősorban a kórházak és klinikák vonzzák, s azok az emberek, akik ezekben dolgoznak: a tudósok munkafeltételei, irányai, társadalmi körülményei. A hallei egyetem orvosi fakultásán tett látogatásáról a következőt írja:¹⁴

¹⁰ TudGyűjt. 1819. II. sz. 60-61.

¹¹ TudGyűjt. 1828. VI. sz. 59-82., VII. sz. 81-101., 1929. I. sz. 31-54.

¹² Kókay i. m. 311-312.

¹³ TudGyűjt. 1829. I. sz. 35.

¹⁴ TudGyűjt. 1829. I. sz. 26-27., 38.

„1815 óta a' Vittenbergai Universzítással egyesített, és azóta elébbeni virágzására emelkedett, úgy hogy Göttingán kívül, ez a' legnépesebb Universzítás Német országban, 's kijelelt Tanítói az egész tudós világ előtt tiszteletben vagynak. Ezek közt legelőször Prof. Schweigger-nek jutottam esmeret-ségében, ki a' Chemiának és Physikának tanítója. Délután a híres Prof. Meckel-nek látogatására mentünk, kinek mind atyja mind nagyatyja, a' Hálai Universzítás Krónikájában, a' legfőbb érdemeik közé tartoznak. Ő maga egy Németországnak első rangú Anatómjai .s Physiológjai közül, 's a' hasonlító Anatómiára nézve, az első pólczot foglalja el, általában véve pedig egy Német országnak ekességei közül, kivel Nemzete méltán kevélykedhetik. ...

Benniünket azonnal nagy anatomiai és pathologiai Múzeumába, - mely önnön nagy házába, résszerint alól, résszerint a' felső emeletben, több nagy szobákat foglal el, - vezetett, 's a' praeparatumoknak elrendlését, és a' nevezetesebb darabokat, Kollegám kedvéért, ángoly nyelven - melyet folyvást beszél, - megmagyarázván, benniünket magát meghajtván, az alsó leginteresszánsabb 's leggazdagabb szálába hagyott, hogy kényünk szerint studirozhassuk gazdag gyűjteményét, melyet még nagy attya kezdett, ő pedig nagy költséggel és fáradsággal szaporított. Ezen méltán híres Múzeumban, a' praeparatumoknak számok, valami 15 ezerre megyen, melyek az Anatómiának felosztásai szerint vagynak elrendelve, 's melyeket Meckel, a' hasonlító Anatómiát tárgyzó készítményekkel is nevelt.”

Ugyanebben a fejezetben olvashatunk az utazó polihisztor orvosi hitvallásáról is:¹⁵

„Én azonban megvallo, hogy a pathologiai Anatómiának, olly nagy fontosságot nem tulajdoníthatok, a' gyakorló orvosi tudományban, mint sok tudós orvosok. A pathologiai készítmények az emberi test beteges változásainak esmeretére, 's ennél fogva a' beteges emberi élet' történetére ugyan elmúlhatatlanul szükségesek, de a' gyakorló orvosi tudományban, a' mely minden orvosi tanulmányainknak vég czélja, kevés segedelmiül szolgál, résszerint mivel minden fáradhatatlan szorgalmunk, mély és éles okoskodásaink mellett is, az életnek, 's annak törvényeinek esmeretére el nem juthatunk, résszerint mivel ugyan azon pathologiai változások, az individuumoknak véghetetlen külömbsegeinél fogva, többé elő nem fordulnak. Igaz hogy a' beteges állapotoknak megítéléséhez, a' pathologiai esmereteknél fogva, gyanítólág szólhatunk, de az igaz Orvosnak tisztje épen abban áll, hogy az illy nemű változásoknak lehető kifejtődésöket, ha lehet megakadályoztassa, mivel azzal a' betegnek nem nagy szolgálatjára van, ha annak abnormis és gyógyíthatatlan sorsát, fontos képpel 's vállvonítólág felfedezni. Bizonyos dolog ugyan is az, hogy a' pathologiai változások, rendszerét hosszas betegeskedéseknek szüleményi, melyeket a' theorizálni szerető, és az iskolából hozott methodus szerint gyógyító mindennapi orvosok, egész megnyugovással, és sokszor triumphussal úgy adnak elő, a' dologhoz nem értő laikusoknak, mint minden mesterségöket, melyre sokszor ebben az értelemben ellehet mondani, hogy 'plus valet ars malo' meggyőző akadályt.”

A hallei klinika egy osztályát a következőképpen mutatja be:¹⁶

„Hálának gyakorló orvosi intézetei kicsinyek. Az orvosi Klinikum' mostani igazgatója, Prof. Krukenberg, de a' ki most beteges levén, mezei házában lakik. Segédje mutatá meg a' kis intézetet, melynek régi és csekély épülete egy emeletes, 's melyben mivel a' Klinikum, nagy részint ambulatorium, csak néhány ágak vagynak, betegek számára. Egy kis szobában van, a' pathologiai készítmények' gyűjteménye, mely kicsiny és kezdőben lévő, de sok szép és interesszáns darabokkal bir. Egy másik kis szobában van az orvosi könyvtár, mely hasonlókép kicsiny.”

Majd elragadtatással szól a német tudósok példamutató tudományos elhivatottságáról, életmódjukról.¹⁷

¹⁵ TudGyűjt. 1829. I. sz. 39.

¹⁶ TudGyűjt. 1829. I. sz. 41.

¹⁷ TudGyűjt. 1829. I. sz. 47.

„Csak nem hihetetlen, miként érhetnek a' német tudósok; illy sok, temérdek időt kívánó munkának írásokra. Ezen különös termékenységek kültisa, az idővel való okos gazdálkodás, 's az elmének a' mértékletes életmódja által, mindenkori frissességben való tartása. Ide járul az, hogy Német országban a' könyvirás, a' tudósok' nagyobb részénél, életmódjául szolgál, noha azt ne gondold, hogy ez mindég sok jövedelmet hozzon. Sokszor nevezetes tudósokat, igen szűk körülmények között találtam, 's csak kevesek azok, kiket a' tudományos szorgalom, gazdagságra segít.”

Almási Balogh Drezdából az érces vízivóintézetet mutatja be:¹⁸

„Dresdának orvosi nevezetességei közt, első helyet foglal el, Dr. Struvénak érczes-vízivóintézete, melyben Német ország híresebb orvosvizei, nevezetesen a' Karlsbádi Sprudel, Neu- és Mühlbrunnen, a' Marienbádi, Egeri, Emsi, Pyrmoniti, Spaa, és Selters vizek, megegyező hasonlatosságban vannak követve. Ezen intézetet 1821 óta, állította fel Dr. Struve, tulajdon kertjében, mely a' város szélén van. A' kerti épületnek egyik vége, ivó intézettel van formálva, 's itt egy ennek masinát elrekesztő, deszka fal' kis vakablakoskájában, vannak a' csövek, melyeken folynak egymás mellett, a' külömbkülömbféle meleg, és hideg érczes-vizek, olly hasonlatosságban, mintha az ember a' forrásból merítené. A' Chemiának ezen triumphusa, az embert különösen illeti. Az ivókészület előtt, egy hosszú, befedett csinos sétálóhely van, az ivó vendégek' számokra, kik hogy annál jobb kedvel ihassák a' kirendelt vizet, két csinos leányka osztogatja a' poharakat, a' rekeszték megül; de ezen kívül a' csinos kert is a' vendégeknek mulatságokra szolgál. Ezen nevezetes intézetnek két osztálya van, egyikben a' vizeknek chemiai megkészítések, vagy is állatorvászati szoros, és cselezárnyos összevegyítések történik, másikkban pedig a' vizeknek physika tulajdonságai, mint temperaturájok, 's gáz vegyülések adatik meg. Az első osztály, magának Dr. Struvénak felügyeltése alatt van, 's ezt ő nála nélkül látni nem is lehet. A' második osztály, az u.n. ivókészület (Trinkapparat) mindég egy chemiát jól értő, 's ügyes segédnek szoros felügyeltése alatt van.”

A 19. század első éveiben fontos szerepet tulajdonít a Tudományos Gyűjtemény a neveléssel foglalkozó szakcikkek megjelenésének; a népnevelés tematikája mellett megjelennek a hátrányos helyzetű és a fogyatékkal élő gyermekek oktatásával foglalkozó írások is. Almási Balog Pál a Francke által alapított hallei árvaház látogatásának impressziója után útinaplójában megörökíti a Lipcsei süketnéma intézetben tett látogatását.¹⁹

„Egy igen nevezetes, és különös figyelmet érdemlő intézet itt, a' siketnémák' intézete, mely a' külsővárosnak, egy eldugot helyén van. Ezen intézetet Heineke, Német Országban, a' siketnémák tanítás módjának feltalálója, állította fel 1778-ban 's igazgatása most is ennek özvegyétől, 's vejétől Reiche Urtól függ. Egyébaránt a' siketnémák, a' Heineke methodusa szerint oktattatnak. Ez abban áll, hogy a' tanítványok, artikulált hangokat tanuljanak, 's adjanak, és önn magok által talált jelekkel adják elő gondolatjaikat. Ennél fogva ezen szerencsétlenek, csupán a' kérdező' szájának mozgásaira figyelvén, a' kérdésekre hangos feleletet adnak, gondolataikat jól fel teszik, 's csinosan leírják. Mostani fáradhatatlan 's jeles tanítójak Petschke Úr, a' legnagyobb emberséggel fogadja az idegeneket, 's elő adja, egész kiterjedésben, azon methodust, melyet tanítványaival kiknek számok most valami 50-re megy, - követni szokott, kik közül, egy neki már segédül szolgál.”

A drezdai királyi könyvtárban büszkén fedezi fel honfitársának pénzgyűjteményét.²⁰

„A léleknek gyönyörködtetésére szolgáló intézetek közt, egy a' legnevezetesebbek közül, az Arnold Könyváros által, nagy költséggel és feláldozásokkal felállított Múzeum, az ó-piaczon, (am Alten-

¹⁸ TudGyűjt. 1828. VI. sz. 74-75.

¹⁹ TudGyűjt. 1828. VII. sz. 81.

²⁰ TudGyűjt. 1828. VII. sz. 86-87.

Markte) melyben azon kívül, hogy a' Könyváros-bólt mellett lévő nagy szobában, minden új jelenetek a' tudományos és művész világban, ki vagynak tétetve, egy másik szobában 141 újságok és folyóirások vannak az olvasni szerető résztvevőknek számokra. Nevezetesen 26 politikus újságok – ezek közt három Francia, három Angol, és egy Olasz; - 52 napos és hetes folyóirat.

„... egy nagy és szép szála, a' pénz-gyűjteménynek van szentelve, mely mi reánk nézve különösen azért nevezetes, hogy hazánkfiának Madainak is gyűjteménye, u. n. garas-kabinéja benne, találhatik.”

„... Elbertet a könyvtár őrzőjét különösen interessálja Hazánk' földje, melyről a' külföldiek olly keveset tudnak, nem lévén sem tudományos, sem kereskedési összeköttetésünk velök. A' könyvtárnak Hazánkat illető könyveit, melyek kevés számúak, megmutogatta, és sajnálta hogy azokat nem szaporíthatják, 's nem egészíthetik.”

Lipcseért mint az európai tudományos könyvkiadás központjáért lelkesedik.²¹

„Lipsziának tudományos gazdagságát abból is gondolhatod, hogy itt, csak a' könyváros boltoknak számok 56-ra megy, melyek Európának nagy részét, német könyvekkel tartják; vásárlkor pedig Német Ország' más részeiből, sokszor kétszáz könyvárosok is összejönnek. A' legnevezetesebb boltok, a' Vossé, Fleischéré, Härtelé, 's Baumgärtneré. A' Francia Literatúra, minden figyelmet érdemlő szüleményeit, feltalálni Voss-nál és Zirges-nél. Ezen utolsónak bóltja, a' híres Auerbachhofban van, mely egy nagy régi épület, 's az előtt minden fényözést tárgyazó portékák' árulóhelye volt. A' könyvnyomtató műhelyek közül, csak a' híres Brockhausét láttam a' Grimmai külvárosban hol 14 sajtó dolgozik, 's honnan a' legjelesbb 's szolidusabb munkák kerültek ki, az újabb időkben. Örömmel hallottam, az ifjú Brockhaustól, ki testvéreivel együtt szorgalmatos követője, attya minden jeles intézeteinek, hogy Ausztria tartományzaiban csaknem legtöbb küldései vagynak.”

A nagyhírű lipcsei egyetem hallgatóit, öltözködési szokásait és viselkedését az orvos polihisztor így festi le:²²

„A' Lipsziai Univerzitás, Német országban, negyedik rangú, a' tanulók' számára nézve, mely itt valami 1300-1400 közül van; de a' Professorok' számára nézve, mely 83-ra meg, legelső. Különös figyelmét érdemlik az idegennek, a' tanulók. Ezeknek öltöztetjök tulajdon; hosszú hajok, mezítelen nyakok, bojtos sapkák, rövid és formátlan kaputjok, azonnal megismerteti őket. Beszédjök eleven, 's szeretnek elméskedni, danolni és társalkodni. Sokan megütözköznek nagy szabadságokban, 's azt sokallják, és nagyobb disciplina alá kívánnák őket szorítani. Tudva nagyon, mely sok vádagnak, gyanúnak, 's discussióknak tárgyai voltak az újabb időkben a' tanulók, kiket sokan minden demagogicus mozdulatok kűtfejeinek tartottak. Jobb volna e' őket is elzárni iskoláikban, és elválasztani a' polgárok' társaságától mint Angliában, annak elhatározása nem ide tartozik. Annyi bizonyos, hogy az Univerzitás' esztendei itt talám kritikusabbak mint más országokban, noha az ifjúság' tüzeit a' ser – mely közönséges ital, a' bor nem létében – kevésbé ingerli a'. A' német tanulók, kik többnyire szegények, nagyobb részint, nagy szorgalmok által különböztetik meg magokat.”

A képzőművészet alkotásai mellett a múzsák városában különös érdeklődéssel ír Almási a százsz főváros, az Elba-parti Firenze színházi életéről, az utcai mulatságokról, a polgárok szórakozási szokásairól, s jellemzi a drezdai polgárok rokonszenves habitusát és vendégszeretét:²³

„Ezen jeles intézeteken 's Múzeumokon kívül, millyekkel Német országnak kevés városai dicsekedhetnek, Dresda bir több helyekkel, hol az elszóródást keresők mulatságot találhatnak. Nyáron által az ó-városban lévő nem nagy, és nem szép theátrumban, egyszer egy hétben, Olasz Opera adódik,

²¹ TudGyűjt. 1828. VI. sz. 80.

²² TudGyűjt. 1828. /VI. sz. 78-79.

²³ TudGyűjt. 1828. VI. sz. 90-91.

mellyben a Orchester igen jeles, de a' társaság nem valami különös, noha Dem. Tibaldi kedves éneklőné. A' Wilsdruffi kapunál lévő nagy, de kellemetlen tekintetű piacon, csak nem mindég vagynak nagy deszkaboltok, mellyekben művészek, kövél-tánczolók 's t. e'f. mulattatják a' nézőket. A' mint mondják, czélban vagyon egy nagy Circusnak építése ezek helyett. A' sétálni szeretőknek a' Pirnai ódalon lévő nagy kert, (der groszé Garten) szép árnyékos sétáló-utáival, kedves mulatóhely. Vasárnaponként a' Dresdaiaik, a' hidnál lévő csinos gondolákon, Pillnitznek gyönyörű tájaira, 's szép kertjeiben sietnek. Estve ilyenkor szép tekintetet ád, a' tarka néppel rakott, 's egymás után hazafelé siető ladikoknak sora az Álbison, a' Brühl kernek Terrasse-járól nézve. Mások közelebb lévő vidám, 's gyönyörű tájakat látogatnak meg, millyekkel a' természet Drézdát gazdagon megáldotta.

A' Plaueni föld (Plauenscher Grund) a' természetnek bájoló szépségeivel tellyes mértékben bir, valamint a' Seifersdorfi völgy is, az új-város felől való oldalon.

Ennyi sok elmét, és szívet érdeklő elsősegi Dresdának, mellyhez hozzá járúl az uralkodásnak szelid, és liberális módja, nem hijjában hogy olly kedvessé teszük, az itt való mulatást az idegeneknek, kik itt mindég nagy számmal szoktak lakni. Ide járúl a' Dresdaiaknak vidám természetük, 's nagyon kedvező bánásmódjuk az idegenekkel, melly a' többiekkel együtt az itt való mulatást elfelejthetetlené teszi."

Almási Balogh Pál, a német kultúra és tudomány nagy tisztelője útirajzai alapján megállapíthatjuk, hogy az orvos-polihisztor habitusa megfelel a Huszár Károly által 1818-ban körvonalazott utazóeszménynek. Írásom terjedelme három utilevél feldolgozását tette lehetővé. Az Almási Balogh által elsődlegesen tanulmányozott korabeli egészségügyi intézmények megismertetése mellett célom volt egyes társadalmilag is megbecsült német tudós szakemberek tevékenységének bemutatása. Tájékoztatást szándékoztam továbbá adni a háttérintézmények, a könyvtárak, a közgyűjtemények színvonaláról, a kutatási feltételekről. Az útirajzok értékes elemei a művészetek iránt sokoldalúan fogékony orvos polihisztor impreszsiótöredékei a múzeumokról, a képtárakról, a műemléktemplomokról, továbbá elmélkedései a természettudomány különböző szakterületeiről is. Figyelemre méltó továbbá a szerző botanikai jártassága az arborétumok, a díszkertek és fűvészkertek szakszerű leírása.

Korunk sajtókritikája hiányolja az útirajzsorozatban a polgári átalakulás politikai tapasztalatai feltárásának, a nyugati államélet, az alkotmányosság, jogrendszer stb. elemző bemutatását. „Almási Balogh, Széchenyi és Kossuth majdani háziorvosa nem szól a Tudományos Gyűjtemény köteteiben a hazai és nyugat-európai társadalmi háttér különbözőségeiről, csupán a különbözőségek következményeiről ad bőséges fermentáló anyagot olvasóinak.”²⁴

Almási Balogh Pál, mint utazó küldetését a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi első számában olvasható idézettel kívánom elismerni:²⁵

„A' Cultura, és Tudományok igen sokat nyernek olly Férfiaknak utazásai által, kik előre tudományos kiformaltatással bírván a' külföldet olly czélból látogatgyák meg, hogy a' mi jelest, hasznost, különöst vesznek észre a' tudományos és polgári tárgyakban önnön tökéletesülésökre, 's a' köz jó előmozdítására fordítsák."

²⁴ Kókay i. m. 31.

²⁵ TudGyűjt. 1818. I.

KÁLI SÁNDOR

Versek

Augustus végén

Duzzadt levelű bokrok szoknyája alá
nyúlkalgat az ősz.
Sárgult keze érintésétől
borzongnak az ágak.
Ez a vén kéjenc belenyal
minden nyárvégi gyönyörbe.
Levelekre ragadt pókhálós nyálát
hordja a szél.

Doppler hatás

Mint éles mozdonyfűtty
süvítettél felém.

Ám hiába lobogóztam fel
szívem pályaudvarát,
Te megállás nélkül átrobogtál.

Távozó hangod egyre mélyül,
amint elszakatolsz
és hosszasan visszhangzik
lelkem barlangjaiban.

Silentio

Őszi-nap szememmel
aszalgotom szemed,
örzöm, mint fénylő, arany szőlőszemet.
Keresztre feszített sikolyommal egyben,
te meg a hangomat őrizzed szívedben.
Csendes rímek ezek, hangjuk halkán koppan.
Évekig ellesznek eldugott sarokban.
Bukásunk fájdalma nem hallik az égig.
Végtelen mocsárban gázolunk derékig.
Nem érzem tarkómon elernyedte kezéd.
Tavaink tükei többé nem fénylenek.

Vezetés közben

Emlékgömböcskéink zápora hull.
Visszafelé gördülnek a szélvédőn.
Sorstörvénnel szembeni őstehetetlenség.
Szemmel láthatod így, ahogyan
szerterepülnek a csöpp álombuborékok.

*Látlak, amint ismét magányodba bújysz
És hallom, amint az a néhány ajtó,
mit e vélt szerelem kinyitott,
dübörögve bezárul.*

Tűnődés a környezet ártalmairól

Rozsdafalú szerelemtudatod
oldószerre voltam
Földre kiöntöttél. Teheted.
Csakhogy a férfi-csalódás
túl veszedelmes méreg.
Mélyre hatol.
Le egészen
ajtót mutató lelked
hajszálgökeréhez.
Mily különös,
van ki velem
pusztítja le önnön
környezetét.

DAMJANOVICS JÓZSEF

Egy szolgálatra szegődött ember újhelyi évei

150 éve született Miklósy István (1857-1937) sátoraljaújhelyi parochus, a Hajdúdorogi Egyházmegye első püspöke

Miklósy István¹ harminchét éves korában, tíz évi központi szolgálat és tanítás után 1894-ben kerül Zemplén fővárosába, Sátoraljaújhelybe. Ez a hely abban az időben igencsak a tekintélyes parókiák közé számított, tehát nagy kihívás lehetett ez a mindössze tíz éves papi múlttal – de lelkipásztori tapasztalatok nélkül – ideköltöző új parochusnak. Ugyanakkor főpásztora bizalmát is jelezte ez a kinevezés, hiszen olyan elődök munkáját kellett folytatnia, akik ugyancsak magasra állították a mércét. Tapasztalatlansága már az egyházközség átvételekor kiütkezött. Elődje, Kecskés Antal panasszal fordult a püspökhöz, mert szerint Miklósy miatt vették el a kongruáját, hiszen azt állítja, hogy ő nem számolt el az egyházközség anyagi javaival. Ez nem igaz – írja Kecskés – de nem tagadom, hogy Miklósy nem fogadta el a leltárt. *„Azt ígérte, hogy ő csinál egy részletesebbet, de nem csinált, hanem vádaskodik. Elmentem Újhelybe, új jegyzőkönyv készült, amiből kiderül, hogy nekem van igazam, s milyen kár volt az új lelkész úrnak szapora feljelentési s hiábavaló érdemgyűjtési tendenciája – más kárára.”*² Hogy valójában mi történt, mi volt az oka nézeteltérésüknek, ez sajnos nem derül ki a ránk maradt iratokból.

Ugyanígy kellemetlen helyzetbe került három év múlva, amikor segédlelkésze Spiry Elek feljelentette püspökénél, s azt kéri, hogy Miklósy – ahogy eddig – továbbra is gondoskodjék az ő feleségének élelmezéséről. A Szentszékhez beküldött panaszra aztán Miklósy kifakad, mintegy három évi bosszúságát kiadva magából. Mint írja, elődei, Fesztóry Tamás és Kecskés Antal összesen negyvennégy évig szolgáltak itt parochusként, de a segédlelkész nejét sohasem kosztolták. Ilyen egyházmegyei rendelkezésről sem tud. *„Én megtettem mint kezdő parochus, hogy a segédlelkészem nejének közel három éven át élelmezést és kiszolgálást adtam. Ezen előzékenységem mellett a segédlelkész kongruájából még csak azt a 100 forint sem vontam le, melyet visszatartani jogosítva voltam, még abban az esetben is, ha segédlelkészemet egyedül láttam volna el. Miután mind tűrhetetlenebbé vált reám nézve az a komplikáció, melyet egy idegen asszonynak ellátása egy magányos férfi háztartásában előidéz: felszólítottam segédlelkészemet, hogy folyó évi február 1-től neje ellátásáról gondoskodjék... Segédlelkészemnek az ekként előidé-*

¹ Életről rövid összefoglalást olvashatunk: Gerevich T. – Leopold A. –, Zsembery I. (szerk.): Magyar Katolikus Almanach. Bp., 1927. 92-93. Évkönyvünkben is megemlékeztünk róla: Damjanovics József: Miklósy István sátoraljaújhelyi parochus és egyházközsége 1894 és 1913 között. = Széphalom 12. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 145-152.

² Egyházközségi Levéltár, 543/1894. sz. (A továbbiakban: Egyhk. Lev.)

zett helyzetben alázatos nézetem szerint választania kell a között, hogy küldje é a feleségét annak szüleihez addig, amíg Méltóságod kegyéből önálló javadalmat nyer, vagy pedig tartsa el itt azokkal az anyagi eszközökkel, melyek rendelkezésére állanak. Én a segédlelkésznek magának miként eddig... szívesen adok továbbra is ellátást. Ha ő ezen ellátást csupán a maga személyére nézve igénybe venni nem óhajtja, s feleségével együtt akar kosztolni saját háztartásában... ilyen esetben a parochusra semmi különös terhet nem ró, legfeljebb a méltányosság szempontja lehet az, amely a parochust további cselekvésében irányítja. Ez utóbbi esetben felajánlottam segédlelkészemnek évi 100 Frt-t, két öl fát, egy hordó bort... Végül ami káplánom kívánságát illeti, hogy az ő lakása melletti éltáram, részére konyhának adassék át, ezt sem ellenzem s oda takaréktűzhelyet állíttatok”.³ Az előbbi érveket s az utóbbi ajánlatokat a püspök úr elfogadta, s a parochus ezen gondja egyszer s mindenkorra megoldódott.

Bár a segédlelkészekkel sokszor hadilábon állt, mégsem ennek tudható be, hogy tizenkilenc év alatt tizennégy segédlelkésze volt. Rácz Viktor segédlelkész édesapja például levelet ír a püspöknek, hogy fiát mentse fel az újhelyi káplánság alól.⁴ Szerinte a fia nem bírja azt a sok munkát, amit itt el kell végeznie. Miklós erre így reagál a püspökhöz írt levelében: szerintem elbírja a munkát, inkább az a célja, hogy önálló parókiát kapjon. Betegsége hivatkozik, de amióta itt van, még orvosnál nem volt. Szeptember 27-én vidáman elment szabadságra, s másodikán kellett volna visszajönnie, de máig nem jött vissza, írja október 4-én keltezett levelében. Azonban mégis csak lehetett valami lappangó betegsége a segédlelkésznek, mert később egy évi betegszabadságot kap püspökétől.

Am a következő években történtek talán türelemre tanították Miklósyt, hogy megértőbb legyen káplánjaival, mert 1902-ben több mint fél évig egyáltalán nem volt segédlelkésze. K. Andor ugyanis tüdőbetegsége miatt elment innen. Még sokáig fogják kezelni, küldjön másikat, írja püspökének október 9-én. Püspöke viszont azzal vigasztalja, hogy csak januárban tud segítséget küldeni. A rengeteg munkától elfáradva elkeseredetten írja püspökének: „A s. újhelyi parochus mellé 180 évvel ezelőtt volt kinevezve az első segédlelkész. 97 éve annak, hogy a segédlelkész fenntartására – legelsőnek az egyházmegyében – 150 frt. dotáció biztosított. ... 45 év óta egy eset volt rá, hogy a parochus 6 héten át egymaga adminisztrálta a lelkészetet. Én ez idő szerint 4 hónapja egyedül! Hurut és fejfájások gyötörnek. Bepólyált arccal végzem a templomi szolgálatot (arcüreggyulladás miatt), látogatom a betegeket, temetek, s naponta 15-16 kilométert teszek meg gyalog. Orvosaim ágybafekvésre kényszerítenek, de akkor lelkész nélkül maradna a közel háromezer lelkes egyházközség. Méltóságos Uram, az újhelyi parochiát egy embernek ellátni lehetetlenség”.⁵ Hogy fogalmunk legyen arról, mennyi munkát végzett az egyedüllévő parochus, elég, ha megemlítjük, hogy az évi 117 temetésből 77-et egymaga végzett, a 146 gyerekből 106-ot keresztelt abban az évben, és a 24 esküvőből 17-et szintén ő végzett. Arra is gondolnunk kell, hogy a háztól való temetés, a halottas kocsi kísérése a város nagysága miatt néha napi több órát is igénybe vett. S csak összehasonlítául érdemes megjegyezni, hogy az előző évben, amikor volt segédlelkésze, a 105 temetésből 38-at végzett a parochus.

³ Egyhk. Lev., 77/1897. sz.

⁴ Vö. Egyhk. Lev., 276/1897. sz.

⁵ Egyhk. Lev., 21/1902. sz.

1904-ben igen nagy mozgás volt a parochián. Január 12-én Petách Emilt valóban kinevezi a püspök újhelyi segédlelkésznek, de január 20-án már fel is menti e beosztás alól. Helyette Berecz Bazil érkezik, de ő sem tölthetett itt sok időt, mert októberben már Kontratovics Irén mint újhelyi segédlelkész kéri felmentését beosztása alól egészségi állapotára való tekintettel. Feltételezhető, hogy valami huncutság lehetett a dologban, mert ezzel egyidőben egy másik beadványában kegyúri bemutató okmány alapján a koloniczai javadalomra kéri magát. A püspök kérdést intéz Miklósyhoz, hogy alkalmazható-e Kontratovics, mint lelkész. A választ pontosan nem ismerjük, de a püspöki levélre – Miklósytól szokatlan módon – csupán annyit ír: *„A jelentést megtettem”*.

Ezután érkezik Újhelybe Hadzsega Gyula segédlelkész, aki 1905-ben a bécsi egyetem teológiai fakultásán egyháztörténelemből és kánonjogból doktorál. Egy év alatt annyira megnőtt az önbizalma, hogy a püspöknél panaszkodik parochusa ellen, vitatva annak lelkipásztori módszereit. A konkrét vádak a feljelentő levélből nem ismerjük, viszont Miklósy részletes indoklását és védekezését megőrizte számunkra a levéltár. A segédlelkész szerint a főgimnáziumban a római-görög hitoktatás ügye rendezetlen. Miklósy erre világosan megírja, ez már 1895-ben is probléma volt, de 1912-ben még mindig az. Úgy látszik, nincs új a nap alatt! Mentegetőzésképpen mentségére hozza fel, hogy több ízben előfordult, hogy két-három hónapig káplán nélkül működött. *„A háztartásvezetést, anyakönyvelést, anyakönyvi kivonatok kiállítását, igen sűrű hivatalos levelezéseket, hívek ügyes-bajos dolgaiban felmerülő tárgyalást, a reprezentálásnak kiszámíthatatlan kötelezettségét egészen figyelmen kívül hagyja. A városi és vármegyei közéletben úgyszintén – társadalmi mozgalmakban való részvételt egyenesen elítéli”*, panaszolja fel Miklósy. Adófelszólamlási bizottsági munkáját segédlelkésze kánonellenes foglalkozásnak tekinti. Felpanaszolja, hogy nem prédikálhat, de arról nem szól, hogy nem fejezi be a 10 órakor kezdődő misét 11 órára. Nemtetszését nyilvánítja, ha a görög katolikus menyasszonyt átengedi dupla stóláért – ezt néha pasztorális prudencia miatt – de azért dupla a stóla, hogy a hívek ne szokjanak rá. Ha temetéskor kijátsszák a stólafizetést, nem mennek ki a halottas házhoz, hanem ha kivitték a tetemet a temetőre, a sírját ott beszentelik. Ez római és görög katolikus szokás. Bár Miklósy valóban elfogadható magyarázatot ad minden ellene felhozott vádra, de a levele végére mégiscsak odaírja: *„Egy friss teológiai doktor princípálisának lejárásával akar elindulni az érvényesülés útján. Pedig nincs is rátekin-tése egy ilyen nagy egyházközség vezetésére”*.⁶

1908-ban Komporday Ágoston miatt kap figyelmeztetést, mert az nem jelent meg Ungváron *„a próbahét”* elvégzésére. Ráadásul a segédlelkész jövedelmét ebben az évben tévedésből a saját rovatába írja jövedelembevalláskor, ami 190 korona veszteséget jelent neki. 1912-ben Sz. Bálint segédlelkésszel gyűlik meg a baja, aki egyértelműen iváskórban szenved, s állomását gyakran *„önkéntyleg”* elhagyta. *„Már sokszor megtörtént, hogy házon kívül töltötte az éjszakát, kerestettem, teljesen lerészegedve találták meg... Vasárnap reggel több újhelyi hívő állítása szerint a legzüllöttebb állapotban, kocsin Rudabányácskára hajtatott”*. A püspöki határozat szerint *„a segédlelkész 50 korona rendbírásra ítéltetik, s rendelkezési állományba helyeztetik”*.⁷

⁶ Egyhk. Lev., Levél, 1906., iktatószám nélkül.

⁷ Egyhk. Lev., 21/1912. sz.

De más események is felkavarták az egyházközség életét. Másolatként érkezett a püspöki hivatalhoz június 17-én a megyei főispán 603-as számú átirata, amelyben a megyéspüspök a következőt közli Miklóssal, mint kerületi esperessel:⁸

„Zemplén vármegye főispánja arról értesítette kormányomat s. a. újhelyi szerencsi és tokaji közigazgatási járásokban a szőlőknek a jégverés ellen való megvédése céljából felállított viharágyúkkal szemben a köznép bizonyos fokú idegenkedéssel viseltetik, a helyenkint beállott elemi csapásokat a viharágyúknak tulajdonítja, s közöttük azon tévhit és babona kezd terjedni, hogy Isten az elemi csapásokkal a viharágyú miatt büntet, amelyekkel a gyarló ember Isten ellen lövöldöz. Ezen tévhit terjedése némely helyen fenyegetőzést, egyes helyeken pedig mint pld. Mikóházán némi erőszakoskodással fajult, amennyiben a nép a viharágyú felállítását megakadályozta. Ezen átirat kapcsán felhívom Esperes urat, hogy jelen intézkedésem másolatának megküldése mellett hívja fel a kerületéhez tartozó lelkészeket, hogy akadályozzák meg híveik között az előbb említett tévhit terjedését, és világosítsák fel őket, hogy a viharágyú nemcsak a szőlőgazdáknak, de a többi gazdáknak is hasznukra válnak. Ungvár 1900. június 21-én”.

Hogy a jámbor nép hangulatát miként sikerült lecsillapítani a lelkészkezdő papságnak, arról sajnos nem szól a fáma, de valószínű, hogy az újabb események elterelték az előbbi problémáról a közfigyelmet. A zempléni vármegyei alispán ugyanis július 23-án levelet ír Munkácsra, mert rendkívüli s a városra nézve kellemetlen ügy kavarja föl a város mindennapi életét.⁹

„Néhány hét előtt, valamely idegbeteg nő a szőlőskei erdő szélő fái valamelyikén a Borsi határ mellett Sz. Mária megjelenését vélvén látni, ezt másokkal is elhitette s ennek hite annyira elterjedt, hogy most a nép még más vármegyéből is oda nap-nap mellett és főleg éjszakára százával, sőt ezrével tódul. Minthogy senkire sem lehet ráfogni, hogy rosszhiszeműleg ámtítja a szegény tudatlan népet s a nép ottan csak jóhiszeműleg imádkozik és énekel; nem tarthattam helyesnek, üdvösnek, célszerűnek, hogy ezen búcsúszerű zarándoklást eltiltsam, annál kevésbé, mert az egyszerű tilalom előreláthatólag sikertelen maradna és akkor a hatóság tekintélyének megóvatása szükségessé tette volna a fegyveres erő igénybe vételét amit pedig minden áron kerülni óhajtok.

Megjegyzem, hogy e részben járási főszolgabíránk és az itteni csendőr szárnyparancsnok is velem egy nézeten vannak. Minthogy azonban ez nem szűnik, sőt talán még nagyobb mértéket ölt, szinte lehetetlen, hogy a közvetlen szomszéd szőlőbirtokaiban a zarándoklók az eddigieknél nagyobb károkat ne okozzanak és mert éppen ma hallom, hogy ottan több gyermekleány elájult (amiről ugyan hivatalos jelentést nem kaptam, de utólagosan szerzek róla meggyőződést) ez oknál fogva is nagyon kíváncsnak vélem, hogy ezen búcsújáratok vagy zarándoklások, ha egyszerre meg ne szűntethetők, legalább mérsékeltetnének, amit hatósági tilalom, vagy fegyveres beavatkozással nem szándékozván megkísérteni, tisztelettel kérem fel méltóságodat, hogy a vidék lelkészeit utasítani kegyeskedjék, hogy belátásuk szerinti érvekkel híveikre felvilágosító beszédekkel jó irányba hatni igyekezzenek. Az említett gyermekleányok ájulását annak tulajdonítják hogy rajongó anyáik őket ében, szomjan 24 órán át is ott tartják és órákig tartó folytonos imádkozásra kényszerítik. Sújhely 1900 júl. 23 Matolai Etele alispán”.

A püspöktől kapott eme leiratra Miklós a következőt válaszolta:¹⁰

„Májusban értesültem arról, hogy Gróf. Andrássy Tivadar félé szőlőskei erdőben egy tölgyfán Szűz Mária megjelent. Amikor a csodajelenést látni, nem csak a falusi hanem a Saúj helyi mindkét szertartású illetve más vallású hívek is ama kihíresztelt helyre tódultak Kazinszky József újhelyi róm. kat. plébános kollégám társaságában kimentem Borsi községbe”.

⁸ Egyhk. Lev., iktatószám nélkül.

⁹ Egyhk. Lev., 223/1900. sz.

¹⁰ Egyhk. Lev., 223/1900. sz.

Tanúkat kerestek. Előadták, hogy a csoda legbuzgóbb cselekvőjének egy Borsiba való rovott múltú ref. vallású nő látszik, mindamellett e hír az általunk kihallgatott értelmes és józan gondolkodású egyénekénél is sikerre talál.

„...Ezek imádkozás közben várták a jelenést de mindaddig semmi olyat nem érzékeltek, amitől természetfeletti csodás eseményre lehetne következtetni. Kértem nevezzenek meg olyan megbízható, szavahihető személyt aki a jelenésről mint szemtanú tehet vallomást. Küldjék be hozzám. Ilyen egyén eddigelé nem volt. Időközben a legképtelenebb híresztelésekkel élesgették a már távolabb vidékről is odaseregglő zarándokok egymás hiszékenységet. Egy bokorba elrejtett ivóvizes plékannának visszaverődő fénye, egy-egy alantabb szárnyaló fantasztikus alakú felhő, vagy egy jánosbogár foszfor-csillámlása elegendő volt a tömegnek arra, hogy csodajelenésre preparált elméjében a jelenésbe való hit a teljes meggyőződés pozíciójával lépjen fel. Jelentések érkeztek ismeretlen rendeltetésű pénzgyűjtésekről, a helyszínen végbement visszaélésekről tétettek jelentések: Az alispán f. o. f. év augusztus 2-ára karhatalmat rendelt ki, mellyel az ott felállított oltárszerű emelvényeket szétromboltatta, a fákra aggatott képeket, gyertyákat, olvasókat leszedette, és aziránt is intézkedett, hogy az ekként híressé vált erdő s a szomszédos szőlők állandó őrizet helyezettvén oda, az elámtatott tömeg be ne bocsáttassék. Úgy hiszem ezen közigazgatási intézkedéssel az ügy teljes befejezést nyert”.

Talán ezek a személyes gondok és kellemetlen tapasztalatok tették Miklósyt olyan érzékennyé és óvatossá az egyházat érintő egyéb problémák iránt is. Ezért fogadja el az Egyházmegyei Alapokat ellenőrző bizottságba való meghívást. De tagja lesz a Tanítók Nyugdíjbizottságának is. Itt a városban pedig az Adófelszámolási Bizottságnak elnökeként tevékenykedik, ahol módja nyílt *„sok szegény hívűnket megmenteni”*. Ideköltözése után hat évvel, 1900-ban már a városi közpénzek elhelyezésének ellenőrzésére létrejött bizottságban is munkálkodik. Elég gyorsan ismertté válik szociális elkötelezettsége, s ezért meghívja a Zemplén Vármegyei Gazdasági Egyesület Homonnára, ahol arról tanácskoznak, hogy mit lehetne tenni a lakosság kivándorlásának enyhítésére, gazdasági helyzetünk javítása érdekében, és a lakosság pénzkeresetének biztosítása érdekében. Szomorúan állapítják meg ezen az összejövetelen, hogy az alsó járásokban a kivándorlás veszedelmesen terjed. Ez a téma napirendre kerül 1902. április 28-án a kerületi gyűlésen, ahol a jelenlévők köszöntése után megemlíti, hogy milyen fájdalommal szemléli népünk apadását, az Amerikába való tömeges kivándorlást. Szeretettel kéri paptársait, hogy *„bánjanak tapintatosan az itthon szerény körülmények között élő néppel”*.¹¹

Ezen a gyűlésen megpendít egy másik, talán az előbbiekhöz is kapcsolható témát. *„Köz tudomású, hogy nekünk görög katolikusoknak világi intelligenciánk alig van..., mely a közügyeink fejlődését nagyban hátráltatja. Ennek elhárítása céljából óhajtható lenne, ha házassalando papfiaink ne csak papleányokat vennének nőül, hanem kötendő házasságuk által az előkelőbb katolikus családokba is beolvadnának! Ezt pedig sok esetben a házassági óvadék lefizetése is gátolja”*.¹² Bár elmondja a gyűlésen, hogy tisztában van azzal, hogy ez a kaució – a nyugdíjalapra való tekintettel – nem törölhető el, de kéri, hogy legalább az óvadék ne emeltessek.

Úgy látszik azonban nem volt mindenki ennyire érzékeny az egyházmegyében, legalábbis ami az anyagiakat illeti. Szegény Gebé Viktor helynök, miközben a Popovics-féle

¹¹ Egyhk. Lev., 331/1902. sz.

¹² Egyhk. Lev., uo.

közép Bibliát ajánlja a papság figyelmébe (30 korona, 10 példányonként 1 tiszteletpéldány) egy kellemetlen kérdéssel is előhozakodik körlevelében. *„Keresem azokat, akik a „Zsidók szer-tartásai és szokásai” című művet bizományba átvették, de eddig nem fizettek”*.¹³ Nem tudom, hogy mennyire hatotta meg a lelkészeket ez a felhívás, hiszen ők is sokat szenvedtek a szegénységtől. A végardói lelkész is arról panaszkodik esperesének ebben az időben, hogy az egyik gazda makacs, és semmiképpen sem akar fizetni: *„Nekem soha nem fizetett rokovinát (egyházadót) csupán gyalog napot dolgozott...”*.¹⁴

Személyes jó példával járt elől a szegények megsegítésében. Különben nem maradt volna fenn az a levél, mely az akkori viszonyokat hűen tükrözi. *„Nagyságos fő tiszteendő úr... nem küldhetem tartozásomat mostan, de legközelebb el fogom, méltóztason kegyesen rám tekinteni az én szomorú helyzetemre beteg öreg Mamamát magamhoz vetem, és csekély keresetemből ápolom nagyon szegény sorsban vagyunk, mivel hogy pár hete hogy össze kerültünk csak férjem tudta nélkül fogom fizetni tartozásom abból amit két kezem után keresek a dohánygyárba...”*¹⁵

Együttérzéssel viseltetik azok iránt is, akiknek kérését önhibáján kívül nem teljesítheti, és nem tud rajtuk segíteni. Így például amikor Vaszócsik Theodor újhelyi segédlelkész tudorral leendő avatása költségeire 400 korona alapítványi kölcsönt kér. Miklós kénytelen elutasítani, nem kaphat, mivel más 320 korona kölcsönt kért, sajnos neki már nem jut.¹⁶ Zachariás Vinczéné, egy kántortanító özvegye évi segélyért fordult hozzá. Miklós miután utánanézett a lehetőségeknek, sajnálattal állapítja meg a szomorú tényeket, és közli vele a határozatot: *„Tekintve, hogy férje 32 évi működése alatt csak 14 forintot fizetett be az alapba, a befizetés arányában évi 10 korona 50 fillér fizethető ki”*.¹⁷

Ebben az akkor általános szegénységben talán fel sem tűnne, hogy a bukóchegyi monostor, mely alapítása óta igen szegény, és folyamatosan rászorul a hívek könyöradományaira M. József szerzetesatyát elküldi Újhelybe is gyűjteni. Hogy a szegény ember mit művelhetett, azt nem lehet tudni, de újhelyi működése, illetve viselkedése Miklósyt olyannyira megbotránkoztat, hogy e kéregető barátot bepanaszolta a monostor előjárójának. Gajdics Antal monostorfőnök azzal mentegetőzik levelében, hogy *„abban a tudatban küldtem, hogy szem előtt fogja tartani szerzetesi voltát, s azt, hogy milyen következménye lesz esetleges rossz magaviseletének. Felet-te sajnálom, hogy tett ígéretét megszegte... kegyes értesítését és tanácsát hálásan köszönöm... többé ilyen küldetésre – mint teljesen alkalmatlant – alkalmazni nem fogom”*.¹⁸ Ugyanakkor sajnálattal utasítja el Simonics Irma segélykérelmét is. Bár dr. Ligeti József *„az összes gyógytudományok tudora és fogász”* írja a kérelem mellé az igazolást, mivel évi 96 korona segélyt élvez a kérelmező, ennél magasabb összeget nem tudnak neki adni.¹⁹

Ugyanúgy szíven viseli az alkohol rabjává vált J. Ágoston paptársa sorsát, aki püspöke ajánlásával érkezik Újhelybe. *„Vegye jóakaratiú pártfogásába, s képezze gondosságának tárgyát”,* kéri püspöke Miklósyt, hiszen a beteget már egyszer *„zárdába internáltam, de onnan eljött,*

¹³ Egyhk. Lev., 300/1895. sz.

¹⁴ Egyhk. Lev., 101/1895. sz.

¹⁵ Levél, 1901. iktatószám nélkül, az eredeti levél helyesírásával.

¹⁶ Vö. Egyhk. Lev., 116/1903. sz.

¹⁷ Egyhk. Lev., 61/1904. sz.

¹⁸ Egyhk. Lev., 291/1904. sz.

¹⁹ Vö. Egyhk. Lev., 81/1907. sz.

mert belátta, hogy csak orvosi kezelés segítheti”. Miklósy erre a következőt válaszolja püspökének: *„Egyidejűleg kértem a sátoraljaújhelyi kórház igazgató főorvosát, kegyeskedjék módját ejteni annak, hogy ezen alkoholista beteg a bölcs vezetése alatt álló kórház megfelelő osztályába felvetesék, ha ingyen helyre nem is, legalább mérsékelt díjazással”*.²⁰

Ugyanilyen együttérzésről tesz tanúságot, amikor egybekelni vágyó fiatalok fordulnak hozzá házassági ügyben. Harmadfokú vérrokonság alól kért nekik felmentést. A felterjesztésben a következő indokokat hozza fel a főhatóságnak: *„Egymás iránti vonzalmak, – kicsi község, egyik fél sem találna más megfelelőt, – mindkét fél szegény, a férfi napszámos, ezért máshol nem kereshet munkát, mert elviselhetetlen költséggel és kereset veszteséggel járna – aratás előtt szeretnének egybekelni, mert az aratás idején már közösen keresnek meg élelmüket, – együttélésük házasság nélkül másnak is rossz példát mutatna”*.²¹ Mindenesetre érdekes, hogy a felhozott érvek között a házasságon kívüli együttélés lehetősége az utolsó helyen szerepel.

A sátoraljaújhelyi állami gyümölcsfaiskola vezetői azonban szolidáris gondolkodásról tesznek tanúságot. Értesítik az egyházközségek vezetőit, hogy az ősz folyamán 21.337 darab alma, körte és őszibarack ojtvány lesz kiadható. Lelkészeknek, községi és körjegyzőknek módosabb gazdáknak 33 % kedvezmény jár; községi tanítóknak, szegény sorsú kisgazdáknak 50 %. Ha a filoxéra által elpusztított szőlők helyét gyümölcsössé alakítják át, akkor 75 %-os kedvezmény jár. Az 1897-es filoxéra járvány ellenére Miklósy mégis inkább a szőlőhöz ragaszkodik, újratervezi azt. A szőlőműveléssel már előbb megbarátkozott, hiszen amikor a sárospataki állami kísérleti és minta szőlőtelepre, valamint a halászhomoki szőlőoltvány telepre tanulmányi kirándulást szerveznek, ő is kap meghívót, s nagy lelkesedéssel részt is vesz ezen a tanulmányi kiránduláson. Bár egyik segédlelkésze kifogásolta, hogy borral foglalkozik, Miklósy világosan megírja püspökének: *„Igaz, pincémet személyesen kezelem. A borkezelés munkálatai időnként 3–4 teljes napomat veszik igénybe. Ez az én gazdaságom, melyet korántsem kedvetlenségből űzök. Házam fenntartása, s jórészt a káplántartás terhe készlet jövedelmem tisztességes fokozására”* írja 1906-ban.²² Bizonyára ez készítette a parochust arra, hogy az egyházközséget segítő újabb jövedelemforrás után nézzen. A szerencsés véletlen kedvezett neki, hiszen ebben az évben kereste meg egy budapesti cég a Magyar Állami Kőszénbánya Rt. Ez a cég bizonyos jelek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a város határában esetleg kőszén található a környező hegyek gyomrában. Miklósy kapva kapott az alkalmon, és szerződést kötött a fent nevezett céggel.²³

„Alulírott Miklósy István bérbe adom az RT.-nek illetve jogutódjának hetvenöt egymásra következő esztendőre ... a s. a. ujhely határában fekvő, a s. ujhelyi g. k. egyház tulajdonát képező összes ingatlanban – a szőlők kivételével – ill. a 299. telekkönyvi jegyzőkönyvben foglalt ingatlanokban található ásvány szenet, s ezzel egyidejűleg ezen területen kőszénkutatás, bányanyitás és kőszénkiaknázás kizárólagos jogát; a kiaknázott és elszállított szén minden mért. mázsájából fizetendő 4 fill. azaz négy fillérnyi bér fejében. – A bérbeadó a kutatásra öt évnyi időt enged!... Bányanyitás esetén a rendes szén-szállítások megkezdése után a bérelő társulat tartozik a gk egyháznak és iskolának évenként 100-100 m. mázsá összesen 200 m. mázsá szén ingyen rendelkezésre bocsátani! 1906. április 27.”

²⁰ Egyhk. Lev., 184/1907. sz.

²¹ Egyhk. Lev., 135/1911. sz.

²² Egyhk. Lev., Saját kezű fogalmazvány, iktatószám nélkül.

²³ Egyhk. Lev., 97/1906. sz.

Mivel sem itt, sem pedig a környéken a kutatások nem igazolták az előzetes elvárásokat, Újhely határában soha nem valósult meg a fenti szerződésben megfogalmazott lehetőség.

Ebben az időben alakult a debreceni egyházközség is, amely pár éves múltjával templomot és paróchiát szeretne építeni. Körlevél formájában keresik meg az egyházközségeket is, hogy új forrásokra találjanak. E körlevél szerint Radovanovics János megalapítja Debrecenben a Szent Miklós Műipari Intézetet. Képeket készítenek és árusítanak. Kérik az újhelyi egyházközség lelkészének támogatását is, hogy hívja fel a hívek figyelmét a vásárlás lehetőségére, s ezzel támogassák a debreceni egyházközséget. Miklós érdekes megjegyzést ír e körlevél hátára: *„Üzleti kérdésekkel komplikált jótékonyosság. Ilyen ügyekben közvetítőként szerepelni nem tanácsos, mert a hívek felmerülhető elégedetlenségének ódiума a közvetítőre esik*”. S e megjegyzéssel „ad acta” teszi az ügyet.²⁴

Az állandósult anyagi gondok láttán már Bécsben is foglalkoztak az egyház körül kialakult áldatlan állapotokkal. 1911-ben királyi leirat fogalmazza meg e kérdéseket. Ez a legfelsőbb helyről jövő indíttatás Miklósyhoz bizalmas iratként érkezik Ungvárról. A legfelsőbb világi hatóság szerint óriási gondot jelent az egyháznak végzendő robot, amit éppen akkor kell végezni az egyházi földeken is, amikor a saját földjükön is sok dolguk van a parasztoknak. A termény beszedése is igen kínos mindkét fél számára. Amit adnak, az silány termény, és azt is csak a lelkész zaklató követelésére adják meg. Valósággal házalni kell. A következő változtatásokat javasolják: Kézpénzszolgáltatássá kell alakítani a papi jövedelmeket. Nem egyénektől, hanem közösségtől kapna bért a pap. Ne csupán helyi, hanem országos rendezés történjen ebben az ügyben. Az egyenlő teherviselést kell érvényre juttatni, mivel a földesúr – ha nem kegyúr – semmit sem fizet, míg a szegény ember kénytelen fizetni. Miklósy áttanulmányozva ezeket a javaslatokat, a következőt fűzi hozzá: lemaradtunk a protestánsokhoz képest, mert ők már ezt két éve megoldották. A párbér helyett általános „*egyházi adó*” állítandó be. Lenne fejadó és vagyoni (jövedelem utáni) adó is. Az államsegély a protestáns felekezetek segélyezésének arányában jutna el papjainkhoz. Az összes egyháztagnak adjanak szükségletek szerint. Ki kell mondani az általános adózási kötelezettséget. Megszüntetendő a szabad stóla. Be kell vezetni a nyugdíjat szolgálati évek arányában, egyébként a már alkalmazatlan és szolgálatképtelen lelkészeket is el kell tűrni állomásán. Miklósy hat oldalon keresztül taglalja meglátásait, és kellőképpen meg is indokolja azokat. Püspöke megköszöni alapos és odaadó munkáját, s buzgó tevékenységéért hálás köszönetét fejezi ki. Illetékes bizottság előtt a püspök úr felolvasta Miklósy terjedelmes válaszát, s azt minden változtatás nélkül elfogadják mint végleges és végrehajtandó határozatot.

A szegénység mindenre rányomta a bélyegét. Ennek ellenére a sátoraljaújhelyi görög katolikus templomot úgyahogy felújítják. Ez a munka bizony több hónapig tartott. Ez idő alatt a kegyesrendiekkel megegyezve az ő templomukat használják az újhelyi görög katolikusok. A megállapodás szerint a görög katolikusok saját gyertyájukat használják, s a templomhasználatért pénzzel vagy az egyházi segítségével járulnak hozzá. 1895. május 26-án a két szertartáshoz tartozó hívek ezreinek, valamint az összes hivatalos testületeknek impozáns részvétele mellett maga a megyéspüspök úr szenteli fel a templomot. Miklósy hálás köszönetét fejezi ki gr. Wal-

²⁴ Egyhk. Lev., 85/1905. sz.

lis Gyulánénak, a templom kegyurának. „...*kérjük méltóságodat – írja köszönőlevelének végén –, hogy hitközségünket boldogító kegyében továbbra is megtartani szíveskedjék*.”²⁵

Sajnos két év múlva Miklósy már arról panaszkodik, hogy a templom északi falának alapján rést ütött az esővíz, „*s mostmár minden esőzés után olyan nagy mennyiségben gyűlt össze a burkolaton a víz, hogy cseberrel kell kihordani. A fal 2 méter magasan vizes*.”²⁶ A templom ettől 1909-re teljesen tönkrement. Szakál Mihály gondnok is panaszkodik ez ügyben a polgármesternek. Úgy összeroppedeztek a falak, a mennyezet is repedezik, hogy a templomban való tartózkodás életveszéllyel jár. A helyszíni szemle során, melyen részt vesz Bogyai Béla közig. tanácsos, a rendőrkapitány, a város mérnöke, Miklósy és maga Szakál Mihály is, ugyanezt állapítják meg. Ezután a parochus levelet ír Ambrózy Nándor ügyvédnek, az újhelyi uradalom felügyelő jogtanácsosának, megteszi a templom teljes felújításához szükséges első lépéseket.

Szorult helyzetben voltak az iskolák is. 1896-ban a mindennapi tanköteles gyerekek közül Újhelyben évente 4-500 nem részesül iskolai nevelésben és oktatásban. A felekezeti iskolák képtelenek befogadni a gyerekeket. Ezért a város vezetése felkéri az egyházközségeket, hogy mondjanak le iskoláikról a város javára, s majd közpénzen bővítik ezeket az intézményeket, hogy alkalmassá váljanak minden gyermek befogadására. Ezt a megoldást az egyháztanácsok nem fogadják el. A tanfelügyelő pedig szüntelenül sürgeti a görög katolikus iskola fejlesztését. 1903-ban a tanfelügyelő fel is jelenti az egyházközséget,²⁷ mert 48 tanuló helyén 65 tanuló nyer oktatást. Előhaladásukkal is elégedetlen, főképpen a tanítási módszerek miatt. De hosszú ideig mégsem történik semmi. Miklósy védekezni kényszerül, amikor maga is tapasztalja ezt a lehetetlen állapotot. „*Iskolánk bővítésére, melyet hitközségemmel együtt idejövetelem első percétől magam is kíváncsnak tartok, a 409/1909-es számú szentszéki határozattal voltunk felhíva*”. Ekkor az iskolaszék június 6-án határozatba mondta ki: „*A hitközség a kívánt építkezésre teljesen képtelen, amennyiben ez a jelenlegi iskolaépület bontása mellett közel 40.000 korona kiadással járna. Az iskola emeleti része világos, egészséges, csupán az kifogásolható rajta, hogy méretük a törvényes kívánalmaknak meg nem felelnek... összességében 90-100 gyereknek alkalmas*.”²⁸

²⁵ Egyhk. Lev., 181/1895. sz.

²⁶ Egyhk. Lev., 185/1897. sz.

²⁷ Egyhk. Lev., 239/1903. sz.

²⁸ Egyhk. Lev., 195/1910. sz.

Ekkor viszont már az egyházközség elemi iskolájában 88 fiú és 34 lány tanult. Ezért aztán az iskola bővítése ugyan állandóan napirenden szerepel, de végső megoldást anyagiak hiányában sohasem tudnak találni. Később mégis elkészül az új iskola tervrajza, de Miklós idejében ennél többre már nem képes az egyházközség. A lelkesedés azonban mégis életben tartotta az iskolát. Nagy Mihály általános iskolai tanító külön termet kért az énektanításhoz. Ez heti négy órában történne. *„Önerőből fogjuk minden vasárnap a kismisék hangjegyek után úgy végezni, amit azt a budapesti görögkatolikus templomban énekelik”*. A havi díj egy-egy gyermek után 20 krajcár lenne. A szegények nem fizetnek... Az első osztálynak gyengességük miatt nem kell járni énekre, közli alázatosan Miklóssal *„kézcsókoló szolgálja Nagy Mihály”*.²⁹

Nem jobb a helyzet az egyházközség filiájában, Borsiban sem. Az iskolába 95 gyerek jár, pedig 114 a mindennapi tankötelesek száma. Új tanteremre és még egy tanerőre lenne szükség. 83 görög és római, s 12 más vallású gyermeket oktatnak. A vizsgálat jegyzőkönyve szerint egy pedagógus 80 gyereknél többet nem taníthat, de ezt az előírást nem tudják betartani. Azzal vigasztalják magukat, hogy ha a tárgyalások sikerülnek, akkor új iskola is épülhet. Ez meg is történik majd 1912-ben. De hogy a tanító addig se veszítse el kedvét, Miklós méhest építtet az iskola udvarára. Ennek felépítéséhez kőműves és ács szükségeltetett, s munkájuk eredményeként 10 méter hosszú és 2,6 méter szélességben épül fel ez az épület. Ez az építkezés 104 koronájába került az egyházközségnek. (Bevallom, nem tudom pontosan milyen lehetett ez a méhes, mert csak a mai kaptárakat ismerem, de az biztos, hogy a borsi tanító örült, hogy jövedelmét kiegészíthette.)

Némi gyógyír az iskolák háza táján, hogy 1905-ben Miklós Istvánt a sárospataki Állami Tanítóképző Intézet igazgatótanácsába nevezi ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Köszönőlevelében megemlíti Miklós, hogy *„hivatásomnál fogva én is a tan és a nevelésügy állandó munkása vagyok, s mielőtt a gyakorlati lelkipásztorkodás terére léptem, öt éven át magam is tanítóképzői tanár voltam... életem legkedvesebb időszakának tartom”*.³⁰

Az iskolák körül kialakult légkört talán a tanítók magatartása mérgezte legjobban. Megélhetésüket a tanítás mellett gazdálkodással is próbálták biztosítani. Simsa Tivadar zempléni lelkész Miklóssynak mint kerületi tanfelügyelőnek bátorodik tisztelettel jelenteni a helybeli éneklész tanító magaviseléséről: A tanítás első napján *„felmentem az iskolába, ahol egy iskolás gyermek sem volt, azt hiszem azért, mert az iskola a tanító paszulyával volt tele. Két nap múlva, délelőtti 10 tájban ismét felmentem az iskolába, a mikor iskolás gyerekek már voltak fent a kiknek egy része a padban ült, a másik része pedig az iskola közepén paszult tisztított. Ez alkalommal a tanítót nem láttam. Szeptember 18-án szintén fölmentem az iskolába d. u. 3 órakor, ekkor pedig tanulás helyett körbe ülve fosztottak. A tanítót ez alkalommal sem láttam... Ilyen tanítási módszerek mellett nem csoda tehát, ha a szülők gyermekeiket nem akarják iskolába küldeni”*. (1895. szeptember 18.)³¹ Miklós személyesen vizsgálja ki ezt az ügyet, és a főtanfelügyelőnek írott jelentésében megemlíti még, hogy a tanító a gyerekeket *„vízhordásra, a Bodrog folyó áradásakor úszni szokott fa kifogdosására való fölhasználása, a temetői fiúnek kilegeltetésére stb.”* kényszeríti. Ezt már csak tetézi a lelkész főnök irányába nyilvánosan tanúsított tiszteletlenség, jogköreinek

²⁹ Egyhk. Lev., 196/1908. sz.

³⁰ Egyhk. Lev., 278/1905. sz.

³¹ Egyhk. Lev., 318/1896. sz.

túllépése, s a hívekkel szembeni durva bánásmódja. Miklósy tisztelettel kéri, hogy a nagyobb baj elkerülése végett helyezték el Zemplénből ezt a tanítót. Hasonló gondok jelentkeztek ebben az időben Nagytoronyán is, ahová kiszállván Miklósy személyesen hallgatja ki a panaszosokat. A tiszteletlenség és a hanyagság mellett ott is a tanító rovására írják, hogy a tanköteleseket istállója tisztítására, favágásra, kertje és szántóföldje felkapálására szokta fölhasználni. Aki vonakodik dolgozni, azt megveri. Megnyugtató eredményt itt is csak a tanító elhelyezése hozhatott.

A mindennapi viszontagságok között sok örömben is része volt Miklósynak. Apró örömek számít, de 1896-ban kutat ásnak a parochia udvarán, amelyben 11 öl 1 láb mélységben találnak vizet. (Ez kb. 21 m 30 cm mélységnek felel meg.) Az ásás, falazás, a kútkövek és a burkolás 547 Ft 49 krajcárt tettek ki. S hogy milyen jó munkát végeztek, ezt az idő bizonyítja, hiszen a kút ma is használható.

Ő az, aki 1898-ban először kapcsolhatja fel a villanyvilágítást a lelkési lakásban. A megőrzött dokumentumok szerint ez a nap június 17-én volt. Az újhelyi Villanyvilágítási és Erőátviteli Rt. pecsétjével ellátott számla szerint: ebonitcső, porceláncső, 180 dkg rézdrót, 135 m drót, 5 kikapcsoló, izzólámpapaszinór, 4 biztosító, 7 m faléc, 2 csillár (luster), 2 függőlámpa, 3 egyszerű lámpa, 1 asztali és 14 izzólámpa került felhasználásra. Ez a beruházás 176 korona 7 fillérjébe került az egyházközségnek.

1900-ban ő is elzarándokolt Rómába, hogy az új egyházmegye felállításáért tegyen valamit. Lehet, hogy véletlenszerű, de az utókor számára eltette a levéltárba akkori vasúti jegyét, és papi igazolványát. Részt vesz a kassai Rákóczi-ünnepségeken mint a város és az egyházmegye delegáltja, amely alkalomból új fekete miseruhát készített az egyházközség.

A városban felépül – hathatós közreműködésével – a kórház (1905). Az egy évi működés után beszámolót készít, s ezt elküldi 1906 májusában Miklósy Istvánnak is. Az összes felvett betegek száma 1868 fő volt. Ezek között 317 görög katolikus beteg található (164 férfi, 153 nő). A görög katolikus elhunytak száma 21 (14 férfi, 7 nő). A jelentés szerint a kórház első esztendejében összesen 87 férfi és 40 nő halálozott el az intézetben.³²

Teljesen átépíti – mai formájára – a parochiát. Az 1907. május 10-én készült szerződés szerint 7931 korona 92 krajcárba került volna a felújítás. Mire azonban elkészültek a munkálatokkal, az augusztus 29-én készült végelszámolás szerint Bényey István vállalkozó kivitelező számlája már 26 257 korona 62 fillérről szól. Ezt a hatalmas összeget nem is tudták ekkor kifizetni, csak 1908-ban akkor is csak úgy, hogy a misealapítványok összegéből 10 196 Ft 46 fil-

³² Vö. Egyhk. Lev., 297/1906. sz.

lért kölcsönkértek, amely kölcsönre 5 %-os kamatot fizetett az egyházközség. A paróchia használatba vételi és lakhatási engedélyét 15.554/907. szám alatt kapja meg az egyházközség, mely vonatkozik a paróchiára és a melléképületre egyaránt, „*miután közrendőri és közegészségügyi szempontból kifogás alá nem esik*”.³³

Beszédet mond a főispáni beiktatáson, ő köszönti gróf Pallavicini főispánt, s a következő évben (1906) őt kéri föl id. Meczner Gyula főispán beiktatásakor, hogy a város szélén álló diadalkapunál, illetve a vármegyeháza erkélye előtt az esti fáklyás menet élén ő köszöntse a vármegye első emberét. Ez alkalommal részt vesz az ünnepelt tiszteletére rendezett díszvacsonán is, ahol a meghívó szerint a vendégek étlap szerint érkezhetnek. A jegyzőkönyv azonban megemlékezik arról is, hogy amennyiben a vármegye a szokásos tarack lövések iránt nem intézkednék, Héricsz Sándor indítványához képest a képviselőtestület elrendeli, hogy eziránt a polgármester intézkedjék.

Ugyanígy, ha jeles politikusok látogatnak a városba, minden alkalommal kap meghívót. Például amikor Wekerle Sándor miniszterelnök érkezik,³⁴ kéri, hogy a helybeli indóháznál ő is jelenjen meg a küldöttség tagjaként a miniszterelnök fogadásán. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter újhelyi érkezésénél ugyanígy a fogadó bizottság tagjaként van jelen.³⁵ Máskor is számítanak rá, hiszen amikor Dókus Ernőt képviselővé választották, de ellene petíciót nyújtottak be Budapesten, ebben az ügyben ő is Budapestre utazik a küldöttséggel.³⁶ Az Országos Katolikus Szövetség meghívja a Bécsben tartandó nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus nemzetközi előkészítő bizottságába. Ugyanígyen aktivitással vesz részt Ungváron, a Királyi Katolikus Főgimnázium 300 éves jubileumának előkészítésén, mint a rendező bizottság alelnöke. Részt vett Papp Antal püspökké szentelésén és a díszében (1912).

Gyakori szereplője a város mindennapi életének, s amikor csak ideje engedi, örömmel tesz eleget minden felkérésnek. Az ipartestület zászlóavatásán tisztelettel kéri, és felajánlják neki, hogy egy zászlószöveget ő is üssön a zászlórúdba ez ünnep alkalmával. Amikor 1897-ben a filoxéra elpusztította a város szőlőit, ő is részt vesz, és szót kér a jövő érdekében megszervezett gyűlésen. A polgármester külön kéri, hogy az ezeréves ünnepekre készülő album szerkesztőjét fogadja, és amiben csak lehet, támogassa munkáját. Mint köztisztelőben álló polgárt és a városi törvényhatóság tagját meghívják a szerencsi cukorgyár első rendőri szemléjére,³⁷ amelyen részt is vesz. 1899-ben összeírják az újhelyi pincéket,³⁸ s e mozgalomnak ő is lelkes támogatója. A pincék adatait számokkal láttassanak el, az összeírásban szerepeljen minden bérlő neve, a pinceágak száma és azok hosszúsága is. S amikor 1904-ben a pincetulajdonosok közösen kéri, hogy az Ungvár pincét a betörésektől megóvando, éjszaka is őrizték, Miklós István szervezi meg az éjjeli őrk beosztását, akik 40 koronát kapnak havonta munkájukért.³⁹

Gyakran részt vesz mint kerületi esperes, majd később főesperes templomszenteléseken és templombúcsúkon. Van, ahová szándékosan azért hívják, hogy magyarul, máshol viszont

³³ Egyhk. Lev., 272/1907. sz.

³⁴ Vö. Egyhk. Lev., 217/1894. sz.

³⁵ Vö. Egyhk. Lev., 253/1898. sz.

³⁶ Vö. Egyhk. Lev., 16/1902. sz.

³⁷ Vö. Egyhk. Lev., 279/1897. sz.

³⁸ Vö. Egyhk. Lev., 158/1899. sz.

³⁹ Vö. Egyhk. Lev., 217/1904. sz.

**Miklós Istvánt 1913. október 5-én
Hajdúdorogon szentelték püspökké**

éppen ruszin nyelvű szentbeszédet kérnek tőle. Az már csak az élet fintora, hogy 1907-ben, amikor szülőfalujában, Rákócon iskolát avatnak, és őt kérik föl az iskola felszentelésére, oly későn jut el hozzá az írásbeli meghívó (négy nappal az avatás előtt), hogy éppen erre az ünnepségre nem tudott elutazni. Levélben menti ki magát, mondván „*segédlelkész híján el nem mehetek*”, de a közreműködők életére és munkájára Isten áldását kéri.

Miklós István 19 évig együtt örült és szenvedett a rábízott közösséggel. A legtöbb püspöknek papi múltja is van, tehát ez önmagában véve nem rendkívüli az ő életében sem. Ami inkább figyelemreméltó, hogy Sátoraljaújhely volt az első és egyetlen egyházközség, ahol Miklós megmutathatta szellemi felkészültségét és gyakorlati érzékét. Zemplén fővárosában a kórházi betegek ellátásától a börtönben a raboknak tartott oktatásig, az iskolák felügyeletétől az egyházközség gazdasági életének szervezéséig (szántók, legelők, erdők, pincék, kocsmatartás stb.) igen sokszínű tevékenységet kellett folytatnia. Hol szakértelemre, hol előrelátásra és óvatosságra, határozottságra vagy csupán figyelmességre volt szüksége ahhoz, hogy lelkipásztori munkáját közmegelegedésre végezhesse.

Mint felügyelő esperes és főesperes munkatársai felé kellett együttérzőnek, de határozottnak mutatkoznia. Mivel ezt is kellő prudenciával tudta megoldani, tekintélye túlnőtte az újhelyi parochiát. Világi és egyházi előjárói méltónak és alkalmasnak tartották arra, hogy nagyobb, felelősségteljesebb feladatot bízzanak rá. Talán ezért lehetett a hajdani újhelyi parochusból a Hajdúdorogi Egyházmegye első püspöke.

Nem tudom, hogy Rákócon az öreg falusi kovácmester, Miklós Péter megérte-e, hogy fia a püspöki trónra léphetett.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

A Bükkben hó esett

Amikor rád szítál a köd
megszürkítve a kéket,
a miérteket keresed:
érted, és nmégsem érted.

Belenyugszol, ahogy muszáj,
vagy csak úgy, ahogy lehet,
hiszen tudod, hogy más a rög,
s megint más a képzelet.

Később áldod sorsod: deres
hajad való, nem látszat,
és télre vágyódol csupán,
s magadhoz simulsz már csak.

Érzed, a Bükkben hó esett,
a fény elbújt, nem áldoz,
ködben harangszó bujdosol
a végleges magányhoz.

Belenyugszol, ahogy muszáj,
vagy csak úgy, ahogy lehet,
hiszen tudod, hogy más a Rög,
s megint más a Képzelet.

Hallgató kövek

A kő hallgat. Tedd a szádra ujjad
te is, nagy e gömb, te már ne fújjad,
zeng-peng az ideg, mint a gitárhúr,
mikor szívedből mindent kiáru.
Kavics lapulgat mindkét zsebedben,
kussad, úgy várja, hogy már mehesse
gyűrűzni vizet, homlokot verni,
ehhez simul társ, ha kell ezernyi,
de te csak hallgass, tedd szádra ujjad:
felfúvódott kor, tovább ne fújjad.

Valami s valaki itt

A fejfákat nézzétek,
nézzétek a kőkereszteket,
a korhadókat, a porladókat,
a cementlével bekent eget,
sárgult levelek búcsúzását,
a Szent Mihály-lovon ülő csendet,
a krizantémok nyomasztó hallgatását,
a szótlán padokat.

Mégis:
egyszer
valami és valaki itt
körülölelte szívemet.

Este nyolc

Augusztus volt. Este nyolcra
utolsó nótáját is eldalolta
Édesapám,
s halkán a kórházi ágyon
mellére ült az álom.

A lombot figyelem

A lombot figyelem, a lombot,
fészkelődik benne a szél,
az is lehet, hogy éjszakára
szállást kereső madarak,
vagy tán a mese hol-volt
hol-nem-volt józansága,
avagy a haldokló gondok
utolsó lehelete matat,

ahogy rég ujjam hajadban,

mert hát hova bújjon az üldözött,
ha végső felmentést az ülnökök
kegyelméből már nem remél,
nem remélhet, s nagyon jól tudja,
bárd-súlyú minden alkonyat.

VINCZE TAMÁS

Mitrovics Gyula és a nőnevelés

Mitrovics Gyuláról, a debreceni egyetem első pedagógiaprofesszoráról sokan tudják, hogy sárospataki középiskolai tanárként kezdte nagyívű pályáját. A pataki gyökereket az 1939-ben kiadott Mitrovics- emlékkönyv is számon tartja, hiszen már a bevezetőben a „Sárospatak–Debrecen lelki tengely körül kialakult református öntudat”-ot említik a szerkesztők mint a professzor addigi életművének legfőbb vonatkoztatási rendszerét.¹ Arról azonban jóval kevesebb említés esik (magában az emlékkönyvben is csak halvány utalások találhatók), hogy a sárospataki és a debreceni korszak között Mitrovics öt tanévet Miskolcon töltött, mégpedig a város református felsőbb leányiskolájának igazgatója és magyartanára volt. Mitrovics Patakról való távozásának okait csak sejteni lehet. Nyilván belejátszott döntésébe az édesapja körül kialakult konfliktus, melynek következtében az idősebb Mitrovics Gyula már 1896-ban elhagyta a pataki teológiát, és lelkészi állást vállalt Debrecenben. Valószínűleg egyéni sérelem is motiválhatta elhatározásában az ifjabb Mitrovicsot, aki úgy érezhette, Sárospatakon nem értékeli eléggé a képességeit.²

1902-ben ugyanis egy pályázat kapcsán nagy csalódás érte. A sárospataki református főiskola igazgatósága pályázatot hirdetett egy akadémiai tanszékre, amelyhez a főkönyvtárnoki állás is hozzá volt csatolva. A tanszék tárgyai a következők voltak a kiírás szerint: „1. A magyar irodalomtörténet, kapcsolatban a magyar prot. irodalom történetével. 2. Művelődéstörténet vagy a körülményekhez képest nevelés- és oktatástan. Heti óraszám hat.”³ Ez az állás már kiemelkedést jelentett volna számára a középiskola világából, hiszen az akadémiai tagozaton érett ifjakat oktathatott volna, és a saját tudományos kutatásaira is jóval több ideje lett volna. A meghirdetett állást nem sikerült Mitrovicsnak elnyernie, egy olyan pályázó előzte meg (Horváth József Cyrill), akinek egyetemi magántanári képesítése is volt a régi magyar irodalom történetéből, valamint református lelkészi oklevéllel és könyvtárosi tapaszt-

¹ Rácz Jenő Ferenc: A humanitás és religiosum kapcsolatai Mitrovics Gyulánál. = Mitrovics- emlékkönyv. Tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés R. T., Debrecen, 1939. 95.

² Mitrovics Gyula (Sárospatak, 1871. jún. 29. – Stuttgart, 1965. márc. 17.): esztéta, egyetemi tanár, pedagógiai író, az MTA I. tagja (1935–1947). Az egy.-et 1889–93-ban Bp.-en (közben 1890–91 között Bécsben és Berlinben) végezte. 1893-ban bölcsészdoktori, 1898-ban tanári diplomát szerzett. 1893-tól sárospataki gimn. tanár, 1904-től a miskolci felsőbb leányisk. ig.-ja. 1909-től a debreceni kollégium tanára, 1914–18-ban a kollégium könyvtárának ig.-ja, 1917-ben egy.-i magántanár, 1918-tól a pedagógia ny. r. tanára a debreceni egy.-en. 1940–41-ben az egy. rektora. A tanév befejeztével nyugdíjba vonult. A Magyar Esztétikai Társ. elnöke, az Esztétikai Szemle alapítója és 1935-től 1938-ig szerk.-je volt. Esztétikai munkáiban idealista, eklektikus nézeteket fejtett ki. F. m. a valóságérősről (Bp., 1893); A magyar esztétikai irodalom története (Debrecen–Bp., 1928); Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései (Bp., 1929); A neveléstudomány alapvonalai (Debrecen–Bp., 1933); Esztétika és kritika (Bp., 1935); A műalkotás szemlélete (Bp., 1940). (Magyar Életrajzi Lexikon)

³ Sárospataki Lapok, 1902, 29. sz. (1902. júl. 21.) 668.

talatokkal is rendelkezett. Ez a kudarc is arra ösztönözhetette a becsvágyó fiatal tanárt, hogy máshol keressen érvényesülési lehetőséget.

A nőnevelés problémái nem voltak ismeretlenek Mitrovics előtt. Az 1890-es években, amikor a leánygimnázium kérdése osztotta meg a magyar értelmiséget, a fiatal pataki tanár az új iskolatípus létrehozásának szükségessége mellett foglalt állást. Már 1892-ben kifejtette a Sárospataki Lapokban a leányok magasabb iskolázásával kapcsolatos nézeteit. *„A ki mélyebben gondolkozik – írja – s elveti teljesen az elfogultságot magától, lehetetlen, hogy valamit át ne lásson azon embertelen s múlt századokba való igazságtalanságból, hogy a magasabb műveltség és tudományosság, az emberiség szellemi előrehaladásában való tevékeny és áldásos részvétel nemhez van kötve. Nem hasonló-e ez a régi korok kaszt-rendszeréhez?”*⁴ Azt is megállapítja, hogy a nőemancipációval a családi élet is nyerne harmóniájában. A következőképpen támasztja alá ezt a kijelentést: *„Mert két egymáshoz hasonlóan művelt lélek sokkal több szellemi gyönyört nyújthat egymásnak és sokkal inkább elnézi egymás gyarlóságait, mintha két oly különböző lelkivilágú egyén kerül össze, mint a mai társadalom felesége és férje.”*⁵

1904-ben alkalma nyílt arra, hogy nőnevelési elveit a gyakorlatba is átültesse: ekkor nyerte el a miskolci felsőbb leányiskola igazgatói székét. Mitrovics a leányiskola élére kerülve ugyanazt a programot próbálta megvalósítani, amelyeket több mint egy évtizeddel korábban a leánygimnázium létrejötté körüli vitában megfogalmazott: a leányok képzésében a magas színvonalú és a női lélek sajátosságaihoz igazodó ismeretátadást tartotta elsődlegesen fontosnak. Már az első Miskolcon töltött tanévben megfogalmazta leánynevelési credóját, amelyet az intézet értesítőjében közölt. Írása *„A felsőbb leányiskola és az élet”* címmel jelent meg, ám valóságos tartalma jóval tágabb, mint amit a puszta cím ígér: Mitrovics nem csupán a felsőbb leányiskola feladatairól értekezik benne, hanem vázolja a nőkkel szemben támasztott elvárások megváltozását és a harmonikus családi élet alapfeltételeinek jellemzőit.⁶ Eszmefuttatását azzal a megállapítással kezdi, hogy a *„nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk”* ősi igazsága sehol nem bizonyosodik be jobban, mint a felsőbb leányiskolában. Oly módon igazodnak a leányiskolák az élet szükségleteihez, hogy művelt nőkkel látják el a magyar társadalmat. A leányiskolában megszerezhető műveltséget az alábbi módon körvonalazza a fiatal igazgató: *„Tanítási anyagunk nagyjából az, a mi a gimnáziumoké, csakhogy a latint a francia cseréli fel s azonkívül is elhaggya a fiú-középiskolák anyagából mindazt, a mi fölösösen terhelné az elmét s inkább csak a tudományos továbbképzés célját szolgálja amott.”*⁷ A másik fontos különbséget abban jelöli meg Mitrovics, hogy a felsőbb leányiskola a *„befejezettség jellegével”* nyújtja át a szükséges ismereteket a növendékeknek, tehát a fiúközépiskoláktól eltérően nem készít elő magasabb fokú tanulmányokra. S bár megjegyzi, hogy intézetükben a tantárgyakat úgy szándékoznak kezelni, hogy a VI. osztályból *„mentől könnyebb legyen az átlépés”* a tanítónőképzők harmadik évfolyamára, mindamelllett érezteti, hogy nem ez lesz a növendékeik többségének a további útja, s nagyon határozottan ki is jelenti, hogy a felsőbb

⁴ Mátrahegyi (álneven): A leánygimnázium kérdéséhez. Sárospataki Lapok, 1892, 718.

⁵ Uo., 720.

⁶ Mitrovics Gyula: A felsőbb leányiskolák és az élet. = A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület internátussal kapcsolatos miskolczi Felsőbb Leányiskolájának értesítője az 1904-1905. iskolai évről. Közli: Mitrovics Gyula dr. igazgató. Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolc, 1905, 3-13.

⁷ Uo., 5.

leányiskola „nem kenyérpályára készít elő”, nem ez a hivatása. Az előadásának ezen a pontján – mint jó szónok – remek fogással él, szembeesíti ezt a legutóbbi tételét a cikk bevezetésében megfogalmazott állításával, mely szerint a felsőbb leányiskola az élet szükségleteire igyekszik tekintettel lenni. Majd miután rádöbben a két kijelentés szembeállítására, a mesterségesen felépített ellentmondás feloldásával bontja ki a leányiskolai képzés céljára, feladataira vonatkozó elképzeléseit. A látszólagos önellentmondást az alábbi kérdésekbe foglalja: „Hogyan, hát ezzel bizonyítom be azt, amivel kezdtem: nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk; azzal, hogy a felsőbb leányiskoláknak nem törekvüsek a kenyeret adó pályára való előkészítés? Hiszen akkor ez a lehető leggyakorlatiatlanabb, a leginpraktikusabb iskolafaj, ha nem segít a társadalom nyomorán, az életbe kidobott tehetetlen árvák kenyérszükségletén, a tudás, a műveltség veszedelmes, kétes értékű adományát nyújtja a megélhetés eszközei nélkül.”⁸ Válaszként megfogalmazott gondolatmenetének nyitányaként vázolja a nő klasszikus hivatásának, a családi körben betöltött szerepének nagyszerűségét, s nyíltan közli is, hogy ezt az életfeladatot tartja megfelelőnek, méltónak a nők számára, nem pedig megélhetés durva gondjaiért vívott harcot. A művelt családanya fogalmában jelöli meg azt a női ideált, amely a lelki szemei előtt lebeg. Okos érvekkel bizonyítja, hogy a tradicionális női szerep, a családi tűzhely őrének tiszte nem vallja kárát annak, ha a leányok magasabb színvonalú, modernebb tartalommal megtöltött képzésben részesülnek. Meggyőződéssel vallja, hogy felsőbb leányiskola nem luxus, nem felesleges időfecsérlés helye, hanem nagyon is hasznos, szükséges iskolatípus, amely egyedülálló módon gondoskodik a jól képzett, korszerű tudással rendelkező leendő családnyák ismereteinek megalapozásáról. Kevesen látták be ennek igazságát a XX. század első éveiben, sokan éppen úgy vélekedtek, hogy a felsőbb leányiskola szükségtelen iskolafajta, mivel sem további tanulmányokra nem képesít, sem a családi körben rájuk váró szerep elsajátításában nem segíti a serdülő lányokat. A legkonzervatívabb nézetek képviselői nemcsak a leánygimnáziumot, de a felsőbb leányiskolát is kártékony intézménynek tartották, mivel úgy gondolták, a komolyabb tanulmányok lerombolják a fiatal lányokban az eredeti női szerepkör iránti fogékonyságot, s csak megvetést ébresztenek bennük a magas és nemes klasszikus női élethivatással szemben. Ezt az elmaradott felfogást kiválóan tükrözi Szabolcska Mihály *Lányhivatás* című verse, amely a népszerű, ám kevésbé eredeti hangú lelkésköltő hatodik verseskönyvében, *A magam ösvényén* c. kötetben jelent meg 1907-ben. Ebben a következőképpen óvja kortársait Szabolcska a felsőbb leányiskolák tanulmányi kínálatától:⁹

Ne vigyék a lányt

Magas iskolákba,

Ne tanítsatok sok

Hideg tudományra.

A jó Isten a lányt

Másra teremtette:

Nem okoskodásra,

Hanem szeretetre! [...]

Az ő hivatása:

Vidítani, szeretni,

Napnélküli puszták

Napsugara lenni.

Elűzni a gondot

Pihenő tanyáinkról,

Küzködő férfiak

Felhős homlokáról!

S lenni az eszmények

Hű ápolgatója,

Vigasztalanoknak

A vigasztalója.

Érezni, szeretni

Ez az ő világa...

– Ne vigyék a lányt

Magas iskolákba!

⁸ Uo., 6.

⁹ Szabolcska Mihály: *A magam ösvényén*. Singer és Wolfner kiadása, Bp., 1907. 42–43.

Az idézett részlet remek példája annak, milyen hamis sztereotípiák uralkodtak a nőneveléssel kapcsolatban, s az is kiderül belőle, hogy mennyire nem volt tisztában még az értelmiségi réteg egy része sem a felsőbb leányiskolai képzés valóságos céljával. Mitrovics írása éppen ezzel a maradi szemlélettel veszi fel a harcot, hiszen arra hívja fel a figyelmet, hogy a két cél: a családanyaságra való felkészítés és a korszerű műveltség kialakítása nem áll szemben egymással, s nem is zárja ki egyik a másikat. A cikk második felében világos logikával bizonyítja be, miért is van szüksége a csendes házi körben tevékenykedő feleségeknek és anyáknak a leányiskolában megszerezhető tudásra. Ugyanazt a gondolatot eleveníti fel itt is, amelyet már sárospataki tanár korábban a leánygimnázium védelmében megfogalmazott. Szilárd meggyőződése, hogy a XX. század elejének ideális nőtípusa az a feleség, aki a házasságban is méltó szellemi partnere, intellektuálisan is egyenrangú társa a férjének. *„És ha a férfi lelki világa – írja – komplikált, a tudományos és hivatalos élet és eszmekör ezerféle szövevényeitől át- meg áthálózott labyrinthus: képzelhető-e, hogy egy veleszületett fejletlenségében maradt női kedély és elme, máskülönben bármily értékes kincseket rejtson is magában, meglegesse hozzá azt a varázs-pálcát, amellyel a férfiúi lélek mélységes tengerének hullámaint elsimítani tudja és a szivárvány derűjét feléje varázsolja?”*¹⁰ Mitrovics kérdése természetesen költői kérdés, a válasz mindenki előtt egyértelmű. A miskolci leányiskola igazgatója szinte tételszerűen szögezi le a jó házasságról vallott véleményét: *„A házasság élet sokáig tartó igazi boldogságához a férj és nő műveltségének azonossága az egyik nélkülözhetetlen feltétel.”*¹¹ Mitrovics találoán „szellemi mesalliance”-nak nevezi az olyan házastársi kapcsolatot, amelyben a feleség műveltsége alatta marad a férj kulturális tájékozottságának, s így nem valósul meg a házaspár között a mélyebb egybeforrást elősegítő intellektuális egység. Ez a családi képlet ugyan szinte általános volt a legtöbb társadalmi rétegben egészen a XIX. század végéig, tarthatatlanságát viszont remek példákkal igazolja pedagógusunk. A vázolt szellemi diszharmóniában élő párok elé két perspektívát vetít, s mindkettő elég szomorú fejlődési út egy kapcsolat számára. Az egyik lehetőség az, amikor a férj – mivel az ő szellemi szintjére képtelen felemelkedni az életfenn-tartás, a háztartás prózai gondjaival küszködő feleség – a kávéházak törzsasztalainál keres a műveltségéhez, képzettségéhez illő, érdeklődését respekáló társaságot, beszélgetőpartnereket. A másik út látszólag szerencsésebb, valójában azonban ugyanennyire tragikus: ebben az esetben a férj teljes mértékben asszimilálódik a feleségéhez, s magasabb szellemi ambíciót feladva, érdeklődését a nő gondolatvilágához igazítja, és miközben saját intellektuális igényeit megtagadja, megnyeri jutalmul a házastársi összhangot. *„Odysseus és Kalypso, Omphale és az érette guzsajhoz [sic!] ülő Hercules példája, oh de mennyiszor ismétlődik ebben az életben.”* – idézi Mitrovics e magatartás mitológiai példáit.¹² Ennek a megoldásnak szerinte a társadalom, a köz lesz a legnagyobb vesztese, mivel a férfi a nemzeti közművelődés előmozdítójaként nagy feladatokra hivatott, s ezek teljesítésben akadályozza meg a magasabb ambíciókról való önkéntes lemondás. Vitán felül állóként kristályosodik ki a cikkből a szerzőnek az a hite, hogy csak a harmadik út járható, csak az rejti magában a boldog házasság garanciáját:

¹⁰ Mitrovics Gyula: A felsőbb leányiskolák és az élet. = A Tiszáninnen Ref. Egyházkerület internátussal kapcsolatos miskolci Felsőbb Leányiskolájának értesítője az 1904-1905. iskolai évről, 9.

¹¹ Uo., 9-10.

¹² Uo., 11.

ez pedig a szellemi egyenlőtlenség megszüntetése, annak lehetősége, hogy a feleség igazodhasson a férjhez, ő emelkedhessen fel a férfi szellemi és érdeklődési szintjére.

A házastársak közötti intellektuális szintkülönbséget nem minden férj tekintette a harmonikus együttélés akadályának, sőt: Mitrovics kortársainak többsége természetesnek vette, hogy a házasságon belül mind a férjnek, mind a nőnek megvan a maga saját külön szellemi horizontja és egymástól független érdeklődése, s úgy ideális a kapcsolatuk, ha nem zavarják egymás köreit. Nyilvánvalóan zavarta volna a férfitársadalom bizonyos rétegeit – még a középosztályi férfiak egy részét is –, ha a feleségükkel szemben nem érezthették volna szellemi fölényüket, magasabbrendűségüket. Sok férj kifejezetten büszke volt arra, hogy felesége figyelme nem terjed ki olyan kérdésekre, amelyek a háztartás és a gyermeknevelés szűk világán kívül esnek. Ezt a felfogást figyelhetjük meg a fentebb idézett Szabolcska Mihály egy másik költeményében, az *Asszonyok* c. versben. A következő módon veszi benne védelmébe „világban járatlan” hitvesét:¹³

*Megszólották az én
Édes feleségem,
Azt mondták: „tudatlan”
„Világban járatlan”...
- Soha ilyen szegyen!*

*Töröld le a könyöd
Harmatos virágom,
Gyönyörűbb dicséret
Alig érhet téged
Ezen a világon!*

*Csak végy körül engem
Édes vidámsággal,
Egyszerű lelkednek,
Asszonyos szívednek
Meleg sugarával!*

*Csak legyen tovább is
Életed fűgondja:
Hogy a gyermekinknek
Rendén van-e mindnek
A nyakkendőcsokra!*

*S attól a „tudástól”
Ami benned nincsen:
Akármilyen kár is,
Már csak ezután is
Mentsen meg az Isten!*

Dolgozata végén Mitrovics hangsúlyozza azt a meggyőződését, hogy az ideális feleség és családanya egyesíti magában a kétféle értékrend pozitív elemeit: nem tartja lealacsonyítónak magára nézve a házi teendőket, ám a rábízott otthoni feladatokat jelentős mennyiségű ismeret birtokában látja el. A felsőbb leányiskolák nevelési eszményét ez a nőtípus jelenti, ahogy azt Mitrovics is megfogalmazza összegzőképpen a cikk befejezésében: „Művelt nő és jó háziasszony: ez az egyéni boldogságnak és a nemzeti kulturának egymást kiegészítő, nélkülözhetetlen kettős föltétele.”¹⁴

Van Mitrovics Gyulának egy másik, szintén elfeledett írása, amelyben nagynevű elődének, Tóth Pál miskolci felsőbb leányiskolai igazgatónak állít emléket.¹⁵ Igazából egy kinyom-

¹³ Szabolcska Mihály: A magam ösvényén, 53-54.

¹⁴ Mitrovics Gyula: A felsőbb leányiskolák és az élet. = A Tiszáninneni Ref. Egyházkerület internátussal kapcsolatos miskolczi Felsőbb Leányiskolájának értesítője az 1904-1905. iskolai évről, 13.

¹⁵ Emlékbeszéd Tóth Pál felett. A felsőbb leányiskola új épületének felavatása alkalmából, Tóth Pál arcképének leplezésével egybekötött ünnepére írta és azon 1907. évi június hó 17-én délelőtt 11 órakor az intézet dísztermében elmondta: Mitrovics Gyula dr. igazgató. Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolcz, 1910.

tatott beszédről van szó, ezt a megemlékezést Mitrovics a miskolci felsőbb leányiskola új épületének felavatása alkalmából mondta el, 1907. június 17-én. Az új iskolaépület avatását ugyanis összekötötték egy kis emlékünneppel, amelyen az intézet egykori igazgatójának, felvirágoztatójának alakját és munkásságát idézték fel, s egyben az arcképét is leleplezték. Tóth Pál, a XIX. század végének jeles pedagógusegyénisége, 1872 szeptemberétől 1903 októberéig állt a miskolci felsőbb leányiskola élén, s az a 30 év, amelyet e nagynevű vidéki iskola élén igazgatóként töltött, a magyar nőnevelés történetének is az egyik legizgalmasabb, legeseménydúsabb időszaka volt. Harminc év alatt szinte minden megváltozott a leánynevelés terén, megnyílt az első, érettségit is adó leánygimnázium, engedélyezték a nőknek bizonyos felsőoktatási intézmények és szakok látogatását, egyre több nő kényszerült kenyérkereső pályára. Ezek a változások maguk után vonták a nőneveléssel szemben támasztott igények átalakulását is. A miskolci leányiskola meglehetősen gyorsan alkalmazkodott a megváltozott társadalmi elvárásokhoz, s az igazgató vigyázva arra, hogy hű maradjon a leánynevelés korábbi céljaihoz és a meg tudja a leánynevelő-intézet eredeti küldetését, fokozatosan bővítette, korszerűsítette, az élet követelményeihez igazította az iskola tantervét és tanítási anyagát. Így voltaképpen a miskolci intézet 1872 utáni harminc évének története, amelyet Mitrovics az emlékbeszédben részletesen előad, magába sűríti és egyetlen iskola példáján demonstrálja az egész magyar nőnevelés XIX. század végi fejlődését, küzdelmeit, új kihívásokra adott válaszait.

Amikor Mitrovics Gyula feleleveníti Tóth Pál igazgatói pályafutásának egyes állomásait és a nőnevelés terén véghezvitt újításait, egyben saját reflexióival, értékelésével is kiegészíti a változások számbavételét, így a szövegből világossá válik az olvasó számára az is, hogy maga a beszéd írója miként vélekedik a leánynevelés egyes részletkérdéseiről. Mitrovics emlékbeszéde tehát mesterien megszerkesztett, hiszen szerzője egyetlen személy tevékenységén keresztül egy korszak nőnevelési törekvéseinek gyökeres átalakulását be tudja mutatni, közben pedig a célok és tartalmak változásainak ecsetelésekor a leányiskolai tananyaghoz fűzött saját észrevételeit is közli.

Az első szubjektív kitérőt azon a ponton iktatja be Mitrovics a beszédébe, amikor Tóth Pál igazgatói működésnek kezdetét jellemzi. Ebben a részletesen leírja, hogy 1872-ben, amikor Tóth Pál Dóczy Gedeontól átvette az iskola irányítását, a miskolci intézet még igen nehéz körülmények között működött. Maga az új igazgató is szerény, az elődök nevelési elveihez, az iskola addigi arculatához igazodó célokat fogalmazott meg az intézetében folyó nevelőmunkával kapcsolatban. A meglehetősen szűk ismeretkör bővítéséhez és a színvonalemeléshez még nem voltak adottak a szükséges feltételek, és az a réteg, amely leányait a református egyház miskolci iskolájában neveltette, ezekben az években még nem is követelt magasabb fokú oktatást a gyermekei számára. Mitrovics így jellemzi ezt az időszakot, az 1870-es évek első felét:¹⁶

„Egy-két évre beadták ugyan lányukat a gondos szülők a 'Tóth Pál iskolájába' – jobbra borso diak, s azok között is legtöbben innen Miskolcra –, de nem azért, hogy az ismereteknek bizonyos rendszeres egészét bírják s ezzel együtt bizonyos egységes és tudatos élet- és világnézetet szerezzenek; hanem leginkább csak azért, hogy az értelmes és helyes írásban gyakorolják magukat; az utólráhetetlen kedvességű igazgató finom, gyöngéd lelkétől, stíma, nemes modorától finomságot tanuljanak s a többi, jónevelésű leánykák és derék nénik között az életnek nekiinduló leánygyermek ügyesedjék, nemesedjék

¹⁶ Emlékbeszéd Tóth Pál felett, 7-8.

lélekben és külső fellépésben egyaránt. Ez volt a közönségnek igénye a leányiskolákkal szemben; ez befogása a nőképzés céljairól. A miskolci intézet is ehhez alkalmazkodott. Azért szervezésében s a tanítási tervben és anyagban inkább közelített a felső népoktatásnak ú. n. felső leányiskolai ágazatához, mint a Molnár Aladár és Berecz Antal tervei alapján 1876-ban államilag szervezett¹⁷ középiskolai fokozatú és jellegű mai felsőbb leányiskolához.

Mitrovics megtehetné, hogy saját korának perspektívájából tekintve a harmincöt évvel korábbi viszonyokra, elmarasztalóan nyilatkozzon az 1870-es évek nőneveléséről, de ő mégsem teszi ezt, megértéssel és józanul mutatja be és a múltbeli kezdetleges állapotokat. Nem tartja hibának, hogy a kiegyezés utáni években a leányiskolákban – így a miskolciban is – elég keveset tanítottak, erősen megszürték a közlendő ismeretek körét. Azt sem veszi rossz néven elődeitől, hogy ők nem annyira az oktatásra, hanem inkább a nevelésre, az érzelmi fejlesztésre helyezték a hangsúlyt, hiszen okosan belátja, hogy az akkori idők ilyen tartalmú nőképzést követeltek. Ekkor tér ki egy bekezdés erejéig a személyes véleményére is a reformok gyorsaságával kapcsolatban. Szavaiból kiderül, hogy ő sem híve a túl dinamikus, túl radikális újításoknak, helyettük a „kis lépések taktikáját”, a jól előkészített változtatásokat részesíti előnyben. Ezt a meggyőződését a következő szavakkal fejezi ki: *„S ha valahol, épen a közművelődés területén kell megtartanunk a fokozatos haladás elméletét. Minden lépés, mely előzmény nélkül tétetik meg, csak sötétbe ugrás, pusztában elhangzott szó, kősziklára esett mag, föltétlenül eredmény nélkül maradó erőlködés. Nincs, aki megértse; nincs, aki elfogadja.”*¹⁸

A kezdeti nehézségek ábrázolása után Mitrovics rátér Tóth Pál szívós iskolafejlesztő igyekezetének részletezésére. Tóth Pál, ahogy azt a társadalom és a szülők egyre markánsabban körvonalazódó igényei megkívánták, folyamatosan bővítette a tanítandó tárgyak és az egyes tárgyakon belüli ismeretek körét. Már az 1875/76-os tanévben megszüntette az első előkészítő osztályt és felállította helyette az V. osztályt. Ebben az osztályban már egy kis irodalomtörténeti rendszerezést is kaptak a növendékek. Az utolsó évben már németből is komolyabb anyaggal foglalkoznak: *„a nyelvtani olvasmányok helyett a jelesebb írókból válogatnak”, s új tantárgy is színesíti a leányiskolai kínálatot: a IV. és V. osztályban már fizikát is tanulnak, méghozzá Orbán József sárospataki tanár könyve alapján.*¹⁹ Az újítások ismertetésekor kiemeli Mitrovics, micsoda merész vállalkozás volt a serdülőkor elején járó lánykákat rendszeres irodalomtörténetre tanítani, hiszen a tárgy szokatlan terminológiája eléggé próbára tehetné a tanítványokat. Saját tapasztalataira is fényt vet az ezzel kapcsolatos megjegyzése: *„Az ex omnibus aliquid elvét – írja – nehezen lehetett érvényesíteni, főleg a magyar irodalomtörténetnél. Az irodalom képző és nevelő hatását egyedül biztosító esztétikai és erkölcsi fogalmak, minő a tragikum, komikum, katasztrófa, katharzisz, a kötelességek összeütközése, erkölcsi és fizikai bukás stb. stb. nagyon nehezek még egy 12-13. évét betöltő kis agyvelőnek. Most látjuk ezt, mikor az irodalomtörténetet a VI. osztályban 15-16 éves ifjú hölgyeknek magyarázzuk!”*²⁰

Az iskola anyagi helyzetének stabilizálódásával az 1880-as évek végén Tóth Pál újító kedve is fellendült. Igaz, a feladata nem volt egyszerű, mivel az állami felsőbb leányiskolákkal szem-

¹⁷ Mitrovics itt elvétette az évszámot; az első állami felsőbb leányiskolát nem 1876-ban, hanem 1875-ben állították fel.

¹⁸ Uo., 8.

¹⁹ Uo., 8.

²⁰ Uo., 8.

ben, amelyekben hat évfolyamra terjedt ki az oktatás, neki csupán négy évfolyam állt rendelkezésre – az előkészítő osztályok megszüntetése után – ahhoz, hogy a szükséges ismeretanyaggal ellássa az iskolájába beiratkozott növendékeket. Ezért kénytelen válogatni, bizonyos tárgyakat elhagy az oktatási anyagból, más tárgyakat pedig ügyesen beszorít a szűkre szabott négyéves tantervbe. Mitrovics őszinte elismeréssel adózik elődje bölcs döntéseinek, gondos mérlegelésének. Az új tantervi struktúra kialakításakor szembesült Tóth Pál azzal, hogy a négyévfolyamos intézetek más tankönyveket igényelnek, mint amilyeneket a hatosztályos állami leányiskolákban használnak. A probléma megoldásaképpen ő maga állította össze a hiányzó tankönyveket a rövidebb képzési idejű iskolák számára. Az igazgatóutód így jellemzi azt a nem kevés fáradságot igénylő munkát, amelyet Tóth Pál ezen a téren végzett: *„A magyar tanítás kereteibe nem fér be sem a szerkesztéstan, sem az írásművek elmélete. Kihagyja hát, hanem a stilisztikát másfél évre terjesztve ki, kibővíti a fontosabb poétikai ismeretekkel. Az irodalmi műveltség történeti jellegének kidomborítására aztán beszorítja a negyedik osztályba nemzeti irodalmunk egész történetét. Hogy aztán az adott helyzetben a legjobbat nyújthassa, mindkét tárgyhoz megírja a négyosztályos intézetek sajátos helyzetéhez szabott tankönyveit, az Irálytant és az Irodalomtörténetet.”*²¹ Tóth Pál azonban a korszerű természettudományos ismereteket sem hagyja ki a tanítási anyagból. Mitrovics is fontos szempontnak tartotta a nőképzésben a sokoldalúságot, így elődjének ezt az intézkedését is megemlíti az emlékbeszédben, méghozzá a következőképpen: *„Nehézebb dolog volt a természettan beszorítása. Modern világfelfogására nagyon jellemző, hogy azért mégis beszorította, és pedig két osztályba – természetesen csak cum grano salis, és a kellő felszerelésnek csaknem teljes hiányával küzdve.”*²²

Természetesen a legjobb szándék mellett is maradtak olyan területek, amelyeket már nem lehetett belezsúfolni a négyévfolyamos képzés anyagába. Így például Tóth Pálnak le kellett mondania a lélektanról és a neveléstanról, noha talán éppen ezek lettek volna egy felsőbb leányiskolában a legfontosabb tantárgyak, amennyiben valóban a művelt családanyák képzését kívánta szolgálni ez az intézménytípus. Ezeknek a tárgyaknak az elhagyását nem tekinti Mitrovics pedagógiai hibának. Jól megfogalmazott érveléssel meg is magyarázza, miért ért egyet elődje döntésével, miért nem lett volna szerencsés ezeknek a nagyon fontos és hasznos tudományoknak a tantervbe való bezsúfolása. *„Egészen kimaradt – írja –, de nem is történhetett másképp, a lélektan és neveléstan. Ezek megértését, komolyan vevését nem lehetett volna még a IV. osztálybeli növendékektől megkívánni. Pedig a helyes irányú nőképzésre ez teszi fel a koronát; ez nyújt helyes szempontokat ismereteink csoportosításhoz, érzelmeink és akaratunk kormányzásához és egész lelki háztartásunk berendezéséhez; ezek az ismeretek teszik az embert urává a körülményeknek s mindezekért ezekre van legnagyobb szükségük mindazoknak, kik a házi vagy iskolai nevelés munkájára elhivatnak. A tárgynak éppen rendkívüli fontosságában rejlik nehézségeit méltányolta Tóth Pál, mikor elhagyta négy osztályú iskolájának tárgyai sorából.”*²³

Mitrovics emlékbeszéde a fenti idézetekben is tetten érhető részletességnek és alaposágnak köszönhetően válik egyetlen nevelő érdemeinek méltatásából szélesebb horizontot átfogó nőnevelés-történeti áttekintéssé. A miskolci intézet fejlődésének állomásait és Tóth

²¹ Uo., 15.

²² Uo., 16.

²³ Uo., 16.

Pál egyes intézkedéseit sohasem önmagukban mutatja be, hanem általában beilleszti az országos és regionális tendenciák összefüggéseibe. A beszéd végén büszkén számol be az igazgató arról a fejlődésről, amely Tóth Pál halála (1903) után, tehát csekély négy esztendő alatt a miskolci református felsőbb leányiskola struktúrájában és jogállásban bekövetkezett: „Intézetünknek – írja –, kellő számú és képeztetésű tanerőkkel ellátva, megnyílt mind a hat osztálya; nyilvánossági joga véglegesen s minden kétséget kizárólag, az összes osztályokra elismerve; végzett s kenyérpályára lépő növendékeink szívesen látott s elismeréssel fogadott növendékei a legszigorúbb tanítónő képzőknek is.”²⁴

Mitrovics útrja később ugyan elkanyarodott a nőneveléstől, 1909-ben a debreceni bölcsészeti akadémia tanára, majd az egyetem pedagógiaprofesszora lett, ám ebben az utóbbi funkciójában is változatlan maradt az érdeklődése a leánynevelés kérdései iránt. 1925-ben a Szózat c. lap hasábjain fejtette ki, hogy képzelel el a nőnevelés reformját.²⁵ 1905 és 1925 között ismét rengeteg változáson mentek át a lányok képzésre szolgáló iskolatípusok. A felsőbb leányiskola ekkorra már elnéptelenedett, majd meg is szűnt, helyette a tanulni vágyó leányok a polgári iskola és a leánygimnázium között választhattak. Mitrovics sajnálattal szemléli a keletkezett hiányt: éppen az az iskolafajta szűnt meg, amelynek feladata a művelt magyar anyák képzése volt. Ezért javasolja a Szózatban megjelent cikkében egy olyan női középiskola szervezését, amely felvállalja az 1925-ben sem idejétmúlt küldetést: a kenyérkereső pályák helyett a családanyai feladatokra való felkészítést. Hiszen a gimnázium a felsőoktatásra készít elő, a polgári iskola pedig csak egy szűkebb réteg iskolája és más iskolatípusok (pl. a tanítónőképző) előszobája, de nincs kifejezetten olyan intézmény, amely át tudta volna venni a korábbi felsőbb leányiskola funkcióit. A Mitrovics által megálmodott női középiskola kettős tagozatú, melynek alsó tagozata – az ismeretekből befejezett egészset adva – a szerényebb igények kielégítését szolgálja, a felső tagozat azonban a magasabb rendű műveltség alapjait rakja le azok számára, akik további tanulmányokat is terveznek. Mitrovics az alsó fokon a nemzeti tárgyaknak adna fontos szerepet, ezek mellett pedig a növendékek a német nyelvi társalgásban kapnának alapos képzést. A felső tagozaton ugyancsak a nemzeti tárgyak dominanciája mellett magasabb fokú német, francia vagy angol, esetleg olasz nyelvi és irodalmi tanulmányok egészítenék ki a korábban tanultakat. A felső tagozaton ismerkednének meg a lányok a képzőművészettel és a zenével, valamint sajátítanák el a számukra szükséges gazdasági és természettudományos ismereteket is. Mitrovics ebben a cikkében is megismétli azt a meggyőződését, mely szerint nagyon szerencsétlen az a kulturális irányzat, amely a nőket eredeti hivatásuktól eltereli. Sajnos, az álmaiban élő női középiskola sohasem valósult meg.

A Szózatban publikált cikke azt bizonyítja, hogy húsz év alatt sem változtak alapvető nézetei a nőnevelésről, hű maradt ahhoz az ideáljához, amely egy személyben egyesíti a tradicionális női szerep iránti affinitást és a korszerű, alapos műveltség megszerzésének igényét.

²⁴ Uo., 19.

²⁵ Mitrovics Gyula: A nőnevelés reformja. = Szózat, 1925. máj. 9., 1.

CSEH KÁROLY

Műfordítások**Natalja Bezjuk**

(orosz, 1975–)

CIGÁNYLÁNY-ŐSZ

Tiszta kékség áttetsző kristálya –
 Már egyre csengőbb hússal hűl fent a nap.
 Tarka kendőről aranyát rázva,
 Lent a földön cigánylány-ősz halad.
 Lángra gyújtotta a juharlombot,
 Íves szemöldökét megmocantva csak,
 És parázsló berkenye-vért ontott,
 Rőtre színezve az erdő-sátrakat.
 S ékesíteni szőnyegét a fűnek
 – Díszes öltözkében várja a telet –
 Sorra-rendre gyöngyszemeket fűz fel:
 Szálazó esőkre nyírfalevelet.

Olga Riczkova

(orosz)

KARÁCSONY ELŐTT

Forog a hó förtelmesen,
 Házmaster száll söprűnyelen,
 Ördög táncol az üvegen.
 Nevet a hold fent.

Nézz az isteni világra –
 Fehéréből mi lett mára:
 Alig patanyomnyi pára
 A fénylő napon.

Jevgenyij Csekanov

(orosz)

ESTE A VOLGÁN

Újra csend ül földön és égen,
 Újra folyóba hull a csillag,
 Falu alszik a partszegélyen,
 Álma szénát, kenyeret ringat.

Minden olyan, mint már ezerszer...
 Évszázadtól kéklő a hold ma,
 S nyugodt, mintha rajta az ember
 Lába még nem tapodott volna.

Leonyid Volodarszkij

(orosz, 1950–)

KRISZTUS HOMOKSZEMEI

Mikor a nép már feltűzelve várta:
 Krisztus sívó pusztába rejtezett,
 S lelkét homokkal súrolta tisztára,
 Ahogy szokás a gyurmás tenyeret.
 A földi szemcse mind szent lett és égi:
 Sűrű csillagokban süit tovább.
 S egy arra járó remete fürkészi
 A lenti homokban az Ő nyomát.

Christine Busta

(osztrák)

AUGUSZTUSI PÁLYAUDVARON

Párába vész a hold.
 Nyírfalevél- és fűillatú.
 Küldeményeket zsákolnak be a postán,
 bélyegzők kopognak vakon, monotonon,
 és mögöttük a kusza éjszakában
 jelzésre várnak a vonatok.
 S jövő-menők nyüzsgő rajából
 csendes idegen válik ki: az ősz.

Regina Katinaite-Lumpickienė

(litván, 1955–)

AZ ÚT VÉGE

út nem vezet sehova
 te vagy az magad
 s ha rád hull az alkonyok alkonya
 az út megszakad

s kihuny ott hó vagy angyal fehére
 szél szárnya alatt
 s varjak kárognak feléve
 vakon nyomodat

BARS ERNŐ

A Pataki Kollégium szerepe a néprajzi gyűjtőmunkában

A néphagyományok iránti érdeklődés Európában a 18. század második felében kezd ébredni. A nagy földrajzi felfedezések, új, ismeretlen népek, kultúrák megismerése, az egyetemes emberi civilizáció egész Európát ösztönözte a néphagyományok feltárására, megismerésére. Ezt a néphagyományokat felfedezni akaró európai folyamatot általában *James Macpherson Ossianjától* (Fragments of Ancient Poetry, 1760) meg *Thomas Percy* angol és skót népköltési gyűjteményétől (Reliques of Ancient English Poetry, 1765) szokták számítani. Magyarországon is népszerűekké váltak ezek a munkák. De a néphagyományok iránti érdeklődés legnagyobb ébresztője hazánkban *Herder* volt. Az angolok példája nyomán már a *Fragmente* második gyűjteményében (1767) szorgalmazza a népdalok gyűjtését. Az ő ösztönzésére teszik közzé magyar népi hagyományaink gyűjtését szorgalmazó felhívásukat 1782-ben a pozsonyi Magyar Hírmondóban *Révai Miklós* és *Ráth Máttyás*:

„Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Anglusok és a Francziák nem csak az önnön magok eleiknek régi verseiket, hanem a távoly lakozó népeket is. Az olaszoknak hasonló igyekezetek nem kevésbé esmértes. Hát a németeket avagy szükség-é elő-hoznom holott mindennek, valakik ezen nevezetesebb könyveiket olvasták, gyakorta észre vehették, minémű nagy betsbenn légyenek nálók a régi Német históriás, mesés s több afféle énekek. Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népek szájábann forogni szokott régi versekenn, melyeknek Volkslieder a nevezetek? Ezeket pedig leginkább az időtől fogva kezdték elő-keresni, s haszonra fordítani, miolta az ő saját nyelveket, s azok ékes tudományokat láttatosan gyakorolják.”

Találóan szokták mondani a pataki diákról, hogy míg a debreceni diák az események előtt kitarja az ablakát, a pataki elébe megy az eseményeknek. Ez a megállapítás ráillik a népdalgyűjtéshez való viszonyára is. A pataki diákok ugyanis még a Magyar Hírmondó felhívása előtt megkezdték népdalaik lejegyzését, írásba rögzítését énekkari szólamfüzeteikbe, a melodáriumokba. Már 1728-tól vannak adataink arról, hogy a kollégiumnak énekkara van. A diákok méghozzá ebben az időben kottaolvasók, mert *Comenius* már 1652-ben szolmizációs alapon tanította a gimnáziumi osztályokban a zenei írást-olvasást. Mikor aztán *Maróthy György* debreceni professzor Svájból hazahozza, s 1743-ban újra kiadja *Goudimel* négyszólamú zsoltaírait, a pataki diákok minden nehézség nélkül el is tudják azokat énekelni.

A harmóniás ének új útra vezette a kórusban éneklő diákokat. Megsokszorozta énekük kifejező erejét. Úgy megszerették a harmóniás éneklést, hogy maguk is megpróbálták ellesni *Goudimel* kórusaiból magát a többszólamú zenei szerkesztés technikáját, hogy aztán saját egyházi énekeiket, sőt az otthonról hozott népdalaikat maguk is tudják hasonló módon harmóniás énekekre tenni. Még összhangzattant is fabrikáltak „Az harmónia kitsinálásának rövid mestersége” címmel.

Abban az időben élt ám a népdal a pataki diákok ajkán! A diákok többsége faluról került a kollégiumba, s hozta otthonról a sok szép magyar népdalt. Fáy András leírásaiból tudjuk, hogy tanítás után a diákok kivonultak a Berekbe, s ott egy szál fuvola mellett énekeltek kedves dalaikat. S nem egye közülük Goudimel módjára harmóniás énekre is tettek. Így váltak öntudatlanul is népdalaink első lejegyzőivé.

A népdal, a népi kultúra iránti érdeklődés továbbra is megtalálható a pataki kollégium diákjaiban. Az életbe kikerülve pedig nem egy közülük tovább folytatta a népdalok, népi hagyományok lejegyzését, gyűjtését. A népdaloknak a pataki kollégium nevelte legrégibb feljegyzői közül négy nagy nevet külön is ki kell emelnünk: Csokonai Vitéz Mihály, Egressy Benjámín, Tompa Mihály és Erdélyi János nevét.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) mikor Kövy professzortól kapott szép bizonyítványával a zsebében elhagyja Patakot, és rövid debreceni látogatás után Pesten próbálkozik irodalmi érvényesüléssel, ennek kudarca után 1797 augusztusában Bicskére megy, ahol verseinek javítgatása mellett népdalgyűjtő munkába kezd. Már 1797. november 8-án azt íja Bicskéről Koháry Ferencnek, hogy van már saját népdalgyűjteménye: *„Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder), melyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt amott kézírásokból és hallomásból összeszedvén, az elvesztéstől megmenteni kívánt Csokonai Vitéz Mihály. Van már ilyen nóta mintegy háromszáz.”* Később kelt levelében már 450-ről ír. Nagyön lényeges, nemcsak feljegyzett dalokat másolgat, hanem „hallomásból” is jegyez le népdalokat. Pótolhatatlan veszteség, hogy ez a gyűjtemény elveszett. Öröndetes azonban, hogy megmaradt egy másik gyűjteménye, a dunántúli tájszavak feljegyzései.

Csokonai nemcsak népdalokat és tájszavakat gyűjtött Dunántúlon, hanem néprajzi vonatkozású adatokat is. Ezeket beépítette költészetébe, alapos néprajzi hitelességű jegyzeteibe. Mint tanár is lelkes propagálója a népdalgyűjtés ügyének. Tanári pályafutásának rövid ideje alatt Csurgón tanítványait arra biztatja, hogy gyűjtsék a népdalokat. Sőt, ha valamit csak töredékesen tud lejegyezni, tanítványait kéri a hiányzó részek felderítésére. Azok komolyan is veszik tanáruk biztatását. Így kerül gyűjteményébe egyik volt tanítványa, Szabó Mihály leveléből az „Amott kerekedik egy fekete felhő...” csodálatosan szép szövege. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában őrzik ezt a levelet. Hogy Csokonai nemcsak véletlenül tévedt a néphagyományok gyűjtésére, hanem tudatos munka, sőt szívügye volt a gyűjtés, ezt a tanítványi levél éppúgy bizonyítja, mint közismert szavai:¹

„Magyarjaim! Literátorok! ne csak a külföldi írót olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő Scythia pusztáiban... hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá Árpád szerencsi táborára, akkor lelítek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteletesebb maradványait, a melyeket az olvasott és utazott uracskáinknak társaságában haszontalan keresnétek.”

Egressy Benjámín (1814–1851), a Szózat zeneszerzője, a 19. századi magyar népies műdalnak kiemelkedő, máig népszerű alakja. Azonban kevesen tudják, hogy pataki diák, kórustag és népdalgyűjtő volt. Mert a dalszerzés mellett népdalgyűjtéssel is foglalkozott. A Regélő Pesti Divatlap 1843. március 2-án (II. évf. 18. sz.) ezt írja: *„Egressy Benjámín és Szer-*

¹ Csokonai Vitéz Mihály összes versei. Bp., 1956. II. 553.

dahelyi József nemzeti színészek, dícséretesen ismert hangszerzőink egy igen-igen jeles és korszerű vállalatnál foglalkoznak: t. i. magyar népdalaink összeszedésével, melyeket zenére alkalmaztatva (azaz kísérettel ellátva) füzeteként szándékoznak kibocsátani.” Még 1843-ban megjelent egy füzet a tervezett sorozatból a következő címmel: „*Magyar Dal-Virágok. Új és régebb magyar népdalok, eredeti magyar nóták, táncz zenék gyűjteménye, zongorára (énekelvél vagy a' nélkül).* Szerkesztik Szerdahelyi és Egressy Béni nemzeti színészek. Kiadó tulajdona Pesten. Kiadja Müller Károly műáros Nagyhid utcában N° 44.” Nagy kár, hogy ennek az egyetlen népdalfüzetnek nem lett folytatása. Mert ahogyan Kodály Zoltán írja: „*ha csak néhány száz jól kiválasztott dallam lát napvilágot 1848 előtt, zenénk talán félszázaddal előbb lépett volna arra az útra, melyet a költészetben Petőfi és Arany kijelölt.*”² De ez az egyetlen népdalfüzet is mutatja, hogy Egressy jó úton indult. Fájlalhatjuk, hogy ezen az úton csak a kezdeti lépéseket tehette meg.

Mégis ez az idő előtt, 37 évesen ellobbant élet így is sok értéket hagyott hátra a magyar zenekultúrának. Petőfi, Tompa megzenésített versei mellett a *Szózat* dallamát. Feldolgozta Liszt, Erkel, Mosonyi s az új magyar zene nagy mestere, Kodály Zoltán, mikor „*Zrínyi szózata*” című művében dallamszimbólumot keres a magyar földhöz való ragaszkodás kifejezéséhez, akkor Egressy *Szózat*-dallamának megfelelő részét építi kórusművébe: „*A nagy világon e kívül nincsen számodra hely*”. A volt pataki diákok különös meghatottsággal éneklék mindig ezt a dallamot, és joggal tölti el büszkeség is szívüket, hogy pataki diák szerezte, s e dallamot szerte a világon minden magyar éneklé. És az egykori pataki diák, Egressy közreműködésével született meg a magyar történelmi opera is. Mert Erkel két nagy, úttörő dalművének, a *Hunyadi Lászlónak* és a *Bánk bán*nak Egressy Béni írta a szövegét.

T o m p a M i h á l y (1817–1868) a népi kultúra szeretetét még gyermekkorában, Igriciben töltött éve alatt szívta magába, és hozta Patakra. Itt kórustagként népdalfeldolgozásokat is énekelt, s diáktársaival is énekelhetett népdalokat. Pataki diákeveire nyomasztólag nehezedik az árvaság, a szegénység. Ezért közben kénytelen többször is nevelősködéssre kimeni. Ám a vándorlás éve alatt még közelebb kerül a néphez. Ekkor már él benne, amit 1848. március 2-án Arany Jánoshoz írott levelében olyan világosan fogalmaz meg:

„*S én kimondom nyíltan, hogy elved a enyémmel, vagyis enyém a tiédde rokon egészen, s minden hosszabb fejtegetés nélkül én is kimondom, hogy ily célból és modorban írni, a népre hatni, nem engedni elveszni azon nyelvkinckeket, melyeket, mint mondod is, csak a nép nyelve tartott meg, kötelességül nézem; hiszen én más tekintetben is a nép embere vagyok, annak növelésére, fölvilágosítására és boldogítására esküdtem fel.*”

Tompa Mihály *Dalfűzér* címmel kottás népdalgűjteményt is hagyott reánk: „*Össze szedte s írta Tompa Mihály Sárospatakon és Selyeben*”. 1843-ban, még diákkora utolsó esztendejében készítette ezt a gűjteményt. Természetesen nem a mai értelemben vett népdalgűjtemény, mert nemcsak népdalokat, hanem népies műdalokat, sőt Apáthy-szerzeményeket is tartalmaz. Ezeket akkor még nem választották külön. De hogy később milyen világosan közeledett a modern értelemben vett folklórhoz, és hogy ennek gűjtésére megtette az első lépéseket, azt Liszcai Pap Imre diósgűyőri tanítóhoz (vagy lelkészhez) írott levele tanúsítja (Pest, 1846. június 10.):

² A Magyar Népzene Tára I. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán. Sajtó alá rendezte Kerényi György. Bp., 1951. Előszó, X.

„Legyen szíves kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melyeket a lányok vasárnap a pusztán vagy páston énekelni szoktak; mint minden csekélységet; szólítson meg egy leányt, s mindeneket elmond és megmagyaráz a szobában is. Például:

Kelj fel baxa barna,

A vattai csonka st.

És aztán így is van egy: Lengyel László jó királyunk stb. ezen sorok jutnak eszembe homályosan, de egészen egyet sem tudok; szükséges pedig azt is tudni, hogy fogózkodnak össze? hogy csinálnak kaput két kezükből? egy szóval a játékokat, mind a mozgás és figura, mind a mondóka szerint.”³

DALFÜZET.

MD
CCC
XL
III

Össze szedte, s írta Tompa Mihály.
Sáros Patakon, c. é. helyben.

Levele arra is világot vet, hogy a néprajzi gyűjtéshez kitűnő érzelme volt. Mennyire fontosnak tartotta a pusztai szöveget, dallamon kívül a játék lefolyásának, külső körülményeinek pontos rögzítését is. A nagy költő, a kórus egykori tagja, a népdalgyűjtő pataki diák ebben is példát mutatott.

Erdélyi János (1814–1868) az éneklés és a zene szeretetét éppúgy a szülői házból hozta, akárcsak Egressy. Édesapja híres zsoldárénekes, sőt verselgető földműves ember volt. Gyermekkorában lakodalmakon, mulatságokon óráig elhallgatta a daloló parasztokat. Majd 1824-ben a pataki kollégiumba kerül a kiskaposi fiú. 1832-ben aláírja a kórus törvényeit, s belép a kórusba mint tenorista. Természetesen ez azzal is jár, hogy kötelessége kottát, zongorát tanulni, s ez még közelebb viszi a muzsikához. Később pataki tanárként is szívesen hallgatta a kórus próbáit. Sárospatakon 1835-től jogot is tanul, miközben többször is nevelői állást vállal. Tanítványaival gyakran megfordul Pesten, ahol megismerkedik a reformkori politikai és irodalmi élet nevezetes alakjaival. 1834-től már versei, kritikái jelennek meg, melyek ismertté teszik a nevét. 1837-től Pesten patvarista, 41-ben pedig leteszi az ügyvédi vizsgát. 1842-ben a Kisfaludy Társaság tagja, majd 43-ban titkára lesz. Ezt a tisztségét 1860-ig viseli. Székfoglalóját a népköltészettről tartja, s utána hozzákezd a népdalok és mondák gyűjtéséhez. Összegyűjtésükre országos mozgalmat is indít, és ennek eredményeként jelenik meg 1846 és 1848 között a „Népdalok és mondák” három kötete Pesten.

Sajnos – anyagi okokból – ezekben a kötetekben csak a népdalok szövegeit tudta közölni. S ebből a kényszerű helyzetből aztán hosszú időre általános gyakorlat válik Magyarországon. De ez nem róható fel Erdélyi János hibájául. Ő nagyon is fontosnak tartotta a szöveggel együtt azok dallamainak a közlését. „Népdal nincs nótá nélkül – mondotta 1853-ban. – Ők együtt születnek, mint szárnyával a pillangó.”⁴ De a Kisfaludy Társaság csak 12 dallamnak

³ Tompa Mihály válogatott művei. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1961. 566.

⁴ Vö.: Lukácsy Sándor: Erdélyi János és a népzene. = Muzsika, Bp., 1961. 8. sz.

megjelenését tudta biztosítani, pedig a szövegek mellett több száz dallamot is beküldtek Erdélyinek. Akkori gyakorlat szerint nyomtatásban minden zeneművet, éneket, hangszeres darabot csak zongora letétben közöltek. Ezért a dallamokat Erdélyi odaadta Fogarasi Jánosnak és Travnyik Jánosnak, hogy azokat zongorára írják át. De jött a szabadságharc. S a lejegyzett dallamok – tudomásunk szerint – megsemmisültek Buda várának visszavétele alkalmával.

Erdélyi János a szabadságharc alatt a Nemzeti Színház igazgatója, 1849-ben pedig a *Respublica* című lapot szerkeszti. A szabadságharc leverése után neki is menekülnie kell. 1850-ben a Zemplén megyei Cselej községben húzódik meg, ám itt is figyeli a nép életét. Magyar és szlovák dalszövegeket jegyez le. Már jóval Bartók előtt megteszi az első lépéseket szomszéd népeink és később távoli népek népzenejének gyűjtése, közreadása területén. 1864-ben Sárospatakon ő adja ki Lehoczky Tivadar gyűjteményét, a magyarra fordított orosz népdalokat.

1851-ben Erdélyi Jánost meghívták a sárospataki főiskola bölcséleti tanszékére, s itt esztétikai és pedagógiai előadásokat is tartott. 1863-tól pedig mint a főiskola könyvtárosa az irodalmi tanszéknek foglalta el. Továbbra is megjelennek könyvei, írásai Pesten. Pataki tanárként is betölti a Kisfaludy Társaság titkári tisztét, s egyúttal korszerűsíti a pataki főiskola nyomdáját. Megindítja a *Sárospataki Füzeteket*. Dolgozik a magyar bölcsészeti nyelv megteremtésén. Az iskolai oktatásban az élő nyelvek tanítását szorgalmazza. Harcol azért, hogy a magyar helyesírásban jobban érvényesüljön az egyszerűsítés elve, s ezzel emelkedjen a népszerű rétegeinek anyanyelvi kultúrája. Neki köszönheti létét a pataki tanítóképző. Ő indítja meg a népiskolai tankönyvek és kézikönyvek sorozatát. Kezdeményezésére születik meg a Patakon szerkesztett *Népiskolai Közlöny* (1866), s az országos méretű magyar tankönyvkiadást megindító *Pataki Irodalmi Kör*. Sokoldalú elfoglaltsága sem vonja el a néprajzi gyűjtőmunkától. 1855-ben a *Magyar népmesék* című könyvének Patakon kelt előszavában írja: „Megváltozott körülményeim között még mindig gyűjtök. Segédeim, a jó régi társakon kívül a sárospataki tanulóiifjak közül néhány, kik a néppel közvetlenül érintkezvén, eredeti közléseket adhatnak.” Íme: a gyűjtésbe bevonja a kollégium diákjait biztatván őket a kiejtés szerinti feljegyzésre is. Ezzel mintegy száz évvel előzi meg a Néprajzi Múzeum által szervezett „önkéntes néprajzi gyűjtés” mozgalmát.

Az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom azután a 20. század elején ki is szélesedik a pataki kollégiumban. A mozgalomnak ekkor már nemzetközi szervezete is volt, melyet *Folklore Fellows*nak neveztek. Ennek magyar osztályát olyan kiváló emberek vezették, mint *Sebestyén Gyula* és *Bán Aladár*. Gyűjtési útmutatókat szerkesztettek, és

NÉPDALOK ÉS MONDÁK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

MEGJELENÉSÉVEL

MEGJELENÉSEK KÖZÖTT

ERDÉLYI JÁNOS.

PESTEN.

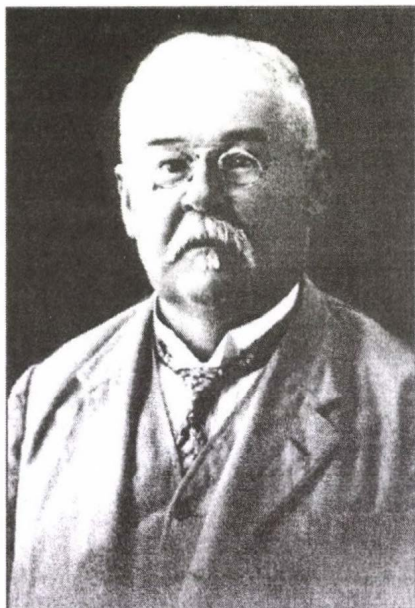
NYOMTATOTT REIMER JOZSEF NEI

1876.

Sebestyén Gyula (1864–1946) akadémikus

ezzel indultak el vidéki gyűjtőszövetséget szervezni. Első útjuk Patakra vezetett. „*A Felső-Tisza-vidék szintistája magyar nyelvterületének ősrégi iskolavárosánál gyűjtésre alkalmasabb gócpontja talán az egész országnak sincs*”, írja beszámolójában Sebestyén Gyula. „*Mert ha egybeült minden más feltétel megvolna is, hiányzik az itteni felgyűjtetlen gazdag magyar országrész. Noha tudtuk, hogy a híres református főiskola tudós tanári kara Erdélyi János itteni tartózkodásának emlékei közt a folklóre iránti szeretetet ápolja; sőt tudtuk, hogy a mai ifjúság épp oly dalkedvelő, miként azok voltak itt Csokonai diáktársai, és azok voltak a sárospataki régi dalgyűjtemények szerkesztői és kiadói is: a siker teljes biztosítására mégis úgy intéztük a dolgot, hogy az első gyűjtő szövetség megalakulásának alkalmával a 25 éve fennálló Magyar Néprajzi Társaság is itt tartsa meg első vidéki vándorgyűlését.*”⁵

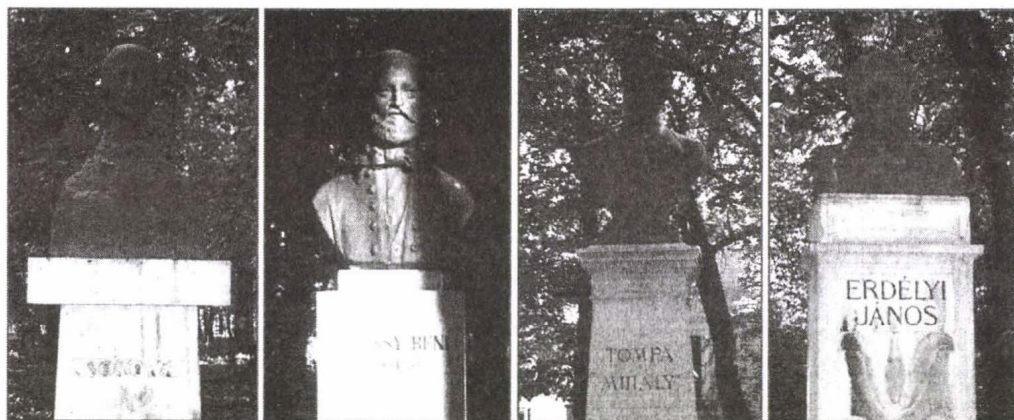

Így 1912. május 19-én kettős ünnepet ült a pataki kollégium. Otthont adott a Magyar Néprajzi Társaság első vidéki vándorgyűlésének, és megalakította a Folklóre Fellows magyar osztályának első vidéki gyűjtőszövetségét. Fényes külsőségek között zajlott le a kettős ünnepség. A Magyar Néprajzi Társaság küldöttségét már a vasútállomáson hivatalosan fogadták. A küldöttség tagjai között olyan neves néprajztudósok voltak, mint Sebestyén Gyula, Bán Aladár, Bátky Zsigmond, Györffy István, Madarassy László, Erdélyi Lajos, Nagy Géza, Szalay Imre. A főiskola imatermében tartott vándorgyűlésen jelen volt Dókus Gyula kamarás, a Zemplén megye alispánja, Meczner Béla főrendiházi tag, a főiskola tanári kara, a főiskolai és a tanítóképző intézeti ifjúság úgyszólván teljes számban.

A gyűlésen nemcsak a küldöttség neves néprajztudósai tartottak előadást, hanem a főiskola több tanára is, beszámolva eddigi gyűjtéseik eredményeiről. *Hodossy Béla* tanítóképző-intézeti igazgató a gyermekjátékokról tartott felolvasást. *Harsányi István* főiskolai könyvtárnok „Két 18. századi dalgyűjtemény sárospataki kézírata” címmel először ismertette a sárospataki főiskolai énekkar 1787-1792-ből való, általa fölfedezett énektárának 46 népdalát. *Deák Geyza* „Ősjegyek a magyar nép díszítő művészetében” címmel tartott előadást, *Novák Sándor* sárospataki tanár pedig felolvasta „Borsod megyei lakodalmi szokások és versek” című értékes dolgozatát, melynek anyagát elsősorban szőlőfalujából, Cserépfaluból gyűjtötte.⁶ Aznap délután került sor a gyűjtőszövetség megalakítására. Az ifjúság olyan lelkesedéssel fogadta a gyűjtőszövetség megalakulását, hogy hatszáznál több Tájékoztatót kellett köztük kiosztani. Sebestyén Gyula megköszönve az ifjúság páratlan lelkesedését, utalt arra, hogy a főiskola néhai nagy tanárának, Erdélyi Jánosnak 1914-ben lesz 100. születési évfordulója. Sá-

⁵ Ethnographia. 1912. 193-199.

⁶ A Magyar Néprajzi Társaság I. vándorgyűlésének jegyzőkönyve. = Ethnographia, 1912. 251-256.

Sárospatak szobrokat állított néphagyományunk őrzőinek:

Csokonai Vitéz Mihály
Vilt Tibor (1972)

Egressy Béni
Kelemen Kristóf (1989)

Tompa Mihály
Holló Barnabás (1896)

Erdélyi János
Gyöngyösi Berta (1914)

roszpaták már gyűjtést indított egy szoborra, amit az évfordulóra fognak felállítani. „*En megígéretez tettem – írja Sebestyén Gyula –, hogy ha az ifjúság derekasan megfelel a gyűjtéshez fűzött reményeknek, Erdélyi Jánosnak az ő segédkezésükkel állítunk egy ércnél maradandóbb emléket is: a régi mester szellemi örökségének birtokában külön kötetté szerkesztjük a sárospataki ifjúsági gyűjtő-szövetség eredményeit, és 1914-ben ki is adjuk a Kisfaludy Társaság ama magyar Népköltési Gyűjteményében, amelyet Erdélyi János alapított.*”⁷

A pataki ifjúság lelkesedését valóban tettek is követték: megindult a gyűjtés. Évenként készültek pályamunkák. Az országos gyűjtésben is Patak járt az élen. Hogy mit jelentett a patakiak gyűjtőmozgalma, csupán egy adattal szeretném e helyen szemléltetni. 1912 és 1915 között országosan 18.901 népdalszöveg érkezett be, s hogy az országos anyagnak kb. 44 %-át, tehát csaknem felét a patakiak gyűjtötték, mutatja, milyen derekasan vették ki részüket a hagyománymentésből.⁸

E gyűjtés azért is jelentős, mert pontos adatokat szolgáltat arról, hogy a 20. század elején Pataktól a Felső-Tisza vidékéig milyen dalokat énekeltek. A tudomány számára a jeles napi szövegek jelentik közülük a legnagyobb értéket. Jeles napi szokásokat, dalokat addig elsősorban a katolikus vallásúaknál gyűjtöttek, reformátusoknál alig. A közfelfogás szerint a reformátusok elhagyták az egyházi színezetű szokásokat. A patakiak gyűjtése viszont azt bizonyítja, hogy a református egyház is kialakította a maga jeles napi szokásait, sőt, azok rendkívül gazdagon éltek különösen a pataki kollégium hatóköréhez tartozó területen. Gazdag anyagot tartalmaznak ezek a gyűjtések karácsonyi és húsvéti köszöntőkből. Ezekben a versekben a hagyományos népköltészeti elemek éppúgy megtalálhatók, mint a bibliai történetek nyomai vagy a deákos költészet lecsapódásai.

Sajnos, az első világháború megakadályozta Sebestyén Gyula tervének megvalósulását. A gazdag gyűjtésből végül nem jelent meg kötet Erdélyi János születésének századik évfor-

⁷ Ethnographia, 1912. 193-199.

⁸ Ethnographia 1915. 336-339.

dulóján és később sem. Pedig Sebestyén Gyula a munkálatokhoz is hozzáfogott. A pataki gyűjtések jó része az ő hagyatékában található a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában. Más részük pedig ugyanott, a gyűjtők neve alatt.⁹

De az első világháború nemcsak a gyűjtés kötettségét hiúsította meg, hanem a gyűjtőszövetség működésének is végét vetett. Évek múlva, csak az 1930-as években újíttotta fel Patakon a néprajzi gyűjtőmunkát dr. Újszászy Kálmán teológiai tanár a tanítványai számára indított *Faluszeminárium* keretében. A Faluszeminárium munkájában résztvevők számára most már nemcsak népdalok gyűjtéséhez, hanem a néprajzi munka minden területéhez írt gyűjtési útmutatót „A falu” című könyvében. Segítségével évek alatt hatalmas anyagot gyűjtöttek össze a Faluszeminárium munkájában résztvevő hallgatók. Sajnos, ez az anyag is kiadatlanul fekszik a kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában. Lassankint reánk köszönt Erdélyi János születésének kétszázadik évfordulója. Mindent el kellene követnünk mindkét gyűjtemény közzététele érdekében!

De az Újszászy Kálmán vezette faluszemináriumi munka nemcsak a teológus, hanem a gimnáziumi ifjúságra is kisugárzott. Ennek igazolására legyen szabad saját példámat felhoznom.

1936-ot írtak, mikor az én gimnáziumi tanárom, osztályfőnököm, dr. Harsányi István, – a Magyar Néprajzi Társaság első vidéki vándorgyűlésén előadást tartó Harsányi István főiskolai könyvtárnok fia – egyik magyaróránkra elhívta dr. Újszászy Kálmánt, hogy szóljon nekünk a Faluszeminárium munkájáról s magáról a néprajzi gyűjtésről. Olyan csodálatosan beszélt a magyar falun található hagyományokról, értékekről, s arról: mióta azokat gyűjti, mennyivel többet mond számára Ady Endre: Hazamegyek a falumba című verse meg más költeményei, hogy hatására azonnal mentem a könyvtárba, s kivettem Ady verseit, megtanultam az idézett verset. Ady akkor még nem szerepelt a gimnáziumi tananyagban, sőt abban az időben még „szidták, mint a bokrot”. Patakon is csak a mi Harsányi Istvánunk állt ki mellette a „Péntek esték” keretében tartott s nagy vitát kiváltó előadásán. De más eredménye is lett Újszászy Kálmán előadásának. Úgy fellelkeseztünk, olyan vágyat éreztünk a néprajzi gyűjtésre, hogy hozzá is kezdtünk. Ettől kezdve vakáció alkalmával nemcsak pihenni mentünk „haza” a falunkba, hanem megkezdtük hagyományainak gyűjtését is. Osztálytermünk sarkában azután elhelyeztünk egy asztalt, s mindegyikünk kivitte reá a saját gyűjtését. Én akkor még nem tudtam a népdalok dallamát is lejegyezni, csak a szövegét, de a szülőfalumban, Sályban lejegyzett népdalszövegeket én is elhelyeztem ezen az osztálysarokban elhelyezett asztalon. Tulajdonképpen ez a pataki „osztálysarok” teljesedett ki a magam, a családom s a tanítványaim életében. Patak nélkül soha sem végeztem volna el mindazt, amit életem folyamán Isten segítségével el tudtam végezni, el tudtam érn.

⁹ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 106-113.

SZABÓ LAJOS

Magyar mondák Krisztus Urunkról

Száz évvel ezelőtt született dr. Szabó Lajos (1908–1996) ref. lelkész, teológiai akadémiai tanár, a zempléni néphagyományok kutatója, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja. A centenárium alkalmából szeptember 28-án Kassán emléknappal tiszteltünk emléke előtt, évkönyvünkben pedig egyik a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzött (Kt. d. 44.252. sz.), 1952 decemberében készült kiadatlan esszéjének, valamint Polner Zoltán emlékezésének közlésével idézzük fel alakját. Az alábbi írás – amely voltaképpen bevezetés a magyar irodalomban megjelenő és a nép körében élő Krisztus-legendák gyűjteményéhez – megmutatja szerzője szépirói erőit is.

I.

Ezeknek a meséknek a főszereplője egy Vándor, aki öreg társával rója a magyar országutakat. A Vándor olyan külsőre, mint a többi ember, s az embereknek ahhoz a fajtájához hasonlatos, akiből a legtöbb van ezen a földön: a szegény emberhez. Igen, hasonló a szegény emberhez kopott a ruhája is, és többnyire üres a tarisznyája. És mégis, ez a Vándor más, mint a többi vándorok, szegény halandók. Hogy más, azt nem glória jelzi a fején, hanem a tetteiből, beszédéből, csudáiból lesz nyilvánvalóvá. Ez a Vándor: Krisztus Urunk. Öreg társa pediglen: Péter.

II.

A Vándor és öreg társa járják az országot. Elvetődnek a Duna mellé is, de többször inkább a Tisza-mentét járják, mintha ezt a folyót jobban szeretnék. Nagy néha bevetődnek a gazdagok palotáiba, a dúsak udvarházaiba is, de ott nemigen szeretik őket, a legtöbbször kikergetik őket onnan, vagy csak érdekből tűrik meg őket egy időre. Igazi helyük, szokott szállásuk, tanításaik és csudáik helye a kunyhó, a szegények hajléka. Ott ugyan csak szegényes ételt kapnak, némi bodagot meg maradék krumplicevest, s az éjjeli hálóágjuk sem ruganyos nyoszolya, hanem többnyire földre hintett zizgő szalma csak, s nem is valami elkülönített hálóterem, hanem a közös szoba, ahol együtt van a nagy család, és nem egyszer a vajúdo asszony is ott jajong. És mégis ott érzik magukat igazán otthon, az egykori ács s az egykori halász, s ott esik jól az étel, ital, s ott fogannak a szép csudák.

Szívesen néznek be a kunyhóval rokon helyekre is: a rúgott csárdába, a faluvégi pásztorházba, a kovácsműhelybe is. Ott forgolódnak ők, ahol szegény emberrel a legkönnyebb a találkozás: erdőn, mezőn, alföldön, búzatóblák között, szőlőben, pusztán, elmennek a sokadalomba, a túri vásárra is.

III.

Társaságuk nem a kiválóak, a szentek, a remeték, a főemberek társasága. Ritka, mikor valami gazdag emberrel, telhetetlen pópával is találkoznak, s ennek sincs jó vége legtöbbször. Igazi környezetük az ágról szakadtak, árvák, özvegyasszonyok, betegek, búsak, parasztok, pásztorok, iparosok, obsitosok társasága. Egyszóval a szegény népeké.

Bár a mesék világában vagyunk, inkább ezekkel társalkodnak, barátkoznak, mint a mesebeli alakokkal, akikkel alig van találkozásuk (Tiszai óriás). Igen, a szegények társasága kedves a Vándornak, mégpedig azért, mert azok szorulnak rá legjobban a szeretetre, segítségre, oltalomra, tanításra, eligazításra, s azok vágnak legjobban a csodára. A Vándor az ő társaságukat azért keresi, mert az orvosnak a beteg, a mentőhajósnek a bajban levők az igazi környezet.

IV.

A Vándor kezeiben láthatlanul ott van az áldás és az átok. Büntetik a fősvényt, a hazugot, az irigyet, a kevélyt, az önhittet, a magában bízót, a telhetetlent, a háládatlant, az Isten szavával szemben engedetlent. De jutalmazza a hálás szívűt, a jólelkűt, a segíteni készet, a jómajút a sok rosszmájú között, és megsokasítja az irgalmas szegények krumpliját, csillagos levesét, bárányát. Megcsillan az Ő szép irgalmassága is. Bár a haszontalan, vétkes és káromló népek földje nem érdemelne esőt, áldást, mégis kapnak tőle, bár a obsitos többre nézi a pipát és kulacsot, mégis bemegy egyszer a mennyek országába az ő irgalmasságból.

Hirdeti, hogy van predestináció, vagyis eleve elrendelés, s az Ő ígéjének teljesülnie kell. Farkas tépi szét az arra rendelt gyermeket, hiába tesznek védelmére bármit, s ágrólszakadt Anti veszi el a gazdag bőrkereskedő lányát, akárhogy harcol is ez ellen a gazdag tőzsér. Mégis úgy lesz, mert: így rendeltetett.

Szépséges tulajdonsága a Vándornak, hogy helyrehozza azt, amit az ember elront. A kontár legény megöli a beteg lányt, Ő feltámasztja és meggyógyítja. Péter eltöri a cserepesek portékáját, Ő megfizeti kárt.

V.

A Vándor nem azért jött, hogy elvegyen valamit az emberektől, kincset vagy hódolatot. Egyikre sincs szüksége. Egy falat kenyeret, egy ital vizet elfogad, ha szívesen adják, meg egy kis szeretetet is. Ő azért jött, hogy adjon, mégpedig ingyen. A kovácsműhely előtt kornyadozó agg ingyen lesz ifjú megint, a három testvér ingyen kap megélhetést és áldást, s mindenki, aki hiányban leledzik s hozzáfordul, ingyen kap tőle segédelmet. Ezért bár szegényes a ruhája, s lapos a tarisznyája, a Vándor a leggazdagabb mindazok között és fölött, akik valaha e földet taposták.

VI.

Bár szegénynek látszik a Vándor, s bár nincs glóriája, egyes Krisztus-mesékben, az úgynevezett eredetmesékben mégis úgy jelenik meg, mint ISTEN, mint az Atyával egylényegű Fiúisten, aki öröktől fogva való és részes a teremtésben. Ő teremti a Tiszát, a kalászt, a gombát, a szamócát s sok minden mást.

A katolikusoknak szokása, hogy utak mellé, a falvak végére, mezők szélére, nevezetes helyekre feszületet állítanak, melynek egyik célja az, hogy Jézusra emlékeztessenek. Ezekben a mondákban spirituálisan ugyanaz a törekvés: emlékeztetni Krisztusra. Ezért vannak az

eredetmesék is: a gombához, a Tiszához, a szomorúfűzhöz, fenyőhöz, hollóhoz, Fiastyúkhöz és a másokhoz fűzött „eredetmesék” azt akarják, hogy valahányszor azokra nézünk, jusson eszünkbe eredetük meséje, s arról Krisztus urunk.

VII.

Mikor ezeket a meséket, mondákat olvassuk, akaratlanul is eszünkbe jutnak szentírási igék. A Vándor láttára eszünkbe jut: „Mindenben hozzánk hasonlatos, kivéve a bűnt.” (Zsidókhoz írt levél, V. 15.) Segítő tettei nyomán, hallatán felképzik ez az ige: „Azért jött az Embernek Fia, hogy megkeresse és megtartsa azt, ami elveszett” (Lukács evangéliuma XIX. rész, 10. vers). „Az Embernek Fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak.” „Minden lehetséges a hívőnek.” (Márk evangéliuma IX. rész 23. vers.) A Vándor által adott büntetések és jutalmak eszünkbe juttatják az Ő szép példázatának szavait: „Jertek én Atyámnak áldottai, mert éheztem és ennem adtatok”, és: „Távozzatok ti átkozottak.” Eszünkbe jut ez is: „Az egészségeseknek nincs szükségük orvosra, hanem a betegeknek...” (Lukács evangéliuma V. rész 31. vers.)

És több más ige is eszünkbe jut, élénk vetődik e mondák, mesék nyomán. Holott ezek a mesél egyáltalán nem azzal az igénnyel termettek, hogy ígét adjanak, vagy hogy új ígét hintsenek, vagy azt magyarázgassák.

VIII.

Valóban – és ezt meg kell értenünk – ezek a mesék, mondák nem akarják az ígét magyarázni, még kevésbé valami apokrif evangéliumot adni. Semmi ilyen igényük nincsen. Éppen ezért felesleges ilyen szempontból nézni őket, vagy dogmatikai szempontból bírálgatni őket. A Krisztus-monda nem az evangélisták, sem a papok, sem a dogmatudósok rétjébe akar bele kaszálni. Nem hitelveket hangoztat, nem prédikál, hanem regél, a bizonyosságtételnek a legeggyűbb és talán azért olyan szívhez szóló módján. A magyar mesevilágba is behívja Krisztus urunkat, mert még ott sem akar nála nélkül lenni.

IX.

Az, hogy a Vándor Péterrel jár, holott könnyebb volna egyedül mennie, mint a sokszor engedetlen, kontrabontokat csináló, nehéz helyzetekbe rántó Péterrel, az külön üzenet. A mesék nyelvéről az evangélium nyelvére lefordítva azt teszi: *Veletek vagytok minden időben!*

X.

A legtöbb mondában ez a Krisztus elnevezése: *Krisztus Urunk!* Urának vallja őt a magyar még a mesében is, akinek adatott hatalom mennyen és földön. És ezeknek a meséknek nemcsak az a céljuk – megfogalmazatlan, öntudatlan cél –, hogy gyönyörködgesse, hanem az is, amit az egyik verses Krisztus-legenda így fejez ki: *Krisztust mi dicsérjük!*

Igen, Krisztus Urunknak még a mesében is tisztességet tenni, ezt akarják a magyar Krisztus-mondák, mesék, legendák. És ezt akarja az ő méltatlan szolgálja, aki esztendőök óta keresgette, összeszedte, csokorba gyűjtötte és Neked is odakínálja most a magyar mondákat Krisztus Urukról.

Krisztust mi dicsérjük!

Tárgymutató

Bibliai tárgyú mondák

Segítség Noénak. Az igazi Messiás.

Eredetmondák

Krisztus és a madarak. A marha bogározása. Hogy lett a tetű? Mióta homályos az Ország útja? A „csirkéstyúk” eredete. A kalász eredete. A búzáról. A fősvény asszony teknősbéka lesz. A Tisza eredete. Miért kopasz Szent Péter? Miért nem tud a gyerek születésekor mindjárt járni? A ló és a szamár. A szamóca. Miért nem tudja az ember, meddig él? A gomba. Mióta vannak szelindek kutyák? Miből lett a farkas? A csökönyös szamár szerencséje. Miért dolgozik a paraszt sokat? Krisztus és a fák. A szamárról. Mióta kaparják a tarlót? A kígyócsípésről. Mióta nincs a szomorúfűzfának tüsöke? Jézus cipót oszt. A méhcsípésről. Krisztus képe a búzán. Miért lettek a lovak? Mióta vannak hegyek? Miért van görcs a fában? Miért van örvény a Tiszában? Mióta hajlik le a szomorúfűzfa? Miért süt ki minden szombaton a nap? Mióta nem esznek disznóhúst a zsidók? Miért reszket a nyárfa? Miért fekete a holló? Miért piros a húsvéti tojás?

Esetek az esendő Péterrel

A hegedű. A rest többször jár. Miért a férfi az úr a háznál? Péter lagzában. Szent Péter és a csereperek. A lúd lába. Szent Péter inge. Szent Péter embere. Szent Péter meg a libacomb. Szent Péter Isten szeretne lenni. Szent Péter és a méhek. Szent Péter atyafiai.

Parasztok

Jézus a várandós asszony házában. Ágról szakadt Anti. Székfű Katalin és Krisztus urunk. Árva Péter. A csillagos leves. Krisztus urunk házassága. Krisztus urunk tanácsa. Krisztus urunk muzsikája. Szent Péter szabadsága. Milyen idő kell? Krisztus a Tiszánál. Isten áldása nélkül hiábavaló a munka. Krisztus urunk ételt kér. Krisztus urunk és a marokverő lány. Krisztus és az aratás. Az arató leányok. Krisztus urunk hálást keres. Krisztus és a szegény ember. Krisztus urunk és a szegény ember hídja. Az özvegyasszony tehene. Krisztus urunk ítélete. Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek. Krisztus és a három gyerekek. Krisztus és a pásztorgyerek. Krisztus és Péter vándorlás közben. Amikor a víz a hegynek folyik.

Iparosok

Krisztus és a kovács. Az ördög és a kovács. A hajóácsok. A varga három kérése.

Katonák

Miért nehéz a katonáskodás? Az obsitos. Szent Péter és a katona. Krisztus meg az obsitos katona. Krisztus az Alföldön.

Óriások, pópák meg egyéb bűnösök

Krisztus urunk és az óriás. Se pohár, se gyerek. Krisztus urunk köve. A kutyává vált ember. Kristóf a föld kulcsát kapja. Fájásra való. Hogy lett a zsidóból disznó? A juhász báránya. A bárány mája. Krisztus jóslásának be kell teljesedni. A telhetetlen pópá. A Krisztustól megsegített három testvér sors.

Nemzetek

A nemzetek Krisztus sírjánál. Krisztus és a nemzetek. Az angol nyelv eredete. Krisztus társasága és a rác.

Koldus énekek Krisztus urunkról

Krisztus urunk és Regina. Jézus Krisztus koldul. Koldusének Krisztus befogadásáról.

Krisztus-legendák magyar íróknál

Bornemisza Péter: Krisztus keresztjéről. Mikes Kelemen: Krisztus palástjáról. Csúfos gajd a tótról (Hegedűs ének a XVII. századból.) Baksay Sándor: Krisztus legenda. Kaffka Margit verses Krisztus-legendája. Szabó Dezső: Az elfelejtett arc. Móricz Zsigmond Krisztus legendája a Rózsa a Sándorban.

POLNER ZOLTÁN

A népi imádságok és a Krisztus-legendák szentjei

Szabó Lajos emlékének

A szegedi nagytáj vallásos népének szentek iránti tiszteletét elsősorban az általam gyűjtött népi imádságokban és Krisztus-legendákban követem nyomon. Ám mivel az előző két tanácskozáson az archaikus népi imádságok elemzésével, középpontba állításával foglalkoztam, most a Krisztus-legendák szentjének, Szent Péternek cselekedeteit és a népi közösség róla vallott véleményét, érzelmi megnyilvánulásait kutatom. De figyelembe veszem az eredetmondákban megjelenő Szent Péterre való utalásokat is. Teszem pedig mindezt azért, hogy fejet hajtsak a taktaszadai Szabó Lajos református lelkész, történész, néprajzkutató emléke előtt, aki ebben az évben [1996.] február 2-án hunyt el Sátoraljaújhelyen. Kiemelkedő tudású néprajzkutató volt, akinek „Taktaszadai mondák” című kötete Ortutay Gyula előszavával 1975-ben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. Szabó Lajost baráti szálak fűzték Bálint Sándor professzoromhoz, noha ő maga is professzor volt a sárospataki teológián mint az egyháztörténeti tanszék vezetője.

De azért is szólok róla, hogy eleget tegyek íratlan végrendeletének, beszéljen már valaki a Krisztus-legendák magyarországi kutatásáról. És mivel e témával foglalkozó kötetem kiadásra vár, idézek leveléből: „A Krisztus-legendákkal még az ötvenes években foglalkoztam, de ma is nagy álmom, hogy össze kellene fogni egy teamnek, és az összes magyar Krisztus-mondákról megjelentetni egy nagy kötetet. Írtam annak idején ebben az ügyben Kriza Ildikónak, az MTA Néprajzi Kutatócsoport felelősének, de eddig nem történt semmi.”

A Krisztus-legendák egész Európában ismertek. A gyűjtött anyag regisztrálását a finn Antti Aarne és amerikai Stith Thompson végezte el. Ők jelölték motívumindexükben a legendamesék helyét, amelyet a Magyar Népmese-katalógus is érvényesnek tekint. Az Aarne-Thompson besorolás azonban felülvizsgálatra szorul, mivel véleményem szerint a legendamese meghatározás nem fedti a műfaji kritériumot. A legendamesével foglalkozó nemzetközi szakirodalom is vitatja, hogy önálló műfaj-e a legendamese. Ha van vitatni való, akkor nem az, hogy önálló műfaj-e a legendamese, hanem, hogy mesének tekintsük-e azt, ami nem fedti a mese kritériumát. Ez az ami vitatható, hiszen a szükséztű, tömör, rövid szövegekben nyoma sincs a népmesék sajátosságának.

Hogyan is sorolhatnánk a mesék műfaji körébe azokat a történeteket, amelyeknek Krisztus urunk és Szent Péter két valóságos szereplője?! Történetük sokkal inkább a valóságon alapszik, mint a népmesék illúzióktól terhes világa. Ott a hős egy kisebb-nagyobb közösség elérhetetlen vágyait fejezi ki, itt Krisztus urunk a tanítás példáját tárja az emberiség elé, miközben erkölcsi törvények ismeretére és gyakorlására tanítja az őt hallgatókat.

Katona Judit költő, Szabó Lajos, Polner Zoltán költő, Szabó Lajosné Futó Rózsa, valamint elől Polner Kinga (1981)

Ég és föld a különbség a két „műfaj” között. Nem véletlenül fogalmazta így véleményét Voigt Vilmos: „A mesekatalógusok mesének veszik a szent legendák némelyikét is, mivel ezekben nem anyakönyvi kivonatokkal hitelesíthető szentek, hanem elmosódott figurák, gyakran maga Krisztus, Szent Péter és más szentek és ritkábban más szereplők is előfordulnak.” Míg az eredetmondák és a legendamesék elsősorban Krisztus urunk és Szent Péter cselekedeteiről mondanak el rövid, igen tömör történeteket, addig a legendaballadák két alapvető tulajdonsága: eseményközlő, elbeszélő, másfelől érzelmekre ható, érzelmeket közvetítő versek sokasága. A legendameséket vizsgálva Erdész Sándor megállapítja: „Az elbeszélők főleg a következő formulával kezdik a történetek elmondását: 'Mikor Krisztus urunk Szent Péterrel a földön járt.' Ez a meseformula nemcsak az égi hatalmak közvetlenségére, emberi mivoltára utal, hanem arra a hitbeli felfogásra is, hogy régen szorosabb kapcsolat volt a földi lakók és az égi lakók között. Feltűnő, hogy Krisztus és Szent Péter vándorlásairól szóló tréfás legendameséket Európában a legnagyobb számban éppen a magyar nyelvterületről gyűjtötték össze.” Ez a megállapítás is további kutatást igényelne.

Az elmúlt évtizedekben – most már az időpont is behatárolható: 1960 és 1990 között – hatvan Szeged környéki településen gyűjtöttem. Krisztus-legendákat 34 helységben vettem hangszalagra. Kiemelkedően gazdag anyaggal járult hozzá gyűjtésemhez Apátfalva, Balástya, Csanádpalota, Csongrád, Forráskút, Makó, Maroslele, Mindszent, Pitvaros, Röske, Szeged, Szegvár, Szőreg, Tápé, Tiszasziget.

**Katona Judit költő és Szabó Lajos néprajztudós
1981. augusztus 2-án Szegeden az Alsóvárosi búcsúban**

A magyar népmese-katalógus típusmutatója 80 egymástól különböző motívumot sorol fel. Én ezek közül mindössze 22 féle típust gyűjtöttem. A Bernát László által összeállított katalógus a reprezentáló típusok mögött értékes irodalomjegyzéket is közread. Tájunkra vonatkozóan Kálmány Lajosnak, a tudós papnak a nevét kell megemlítenem. Ő viszont a 80 típusból 41 főváltozatú Krisztus-legendát örökölt meg a „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból” és a „Szeged népe” című köteteiben száz évvel ezelőtt. Helységlistáján a következő nevek szerepelnek: Egyházaskér, Egyházaskozár, Jázova, Lőrincfalva, Magyarszentmárton, Tiszaszentmiklós, Tiszahegyes, Törökbecse, Tértvár, Szaján. Zömében az elcsatolt Torontál megye falvai ezek. Így aztán csak fájlahatjuk, hogy milyen kincsek mentek/mennek veszendőbe Szeged szomszédságában elterülő ősi földeken.

A népi imádságok mellett mintegy kétszáz Krisztus-legendát sikerült összegyűjtenem. Közülük 8-10 típus szinte minden községben fölbukkant, de találtam néhány alig ismert motívumú legendamesét is. Mindez azonban a lényegen nem változtat: Krisztus-legendát és eredetmondát gyűjteni ma nagy energiát követelő feladat.

Mielőtt rátérnék Szent Péter arclélek, jellemének megrajzolására és utalnék arra a tiszteletre, amely az apostolt népünk körében övezi, előbb a legendameséket meghatározó jegyeiről szeretnék szólni. Ehhez a Krisztus és a szülő asszony (AaTh 779A) szövegeket használom példaként. Ezek szerint Krisztus nem engedi megszületni a gyermeket addig, míg Péter nem lát kedvező jelet az légen. Péter háromszor jelenti Krisztus urunknak, hogy mit lát

az égen. *Először*: veszekedést, akasztófát, egy embert, aki kerékbe törnek. *Másodszor*: háborút, egy embert a lángok között, megégetést. *Harmadszor*: szántanak, vetnek, egy ember sétál a ég alján, szép, tiszta ég volt. Fölfedezhető tehát néhány olyan jegy, mint a kerékbetörés, megégetés, akasztás, amely bizonyos támpontot adhat a korszakoláshoz. Ezek azonban csak szikár tárgyi jegyek.

Fontosabb azonban az a szellemi/költői vonulat, amelyik a szövegekben rejtőzik. A látomás-motívum a Krisztus-legendákban is helyet kap. Éppenséggel a Krisztus urunk és a szülő asszony legendamesében. „*Aszonta az Úr Jézus Szent Pétörnek: Pétör, eredjél ki, nézd mög, mi van az égön. Mit látsz az égön?*” (Dóc) Népköltészetünk remeke, „*A mennybe vitt leány balladája*” is szellemi rokonságot mutat a fenti sorokkal:

*Júlia szép leány egykoron kimőne
Búzavirág-szödni a búzamezőbe,
Búzavirág-szödni, koszorúba kötni,
Koszorúba kötni, magát ott mulatni.
Föl is föltekinte a magoss egekbe –
Egy szép gyalogösvény hát ott jődögél le,
Azon ereszködék fodor fejeér bárány
A napot s a holdat szarva között hozván.*

Vargyas Lajos szerint. „A ballada látomása sokféle magyar hagyományból és a középkori templomok Isten-báránya-ábrázolásainak emlékéből keletkezett. A nép imádságok szövegeiben is hasonló látomás-motívumokra lelhetünk:

*Én kimegyek ajtóm elébe,
Föltekintek magos mennybe.* (Mindszent)

A legendaballada verseiben pedig ilyen versszakot vethetünk össze az eddig példaként kiemelt vallásos szövegekkel:

*Mönj ki, Pétör, mönj ki, tekints föl az égre,
Amit ottan látol, mondd el majd idebe.* (Tápé)

Rendelkezésünkre állnak tehát olyan vallásos népköltészeti szövegek, amelyek népünk Szent Péter iránti tiszteletéről őriznek maradandó emlékeket. A nevéhez kapcsolódó történetek és a személyéhez fűződő fohász, könyörgés, fogadalom csak szöveggörnyezetben vizsgálható, máskülönben az imádság áhítata veszít erejéből. Aminthogy a példabeszédek, eredetmondák is csak így hatnak a maguk belső logikájukkal.

Népi imádságaink a szentek egész sorát vonultatják föl. Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtőt lépék” című kötetének ismeretében az is nyilvánvaló, hogy nemcsak az imádságokban levő szenteket kell nyilvántartanunk, hanem a szentek imáit is. „A nép a legkülönbözőbb névvel illeti, írja körül imádságait – írja Erdélyi Zsuzsanna –, aszerint, hogy gyakorlata, mondása kiben milyen képzeteket kelt, mihez kötődik. A funkcióhoz tapadó népi képzetek alapján van idő szerinti, téma szerinti, végző szerinti imádság, aminthogy van személy szerinti is: Jézus, Szent Ágoston, Szent Margit, Szent Rozália, Szent Rókus, Szent Bernát imája...” Erdélyi Zsuzsannának kétszáz gyűjtött imádságát néztem át, hogy statisztikailag is bizonyítsam a szentek elfordulását a népi szövegekben: Péter (32), Pál (26), Lukács (23), János (23), Anna (20), Benedek (12), Antal (10), Ambrus (10), József (9), Margit (5), Bernát (2).

Silling István (Kupusztina-Bácskertes), a jele néprajzkutató egyik könyvében Kupusztina, a másik könyvében a Vajdaság imádságait adta közre. Bácskeretesen Péter kétszer, Lukács 6 alkalommal szerepel az imádságokban, Vajdaságban Péter kilencszer, Lukács kétszer, Pál viszont ötször, gyakori még József, Anna, Benedek jelenléte a népi szövegekben. z a statisztika azonban csak jelzésértékű, nem fejezi ki az imádságok lelkiségét. Saját gyűjtésemből hadd idézzek néhány sort az imádságokból.

Szent Péter és Szent Pál

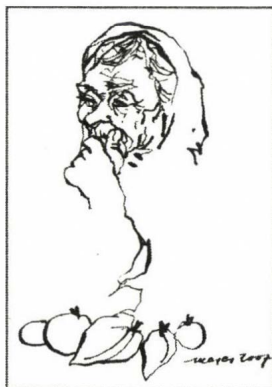
*Amoda van egy aranyos kápolna,
Abba sír a boldogságos Szűz Mária.
Arra mén Szent Péter és Szent Pál apostolok.
Kérdi tüle:
Mit strsz, mit rísz, e boldogságos Szűz Mária?* (Kiszombor)

Szent Lukács

*Egyször elkapják mellőlem a kegyetlen szidók.
Keresem utcákrul utcákra,
sehol nem találom.
Előtanádom Szent Lukács evangélistát.
Nem láttad-e szerelmes szent fiamat,
az ártatlan Jézusomat?* (Röszke)

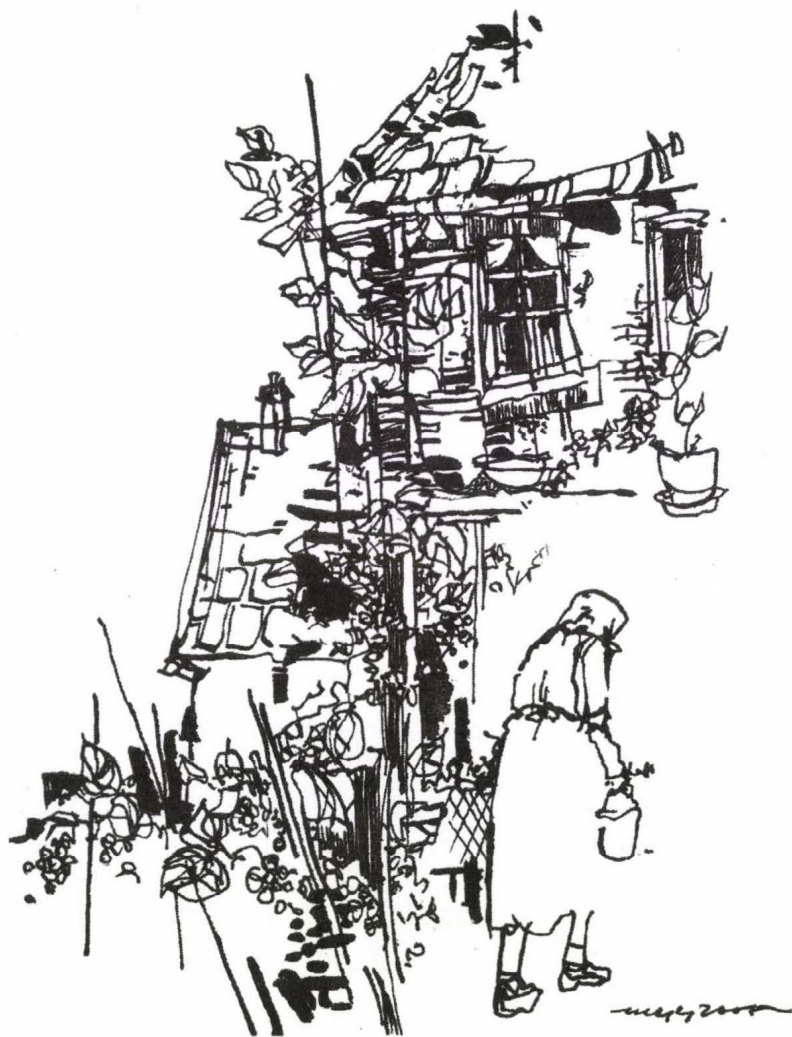
Szent János és Szent Margit

*Szent János piros szent vére
folyd el ezt a házat, minden kis lukakat,
még a kulcslyukát is,
szent leány, Szent Margit,
kérjed Szent Tamást,
vesse el selyemhálóját,
fogja el földi boszorkányát.* (Tápe)

Mezey István rajza

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

A Teréz-napi búcsú Tarcalon

Aki Szerencs felől közelíti meg Tarcalt, letérve a 37-es országútról azonnal szemébe ötlük a *Terézia-kápolna*. A tarcali határ előhegyeinek legnyugatibb pontja az a domb, melyet e 18. századi szakrális épület díszít. A fehérre meszelt látványos épülettömb kiválik környezetéből. Maga a hely ma szőlőtermő határrész. A történelem során azonban kiemelkedő helyzeténél fogva a térségben zajló háborúk, csatározások közepett, mindig a parancsnokok megfigyelő helye volt. Így volt ez a Rákóczi-szabadságharc folyamán, majd pedig az 1848-49-es szabadságharcban is. A kápolna építése összekapcsolódott Tarcaltörténetével oly módon, hogy a Rákóczi féle szabadságharc bukását (1711) követően Tarcalt és Tokajt több rész-birtokkal egyetemben – néhány év türelmi idő után, 1715-ben – a császári kamarára, illetve a királyi uradalomra szállított.¹ Ettől kezdve Tarcalt lett a tokaji uradalom gazdasági centruma, éppen ezért a királyi adminisztráció Tarcalt tekintette a prefektúra központjának.

A Mária Terézia-féle merkantil gazdasági irányítás hatására megnőtt e nagy haszonnal működő királyi birtokok jelentősége, ezért a Szepesi Kamara irányítása alá helyezték, majd pedig Grassalkovich Antal kamarai elnök kapta feladatként a tarcali birtoktest célszerű megszervezését. Ténykedéséhez fűződik a *Szarvas-dűlő* egységes birtokká alakítása, majd a szőlőfeldolgozására, illetve a bor tárolására alkalmas épületek kialakítása, építése (Királyudvar, Rákóczi-pince). Grassalkovich igazgatása alatt került a tarcali uradalomba Keghly Leopold prefektus. A konkrét gazdasági szervezőmunka az ő nevéhez fűződik. Rendre megújította a birtokrészek és a jószágigazgatóság szerződéseit, amelyben érvényt szerzett a királyi szándék-nak. Jelesül: emelte a birtokhasználatért kirótt dézsma mértékét, illetve az egy tételben fizetendő királyi adót. Emelte a szüretkor teljesítendő élő munka járadékát is. Megszigorította a település korcsmáltatási és mészárszék tartási jogát! Mindebből következett, hogy a tarcaliak nem kedvelték Keghly Leopoldot. Mind Tarcalon, mind Tokajban úgy emlékeznek a prefektus ténykedésére, mint a kegyetlen földesúr túlkapásaira.

Grassalkovich Antal tarcali működését azzal koronázta meg, hogy megépíttette a Terézia-kápolnát. A 18. század közepén zajlott építkezés a Habsburg-ház tekintélyét volt hivatva öregbíteni. A hétköznapiakban Tarcalon egyszerűen azzal hozták összefüggésbe a kápolna születését, hogy Grassalkovich hízelegni szándékozott Mária Terézia királynőnek. A hagyomány szerint ezért kapta a Terézia nevet az építmény. Történelmi tényként kell azonban említenünk, hogy Szent Teréz a Habsburg család kedvelt szentje volt. Ezért kapta a királynő is a Terézia nevet. Debreceni Ember András, Hegyalja jeles krónikása így fogalmaz:²

¹ Wellmann Imre: A Rákóczi birtokok sorsa. = Lukinich Imre (szerk.): Rákóczi emlékkönyv. Bp., 1935. II. k. 91.

² Debreceni Ember András Hegyalja Krónikája. = Bencsik János (szerk.): Tokaj és Hegyalja XVI. Tokaj, 1995. 24.

*„A mitsodás magok, olly szegény Templomok,
Mind két részben való imádkozó Házok,
Be kár, hogy tsonkán áll Messze Látó Tornyok,
Templomnak, toronymak talán nints jószágok.
Felséges Asszonyunk parantsolatjával,
Meg újult határok díszes Kápolnával,
Istenhez terjendő szent áldozatjával,
A Nép több jót várhat hála adásával.”*

A Henye-dombon álló Terézia-kápolnát 1749-50-ben építtette gróf Grassalkovich Antal. Az épület barokk stílusú, ovális alaprajzú, homlokzatán alacsony toronnyal. A bejárat feletti gerendás szerkezetű karzatra kis falépcsőn lehetett feljutni. A kápolnát a második világháború alatt, illetve utána kifosztották. A berendezés és a kallódó kegytárgyak egy részét Béres Béla tokaji plébános mentette meg a pusztulástól. Az ő adományával együtt került a Tokaji Múzeumba az a két imádkozó angyal, mely az oltár két oldalát díszítette. A barokk kápolnát Dresse Gottfried építőmester építette.

1816-ban Kazinczy Ferenc a következőket írta Tarcál társadalmáról: „a nép, vallásra nézve Római Katolikus és Református, mind két felekezetnek nagyon szép temploma.” A római katolikusok 1711-től használták újra a reformátusoktól visszakapott templomot. „A templom, Toronnyal ékesítve és benne az épülethez alkalmazott három jó nagyságos ékes Harangokkal és órával felkészülve, belül pedig a nagy oltár, három kisebb oltárokkal fényesen meg aranyozva, az orgonával együtt díszesen ékeskednek, egyszóval minden némű Isteni tiszteletekhez szükséges Ruházatokkal és egyéb eszközökkel gazdagon készülve találtnak benne, mellyet néhai Boldog emlékezetű Országunk Királynéja, Mária Theresia maga költségén építtetett.”³ Emellett az 1750-es években épült a Henyén a kápolna. „a Thérézia Hegyén, kőből épített kis kápolnátska, Szűsz Szent Thérésia tiszteletére, mellybe minden Esztendőben a Catholicus Lakosok háromszor szoktak ájtatosságokat végezni.”⁴

Nemcsak a katolikusok jártak a Terézia-hegyre, hanem a város egész lakossága is. 1762-ben az akkori plébános, Náray József írásba foglaltatja, hogy a „Város Hadnagya, egész Tanácsával és Czéhekkel együtt, minden religiónak választás nélkül... Úr napján a Theresi hegyre (köteles) processiókat járni.”⁵ Eme rendelkezés ellen azonban méltatlankodtak a reformátusok, akiket gyakran ért sérelem mind a római katolikusok, mind az uradalom részéről. A kamarai adminisztráció segítségét kérve, panaszos levelében a következőképpen írt Kerékgyártó István lelkész, 1764-ben: „...itt való nyughatatlan indulatú Tiszteletes plébános Náray József Uram, a maga Papi Pásztorsága alá tartozó számos Lelkeknek legeltetésekkel, s gondgyok viselésével meg nem elégedvén ... eltökélte magában miképpen Vallásunkkal ellenkező czeremóniára, Úgy mint Búcsújárásra, minden feltalálható úton, módokon erőhatalommal kényszerítsen és kényszeríttessen bennünket.”⁶ Az 1721-es pesti országgyűlés után engedélyezték a reformátusok számára vallásuk szabad gyakorlását. A római katolikusok szokásrendjében azonban még évszázadok múlva is megtaláljuk a búcsú, a búcsújárás szokását.

³ Zemplén vármegye levéltára, Sátoraljaújhely (ZLt.) IV. A. 1001. b. Loc. 97. No.256.

⁴ Uo.

⁵ ZLt. V. 37. Prot. II.

⁶ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, A/ XI/3384/64. 1764.

A Teréz-kápolna a tarcali Henye-dombon

A falusi ember számára a hit, a vallás valami olyan megfoghatatlan, átváltoztató erő, mely kiemeli őt a mindennapi élet taposómalmából. A magányosságot, a rejtett vagy éppen nem is rejtett félelmeket, szorongásokat jól feloldja az imában kibontakozó hit, a szemlélődő vagy gyakorolt vallásos cselekvés. A fa-

lusi ember, noha többnyire istenfélő, a mindennapok gondjai, bajai közt nemigen gondol a hivatalos vallás előírásaira és törvényeire. Amikor azonban elmegy a templomba, ámulatba ejti és tiszteletre ébreszti a misztikus beszéd, az ének, a zene és a kultikus cselekvésrendszer. Az Isten házában átszellemül, legalább ott, akkor, lélekben egyenlőnek érzi magát azokkal, akiknek sorsát könnyebbnek, szerencsésebbnek ítéli meg. Az embert körülvevő világ törvényeihez, az elvárásokhoz való igazodás megkívánta a vallásos életmódot. A falusi ember fel fogása szerint eleget kell tenni a vallás követelményeinek azért, hogy a leselkedő szerencsétlenségek elháruljanak, hogy megelőzze a természeti csapásokat, a rossz esztendőt. Az érzékenyebb lelkületűek valóban lelki megújulást éreznek a vallásos rítus folyamán. Számukra a mise, a templom körüli körmenet, a szentbúcsú sok liturgikus cselekménye valódi felemelő erő. A mindennapokban földdel, állatokkal, természeti csapásokkal, felsőbb hatalmakkal küszködő ember, a vallásos áhítat és átszellemültség világában nemcsak kicsinységét érzi, mellyel naponta szembekerül az élet harcaiban, hanem emberi méltósága is felcsillan előtte. A vallás látványos rítusaiban, a tömjénzagú, orgonaszótól hangos templomban, a búcsú körmenetében egyenlőnek érezheti magát azokkal, akik jobb földön gazdálkodnak, akik szerencsésebbek, gazdagabbak.

Tarcalon a 20. század közepéig maradt fenn a Teréz-napi búcsú szokása. Erre minden esztendőben Teréz napján, azaz október 15-én került sor. Reggel a templomban gyűltek össze a hívek a misére. Azt követően az oltár előtt tisztelegve, elbúcsúzva, háromszor hajtották meg a lobogókat, majd processzióval indultak a Kápolnához. A következő rendben sorakoztak fel. Elöl vitték, a menet élén a keresztet. Utána következtek a lobogók. Volt, hogy két lobogót vittek, de ha sok ember vett részt a körmenetben, akkor a fiatalság is vitte a lobogóit. Őket követték a sorban a ministránsok, akik mögött a fáklyások mentek. Ők hatan voltak. Négy ember vitte a baldachint, mely alatt a pap ment, mellette és utána pedig a nép. Így indultak el a templomból, fel a hegyre, a Terézia-kápolnához. A meglehetősen hosszú út közben az alkalomra való énekeket, elsősorban Jézus szíve és Oltári Szentség énekeket énekeltek és imádkoztak. Az előénekes a Rózsafüzér Társulat vezetője volt, őt erősítették a Társulat tagjai. Amikor a Henye-dombra felértek, a kápolnában misét mondott a pap. Ugyan-

olyan misét tartott, mint a templomban. Ilyenkor elsősorban Szent Terézhez imádkoztak, de fohászkodtak a jó szüretért, a bőséges termésért, jó időjárásért. Munkájukra kérték az Istent áldását, Szent Teréz közbenjárásáért könyörögtek.

A processzió résztvevők rendszerint a következő éneket énekelték:

*Ó Szentháromság egy Isten
Téged egyesülve szívben
Vallunk és magasztalunk.
Refr. Az égből nyert igaz hitben
Üdvözítő szent reményben.
Az Úr Isten szerelmében
Élni, s halni akarunk.*

*Hiszünk az örök Atyában
Az ég, s föld alkotójában,
Ki által élünk, s vagyunk
Refr. Az égből nyert...*

*Ments meg örök kárhozattól,
Uram! Kik nagy irgalmadtól
Várunk örök életet.*

*Refr. Az égből nyert...*⁷

A Terézia-kápolnához vezetett processzió természetesen Szűz Szent Teréz énekét is énekelte.

*Áldott Jézus! Szűznek Fia!
Szüzek égi lilioma
Szűz Szent Teréz érdemének
Zeng szívünkben most az ének.*

*Egy virágot nevelt neked
Hogy megnyerje szent kedvedet;
Testi, s lelki tisztasága
Volt az ő szép gyöngyvirága"*

*Szűz Szent Teréz érdemének
Nagy jószágod áldására
Indít ma, édes Istenünk!
Legyen kedves dicséretünk.*

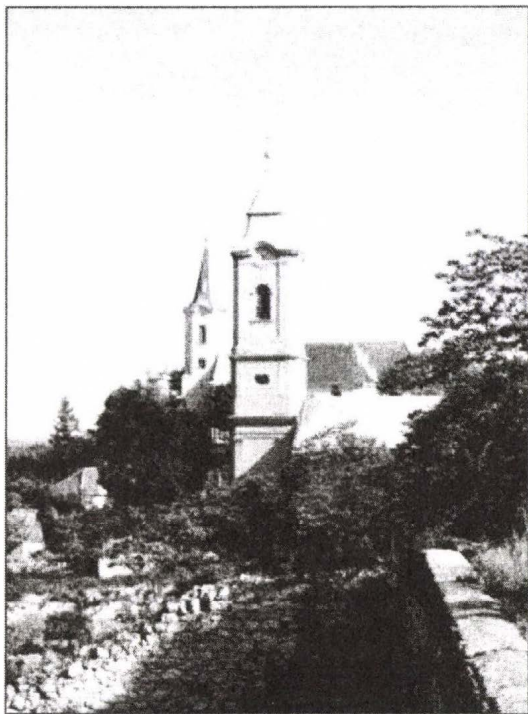
*Te vagy a fény, s világosság
Mely e szentet a boldogság
Kútfejéhez vezérlette.
S hit által üdvözíttette*

A visszaemlékező idős emberek szerint ez a körmenet, hasonló volt a búzaszenteléskor tartott körmenethez. A hagyományok szerint a Hegyalján a szüret Simon Júda napján kezdődött. A tarcali fáma arról szólt, hogy – legalább is Tarcalon – Teréz napján. De amikor adatközlőket

⁷ Tárkányi Béla József: Kaholikus egyházi énekek. Eger, 1874. 295. ének, 296. ének, 346. ének.

A tarcali templomok

faggattam, ők úgy nyilatkoztak, hogy emlékezetük szerint nem volt ilyen napokhoz kötve a szüret kezdete. A település társadalma a 19. század utolsó harmadában átalakult. A város társadalma belesüllyedt a környező parasztfalvak világába. A folyamatot felerősítette a minden kötöttség nélküli betelepedés. Ezek a családok már nem élhették meg a Tarcál szokásait meghatározó rendet. Az azóta eltelt három emberöltő kimosta az emlékezetből a szabályozó, regulázó szokásokat.⁸ A mögöttünk maradó fél évszázad során erősen megkopott Tarcál szokásrendjében a Szent Teréz kultusz is. Nem kedvezett a vallásos hitéletnek sem a két világháború embertelensége, sem az 1946-49 között hatalomra jutott társadalmi radikalizmus. A 20. század elejére Szent Teréz kultusza visszaszorult, maga a név (Teréz) pedig parasztos jelleget kapott.⁹

Igaz, a dolgozat címében a Teréz napi búcsút jelöltük meg témául, azonban szükségét érzem, hogy az anyateplomhoz kapcsolódó szakrális történet is megemlítsük. Az 1711-ben újjászerveződő római katolikus egyházközség ismét birtokba vehette régi templomát. Igaz, erősen rongált állapotban lévő templomban kezdhette meg hitéletét, éppen ezért nehezen tételezhetjük fel, hogy azonnal ünnepelték a római katolikus templom titulását. Két forrásban is rábukkantunk a templom korai védőszentjére. E szerint a tarcali kéttornyú templomnak az Árpád-korban Szent András apostol volt a védőszentje. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy tartottak-e templombúcsút az ő tiszteletére. Eszterházy Károly egri püspök levélben tájékoztatta 1763. március 23-án Grassalkovich Antal kamarai elnököt a tarcali templom szomorú állapotáról. E püspöki kezdeményezés eredménye lett az, hogy 1765. március 10-én megkezdődhetett a templom újjáépítése. A nagy munkával 1768-ban készültek el. Amikor befejeződött az újjáépítés, „Urunk mennybemenetelére” szentelték fel a megújult épületet. Így beszélhetünk egy másik búcsúról, a templom búcsújáról is. Adatközlőink elmondása szerint a búcsú ünnepének jelentősége vetekedett a karácsony megünneplésével. E napra meghívták a rokonságot, elszármazottakat és helybelieket. A legfinomabb ételeket főzték ilyenkor. Az ünnepi húslevest, töltött tyúkot, finom sülteket. A süteményeket, tortákat is a vendégek kedve szerint készítették.

⁸ Bencsik János (szerk.): Tokaj és Hegyalja XXI. Adalékok Tokaj és Hegyalja történeti és néprajzi ismeretéhez. Tarcál-Tokaj, 1999. 7.

⁹ Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium. Bp., 1977. 415.

A közös reggeli után, együtt mentek a szentmisére. A misehallgatás mindenki számára kötelező volt. Értelemszerűen a szertartást követő körmeneten is részt vettek. A templomi processzió külsőségeiben megegyezett a fentebb leírt Teréz napi búcsújárás külsőségeivel. Amikor a szertartás véget ért, sétáltak egyet a faluban, szétnéztek a búcsúban (vásári forgatag). Majd a családok együtt mentek haza. Otthon várta őket az elkészített ünnepi ebéd, melynek elfogyasztása órákig is eltartott. Az ebéd után a gyerekek, és a fiatalok visszamentek a búcsúba, a felnőttek pedig az asztalnál maradva beszélgettek, tréfálkoztak. A férfiak borozgattak, az asszonyok pedig hajtották a szót. Így töltötték az időt estig.

Megállapíthatjuk, hogy túl az egyházi liturgián, igen jelentős volt a búcsú szerepe az adott közösségben. Ilyenkor találkoztak a családok, az egykori iskolatársak, katonatársak; üdvözölhették egymást, kicserélték híreiket. Szóba kerültek a gazdasági élet hírei, a hétköznapi történései. Adatközlőink szerint a legszebb vonatkozása mégis az volt, hogy együtt lehetett a család szeretetben és örömben éppúgy, ahogyan karácsonykor szokás.

Mezey István rajza

TAMÁS EDIT

Adalékok Kaposkelecsény népességtörténetéhez

Kaposkelecsény Magyarkelecsény, Magyarmocsár és Ungnyarád egyesüléséből létrejött település. Az említett három, ma már teljesen összenőtt falu egykoron a történelmi Ung megye Nagykaposi járásához tartozott. Kaposkelecsény 1920-ig a történelmi Magyarország része, ekkor az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársasághoz került. 1938 és 1944/1945 között – az első bécsi döntés értelmében – visszakerült Magyarországhoz, majd a második világháborút követően Csehszlovákia, illetve az önállósodás után Szlovákia része lett.

A Nagykaposhoz közel fekvő „Ung-vidéki” település ma 839 lakosú. Lakóinak döntő többsége református, de élnek római katolikusok és görög katolikusok is a faluban. Kaposkelecsény a magyar nyelvterületen belül található, lakói a történelem során mindvégig magyarok voltak, s jelenleg is azok. A magyarság s a reformáció összekapcsolódott e vidéken. A történelmi Magyarország északkeleti területe a XVI. század közepére egyértelműen a reformáció mellé állt. Ebben az időben fogadta be mindhárom – csaknem összeépült – község Luther, majd Kálvin tanait. Anyaegyház a reformáció kezdeteitől Nyarád volt. Református egyházközségének megalapítói és patrónusai a Nyárády-család tagjai voltak. Az 1530 és 1580 között élt Ung megyei alispán, Nyárádi Miklós már protestáns volt. Neki, miként az 1570-1620 között élt Nyárády Miklósnak is udvari prédikátora volt.¹ Ura lelki gondozása mellett a közeli falvakban élő jobbágylakosság ellátása is hozzá tartozott. A másik két község földesurai római katolikus vallásúak voltak,² akik soha nem laktak ugyan itt a községben, de a község tősgyökeres és reformátussá lett tagjai közé mindig fogadtak és telepítettek római katolikus vallású gazdasági cselédeket, akik itt megtelepedve vallásilag vegyes lakosságúvá tették a két másik települést.

1619-ben Nyarádon (Niarad) már református iskolát írtak össze. Az iskolamester jövedelméről a következőket jegyezték fel: *„Kelecsenből a fizetés a mesteré. Akinek 20 kalongyája vagy, két kalongyát ad. Akinek 10 kalongyája vagy, egy kalongyát ad. Akinek kevesebb, 16 dénárt. Mindegyik faluból a harangozásért 3 dénárt. A Kelecseniek búzából úgy fizetnek a prédikátornak, mint a Niaradiak, Mocsári, Kelecseni quartának harmada a mesteré. Niaradiak [...] kereszténypénzt adnak, annak az octavájából a mesternak harmad rész jár.”*³ 1699-ben a közeli Dobóruszka is református anyaegyház volt, 1706-ban még ott tartották a reformátusok egyházmegyei közgyűlését. 1697-ben az ottani lelkész (feltehetően Keresztury István) egy kis óntányért és egy ón poharat ajándékozott a nyarádi egyháznak.

¹ Az ungi református egyházmegye. Szerk: Haraszty Károly. Nagykapos, 1931. 314-316.

² Mocsár településen a pálos szerzeteseknek is birtokuk s kolostoruk volt.

³ Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1572-1672. Sárospatak, 2000. 99-100.

Amikor a Doboruszkai prédikátort elűzték, Nyarád fogadta be (1712 körül).

A nagyobbbrészt jobbágycsaládok által lakott három falu legelső temploma Nyarádon állt. Ez a települések közül a legkisebb lélekszámú a XVIII. században is. Bár az 1715-ös illetve az 1720-as adózó népességet bemutató összeírásban nem szerepelt, a falvak népességének aránya feltételezhetően nem változott a 100 évvel későbbi adatokhoz képest. A XVIII. század elején Magyarkelecsényben 6-9 a háztartások száma, míg Magyarmocsáron 5-8 az összeírt háztartások száma.

Nyarád régi temploma építési idejét nem ismerjük. Az egri püspökség nyilvántartása szerint 1700-ban Nyarádon már állt református templom. Valószínűleg fából készült, a mai iskola helyén épült és körülötte temetkeztek. Méretét is feljegyezték: hossza 5 öl és 3 sukk, szélessége 3 öl volt.

Háztartások száma Magyarkelecsényben és Magyarmocsárban 1715-ben és 1720-ban

Település	1715			1720	
	Háztartások száma			Háztartások száma	
	Összesen	Jobbággy	Zsellér	Összesen	Jobbággy
Magyar-kelecsény	6	4	2	9	9
Magyar-mocsár	5	5	-	8	8
Ungnyarád	Nem szerepel az összeírásban			-	-

A XVIII. században folyamatosan növekedett mindhárom település lakossága. 1828-ban Ungnyarádon 23 házban 189-en, Magyarmocsárban 39 házban 308-an, Magyarkelecsényben 39 házban 324-en laktak. A lakosság szám adatok alacsony lélekszámú – környezetüknél is kisebb – településeket mutatnak. Nyarád lakói csaknem $\frac{3}{4}$ részben reformátusok a XVIII. század elején, Mocsár lakóinak $\frac{2}{3}$ -a úgyszintén, Kelecsényben is 60 %-os arányuk.

A három falu 400 lakost meghaladó református lakossága számára (1820: 442 fő) mindinkább szűkösen bizonyult az egyre rosszabb állapotú – korábban már említett – fa református templom. 1800 táján a Nyarád földbirtokosa s az egyház patrónusa az erősen református érzelmű Pika család lett. A birtokosváltás szerepet játszott abban, hogy 1800-ban felvetődött egy új templom építésének terve. A három falu református lakossága együtt kezdett az új templom építésébe. Nem a régi helyén, új helyet keresve akartak a munkának nekikezdeni. Egyrészt a régi templomot az új elkészültéig az építkezés ideje alatt is használni kívánták, másrészt a temetővel körülvevő régi vízenyős templom környéke nem tűnt alkalmasnak az új köépület számára. A tervezett templom helyéül Pika László ajánlott fel területet Nyarád határában, a keleti szélén lévő pusztájából: „*vagyon a nyarádi földön a falunak napkelet felől való végén az északi soron, nap nyugatról a Lékó pusztájának, nap keletről a régi templom helye mellett, a patak szélén, a kert alá vivő szoros utnak délről, a közönséges utcának északról, a kert alatt levő utnak szomszédságában, nevezetesen annak napkelet felől való szeliből a sövény mentiben 30 harmincz öleket hosszában, szélességében a felső végén 10 tiz öleket foglaló darab földet, az első végén ugyan keskenyebbet, de úgy, hogy az Eklésia azt az út mellett levő heverő földből még ki szélesíthesse*”.⁴ Ugyanakkor Pika László a régi templom nyarádi határban lévő telkét is örököszen az reformátusok tulajdonában hagyta. Felvetése szerint az új temp-

⁴ Az ungi református egyházmegye. Szerk: Haraszty Károly. Nagykapos, 1931. P. 317.

lom felépültét követően a terület a prédikátor veteményes kertjéül szolgáljon. Később az iskolamester ellátását biztosíthatná.

Az 1800-ban s a következő években is a templom ügye csak terv maradt. 1806-ban az egyház küldöttsége újra megállapította, hogy az ócska templom már nem alkalmas a 450 fős gyülekezet befogadására, s a Pika család által felajánlott telken végre megindult az építkezés. Az egyház tagjai az építkezés céljára 1149 forintot ajánlottak fel, ezt a Deputáció (küldöttség) elegendőnek tartotta a templom megépítésére. A szükséges faanyagot a földbirtokos erdejéből biztosították. A templom ennek ellenére lassan épült. Először a torony nélküli templomhajó készült el. 1816-es adat szerint az évben 195 forintot gyűjtöttek a templom mennyezetére, a templomszékre további 230 forintot. Bosnyák Pál bártfai birtokos 60 forintot ajánlott fel ugyanekkor. A torony építésére még jó néhány évet kellett várni. 1833-ban kezdődött a gyűjtés ennek céljára. Az alul kő, falában téglá építményre 556 forintot adakoztak, s az 1834-ben készült el. A templomot és tornyot építők egy a torony homlokzatára tett táblával állítottak munkájuknak emléket. Az ehhez szükséges 21 forintot is maguk gyűjtették össze.

Az új templom átvette funkcióját, a régi lebontatott. Helyére épült Nyarád község első iskolája 1810 körül. Készült hozzá „Oskola mester” lakás is. 1875-ig funkcionált ez az oktatási intézmény a tanítói lakással együtt. Az egymást váltó tanítók nevét megőrizte a helyi gyülekezet. Az említett évben azonban leégett mindkét épület, melyet még abban az évben a hívek adományából újjá is építettek. Ez 1908-ig szolgált eredeti funkciójában, amikor tanítói lakássá alakították a régi iskolahelyiséget, új tantermet építettek.

A XIX. század közepén Fényes Elek, a kiváló statisztikus összefoglaló munkájában mindhárom falut bemutatta: *„Kelecsény, magyar-orsz falu Ung vmegyében, Dobó-Ruszkához egy órányira: 102 római, 93 g. kath., 8 evang., 156 ref, 15 zsidó lak. F. u. gr. Barkóczy.”* *„Mocsár, magyar falu, Ung v.megyében, Unghvárhoz dél-nyugatra 2 $\frac{2}{3}$ órányira: 57 r., 19 g. kat., 204 ref., 6 zsidó lak., földje középtermekeynségű. Van itt 12 jobbágytelek és 1900 h. 60 vágásra osztott erdő. Uradalmi birtok: 156 h. szántóföld, 102 h. rét, 68 h. legelő s másik a tavak közt 46 holdnyi. F. u. a kegyes alapít. kincstár.”* *„Nyarád, magyar falu, Ungh vmegyében, Dobó-Ruszkához $\frac{2}{3}$ órányira: 22 rom. 19 g. kath., 158 ref., 6 zsidó lak., ref. templommal. F. u. Kövy Sándor örökösei. Út. P. Ungvár.”*⁵ A számokat összehasonlítva jól látjuk, hogy 1851-ben a három falu közül Magyarkelecsény volt a legnépesebb 374 lakosával, Mocsáron 286-an, Nyarádon 205-en laktak.

1880-tól a statisztikák révén a lakosság szám változását, a vallási és anyanyelvi megoszlást is nyomon követhetjük a településeken. Önállóságukig *Magyarkelecsény* a legnépesebb a három falu közül. A falu népességének csúcsát 1880-ban érte el, 452 lakosával. Azt követően 1910-ig csökkent lakossága (339 fő), majd újra növekedni kezdett. 1938-ban az utolsó önálló adatsornál 401-es lakták a falut. *Magyarmocsár* lakossága 1880-ban és 1910-ban volt a legtöbb (325 fő), a köztes években ingadozott, 1938-ban, a település-összevonás előtt 305-en lakták. A három település közül a legkisebb *Unghnyarád* volt. Népességének csúcsát úgyszintén 1880-ban érte el (219 fő). A feljegyzett adatok sorában legkevesebben 1900-ban lakták, 188-an. 1938-ban sem érte el az itt lakók száma a kétszázat (196 fő). 1941-től már összevontan szerepel a

⁵ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pesten, 1851.

három település adatsora. A három településből létrejött *Nyarádkelecsény* lakóinak száma 877 fő. Az elmúlt években tapasztalt dinamikus népességnövekedés ellenére sem éri el napjaikban az immár *Kaposkelecsényen* élők száma (2006: 839 fő) ezt az 1941-es értéket.

Magyarkelecsény lakossága és vallási megoszlása 1828 és 2006 között

Év	Össz-lakosság	Vallás						
		Katolikus		Protestáns		Zsidó	G. keleti	Egyéb
		R. kat.	G. kat.	Ref.	Evang.			
1828	324	122 37,65%		193 59,56%		9 2,77%	-	-
1851	374	102 27,27%	93 24,86%	156 41,74%	8 2,13%	15 4,01%	-	-
1858	375	100 26,7%	90 24%	160 42,7%	10 2,7%	15 4%	-	-
1880	452	146 32,3%	96 21,23%	155 34,29%	-	55 12,16%	-	-
1890	390	108 27,69%	98 23,33%	156 40%	-	35 8,97%	-	-
1900	354	131 37%	73 20,62%	116 32,76%	-	34 9,6%	-	-
1910	339	119 35,1%	96 28,31%	109 32,15%	-	15 4,42%	-	-
1930	386	166 41,96%	94 23,73%	121 30,55%	-	15 3,78%	-	-
1938	401	147 36,65%	96 23,94%	142 35,41%	-	16 3,99%	-	-
1941*	877	244 27,8%	143 16,3%	458 52,2%	-	32 3,7%	-	-
1991	758	197 25,99%	97 12,80%	409 53,96%	-	-	1 0,13%	35** 4,62%
2006	839	184 21,9%	97 11,6%	524 62,5%	-	-	-	34 4,1%

* 1941-től Magyarország és Ungnyarád adatai itt szerepelnek. ** Nem meghatározott.

Magyarkelecsény lakossága és anyanyelvi megoszlása 1880 és 2006 között

Év	Össz-lakosság	Anyanyelv				
		Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
1880	452	399 88,27%	34 7,582%	1 0,22%	-	-
1900	354	354 100%	-	-	-	-
1910	339	339 100%	-	-	-	-
1930	396	361 91,16%	-	12 3,06%	1 0,25%	18 4,5%
1938	401	387 96,5%	-	9 2,24%	4 0,99%	1 0,24%
1941*	877	860 98%	-	12 1,4%	4 0,5%	1** 0,1%
1991	759	716 94,46%	-	37 4,88%	-	5**** 0,66%
2006	839	605 72,1%	-	64 7,6%	-	170*** 20,3%

* Nyarádkelecsény. ** Jiddis, héber. *** Egyéb: roma 168 (nem hivatalos adat szerint a roma lakosság létszáma 230), cseh 2. **** Cigány.

Vallási megoszlását tekintve a három település közül Magyarkelecsény a legtagoltabb. Míg 1828-ban a lakosság közel 60 százaléka református volt, 37,65 % katolikus, némi zsidó jelenlétrel (2,7 %). Az ezt követő években a reformátusság aránya soha nem közelítette meg ezt az értéket. 1851-ben a lakosság kicsit több mint negyede római katolikus, valamivel kevesebb mint negyede görög katolikus, s „csak” 42 %-a református. A zsidóság aránya a XIX. század közepére 4 %-ra emelkedett. A hivatalos népszámlálások idején, 1880-tól megbízható, pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Meglepő az 1880-as vallási megoszlás. A római katolikusok (32,3 %) és a reformátusok (34,3 %) aránya csaknem azonos, utóbbiak csupán 9 fővel alkotnak nagyobb közösséget a településen. Megnőtt a zsidóság aránya, ekkor arányukat és lélekszámukat tekintve is legnagyobb közösségük a település történetében (55 fő, 12,2 %). A görög katolikusok aránya folyamatosan hullámozott a településen, 1880-ban éppen csökkenő, de 10 éve múltán már újra növekvő stb. Az 1941-ig terjedő időszakot tekintve a korábban legnépesebb reformátusság folyamatosan veszített arányából a településen. 1900-tól már a római katolikusoké a legnépesebb vallási közösség a településen. A csökkenő tendencia csupán 1938-ra fordult meg. Akkor jelentősen nőtt számuk és arányuk, de még mindig a római katolikusok száma a jelentősebb. Ők számukat és arányszámukat tekintve legnagyobb közösségüket 1930-ban érték el a településen (166 fő, 41,96 %). A görög katolikusok hullámozó közösségének aránya mindvégig 20 % fölött marad, legnagyobb arányukat 1910-ben érték el (28,3 %). A zsidóság száma és aránya 1880-at követően csökkent, 1900-at követően csökkenésük drasztikus. 1938-ban már csak 16-an, a lakosság 4 % tartozott közösségükhöz.

A magyarság többsége egyértelmű a statisztikai adatok szerint a településen. 1880-ban 88,27 %, 1900-ban 100 %, 1938-ban 96,5 % a magyar anyanyelvűek jelenléte a faluban. A szlovák népszámlálás adatai sem mutatnak lényeges eltérést, az 1930-ban készített adatsorban is 91,16 % a magyarok aránya. Utóbb, a csehszlovák uralom alatt 12-en, a lakosság 3 %-a szlovák anyanyelvű volt.

Magyarmocsár lakossága és vallási megoszlása 1828 és 1838 között

Év	Össz- lakosság	Vallás						
		Katolikus		Protestáns		Zsidó	G. keleti	Egyéb
		R. kat.	G. kat.	Ref.	Evang.			
1828	308	106 34,41%		196 63,63%		6 1,94%	-	-
1851	286	57 19,93%	19 6,64%	204 71,32%	-	6 2,09%	-	-
1858	280	60 21,4%	15 5,4%	200 71,4%	-	5 1,8%	-	-
1880	325	53 16,3%	38 11,7%	193 59,38%	-	39 12%	2 0,61%	-
1890	314	73 23,24%	48 15,28%	167 53,18%	-	26 8,28%	-	-
1900	307	99 32,24%	39 12,7%	162 52,76%	-	7 2,28%	-	-
1910	325	84 25,84%	25 7,69%	193 59,38%	-	23 7,07%	-	-
1930	307	69 22,47%	35 11,4%	191 62,21%	1 0,32%	11 3,57%	-	-
1938	305	82 26,88%	29 9,5%	183 60%	1 0,32%	10 3,27%	-	-

Magyarmocsár lakossága és anyanyelvi megoszlása 1880 és 1828 között

Év	Össz-lakosság	Anyanyelv				
		Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
1880	325	303 93,23%	10 3,07%	3 0,92%	-	-
1900	307	307 100%	-	-	-	-
1910	325	325 100%	-	-	-	-
1930	307	248 80,78%	-	19 6,18%	-	39 12,7%
1938	305	305 100%	-	-	-	-

Vallási megoszlását tekintve Magyarmocsár adatai egyértelműbb református többséget mutatnak. 1828-ban a lakosság 63,6 %-a református, 34,4 %-a katolikus. A zsidóság jelenlétét egy család (1,9 %) mutatta. A XIX. század közepén 71 % körüli a reformátusok aránya, majd a század második felében folyamatosan csökkent, 1900-ben már csak 52,8 %. A XX. század első felében növekvő, majd stagnáló mind számuk, mind arányuk, 1938-ban 60 %. A római katolikusok aránya a XIX. század közepén a lakosság ötödét tette ki. 1880-ban 16 %, majd 1900-ig folyamatosan növekvő (32,2 %), azt követően hullámszó (1938: 26,9 %). A görög katolikus lakosság száma 1880-1900 között a legnagyobb arányú (15-12 %), majd hullámszó, de ritkán éri el a lakosság 10 %-át. A zsidóság száma 1880-ban volt a legmagasabb, de legjellemzőbb a hullámszó arányukra. 1938-ban 10-en tartoztak közösségükbe, a lakosság 3,3 %-át alkotva.

Magyarmocsár lakosságának 93-100 %-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát a népszámlálások adatai alapján. A csehszlovák időszakban, 1930-ban szembeütően csökkent azonban a magyarság száma, visszaesett 80,8 %-ra. Ekkor 6,18 % a szlovákok és 12,7 % az egyéb (?) csoportba tartozók aránya. A bécsi döntést követő, 1938-as népszámlálás alakulmával azonban már újra 100 %-ban magyar anyanyelvűként szerepelt a falu lakossága.

Ungnyarád lakossága és vallási megoszlása 1828 és 1938 között

Év	Össz-lakosság	Vallás						
		Katolikus		Protestáns		Zsidó	G. keleti	Egyéb
		R. kat.	G. kat.	Ref.	Evang.			
1828	189	46 24,33%		137 72,48%		6 3,17%	-	-
1851	205	22 10,73	19 9,26	158 77,07	-	6 2,92	-	-
1858	211	25 11,84%	20 9,48%	160 75,83%	-	6 2,84%	-	-
1880	219	13 5,93%	3 1,36%	176 80,36%	-	27 12,32%	-	-
1890	218	27 12,38%	4 1,83%	154 70,64%	-	33 15,13%	-	-
1900	188	15 7,97%	10 5,31%	146 77,65%	-	17 5,53%	-	-
1910	212	19 8,96%	8 3,77%	165 77,83%	-	20 9,43%	-	-
1930	202	21 10,39%	12 5,94%	150 74,25%	-	19 9,4%	-	-
1938	196	11 5,61%	14 7,14%	164 83,67%	-	7 3,57%	-	-

Ungnyarád lakossága és anyanyelvi megoszlása 1880 és 1938 között

Év	Összlakosság	Anyanyelv				
		Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
1880	219	205 93,6%	-	7 3,19%	1 0,45%	-
1900	188	188 100%	-	-	-	-
1910	212	212 100%	-	-	-	-
1930	202	183 90,59%	-	3 1,48%	1 0,49%	11 5,44%
1938	196	196 100%	-	-	-	-

Ungnyarád története folyamán mindvégig a lakosság $\frac{3}{4}$ -ét meghaladóan református település volt. A reformátusok legmagasabb arányát 1938-ban írták össze, 83,37 %. Ezt megelőzően 77 % körül stabilizálódott, illetve alig hullámozott a református népesség jelenléte. A 8-10 % körüli róm. kat. lakosság aránya folyamatosan változott; csökkenő, növekvő periódusok váltották egymást. A gör. katolikusok jelenléte 2-3 családra korlátozódott, 1-6 % körüli értéken ingadozott. A zsidóság 20-30 fős jelenlétéről 1880 és 1930 között beszélhetünk. 1938-ban csupán 7-fő (3,6 %) lakott a faluban. A lakosság mindvégig meggyőzően magyar anyanyelvű volt Ungnyarádon, 93-100 % közötti arányszámmal. A csehszlovák uralom alatt 90,6 % esett vissza arányuk, igaz más anyanyelvűek száma csupán 15 fős akkor is. 1938-ban, a visszacsatolást követően 100 %-os a magyarság jelenléte a statisztikákban is.

Magyarkelecsény – Magyaromcsár – Ungnyarád egyesített adatai 1828-2006.

Év	Össz-lakosság	Vallás						
		Katolikus		Protestáns		Zsidó	G. keleti	Egyéb
		R. kat.	G. kat.	Ref.	Evang.			
1828	821	274 33,37%		526 64,06%		21 2,55%	-	-
1851	865	181 20,92%	131 15,14%	518 59,88%	8 0,92%	27 3,12%	-	-
1858	866	185 21,36%	125 14,43%	520 60,04%	10 1,15%	26 3,00%	-	-
1880	996	212 21,28%	137 13,75%	524 52,61%	-	121 12,14%	2 0,2%	-
1890	922	208 22,55%	125 13,55%	477 51,73%	-	94 10,19%	-	-
1900	849	245 28,9%	122 14,4%	424 49,9%	-	58 6,8%	-	-
1910	876	222 25,3%	129 14,7%	467 53,3%	-	58 6,6%	-	-
1930	895	256 28,6%	141 15,8%	462 51,6%	1 0,1%	45 0,5%	-	-
1938	902	240 26,6%	139 15,4%	482 54,2%	1 0,1%	33 3,7%	-	-
1941	877	244 27,8%	143 16,3%	458 52,2%		32 3,7%	-	-
1991	758	197 25,99%	97 12,80%	409 53,96%	-	-	1 0,13%	35** 4,62%
2006	839	184 21,9%	97 11,6%	524 62,5%	-	-	-	34 4,1%

** Nem meghatározott.

**Magyarkelecsény – Magyarmocsár – Ungnyarád egyesített adatai:
lakosság száma, anyanyelvi adatok, 1880-2006.**

Év	Összlakosság	Anyanyelv				
		Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
1880	996	907 91,1%	44 4,4%	11 1,1%	1 0,1%	-
1900	849	849 100%	-	-	-	-
1910	876	876 100%	-	-	-	-
1930	895	851 95,1%	-	34 3,8%	2 0,2%	68 7,6%
1938	902	888 99,3%	-	9 1%	4 0,4%	1 0,1%
1941	902	860 98%	-	12 1,4%	4 0,5%	1** 0,1%
1991	759	716 94,46%	-	37 4,88%	-	5**** 0,66%
2006	839	605 72,1%	-	64 7,6%	-	170*** 20,3%

** Jiddis, héber. *** egyéb: roma 168 (nem hivatalos adat szerint a roma lakosság létszáma 230), cseh 2.

1941-et követően összesítve szerepelt a három település statisztikai adatsora. Az 1938-as adathoz viszonyítva valamelyest csökkent a településen élők száma. Az összesített adatok szerint az újonnan létrejött Nyárádkelecsény 52,2 %-ban reformátusok, 27,8 %-ban római katolikus, 16,3 %-ban görög katolikusok által lakot. A zsidóság 3,7 %-ot alkot.

Közel múltunk statisztikai adatsora hasonló ehhez a számsorhoz. 1991-ben az immár Kaposkelecsénynek nevezett település lakosság száma 50 év múltán 120 fővel kevesebb, a reformátusok aránya 53,96 %, a római katolikusok aránya 25,99 %, a görög katolikusoké 12,8 %. 15 év múltán, 2006-ra érzékelhető változást látunk a 80 fővel népesebb településen. A reformátusok aránya meghatározóbbá vált a településen, 62,5 %, a római katolikusok száma, aránya csökkent: (184 fő, 21,9 %), a görög katolikusok száma nem változott (97 fő), aránya csökkent (11,6 %).

A magyarság anyanyelvi adatait is érdemes összehasonlítani az 50 évvel azelőtti értékekkel. 1938-ban 97,3 %, 1941-ben 98 % volt a magyar anyanyelvűek aránya az egyesített adatok tükrében. Az 1991-ben tapasztalt 94,46 % szinte azonos az 1938-as adataival. Döntő változást hozott azonban 15 év elteltével a 2006-os adatsor. A magyarság aránya 72,1 %-ra csökkent, 7,6 % a szlovák anyanyelvűek aránya. A hiányzó 20 %-ot a roma lakosság adja. Korábban ők a magyarság között szerepeltek a statisztikában. Az elmúlt években Szlovákia-szerte tapasztalt tendencia megfigyelhető immár Kaposkelecsényben is. A magyarságról leválva önálló népként jelenik meg a cigányság, így egyszerre drasztikusan csökkentve a magyarság arányszámát.

A tervek szerint 2009-ben megjelenik Kaposkelecsény monográfiája, s abból megismerhetjük a település múltját, jelenét, változó társadalmát.

BENCSIK JÁNOS

Erőszakos irányítás és szövetkezés a mezőgazdaságban Tarcal, 1955.

Mintegy bevezetésként írom a következőket: a Népszabadság egyik júliusi számának első oldalán minden magyarázat nélkül szerepel egy kép. Azon köztözködésig látszó kockás inges férfialak, előtte gimnazista koromból ismert gyapotnövény. Érett állapotára utal a kibomlott vattaszerű gombolyag termése. A kép aláírása: „A kudarc szimbóluma, a gyapot”. Szövegkörnyezetében egyetlen szóval sem utal a szerkesztőség a gyapotnövényre mint a kudarc jelképére. Az 1950-es évek elejére, az évtized kezdeti éveire emlékeztet, amikor gimnazistaként jártuk a hajdúböszörményi határt. Rendszeresen jártunk mezőgazdasági munkára, hogy ezzel is segítjük az Állami Gazdaságban folyó termelőmunkát. Éppen az első ötéves terv sikerét vázolták előttünk, vagyis: mit fog eredményezni ez is, más is dolgozó népünknek. Sokat hallott frázist frázis követett a reggelente mondott szakmai eligazításkor. A gyapottermés betakarítására is sor került. 1952 ősze nem kedvezett a messziről ideszármazott gyapot érésének majd betakarításának. A zöld tokjában bennrekedt fehér vattaszerű gyapot egyetlen állapotban maradt. Az időjárás persze arra készítetett, hogy éretlen állapotában leszedjük, majd mások, másutt szárították meg. A munka derekán havas eső áztatott bennünket. Hát engem erre a munkára emlékeztetett az idézett gyapot képe, továbbá annak az aláírása.

Miről is vall a kudarc jelképének nevezett gyapot? Az 1945-ben ránk nehezedő katonai hatalom árnyékában felkapaszkodó helyi, megyei, illetve országos vezérkar példaképének tekintette a „Nagy Szovjetunióban” egykor zajlott átalakulást, változást. Elsősorban az ipar, illetve a mezőgazdaság volt a célpont. A történelmi tanúságok szerint a falvakra, következőképpen a parasztságra (rétegzettség nélkül) rótták a legnagyobb terheket. A hadsereg kiszolgálásából (CCCP), majd pedig a jóvátételből kellett a parasztnak – olykor erőn felül – kivenni a részét. Előbb a begyűjtést, a terményadóból való részesülést kellett megismerniük. Mindjárt az indulás perceitől elkezdték a búzaföldadó hátralékainak (1943-44), sőt az újonnan kivetett földadónak szigorú begyűjtését. A parasztság ellátása minden látszat ellenére sem volt megoldva, vagyis éppen úgy rászorult a falusi lakosság a kenyér- és zsírjegyre, mint a városi népesség. A háború után még évekig megmaradt a jegyrendszer, aminek oka az volt, hogy a termelés, illetve a rendelkezésre álló készlet elosztása a jegyrendszer állandósulásával valósulhatott meg.

Azt tapasztalhatjuk e korszak tanulmányozása során, hogy 1944 késő őszen a Tarcalra (Hegyaljára) érkezett ellen nem a békét és nyugalmat hozta meg s ezzel együtt a zavartalan termelés feltételeit, hanem sokkal inkább ott folytatódott a családok, falvak küzdelmes megpróbáltatása, ahol tegnap abbamaradt. Megpróbáltatás megpróbáltatást követett. Kialakították

az új közigazgatást. Új típusú irányítás volt ez, ahol az erőszakos beavatkozás dominált. Vagyis olyan személyeket vontak be a hatósági jogkörű bizottságokba, pl. a Nemzeti Bizottságba, akik nemcsak köztisztviseltek álló személyek voltak, hanem akiket az előző rend sértettjeiként tartottak számon. Eközben új fogalmakat kellett megismerni: „proletár, burzsoá, osztályellenesség, kulák...” Majd a szellemi munkásokat listázták. Akiket B-listára tettek, azokat automatikusan kivonták a közirányítás jogából. Így kerültek tanítók, illetve községi alkalmazottak B-listára. Ehhez társult az ingatlanokkal való törvényes, jogos vagy jogtalan manipuláció. Ezt nevezték később a földreformnak. A sors iróniájaként foghatjuk fel azt, hogy e kor földművelésügyi minisztere a SZU-ból éppen hazaérkezett *Nagy Imre* lett az ideiglenes kormányban. Ő azt állította magáról, hogy a földreformot már a moszkvai tartózkodása alatt gondolatban dédelgette. Vagyis e gondolat megfogalmazása felért a magyar államiség szuverenitásának megcsúfolásával. Voltaképpen nyíltan kimondta, hogy a háború végén ő lesz az új állami berendezkedés földművelésügyi minisztere. Ezzel a gondolattal a legnépszerűbb posztot várományozta. Véleményünk szerint innen keltezhető Nagy Imre alakjának és politikájának népszerűsége. E gondolatsor folytatásaként fel kell említenünk, hogy az irányítók, a pártvezérek nem tudták másképp elképzelni a magyar parasztság, tehát az ország meghatározó többségének jövőjét, mint a szövetkeztetés (kolhozosítás) „szovjet utas” megoldását.

A falvak társadalmának rétegzettségét egy nagyon alapos birtokfelmérés alapján történt összeírással tisztázták. Ez, Tarcslon az 1953-54-es gazdasági évben zajlott.

KATEGÓRIA	ÜZEM	SZÁNTÓ	KERT	RÉT	SZŐLŐ	LEGELO	ÖSSZESEN
100 n.öl-1kh	136	43kh 2n.öl	3kh 833n.öl	129n.öl	5kh 1056n.öl	6kh 29n.öl	59kh 716 n.öl
1kh-3kh	225	241kh 587n.öl	-----	10kh 155n.öl	30kh 809n.öl	-----	299kh 20n.öl
3kh-5kh	188	410kh 375n.öl	10kh 357n.öl	30kh 591n.öl	44kh 874n.öl	8kh 587n.öl	503kh 1334n.öl
5kh-8kh	158	559kh 151n.öl	13kh 334n.öl	584n.öl	59kh 930n.öl	6kh 151n.öl	694kh 263n.öl
8kh-10kh	46	250kh 1241n.öl	5kh 561n.öl	22kh 1581n.öl	21kh 723n.öl	3kh 1376n.öl	304kh 1114n.öl
10kh-15kh	49	317kh 1257n.öl	9kh 905n.öl	34kh 301n.öl	30kh 418n.öl	2kh 1531n.öl	394kh 1362n.öl
15kh-20kh	14	127kh 821n.öl	3kh 281n.öl	12kh 354n.öl	14kh 791n.öl	1kh 445n.öl	159kh 552n.öl
20kh-25kh	5	66kh 612n.öl	1479n.öl	17kh 1093n.öl	4kh 210n.öl	-----	88kh 1309n.öl
KULÁK	11	10kh 1408n.öl	1kh 1027n.öl	7kh 1180n.öl	5kh 197n.öl	75n.öl	25kh 787n.öl

A történészek úgy fogalmaznak, hogy az a fél évtized, mely a háborút követte – 1946–1949 – „a magyar parasztság sorsfordulója lett”. Szerzőnk így ír: „az 1945-ös földreform az antifasiszta és demokratikus átalakulás részeként megszüntette a jórészt feudális eredetű nagy- és középbirtokos osztályt, s földreform céljaira igénybevett föld nagyobbik részét kisgazdaságok létesítésére, személyi tulajdonul a rászoruló földnélküli és kis földű parasztnak adta. Ily módon lezárta mezőgazdaságunk ún. „porosz utas” tőkés fejlődését. Egyúttal nagymértékben egyenlősítette a birtokmegosztást és nivellálta a paraszti társadal-

mat, azáltal, hogy megnövelte a kis és középparasztok számarányát a parasztságon belül.”¹ Tarcalon ténylegesen igen sok kisbirtokos paraszt létezett, ami a szőlőtermőföld sajátosságából következett. Ez a gazdálkodási jelleg a késő középkorból átörökölt forma.

Olvaszuk, miként használja történésziünk az évtizedek alatt kialakult semmitmondó frázisokat a szaktudomány kárára: „Az 1945-ös demokratikus földreform tehát nemcsak a feudális maradványokat zúzta szét, hanem velük együtt az agrárkapitalizmus fő erejét is, s eközben hatalmas csapást mért a banktőkére, megnyírbálta a gazdagparaszi birtokállományt, és növelte a mezőgazdaságban az állami és közületi birtokállományt... ami legfontosabb, megteremtette a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének a minimális gazdasági alapját.”² „A másik nagy feladat a földek megmunkálásának, továbbá hazánk nem mezőgazdasági lakossága és a szovjet hadsereg Magyarországon állomásozó alakulatai élelmszerű ellátásának biztosítása volt.” „A népi demokrácia szövetkezeti rendszere kiépítésénél a földműves szövetkezetek általános falusi szövetkezetté való fejlesztésére kell helyezni a súlypontot. Az általános falusi szövetkezeten belül viszont arra kell vinni az irányt..., hogy minden módon előmozdítsuk a termelés szövetkezeti megszervezését.” – hangzottatta Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án a joggal híressé lett kecskeméti beszédében.

„A nagytőkések kizsákmányolás elleni harcnak a faluban – mondotta Nagy Imre – a szegény parasztság a fő ereje, mert ez szenved tőle a legjobban. De a falun nemcsak a nagytőke kizsákmányolása ellen folyik a harc, hanem a kulákság elnyomó, kizsákmányoló törekvése ellen is. Ennek a harcnak a kimenetelére döntő hatással lesz a középparasztság magatartása.”³ Ez a szellem határozta meg a továbbiakban az állam és a párt paraszt, illetve falusi politikáját. Nagy Imre 1945 novembere és 1946 márciusa között belügyminiszter, majd különböző beosztások közbejötté után 1952 első tíz hónapja alatt begyűjtési miniszter volt. A társadalom számára úgy tűnt, hogy „eltűntették”. Erre valójában pusztán 1952. november-decemberétől került sor. Majd Rákosi Mátyás 1953-ban bekövetkezett leváltása után, őt Nagy Imre követte a miniszterelnöki székben. Az új miniszterelnök – a mögöttük hagyott fél évtized túlkapásaiból levonva a tanulságokat – egy viszonylag nyugodtabb politikát hirdetett meg. Így ellene volt az erőltetett iparosításnak, eltörölte a kuláklisztát, csökkentette az egyéni gazdák terheit, a termelőszövetkezeti parasztság számára pedig, biztosította a szabadon be- és kilépést. Ugyancsak ellene volt a lakosság kitelepítésének és internálásának. Ezek együttes kezelése folytán az életszínvonal emelését ígérte. Ez a túlzott engedékenység, az egykorú zsargon szerint jobboldali elhajlásnak minősült, melynek az lett az eredménye, hogy a pártvezetés 1955. április 12-én Nagy Imrét leváltotta.

A továbbiakban az 1955-ös évben bekövetkezett visszatérést illusztráljuk forrásaink segítségével. Hegedűs András, az új miniszterelnök politikáját követjük végig. Három példa:

1. A járási tanács vb. 1955. október 21-én tartott üléséről az alábbiakban értesítette a települések vezetőit. *„Megállapítja, hogy az őszi mezőgazdasági munkákat (kenyérgabona vetés, őszi betakarítás...) Rátka, Tiszaladány, Prügy községek szervezték meg legeredményesebben. E községek vezetőit ezért dicséretben részesítik. Egyben megbírálják Újcsanáros, Mezőzombor és*

¹ Simon Péter: A magyar parasztság sorsfordulója 1946-1949. Bp., 1984. 21. „Négy évtized” sorozat.

² Uo. 32.

³ Uo. 34.

Taktaharkány vezetőit, ahol az eredmények koránt sem kielégítőek, és felhívja a nevezetteket, hogy jobb szervezőmunkával biztosítsák a feladatok határidőre történő maradéktalan végrehajtását!

2. Tárgy: kenyérgabona-vetés ellenőrzése. „A KSH járási felügyelősége által küldött bejelentést másolatban azzal adom ki, hogy az abban felsorolt hiányosságok megszüntetéséről, a mulasztások pótlásáról három napon belül gondoskodjon! Mielőtt fegyelmi felelősségre vonása iránt intézkedés történné, felhívom, adjon részletes tájékoztatást a bejelentésben foglaltakra vonatkozóan! Figyelmeztetem, hogy amennyiben a fenti határidőig elmaradását nem pótolja, úgy igen komoly felelősségre vonást fogunk alkalmazni!” (Szerencs, 1955. november 3.)

3. A járási tanács vb. elnöke írja:⁴

„a kenyérgabona vetéstervét maradéktalanul teljesítsék! Pártunk kp. Vezetősége és a minisztertanács határozata értelmében az őszi kenyérgabona vetés végső határideje lejárt. Ennek ellenére és többszöri szigorú utasítás, figyelmeztetésre sem tartották be a tervfegyelmet. Ezért utasítom az elnök elvt. Figyelembe véve a korábban kiadott rendelkezésemet és a jelen megadott alábbi utasításomat szigorú tervfegyelem betartásával hajtsa végre!

- valamennyi termelőt, akik a vetéstervüket nem teljesítették, vagy részben teljesítették, azonnal hívassák be a tanácsházára és szigorúan kötelezzék a terv teljesítésére, hogy f. hó 15-ig vessenek el.

- ugyancsak azokat a termelőket, akik még nem jelentették vetésüket, a helyszínen látogassák le, és követeljék meg, hogy aláírásukkal igazolják a vetés befejezését!

- naponta köteles jelenteni a 80-as telefonszámmra a napi teljesítéseket!

- a mellékelt jkv-t két példányban kell kitölteni, és egy példányt be kell hozni az mg. osztályra! A legszigorúbb felelősség tudatában történjen meg, amiért is ellenkező esetben a hamis adatokért a jkv aláírókat tesszük felelőssé!

Szerencs, 1955. december 9.”

A Szerencsi Járási Tanács mezőgazdasági osztálya úgynevezett Híradójában a kenyérgabona-vetés százalékos becslült és bejelentett teljesítéséről ilyen kimutatsást közölt:

Tszcsek és egyéniek teljesítése % -ban	A község neve	Tsz-ek teljesítése % -ban	
15	Alsódobsza	Búzakalász	51
		Petőfi	71
28	Bkeresztúr	Dózsa	45
32	Szegi	--	--
30	Taktabáj	Béke	61
29	Csobaj	Éberség	?
25	Golop	--	--
20	Legyesbénye	I.M. Tan.	27
15	Mád	Kossuth	14
		Petőfi	nem
15	Megyaszó	Kossuth	57
		Béke	58
8	Mezőzombor	Újélet	8
20	Monok	Kossuth	16
10	Önd	Kossuth	10
42	Prügy	--	

⁴ Községi Tanács irattára a megfelelő év- és iktatószámmal. Az ilyen jelzet alatt hivatkozott források a Tarcali Múzeum adat-tárában (2003) találhatóak.

68	Rátka	--	--
20	Sóstófalva	--	--
10	Szerencs	Lenin	14
12	Taktaharkány	Alkotmány	37
12	Taktaszada	--	--
5	Taktakenéz	--	--
10	Tarcál	Rákóczi	nem
		Petőf	26
30	Tállya	Vorosilov	11
50	Tiszaadány	--	--
35	Tiszatardos	--	--
30	Tiszalúc	Vöröshajnal	22
10	Tokaj	Kossuth	10
12	Ujcsanálós	--	--
A szerencsi járás összesen:			30

„Megjegyzés: járásunk területén az ősziek betakarítása erőteljesen halad. A kukoricát mintegy 80 % -ban letörték, tehát most már minden erőt a gyors vetésre kell összpontosítani. Nem úgy, mint Taktakenéz, mely a mai napig egy kh-at sem jelentett. Úgyszintén Mezőzombor, és Ond községek az utolsó helyen kullognak. Vegyenek példát Rátka és Prügy községektől, akik élén járnak a jövő évi kenyeriünk biztosításában. Felhívom a községi agrónomusok és mg. előadók figyelmét, hogy a 20-i jelentésében, és ezután naponta közöljék a vetést befejező dolgozó parasztok számát is, mert ezt is továbbítani kell a megye felé. A jelentések határidejének be nem tartása esetén a jelentésért személyesen megyek ki, és a felmerülő költségeket (Taxi, vonat, stb.) a mulasztást elkövetőkkel téríttetem meg.
Szerencs, 1955. október 14.

Mg. osztályvezető”

Tanulások

A naponként készített ún. híradók állandó feladatot, ebből következően túlzott adminisztrációt jelentettek az alsó fokú hatóság dolgozói számára. Ismerve a mezőgazdaság sajátosságait, kérdésünk az lehet, hogy mennyire pontosak ezek az adatok. A tévedések napról napra halmozódtak, és ebből következik, hogy nem egyeztek a valós adatokkal. Jellemző a felülről rájuk nehezedő állandó utasítások és fenyegetések egész rendszere. Amikor már valamelyik érintett személy – pl. tanácselnök – megsokallta ezt, lemondott.

Kérdésként felvetődik, hogy a vezetők mennyire voltak humánusak a dolgozókkal Mennyire tudtak, vagy egyáltalán akartak-e azonosulni a hatóságok ilyenfajta követelései? Az 1955-ben visszatért tervszigor és a fokozott adminisztratív intézkedések gyakorlata a következő év őszi általános és országos elégedetlenséget eredményezett. Bekövetkezett 1956, melynek közvetlen előzménye Rajk és társai nagy pompával zajlott újratemetése volt!

Megjegyzem továbbá azt is, hogy Tarcál közhangulatát nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy érintette a települést az erőszakos kitelepítés.⁵ Ezekkel a személyekkel együtt dolgoztak az Állami Gazdaságban vagy a kertészetben, illetve a különböző építkezéseken. Egy kitelepített személy visszamaradt a faluban, és itt élt csaknem haláláig.

⁵ Vö.: Kovács Dániel (szerk.): Száműzöttek a Hortobágyon. Bp., 2006.

K. S. N. Mg. 739/552. E. sz. eng. 19

Vetésterületi fajstr. sorsz.

**EGYÉNI GAZDASÁGOK
VETÉSTERÜLETI KÉRDŐÍVE**

Név: Gyácsi János

Utca: 10 házs.: 6.2

Gazdaság összes szántó-területe kh. ☐-ól 3 485

Lajstr. szám	Növény neve	Kat. h.	☐ -ól
	Gabonafélék		
6.	Őszi búza	1	200
7.	Tavaszi búza		
8.	Rozs		
9.	Őszi árpa		
10.	Tavaszi árpa		
11.	Zab		
12.	Rizs		
13.	Kukorica	1	400
	Gyümölcs és gumós növ.		
14.	Burgonya		900
15.	Cukorrépa		
16.	Takarmányrépa		
	Ipari növények		
17.	Napraforgó		
18.	Olajlen		
19.	Őszi káposzta-repce		
20.	Mák		
21.	Rostlen		
22.	Rostkender		
23.	Gyapot		
24.	Dohány		
	Hüvelyesek		
25.	Borsó magnak		
26.	Bab magnak		
27.	Lencse		
28.	Csillagfűrt magnak		
	Átvétel		

Lajstr. szám	Növény neve	Kat. h.	☐ -ól
	Athozat		
	Takarmányok		
29.	Régi vetésű lucerna		
30.	1952. tavaszán tisztán vetett lucerna		
31.	Vöröshere, régi vetésű		
32.	Baltacim, régi vetésű		
33.	Zabos búkköny		
34.	Csalamádé, silókukor.		
35.	Egyéb szántó földi szálaskarmány		
	Vegyes növ.-ek és magvak		
36.	Tavaszi búkk. magnak		
37.	Biborhere magnak		
38.	Egyéb magnak vetett szálaskarmány		600
39.	Fűszerpaprika		
40.	Egyéb vegyes növények és magvak		485
	Szántóföldi zöldség		
41.	Fejéskáposzta		
42.	Vöröshagyma		
43.	Paradicsom		
44.	Más zöldség- és főzelék-félék		
45.	Ugar		
	Vetésterület összesen		<u>3 485</u>

Köztes- és szegélynövények		
46. Napraforgó, szegély		
47. Bab, köztes		
Felülvetés		
48. Vöröshere, újvetésű		

Tarcal, 1952. hó 26. n.

Büntetőjogi felelősségem tudatában:

Lakatos János gazdálkodó

zámlalábiztos.

A kédőíven a gyapot is szerepelt (23. tétel), termesztését erőltették

Arról is beszéltek tarcali adatközlőim, hogy internáltak (rabok) dolgoztak a bányában, rájuk fegyveres őrség vigyázott. 1956-ban a helyi események irányítói velük is számoltak, miért is egy csoport „ünneplő” férfi kiment a bányába, tájékoztatni őket az eseményekről. Arra már nem emlékeznek, hogy miként reagáltak az internáltak, akik nem helybeliek voltak, hanem más települések kulákjai, „reakciósi”.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA (közzétevő)

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42)

V. rész¹

Franciaország

Moseli út Metzig

A gőzös, melyre Trier alatt ültünk „Invincible” [meggyőzhetetlen] címet viselt oldalán., s akárki is láthatja, hogy ez elbizottság francia vérgyümölcs. A hajó folyvást és sebesen ment. A vendégfogadás reggel 9 óra tájon már oldalgatta gyermekét, mert a konyha nem volt rendiben. A kegyvesztett kis bűnös anyjához futott, ez leütlegelte a panaszkodót, és a pörevesztett kis francia sarjadék kakas méreggel rántotta rájuk az ajrót. Milly különbség Németország és a francia határ közt! Hogy a neveltség fokozata a nevelés-irány minőségétől függ, nem szenved kétséget. Németországba szüleikhez s idegenekhez tapadnak a gyermekek, s ahhoz is simulnak, kit sohasem láttak, és úton vagy bárhol legelső találkozásakor is egy kis nyájas intésre baráti kezet nyújtanak, mert emberek közt s iskolában kezdik az életet, mint emberek tekintetnek s úgy viselik magukat. E csaknem közvetlen társas életben a szülőanyára derült legelső ártatlan pillanat, a csecsemőkor elenyésztevel, a dajkátkodó status jótekonny vezérlete alatt, szülék-elöljárók-tanítók s emberiségre árad ki, s megvan építve a szeretet, így a polgári társaság jólétének talpköve.

Éppen délben értük el Siercknél a francia határt, miután zátonyra akadt gőzösünket vízre segítették. Minden utasnak partra kellett szállnia, mellyen rendőrök ásítottak, poggyászaikat megkutatandók. A partszélen aprólékos árucikkkel magrakott kisded sátrak hevertek, ezek mellett gyümölcsöt is árultak. Némelyek mezei munkára ballagtak, nem ügyelvén a vasárnapra. A hajóról mindent szárazra hordtak, belsejét megkutatták, bőröndöket s úti táskákat fölnyitogatták, tartalmukat kiszedegették és átvizsgálták. Útleveleinket megnézték, s nevünket följegyezvén visszaadták. Midőn a vizsgáló tiszt megtudta, hogy lelkész vagyok, udvariasan köszöntött, s poggyászunk kutatásától eltiltotta a rendőrt, és mi magyarok mindketten szűzen mentünk vissza a hajóhoz.

Mintha chinai fal választott volna el, olly különbség volt ez; és a németországi utazás közt. Az asztal hasonlíthatatlanul drágább volt a tegnapiénál. Koradélután Thonville erősségnél kikötöttünk, sok katonák és polgárok léptek hajónkra, s többé egy hang német szó sem hallatszott. Néhány francia asztal mellé telepedett, s nyelte a bordeaux-t [bort] mint kefekötő. A kevés társalgás megkezdett, az arcok borvirággá feslettek, mindez egy pár óranegyed szüleménye volt. A dőzskörben egy 4 éves kedves gyermek is helyet foglalt úrias öltönyű atyja mellett, de pityergés nélkül ki nem állhatta a dicsőséget, és az atya sikertelen csillapítás után agyba-főbe verte s hajófüdőre taszította a

¹ Az útirajz előző részeit a *Széphalom* évkönyv korábbi köteteiben közzéltük: I. 14. k. 291-302.; II. 15. k. 341-354.; III. 16. k. 423-436.; IV. 17. k. 451-474. o. A helyesírást a mai szabályokhoz igazítottuk, de megőriztük a szerző sajátos szóhasználatát. Szögletes zárójelben adjuk a közzétevő megjegyzéseit. (A Szerk.)

kis kötődött, pedig a szabadban meglehetősen hűs eső permetezett. E másodszori öklös nevelésmód előttem ugyancsak ízetlen volt e szép ország határán.

Midőn Metzhez közeledtünk egy a Moselt átkötő magas lánchíd alatt röpielt el hajónk. A hidat katonák és ifjak lepték el, tele torokkal daloltak, s nagy lármával köszöntöttek. Lehetetlen e fürge emberfaj sajátját nem bámulni! S egy napi szemle után nem nagy magyarázat kell a francia jellem kiismerésére. Metznek derekán kígyózik végig a Mosel, s nagy részét beláthatni a hajóról. Kikötőjét éllel állta el a nép. Útlevelünket a parton elvették, s mást adtak helyébe, rájegyezve nevünket, s mi mint valami bűnösök, bámulók közt ballagtunk alkonyatkor a városba.

A francia modor még éjjeli tanyánkon is kiderült, arslánok és katonák rendre pajkoskodtak vacsora alatt a vendéglőben, tanakodtak szinte dulongásig [?] s már csak a nyakon csípő rendőr hiányzott, de később tapasztaltam, hogy az eleven francián ezek sem gyakorolják lépten-nyomon hatalmukat. Hőseink neki melegedvén jócskán belevirrasztottak az éjszakába. Élesen hatottak füleinkbe csengő dalaik s kiverték az álmodat szemünkől; lehetlen volt még emeletes szobánkban is óvakodnunk e testesült lidércektől.

Másnap 9 órakor a rendőrhivatal szobájában ácsorogtunk, egyik asztaltól másikhoz utasítottunk, kézről kézre adattunk, s a sétálásért két frankot kellett fizetnünk. Útlevelünket betartóztatták, s Párisba küldték, helyette mást adtak személyes leirattal, kétszer írtuk ez alá nevünket, s az egyik névjegy darabot elvágta és bennhagyta. Ebből világos, hogy Franciaországban még legcifrább a passus ügy.

A derék városház „liberté et orde public” [szabadság és közrend] feliratot visel. Piacán akkor emeltek két katonai emléket. A pompás egyházban két szónoksék van, s minden faragott képtől tiszta. Két sor oszlopain Krisztus élettörténete függ, e remek festmények 15 nagy rámaiba foglalva. Belsejében, mint náluk szokás, semmi szék, hanem szegleteikben vannak a sok apró székek rakásra halmozva. Az egyház homlokfalára tiszta nagy betűkkel van írva: „hogy a nép XV. Lajos életeért itt imádkozott és a király tovább élt, s a templomot megnagyobbította. Egyik tornyát éppen akkor rakták.

Metztől Párisig

Ki átlépte a francia határt, szárnyat öltetni kíván, hogy Párist mielőbb beérhesse. Laffitte messagerieje hegyen-völgyön egyaránt halad; minden állomáson friss fogator ragasztanak elébe, oly ügyesen, hogy a cserét alig lehet észrevenni. Ez utazó bárkának 3 része van, külön záros ajtókkal, külön a dámáknak, negyedik a kocsisé, ötödik a conducteur legfölül, ki szüntelen vigyáz, a meredeken egyet csavarít a kerékkötőn s anélkül, hogy ülhelyéből kimozdulna, mérsékli a természetes sebességet. Szeptember 6-kán, délután 4 órakor ültünk föl Metzben, s egész éjjeli utazás után másnap reggel 9 óra tájon szálltunk ki Chalonban, mely 18-20 mérföldnyi út. E városnak egy szép templomán kívül, melyet akkor újítottak, alig van egyéb nevezetessége. Éppen halotti misét tartottak akkor benne, s hogy le nem térdeltünk, megbámultak, és az egyházi karra öltött, s kivezetett.

Egy pár óra múlva kigyalogoltunk Chalonból a francia pór nép életét gyökeresebben vizsgálódók. Néhány lépésre a várostól szalmafüdélű apró házcsoportok hevertek, melyeket egyes zsuppkunyhók vettek körül, mindenik mellett őrkatoná állt, s az egész hadi gyakorlatok színhelyéül szolgált. A tanya csöndes volt, csak itt-ott mozgott néhány legény a sűrű csapszékekben s játék-helyeken. Majd egy falukorcsmában pihentünk meg s falatoztunk déltájon. Már akkor néhány pór nyakig ázott, s a vörös bortól még vörösebb lett, sör nem igen ízlett nekik.

Magyar ember igen sokat lát itt hazait: lég, föld, falvak, emberek mennyire magyar szabásúak! Van korcsmahős elég, s kivirított arccal ül pohár ünnepet asztal hosszában. A komoly kezdet ele-

ven lármával végződik. A neveléshiány az ilyesféle táborokban is szembeötlő, mert a simaságot és szerénységet korcsában sem lehet megfőjtani. Amint tovább ballagtunk, délutáni 3 óra tájon az Epernay-i útvonalon egy szekér francia pór jött velünk szemközt, s mikor megközelítettük egymást, gyaloglásunkból, hátunkra csatolt turbánkból (Jelleisen) s számban fityegő porcelán pipám-ból gyanították, hogy németek vagyunk. Nosza kacagásnak! Záporoztak ránk a gúnyszavak! Már messze haladtak, s epés kifakadásukban még sem volt kedvök csillapulni, a jámborok különös szenvedéllyel berzenkednek a poroszok ellen.

Epernay kedves vidékét azon alacsony hegylánc még érdekesebbé teszi, melynek némely részén a híres pezsgő terem. A város nem nagy, de csinos. Magánházaknál s fogadóiban alig kaptunk külön szobát éjjeli tanyául, mit hihetőleg gyaloglásunk okozott, idegenek lévén ily zárandoklástól a franciák. E hiszemben még inkább megerősödtem, amint esti 10 órakor ketten vacsorához ültünk. Vendéglőnk egy pár lépésnyire ülve tőlünk gyanakodó pillantásokat szórt étvágyas működésünkre, s e kérdésre: – van-e itt campagnei? – gúnyarccal válaszolta: „itt volna rakhelye”. Szeretnők a legjobb fajt megkóstolni, volt óhajtatunk ígéje. „A drága” viszonzta gazdánk rövidszerűn. Társam tűzbe jött: éppen azért tértünk ki a párisi útból, hogy valódi finom champagneit ihassunk – mondá. Mi magyar emberek vagyunk, ez a barátom azon a vidéken pap, hol a tokaji bor terem. E szóra fölszökött franciánk, mintha talpra gépelyezték volna, s kezdte dicsérni a tokaji bort, mint a világnak legböcsösebb nedvét, s derült kifejezéssel adá a legjobb pezsgő fölhozatalára parancsát. A pincér nem késett; a gazda maga bontogatta föl, s csakhamar keskeny aljú pohárkákba ömlött a bájital legkisebb jele nélkül a pezsgésnek. Csalódtunk! Mondtuk egymásnak, ez érdemetlen a drága árra. Gazdánk leolvasta arcunkról elégtelenségünket, s pohár ürítésre biztatott. A nyugalmas nedv minden csöppei kellemesek, szívderítőek valának, az érzelem fölfrissült rajtok, mint égi harmaton a virág. Emberünk szemeinkbe mosolygván, folytatta beszédét: „láthatták önök, uraim az Epernay mögött nyúló hegyláncot, annak egy kis részén terem e valódi pezsgő. Közé semmit sem keverünk, hanem a megtisztított mustot gondosan zárjuk üvegbe, s szájával fordítjuk fővénybe, jó ha legalább is három évig áll. Mit Magyarországon isznak, utánzott, mert sokszor a Tuillériákba sem tudunk eleget szolgáltatni, a közelebbi években elég bőven termett. Magában Párizsban is ritkán kaphatni ily eredeti, csupán egy helyen, bár próbálják meg, ezt is innét szokták hordani. A legjobbat rajnai borból készítik, ez legalkalmasb. Az igazi champagneinak nem szabad pezsegnie. Ezt bátran ihatják önök, fejük s gyomruk tisztán marad, s holnap reggel a legjobban érzendik magukat.” Aztán darabig velünk poharazott s ivott. A franciának igaza volt: a kedves ízű nedv édesen szenderített s vígan ébresztett föl mély álmunkból, s másnap két frankkal számította be butelliáját, mi mind az ő szavai – mind a kedves italból ítélve, szerfölött olcsónak tetszett.

Szeptember 8-án 12 órakor ültünk Epernayben a messageriere [postakocsira], s hogy a zárt kocsi ne akadályozza szemeimet, emeletre kapaszkodtam a conducteur [kalauz] mellé. Szőlőhegyek, városok és faluk ékesítik a vidéket. Késő délután Château-Thyerryben állt meg kocsink, mellyet Marne vize hasít ketté, s derék hídján túl legkellemesb sétányok vannak egymásra boruló s egyenlőn nyírott magas élőfákból, melyeknek boltozatán eső sem keresztül. E regényes helyen áll Lafontaine magas emléke, ki e városban született, s febr. 12. 1695. halt meg. Az emlék fehér márvány, egy négyszegű oszlopon álló életnagyságú képszoobra a dicsőületnek. Födetlen fővel, sodorított hosszú hajjal, gondolkodólag áll. Jobbjában ón, baljában írópapír. Mellette jobbrul egy fatörzsök, hosszú palástjának egyik széle meggyűrődik rajta. Baloldalról lába mellől egy kis nyulacska búvik elő, és a közel pihenő teknősbékát nézi. Aláírat: „*Jean de La Fontaine. / donnée / par Louis XVIII. / inaugurée / sous Charles X. / le 6. 9bre 1824.*”

Château-Thierryből estennen indultunk ki. Fölmásztam elébbeni fészkeembe, azon új reménnyel, hogy Párizst, a világ híres városát belőle láthatom s bámulhatom meg. Álomra nem nagy kilátásom volt, mert Poggyászatot Berlinben hagyván, könnyű öltözetemmel szoros barátságot kötött a hús éjjeli szél. Laktársaim, a conducteur és nagy kutyája lévén: amannak barátságát kellett kihízelegnem, hogy ennek agyarkodásától menteközhessem. „A franciák – mondtam – sokban hasonlítanak a magyarokhoz; mindkettő tüzes faj.” A conducteur fintor képet vágott, s élesen jegyzette meg, miként a magyarokat nem ismeri. A kevély embernek e volt utolsó szava, s láttam, hogy a hasonlítás el volt vetve. Kutyája tán több emberséget tud? – gondoltam, s oldalamat hozzátámasztottam. A hű eb egész éjjel nyugton pihent, s kellemetlen helyzetemet legalább valamennyire melegítette.

Reggeli 5 órákor álltunk meg Párizs alatt, anélkül, hogy különöst láthattam volna, mivel a város fölött vékony köd s füstfölgel lebegett. Darabig várakoztunk, míg ránk került a kutatási sor. Kocsinkat és poggyászainkat jócskán megmotozták, a beinduló szekereket összevissza nyársalták, a falusi árus asszonyok kosarait kiürítették. E rendőri szigor Párizs kapujánál különösnek tetszett; de az öntudat, hogy azon város küszöbén vagyok, melybe eszméletem s gondolkodásom bölcsös korától fogva jutni vágytam, égtem, és epedtem, csakhamar kibékített.

Párizs

Minden csöndes volt. Csak a munkások húzódtak ki a körfalakhoz, dolgozó eszközeikkel és a nyomorultak vánszorgották végig a nagy utcákat, s hullatgatták rongyaikat, melyet meztelen testöket takargatták. Szomorúan tekintettem a nagy palotákra, melyeknek ablakait szőnyeg fődözte, hogy a puha álom munkásságát ne háborítsam a reg kedves vendége. És az a nap, mely földünk porait melegíti, s világunk lakóit élteni, érzéketlenül záratik ki egyiktől, könnyeket és verítéket facsar másiktól! Tudom, hogy ennek így kell lenni; de egy Párizshoz éktelennek tartom, s megvalom: első látásra is zúgolódtam. A nyomorult napja leszáll it, éhen és szomjan húzódik félre, kínos szükségait álom által enyhítendő. És a boldogoknak este virrad, mert ők lealusszák, leöltözik, leeszik a napot, s alkonyatkor szent János bogarakint kiröppennek, hogy a sötétben csillogjanak.

Poggyászatunkat a kocsisintézetnél betartóztatták, s még Epernayben kellett volna a fuvarért fizetnünk, de nem volt váltott pénzünk. Társam a Palais Royalba futott, pénzt váltott, s megszabadultunk.

Úgy van az ember eleinte Párizssal, mint valami nagy erőművel, melynek működését látja, csodálja, de a gép szerkezetét és rugóerőt hirtelen föl nem foghatja. Figyelmező kénytelen itt a mindennapiasság köréből kilépni, mert új életet lát; és a száz alakú fényűzés gyümölcsit, a művészet s mesterség szüleményeit egy csoportban leli. Nem is lehet másképp! A francia ront és teremt, nyugtalan vére útra sodorja őt; merész vágyai, lobbanó akarata nem ismernek késlekedést, és a kivitel pillanat hatalma, ha megszületett az eszme. Ez és egyéb francia jellemek okozzák Párizs színéről színre látásának érdekességét. Angol és amerikai utasok csaknem egyhangúlag emelik ki Párizst földgolyónk jelesebb városai közül, nem terjedtség, tudomány, kereskedelem, művészet s más tekintetben, mert minden nemzetnek és székvárosnak van különös sajátsága és elsősége: hanem hogy a népelet változatos alakban tűnt itt elő, a rend, korlát, illedelem sorompói közt mozogva; a művészet fény és pompa mezején táborozva, vagy a szilaj pajzánság s rakoncátlanságig csapongva, az unalmat szülő egyformaság mindenestre száműzve van. Mennyire ki vagy nem elégitő az állandó benne lakás, egyéni ízléstől függ: de hogy az utasnak halmaz tapasztalati anyagot nyújt, még pedig jót és üdvöst, tagadhatatlan, mert keserű növényből is lehet mézet színi.

Párizst több kiemelt épületekről láthatni be, s méltó többekről nézni, mert így kedvesb és kama-tozóbb a tájékozás. A puszták sík tengerén kellemesen habzik a mező vagy életvetemény ott, hol a

térképet domború szemölcsök szaggarják: s e fényváros külalakját éppen e magasztosítja, és az összevert s nagyra nyúló épületcsoportok kedvesen duzzadnak föl, mint külső hegyek, s az ily dombokra jutott jelesebb darabok fennen mutogatják büszke ormaikat. Így látva az egészet, egy millió kőbádogg-cserépkéményeket sarjázó roppant kötőmeg; e kémények mindenik háztetőn sűrűn fődik, és a városnak sajátos alakot adnak, ide értvén még, miként a Notre Dame és Tuillériákon kezdve, minden nevezetesebb épület- és toronytetőn föllobog a kék-fejér-vörös francia nemzeti zászló. A boulevardok gazdagon szegélyezik a város belkörzetét két oldalról, széles járdákkal, s beültetett fákkal; bár sok időbe kerül, míg az egész a gyönyörű boulevard des Italien fényét utoléri. Ennek környékén építik a legszebb palotákat kerttetővel; nagy és széles asphalt járdái kényelmes sétahelyek. Sok utcákon akkor is szaggatták föl a kövezetet új burkolás végett. A város dombos részeinek s lejtős utcáinak szegletházain, s a mindenféle 200-ra menő szökőkutakon örökös víz buzog föl, s elsőpri a mocskot és szemetet, s azért a legszárazabb évszakban is locspocsban, esőzéskor pedig sárban kell járni. A St. Denisnek fekvő, Szajna elválasztotta városrész, a Tuillériákhoz közel eső szép utcákkal együtt lapály és száraz. A Szajna vize két csaknem egyenlő részre hasítja a várost, három kellemes szigetet alakítván, 23 kő- és vashíddal. A Pont Neuf-on IV. Henrik lovagszobra, itt a víz 816 lábnyi széles. A Szajnáat különösen élénkítik a gőzösök, s különféle mosó- és tarka fürdőházak, melyek kivált a tikkasztó évszakokban igen népesek. A hölgyek elkülönözvék, s a faépületek belkörében mindenkinek számára külön kényelmes szoba nyitattik, s a vízben úszkálók soha sem veszthetik azt el szem elől.

Amint megpihentünk, szállás után járva bekószáltunk egy nagy házcsoporthoz, de a magas falak közt bűdös és egészségtelen szobákra akadunk drága pénzért. Amilyen pompás és fényűző külsőleg a francia, sok részben olly csintalan belül, s körülbelül 40 mérföldet leutazván Párizsig, nemcsak Falukon, hanem városaiban is elég szennyet tapasztalhatni. És ha kivált Párizsról így ítélünk, nem csoda! E fényváros mind jelességére, mind alacsonyságára kitűnik a többiek közül, mert mindent, csak középserűt ritkán találhatni itt, s azért van az élet több alakban kifejlődve, és a jelenetek változatossága kizárja az idegeknek unalmas egyoldalúságot.

Puskás Pál

Bécsben egy kunsági születésű derék nőtlen férjfiút látogattam meg, ki Európa nagy részét be Metztől Párisig utazta, s meglakta, és akkor sem szűnt meg gyalog kirándulásokat tenni. Ezen emberbarát hasznos utasítás mellett egy Párizsban lakó s Puskás Pál nevű magyar limonádésnak szóló nyílt levelet adott kezembe, melyet szóról szóra ide jegyezni édes kötelességemnek tartok. Hátcím:

„A Msr et Madame Paul Puskás. Quai aux Fleurs vagy Quai de le Cité. No 33. limonadier a Pris.”

„Kedves Földi Uram!

Bécs 13/6 1841.

Itt van ismét egy tanúlevél, hogy én élek, és kedves Földi Uramról és kis családjáról édesen emlékezem, noha arról semmi bizonyost sem tudok, hogy hol, s mint vannak, bár a jobb reménységgel magamat úgy kecsgettem, hogy Kegyeteket Párizsban is boldognak úgy képzeljem, amint ott ismertem, és későbbi barátságos soraikból is olvastam. De hogy a dologról tisztába legyek, legyenek Kegyetek olly szívések, írjanak nekem, akárhogy, de legbizonyosabban a Postán levelet, mely engem a Kegyetek boldogsága hírével megörvendeztesen! Ha kegyed írni nem akar, vagy arra, hogy írjon, ideje nincs, kérem kedves feleségét, az én ezelőtti levelezőmet, vagy a nagyra nőtt Palit, hogy ezen kívánságomat teljesítsék, és egy nyelven, amit szeretnek, olyan tárgyakról írjanak, melyek a Kegyed házát s könnyűállásait illetik; mert az nekem igen jól fog esni; s Palit, ha vagy én oda megyek, ismét karikát játszani – vagy ő ide jön, a császár kertjeibe elvezetem, vagy Bécs nevezetességeivel ötöt megismertetem. És ha Isten éltet Párist és benne Kegyeteket meg fogom látogatni, ha amerikai rég feltett utamat megkezdem. De mikor, azt előre nem tudom. Addig leveleimmel keresem meg édes Földi Uraimékat, s ha érdemesnek tartanak, azokra hébe-hóba válaszoljanak.

Én itt egészségben, békességben, és amint egy halandónak lehet, tökéletes boldogságban és megelégedésben élem remete magános életemet, senki vakító fényét, gazdagságát, hangját, rangját nem irigylvén, arra nem kácsingózván; s egyedül azért járok széljel, hogy embertársaimmal az Idvezítő példájára jól tegyek.

Most, mikor már sokszor, ismét egy kedves Hazánkfiát bátorokodom a kedves Földi Uram szíves indulatjába ajánlani, ki kevés idő alatt a többek közt Párist is megfutja., Légyen Kegyed ezen jó atyánk és hazánkfiának utasításul, hogy a szükségesekeket és figyelmet érdemlőket megismerhesse, és útját haszonra fordíthassa. Ha Kegyed valakit ide ajánl, én azt vissza fogom szolgálni, ha nem, úgy a jó Isten megfizeti, s én szívesen megköszönöm.

Nálunk semmi újság, csendes minden, noha a sok katona gyakorlásból az ember azt gondolná, hogy a fejedelmek háborúskodnak. Itt a száraz (30-33° Reaum szerint), és a meleg május majd mindent elsütött, annyira, hogy az eső de hideg június alig tudja az elasztottakat új életre hozni. De a kis magyar haza némely részén a zsíros májusi esők Kanahánt formáltak, s így ha drágaság lesz is, éhhel el nem halunk. A nagy meleg és hőség miatt három héttel minden előbb megért, de a búza és gabonakalász itt átaljába üres, s a kenyér reménysége itt szűken van.

Isten áldja meg Édes Földi Uramat, kedves Feleségét, kis Paliját, és minden róllam emlékező oda származott Hazánkfiait, maradván a kedves Földi Uramot tisztelve szerető földije Varga Mátyás orvos doctor."

Mínthogy e párisi magyar neje francia, a levél alján neki is írt néhány francia sort, íme magyarul:

„Madame! Hogy van Kegyed, s hogy van drága férje, és a kedves Pali, a hajdan úgynevezett „kis disznó”? Ezt óhajtom tudni. De Kegyed igen rest – vagy igen elfoglalt, mert már néhány év óta semmit sem írt. Kérem Kegyedet, fogjon már tollat, s írjon néhány szót oly tárgyról, miből megtudhassam, hogy vannak? Mi engemet illet: én egészséges, megelégedett és legboldogabb vagyok minden halandók közt szégyen egyszerűségemben, magányomban, és tisztos szegénységemben. Üdvözlöm Kegyedet és Paliját, maradván tisztelettel alázatos szolgája. V.”

Oldalirat:

„Lakom: Josephstadt N° 223 a 2dik emeleten, a 12dik ajtónál. Ugyan d' Abbadie hol van? Utazik-e még Abyssiniában, vagy ismét visszatért Párisba, honnét ezelőtt egy pár esztendővel nekem írt, de azután az újságokból olvastam, hogy a manó visszavitte? Hát Pap a mechanicus, Ruha, Soós a trombitás, és más hazafiak hogy vannak? Élnek-e vagy elhalnak sat. Ezekről Kegyetek írjanak. A hazajött Cureről (papról) semmi bizonyost sem tudok, de hazájába ismét elutazott.”

Korán reggelérván Párisba, egy pár órai pénzváltás után, egyenesen a Puskás Szajna parton fekvő s a Tuillériákhoz nem messze levő házának tartottunk, és sétányra nyíló ajtaján bemenvén, őt széken ülve, nejét pedig párizsi szokás szerint egy a szegletben magasra emelt, s csinos ezüst edényekkel megrakott asztal mellett karosszékekben találtuk. A kávéház közepén egy tekeasztal, oldalt több asztalok voltak. „Jó reggelt földi uram” köszöntésünkre „hozta Isten” volt a válasz. Puskás fölállt, s minket leültetett. A levelet átolvasta, és szerzőjéről néhány jó megjegyzést téve, nejének nyújtotta, ki az őt illető sorok megolvastával édesden mosolygott. Ez alatt többek közt kérdezte Puskás: „ha vajjon útlevelemben ki van e fejezve a Párisba jöhetés engedelme? Mert u. m. egy pár héttel ez előtt két magyar hogyhogy nem városunkba csúszott, s alig lehetett a rendőri eljárástól megmenteni.” Mi felelők: miként útlevelembet még Metzben eltartóztatta a rendőrség, s holnap be kell magunkat jelentenünk. Majd kávé parancsolt számunkra; de el nem fogadtuk, szokatlannak tartván ezt külföldön, s nem is kértünk ügyebet utasításnál, mit ő kész szívvel teljesített.

Amint helyre verekedtünk, másnap egy estét töltöttünk Puskás kávéházában, s egy kicsit félre a tekeasztaltól, hárman letelepedtünk. Ő egyről-másról tudakozódott, én pedig mohón forgattam a Pesti Hírlapot, melyet ő is hordatott, amint egy 8-10 egyénből álló, francia ízléssel öltözött fiatal

csapat bejött. Szóltan foglaltak más asztalnál helyet, minket észre sem véve, s megkezdték a magyar beszélgetést. Puskás figyelmükbe ajánlott, ők fölgráhtak, kezét nyújtottak, s kérdésemre válaszolták, hogy vándorló mesterlegények. Volt köztök egy pár, Londonban s Párizsban már több évig tartózkodott idősebb is. Csinos magaviseletükön, nemes tartásukon s értelmes beszélgetéseiken nem örülni lehetlen volt: de fájdalom! Hűlni látszott bennök a haza iránti szent szerelem, mit érzékeny oldaláról föl is panaszlottam, s az egyik egykedvűleg megjegyzé: hogy ők nem igen óhajtnak Magyarországra visszautazni, mivel Párizsban pénzök s becsületök elég van, s nappali munkáikat végezvén, kedvökre, s minden keresztülzés nélkül mulathatnak bárhol is, mint akármellyik elsőrangú párisi polgár. És bár – folytatá a szóvivő – a pesti hírlapból Magyarországnak nyilvánosságra s a népnek jogadásairai törekvését örömmel olvassák is: nem állnak jót erre, hogy egy régi magyar fogású bothós a legműveltebb polgáron is ne gyakoroljon önkényes hatalmat minden felelet terhe nélkül. Az érzékenyen ejtett vádszókra biztató reményt ígérhetett az, kinek keblében a tökéletesedés hitsugára örökre el nem gyulladt, s lelkéből az emberedés és szeretet Istene ki nem költözött.

Puskás váci születésű s fogott katona volt: de a szövetséges seregek Párisba nyomultakkor ott maradt. Szerencsés házassága választópolgárrá s jó birtokossá szülte. Termete magas és csontos, arca bajusz- s barkótlan, tekintete inkább komoly, mint vidám. Sokszor rajzoltuk előtte a honszerelmet, s kérdeztük: mért nem látogatja meg legalább szülőföldét, Azt felelte: hogy ha akarná, sem tehetné, mert hazatérével mint szökevény katonát elcsíphetnék, s megfuttatnák, pedig arra már nem érez hivatást. Gyakran beszélt igen érdekes jeleneteket az újabb időbeli párisi történetekről. A vándor magyaroknak – bár Párisban többen is laknak – valóságos kikötőhely ez idegen honfi tanyája.

Palais-Royal

Richelieu bűvészbója, mint a hajdani egyiptusi varázspálca hét év alatt létre ütötte a Palais Cardinalt (építtetett 1629-től 1636-ig). Bűvésznek mondhatnók: mert teremtménye két század romboló fogait kiállva, születési nagyságát híven megtartotta. A mindenható bíbornok adta keresztnev, az újabb korban egy hatalmasb névvé bémáltatott: Palais-Royalnak nevezetett, s a méltóságos épület minden tekintetben érdemes Királyi Palota nevezetre.

A Palais-Royalnak akár kül-, akár belsejét tekintjük, mindenképp érdekes, s figyelmünkre méltó! És aki Párisba érkezik, haladék nélkül siessen e fény városába, mégpedig este, tömve lesz agya ezereg éjszakai képekkel; és ha tapasztalnám a kedvenc tárgyait évek sorai, prosai életmód, unalom, egyformaság, vagy akármilyen névvel nevezhető kórság kiütik is emlékezetéből: az esti Palais-Royal csoda színezete, a legszebb, legegyszerűsebb quodlibet, amint első látásra szemlencséjére tapadt, rajta veszett, míg eszmélni tud, s állat föl nem szorítják. Igazlásomra meg kell említenem – ha nem ide tartozik is – mi velem történt: Édes hazámba tértem után halálos nyavalya szegzett ágyhoz, harmadfél hétig öntudat nélkül hevertem, s első eszméletemmel a Pal. Royal esti tündérképe tűnt előmbe, s abból következtettem, hogy valahol jártam, de mint valami hosszú síri álom után mindent elfeledtem; és veszteségi aggodalmat csupán emlékezetem azon hű tárgya említé.

Páris fénykörében ugyan e kevély gyűlöpontnak sem lehetett örökké büszkélkednie! A bájalakú boulevard de Italien. Ifjontan lépett föl vetélytársul, a palais-royali randevoust egy kissé gyérítendő. Széles aszfalt járdáit erősen látogatják: noha a szabadabb lég és déleesti napalkony is eleget oda- csal, mit több meleg őszi kellemes napesten magam is tapasztaltam, mert egy előkelőnek látszott úrhölgy gazdag batárban ezen boulevardra telepedvén, leemelte magát kevély polcáról, és 30 lépésnyi távolságra pompás öltözetben és csinos szolga kíséretében darabig járdalt föl s alá a jövőmenők közt, akadt utcahős elég, ki huzamosan megbámulta. Az ilyen boulevardokon látogatottabb utcákban oly boltok emeltetek már, melyek a Pl. Royaliakat fényben meghaladják: de azért ennek galé-

riái estenkint kellemes sokadalommal büszkélkednek, mert oly nagy bazár, melyen a kényelmes élet minden kellékeit legfőbb mértékben föltalálhatni.

A Pal. Royal szerkezete s külalakzata bár újítva van, nem annyira különös s ízletes, mint méltóságos. Tágas udvara kert. Közepén víztartó s gyönyörű szökőkút magasra ugró vízával. Pázsitok, csaltok, virágok, szobrok, kivilágított sátrak, két hosszú és széles gesztenye sétasorral magukban is eléggé érdekessé teszik az egészet. A szobrok közül kitűnők: Ulysses és Eurydice, Belvederi Apolló, és vadász Diána. Nyári mulatói s lugasai gázfényben fürödnek. Szalmaszéket mindenki használhat két sous-ért, amint olvasnak, ülte beszélgetnek, vagy akár mint társalognak.

A kertet övező palotának három főoldala van. Az általellenben levő nagy két oldalszárny egyikének hossza több 116 ölnél, a harmadik végoldal 50 öles, az ezzel szemben levő orleansi galéria teszi a negyedik oldalt. Mind a három fő oldalépület egyenlő magas. Az alor a köröskörül nyúló ívboltozatos tornácból áll sűrű négyszeg oszlopokkal s lámpákkal. Ezek párkánya fölött végignyúló kartámasz, s az első emelet nagy ablakú palotái; föllebb a kisebb ablakú másodemelet, s úgy a pad-szobák. E felső emeleti szobák előtt oszlopokon álló korlát tekeredik körül színgazdag tartalmú virágédényekkel; s a buja virágok mint teljes kalászkok, lehajtott fővel, ízletesen koszorúzzák meg az épülettetemet, és a kertalakú bájjölgyre kedvesen mosolyganak alá.

Az 1830-ban épített orleansi galériának hossza 300, széle több 40 lábna. Ez olyan magas, mint a palota első emelete; doriai oszlopokon áll; tetejét edényvirágok bokrétazzák. Felső része ívbolt, minden ajtó s ablakok sárgarézbe foglalvák. Ezen galéria az egész palotának dísz; ragyogló boltozata alá, kivált hús esteken csapatonként vonulnak a sétálók; s néha a zsebet sem árt rendben tartani: mert ha egyéb nem is, a két oldalon végignyúló tükörüvegekkel s egyéb vakító eszközökkel felpiperézett kalmárboltocskák elvakítják a szemet s megosztatják a figyelmet. Örök vásár van itt reggeltől s kivált estétől éjfélig. A mindennemű deszka sátrak s boltocskákon kívül, a palota alrészében köröskörül árulják a tömérdek fényműveket, melyek az egyszerű szegénységet és a briliáns gazdagságot egyaránt elégítik ki. E roppant alkotvány 8 ezer embernél többre van építve; a bérllőknek 3-4 ezer frankot kell egy boltért évenként fizetniök, s így nem csoda, ha a cikkek fölcsigázott áron vásároltatnak.

Az idegen látogató legelőbb is a viasz emberalak-csoport által lepetik meg. Az egyik oldalszárny ívtornácának belrészén férfi- és nőalkat nagyságú s híven utánzott viaszbábok vannak, szemközt, oldalt, háttal s többféle állásban és fődett fővel. A távolról néző kénytelen bámulni, s gondolkodva kérdi: mit akar azon mozdulatlan vegyes társaság? S ha elébök lépett, kijózanult csalódásából.

Az alakok divatlag öltöztetvék; és az udvarkert szemközti részének lugasaiban művészek rajzolják a ruhamutatványt, s 24 óra lefolytával némely kíváncsiak már lemásolt friss köntösben ünneplik meg a Pal. Royal-i varázsestet. A francia gyermekek, mint minden gyűlhelyen, itt is tábort ütnek, és szüleiék kéjőráikat ártatlan kedvcsapongásukkal s éles zsinatolással visszhangozzák: de a nagyobb korúak is szintígy játsszák el erszényöket s egészségöket, ha ezen palota tündéri kávéházaiban s mulató termeiben keresnek örömeit. Itt tanyáznak a dróthálós ládákban pihenő arany s ezüst kincseiket híven őrző pénzváltók. S a sok közül csak egy találkozott, ki a nálam volt egy tallérértékű porosz bankjegyek beváltására késznek nyilatkozott, csakhogy jócskán kellett vesztenem. A többi mintegy 30 nem is füelt s hideg gúnymosollyal utasított vissza. De az előmutattam osztrák bankjegyeken kapva kaptak, s egy-egy bankó forintját ugyanannyi frankkal váltották be.

Párisnak mintegy 200 különféle hírlapjai s értesítő cikkei közül a quartier latin olvasó helyeim kívül itt legtöbb találhatik, mindenféle angol, német, helvét, olasz, amerikai s több külföldiekkel, ide értvén az akkori Pesti Hírlapot is, mely a szüntelen jövő-menő magyar utazókban olvasókra, s

vezércikkei fordítókra találnak. Az ilyen könnyen használható eszközök is emelik a világhírű palota fényét: mivel az ést a múlt, jelen és jövő hírkerekén forgásba hozzák.

Szóval: a füstött színt játszó, ízletesen kirakott, s mosolygó gyümölcsön drágán mért friss szőlőn kezdve az ékszerek s pompaeszközök minden nemein végig egész a magas árú tokaji borig, a föld és lesétálók, olvasók, bámulók, szerelmesek, vickádozó gyermekek, lakmározók, játékosok közt, ezen roppant kötömeg öble, fészke s üregeinek esti 7-től éjféltáig tartó varázs világában, a rimánkodó koldusok, szükség kényszerítette zsebelők, utcakóborlók, kétségbeesett heverők, iparlovagok, arslánok, kéjhölgyek, gondolkodók, politikusok és tudósok, reményők s élelményők tág mezejét egyiránt fölthalatják.

És ha a kijátszott éj lomha szárnyain új fordulatot vett, egy csapat örkatoná kemlelőddőleg nyomul végig az udvarkerten. Az ajtók bezáratnak, s a palais royáli fénytengert sűrű homály árnyékozza be.

Napoleon strja

Szajna bal partján, közel a Mars mezejéhez szállásznak a kiszolgált s megcsonkított katonák, melyeknek számát a francia forradalom jól megsaporította; ez a rokkantak háza. A bemenő egy sétányokkal ellátott tágas nyílt térre lép, melyből egy elkészített kert van kihasítva, s bástyáján rémítő álgyúk vannak kiszögezve. Leballagván a középúton, a kaszárnyának 204 métre (1 métre a m. 3 láb) terjedékű előrsze tün föl, mint az 1660-dik évi francia építészeti egyik legremekebb műemléke. A kevély épület homlokán XIV. Lajos lovagszobra áll (basrelief). Jobbja- s baljáról béke és igazság istenei, amannak kezében fáklya, imezében mérő serpenyő. Kapuja külfeleinél Mars és Minerva óriás szobraik. Az előrsz pavillonain négy megláncolt foglyokat ábrázoló figura látszik. Az első pavillonban van a könyvtár, mely csupán a rokkantak számára nyitattik meg. [Az épületek és Napóleon sírjának részletes leírása következik]

Győzelmi kapuk

[emlékművek leírása]

Színházak

A francia jellemek egyike a színházak bálványozása, ezeket ugyan más nagyvárosok is szeretik, de annyira talán mégsem, mint Páris, mert itt körülbelül 30, de ha a magánosokat ide vesszük, háromszor annyi színház is van; és akármikor s akármelyikbe vetődjék az ember, elég nagy közönségre talál, az előkelők s többek pedig fulladásig telvék, és a fontolva haladók igen könnyen kirekednek. Így jártam szeptember 30-kán! 6 órakor már a Theatre Francais előtt ácsorogtam társammal, sorba kellett állnunk párosával, mint iskolás gyermekeknek; előttünk és utánunk az elébb s később jövők. Lépteink lomhák valának, mint fogolynak a percmutató mozgalma, s álomkóros utazásunkat csak a köröttünk lépdelő rendőrök ébreszték. Nem tett 40 becsületes lépést egy órai utunk, és a jegyosztó csak rimánkodásunkra adta át az utolsót, akiket pedig balsorsuk hátunk mögé vetett, hosszú orral fordultak vissza, s köztük egy pár angol ifjú is hasztalan igyekeztén jó remény fejében az unalmas óra perceit folytonos párbeszélyökkel az idő tetemes tengelyéről lepörölni.

A játékot rendszeren 7 órakor kezdik, s 11 után, néha háromnegyed 12-re is végzik, kivált a Vaudeville színházban, hol három különböző darabot is adnak egyvégtiben, és a nézőközönség különös szenvedéllyel pislogja le az éjfél boldog kacaj közt: s e comicus telhetlenség annyival különös, hogy a fáradsatlan figyelem egymásután több darabokon oly leláncolva pihen, mert hiszen a sok, ha jó is, könnyen okoz unalmat. Magában az egyik királyi dalszínházban is – hol víg

darabokat adnak – láttam, hogy az opera után még egy vígjátékot perdítének, csakhogy az éj fele része könnyen olvadjon le.

Mint minden középületeket, úgy a főbb színházakat is fény özőnli el Párisban; s nem csoda! Mert a divat hölgykoszorúja a feshő bimbókortól a fonnyadt kórúig ezek ölében pompázza le hiú életét, és e színházi nőkoszorú, mondhatni, egyetlenegy maga nemében, mert a gázvilág dús özőnében tündérileg ragyog és csillog, mint a harmatban úszó mező gyöngytengere a reggeli nap vakító sugárain. Ez az oka, hogy az újonc néző nem ritkán jó zavarba! A páholyokból fölbokrosodott, ékszerekkel gazdagon megrakott, s divatosan öltözött nőalakok medúzafőként hatnak a bemenőre! S csak e varázssalon hajnalhasadtával lehet és szabad az elmerült figyelemnek szétágaznia. Ezt tapasztaltam, mikor a királyi nagy dalszínházba először mentem, mely kétezer hallgatót fogadhat tündérkeblébe, aljától tetejéig arannyal hímzett vörös bársony szőnyegbe borulva, az ízlés és gazdagság mély tengerét látszik kimeríteni. A földszinti tért férfiak lepték el; az oldalhelyeken, erkélyen, páholyemeleteken egyes színű, cifránál cifrább nézősereg pihent. Amazok valóban úgy tűntek föl, mint éj egén egy sötét föllegdarab a csillagcsoport közt. Mindenik férfi sötét díszruhában, mindenik fején ragyogó magas kalap, mindenik kezében hírlap, az azt árulók összevissza mozognak, s az olvasók fölött mély csend pihent. A hölgyek kedveseikkel foglalkoztak, oldalt és általellenben szórván szívők nyilait a sötét égi szemszíkákat, melyben a francia szépnem annyira kitűnő; ez egész nézőelőjáték zajtalan volt. Fénypaloták, ünnepélyes estek, díszes társaságok az utasnak megszokott tárgyai: de e dalszínházba lépéssel tapasztalati és képzeleti ereje szárnyaszegetten hull alá.

Midőn beléptünk, csaknem minden földszinti helyeket elfoglaltak már. A sürgő rendezők közül egy előnkbe toppant, jegyünket elvette, s társam egyszeribe a következő üres székre telepedett, én meg bámultomban, állva maradtam. A rendező egy a színpadhoz közel székre mutatott, mely a néptömeg közt üresen maradt, természetesen oda kellett vándorolnom, mégpedig széktetőkön, mert az átkozott színpad középirányban volt. Tökéletlennek, s képtelennek hittem a díszes nézőközönségen s lángpiros bársonyszékeken keresztülgázolni, s makacs vonakodásomat két előttem ülő, s fejét félrehajtó francia csillapította le. A csiklandós földat ökölnyi izzadás közt s néhány perc múlva végezve lőn, mert a székek széles karjain s a készséggel oldalra hajlott férfiak közt kényelmet pályáút nyílt. Keblem fölsszorított húrjai egyszerre megtárgultak, amint székembe telepedtem, s körültekintvén a két milliónál többre került kerek teremben, a párisi esték egyik legszebbikében találtam magam. Az üres királyi páholyon kívül dugva volt az egész. A kitűzött darab Tell Vilmos volt. 7 óra előtt helyet foglalt a másfélszáznyi személyből álló királyi hangászkar, 40-nél több brugót számoltam meg. Jeladásra megkezdett az ouverture, a földszinti komoly olvasó sereg ünnepélyesen emelte le kalapját, és a bájosan ömledező s roppant erőre tört hang, mint kevély dörgeteg a mező füvein, minden várakozó kebelén át-rezgett. A felvonuló kárpit előmutatá Helvetia egyik regényes vidékét. Szép hajnal emelkedett föl a hegyek megől, oldalait és völgyeit megaranyozta; patakok rohantak alá magasról, a folyón nagy híd volt; 50-60 pór járkált rajta, sajkák futottak, s a meredek sziklákon föl s alá csúszkáltak. Az egész ábrázolat nagyszerű és természetes vala. Az előadást csakhamar megzavarta egy jelenet, a lovak egyike megriadván, nézők felé hátrált, és a színpad szélén végignyúló egyik lámpatartóra hágott, s recsegeve pattant szét néhány üveg. A színészhozs ízbe lepattant trónusáról, a közönség nevetett és félt, egy kis-asszony fölsikoltott a páholyban, s ájultan vitték ki. Csak egy ujjnyit hátráljon még, lesz melege a zenekarnak, és többeknek, de hirtelen megragadták, és a hitehagyott színész hátára vetette magát, s helyreállt a rend. Berlinben furcsábbat láttam ennél az előtt egy pár hónappal, szintílen alkalommal özőnnel árasztotta el egy ló a színpadot, és a vízijáték ideje alatt közmosolygás és részletes nevetés lőn. Játékszünetkor mint macskák széktetőkön keresztül ugráltak ki s be a franciák, csupán a székeken

ülők választottak rendes utat; ők olyat taposnak kíméletlenül, millyet igen sokan egész életükben sem láthatnak. A nagy operaházban egy estére az első hely 9 frank az utósón 2 fr 10 sous, mindössze 19 elkülönözött hely van.

A híres Rachel kisasszony Thespis valódi fölkenntje. Világhírű nevére igazán érdemes, őt csak látni kell. Ha 50 nő közt színpadra lép, újjal mutathat rá, aki soha nem látta is. Csak a természet műve hű! Prometheus anyaga, habár égi szikrával melengeti is Létho, csak mozog: a természet vésője alól pedig egy tökéletes emberalak kerül ki, melynek külseje híven tükrözi a lelki erőt, s ez isteni mű az, melyet csodálhatsz egy művészen is; s egy ilyen művész Rachel kisasszony: nyúlánk, sugár alakkal, karcsú termettel, kifejező hosszúdad arccal; mozdulatain az indulatok ezere tenyés! Állása, termete, tartása, járása, öltözködése hozzáillő, hang-kéz-arcjátéka valami dicső, valami elragadó! Ő a Theatre Francaisnak, Párisnak és a drámai világnak valódi gyöngye. Mimikai ügyessége a lelkesedésben vagy kétségbeesésben páratlan, a méltóságosságot vagy levertséget elevenen ábrázolván, ha mozdul beszél, ha beszél, hat, indít, s előterjesztése nagy hatáskörébe ragadja a nézőt, és a drámai költeménybe művész ihletéssel fuvall életet. Szóval: az ő tagjai hajlékonyabbak, mozdulatai rendezettebbek másokénál. Ő nem mindennapi, de ritka, de jellemteljes tünemény! Testi és lelki ereje egybeolvadva küzd a nagy és nehéz szerepek kivitelében; és a majmolások, utánzások, mesterfogásoktól tisztán, mint szűz természet méhében fogamzott varázsolja létre a a gazdagerű költők képzeményit, vagy eltűnt idők valódi szüleményeit. Azért fut színházba a párisi nép, ha ő föllép! Neve sebes áradatként viszi s ragadja magával azokat is, kik Thalia templomát méltánylani hidegek vagy restek. Pár hét alatt négyszer nyitattat meg a Theatre Francais Rachel k. a. jutalomjátékára, és a kinn maradtak csapatonként fordultak vissza. Az ő négy ilyen esti jövedelmét csak az képzelheti, ki a kedvenceit istenítni, s fényűzésre utósó sousját kihajítani kész párisi nép sajátóságát ismeri.

Mint egyebre, úgy a színházak belakítására is jó ízlésök van a franciáknak. A színpadi, s néző teremi ékesítmények gazdagok, a kivilágítás nagyszerű. A mennyezeten csüggő fénykoszorúkon kívül gyertyacsoportok nőnek ki a páholyokból, melyek első látásra bárkit is megcsalnak, mert félig leégettek, s oldalaik folyadékosok olly természetesen, hogy játékezdet előtt sajnálkodni s bosszankodni kell, mért nem raktak ki egész gyertyaszálakat! Mért kell játék középtáján fenekig égniök! Pedig mindenikből gáz lobog föl; ma és holnap és mindig ugyanazok lesznek.

A nagyok szenvedélyeinek kinövése szokott lenni! Itt a pórmulatságnak is egyik sarkalatos kelteke a színház: azért e néposztály siertve áldozza le néhány sousját, s ilyenkor köztök lenni, viseletöket belesni a luxembourgi palotakert színházában például, nem egészen érdektelen, bár a jó gyomrú néző kénytelen a játékot odahagyni, mert az avatlan színészek csak a pórnépet kecsgetetik; alig hihetni, hogy némelyiket nem aznap fogták el az úton művészkedni. No de mint mindenütt, itt is igaz az, hogy a napon s nap alatt folt kíséri a fényt.

Könyvtárak

Párisnak 8 nyilvános és 23 zárt könyvtárai közül az egyetlen egy királyit kiemelve célt lel az olvasó, mert e királyiban mindenféle alakú s kiadású könyveket találhat azon sok tárgyról, melyekről az emberi nem különböző nyelven gondolkodott és írt. Azt mondják: hogy naponként 14 órát számítva, 800 év alatt olvashatná át egy ember e könyvtárnak csupán történeti darabjait. A kötetek száma 800.000, a kéziratoké 80.000, a rézmetszetek, földképek 1.200.000-re rúgnak 6000 tárcában, s e gyűjtemény leggazdagabb a maga nemében. A rézmetszvények közt legértékesebbeket s régibeket láthatni, s gyűjteménye két millióra becsülitetik; e terem közepén dolgozó táblák vannak. A régi remekművek, metszett kövek, emlékpénzek gyűjteménye nagyon érdekes, s ez utósók gyűjteménye 90.000 darab. Ezen roppant s fölszámíthatlan becsű ész és kézművek lehetőleg rendezett

halmaza egy nagy épületben pihen, melynek udvarán V. Károly [a királyi könyvtár alapítója] magas képszo­bra áll.

Az első könyvterem ajtajában szinte meghökken az idegen, mert szeme Voltaire szobrába üt­közik. Ott ül a satyricus képű philosoph egész életnagyságban, fölemelt karszékben, rajta hosszú kényköntös. A bemenőre néz, szája gúnymosolyra vonul; amannak meg kell állni s darabig bámul­ni a természetű szoboralakot, és mindaddig ki sem mozdul helyéből, valamíg meg nem győződik az igazságról: hogy az arcvonalmak a lelki sajátságoknak tökéletes kinyomói. Soha ugyan a termé­szet az emberi bolondságok kikacagására nem alkothatott volna ügyesebbet Voltaire-nál!

A könyvek ízletes rendben vannak, a kéziratok elkülönítvék csinos kötetekben; egy darabot sem érinthetni hír nélkül, mert a polcok előtt végtől végig drótháló van húzva, és ezt szükséges is több okok miatt, de leginkább azért, mivel a vendéglátogatóknak szájukba nem bámulnak az ör­szolgák, mindenki mehet a szabad napokon, összevissza járhatja s olvashatja a címeket, pedig a szép szabadságot Pallás e nagy templomában is könnyen eltorzíthatja egy-két enyves kéz. Mindjárt szembe ötlík egy öreg s ezüst fődélű nagy biblia, illy körirattal: „Praedicate Evangelium omni Creaturae. Mark 16.” E szent könyv Xaver Ferenc Indusok apostoláé volt. Sok jeles férfiak levelei, s kéziratai hevernek itt üveg alatt, és szabadon olvashatók, mint IV. Henrik, Voltaire, Rousseau, Racine s másokéi több napkeleti kéziratokkal. Fülöp Lajos s némely királyi könyvtárörök képszo­brai ékesítik a galériákat. Egy régi porphir edény St. Denis abbás hozománya, mely a rege szerint Chlodvig király megkeresztelésekor használtatott. Egy teremben igen jelesen ábrázoltatik a Parnass, melyet a francia művészek tiszteletére készíttetek. Természetesen rakott meredek sziklahegy ez, s alkalmatlan a mászásra. Legfölül van a Pegasus, alatta múz­sák táncolnak virágfüzérrel; oldalcsúcsa­in s ligetes helyein s egyéb művészek dolgoznak.

„Le Parnasse Francais par Mr. Titon du Tiller en 1721.” Ezen épület egy teremének hossza 100 métre, 3 métre magas és 1 métre széles ablakokkal. Könyvet kivinni nem —olvasni lehet; az ör helyben lakik. Hetenkint kétszer nyitattik meg 10-től 3 óráig; de a művészek és olvasók a ki­szabott órák­közben minden nap járhatnak. Ez utósók számosan szoktak lenni, a hosszú asztalok mellett százankint ülnek néma csendben, egyik olvas, másik jegyez. A Mazarin könyvtárban egy nő is ült az olvasók közt, előtte nagy irattekercs feküdt, ő pedig tüzesen jegyeztetett egy könyvből. Vágytam szemébe tekinteni a kétségtelen szerzőnőnek, de állandóul asztalára szegzett szemeit s arcát annyira elfödte a szalmakalap, hogy minden hosszas ügyekezetem füstbe ment. Ez is jeles könyvtár, de amahoz nem is hasonlítható. Sok régi épületmodellek vannak benne. Első terem ajtajánál két oldalrul Mazarin és Racine büsztjei láthatók. Mindkettőben igen nagy földteke van.

Páris könyvkereskedési tekintetben is nagy, pedig azt gondolnók, hogy egy ilyen kéjvadászó, fényt és pompát bálványozó város nem sokat ad az ész terményeire, bár tagadhatatlan, hogy amennyire saját nemzeti erejét fejti ki itt is a francia: annyira rabja dicsvágyának; s a tudomány mezején is némileg különcszerepet játszik. A Pantheon Odeon körül, vagy a Sorbonne vidékén tömérdek könyvrakhelyek vannak. Berlin és Lipcse akaratlanul is eszébe jut itt e tekintetben az utazónak, s kénytelen meggyőződni, hogy Páris könyvvásárai amazokénál nagyobbak, kivált belemésztesileg. Az Orsay-Voltaire-Malaquais-Conti-St. Agoston és St. Mihály Szajna-partok, e víznek széles oldalfalai, öt-hat hidak karai könyvekkel borítvák [napjainkban is megvannak a Szaj­na-parti könyvtárak]. Némely boulevardok, s csaknem mindenik utcában láthatni könyvkeres­kedést. Hogy élnek azon sok antiquárok? Ki emésztí meg darabjaik ezereit? Szinte megfoghatatlan. És e nagy csödület mellett mégis emberség uralkodik nálók. Ritkán múlt el nap, hogy köztök nem forgottunk, vettünk, adtunk, cseréltünk: de csal­faságot nem igen vettünk észre; sőt szeptember 15-

kén örömmel jegyzettem naplómbe, miként: „tegnap egy szegény antiquárnak, ki az utcán árulja könyveit, elszámoltam fél frankot, és a becsületes ember észrevevén a hibát, odahagyta könyveit, s mintegy 50 lépésre utánam futott, pénzemet akaratom ellenére hűségesen visszaadta. Éppen így adott vissza minap a weimári könyvkereskedő már alku után 25 ezüst garast, midőn utazó földabroszért fizettem: a becsületes német lelkéhez nem tért a becsaló nyeremény. Ha ilyenek volnának az emberek, szebben nézne ki a világ!

Minthogy a Szajna hidain legtöbben járnak, azok párkányán feszítettnek ki leginkább a tiltott könyvek. Boldog-boldogtalan láthatja, s veheti, sőt némelyik antiquar figyelmeztetni szokta a szemlélődőt egyik-másik tiltott munkára, nem úgy, mint Berlinben a királyi lakvár melletti egyik kereskedő, kinek boltjában midőn bizonyos egyházpolitikai röpiratot kértem, „Gott bewahre-t” nyöszörögve, nagy képekkel jelentette ki, hogy a kérdett röpiratot gondolattal sem szabad árulni, mert a boltban többen is voltak – de azért föltartóztatott, és a vevők eloszlásával kezembe nyomta a brochuret, pedig szerintem a mű érdemtelen volt csinos hazugságra és sóvárgásra. Lmenais munkái Párisban újabb-újabb kiadást értek, kézről-kézre forogtak; philosophiai híres műve a hidakon s több nyilvános helyeken virított, ő maga pedig mint szerző fogházban ült.

Föllebb említettem, hogy a francia a tudomány mezején is rabja dicsvágyának s némi különc szerepet játszik: ennek igazolására elég, hogy Páris roppant könyvhalmazában, mely utcákat borít, alig láthatni német munkákat, némelyek közt csupán Schiller és Goethe nyerte meg a franciák kegyét; pedig Párist 80.000 német lakja, s ennyi nép, habár a ragadó francia nyelv fölöslegessé tenni láttatik is a németet: ez mégiscsak megérdemelné az idegen írók pártfogását. Ha pedig a dolgot tudományos szempontból vesszük, bármennyire dicsőítjük is a nemzetet, mely anyanyelvét jellemstilárdsággal, lelkes kezeléssel nemes erőre csigázza: szellemi ereje kifejlesztésére, egyoldalúság kikerülésére, alapos ismeretszerzésre, művelt egyéneinek mégis csak mulasztalán szükségök van az egyetemes irodalom tág csarnokába pillantani, lerázván a nemzeti előítélet avult köntösét, kellő viszonyosság méltánylásával közlekedni, hazájuk józan eszigeit átkölcsonözni olyanokért, melyek saját földükön meglehet idegen növények, de a rendszert egészítők, tökéletesítők, simítók. Az anyagi közlekedés a szelleminek sarjadéka, s ki ezt tagadja, bátran rejtezhetik vissza Rousseau vadonába. Amarra nagy szükségünk van, ez pedig társas jólétünk haladásának tényezője, emberi rendeltetésünk organuma, tiszta szellemi, égi, minden korlátokból kinőtt. Bizonygatják ennek szükségességét a régi művelt nemzetek; bizonyítják a széles ismeretű, eszmeccserét méltányló, idegen elmegyönyört örömmel elfogadó s honosító poroszok; bizonyítja maga a francia tudományosság korszakos embere Coussin is, ki éppen ezen úton, és illy móddal is gyarapította tudományos műveltségét.

Mi hát az oka, hogy amennyire lelkes önjerejű nemzet a francia annyira egyoldalú? Az, hogy minden nemzetet lenéz, megvet, csak az angolt méltatja figyelmére. Szellemi- és anyagilag: pedig csak meg kell vallanunk, hogy az emberedésnek Némethon is tényezője, s ő a szellemi haladás valódi nemtője, mert bár az angolok s franciák nagy elméket mutattak és mutatnak: a tudomány rendszeres fejlesztése, a népnevelés fölvirágoztatása Németország dicsősége. Ő műveli híven annak földét, ő kövéríti kitartó iparral az ismeretfát. A tudomány világában nincs nemzetkülönbség, mert a művelt eszű ember fölül áll az ily aprólékokon; [jegyzetben idézi németül Goethe véleményét] A franciának gazdag literatúrája, de csekély philosophiája van. A természetten virágozik Párisban, de ez magában még csak gyárakat épít: a lélekre, az emberi magasb rendeltetésre nem eléggé ügyel. Emellett magában csak mozognak az élők, de nem élnek; csak eszmélnek, de nem gondolkodnak, és az időt bámulással ütik-vetik el. Párisban 6 hétig kosztoltam egy bizonyos tanárral, ki valamelyik collegiumban – minthogy ott sok van – előkelő tanító volt, mi egész viseletéből kitűnt. Ő ügyes

volt és sokat mutatott, de lelki szegény, tudományokban járatlan, a Leibnitz philosophiájánál nem ismert újabbat, minthogy ő francia nyelven írt, de ezt is csak nevéből ismerte. Erősen vitatta többek előtt, hogy a Napóleon neje a II. József császár leánya volt, és hogy az akkori osztrák uralkodó Leopold, s ezt lehetetlen volt fejből kiveni. Azt kérdezte tőlünk: hiszik-e a reformátusok az Istent? Hiszik-e a Jézust? Hiszik-e a boldogságos Szűzet? Egykor ebédlés közben egy orvostant hallgatóval ugyancsak az orvostanból szóvitába keveredett, tűzők annyira éledt, hogy mindketten fölugráltak az asztaltól s egymás nyakkendőjébe kaptak, de az izmos házigazda szélsébséggel röpítette szét a rendbontókat. Ez az ember ötvenes lehetett, 3 óra hosszig is evett legnagyobb kényelemmel, úgy-hogy mikorra ő fölkel, mások éhesek is lehetnek, de a gyomrában is volt minden tudománya. Illyen szegény, ki a maga viskójából ki nem tekint; feledi Socratesnek szavait, aki e kérdésre, hol született? nem azt felelte, hogy Athénében, hanem e világban.

Notre Dame

Századokat emésztett föl e büszke ősegyház a történetdús Páris minden eseményeivel! [a székesegyház építészeti-művészeti bemutatása következik]

Párisnak aránylag kevés egyháza van, de mai időben az is sok, mert gyéren látogatják, mintha ellenők esküdtek volna, és egy bizonyos író nyíltan kimondja, hogy egy nagy rész sose tapodja meg az egyház küszöbét. A köznapok közül bajos kiszemelni a vasárnapot, mert a kőműves ekkor is rakja a falat, az ács tetőz, a kőfaragók tucatonként kopácsolnak a Louvre mellett, a kovács kalapál és zörög, a divatárusnő varr, ritka műhely van becsukva, a boltok fölnyitvák mint mindig; ha az ember egyik-másik templomba megy, üres; sőt láttam az oltár környékfalait fekete posztóval gazdagon bevonva, láttam az oltárt és magasra emelt koporsót nagy viaszgyertyáktól körülégve, és számos papokat gyászmisét tartva, s alig volt 20 ember a Notre Dame-ban, utcáról is több bámuló térhetett volna be. A jelesebb szónokokat inkább hallgatják, s vasárnap délutáni 4 órakor tartják az egyházi beszédek. A köznép egy része vakbuzgó és babonás, némelyik falusi nő szentképet hord nyakában vagy mellére csüggeszti. Egyik túlság másikkal áll szemben, és a közönyösség diadalmaskodik, s arról is megelégedezik, ami szent.

Csaknem mindenik templomban gyertyát s egyéb aprólékot árulnak, és kipakolják portékáikat, az ilyenek még egyházajtóban is helytelenek, a tiszta ájtatosságot minden tekintetben zavarják, és az embernek önkéntelen eszébe ötlenek a jeruzsálemi galambárosok, kiket Jézus kizavart. A szenteltvíz-edény mellett mindig egy agg férfi vagy nő ül, és szundikál; kezében pamacs, melyet bemárt és a bemenőknek nyújtja, hogy ujjjaikkal érintsék, vagy gyöngye rázással rájuk harmatozza. Mindenikben két főoltár, egyik középben, másik végben. A végoltárok néhol igen szépek, regényesek, sziklás helyeket ábrázolók, melyekre a nap piros, zöld, vagy más színű ablakon sugárzik be, és a szent helyet elevenre vagy bágyadtra fösti. Az oszlopok s falak közei puszták, oldalt fonott székhalmazok, melyekkel istentiszteletkor berakják a közép részt; aki egyikre vagy másikra ül, tüstént fizetésre szólítatják, s egypár sous-nak nem ura többé. Hogy legyen aztán kedve a szegénynek egyházi beszédet hallgatni fizetésért! Miként vesz vigasztalást, ha istenével társalkodva, állóhelyén sajnosan érzi, hogy mások közé ülni nem szabad! Mindenhol rámákba foglalt szép festményeket láthatni, melyek ószövetségi vagy evangyeliomi történeteket fejeznek ki. Az ércképeket arany és ezüst szobrokat itt és másutt pénznek verette s álgynak öntette Napoleon.

Pantheon

Az irlandok kolostora mellett, a luxembourgi és királyi kertekhez közel, egy görög ízlésű s kereszt alakú épület tornyosodik föl Paris legdombosabb terén... [A látnivalók rövid bemutatása.]

Királyi kert

Valamint Poroszország a bölcsészetnek, úgy Franciaország a természettannak hazája. Amott a komoly gondolkodó, s minden tetteiben számító német, itt a szép s gazdag királyi kert pecsétlik ez igazságot. A királyi kert egy nagy terjedésű föld, melly minden, a természet rendébe eső állatok, növények, ásványok országába tartozó tárgyakat magába zár. [a kert leírása következik]

Vendome-i és Júliusi oszlopok

[A látnivalók bemutatása következik]

Versailles

A forradalom előtti százezer lelkű Versailles jelenkorunkban 25 ezerre olvadt le, s XIV. Lajos hajdani híres vadásztanyája helyén a történetdús fénypalota bűbájos kertjével mindig kedves kikötője leend a fénytengeren úszkáló francia népnek. [a látnivalók ismertetése következik]

Az igazi álomittasságból fölcusúdo nép vasútra takarodott, s mindkét egymáshoz közel pályán egy-egy erőmű [mozdony] után 18 kocsifüzeten, 50 személyével egy kocsiban 1 és ½ frankért Párisba röptett.

Gyámintézetek

Párisnak körülbelül 40 gyámintézete van mindenféle betegek, szülők, talált gyermekek, árvák, öreg férfiak és nők, éhezők, vakok, siketnémák s egyebek számukra, s ha ki a francia sajátságos jellemben vétkes könnyelműséget vagy hanyagságot képzel, csalódik. A fényre s divatra pezsgő francia vér a balsors csapásain kínlódó szerencsétlenekkel is megosztja hatékony melegét, s ha e városban a vétkes kicsapongásoknak sok tárt kapu szolgál is menedékkül: legalább a bűn fészkeiből kihullt szerencsétleneknek úgy, mint az önhibátlan gyámoltalanoknak menedéket nyújt az emberi szív.

A St. Landry püspök alapította 12 százéves Hotel Dieu a Notre Dame mellett XI. Lajostól fogva XVI. Lajosig csaknem mindenik király által nagyíttatott, s jelenleg két nagy elkülönözött épületdarabból áll; egyik férfi, másik nőbetegek, számukra kápolna és hivatalszobákkal 15000 ággyal. Hetenkint kétszer nyitattik meg, délutáni 1 órától 3-ig. A várakozók föltűnőleg lepik el a Parvis piacot, mert egyszerű kapuja azon részen nyitattik meg. Előcsarnok sok tudósok, jóltevők, orvosok büszkjeivel s arcképeivel van megrakva, s köztük szent Landry, Sz. Lajos és IV. Henriké is. Mindenki szabadon mehet be, de kapujában végig tapogatták az arra szolgáló örök, nehogy valami eltiltottat bevigyenek. A betegek körül Ágoston-apácák szolgálnak, s egyedül a szegények számára van ez az intézet rendelve, kik szigorú ügyelet alatt vannak, fejjéneművel, orvossággal, jó tápszerekkel, fordóval s egyebekkel gondosan láttatnak el.

A parquetirozott teremekben sorban hevernek a nyoszolyák, egymástól elkülönözve, mindenik fölött mennyezet, a fejér ágyak csinosok, tiszták. A kisgyermekektől a vénemberig minden korút gyógyítanak itt. Érzékeny jelenet, amint megnyitattak az ajtókat! Szüle gyermekének, gyermek szüléjének, testvér és barát testvérének és barátjának ágyához siet; remény és félelem közt tapintja a függönyös ágyat, ha vajon él-e kedvese s enyhült-e nyavalyája? Vagy sebeit halál keze gyógyította be? Mindenik visz valami ennivalót magával, és a földhöz ragadt szegény ha egyebet nem tud, legalább egy szíves kézszorítást; csak a magánosok tekintnek búsan szét, mert ők senkit sem várnak! A betegek mindnyájan betakarózva fekszenek, s mint nyavalyájuk, úgy kinézésök is különböző; arcaikon sorvadás és sápadt sárgaság ül, és a mély csöndet egy-egy kínos sóhaj vagy szaggatott nyöszörgés zavarja meg az árnyékvilág ezen eleven temetőjében. A nehéz betegek vagy ágyukba rejteznek, vagy mozdulatlan fekszenek, a javulók pedig olvasnak, vagy derült arccal beszélgetnek lassú hangon

kedveseikkel. Valóban, ha van ház, mely e nagy nevezetet tisztán megérdemli: ez és az ehhez hasonló emberi környöretlen épült ápoló házak méltók arra, hogy „Isten házainak” hivattassanak.

Sokkal nagyszerűbb ennél az aggnők szállása a Poliveau utcában. Ez intézet 27.500 méter négyszeg helyen fekszik. Itt azok találtnak menedéket, kik a második gyermekort elértek. Törvényes kornak a 70-dik évet veszik, de némelyek később is lépnek e jótékony intézetbe, mások pedig korábban, ha erőtlenségtől lepettek meg. Ez intézet egy várost ábrázol, s 7000 öregasszony számára van fölállítva. Van itt nagy templom, vannak több kertek és udvarok, szóval minden, mi az egészséget föltartja, az életet vidámmá s kellemessé teszi, gyógyszertár is helyben van. Itt tartatnak a háborodottak, de akiket látni nem lehet alkalmasint nemők miatt. Vannak itt nehézkorosok s mérges sebeken kínlódók is. A férfi öregek szinte így tartatnak fél lieure Páristól, közel a fontaineblói sorompóhoz.

Az öregasszonyok osztály szerint laknak, külön az egészségesek, külön az erőtlének, külön a betegek; ezek ágyban fekszenek, az erőtlének vagy feküsznek, vagy ágyok mellett ülnek, az egészségesek vagy szabadban, vagy benn tapiskáltak. Helyben van a nagy hosszú vaskonyha, végigrakva nagy fazokakkal. A szennyes ruhákat kádakban mossák, de vannak kövel bélelt tók is, hová a vizet csatornán eresztik be. A hosszú teremek fölül tele vannak tiszta fehér ágylíekekkel, öltözetekkel, a legszébb rendben. Itt több nők dolgoznak hosszú asztalok mellett, vasalnak, és e tömérdek ruhadarabot örökké rendezgetik. Mindenhol tükör-tisztaság, s oly csend, mintha e nagy szállás lakatlan heverne. Több tiszta fehér mennyezetes ágyak hevernek egy sorban.

Kedvező időben minden udvarai s kertei sétáló aggnőkkel népesek, mindenik tiszta egyenruhában. És aki ezen elévültek sokaságát először meglátja; aki a minden szükségessékekkel bőven ellátott roppant intézet zugait bejárja: örömkönnyek közt dicsőíti az emberi szeretet kiható munkásságát.

Mezey István rajza

FEHÉR JÓZSEF

Borúth Elemérről, domborműve ürügén

Méltó közönség előtt, nagy érdeklődés mellett avatták fel Borúth Elemér domborművét a sátoraljaújhelyi városháza (a volt megyeháza) ódon falai között 2008. szeptember 24-én A Város Hete rendezvény sorozat keretében. A művészi alkotás költségeit a Borúth Elemér Alapítvány (zempléni újságírói egyesület) vállalta magára, eszmei támogatója a Kazinczy Társaság és a Kazinczy Múzeum volt. A remekművű, színezett portrét Égerházy László erdőbényei faszobrász készítette egy hiteles rézmetszet alapján.

Ki is volt Borúth Elemér?

Költő, újságíró, lapszerkesztő. Mádon született 1833-ban, Sátoraljaújhelyben halt meg 1886-ban. Sírja az újhelyi temetőben van, itt emlékezik a zempléni újságírói társadalom minden év március 15-én a szabad sajtó napjára. Viszonylag rövid életet, mindössze 53 évet élt, munkásságával azonban maradandó

nyomokat hagyott a zempléni megyeszékhely életében.

Már jelentős újságírói (és költői) tevékenykedés állt mögötte, írásait (tárcáit, elbeszéléseit, verseit, népszínmű-betétdalait) 21 éves kora óta közölték a fővárosi és országos lapok is, amikor a korabeli közéletből kiábrándulva, a hivatali munkát megunva, lehetőségeit reálisán felmérve, egészségi gondokkal is küszködve mádi kisbirtokára, csendes magányába húzódott vissza. Életkedve azonban rövid idő után újraéledt. Mivel született író ember volt, a tollat soha nem nélkülözhetette; a közlésvágy és véleménynyilvánítás igénye sohasem hunyt ki belőle.

1870-ben költözött a zempléni megyeszékhelyre, Sátoraljaújhelyre, és még ugyanebben az évben – mádi szőlőbirtoka anyagi alapjára támaszkodva – megalapította a *Hegyalja* című la-

pot, melyet rövidesen *Zemplén* címmel jelentetett meg. A zempléni állandó sajtó megteremtése korszakos jelentőségű volt a táj művelődéstörténetében. Ilyen igényes hírlappal alig dicsekedhet a korabeli vidéki újságírás. A lap valódi kincsesbánya ma is, hiszen jogfolytonossága – tulajdonosváltásokkal, szerkesztőségi és kiadóhivatali átalakulásokkal – egészen 1944 októberéig megmaradt. (A lap történetéről *Kristályné Szabó Emőke* közölt átfogó dolgozatot 2005-ben a *Széphalom* évkönyv 15. kötetében.)

Az alapító szerkesztő munkásságával kapcsolatban itt csak egy vonatkozást emelünk ki: a szerkesztői, újságírói tisztességet, mely magában foglalja az őszinteséget, az igazságra és pártatlanságra való mindenkori törekvést, az újságírói igényességet, a leírt szó iránt érzett felelősséget, a messzebbtekintő szellemet – mindezek mellett az optimizmust és a humorérzéket is. 124 évvel ezelőtt írott „íránycikkének” követendő normáit a mai újságírás – sajnos – még csak meg sem közelíti (tisztelet a kevés kivételnek). *Hírlapírói tisztesség* a címe, s a lap 1884. évi két számában jelent meg. Érdemes újraolvasni, megfontolandó tanulságul. Itt most Borúth Elemér Hátrahagyott műveinek *Próza* című kötetéből (Bp., 1887., 197-203. o.) hasonmásban közöljük írását.

Borúth Elemér a kornak ismert és népszerű költője is volt. Három verseskötete jelent meg, a negyedik hátrahagyott műveit tartalmazza. Verseivel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy ezek jórészt Petőfit utánzó költemények, de nem kevés eredeti és sajátos hanggal. Még ennél is fontosabb az, hogy jónéhány költeménye valósággal népdallá vált, népdalként ismerjük és énekeljük ezeket az egész magyar nyelvterületen. Egy-kettő iskolai énektankönyvekbe és népdalgűjteményekbe is bekerült. Felidézzünk ezekből kettőt.

HIRLAPIRÓI TISZTESSÉG.

— 1884. —

Ismertem egy embert, aki mód nélkül kedvelte a rántott borjulábat s ha vendéglőbe menvén, e kedvencz ételét nem találta az étlapon, lett volna ott bár bejegyezve egy lukulusi lakoma megannyi specialitása, a hozzá intézett kérdésre: hogy mi van hát ott valami enni való, száraz czinizmussal, röviden azt felelte: »semmi!« —

Ismerek embereket, kiknek legkedvesebb olvasmánya a »Pikáns Lapok.« Ennek durván triviális gombóczeit mohó étvágygyal nyeltesik el s mint ilyen Epikuroknak, add kezükbe a legértelmesebb világlapot, melybe millió betűvel száz egészséges gondolat és eszme nyer kifejezést: gyors átlapozása után azon stereotyp szöveg kisérletében dobják az asztal alá: »Üres, nem ér egy pipa dohányt!«

Hátha mármost a mi szerény »Zem pl én«-ünk kerül ily idegtultengésben szenvedő beteg kezébe, ugyan miféle epithetonnal tisztelheti az meg eme igénytelen bolygóját a magyar zsurnalisztika naprendszerének?! A »silány,« valószínűleg még nagyon banális kifejezése lesz bírálatának. Új szó s talán még új beszélő szerv is szükségeltetnék ahoz, mint Arábiából hozandó új számok kellett egykor a mi boldogult Bernáth Gazsi bátyáinknak arra: hogy rengeteg adósságának mennyiségét a világ numerusokból tudhassa meg.

A gáncs ezer meg ezer változata az, mely lapírói működésünk nyomában jár s valóban mindannyiszor elkellene kedvetlenednünk, valahányszor lapunk tartalma a kritikának e fajta rostájára kerül, ha nem tudnánk azt, hogy az ily bíráló szintén egyike azon romlott izlésű gourmánoknak, kiknek a legfinomabb Turkestán-dinnye is csak úgy nyujthat már valami élvezetet, ha azt sárga tobakkal jól meghintve fogyasztják el.

El kellene szomorodnunk, ha nem tudnánk, hogy ez némelyeknél ismét csak ürügy és kibúvó ajtó, melylyel az illetők a civilizáció mérfokát jelző szappanfogyasztás erkölcsi kötelessége alól akarnak menekülni, de úgy, hogy a tisztaság iránti érzéketlenségeket mégis valamely számbavethető indokkal takarják el.

Mint látni való, az efféle areopágokkal, — kiknek a föld nem elég gömbölyű, a Csimborasszó nem elég magas, az Océán nem elég mély, kik a fületlen gombot úgy szeretnék, ha füle volna és mégis fületlen maradna; kiknek a literatura túl nagy és túl bő, ellenben a liter túl kicsiny

és tul szük — komoly embernek szóba állani alig lehet.

Van azonban a gáncsolóknak szelidebb fajtájuk is. Vannak vezércikkimádók, kik egy zsebmetsző elfogatásáról szóló híreksét is csak úgy emésztethetnek meg, ha az cicero betűkkel, didaktikus lében van feleresztve, ellenben nem csekély a száma azoknak sem, kik minden magvasabb társadalmi vagy közgazdasági kérdés nyelbe ütését a napi hírek pongyolaságában követelik. Ezek izlésében legalább már bizonyos önállóság nyilvánul; sőt úgy ahogy, már formulázni is tudják követeléseiket, de mert csizmát, keztyűt, kalapot, mindent egy kaptafára szeretnének vonni, bocsánat, de előttünk a komoly bírálók számára nem jöhetnek.

Egy másik csoport a legtulzább, mondhatni: eszményi követelésekkel áll elének. Ez azonban nem azért kicsinyel, mintha nagyot nem ismerne, de éppen az a baja, hogy nagy méretek divatjának hódol s mint ilyen, mire sem becsüli a szükséges hétköznapi. Ez azt akarná, hogy lapunkkal hetenként egy-egy piramist építsünk fel, no de legalább nem kívánja azt, hogy e piramisok csucsaiakon álljanak.

Egy harmadik töredék a klikk-érdekek dédelgetését szeretné látni minden sorainkban. Az ilyen azt hiszi: hogy efféle organumnak már le is tette alapját akkor, midőn arra előfizetett, de ám siet is aztán megvonni ez alapot, mihelyt

észreveszi, hogy kalapunkat más, az ő törekvéseivel ellentétben álló társadalmi vagy közgazdasági tényezők előtt is megemeltük.

Vannak és pedig örömrökre sokan, kik idősekre, a napi kérdéseket felölő közleményeinket kiveszik az obligat hirlapírás keretéből s nemcsak jó akaratot, de olykor hatékony gyógyszer is fedeznek fel bennök azon bajok ellen, melyek alatt ugyancsak nyög a mai beteges társadalom. Egy clavult, régi felfogás szerint azonban ezek is mindjárt nevét és származását kutatják a gyermeknek. A névtől elvont eszme vagy gondolat őket elbájolhatja, de nem győzi meg; jó tulajdonai nagy részét az ismeretlen származás bűnének tudják be enyhítő körülményül, ellenben egy jó hangzású név rovására sokat készek engedni magából a tartalomról is.

Nem lehetünk oly szerencsések, hogy lapunk körül e nagy meye tehetséges és tekintélyel bíró erőit egytől-egyik csoportosítva láthatnánk, mégis örömmel mondhatjuk, hogy jó része tényleges befolyást gyakorol működésünkre. Akik azonban gyengességünket a hiányzóban keresik, vigasztalódjanak meg azon tudatban, hogy e tiszteletreméltó Memnon-szobrokat megszólaltatni nemcsak a mi kis szabású provinciális érdekeink, de magok az országos érdekek sugarai sem képesek már.

Azonban ha mind helyeseknek fogadnánk is el a kifogásokat, melyekkel itt-ott találkozunk,

Még népszerűbbek voltak nótái és népszínmű-betétalai. Ma is gyakran felhangzanak a rádió nótás műsoraiban, bár nem sejtjük, hogy ezek Borúth-szerzemények lennének: Tele van a rózsabokor virággal, Rózsahajnal mosolyog a dombtetőn, De szépen szól a furulya stb. A versek zenéjét Simonffy Kálmán, Szénffy Gusztáv és Kralovánszky Mór szerezték. De írt elbeszélő költeményeket, „költői beszéleteket” és ódákat is, melyeket gyakran szavaltak, egykettő ma is elhangzik ezek közül: *A tokaji hegyen, Szalánc romjainál, A borsi erdőben, Szád-vár alatt, II. Rákóczi Ferenc születése napján* stb.

Prozai írásaiban jeles történelmi személyiségeinket ébresztgette: Kazinczyt, Széchenyi Istvánt, Szemere Miklóst, másokat.

Azt is kevesen tudják már, hogy jelentős értékmentő – ma úgy mondanánk: műemlékvédő – tevékenységet folytatott. A borsi várkastélyban az ő kezdeményezésére helyezték el a ma is ott látható márványtáblát, amely „a nagyságos fejedelem” itteni születését örökíti meg. Valóságos történelmi felfedező túsárat tett barátaival, hogy dicső történelmi múltunk helyi hagyományait felfedezze és megjelölje. Ő mentette meg például Újhely Nepomuki Szent János szobrát, mely egyik jelképe lett a városnak. Értékmentő akciója újabb személyiségegyére világít rá: humorérzékére, emberi derűjére. Idézzük a történetet a Borovszky-monográfiából!

még ez esetben is a hiányok csak mint okozatok jöhetnek tekintetbe, melyeknek közös forrása akarunkon egészen kívül esik. Azon 99 okból, mely a püspök elébe való harangozást lehetetlenne tette, az első mi is elismerjük; t. i. azt: hogy nem volt harang. Nem kevesebb a számuk azon tényezőknek sem, melyek egy minden tekintetben bő és változatos lap megalkotásához szükségesek. E tényezők közül 98 nem okozna nekünk főfájást, de az az első: a h a r a n g, az anyagi támogatás létfenntartó erejével, az nincs sehol, vagy ha van is, magva oly szerény adagban hull barázdánkba, hogy abból bizony kévéket nem köthetünk. Egy oly földalatti kincs az, melyet a közöny tizenkétfejű sárkánya őriz, mely mythologikus természeténél fogva, midőn már ki akar-nánk a gödörből emelni, hétszerte sülyed lejjebb mint azelőtt volt. Az anyagi támogatás szegénységét könnyű volna illusztrálnunk, de hát, ami azt követné: a szálnalmas mosolynak nincs vi-gasztaló ereje s inkább tűnjük szótlannak a magunk baját, mintsem hogy a miatt még másoknak is kelljen pirulniok.

Nem tagadhatjuk, hogy pártolóinknak van egy rendületlen phalanxa, melyen olykor csak a kérielhetetlen halál üt egy-egy érzékeny rést. De amidőn e lelkes kis csoport áldozatkészsége fejében, — megtoldva a magunkéval — szolgáljuk az e g é s z megyét, és pedig szívesen szolgáljuk, annyit csak megvárhatnánk, hogy legalább azok-

nak, kik megbízatást nyertek arra nézve: »hogy viseljék ott fenn képünket« kezüknél legyen mindig az a kis tükör, mely megyéjük közéletének eseményeit tárva fel, az általános jólét épületéhez, a legcsekélyebbnek látszó mozzanatban is sokszor becses anyagot szolgáltathat. Eddig csupán egy kerület érdemes képviselője reflektált a megyei lapra, most már a nyolczból kettőnek dicsekedhetünk figyelmével és így büszkén elmondhatjuk: hogy mi is nyertünk egy kerületet.

Mindezeket korántsem panaszképen hoztuk fel, de kiszinezéscül annak, hogy mennyi mindenféle fából való faragást kívánnak egy szerkesztőtől; minő aránytalan nagy tér bevilágítását követelik attól a kis fáklától, mely a szükséges éleny hiányában még jó, ha a helyes ösvény felismerésére elegendő fényt vet a sötét éjszakába.

Ezek után minek sorolnók fel még mindazon Scyllákat és Charybdiszeket, melyek között a mi hajónknak el kell eveznie. Tizenöt év óta tesszük mi ez utat fel és alá s hálaistennek el nem merültünk, sőt nemcsak, de ez idő alatt sokkal jobban megacélozódtak idegeink, semhogy azokat holmi apró kötekedésekkel szemben az elernyedtől féltünk kellene. Mindamellett még sem titkolhatjuk el aggályunkat oly jelenségek miatt, melyekben már a mai hanyatló közérköcs kóros tünetekre kell ismernünk. Nem az bánt minket, hogy mint a zempléni sajtó ez időszerinti letét-ményesei egyben-másban apostropháltunk, hi-

„A hídon innen áll Szent Jánosnak 1856-ban emelt kőszobra, melyhez jóízű eset fűződik, s ennek hőse néhai *Borúth Elemér*, az ismert nevű költő. A szobor ugyanis desperátus, elhanyagolt állapotban lévén, Borúth, a Zemplén akkori szerkesztője, több ízben hiába figyelmeztette az illetékes köröket az ájtatos hívők kegyeletét sértő állapotra. Egy májusi kora reggelen vidám társasággal arra járván, ismét szemet szúrt neki a szent szobor elhanyagolt állapota. Észrevéve, hogy a szobor aljába erősített vasrúd már alig tart, a szobrot háttal Újhelynek, arccal Borsinak fordítva, a hátára a következőket írta: 'Fütyülök Újhelynek! Megyek Borsiba!' Képzeltető a városszerte felhangzott hahota, melynek eredménye a szobor alapcs helyreállítása lett.”

Borúth Elemérnek utódaiban is volt méltó folytatása. Jó családba házasodott: apósa Evva András, az újhelyi királyi törvényszék első elnöke, Arany János barátja és a széphalmi Kazinczy „Mauzóleum” építésének szervezője. Felesége Evva Ottilia, aki férje halála után is folytatta a Zemplén kiadását. Fia Borúth Andor, a neves festőművész. Jolán leánya Éder Gyula kassai festőművész felesége lett. Unokaöccsei voltak Juhász Jenő festőművész és Böszörményi Nagy Béla zeneszerző.

Borúth Elemér, mint a zempléni közélet neves alakja, a lapalapító-szerkesztő, a költő és mint tisztességes ember, méltó emlékezetünkre.

szen a nyilvános szerepléssel szemben, minden bíráltnak — ha még oly igazságtalan is — jogosult, de igen is méltó aggálylyal tölti el keblünket az a veszedelmes irány, mely mindnagyobb térre veti gyűrűzeteit, mely irodalomban s közéletben a zajtalan, de becsületes törekvést figyelmen kívül hagyva, tapsot szór a botrány elé s csak oly lapok után kapkod, mely hajtóvadászatot tartva embertársai becsületére és a közmorálra, minden közönséges sárdobálónak tért nyit, a küzdőt és küzdőt egyaránt lealázó viadal folytatásához.

No már a társadalom és közélet szennyességének ily mosódájává lapunkat nem aljasíthatjuk. Lehetünk gyengék, unalmasak, de tisztességtelenek soha!

És ez nekünk — megannyi gáncs és kifogással szemben — mindig erős várunk marad

Borúsky

SZOMORUFÜZ ÁGA...

SZOMORUFÜZ ága

Hajlik a virágra,
Fáj a szívem érted.
Falu szép leánya.
Fáj a szívem érted,
De te azt nem bánod,
Van neked nálamnál
Gyönyörűbb virágod.

Istenem, teremtőm!
Hát mit is csináljak
Hogy vegyem meg szívét
Annak a kis lánynak?
Hiába biztatom,
Hiába ígérek,
Nem fog rajta semmi
Aranyos ígértet.

Hej ha e kis lánynak
Az jutna eszébe:
Hogy idadná nekem
A szívét cserébe,
Jaj be jól is járna,
Megtoldanám sokkal..
Ezer öleléssel,
S ezer annyi csókkal.

ESTE VAN MÁR...

ESTE van már, késő este,
Pásztor-tüzek égnek messze...
Messze tájon, más határon
Az alföldi rónaságon.

A faluban minden csendes,
Még az éjmadár se repdes...
Nyugodalmot lakik benne,
Mintha temetőhely lenne.

Csak amott egy kis kunyhóba,
Lobog még föl hébe-hóba
A pislogó mécses lángja...
Mintha az is halni vágya.

Oh de ott sincs dinom-dánom;
Pajkos öröm lepke szárnyon!...
Nincs ott lakzi, nem mulatnak,
Halott mellett virasztanak.

CZENTHE BÉLA

Versek

Gyász

Miért az élet, ha tovatűnik?
 Miért a lét, ha egyszer megszűnik?
 Kár firtatni, ami van.
 Nem tehetünk róla, hogy megszülettünk,
 arról sem, hogy meghalunk,
 a közte lévő időt igyekezzünk szépen eltölteni.

Az életnek ne csak kereteit biztosítsuk,
 hanem igyekezzünk megtölteni azt.
 Amíg a szűk keret nincs megtöltve,
 addig miért tágtjuk?
 Ha már tágtítottuk, igyekezzünk utántölteni.
 Különben beleesünk a tátongó ürbe...

Fázom, hideg van...

Fázom, hideg van, melegségre vágyom,
 Karomat kérőn az emberekre tárom,
 Fűtöm magam emlékeimmel s várok,
 Nyirkos és mély a köztünk lévő árok,
 Tán tavaszos üdéséggel bimbó s virág fakad a falból,
 Mosoly és kacagás...

Kelj fel megfáradt test, gyűrd le a nyűgöt,
 Feszülő izmokkal küzdj bíborszín feledésbe
 hanyatló véggel.
 Mint tiszta víz buggyanása partra vetett halból,
 Ellépdelő, kecses özlábak, s nyomában egyenesedő fű,
 Harmatos reggel, fáradt vakondok mászik, mint
 nagydarab tetű.

Didergés

Séta a folyóparton, a parkban...
 Valakik már jártak előttünk,
 Ősi színjáték makacs előadói.
 Félsz te is, hogy csak szerep:
 Mit játszanak véled a sejtek, idegek, zsigerek és erek.
 Miért nem hiszel a hús egyszerű és őszinte dalában,
 Miért nem fontos a test, miért csak a lélek
 – talán felel az idő, és én dacolok véled –,
 drága Piroška.
 Ne légy oly sápadt, fehér, de tűz, piros!
 Hisz élni és szeretve élni – nem tilos.

Sors bona nihil aliud

Félek, hogy bolondok közt élek,
 Félek, hogy rám támad a megtébolyult lélek.
 Képzeletben benyargalom az arborétum
 esti szellemvilágát;
 Nézem, hogy a szellő hogyan hajlítgatja
 a hegyi juhar ágát...
 Borongós ilyenkor s mély értelmű a táj...
 A juhász az akolba néz: alszik-e a nyáj.
 Hát az ember puha párnán nyugtot miért nem talál?
 Miért rémít jólétben és kényelemben képével a halál?
 Száll a lélek, és nyugtot talán talál,
 Mert munkához lát keményen, és bátran a sors elé áll.
 Írj, írj, írj, szálljon bú és kétség, sok baj, teher s vétség;
 Óh, lásd a szebb jövőt,
 Lásd az aranyhajút, őt,
 Ki átvissz a Gangesz túlsópartjára,
 Hol fekszel szép indus lány ágyába,
 Hol tanulsz bájolni s enyelgni;
 Honnan megtérsz hazádba vas akaratot nyerni:
 Merni, merni, merni, merni, merni...

SOMOGYI GÁBOR

Porcs János miskolci lelkész, tanár önéletírása

Porcs János lelkész, tanár id. Porcs János (1811. nov. 11. – 1876. okt. 31.) miskolci kézműves iparos és nagyságos Németh Zsuzsanna (1814. okt. 12. – 1891. dec. 12.) református szülők gyermekeként született 1838. november 7-én Miskolcon. Hagyatékában anyakönyvi kivonatai, valamint segédlelkési és lelkési oklevelei mellett fennmaradt egy részletes önéletírás is, amelyet egyes szám harmadik személyben írt 46 éves korában 1884 végén, nem sokkal felesége halála után.¹ Ebben részletesen ír lelkési és tanári működése mellett különböző egyházi, városi és egyéb társadalmi megbízatásairól, újságírói tevékenységéről, és végül röviden kitér irodalmi munkásságára is. Érdekes korrajz ez az írásmű főleg annak jellemzésére, hogy tanáremberként akkoriban mennyi sok társadalmi megbízatása volt. Ebből az önéletírásból tudhatjuk meg azt is, hogy mint az Országos Középtanodai Tanáregylet tagja, az ő javaslata alapján lett törvénybe iktatva az, hogy a nyári szünidő minden középiskolában egységesen július és augusztus hónapban, az aratási időben legyen. Porcs Jánosról Szendrei János is csak nagyon szűkszavúan ír mint tanárról² és mint irodalmárról.³ Bővebben Leszih Andor méltatta⁴ mint miskolci krónikást, aki 17 éves korától, 1855-től 1916-ig írta várostörténeti naplóját. A fennmaradt önéletírást az alábbiakban közöljük.

Porcs János tanár életrajza

Született 1838. november 7-én Miskolcon Borsod megyében Porcs János és Németh Zsuzsanna szülöktől. Az 1843/4-dik iskolai évben az óvodába járt s 1844. szeptember havában lépett fiúiskola első osztályába. Az 1847/8-dik iskolai évben lett grammatistává, mely osztály a mostani gimnáziumi első osztálynak felelt meg. A gimnáziumi tanfolyamot az 1854/5-dik iskolai évben végezte kitűnő eredménnyel a miskolci ev. ref. líceumban, melynek folytonosan tanítványa volt. Mint VII-dik és VIII-dik osztálybeli kisebb tanulók nevelőjeül alkalmaztatott, s ezen osztályok végzésekor az Óváry féle 60 váltó forintos ösztöndíjat kapta mindkét évben, mely ösztöndíj akkor a miskolci ev. ref. líceumban legnagyobb volt.

Az 1855/6-dik iskolai évben Sárospatakra ment theologusnak, ott azonnal nevelővé lett s évről évre jövedelmezőbb nevelőséget kapott. 1858. augusztus elején Felkára ment a német nyelv tanulása végett. Ott volt 1859. február haváig, mivel az akkori szokás szerint azon theologusoknak, kik a német nyelv tanulása végett voltak távol az iskolától az első félévi vizs-

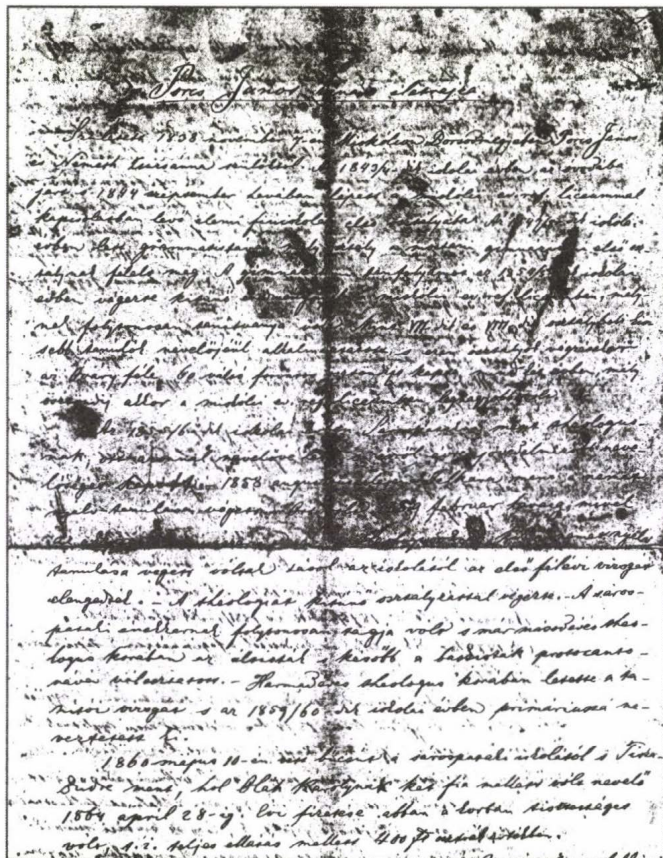
¹ Ezen írott hagyaték Pöstényi Istvánnál (Miskolc) volt, jelenleg e közlemény írója őrzi.

² Szendrei János: Miskolcz város története IV. kötet, Miskolc 1911., 459.

³ Szendrei János: Miskolcz város története V. kötet, Miskolc 1911., 332-333.

⁴ Leszih Andor: Régi Miskolci Krónikások. = Borsodi Szemle, 1959. III. évf. 3. sz. 23-24.

Az életrajz első oldala

gát elengedték. A teológiát kitűnő osztályzattal végezte. A sárospataki énekkarnak folytonosan tagja volt s már másodéves teológus korában az altisták s később a bassisták protocantorává választatott. Harmadéves teológus korában letette a tanítói vizsgát s az 1859/60-ik iskolai évben primáriussá nevezetett ki.

1860. május 10-én vett búcsút a sárospataki iskolától s Tiszabüdre ment, hol Oláh Károlynak két fia mellett volt nevelő 1864. ápril 28-ig. Évi fizetése abban a korban tisztességes volt, t. i. teljes ellátás mellett 400 Ft. osztrák értékben.

1864. július 7. 8. és 9-dik napján tette le Sárospatakon a lelkézi bekebelezési vizsgát kitűnő osztályzattal. 1864. szeptember 27-én a kistokaji gyűlésen az alsóborsodi egyházi megyébe kebelezetett s Böcsre rendeltetett segédlelkészül. 1864. október 6-án bocsátotta ki Zsarnay Lajos szuperintendens a papi szolgálat tiszteinek teljesítésére. 1866. szeptember 26-ig volt böcsi segédlelkész, mikor a dorogmai egyházmegyei gyűlésen Miskolcra rendelték Marsalko Endre helyettes lelkész mellé segédlelkészül. 1867. január 1-én a Misley Károly lelkész segédjévé lett. 1867. július 5-én és 6-án letette Sárospatakon a lelkézi képességi vizsgát kitűnő osztályzattal.

Ugyanezen évben május 12-től, midőn Kun Ábrahám tanár megyei levéltárnokká választatván, tanári hivataláról lemondott, az iskolai év végéig a miskolci ev. ref. főgimnázium első osztályának tanításával bízott meg. 1868. február havában, Kovács Gábor tanár halála után, a miskolci ref. főgimnáziumban V. VI. és VIII-dik osztályaiban a világtörténelem s a VII. és VIII-dik osztályokban a német nyelv tanításával bízott meg. (Egyházi tanácsí jegyzőkönyv 1868. febr. 23. 90. sz.)

1868. augusztus 2-án a Kovács Gábor helyére Kun Pál tanár választatott meg a történelem tanárává, az ekként megüritült gimnáziumi III-dik osztály tanárává P. J. választatott meg ugyanazon napon. Tanári hivatalát 1868. szept. 1-én foglalta el. Ezen iskolai évben az iskolai szék jegyzője volt. 1870-ben Kun Pál az egyházi jegyzőségről lemondott s helyére ő választott meg s ezen hivatalt 5 1/2 évig viselte, midőn arról, mivel az 1875/6-dik iskolai évben az

KIVONAT									
a miskolci református keresztyén egyházközség házassági anyakönyvéből									
az 1868 -ik évről									
„Légy hív mind halálig és néked adom az életnek koronáját.” (Jel. 2:10.)									
Ezer megcsalhatom, év. Lap: 29.									
A vőlegény és menyasszony									
Fév. hónapja és napja az esketésnek	neve és polgári állása	születési és lakhelye, utca házszám	vallása	életkor	állapota	A vőlegény és menyasszony születnek neve és polgári állása	Tanuk neve és polgári állása	Übörkesztő lelképásztor	Kihirdetők a vagy felmenőiknek a a házasságát vagy valami akas dítvány?
1868. dec. 10.	Vőlegény: J. Porcs János ipm. tanár	Miskolc	leb.	32	niket				
	Menyasszony: Kerke Emília	Miskolc H. 12	leb.	26	legény	Kerke Sándor gyári tanácsos	J. Porcs János ipm. tanár	Kerke Sándor 0. 2. 4. 1.	J. Porcs János
Utólagos bejegyzések. Kiigazítások.									
					Hivatalosan bizonyítom, hogy ez a kivonat a miskolci református keresztyén egyház házassági anyakönyvében a fentírt évben és lapon található bejegyzéssel megegyez.				
					Kelt Miskolc, 1868. évi. január hó 12. napján.				
P. H.					anyakönyvesvezető.				

A házassági anyakönyvi kivonat

1872-ben az új szervezés alkalmával városi képviselővé választott 6 évre, 1878-ban és 1884. május 29-én újra 6-6 évre. Mint városi képviselő több éven át volt a nevelésügyi szakosztály jegyzője, később a miskolci polgári iskola felállítása után a nevelésügyi szakosztály helyére választott községi iskolai szék jegyzője, továbbá a rendőri szakosztály tagja; 1879. június 7-én az ápol dai választmány tagjává s az alakuláskor, 1879. június 21-én, ezen választmány jegyzőjévé választott. 1882-ben a város által kivetett fogyasztási adó kezelésére felügyelő bizottság tagjává választott egy évre s ennek letelése után 1884. január 21-én újra egy évre.

1882-ben a kaszánya építésének ügyével megbízott küldöttség tagjává választott. 1883-ban a város monographiája kinyomásával megbízott küldöttség tagjává választott, s a küldöttség megbízta, hogy a nyomtatást ellenőrizze s a netalán becsúszott hibákat javítsa ki.

1884-ben az egészségügyi és rendőri szakosztályba osztott be.

1881-ben a Miskolcon alakult tanügyi kör alapszabályainak készítésében részt vett s ezek megerősítése után 1881, 1882, 1883-ban és 1884-ben okt. 4-én ezen kör elnökévé választott egy-egy évre. A miskolci önkéntes tűzoltó egyesület a felügyelő bizottság tagjává választotta 1876-tól kezdve minden évben. A miskolci daláregylet választmányi tagja 1875-től. A miskolci polgári egyesületnél elébb választmányi tag, 1877 és 1878-ban igazgató volt, azóta minden évben újra megválasztották választmányi tagnak. Az igazgatóságról elfoglaltsága miatt mondott le 1879 elején. A háziipar és iparos oktatást terjesztő miskolc-borsodi egyesület felügyelő bizottságának több éven át elnöke volt, 1881. nov. 13-án újra megválasztott. 1882-ben alelnökké s 1883-ban elnökké választott.

1881. március 12-től a közös legelővel bíró gazdaság felügyelő bizottságának elnöke volt s 1884. ápril. 5-én 3 évre újra megválasztott.

Porcs Erzsébet 1881-ben**Porcs Jancsi 1876 körül**

A miskolci takarékegyeletnél néhány évig évi számvizsgáló volt, 1876. március 19-én igazgatósági taggá s mint ilyen havi számvizsgálóvá, 1878. március 7-én a szűkebb körű igazgatóság tagjává választott, mely hivatalra újra megválasztották 1880. március 7-én és 1883. márc. 11-én.

1882. okt. 29-én a városi képviselői közgyűlés az ipartanodai bizottság tagjává választotta.

1882. jún. 8-án az iparos tanulók oktatása ügyében tartott értekezletre meghívott, minthogy már régebben a felnőttek oktatásában s az iparos tanulók tanításában részt vett, sőt az utóbbi intézménynél igazgató volt.

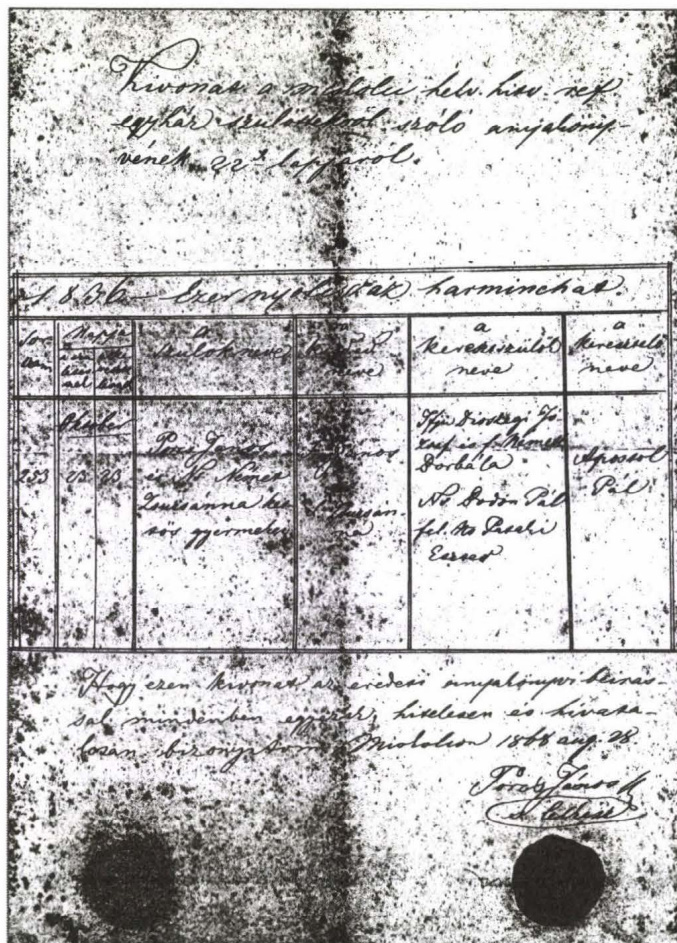
1883-ban az egyházi elemi iskolai szék tagjává választott az egyházi tanács által.

1883. dec. 31-én a városi szervező bizottság tagjává választott.

Családi körülményeit illetőleg 1868. okt. 12-én feleségül vette Herke Erzsébetet, kitől Erzsébet, János, Ilona, Margit, István és Kálmán gyermekei születtek. Felesége meghalt 1883. január 15-én, Ilona leánya 1873. január 22-én.

1876-ban Dobján László polgári iskolai tanár felelős szerkesztősége mellett Miskolc című lap jelent meg, melynél eleitől fogva munkatárs volt; majd március 4-én a szerkesztőséget Dr. Bódogh Albert vette át s Porcs Jánost kérte fel szerkesztőül, ki ezt elvállalta, bár még akkor nevét ilyen minőségben nem iratta a lapra. 1877-ben azonban már a lapon is jelölt társszerkesztő volt s ez évben 606 közlemény jelent meg tőle. 1878-ban ismét csak munka-

A segédlelkész Porcs János által írt anyakönyvi kivonat

társ volt; 1879. nov. 9-től 1880. végéig újra társszerkesztő; ekkor már Dr. Bódogh Albert országgyűlési képviselő levén, a lap szerkesztése teljesen rá volt bízva s csak 1880-ban 1306 kisebb-nagyobb közlemény jelent meg tőle.

A Borsodmegyei lapoknak, mely 1881-ben indult meg, eleitől fogva munkatársa volt.

Az 1884-ben megindult Miskolc és Vidéke számára is adott közleményeket májusig, midőn ezen laptól annak iránya miatt visszavonult.

1884. június 26-án kiadta Zschokke Henriknek »A kék csoda« című beszélyét külön füzetben. Zschokke beszélyei közül többet fordított le és tett közzé a helybeli lapokban.

Írt saját neve alatt, P. J.

– S. s. Álmos Bakter, Krónikás, r. sas név alatt. Egyes cikkek jelentek meg tőle a Sárospataki füzetekben, a Gombostútkben, Egyetértésben és Házi kincstárban.”

Életrajzát itt dátum és aláírás nélkül abbahagyta. Összehasonlítva ennek írását más családi leveleivel és egy általa írt anyakönyvi kivonattal,⁵ valamint az óvodás korig visszanyúló részletesség alapján egyértelműen megállapítható, hogy „Porcs János életrajza”-t ő maga írta. A hivatkozott anyakönyvi kivonatot 1868-ban mint segédlelkész állította ki az 1836-ban született „kettős gyermek” testvéiről, akik közül János már csecsemő korában meghalt. Azt sem tudjuk, mi célból készült ez a félbemaradt önéletrajz, hiszen még további 48 évet megért, még egyszer, 1886-ban egy évre újra igazgató volt,⁶ és 62 éves korában, 1900-ban ment nyugdíjba.

⁵ Ezen iratokat a cikk írója őrzi.

⁶ A miskolci ev. ref. főgimnáziumnál 1869-től 1888-ig egy-egy évre választottak igazgatót a tanári karból rotációs rendszerben, ezért volt Porcs János 1875/6-ban, 1881/2-ben és 1886/7-ben háromszor is igazgató.

Porcs János időskori arcképe

ben felolvasásokkal stb. Németből is fordított regényt. Ő volt az, aki a városi közgyűléseken élesen szembefordult a különbségeiről híressé vált Bató István sokszor komolytalan és aprólékoskodó eszméivel, városi ügyekben előterjesztett terveivel. Porcs János, mint naplójában is olvasható, mindenre kiterjedő s a városát nagyon szerető ember érdeklődésével, de a kulturális ügyekkel foglalkozók kritikájával látta, figyelte és örököltette meg a város eseményeit. Nemcsak a főgimnázium, az egyház, a közigazgatás, hanem általában az összes fontosabb városi eseményeket megörököltette. Munkássága jórészt az első világháború előtti városfejlesztési törekvések idejére esett s ebben a mozgalomban ő is tevékeny részt vett. Naplójából sok becses adatot kaphatnak majd a történészek erre a korra is. Míg a Sziucs-család három tagjának naplói 1787-től 1889-ig szolgáltatnak ada-

tokat, Porcs Jánosé 1855-től 1916-ig, részben tehát folytatódólagosan kiegészítik egymást. – Magas kort ért el, 94 éves korában halt meg, teljes szellemi frissességben, ami megmaradt még akkor is, mikor halála előtt pár évvel elvesztette szemévilágát és ágyban töltötte éveit. Kár, hogy 1916-ban abbahagyta a napló írását. Az ő naplófeljegyzéseit is a Miskolci Herman Ottó Múzeum őrzi.”

Dobrossy István így írt e naplóról:¹⁰

„A naplóírással vállalkozó Porcs János (Miskolc, 1838-Miskolc, 1932) teológus, történelem és német szakos tanár, régi miskolci család leszármazottja volt. Kortársa, de az események más részleteit látó krónikása volt városának. Munkásságán átsüt pedagógusi alkata, stílusán pedig az, hogy rendszeres jegyzetírója volt a korabeli miskolci sajtónak. Stílusát városi rendezvényeken elmondott ünnepi szónoklataival csiszolta irodalmivá. ... Porcs János... várostörténeti naplói – melyekben a XIX. század végének XX. század elejének városi eseménytörténetét dolgozta fel – megjelentetésre várnak.”

Porcs János a politikai közéletnek is szereplője volt. Erről Faragó Tamás az alábbiakat írta:¹¹

„1884-től¹² minden helyhatósági választási ciklusban megválasztották a sárospataki kollégiumból indult Porcs Jánost, az evangélikus református gimnázium tanárát, aki egyrészt az iparosok oktatását szorgalmazó és az országos középiskolai tanáregyletben végzett munkájával, másrészt a Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártban Bizony Ákos¹³ mellett vitt vezető szerepével emelkedett ki, amihez lapszerkesztői és fenntartói tevékenység és a Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesületben játszott aktív szervezőmunka is társult.”

¹⁰ Dobrossy István főszerk.: Miskolc története IV/2. kötet, Miskolc 2003., 946. és 1068.

¹¹ Dobrossy István főszerk.: Miskolc története IV/2. kötet, Miskolc 2003., 677.

¹² Életrajza szerint már 1872-től megválasztották városi képviselővé 6 évre, majd 1878-ban és 1884-ben újabb 6-6 évre.

¹³ Bizony Ákos (1846-1922) ügyvéd, országgyűlési képviselő, politikus.

Porcs Jánosék otthona Miskolcon

Visszatérve Porcs János magánéletére, a Herke Erzsébettel kötött házassága révén szép, nagy házban lakott családjával a Meggyesalján, az Urak utcában. E házat felesége örökölte apjától, Herke Sándor gazdag miskolci kereskedőtől, aki alig két hónappal házasságkötésük előtt, 1868. aug. 14-én hunyt el 60 éves korában. Feleségétől mint láttuk önéletírásában 6 gyermek született, akik közül *Ilona* alig egyéves korában, 1873. január 22-én meghalt. A nagyreményű fia, *János* (1870-1888) mint elsőéves pataki joghallgató váratlanul, fiatalon hunyt el. Haláláról a sárospataki jogakadémia ifjúsága is adott ki gyászjelentést. A legidősebb gyermek, *Erzsébet* (1869-1892) Szabó Barnabás¹⁴ miskolci ev. ref. főgimnáziumi tanárhoz ment férjhez 1891. aug. 25-én, de nem sokkal első ikergyermekük, *Ida* és *Géza* születése után, 1892. június 2-án meghalt. A következő gyermek, *Margit* (1873-1963) sógorának, Szabó Barna tanárnak lett 1901-ben második felesége. Az ötödik gyermek, *István* (1876-1947) ügyvéd lett. A legkisebb gyermek, *Kálmán* (1878-1946) apja példáját követve tanár lett, és ő is a miskolci ev. ref. főgimnáziumban tanított 1901-től helyettes, majd 1908-tól rendes tanárként. 1935. május 1-jétől 1941. szeptember 1-jén történt nyugdíjazásáig a főgimnázium igazgatója volt.

Porcs János mint özvegy ember főleg talán azért, hogy öt élő gyermeke nevelésének gondjait megossza, 1890. március 29-én újra megnősült. A tőle húsz évvel fiatalabb özv. Mihályt Ödönné Debreczeni Júliát vette nőül. E házasságból gyermek már nem született. Felesége 1915. október 21-én hunyt el. Első férje mellé temették a miskolci tetemvári temetőbe. Porcs János ezt követően még egy szűk esztendőn át vezette érdekes helytörténeti vonatkozású naplóját, s ezt követően visszavonultan élt 1932. október 1-jén bekövetkezett haláláig. A miskolci avasi templomban búcsúztatták, és az avasi temetőben helyezték örök nyugalomra első felesége, Herke Erzsébet és a korábban elhunyt *Ilona* és János gyermekei mellé.

¹⁴ Szabó Barnabás (Kisgyőr, 1856-Miskolc, 1941) némettanár, ismert növénynevelő.

SÁROSPATAKI EVANG. REF. JOGAKADÉMIA IFJÚSÁGA
fájó szívvel, mélyen lesújtva tudatja, hogy szeretett tagtársuk s barátuk:

PORCS JÁNOS,

folyó évi december hó 10-ikén, reggeli 7 órakor, hosszas szenvedés után, jobblétre szenderült.

A szépreményű ifjú nincs többé, elragadta tőlünk a könnyörtelen halál. Hasztalan vérzik a szerető baráti szív utána; hiába szeretnők hallani édes szavát, látni kedves mosolyát: ő már érzéktelen. Megszűntek gyötrő fájdalmai, verdeső szíve többé nem dobog: örök álomba ringató kebelére hívta el az anyaföld.

Könyezünk a csapás terhe alatt; de vigasztal az a tudat, hogy emléke él szívünkben, s biztat a remény, hogy viszontlátjuk egymást ott, a hol örök tavasz virúl.

Sárospatak, 1888. december 10.

Legyen emlékezete áldott s nyugalma csendes!

Nyomatott Sárospatakon

Alulírottak a kiterjedt rokonság nevében is mély fájdalommal, de az isteni akarat rendelkezésben megnyugodva tudatjuk, hogy forrón szeretett édes apánk, felcserjhetetlen jó apósunk, drága nagyapánk

PORCS JÁNOS

ref. főgimn. nyug. tanár, királyi tanácsos, a miskolci ref. egyháztanács, ref. reál-gimnázium, ref. leánygimnázium igazgató-tanácsának, a Miskolci Takarékpénztár igazgatóságának tagja, stb.

áldásos tevékenységben elülött életének 94-ik évében folyó hó 1-én déli 1 órakor az Urban csendesen elszenderült.

Drága halottunk hült tetemét folyó hó 3-án, hétfőn délután 3 órakor az avasi templomban tartandó gyászszertartás után az avasi temetőben fogjuk örök nyugalomra helyezni.

Miskolc, 1932. évi október hó 1-én.

**Pályádat megfutottad, harcodat megharcoltad,
vedd el az örök élet koronáját!
Áldva őrizzük kedves emlékedet!**

Porcs Margit férjével Szabó Barnával,
Dr. Porcs István feleségével Marianne-val,
Porcs Kálmán feleségével Fülöp Margittal
gyermekkel.

Szabó Ida,
Szabó Margit,
Szabó Irén,

Porcs Marianne,
unokái.

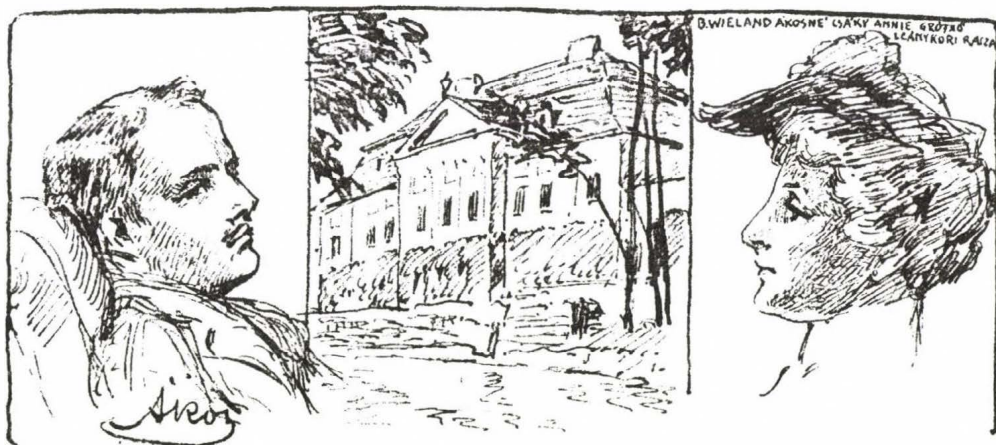
Porcs Klárka,
Porcs Érika,
Porcs Sárika

KÖSZEGHY ELEMÉR

Ifjúságom kedves emlékei

Hetedik alkalommal közlünk évkönyvünkben részletet **Köszeghy (Winkler) Elemér** (1882–1954) festőművész, az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója „Utazás a múltba” című kézírásos, saját rajzaival illusztrált önéletírásából.¹ 1949-ben vetette papírra emlékeit, amelyek családi vonatkozásaikban, művészi és tudósi fejlődésének bemutatásában, az egykori felvidéki élet megelevenítésében egyaránt érdemesek az utókor figyelmére. Az itt közölt részlet 1910 tájáról indít, de a szerző gondolatai elkalandoznak az időben. E részletet a kézirat 149-161. és 184-193. oldalairól emeltük ki, címét mi adtuk, a magyarázó lábjegyzetek tőlünk valók, a szövegkihagyásokat zárójelbe tett három ponttal jelezzük. Köszönjük Wieland Annának, a kézirat birtokosának a közléshez való hozzájárulását.

(A Szerk.)

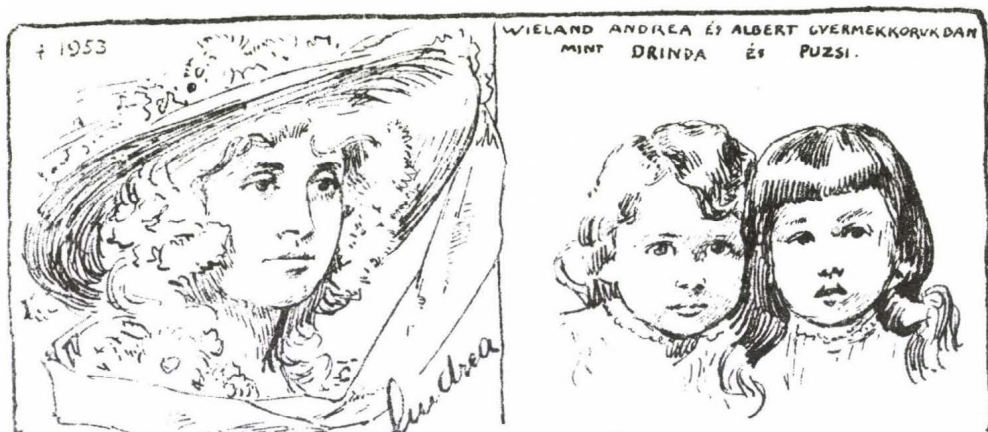

Ma tulajdonképp nem egészen értem, miért fáztam akkoriban a magas arisztokráciától. Mindig tudtam, hogy – eltekintve a nagyobb mértékben örökölhető kultúr-fogékonyságoktól s az ezzel járó, de nem mindig teljesített kultúrkötelezettségeiktől – a hercegek és grófok is éppen olyan emberek, mint a magunkfajta. De attól féltem, hogy ők nem tudják ezt. Pedig már az iskolában egyik legjobb barátom Somssich Antal volt, akinél demokratikusabb gróftól és jobb szerelőt és géplakatost nem ismertem az életben.

Az egyetlen Szepességen meggyökeresedett grófi családnak, a Csákyaknak szintén valahány tagját közelebről megismertem, mind igen értékes és hozzám közvetlenül kedves embereknek bizonyultak. Nem akartam volna azonban, hogy egy pillanatig is kitessék rólam:

¹ Lásd: 12. k. 203-216.; 13. k. 267-278.; 14. k. 303-314.; 15. k. 375-389.; 16. k. 437-450.; 17. k. 489-500.

ki akarom használni a kapcsolatot, amelybe egy másodfokú unokabátyám² került házassága által a grófi családdal. Ákossal igen jó viszonyban voltam legénykorában, de se róla, sem a feleségéről nincs rajzom 1905-ön túl. 1907-ben kötött házasságuk óta igen kevészer jártam az igazán festői Márkusfalván. Pedig hontalanságunk idején mecénásaim sorába is szegődtek. És Ákos iránt szerettem volna hálámat is kimutatni. Általa kerültem annak idején összeköttetésbe Máriássy Jani bácsival.³ Nem volt rá alkalmam. Túlzott tartózkodásom értékes barátságok kimélyítésétől fosztott meg. [...]

Arthur bácsiékhoz⁴ Lőcsére már 1910-ben nem is jutottam el. Csak a következő évben voltam náluk a lőcsei megyeházán. Andreáról⁵ – aki serdülő leány korában titkos ideálom volt, s akinek erdei kirándulásainkon mély érzéssel énekeltem: „Rád se merem a szemem vetni, szegény vagyok...” stb., és „Nem is illik hozzád ilyen szegény legény” – nincs is rajzom az 1905. és 1911. év között. 1911-ben már a főispáni bálók körülrajongott királynője volt. Az én szememben az ő lénye egészen eggyé forrott Farkasfalvával⁶ és az ifjúsággal. Barna szeméből még ma is a kis Drinda bársonyos meleg tekintetét érzem ki.

Egy szép augusztus 13-án – maholnap egy félszázaddal ezelőtt – már kora hajnalban kilopódtam a farkasfalvi ház előtti kertbe, hogy a még nyíló rózsákat lelopjam. Már szép csokrot szedtem, mikor kocsí robogást hallok az országútról. Kiálltam a kapuhoz megnézni, ki kocsizik ilyen korán át a falun. Ahogy kémleltem, ki ül a „plachtás” kocsiban, megállítják a kocsit, s örömteli meglepetés hangján szól valaki:

– Ah, milyen szép ez tőled! Milyen figyelmes vagy! Stb. stb.

Kissé eltátoztam a számat, mert nem tudtam, mivel szereztem meglepetést a harmadik falubeli kedves rokon néniknek. Egyszerre eszembe jut, hogy csokrot szorongatok a kezemben, s hogy tudnom kellett K. Margitka néni aztani elutazásáról. Savanykás mosollyal nyúj-

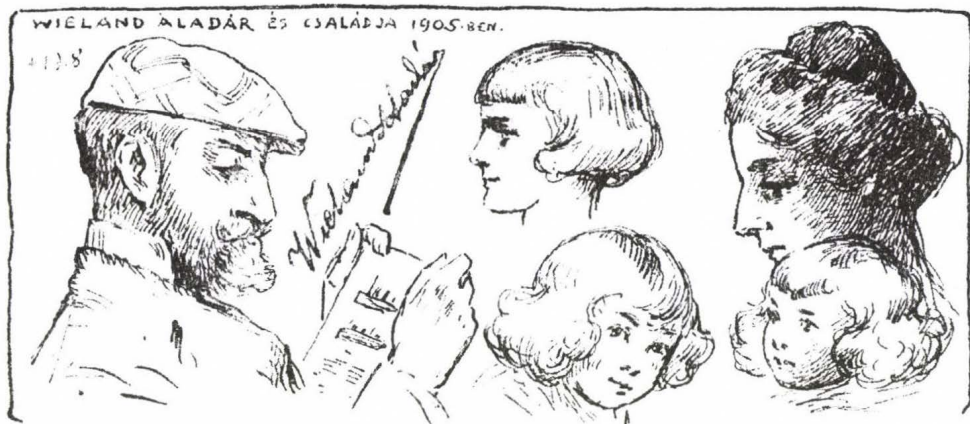
² Wieland Ákos (1879–1955) gr. Csáky Annát vette feleségül, a rajzon látható márkusfalvi kastélyban éltek.

³ Máriássy János báró (Igló, 1822. júl. 23. – Bp., 1905. jan. 24.) 48-as honvéd ezredes, képviselő, főrendiházi tag.

⁴ Br. Wieland Artúr (1846–1821), a szerző nagybátyja Szepes vármegye főispánja, országgyűlési képviselő volt.

⁵ Wieland Andrea (1886–1953), W. Artúr legkisebb leánya, W. Albert (1886–1955) ikertestvére.

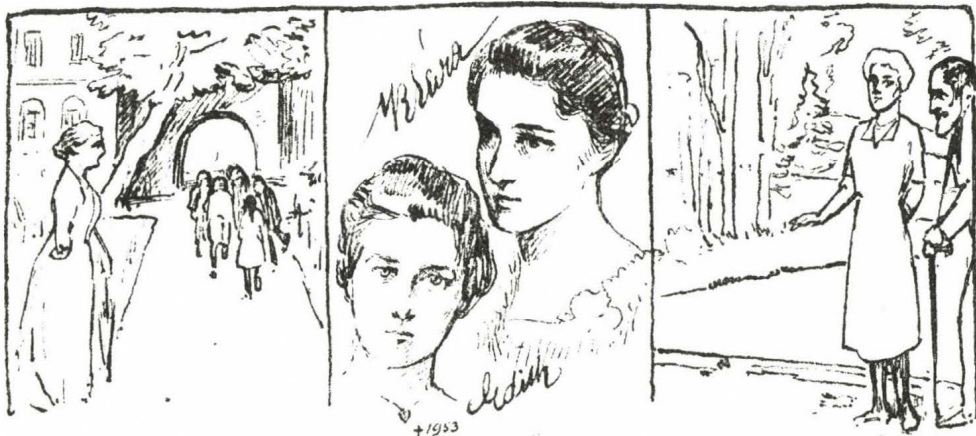
⁶ Farkasfalva Szepes vm.-i község (mai szlovák nevén: Vlčková) a Wieland család birtoka volt, a szerző anyai ágon rokon gyerekként gyakran időzött ott.

tottam át a csokrot, s Andreának őszirózsákkal gratuláltam a születésnapján. „Szép ifjúság, térj vissza egy szóra – Őszirózsa, fehér őszirózsa!” [...]

Ha Farkasfalváról s az 1910 előtt ott töltött nyaraimról oly bőven emlékeztem meg, nagy mulasztást követnék el, ha nem eleveníteném fel Wieland Aladár⁷ emlékét, akihez Iglón járva mindig benéztem. Az utolsó farkasfalvi nyaramon [1905] már a Róza néni árván maradt házában nyaralt nejevel, Mattyasovszky Madlénnel és szebbnél szebb kisgyermkeivel. Kettesben nagyon szép erdei ősemberkedéseket rendeztünk. Mint iglói főszolgabíró néha el is vitt jegyzőkönyvet vezetni a kiszállásaira. Szép könyvtárral bírt, lengyel úti emlékezései nyomtatásban is megjelentek, s a „Tengerre magyar!” mozgalomnak lelkes híve volt elméletben. A gyakorlatban beérte a csónakázással a farkasfalvi tavon. Őszintén gyászoltam, mikor 1918. XI. 9-én a világeseményektől lelke egyensúlyát veszítve megvált az élettől.

A farkasfalvi tó szerepel a másik igen kedves rokon család emlékeiben is, melyet kassai testvéri látogatásaimnál mindig mindig felkerestem. Édesanyám elsőfokú unokatestvére, Bethlenfalvy Antal Kassán volt táblabíró, s Józsi sógromékkal egy házban lakott családjával.

⁷ (1873–1918) a szerző másodfokú unokatestvére, W. Artúr legidősebb fia.

Szép leányai, ha eljöttek Andreához egy-két hétre, lázba hozták a farkasfalvi ifjú gárdát. Ber-cit egyszer a 15 éves Klárával evező nélkül hagytuk a csónakon. Klára egy gallyba kapaszkodva akart partra jutni. A gally eltört, Klára hátra esett, fejfel a tóba, de térdével a csónak szélén lógva. Abban a pillanatban benn voltam a nyakig érő vízben, és beemeltem a csónakba az önkéntelen bűvárnőt. De csak akkor voltunk „künn a vízből”, mikor sikerült Anna nénitől⁸ észrevétlenül csuromvizesen a házba jutnunk. Versenyt futottunk a parktól a „du-fart”-ig, s így szerencsésen megúsztuk az „életmentést”. Még négy évtized után is mindig emlegette Klára ez a kalandot, ha a tó partján jártunk.

Őszi rózsák s tóba mártott nyári ruhák fonódnak szívemben ifjúságom kedves emlékeinek koszorújává.

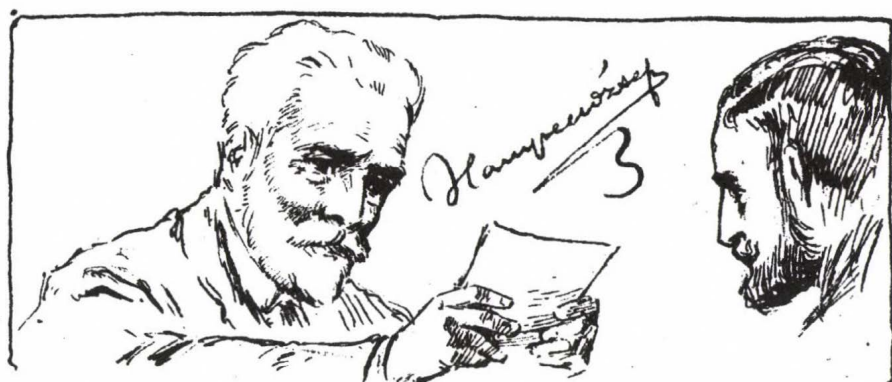
Néhány héttel farkasfalvi kirándulásom után a Nemzeti Múzeum régiségtára tudós igazgatójának, Hampel József dr.-nak⁹ ajtaján kopogtattam be. Hónom alatt mappát szorongattam, amelyben őskori mázolt cserépedények festett képeit hoztam Sepsiszentgyörgyről. Erdélyi körutam során¹⁰ a Székely Nemzeti Múzeumot vezető kollégáimat ugyanis nagy izgalomban találtam: Erősdön pompásan színezett őskori kerámiát hoztak napvilágra ásatásaik. Megkértek, fessek el a legszebbeket, s vigyem fel az ősrégészet európai nevű professzorának bemutatni. Nem tudtam annyira lelkesedni az ismeretlen fajú ősnép másolásaiért, mint székely kollégáim. Valahogy nem fűlt a fogam az ősrégészethez. A tudományos kutatásba belekóstolva a sok megoldásra váró feladat láttán úgy gondoltam, hogy közelebbi és székelyebb munka is akadna a Székely Múzeum vezetői számára, de azért készséggel megtettem, amit az én munkámat lelkesen támogató barátaim tőlem kértek, és lefestettem néhány talpcsőves edényt és hasonló tárgyat.

Két ifjabb kor- és kartársam, akik a csípős malíciájáról ismert tudós dolgozója előtti teremben ültek, örömmel vették tudomásul, hogy valami felderítő csemegét hoztam az öreg úrnak. Úgy mondták: ráfér, mert rossz napja van. Én kevésbé ismertem. Mielőtt a Múzeu-

⁸ W. Artúrné Probstner Anna (1856–1931), a ház úrnője.

⁹ Hampel József (1849–1913) régész akadémikus, a budapesti egyetem tanára.

¹⁰ A szerző az ötvösjegyeket gyűjtve járta be Erdélyt.

mok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez kerültem, ő valahogy összekülönbözött ezzel a testülettel, és kilépett belőle.. De már két éven felül ugyanegy, bár mindenesetre elég tágas fedél alatt dolgoztunk.

Szigorú arca felderült, mikor eléje raktam a cserepek képeit. Nagyon melegen köszönte, s azonnal kijelentette, hogy ezeket a képeket szép színes nyomatokban leközli az Archaeologiai Értesítőben. Azután barátságosan érdeklődött, hogy ilyesmikkel foglalkozom-e.

Nem tudom, megijedtem-e, hogy ősrégészeti vizsgáztatás alá vet, ha érdeklődést mutatok a téma iránt, avagy csak kitört belőle az őszinteség. Ahogy jó apámtól tanultam: a többlet-mutatni-akarással a hazugság legcsúnyább fajtája. Nyíltan, de valahogy nagyon ügyetlenül böktem ki a nagy ősrégész előtt, hogy az ősrégészet nem az esetem. Nem szólt semmit. Eltette a képeket. Láttam, hogy elrontottam a dolgomat nála. Tisztelettel ajánlottam magamat. Hűvösen, de udvariasan búcsúzott. Sőt kikísért az első terembe, ahol a kollégáimnál a felöltőmet letettem. Mikor fel akarom venni, az öreg úr előzékenyen segít. Szabadkoztam, de nem tágított.

– „Hanc veniam petimusque damusque vicissim”¹¹ – mondta, és élesen gúnyos akcentust éreztem ki a hangjából, mikor hozzáfűzte: – Ismeri ezt a hexametert?

Fejembe szállt a vér. Schmidt Mártonnak a legjobb latinistája voltam a gimnáziumban, aki ex abrupto¹² fordítottam a feladott Horatius-ódákat. (Csak egyszer csípett rajta, hogy nem szoktam „preparálni”,¹³ mikor a huncut fides szót hűségnek fordítottam ott, ahol hegedűt jelentett. Akkor nem adott szekundát, sőt megcsodálta, hogy odáig nem árultam el magam.) Alig évtizednyire voltam a matúrától, s a megkedvelt Horatius két kötetkáját az éjjeliszekrényem tartottam. Két kollégámat ájulás környékezte, mikor vakmerőn kivágtam:

– Ah, jól ismerem ezt a verssort, amely nem is hexameter, mert csak öt lába van.

A szigorú tudós a szeme villámokat szórt bozontos szemöldöke alól, s elkezdte az ujjain skandálni:

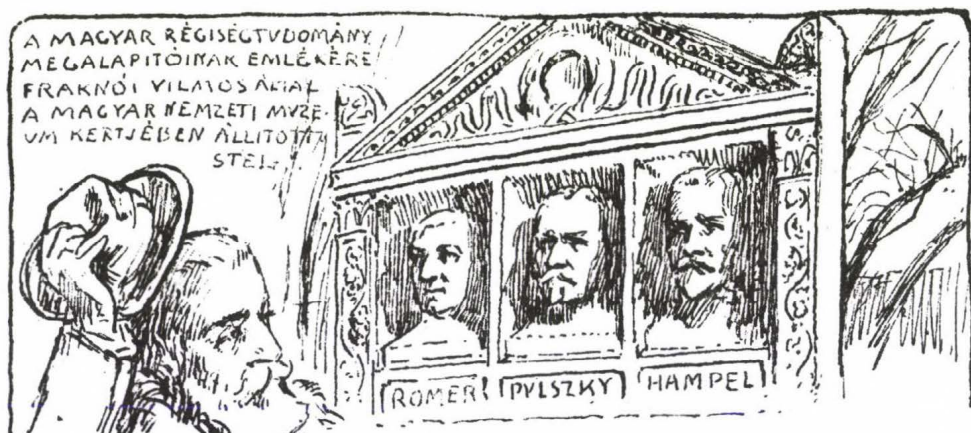
– „Hancveni – ampeti – musqueda – musquevi – cissim!” Hát ez csakugyan csak öt láb. Ez hallatlan! Harminc éve ezzel segítem fel minden vendégemnek a kabátját, és még senki sem mondta, hogy itt egy láb hiányzik! Hát hova lett az?

¹¹ Ezt a tisztességet (eredetileg: az alkotói szabadságot) adjuk másoknak, s kívánjuk magunknak is.

¹² hirtelenjében, kapásból

¹³ az ismeretlen szavakat a szótárból kiírni

– Professzor úr kérem, az *Ars poeticá*nak e sorát Horatius úgy kezdte: „Scimus et hanc veniam...”, de rendesen csak a második lábtól kezdve idézzük – mondtam, s azzal igyekeztem eliszkolni.

Ámde két kéz galléron ragad. A morózus professzor úr lehúzza rólam a felöltőt, s visszaakasztja a fogadra. Azzal igen nyájasan karon fog, s visz vissza a szobája felé.

– Ilyen emberekre van nekem szükségem, akik megszámlálják a hexameterek lábait, s ha egy hiányzik, meg merik nekem mondani! – mondta hangosan, mielőtt az ajtóhoz értünk. A kollégáim hüledezve néztek utánunk.

Benn újra maga mellé ültetett és barátságosan kikérdezett, hogy mik az eseteim, ha nem a praehistoria. Mit csináltam Sepsiszentgyörgyön, s hogyan kerültem oda? Erre elmondtam, hogy a magyar ötvösjegyek gyűjtése során vetődtem el a Székelyföldre. Az ötvösjegyek nagyon érdekelték. Ő is írt erről. Elmondtam a vállalkozásom genezisért.

– Hát miért nem mondta, hogy ezzel foglalkozik?

– Professzor úr nem méltóztatott kérdezni!

– Nahát ilyet! De éppen jókor mondta meg: a nyomdában van egy cikk Gyárfás Tihamértól a nagyszebeni ötvösjegyekről. Itt a korrekúra. Számolja meg benne a verslábakat! Aztán sürgősen hozza el a megjegyzéseit. A jövő számra van egy nagy témám az Ön számára.

Ettől kezdve állandó munkatársa lettem. Sajnos, csak két éven át. 1913-ban meghalt. Hozzám mindig nagyon jó volt, s nagyon megbecsülte az aprólékossáig menő zipser alaposágomat. Áldom az emlékét! Pártolt és teret adott a rendszerem kifejtésére, ezzel lényegesen elősegítette a munkám eredményességét. Ha kalap van a fejemen, mindig megemelem a múzeumkertben sztléje előtt.

Hampelnak csak röviden mondtam el, miként jutottam ahhoz, hogy az ötvösjegyek kutatásának szenteljem a munkásságomat. Itt, ahol 69 oldalt szenteltem a képzőművészeti fejlődésemnek, és részletesen előadtam, hogyan nem lettem illusztrátor, és hogyan lettem Tatra-festő,¹⁴ valamivel bővebben kell foglalkoznom azzal is, hogyan cseppentem bele a tudományos kutatásba. Mert nem szabad ez őszinte sorokban e kérdésben sem többet

¹⁴ Vö.: Köszeghy Elemér. Elindulásom a művészi pályán = Széphalom 17., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2007. 489-500.; Köszeghy Elemér. Boruth Andorral a Tátrában. = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 203-216.

mányos kutatásba. Mert nem szabad ez őszinte sorokban e kérdésben sem többet akarnom mutatni, mint ami a színigazság. (Hampelnál látszólag vétettem ez elv ellen. Philologusnak vélhetett, hogy még a vesszor lábait is számon tartom. Pedig igazán nem akartam többet mutatni, mint amit tudtam. De az *Ars poetica* bevezetését, amelyben szó van a piktorok szabadságáról a poétáké mellett, máig is könyv nélkül tudom.)

Ha lerovom hálámat azok iránt, akik – mint Hampel – buzdítottak, segítettek, pártfogoltak, úgy azok is meg kell emlékezmem, akik – nem egészen szándékosan vagy jó szántukból, de mégis – sokat tettek annak érdekében, hogy jó munkát végezzek. Ha végigtekintek az évek hosszú során, amelyekben valamit végeztem nemcsak a magam hasznára vagy örömére, hanem talán az utókor számára is, ma sem tudom eldönteni, hogy a támogatás használt-e többet, vagy az élembe torlódó akadályok, amelyek legyőzése kitarásra és erőfeszítésre lelkesített.

Ott kell kezdenem, hogy jeles diák voltam az iskolában. Az érettségén 51 közül négyen voltunk jelesen érettek. Ezek közül azonban csak Tahy Laci meg én dicsekedhettünk azzal, hogy nem volt egy jónk sem. (Még magaviseletről sem! Abból szabályszerűt kaptunk a szigorú tilalom gyakori áthágása miatt, amely ki akart zárni az élvezetekből és élettapasztalatból, hogy Krecsányi Ignác színielőadásain gratis et sine mercede¹⁵ statisztáskodjunk, és így a kulisszák mögötti világba bepillantassunk.)

Már amikor a VIII. osztályban be kellett jelentenünk, hogy ki milyen pályára készül, a jó Schmidt Márton nagyon csóválta a fejét, hogy én művészi pályát jelentettem be. Ő a classica philologia művelésére csábított. A tanársághoz azonban nem volt kedvem. Pedig utólag úgy érzem, hogy oktató modoromhoz illett volna. De attól, hogy nehézfejű nebulókkal kelljen vesződnöm, irtóztam. A filozopterek egyoldalúságától Arthur bácsi is elriasztott. Különben is: annál szebb és magasztosabb hivatást, mint a művészetnek élni, nem tudtam elképzelni. S a rajzaim már második éve láttak nyomfestéket!

A Mintarajziskolán, a beiratkozásnál Ambrozovics Dezső titkár megint nagyon csóválta a fejét, mikor a maturai bizonyítványomban belenézett. Csak annyit mondott: „Ezzel a bizonyítvánnyal ide jön?” Az „idé”-t olyan lesajnáló hangsúllyal mondta, és olyan arckifejezéssel kísérte, hogy egészen megdöbbsentem. Fél esztendő kellett annak belátáshoz, hogy a fejcsóválók javamat akarták. Nyilván azt a megítésselő véleményt táplálták rólam, hogy okosabbat is kezdhethnék. Elhatároztam: okosabbat kezdek.

Amit tanulni akartam, azt az iskolán is önképzés útján tanultam. Úgy találtam: okosabb, ha gipszrajzolás, Várday-minta másolás és planimetria¹⁶ nélkül végzem ezt a továbbképzést a magam módján. Sajnos, a „magam módja” csak öreg napjaimra kristályosodott ki tisztán. De ha visszanézek a múltba, már igen korai időben látom a kristályosodás indulását.

[...]

Egész tudományos kutatói pályám a már kora ifjúságomban megnyilatkozó hármasságomból indult ki. S mikor a művészeti tevékenység s egy kenyérkereset mellett az 1910-ben elkezdett ötvösségtörténeti kutatásom már majdnem elhamvadt, akkor, 1928-ban, a daróci lelet szítja lángra a pislogó szikrát. [...]

¹⁵ ingyen, bérezés nélkül

¹⁶ síkmértan

A vesszőparipáimból is adtam már ízelítőket. Talán nem éreztettem eléggé, hogy vesszőparipa-istállóm vályúja nem üres. A zabot Athena szállítja. Csak a könnyebb széna terem a Parnassus lejtőin. (Mindezek a „klapanciák és tréfás rajzok, amikből itt szemelvényeket adok, 1948-ban születtek. [...])

Egy pillanatig sem gondoltam arra, hogy valamikor a jogi képzettségemből éljek. Hittem az illusztrátori kirándulásomban. Mindenekelőtt azonban egész emberré akartam fejlődni. Avagy legalábbis emberibb emberré, mint amilyenek voltak mintarajziskolás kollégáim a legnagyobb részben. Tolsztojért való lelkesedésem és Artúr bácsi intelmei hatása alatt már akkor kezdett bennem kialakulni, de még egész homályosan, a szellemi képességek harmonikus fejlesztésének az elve. Ez természetesen csak később, komolyabb filozófiai olvasmányok hatása alatt tisztult tudatos elvvé, de már korai tanulmányaimban is vezérmotívumként szerepelt.

Mint mondtam: már ifjúságom idején háromfelé hasadt az énem. Csakhogy akkor nem tudatosan hasítottam szét, hanem öntudatlanul hasadtam. Mindig korán keltem. (Középiskolás koromban iskola előtt szaladtam fel a Hegyi-ligetbe rajzolni.) A kora reggeli órákban játszva ment a tanulás is. (A matúrát 4, az alapvizsgákat 2-2, az államvizsgát 3 heti, a szokottnál korábbi keléssel intéztem el – egyhangú kitüntetéssel.) De rendszerint nem azt tanultam, amit pl. tanárain vártak volna el tőlem. A jogtudomány nem érdekelt. Úgy éltem, mint a jogásztársaim. De az akadémiaikerülés alatt illusztráltam és festettem. Este velük mulattam és lumpoltam. A hajnalórákon azonban igen komoly művészet- és művelődéstörténeti tanulmányokat végeztem. A gyűjtőszenvedélyt is befogtam a tanulás igájába. Nem bélyeget gyűjtöttem, hanem műtárgy-reprodukciókat. [...] Így éltem ki s fejlesztettem rendszerező képességemet, amelynek később vettem hasznát. (Az 1937-ben rám bízott műkincskataszteremet külföldi professzorok dicsérték meg. Tudtommal külföldön 4 helyen lemásolták.)

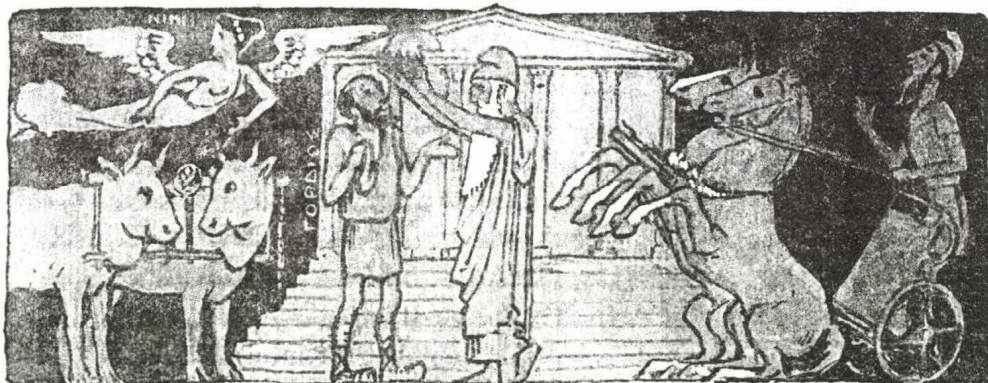

RÉMES JÓSZÁG, AMELYRE ATÜLÖK:
FANTÁZIA ALKOTTA SZÖRÉSZÜLÖTT,
OROSZLÁN MEG TŰZOKÁDO, KECSKE
CHIMÉRA-BAN LATJUK EGYÜTTESÉB.

ÓGÖRÖGÖK ALKOTTÁK, HIÁBA!
BOLYONGOK RAJT! MITOLÓGIÁBA.
DE ELÁGAD ÉS KESŐN VESZEM ÉSZRE:
CHIMERÁM VÍSZ EGY BOR CHIMERÉSBÉ.

Kissé rendszertelenül, de sokfélét össze-
tanultam. Első római utam és a Schmidt
Képes Atlaszának illusztrálása a görög-római
régiségekre terelte a figyelmemet. A mitoló-
gia iránti érdeklődés végigkísért az életemen.
Ha a klasszicizmus korában élek, festői té-
mákat adott volna. Így sokáig nem termett
belőle semmi. 1945-ben egy óvóhelyi él-
mény adta az ötletet, hogy vezérfonalat csi-
náljak a görög szóképeinkhez, amelyeket
művelt és félművelt emberek vígán használ-
nak, de az emlegetett szereplőkről, Gordiosz-
ról, Damoklészről, Diogenészről, Danaidák-
ról stb. rendszerint nem tudnak semmit.
Ebből az ötletből azután humorszámok szü-
lettek az irodalmi estjeinkre Gordiosz cso-
mójáról és Pygmalionról. E témákra céloz a
chimérás vesszőparipám.

Tulajdonképpen görög vázastílusban
tervezett képeskönyv volt a célom. Néhány fejezet el is készült belőle. Itt adok belőlük sze-
melvényeket. Hogy lesz-e belőlük még egyszer valami, az nagy kérdés. A klasszikus ismeret-
ektől eltávolodó művelődésünk nem éppen kedvez egy ilyenféle elgondolású kiadványnak.

GORDIOS ELSYERI ERICIA KORONÁJÁT, MIKOR FÁT FUVARÓZVA AKARATLANUL MEGELŐLT A KORO-
NAÉRT VESZÉNYÜKÉT. A GYŐZTES OKRÓKAT ZEUSNAK ÁLDOZZA FEL, IGÁJUKAT MESTE-
RI CSOMÓVAL KÖTI AZ OLTÁRRÁ ÁLLÍTOTT SZÉKER RUDJÁHOZ. A CSOMÓ MEGOLDÓJÁNAK EGY JÓSLAT A VILÁ-
GURÁLMAI IGÉRTE. MAGY SÁNDOR KARDJÁVAL VÁGTA EL A CSOMÓT.

A bennem rejtőző „sűlmájszter” (Spóner Antal anyai nagyatyjának, Mudrány Dániel-
nek anyai nagyatyja Berlinius Valerianus volt, a késmárki híres líceum rektora 1657-59-
ben) nehezen tud abba belenyugodni, hogy legalább a humor leple alatt ne végezhesen ál-
cázott népművelést. Különösen az ógörög világ ismeretét, ezt az örök forrását a Szépségnek
szeretné terjeszteni. Ma azonban minden mitológiai vonatkozású tréfa, allúzió vagy hasonlat
már tudákosnak hangzik azoknak, akik kevésbé jártasak az ókor emlékei között. De amíg be-

PYGMALION

PYGMALION KIRÁLY VOLT KYPROSON
S SZOBRA SZKODOTT IS, UGY MELLEKÉSEN.
APHRODITÉRŐL FARAGOTT CSABOS SZOBROT
S YAPUL BELEBOLONDULT A JÁMÁT SZOBRABA.
DILLETÁNSNÁL NEM ÁMULOK EZEN.

FOMÁSTÁM A KEGYES APHRODITE
HIDEG SZOBROT VÁRÁSZÁ FORRÓ TESTTÉ.
MAGAS OLYMPOS CSÚCSARÓL LÉKÜLDTE
A PAIKOS EROST S AL EGY KIS SEGÉDDEL
A CSOMTSZINŰ NŐT ELÉVÉNTRE FESTE.

MIKOR A YÉRE MÁR LÜRTETNI KEZD EL
S CSIKLANDJA ORRÁT AZ ÉCSET NAGYON,
NÉMA SZOBROK MEGLEPI ALKOTÓJÁT,
NAGYOT TÚSSZENT S EGY SZÉRE CSAT MEVRÓLAL:
"SZOBOR VAGYOK S BÍZSERG MINDEN TAGOM!"

szédünket képekkel színezzük, és sok körülírásnál könnyebben tudjuk a ránk leselkedő, állandó veszélyt a Damoklész kardjával, valakinek sebezhető pontját az Achilles sarkával stb. érzékeltetni, mindaddig nem hiábavaló dolog, ha akár játékosan is megkönnyítjük hitregei és történeti adatok fejbentartását. Egyszer talán még hasznát veszi csonka töredékekben megőrzött műtárgy-reprodukcióimnak és sok száz címszó alá sorozott irodalmi és művészeti történeti adataimnak valaki, akinek öröklött humanista hajlamok neki való korban fognak kitörni.

Bécsi tanulmányaim 1903/4-ben nemcsak a művészet gyakorlatában vittek előre, hanem a szellemi fejlődés minden terén. Magasröprű

KIRÁLY ÉS SZOBRA BOLDOG HÁZASSÁGBAN
ÉLTEK AZTÁN, AMIG CSAK MEGNEM HALTAK.
HOGY MA ILYEN CSODA NEM ÉSHETIK MEG
S NEM KELL, HOGY MŰVET OLTÁRHÓZ VÉZESSE
MODERN MŰVÉSZ GYZINTEN HALAT ADHAT.

A TANULSÁGOT EBBŐL MŰVÉSZEK
NE FELEJTSEK EL:
KI ILYEN NŐT FEST ÉS FARAG,
OLYAN NŐT ERDEMEL.

PHRYNE A VADLÓTTAK PADJÁN
A HATÁSOS VÉDŐDESLÉD.

professzori előadások élvezésében ugyan zavart a nem tökéletes német tudásom, de elég volt annak felismeréséhez, hogy még nagyon sokat kell tanulnom. Sajnos, a rendszertelen szellemi táplálkozás rossz hatása nem nyilvánul olyan könnyen diagnosztizálható módon, mint a testié. A sárgaság, amely megzavarta tanulmányaimat, csak az evés-ivásban tett óvatosabbá. Szellemi téren az innen-onnan kapkodó eklekticizmusnál maradtam.

Olvasmányaimból régóta jegyezgettem ki szemelvényeket, de a helyes módszerhez, a szétszedhető lapokon kartotekizált idézetgyűjteményhez csak az ötvösjeggyűjtés után jutottam el. 1902-ből maradtak meg legrégebb Goethe-idézeteim. Az idézetekből éppúgy, mint a művészettörténeti reprodukciógyűjteményemből sok vészett oda a kakaslovníci műtermemben 1944 őszén, sok vázlatkönyvvel, naplóval stb. együtt. Legesleginkább azt a könyvgűjteményemet sajnáltam, amelynek minden kötete valamelyik felmenőm bejegyzését őrizte Kyss György ükapámig visszamenően. Jó atyámat Thierry Attila-mondái (1866) és Cox Görög regéi (1894) képviselték. (Cox György könyve volt az én görög lelkesedésem első forrása.) Atyám szerény ki könyvtárát a család szaporodtával legföljebb jogi munkákkal gyarapította. Az Attila-mondák iránti érdeklődése mintha átöröklődött volna reá. A sógor-nőjétől, Gyula bácsi nejétől, Haller Máriától 1917-ben tett hermányi látogatásomkor egy vaskos ki kötetet kaptam ajándékba nagyatyám autogramjával. Attila, König der Hunnum (182). A 100 évesnél régibb könyveimet költözésünkön nem engedték át a határon. Értékük csekély volt, de távolabbi elődeinknél örülnénk kell, ha szellemi életárukból legalább egy-egy morzsa megmarad. Édesanyámtól is kedves emlék volna egy megmaradt könyve, de az ő emlékének felidézéséhez nem kellenek ilyen eszközök. Az ő tekintetét állandóan magamon érzem, nem kell Epikurosz tanácsát megfogadva magam elé képzelnem. Mert a Galton-szabály szerint, még ha 0.4 : 1.6-nak vesszük is a valószínűségi arányt, a tőle örökölhető vonások fölényben vannak az anyai nagyatyával szemben (0.4 : 0.36). Tehát összes férfielődeimnél nagyobb arányban élnek bennem sejtjörödékei. Amióta meghalt, mindig magam mellett éreztem nehéz órákban.

Jó atyám halála után, 1904 őszén állást kellett keresnem. Sikerült is találnom. [...] Fő pártfogóim valójában Édesatyám szelleme és az ő édesanyja voltak. Nagyanyám, szegény, szélütötten, ehetetlenül feküdt kórházi ágyán 1904-ben. Unokaöcsének, a szabadságharc haláláért s csak kegyelem útján fogsággal szabadult tábornokának, Máriássy János lelki szemei előtt tisztán kellett ragyognia az ő puritán jellemének és lelki erejének, amellyel áldozatos életét s különösen a szabadságharc utáni nehéz időket végig küzdötte, amikor engem pártfogásba vett. A szepesi-sárosi rokonsága által állandó ostrom alatt tartott Berzeviczy Albert pedig, mikor a sok pályázó közül engem, a még hozzá nem is doktort választott ki, bizonyára gondolt arra, hogy Mandzsik, az egykori jó barát nyolc gyermeket felnevelve sohasem kért tőle semmit. Atyám és nagyanyám szereztek a többi pártfogómat.

Szerencséről is beszélhetnék. A szerencséhez különben némi jogot is formálhattam mint hetedik gyerek, aki a néphit szerint még a földben is meglátja a kincset. Ezt ugyan még nem tapasztalta, – ha csak az ötvösjegyeket, amelyekre mindjárt rátérek,¹⁷ nem tekintem a nem-bánomság talajában rejtőző kincseknek – de mindig bíztam a jó sorszámmom szerencsét hozó

¹⁷ Vö.: *Köszeghy Elemér*: Az ötvösjegyek nyomában. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 375-389.

voltában. Már a bizalom és szerencsét jelent. Ha túl nagy részt tulajdonítanék Fortunának a sorsom alakulásában, szerénynek látszhatnám, de nem volnék igazságos. A közmondás szerint mindenki a maga szerencséjének a kovácsa. Tévednek azonban, akik azt hiszik, hogy a kovácsoláshoz csak erő kell. Az is, de még inkább ügyesség. Ügyes fogásokra pedig a barátaim tanítottak.

Sok jó barátom volt az életben. Hivatali pályám elején úgyszólván csupa új ismerős lépett az életembe. Mindnyájukra úgy emlékszem vissza, hogy őszinte jóindulattal voltak irányomban. Ma már azokra is, akiknek jóakarát annak idején félreértettem. Közvetlen hivatali főnökömről, Neményi Imre. dr.-ról már említettem, hogy túlzott pontosság követelésével gátolta az egyetemre járásomat. Második olasz utam után túl bohémas allűröket vettem fel. Olyan viszony állt be közöttünk, hogy más osztályra kértem az áthelyezésemet. Akkor derült ki, hogy jó emberem volt: olyan erélyesen és reám nézve olyan kedvezően tiltakozott az elhelyezésem ellen, hogy igen előnyös világításba helyezett az elnökség előtt. Később igen jó viszonyban voltunk. Ugyanúgy az ő utána főnökömmé lett Makay Béla is, aki nagyon megbecsülte az egy-egy problémába való alapos belemélyedést, s akinél sok alkalmam volt az ötvösthörténetben később jól használni tudott anyakönyvi kutatásokra, nem szívesen engedett el magától. Írásban is kifejezett jó véleményéről elnökségi barátaimtól értesültem.

A sok jó barát közül kettőt külön ki kell emelnem. Nem túl gyakran érintkeztem velük, mert szellemileg magasan fölöttem állóknak éreztem őket. Majovszky Pál és Bárány Gerő már a kinevezésem előtti napoktól kezdve sok esetben tettekkel adták bizonyítékait igaz barátságuknak. Az első főként 1914-ben, a második pedig 1908-ban támogatott kéretlenül igen hathatósan. 20-30 évvel később is mondhatom: mindegyikük élete utolsó óráiban is változatlan barátsággal érdeklődtek sorsom iránt. Sokszor törtem a fejemet, hogy mivel érdemeltem ki e derék emberek barátságát. Sohasem kerestem a kegyüket. Minden látogatás vagy behatóbb eszmecsere után hosszan elmaradtan tőlük. Mindig azt éreztem, hogy még nagyon sok a pótolnivalóm az elsővel szemben műértés dolgában, a másodikkal bölcséleti iskolázottság terén. A velük való érintkezés különösen tudta szítani a fejlődni akarásomat.

Gerőnek, aki már fiatalon mélyenszántó filozófiai tanulmányokat írt s küldött meg nekem, nyíltan kimutattam, hogy a metafizika nem esetem. Nem is beszélünk bölcséleti témákról, de változatlanul jó maradt hozzám és a gyakorlati életbölcsségre adott hasznos tanácsokat. 1908 elején az elnökségbe akart bevinni maga mellé. Nyíltan megmondtam, hogy a miniszterek személye körüli szolgálat még kevésbé elégtene ki, mint az anyakönyvi ügyek. Ő, bár élete sok évét töltötte hasonló szolgálattal, megbecsülte őszinteségemet, amellyel kimondtam, hogy olyan munkára vágyom, amelynél a kenyérkereső robotot a művészi hajlamaim kielégítésével összekapcsolhatom. Nagy segítségemre volt ennek a célnak az elérésében is. Úgy csendesen, a kulisszák mögül. Én éreztem a segítő keze hónom alá nyúlását.

SZABÓ ZOLTÁN

Szabó Béni brassói szücsmester önéletrajzából

Dr. Szabó Zoltán (1902–1965) sárospataki teológiai akadémiai tanár noszvajai lelkészként rendszeresen készített néprajzi feljegyzéseket. A Néprajzi Múzeum országos pályázatán 1960-ban V., 1961-ben és 1963-ban IV. díjjal jutalmazták dolgozatait. Küllös Imola „Szabó Zoltán néprajzi gyűjtései az Ethnológiai Adattárban” címmel mutatta be ezt a tevékenységet tizenegy témacsoportot sorolva fel. Ezek között szerepel az erdélyi szücsiparosság néprajzához sok érdekes adalékkal szolgáló munkája. Szabó Zoltán professzor Szabó Annát, Szabó Béni szücsmester leányát vette feleségül, s a család 1958-ban történt brassói látogatása alkalmával kérdezte ki az apósát. Beszélgetéseik alapján készült el a gépirat, amelynek egyik példányát a Sárospataki Református Kollegium Tudományos Gyűjteményeinek fáluszemináriumi kéziratái között őrzik Fsz. Kt. 1125. számon. A Gyűjtemények és a család hozzájárulásával tesszük most közzé ezt a tanulságos visszaemlékezést. Köszönjük nekik ezt a lehetőséget.

Szabó Béni (1886. november 25. – 1971. július 20.) sikeres szücsmester és megbecsült közéleti ember volt Brassóban. 1918-tól 1936-ig brassói ipartestületi elnök, 1926-tól három éven át betöltötte az alpolgármesteri tisztelet, 1928 és 1938 között több kerületben is a Magyar Párt listavezetője volt, négy egymást követő cikluson át választott képviselőként tevékenykedett, majd pedig szenátor lett a bukaresti parlamentben. 1940 és 1944 között a Romániai Magyar Közösség négy megyére kiterjedő tartományi elnökeként tevékenykedett. Ő kezdeményezte az elektromos utcai világítást Brassóban. Kapu utca 28. szám alatti háza pincéjében villanytelepet működtetett, s az utca végén álló Korona Szállóig kiépítette az utcai közvilágítást. A brassói református egyház főgondnoki tiszteletét hosszú időn át, haláláig töltötte be. Feleségével, Pakucs Annával (1892. június 11. – 1980. augusztus 8.) sokat tettek a rászorultakért, pénzüket megosztották az árvaakkal, hadiözvegyekkel, szegény sorsú gyermekekkel. A város magyar kulturális életének szereplőiként gyermekeikkel együtt tagjai voltak a Brassói Magyar Dalárdának. 1944-ben internálták, elvették házáat, amelyet 1912-ben vásárolt, a családot kitelepítették. Később az odaköltöztetett katonatiszt segítségével egy szobát visszakaptak a régi házból, ott dolgozott a mester javításokon, ködmönökön. Munkaasztala egyik sarkán jegyezte le veje ezt az itt közölt visszaemlékezését. (A Szerk.)

1. A szülőfalu

Születtem 1886. november 25-én Nyárádmagyaróson, Marostorda megyében.¹ A falum nevében is benne lévő Nyárád itt tulajdonképpen még csak Kisnyárád. A szénégető Selye felől folyik a Selye-patak, ez a Sugóval Magyarós alatt egyesül, innen kezdve hívják Kisnyárádnak. Bekecsaljának hívják a tájékunkat a vidék felett uralkodó Bekecs-hegyről. Szomszéd vagy közeli faluk: Kendő, Kibéd, Makfalva, Szentanna, Szentsimon, Szentimre. Azon a hegynyúlványon, melyen Magyarós határának legnagyobb része elterül, még Kendő és Keresztúr bekecsalji faluk osztoznak. Mind a három falu völgyben van, és az az érdekességük, hogy a kikiáltó nem a falu belsejét járja itt végig,

¹ Ez életrajzot Szabó Béni, most 75 éves szücsmester, Brassóban 1958. szeptember havában mondta el több szakaszban. A lejegyzés egyik melléklete feleségének leánykori emlékkönyve. Ez önmagában sincs érdekesség nélkül: ilyen volt akkoriban egy iparoslány emlékkönyve. A Szabó Béni által írott oldalak külön érdekessége, hogy a díszítő rajzok a torockói ködmönök, gyéresi mellények szücsnimzéseinek mintáiból vannak. [A lábjegyzetekben Szabó Zoltán kiegészítéseit közöljük]

ha kikiáltanivalója van, hanem a maga kitaposott ösvényén a falu felett ment kereken és megadva a felhívó jelt, kikiáltotta vagy lekiáltotta a közhíres ügyeket. Így volt, nem tudom, hogy ma is így van-e még. Régen elkerültem a falunkból, arra is csak nagyjában emlékszem, hogy gyermekkoromban vagy másfélezernyi lakosa volt Magyarósnak. A határ, akármilyen partos is, de a gyümölcs szépen termett, különösen a cseresznye meg a szilva, főként a kelet és dél felé eső meredek partokon. A völgyek termékenyek, de a hegyoldalak annyira árkosak, szakadékosak, hogy sok része még legelőnek se jó. Szétnézni igen szép volt innen, mert tiszta időben a Fogarasi-havasokig, Bucsecsig el lehet látni. A mi családunk 7-8 holdja is ilyen szép helyre esett, de abból csak 2 hold volt megmunkálható, az se könnyen, a többi részéből a jobbik fele vízmosások közé ékelte legelő volt, a rosszabbik meg még erre se való szakadék.

2. A család

Édesapámat Szabó Istvánnak hívták, édesanyámat Kósa Annának. Négyen voltunk testvérek. A hat tagú család nem tudott élni a kis, sovány földből. Édesapám azért az otthoni keresetet azzal pótolta, hogy a marosvásárhelyi cukorgyárban dolgozott, mikor gyártási kampány volt. Jó munkás volt, s ezért minden évben felvették, mikor az újrépítéssel indult a gyár, de nemcsak keresetet adott, a halált is onnan hozta. Édesanyám sokszor emlegette, hogy egy túlerőltetésben fázott meg, kapott tüdőgyulladást, és az 43 éves korában elvitte. Minket aztán édesanyám nevelgetett, míg ő is meg nem halt. Szégyellem, de nem is tudom, hány éves korában pontosan, de 58-on túl volt, hatvanon innen, én akkor nem is voltam az országban, mikor meghalt.

A testvéreimről is beszámolok. Domokos öcsém Tordára került. Azért Tordára, mert én is ott inaskodtam, és mivel ő négy évvel fiatalabb, legalább az első inas éve alatt nem volt annyira magában, mint én. Ő csizmadiamester lett, mint ilyen került Kolozsvárra, ahol most kooperatívban dolgozik. Lányai Kolozsvárott vannak férjnél. Egy fia van, tehetséges ember, de erkölcsi hibái miatt nem boldogul. Liza húgom maradt Magyaróson az ősi föld és családi ház birtokában. Férje Baricz Albert gergyóalfalusi származású cipész volt. Már meghalt. Öt élő gyermekük közül egy bányász, egy másik Budapesten az optikai művekben dolgozik, a harmadik erdőmunkás. Egyik lányuk görgényi erdőmunkás felesége, másik a faluban van férjnél. Ágoston öcsém szintén szücsmester lett, mint ilyen később ő is Brassóba került, most ő is az itteni szücs kooperatívban dolgozik. Felesége Kiss Mihály építőmester leánya, Róza. Tíz élő gyermekük van.

Édesapámnak négy testvére volt: Elek, Sándor, Béni és Rákhel. Elek 80 éven felüli korban halt meg. Lidi nevű lánya ma is él. Sándor is meghalt, egyetlen fiúgyermekének, aki szintén Sándor, nagyon kósa természete volt mindig. Családunk itteni tagjai nem is tudják, hogy mi van most vele. Jól jellemzi az a humoros eset, hogy az első világháború után leszerelve lóval ment hazafelé és minket is útba ejtett itt, Brassóban. Már akkor itt laktunk, ahol most is, a Belvárosban, a Kapu utcában. Sándor a lovát bevonszolta a földszintre, ott talált nyitva egy fürdőszobát, oda a lovat bekötötte, és erről nekünk semmit se szólva jött fel az emeletre. Éjjel csak hallottam, hogy valami lódobogás van odalent. Vagy kétszer le is néztem, mert azt hittem, hogy a kapun zörgetnek. De olyankor a ló csendben volt. Reggel megy valaki a fürdőszobába, s fut rémülten fel, hogy ott egy ló. Béni, akitől én is a nevet kaptam, magánúton tanulva, Csíkszépvízen lett pénzügyi tisztviselő. Itt nőtült be – nem hiába szerette a pénzt – egy örmény családba. Csak leányaik születtek, ezekben ágazik tovább a családja. Rákhel nagynéném Károly Márton földműves felesége lett, gyermektelenek maradtak.

Édesanyám apját, anyai nagyapámat Kósa Jánosnak hívták. Édesanyámnak csak lánytestvérei voltak: Eszter, szintén földműveshez ment, nem lett soha gyermekük. Juszta egy búzaházi gazdához ment feleségül. Búzaháza a Bekecsaljának azon a részén van, amit a tájék „szentföldjének” hív-

nak. Mikor búcsú volt ott, sokszor meglátogattuk őket, és gyermekkorom érdekes emlékei közé tartoznak azok a sokadalmak, szórakozások, verekedések is, amik búcsú idején estek volt. Zsuzsa tanítónő lett. Abban az időben pedig igen ritka volt még, hogy a nők tanítói pályára menjenek, és még ritkább volt, hogy falusi parasztlányból tanítónő legyen.

3. Iskolás évek

Ezekről igen sokat tudnék beszélni, mert iskolába igen szerettem járni, egy időben én is tanító szerettem volna lenni. Magyaróson két iskola volt. A „kicsi iskola” református volt, a tanítója volt Pataki Dénes. A másik, nagyobb iskola községi volt, ennek Jenei Mihály volt az igazgatója. Én mint református fiú először a kicsi iskolába jártam. Igen szerettem tanulni, és amikor olvasni megtanultam, már a kicsi iskola kis könyvtárából is kértem és kaptam is olvasnivalót Pataki tanító úrtól. Én úgy érzem, hogy életemnek ez volt az egyik legboldogabb ideje, bár lehet, hogy csak a visszaemlékezésben látjuk, hogy milyen boldogok voltunk, mikor benne voltunk, akkor ezt nem láthattuk világosan. De hogy édesapám olyan hirtelen meghalt, én voltam a legnagyobb gyerek, és segíteni kellett valahogy a szükségbe jutott családon. Először csak tehenet, juhot őrzeni, legeltetni mentem nyári vakációban Ráki nénémékhez, Károly Mártonnéhoz, és hogy a községi iskolában nem vették olyan szigorúan, hogy még akkor is legeltetni kellett, mikor beállt az iskola, a harmadikat már a községiben jártam. Az ezután következő nyárra már be is szegődtek Ráki nénémék szolgálégénynek. Hiába nem volt gyermekük, hiába voltam én rokon, bizony, csak annyi volt a kondíció, mint más kis szolgálégénynek: egy évre 5 forint, egy rend ruha, egy rend fehérnemű, két pár bocskor, egy sapka, egy kalap. Még az volt a jó, hogy azt ígérték, iskolába is járhatok rendesen. De csak akkor mehettem, ha a dolog nem volt sűrű, vagy a rossz időjárás miatt nem lehetett semmi külső dolgot tenni. Két évet szolgáltam így Ráki nénéméknél. Akkor elhívott Kása Béni. A kondíció nála is ugyanaz volt, de azért voltam nála szívesebben, mert többet eresztett iskolába. Mikor a hatodikát jártam, és Jenei igazgató úrnak dolga volt, vagy ment valahova, csak hívott: „Jöszte Béni! Mára vagy holnapra, ötödik, hatodikban ez meg ez a tanulnivaló.” Elmondta, aztán rögtön ki is kérdezte. Ahol valami hiány volt a feleletemben, azt kiigazította, és még egyszer kikérdezte. Akkor én szóltam Győri Júliának, aki a lányok közül a legjobb tanuló volt, és őt is így tanítottam be a leckére. Aztán én is, ő is hívtunk egy jól tanuló fiút meg lányt, s azoknak is elmondtuk, kikérdeztük. A következő fordulóban már négy gyermek másik négy gyermeket tanított, még egy-két forduló és mind az egész be volt tanítva. A húsvét táji vizsgára el volt végezve az egész könyv.

Jenei igazgató úrnak volt egy velembeli korú fia. Azt ő tanítónak szánta a maga helyére, de nem volt valami könnyű a feje. Ezért engem is sokszor melléadott, mert nem volt neki türelme a fiához. Még olyat is, ami nem volt az elemi iskolai anyagban, megtanított nekem, aztán azt mondta: „Most tanítsd meg rá Miskát!” Édesanyámnak is kezdte mondogatni: „Szabóné, taníttassa ki Bényt”. „Hogy bírnam én kitaníttatni? Mennyi pénz kell arra és mennyi esztendő!” „Jó tanító lesz belőle, az nem is olyan nagy idő, már oklevél nélkül is kimehet segédtanítónak...” Én igen örültem az ilyen beszélgetésnek, édesanyám is kezdte rászánni magát, hogy valahogy, ha földet kell is miattam eladni, kitaníttat „úr”-nak... Sok minden írásom, munkakönyvem, segédlevelem elkallódott viszontagságos életpályám alatt. Elemi iskolai utolsó bizonyítványom megvan és kedves emlékként őrzöm.²

² Az 1898-99. tanévről kelt, 75/1901. sz. elemi népiskolai bizonyítvány adatai: Erkölcsei magaviselete: dicséretes. Szorgalma: dicséretes. Hit és erkölcstanban, Beszéd és értelemgyakorlatban: nem taníttatott. Magyar nyelvben, írásban, olvasásban, nyelvtanban, fogalmazásban: kitűnő. Számtanban: kitűnő. Mértanban: kitűnő. Földrajzban: kitűnő. Történelemben: kitűnő. Polgári jogok és kötelességek ismeretében: kitűnő. Mezei gazdasági ismeretekben, kertészeti gyakorlatokban, házi iparban:

mat: „Hány év múlva kapok én fizetést, ha úr leszek?” „Bizony, abba beletelik 8-10 esztendő.” „Akkor én nem is leszek úr.” „Miért nem fiam?” „Mert én mennél hamarább segíteni akarok édesanyámon.” „Hát akkor mi lennél?” „Szűcsinas leszek, mert az nem kerül pénzbe, hozzá még mindjárt keres...” S mindez nem a levegőbe mondódott. Az emlékezetes kukoricakapálás után, édesanyám megkönnyezte még egy párszor az én egyre inkább semmibe foszló uraságomat, de mikor látta egyre nagyobb kívánczúságomat, bakancsot szerzett az eddig hordott bocskor helyett, megrakta kis holmimmal az általvetőt, és ő maga kísért el ahhoz a mesterhez Tordára, akinél Nagy Lajos is tanult, Fodor Déneshez, aki a legjobb mesterek közé számított Tordán. Vele az én inaskodásom felől nemcsak megállapodott, de ott is maradt Tordán egy pár napokig, mert tudta, hogy neki is, nekem is, ezek a napok voltak a legnehezebbek, mikor el kellett válni Magyaróstól.

5. *Tordai inasévek*

Eljött az idő, mikor édesanyám nem maradhatott tovább. A vasútig való kikíséréséhez már jó inas módjára a mesteremtől kérőztem. Nem felejtettem el soha, hogy a mesterem azt mondta: „Nemcsak az állomásig mész fiam, hanem elkíséred Gyéresig”. Aranyosgyéresnél ér be a tordai vicinális a fővonálhoz. Arra aztán halálomig emlékszem, amit édesanyám akkor mondott, mikor a vonat füstje elfeketedett a kanyarban: „Légy mindig becsületes, és segíts mindig a náladnál gyengébbeken!”³

Fodor Dénes, első mesterem, jó szűcs volt. Annyira jó, hogy a mesterségből, mire én hozzá kerültem, vagy 120 hold földet szerzett abban a furcsa fekvésű, 20.000 holdas tordasi határban, melyet három oldalról eléggé közel rekesztenek be a szomszédos faluk határai, de a szabadon maradt negyedik oldalon aztán annál messzebb futott. Nekem az volt nála azon az őszön a fő dolgom, hogy egy egylovas kocsin egy szolgálával együtt élelmet szállígtassunk meg a munkához szükséges dolgokat azoknak az idénymunkásoknak, akik a többféle levő birtokán dolgoztak. Ha kiértünk, akkor estig nekem is azokkal kellett dolgozni. Ezek a munkások mind románok voltak. Én az erdélyi románságot, mikor jobban megismertem, megszerettem. De ezek a románok e tájt eléggé meg voltak vadítva. Mert tőlök kaptam én is az első leckét arról, hogy a magas politika hogy játszik bele a kisember életébe. Tavalyig [1899] Bánffy Dezső volt akkor a miniszterelnök. Erre a Bánffyra már beszüntetési főispánsága idején is haragudtak a szászok, de legfőképp a románok, nemcsak az odaválásiak, de mind az egész erdélyiek. Miniszterelnöksége alatt meg még több olyan intézkedést tett, ami a nemzetiségeket felizgatta, és első sorban az erdélyi románságot, akiknek a vezető embereiből álló bizottságukat szétoszlatta, a románság minden szervezkedését gátolta, és mindezzel és még sok mindennel az egész erdélyi románságban nagy magyargyűlöletet keltett. A magyart a Fodor Dénes bátyám nem sokat kereső románjai közt jobban kezük ügyében én képviseltem. Akkor még nem értettem, nem beszéltem románul, öltözetben is nagyon kirítottam közülök, a székely zsinóros harisnyámmal, amin belül dugtam az ingemet, a piros lajbimmal, ócskábbik segesvári kalappal. Ha szóltak, nem értettem, ha a gúnyolódásukra valamit visszanyeltem, egy-kettőre megbúboltak, rögtön, karódarabot vágtak hozzám. Vagy három hónapig ment ez így, a szűcsségből meg jóformán semmit sem láttam. Akkor odaálltam Fodor Dénes bátyám elé, és bár nem akartam, mégis elpityeregtem magam: „Mester úr, tessék engem elereszteni, hazamegyek.” Hogy első mesterem derék ember volt, az abból is látszik, hogy nem egy pár pótpofonnal vagy kézlegyintéssel intézte az én keservemet, hanem komolyan maga elé állított és szeretettel azt mondta: „Most mondd el, fiam, bát-

³ Pontosan olyan tanács volt, amelyet egy másik édesanya adott magányos útjára induló fiának néhány esztendővel ezelőtt, a világirodalom egyik remekét ebből író kis Móricz Zsigának: „Légy jó mindhalálig!”

ran, miért akarsz te hazamenni?” „Hát ezért s ezért...” Mire ő: „Nézd fiam, én miattad a mesterségből keresett birtokom el nem lökhetem, a román munkásaimat belőle ki nem verhetem... ha nem adok most neked egy levelet egy másik tordai szűcs kollegámhoz. Neki nincs annyi földje, mint nekem, nála hamarabb hozzá jutsz a szűcs munkához, mint nálam. Hozzád hasonlókorú gyerekei is vannak, ott biztosan jobb lesz neked.”

Így kerültem hát át három hónap után második mesteremhez, Nagy Miklóshoz, akinél három és fél esztendő töltem, és akinél fel is szabadultam. Neki is volt szőlője – három darabban is – szántója, rétje, de az egész nem tette ki a Fodor Dénes első mesterem birtokának a harmadát se. Nála is volt egy egylovas kocsi, és az inasnak ott is részt kellett venni a szőlőbeli és gazdasági munkákban. De itt hamarabb hozzájutottam a mesterség sűrűjéhez, tél is jött, és minden olyan műhelybeli munkában, amit kezem alá adtak, hamar otthon lettem.

A műhelyben 8 segéddel, három másik inassal meg a mesterrel 13-an dolgoztunk. A segédek közül a két legügyesebb, legtanultabb, jól rajzolók, jól hímzők és jól szírozók a legdrágább munkákon dolgoztak csak. Ők csinálták a torockói ködmönöket, a marosmenti szőlővidéki, celnai, magyarigen-vidéki, jó módú székelységnek a hímzett mellbundákat. Négy segéd csak sapkát csinált. Prémkarimás báránybőr sapkát, bevágott tetejűt, az aranyosszéki székelységnek, mert ezek, meg a városiak ilyet hordtak, karima nélküli kucsmasapkát a románoknak. Egy éven át kétezren felüli sapkát is megcsináltak. A romános kucsmasapkát *keculának* hívták, a havas vidéki, szegényebb románságnak csinált, egyszerű, díszítetlen mellest meg *gyeptárnak*. Két segéd ilyen gyeptárokat csinált. Az inasok mindféle-fajta munkával próbálkoztak – persze, hogy ház körüli munkával is bőven – de a műhelymunkában is. A mester és a segédek figyelték bennünket, inasokat, és kinek mihez volt nagyobb hajlama, abban kellett aztán igyekezni nagyobb szakmai tudásra. Abban az időben egy-egy sapka ára forint húsz, forint ötven krajcárba, az ünneplő karimás 2 Ft-ba, 2,50-be került. A gyeptár 4 Ft-nál kezdődött, a szép torockói ködmön tízszerezésbe, a legszebbje hússzorosaiba is belekerült. A mesternek volt négy tehene és egy lova is. Ezt Zsidónak hívták. Az állatokhoz bérest tartott a mester, ezekkel nem kellett nekünk, inasoknak bajlódni, bár a ganézó vagy szé-nahúzó villa nyelét is megfogtuk párszor, ha a béres valahova odajárt.

A műhelyben aludtunk. Én az első három esztendőben az emeletes ágyak alá kis kerekéken betolható, éjszakára előhúzható, karikás ágyon. Kelni reggel hatkor kellett, télen is. Öltözködés és tisztálkodás után a műhelyt kellett rendbe tenni az asznapi munkához, ha valamit elő kellett készíteni, azt elvégezni, aztán jött a reggeli. Früstökre rendszeren a vacsorából maradt puliszkát ettünk. Reggel tej nélkül, egy kis zsírral felmelegítve. Legjobban azt szerette mindenki, ami melegítéskor az óriási nagy puliszkás edény oldalához hozzápirult. Ebből mindenkinek kimérték, kikarcolták késsel a maga porcióját. Olyan segéd, aki nagyon szerette a hasát, egy, néha két krajcárt is adott annak, aki ebből a pirultjából átadta neki a maga részét. Együtt ettünk segédek, inasok. Felül mindig a mester ült, aztán rendre a segédek, inasok kor szerint. Ugyanabból az ételből kaptunk mindig, amit a család is. Jóllakásig ehettünk. Mesterné asszonyunk és a gyerekek azután ettek, mikor mi felkeltünk az asztaltól. Nagy Miklós mesterünk emberségesen bánt velünk. Fül- vagy hajhúzásból se kaptunk többet, mint akármelyik saját gyereke, ha okot adtunk rá, egy-egy suhintás is járt a mogyorópálcával, ami a szűcsműhelyben mindig kéznél van, mert a mesterséghez tartozik, de elmondhatom, hogy én ebből is kevesebbet kaptam, mint a tulajdon gyermekei.

Ősztől húsvét utánig, minden hétköznap este két óra hosszára tanonciskolába jártunk. Tordának volt 700-on felüli, majdnem 800-ig menő iparos mestere, köztük 25 szűcs. Ezért el lehet gondolni, hogy mennyi sok volt az inas. Ha az inastársadalom valamiért megbolydult, annak ha-

mar volt látatja, de még hallani való is elegendő. Pedig az én időmben is voltak ilyen bolydulások. Ennek oka megint az a nemzetiségi politika volt, amit a Bánffy Dezső miniszterelnöksége hozott, ami bár sohase hozódott volna! Az inas-szükségletet nem fedezte a székelységből jövő utánpótlás, mert ebben az időben az iparosság száma országszerte, Erdélyben is nagyon megsaporodott. Így a tordai iparosok is sok román fiút vettek fel inasnak. Vettek azért is, mert román nyelvű vidékek számára is dolgoztak, vásárokon könnyebben, jobban ment az eladás, ha voltak románul is jól beszélő inasok vagy segédek a sátorban, bár a legszükségesebbeket a mesterek nagy része is tudta románul. Míg a Bánffy-féle intézkedések meg nem zavarták a székelység és románság viszonyát, barátságosak voltak a kapcsolatok. Voltak vásárok, ahová három etetéssel kellett szekerezni. Egy etetést – az út járhatóságától függően – 15-25-30 km-rel számítva, sőt, voltak vásárok, ahová három napig is mentünk. A mesterek nem szerettek kocsmá előtt még etetni se, éjszakára ott maradni még úgyse. Etető és megszálló helyeken minden mesternek volt egy-két ismerős családja, ahová beálltak vagy éjjelre is megszálltak, és sok ilyen család a román vagy vegyes lakosságú vidéken román volt, akik nemcsak befogadták, de tehetségük szerint szívesen vendéglétek is a mestereket, amit ők valami szűcsárún kívül azzal is szívesen viszonztak, hogyha ezekből a családokból iparba is kívánczott valamelyik gyermek, azt szívesen fel is fogadták. Így Tordán minden 100 inasból legalább 30 az én időmben román fiú volt. A nemzetiségi torzalkodások hullámai a tordai inasok közé is lejutottak, és el is fajultak. A román inasok azt, hogy kevesebben voltak, azzal is pótolták, hogy nemcsak a követ vették fel az utcáról, de a tót bicskát is elővették a zsebből, és a tanonciskolából esténként sok inas nemcsak szakadt ruhával, de véres fejjel is került elő. Iskolába igyekezés és onnan való eloszlás idején, három-négy rendőrnek kellett kordába szorítani a kilengő szenvedélyeket. Nem szeretném, ha dicsekvésnek hangzana, de itt értem el életem első politikai sikerét, nem politikából. Nekem az is nagyon fájt, amikor a Fodor Dénes román munkásai bántottak, de még jobban fájt, amikor azt láttam, hogy az én inastársaim meg a román inastársaikat bántják, azok meg késsel felelnek vissza. Harmadik éves inas voltam, amikor egy szabad vasárnap délután az Aranyos partján összeszedtem a székely meg a román inasok közül is egy pár fő verekedőt, megvendégeltem őket tordai pogácsával, és azt mondtam nekik: „Nézzétek, nálatok is, nálunk is kevés a föld, szűkön terem, nehéz a megélhetés, hiszen azért kellett minekünknek otthonról eljönni, inasnak állni. Anynyi mindenben egy sorsot viselünk, miért bántjuk mi egymást... Ne is bántsuk tovább, legfeljebb azt, aki újra össze akar ugrasztani bennünket...” Így mondtam valahogy, és fogott a jó szó, a belátás, megszűnt a hadakozás a városban is, sokan csodálkoztak és örültek. Nekem is jó lecke volt, mert azóta nekem se románnal, se szásszal semmiféle összeütközésben, súrlódásban nem volt részem, sőt, ahol ilyet láttam, ott is az inaskorban megtanult és kipróbált módon igyekeztem mindig megértést és békességet létrehozni.

6. Képek és emlékek az inaséletből

Nemcsak a mesterek, de a segédek és inasok életében nagy elfoglaltságot és sok tarka élményt jelentettek a heti piacokra, vásárookra való járásek, amikről már korábban is történt említés. Lehet mondani, hogy olyan iparcikkek, melyekből vásári és piaci árusítás és vétel fedezte a fogyasztók szükségletét, belső Erdélynek a szükségletét főleg Torda, Székelyudvarhely, Marosvásárhely és Kézdivásárhely kisipara fedezte. Például a tordai szűcsök árusítottak minden szombaton az e napra eső tordai heti piacon, ugyancsak hetenként a marosújvári piacon, évi 30 alkalommal Alsójárán. A vásárookra járás fő iránya és útvonala a Maros-völgy volt. A Maros mentén lefelé a legnagyobb vásárhely Tövis volt, melynek a fekvése olyan volt, hogy sokfelől tengernyi népet ontott belé az odatorkolló völgyek és közlekedési útvonalak csatornája. Két-három napig tartó országos vásárain a

szakma szerint kijelölt vásárrészekben pl. a szücsöknek 80-120 sátra is sorakozott, olykor nemcsak kettős, hanem hármas sorban is. De élénk vásárhelyek voltak: Nagyenyed, Gyulaféhevár, Felvinc, Déva, Zám, felfelé Szászrégen, a Kükiüllő völgyön Medgyes, Kiskapus, Segesvár, a Mezőség felé Úzdiszentpéter, Sármás, Mezőtő, Mezőzáh. A havas felé: Abrudbánya, Verespatak, Topánfalva, Torockó voltak a fő szücs piacok, de eljártak a tordai szücsök nemcsak Kolozsvárra, hanem Bánffy-hunyadra, Csucsára, sőt a Nagyvárád felé eső Feketetőra is.

A vásározásnak is eléggé zárt rendje volt, ami már a készülletben is megnyilvánult. A tordai nagy iparosságnak volt egy szakmaközi ipartestülete. Ezen belül a fő szakmának külön szakmai vezetői voltak, akiket az én inasidőmben még mindig céhmestereknek hívtak. A társulat számon tartott minden vásáros helyet és vásáros napot, ami Torda érdekerületébe tartozott, és erről az összes szakma vezetőit időről-időre kiértéztették, bár ezeket jórészt minden műhelyben is számon tartották a mesterek, mégis a céhmesterek külön is értesítették a szakmabeli embereket. Távoli vásárokra mindig úgy indultak, hogy még vásár előtt, idején megérkezzenek. Az indulásra való gyülekezés Tordán a Szénapiacon történt. A céhmesterektől jövő értesítés mindig közölte, hogy pl. a tövisi vásárra való indulás ekkor s ekkor történik. A kijelölt órára még egy fertály órát ráadtak várakozási időnek a később szállingózók számára. A vásárra való menetel szokott módja az volt, hogy minden mesternek megvolt a saját egyfogatú szekere, és ritkább eset volt az, hogy fuvarost fogadtak az útra. A szekér közepére került a vásáros láda, melynek a formája olyan volt, hogy a szekérderekba jól beilleszkedjék. Abba került a vásárra szánt portéka; lakattal vagy kulccsal zárható volt. A láda előtt volt a féderes ülés, mögéje meg a ló számára szánt széna, abrak, takarmány került. Két oldalra a vásáros sátor rúdjai és egyéb tartozéka a ponyvával együtt. A szekerek aztán egész hosszú karavánsort formáltak. Így zaklatott időkből bátorságosabb is volt, hiszen erdők közti utakon a magányos szekérnek elibe is állhattak. A többször emlegetett, Bánffy-féle politikai izgalmak, nemzetiségi forrongások idején az én inaskodásom évei alatt is megtörtént, hogy nem annyira a havasalji, mint a mezősegi román falukban az iparosok szekereit meghajigálták, a magukban csellengőket meg is verték, portékájokat szétszórták, széthordták. De másképpen is jobb volt együtt. A hosszú út alatt a jó barátságban levő mesterek átültek egymás szekereire, beszélgetéssel rövidítve az utat, együtt bontogatva némelyik szekéren az elemózsiás általvetőt is, kínálgatva a másikat a magából. Borozgatás, italozás se vásárra menetelkor, se a pihenő helyeken nem volt szokásos, mert a vásár tiszta fejet kívánt. Még a kortyondibb természetűek is azzal bíztatták egymást: „Majd a vásár után!”

A vásárhelyek árusító helyein a szakmáknak megvolt az előzetesen kijelölt helyök, tehát nem keveredtek a sátrak, hogy itt egy szabó, ott egy szücs, amott egy csizmadia. Ezek a helyek a legtöbb vásáron emberemlékezet óta ugyanazok voltak. De a szakmán belüli mesterek minden vásáron másképpen osztoztak. Vásár elején, még annak a kezdetén, összegyűltek a mesterek és a rendet – szinte percek alatt – megcsinálták. Az osztozás így történt: először jöttek mindig a helybeli iparosok. Aztán annak a megyének a megyeszékhelyéről valók, amelyik megye területére a vásár esett, aztán a vásár helyétől való távolság számított: előbb jöttek a közelebbiek, aztán a távolabbról valók. Az egy helyről való emberek között az életkor, az idősebbség jelentette az elsőbbséget. Ezt a rendet akkor is szigorúan betartották, ha maga a mester nem volt jelen, hanem csak a segédje vagy akár csak az inasa. Amikor megvolt a vásárrend, a sátrakat felverték vagy a várakozás alatt már összeállított sátrakat, sátorvázakat a helyükre tolták. Ez sem ment akárhogyan! A sátraknak szépen, egyenesen, sorban, utcává kellett rendeződni, nagy városban egy szakmának két-három ilyen sátorutcája is volt. A sátorutcának mindkét oldaláról az utcára nézett a sátor eleje. A sátonak vízmentes tetőponyvája volt, melyet a vázra úgy húztak, hogy hátrafelé lejtessen. Az oldalponyvák könnyebbek,

zsákszövetűek voltak. A felnyitott vásárláda tetején és üregén át deszkát fektettünk és készen volt a vásári pult. A felrakható fogásokra sapkákat és gyeptárokat akasztottunk. Ez volt a kirakat. Az volt a szabály, hogy mindig csak annyi portékát szabad kirakni, amennyit akkor is szemmel lehet tartani, ha egyszerre több vevő áll a sátor előtt, s egyik-másik vásárló több darabot is kér egymás után próbára. Mert az ólálkodó vásári tolvajoknak az volt a huncutságok, hogy nem magukban voltak, cimborájuk is volt, néha egész bandájuk, ravasz *félkez* kalmárokból. Egyik ismert fogásuk az volt, hogy mikor a fején volt próbára a sapka, már másikat kért, hogy az nem jó. Még kézbe tartotta a második sapkát, a maga rosszabb sapkájával együtt, és mikor a fején levőt hirtelen lekapta, lehetőleg olyankor, amikor senki nem nézett oda, a lekapott sapkát nem a sátorba adta vissza, hanem hirtelen hátradugta az ott ólálkodó cimborájának, az esetleg megint tovább a harmadiknak, és mire észbe kaptunk, a sapka kézen-közön eltűnt, és még a zsvány méltatlankodott. Minden vigyázat mellett is voltak vásári lopások. A megcsípett tolvaj verést kapott, de sokszor rajtakapás nélkül, bántatlanul elvették a saját irhájukat is, meg a szűcstől lopottat is. Volt jó vásár, rossz vásár. Voltak vásárok, ahová két nap is szekereztünk, és 2-3 sapka, ha elkelt. Jó vásár után se volt szokás a mulatozás. Ha az iszósabbak hívogatták is a többit, hogy „Most már vásár után vagyunk, meg lehet inni valamit”, azzal feleltek vissza: „Ha inni akarsz, idd meg otthon!”

Nem minden vásáron lehetett ott maga a mester. Ezért néha más szakmabeliekkel „párosítottak.” A szűcs szempontjából fontos vásárra ment szűcsmester tímárinassal, aki a kevesebb tímár-árut vitte és árusította. A tímár érdekéből fontos vásárra ment a tímármester szűcsinassal. Ha a vásár után maradt elég jelentős mennyiségű portéka, s közeli napon vagy éppen nem távoli helyen másik vásár volt, nem volt idő és nem volt érdemes hazaszekerezve újra odaszekerezni, hanem a megmaradt árut egy segéd vagy inas vasúton vitte oda, ha vezetett arra vasút. Nem minden inasra lehetett ilyesmit rábízni, még nem is minden segédre. Az, ha a mester – akár párosítva, akár megmaradt portékával – az inast vásárra engedte vagy küldte, annak a jele volt, hogy a mester az inast nemcsak becslésében megbízhatónak, hanem szakmájában is ügyesnek, arravalónak tartja, ezért a kitüntetés jele is volt.

Én a szakmában is elég jól haladtam, különösen a legnehezebbik ágában, a hímző munkában. A tanonciskolában is jól tanultam, a számolásban meg kisiskolás koromtól ügyes voltam. Amikor nemcsak azokat a román szavakat tanultam meg, amelyek az áru fajtájára, nagyságára, árára vonatkoztak, de beszélgetni is egyre jobban tudtam, a vásárra járásban elég hamar külön porciót kaptam: Alsójára lett az enyém, ahol főleg románság volt a vásárlónk. Bár természetesen sok más helyen is megfordultam. Emlékezetes maradt egy felvinci vásár. Ínséges esztendőben volt, május elejétől fogvást augusztus 20-ig egy szem eső nem esett, minden legelő kiégett, kiaszott, még a havason is. A jószág sanyargott, hullott. Lovat szinte bőre áraban, 5 Ft-ért is lehetett venni augusztus közepén. Így a felvinci, nyárvégi vásárra, ahová azelőtt megrakott ládákkal szoktak menni, csak engem küldött mesterem egy fogadott szekerezzel, aki még két másik mester inasának és segédjének is vitt portékát. Odamenet is mind arra fordult a szó, hogyha valamikor s valahol, akkor itt s most nagyon rossz lesz a vásár. Én meg ki is szalasztottam a számon a szekeresnek: „Ha mégis jó lesz a vásár, fizetek egy fél litert”. „Szép ígéret, tartsd es meg!” szólott ő. És a vásáron mindent eladtam, az utolsó darabig, amit vittem volt. Indulás előtt, hogy a könnyű, üres, kisebbik ládát feltettük, megkérdi a szekeres: „Aztán milyen vásár volt?” „Jó vásár volt, amit ígértem, megtartom.” Be is tértünk a másik két cimborával egy kocsmába, és kiparancsoltam négyünknek egy egész litert. Bort én addig soha életemben nem ittam. Ebből a borból egy pohárral-e vagy kettővel, megittam. Fejembe is szállt, meg is szédített, még a hosszú út se ténitett egészen magamhoz, csak arra eszméltem, mikor Tordán a szekeres a holmimmal együtt a kapun bévült, és én rogyadozó lábbal ott álltam a mesterem előtt. Az rútolt is keményen: „Én benned megbíz-

tam, a vagyonomat is a kezedbe adtam, te így pocskoltad el azt is, magadat is!” A mesterné megsajnált, védett: „Rosszul van ez a fiú, ne rútold, míg nem tudod, van-é okod rá!” Bementünk, én kivontam a nyakamból a pénzes zacskót, a mester kifordította az asztal közepére. Annyit mondtam még hozzá: „Portéka pedig nem maradt, minden elkelt.” Meg se számolták a pénzt, a mester megenyhült és azt mondta: „Asszony, adj a gyerekek jó vacsorát!”

A pénzt a vásárban még a mesterek sem szokták megszámolni. Az volt a szokás, hogy vásár után a család körülülte az asztalt, és a mester vagy ha a segéd vagy inas volt a vásárló, kifordította a pénzes zacskót az asztalra. Ez erős vászonból varrt kis tarisznya volt, a korcába zsinór húzva, annál fogva a nyakunkba akasztva hordtuk, még a hirtelen zsebre tett pénzt is, mihelyest egy kis idő volt rá, ebbe átraktuk. Szóval, ha a pénzes zacskó az asztalra már ki volt fordítva, a mester mindenkinek kijelölte, hogy milyen pénzt gyűjt és számol a csomóból: fillérest, kétfillérest, 10-20 fillérest, 1 koronást, 2 koronást. A számolás egyúttal verseny is volt, hogy ki gyűjt többet. Nem a pénzüsszeg nagysága döntött, hanem a pénzdarabok száma, ezért e versenyt krajcárossal vagy 10 krajcárossal hamarabb meg lehetett nyerni, mint forintokkal, mert a forintoknak nevezett kétkoronások ritkábbak voltak. A nyertes – rendszeren valamelyik növendék gyerek, hogy hadd legyen öröme – rendszeren az e célra vett vásárfiát kapta. A felvinci vásár után is így számolták a pénzt, és utána azt mondta a mester: „No, Béni fiam, látom, jól gazdálkodtál, nem haragszom, de mi gyalázott így el?” Én elmondtam, hogy jártam volt a szekeresrel meg a borral, és akkor még csendesen az asztalra tettem a zsebkendőmet, és kibogoztam a bekötött két sarkát. Az egyik bogból kivettem három öszszehajtogatott, 10 koronás bankót, a másikkól meg két 10 koronás aranyat. „Még ez is hozzá jár”, mondtam csendesen. „Jól van fiam, az egyik aranyat megkapod majd szabadulásodkor”, szólott a mesterem. Nem is felejtette el.

Az aranypénzt különben nem nagyon szerették a mesterek vásárlkor. Egyik mesterrel is, mássikkal is megtörtént, hogy mikor sietséggel kellett a vásárban visszaadni, kiadták újveretű, fényes krajcár helyett. Otthon aztán a pénzszámoláskor hiába keresték külön is, meg a fényesebb krajcárok között is. Ezért az volt a szokás, hogyha aranypénz került, azt mindjárt a zsebkendő bogjába kötötték. Ez meg azért volt rossz, mert erre a tolvajok is rájöttek, és ha a zsebkendő csücske kilátsozott a lajbi zsebből, ügyesen ellopták. Sok olyan zsebkendőt is összeloptak így, amiben nem volt más csak takony, de sok aranyasat is. Én, ha aranypénz került hozzám, nem is dugtam a zsebkendőm a lajbi zsebbe, hanem a harisnya ellenzőjébe, mert a mi időnkbeli harisnyának nem volt nadrag hasztékja, hanem ellenzője elől, az jó volt, mert mindig szem előtt volt.

De az első aranyhoz mégis másképpen jutottam. Tanonciskolás korunkban az iskola minden év végén csinált egy tanoncmunka-kiállítást. Ezt egy bizottság elbírálta, és a legjobb tanoncmunka aranyérmet, az utána következő ezüstöt és a harmadik oklevelet kapott. Én második osztályos inasokoromban egy gyéresi hímmzett mellényt csináltam a kiállításra az első mesterem műhelyében, mert a tanoncmunkát nem volt szabad az otthoni műhelyben csinálni. Ez a mellény a tordai kiállításon ezüstöt kapott. De az első és második díjas munkákat Kolozsvárra is felküldték, ott volt az iparkamara székhelye, itt is csináltak ezekből egy kiállítást, ezt díjazták, és itt az én mellényem aranyérmet kapott. Ez volt az én első aranyam, édesanyámnak adtam, mikor akkortájt meglátogatott. Pedig ez a mellény más jót is tett még velem: elvitt Budapestre is. Ez úgy volt, hogy az iparkamarák első, második díjas tanoncmunkáit összegyűjtötték Budapesten az Iparcsarnokban egy országos tanoncmunka kiállításra. Itt már több első és második díjat osztottak ki, és aki itt is aranyat vagy ezüstöt szerzett, annak a készítőjét – ha nem volt pesti – jutalomképpen elvitték egy hétre Pestre. A mellény Pesten is aranyat kapott, Orbán nevű szűcs céhmesterünk fiáé meg ezüstöt, így Tordáról ketten mehettünk Pestre. En-

nek jobban örültem, mint az aranynak. Huszonnégy óráig tartott az út személyvonaton Budapestig, de egész úton el nem tárgultunk az ablaktól, még éjszaka sem, amikor szinte semmit se lehetett látni. Különösen csodálkoztunk a hegyek nélküli, sima Alföldön, mert ilyet sík vidéket mindketten akkor lártunk először. Pesten jó szállásunk, jó kosztunk volt, de ennél is sokkal többet ért a temérdek látnivaló, amivel nem győztünk eléggé betelni. Bennem is ekkor gyökerezett meg a vágy arra, hogy menél több várost, népet megismerjek, Ez az emlékezetes pesti utunk 1903-ban volt.

Pénzem – ha nem is aranyként, hanem krajcárként – már inaskoromban összegyűlt. Mint minden inas, én is örültem, ha hazavitt munkáért pár krajcár borraalót a kezembe nyomtak, amit dehogy is költöttem volna borra. Krajcárokat adott a mester a műhelyben vagy a padláson elfogott molylepkékért is, és ebben elég szemes is voltam, mert hamar megláttam a lepkét, és elég ügyes is, mert egy kis hálóval hamar el is fogtam. Krajcárjaimat azonban legjobban a vásárnap délutáni *lyukbavetősi* vagy még inkább a *vonalazás* játékok szaporították.

Vasárnap délelőtt a templomba küldtek bennünket a mesterek. Tizenkettőtől egyig volt a jó vasárnapi ebéd. Ebéd után télen este hatig, nyáron nyolcig szabad volt az időnk. A legtöbb inas, ha ebéd után az illem szerint jelentette a mesterének, hogy hová megy, azt mondta: „A Széchenyiligetbe”. Sok csoportban folyt itt a jól célzó szemet, jól dobó kezű igénylő két játék, amit említettem. Én mind a kettőben – különösen a vonalazásban – nagyon ügyes voltam. De ez nemhogy elriasztotta volna az inastársakat, inkább vonzotta. Ha egy-egy csoportban megszédte magát valaki krajcárokkal, a vesztesek egy kis irigységgel és bosszúvágygal azt mondták neki: „Jó, jó! Velünk elbántál, de próbáld csak meg Nagy Miklós szűcsinasával, Szabó Bénivel!” És jöttek és megpróbálták. Rá sohase fizettem erre az ártatlan kis nyerekedő játékra, ellenben alig volt olyan vasárnap, hogy 25-30 krajcárt, néha többet is ne nyertem volna. Ennek azért örültem, mert már inaskoromban a második esztendőttől minden hónapban tudtam küldeni édesanyámnak legalább 2 Ft-ot, néha többet is. Pedig a tordai pogácsásoknál, pecsenyéseknel ezt is el lehetett volna költeni vagy elcukrozni, mint sokan tették, de én a mesteremék kösztjén jól meg is voltam, és nem felejtettem el, hogy azért lettem iparosinas, hogy mielőbb tudjam segíteni édesanyámat.

Azért egy pogácsás-pecsenyész vendéglés még eszembe jut azon kívül, amivel a székely és román inasokat békítgettem. Egy forró nyári napon az Aranyosról jöttem a mesterem Zsidó nevű lovával, amit mosni, fűrésztelni vittem le. Éppen rászóltam: „Ne! Zsidó, ne!”, mikor egy ember odaugrott, vagy kétszer jól pofonvert: „Te haszontalan kölyök, miért gúnyolod te a zsidót?” A mesterem, mikor látta, hogy a képem piros, a szemem könnyes, kivallatott. Másnap az én megpofozómat, a zsidó embert az utcán találta, és szemére hányta, hogy az ő Zsidó lovát a város, szinte a fél vármegye ismeri, és igaztalanul verte meg az ő inasát, aki tisztességtudó legényke. A zsidó ember érttem jött a műhelybe, azt mondta: „Ne haragudj, tévedtem, gyere velem.” Nem tudtam, hová akar vinni, de a mesterem azt mondta, csak menjek. Kivitt a piacra, és vett a kofánál pogácsát, aztán el akart vinni a másikhoz is, aki a pecsenyét sütötte. Mondtam, hogy nem vagyok éhes, ad nekem a mesterem eleget enni, a pecsenyész kofát meg annál inkább kerüljük el, mert az disznóhúsból süti a pecsenyét, az pedig a jó zsidó ember számára tilalmas. Nevetett, kezét fogott velem és azt a tanácsot adta, hogy sohase bántsak a fajtájáért, hitéért senkit, mert mindenkinek becses a magáé. Nem is bántottam soha se zsidót, se mást, sok jó barátom is volt a később való években közülök. Nekem is kedves volt a magam hite, amit a vasárnapi templomozáson kívül úgy gyakoroltam, hogy – úgy, ahogy kisgyermek koromban édesanyám tanított – minden este elmondtam a Hiszekegyet, a Miatyánkot, imádkoztam édesanyámért és testvéreimért, és utána azt is mindig felsóhajtottam: „Segíts Istenem, hogy a mesterség minden részét becsületesen megtanuljam!”

Családi kép a 25. házassági évfordulón (1936)
Gyermekeik: János (1911), István (1916) és Anna (1913)

7. *Segédévek*

1905 májusában szabadultam. Inas fejjel azt tervezgettem, hogy szabadulásom után is Nagy Miklós mesteremnél maradok segédnek, vagy – ahogy akkoriban még a segéd helyett szívesebben mondták és magunk is mondtuk – az ő *legénye* leszek. Pálfi Károly barátommal együtt tanácskoztunk arról, hogy ha a katonaidőnk elintéződik, akkor Károly elveszi a mester egyik lányát, Ilonkát, én meg a másikat, Juliskát és együtt maradunk majd tordai szücsmestereknek. Pálfi Károly ezt mind a kettőt meg is csinálta: elvette Ilonkát és Tordán lett szücsmester. De én nemcsak Juliskát kedveltem, akivel még úgyis igen sokáig kellett volna várnunk egymásra, hanem a mesterségemet is.

A mi műhelyünkben is, másokban is, sokat emlegették a legények, hogy más városokban, más műhelyekben nemcsak ilyen fehérmunkás dolgokat csinálnak, mint nálunk. Vannak helyek, ahol „úri munkákat” is csinálnak, és nem kézzel varrnak csak, hanem szücsvarrógéppel, mert már van az is. Engem ezek megismerésére, megtanulására is nagyon húzott a vágyakozás. Arra is gondoltam, hogy Juliskát elvenni, ha az egymás iránt való hajlandóság megmarad bennünk kölcsönösen, akkor is visszajöhetek Tordára, ha a mesterségem még nem ismert ágait máshol tanulom. Így csak szabadulásom után három hónapig voltam Nagy Miklós kedves mesterem legénye. A tőlük való elbúcsúzás nemcsak nehezteles nélkül történt, de szeretetben. Jó szücs megérti és megbecsüli, ha a fiatalok is jó szücsök vagy még jobb szücsök szeretnének lenni. Az egész család könnyei kísérték, mikor a fecskékkel én is útra keltem, talán nem is a viszontlátás reménye nélkül.

Brassóba jöttem a Sárosi-céghez, mert úgy tudtuk a szakmában, hogy Erdélyben ez a legnagyobb szücsüzem. Vasárnapi napon érkeztem, Sárosi rögtön fel is vett, és hétfőn reggel már csakugyan az ő műhelyében dolgoztam. Ott is laktam. Láttam, hogy a legények közül többen csakugyan tudnak gépen is dolgozni. Engem azonban nem igen engedtek a gépeknek a közelébe sem, mert némelyik se-

géd – sőt, mester is – félti a maga tudományát, és nem akar magának versenytársat nevelni, és ezek a brassói kollegák is ilyenek voltak. Ezért azután vasárnaponként megvártam, míg az idősebb segédek mind elmennek, s akkor ültem a géphez, és először üres varrással, majd később kisebb bőroket összeillesztve ismerkedtem meg a gépvarrás titkaival. Ha ezt a többi segédek észrevették, ami óhatatlan volt, akkor nem elismerést, hanem szidást kaptam érte. Ezért is, meg azért, hogy még több munkamódot ismerhessek meg, a következő év januárjában Budapestre mentem. Sárosi ugyan arra intett, hogy okos szűcs nem változtat ilyenkor munkahelyet. Hiszen éppen városon, karácsony tájra a főszezonnak vége, és a szűcssegédek egy részét januárban, ahelyett hogy felvennék, inkább elbocsátják. Budapesten azonban olyan céget kerestem fel, amelyikre még inaskoromban való pesti látogatásomból úgy emlékeztem, hogy elsősorban áruházak számára készít még a tél elején ún. konfekcionált árut, amikor fő a bő és gyors termelés. Ezért is jóval több a hulladék, mint a kis szűcsműhelyeknek, és a hulladék jó része még feldolgozható a tulajdonképpeni szezon utáni nyugodtabb munkatempóban használható áruvá. Itt is sajnálom, hogy a régi munkakönyvem elkallódott, így csak emlékeztemre tudok támaszkodni, mikor a cég nevét keresem, de úgy emlékszem, hogy „Kerekes” nevű volt. A főnök, mikor jelentkeztem nála, azt mondta, lássuk, mit tud a vidékről jött segéd, és két bőrdarabot adott, hogy varrjam össze. Nekem meg éppen a kézívarrás volt a legerősebb oldalam. Mikor átadtam a próbamunkát, a főnök jól megnézte, aztán odahívta a műhelyben dolgozó kollegákat: - „Nézzétek meg, ilyen jó kézívarrást alig láttam, őszintén szólva, ezt a fajtáját nem is ismerem.”

Ez a munkahely nagyon jó volt a többféle munkával való megismerkedésre. Fizetésem is magasabb volt, mint Brassóban. De viszont a pesti megélhetés, ahol nem alhattam a műhelyben, hanem szobát kellett bérelni, jóval többbe is került. Itt hallottam, hogy Kézdivásárhelyen van egy kiváló mester, Kovács Kelemen, aki Párizsban tanult, ezért rágondoltam magam és elutaztam Kézdivásárhelyre. A mester nem volt otthon. Ezért egy másik, ismert mestert kerestem fel, Molnár Mózes. Ezen a napon is vasárnap volt. A műhely emeletes ágyainak minden szakaszában legények feküdtek, a jelek szerint abban a másnapos állapotban, ami a szombat esti nagy mulatásokat szokta nyomon követni. Egyikük, Veres Géza mégis felneszelt és megkérdezte: „Te ki vagy s mért jöttél?” „Ez s ezért.” „Inni tudsz-e?” „Azt nemigen.” „Akkor édes öcsém legjobb, ha innen a legelső vonatral elpucolsz. A mester csak ebédre jön haza, addig hová mégy?” „Láttam, szép, régi templom van itt, oda.” „Ha oda, imádkozz értünk is, erősen ránk fér, de azt újra mondom, ha inni nem tudsz, nem lesz belőled kézdivásárhelyi szűcs.” Mégis lett, legalább kis időre, mert a mester megváltott, s szívesen munkát adott. De nem nagyon bírtam az ottani segédregulát, ami ilyesféle volt: keresd meg a heti 12 koronát, ezzel megvan nemcsak az ételre, de az itálra való is, és ezen túlmenőleg ne törődj senkivel és semmivel. Ezért három hónapnál tovább itt sem maradtam.

Még a tordai segédek közt volt egy idősebb, javíthatatlan részegessége miatt örök segédeskedésre kárhoztatott ember, aki azonban világjáró ember volt, és a szakmából is sok olyat tudott, amit a tordai fehért munkában nem használhatott: Farkas Józsi bácsi. Szerettem hallgatni, ha utazásairól, tapasztalatairól beszélt. Ő szokta volt mondogatni, hogy a jó szűcsiparos igazi továbbképzője: a vándorút. Erre szántam én is magam, és Kézdivásárhelyről Budapesten át Bécs felé indultam. Itt három hétig maradtam, tanulgatva, ami a szakmából ott tanulható volt, és az ottani németet, ami erősen különbözött az erdélyi szászok beszédjétől, és költséget szerezve fizetésemből a továbbutazáshoz. Így a bécsi hetek után következett Lipcse. Lipcséről már Tordán tudtuk, hogy az nemcsak a nemzetközi szőrmekereskedelem legnagyobb piaca, ahol a világ bármely részén található szőrmét, ami a szűcsiparban felhasználható, meg lehet szerezni, hanem azt is tudtuk, hogy a szűcsipara is világhírű. Lipcsében a szőrmekereskedelem és a szőrmeipar világszerte ismert, klasszikus utcájában, a Brühlön kap-

tam alkalmazást a Thorer cégnél. Fiatal szűcsök nagy ambíciója volt, hogy szörme és bőrfestésre alkalmas recepteket *szerezzenek*. A festéshez a németek értettek a legjobban. De ott láttam nemcsak azt, hogy a szörmeipar vezető cégei közösen tartanak fenn egy nagy apparátussal dolgozó laboratóriumot, mely a szörmeipar sok kérdésével foglalkozik, főleg a festés kérdéseivel, de ott láttam azt is, hogy a laboratórium kétféle receptet ad: egyiket az érdekelt cégeknek, belföldi, intern, szinte titkos használatra. A másik fajta recepteket nem kezelték ilyen bizalmas módon, sőt, az volt a cél, hogy hadd ismerjék meg azokat széles körben, más országokban is, hogy mennél több megrendelést kapjon a terebélyesedő német festékipar. Szinte a nyálam cseppent el nekem is, ha rá gondoltam a mi kezdetleges, fagombából főzött, hamar szétolvadó, kifakuló festékeinkre, s láttam itt azokat a festékeket, amiknek a nyomán szinte nemes perzsává válik a foltos, fakó báránybőr. Hálás vagyok ma is, ha egy öreg segédre gondolok, az egész nevét már nem is tudom, csak arra emlékszem, hogy Johann bácsinak hívtuk. Őt környékeztettem legalább egy receptért, és mivel az öreg szerette a söritalt, sokat puhígtattam a Franciskanerben, míg adott egy receptet, aminek sok hasznát is vettem, mert a vereses bőrt is meg lehetett vele tartósan festeni, és alkalmassá lett az addig szinte használhatatlan bőr pl. sapkakészítésre is. Megbecsült a főnököm, Thorer is, és előzékeny üzletféllé lett azokban a későbbi időkben, mikor mint brassói önálló mester, a lipcsei piaccal is létrehoztam kapcsolatot.

Lipcseből még egy állomás volt a tengerig: Párizs. A szakmában ez volt a szűcsök Mekkája. Itt a munkakönyvembe a Revillon cég neve került. Ez volt a legnagyobb munkahely, amit életem folyamán megismerhettem, és ahol én is dolgozhattam. Nagy, négyemeletes épületben székelt, és volt tizenkét osztálya. Az egyik osztály pl., ahol egy darabig én is dolgoztam, csak fehér rókával és hermelinnel, másik kék és ezüst rókával, harmadik csak szkunszkkal, negyedik perzsával foglalkozott. Voltak külön divattervezői, külön kiállításai és divatbemutatói. Két osztályon magyar szűcsök voltak a vezetők is. Minden osztályon dolgoztak magyarok, köztük többen Erdélyből, ami az akkori magyarországi szűcsiparnak – lehet mondani – ősterülete volt. Párizsban egyéb ipari szakmákban is sokan voltak akkor magyarok. Az akkori követség egy tanácsosa törődött is velük, elhelyezkedésüket is figyelemmel kísérte, és magyar kultúralkalmakat is rendezett. A kereset jó volt, és az élet sem volt drága. Párizsban a magyar iparos keresetét magyar vendéglőben költhette, magyar borbéllyal borotválkozhatott, ami csökkentette ugyan a honvágyat, de meg nem szüntette. Azt tapasztaltam, hogy a külföldön dolgozó magyarok közül mindig az Erdélyből jövőkben jelentkezett legelősebben a honvágy. Vagy ezt csak magamon keresztül éreztem így?

Mikor a hazatérés gondolatával kezdtem foglalkozni, az egyik magyar osztályvezető, a győri származású Kertész György szeretettel biztatgatott, hogy maradjak. Idővel lehet belőlem is a cégnél osztályvezető, vagy tovább mehetek Amerikába, ami a szűcsiparban úgy a termelés, mint a jövedelem szempontjából a legfelsőbb fokot jelentette ebben az időben. Igyekeznem kellett azért is, mert végleg sohasem akartam külföldön maradni, és bár az első sorozásnál külsőre vézna alkatom miatt nem vettek be, közeledett a második sorozás alkalmá is.

Levelezve azzal a kézdivásárhelyi mesterrel, aki maga is megjárta Párizst, Kovács Kelemennel, a francia fővárosból egyenesen hozzá utaztam. Nála ekkor 5 másik segéd és 3–4 tanonc dolgozott. A műhely főleg a Fogaras vidéki románok és a Szeben környéki szászok számára dolgozott. A szászoknak készülő felsőruhát *kurtinak* hívták. Ez tulajdonképpen brassói bőrös fekete posztóból való rövid körgallér volt, melyet belől fehér báránybőrrel béleltünk, és elől fókaprémmelel szegtünk. Ünnepi viselete volt ez a szászoknak, és olyan nyúzhatatlan, hogy ha nem is ünnepi ruhának, bizonyosan sok hányódik belőle még a szászoknál mint takaró vagy ház körüli, téli viselet. Ez időbeli ára darabonként 15 Ft volt, vagyis 30 korona. Kovács Kelemennel másfél évet töltöttem. Szerettem

ott lenni, elég jól is kerestem, a családban serdülő lányok nőttek eladókká. Talán miattuk is maradtam volna, bár egy Túróci nevű könyvkereskedő leánykájával is komolyabban akartam foglalkozni, de a mesteremmel kellemetlenségem támadt.

Szabad időmben ui. szerettem olvasgatni, szívesen szavaltam, énekeltem. Igyekezni szerettem volna arra, hogy segéd társaimat meg a tőlük látott szellemben növő inasokat is kivegyem valahogy abból a bántó életmódból, ami azt eredményezte, hogy sehol se volt ez időben olyan részegeskedésre, züllésre hajlamos iparos-fiatalság, mint Kézdivásárhelyen. Ezért néhány hasonló gondolkodású kollegával igyekeztünk életet vinni az iparos ifjak meglévő de halódó olvasó- és önképzőkörébe, és egy műkedvelő társulatot is összehoztunk, és ezzel együtt egy kultúregyesületi, ünnepi műsorra készültünk karácsony táján. A próbákra – mindig munkaidő után – én is szorgalmasan jártam. Egy próbáról hazajövet a mester valamiért nagyon indulatosan azzal fogadott, hogy rám rivallt: „Rendes szűcsnek decemberben nem lehet ideje komédiázni!” Igen érzékenyen vettem a hangot is, de főleg az utolsó szót, amivel egész igyekezetünket lepocsékolta. Nem szájtaltam semmit vissza, ez nem is volt soha szokásom, csak annyit mondtam csendesen: „Mester úr, holnap innen elmegyek.”

Megint Brassóban voltam, Sárosinál. Most már nem kellett lopva ülnöm a géphez. Sőt, a cég azokat a finom munkákat, melyeket eddig Pestre küldve készíttetett el megrendelői számára, itthon csináltatta velem gyorsabban és önmaga számára olcsóbban, én készítettem el azoknak a festéseknek nagy részét is, amit eddig Lipcsébe kiküldve kellett elkészíttetni. Szóval, jó hasznomat tudta most már venni a Sárosi cég, én is hasznát láttam annak, hogy egyre tudtam tökéletesíteni az e téren külföldön szerzett tudásomat. Fizetésem sem volt rossz. Felment heti 30 koronára, azon kívül a túlmunkákkal még ezen felül legalább havi 20 koronát megkerestem. Az akkori viszonyok közt ennek a fele is bőven elég lett volna arra, hogy megélhetési költségeimet fedezze, beleértve a tisztességes ruházzkodást is. Így a fizetésem másik felét hazaküldhettem édesanyámnak, és igen jól esett, hogy életének ezeket az esztendeit így megkönnyíthettem. Örömmel vettem részt az anélkül is nagy és egy növekvő brassói iparosság önképző egyesületében és annak munkáiban, és hamarosan valami tisztséget is kaptam ebben.

A Sárosi cégnél való alkalmazásom 1908 decemberétől 1910. május 1-ig tartott. Mióta huszonegyedik életévembe léptem, egyre többet foglalkoztam az önállósulás gondolatával, annál inkább, mert katonának a következő sorozáson sem vettek be.

8. *Önállóság. Családalapítás*

Az önállósulásra a következőkben igyekeztem felkészülni.

1. Még takarékosabban éltem, hogy a fizetésem nálam maradó feléből is tudjak valamit gyűjteni az önállósulással elkerülhetetlen költségek fedezésére. És bár eddigi, Brassó martonfalvi részében, Tulugor kőművesnél bírt lakásomat nagyobbra cseréltem fel, hogy szükség esetén műhelynek is alkalmas legyen, és Pál Józsefhez költöztem a Koste u. 4. sz. alá, a különbözetet mégis megtakarítottam azzal, hogy otthon ettem a reggelit és vacsorát, csak ebédelni jártam továbbra is egy olcsó vendéglőbe.

2. Lépéseket tettem az iparendély megszerzésére.

3. Megkezdtem a legszükségesebb szerszámok, munkaeszközök beszerzését. Egy öreg szásztól, aki abbahagyta már az ipart, sapkához való famintákat, ún. *tőkéket* is sikerült vásárolni, s most már elmondhattam, hogy nem kell „tőke” nélkül indulnom majd az önállóság útján.

4. Számvetéseket csináltam, kezemben papírral és ceruzával. Ezekből kitűnt, hogy, mint önállóan az első esztendőn legalább havi 100 koronára lesz szükségem. Ehhez megvolt 800 korona megtakarított pénzem. Igaz, hogy ennek legalább a felét, 400 koronát arra kell szánni, hogy feldol-

gozni való báránybőrt vásárolhassak. Megmarad 400, ez 4 hónapra való megélhetés. A másik 4 hónapra való 100 korona összegyűlik abból, hogy azokat a munkákat, amiket a Sárosi cégnél csak én tudok csinálni, az első évben még továbbra is én végzem. A harmadik 4 hónapra már számításba vettem az önálló keresetet.

5. Végül nősülésre is gondoltam, mert azt tartottam, hogy fiatal ember ne éljen erkölcsileg rendetlenül, hanem mielőbb nősüljön meg. De az is elvem volt, hogy először bizonyosodjék be, hogy önállóan is szert tudok tenni olyan tisztességes keresetre, amiből el tudok tartani egy családot.

Szerettem volna egy szűcsvarrógépet szerezni. De erre ráment volna a parányi pénzkészletem. Ezért az ipartestületi titkár biztatására kérvényt írtam a magyar királyi kereskedelmi és iparügyi miniszterhez, annyi kölcsönt kérve, amivel a gépet megvehetem, lekötve a törlesztés, visszafizetés megtörténteig a gépet is fedezetül. Erre a kérvényre Hieronymi Károly miniszter aláírásával azt a választ kaptam, hogy a kért összeg olyan jelentéktelen, hogy árának havi részletekben való törlesztését az iparos saját erejével is megoldhatja, ezért a kért kölcsön nem folyósítható.

Itt összehasonlításul megjegyzem, hogy Brassóban a Teutsch szász cég, mely bőripari áruk gyártása mellet szűcsüzemmel is rendelkezett, évenként 25.000 korona vissza nem fizetendő állami szubvenciót kapott iparpártolás címén azzal az egyetlen kötelezettséggel, hogy legalább 30 munkással dolgozik. De a cég azt sem tartotta be, és fele létszámban sem volt állandó munkása. Igaz, hogy évenként egyszer megjelent az iparfelügyelő ellenőrző látogatásra, de a céglátogatás napjáról mindig jó előre tudott, és arra a napra szakképzetlen munkások néhány napra való alkalmazásával pótolta a hiányzó létszámot. Bizony, keservesen esett, hogy amikor a szakmán belül is ilyen tényekről tudomással bírtunk, a jelentéktelen összeget, ami pedig a kezdő fiatal iparosnak egzisztenciális ügy volt, megtagadta akkori államunk felelős minisztere.

Még az is elintézendő kérdések közé tartozott, hogy iparendély elnyeréséhez megkívánta-tott a nagykorúság, tehát a betöltött 24. év. Én pedig ezt csak 1911. november 25-én érhettem el. Ezért a szülőfalum szerint illetékes Maros-Torda megye árvaszékéhez mint gyámhatósághoz beadtam a kérvényem nagykorúsítás végett. Kérésem indoklásában az is benne volt – s mint hallottam, a hatóságnál derűltséggel is olvasták –, hogy az őszi fogarasi vásáron már részt szeretnék venni, ott pedig árusítani csak önálló mesternek szabad, az önálló mesternek pedig nagykorúnak kell lenni. A nagykorúsítási engedélyt 1910 szeptemberében megkaptam, így a fogarasi vásáron csakugyan megjelenhettem.

Megjelenhettem műhelyem első gyártmányaival. Ez pedig úgy sikerült, hogy úgy, amint ki is terveztem, a megtakarított 800 koronám felével elmentem báránybőröket vásárolni. Jó érzékkel, Töröcsvár környékére mentem, és a vártnál olcsóbban, darabonként 1 korona 30-40 fillérével, igen jó, sapkának való báránybőrt vásároltam. Két rokon fiút magamhoz fogadtam tanoncnak, és a kis szűcsműhelyünk varrógép nélkül is fürgén dolgozott, s mire a fogarasi vásár eljött, készen volt 400 sapka, amiről az volt betervezve, hogy mindeniken lesz egy korona tiszta haszon. A sapkák a fogarasi és a sárkányi vásáron az utolsó darabig elkeltek, a vártnál jóval nagyobb haszonnal. Így a nyárádmagyarósi kis szolgálégény, a tordai szűcsinas, aki Tordáról egy 10 koronás arannyal és még 10 korona megtakarított aprópénzzel és egy szabaduló ruhával indult el az életbe, egyre inkább megvetette lábát az életben. Bebizonyult az is, hogy tudok úgy keresni, hogy egy családot eltarthassak, hiszen máris két tanoncot tartottam, igaz, hogy jobb szóval, mint jó étellel, mert a legsűrűbb volt az étrendben a túrós puliszka, bár nem voltam még messze az inassortól, és ügyeltem arra, hogy az inasaim tisztességgel táplálkozzanak, de az önálló műhely mellett az önálló háztartás is egyre sürgetőbb kívánságom volt. Egy brassói származású barátommal sétáltunk egy vasárnap délelőtt,

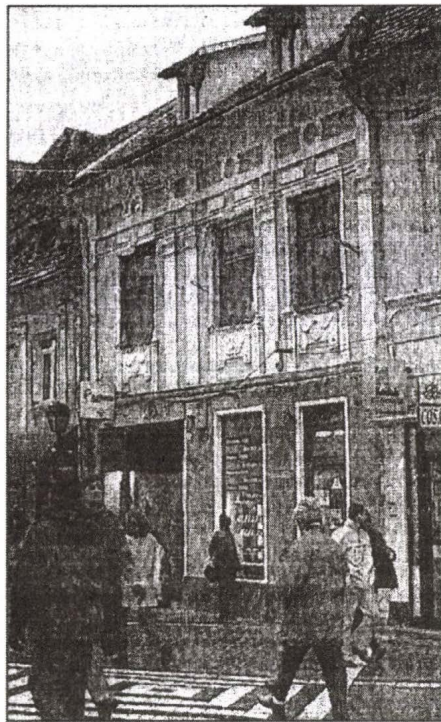
Szabó Béni háza a brassói Kapu utcában

mikor megláttam két lányt. „Kik ezek, kérdeztem, ismered-é?” „Ismerem: Pakucs-lányok, Kákován laknak (ez Brassó Bolgárszeg nevű városrészének nyugati szektora), az apjuk Pakucs János csizmadia mester. Tekintélyes ember az öreg, a brassói iparosságból egyedül ő tagja a városi tanácsnak.” „A lányok varrni tudnak-é?” „Azok igen. S mért kérded?” „Mert én azt az egyiket – s megmutattam melyiket – feleségül veszem.”

Nemsokára fölkerestem a családot, nem titkoltam azt sem, hogy komoly szándékaim vannak. A Pakucs szülőknek nem volt kifogásuk a törekvő fiatal mester igyekezete ellen, de úgy gondolva, hogy a lányok sorra kell, hogy következzenek, s öten voltak, és még csak egy volt férjnél, nem az általam kiszemelt Annát, hanem az idősebb Rózsival próbálták a szívünket összehajlítani. De én ragaszkodtam Annához, és ő is szívesebben kezdett felém hajlani. Igaz, hogy az öt lány sokat nevetett rajtam, ami bizony megesett velem, mert abban az időben szinte éjt-napot eggyé téve, sokat dolgoztam. Anna varrni tanult még abban

az időben, s míg a varroda táján rá vártam, beültem a *tramway* egy kocsijába, ami ott álldogált a Sétatér közelében lévő végállomáson. Ez a *tramway* a derestyei végállomású, kis kávédaráló volt, Brassó közúti vasútja, gőzvasút volt, és naponta párszor végigsistergett Brassó egyik fő útvonalán. Hát ennek a kocsijába ültem én be várakozás közben, és mi tagadás, fáradtságomban elaludtam, s elaludtam egyben a találkozást is. Az is ennek a kis regénynek a bonyodalmai közé tartozik, hogy a kákovai fiatalság nem nézte jó szemmel, hogy a szép Pakucs-lányok egyike körül egy „idegen” kezd forogni, és a más, hasonló járatban lévők ellen, sikerrel alkalmazott, elijesztési taktikával akarták elvenni az én kedvemet is a kákovai nősüléstől. Nem tudtam mire vélni, hogy amikor egy összejöveteletről estefelé hazakísértem őket, miért igyekeznek erről a kísérésről lebeszélni: „Ne jöjjön tovább! Menjen vissza! Fáradt lehet, reggel is olyan korán szokott felkelni!” Míg végül az egyik nővér kibökte: „Ne jöjjön tovább, mert ha hazakísér, megtudtuk, hogy visszafelé, ha megkapják, megverik.”

Engem ez nem rettentett vissza, hiszen úgy véltem, hogy most már csak azért is... Hazakísértem a nővéreket, és hiába tartóztattak tőlük, hazafelé indultam. Egyik utcasarkon nagyobb csoport fiatalember álldogált. Nem is gondoltam, hogy ezek lehetnek a támadók, de amikor mellettük elhaladtam, egyszerre zuhogni kezdtek körülöttem a kövek. Nem futottam, hanem azt tettem, amit talán legkevésbé vártak: pusztá kézzel szembe mentem velük és azt mondtam: „Én az elébb önök mellett eljöttem. Ha valami bajuk van velem, elém állhattak volna és elintézhették volna szemtől-szembe. De hátba támadni és hozzá többnek egyet, ez aljas tempó. Szégyelljék magukat! Jó éjszaka!” Eljöttem csendben, bántódás nélkül, s másnap a műhelybe bejött egy fiatalember, és azt mondta: „Szabó úr, én azok közül vagyok, akiket tegnap este megleckéztetett. Akkor elhatároztuk, hogy megmondjuk magának, hogy csakugyan elszégyelltük magunkat, és nem állunk többet az útjába.” Ezután csakugyan nem volt többé bajom Kákova lovagjaival.

A brassói Kapu utca (ma Strada Republicii, sétálóutca)

A bal szélén Szabó Béniék házának emeleti három ablaka látszik, jobbra a Fekete-templom
A Brassói Lapok 2005. január 7-i számának 6. oldalán „Szabó Béni háza” címmel Balázs János Petki Judit fényképeivel ismertetést írt a brassóiak által tisztelt szücsmesterről, amely 2005-ben a *Kő kövön Brassóban* című kötetben is megjelent. Írását ezzel zárta: „Házára emléktáblát állítani nem kell: elég, ha tudunk róla.”

Így azt a leányt, akit barátomnak pár hónappal ezelőtt megmutattam, hogy el fogom venni, eljegyeztem. Az év őszén új lakást is vettem ki a Kórház u. 7. sz. alatt, családi otthonnak és műhelynek is elég tágasat. Azt szépen fel is szereltem, kivéve a bútorokat, mert tudtam, hogy a bútorzat együtt jár majd a menyasszonyom tisztességes kiházasztásával.

1911. január 7-én volt az esküvőnk.

Mivel a legtöbb regény és színdarab házassággal végződik, elérkezve a házassághoz, itt hagyom egyelőre abba életem regényét, mert most úgysem lenne időm végigmondani. Ha még erőm, egészségem, életem lesz, majd sor kerülhet még a második kötetre is.

KOVÁTS LÓRÁNTNÉ

Történelmi idők Kassán (I.)

Kováts Lórántné Zsedényi Erzsébet naplójából közlünk drámai részleteket. A kassai származású szerző 1931 óta Abaújnádason élt, Kassától 20 kilométerre, ahol férje a szülői földbirtokon gazdálkodott. Itt nevelte gyermekeit, Zsuzsannát, Annát, Nórát, Miklóst, Józsefet és az 1944-ben született Erzsébetet. Életükbe a történelem többször beleszólt. 1938-ban a Felvidék egy részének visszacsatolása hozott örömet a magyarságnak; a doni hadjárat egy egész életre kiható sebesüléssel sújtotta az önkéntes karpaszományos tiszthelyettesként szolgáló férjét, aki 1943-ban lefagyott és amputált lábujjakkal tért haza; 1945-ben a háború és a politikai fordulat okozott szenvedést, pótolhatatlan veszteséget. A naplóban egy testileg törékeny, lelkében erős asszony sorsa tükröződik a nehéz idők szorításában. (A Szerk.)

1938–1944

1938 nyarán vagyunk. Hőség, meleg, nyugtalanság; bunkereket építettek a határ mentén,¹ még a falun keresztül is. Azokat még előbb építették és akkor nem is vettük olyan komolyan őket. De mostanra felforrósodott a hangulat. Hitler, Szovjet... – ezektől rettenetesen féltünk! Tárgyalások, huzavona, közben feltámadt egy el is temetett remény, amiben hinni sem tudtunk. Mindenki nyugtalan volt, izgatott, leste a híreket, és a sok mindenféle szóbeszéd még jobban felkavarta az embereket. Lóri lázban volt: csak már történjen valami! „Bármí?” – kérdeztem, mert én csak félni tudtam, féltetni ezeket a kicsi gyerekeket, mi lesz, ha háború lesz? De Lóri csak változást várt, talán bármi áron is! Uram Isten, számomra mindez aggasztóan idegesítő volt, én csak félni és féltetni tudtam. Így jött el a szeptember vége, amikor már az izgalom a tetőfokára hágott, kihirdették a faluban, hogy mindenkinek el kell mennie árkot ásni. A bunkereket megtömték katonasággal, és mivel a határvonalban vagyunk, másnapról már nem is mozoghatunk, Kassára sem mehetünk be, és be kell szolgáltatni a rádiókat. Olyan volt, mint egy lidérces álom. Laci és Gyuri² bevonultak valahová Morvába vagy Csehországba, nem tudtuk, hol vannak. Így mentünk be Kassára, búcsúzni, mert hiszen el leszünk vágva egymástól. Rettenetes volt. Életem talán legnehezebb napja, pedig a lista nem rövid...

Apu³ akkor vitte szeretett rádióját leadni, szép kis ládikát csinált neki. „Koporsó – mondta valami rettenetes szomorúsággal –, most neki, holnap nekem!” Kétségbe voltam esve, olyan leírhatatlanul kétségbeejtő volt! Mielőtt elmentem, kifakadt: „Nem kívánhatja az Isten még ezt is tőlem, hogy a fiam egymás ellen harcoljanak!”⁴

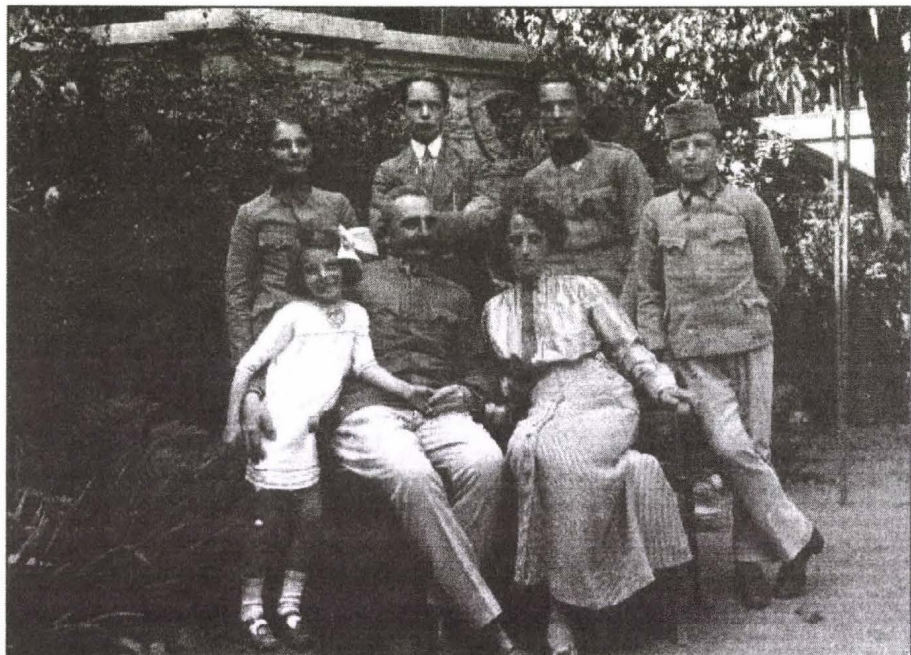
¹ Csehszlovákia a német és a magyar határ mentén vasbeton erődítményeket épített, amelyeket fűtőárokokkal kötöttek össze. Nádasd is határszéli település volt.

² A szerző két Csehszlovákiában élő bátyja, Zsedényi László és György.

³ Zsedényi József ny. alezredes.

⁴ Két fia, Zsedényi Zoltán és Miklós Magyarországon volt katona.

Zsedényi József és felesége, Winkler Rózsa családja (1918)
A gyerekek (balról jobbra): Erzsébet, György, László, Zoltán és Miklós

Nem tudom, hogy búcsúztam el tőlük, csak arra emlékszem, hogy Apu elkísért a Fő utcára, mert ott várt Lóri az autóval, amit szintén le kellett adni. Beszálltam, alig láttam a könnyeimtől. Apu ott állt a járdaszegélyen, ahogy nézett rám, és intett utánam, azt nem lehet leírni, teljesen össze voltam törve.

Otthon nem találtam a helyemet. Örökké sírtam, és előttem volt a két öreg, ahogy egyedül maradnak a háború rémével. Azt is mondta Apu akkor, hogy „még egy háborút nem tudok megélni”. Hiszen az első lelkileg, fizikailag egyaránt tönkre zúzta. Vasárnap volt másnap, és én már annyira ideges voltam, hogy nem bírtam magammal. Fel-alá jártam a hálóban, és csak jártam és jártam, órák hosszat, egyik oldalon Apuék néztek rám olyan reménytelenül, a másik oldalon a gyerekek és Lóri. Itt hagyni őket és bemenni?... Ők ki nem jöttek volna, Apu nem hagyta volna ott a házat. És hát ide, a határzónába jönni? Lóri rám hagyta a döntést. De tudtam, ő végképp nem látja be, hogy okos lenne a gyerekekkel inkább Kassára menni, ő csak lázban élt, és várta a fejleményeket, de nem fordult meg a fejében, hogy ott valami baj is lehet. De mindez akkor nem érdekelt, csak az: mitévő legyek? Már sötét volt. Csak az irodából szivárgott be valami sejtelmes fény. Én legalábbis akkor annak éreztem.

Valamikor, úgy 5 óra körül, egyszerre rám szállt valami nyugalom. Már nem is tudom, mit határoztam, pedig mi ott, rádió nélkül semmit sem tudtunk, nem tudtunk a müncheni döntésről, csak másnap reggel terjedt el a faluban valami kósza hír, amiben nem mertünk reménykedni sem. Akkor egyszerre csak jött egy autó és azzal Ernőcske.⁵ Rettenetesen meg-

⁵ Winkler Ernő, a szerző unokatestvére.

örültem neki, valami feloldódott bennem, ha ő tudott jönni, akkor csak valami jó lehet, túlradó boldogsággal szaladtam eléje, és öleltem, akkor oldódott fel bennem az előző napok gyötrelme, elkínzottsága, minden. Ő szelíden fogott karon, simogatta a kezemet, és végre ki tudta nyögni: „Apu meghalt!” Nem lehetett elhinni, nem lehet igaz, hiszen tegnapelőtt ott állt a járda szélén, nem halhat meg, amikor felcsillan a remény számára is a műncheni döntéssel, ami visszaígér minket a hazának, amit nem szűntünk meg annak érezni. Nem mehet el, nem hagyhatja itt Anyut, aki annyira tehetetlen nélküle! Nem! Nem!

De csak elő kellett szednem valami feketét és menni! Hazamenni, siratni Anyuval. Aput még nem vitték el, ott volt, alezredesi díszében, kitüntetéseivel, még megcsókolhattam kihűlt homlokát, aztán elvitték, és én már nem láttam soha. Ahogy mi őt Anyuval elsirattuk, talán senki soha. És megvolt a temetés, fiai nélkül! Mind a négy fia katona volt, de két oldalon. De a jó Isten mégiscsak meghallgatta kérését, hogy nem élt meg még egy háborút, és a fiai nem harcoltak egymás ellen.

Október végén már mindenki a nagyhatalmak döntését várta szívszorongva, mert azt már tudtuk, hogy lesz visszacsatolás, de azt nem, hol lesz az új határ. A hangulat mind izzóbb lett, a találgatásokra, reményekre alig tudtam odafigyelni, annyira tele voltam bánattal. November 2-án volt a bécsi döntés. Az embereket majd szétvetette az izgalom, és persze én is rettenetesen izgultam. Zsuzsa bent volt Anyunál, mi este felmentünk a kastélyba,⁶ és együtt ültünk mindnyájan a rádió mellett. Este volt, már nem tudom, hány óra, amikor elkezdtek sorolni a visszacsatolt helyeket, soroltak, soroltak – és mi sehol! Döbbenet néztünk egymásra, amikor kis szünet után bementék: „és Kassa”! Leírhatatlan volt a felszabadult öröm! De nekem nagyon fájó volt ez az öröm: miért nem érthette ezt meg Apu, neki mennyit jelentett volna, micsoda elégtételt mindenért, a megaláztatásért, az el nem ismerésért – és hogy így visszakapja két fiát!

Másnap reggel bementünk Kassára, hát azt a reggelt nem fogom elfelejteni, amíg élek! Minden házon nemzeti színű zászló, de mindegyiken, pedig hát a döntés késő este volt, mégis minden kis putrin ott lógott a zászló, az emberek az utcán sírtak, nevettek, ölelték egymást, ismerőst, idegent. Valami olyan eufória úszott a levegőben, hogy az leírhatatlan. Persze a szlovákok nem örültek, de őket nem is lehetett látni, úgy tűnt, mintha az egész város csak magyar lenne. Az utcán kokárdákat árultak, de kevés volt, árultak különböző szélességű szalagokat. Láttam, hogy egy ember bicskával nyiszálta le a három szalagját, és úgy tűzte fel annak, akinek nem volt. Leírhatatlan és felejthetetlen volt! Ez volt az igazi, a spontán felszabadulás! Hogy ezt megérhettem, azért hálás vagyok a sorsnak, az élet nagy ajándéka volt megélni azt a lázas örömhullámot. És ha el is mosta hosszú évek keserve, tragédiája, a kép mégis felejthetetlenül belém ivódott.

Hazatérve a boldog városból otthon nemcsak örömmámor fogadott. Nem mintha az ott-honi szlovákokkal lett volna baj, ellenkezőleg, a „nem igazi szlovákok” most hirtelen nagy magyarok lettek, és nem férték önérzetes „nemzeti” érzésüktől a bőrükbe. Lobogózni akartak és mindenféle mást – talán még ökörsütést is... Viszont ott voltak a szegény ruszin katonák a bunkerekbe bezárva, és ezek kezdtek nyugtalankodni. Színán vagy hol volt a parancsnokságuk, onnan jöttek, Lórit keresték, és el akarták vinni túsznak a magyarok rebelliskedése miatt. Lóri megmondta nekik, hogy azért nem lehet senkit bezárni, mert ünnepel, de ő belátja, hogy

⁶ A kastélyban lakott a szerző apósa, anyósa és sógora a családjával; a szerző családjá a majori lakásban élt.

Kassa, 1938. november 11. (Amatőr felvétel)

az így a katonákkal elég nehéz dolog. Ne vigyék el túsznak, és ő mindent megtesz, hogy a falusiak ne lobogózzanak, nyugalom legyen. Így lett nyugalom, már amennyire; Lóri éjjeli őrzárakat tartott és csendesítette, nyugtatta az embereket, hogy várják meg nyugodtan a tizenegyedikét, ez volt a felszabadulás napja. Lássák be, hogy ezek a bunkerekbe zárt katonák félnek, mert mindenfélét hallottak, még Kékedről⁷ is üzengettek, hogy jönnek bizony ők hamarabb. Azok sem értek már a bőrükbe. Félték ezek a szegény katonák, de fel voltak alaposan fegyverezve, így elég kellemetlen volt a helyzet.

Ilyen nyugtalanul múltak a napok, és akkor jött a hír, hogy Zsuzsa középfülgyulladászt kapott, és magas lázzal fekszik. Rohantam be Kassára, és már Anyut is betegen találtam Ott maradtam náluk, de nyugtalan voltam az otthoniak miatt is. Jött a régi ismerős fülorvos, már nem is tudom, az Anyuét kellett-e szűrni, de a Zsuzsáét egy nappal a bevonulás előtt a másikat meg két nap múlva kellett felszűrni.

Tizedikén este megjöttek a fiúk.⁸ Istenem, milyen találkozás volt, és nekik milyen érzés így bevonulni a szabad Kassára... És Apu nincs, aki őket végtelen boldogságában a szívére szorítaná! Keserves volt. De persze öröm is, sírtunk, nevtünk. Dacára betegemnek kivíttek este a Fő utcára is, ott a járdán hullámozott a tömeg, jöttek a magyar tisztek autón végig az utcán lépésben, és az emberek ölelték, csókolták őket, és teledobálták az autókat virággal. Az volt az igazi örömmámor és nem a másnapi.

Másnap volt a nagy nap. A fiúk mindnyájan Oelschlégerékhez mentek, onnan az ablakaikból remekül láthattak mindent, de én oda nem akartam menni, mert betegeim miatt nem akartam az egészet végignézni, és ott nem lehetett átjönni a másik oldalra. Laci szerzett

⁷ Kőhajításnyira, de már a határ magyar oldalán fekvő falu.

⁸ Magyarországról Zoltán és Miklós.

nekem a Schalkház⁹ balkonjára helyet, így nem mentem el az ünnepség elejére, csak Horthy bevonulását néztem meg. Akármit mondanak ma, akármennyire bemocskolták képét és fehér lovát, nekünk akkor mégis a tündérr királyfi volt, és mindenki szívből ünnepelte. De ez sem volt zavartalan számomra, a balkontra miskolci „haute-velée”¹⁰ jött nagy hanggal, és ócsárolták a híres „szép Kassát”...

Hamar otthagytam őket.

Visszatérve Nádásra a gyerekeket rendben találtam és megnyugodtam. Csak később derült ki sok mindenféle. Még a bevonulás előtt Lóri minden éjjel a falut járta, s közben a két lány, otthoni segítségem, bizony hazaszökött, mert a bunkerek katonái állítólag azt üzengették, hogy felrobbantják a falut, mert ott van a nagy magyar.¹¹ A gyerekek meg egyedül álmodták békés álmukat. Az utolsó nap sem igen látták apjukat, mert ő rendezett, szervezett meg mindent, a gyerekek meg ott hányódtak szerteszéjjel, egy asszony szedte össze őket, hogy le ne tapossák őket. Lehet, hogy nem egészen így volt.

Zajos lett aztán az élet, jött a sok rokon, ismerős otthon is. Én – hacsak lehetett – bejöttem Anyut és Zsuzsát megnézni, szerencsére egészségesek voltak, és Zsuzsa büszkén járt iskolába. Anyut is sokan keresték fel, rengeteg levélre kellett válaszolnia, amit ő mindig hűségesen meg is tett.

Lóri elemében volt, bár voltak zűrök a faluban, néhány „anyás”¹² okos nem bírván felsőbbrendűségével, piszkolul bánt el néhány szlovák gazdával, Lóri ezért szót emelt a megyénél, kevesen álltak melléje. Azt mondták – később ezt sokszor visszahallottuk –, hogy fertőzött szocialista. Nem volt az, de határozottan demokrata volt, mert bár Csehszlovákia nem kedvezett a magyaroknak, mégis egy egészséges demokrata államformája volt. Ezt Lóri tökéletesen elismerte az „anyások” sokszor feudális gondolkodásával ellentétben. Egyáltalán sok volt a csalódás, megint csak azok kerültek fel, akik jól tudtak tolazkodni, és az ittenieket mindinkább háttérbe szorították.

Lóri váratlanul behívót kapott – ezt sem gondoltam volna! A gépkocsizókhoz vonultatták be, ide a [kassai] Pesti úti kaszárnyába (1939 őszén). Először nem tudtuk, mennyi időre szól, de amikor megtudtuk, hogy egy fél évig tart a kiképzés, akkor én is felszedtem a két gyereket és holmijainkat, és bementem velük Kassára. Örültem, hogy otthon együtt lehetünk, és Anyu sincs annyira egyedül. Zsuzsa ott járt iskolába elejétől fogva, bemenetelünk után Annut is oda írtattuk be. Ezek jó, békés hónapok voltak, bár a világ már forrongott, háborús volt a hangulat, és a jövő nem látszott valami szépnek. De akkor ott aránylag csendben éltünk, örültünk, hogy együtt vagyunk. Nem emlékszem mennyi idő múlva már Lóri is kint alhatott. Ő nagyon élvezte a katonaságot. Az első háború vége óta kínozza az a gondolat, hogy az ő korosztálya kimaradt a háborúból. Hát most ő is megmutathatta, hogy ő is katona.

Nem tudom már, hogy 1940-ben a tél végén mikor mentünk haza Nádásra. Úgy emlékszem, február végén vagy március elején. Kassa után nehéz volt belezökkenni a régi kerékvágásba.

⁹ A város legelőkelőbb szállodája a Fő utca déli végén.

¹⁰ előkelősködő társaság

¹¹ Kováts Lóránt a magyarság szószólója volt

¹² anyaországi

Júniusban a gyerekek, Zsuzsa és Annu kanyarót kaptak Kassán, és csak annak lefolyása után akartak hazajönni Anyuval. A hónap vége felé, egy gyönyörű, igazi júniusi délelőtt, amit annyira szerettem, valahogy nem volt semmi fontos dolgom, kihurcolkodtam hát a ház elé valami kis asztalkával levelet írni. Nem volt ez olyan egyszerű dolog, olyan keskeny volt ott a hely, hogy a pad mellett csak nehezen tudtam biztosan elhelyezni a kis asztalt. De valami gyönyörű volt az idő. A ragyogó kék égbolton kedves fehér felhőpamacsok úsztak. Nagyon szép volt tőlünk a kilátás; 8 holdnyi vetéstábla választott el a Hernádtól. A folyónak nem volt magas partja, de alattunk hirtelen és meredeken emelkedett ki a házunk szintje. Gyönyörködtem, nem nagyon ment az írás. Egyszer csak a távoli horizonton, amely már kissé ködös volt, a felhők közül ki-kivillantak valami ezüstösen csillogó óriás valamik. Csodálatosan szép látvány volt, csak bámultam ezeket a meg-megcsillanó valamiket; olyan békésen idilli volt a táj, hogy eszembe sem jutott, ez valami rossz lehet. Hiszen az ország akkor még nem volt háborúban, és repülőket se nagyon láttunk. És ez valami csodálatosan szép volt! És ezek bombázták Kassát! Nem is tudom, hogy tudtuk meg, azt sem, hallottuk-e a robbanásokat. Nagyon megijedtünk, hiszen a gyerekek ott voltak Anyuval. Persze ők is nagyon megijedtek, először ők sem tudták, mi történt. Ernő bácsi¹³ jött át szólni. Anyu nagy ijedtében azonnal felpakolta a két gyereket, és vonattal kiutaztak, a [hernádcsányi] állomásról pedig gyalog tették meg az utat Nádásra.

...

Október 25-én [1941-ben] megszületett Józsika. Már bent voltam Kassán, akkor már légiriadók és elsötétítések voltak, de a gyerek minden komplikáció nélkül jött a világra a bábának köszönhetően. Óriás volt, 4,60 kilós. Boldog voltam vele, őt tudtam a legjobban élvezni, mert nem nyüzsgött két-három apróság körülötte, akik még arra szorultak, hogy teljesen az övék legyenek. Szép gyerek volt, már akkor olyan békés, nyugodt.

Eljött 1942 tavasza, akkor már nagyon éreztük a háborút, ha nem is közvetlenül. Már nem emlékszem, volt-e Lóri valami rövid időre behívva, vagy csak értesítették, hogy behívás esetén Munkácson kell jelentkeznie, de emiatt nem aggódtunk, annyira lehetetlennek tartva, hogy őt, a 42 éves, 5 gyermekes családfőt, aki idős apja mellett nélkülözhetetlen, kivigyék a frontra. Valamikor májusban mégis behívták, és nemsokára kiderült, hogy a frontra viszik. Június első napjaiban hazajött elbúcsúzni. Csupa lelkesedés volt – én egészen sokkolva voltam. „Velünk mi lesz?” Kérdésemre gondtalanul mondta: „Mi lenne?” Később mondta Zolti, hogy nagyon felháborodott, amikor megtudta, Lóri önként jelentkezett, vagy ha nem is önként, de semmit nem tett azért, hogy felmentsék. Nekem Lóri később úgy magyarázta, visszamondták neki, hogy a faluban olyan hangok vannak, nem ő, a nagy magyar megy ki a frontra, hanem a szlovákokat hívják be. Ez utóbbiban volt is valami igazság, mert sokan szerették piszkálni őket, például olyanok, akik ezzel akarták leplezni előbbi voltukat.

Ősszel nagyon elkeseredett voltam, jött a tél, Lóritól ritkán jött lap, s nem tudtam, kape az orosz télhez megfelelő felszerelést. Sztary Oszkolban voltak, ott volt a harcokcsijavító egységük. Elérkezett Józsika első születésnapja, megünnepeltük és ő nagyon boldog volt ajándékaival. És utána egy szép napon jött egy telefon, Lóri telefonált már Pestről, hogy jön

¹³ A szerző anyai nagybátyja, Winkler Ernő.

haza szabadságra. Persze azt sem tudtam, mit csináljak örömömben, ezt egyáltalán nem reméltem. Megjött, vidám volt, kint nagyon jól érezte magát. Jó barátokat szerzett. Két vagy három tiszttel volt együtt, ez volt az egység parancsnoksága. Nagyon elégedettnek látszott, és nem volt nagyon lehangolt, mikor vissza kellett mennie. Mert úgy elmúlt az a nem egészen két hét, mint a semmi. Én teljesen kiborultam, hogy visszamegy a télbe, abba a rémes télbe. Amit tudtam, felpakoltam neki. November 11-én ment el, Horthy bevonulásának évfordulóján, de micsoda nap volt! Kutya idő köszöntött be hirtelen. Addig még szép őszt volt, de akkor kegyetlen szél süvített, alig tudott az ember megállni. Tombolt a szél a híres kassai állomáson is, és ott búcsúzkodtunk sokáig, a könnyeim is megfagytak. Lórin is csak a katonaköpenye volt, jóformán semmi meleg holmija. Valamit összeszedtem számára, de az nem volt sok. Azt sem tudom, hogy kerültem haza Anyuhoz, teljesen össze voltam törve.

A karácsonyra kissé homályosan emlékszem, úgy emlékszem Anyósom Pesten volt kórházban – nem tudom mi baja volt. Azt tudom, hogy Api¹⁴ nálunk volt Szenteste vacsorán a plébánossal¹⁵ együtt, aki már évek óta nálunk töltötte ezt az estét. Egészen kedélyes volt a kisöreg, szerette a bort, kártyáztunk, de pontosan éjfél előtt letette a kártyát, és ment misézni. Anyu persze otthon volt a két gyerekkel. Bizony nagyon szomorú volt nekem ez az ünnep, nélküle, a gondolat, hogy abban a jeges télben hol van, és gondol-e haza, mint ahogy nekem minden gondolatom arra szállt.

Szilveszterkor, vacsora után jött a telefon Zoltitól, hogy kiment Lóri felmentése, és két hét múlva már itthon is kell lennie. Leírhatatlanul boldog voltam, egyszerre mindent szépségnek láttam, nem tudtam másra gondolni, csak örömteli hazajövetelére. Ha ez a keserves 6 hét elmúlt nagy nehezen, csak elmúlik ez a két hét is. Felvidult az egész társaság, én megrészegültem az örömtől, hiszen milyen boldogító a gondolat, hogy otthagyja azt a jeges hideget minden keservével, és újra itthon lesz! A két gyerek visszament Anyuval, és én boldog várakozásban éltem, készültem Lóri fogadására. Elmúlt a két hét, de én még csak nem is aggódtam, persze nem tudtunk semmit arról, mi is van kint a fronton, sem az újságok, sem a rádió nem adott vészjeleket. Zolti valószínűleg sokkal többet tudott, de engem csak nyugtatgatott, hogy persze nem megy minden olyan simán, várjak csak nyugodtan. Én vártam is, ha már nem is egészen nyugodtan, de még semmi rosszat sem sejtve.

Január végén [1943-ban] Api már régebben észlelt gyengeségei komollyá kezdtek válni. Már nem is tudott felkelni. A lábán különféle sebek voltak, melyek nem akartak begyógyulni. Azt sem tudom, miért, de rám bízta az ápolását. Nem voltam egész nap fent, hiszen ott volt a három gyerek, kettő már iskolába járt, de Józsika akkor volt 15 hónapos, aranyos, kedves, vidám gyerek. Nagy volt a hó, délelőttönként, ha felmentem, őt is vittem szánkón, ami nagy öröm volt számára. Egyszer, emlékszem, ahogy húztam felfelé, hátul lecsúszott a rődliről lábzsákostul, csak azt vettem észre, hogy könnyebb lett a teher, megijedtem, de ő nevetett, jó heccnek tartotta. Legtöbbször este mentem Apihoz, felolvastam, és ott aludtam. Nem volt nehéz beteg, ritkán kért valamit, és minden kis figyelmességért nagyon hálás volt. Napról-napra csendesesen hanyatlott, akkor Jónap doktor volt az orvosunk, aki megmondta nekem, hogy már nagyon közeli a vég, de nem a lábán látható öregkori rák okozza.

¹⁴ Kováts Géza, a szerző apósa.

¹⁵ Bodnár Miklós róm. kat. pap-

Vasárnap reggel feltűnt nekem, hogy németül beszélt, magában. Soha nem beszélt németül – no persze idegenekkel igen –, azt is tudtam, hogy gyakran németül számolt, mint az apám is, hiszen így tanulták. Kérdésemre azt mondta, jól van, nem panaszkodott semmire. Így hagytam ott, azzal, hogy délután jövök. Hazamentem, szép, napos, enyhe idő volt, délután elmentem a templomba, utána bementem a papékhoz, ott Kovács Lajos¹⁶ megható szavakkal igyekezett nyugtatni Lóri miatti aggodalmamban. S akkor odajött valaki szólni, hogy Api meghalt. Persze harangoztak mindkét templomban a szokás szerint, mert bár Api nem volt katolikus, segítette a katolikus egyházat is, különösen a templom század eleji tatarozásakor. Api csendesen aludt el, olyan szerényen, mint ahogy egész életében élt. Szívesen ápoltam, tudtam, hogy neki is jól esett, hogy én ápoltam. Szerettem, becsültem és sajnáltam őt.

Nagy temetés volt, két megyei hajdúval, teljes díszben, alispán, már nem tudom, volt-e főispán is, rengetegen voltak, kitett magáért a megye és a város. Rengeteg volt a szép élővirág, koszorú, ami akkor gyönyörű látvány volt a februári csaloa tavaszi napsütésben.

Február végén telefonáltak a csányi postáról, hogy telefonhívásom van Pestről, oda a postára, már nem tudom hány órára. Rettenetesen dobant a szívem, tudtam, most valamit megtudok. De mit? Ma sem tudom, miért szólt a postára a hívás. Rettentő izgalommal mentem kocsin Csányba, ahol a postán éppen egy fiatal tiszt udvarolt a postásnőnek. Én remegve vártam ott, és ez a hadnagy éppen azzal szórakoztatta a hölgyet, hogy micsoda nagy marha volt, aki kiment frontra, hogy otthagyja a fogát, bezzeg ő milyen ügyesen kibújt ez alól. Na, éppen azon voltam, hogy pofon ütöm. Pedig igazán nem vagyok harcias, de akkor, abban a helyzetben a végsőkéig kihozott a sodromból.

És akkor megszólalt a telefon, Zolti volt a vonalban, és ő is meghatottan közölte, hogy Lórit pár nap előtt a komáromi kórházba szállították, a lába lefagyott, ott kezelik, de ő intézkedett, hogy pár napon belül Pestre hozzák, és akkor jöhetnek. Különben jól van, de belekerült a visszavonulás sűrűjébe, így egy hónapig hanyódott ide-oda, míg végre Komáromba került. Istenem, hogy én milyen kimondhatatlanul boldog voltam! Potyogtak a könnyeim, amíg hazahajtottunk a kocsival.

Az örömteli várakozás lázában éltem, és március első napjaiban meg is jött a telefon, hogy Lóri már ott van Pesten, jöhetnek. Rohantam. A gyors nem volt elég gyors, repülni szerettem volna annyi keserves hónap után. Tavasz volt, amikor délben megérkeztem Pestre, ragyogott a város. Zolti várt, autóval repített végig a városon a mesés Erzsébet-hídon át Budára, a Királyhágó utcába. Minden olyan szép volt, és én a szomorú, nyomott tél után csak úgy szívtam magamba a tavaszt, ami feloldotta bennem a sok keserűség, gond és bánat okozta görcsöket. Zolti közbenjárására a tiszti kórházban helyezték el Lórit, ami nem járt volna neki, hiszen csak karpaszományos őrzető volt.

Persze bőgtem, amikor végre megölelhettem, hiszen annyi elsrínivalóm volt, hiszen Api is úgy ment el, hogy nem láthatta viszont. Lóri nagyon le volt fogyva, elgyötört volt, lába még kalitkában. Borzalmas két hónapot élt át, minderről ő nem akart beszélni – később sem. Akkor nem is akartunk erről beszélni, akkor csak örülni tudtunk egymásnak és annak, hogy él – ez volt a csoda. Lóri a kórházban remekül érezte magát, sok fiatal tiszt volt ott, főleg fagyással

¹⁶ Nádasd református lelkésze.

és kisebb sérülésekkel, és így zengett a ház a jókedvtől, ezek a fiatalok nem bírtak magukkal, hogy megúszták a nagy poklot, és újra itthon vannak. A fiatalok jókedve uralt mindent. Lóri összebarátkozott velük, pedig hát nagyon kirítt közülük, mert eléggé megöregedett. De vidám volt és gondtalan, mintha nem törődne a jövővel és az otthoni gondokkal. Nekem aztán persze hamar haza kellett mennem, hiszen ott voltak a gyerekek. Nem emlékszem már, voltam-e még márciusban fent, vagy csak áprilisban, Lóri születésnapján. Ez vidám volt. Akkor mankóval már járt is, és a fiatalokkal versenyzett lépcsőjárásban – mankóval.

Lórit a kórházból azzal engedték el, hogy bizony ezt a fogyást véglegesen kikezelni nem lehetett a lábujjak amputálásával sem, és minden évben el kell járnia felülvizsgálatra, kezelésre. De hazajövele után az volt a fő, hogy otthon van, és ezt ő is nagyon élvezte, mert hiszen csak ő tudta, hányszor volt közel a halálhoz.

1944 telének elején megbizonyosodtam arról, hogy újra állapotos vagyok. Nagyon oda voltam, hiszen Jóska még csak három éves volt, ő egy aranyos, nyugodt gyerek volt, de már ő volt az ötödik! Jövőnk teljesen bizonytalan volt, a szörnyű háború apokaliptikus végéhez közeledett, én betegesen reszkettem az oroszoktól, akiknek érkezését már biztosra lehetett venni. Az ismerős orvos figyelmeztetett, hogy ez nagyon az egészségem rovására megy, és ki tudja, mit hoz a háborús jövő.

Úgy hiszem, akkor vitték el a zsidókat. Amikor az ablakból láttuk a szegény öreg Schwartz bácsit kis batyujával elmenni, nemcsak a sajnálat, de valami nagyon rossz érzés szorította össze a szívemet. Lóri egészen csendesen megjegyezte, most ők, és azután majd mi... Komolyan gondolta, vagy csak úgy mondta, mint amikor az embernek csak úgy valami jön a szájára? De az is lehet, hogy ő sok mindent látott ott kint a fronton, amiről nem akart soha beszélni. De nagyon megéreztük, hogy valami nagyon rossz függ a fejünk felett, ami elkerülhetetlenebbül válik mind fenyegetőbbé.

Szeptember végén egy este vacsoránál ültünk, Lóri ide-oda járt, nagyon ideges lettem. Egyszerre a hálóból hallom a hangját: „Gyere gyorsan!”, mondta. Bementem, ő egészen elbűvölten állt az ablakban, és odahívott. Megláttam: az egész gönci térség körül volt tűzdelve Sztálin-gyertyákkal,¹⁷ és a térségen belül is sok-sok láng ragyogott. Elképesztő és fenyegető volt! Gyorsan elfordultam, egészen rosszul lettem, és ő csak nézte megigézve. Pedig kint a fronton sok ilyet láthatott, és tudhatta is, mit jelent, hogy a kijelölt részt fogják bombázni. Hallottuk is a bombákat.

Éjszaka rosszul lettem. A jól ismert kassai bábámat persze nem hívhattam, de volt a faluban egy fiatal bába, őt hívtuk. Szegényke reszketett, rettenetesen félt a bombázástól. Én vigasztaltam szülés közben. Szerencsére neki nem sok tennivalót hagytam, hiszen éppen elég gyakorlatom volt. És ha nem is könnyen, de világra segítette hatodik gyermekemet. Elég kicsi volt, de életképes. „Szegény kicsim, miért jöttél te a világra?” – mondta a kis fiatal bába, aki még akkor sem tudott megnyugodni, amikor a kicsit fűrösztötte.

Akkor már jól tudhattuk, hogy az oroszok nagyon rövid időn belül itt lesznek. Iszonyatosan félttem, egy megszálló had mindig borzalmas és irgalmatlan. És Lóri olyan volt, mint egy kőszobor. Nem szólt semmit, tette a dolgát. Közben mindenki igyekezett biztosnak

¹⁷ A szovjet hadsereg világitóbombáit nevezték így.

ígérkező helyre menni, Feketék¹⁸ is beköltöztek kassai lakásukba, jól felszerelve magukat élelemmel. Akkor még nekem sem jutott eszembe, hogy Kassára menjek, de Laci meglátogatott, és amikor elbúcsúzott, azt mondta, menjetek be, a sok gyerek meg fog védeni. Én is oda jövök, hová mehetnék máshová? Zolti is üzent valakivel: „Ott nem maradni!” Már nem is tudom, én vetettem-e fel, hogy Kassára menjünk a gyerekekkel. Tudtam, hogy Lóri nem jön velünk, szerinte neki ott a helye. Anyósom is ott akart maradni. Hiába érveltem, ha másért nem, de Lillyért¹⁹ kéne bejönnie, ott a Clotild²⁰ lakása üresen, berendezve, sok értékes képpel, azokat is jó lenne menteni. De ő hallani sem akart róla.

Így végre december 4-én bementünk, nem is tudom, hogy fértünk el, valószínűleg két kocsival mentünk. Otthon jól elfértünk, Anyu boldog volt, hogy ott lehetett az ő régi szép otthonában. Ott volt Vilma néni is, aki a házat addig őrizte.

A következő hetekben Lóri még egyszer vagy kétszer bent volt, szerencsére hoztak be elég fát. Pénzt is akart nekem adni, nagyobb összeget, de én olyan buta voltam, hogy nem akartam sok pénzt magamnál, gondoltam, az is veszélyes.²¹

Mezey István rajza

¹⁸ Ismerős földbirtokos család, Eszkarósból, a szomszéd faluból.

¹⁹ Kováts Lili, 13 éves unoka, akit szülei Miskolcra a bombázásoktól félve küldtek falura a nagymamához.

²⁰ Az 1944-ben elhunyt sógornő, Zsadányi Guidoné Kováts Clotild.

²¹ A napló közlését folytatni kívánjuk.

GÁLFFY ADORJÁN

„Két világ között”**Menekülés a kommunizmusból 1956. november 22-én**

Felugattak a géppisztolyok! Rémült ordítások és női sikolyok reszkettették meg a levegőt. Micsoda örült voltam, hogy nem hallgattam Piroskára, a 10 év körüli kisleányra, aki velem szemben ült a vasúti kocsi fülkéjében. Óvatosságra intett. Azt tanácsolta, hogy mindaddig ne kíséreljem meg a határon át való szökést, amíg a sötétség be nem állt. Ha a sötétség beállt előtt kísérel meg a szökést, akkor a szovjet-orosz határőrök vagy lelőnek, vagy elhurcolnak a Szovjetunióba. Erre most már késő volt visszaemlékezni. Visszavonhatatlanul az életem választóján álltam. Nem volt visszaút!

A Budapest-Kelenföld MÁV vasútállomásról aznap reggel elindult izgalmas utazás után a magyar-osztrák országhatár előtt fekvő Levél nevű helység állomásán leugrottam a megindult személyvonatról. Ez volt az utolsó vasúti állomás Hegyeshalom határállomás előtt, körülbelül 3 kilométerre, 7 percnyi vonatozásra. Nem mertem megkockáztatni a határállomásig való utazást, mert tudtam, hogy a kommunista párt vezetése és irányítása alatt álló Államvédelmi Hatóság katonái mindenkit igazoltatni fognak, és mindazokat, akiknek nincsen a bírójukban érvényes határsávbelpelő igazolványuk, azokat azonnal le fogják tartóztatni. Ott volt a határ, ahol a tőlünk a nyugatra fekvő „szabad világ” kezdődött, és a szovjet kommunista rendszer által rabszolgaságra ítélt, agyonsanyargatott magyar nép országa, Magyarország nyugati határa végződött. De miért és hogyan történt, hogy ide, ebbe a veszélyekkel teli lehetetlen helyzetbe kerültem? Csak saját magamat hibáztathattam?

A Práter utca 14. sz. ház III. emeletén a 16. szám alatti lakás előszobájában mint albérlő laktam. Ezzel a házzal szemben állt egy iskola, amiben a Korvin-köz épületében összegyűlt szabadságharcosok főhadiszállása volt, ahonnan megtámadták a főleg a Nagykörúton és az Üllői úton rohanó őrzőjáratokat folytató szovjet tankokat. Sok fegyver, lőszer és robbanóanyag volt itt felhalmozva, sőt még egy kis tankelhárító ágyú is állt mellette a Kisfaludy utca és a Práter utca kereszteződésénél csövével a József körút felé irányítva. A szabadságharcosok itteni főközpontjának közelsége volt az oka annak, hogy minden előkészület nélkül véletlenek sorozata eredményeként kerültem bele a forradalomba. Innen indultam reggel hivatalba menet. A lépcsőn lemenőben azonban hirtelen nekem rontott az egyik szomszéd házban lakó hölgy igen feldúlt állapotban:

– Azonnal meneküljön el itteni lakásából! – kiáltott rám.

Nem emlékeztem a hölgyre, hogy valaha is láttam volna őt, így nagyon meglepődve néztem rá.

– Miért meneküljek innen? – kérdeztem hirtelen. – Nem csináltam semmi olyat, ami miatt engem az oroszok elvinnének, így munka után nyugodtan haza fogok jönni.

– Ugyan, ne mondjon ilyeneket, mindannyian láttuk magát a csizmájában és félig katonai ruhájában, amikor más fiatalemberekkel a tankelhárító ágyút irányította, és lőtték az orosz tankokat! – mondta. De nem hagyta abba, hanem így folytatta: – Ma éjszaka pedig a maguk házába és más szomszédos épületekbe fognak jönni az oroszok, hogy az ott még megmaradt férfiakat összeszedjék. Mondja meg az összes fiatalembernek, akik a házban laknak, hogy ne aludjanak otthon, hanem meneküljenek el innen, amíg nem késő! – fejezte be.

Ez kissé megdöbbsentett, majd udvariasan elköszöntem, és folytattam utamat a Nagykörút irányába. A Nagykörútra érvén azonban egymás után orosz teherautókat vettem észre, amint fiatal magyar fiúkkal megrakodva száguldottak el egymást követően. Az Oktogon és az Andrássy út kereszteződésénél jobbra fordultam, folytattam utamat most már az Andrássy úton a Városliget felé, az attól még távol eső hivatalom felé. Lassan gyalogolva egymás után haladtam el szétlőtt orosz tankok, teherautók és fehér folyadékkal leöntött orosz hullák mellett. Ez egyre ijesztőbben nézett ki, és arra gondoltam, hogy könnyen ezek közé kerülhettem volna. Egyre bizonytalanabbnak kezdtem magam érezni, lépésről lépésre erősödő félelem vett erőt rajtam.

Minden gondolkozás nélkül megfordultam, és ellenkező irányba kezdtem futni. Amint egy megállóhoz értem, az éppen indulni készülő autóbuszra hirtelen felugrottam. Erről rövidesen egy másik buszra szálltam át. Útközben azonban egyre inkább szívet tépő jeleneteket láttam, ami a félelmet egyre inkább növelte. A busz, anélkül, hogy bárhol megállt volna, rövidesen megérkezett a kelenföldi vasútállomás bejáratához. Itt szokatlanul nagy tömeget láttam poggyászokkal megrakodva várakozni, Egyre többen érkeztek. Minthogy MÁV ügyész voltam, igen gyakran kellett hivatalosan utaznom, de ilyen sok embert még sohasem láttam ezen az állomáson. Csak nagy nehézségek árán tudtam átszuszakolni magamat a tömeg keresztlú az állomás épületéhez.

Legnagyobb meglepetésemre hirtelen régi barátomat, Gombos Gerzsont és feleségét, Lenkét ismertem fel. Ők is meglepődve de örömmel ismertek fel, és a lassan meginduló beszélgetésünk közben említették, hogy szülői látogatásra mennek Mosonmagyaróvárra, hívtak, csatlakozzam hozzájuk. Kérdésükre azt válaszoltam, hogy hivatalosan kell utaznom a nyugati országrészbe a harcok alatt megsérült vasúti hidak és átereszek összeírására. A MÁV budapesti hídépítési főnökség műszaki osztályon dolgoztam, és ezzel indokoltam meg, hogy a nyugati határ felé kell utaznom. Ez, természetesen, nem felelt meg a valóságnak, de valamit kellett mondanom. Meglepetésemre még több más ismerőst is észrevettem a tömegben. Ezek mind azt mondták, hogy szülői vagy más rokoni látogatásra mennek Győrbe, Sopronba, Kőszegre. Ezen meglepődtem, mert nem is gondoltam arra, hogy ilyen sok jó ismerősömnek van ennyi rokona az osztrák határ közelében fekvő kis városokban.

A menetrend szerinti vonat már elment, de a tömeg egyre növekedett. Az a hír járta, hogy rövidesen mentesítő vonat érkezik. Körülbelül egy óra múltán feltűnt a várt mentesítő vonat, amelynek a lépcsői is tele voltak utasokkal, az újonnan érkező a kocsik ablakain keresztül próbálták a kocsikba bejutni. Miután Lenkét az egyik kocsi mellől letről fölemelve betoltuk a kocsi egyik ablakán, utána Gerzson engem tolt fel, őt bentől húztuk fel, és mint

a heringek egymáshoz nyomva utaztunk együtt. Eleinte alig szóltunk egymáshoz, idővel a hangulat feloldódott, még az idegenek is beszélgetni kezdtek egymással. Senki sem vallotta be azonban nyíltan, hogy a szovjetek által teljesen tönkretett hazájukat és mindenüket hátrahagyva készülnek az ismeretlen idegenbe menekülni. Amikor azonban a vonat elhagyta Győr városát, akkor én már bevallottam Gerzson barátomnak, hogy Ausztriába akarok menekülni, s ők is elmondták, hogy Horvát–Kimle állomáson fognak leszállni, 30 kilométerre a határtól, onnan fognak gyalog titokban átszökni. Amikor odaértünk, arra kértek, csatlakozzam hozzájuk, meneküljünk át együtt a határon. Azért tervezték ottani leszállásukat, mert úgy hallották, hogy a következő állomáson, Mosonmagyaróváron fogja az Államvédelmi Hatóság katonasága a menekülésre készülő utasokat elfogni.

Néhány perc múltán a vonat lassan megállt Horvát–Kimle vasútállomáson. Mielőtt leszálltak, arra kértek, hogy csatlakozzam hozzájuk, és meneküljünk együtt át a határon. Minthogy nem akartam sokat gyalogolni ismeretlen vidéken titokban a határig, ezért elbúcsúztam tőlük. Percek múlva azonban az ajtó kivágódott, és Lenke állt az ajtóban. Magából kikelve kiáltott rám:

– A politikai rendőrség várakozik Magyaróváron! Ott le fogják tartóztatni, félholtra fogják verni, és el fogják hurcolni!

Nem válaszoltam a kitérésére. Mozdulatlanul ültem, mint akit villám sújtott. Rám vetett egy utolsó, kétségbeesett pillantást, és eltűnt. Még magamhoz sem tértem, amikor pillanatokon belül az ajtó ismét kivágódott. Lenke állt ismét az ajtóban.

– Ez az utolsó alkalma, hogy ne fogják el! – kiáltott rám kétségbeesetten, és könyörgött ismét, hogy csatlakozzam hozzájuk. – Gerzson lent áll a kocsi előtt, és várja magát, hogy csatlakozzék hozzánk – ordította.

Mint egy szélütött, szó nélkül hallgattam. Nem tudtam, hogy mit csináljak, teljesen elvesztettem a gondolkozási képességemet. Rémülten gondoltam arra, hogy le fognak tartóztatni a gyűlölt politikai rendőrség katonái. Nem akartam azonban hosszú kilométereken át a határőrség által ellenőrzött, általam ismeretlen területen gyalogolni. Ülve maradtam, a sorsom meg volt pecsételve. Lenkével történt utolsó drámai „leszállni és velük tartani, vagy maradni és egyedül tovább menni?” gondolata után elkeseredésbe zuhantam. Hirtelen arra gondoltam, hogy leugrom a gyorsuló vonatról, de már késő volt, mert a vonat akkorra már erősen felgyorsult. Veszélyes lett volna már leugrani. A szívem erősen verni kezdett, és fülemben a vérfolyásom majdnem megsziketített.

– Az ismerősének teljesen igaza volt – szólalt meg ekkor Piroska, a velem szemben ülő kisleány, aki mindezt látta és hallotta. Együttérzéssel nézett rám, és így folytatta: – A határőröknek tudomásuk van a menetrend szerint érkező vonatokról, és ezért az elmúlt napokban az érkező utasokat mind igazoltatták, és azokat, akiknek nem volt határsáv belépő igazolványuk, azokat mind letartóztatták. Ha ilyen igazolványa nincsen, akkor magát is le fogják tartóztatni. A mentesítő vonatok azonban nem szerepelnek a hivatalos menetrendben, így a mi vonatunk érkezéséről nincsen tudomásuk. Lehet, hogy szerencséje lesz, és a vonatot minden ellenőrzés nélkül tovább fogják engedni.

Halálos csendben ültünk, csak a vasúti kocsik kerekeinek egyhangú dübörgése törte meg a csendet. Ez az idegeimre kezdett menni, ami majdnem az őrültségbe kergetett. Pár

percen belül a lelassuló vonat megérkezett Moson-Magyaróvárra. Óvatosan kilestem a vasúti ablak függönye mögül az állomásra, s rémülten vettem észre, hogy az Államvédelmi Hatóság fegyveres katonái a mellettünk lévő vonat körül állnak.

– Az a vonat a menetrend szerinti vonat, arról tudomása van a határőrségnek, ezért őrzik most a vonaton lévőket – mondta Piroška.

A pillanatok örökkévalóságnak tűntek. A határőrök nem mozdultak. A mi vonatunk lassan elindult a nyílt pálya felé. Pillanatról pillanatra jobban kezdtem magam érezni, és nagyon okosnak tartottam magamat, hogy korábban nem szálltam le a vonatról. Minden kerékfordulással közelebb éreztem magam a határhoz, a szabad világhoz. De korai volt az örömöm! A nyílt pályán a vonat lassulni kezdett, s pár kilométerre az állomástól megállt. A szívem összefacsarodott a rémülettől. A Határőrség időközben rájöhetett a mulasztására, s most fognak minket igazoltatás után letartóztatni. Biztosan telefonon értesítették a következő vasúti őrházat, és az őr állította le a vonatunkat a nyílt pályán. Mint MÁV-ügysz ismertem a vasúti jogszabályokat, és így nem volt nehéz rájönnöm, hogy miért állt le a vonatunk a nyílt pályán. Az idegeim ismét majdnem felrobbantak. A velem szemben ülő kislány szájalommal a szemében nézett rám. Gondolataim örült sebességgel rohantak át az agyamon. Mit csináljak most?! Semmi sem jutott az eszembe. Megkövülten ültem a helyemen. De kinyílt az ajtó, és egy vasúti munkás lépett be rajta. Ránk nézett, és mosollyal a szemében megszólalt:

– Milyen szerencsém van, hogy megállt a vonat a nyílt pályán, gyaloglás helyett vonaton tudok hazamenni Hegyeshalomra. Egyik társunk intett a mozdonyvezetőnek, aki felismerte, megállt egy pillanatra, és felvett minket.

Egy vasúti munkás nézett be az ajtón, aki magával hívta társát, mi egyedül maradtunk Piroškával, aki hozzám fordult:

– Velem kell maradnia. Amint megérkezőnk a hegyeshalmi vasúti határállomásra, együtt leszállunk, s hazamegyünk a szüleimhez. Ha megállítanak, azt fogom mondani, hogy maga az idősebbik nővérem vőlegénye, s most az esküvő megbeszélésére jön hozzánk. A házunk kertjének vége a határnál van, oda fogom vezetni.

Hitetlenkedve néztem rá. Aligha hiszik el ennek a gyermeknek ezt a valószínűtlen történetet. Vajon a szülei segítenek-e nekem, vagy félve a következményekről feljelentenek?

– Nem tudom sem a nővére nevét, azt sem, hogy néz ki – feleltem a kislánynak. – Fel sem ismerném, amikor jön a vonathoz. Nem tudok semmit magukról, így az egész dolog azonnal kiderülne, ha kihallgatnának. Maga is bajba kerülne. Köszönöm jóindulatát, de mindkettőnk érdekében ezt nem fogadhatom el.

– Rendben van – mondta Piroška. – Ha nem akar velem jönni, akkor leszállva a vonatról az állomásépület ellenkező oldalán induljon el a vasúti sínek baloldalán, míg el nem érkezik egy vasúti kereszteződéshez. Itt forduljon balra, s gyalogoljon egyenesen addig, amíg a távolban meg lát két nagy szalmakazlat egymástól elég messze! Itt feküdjön le, várja be a sötétség beálltát. A szovjet határőrség a szalmakazlak két ellentétes oldalán túl állomásoznak, s a két kazal között találkoznak, elszívják néhány cigarettát, majd visszaindulnak az állomáshelyükre. Miután visszaindultak, várakoznia kell, amíg elég nagy távolságra kerülnek, s akkor a két kazal között igyekezzék olyan messzire jutni, amilyen messzire csak tud! A határvonal ezen a részen kissé kanyargós, vigyázzon, hogy a sötétben vissza ne térjen az innenső oldalra, mert akkor az oroszok elfogják!

Percről perce idegesebb lettem. A vonat rövidesen lassított, s megállt a Levél nevű kis állomáson. Döntennem kellett: fogadjam el Piroska ajánlatát, menjek vele együtt a szüleikhez, vagy szálljak le a vonatról és tanácsát követve egyedül szökjek át a határon. A vonat lassan elindult. Megköszöntem Piroska ajánlatát, kezét fogtam vele, utoljára belenéztem az aggodással teli szemébe. Azután leugrottam a gyorsulni kezdő vonatról.

Balra fordultam, átmentem a síneken, távolodtam az állomástól. Először teljesen egyedül voltam, majd legnagyobb meglepetésemre egy nagy csoport magyart vettem észre, akik velem azonos irányba kezdtek gyalogolni. Ők a vonat ellenkező oldalán szálltak le, azért nem láttam őket addig. Jó ideig együtt haladtam a többiekkel, mert nehezemre esett megállni, egyedül maradni. Tudtam azonban, hogy a sötétség beállta előtt nem tanácsos megkockáztatni a határsávon való átszökést az elfogatás veszélye nélkül. Meg is éheztem, ezért leültem a földre, elővettem az aktatáskámat, kivettem belőle a szalonnát, sonkát a kenyérrrel, és falatozni kezdtem, miközben néztem az előttem elvonulókat. Egyedülálló fiatalok, családok, nők, gyermekek, öregek hátizsákkal, hátukon csomaggal. Egy nő babakocsit tolt maga előtt. Nálam mindössze az aktatáskám volt, amellyel reggel a hivatalomba indultam, nem is álmodva, hogy menekülésre szánom el magam, és ilyen helyzetbe fogok kerülni. Lelkileg nem voltam felkészülve arra, hogy elhagyjam szülőházamat, a szüleimet, mindenkit, akihez tartoztam, mindenemet, ami az addigi életemnek része volt. Most azonban itt ültem ezen az általam teljesen ismeretlen vidéken, miközben a hivatali táskámból elővett sonkát és kenyeret falatoztam. Néztem az előttem elhaladó, elkeseredetten menekülő embereket, akik hozzám hasonlóan egy teljesen ismeretlen világba menekülnek. Egyre jobban meg voltam döbbenve. Evés közben felnéztem, egy férfi állt előttem rám bábméskodva:

– Maga mit csinál itt? – kérdezte. – Nem akar Ausztriába menekülni?

– De igen – mondtam –, de meg kell várnom a sötétség beálltát, mert csak akkor tanácsos a határon való átszökést megkísérelni. Nem akarom, hogy az orosz határőrök elfogjanak...

– Ugyan, ne mondjon ilyeneket maga nagy tudós, nincsenek itt oroszok. Hogyan jutott magának ilyen hülye ötlet az eszébe?

– Egy fiatal leány mondta ezeket nekem, aki Hegyeshalomban él közvetlenül az osztrák határ mellett a szüleivel.

A menekülők közül többen megálltak egy pillanatra pihenni, közben hallgatták a beszélgetésünket, majd megrázva fejüket továbbmentek. Így tett az a fickó is, aki megleckézettett. Utolsó pillantást vetve rám megfordult, továbbbindult. Én befejeztem, uzsonnámat, becsuktam aktatáskámat, és Piroska óvatosságra intése dacára úgy döntöttem, elindulok. Lassan sötétedni kezdett, de még elég világos volt ahhoz, hogy megkíséreljem a határon való átszökést, mert még eléggé messzire lehetett látni az alkonyatban.

A menekülő csoport már messzire járt előttem, alig lehetett őket látni a fokozatosan növekvő sötétségben. Képtelen voltam tovább várakozni, elindultam a határ felé. Hirtelen egy ember jelent meg s félhomályban mások által követve.

– Ausztriába akar menni? – kérdezte majdnem közönyösen. – Miért nem csatlakozik hozzánk? Itt a környéken lakom, úgy ismerem a határ vidékét, mint a tenyeremet. Már igen sok menekültöt vezettem át a határon, akik minden baj nélkül átjutottak Ausztriába.

Rám nézett egy pillanatra, mintha a válaszomra várakozott volna, miközben a csoportja tagjai arra vártak, hogy induljanak tovább.

– Ön szintén Ausztriába akar menekülni? – kérdeztem.

– De mennyire, hogy el fogok innen menekülni egy kicsit később, előzőleg azonban meg kell győződnöm a családom tagjait, hogy ők is jöjjenek velem. A feleségem nem akarja egyedül hagyni itthon az idős szüleit, akik nem akarják a hazájukat elhagyni. Nekem meg kell őket győződnöm, hogy ők is jöjjenek velünk. Pokol az életem emiatt, amin most keresztülmentem. Másokat a szabad világba vezetek ét naponta, amíg viszonylag könnyen lehetséges, nekem meg várnom kell, ki tudja meddig. Itt leszek megrekedve, előbb-utóbb fel fognak jelenteni, le fognak tartóztatni, félholtra vernek, börtönbe vetnek. Senkiben sem lehet megbízni.

Kezdttem hinni neki, s magam is csatlakoztam a kis csoporthoz. Odaadtam neki az összes megmaradt magyar pénzemet, amire úgysem lesz szükségem Ausztriában. Kezdttem magam jól érezni, mert már nem voltam egyedül, és visszatért az önbizalmam.

– Prrr! Prrr! – ugattak fel az orosz géppisztolyok hirtelen. Ezek zaja jobb felől jött, abból az irányból, amerre a velem menekülők mentek. A távoli ordítások és sikolyok zaja még a közöttünk lévő elég nagy távolságból is borzalmasnak hallatszottak. A férfi, akivel pár perccel korábban beszéltem a kis csoportjával pillanatok alatt eltűnt. Ereimben megfagyott a vér! A földre vetettem magamat. A világító rakéták fényei eloszlatták a sötétséget. A géppisztolytüzek erősödtek, a kétségbeesett ordítások is egyre hangosabban hallatszottak. Körülöttem elszabadult a pokol. Egyedül maradtam a két világ között... Miskolcra gondoltam, ahol szüleimmel november 3-án találkoztam, amikor utoljára meglátgattam őket, és apámtól a miskolci városvázán elbúcsúztam. Apám akkor az észak-magyarországi és városi nemzeti bizottság elnökeként a hivatalos ügyeket intézte. Azóta semmit nem tudunk egymásról.

Hirtelen talpra ugrottam. Rohanni kezdtem, amilyen gyorsan csak a lábaim bírtak; a még elég távol levő két szalmakazal közötti rész felé igyekeztem, hogy elkerüljem a szovjet határőröket. A távolban egy alig látható, gyenge lámpafény villogott. Hirtelen eszembe jutott, hogy a vonaton a kislány említette ezt, az már Ausztriában van, ennek irányába kell menekülnöm. Ismét a földre zuhantam. Nehezen lélegeztem a futás miatt. Pihennem kellett. Aztán rohantam tovább. Egy idő múlva a géppisztolyok tüze valamennyire távolabbról, halkabban hallatszott. Nem hallottam már a segílyt kérő ordításokat, női sikolyokat. A fénycsóvák mind halványabbnak tűntek. Vajon túl vagyok már a veszélyen? Halálos csend vett körül, csak kutyaugatásokat hallottam a távolból. Magyarul vagy németül ugatnak a kutyák? Minthogy nem értettem kutyanyelven, így ez titokban maradt előttem. Csillagok sem látszóttak az égen. Lassan elindultam a gyengén pislákoló fény felé. Reméltem, hogy az már valóban Ausztria.

Ismét az egyedüllét kényelmetlen érzése fogott el ebben az ismeretlen, félelmetes környezetben, elvágva a világtól. Egy teljesen sima tisztáson haladtam keresztül, amit egymással párhuzamos egyenes vonalban bokrok szegélyeztek. Ez a természetellenesen telepített határsáv, a „senki földje”, gondoltam, s ezután következik a mesterségesen telepített aknamező. Ez korábban sok menekülő halálát okozta. Az aknákat szerencsére hónapokkal azelőtt a kormány utasítására a határőrség felszedte, így akarták a nyugati országoknak bizonyítani,

hogy Magyarországon boldog az élet, és onnan senki sem akar menekülni. Hirtelen valami zajt hallottam. A sötét háttérből, a bokrok mögül váratlanul egy alig észrevehető embercsoport rajzolódtott ki; óvatosan közeledtek. Ez ismét félelmetes pillanat volt.

– Ausztriában vagy Magyarországon vagyunk-e? – kérdezte valaki közülük.

– Honnan az ördögből tudjam ezt? – feleltem idegesen.

– Úgy látszik, hogy ugyanabban a hajóban evezünk, jobb lesz, ha csatlakozunk egymáshoz – jött egyiküktől a válasz.

Nem nagyon örültem ennek, de mit tehettem? Amint közelebb értek, tíz fiatal fiút és két leányt vettem észre közöttük. Együtt folytattuk utunkat az ismeretlenbe. Váratlanul magyar éneket hallottunk a közelből. Valaki a „Bolyongok a város peremén” című akkor divatos slágert énekelte. Ez a dal akkoriban nagyon népszerű volt, nekem is egyik kedvenc dalom volt, amit mindig örömmel hallgattam. Mindannyian a földre vetettük magunkat, ijedten hallgattunk. Szemünkkel igyekeztünk áttörni a sötétséget. A távolban egy kis épületnek a körvonalait vettük észre jobbra tőlünk, s kutyaugatást hallottunk. Ez veszedelmet jelentett. Meg volt körve? Vagy szabadon volt a kutya? Ez volt a kérdés. Óvatosan hallgattunk. Ki az ördög éneklie ezt a dalt itt ebben az Isten háta mögötti világban? Ha valaki menekülni akarna, akkor nem lenne olyan örült, hogy ezen a tiltott, veszélyes területen hangosan énekeljen. Akkor ki lehet az a meggondolatlan valaki? Csak egy jóindulatú határőrre gondolhattam, aki talán így akarta a menekülőket figyelmeztetni, hogy a határ közelében, de még magyar földön járnak, vigyázzanak.

Nagy csöndben várakoztunk egy kicsit, azután óvatosan az ellenkező irányba fordulva megindultunk a pislákoló fény felé. Hirtelen öngyújtó kattánását hallottam. Észrevettem, hogy az egyik fiatal fiú cigarettára gyújtott. Megkértem, hogy oltsa ki a lángot, mert a fény messziről meglátható. Az egyik fiú gödörbe lépett, majdnem kitörte a bokáját. Aztán magam is a földre estem, mert az egyik lábamra rácsavarodott egy csomó drót. Ekkor jöttem rá, hogy most érkeztünk el a szerencsénkre korábban már megszüntetett aknamezőre. Valósággal reszkettem attól a gondolattól, hogy az aknaszedők esetleg sietségükben beélesített aknákat hagytak hátra. Figyelmeztettem, is erre társaimat. Arra is vigyáznunk kellett, hogy ne kanyarodjunk vissza újra magyar területre.

Amint óvatosan folytattuk utunkat, egy távoli szalmakazal körvonalait vettük észre, amely mögött egy messzire vezető út látszott. Végre civilizált vidékre érkeztünk, gondoltam. A szalmakazalhoz érve magálltunk, nem tudtuk, hogy Ausztriában vagyunk-e már. Meglapulva figyeltük a másik oldalon kezdődő utat. Semmi sem mozdult a túloldalon; egyetlen járókelő vagy autó sem volt látható. Az utca teljesen kihalt volt. Vártunk, de valamit tenni kellett. Halkan odaszóltam a többieknek, hogy mivel beszélek németül, előre megyek, s ők pár perc múlva kövessenek. Óvatosan haladtam, és egy idő múlva az út mellett kis lakóházakat vettem észre az út mindkét oldalán. Igyekeztem elolvasni az utca nevét, de közvilágítás hiányában képtelen voltam erre. Nem tudhattam, hogy német vagy magyar területen vagyunk. Az utca kanyarodott, hirtelen egy kis épület előtt találtam magam. Belülről tánczene hallatszott. A szívem szinte torkomban dobogott, miközben óvatosan benyitottam. Az igen gyengén világított teremben embereket láttam, aki az asztalok mellett ülve kártyáztak, sört ittak, miközben a terem közepén fiatalok táncoltak. A sarokban egy általam soha nem látott

furcsa szerkezet állt, amelyből szólt a zene. Meglepődve álltam ott, mert nem vártam, hogy a határ közelében ilyen nyugodtan szórakozó embereket lássak. Mozdulni sem tudtam.

– Mi történt magával? Soha sem hallott még ilyen tánczenét, nem látott ilyen zenegépet? – kérdezte az egyik fiatalember németül, és furcsán nézett rám. Aztán elmosolyodva felemelte mindkét kezét, s az asztal mellett ülők felé fordulva mosolygó képpel valamit mormogott.

Egy nő jelent meg a kártyázók között. Észrevette, amint a megdöbbenéstől szótlanul, mozdulatlanul álltam, és odajött hozzám.

– Most jött át a határon? – kérdezte magyarul minden meglepetés nélkül.

A magyar szavakat hallva szinte megdermedtem. Ekkor döbbsentem rá arra, hogy valóban Ausztriába, a szabad világba érkeztem, véget ért a menekülésem. 1956. november 22., este fél nyolc óra lehetett, amikor életem örökre megváltozott. Előttém állt a „szabad világ” a szabadság és a szebb jövő ígéretével. Öröm szállt meg, de ugyanakkor a szüleimre, öcsémre és örökre visszahozhatatlan magyarországi életemre gondoltam fájó szívvel. Okosan tettem, hogy elmenekültem otthonról, vagy örökké bánni fogom elmenekülésemet? Ezt csak a jövő fogja megmutatni.

A Nemzetközi Vöröskereszt helyiségébe kísért be a hölgy, itt a nevemet jegyzékbe vetették, megkérdezték, hogy óhajtok-e rádióüzenetet küldeni Magyarországra. Megörültem, hogy ilyen gyorsan tájékoztatni tudom a szüleimet és mindenkit, aki üzenetemet meghallja. De hogyan küldjem üzenetemet olyan formában, hogy a szüleim és akik gyermekkoromtól kezdve ismertek, tudják hogy én küldöm, viszont ugyanakkor a politikai rendőrség ne jöjjön rá, hogy ki küldi és kinek szüil az üzenet. Eszembe jutott gyermekkori gúnynevem, amit csak a közvetlen családi köröm ismert, így a következő üzenetet adtam meg a rádiónak: *„Dojuboju Ausztriába érkezett, és a kalózok földjére utazik”*. Évek múltán tudtam meg, hogy üzenetemet mind édesanyám, mind közeli rokonaim a rádióban meghallották, napokon belül megtudták, hogy Amerikába készülök. Ezt megelőzőleg hetek óta nem tudták, hogy mi történt velem, életben voltam-e, vagy talán meghaltam. Ezután bevezettek egy terembe, ahol az akkor érkezett magyar menekültek asztaloknál ülve vacsoráztak. Voltak, akik megkönnyebbültnek látszottak, de sokan aggódalmasan kérdezték az újonnan érkezőket, hogy kikkel találkoztak menekülésük alatt, esetleg olyanokkal, akiktől viszont ők szakadtak el a határon előállt felfordulásban.

Vacsora után átvezettek egy közeli iskolába, ahol a színielőadások szármára szolgáló nagy helyiségben a földre fekvé helyezkedtünk el az első szabadföldi éjszakánkra. Ekkor ismét szüleimre meg Gyuri öcsémre, soha vissza nem térő életemre gondoltam. Nagyon furcsán éreztem magam. Nem tudtam elhinni, hogy visszavonhatatlan döntést hoztam. Ez hihetetlennek tűnt. Miként is történt, hogy itt vagyok ezen az ismeretlen idegen helyen távol Magyarországtól, teljesen egyedül, senkit sem ismerve? Teljesen elveszítettem az eszemet? Az egyik pillanatban örültem, a másikban erős lelkifurdalás vett rajtam erőt.

Egyre többen érkeztek, a nagy terem teljesen tele lett menekültekkel. A később érkezőket valahová máshová vitték. Rövidesen kialudtak a lámpák, és a sötétben csak a halkán sutogó hangok voltak hallhatók, amint a földön fekvők aludni készülődtek. A gondolataim egymást kergették az agyamban, de lassan álomba sülyedtem. Ez volt az első éjszakám, amit

a szabad világba érkezve töltöttem. Magyarországról elmenekülve, idegen világba jutva itt, Nickelsdorfban kezdődött hontalanná vált életem, ebben az osztrák, de 1920-ig Miklósfalva néven Magyarországhoz tartozó városkában.

November 23-án hajnalban hirtelen felébredve ismeretlen helyen találtam magam, és nem tudtam, hol vagyok. Lassan felderengtek bennem az előző napok, és a Budapestről való menekülésem emléke, hirtelen rádöbentem arra, hogy Ausztriában vagyok. A nagy iskolateremben körülöttem a földön ismeretlenek aludtak, de ennek ellenére tökéletesen egyedül éreztem magam. Egyre idegesebb lettem, mert nem tudtam, hogy mihez kezdjek, de tudtam, hogy tervet kell készítenem az ismeretlen világban történő jövőmre. Az Egyesült Államokba akartam kivándorolni, mert minél messzebb akartam kerülni a szovjet-orosz birodalomtól, annak ellenére, hogy fogalmam sem volt a nyugati világról, mert évtizedeken keresztül a szovjet megszállás óta a nyugattól tökéletesen el voltunk zárva.

Mielőtt azonban elhagyom Európát, Bécsbe akartam kerülni, hogy az oda 1944 szeptemberében a betörő szovjet-orosz hadsereg elől Erdélyből kimenekült nagybátyámmal, dr. Gálffy Dezsővel és családjával találkozzam, aki Udvarhely vármegye utolsó magyar főispánja volt. Amint az idő múlt, körülöttem egymás után kezdtek az alvók ébredezni, a felkeléshez készülődni. Rövidesen megjelent a menekültekkel foglalkozó hivatalos személy, és közölte a napirendet. Egy nagy teremben reggelit kaptunk, majd hivatalosan kikérdezték személyi adatainkról, magyarországi életünkről, majd közölték, hogy Eisenstadtbba megyünk, ahonnan majd tovább fognak vinni Svájcba, egy menekülttáborba, ahol meg kell várnunk az USA-ba való kiutazásunkat.

Estefelé vonatra ültünk, s elindultunk nyugati irányba. Másnap délelőtt a bécsi vonalon haladva, amikor Huttelforban a vonat megállt, akkor leszálltam. A vasúti pénztárban jegyet akartam váltani Bécsbe, de a magyar pénzemet nem fogadták el, és így egy osztrák fiatalember vett nekem jegyet, amellyel beérkeztem Bécsbe. Itt elmentem a rendőrségre, igazoltam magamat, hogy Budapestről menekültem, és nagybátyámmal, dr. Gálffy Dezsővel akarok találkozni. Közölték, hogy röviddel azelőtt volt ott renderőrség, megadták a címét, mondták, hogy menjek a Rotschild Spitalba, ahol a magyar menekültek el vannak helyezve. Amint odaérkeztem, a bejáratnál találok egy budapesti házaspárral, akik már a kórház alagsorában voltak, ott mellettük találtunk egy üres ágyat, amit elfoglaltam, és bécsi tartózkodásom ideje alatt itt laktam.

Másnap elmentem a rendőrségre, és bejelentkeztem mint magyarországi menekült. Idő múltával a nevemen szólítottak mint dr. Adorjan Gálffy, s átvettem az I/17.376/56. res. szám alatt kiállított, egy hónapra, 1957. január 26-ig érvényes ausztriai ideiglenes menekült tartózkodási engedélyemet. Odalépett hozzám egy osztrák férfi, és megkérdezte, hogy orvos vagyok-e, mert mint doktort szólítottak. Megmondtam neki, hogy nem orvos, hanem jog- és államtudományi doktor vagyok, és ügyvéd voltam Budapesten. Udvariasan bemutatkozott mint bécsi ügyvéd, s hívott, menjek el vele a bécsi Ügyvédi Kamarához. Ott örömmel üdvözölt egy Budapestről kimenekült ügyvéd, azonnal igazolt a vezetőség előtt, hogy valóban ügyvéd voltam, személyesen ismer engem, mert több esetben a bíróságon találkoztunk ügyfeleink képviseletében. Átvitt a pénzügyi részleghez, és mint menekült ügyvédnek a bé-

csi Ügyvédi Kamara azonnal átadott nekem 700 schilling segélyt. Ez komoly pénz volt akkoriban Ausztriában, s ez nagyon megkönnyítette ott-tartózkodásomat. Kapcsolatban kerültem több ottani ügyvéddel, az ő ebéd- és vacsorameghívásaik során bekerültem a bécsi ügyvédi társaságba, ami igen kellemessé tette az egyébként bizonytalan és nehéz életemet. Minthogy azonban nem akartam Ausztriában maradni, a szovjetek által megszállt Magyarország közelében, így benyújtottam az USA-ba való beutazási és letelepedési kérelmemet, amit rövidesen megkaptam.

Felkerestem Gálffy Dezső nagybátyámat, majd találkoztam Sztankóczy Imre mérnök unokatestvéremmel, aki Indiából visszaérkezéiben nem ment vissza Budapestre, hanem Bécsben maradván kapott egy komoly állást. Több esetben kimentünk a Bécs közelében fekvő Melk nevezetű kis városkába, ahol találkoztunk nagynénémmel és leányával, Julikával, akik már 1944 őszén menekültek el Magyarországról a betörő oroszok elől.

Egész bécsi tartózkodásom ideje alatt a Rotschild Spital alagsorában laktam december 23-ig, amikor egy menekült csoporttal együtt Salzburgba szállítottak, majd december 25-én Münchenben az ottani menekült csoporthoz csatoltak. Onnan még aznap este repülőre tettek, és elindultunk Amerikába. Párizs városát már sötétben, a repülőről láttuk. Órákkal később az óceán fölött repültünk, amikor hirtelen leállt a régi, négymotoros gépnek egy motorja, majd rövidesen egy másik motor is felmondta a szolgálatot. Félő volt, hogy további motorhibák is bekövetkezhetnek, ezért Bermuda szigetén kényszerleszállásra került sor. A motorok megjavítása, a Bermudáról való felszállás után december 26-án az esti órákban megérkezett gépünk New Jersey államba, az USA-ba.

A repülőtérről autóbuszokra szállva azonnal egyenesen beszállítottak mindannyiunkat a New Yorktól nem messze, New Brunswick város közelében levő Camp Killmer nevezetű magyar menekülttáborba, és ezzel indult sanyarú amerikai életem. Itt éltem január elsejéig, amikor dr. Charles Desoer, egy belgiumi kivándorolt mérnök, aki Madison városban lakott feleségével és kislányával, az amerikai szponzorom lett. Az ő házukban laktam, onnan jártam be New Yorkba állást keresni. Végre 1957 április elsején a New York-i Chase-Manhattan Bank egyik részlegében sikerült egy kezdő banki munkára kiképző ideiglenes kis állást kapnom.

Így kezdődött meg a sok nehézséggel és csalódással teli emigráns életem Amerikában.

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KISS ENDRE JÓZSEF

Kazinczy apokrif naplója

Dóczy Jenő „Dédácsi idill” című kisregénye jó kedvre derítheti a könyvszerető közönséget.¹ A zsebben is elférő könyvecske borítóján a Maros menti tájba illeszkedő, méltán híres dédácsi arborétum² részlete bilincseli le a tekintetünket, Kazinczy „Búcsú Erdélytől” című versének soraival együtt. Belül az időződő „szent öreg”³ portréja és saját kezű aláírása fogadja az olvasót, s Fáy Dezsőnek az 1937. évi kiadásban megjelent grafikai illusztrálják a Kazinczy Könyvtár sorozatába idillikusan illeszkedő kötetet. A Függelékben megolvashatjuk Kazinczynak a dédácsi hölgyismerősihez írott verseit, Kovács Dániel utószava pedig eligazít bennünket mind az apokrif napló kitalálójának, Dóczy Jenőnek, mind pedig Kazinczy Ferencnek a mű keletkezésére vonatkozó tudnivalói között. A gondos összeállítás szómagyarázattal és térképpel segíti az olvasót a tájékozódásban, Busa Margit ajánlása avatottan mutat rá a könyvecske maradan-dó irodalomesztétikai értékeire.

Dóczy Jenő⁴ Kazinczy erdélyi úti beszámolójából az a részlet ragadja meg, amelyben az író Gyulay grófnővel⁵ találkozik, akinek ifjú korában udvarolt. Annak idején 25 évesen ismerkedett meg Kassán a pataki földbirtokos és fő-

gondnok 17 éves leányával, s most, több, mint három évtized múltán találkozhatnak ismét.⁶ A kapcsolat nem szakadt meg közöttük, rendszeresen leveleztek, s az öt gyermekes, közel egy évtizede özvegy grófnő néhány éve Kazinczy egyik fiának keresztanyaságát is vállalta. Legidősebb leánya – Lotti⁷ – 18 évesen szakasztott édesanyja, s kézenfekvő a kérdés: milyen hatással lehet mindhármukra a viszontlátás, különösen a negyvenes éveinek a végén járó özvegy és az ötvenes éveinek a végén tartó író esetében?

Kazinczy leveleiben pusztán szeretetteljes, de csakis illedelmes érzelmekről és élményekről esik szó. Dóczy azonban nem nyugszik bele abba, hogy arról, ami őt – és az olvasók többségét – jobban érdekli, jóformán semmit sem árulnak el az Erdélyi levelek. Elmélyülve Kazinczy írásainak, leveleinek olvasásában, kitalálja, hogy véletlenül előkerül egy napló-töredék, amit Kazinczy nem szándékozott az utókorra hagyni, s ami a Susieval és Lottival való találkozás nyomán elvezet az újra fellobbanó szerelmi álmok édenkertjébe.

Kazinczy szerelme azonban nem Susie, hanem – a leányával csaknem egyidős – Lotti iránt támad fel, mint hosszú évek alatt izzó érzelmek lángoló beteljesülése. Minden részleté-

¹ Dóczy Jenő: Dédácsi idill. Kazinczy Ferenc apokrif naplója. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Kovács Dániel. Sátoraljaújhely, 2007.

² Jelenleg a Romániához tartozó Hunyad megyében Piski városával egybeépült településen található Simeria Arborétum néven.

³ Petőfi Sándor illette ezzel az elnevezéssel Kazinczyt.

⁴ Nagykőrös, 1881. – Budapest, 1937. Újságíró, könyvtáros, szerkesztő, Ady Endre köréhez tartozó irodalomkritikus.

⁵ Született Kácsándy Zsuzsanna (1767-1826), azaz Susie.

⁶ A történethez hozzá tartozik, hogy Kazinczynak ezekben az ifjúkori éveiben „műzsája” volt Eperjesen Steinmetz Anna, Kassán Rozgonyi Erzsébet és megperzselt a szívét Radvánszky Teréz, aki férjhezmenetele után is társasága maradt, a grófnéként Erdélybe költöző Kácsándy Zsuzsannával együtt.

⁷ Gyulay Karolina, aki a valóságban csupán 14 évvel később ment férjhez Frimont Péter kapitányhoz. Az elbeszélésben említett Wass György a húgát, Franciskát vette nőül.

ben megtelik ez a kaland a vágyott szépséggel, az elhatalmasodó szenvedély betegítő gyötrelmével, az álom – igaz, pusztán egyoldalú – valósággá válásával. A rokokó zsánerképhez nem hiányzik itt a vadregényes táj, a fürdőző, kiránduló társaság, a bensőséges légkör, amely elfeledtetni a hétköznapi gondokat, hogy a szereplői – legalább egy kis időre – zavartalan nyugalomban élhessenek felhőtlen boldogságuknak.

Sem a szöveg, sem a történet nem eredeti Kazinczy, de a szerző oly ihletetten játszik az író stílusával, gondolkodásmódjával, hogy – különösen a valódi Kazinczy-írásokból beépített fordulatokkal – hihetővé és hitelessé tudja tenni az apokrif „naplót”. Amikor kiszínezi és kerek egészzé komponálja az egymásba fonódó vázlatok, elképzelések, találkozások izgalmát, s az eltöltött napok együttes élményét, sohasem lép át olyan határokat, melyekkel árnyékot vethetne a kapcsolatok tisztaságára, bárkiné a jó hírére. De amikor azt mondja, hogy Dédács Kazinczy számára olyan, mintha saját „*Arkádiája*”,⁸ lenne akkor valószínűleg nem jár messze az igazságtól.

A kitalált töredék így mégis az igazi Kazinczyra hívja fel a figyelmet és megejtően tanít az emberről és az irodalmárról. Kritikusnak való szellemi kaland ez; „*időutazást*” játszani egy irodalmárnak a nagy elődjével, aki éppúgy ki van szolgáltatva most neki, amikor megmintázza portréját, mint a szerző az őt ágyhoz kötő bokaficamának, ami miatt a Kazinczy-könyveket búja. S bár az egész elbeszélést alig észrevehető, finom ironia szövi át, kiolvasható belőle Dóczy tisztelete és nagyrabecsülése Kazinczy iránt.

Az „*idill*” régóta kiment a divatból, mind az irodalom, mind a képzőművészet területén. De nincs olyan korszak, melyben ne akadnának

szerzők, akik visszanyúlnak egy-egy régi zsánerképhez, megpróbálva elhiteni az álomról, hogy igaz, az eszményiről, hogy valóság. Lehet elcsépett fogalom a boldogság, mégsem száműzhetjük a világunkból. Jöhetnek számunkra idegen irányzatok, s előállhatnak nehezen értelmezhető alkotásaikkal, a szép iránti igényünkről mégsem mondunk le sohasem.

Ez az olvasmány emlékeztet bennünket arra, hogy – ha egyre ritkábban is, de – a mostoha korunk ellenére akadnak az életünkben szép pillanatok, melyekért érdemes, s amelyekből máskor lehetséges élni. A *Dédácsi idillből* megtanulhatjuk azt, hogy eleink egyszer megteremt-

tettek már egy olyan kultúrált magyar világot, ami nekünk jogos örökségünk, de amelyből évtizedek óta próbál kiforgatni a könyörtelen jelen. Nagy szükségünk van arra, hogy legalább addig eljussunk, ameddig a századokkal előttünk járók már egyszer eljutottak a lelki nemesség, a kiművelt érzelmek magas iskolája, az eszményi emberi kapcsolatok, a magatartáskultúra, az erkölcsi tartás, a barátság terén, hogy képesek legyünk helytállni a minden szépet megemésztő, minden jót tönkretéző, minden

tisztát beszározó, minden nemeset megtagadó idő pusztításával szemben.

Ezzel az olvasmánnyal talán felállíthatjuk egy újabb szép élményünk lelki emlékoszlopát, ahogy Kazinczyt felállították látogatásának emlékére a dédácsi kertben,⁹ hogy amikor eljön az ideje, tovább adhassuk mindazt, amit ezekből összegyűjtöttünk és ami utódainkat és környezetünket – szellemi, lelki, esztétikai, erkölcsi örökség gyanánt – egyaránt megilleti.

⁸ A szépséget kiteljesítő, idealizált antik pásztorélet szimbóluma.

⁹ A Kazinczy 1816. évi látogatását megörökítő, 1881-ben felállított emlékoszlop ma is áll, bár csonkán és a növényzettől benőve, eltakarva.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

A magyar irodalomtörténet nagy összegezése

Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése.

Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet

Félve és reménykedve írom le Stendhal különös mondatát *Dávidházi Péter* könyve kapcsán: „*A boldog keveseknek*”. Félve, mert egy tudomány születéséről nem csupán a szakma zárt berkeiben kellene tudni, hanem az összes érintettnek is. Az pedig az egyre csonkítottabb, egyre inkább megtörtetett szellemi életünk esetében is még mindig népes tábor. A sötét félelem mélyén az is ott munkál, hogy a közöny még a zárt-rendszerű szakmán belül is előfordulhat, tehát a nyilvánvalónak és természetesen tartott kör még szűkülhet is. Ám ezzel ellentétben munkál bennem a remény is, mégpedig az, hogy a körülmények hatalma nem szüntette meg, nem számolta fel ember voltunkat. Tehát maradt bennünk kíváncsiság, és az érdeklődést nem az szabja meg, hogy egy kisebb méretű könyvet még „ízlelgethet” az ember, de egy igazán nagyot már nehezen: egy ezeroldalas vállalkozásra, óriási életműre könnyen azt mondhatja: nem ér rá. Én ellenkezőleg azt állítom, hogy amit szeretünk, arra ráértünk. Dávidházi Péter viszont többszörösen is megérdemli, hogy tisztelettel és szeretettel foglalkozzunk a munkájával. Elsősorban azért, mert az alapmű, és nem akármiről szól. A szerző rendkívül alaposan, igen árnyaltan közelíti meg a kérdést. Igen nagy tudósi fegyelemmel fogja vissza érzéseit, hogy a különböző elméletek, elvek, ítéletek és megítélések kötélfűzésében igazságos legyen, és ez fölöttébb jól sikerül neki.

Aki Toldy Ferenc tevékenységéről túl keveset tud, joggal lepődik meg, ha azt olvassa, hogy a „magyar irodalomtörténet atyja” jobbára olyan alkotásokról írt, amelyek már semmi hatással sincsenek korunkra. Ám az, aki ezekről szól, az él, és megkerülhetetlen jelenség. Az ember megszokta,

hogy a műalkotások élnek. A róluk szóló elemzéseknek, ítéleteknek, akkor van létjogosultságuk, ha látásunkat bővítik, közelebb visznek azok igazi értékeihez, vagy éppen talmi voltukat mutatják meg. Egy-egy szerző művét – azonos nyelvi közösségben – általában nem szokás átírni. Egy-egy remekműről, épp a nyitottság miatt lehet újat mondani akár Homéroszról, Dantéről vagy Tassóról legyen szó. Akár Petőfi Sándorról is. Ezért tartom végtelenül szomorúnak azt a tényt, hogy nem olyan rég pergett le egy olyan évtized, amelyben nagy nemzeti költőnkről a „csontribrigád-jelentések” nagyobb terjedelemben és jóval nagyobb példányszámban láttak napvilágot, mint a hozzá mérhető, lelkét, igazi szellemiségét kutató, titkait feltáró tanulmányok.

Ezen a téren Arany János sokkal, de sokkal szerencsésebb, és ezt elsősorban Dávidházi Péternek köszönhetjük: a „Hunyt mesterünk” Aranyról írt olyan alapmű, amelyre örökre szükségünk lesz. Egészen más jelenség Toldy Ferenc kapcsán egy tudomány születésének a feltárása, megmutatása. Nagy költőnk kapcsán több előismeretre lehet építeni. Ezért új megközelítése is hálás feladat. Ezzel ellentétben Toldy Ferenc esetében gyakran érzi azt az ember, hogy „kihajol a szellős csillagokra”. Ez az érzés, ennek a beismerése vagy felismerése nem elmarasztalás akar lenni a részemről, hanem éppen dicséret. Hiszen egy nagy költő további, eddig nem méltatott értékeiről boldogan és sokkal könnyebben győződik meg az ember, mint egy iskolát teremtő olyan nagy egyéniség érdemeiről, akinek a művei nem a szépirodalmi remekek szintjén élnek a köztudatban. Épp ezért igazi érdemei sokkal homályosabban vannak jelen. Hi-

szen elvei, elvárásai, felismerései irodalomtudósok, írók és költők ihletői voltak. De a szellemi életünket oly nagymértékben károsító és eléggé el nem ítéltető kor művelődési politikája után kockázatos azt leírni, hogy épp a ma látszólag kevésbé ható tudósok az „iránymutatása” nélkül talán más színvonalú lenne romantikus irodalmunk. Toldy szemlélete már rég beépült a magyar közgondolkodásba. Talán épp ezért nem lúgozhatta ki onnan a mi világunktól merőben idegen új módi gondolkodás a ránk erőszakolt eszme egyeduralmának a korában. Szellemi életünk több más és szintén nagyszerű jelenségével történt meg hasonló eset: a lényeg bűvőparakká vált, de hatott és jelen volt. A későbbiek során felvetett, a tudósok által megválaszolt kérdések nagyon eltérnének attól, amit az adott korban találunk, sőt maga a művészi felelet is más lett volna Toldy hatása nélkül, tehát nyugodtan mondhatom, hogy gyökérlenségről van szó. Ennek megmutatása viszont óriási teljesítmény, és bizvást mondhatom, hogy pezsdítő, élénkítő hatása lesz irodalomtörténetünk, szemléletünk további menetére. A szép és vaskos könyv egyik fő érdemét abban látom, hogy a szerző nem szorítkozik mereven saját szakterületére, hanem a tudományok tárházával lepi meg az olvasót. Filozófia, nyelvtudomány, néprajz, lélektan, kulturális antropológia és a társzművészetek úgy vannak jelen, ahogyan azok szervesen egy-egy emberben, sőt egy-egy korban léteznek. Ráadásul arra is alkalmunk nyílik, hogy az adott kor keretei közül kitekintsünk. Oly alapos kutatási anyag áll előttünk, hogy olvasás közben az az ember érzése, hogy nem egy százharminchárom évvel ezelőtt elhunyt tudósról kap híreket, adatokat, hanem valamelyik kortársunkról, annyira pontos és részletes minden. Ugyanakkor az egész műnek megvan a maga szép íve és rendje.

A bevezetőmben említett „boldog kevesek” jelzős szerkezet eleve tágitanom, bővítenem kell, hiszen ezzel látszólag olyasmit sugallok, mintha csak a tudós társadalomra gondolnék. Pedig irodalmunk ügyét, nemzeti múltunkat tisztelő és szerető ember megtalálja itt a maga számítását. Elég arra hivatkoznom, hogy a szakmáját alaposan, mélységesen ismerő és szerető magyartanár sok

meglepő és új adat mellett talál olyan közvetlen csemegéket, amelyeket a tanítás során is tud hasznosítani. Az „Itt élned halnod kell” szállóige előképei igazolják azt, hogy a Szózat nem csupán egy adott pillanat villanásnyi születte, hanem ott lebegett a korban. Szinte érezzük a József Attila-i tétel igazát: „A nemzet közös ihlet”. Hasonló élményben lehet részünk, ha Toldy MDCCCXXIII c. versének és a Hymnus egybevetésével találkozunk.

Örömiinket eleve fokozza az a körülmény, hogy Dávidházi Péter saját és mások kutatásaira támaszkodva alaposan foglalkozik azzal a német nyelvű költészettel, amelyben a magyar nemzettudat jelenik meg. Sőt eleve azt hangsúlyozza, hogy irodalmunk 1800 táján, 1848–49 és 1956 után jelent a legmarkánsabban idegen országokban. A magyar azonosságtudattal rendelkező német nyelvű írókkal, költőkkel, irodalmárokkal már Pápay Sámuel sem foglalkozott, Toldy Ferenc sem, pedig különösen Andreas Friedrich Haliczky megérdemelte volna. Csak röpké párhuzamként említem meg, hogy a Balassi Bálint számára is ihletően ható hazai török népköltészet (a népművészet más ágaival együtt) szinte teljesen elveszett. Bizonyos kivétel van, mert tíz magyar vonatkozású népdalt ma is ismerhetünk. Adakéle török mesekincsét Kúnos Ignác mentette meg.

Dávidházi Péter könyvének érdemei közt kiemelten kell dicsérnem szép magyar nyelvét. Példát ad ezzel mindazoknak, akik nem tudják eléggé magukévá tenni anyanyelvünket, és azt hiszik, hogy ezt a hiányosságot akkor sikerül pótolniuk, ha valamilyen „makaróni nyelvet” használnak, munkájukat oly sok idegen szóval tűzdelik tele, hogy főképpen az újabb és újabb nemzedékek tagjai legfeljebb csak büntetésből olvassák el az ilyen alkotásokat, de igazi élményt már csak a fenti okok miatt sem találnak bennük.

A dolognak, a jelenségnek a bonyolultságát a hatalmas tudományos munka alaptónusát magadó nietzschei idézet még csak fokozza, de joggal van ott jelen. Ennek az idézetnek az árnyalása is oly terjedelmet igényel, hogy egyszerűbb hivatkozni rá, mint alaposabban megközelíteni: „Amit manapság Európában „nemzetnek” hívnak, és ami voltaképp inkább res facta, mintsem nata (sőt ese-

tenként a megtevésztésig hasonlít egy res ficta et picta-ra), az minden esetben valami keletkező...”

Éppen háromszáz évvel ezelőtt jelent meg, 1708-ban Jakob Friederich Reimmann műve „Versuch einer Einleitung In die historiam literariam Insgemein als auch in die Historiam Literariam derer Teutschen insonderheit címmel, amelynek az első kötetében az európai nemzetek tudományos teljesítményét áttekintve a magyaroknak is szentelt két kicsinyke lapot, mégpedig nem túl hízelgő modorban: szerinte azért nem lehet művekről és szerzőkről hírt adni, mert természetüknél fogva mindig többre becsülték a lovakat és kardokat, mit a könyveket”. Százhusz évvel később látott napvilágot Toldy Ferenc „Handbuch der ungarischen Poesie” (A magyar költészet kézikönyve), mely újszerű szemlélete, meglepően nagy híre, visszhangja miatt lett „határkő” az időben, irodalomtörténetünk olyan kezdete, mely előzményekre épült, és Toldy egész életműve igazolja, hogy ez az elismerő cím méltán illeti meg. (Különös véletlen, hogy Pápay Sámuel Irodalomtörténetét 1808-ban adták ki.)

Kétszáz évvel a reimmanni minősítés után látott napvilágot a Nyugat, melyben a Hortobágy poétája, fölöttébb határozottan szólt elmaradottságunkról. A nemzetféltség, a nemzetmentés fontos vezéreszméje volt. Iszonyodva állapította meg, hogy „Elveszünk, mert elvesztettük magunkat.” Túl nagy ez az ív így hirtelen. A párhuzam, a hatalmas időbeli távlat akár felelőtlen röpdősésre is csábíthatná az embert. Elég arra gondolni, hogy a nyelvhelyesség, a költő kifejezési szabadsága újra és újra visszaköszön. Tudott-e Szomory Dezső magyarul, vagy elég volt-e neki szomoryul tudnia? Kazinczy Ferenc halhatatlan érdemeit olyanok is vitatták és vitatják, akik megszólalni sem tudnának a széphalmi mester szellemi öröksége nélkül. A „madárnyelvet” Németh László is bírálta, de gyönyörű párhuzamát nem szabad elfelejteni: szerinte a francia nyelv valamilyen óriási, egészséges fához hasonlít, a magyar nyelv is hatalmas fa, de bizonyos ágait megtépták a történelmi viharok, és ezeket a polgárosodó társadalom igényeinek megfelelően pótolni kellett – mesterségesen.

Toldy Ferenc (1805–1875)

Az iménti néhány mondattal csak azt akartam érzékeltetni, hogy egy forrongó világ különös csillaga Toldy Ferenc. Égboltunkon ott lebegett a herderi jóslat halálfelege. Ő 1805-ben német nyelvű szülők gyermekeként látta meg a napvilágot, Schedel Ferenc József néven. Magyar azonosságtudatát több tényező élesztette, táplálta. Nyolcévesen lett vendéggyerek Cegléden. Itt vált igazán magyarrá. A vendéglátó család egyik tagja különös buzgalommal tanította nyelvünkre. Az első csók így lett a beavatási rítus egyik eleme. Gyermeki lelkesedésében nem sejtette, hogy elébb rút kiskacsává is kell válnia ahhoz, hogy nyelvünket végleg birtokba vegye. Dávidházi Péter rendkívül finoman elemzi ennek a folyamatnak, átmenetnek a mélylélektani hátterét. Az ifjú magáévá teszi a nyelvünket. Jóllehet Kassán szlovákul tanult. Ez a nyelvi nyitottság, az emberi megértés szép példája volt a mi glóbuszunkon. Toldy viszont a magyar nyelv lelkéig akart eljutni. 1822. május 1-jén írta első levelét Kazinczy Ferencnek. A széphalmi mester hívei közé fogadta, de a „teljes nyelvi illetékeség” kérdése Toldyra úgy nehezedett, hogy kitörési pontot, lehetőséget keresett. Magyar nyelvű versei mellett erre a nagy lehetőséget a műfordításban látta. Tizennyolc évesen ültette át nyelvünkre Schiller „A’ Haramják” című korai darabját. „Rút-kiskacsaságának” ez lett a tetőpontja. Egyszerre lett a nyelvújításnak és a magyarul tökéletesen nem tudóknak a botrányköve.

Ki adott hozzá hatalmat, hogy ezt cselekedje? „Hol minden jó maga viseli jusát” — vallotta ő, de támadóit ezzel nem győzte meg. Nem hagyta magát. Szerinte „a stúdium többet adhat, mint a pusztá anyanyelvűség”. Claudianus görögül tudott először, és latin költő lett. Azt vetették Toldy szemére, hogy csupán könyvből nem tanulhatja meg a magyar nyelv lelkét. Ez a fordítási vita azért is lényeges, mert az egész nyelvújítás olykor idegeket borzogató kérdései, megnyilvánulásai is tükröztek. (Ma ez a jelenség odáig fajult, hogy van nyelvészünk, aki képes volt ország-világ előtt kijelenteni, hogy aki nyelvédelemmel foglalkozik, nem ismeri a nyelvtudományt. Az illető ezzel csak a saját tájékozatlanságát árulta el. Történetesen azt, hogy ez a kérdés fölöttébb árnyalt. Nem egy nyelvészeti iskola van, hanem több.) A hajdani vitában külön szerepese volt, hogy a szembenálló felek nem médiás tömjénfüstben ülték, nem fetisizált áltudósok voltak, hanem a görögöt, latint és több más nyelvet kiválóan ismerő emberek. Nem a kirekesztés, hanem a megértés volt végső soron a fő céljuk. Abban egyetértettek, hogy a latin nyelvnek sem ártottak meg az átvett görög elemek. A leglényegesebb az, hogy a nyelv eredeti szemléletét ne rontsa, ne zavarja a kölcsönzött elem. A vitában Arany János egyik fontos megállapításának az előképét látom: a tudós jobban tudja, a költő jobban érzi, hogy mi a helyes a nyelvben. Mindez érvényes az idegen alakok költői átültetésére. Ugyanis ezekben — a tökéletes fordítás esetén — jelen van az a titokzatos áramlás, amely az eredeti sajátja. A merő divatból vagy „fetisizálásból” használt idegen szavak viszont a nyelv tiszta tükrét torzítják, rontják, törlik össze...

Kazinczy Ferenc 1824. február 24-én írt leveléből kiderül, hogy fenntartással fogadta Toldy verseit. Ám egyik mondata jövőbe sugárzó tanácsként hathatott: „Vonj fényt magadra, 's dicsőítsd meg Nyelvünket!” Témánk szempontjából nagyon fontos az a gondolat, amelyet Kazinczy Ferenc a „Tövisek és virágok” tervezett második kiadásához írt 1816. január 7-én: „Újítani a' Nyelven csak annak szabad, a' ki a maga nyelvét nem csak tudja, hanem tanulta is, a' ki a régiebb és újabb Clasi(cus) munkákban ismeretes 's a' ki úgy

ír, h(ogy) még szabadságait is, mint a tánczoló Szép a törvé(nnyel) n(em) eggyező lépést, akár szorultságból tegye azokat, akár merő pajkosságból, Szépségek gyanánt vétheti. A' hol a' vétket sem szépségből nem tesszük, sem Szépsége miatt nem, ott a' vétek — vétek. A mérlegelés alapja a szöveggörnyezet.

Míg Toldyt Schiller-fordításáért számtalan vád éri, lassan-lassan költői ihlete, indíttatása megszűnik, de nyelvünk iránti szeretete izmosodik, erősödik. Néhány gondolatot hivatkozás nélkül villantok elő a könyvből: „A' nyelv a' Nemzet tudományosságának, s' megesmertető jelének tempoma, melyet tsinositani, hijánjait hozzá illőleg kipótolgatni szabad: de a' ki felgyújtja Herosztratusz az, és a' ki össze rontásán így erőlködik, Sámson volna ugyan, de vak.” Toldy nem a francia nyelv jellegzetességében kereste annak az okát, hogy ezen a nyelven nem született a görög, latin vagy olasz költészetben meglevő nagy eposzokhoz hasonló remek. Szerinte a megfelelő alkotó hiányzott, „mert nem a nyelv teremti a művet, hanem a művész teremti magának a nyelvet. (...) szülessék a franciáknak Homer lelkű költőjük, mindjárt tapasztalnád, hogy a nyelv epicus nyelvvé lön: mert művész kezében a márvány is életet nyer”.

A XIX. században a magyar és az olasz sors nagyon hasonló volt. Mazzini, Kossuth és Petőfi apostol volt, ám az ő előképeik épp nyelvünk és irodalmunk védői, művelői között jelentek meg. A művelődésünket becsmérő külföldi vélemény háborította fel az ifjú Toldyt. Az irodalomtörténetünk az ő számára olyan feladat volt, mint a görögök számára az eposz. Dávidházi Péter ilyen alapon, épp Toldy életműve miatt helyesbít egy közheleszerű megállapítást: „Ezért árnyalásra, sőt helyesbítésre szorul a régi tézis, miszerint az eposz helyét az újkorban mindenütt a regény, az újabb keletű magyar nemzeti eposzt pedig a történelmi regény és a verses történelmi kisepika foglalták el az 1830-as évek közepétől fogva.”

Nietzsche említett idézete alapján izgalmas kérdés az, hogy ekkor nemzet, nemzetképzet, nemzettudat jött-e létre. Természetes körülmények közepette ezek a szavak egy szép folyamatot idézhethének fel, de a körülmények hatalma azt

hozta magával, hogy a jövőnk számára szűk ösvény adatott meg. Politikai és gazdasági téren a reformkor nagyjai tették a dolgukat, de az is nyilvánvaló volt, hogy újjászülésünk alapja nyelvünk és irodalmunk, a múlt pedig hatalmunk egyik eleme. Hinnünk kell nem csupán a természetfölötti világ alaptételeinek a végérvényességében, hanem a nemzeti értékekben is. Hiszen az emberi lélek az Istentől van, egy nemzet lelki kincseinek az összessége a magasabb lét üzenete. Ezt a demóni, ellenséges erők igyekeznek elpusztítani. A védelem szent és magasztos kötelesség. A „diabolikus” szó jelentése „szétszóró”. Nyelvünket elemészto erőknek, körülményeknek ez volt az alapja, tehát mi a magasabb minőséget éreztük meg. Emberi, gyarló, sőt „diabolikosi” felfogás szerint annyi igazság van, ahány ember létezik. Ám az evangélium szerint Krisztus az út, igazság és az élet. Ily alapon lehet megérteni azoknak a lelkesedését, akiket sorsuk, eredetük, környezetük más néphez kötött, ők tiszta szívűekkel, lánglelkűekkel megsejtették a mi elesettségünket, gyalázatlanságunkból is felfénylő értékeinket, és küldetésüknek tekintették a magyarság szolgálatát. Ilyen volt Liszt Ferenc, Mosonyi Mihály, Toldy Ferenc, szabadság harcunk sok-sok hőse. Ott vonulnak ők vértanúink hosszú sorában is.

Áldozathozatal és szolgálat – iszonyú körülmények közepette is. Ágyúk és egyre „tökéletesebb” fegyverek világában nem Don Quijote-i ez a harc, mert a szellem fényét a pénz lobogtatta torkolati tüzek nem homályosíthatták el. Való igaz, hogy a kor sok-sok regényének bizonyos hőseit Napóleon sikere, élete példája ihlette meg, de voltak, akik merőben más típusú létet, más minőséget tártak a világ elé. Szellemiségek voltak. Fegyverhez nem nyúltak, de győztek a szellem páratlan erejével. Sokan ezt a természetet látták meg Kazinczy Ferencben: nem a tetszőleges, az adott egyén számára legkedvezőbb igazság képviselője volt ő, hanem a legemberibbet, a legmagasztosabbat képviselte. Láthattuk, ez vonzotta az ifjú Toldit is. Minden igyekezetével azon volt, hogy a széphalmi mester tetszését megnyerje: őt szellemi atyjának tekintette, tisztelete odáig terjedt, hogy Kazinczy gyermekeit testvéreinek tekintette. A

névváltoztatás szándékát is Kazinczynak jelentette be 1826. május 28-án írt levelében. Korábban csak Bajza Józseffel vitatta meg ezt a kérdést. Dávidházi Péter így ír erről a fontos eseményről: „Amikor elhatározza, mégpedig pályaválasztása lezárultának sorsdöntő pillanatában, hogy családi vezetékeve helyett írói névként fölveszi a Toldyt, barátján kívül megint csak Kazinczyval beszél meg (levélben) a dolgot, s a széphalmi mentortól kap hozzá tapintatos lélektani bátorítást: tedd meg bátran, a helyedben ugyanezt tenném. Sőt nemcsak az anyanyelv helyébe lépő új nyelv, és az apai név helyébe illesztett írói név felvétele zajlott a befogadó apa segítségével, hanem az írói és irodalomtudósi szerepkör kiválasztása is, azaz mindezek révén a társadalmi hierarchiába való betagozódás. A fiatalember asszimilációját és autorizációját egyaránt Kazinczy támogatta leginkább; maga teremtetten új identitásának jóváhagyását elsősorban tőle várta és neki köszönhette.”

Ezt a szerepet korábban Virág Benedek töltötte be. Ám ebben a korban a széphalmi vezérnek adatott meg az a szerep, hogy íróvá avassa az általa elfogadott tehetségeket. Toldy Ferenc és Kazinczy már öt és fél éve folyamatosan leveleztek, amikor a széphalmi mester elhatározta, hogy Pestre látogat. Toldy örömmel fogadta ezt a hírt. 1827. december 18-án írt levelében azt kérte a nála jóval idősebb mestertől, hogy előszóban is tegezhesse. Levélben már ezt megtehetette, de a kor szokásainak megfelelően, ebből nem következett az, hogy ez előszóban is magától értetődő lett volna: „Midőn itt lesz az óra, melyben látni foglak, kettőztesd szerencsémét az által, hogy azon kedves szócskával szólíts, melylyel az atya fiát szokta”. Az elutasítás nem vette el a fiatalember bátorságát. A barátságot már 1822-ben úgy akarta fokozni, hogy saját fordítását ajánlotta Kazinczy Ferenc Emil nevű fiának. Most az újabb hídépítésben hasonló ötlettel élt: „Csókold helyettem Emilt, s ha engem nem akarsz is úgy szólítani, mint atya maga fiát, engedd, hogy fiadat testvérként szólítsam.” Dávidházi Péter nagyon élesen figyel meg, hogy ebben a mozzanatban nem a tegeződés lehetősége van csupán. Nem egyszerű jámbor óhaj ez. Sokkal többről van szó: „Ha csak szimbolikusan is, a tanítvány

itt bekéredzkedik mestere családjába.” Dávidházi Péter a fentiek alapján mutatja meg azt a folyamatot, amelynek az a lényege, hogy Toldy nem csupán szellemi vezetőt keresett Kazinczyban, hanem a kiválasztott atyától a teljes elfogadást igényelte, annak a családjában, mint egy távoli, de igazi gyermek akart jelen lenni. Ez a nagy lelkesedés a következő vallomást sugallta neki 1828. október 25-én, két nappal Kazinczy hatvankilencedik születésnapja előtt: „A mit eddig próbáltam, csak Utánad próbáltam, s így a mit tettem a literatúrában, ha tettem Általad van. Meg fogom e ezt hálálhatni valaha? Meg a szeretetedet?”

Megdöbbenően átélt és komolyan vett apa és fiú kapcsolatról van itt szó. A vallomás mélyén Dávidházi Péter már látja a hálátlanság lappangó, ólálkodó, sötét árnyát. Mintha Ady Endre lelkéből felülről szomorú vallomás lebukna elénk:

*„Apa, fiú: egy Igen s egy Nem,
Egy más mellett dalolva ültünk
S miként az Idő, úgy röpiünk.”*

(Krisztus-kereszt az erdőn)

Egy Igen, egy Nem; ellentmondásában, tagadásában is gyönyörű egység, ha távolból nézzük, de a tiszteletteljes, hódoló vallomás után Kazinczy atyai szívébe már korábban tövissel döfött a gyermekké fogadásért oly nagyon sóvárgó ifjú irodalmár. Toldynak már 1826-ban nem tetszett az, amit Kazinczy az Auróra és a Hébe kötetéről írt. Emiatt többszörösen megsérti mesterét. A „Légy a' régi!” felszólítás már annak az „ostor”-nak az egyik csapása, amelyről Toldy Bajának írt levelében tett említést. Kazinczy ezt fájdalmasan tette szóvá, hiszen rosszul esett neki, hogy a tanítványa benne már nem a hajdani mestert látja. Dávidházi nagyon részletesen követi azt a jó három évtizedes vezeklést, amely Toldy ifjúi meggondolatlanságát, könyörtelen, irgalmatlan heveségét követte. Minderről itt csak vázlatos összefoglalást adhatok.

Kazinczy hatvankilencedik születésnapjáról beszámolt Toldynak. Éjszaka álmatlanul forgolódott. Úgy érezte, emlékezete gyöngül. A tanítványa, a fogadott szellemi gyermek mélypontját fejezi ki a következő cím: „Tragikus végkifejlet: szimbolikus apagyilkosság és valóságos halál a Pyrker-pörben”. Ennek az első mondata így hangzik: „De hiába érezte Toldy mind nyugtalanabbul

mestere fogyó idejét, nem tudta megállni, hogy ki ne ássa a csatabárdot, és be ne következzen az impietas, amitől a lelke mélyén ő maga félt legjobban, s amit Kazinczy emlékezetes intelme szerint megjósolt.” 1827-ben még Toldy tiltakozott az ellen, hogy Kazinczy verseit javítsa, és azok ilyen változatban jelenjenek meg, 1831 elején épp ellenkezően úgy véli, hogy erre ő hívatott leginkább, és nem az idő mester.

Az ellentétet, az utolsó nagy támadást Kazinczy Ferenc jogos és fölöttebb ártatlan cselekedete váltotta ki Toldyból. Pyrker János László egri érsek németül írt verseket. Ezt Kölcsey Ferenc is elfogadta, hiszen úgy vélte, hogy mindenkinek joga van olyan nyelven írni, amelyen a legtermészetesebben tudja magát kifejezni. Toldyt viszont felháborította, hogy Kazinczy az érsek németül írt eposzát prózában magyarra fordította, és „Szent hajdan gyöngyei” címmel megjelentette. Véleményét, bírálatát a Kritikai Lapok első füzetében közölte. A legfájóbb csapást attól nehéz leginkább elviselni, akit igazán szeretünk. A mester és lázadó tanítványa nem tudta, hogy a kolera halálfelege már Kazinczy otthona felett lebeg. A sértett fél így válaszolt: „Én az Urat szerettem minden társai között leginkább, 's ezek a' kedvetlenségek az úr egykori szeretetét velem feledtetni nem fogják. (...) Éljen szerencsésen, édes barátom. Szeresse annak emlékeztet, a' kit egykor szerete, ha tovább nem szeretheti is. Én az Úr' érdemei iránt mindig igazságos leszek.” Kazinczy 1831. augusztus 23-án meghalt. Két nap alatt végzett vele a kolera.

Dávidházi Péter igen nagy körültekintéssel, lelektani megalapozottsággal tárja fel azokat a mozgatóerőket, amelyek ebben a tragikus végkifejletben jelen voltak. A tanítványt megszállta a kedv, és akkor csapkodta meg mesterét, amikor az már csak megértést érdemelt volna. Ahogy Szent Péter is lelkében hordozta a sebet azért, mert megtagadta Mesterét, ugyanúgy gyötörte Toldyt egykori könyörtelensége. A szabadságharc leverése óta az első közgyűlést az akadémián 1858-ban tartották. „Kazinczy Ferenc megdicsőítése tárgyában” címmel ekkor mondta el beszédét Toldy Ferenc. November 22. a jeles nap, melyen „Kazinczy százados ünnepé”-nek a hivatalos előkészületi elkezddődek, jólle-

het, már korábbi kezdeményezések is voltak. Ekkor Toldy az akadémia titoka volt. Magas helyéről méltóképpen akart emlékezni szellemi apjára. Miért szükséges az ilyen ünnep? Toldy erre a következőképpen válaszolt: „A nemzet óhajlásának felelni meg, mely nagy embereiben és irodalmában magamagát becsüli meg.” Ennek a későbbi változatát is idézi Dávidházi Péter. Az ünnep után ez a gondolat már így hangzott: a nemzet „maga magát dicsőítette meg”. Abban a korban ennek rendkívüli értelmű jelentése volt, hiszen a sárba tiport zászlaink, meghurcolt, lemészárolt hőseink láttán meggyalázott népünk áhította az igazi és őszinte, hozzá méltó nemzeti megemlékezést, ünnepet, és erre kiváló, nagyon alkalmas lehetőséget biztosított Kazinczy Ferenc születésének a századik évfordulója. Toldy nem számított arra, hogy az események túlfutnak majd az ő elképzelésein. Deák az ünnepi lakomán Széchenyire emelte poharát, majd szállóigévé vált szavai hagyták el az ajkát. „Lakoma után imádkozni kell, az én imádságom rövid, csak két szóból áll: Éljen a haza!”

Országsszerte rendeztek mulatságokat, hiszen ezeket a hatalom elűrtte, engedélyezte, jóllehet nemzeti színezetűk volt. A különböző felekezetek papjai is gyakran jelen voltak ilyen alkalmakkor. A közös imádkozás is szép példája volt annak, hogy van olyan érzés, „közös ihlet”, amely összetartja a magyarságot. „A résztvevők viselkedése és nyelvhasználat kulturális, vallási és politikai értékek összefonódására vallott: Kazinczy (más összefüggésekben is gyakran ismétlik e metefora változatait) a *haza oltárára* tette nyelvújító és irodalmi áldozatát, élete 'a magyar irodalom és nemzetiség oltáráin elhamvadt élet', amivel kiérdemelte aptheózisát és helyét a nemzeti Pantheonban. A centenáriumi 'a panteonizáció alkalma volt.' (A legutóbbi megállapítás kapcsán Dávidházi Péter Keserű Katalin „A kultusz köztes helye Kazinczy magyarországi kultuszának tükrében” c. munkájára hivatkozik.)

Az ünnepség-sorozatot Toldy számára az is izgalmassá tette, hogy az általa többször megtámadott Eötvös Józseffel is csatáznia kellett. Az utóbbi szellemi nagyság mindössze tizenöt éves volt, amikor Pesten személyesen találkozott Kazinczyval, 1828-ban, és ez a lehetőség a nyolc év-

vel idősebb Toldynak is ekkor adatott meg. A két szellemi gyermek között versengés alakult ki. Eötvös sohasem bántotta, nem sértette meg szellemi atyját, mesterét. Toldy a vezeklésében is úgy látta, érezte, hogy ő az igazi örökös, az igazi és egyetlen beavatott. Eötvösnek elég alapja volt arra, hogy ezt ne fogadja el. A Pyrker-pörben Toldy ellen fordult. „Kazinczy 1831-ben pannonhalmi útleírását (amelyben támadói is kapnak egy szúrást) kitüntető szavakkal Eötvösnek ajánlotta, akiben immár utolsó reményét látta a fiatal nemzedékek sorában: 'Nevedjél kedves ifju, 's légy a' kit várunk. És ha majd felhágsz, a' hová érdemeid ragyogni fognak, emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a' riszta ragyog.'”

Toldy nagy igyekezetében bűnbánat és önigazolás vegyült. Ezt a bonyolult kérdést is fölöttébb színesen és nagyon alaposan vizsgálta meg Dávidházi Péter. Többek között Arany is megsohkalta ezt a feltűnő buzgalmat. Tompa Mihály versét is Toldy olvasta fel, de a beszéd már olyannyira kimerítette, hogy felolvasását sokan nem értették, vagy csak részben. Toldy lelkiismeret-furdalása oly hatalmas volt, hogy bánata, önmarcangolása Bajza József temetésén is a felszínre tört. Így vezekelt az egykori tanítvány, a szellemi gyermek. 1859-ben, tehát a jeles évfordulón látott napvilágot monográfiája „Kazinczy Ferenc és kora” címmel. A központi ünnepség műsorát 1858. december 16-án megtartott akadémiai ülésen határozták meg, állították össze. Azt is tervezték, hogy Kazinczy műveiből is olvasnak majd fel, de végül ez elmaradt. Ehelyett Toldy beszélt az ünnepeltről.

Emberi esendőség és eszmei nagyság körvonalai bontakoznak ki előttünk, ha Kazinczy Ferenc és Toldy Ferenc világával találkozunk. Az adott helyzet és az alkalom elsősorban azt sugallja, hogy itt most kettejük végtelenül emberi, szép és tragikus kapcsolatáról beszéljek. Dávidházi Péter könyve alapmű, szinte kimeríthetetlen kincsesbánya mindazok számára, akiket irodalomtörténetünk létrejötté, születése érdekel. Nemes vágy él bennem, hogy bevezetőm cáfolatával találkozzam. Ez a remekmű talán mégsem csak a boldog keveseknek szól. Vázlatos megszólalásommal is ezt a célt akarom szolgálni.

NYIRI PÉTER

Cseh Károly *Atlantisz-felé* című műfordítás-kötetéről

Mint elhanyagolt, mellőzött, meg nem értett, az előítéletek és a történelem sodrának áldozatul esett árva gyermek keresi a helyét a mai orosz költészet a magyar műfordítás-irodalomban. Negyedszázada már, hogy hiába nyújtogatja kezét könyörgőn, befogadásra várón; csupán morzsákat kap és adhat. Most azonban a kérés meghallgattott: Cseh Károly megérezte a kinyújtott kéz ütőerén az őszinte, kitarulkozni és adni vágyó szív dobbanásait, s lefordította negyedszázad negyedszáz orosz lírikusának háromnegyed száz költeményét. A mai orosz költők antológiája 2008-ban, a Z-füzetek 127. kötetként jelent meg *Atlantisz felé* címmel. Az Alekszander Makarov Krotkov verséből kölcsönzött cím jól utal az orosz költészet sajátos, a múltba révedő, ugyanakkor a jövőt, önnön feltámadását is reménylő gondolatvilágára. Atlantisz az elsüllyedés, elmúlás és alámerülés jelképe, de mítosza egyszersmind egy egykor boldog birodalom másodvirágzását is ígéri. Így amellet, hogy egy letűnt kor üzenetét halljuk, a versekből bizodalmas költői magatartás szól hozzánk: mely a kórházi arcokban a feltámadás örömet érzi; hiszen „*a stírok felett fülemüle száll, / mindegy neki – dalol, dalol, dalol!*”; s a hulló meteorok mellett rakéták suhannak az ég felé. Mert bár minden elrozsdáll végül és betoppan a halál, de ez már nem tragédia, mert az őszi, elmúlás-sejtelmű világban is lehet szépség, öröm fakadhat a múltból, a tél jeges-kopár birodalmában is jöhet még váratlan ünnep. Mert „*vigiliáján a virágfószó tél-*

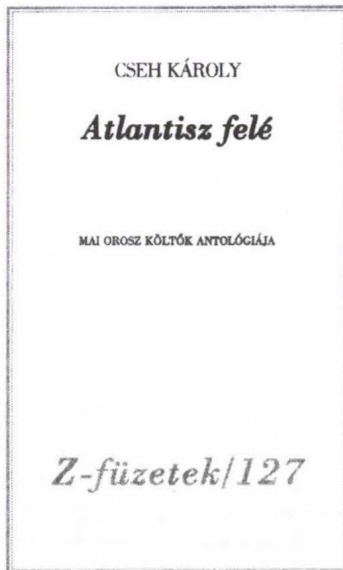
nek” is üzen a jövő: „*S ekkor csoda történt: napnyugtakor, / fent a felhők közt, felkékelt az ég, / és sugara, június tündöklétével / fénylett múltamba eljövendő napokból.*”

A versek sokszínűségükben is egységes képet

adnak a mai orosz költészetéről, s ez kétségtelenül a fordító válogató munkáját dicséri. A művekből felsejdiül – olykor tompán feljajdul – az „orosz lélek”, a szülőföld, az orosz táj hangjai csendülnek vissza szelíd melanholiában, néhol groteszk hangulatban. De feltűnik előttünk nem egyszer a meghitt, bensőséges együttlét, a szerelem mikrokozmosza is. A sorokon átde-reng az orosz irodalmi hagyomány, hangulati és tartalmi intertextusok, mítoszi allúziók tü-nedeznek elő.

Az antológia értő, az orosz költészet iránt kedvet – s talán vágyat is – ébresztő válogatás.

Cseh Károly beilleszti a verseket saját költői univerzumába, a rímelésükben, ritmusukban és szókincsükben is hiteles és pompás, a fordítói személyiség, lélek és léttapasztalatok szövetén ártostált megoldásaival kifejező, tökéletes magyarságú, de a forrásnyelv hangulati világát megidéző poézist teremtett. Jelképes a kötet zárása: az antológia végére helyezett *Utolsó üdvözlés* ismeretlen orosz költő verse. Végző sora az orosz költészet sorsára is érvényes hitvallás: „*túléllek majd a versek is mindazt, mi hátra van.*” Ebben persze nagyon sokat segíthetnek a kitűnő műfordítók – akárcsak Cseh Károly –, hogy a poézis üzenetét más népek is megérthessék.

POZSGAI GYÖRGY

Emlékek panteista körmenete

Cseh Károly: Gesztenyék ideje című verseskötetéről

Ballagok a gesztenyefákkal övezett utcán. Sok-sok emlék sutorog fülemben, régmúlt idők mozzanatai sorjáznak elém, miközben arcomat simogatják a legyező-levelek. Még csupán „néhány éves” tanár voltam, amikor Gyulán megcsodáltam az óriási ősfákat, melyek szinte szimbólumai ennek a barátságos városnak. Az országos verseny, amelyre egy tehetséges szavalómat vittem, bővelkedett emlékeztető programokban. A legszebb a fáklás felvonulás volt, amely Erkel Ferenc házánaál ért véget. Az estbe hanyatló óriás faárnyak szinte boltívet varázsoltak körém.

Más emlékek is felvillannak: fiammal gesztenyét gyűjtünk, és ujjongással kapkodjuk a fényes, fehér arcú gömböcskéket. Látom a fákat, ahogy összezsugorodott, rozsdás leveleikkel megérintik a földet, zizegnek, ahogy a szél végigsöpör az úton, és a barna termések kopogtatják a járdát. Elszomorít az ősz gondolata, bár bensőségével szívén érint, miközben kedves barátom, költőtársam aranyló-barna borítójú kötetét lapozgatom.

Cseh Károly versgyűjteménye a szépség és a maroknyi szeretet megőrzéséért eseng. A gesztenyék ideje – emlékek ideje. Jó ránézni a táj felett lebegő, gesztenyehullást elénk idéző grafikára, amely a borítót díszíti. Koscsó László empatikus lelkületű rajzai méltó kísérői a verseknek. Úgy szállongnak, mint áttetsző szárnyú szitakötők, ahogy áttört, csipkemintára emlékeztető vonalaival behullnak a versek légkörébe. Néha pedig, mintha barna hajszaalak, gomolyognának a folyóvíz tükrén.

Emlékszem, egyszer néztem az őszi leveleket – akárha szuggeráltam volna őket – egy-egy pillantásomtól lehulltak. Akkor megfogalmazódott bennem, hogy a dolgok valahogyan reagálnak az emberi figyelemre, mintha eljutna hozzájuk az a

megfoghatatlan pillanat, amit fel sem fog az elme, csupán a lehetetlen mozzanat idézi vissza, s csalja elő a meghatottság bánatát. Még semmi jele annak, hogy közeleg valami, de a lélek hetedik érzéke már felfogja: a nyárban ott az ősz:

*„súlytalan fényben érik
terhe az ősnek.”* (Ősздеlelő)

Még senki sem figyel fel a jelekre, de a héja köröze a művész-szem számára többet jelent, mint egy ornitológusnak. Ady érzései is világosak számomra, mikor kinyilvánítja azt a megvilágosodását, hogy Párizsba „beszökött az ősz”, holott még a kánikula tombolt városszerte. Ismerős a hangulat, mely előidézte az ősz előérzetét. Olyan ez, mint a derűs vasárnap, mely magában hordja a hétköznapiakat, amikor konokul hallgat, s a füledt nyári csend előkészíti a forgószél proféciáját.

Meghatározó a kötetben az idő sejtelmesen misztikus, távoli kísértése, olykor pedig a nagyon is konkrét, szívbemarkoló múltása. Az egyetemes, filozofikus időszemlélettől eljutunk a dolgok rejtette időhöz, amikor a megszokott vagy a rendkívüli láthatóvá teszi azt. Napfordulók kozmikus idővilágításai, napéjegylenlőségek tavasza-ősze csivitel, hol a smaragd világot üdvözlő madár képében, hol a búcsúzás fanyar bánatát elfogadó hulló gesztenyék koppanásaiban.

*„Zeng a madár aztán tovahussan.
Úgy jár vissza, mint a kísértet:
s rügybe reményül március lassan.”*
(Napéjegylenlőség)

S íme az ellenpélda:
*„Pöttyönként rozsdáll a szív, s észrevétlen,
mint tüskés burok az ágon, nyíltni készen –
hulltáról aligha tud a gesztenye.”*

[Itt és túl(nan)]

Szimbolikus időszakaszok: az életet betöltő gondolatok, érzelmek és hangulatok uralják őket. Mintha a napfordulók egyensúlyt kibillentő törvénye a hangulativilágra is rányomná bélyegét. A leghosszabb nappal a szenvedély nappala, az utolsó fellángolások feledhetetlen körtánca, a füledt vagy aszályos sóvárgások visszafogott, természetbe lényegítése. A leghosszabb éjszaka, a bánatba burkolódás, a várakozás, ádventes bensősége.

*„Szalmálló fénytől, párálló csöndtől
melegszik a jászol:
várja az Érkezőt már idebent.”*

(2004 Ádventjén)

Feledhetetlen színvilágot alkotnak Cseh Károly évszakjai. Ahogy egymást követik, magukhoz vonzzák a költői lelket. A tájban megtestesülő idő így válik láthatóvá, így sejtethető a misztikus léptek a tavaszi fákon, így érezzük az „orgonalobogást”, ekképpen perzsel a nyár, s az aranyló erdő szellővel dajkálja az őszt. A nyár kimerevített idill, az égboltba fúródó fecskepárral, a görögdinnye ízével, a naphoz kapcsolódó metaforákkal. Mégsem zavar-talan: augusztus forró gőze, bántóan fullasztó, aszályló vágy söpör végig tájon, emberen. Az idő csikorgó fogaskerekein évszokról évszakra lendül át az élet. Egyszerre múlás és örök ismétlődés az ember és a természet létezése.

A történelmi borongások is szívbemarkoló-ak. A *Vég(zet)vári kereszt* című ciklus magáért beszél. Olyan keretet ad, mintha egy krónikát olvasnánk. S ami leginkább elszomorítja az embert, hogy a reménytelenség, perspektívátlanság lengi körül gomolyogva a „viktoriá”-t felidéző kalligrammát. Különös, ahogy a költői én személyes világán átítatódik a társadalmi közérzet, pedig egy szó sem esik róla, csak átsejlik az est finom muszlinján, s a lényeg csak a mű végén mintegy mellesleg tűnik fel két szóban: „távlat helyett”. A lámpás önmagában is kereséssel összefüggő szimbólum, de így, hogy a lámpasor összetartó párhuzamát idézi a vers, minden viszonylagossá válik. A költői nézőpont a természet törvénye szerint a vers címe körül kell hogy legyen, vagyis a perspektíva nélkü-liségben találkoznak az egyenesek: sem szemmel, sem szívvel, sem a gondolatokkal nem látható iga-zi kiút. A költő által megélt ünnep bemocskoló-dása már jóval konkrétabb, és elkeserítőbb:

„Kokárdánk is

összemegy, és nyílt ronggyá fakul.”

(A hetvennegyedik napon)

A cím sugall valami apokaliptikus végzetser-tiséget – a biblikus kifejezések pilinszky világát idézi. Az ókori pusztulásra utaló kép ugyan időben távoli, mégis a jelenbeli kilátástalanság felfokozottságát érezteti, amely egy erkölcsi mélyre süllyedés követ-kezménye. Az *utolsó krónikalapok*nak leginkább az atmoszférája idézi a történelmi időt – a „világkésés” kifejezés nekem Ady sorát juttatja eszembe: „mi mindig mindenről elkészünk”. „Európa rozsdás pe-remén”, az őrtornyok társaságában csak a kölyök-kutyák érzik a szabadságot, őket nem zárja börtön-be a szögesdrótnyi határ. A múltból jövőt eredeztet a költő, s egy rejtett szójátékkal a modern világ tömbbé tömörült Európáját látjuk. S mik vagyunk?

Élősvényből összesorjázó,

falusi árva

kerítés

vevői vagyunk itt:

tölteni sorvadt tövünket

két

oldalról is

szaporán száll a szemét.

(Vég(zet)vári kereszt)

A tehetetlen ember csupán kiszolgáltatott nö-vényi sorfalként asszisztál a nem éppen embersé-ges világnak. Önnön bemocskolásunk lelkifur-dalása is feszültté teszi a sorokat. Mert a jelenben mindenki benne van – ki önnön hatalmát fitog-tatva, ki keserű tehetetlenséggel, más a múltat idé-ző nosztalgiában vagy a groteszk mögé bújva. Minden reménytelenség legmagasabb foka a vég-érvényesség, a lemondás. Mit is tehet, aki látja a mélybe zuhanást? Csak leírhatja, kinyilatkoztat-hatja, mégsem veszik komolyan, akár Kasszandra világló szavait. Már az ünnepek bensősége is meg-penészedett, minden kifordult önmagából.

„ne keresd fent a betlehemit:

ott rozsdáll fagyott levelek között

havatlan földön, mert nincsen itt

ünnep már. A menny is elköltözött

az évezreddel együtt – messze,

s útját vissza eltévesztette.” (Ne keresd)

A mítoszi idő a maga fátyolosságával, jelképb-e zártágával legalább olyan fontos, mint a valóságos

időaspektusok. Találkozhatunk görög és kelta, a napkultuszra emlékeztető, biblikus és a természeti népek mitológiáját idéző metaforákkal. Némelykor olyan változáson mennek át, hogy még inkább telítetté válnak a sorok, ugyanis belejátszanak a költői fantázia panteista jelképei is. Mindent a természeti képeken keresztül szűr át, élőlényt, dolgot egyaránt.

Számomra a legáthatóbb képek a holdhoz kötődnek. Nincs is a földön olyan mitológiai kör, melyben ne lenne kulcsszerepe ennek a szépség-jelképnek, mely a sötétség végtelenjében a fény megtestesítője. Hiába értelmezik sok esetben a Nap ellentételezéseként, mégis fenségesebb, titokzatosabb, mint a teljes ragyogású égitest. Kétségtelen, hogy a függőséget is jelképezi, hisz a Nap fényét veri vissza, ugyanakkor ő irányítja a vizek viselkedését.

Cseh Károly Holdja szinte élőlény, de legalábbis olyan viszonylatba hozza a földi dolgokkal, mintha kommunikálni szeretne, kézben lehet tartani, örökké elfogy, vagy megtelik jelezve az idő előrehaladását. A természet a világ hieroglif jelrendszere, melyben az elemek üzennek egymásnak, a hó a Holdnak, a virág a Napnak, a szivárvány az esőnek és így tovább.

A Holdban ott ragyognak a pogány istenek, élők és halottak, nő és férfi összetartozását hirdeti, ciklikusságával ritmust ad a létnek, de a halálhoz is közelít. Olykor meghökkentő metaforában döbent rá a lét végességére:

*„Deresre fagyott pacsirtatetemként
hever ott rajta majd éjjel a hold.”*

(Hévízi dél)

A költő neologizmusaiából sem marad ki a kozmikus világi égitest (holdalló). A telihold eldobott hógolyó, s szürrealissá teszi a mitikus képet, hogy „lehullani nem tud”. A kibékíthetetlen, egymást kiegészítő, egyensúlyt teremtő Nap és Hold néha együtt látszik, valós jelenség, mégis különösnek hat. Mintha valamiféle sóvárgás kísérné egy harmonikusabb, derűsebb atmoszféra után. Foszforeszkáló fénye uralkodó színt ad az éjnek, de se nem sárga, se nem zöld, hanem a kettő egyvelege. Az elbűjni vágyó szív rokonának érzi e lassú járású csodagömböt, s mementóként őrzi hangulatteremtő erejét.

A költő kronológiáját a hónapok eljövetele, múlása adja; belesimulnak az évszakok ölébe. A képek érzékenyen, aprólékosan kidolgozottak – a

legkevésbé szembetűnő változásokat is érzékeli a költői képzelet. A táj, a természet ringató karjában él a lélek. Még van szépség, csokonais természetbe menekülés, és csak néha villan meg az elme keserősége behasítva a hóval bebugyolált szívbe. A tavaszi hónapok hűsvétot idéző előjelei mind ott virítanak a szóképek mélyén. A vidéki, falusi lét ünnepi kelléktárát is felsorakoztatja a poéta. A fecskéllő öröm, a tavaszi megtisztulás, böjti szelek – kultikus jelenségek. Ott állnak az elmaradhatatlan keresztfák, melyeket a jellegzetes koscsói feszületek illusztrálnak. A hűsvét maga a lelki megtisztulás misztériuma, az életre nyíló természet imádata, panteista természet-szerelem, amit az is alátámaszt, hogy a fiatalssággal kapcsolja össze a költő.

„Madárral teli

*bokor zöld szoknyád megint
hűszéves a szív!*

*Hajolj közelebb fényes köhöz, földhöz,
s köszöntsd a Hűsvét esője után
előmorzsoló első hangjákat.”*

(Hűsvéti szélben)

Az apró nyüzgő lényekben az élet nyilvánul meg. A tavaszi kapuk kitarulnak, elmosolyodik a táj, kinyílnak a felhőkbe gubózott bokrok és fák, égre száll a harangok ujjongása. A friss levegő, a föld és eső illata tölti meg az érzékek életre szomjazó, felajzott örömet.

Az istenített természetben szinte megfürdik a költői lélek, s már-már minden bokron, a megváltozó lábnymait idézi a képzelet. Mégis a mámor, a fénnel teli rajongás közepette felzokog egy nyírfá, s a Cvetajeva emlékének ajánlott írás hiába idézi az augusztust, hiába „virágzó” a név, valami mély fájdalom villan fel a természeti elemekben. A versekben felbukkanó tárgyak, jelenségek sejtetik a sajnó fájdalmat, s a sínek, szerelvények, a távoldást figyelő szemek sóvárgása könnyecseppként gyöngylik az arcon.

A versek légkörét meghatározza a kisvárosi lét sajátos világa, az ismétlődő, monoton események, az újra és újra bekövetkező cselekedetek. A homokóra pergeti a percek, újra ősz közelít. Az elemek kölcsönzik egymás evidenciáit; a csillagok elfonnyadnak, mint az emberi sejtek. A nyár vége ekvivalens az élet delének hanyatlásával. Melankó-

liába hajló képsorok teszik érzékletesebbé azt a vegyes érzésekkel terhes légkört, mely még a strand sajátos nyári világát is a sápadó, pasztell növényzettel ábrázolja.

*„Sápadnak már a strandi rózsák,
fölköttek búcsúköriüket róják*

kései verőfényben a fecskék;”

(Bükkaljai arabeszk)

A búcsúzkodó természeti hangulat a nyugatos költőket, főként Juhász Gyulát juttatja eszembe:

*„Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,
De ha kinyitnak ősszel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsuzónál
Szeme színére visszarévedek.”*

(Milyen volt...)

A melankólia hozza magával a nosztalgiát, az édes-fájó emlékezést, azt a fajtát, amely éppen csak meglegyint a szívet, de tudatosítja az enyészet kezdetét. A közeli emlékezet még erős, érezni a virágilatot, látni a színes tobzódást. Elraktározzuk télire; a szintelen fagyos világban agyunk és szívuink kinyitja azt a kecses amforát, melynek mélyén ott rejteneznek a délszaki fények, articsóka bogáncsából lila köd dereng, festett ablakká válik a szemünk.

A közelgő ősze jeleit látjuk a gyülekező fecskékben, melyek a villanypóznán várják a jelet, s egyszerre valami különös hívásnak engedelmeskedve elindulnak a trópusok felé. Itthagytoknak érezzük magunkat, sóvárogva nézzük őket, és a magasba ékelődő vadlúdcsapatokat. A hulló színes levelek örök álmot idéznek, s a nyári forróságot, szenvedélyt a párunk iránti bensőséges szeretet melege váltja fel. S ott a sorok közt a hit, hogy a lepottyánó gesztenye magában őrzi az egész fát, vagyis az apró részletek ugyanazok, mint a nagy egész. Igen. A nyár múlik, apró neszek, pillanatok borzongatnak még egyelőre tudat alatt. Lesújt a közeledő ősze, majd lepkecikázásként tovaillan. Olyan jelek találják szíven az embert, amelyeket csak a természet arcához simuló költő él meg őszként. A megnőtt árnyak, az éledő lélekharang, mely a közeledő bükki hideget idézi. S ilyen a gesztenye – a barnálló világ, a rozsdálló levelek, s a naptól aranyló fényes pozsgások. A leander még virít, de évről-évre látom, hogy a virágrügyek augusztus közepéig még nyílnak, aztán, már csak a kinyíltak őrzik a nyarat, majd lassan

lehullnak. A mesevirág is egyre kevesebb tölcserővel növeszt, de a zöldje még élénk, étellel teli. A táj, az évszakok mikrokozmosza öleli az alkotót.

Talán az idő sajátos aspektusai teszik, hogy a versek zömében ott időz pillanatokra a végesség tudata. Nem annyira a halál, mint a minden dolgot utolérő enyészet. A jelek szelíden sajdítják csak a szívet, de töprengő, filozofikus hangvételt kölcsönöznek a műveknek. Ezért van, hogy az öntudatlan természet is könnyeket fakaszt alkotóban, befogadóban egyaránt. Cseh Károly eufémizmusa minden kötetében megnyilvánul. Hol a szerelemről szólva fejezi ki lágy omló csipkén keresztül érzéseit, hol a társadalmi tudatosság jelenik meg ily módon, itt pedig a halál, elmúlás gondolata tűnik fel mirtuszágak tiülljén át.

Különösen a helymeghatározások árulnak el sokat arról a pontról, amikor más minőségbe kerül test és lélek. Itt és túl. Félelmetes a cikázás a tér és idő relatív határain belül és kívül. Az apró pici gesztenye helye, a meszelt strand-medence sztelévé változik a költői képzeletben, s mint mesebeli növény egyre növekszik, már-már a Napba röppen, ijesztő árnyékot vet, s egy meghökkentően képtelen utazással az emberi benső érzékeny talajára ereszkedik. A szív és a kozmikus jelenségek összekapcsolása olykor ellentétes, máskor párhuzamos viszonyt eredményez. Amikor kontrasztot érzünk, még a ritmus is kihagy, mint a szívdobbanás. A váratlan, hirtelen történő mozzanatok szinte megállítják a szívet; egy „lepkecikázás villáma” is kozmikus katasztrófális hatású. Ez a különös felnagyítás egyrészt az élet értékére, másrészt az élet végességére hívja fel a figyelmet. Vagyis, hogy minden pillanatunkat a szépség és szeretet fűszereivel kell megtöltenünk. Mondhatjuk modern „carpe diem”-nek is. Az „itt és túl” ugyan valóságos viszonyító szók, mégis egy határt képviselnek, elzárnak, szakadékot hasítanak a lét és nem lét közé.

Néha konokul szembeszáll a kísértéssel a költő. A sírköveken lépő feketerigó, mintha csalogatná a szívet, de nem mehet – dolga van még ideát. Sok kifejezés környezete és hangulata által kap szimbolikusan halállal összefüggő jelentést. Ilyenek a „szederjes ablak”, „huzatos ház”, „fémfeszület”, „mécsest virágozó napraforgótábla” és sorol-

hatná.n. Vannak evidenciák is, mint a lélekharang, sírkert, temető vagy éppen a fehér szín.

Nem óriási kataklizmaként jelenik meg a halál-iszony, hanem önnön végességünk, testi adottságaink kimerülő energiájának következményeként. Így erőteljesebb hatást ér el. Növeli a befogadó átérző képességét, hogy tudja, az ötvenötödik születésnap valóban elgondolkodtatja az embert akkor is, ha nem alkotó. A számvetést érezhetjük a súlyos, telített szavak mögött. Minden elmúlt perc, az élet szép és kevésbé szép pillanatai végességük tudatálapotában teremtik meg magán-mítoszukat, mint ha ezzel a halhatatlanság régiójába emelné a történeteket. Ettől annyira keserűek a jelenbeli eseménytelenségek, hőrosztalanságok. Az utókor miből épít új és új mítoszokat? A költő mit tehet, abból építkezik és épít, amiből sugárzik a szépség, jóság, szeretet. Ezért vonul el korábbi költőkhöz hasonlóan a természetbe, ott képes megfigyelni az önzetlenséget, az elemek, jelenségek áldó isteniségét, ezért érzékeljük a megváltót minden kis fűszálban, virágban, ezért több az ünnep, mint emberek egymáshoz tartozásának kifejezője. Olykor az eltévelyedett léleknek bizonyosság, a teremtetőnek egy fénypont, amely útbaigazítja őt.

Csodálatos szóképrendszerrel dolgozik – mit dolgozik – „játszik” kedves költő-barátom. A metafora átlépi saját kereteit, s egy olyan alkotói aspektust kölcsönöz a műveknek, amely egyszerre tér és idő, jelen és múlt, föld és kozmosz, test és lélek. Az egyik legszebb példája e jelenségnek az *Itt és ott* című költemény. Rögtön feltűnik egy különös láncolat, mely az aszály sújtotta repedezett föld-asszociációból indul ki. Ez a látvány kelti a poéta fantáziájában a bolygó veszélyeztetettségének érzetét, amely itt ugyan táji hatással bír, de a lélek a világ és az emberiség pusztulásával azonosítja. Mintha az ego kiszakadna a Föld vonzásköréből, távolra sodródna, ahonnan minden szépnek tűnik. Vágykép is ez, azt az óhajt fejezi ki, hogy a messziről egységesnek, húsnek, enyhet adónak látszó bölcsőnk újra élhető legyen. A földi szemléletről tehát egy ugrással kozmikus „külvilági” megfigyelő lesz, majd váratlan fordulattal a gyermekkori múlt emlékeibe visz a „zöld üvegű befonott, hasas korsó” régi világát idézi fel. A bolygónyi létállá-

potból hirtelen apró mikrokozmosz világba toppanunk, de a „tejútnyi bokrok” még őrzik az egyetemes gondolatok világlását. Mindehhez szinte hozzátapad a gyönyörű klasszikus ritmika, mintegy éreztetve a Föld szívének lüktetését.

A *Kisvárosi körút* szintén megragadja az ember különösségérzetét. A lét határok közé szorítottasága, a fogolyként cselekvő, automatizmusokban élő ember önmagára ébredése sejlik fel a központosítás nélküli versben. Az írásjelek hiánya is ezt a furcsa, robotszerű monotonitást erősíti. A metafora, időszlop, amelyet a homokórával, a gyorsabb ütemben verő szívvel történő párhuzamba állítása is érzékeltet. Minden nap megtörténik, hogy a fa és a szív egymásra talál. Az utolsó két sor pedig olyan filozofikus hármasságot vet elénk, mely újra égi-földi és emberi tereket nyit meg kitágítva a terjedés lehetőségeit. A csillagok, levelek, sejtek párhuzama szinte a halálba hanyató test és lélek sóhaját leheli a világba.

A címadó vers (*Gesztenyék ideje*) nemcsak azért borul rám muszlinos moszuli melankóliával, mert az utakat járva már látom a zöld, tüskés, még héjak rejtette terméseket, hanem végkicsengése hat rám ragyogással. A szél megrázza a fát, s mint egy dobszóló, úgy kopognak az ember füleiben a betonra hulló gesztenyék. Mintha a természet könnyezne, súlyos terheitől szabadulna, s párhuzamban, egy hullámhosszon lenne az emberi lélek érzékeny attitűdjével. A daktilusok ütemét veszi fel a szív és a gesztenyehullás. A poéta képzeletvilágában természet és táj a lélek testet öltött formája. Az antropomorfizálódott természeti tárgy, emlékhordozó, üzenetközvetítő.

*„Elibéd gurul egyikük (gesztenye) s mondja,
vedd a kezédbe – keserű, pallott
szerelemillat párja szemén. „*

(Gesztenyék ideje)

Majd pedig a földi képzetekből szűrreális kozmosz-kép tárul elénk; a zöld burokból kibukkanó termés az ébredező hold képzetét kelti. A világegyetembe tágitott kép itt is alkalmas szolgált arra, hogy a költő átlényegítse a metaforákat szimbólumokká. Az utolsó strófa ünnepélyes áhítata Szent Ferenc Naphimnuszát idézi fel bennem, de ott munkál a keleti népek napkultusza is, valamint benne rejlik a teremtetés cso-

dája, mely a fény megszületését hirdeti a legnagyobb tettként. Talán a bibliai teremtés-napok közül ehhez kellene visszatérni mint ideális állapothoz, és mindent újrakezdeni.

Az utolsó vers mintha ezt a gondolatot vinné tovább. Bája, a várakozó lélek nagyságát emeli ki egy őz szoborpár kecses képében. Itt összpontosul a táj-ember-természet-idő filozofikus konklúziója. Az őzek a várakozás szobrai; kimerevített, egyetlen mozzanatot megörökítő látvány, mely azzal, hogy mozdulatlan, különös világképet kölcsönöz a versnek. Ezt éreztem Keats: *Óda egy görög vázához* című költeményében is: minden, ami szép, könnyen elillan. A költői szándék, az értékőrzés fejeződik ki a pillanatok megbénításában. Keats-nek egy ókori tárgy szolgáltatja a szemléletes keretet, a modern költő pedig egy élőlény szoborrá válásával, az idő bravúros kezelésével, mozgás és mozdulatlanság szembeállításával éri el ugyanazt a hatást, így érzékelteti velünk rejtett óhaját. Talán még van remény, hogy a teremtés sikertelenségét jóvátegye az Úr. Visszagördül az emberiség története ahhoz a kezdethez, amelynek újraformálása ígéretesebb teremtést eredményez, melyben esetleg a megváltás is sikerrel járna, és új, arra érdemes emberiség születne a fényes világban.

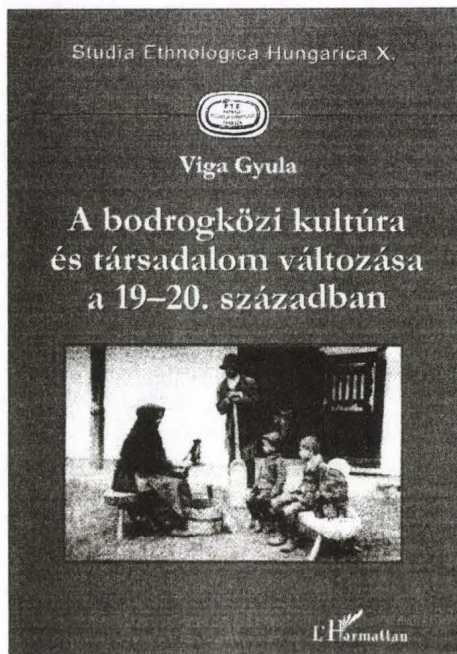
*Őzpár remegő szobra a mezőn,
fejük keletre fordult dermedőn,
de másfelé jár csillag és angyal;
hiába várják kitárt agancsát;
kékes derengés iramlík: vonat
csattog mellettük, zúg az alkonyat,
választ keres és talál
hó lobban rájuk, égi golyócslepel
vagy maga az Úr rejti őket el
műhelyében, mint be nem fejezett,
tökélt áhító, kecses remeket? (Decemberi őzek)*

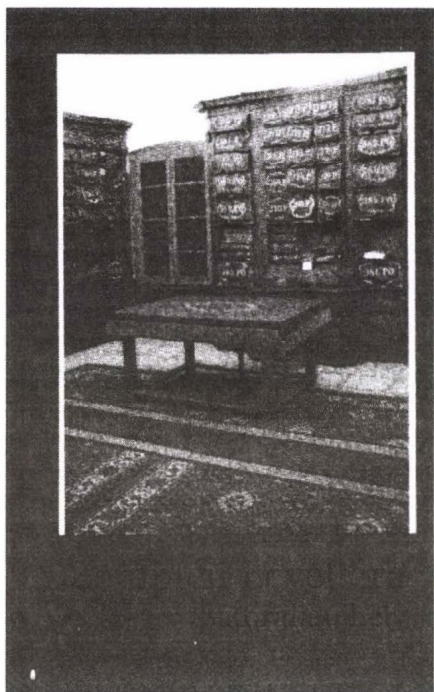
Július van, s érzem, hogy minden magán hordja az összes hónapot. A kánikulás ájulattól a figyelmeztető villámokig, égzengésig terjed a nyár, de már ott rozsdállnak a fasorok tetején az őszi percek, s az apró virágok a halhatatlanságba hullva várják az új kikeletet, hisz magvaikat szétszórta a szél. Kitágul a lét, remények, borongások sodorják a szívet a gesztenyefás sétányokra, ahol a nyári hónapok kihordják az ős barnán fénylő termését.

(Bibor Kiadó, Miskolc, 2007.)

Viga Gyula új könyve a Bodroghörszről

A L'Hermattan Kiadó és a Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékének kiadványsorozata keretében jelent meg Társaságunk tagjának, a Herman Ottó Múzeum kiváló etnográfusának tartalmas 266 oldalas könyve. Az utóbbi években végzett kutatásait, publikációit ismerve várható volt a szerzőtől egy nagyszabású összefoglalás arról a változó világról, amely a Bodroghörsz népének életét és kultúráját a 19. és a 20. században jellemezte. Sorsfordulókban gazdag a kor, hiszen mind a természet átalakítása (a Tisza és Bodroghörsz szabályozása), mind a történelmi események (köztük a terület Trianon utáni kettészakítása) olyan új helyzeteket teremtett, amelyek a hagyományos kapcsolatokat, munkamegosztást, életmódot érzékenyen érintették. Miközben a terület mindkét részének gazdasági-társadalmi folyamatait figyelemmel kíséri, hasznos feltáró terepmunkát végez, keresi az általánosítható, tudományelméleti következtetéseket, ezáltal nemcsak a téjegységről való ismereteinket gyarapítja, hanem az etnográfiai szemléletmódot is.

Oláh Tamás: Zemplén Levéltára – Sátoraljaújhely

Hasznos történeti áttekintést és útmutatót adott ki a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár 2008-ban Sátoraljaújhely országos hírű gyűjteményéről, Zemplén vármegye levéltáráról. A bevezetőben a szerző, Oláh Tamás utal arra, hogy a hajdani archívumokban nemcsak iratokat, nyomtatványokat, könyveket, hanem tárgyi emlékeket, fegyvereket, pénzeket is gyűjtöttek, s ezekből fejlődtek ki a mai levéltárak, múzeumok, könyvtárak. A Sátoraljaújhelyen őrzött dokumentumokról már Kazinczy Ferenc is elismerően nyilatkozott, az iratokat „a haza és az egész emberiség kincsei”-nek nevezte.

Zemplén levéltárának korai története nagyon szomorú: régi iratanyagai elpusztultak. Méltó helyet az archívum csak akkor kapott, amikor Sátoraljaújhelyen 1754 és 1768 között felépítették Zemplén vármegye székházát. Az ízléses, szépen illusztrált kiadvány bemutatja a levéltár történetét, rendszerét, irategyűjtéseit, vendégkönyvének sokat mondó bejegyzéseit; igen tanulságos olvasmány.

Kovács Dániel: Széphalom – Kazinczy Emlékkert

A Magyar Nyelv Múzeuma megnyitása tiszteletére és alkalmából jelent meg a Herman Ottó Múzeum megbízásából, a nyíregyházi Feliciter Kiadó gondozásában Talpas Sándor grafikus közreműködésével, Szigeti Sándor fényképeivel egy minden eddiginél ízlésesebben formált, gazdagabban illusztrált kiadvány a széphalmi emlékhelyről.

Előzményéhez, a nagy példányszámban, több kiadásban megjelent, az emléksarnokot középpontba állító füzethez hasonlóan, ebből is megismerhetjük Kazinczy széphalmi megtelepedésének, életének és tevékenységének históriáját, valamint a látnivalókat. A természeti értékekben is gazdag park, a Kazinczy életútját és életművét bemutató emléksarnok, a családi sírkert bemutatása mellett már a magyar nyelv történeti útját és mai állományát, állapotát szemléltető új intézményről, a Radványi György által tervezett múzeumépületről is szó esik. A szöveget és a fényképeket két térkép egészíti ki. A kiadvány hozzájárulhat e nemzeti zarándokhely népszerűsítéséhez.

KOMÁROMY SÁNDOR

Két könyv a határon túlról

Sors, megírva

(A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának antológiája) Kárpátaljai Magyar Könyvek 24, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993

„A Nagy Zoltán Mihálytól kölcsönzött verscím szándékunk szerint utal a kötet tartalmára is. *Sors, megírva* ... A kisebbségi lét krónikájaként sorjáznak egymás mellett a versek és novellák” – olvashatjuk a kötet borítóján található ajánlásban.

Az antológia szerzői: Balla D. Károly, Dupka György, Fodor Géza, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kecskés Béla, Nagy Zoltán Mihály, Sütő Kálmán, Vári Fábíán László. Jeles írógárda, az utóbbi negyedszázad kárpátaljai irodalmának kiemelkedő képviselői. Valamennyien több kötet szerzői, irodalmi teljesítményük sokszínű: vers, elbeszélés, regény, szociográfia, lapszerkesztés, magyar nyelvű könyvkiadás, hogy csupán az alkotói szándékok néhány meghatározó tartalmára utaljunk. Az antológia jelzés a magyarságnak, a magyar irodalomnak, hogy ti. a kárpátaljai irodalom él és élni akar, alkot, őrzi hagyományait.

A *Sors, megírva* kötet alap gondolatát a kárpátaljai kisebbségi lét sajátos értelmezése adja, valamennyi írás – legyen az vers vagy próza – e léteztetelmest követi. Olvashatunk verseket az ősookról, II. Rákóczi Ferenc koráról, Munkács váráról, a kisebbségi létéről, prózát a megalázó szegénységről, a hatalom féktelen tobzódásáról, mindenről, amely a kisebbségben és megaláztatásban élő embert érheti sorsa folyamán. A mintegy száz oldalas kötet egyik írásából, Balla D. Károly 1990-ből datált esszéjéből idézünk jellemző részletet:

„*KIS(ebbségi) MAGYAR SKIZOFRÉNIA*

'Magyarul alkotó kárpátontúli író' – áll ma is kötetünk annotációjában. Megrögzült kövület abból az

időből, amikor a kettős kötődés is szentségtörő eretnekségnek minősült. Kötődésünk csak egy lehetett. Az, hogy magyarul írunk, olyan formai apróságnak számított, amit el tudtak nézni nekünk: a hivatalos beszámoló megjelentetésének készítésekor pedig jó argumentumai lehettünk a hű de nagy internacionalizmus bizonyításának...

Most amikor az ideológiák szappanbuburékai sorra kipukkadtak, s jöhetne valami értelmesebb önépítés, akkor itt állunk telegguttatott öntudattal, szédelegve a sok félrevezetéstől.

Magunkra találni: nehezebb, mint hittük volna...

Az antológia irodalmi szövegközlései mellett valamennyi szerző rövid, tájékoztató életrajzát olvashatjuk, amely közli a megjelent műveik kiadását is.

Magyar szárnyvonalak

Határon túli prózaírók antológiája. Present Könyv-és Lapkiadó, Budapest, 1999.

Az I. és a II. világháború következményeként Közép-és Kelet-Európa térképe, népességének területi elhelyezkedése átalakult. A közismert döntések nyomán a trianoni békeszerződéssel, 1920. június 4-én a határok megváltoztak, Magyarország területe jelentősen csökkent. A korábbi Osztrák-Magyar Monarchia helyén kisebb és nyelvi szempontból is egynemű nemzetállamok jöttek létre. A határmódosítások után mintegy 3,5 millió magyar került a szomszédos területekre: Romániában kb. 2 millió, Szlovákiában 580 ezer, Kárpátalján közel 200 ezer, a volt Jugoszlávia területén mintegy 420 ezer magyar élt. E területeken élő magyarság irodalmát nevezzük határon túli irodalomnak.

Már 1934-ben indokoltan állapítja meg Szerb Antal, hogy „több magyar irodalom van kifejlődőben”. A Trianon után a határon belül és a kívülre szakadt területeken más és más mozgástérben, eltérő formában alakult a magyarság élete, s talált magára irodalma. Más helyzetben volt például – közismert történelmi előzmények okán – az erdélyi magyar irodalom és más helyzetből kellett indulnia a felvidéki, kárpátaljai és a vajdasági irodalomnak. Az utóbbi három helyen – jórészt előzmények híján – nem voltak jelentős irodalmi műhelyek, amelyek kedvezően hatottak volna az eszmélkedésre. Az irodalomalapító törekvéseket a hivatalos politika általában gyanakvással fogadta, tiltotta vagy látszatengedményekkel „támogatta” a másként gondolkodókat.

Ajánlott könyvünk, a *Magyar szárnyvonalak* a határon túli prózaírók antológiája. Miként a kötet címében lévő vasútvonalak át- meg átszövik Magyarországot, úgy szövik át a közölt elbeszélések, regényrészletek, vallomások, életrajzi emlékek a kisebbségi magyarság történelmét, Trianon utáni állapotát. A kisebbségi sors meg- rázó, kegyetlen életelményeivel találkozunk a kötetben az olvasó. A megalázottság, a kiszolgáltatottság, a keserves szegénység döbbenetes részleteivel szembesülünk.

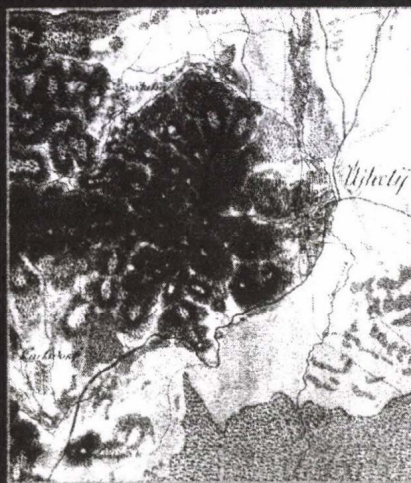
Az antológia szerzői a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Partium, Bácska, Bánát, Drávaszög, Muravidék magyarságának sajátos kisebbségtörténetet írnak meg. Ötvennyolc író ötvennyolc írásában négy témakörben olvashatjuk a hol megrendítő, hol varázslatos sorokat: Veszteglés a sötétben (Kárpát-medencei hagyaték), Vakvágányon (Szlovákia és Ukrajna), Ellenvonat (Románia), Végállomás (Szerbia, Horvátország, Szlovénia).

A kötetet szerkesztette és válogatta Filep Tamás Gusztáv (Szlovákia), S. Benedek András (Kárpátalja), Bágyoni Szabó István (Románia), Bognár Antal (Szerbia, Horvátország, Szlovénia). Az antológiához Pomogáts Béla: Úton, vasúton címmel írt bevezetőt.

Szívesen ajánljuk olvasóink figyelmébe e két gyűjteményt.

Kováts Dániel

SÁTORALJAUJHELY HELYNEVEI ÉS TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIÁJA

Megjelent Sátoraljaújhely helynévtára

Sátoraljaújhely önkormányzatának anyagi támogatásával, a városi kiváltságok elnyerésének 750. évfordulója tiszteletére szervezett program-sorozat keretében A SÁTORALJAUJHELYI KAZINCZY FERENC MÚZEUM FÜZETEI című sorozat hatodik köteteként 2008 szeptemberében megjelent Kováts Dániel helynévi szótára, amely folytatása a Balassa Ivánnal közösen készült, Sárospatak külterületét bemutató kötetnek (1997), valamint a Hegyköz 18 községének névanyagát összegező munkának (2000). 520 oldalon mintegy 5600 szócikkbe rendezve tárul fel Sátoraljaújhely város, valamint Károlyfalva, Rudabányácska és Széphalom-Hosszúláz község történeti, illetve jelenkori bel- és külterületi helynévállománya. A szerző a levéltári forrásokat, a szakirodalmi említéseket és az adatközlői visszaemlékezéseket egyaránt felhasználja a szócikkeken belül időrendben elhelyezett adatsorok összeállításában, amelyekben tíz év kutatómunkája összegeződik. 79 térkép, 334 fénykép és rajz illusztrálja a szöveget, segíti elő a térbeli tájékozódást.

MARTINÁK JÁNOSNÉ

Finta Éva: Párkák

A kárpátaljai költészet harmadik nemzedékének egyéni hangú költője Finta Éva, akit otthon festőként is számon tartanak.¹ Indulásakor ugyanis egyszerre próbálta ki magát a festészetben és az irodalomban, jól értett a zenéhez is. Magyar szakos diplomát szerzett, és ha nem volt tanári állása, dekoratőrként kereste kenyerét. Férje családjegyesítése jóvoltából 1990 óta Magyarországon él, de változatlanul kárpátaljinak tartja magát, hisz gyökereit nem semmisítette meg az „átültetés”. S minthogy otthon is egyetemes emberi gondolatokat fogalmazott meg, költészetében a helyváltoztatás nem okozott túl nagy törést. Itt eleinte kis falvakban (Rakaca, Kenézlő) nevelte gyermekeit, aztán Sárospatakra kerülve újból hasznosíthatta diplomáját: először újhelyi szakiskolás, majd pataki tanítóképzős tanítványaival fedezte fel a magyar nyelv és irodalom szépségeit. De bármit is csinál, mindig költő marad, mert ez a hivatása és a sorsa.²

1971 óta ír verseket, Beregszászban kezdte a Drávai Gizella vezette Irodalmi Körben, majd az ungvári József Attila Irodalmi Stúdióhoz és az abból önállóul József Attila Alkotóműhelyhez kapcsolódott. Már átköltözése előtt tagja lett a Magyar Írószövetségnek. Eszköztárában a műzsák valóban testvérek: a szavak mestere, de a színek, formák, harmóniák világában is otthonosan mozog. Poeta doctus, aki az emberiség kultúrkincsét sokoldalú poétikai tudással közvetíti.³ Innen keres önmetaforákat élete egy-egy periódusára, melyek nemcsak ráérzések a közös biográfiára, hanem tudatos vállalások is. Személyes hangú költészete – melyet az irodalom magánlíráként tart számon – azonban közösségi jellegű: amiről ír, minden ember számára

fontos. Sokoldalú tehetsége költői szemléletét tárta szélesre, filozofikus alkata pedig intellektuális lírát teremtett,⁴ melyben a szabad verset és a kötött formákat egyaránt használja. Eddig 5 verseskötete jelent meg: *Vállalkozás az örömré* (Ungvár, 1979), *Időkorongon* (1987), *A lét dicsérete* (Ungvár-Bp., 1991) *Földközben* (Miskolc, 1993), *Vissza a vízöntőbe* (Bp., 2007). Költői pályája nem lezár, alkotóként változatlanul keresi az önkifejezés útjait, újabb versei *Szapphó a szírtén* címmel várnak kiadásra.

Egy gondolkodó költő nem tud megállni a határokon, az is izgatja, ami nem fér bele a versek lekerített egységébe. Kísérletező kedve hívta életre a *Párkák* (Ungvár-Bp., 1993.) című verses színjátékát,⁵ mely nemcsak életműve szerves része, hanem a drámai műfaj megújításának is érdekes kísérlete. A mű első felvonása eredetileg a Magyar Rádió és a Hatodik Síp közös pályázatára készült, a későbbiek során ezt bővítette, s így vált legfontosabb munkáinak egyikévé. Megjelenése (mely a pályadíj része volt, csakúgy, mint bemutatása a Bartók Rádióban) csak néhány héttel előzte meg magyarországi bemutatkozó kötetét.

A *Párkák* bevezető része tragikus veszteségek árnyékában született. Első magyarországi éveiben ezeket még élesebben érezte, mert az átköltözés nem ölte ki belőle Kárpátját. Innen visszatekintve idillinek érezte az első felvonást, ezért látott neki a folytatásnak: az árnyoldal megrajzolásának. A jelen horrorisztikus képeivel azonban átcúszott a jövőbe, melyet pedig eredetileg szintézisként akart megfogalmazni. Írásának anyagát tehát saját törvényei is alakították, nemcsak költői szándéka.

Ezzel a művével tisztelt tanárnője, *Drávai Gizella* előtt, akinek nemcsak ő, hanem az egész kár-

¹ Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján. 1990.

² Nagy Zoltán Mihály: A teljesség reménye. = Hatodik Síp, 1990. 1.

³ Sándor László: A második nemzedék. = Alföld, 1987. 12.

⁴ Juhász Mária: Egy költő Kárpátaljáról. = Délisziget, 1991. 21.

⁵ Egyéb írásaival olvasható a honlapján: <http://fintaeva.extra.hu>

pátaljai magyar irodalom sokat köszönhetett. Szoros kötelék fűzte hozzá: 12 és 21 éves kora között nála (is) lakott, kapcsolatuk különleges hangulatát az *Óda csukott szemmel* című szívből jövő versével már korábban felidézte. A darab megírásának idejére azonban az a miliő, mely körbevette őket, már csak a tanítványok lelkében volt élő, a Drávai-hagyaték a szemétre került. Ezt a sérelmet is meg akarta torolni, amikor a Világosság asszonyaként felidézte alakját és régi életük színterét. Másik mentorát, *Horváth Anna* szobrász-keramikust Főnixként látjuk viszont a darabban. Csakúgy, mint az életben, itt is ő juttatta az önéletrajzi elemekkel is rendelkező főhőst fontos felismerésekhez. Mestere szerénységére jellemző, hogy ő magát a Sötétség asszonyával azonosította, pedig ahhoz azok a beregszászi asszonyok szolgáltak példaként, akik különleges portékájukat az út mentén árulva, fűben - fában rejlő orvosságaikat kínálták. A kórust a „Drávai-tanítványok” – költők, írók, festők, zenészek – alkotják: ők veszik körbe a kárpátaljai párkákat, a szellemi élet alakítóit és fontos szerepet játszanak a mondanivaló kiteljesítésében is. A címadó párkák eredetileg a római mitológia sorsistennői voltak: *Nona* megfonta az élet fonalát, *Decuma* gombolyította, *Morta* pedig elvágta, s ezzel megszabta a halál óráját. Előképeik a görög *Moirák* voltak, akik csak kérlelhetetlenek, de nem könyörtelenek, mint a római sorsistennők. Horváth Anna képileg is megjelentette őket a szerény külsejű könyv borítóján, de Finta Éva párkái általánosabb jelképek, az értéket hordozzák, nem csak az időt.

Finta Éva verseiben sokat foglalkozik a végtelen idővel, itt is ehhez kapcsolódott történetével. A mű a felnőtté válást sajátos viszonyok között mutatja be, miközben arra kellett rádöbennie, hogy az időben a jelen igazán nem is mérhető. Amíg fiatal az ember, hiszi, hogy egyszer majd valakivé válik, s mire megöregszik, ez meg is történik. A kettő közötti rész azonban a szakadatlan munka, ami szürkének, unalmasnak tűnik, amikor átéljük, csak amikor visszaemlékezünk rá – azaz múlttá tesszük –, akkor derül ki értéke. Művének mindezek emiatt lett több köze a múlthoz és a jövőhöz, mint a jelenhez, talán ezért is tartotta írását „kortévesztő ballépésnek”. De a költői én legszemélyesebb gondolatai

jönnek elő színművében is, amelyeket azonban itt folyamatukban tudott végiggondolni, és következtetéseit lírai tételtémekben és mívés szonettekben jelenítette meg. A „szerző kétévi önkínzó szórakozása”-ként megszületett mű a társadalomból kiszoruló, kimenekülő ember élelehetőségeit kutatta az időben; olyan emberét, aki nemcsak túl akarja élni a dolgokat, értékeit is át akarja menteni a jövőbe.⁶ Bár az egyéni lét kérdéseit vetette fel színművében, válasza általános érvényű: mit tehetünk azért, hogy találkozásunk a párkákkal ne legyen véletlenszerű.

Az alkotói folyamatban először a 9 angol szonett készült el, amelyek nemcsak egybekapcsolják és tagolják az egyes részeket, általuk szabott a költő erkölcsi-filozófiai irányt a téma kifejtésének is. Finta Éva kedvvel és értőn használja a különféle szonettváltozatokat, de a Párkákból szemmel láthatóan a Shakespeare-i forma jelenti a megfelelő választást. Egytömbűségével tagolja a jelenetek folyamatát és sajátos szerkezetével segíti a felvállalt költői feladat kiteljesítését. Ugyanis az angol szonettben összekapcsolódó 3 négyesoros (quatrain) és az azokat lezáró kétsoros (couplet) többszörös érzelem- és gondolatváltási lehetőséget ad a költőnek. Finta Éva darabjában – csakúgy, mint Shakespeare Rómeó és Júliájában – a szonettek hordozzák a líraiságot, miközben a drámai sűrítés eszközeként is jól működnek: a belső és külső szembeállításoktól sürgetett cselekmény ezek révén lendül előre. E kecsesen hajló formáknak tehát fontos szerepet szánt a költő: ezekben fogalmazta meg érzelmeit, gondolatait és ezekkel biztosította műve szilárd szerkezetét is. Érdekessé, epigramma tömörségű zárataikkal pedig szinte részenként bontották ki a költői üzenetet.⁷ Az antik hagyományokat azonban megtörte azzal, hogy nemcsak a kórus, hanem a többi szereplő is részesévé vált az összegzésnek, minthogy együtt hordozzák a sokoldalú mondanivalót, melyből ez az írás csak egyetlen gondolatsort követ végig. A szonettek nem uralják a szöveg egészét, mert Finta Éva kézben tudta tartani anyagát: a cselekménysorral felrajzolta azt a háttérrel, amit a versekből – azok műfaji törvényei miatt – kénytelen kihagyni.

⁶ Erdélyi – Nobel: „Határokon járok örökké...” Bp., 1995.

⁷ Vö.: Martinák Jánosné: Petrarcai és Shakespeare-i szonettek Finta Éva költészetében. = Magyartanítás, 2007. 3.

Az I. felvonás a közelmúltban, a hatvanas években játszódik. Helyszíne a *Világosság* asszonyának birodalma, melyről a kórus már a nyitányként felhangzó első szonettben „az elsurranó, időtlen képzelet” segítségével pontos leírást adott. Így válhatott Finta Éva számára a „forma” „bővült tartalomma”, s így állíthatta helyre mindazt, amit a szenvtelen utódok megsemmisítettek. A *Világosság* asszonya érezte, hogy fogyóban fénye, s hogy kihullni „a dolgok forgó kerekéből” nem nagy öröm, de elfogadta, mert úgy hitte, lesz életének folytatása. Ám a valóság sohasem olyan, mint amilyennek látni szeretnénk. Tévelygő – beszédes név ez! – a szerelem erejével rávette a Lányt a váltásra. *Világosság* asszonya nehezen szakadt el neveltjétől, aki azonban meg tudta győzni: csak a sorrend változott, a lényeg, amit tőle kapott, változatlan maradt. Elfogadta hát a Lány döntését, és gyönyörű szavakkal ajánlotta őt a *Világosság* oltalmába – ez is sokatmondó jelképe a darabnak! – mert megértette:

*semmi lelemény
nem változtat a feltárt utakon.
Csak él az élet, s remél a remény.*

A jelenetek (Reggel, Az álom, A csók, Az átváltozás, A búcsú) már címükkel is összefoglalták a *Lány fehérben* és *Tévelygő* találkozásának szűkszerűségét és következményeit. A *Lány fehérben* búcsúja átélte, valódi búcsú, mert ott van mögötte az a megüresült világ, mely erős kötelékkel egy életre szólóan összekapcsolta a költőt Drávai Gizellával:

*Anyáskám lennél, de már van anyám.
Ám szellemem belőled kelt a fényre.
Hát szellememnek vagy szülője, fénye,
ki bennem teret, ablakot nyitott.*

*Iré*n és *Dé*nes életének közös helyszínén játszódik a II. felvonás, a jelen, mely a 80-as éveket idézi (Az álom, Találkozás, A titok, A csend). A jelenetcímek jelzik: az események ismétlődhetnek az ember életében, de tartalmuk mindig más. Egy álom figyelmeztette a főhőst a rá váró borzalmakra. Irént nemcsak ez töltötte el félelemmel, arra is rádöbbent, milyen nagy a szó hatalma! Ez a költői dilemmák egyike, amelyről Finta Éva sem tud szabadulni. A szavakat ugyan a költő kelti életre, de ha egyszer valamit néven nevezett, azzal új sejtéseket is útjára indított, melyek aztán ellenőrzés nélkül „csatangolnak” az időben:

*Már felejténéd, mégsem teheted,
mert bukdacsolva hull jelen a múltba,
s a múlt hulltában amíg szétesik
szilánkjai jelenbe fészkelik
kis cserepeiket...*

S a „minőségvággyal megáldott” Irén azt is kénytelen felismerni: hiába vágyódik a teljességre, csak részeket kaphat meg az egészből, mert a valóságban „semmi sincs egészben”. Közben a „titokra” is fény derült: *Világosság* asszonya nem halt meg (bár temetését is megrendezték) börtönben őrzik amiatt, hogy „látni mert”. Irén először csak a *Sötétség asszonyával* osztotta meg a hírt, aki „ősercájával” a mindenséget képviselte, s azt is tudta: milyen törekény az emberi lét a tér és idő állandó és kiszámíthatatlan csapdái miatt. Aztán Dénes is szembesült a titokkal, és körülöttük szembe került egymással „a törvény” és „a rend”. Ketten együtt azonban olyan erőt képviseltek, amelyet sikeresen fordíthattak szembe a társadalom kihívásaival. Nem véletlen, hogy ezen a ponton szólalt meg a 6. szonett, melyben az életet választották a döntésre kényszerített hősök. A szonettet Dénes és a kórus együtt mondta el, mint a darab egyik fontos üzenetét:

*Mutatkoznia kell, hogy látva lássad:
a létezése lét, nem formás látszat,
de fűródás a mélybe és magasba,
s már nem képzelheted őt semmi másnak:
rögnek, varangynak, mert már befalazta
önön sorsába mindazt, amit láttat.*

A III. felvonás az elgondolt jövő, amelyet a drámai múlt és jelen formált olyanná (Várakozás, Vizionlátás, Sorskeresők, A kert). Ezt a részt is a kórus nyitja egy újabb fontos gondolatokat összegző szonettel: a várakozás is fontos része az életnek, abban dől el, képesek vagyunk-e átadni magunkat a hétköznapi csodáknak, amelyekkel megközelíthetjük céljainkat. Figyelmeztetés is rejlik benne, mert néha az ember olyan tette is képes, amit az ösztöne szerint élő állat talán megtagadna. De erre is szűkség van, hiszen csakis a bűnt követheti a megbocsátás! Mindezek a felismerések készítettek elő ennek a résznek a cselekményét.

A *Nő, aki Irén*, gyermekét várta, miközben a *Férfi, aki Dénes* visszatért „tévelygő” állapotába. Karácsonykor megszületett a gyermekük – mert minden gyerek maga a Messiás! – de Irén magára ma-

radt gondjaival. *Főnixmadár*hoz, a halhatatlan, rejtélyes, csodákra is képes bölcshez fordult: rendjén való-e, hogy képtelen a megalkuvásra, hogy képtelen lemondani a teljességről?! S *Főnixmadár* megértette kétségeit, és arra tanította: tegye azt, ami a dolga. Éne rejtett része csakis a mindennapi cselekvésben lendülhet mozgásba, csak a „gond” az, ami felszínre hozhatja a dolgok valódi értékét. Egyformán szükségünk van jó és rossz döntéseinkre, csak ezek révén válhat az ember „sorskeresővé”:

Mert egymásra utalt az érték, talni,

Sőtét – fehér, anyagi és fogalni –

haladsz köztük, míg megleled magad.

Nincs más, csak érték. Nem is lehet csalni.

Főnixmadár azt értette meg Irénnel, hogy a nőnek, „az emberteremtő embernek” feladata van, melynek árnyékában eltörpülnek a bajok, s a kishitűséggel csak saját csélyeit rontja. Csodaerejével elvillantotta előtte leendő életét, melyben nemcsak kisfia sorsát láthatta át egyetlen pillanat alatt, de azt is megtudta, hogy még egy születendő gyermek öröme vár rá. A földi életben ugyanis az utódok ajándékozzák meg az örök élettel az embert.

Az anyaság-élmény továbbgondolása ez: a szerző itt is azt erősítette meg, hogy a biológiai létezésnek célja az új élet teremtése, a nőnek vállalnia kell feladatát. Ezt Finta Éva egy kicsit magának is írta, hiszen pályája kezdetén úgy hitte, költői feladatai kitöltik majd egész életét. Aztán a József Attila-i sors ráébresztette: ha kimarad az élet teremtő láncolatából, menthetetlenül „a semmi ágán” találja magát. Gyermekai vállalásával nehezebbé vált költői léte, de kiteljesedett emberi mivolta.

S a költő az utóbbit is csak hagyományos keretben tudja elképzelni. A darab a kertben – a visszanyert Éden időtlen képe! –, a nagy díófa alatt összegyűlt családdal zárul. A viták elmúltak, Tévelygő is megvívta önmagával a harcát és fölkészült feladatára. Az együttlét örömeivel minden a helyére került: „rendszerbe állt, mint fenn a csillagok.” *Főnixmadár* a Világosság asszonyát is megidézte, aki időhöz nem köthető igazságként régi szavaival akarta összegezni a helyzetet, de a történetek fényében *Főnixmadár* ezt átfogalmazta: „Az élet él, s remél a lelemény”.

Am a költő a darab befefejező soraival arra figyelmeztette az olvasót: ilyenek vagyunk, bukottak és hősök, gyengék és erősek, de bölcsőbbek lehetünk:

„ha szíved lelbírja, mit parancsolsz agyvelődnek.” Mert csak az értelem és az érzelem kettőssége közelítheti meg a vágyott teljességet, s csak akkor – ez is a mű fontos üzenete – ha van hite az embernek:

Csak köztes lény ne légy! Ha nincs hited,

a jók és rosszak egyként megelőznek.

Teljességigényéről pedig nem mondhat le az ember akkor sem, ha tudja, csak töredékek juthatnak neki. A cselekményt a Párkákban, a műfaji újításnak megfelelően, nem a nagy drámai konfliktusok viszik előre. Finta Éva ugyanis nem tragikái, hanem erkölcsi, filozófiai, lélektani problémákat boncolgat művében. Hősei hétköznapi emberek, akiket nem terhelnek nagy bűnök, csak a társadalmi csapdákat nem tudják kikikülni. Konfliktusuk emiatt bukásuk nélkül is feloldható, hiszen sorsuk azon is múlik, mennyire képesek az önvédelemre. Mindketten változó jellemek, akiknél ezt a költői lelemény nevükkel érzékeltette. A *Lány fehérben* tisztaságával, élet- és tudásvágyával a kimeríthetetlen lehetőségeket jelenti, ám minden eltűnt belőle, megszűriült, amikor *Irénként* élt. S amikor *Nő, aki Irénként* újból önmagára talált, visszatért hozzát a színek, a jelképek, és egy mesebeli madárral, az újjászületést jelképező *főnixszel* is megerősödött. A másik szereplőnek, *Tévelygőnek* is *Dénesen* keresztül vezetett az útja ahhoz, hogy *Férfivá* válhasson.

Sorsuk igazi példázat: arra születtek, hogy tér és idő csapdái között szakadatanul válasszanak az értékes és értéktelen, a helyes és helytelen, a tartalom és a forma között. A felnőtté válás bonyolult folyamatában ugyanis az ember magában hordozza a választás lehetőségét és kényszerét, amellyel eldönti, hogy léte „formás látszat” vagy tartalmas valóság legyen. Bár ez a választás még önmagában nem garantálja azt, hogy helyesen dönt, de nem kell a rossz döntéstől sem megijedni, az is hordozhat magában felszabadító erőket. A fejlődés sajátos rugóját jelenthetik azok a mélypontok, amelyeket veszteségként érzékeltünk. De át kell menni a poklon, hogy túlélve azt újjászülethessünk, mondja ki a költő.

A költő sok mindent gondolt át számvetésében, epikus és lírai énje szerencsésen találkozott össze művében. Jelenetei a szükséges szerzői utasításokkal láttatóak, formai sokszínűsége – pl. a közbeékeltszettek vagy a dalok! – költői portréját mélyítik.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Csohány János tanulmányai Debrecen reformátusságáról

Csohány János professzor, történétíró a közeli múltban – 2004 és 2007 között – négy nagy kötetet adott ki, amelyek a doktori disszertációival és a Hittudományi Egyetem stúdiumaival együtt az eddigi életműve törzsanyagát képezi. A négy kötetnek közös címe van: *Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról*. Mi most az említett kötetek közül a negyedikre koncentrálunk, amelyben 53 írás található. A szerző jelentős egyháztörténész és igényes publicista, akinek neve nem ismeretlen a Kárpát-medencében. 1934-ben Hajdúnánáson született, Debrecenben szerzett lelképásztori és történelemtanári diplomát, 1977-ben a bölcsészdoktori, 1981-ben a teológiai tudományok doktora címet nyerte el. Nyugdíjazásáig a Hittudományi Egyetem professzoraként egyháztörténetet tanított. A Kazinczy Ferenc Társaság 1997-ben rendes tagjává választotta az intenzív tudományos és irodalmi tevékenységet folytató professzort.

A 2007-ben megjelent könyvének megszületését jótékonyan segítette a szerző előző művének, az Üdvörténeti keresztyén ünnepek címűnek a kedvező visszhangja. Az ízléses és tartalmas új kötet első részének címe: *Kihívások és válaszok*, s 11 írást tartalmaz, amelyekről együttesen megállapítható a tudományosság és az emelkedett olvasmányosság. Olvasásuk nyomán az egyetemes és magyar keresztyénségnek egy nagy ívű áttekintése bontakozik ki az olvasó előtt: miképpen volt jelen és hogyan hatott az őskeresztyén egyház az első században; hogyan kötötte össze a magyarországi katolikus egyház teológiájának szírványhídja Esztergomot Debrecennel; a reformáció tanítása hogyan hatotta át a debreceni, tiszántúli embereket évszázadokon át; az evangélium hogyan őrizte és erősítette a magyar protestáns híveket az évszázadok viharaiiban és a Himnusz keletkezésének

idején; az I. és a II. világháború időszakában, azután a pártállam és a rendszerváltozás éveiben hogyan szolgált az újszövetségi magyar nép.

A mű második részében a Debreceni Református Kollégiumról két tanulmányt olvashatunk. Az első áttekintést ad a tanintézet történetéről a kezdetektől az egyetem megalapításáig, 1912-ig, majd ismerteti a Lelkészképző Intézet (1914–1950), a Tanárképző Intézet (1925–1952), a Teológiai Akadémia (1950–1993) és a Hittudományi Egyetem (1993-tól) működését, s szól a Kollégium általános iskolája (1990-től) és az óvodája megalapításáról, valamint a Dóczy Gimnázium újraindításáról. Ismertetést ad a könyvtárról, a levéltárról, a diákság szállásáról és külföldi tanulmányútjairól. A másik tanulmány a Kollégium történetét az 1849 és 1950 közötti időszakra vonatkozóan dolgozza fel. A szerző szakértelemmel és szeretettel szól az intézmény múltjáról és jelenéről, valamint munkálja a jövődjét.

A kötet harmadik része Egyházi közélet címmel beszámol a Református Lelkészegyesület 100 évéről és a Kárpát-medencei Magyar Református Egyház egységének kérdéséről, s olvashatjuk azt az interjút, amelyet Benéné Kaszás Erika készített Csohány professzorral a 2007-es ökumenikus imahét záró alkalma után. A szerző jól látja, érzékeli, hogy a keresztyén atyafiak lássák az ökumené eredményeit és kísértéseit is.

A Negyedik rész címe: Teológiai irányzatok, egyházi mozgalmak, itt a puritanizmusról, a pietizmusról, a metodizmusról, a hollandiai és magyarországi történelmi kálvinizmusról olvashatunk. Az írások pontosan tárják föl az említett egyházi mozgalmak teológiatörténeti hátterét, amit a szerző nagy gondnal és alapos előtanulmány alapján állított össze. A következő részben

előszavak, lektori ajánlások, ismertetők olvashatók, majd pedig Csohány János könyveiről szóló írások következnek Kiss Endre József, Ágoston István György, Beke Albert, Borók Imre, Ötvös László tollából. Ők Csohány professzor egy-egy munkájának értékeit igyekeznek feltárni, amelyeket a későbbi összegző munkánál fel lehet használni. A kötet Függelékében két írást találunk: Tibor János: Egyház a Sátán rostájában, valamint Szabó Tibor: Észrevehető-e Calvin betegségei J. Hornung festményén?

Külön kell szólnunk az ismertetett kötet Nevezetes személyek című részéről. Őt személyről olvashatunk itt, s kiemeljük a Károli Gáspár bibliafordításával és Melius Juhász Péter bibliai teológiájával foglalkozó részleteket. A szerző megemlékezik Károli Gáspár művének 1590-ben történt megjelentetéséről, melyet Rákóczi Zsigmond és mások támogattak imádsággal és anyagiakkal. A 800 példányban megjelenő teljes Biblia nyomdai munkálatait Manskovitz Bálint irányította. Diáként szemtanúja volt a Vizsolyi Biblia munkálatainak Szenci Molnár Albert, akiről Csohány János könyvében ugyancsak olvashatunk. Így méltatja őt: „Nem csoda, hogy ez a tehetséges és nagy munkabírási tudós egy könyvtárra való könyvet adott ki, közte a Szentírást kétszer javított szöveggel (1608-ban és 1612-ben).” Szenci Molnárral együtt még négy személyről olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy Comenius Ámos János (1592-1670) úgy volt teológiai professzor, hogy közben a pedagógiai tudományt művelte.

A Biblia éve ezen alkalmán a bemutatott könyv szerzőjéről elmondhatjuk, ő úgy doktora a bölcsészeti és történeti tudományoknak, hogy a szépirodalmat is műveli művészi szinten. Úgy van ez, mint az élet folytatásában, ahol nincs megkülönböztetés a látás, a hallás és a beszéd között; miért lenne akkor, amikor az igazat, a szépet és a jót a maga törvényszerűsége szerint szólaltatja meg a kötet szerzője. Így ajánljuk a műves egyháztörténeti művet minden érdeklődő atyáinkfiának, a Kazinczy Ferenc Társaság tagjainak, valamint barátainknak, minden olvasójának. Legyen Isten áldása a könyv írójának további munkásságán, az olvasókon és mindnyájunkon!

Megemlékezés Sályban Gárdonyi Géza születésnek 145. évfordulója alkalmából

2008. augusztus 23-án, a 13. alkalommal megrendezett Sályi Napok ünnepségsorozatának keretében megemlékeztek Gárdonyi Géza születésének 145. évfordulójáról. A legolvasottabb magyar regény, az Egri csillagok szerzője Agárdon született 1863. augusztus 3-án. Apja – Ziegler Sándor gépész – miután vagyonát elvesztette, uradalmaknál szolgált, így került családjával Sályba, ahol Géza fia a második elemistől (1870 és 1873 között) Malyáta Ignác tanító jeles növendéke volt. A helybeliek már 1926-ban emléktáblával ékesítették a közelmúltban nagy gonddal helyreállított egykori iskolaépületet, s helytörténeti gyűjteményt rendeztek be benne.

Gárdonyi emlékének hűséges ápolása nyilatkozott meg az idei évfordulón is. Felhangzott versben és énekszóban az írása; Z. Szalai Sándor irodalomtörténész Gárdonyi istenes költészetét méltatta az „Útra készülés” című kötet alapján; Kocsis Klára szerkesztő az író fiának, Gárdonyi Sándornak új kiadásban megjelent „Az élő Gárdonyi” című életrajzát mutatta be, s felszólalt Keller Péter, Gárdonyi Géza dédunokája, aki sokat tesz az író emlékeztetének fenntartásáért mindazon a helyeken, amelyekkel Gárdonyi életútja valamilyen módon kapcsolatba került. Sályban elmondott lírai gondolatait évkönyvünkben a következő oldalon megidézzük.

KELLER PÉTER

Ma a jegenyefát ünnepeljük...

Gárdonyi Géza emlékezete

Keresem itt a fákat. Keresem a két nagy jegenyét, a szederfát, az almafát, a diófát, a két birsalmafát. Ezek voltak dédapám legkedvesebb fái itt a sályi kertben.

Ő a jegenyefát szerette a legjobban. Tudta, sem árnyéka, sem gyümölcse. Egyedülállósága, hajthatatlansága, fölemelkedettsége tetszett neki. Azt szerette volna, ha a sírjára egy jegenyét ültetnek. „Nekem kedves az a gondolat – írta –, hogy olykor jegenyefa leszek, és állok, mint élettem, magányosan, hallgató lombokkal, folyton az eget nézve; nappal felhőket, éjjel a holdat, a csillagokat.”

Ma a jegenyefát ünnepeljük.

Egyszer egy előadáson azt hallottam, a magyar irodalomnak két alakja van, aki semmilyen izmushoz nem tartozott. Gárdonyi Géza és Arany János. A két jegenye.

Dédapám az eget nézte. Istenhívó ember volt. Erről beszélnek válogatott versei. Sírjára nem véletlenül kívánta a jegenyét. Nem kapta meg. Nem illik az izmusokba. És nem kapta meg a sírfeliratát sem, ami így hangzott volna: „*Hiszek az egy Istenben és az örök életben.*” Azt írták a sírjára: „*Csak a teste*”.

Néhány hete egy találkozáson megtudtam, ez a felirat a hallgató és értő „jegenye”-lombok értékelése. *Fiamnak* című versében

ugyanis ez áll:

*Mint a magasban lengő sasmadár,
Úgy kóvályog fölöttünk a halál:
Hol itt, hol ott egy lelket elragad.
Csupán a test marad.*

*Ha engem látsz majd némán, hidegen,
És szólítasz és nem nyitom szemem,
Az égre nézz, immár arra lengek.
Csupán a testem az, mit eltemettek.*

Én ezt a verset nem tudom kívülről. Az illető szőlősgyőröki ember fejből mondta. Ezek után kérdezem: ugye, mégis hoz termést a jegenye?

Az ember test és lélek. Dédapám teste a földben, lelke hitem szerint a mennyben. Mi az, ami bennünket mégis összehoz a születés ke-
rek évfordulóján?

Szép a magyar nyelv. Tudta dédapám, hogy szebb, mint a német. A németben a lélek: *Geist*. De *Geist* a szellem is. A magyar tudja, hogy a szellem más. Ez a szellem, ez a szellemiség hozott minket össze.

Köszönöm, hogy Önök ilyen szépen ápolják dédapám szellemiségét. Kérem, ne adják fel. Kellenek a jegenyék! Higgyék el, van termése!

Szeressék Önök is ezt a fát!

DUKRÉT GÉZA

A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia Érsemjénben

A *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék-hely Társaság* szeptember 5-7 között Érsemjénben, a Kazinczy Művelődési Házban tartotta honismereti konferenciáját. Az újonnan átadott palotában 10 óráig gyülekezett a több mint száz résztvevő.

A Szózat elénekzése után *Dukrét Géza*, a PBMET elnöke köszöntötte a megjelenteket, majd Csúry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület helyettes püspöke és Borsi Imre Lóránd helyi plébános tartott rövid áhítatot. *Balácsi József* polgármester mint házigazda köszöntötte a megjelenteket, hangsúlyozva, hogy a konferencia itteni megszervezése megtiszteltetés a község számára. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal részéről *Káldy Gyula* üdvözölte a konferenciát. A konferenciát megtisztelte jelenlétével a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány tíz tagja, Révász Gizella elnök vezetésével, Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetsége, Hungaria Nostra elnöke, dr. Csorba Csaba, a Honismereti Szövetség alelnöke, a Kazinczy Ferenc Társaság két tagja, Kiss Endre József titkár vezetésével, Höhh József, a KÖH gyulai kirendeltségének igazgatója, Filep Mária, a Hajdúság-Partium Értékművelő Egyesület elnöke, dr. Krajczárné Sándor Mária, a berettyóújfalui Bihari Múzeum muzeológusa, Ruszoly Barnabás, a Bagaméri Kör elnöke, Szabó Zsolt, a Művelődés folyóirat főszerkesztője.

A Társaság 15 éves évfordulója alkalmából Dukrét Géza elnök beszámolt az egyesület sokoldalú tevékenységéről, eredményeiről. A tizenöt év alatt 14 konferenciát, ugyanannyi honismereti találkozót, 13 honismereti táborot, számos megemlékezést szerveztek, kiadtak 55 kötetet a Partiumi Füzetek könyvsorozatában és hetet a sorozaton kívül, felavattak 19 emléktáblát. Ezt követően átadták az idei kitüntetések. Fényes Elek-díjban ré-

szesült Pásztai Ottó (Nagyvárad), Antal Béla (Biharpiüspöki), Jancsó Árpád (Temesvár), a különdíjat Kovács Zoltán, Érmihályfalva polgármestere kapta. Révász Gizella, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke Szent István-emlékplakettet, Balácsi József polgármester és Ciorba Teréz érsemjéni tanárnő emléklapot kapott.

A XIV. konferencia fő témái a következők voltak: A reneszánsz éve, Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei, Pusztuló műemlékeink, A 20. század öröksége. Az előadások sora hagyományosan, a konferenciának helyt adó Érsemjén megismerésével kezdődött. *Ciorba Teréz* tanárnő a település természeti viszonyait, történelmét ismertette, Balácsi József Érsemjén hétköznapijairól, elért eredményeiről beszélt. A program egy film vetítésével folytatódott, Felix Terra. A nagyváradi vár címen, amelyet Villányi Zoltán, Balla Tünde és Lakatos Attila készítettek. Ezután egy szakmai előadás következett Épületvédelem a gyakorlatban címen, amelyet *Köteles Dieter*, a Bisonsol cég mérnöke tartott.

Ebéd után a következő előadások hangzottak el: *Kiss Endre József* (Sárospatak) az Érmellékről beszélt, ahogyan Kazinczy Ferenc emlékezetében élt, *dr. Vekov Károly* (Kolozsvár) az értelmiség sorát mutatta be, Oláh Miklós életpályáján keresztül, *dr. Csorba Csaba* (Budapest) az Értelmiségiek nemesítése a Partiumban a 16–19 században című értekezést tartotta. *Wanek Ferenc* (Kolozsvár) egy elfelejtett középkori erőről, *Mezősomlyóról* beszélt, *Starmüller Géza* (Kolozsvár) a zilahi Wesselényi-szoborkompozíciót mutatta be és annak alkotóját, Fadrusz Jánost. Ezt egy könyvbemutató követte: *dr. Jancsó Árpád* (Temesvár) ismertette legújabb kötetét A Béga, a Bánság elkényeztetett folyója. *Erdei János* (Szilágysomlyó) vetített képe-

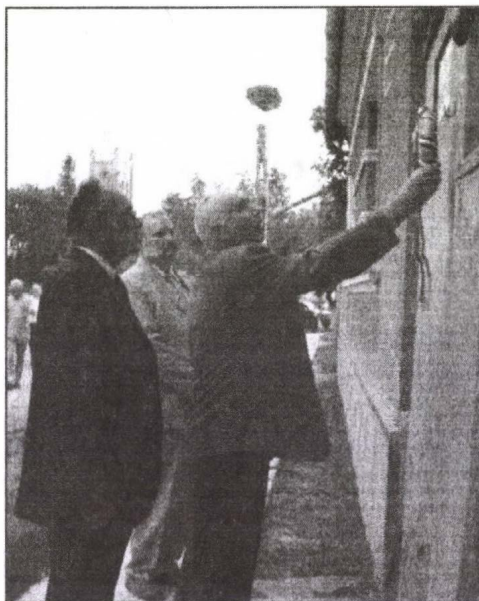

A konferencia közönsége

ken keresztül mutatta be az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékeit a Berettyó- és a Kraszna-menti településeken. E feltáró munkát diákjaival együtt végezte, amellyel a tavaszi pályázati díjkiosztó ünnepségen első díjat nyert. Az előadások után a társaság megkoszorúzta Kazinczy Ferenc szobrát, majd meglátogatták a Kazinczy Ferenc, Fráter Lóránd és Csiha Kálmán emlékházat.

Másnap délelőtt *Pekár István* (Budapest) az Érmellék, a Berettyó-mente és a Hegyköz örökségét mutatta be, televíziós szemmel. *Ujj János* (Arad) az egykori törökkori várról tartott előadást, amelyet egy újabb film vetítése követett, a felsőbányai római katolikus templom felszentelésének 150. évfordulójáról, amelyet Hitter Ferenc készített. Szünet után *dr. Vajda János* (Borosjenő) két 1848-49-es vértanú életútját követte, akik Borosjenőhöz kötődtek. *Dr. Jancsó Árpád* (Temesvár) a Béga-csatorna történetéről, *Tácsi Erika* (Temesvár) Újszentes telepés falu történetéről, *Kordács Imre* (Nagyvárad) Nagyvárad 1940-1944 közötti magyar utcaneveiről tartott előadást. *Dánielisz Endre* (Nagyszalonta) Nagyszalonta történelméről érkezett az 1944-1948 közötti időszak bizonytalan éveiről.

Ebéd után egy nagyon érdekes előadást hallottunk *Borbély Gábor*tól (Nagyvárad) az érmelléki borturizmus jelentőségéről. *Deák Csaba* (Nagyszalonta) a gyulaideki HÉV történetét ismertette, *Nagy Aranka* (Nagyvárad) az 1848-1849-es szabadságharc híres orvosairól beszélt, *Fazekas Lóránd* (Szatmárnémeti) egy háborús katonasors emlékeztetőre épült kis emlékművet mutatta be. *Kresztyn Ilona* (Temesvár) Kulcsár Sándor író életpá-

A Kazinczy Társaság küldöttsége koszorúz

lyját ismertette. Ezután *Szabó Zsolt* (Kolozsvár) a 60 éves Művelődés című folyóirat történetéről és szerepéről beszélt.

A konferencia közgyűléssel zárult, amelyen megbeszéltük az egyesület legfontosabb problémáit. Este az érmihályfalvi GGG Irodalmi Stúdió tagjai Wass Albert-estet mutattak be, *Bokor Irén* vezetésével. Ezt követően bemutatkozott a helyi Ezüstperje tánccsoport, amely óriási sikert aratott.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Érmihályfalván emléktáblát avattunk Kuthy Lajos író tiszteletére. Üdvözlő beszédet *Kovács Zoltán* polgármester tartott, majd *Kovács Rozália* Kuthy Lajos életét és munkásságát ismertette. A kirándulás Magyarországon folytatódott. Meglátogattuk Nyírácsád Árpád-kori templomát. Majd ellátogattunk Álmosdra. Előbb megkoszorúztuk az Álmosd-diószegi csata emlékművét, majd megtekintettük a Kölcsey Ferenc Emlékházat. Ebédre visszatértünk Érsemjénbe. Délután megnéztük Sáter Árpád-kori templomát, ahol meghallgattuk *Emődi Tamás* szakavatott előadását, aki a templom restaurálását vezette. A résztvevők számos információval gazdagodva, érzelmekkel feltöltődve érkeztek haza.

A Kazinczy Ferenc Társaság új tiszteletbeli tagjai

Dr. Bíró Ferenc irodalomtörténész

Prof.Dr. Bíró Ferenc egyetemi tanár, az MTA (irodalomtudomány) doktora 1960-ban végzett a Szegedi Tudományegyetem magyar-francia szakán, s ugyanabban az évben védte meg doktori értekezését *summa cum laude* minősítéssel. Szauder József professzor tudományos vezetése mellett végezte ezután irodalomtörténeti kutatómunkáját, amelynek eredményeként 1976-ban megjelent Bessenyei Györgyről és az 1770-es évek nemesi irodalmáról szóló monográfiája. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében Bessenyei György Összes Művei kritikai kiadását szerkesztette, szerkeszti.

Munkásságának középpontjában az esztétikát, a textológia és az irodalomtörténet-írás elméleti és gyakorlati kérdései állnak. 1990-ben készült el „A felvilágosodás korának magyar irodalma” című korszak-monográfiája, amelynek alapján akadémiai doktori címet szerzett, s amelyből négy kiadás jelent meg, kiérdemelve az Akadémiai-díjat. 2002-ben Katona Józsefről jelent meg monográfiája. A nyelvkérdés XVIII. századi történetéről 2005-ben kutatócsoportjának eredményeit tanulmánykötetben tette közzé. Az 1980-as évek közepe óta vesz részt a felsőoktatásban az ELTE Bölcsészkarán, 1994 és 2000 között a XVIII-XIX. századi magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője volt. Számos nemzetközi kongresszuson képviselte a magyar irodalomtudományt, kiváló kapcsolatai vannak a francia és a lengyel irodalomtörténeti körökkel.

Bíró Ferenc professzor jelenleg egy Kazinczyról szóló monográfián dolgozik, s vezetője egy kutatócsoportnak, amely Kazinczy publicisztikai, kritikai és elméleti írásainak kritikai kiadását készíti elő. Tudományos eredményei alapján, Kazinczy korának egyik legkiválóbb hazai ismerőjeként tiszteljük Tanár Urat, ezért választottuk őt a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjává.

Dr. Jakab István nyelvész

Dr. Jakab István nyelvész a határainkon túli magyar nyelv-művelés egyik kiemelkedő képviselője. A nagyrákai születésű fiatalember a gimnáziumot a Sárospataki Református Kollégiumban végezte el, 1949-ben érettségizett. Tanulmányait a Szlovák Egyetem Pedagógiai karán (1952-55), majd a Pozsonyi Pedagógiai Főiskolán (1955-1958) folytatta. Két évig az Új Szó című szlovákiai magyar napilap kulturális rovatának munkatársa volt, majd a csallóközi Nagymegyeren gimnáziumi igazgatóként dolgozott. 1961 és 1993 között a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán a magyar nyelv és irodalom tanszék adjunktusa, majd docense volt, 1992/93-ban ő vezette a tanszéket. Rendszeresen szerepel íásaival a Szlovák Rádió magyar adásában és a magyar nyelvű sajtóban. 1993-ban feleségével Révkömáromba költözött, ahol a Selye János Egyetem Teológiai Karának (előzőleg a Kálvin János Teológia Akadémiának) óraadó professzora lett.

1970-ben szerzett nyelvudományi kandidátusi fokozatot. A Szlovákiai Magyar Anyanyelvi Társaság elnöke. 1996-ban Lőrincze Lajos-díjjal tüntették ki, s megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét.

Jakab István nyelvészeti – és főként nyelv-művelő – munkássága meghatározó jelentőségű a szlovákiai magyarság körében. Önálló kötetei: A magyar ige-kötők állománya vizsgálta (1976); Nyelvünkről nyelvünkért (1980); A magyar ige-kötő szófajtani útja (1982); Nyelvünk és mi (1983); Nyelvi vétségek és kétségek (1987); Értünk szót egymással! (1995); Nyelvünkről önmagunkért (1998); Érthetően, alkalomhoz illően! (2000), Anyanyelv és magyarságtudat (2006).

Szeretettel köszöntjük Jakab tanár urat 80. születésnapja alkalmából!

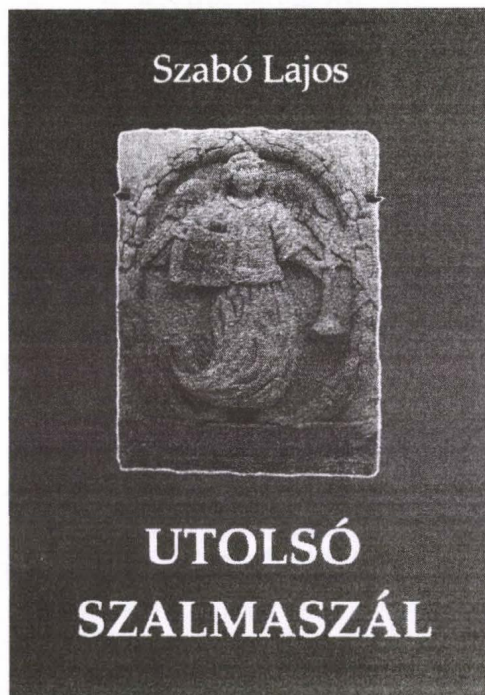

Száz éve született dr. Szabó Lajos Emléknapi Kassán

A Kassai Magyar Református Egyházközség kezdeményezésére a Kazinczy Ferenc Társaság közreműködésével emléknapi tartottunk a kassai református templomban 2008. szeptember 28-án, vasárnap. A délelőtti istentiszteleten megtöltötték a templomot az ünneplő hívek és a vendégek. *Orémus Zoltán* kassai lelkész emlékezett imádsággal dr. Szabó Lajosra (1908–1996), aki 1942 nyaráról 1945 áprilisáig volt a kassai gyülekezet lelkipásztora. A szószéki szolgálatot Társaságunk alelnöke, *Bojtor István* lelkipásztor vállalta, aki a Királyok és a Krónikák könyve alapján tett tanúbizonyságot arról, hogy az Úr a nehéz helyzetekben velünk van. Összecsengett ez az üzenet azzal az ígérellel, amelyet 1945. január elsején Szabó Lajos a Krónikák I. könyve 28. részének 20. verséből vezérigeként fogadott el: „Légy bátor és erős, és kezdj hozzá! Semmit ne félj és rettegj, mert az Úr Isten, az én Istenem veled leszen, téged el nem hagy, tőled el nem távozik, míglen elvégezed az Úr háza szolgálatának minden művét”.

Délután ugyancsak a templomban emléküléssel folytatódott a program. A taktaszadaiai küldöttségének és *Fehér József* elnökünknek a köszöntője után dr. Sándor Endre Szabó Lajos lelkipásztori munkáját méltatta, dr. Dienes Dénes az egyháztörténetet mutatta be, dr. Kovács Dániel Szabó Lajosnak a néphagyományok kutatása terén végzett tevékenységét összegezte, Kiss Endre József pedig gazdag irodalmi-publiscisztikai természetét jellemezte.

A kassai református gyülekezet által példamutató módon megszervezett, gazdag tartalmú megemlékezésből kirajzolódott dr. Szabó Lajos életútja, amely Gömörből indult, sárospataki tanulmányokkal folytatódott s vezetett el az egyházi szolgálatig. 1930-ban putnoki segédlelkész volt, majd 1933-ban a bodroghözi missziót bízták rá. 1938-ban az Országos Református Szeretetszövetség lelkésze lett Budapesten, míg kassai lelkésszé nem választották. Kassán teljes

erővel, erős hivatástudattal végezte szolgálatát, s ott élte át a háborút, a zsidóüldözést, a kiutasítás gyötrelmeit. Átmeneti vajdászkai helyettesítő lelkészi feladat után a taktaszada-i gyülekezet papja volt haláláig. Közben teológiai doktorátust tett, egyháztörténetet tanított a sárospataki teológiai akadémián, s az 1960-as évektől hozzáfogott a Taktaköz néphagyományainak feltárásához, amely szép szakmai elismerést, többek között Bálint Sándor professzor barátságát hozta meg számára.

Életútjának eseményeiről, küzdelmeiről, eredményeiről *Utolsó szalmaszál* című önéletrajzában rajzolt érdekes képet, mely egyúttal a XX. század hazai világáról is tudósít.

(A könyvet 2000-ben a Kazinczy Ferenc Társasággal együttműködve a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség adta ki, s korlátozott példányban a sátorlajúhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban megvásárolható.)

EVA MARGIT

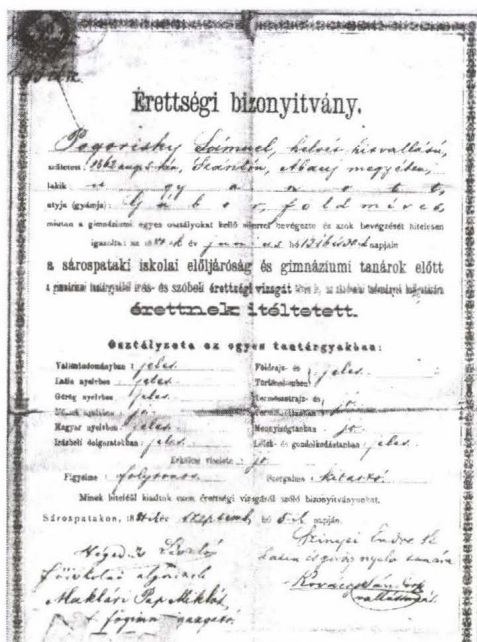
Emlékezés egy vidéki körorvosra

Pogoresky Sámuel élt 81 évet
(1862-1943)

Ebből a 81 évből 43 évet mint Abaúj-Torna vármegye egyik legnagyobb járásának, az Encs-Csereháti járásnak körorvosa töltött el, a betegek szolgálatában. Közismert nevén: *Samu bácsi* mindenki ismerte és szerette.

Azok közé a nagy tudású vidéki orvosok közé tartozott, akik a múlt században vidéken élve és dolgozva összegyűjtötték az orvostudomány legjavát, és sok száz életet mentettek meg a haláltól. Egyik unokája Tóth Mihályné Homonnai Borbála mesélte, hogy bizony sokszor nyúlt a zsebébe, amikor egy szegény embernek gyógyszert kellett kiváltania. Tudásával és lelkiismeretességével nagy tiszteletet vívott ki magának az egész megyében.

1862. augusztus 5-én született Abaújszántón. Református vallású. Édesapja Pogorisky Gábor földműves. 1881. szeptember 5-én a Sárospataki Református Főgimnáziumban kiállított érettségi bizonyítványa szerint (7 jeles, 3 jó) „az akadémiai tudományok hallgatására érettnak tekintett.” Érdemes kiemelni, hogy latin és görög nyelvből is jelest kapott. Orvosi diplomája sajnos nincs a család birtokában. Mindenesetre azt tudjuk, hogy 1892-ben lett Forrón körorvos, 43 évig, 1935-ig teljesített orvosi szolgálatot. Megnősült, egy leánya született, Valéria, ki később Homonnai Jánosné lett. Három unokája született: Homonnai Borbála Tóth Mihályné encsi lakos, Homonnai Edit és Homonnai Gabriella Hudák Istvánné. Samu bácsi imádta az unokáit, minden szabad percét velük töltötte. Bár ezekből a szabad percekből vajmi kevés jutott számára. „Soha meg nem állt, betegekhez járt”. Forrai háznak kapuján szinte megállás nélkül kopogtattak, kocsit küldtek érte, vagy szekéren hozták a beteget, gyógyítást remélve, és ha lehetett, ő meg is gyógyította a gyógyulni vágyókat, csoda gyógyszerével.

Én betegeskedő gyermek voltam, ezért sokat kellett a gumirádlis kocsival „Pubi bácsiért” (én csak így hívtam) elmenni. Egyszer az életemet mentette meg, amikor sikeres gyógykezelésével megakadályozta kezdődő gyermekparalízisem kifejlődését. Persze, aranyos vidám emlékeim is fűződnek hozzá.

Húsvét volt, én meg hároméves halálra sértődött leányzó, mert Anyámék elmentek vendégségbe, engem meg otthon hagytak. Mit tesz ilyenkor egy sértődött lélek? Természetesen elcseni nagyanyja íróasztaláról a tintásüveget, fontos, hogy tele legyen, beveszi magát egy hosszú takarójú asztal lába mellé, és bosszúszomjasan betermeli az üveg tintát. Az csak természetes, hogy a fehér ünnepi ruhácska és körülötte minden úszik a tintában. Szegény Hancsu néni, Fáy Johanna – aki

nálunk élt – kétségbeesetten keresett az egész nagy házban. Ahogy megtalált, rohant a „gumiradler” Pubi bácsiért. Hogy mit kaptam tőle, azt jobb nem, emlegetni. Kivittek a konyhába és ruhástól, cipőstől beültettek egy nagy fateknőbe, és Pubi bácsi addig itatta velem a jó tehéntejet amíg kívül, belől tisztára nem mosott. Azóta utálom a tejet.

De visszatérve Pogoresky dr. életére: az *Abauj-Tornai Hírlap* 1935. november 30-i számában Földes Lajos felelős szerkesztő így emlékezik meg a tudós orvos nyugalomba vonulása alkalmából rendezett búcsúünnepségről: „*Pogorisky Sámuel körorvostól jöttek búcsút venni a kör községei, a jóbarátok és ünneplők egész serege. A tudós orvost búcsúztatták, aki négy évtizeden át annyi szenvedőn segített, annyi embert adott vissza az életnek, s aki hosszú körorvosi pályája alatt ritka megbecsülésre és szeretetre tette magát érdemessé.*”

Ugyanezen hírlap szerint Pogorisky dr.-t báró Sternegg Géza, a járás főszolgabírója búcsúztatta, majd felkérte dr. Tóth Ernő megyei főorvost az ünnepi beszéd elmondására. A főorvos méltatta Pogorisky dr. érdemeit: „*Azok a családok, akiknek a bizalmát bírja, azoknak a betegeknek az ezrei, akiket eddig meggyógyított, azok nem fogják tudomásul venni azt a száraz tényt, hogy dr. Pogorisky Sámuel nyugdíjba vonult, hanem ugyanolyan szeretettel fogják őt aktív orvosnak tekinteni, mint ahogy eddig tették. A történelmi emlékeket, az egyes emberek emlékét őrizni kell. ... Mert ha valamely község nem becsüli meg történelmi emlékeit, úgy száz év múlva is már senki nem fogja tudni, hogy élt itt egyszer egy szorgalmas, nagy tudású orvos, akit dr. Pogorisky Sámuelnek hívtak, aki szívének minden dobbanásával magyar volt. Ezeknek az emlékeknek a nemzeti szellem nevelése érdekében örökké meg kell maradniok oktató példaként a jövő generáció részére.*”

Most pedig a Pogorisky család múltjáról szeretnék megemlékezni. *Csoma József* Abauj-Torna vármegye nemesi családjai című könyvében, a 443. és 444. oldalon a következőket olvashatjuk. „*Címerlevelet Rudolf király adományozott Pozsonyban 1578 április 12-én Pogoriski Györgynek és általa testvéreinek Jánosnak, Miklósnak és Lőrincznek. Ezek már előbb is nemesi előjogokkal éltek. A címer: kék pajzsban arany grif, a sisakon arany-kék tekercs-*

ből növekszik a paizsalak. Takarók: kék-arany. Publikálták 1579-ben Heves és Külső-Szolnok megyében. Eredetije a családnál. A családot egy 1775-ben eszközölt nyomozást (Abauj megye nemesi iratok 477. sz.) Földvári előnévvel említi. A család Abaujszánton most is él, egyik tagja, Pogoriski Sámuel Forró körorvos.” Eddig a Csoma leírás.

Az Abauj-Torna vármegye és Kassa múltja című kiadványban *Czobor Alfréd* az 1911. évi 4. szám 52-53. oldalán a következőket írja családról: a család ősei Olaszországból származtak át, bárói rangot viseltek. Most jönnek uo. a legendák. „*1573-ban a bárói ág kihalt. Pogoriski János fia 1660-ban elesik. Kerek 40 esztendeig szolgálta vérével a királyt és a hazát. A család férfi tagjai részt vettek a Buda bevételénél folyó harcokban, harcoltak Eger, Munkács, Belényes, Papmező, Karánsebes várainál a török ellen vívott harcokban. Egyik leszármazottjuk Váradnál a török ellen vívott harcokban kétszer megsebesült, 1694-ben török fogságba esik, 6 évig volt fogságban. Még régebbi történet, 1454-ben Izrael jön Olaszországból, egy lovas regimenttel Pogoriski nevű olasz városból a magyar királynak segíteni. 1458-ban meghal, felesége belga származású: Brygita asszony, fia Mojst 1459-től Mátyás király kapitánya.*” Eddig a rege.

Most már csak az hátra, hogy elbúcsúzzunk dr. Pogorisky Sámuelről, aki forrai lakos lévén az abaujvecseri református egyház anyakönyvében szerepel. Meghalt 1943. február 5-én. Temették Forró; az ottani temetőben, a családi sírboltban van eltemetve.

Áldassék emléke! Adjon az Isten Abatúnak sok olyan lelkiismeretes és tudós orvost, mint ő volt!

BOJTOR ISTVÁN

Csiha Kálmán (1929–2007)

Életrajza

A magas termetű, szálfa egyenes, hófehér hajú férfi meleg hangon, szelíd mosollyal beszélget velünk. Méltóság árad belőle. Élenútját „fények és rácsok”, fájdalmak és csodák között járta végig. Jelméke a XX-XXI. század hányatott sorsú erdélyi magyarjainknak.

A Debrecenhez 30 km-re fekvő Érsemjénben született 1929. szeptember 17-én. Édesapja Csiha Sándor földbirtokos, édesanyja Szilágyi Erzsébet. Testvérei: Sándor és Csaba. Szerette Bihar megyét, Baranton az udvarházat, a cselédeket és a tájat. Szörén vagy nyeregben ülte meg a lovát. Hajnalonként harmatos füvet kaszált, májusi zápor után nagyot szippantott az úde levegőből. Szomjasan olvasta udvarházuk könyveit. Érdekelte a család, az egyház, a magyarság története. Néha elgondolkozott a román ortodox parókia előtt, ami a tudós, nyelvújító irodalmár Kazinczy Ferenc szülőháza helyén épült.

Tanulmányait szülőfalujában és Érmihályfalván kezdte (1936-1939), Sárospatakon folytatta (1939), Debrecen Református Főgimnáziumában tanult (1940-1944), ötödik gimnáziumát Zilahon a Weselényi Református gimnáziumban végezte, és Nagyváradon érettségizett 1950-ben. Szüleit 1949-ben üzték el Barantóról, Sepsiszentgyörgyre telepítették őket. Azon a márciusi éjszakán deportálták az ősi magyar földbirtokosokat és nemeseket is. Domicili: obligatoriu, rövidítve D. O. lettek, kényszerlakhelyüket elhagyni tilos. Mivel éppen távol tartózkodott szüleitől, ezért véletlenül kimaradt a deportálásból, de személyi igazolványt nem válthattott. Fizikai munkát végzett. Diáktársait tanította, hogy megszerezze a tanuláshoz, az élethez szükséges pénzt. Személyi igazolvány nélkül állandóan félt, hogy elkapják és bebörtönözik. Valóban illet rá a

román megbélyegzés, hogy szülőföldjén „pozgor”, hazátalan lett.

Hivatástudattal készült a lelkészi pályára. Kolozsváron fölvetették az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetbe. Diplomaosztás után Aradra helyezték segédlelkésznek (1956), ahol Gáj városrészben önálló gyülekezetet alapított.¹ Nagy József professzor teológiát végzett Emese lányával 1956. november 5-én kötött házasságot Gönczy Lajos professzor áldásával. November 4-től Budapesten orosz tankok dübörögtek és okádták a halált.

A református magyarságot összefogó fiatal pásztor szálla volt a román hatóságok szemében. A szekuritáte 1957 decemberében tartóztatta le, és államellenes összeesküvéssel vádolták, mert nem jelentette föl Fodor Pál lelkészársát, aki Márton Áron római katolikus püspöktől jövet meglátogatta a magyarok jogai ügyében. A kirakatperben 10 évre ítélték. Egy pillanatban úgy érezte, hogy meg kell halni, de a Heidelbergi Káté Hitvallás első kérdése és felelete által megerősítette Isten, hogy „életemben és halálomban Krisztus tulajdona vagyok”. Végigszenvedte Kolozsvár, Marosvásárhely, Szamosújvár, Jilava, Periprava Lucia, Giurgeni börtöneit és a 40 napos magánzárkát. Galacon hastífuszból gyógyította ki az Úr. Kazinczy Ferenc Kufstein börtönében tinta hiányában saját vérével írt. Csiha Kálmánnak is ez a sorsa:

*Tollam nincsen, papírt nem adnak,
Nem jár levél a néma rabnak,
Csak állati sors, fájdalom.
– Lelkem lapjait tépve széjjel
Írom most rá pirosló vérrel,
E leveletem, halk dalom.*

¹ Romániai Magyar Szó 2001. jan. 30. Csiha Kálmán: Szakmai önéletrajz 2007.

Rabságát Istentől fogadta el, és ahhoz is erőt kapott, hogy a testben-lélekben összeomlott raboknak szóljon a vigasztaló evangéliumról, tanítsa őket magyar irodalomra és történelemre. Bizonyos volt abban, hogy nem véletlenül születünk a világba, mert Istentől mindenki föladatot kapott. Életünk nem magánvállalkozás, hanem küldetés, amiről számat kell adnunk. Szenvedéseinek súlya alatt nem roppant össze, mert ő is elfogadta az igét, mint Bethlen Gábor: „Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk.” (Róma 8:31.) „Börtönévek alatt megerősödtem Isten atyai szeretetében, az Úr Jézus megváltásában, és az örök életben.”²

*Lehet vasrács, tízszeres sötét.
Az Isten él! Kizárni nem lehet,
Meglátogatja a cellák övét
S győz a szívek, börtönök felett.*

A magyar forradalom vérbefojtása után ismét kegyetlen megtorlás kezdődött Romániában, 11 római katolikus lelkészt kivégeztek, 12 lelkész belehalt sérüléseibe, 80 személyt halálra ítélték.³

Az eladósodott Románia Amerikához fordult vámkedvezményért, valamint kölcsönért. Ceausescu kondukátor 1965-ben azzal a föltétellel kapta meg, ha amnesztiát kapnak az ártatlanul elítéltek, és szabadulásuk után munkába állhatnak. Csi-

ha Kálmán 6 és fél év után szabadult ki. Hat és fél éves kislánya először látta apját életében, boldogan simult az ölébe és ezt kiáltotta játszótársainak: „Látjátok, nekem is van édesapám.”⁴

A Partiumi Egyházkerület püspöke Nagyváradon Buthi Sándor nem tudott parókiát adni a lelkészházaspárnak, ezért az Erdélyi Egyházkerületbe kérték fölvételüket. Nagy Gyula püspök Gogán-Váraljára, az 546 tagú gyülekezetbe helyezte ki őket, ahol 1964 és 1970 között szolgáltak. Egyik helyen a férj, másikon a feleség volt a lelképásztor. Az ősmagyarok 1516-ban itt tartották utolsó „istentiszteletüket”. A műemlék kazettás templomot és parókiát renoválják, két harangot öntenek, új parókia is épül.

Gogán-Váraljáról a marosvásárhelyi Vártemplomba hívják másodlelkésznek a talentumokkal megáldott igehirdetőt. (1970–1971). A Szabadi utcán lévő templomban szolgál (1971–1972), ahonnan a Gecse utcán lévő nagy gyülekezetbe kívánják megválasztani. Vonakodott elfogadni a meghívást, de Nagy Károly egyházmegyei főgondnok megfenyegette: „Ha pedig a nagyobb munkát nem vállalom, légy átkozott.”⁵

A Gecse utcán gyorsan szaporodik a gyülekezet. Vasárnaponként tömve a hatalmas templom. A gyülekezet látogatása alkalmával kiderül, hogy a lélekszám nem 6.800, hanem 12.550, ezért Csiba Kálmán három önálló egyházközséget szervez. Elvállalja a Marosi Egyházmegye esperesi feladatait. (1982–1990). Újta továbbra is fények és rácsok között vezet. Neki támad a securitáta, hogy miért látogat és szervez gyülekezeteket? Szárazaján is azzal a „módszerrel” gyilkolták le a magyarokat, hogy a pi-

⁴ Emese lánya 1958. január 16-án Kolozsváron született. Hárfa művésztanár. Az Állami Filharmonia sikeres bel- és külföldi szereplője. Férje dr. Nagy Attila Nagyenyeden született 1954. szeptember 19-én. A Belklinika vezető főorvosa és egyetemi oktató. A Magyar Laboratóriumi és Diagnosztikai Társaság tagja, a Magyar Örmény Kulturális Egyesület (Marosvásárhely) alelnöke. „Látó”-nívódíjas költő. Unokái: Nagy Attila Botond (1981) publicista, színikritikus. Nagy Kálmán Zsolt (1984) hegedűművész, koncertmester. Nagy Attila: D. dr. Csiba Kálmán püspök legközelebbi hozzátartozói 2008.

⁵ Somogyi Botond: Csiba Kálmán életrajza. 8. Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2003. Transindex.

² Nemzet és evangélium. Kolozsvár, 2007. 174.

³ Új Magyarország, 1996. nov. 4.

acterre hajtották, és kilőtték vagy lefejezték őket. A községben nincs templom se parókia. Az esperes kérésére egy idős özvegyasszony felajánlja, hogy lakásán tartsanak istentiszteletet, amiből gyülekezet nőtt ki. Feszültségbe kerül a rest és alkoholos lelkipásztorokkal, az egymással vitázó teológiai professzorokkal. Homiletikából doktorál 1973-ban.⁶

Miután elfoglalták a securitate épületét 1989 decemberében, tömeg hömpölyög a Gecse utcai parókia felé, és ezt kiabálják: „Csiha! Csiha!” Nagy Gyula kolozsvári püspök 1990-ben lemondott tisztségéről. A kérdés kieleződött a királyhágómelléki és az erdélyi egyházkerület között, hogy ki legyen az utód. Tőkés László Erdélyben született, Csiha Kálmán Biharban, és Juhász István professzor is jelölték. Mivel a Székelyföld Csiha Kálmán mellé állt, ezért a választók többsége reá szavazott. „Egyházunk igen nehéz korszakában hívta el őt az Úr.” „Nem esett az elbizakodottság vagy tehetetlenség sátáni csapdájába.”⁷

Még be sem iktatták a tisztségébe, amikor ismét halálás örvénybe sodródott. Romániában a rendszerváltás 1990. március 19-én vérontásba torkollott. Az ortodox román pópák vegyszeres pálinkával itatták az oláhokat, akik különféle szállító eszközökön, feldühödve rontottak Marosvásárhelyre. Megostromolták a Romániai Magyar Demokrata Szövetség központi irodáját. A bent lévők a padlásra menekültek. A rendőrség és a katonaság mozdulatlanul figyelte az ostromot. A padlásról lejövő magyarokat leponyvázott teher autókba zsúfolták azzal az ígérettel, hogy bántódásuk nem lesz. A kocsik álltak. Az őrjengők botokkal verték a ponyvát, követ dobálták és ráugráltak. Kiverték Sütő András író egyik szemét. Végre a teherautó elindult a kórház felé. Másnap, március 20-án magyarok vonultak ki a főtérrre, hogy bosszút álljanak a vérontásért. A cigányok állnak melléjük, és bátorítják őket: „Ne féljete, magyarok, jönnek a cigányok!” Román harcokcsik csikorognak a főtéren, szemben a magyarokkal, mögöttük a román katonaság lapul. Kié lesz a Főté? Ha a románoké, azok kifosztják az ottho-

nokát, és legyilkolják a magyarokat. Román tiszt állítja, hogy nincs katonaság a harcokcsik mögött. Valóban elvonulnak. A magyarok kételkednek, Csiha Kálmánt kérik, hogy győződjön meg róla. A püspök halálra szántan mászik át a román páncélosokon, s amikor visszatér, ezt kiáltja: „Nincs katonaság! Béküljünk meg egymással!” A magyar tömeg csalódottan oszlik hazafelé, mert ködbeveszett előttiük Erdély jövőndője. Tömeges kivándorlás kezdődik. Jobb hazát keresnek.

Erdély 44. református püspökét 1990. május 29-én iktatta be Tóth Károly budapesti püspök. A végtelenül hosszú palástos lelkipásztorok sora elején a magyarországi és erdélyi püspök, kezükben a Bibliával lép be Kolozsváron a Farkas utcai templomba. Kívül és belül óriási tömeg szorong. A magas termetű püspök csodálatos érzéssel térdepel az úrasztalánál és fogadja az áldást. A szószéken János evangéliuma 6:1-13. alapján rendkívül idősezerűen prédikál. Jézus az ötezer megvendéglése után parancsolja tanítványainak, hogy szedjétek össze a maradékot. „Föladatunk erőfeletti. Az evangéliumot visszük, mert egyedül az evangélium által van keresztyén ember, növekszik az egyház, szabadság és békesség terem a népek között. A diktatúrában 500-nál több egyházi iskolát, 500-nál több egyházi épületet vett el a román állam, amelyeket a reformáció óta megőriztünk. Jöjjetek összeszedni a maradékot, mert 60 parókia üresen tátong. Közel 40.000 Bibliára volna szükség nyugaton élő testvéreink anyagi támogatása mellett.”

Az egyházszervező püspököt 1994-ben újrávalasztották. Több mint 400 gyülekezetet látogatott meg. Templomok, iskolák, diakóniai központok épültek. Felesége, a drága édesanya és munkatársa, halott gyermeket hordozott méhében. Halálos ágyánál könnyezve fogja kihűlt kezét. „Ilyen gyöngge lelkiállapotban soha nem voltam” írja. Az RH negatív anyának tévedésből vagy szándékosan RH pozitív vért adtak. Talán ez a szomorú esemény is kényszerítette arra, hogy szüntelenül kérje a magyar anyákat gyermekáldás fogadására.⁸

Debrecenben 1995. április 20-án a Református Tanácskozó Zsinat elnökének választják. Világutazásai során ígét hirdet, előadásokat tart és adomá-

⁶ Uo.

⁷ Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatának tizedik évfordulóján. Kolozsvár 2000. 10. *Szigethy Rudolf*: Romániai magyar könyvkiadás 1990-1998. Transindex.

⁸ *Csiha Kálmán*: Nemzet és evangélium. 2007. 234.

nyokat gyűjt. Lelkieket osztogat, anyagiakat hoz. Nagy kitüntetésként fogadta, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagjának választotta. A laudáció elhangzása után vette át a díszoklevelet. Érsemjén díszpolgára ugyanabban a községben született, mint nagy elődje, Kazinczy Ferenc. Küldetéséről így beszélt: „Veszedelemes dolog hinni és nem hinni. Valamit tisztázni kell a lelkiünkben, és el kell indulnunk egy szép, igaz magyarság felé. Nem soviniszta magyarság felé, amely abból él, hogy másokat gyűlöl, mert az elbukik. De nem is önmagát földadó magyarság felé, hanem Isten szerinti magyarság felé, amely Tőle kap mennyei erőket, és szép, igaz jövődőt akar teremteni. Egy mosolygó, derűs, erős lelkű Magyarországot.”⁹

A Magyar Református Missziói Szövetség 2007. július 22-én választotta Tanácsába, hogy ezzel is segítse az igehirdetés nagy szolgálatában. A törvény előírása szerint 70 éves korában kéri nyugdíjazását és visszautasítja újrakezélését. Tiszteletbeli püspök címmel ruházzák föl.¹⁰

„Nyugalomba vonulása után, vándor prédikátorként” evangélizált Erdély és Magyarország drága földjén, a Kárpát-medencében és a föld kerekén 15 országba szétszóródott magyarok között. „Azt hiszem, én vagyok az első nyugalomba vonult püspök, aki evangélizációs utazásokat tesz. A haldokló, morális válságban lévő magyarságot ébresztgetem az evangélium által. Nézzem szembe önmagával, béküljön meg Istenével a legyőzhetetlen Jézus Krisztusért.” Egy év 56 hetéből 29-et prédikált végig. A nagyvilág lett a gyűlekezője. Tavasztól őszig Barantón volt az otthona, őstől tavaszig Marosvásárhely, ahol megpihent, olvasott, írt.¹¹

Kitüntetései: A Debreceni Teológia díszdoktora (1993). Vitézi Rend érdemkeresztje (a budapesti Külügyminisztérium megbízásából dr. Lehr György adta át. 1999.) Érsemjén díszpolgára (2001). A marosvásárhelyi Református Kollégium

gyémánt diplomája (2002). Marosvásárhely díszpolgára (2003).¹² A Magyar Örökség díját 2007. december 15-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében vehette volna át. November 4-én vasárnap Cserealján prédikál, új könyvét barátainak, családtagjainak dedikálja, és kicsit rosszul érzi magát. Kórházba viszik és másnap, november 7-én mennyei hazánkba költözött. Isten különös csodája, hogy nem útközben, Barantón, valahol a nagyvilágban szólította magához, hanem abban a városban, ahol a felesége is nyugszik. Temetésén a Gecse utcai templom zsúfolásig megtelt, a kint rekedt óriási tömeg erősítőkhöz hallgatta a prédikációt. Dr. Bustya Dezső püspökhelyettes, legkedvesebb szolgatársa hirdette bátran koporsójánál az evangéliumot. János 9:4. alapján. Küldetése volt Krisztusnak a világ megváltására, Csiha Kálmának az evangélium hirdetésére, és a keresztyéneket is küldi az Úr Jézus szolgálatára és dicsőítésére.¹³

Egyházi szolgálatban

Csiha Kálmán alaptétele volt: „Sok egyház létezése bizonyítja, hogy Jézus Krisztus Úr.” Az egyház Ige és Lélek által születik, ezért az élő Krisztus teste látható világunkban.¹⁴ Egyházépítő püspök volt. Szó szerint értelmezte a törvényt, hogy „az egyház javát a magam java elé helyezem.”

Az első és második világháború után egyedül magyar népünkre sütötték rá, hogy „bűnös nemzet”. A rendszerváltás előtt és után ő is bűnbánatot, megtérést hirdetett, de éles különbséget tett a kommunizmusban kötelező sablonos „önkritika” és a Szentírás szerinti bűnbánat között. Júdás árulásáért vagy Péter tanítvány háromszoros tagadásáért nem a keresztyén gyülekezet tartott bűnbánatot. Az evangéliumi ébredés bűnbánattal és Krisztusnak odaszánt étellel kezdődik. Feszültséget

⁹ *Csiha Kálmán*: Nemzet és evangélium. Kolozsvár 2007. 206 és 218. *Bojtor István*: Dr. Csiha Kálmán nyugalmazott erdélyi református püspök, író. Hírlével 2004. május. Uo. Csiha Kálmán 2008. febr.

¹⁰ Romániai Magyar Szó 2000. nov. 16. Szabadság 2000. nov. 17. dec. 13. Utódja Pap Géza kolozsvári lelkipásztor.

¹¹ Barantón evangéliumi csoportokat fogad. Nyugdíjisan is szórén vagy nyeregben üli meg a lovát.

¹² Visszautasítja Gyurcsány Ferenc miniszterelnök állami kitüntetését, akit a nemzet kiárúsítójának tart. Csiha Kálmán: Szakmai önéletrajz. – Érsemjén múzeumában három helyiség látogatható: Első Kazinczy Ferencről, második Fráter Lorándról, harmadik Csiha Kálmánról.

¹³ *Bustya Dezső*: Isten dolgait cselekedni. Új kezdet. 2007. nov. 3. A Duna TV egyenes adásban közvetítette a temetést. *Szabó István*: Emlékezés Csiha Kálmánra. Reformátusok Lapja 2007. dec. 23.

¹⁴ Nemzet és egyház. 99.

okoz, ha a megtértek „magabiztosan” lenézik a „hitelenekeket” vagy a hagyományos keresztyének ítéltetik a megtérteket. Az evangéliumi megújulás nem szakadásokat, hanem közösséget épít.

Erdélyben 469 anya-, 134 leány- és 383 szór-ványegyház van. A családlátogató Csiha Kálmán lelkész, esperessége idején gyülekezeteket látogat. Püspökké választása után még nagyobb kapu nyílt előtte, több mint 400 gyülekezetben prédikált, 32 új templom épült, 186 egyházi létesítmény nyílt meg, amelyek közül legnagyobb Kolozsváron a Bethlen Kata, Marosvásárhelyen a Bod Péter tanulmányi és diakóniai központ. Emil Constantinescu államfőnél a történelmi egyházak vezetőivel együtt sürgetik magyarnyelvű egyetem alapításának engedélyezését.¹⁵ Külföldi útjain „keresztülöket” kér arra, hogy erdélyi diákokat segítsenek az érettségi bizonyítványig évi 240 dollárral. Honnan vett erőt megpróbáltatásai és szenvedései között? – kérdezték tőle. „Isten energiájából” – válaszolta. „Ha közel vagyunk az Úrhoz, akkor mennyei erők sugároznak reánk, megnyílnak szemünk és látjuk, mint Elizeus próféta idejében, hogy tüzes szekerek vesznek körül.”¹⁶

A református pedagógiai és diakóniai főiskolákon munkások százait képezték. Állandóan sürgette a családlátogatást. A teológiai hallgatók vasárnaponként lelkész nélküli gyülekezetekbe szálltak ki prédikálni. Erdélyben 84, a Királyhágómelléken 60 egyházközségben nincs pásztor. Nem kegyeskedő, uralkodó lelkészekre van szükség, hanem Krisztusnak átadott életű szolgákra, akik fölkeresik az elkóboroltakat, és mennyei táplálékkal erősítik a nyáját. Az egyház nem olyan intézmény, sem „foglalkozás, magánvállalkozás”, amiből megél a lelképásztorság, esperesség, püspökség, tanítóság, hanem „életveszélyes felelősség”, mert nemcsak a földi, hanem az örökéletre is fölkészít. Evangélium nélkül összeomlik az ember, az egyház, a társadalom és a nemzet. Az evangélium az egyetlen megtartó erő. Azért imádkozunk és dol-

gozunk, hogy a történelmi népegyház misszionáljon, hitvalló egyház legyen.¹⁷

Szövetségek, egyesületek (Nőszövetség, Ifjúsági Keresztyén Egyesület, Presbiteri Szövetség, Lelkészegyesület) alakulnak. Az Erdélyi Református Egyházkerület Agnus rádióadója Kolozsvárról sugároz műsorokat. Vezetésével Adorjáni Lászlót bízta meg. Bonus Pastor alkoholmentő misszió szervezésére Horváth Levente lelképásztort kéri, mert a református gyülekezeti tagok, lelkészek, professzorok között voltak és lesznek olyan teológiai vélemények, speciális munkaágak, amelyek fölpezsdítik egyházi életünket. Bűn az egymás ellen való áskálódás. Az ellentéteket tompítani igyekezett, mert az egyesületek nem egymás ellen, hanem Krisztusért és egyházáért szolgálnak. A CE (Cristusért és Egyházáért) mozgalmat a Királyhágó-melléki egyházkerületben 1990 előtt és után krízishelyzet jellemezte, Erdélyben a közös szolgálatra törekedtek.¹⁸

Csiha Kálmán számon tartotta a világ 43 országába szétszóródott magyarságot. Gyakran idézte Jézus szavát: „Más juhaim is vannak nékem, amelyek nem ebből az akolból valók.” (János 10: 16.) 15 országban élő magyarokat látogatott végig. Erdély szeretetét sugározta. Melbourne-ben a református egyház milliomos gondnokának sóhaját Cadillac autóján utazva hallgatta: „Püspök úr! Háza van, hazám nincs.” Csiha Kálmán a magyar diaszpórát nem fölszámolandónak tekintette, mert komoly történelmi múltja van. Az Európai Unióban megszűnő határok után a szétszóródott magyarok között egészséges vérkeringés indulhat. Ahol szervezett egyház volt és van, ott megmaradt a magyarság, mint Kárpátalján a Szovjet diktatúra alatt. Buenos Airesben (jó levegő) a harmadik nemzetség is magyarul dicséri az Urat. Az evangé-

¹⁷ Uo. 9, 89, 92, 95.

¹⁸ A CE hitvalló mozgalom régi gyökerű. Kovásként hatott a református egyház közösségében. A kommunisták békepapság által is büntette, börtönözte őket. Pap László nagyváradi püspök éveken át elutasította Visky Ferenc hitvalló lelkész Péter fiának a teológiára való fölvételi kérelmét. A marosvásárhelyi esperes javasolta fölvételét. „Ezért áldja meg az Isten Csiha Kálmánt, az Erdélyi Egyházkerület volt püspökét.” *Visky F.: Szerelme szorongat. Kolozsvár 2004. 216.*

¹⁵ Bihari Napló 1999. szept. 12.

¹⁶ II. Királyok 6:16-17. „Ne félj, mert többen vannak, akik velünk vannak, mint akik övelük... és íme a hegy rakva volt tüzes lovakkal és szekerekkel Elizeus körül.” Nemzet és evangélium 181.

limumot és magyarságot őrző nép világítótorony lehet a nemzetek között.

Kapcsolatot keresett más keresztyén felekezetekkel, elsősorban az evangélikusokkal. Erdélyben magyar protestánsok és magyar római katolikusok együtt küzdenek a megmaradásért. Olyan felekezetek vezetőivel is érintkezett, amelyek Isten létét vallották, az erkölcs és emberiség javára munkálkodtak, mint Székelyföldön a magyar unitáriusok. Találkozott a román ortodox főpappal is. Ellenállt a nemizet és egyházat pusztító szektáknak, amelyek biblikusság helyett látványosságra, anyagiakra törekedtek, romboltak a tudatlan és lélekben gyöngé emberek között. Ígéretekkel, fenyegetéssel szedik áldozatukat, nincs miről tárgyalni velük.

Rendszerváltás után divat lett a keresztyénség, volt kommunistákkal megteltek a templomok, és elpanaszolták, hogy milyen sokat szenvedtek az elnyomatás idején. Aztán jöttek a hangulateltő ellenségek, és az egyház lejáratásával próbálkoznak. Hála Istennek, hogy egyházunk tagjai szívvel-lélekkel igyekeznek keresztyének maradni.¹⁹

A teológus

A teológia görög szó, két gyökből tevődik össze: Teos = Isten, logos = beszéd, cselekedet. A teológiai tudomány Istenről és az emberről értekezik. Forrása a Biblia, amiben meg van írva, hogy mit mondott és mit cselekedett az Úr. Korunk teológiája ellentmondásos, szakembereknek is nehéz tudomány. Tévelyeg, amikor Isten helyett az embert állítja középpontba, teológia helyett antropológiával foglalkozik. Csiha Kálmán pontosan ismerte, és világosan foglalta össze a modern teológiai irányzatokat: "Szentírás, hitvallás, prédikáció" című tanulmányában.²⁰

Bultmannal kezd, aki nem a Szentírásra, hanem Jézus tanítványainak hitére építi a tudományt. Ernst Käsemann az ösgyülekezet hitét veszi alapul. Gerhard Ebeling az emberré lett Isten helyett a történeti ember Jézussal foglalkozik. Her-

bert Braun egzisztencialista tudós szerint Krisztus messiás volta tudományosan nem igazolható, ezért a krisztológia tétele szüntelenül változik, míg az antropológia állandó. Mivel Jézus Isten-nel azonosította magát, de embernek született Betlehemben, sorsot vállalt velünk, ezért Istenről csak úgy beszélhetünk, ha embertársainkkal azonosulunk. Az emberségben Isten van jelen, ezért a teológia irányá emberek felé mutat, és a humanizmusban oldódik föl. Az ember Krisztust megölték nagypénteken a Golgota hegyén, és meghalt, ezért igaza van Nietzsche-nek és Robinson püspöknek, hogy Isten halott (God is dead). Thomas Altizer szerint, ha Istent megértettük, akkor megszabadultunk az autonóm Istentől. Helmut Tillich azt vizsgálja, hogyan vonatkozik a kijelentés-történet az ember személyéhez és a világtörténelemhez. Wolfhart Pannenberg szerint a történelmi eseményeknek prioritása van Isten és a hit előtt, ezért a teológiának nem a Szentlélekre, hanem a józan ész alapján vizsgált tényekre van szüksége. Dietrich Bonhoeffer német mártír teológusnak az a kérdése, hogy „a nagykorúvá lett világban hogyan fogadtassuk el az evangéliumot?” Kompromisszumot ajánlott. Helmut Gollwitzer Ige teológiája szemben áll a humanista teológiával, mert Isten más mint az ember, és a Vele való találkozásban mássá, újjá leszünk.

Csiha Kálmán szükségesnek tartja a modern teológiai értesüléseket, de elutasítja azt, hogy minden modern külföldi irányzatot kritika nélkül vegyünk át. Őv a száraz konzervatívizmustól és a könnyed liberalizmustól. Véleménye azonos a kolozsvári professzorokéval, hogy az erdélyi református teológiára Barth Károly hatott, aki megfogalmazta dogmatikájában, hogy a teológiai tudomány lényege és célja bibliakutatás azért, hogy mit higgyünk, mit hirdessünk és mit cselekedjünk az adott történelmi pillanatban. A modernizmus piedesztálra emelte a humánmust, közben elveszítette az embert, az evangéliumot, és sokan hátat fordítottak a modern toleráns egyháznak.²¹

¹⁹ Csiha Kálmán: Nemzet és evangélium. 181.

²⁰ In: Emlékkönyv Tökés István 90. születésnapjára Kolozsvár 2006. 123.

²¹ Geréb Pál: Barth dogmatikája. Kolozsvár, 2007.

A homiléta

Erdélyország 44. püspöke korunk egyik legtudósabb, legfölkészültebb, legnépszerűbb igehirdetője volt, aki éppen olyan örömmel szolgált a legeldugottabb falucskában, mint nevezetes nagyvárosi gyülekezetben. A kiváló egyházszerző és irodalmár világhírű lett. Igehirdetésének alapelveit hat pontban sűrítette.

a) *Biblikusság.* Az igehirdető ne dogmatikai tételeket, tudományos fejtegetéseket, erkölcsi tanításokat boncolgasson, mert ezek szembeállítás, megvitatása nem a szöszékre valók. A bibliai kontextusok felsorolása helyett ássunk az alapige, a textus mélyére. Az ismételtetett témaprédikációk, mint például a jó cselekedetokről vagy emberi bűnökről, unalmassá válnak. Készüléskor imádságban kérjük Isten kijelentését, nehezebb bibliai szövegeknél foglalkozunk az exegetikai, hermeneutikai problémákkal, és a világos, határozott gyakorlati üzenettel lépünk a szöszékre. A fölolvadás nem igehirdetés, hanem a tehetetlenség jele.²² Az igehirdetés bibliafordítás, illetve bibliamagyarázat.

b) *Textuszerűség.* Azt jelenti, hogy önmagunkat megüresítve, megkaptuk és elfogadtuk Isten üzenetét, hogy mit prédikáljunk. Az ige megragadott bennünket. Nem a textusról beszélünk, hanem belépve a textus világába, az Úr igéje szól általunk.

c) *Hitvallásosság.* Egyházi és nem egyházi összjöveteleken, személyes beszélgetésekben azonosulok a Heidelbergi Káté és a Helvét Hitvallás református tantétéleivel.

d) *Gyülekezetszerűség.* Azt jelzi, hogy ismerem a hallgatóság összetételét, gondolkodását, történelmi-társadalmi helyzetét, bánatát és örömeit, ezért „ugyanazon hullámhosszon” vagyok velük. A legegyszerűbb falusi asszony is érzi, megérti, hogy róla van szó. Gyakorlati üzenetet, reményt, erőt sugárzunk a konkrét gyülekezetben.

e) *Dinamikuság.* Az igehirdetés alatt olyan mennyei erők áradnak, amelyek megváltoztatják, vigasztalják, erősítik, újjászülnek az embert a jelenlévő Szentlélek által. Ez a prédikáció döntő lényege. A kárpát-medencei esperesek konferenciáján is kérte,

hogy minden prédikációnak legyen evangélizációs jellege. Lelkipásztornak és gyülekezetnek evangéliumi megújulásra van szüksége. Ha ez megtörténik, akkor taszító kegyeskedés helyett, öröm sugárzik belőlünk, mert „Krisztus szerelme szorongat minket”, és nem a missziói előadó vagy más egyházi vezető unszolgat a szolgálatra.²³

f) *Pasztoráció.* Az igehirdető elsőrendű feladata állandó lelkipendozás, vagyis személyes beszélgetés, családlátogatás. Aki ezt elhanyagolja, az a gyülekezet feje fölött prédikál, és széthull a közösség. A jó igehirdető intenzív kapcsolatban él az emberekkel, és a napi problémák megbeszélésének fonalja is Jézushoz vezet.²⁴

Csiha Kálmán a legyőzhetetlen Krisztust prédikálta, Akit sátni erők próbáltak kiradírozni a történelemből. Bálványokat csináltak maguknak és azok rabjai lettek. De hová tűntek a hivalkodó aranyborjuk, csiszolt ideológiák, csodás világbirodalmak híres és hírhedt vezetői, akik megváltó istenként mutogatták magukat? Eltűntek és el fognak tűnni a jövőben is. De Krisztus örökkévaló!

Dogmatikája, etikája

A dogmatika „tárgya”: mit higgyünk, valljunk és tanítsunk? Az etika „tárgya”: mit cselekedjünk? Az életünkben anyagi dolgok, valós és álproblémák, társadalmi, gazdasági és politikai helyzetek mellett belső, lelki, szellemi kérdések is vannak. A dolgok lényege pedig az, hogyan állok Istennel, önmagammal és embertársaimmal szemben? Az élő ember test, lélek és szellem, amelyek szorosan összetartoznak. Például, ha beteget placebóval kezelnek, amiben nincs gyógyszer, akkor pszichésen is fölépülhet. Lelkiünk gyógyíthatja testiünket. Más eset, amikor egy művész ujjai roncsolódnak, és többé képtelen hangszeren játszani, lelkileg összeroppanhat. Testünk állapota kihat a lelkiünkre. A testi gyógyulás időleges, mert a halálunkig tart, a lelki gyógyulás üdvösségre vezet.

A beteglelkű ember jónak tartja a rosszat, például a lopást vagy a gyilkosságot, de rossznak tartja a jót, például részt venni az istentiszteleten.

²² Csiha Kálmán: Az igehirdetés dialektikája. Kolozsvár 1997. In: Szemlefüzetek I.

²³ Csiha Kálmán: Nemzet és evangélium 252.

²⁴ Uo. 132.

Diktatúrában az a jó, ha üldözik a keresztyéneket, a Biblia szerint ez nagy bűn. Az ember ítélőképessége rossz, velejéig romlott. A beteglelkű saját igazságát és jogait követeli, önmagát isteníti, szak kifejezéssel „önmagát valószínűsíti”, amit eudaimonizmusnak nevezünk. Hitler, Sztálin vagy egy ÁVO-s parancsnok gögijében Isten fölé próbálta emelni magát, hogy másokat megsemmisítsen.

Isten parancsolja nekünk, hogy „térjetelek hozzám, és én is hozzáatok térek.” (Malakiás 3:7.) Mellette vagy ellene dönthetünk. A megtérés olyan titok, mint a fogamzás és a születés, pillanatok alatt vagy hosszú vajúdással történhet. Jézus érintésére változás lesz bennünk, önisztetés, istentagadás helyett a Szentlélek által fölismerjük bűneinket, hiszszük Krisztus haláláért a bűnök bocsánatát, megbecsüljük embertársainkat. Az erdélyi gyülekezetekben is fordultak elő szélsőséges térítések, amikor evangélizáció után a templomból kikiűldték a jelenlévőket, csak a megtérteket hívták vissza. Ez szembefordíthat az igével és egymással. Egyházunk az evangélium élővizét szállítja, gátakat is emel.

Krisztus Király nemcsak az egyénben, hanem a történelemben is csodákat cselekszik, például a kommunista diktatúra vérontás nélkül bukott meg. A nyereségvágyból indított háború súlyos vétek, amit megítél az Úr.

A keresztyén ember imádság, bibliaolvasás, istentiszteletek látogatása, és úrvacsoravétel által erősödik a hitben az Istennel és emberekkel való közösségben. Az anyaszentegyházban és a Bibliából mennyei erők sugárzanak, mert „a teljes írás Istentől ihletett.” (II. Timóteus 3:16.) Naponként olvasd a Bibliádat, hogy erőt és vezetést kapj belőle. Ha mellőzöd az ígét, akkor önmagadat, családod és nemzedet életét rontod meg.

Csiha Kálmán szinte minden alkalommal, minden helyen és időben jajt kiáltott az önpusztítás miatt! Nemzetünk testét az abortusz fekélye bomlasztja. Országunkban ötszöröse az európai átlagnak, mert 60 megfogant életcsirából 59-et megölnek. A magzatelhajtás istentelen gyilkosság. A homoszexualitás bűn és fertőzést terjeszt. Az öregedő, félrevezetett lakosság mohón kapaszkodik az anyagi javakba, mert nem ismeri Jézus szavát, hogy „aki meg akarja tartani az ő életét, el-

veszti azt, aki pedig elveszti az ő életét énérttem, megtalálja azt.” (Lukács 9:24.) Sminkelt kifejezéssel a „demográfiai hullámvölgy” 1956 után kezdődött, hatmillió anya ölette meg gyermekét. „Valahonnan induló tudatos nemzetgyilkosság van.”²⁵ Az önmagát pusztító magyar nép saját sírját ássa, és a zuhanást csak az evangélium állíthatja meg, ha rádöbbenünk, hogy a halál átok rajtunk, az élet pedig Isten ajándéka. A sötét, gyászos leírásban egy szép, derűs pillanatot is felidéz. „Diplomaosztó ünnepségen bájos fiatal leány édesanyjába karolva, színes virágcsokorral lépett hozzám. Az édesanya örömtől csillogó szemmel büszkén mutatott gyermekére. Tetszik tudni, őt akartuk elvetetni férjemmel, közös elhatározással, amikor meglátogatott bennünket, és imádkozott érettünk. Köszönjük Istennek.”

Politikai, társadalmi, gazdasági ügyekben Csiha Kálmán Hitlerrel, Sztálinnal, Kun Bélával, Rákosi Mátyással példálózott, akik véreskezű „osztályellenesek” voltak. A piacéhség, a hatalomvágy fűtötte őket, hogy megszerezzék a zsidók és nagybirtokosok vagyonát. Kiadták a jelzőt, hogy: „Szabadság, egyenlőség, testvériség! Világ proletárjai egyesüljete!” Minden a közösségé, mert egyedül az állam a jó gazda! A kommunizmus 1990 után magántőkévé változott, mert kiderítették, hogy az állam rossz gazda, és ha külföldi tőke bevonásával mindent privatizálunk, akkor felépül a szép jövő. Kialakult a milliárdosok zárt köre, talpon maradt a középosztály nagyobb része, szaporodnak az állástalankok és a kivándorlók.

A keresztyén dogmatika és etika forrása Isten, és nem az ember. „Az Úr a föld és annak teljessége.” (Zsoltárok 24:1.) Ég és föld az emberrel együtt Isten tulajdona, mi csak sáfárok, gondviselők vagyunk, és dolgainkról, gazdálkodásunkról is számot kell adnunk a Teremtőnek. A pénz és vagyon fölött sem az önző ember, hanem az élő Isten uralkodik. A keresztyén nem önmaga megvalósítására törekszik, hanem az Urat szolgálja, és dicsofti az embertársai javára. A református keresztyén minőségi ember.

²⁵ Uo. 254.

Homo politicus

Csiha Kálmán ígéhirdetéseiben, előadásaiban kényes gazdasági, társadalmi, politikai kérdésekkel is foglalkozott, mert homo politicus is volt. Politikáról, politizálásról pozitív és negatív vélemény ütközik. A pozitív oldalon lévők szenvedélyesen politizálnak, képviselőseget vállalnak, szavaznak, és csordogál kezükbe a pénz. A negatív oldalon lévők közönyösek, vagy undorodnak a politikától, és követelik, hogy az egyház ne politizáljon, mert az bűn. Mit értünk politika, politizálás alatt? Polisz görög szó, várost, közösséget, földrajzi helyet jelöl. A politika állami hatalom megszerzésére, megtartására vagy éppen megsemmisítésére irányuló törekvés. Olyan eszmerendszer, amihez mindenkinek joga és kötelessége alkalmazkodni, akár diktatúráról, akár demokráciáról, akár liberalizmusról, akár nemzeti irányról van szó. A politikus társadalmi kérdések megoldásán dolgozik a közösségért vagy saját érdekében alkalmazkodik a kialakult helyzethez.

Politizálhat-e az egyház vagy a lelkipásztor? Úgy nem, hogy politikai vagy ideológiai célokat képvisel az egyházban vagy azon kívül, mint Hider idején a Deutsche Christenek a német nacionalizmust vagy Sztálin idején a békepapság a kommunizmust. De politizálhat a lelkész vagy keresztyén úgy, hogy istenes vagy istentelen állam adott helyzetében és pillanatában az Úr beszédét hirdeti. Nem pártot képvisel, nem gondolatainak foglya, hanem Istennek küldötte, mint József Egyiptomban, akit ártatlanul elítéltek. Kiszabadulván a börtönből önsajnálkozás vagy megtérésre hívó prédikáció helyett Isten döntését jelenti meg a hét bő és hét szűk esztendőről. Az egyiptomi fáraó, vagyis az állam elhiszi, elfogadja ezt a jövődölést. Így maradt meg Egyiptom (I. Mózés 41–46.). Ézsaiás és Jeremiás próféták társaikkal együtt figyelmeztették Izrael királyait és vezetőit, hogy a babiloni sereg beveszi Jeruzsálemet, ne szövetkezzenek Egyiptommal, hanem hajoljanak meg Babilon előtt. Visszaautasították a prófétákat, és belepustult Izrael. (II. Krónika 36:15–17) Szabad-e a császárnak adót fizetni? – faggatták Jézust, a legkényesebb politikai kérdéssről, az adóról. Jézus válasza: „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené.” (Márk 12:14, 17.)

Csiha Kálmán a kommunista diktatúrában, a rendszerváltás alatt és után nem politikai, filozófiai programot képviselt, hanem Krisztus ígét, Aki bármiféle rendszerben egyetlen megtartója egyéneknek, egyháznak és nemzetnek. Utolsó könyveinek címe: *Nemzet és Evangélium* (Kolozsvár 2007), *Honvesztés vagy honfoglalás?* (Budapest 2008). Az egyház népiünk megtartása érdekében politizálhat, de óvakodjon a pártpolitikától. Politikára szükség van, de lelket csak egyház adhat a nemzetnek. Lélek nélkül elsorvad az ország.²⁶ Néhány kritikus szerint az olcsó evangéliummal ringatta végig Erdélyt, Magyarországot és a nagyvilágot. Simogatót a fenyegetés helyett, és hallgatott a bűneink miatt haragvó Istenről. Ez a kritika téves, mert feddette a képmutató egyháztagokat, az aluszékony lelkipásztorokat, intette a pusztulás felé sodródó egyházunkat, magyar népiünket. Prédikációiban gazdasági, társadalmi, politikai kérdéseket is érintett. Homo politicus is volt.

A magyar történelem tragikus fordulatairól szomorúan beszélt. Moháccsal kezdte, hogy 1526-tól 150 évig pogány török sarcolta országunkat, de a reformáció által Isten megtartotta népiünket. Nagy lépést ugrik át Mohácstól a Trianoni vérbíróságig, amikor 1920. június 4-én összekaszabolták nemzetünket. Az elmúlt évtizedekben tilos volt emlékezni azokra a dicsőséges és tragikus eseményekre, amit lefeszett hamis „történeszek” „Horthy-faszismusként” gyaláztak. A Trianoni Diktátum után az erdélyi magyar tisztviselők megtagadták a hűségességet, ezért kenyér nélkül maradtak, és a magyar állam sem kárpótolta őket. Megnehezült az egyházi élet, de meghagyták az egyházi iskolákat, tanárokat, mecénásokat, főurakat és az öntudatos középosztályt. Kis lélegzetvételhez jutottunk 1940–44 között, amikor ismét magyar világ köszöntött reánk. Románia 1944. augusztus 23-án állt az oroszokhoz, és augusztus 25.-én Sztálintól kérte Erdélyt, amire kedvező választ kapott. Antonescu fasiszta gárdája a II. világháború elején leölte a zsidókat és magyarokat, de 1944-ben beolvadt Maniu parasztpártjába, úgy mint Magyarországon 1945. elején a nyilasok ÁVO-s osztagosok lettek. Erdélyben „etnikai tisztogatás” kezdődött, haláltáborokba hurcol-

²⁶ Uo. 169, 217.

ták vagy kivégezték a magyarokat, Kolozsváron 24.000 embert „likvidáltak”, a zsidó irodalmi Óváry családot saját palotájukban golyószóróval semmisítették meg. A nagyszombati és nagyszalontai református egyházmegyékből minden lelképásztort elhurcoltak. Az 1947-ben meghozott „békeszerződésben” Románia biztosította „fajra, nyelvre, vallásra vagy nemzetiségre tekintet nélkül” mindenkinek a szabadságát – papíron.

A koncepciós perek 1951-ben kezdődtek. Hogy születik a parancsuralom? Először azzal, hogy nem vesszük észre a diktatúrát, aztán nem vesszük komolyan és hallgatunk a diktatúráról, végül lebecsüljük a félelem. A diktátor ráébred, hogy kedvelik a személyét és hallgatnak rá, bíznak benne, és lehetőséget kapott az uralkodásra. Az „erő szeretet nélküli diktatúra, a szeretet erő nélkül elszálló hangulat.”²⁷ Híder kijelentette, hogy az eget madarakra és papokra hagyjuk, de a földön mi uralkodunk. A diktatúrák vérontásba, haláltáborokba vezetnek. Szörnyű csapás, amikor erkölcstelen, önző, uralkodni vágyó maffiavezér lesz az ország vezetője. A diktatúra felszámolt 531 református iskolát, 6 nagy internátust, tanári és kántori lakásokat. Mivel az egyház és a nemzet jövőjében sorsdöntő az iskola, ezért 1990 után Templom és Iskola Egyesület alakult.

Az 1956-os magyar forradalom napjaiban a diktatúra félt, Erdély pedig reménykedett. Miután orosz tankok vérbe taposták a fölkelést, fokozódott az elnyomás erőssége, a kegyetlen üldözés a magyarok ellen.²⁸ Gyalázatosan megaláztak bennünket, amikor magyar állami és egyházi megbízottak látogattak hozzánk, hogy nyugodjunk bele a sorsunkba. Ezalatt lelképásztorokat, presbitereket, egyesületek tagjait hurcolták el, életfogytiglani börtönre vagy halálra ítélték őket. Főleg a CE szövetség tagjaira vadásztak. 1957-ben kaptam én is 10 év börtönbüntetést. Mindenhez engedélyért kellett folyamodnunk, a templom, a gyülekezeti terem és az írógép használatához is. A diktatúra ütött, mert félt, minél nagyobb ütött, annál jobban félt.

Ceausescu kondukátor kivégzése után 1990-ben rendszerváltás történt. Társadalmi rendezvényeken

divat lett az egyház szerepeltetése, ami nem vallási reneszánsz volt, hanem Jézus hasonlatával a „mészelt sírok” jelképe. Azt hittük, hogy demokrácia köszönt reánk, és Erdélyben székely autonómia lesz. Nem így történt, mert a kommunizmust kemény kapitalizmus váltotta föl. Az erőszakos, veszteséges, rabló kollektivizálás után, erőszakos, veszteséges rabló privatizáció következett, úgy hogy az államosított egyházi vagyon parányi részét kaptuk csak vissza. Éveken át elhúzódó pereskedés folyik egyház és állam között. Stolojan miniszterelnökhöz küldött levelében (1992) tiltakozott a házkutatások, templomok, temetők, emlékművek meggyalázása ellen.²⁹ Román nacionalisták akadályozzák a nyelvi, egyházi, nemzeti életünket azzal is, hogy szintetizálják magyar falvakba állami költségen ortodox templomokat építenek, és magyar területen is követelik a román nyelvet. A budapesti nemzeti kormány 1998-tól magyar igazolvánnyal segített bennünket. Ez nekünk lélegztétel volt. A székely autonómia megalakulását tüzzel-vassal akadályozzák. A második világháború után határmódosítások vagy új határok kijelölése, új országok megalakulása kezdődött. Például Francia- és Németország, Csehország és Szlovákia között. Az északi államok a Szovjetunióból, déli államok Szerbiából léptek ki. Ukrajna önállósulásakor az ukrán elnök fölkinálta Magyarországnak a határmódosítást, de a magyar kormány eljátszotta a lehetőséget, hogy „nincs területi igényünk.” Belénk sulykolták, hogy a trianoni diktátum fölbonthatatlan.³⁰

Ezer éves történelmünk legfájóbb ütése 2004. december 5-én mély sebet vágott szívéinkbe. A magyar szocialista kormány elnöke megmentett magyarokat a magyaroktól, és a népszavazással pecsétet ütött Trianonra. Ez volt az utolsó „tömeg abortusz”, amikor a magyar nép saját testéből taszított ki bennünket. Az utódállamok gúnyos pergőüze zúdult reánk, Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és Délvidéken, hogy sem náluk, sem az „anyaországban nem kívánatos a magyarság.” Ha Erdélyből más országba utazunk, úgy fogadnak bennünket, mint törzsgyökeres románokat, szlovákokat vagy oroszokat, akik „elmagyarosodtak”.

²⁷ Csiha Kálmán: Az ígíretetés dialektikája. Kolozsvár 1997. Nemzet és evangélium. 155.

²⁸ Magyar Nemzet 1996. okt. 21.

²⁹ Erdélyi Napló 1992. ápr. 2. Szabadság 1994. jún. 25.

³⁰ Csiha Kálmán: Nemzet és evangélium. 221, 245.

Zsidók és szlovákok kettős állampolgárságot élveznek Magyarországon, de az elszakított magyarság kinyújtott kezét visszatolta a félrevezetett lakosság. A „lakosság”, mert már alig beszélhetünk nemzetről, csak kapzsi béresei által teregetett birkanyájáról.³¹ Nem akartunk Erdély drága földjéről menekülni, csak szerettük volna, hogy a vértünk-ből való vér, csontunkból való csont vállalon bennünket, de a vezetők és a nép kitagadtak bennünket. Magyarország borotvaén tálcol, mert elvezítette lelkét, történelmi gyökereit, nemzeti öntudatát. Az Isten nélküli országnak nincs felsőbb erkölcsi normája. Már vége a gyásznak és temetésnek, csak siratjuk nemzetünket. Magyarok ezrei hagyták el Erdélyországot, ezalatt Romániában sovíniszta, nacionalista párt és irányzat tör előre. Politológusok jövendölnek, hogy Magyarország egy évszázadon belül kipusztul. Van-e esélyünk a megmaradásra? Igen, ha Istentől elhívott, karizmatikus egyházi és állami vezetők nem önmaguk hasznára és dicsőségére dolgoznak, hanem a nemzet javát, fölemelkedését szolgálják. A lelkipásztorok példamutató előjárók legyenek. Magyar népünk csak úgy maradhat meg, ha Isten újjáéled és formál bennünket, így indulhatunk el újra egy szép és igaz Magyarország felépítésére.

Élete utolsó prédikációjában textusait élesen magyar népiükre alkalmazta. Néhány idézet, címe: „Az irgalmas samaritánus” (Lukács 10:30-39). A Jeruzsálemből Jerikó felé siető embert kirabolták. A magyar népet is kirabolták, elszakították területeit, vagyonát és kifosztották a lelkét is. A bajban egyetlen megoldás az „irgalmas samaritánus”, az Úr Jézus Krisztus, Aki azért jött, hogy meggyógyítson. „A tékozló fiú” (Lukács 15:15). A fiú kikérte apjától az örökséget. Magyar népiük is kikérte Istentől „saját részét”, kikérte önmagát, kényelmét, születendő gyermekeit, mert Isten nélkül óhajt élni. Fölszámolta múltját, becsületét, elszórta vagyonát, feladta lelkét, önmagát és moslékot kíván. Könyvek, filmek, rendezvények, felvonulások moslékot kínálnak, amelyek megfekszik a gyomrot, és tönkreteszik a testet, a lelket. De meg lehet fordulni, mert mennyei Atyánk vár, és visszafogad. Benne és általa lehet új kezdet, és

áldott élet. „*Halál a fazékban*” (II. Királyok 5:38-41). Elizeus próféta idejében a szolga figyelmetlensége miatt mérget került a fazékba. Mérget főztek. Mennyi mindent dobáltak 1100 éves magyar fazekunkba: szemfényvesztést, ideológiát, félelmet, gyűlöletet, hazugságot, gyilkosságot, hatmillió gyermek jajkiáltását. Az Úr tisztította meg a romlott ételt Elizeus által. Egyedül Isten segít rajtunk a keresztyének, az anyaszentegyház által. Gyógyító küldetésünk van. A nemzetet csak az egyház mentheti meg, ezért a lelkészek, a keresztyének kötelessége, hogy ígét hirdessenek, látogassanak, mennyei erőt sugározzanak. Ne hátul kullogjanak, hanem elől mutassák az utat, legyenek a világ világossága. A vallás magántügy, de a Jézusba vetett hit személyes, családi, egyházi, nemzeti és világraszóló ügy! Jézus mennyei szeretetet hozott nekünk, és lesz új Magyarország, ha szívünkben Jézus az Úr.

Életét *Számadás* című versében foglalta össze.

....

Nem érdemeltem, és szerettek.

Meleg szemek sírtak, nevettek,

S az utamon jöttek velem.

Óh nem cserélnék senki mással,

Sok könnyel és sok kacagással.

Szép volt nagyon az életem.

Csiha Kálmánra úgy emlékezünk vissza, mint Dávid, Saul királyra: „Nem tudjátok-e, hogy nagy fejedelem esett ma el Izraelben?” (II. Sámuel 3:38) Jogos kérdés, hogy mi értelme van történelmünk jeles vagy jellemetlen személyeivel foglalkozni. A történelem szereplőiről Bibliánkban kettős választ kapunk. Az egyik rossz, a másik jó példát mutat. Az egyik válasz figyelmeztet, a másik bátorít. Rossz példa Júdás levele 12-13 versében olvasható: „Ezek szennyfoltok... víztelen szelektől hánytvetett fellegek, elhervadt... többől kiszaggatott fák... akiknek a sötétség homálya van fönn tartva örökre.” A másik válasz, bátorítás Zsidók 13: 7-8-ban: „Emlékezzetek meg a ti előjáróitokról, akik szólottak néktek az Isten beszédét, figyelmeztvén az ő életük végére, kövessétek hitüket. Jézus Krisztus tegnap, ma és örökké ugyanaz.”

³¹ Uo. 218.

Irodalmi munkássága

Prédikációk, cikkek tanulmányok a Református Szemle füzetekben Kolozsvár

Találkozás Jeruzsálemben 1953 – Kitárult szívek 1954 – Francia ökumenikus Biblia fordítás 1968 – Pünkösöd nagyhete 1969 – Pünkösöd III. napja 1969 – Az ortodox-protestáns ökumenikus mozgalom fejleményei 1964-től napjainkig 1970 – A prédikáció hallgatás homiletikuma 1970 – A temetési igehirdetés 1971 – Könyvek, folyóiratok 1972 – Húsvét II. III. napján 1974 – Húsvét után I. vasárnapra 1974 – Újszenge vasárnapja 1977 – Oculi vasárnap 1978 – Lelkipásztorok egyházfenntartói járuléka 1978 – Új év napja 1980 – Molter Károly koporsója mellett 1982 – A tanfolyam kiértékelése 1982 – A visszakapott testvér 1982 – Új Énekeskönyv felé 1983 – Virágvasárnap öt arca 1984 – Karácsony 1984 – Gáll Károly koporsója felett 1985 – Megmarad 1985 – A parókus lelkipásztor és segédlelkész viszonya 1985 – Evangéliumi energiagazdálkodás 1985 – A házasság lelki gondozása 1985 – És az Ige testré lett 1986 – Hogyan használhatjuk az Institutiót az igehirdetésben 1986 – Ajándék az új év partján 1987 – Hervadhatatlan örökség 1987 – Csak Jézus egyedül 1987 – Vallomás a keresztt alatt 1988 – Ellentmondás és azonosság a feltámadás és örökélet kérdésében az Újszövetség irataiban 1988 – Barabás Benedek koporsójánál 1988 – Imre Lajos missziói előadói tevékenysége 1988 – Isten szeretete 1989 – Az igehirdetés dialektikája 1989 – Új esztendei gondolatok 1991 – Két homiletikai kérdés 1991 – Az Ószövetség mitikus és legendalisztikus elemeinek helyes értelmezése 1991 – A lelkigondozó lelkigondozása 1991 – Püspöki jelentés (1991) 1992 – Az evangéliumi egyházak bizonyosságtétele és szolgálata egy szekularizált társadalomban 1992. U.a. 1993 – A Sárospataki Theológiai Akadémia köszöntése 1992 – Az idő határán 1992 – Égető kérdéseink 1993 – Jeruzsálem kőfalai alatt 1994 – A pasztorációra való felkészülésünk az urbanizáció mai körülményei között 1994 – Üzenet Dél-Afrikából 1994 – A keresztyén erkölcs értékei és a piaccgazdaság 1994 – Templom és család 1994 – Az új év küszöbén 1995 – Püspöki jelentés (1994) 1995 – Kelj fel és járj 1995 – Ábrahám örökösei 1995 – Ekkleziasztaikai önismeretünkről

1995 – Kettős feladat előtt 1996 – A gyermek saját feladata 1996 – Szabó Dezső egyház- és nemzet látása 1999 – A református lelkiség 1999 – Bánffy Miklós az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka 1999 – A szépség titka 2005 – Vállalni kell 2005 – A cserépedény kincse 2006.

Tudomány, tanítás, történelem, irodalom.

Önálló könyvek (Kolozsvár)

Előkészítő kérdések 1990 – Út a pusztaságban 1991 – Fény a rácsokon (önélet írás) Budapest 1992 (Német és angol fordítás Budapest 1992) Isten asztaláról 1993 – Holtomiglan- holtáiglan 1994 – Ábrahám öröksége Hárántól Hebrónig Budapest 1995 – Isten ösvényein 2000 – Templom küszöb (versek) 2000 – Jöjj fel a hegyre 2000 – Jézus érintése 2001 – Téli méhek balladája (versek) 2002 – Gyülekezet építés 2003 – Börtöntől a püspökségig (önéletírás) 2004 – Harangszó az elsüllyedt világból (önélet írás) 2006 – Nemzet és evangélium 2007 – Honvesztés vagy honfoglalás Budapest 2008. szeptember 26.

Dokumentáció

Szigethy Rudolf: Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998 Transindex – *Udvardy Frigyes:* A romániai magyar kisebbség kronológiája 1990–2003 Transindex – Több szerző: Cselekvő hit Kolozsvár 2000 – Több szerző: Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatának 10. évfordulóján Kolozsvár 2007 – *Somogyi Botond:* Életrajz É. n. – Hírlevél a Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója 2004 május, 2008 február – Reformátusok Lapja 2007 december 23.

Rádió (Budapest Kossuth)

Toronyi Ferenc: Az erdélyiek uniós reményeiről. 2004 április 28, ismételve 2004. május 1. – *Kondor Katalin:* Interjú Csiha Kálmánnal az Erdélyi Református Egyházkerület tiszteletbeli püspökével 2007 április 8.

Köszönöm dr. Nagy Attila adatközléseit, segítségét!

LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN

Kalász Lászlóra emlékezünk(Perkupa 1933 – Szalonna 1999)

A költő 66 évet élt, az idén lenne 75 éves. Még itt lehetne közöttünk, szét-nézhetne volt iskolájában, a tanítóképzőben, láthatná Sárospatak fejlődését. Vajon mit mondana nekiünk 2008-ban? Erre a kérdésre hadd válaszoljak költészetének rövid bemutatásával.

Perkupán, egy abaúji hegyi faluban született. 9 évesen már verse jelent meg egy napilapban. A tanítóképző elvégzése után Debrecenben az egyetem magyar szakára járt. Hosszú évekig dolgozott tanítóként a Borsod megyei szép faluban, Szalonnán. Verseit a napi munka mellett, után írta. 10 kötete jelent meg életében, 2001-ben pedig a *Más ég, más föld* c. antológia a Hetek költőit mutatta be. Meghatározó élményük volt a táj, a szülőföld, a haza népének szeretete. Ritkán találkoztak, de erkölcsi tartásuk, erejük, költészetük frissessége, szemléletük hasonló volta miatt közel álltak egymáshoz. (Ma már csak hárman élnek közülük: Ágh István, Buda Ferenc, Szerző Simon.)

Kalász László versei a természeti, kozmikus szférában zajlanak. A természet végtelenségéről, szépségéről sok művében írt, metaforikus képei a természet erejét mutatták be. A költő, aki a táj fia, otthonában, hegyei között bensőséges barátsággal szól a Bódva völgyéről: „A hegyek / egy darab eget / emelnek a válluk felett / ez az én hazám világom: / mint egy óriási lányom.” (A hegyek). Hasonlat, metaforikus kép olvasható a költeményben. „mindig erről az óriási lányomról, annak természetrajzáról ír verset, s arról ami vele itt belül megesis, – ritkán, csak ha fordulatai kivetik otthonából, vagy ha

könyvélménye kényszeríti rá – másról.” (B. Tóth Lajos: Táj költővel, mögötte hegyek.) A kozmikus képek kötet-címeiben is megjelennek: Ne dűts ki szél (1975), Színt vallok a szelekkel (1983).

Mivel falun élt, a falusi emberek életét, sorsát sok művében ábrázolta. Gyakran adott állapotrajzot saját sorsáról, faluja népének helyzetéről, a kihalás veszélyéről, mindez mélységesen aggasztotta. Vajon ma mit szólna ahhoz, hogy már az iskolákat is sorra szüntetik meg a kis településeken?

Egy emlékező bemutatásra nem könnyű választani az igényes, nagy műgonddal megfor-

mált alkotásokból. (A választás mindig szubjektív, az előadó személyes ízlését is kifejezi.) Ehhez a témához a *Más ég, más föld* című kötetből a Virágok bódulnak és még néhány verset választottam. A természet teljessége, kozmikus volta jelenik meg előttünk metaforikus képekkel. Kalász László versépítésének jellemzője volt, hogy nem, vagy nagyon ritkán használt írásjeleket. Súlyos mondanivalójú és dalszerű költeményeit modern versformában alkot-ta meg.

Vissza-visszatérő gondja a költőnek, hogy műveinek a haza és a világ hasznát lássa, hogy ismerje célját, s állja érte a harcot (Nem én győztem, Megzöldül, A táltosló, A Holdra; a Nehéz a szó című kötet versei, 1984). „Ifjúságom nyúlj értem erősíts meg / rozsdafaló tüzeddel nemesíts meg / hogy tudjam is mi ellen s harcom álljam / s ne nyugalmam keressem tág táblák / mákonyában.” (Nem én győztem).

A táltosló

táltosfiú
 röppen: babonák igaza
 mesék: pereg őszi lapu
 parázs-levél tűz lábnyma
 ahányat lépünk: annyi pergés
 s szárat forrasztani nem tudunk ....
 voltam: vagyok s leszek míg élek
 királylányért mindig erős
 és sárkány is: bármennyig élek
 átvert szörny győztes mindig-hős
 borúval szemmel szembeszálljak
 markoljam a villámokat
 felhő ellen fénnel csatázzak
 csak lennének végül boldogak

Verseinek szerkezete arányos, többségük rövid. Vannak hosszú versei is, közöttük balladisztikus hangvételűek, pl.: Vásznonhoz. Kalász László verseiben gyakori a dalforma (Világ menj világgá, Végtelen rét havában, Kilenc csillag, Messzi csapáson stb.) A népköltészeti hagyományok végig jelen voltak költészetében, a népdalok hangja mellett a népmesék hangulatát is észrevesszük (A táltosló, Hát hol vannak). A zene szeretete több ciklusában megszólal, például a Szólj zene című ciklus a Hol vagy jövőd? c. kötetben.

Őszinte ember és költő volt, az átélés megszenvedett mélységfokozatait figyelhetjük meg műveiben. A fájdalom, a szomorúság érzése gyakran jelentkezik költészetében. Megrázó crejű példa a Mintha rögtön meghalnék kezdetű műve. A Nehéz a szó című kötet ezen záró versét ars poeticának érzem, hitvallást fogalmaz meg az emberségről.

Mintha rögtön

meghálnék
 úgy kellene élnem:
 élesül nyakamra szél
 eresztgeti vérem
 talpam alatt füvek is
 törként meredeznek
 még az utilapuk is
 bárdát élesednek
 megrepedezik a föld
 áhít beleesnem
 e szerelmes szülőföld
 elveszejt már engem
 mintha rögtön meghalnék
 úgy kellene élnem
 születéstől halálig

úrtó emberségben

Nemcsak XX. századi olvasóját szólítja meg, hanem napjaink olvasóihoz is szól. Költeményei természetesen, az előbeszéd hangján szólnak meg, mély gondolatiság jellemzi őket. Költészetében a tárgyias, megjelenítő hang együtt él a személyes leíróval, a szubjektív hanggal. Ezt szellemi helyzete magyarázza. S amit Kalász Lászlónak kellett, bizony senki el nem végezte helyette.

Szánj meg idő c. első kötetében (1967) a harmóniát érezzük, a Parttól partig (1970) c. másodikban már diszharmóniát. „...a falu szociális gondoljai foglalkoztatták, azokról írt, akiknek gondok között kell küszködni. Feladatát a szülőföld és a rajta élő emberi közösség szolgálatában találja meg.” (Pomogáts Béla: Kalász László: Parttól partig.)

Hol vagy jövőd? (1973) című harmadik kötetének egy része a csüggedésé. Úgy látja, érzi, nincs jövőd. Hol kesernyés cinizmussal, hol fájdalommal, tétován vagy teljes meggyőződéssel írt erről. Istenes versei e kötetben jelentek meg (Akkor látták, Jön az Isten, Nem vált áccsa, A mennyből, Uram). A költő versvilágára, költeményeinek vibráló lélekállapotára jellemző, hogy az egyik végén a megszorodott, magányos, egyedül vergődő ember, az illúzióvesztés van. A másikon a bensőséges viszony a tájjal, a környezettel, az emberekkel, a kor igazságainak öröme, a harmonikus, elrendezett ÉN.

Költészetének fontos eleme a humor, ami egyetlen menedéke volt nehéz helyzeteiben. Lélekállapotától függően egyaránt megért benne a derű, a borongás, a szomorúság és a szarkazmus.

Fodor András (1929–1997), a szintén mély érzésű, kiváló költőtárs 1983-ban nagy szeretettel köszöntötte az 50 éves Kalász Lászlót: „Jár Neked ez az ünnep... azért, mert nehéz időkben, mostoha körülmények közt, mindenkor szeretetre méltó ember tudtál maradni – olyan ember, akiből távoli magányában is az egytív tartozás sugallata, testvéri üzenete sugárzott. Hadd térítsünk Neked vissza valamit ma este a szülőföld iránti ragaszkodásodért, társakat kereső bizalmadért, a poétai magyar nyelvhez való kötődésért, azért a törhetetlen szolgálatért, amit irodalmi és pedagógusi munkádban életed párjával együtt végeztél.” (Fodor András: Kalász László köszöntése.)

Az erkölcsi igényesség, a szellemi tisztesség embere volt Kalász László. Verseiből napjainkban is azt érezzük, mindaz, amiért a napi tülekedés folyik, kis dolog az élet lényegéhez képest. Kalász László morális felelősség kötötte korához, társadalmához, szülőföldjéhez, népéhez. Mélyen ismerte a maga világát, kutatta a sorsalakítás esélyeit. Verseiben a *hűség*, az *őszinteség*, az *eredetiség* esztétikai minőség változatai vannak jelen. Kritikusa találón jellemzte: „ténybeli hitelesség, ... mély őszinteség jellemzi ezt a lírát. Ebből adódik művészi valószerűsége. Gyönyörködtető funkciója igen erős. Realizmusának ismérve: a lényegszerűség a belső igazságból, emberi jelentőségből születik... Bensőség-értékét az erkölcsi eszmék, a közösségi érzések adják, amelyekre Kalász igen érzékeny és fogékony...” (Cs. Varga István: Kalász László: Mintha rögtön meghalnék.)

Befejezőként a nyitó kérdésre így tudok válaszolni: „Hol vagy jövőd?” Gondolkodjunk el, keressük mi a választ, alkotó ifjak, felnőttek, idősebbek. Ez adhat értelmet életünknek.

Heten

voltunk
hatan maradtunk
minden percünkbe
belehaltunk
földből-szakadtan
szálltunk égbe
fel a mesébe
a mesékbe
Ratkó József
Te már tudod
a hetedik dimenzióban:
hatunkért mint jön
a halál

s ha meghalunk
hová jutunk
– ha Hozzát: akkor
minden jól van

■ Felhasznált irodalom: 1. Más ég, más föld. A Hetek költőinek antológiája. Miskolc, 2001. 2. Kalász László. Bibliográfia, szemelvények. Edelény, 2003.

KARCSAI NAGY ÉVA

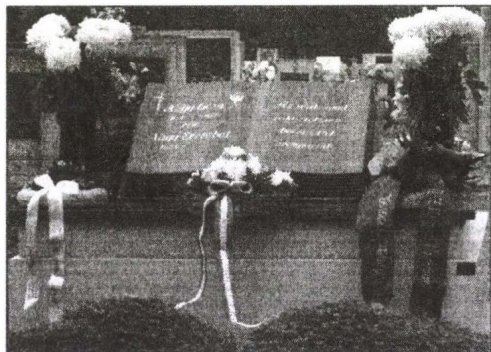
Nagy Géza emléktalálkozó

Jó itt lenni Karcsán, azok között, akik szeretik és szívükön viselik annak a földnek a feltárását, amely a szülőföldet jelenti sokunknak, így nekem is! Jó érzés olyan emberekkel találkozni újra, akikkel összekötött vagy még mindig összeköt közös ügyünk. Akik most itt együtt vagyunk, mindannyian nagy elismeréssel adózunk Karcsa néprajzi és helytörténeti kutatója *Nagy Géza* tanár úr életműve iránt. Az pedig úgy mond hab a tortán, hogy a róla elnevezett Művelődési Központban lehetünk.

Ezért külön köszönetemet fejezem ki azoknak, akiknek az ötlete volt és azoknak, akik segítettek ennek megvalósításában. A Tájház és a benne lévő Nagy Géza emlékszoba is méltó helye „tanítómeseterünk” bemutatásának. Aki most bizonyára sajnálja – ahogy mi is –, hogy nem lehet köztünk és egy jóízűt nem beszélget velünk, amiként tette ezt életében. Milyen nagyszerű dolog volt, hogy dolgozószobájának ajtaja mindig nyitva állt előttünk, tanítványai előtt! Felesége, Erzsike néni – miközben végezte mindennapi munkáját – biztatott bennünket, „Menjél, csak Géza bent van a szobájában”. Nagyszerű feleség volt Erzsike néni, mert tanár úr annak élhetett, azt csinálhatta, amit szeretett: a kutatást, a honismereti gyűjtést. Igen sokan fordultak meg karcsai otthonában, hivatásos és amatőr gyűjtők egyaránt. Tanácsot, segítséget adott mindenkinek, akik a Bodroghozt vagy Karcsát kutatták. Balassa Iván néprajzkutató meg is köszönte a Bodroghoztról írott könyvében, ezt az önzetlen segítséget.

Tanár úr úgy tudott a munkájáról beszélni, hogy mi, a tanítványai kedvet kaptunk a gyűjtéshez. Különböző az irodalom és a nyelvtan szépségeire tanított bennünket. A gyűjtésekből készült írássok sokasága is bizonyítja, hogy mennyien éreztük fontosnak azt, amire megtanított bennünket: az értékmegtartást.

A 'legjobb időben kezdte el tanár úr ezt a munkát, s általa mi is. Egy-egy gyűjtőutunk során, szinte lubickoltunk a sok-sok élményben, amit írásban vagy a nagy orsós magnóval rögzítettünk. Ma értékelem igazán, amikor már oly sokan nincsenek közöttünk a régi adatközlők, az idős rokonok közül, hogy tizenévesen milyen értékmentést végezhetünk az ő irányításával. Amikor 1971-ben megjelent a *Karcsai népelet* című kiadvány – benne a dolgozatainkkal – büszkéek voltunk magunkra, hogy munkánkkal tehetünk valamit szülőföldünkért, hozzájárulhattunk a néphagyományok átadásához. Ám Nagy Géza tanár úr olyan önzeden volt, hogy az ő nagyságát, sehol sem „fényezte”, pedig nélküle mi sem lehetünk volna e csodálatos munkának, a néphagyomány gyűjtésnek a részesei.

A kiadvány bevezetőjében ezt írja: „Szeretnénk, ha jelen munkánkkal, buzdítást adhatnánk a még ezután születő és a már működő szakköröknek. S boldogok lennénk, ha a kiadványban közölt dolgozatokkal tehetnénk valamit a köz asztalára, és használható adatokat közölnénk a néprajztudomány számára is.” Ezt a tudatot erősítette bennünk is és úgy irányította életünket, hogy a pályaválasztáskor ez meghatározó legyen. Persze mi akkor ezt észre sem vettük. Én a sátorlajújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumba mentem Kovács Dániel osztályába és az általa vezetett honismereti szakkörbe. Mások pedig Sárospatakon tanultak és később tanítóként, tanárként, művelődési központ igazgatóként dolgoztak. Jó magam az újságíró pályán folytatom az értékmentést elsősorban a falusi, a mezőgazdasági, az idegenforgalmi riportjaimmal. Munkám elismeréseként 2006-ban a Magyar Rádió elnökségének Nívó-díját kaptam a Kossuth Rá-

dióban Észak-Magyarországról elhangzott színvonalas riportjaimért. Ezt azért tartottam fontosnak elmondani, mert ebben benne van a nagybetűs TANÍTÓK és a szüleim nevelése is. Az értékek megbecsülése, továbbadása bizony napjainkban nem könnyű feladat. Ám jó útravalót kaptam a nehézségek leküzdéséhez szüleimtől és két pedagógustól. Köszönet érte nekik most is!

Köszönjük azt is – sokak nevében –, hogy általuk és a többi néprajztudós révén a Bodroghöz és benne szülőfalunk, Karcsa hazánk legkutatottabb tája lett. Kevés tájegység dicsekedhet azzal, hogy a történetével, népeletével foglalkozó irodalomnak három bibliográfiája is napvilágot látott. Meggyőződhetünk erről, ha elővesszük, avagy most leolvassuk a polcra, az itt kiállított könyvek közül Nagy Géza, kétkötetes, félezer oldalas, 3769 réttel dolgozó bodroghőzi helytörténeti és néprajzi bibliográfiáját. Munkája a műfaj minden követelményének messzemenően megfelel, pontos, következetes, hely-, személy- és tárgymutatóval ellátott kézikönyv. Janó Ákos szerint Nagy Gézánál külön figyelemmel kell lenni arra, hogy olyan nagy személyiségek, tudós kutatók mellett tudott kiemelkedni, mint: Bakó Ferenc, Bakos József, Balassa Iván, Ecsedi István, Gönczy Sándor, Szolnoky Lajos, Ujszász Kálmán és még sokan mások. Ma már nem kétséges a szakemberek számára sem, hogy a Bodroghöz legnagyobb néprajzi és helytörténeti kutatója a karcsai Nagy Géza. Emléke örökké éljen közöttünk! És az ő kitartása adjon erőt számunkra a mai értékvesztett világunkban, amikor oly nehéz az értékről, az értékesről beszélni.

(Elhangzott Karcsán, 2008. szeptember 23-án. A fényképeket Szigeti Sándor készítette.)

FILEP ANTAL

Détshy Mihály öröksége

**Észak-Magyarország gyászolja feledhetetlen építészettörténeti kutatóját, műemlékvédő építész mérnökét
Détshy Mihály Budapest, 1922. február 27. – Budapest, 2007. december 27.**

Január elején terjedt el a szomorú hír, hogy hosszú elerőtlenedés után az év vége előtt néhány nappal, 86 éves korában elhunyt *Détshy Mihály*, a kiváló építészettörténész, a mindig harcos és mindig elvi alapon állást foglaló műemlékvédő építész mérnök, az ógörög és latin irodalom avatott és rangos műfordítója, a felkészült muzsikussá, bölcs, szeretetre méltó és minden körülmények között humanista módon gondolkodó, alkotó egyéniség. A reneszánsz ember sokoldalúságával önzetlenül és nagy odaadással szolgálta viharos évtizedeink során hazánkat.

Már előjáróban kötelességünk jelezni, hogy rendkívül sokat köszönhet neki Észak-Magyarország, különösen Zemplén, Sárospatak, Sátoraljaiújhely. De nem kevésbé emlékezetes mindaz, amit Nógrád, Szolnok, Heves megyéért, különösen kiemelten Egerért tett. Gyászjelentését január közepe táján kézbesítette a posta. A lakonikus, rendkívüli kultúráltsággal megszerkesztett „szomorú levél” is utalt szerény egyéniségére. Úgy kívánta, csak a szűk családi kör legyen jelen, amikor az „élők házában” örök nyugalomra helyezik. Egykori munkahelyének, a Műemléki Felügyelőségnek az utódintézménye, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal saját halottjává nyilvánította. (Fényképes rövid nekrológját Arnóth Ádám tollából a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztató folyóirata az *Örökség* már az ez évi januári számában közölte [XII. évf. 1. sz. 24. o.], a *Műemlékvédelem* szakfolyóiratban [52. évf. 2008. 1. sz. 69-71 o.] Feld István írt megemlékezést).

Magam még az egyetemi éveim elején felfigyeltem rá, mivel az egyik kicsit idősebb barátom építőipari gimnáziumba, azaz a későbbi nevén építőipari technikumba került. A klasszikussá vált tankönyvből a sok kiadást megért Détshy-Szentkirályi építészettörténeti összefoglaló munka egyik

munka egyik példányából tanult. Utóbb az unokatestvéreim közül hárman is hasonlóképpen építészmérnöki középiskolai szakképzést szereztek. Ennek a tankönyvnek is szerepe volt abban, hogy a néprajzi kutatásaim során kezdetektől különösen szívesen foglalkoztam a népi építészet kérdéseivel.

Amikor 1961 júliusában át kellett vennem a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatását nagy örömmre személyesen is megismerkedhettem Détshy Mihállyal, aki igazgatási előadója volt az észak-magyarországi műemlékeknek, bizonyos ideig mind a sárospataki, mind az egri várakban a tervezői és a mérnöki feladatokat is ellátta. Patakon szoros és jó kapcsolat alakult ki közöttünk. Később, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjához helyeztek át, megtisztelt barátságával, szinte mindennapi vendége lehettem hivatali szobájában. Az ebéd utáni kávé mellett eszmét cseréltünk kutatási feladatainkról, közéleti gondjainkról. Pataki szolgálatom idején olykor a hivatalos kiszállásaira magával hozta feleségét, ritkán hármasan jöttek leányával. Meghitt családi beszélgetéseket is folytathattunk. A magánélet világában is megismerhettem. Tapasztalhattam kedvességét, gyengédségét, mindig bölcs tartalommal teli humorát. A pataki és az újhelyi munkáknál megfigyelhettem, milyen emberiségesen viszonyul az ásatások, épületkutatások segédmunkásaihoz, a kőműves- és ácsmesterekhez, a kőfaragókhoz, a pallérkodó személyekhez.

Détshy Mihály a klasszikus értelemben vett „nehéz emberek” közé tartozott. Mint alapvetően etikus, lelkiismeretes alkat, művelt és felelősséget vállaló értelmiségi, alkotó kutató egyéniség a legnemesebb európai hagyományok szerint minden

időben, minden helyzetben szilárdan kiállott a felismert igazságok mellett. Fölényes műveltsége aranyfedezetet kínált érveléseihez. Vitáiban bátran – olykor humorral fűszerezetten – elszántan, élesen és őszintén fogalmazott. Hivatali felettesei, tárgyaló partnerei jobban kedvelték azokat, akik hajlandók voltak az első pillanatban kompromisszumokat ajánlani, kötni. A mai magyar társadalom kamatos kamattal fizeti az egykori „előzékenység” és „hajlékonyság” árát. A hivatali hatalom sokszor tanácsai ellenére döntött. Csodálatosképpen utólag mindig bebizonyosodott, hogy Détshy Mihálynak volt igaza. Szerencsésebb lett volna, ha a kezdet kezdetén az általa ajánlott megoldást választják. Sárospataki tervezői megbízását azért vonták vissza, mert az 1960-as évek elején az egyre gyorsabban tönkre menő kőfaragványokat igyekezett újonnan faragott másolattal kiváltani. Az eredeti példányokat kőtári megőrzésbe kívánta venni. Az egyik hivatali előjáró, az Országos Műemléki Felügyelőség akkori hangadója rendkívül kulturálatlan formában fejtette ki vele szemben az ellenvéleményét. A Velencei Karta tételeire hivatkozva minden megfontolás nélkül elutasította a kövek cseréjét. Lényegében meg is szakították tervezői munkáját. Utóbb 30, 35 évvel később kénytelenek voltak belátni, hogy az egyediségében pótolhatatlan és végromlásba került sárospataki reneszánsz kőfaragványok anyagát haladéktalanul ki kell emelni eredeti helyükről, mert a pusztulás szinte felismerhetetenségig tönkre tette a legszebb és legnevezetesebb műalkotásokat. A kövek kiemelése művészet- és építészettörténeti szenzációt jelentett, mert sok darabról kiderült, hogy két arcuk van, jelentős részük már a pataki gótika korábbi rangos épületeiben is szolgált. A 16. században másodlagosan faragták át ezeket a reneszánsz építkezések idején. Senki nem követte meg Détshy Mihályt. Ha nem avatkoznak be a tervezési munkájába, sokkal jobb állapotú emlékművet örözhetünk, örökíthetünk volna az utókorra.

Nem volt könnyű ifjúsága a húszas évek elején, 1922-ben egy válságokkal küzdő országban látta meg a napvilágot, ahol sokan a kihívásokra gyakran – sajnos – nem a történelmi, társadalmi realitások alapján foglaltak állást, ahol olykor megbo-

csáthatatlan elfogultságok és megalapozatlan előítéletek érvényesülhettek. Tragikus indulatok patanhattak ki. Előítéletek rabjaivá váltak. A magyar történelem legnemesebb hagyományait elutasítva embereket bélyegezhettek meg, hurcolhattak el. Minden személyes veszélyeztetettsége ellenére Détshy Mihály mindkét diktatórikus periódusban tartott a klasszikus humanista ethosz mellett.

Klasszikus filológusi képesítést szerzett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1941 és 1944 között. Olyan mesterei voltak, mint Huszti József, Moravcsik Gyula, Kerényi Károly. A kor szak iskolateremtő professzorai tanították, akik mellett a klasszika filológián túl igazi európai látókörű irodalmi, nyelvészeti képzettséget szerezhettek. Otthonossá válhatott a humanista gondolkodásban. Az ókori irodalmakban fölényesen tájékozódott. Tehetségét jellemzi, hogy ma is számon tartják veretes műfordításait; Apuleius, Lukianosz és Longosz számos művét legszívesebben az ő átültetésében forgatják. Az 1945-től megjelentetett műfordításköteteit a legutóbbi évekig ismételtén újra, és újra kiadták. A klasszikus filológus fölényes tudásával tolmácsolta később a 16. századi magyarországi latinítás dokumentumait, veretes levelezéseinek anyagát is, nemcsak az építetű főurakról adhatott képet, de a hódoltság időszakában kiutat kereső, politikai veszedelmek között sodródó esendő emberekről is reális képet adott. Megjeleníthette, felvillanthatta gondolkodásukat, karakteres vonásaikat. Egyéniségére jellemző, hogy az irodalmi közélettől szerényen távol tartotta magát. Társalgásaiban kitűnt a mély műveltsége, hallatlan széles tájékozottsága, de soha nem dicsekedett klasszikus értékű fordításaival. A lexikonok méltatlanul meg is feledkeztek róla.

Egyéniségére jellemző mozzanat – máig emlékeztető élményként őrzöm –, hogy amikor Görögországban tanulmányutat tehetett, éppen kitört a királyságot felszámoló puccs. Hazatérése után mindenki a politikai események felől faggatta. Szükszavúan válaszolgatott. Olykor úgy tűnt, a hazai újságok is több részletről számoltak be, mint amire ő a helyszínen felfigyelt. Amikor mellékesen szóba került az új görög nyelv apró részletekig elmagyarázta, hogy az ókori és a középkori görög

nyelv miként alakult át, milyen hangtani változások zajlottak le. Számot adott arról, milyen nyelvészeti jelenségeket figyelhetett meg építészettörténeti, műemlékvédelmi tanulmányai mellett.

A görög-latin szakos filológusi diploma megszerzését követően, az első nagy sikert aratott műfordításkötete megjelenése után újra az egyetemi tanulás mellett döntött. 1945-ben beiratkozott a József Nádor Műegyetem Építézmérnöki Karára. 1948-ban okleveles építézmérnöki képesítést szerzett. Építészettörténeti felkészülésében mesterei között voltak a korszak nagy egyéniségei, mint Rados Jenő, Friedrich Loránd vagy Kotsis Iván. Benne a humán műveltség és a műszaki természettudományi kultúra harmonikussá vált, amit kiegészített az igényes és sokoldalú művészi érdeklődés, aktív tevékenység. Bárhova vetette a sorsa szívesen közreműködött kamarazenekarokban csellistaként. Sátoraljaújhelytől a budapesti Lutheránia zenekaráig csellójával is emlékeztetése tette egyéniségét.

Gyakorló építészként szinte friss diplomásként a tervgazdálkodásra történt áttállás időszakában Sátoraljaújhelyre, a rövid életű Zemplén Megyei Építőipari Vállalathoz nevezték ki építézmérnöknek. Ugyan Zemplén Borsoddal, Abaújjal való egyesítése után a vállalata hamarosan megszűnt, később mégis javára vált az újhelyi kivitelezői gyakorlata. Megismerte a Sátoraljaújhelyt élő legkiválóbb kivitelező építészeket és a zempléni iparosokat, szakmunkásokat. Később közülük ütőképes, színvonalas műemléki kivitelező csoportot segíthetett verbuválni. Ezeknek a vezetője Fux Nándor hajdani sátoraljaújhelyi építészvállalkozó lett, aki szinte az egész észak-magyarországi régió restaurálási munkáit vezette Egerben, Sárospatakon kialakított központokkal. Sokáig a zempléni építőipari szakembereknek kőműveseknek, ácsoknak, kőfaragóknak az egyetlen biztos megélhetést kínáló, magas színvonalú szaktudást igénylő, nyugodt légkörű munkahelye ez maradt. Nem kellett Újhelyből, Patakról, Erdőbényéről elköltözniük. Utóbb többen a hatvanas, hetvenes évek után közülük a helyi városi tanácsi tatarozó vállalatok keretében dolgozhattak tovább, kamatoztathatták azt az európai színvonalú szaktudást, amelyet az Országos

Műemléki Felügyelőség kivitelező részlegénél megszerezhettek. Magam tanúsíthatom, hogy milyen sok előnye származott annak, hogy a 60-as évek derekán az egyik hajdani „maszek” kőfaragó, aki évekig a pataki, egri műemléki restaurálás kőfaragó munkáiban talált megélhetést, kivált a műemléki felügyelőségi kivitelezői apparátusból, és Sátoraljaújhely irányító építézmérnöke segítségével lassan helyreállította az újhelyi városközpont tönkrement homlokzati kőfaragványait; megmentette Újhely építészeti arculatát. Jelen lehettem olykor, ha Détshy Mihály Újhelybe látogatott, miként beszél meg a jó érzékű mesterrel az elvégzett munkákat. Mindig felhasználta az alkalmat, hogy a következő feladatokhoz útmutatást, tanácsot adhasson, lelkesítse a szakembereket. A tisztas mesterek Détshy Mihály véleményére sokat adtak, szívesen hallgatták fejtegetéseit.

Détshy Mihály sokoldalú képzettségére, tájékozottságára felfigyeltek. Az Építésügyi Minisztériumba helyezték 1953-ban, ahol utóbb a szakképzés, szakoktatás egyik meghatározó egyéniségévé vált. Többek között ő irányította a középiskolai építészoktatást, szakfelügyelője lett az építőipari technikumi képzésnek. Ezzel függ össze, hogy szerzőtársával megírták a már említett építészettörténeti tankönyvüket. Bibliográfiájában több fontos építéstechnikai tankönyv, segédlet szerepel. Détshy Mihály nagyon lelkiismeretesen és nagyon sokat dolgozott azért, hogy a jövő építésztechnikusai veretes európai műveltséget, látókört szerzenek a műszaki alapismeretek és a gyakorlat elsajátítása mellett. Az ötvenes évek hazai viszonyaira jellemző, hogy vitába keveredett az Építésügyi Minisztérium felelős szakoktatási irányítójaként az Oktatásiügyi Minisztérium vezetésével. A közismereti, a közműveltségi és a művészeti képzés, ízlésnevelés tárgyainak óraszámához szilárdan ragaszkodott, nem különben követelte az idegen nyelvi képzés fejlesztését. Miután elvi meggyőződését szilárdan és következetesen képviselte, nem tartotta elfogadhatónak az Oktatásiügyi Minisztérium követelménycsökkentési terveit. Határozottan tiltakozott a tantervek átalakítása és a követelmények tudatos és szinte folyamatos csökkentése ellen. Jellegzetes módon – a korszakra jellemző

en – az Oktatásügyi Minisztérium vezetése hivatalosan megkereste a társtarca vezetőjét, hogy Détshy Mihályt állítsák félre, mentse fel, mert személye akadály az új típusú, „szocialista” technikusképzés kialakításában. Détshy Mihály a műveltségisményével a „fejlődés kerékkötőjévé” vált, állították. (Ma hihetetlennek tűnik az ilyen fordulat, de e sorok írója második évfolyamra járó egyetemi hallgatóként akaratlan tanúja volt annak, hogy a záróvizsgára készülő magyar nyelv és irodalom–történelem szakos hallgatótársai javaslatot tettek az Eötvös Loránd Tudományegyetem akkori két illetékes bölcsészképző kara vezetésének, hogy az oktatási színvonalat és a követelményeket emeljék meg. Az egykorú politikai szervek súlyos vádat kovácsoltak az igazán jó kezdeményezésből. A javaslattevőket fegyelmi eljárás alá vonták, és az ország összes egyeteméről való kizárásukat követelték. A helyzetet I. Tóth Zoltán professzor, történész-dékánként mentette meg. Forintra, fillérre kiszámította, hogy egy-egy diák képzése addig mibe került a népgazdaságnak, beszorozta a beadványt aláírók számával milliós nagyságrendű összeget mutatott ki. Felhívta a figyelmet, ha a vádlók véleményét elfogadják, ezzel az összeggel károsítják az államot, a népgazdaságot. Javasolta, hogy szigorú dékáni megrovással, utolsó figyelmeztetéssel marasztalják el a „bűnösöket”, és egyben gyorsított eljárással zárják le az államvizsgájukat, bocsássák el őket, hogy a mielőbb megkezdendő munkájukkal tehessék jóvá „tévedésüket”, és megkezdhessék a képzésük alatt keletkezett „adósságuk” törlesztését.)

Joggal mondhatjuk, hogy Détshy Mihály az Oktatásügyi Minisztérium csinovnyikjainak kitüntető szorgalmazására került szerencsénkre a műemlékügy szolgálatába. 1956-ban áthelyezést kapott az úgy nevezett Várgondnokság állományába. 1957 elején onnét nevezték ki közigazgatási, államigazgatási tapasztalatai okán az akkor frissen szervezett Országos Műemléki Felügyelőség igazgatási részlegébe. Sokáig az egész Észak-Magyarország területi előadói feladatát látta el, később a feladatkörébe csak Borsod-Abaúj-Zemplén és Szolnok megyék tartoztak. Munkáját rendkívüli lelkiismeretességgel és gondossággal látta el. Sokszoro-

san bejárta gondjaira bízott térség emlékeit. A felőssége alá tartozó emlékhagyományt rendkívül alaposan ismerte, az oroszlan bátorságával védte. Területi előadóként igyekezett minden emlék tudományos háttérrel tisztában lenni. A rábízott terület művészet-, építészettörténeti irodalmát tökéletesen feldolgozta. A korábbi kutatásokat rendkívül alapos kritikával mérlegelte. Filológusi képzettségét kamatoztatva kiterjedt levéltári forráskutásokat végzett, amivel a gondjaira bízott emlékhagyományt építészettörténetileg, művészet-történetileg alapvetően új megvilágításba helyezhette. Levéltári vizsgálódásai aztán messzebb is elvezették. Ha olyan forrásra lelt, aminek nagy jelentősége volt, adalékait azonnal közzétette. A forráskutatásai a korábbi szakirodalom stíluskritikai megfontolásokból kiinduló lényegében alátámasztatlan, sőt alátámaszthatatlan állításait, legendáit szertefoszlatták. Az általa megfogalmazott kételyeket a lendületesen meginduló régészeti kutatások is sorozatosan igazolták. A megalapozatlan mítoszok alapján korábban könyveket, cikkeket író építész és művésztörténész felettesei igen nehezen viselték el a kezdetektől igen eredményes tevékenységét.

Tervezői, építési munkásságának jelentős teljesítménye volt a sárospataki vár helyre állítása, amit jelentős falkutatásokkal kapcsolt össze. Feltárta a vár kastélyrészenek külső falainak elfalazott és elfeledett lőrésai sorát. Kialakította a pataki várnak azt az arculatát, amelyet az utóbbi félszázadban már mindannyian megszoktunk. Az általa megformált összkép felidézi az egykori erődtítmény hangulatát anélkül, hogy a 19. század első felében a Bretzenheim familia birtoklása idején kialakított építészeti összképet megszüntette volna. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy minden Patakra látogató egyaránt értékelhesse a 19. század első felében folytatott építkezések színvonalas építészeti összképét, részletmegoldásait, de tudomásul vehesse, hogy az épületegyüttes alapszövedéke a 16. századig visszanyúl, és a Perényiek és a Rákócziak korának alapszerkezete máig meghatározó.

Hasonlóan nagyleptékű feltárással és kutatással párosuló tervezési, helyreállítási vállalkozása volt az egeri vár középkori gótikus püspöki palotájának restaurálása. Az épület mára Eger emblematikus

épületeként országosan ismert. Jószerével a maga nemében nemcsak Egernek, de a középkori Magyarországnak is egyedül álló emléke. Détshy Mihály teljesítményét jelezheti, hogy az épületet az évszázadok során tökéletesen kivertkőztették a jellegzetességeiből. A váruddvar kaszárnya-együttesének egyik építményeként a Magyar Honvédség gyógyszerraktáraként hasznosították. Az épület fal-szöveleinek lelkiismeretes feltárással és magas színvonalú kutatásokkal tisztázhatták a bizonyosan középkori részleteket. Helyreállíthatták a földszinti gótikus ívsorú folyosót. Tisztázhatták az emeleti helyiségek beosztását, megragadhatták az emelet későközépkori fűtési rendszerét. Az egykori termeket, szobákat kályhákkal temperálták. Az északi és a déli helyiségsor között keskeny síkatorszerű közlekedő járatot létesítettek. A termék és a szobák kályháinak a tüzelőnyílásai ebbe a közlekedő térbe nyíltak. Így a tüzeléssel járó szennyeződésekkel, füsttel nem kellett a fűtött tereket terhelni. Később is általában a kályhás helyiségek mellé pitvarokat építettek. Természetesen a fenti, a külső fűtést biztosító tér a füst elvezetésére is szolgált. Az egri vár középkori püspöki palotája helyreállításával Détshy Mihály nem csak a középkori építészetünk egyik jeles emlékét hozta vissza az enyészetből és az elfeledettségből, nem is csak visszaidézte az egykori hazai gótika pompáját, de az ország egyik legnagyobb és leglátogatottabb múzeumi kiállításának is méltó teret tudott biztosítani.

Kíváló szemének és kérlelhetetlen ügyszeretetének, kitartásának volt köszönhető, hogy a sátoraljaújhelyi egykori pálos, majd piarista rendház és konviktus – (az 1960-as években a Kossuth Lajos Gimnázium kollégiuma) – tatarozása során a konviktus épületének a déli (a templom nyugati frontjához kapcsolódó) homlokzatának egyedülálló architektónikus, színes vakolatfestését feltárták, megőrizték, méltó módon restaurálták. A munkát végző mesterek felfigyeltek a színes alakzatos foltokra, a felette lévő rétegesen elváló különféle vakolatokra. Az észlelésekre felhívták a műszaki vezetőik figyelmét. Haladéktalanul értesítették Détshy Mihályt, aki a helyszínrre sietett, segítette a szakszerű feltárást. Igyekezett azonnal mozgósítani a Műemléki Felügyelőséget, hogy tegyenek intézkedést, a

szakszerű konzerválásra, helyreállításra. Magam vagyok a tanúja, hogy sajnálatosan milyen ellenállásba ütközött, hogy megmenthesse a hajdani szerzetes építterők sajátos, festett, építészeti elemekből kialakított, a hazai emlékanyagunkban egészen egyedi felületdíszítését. Az Országos Műemléki Felügyelőség egykori igazgatója engem is a helyszínrre invitált, hogy véleményemet kérje. Idegenkedett a feltárt hatalmas felület megtartásától, félt a szakszerű művészeti restaurálás költségeitől. Akkor is érzékeltam, hogy milyen nehéz közegben kell naponta megküzdnie az álláspontja elfogadtatásáért. Pedig az újhelyi Barátszeren felszínre került falfestés a maga nemében egyedülálló értékű emlék, nélküle szegényebb lenne az épített örökségünk. Zemplén is, Sátoraljaújhely is közelebb kerülhetett a maga történetéhez, ha megőrizheti, megbecsülheti egykor volt művészete emlékeit. Ha arra járunk, netán büszkélkedünk a megmentett értékkel, gondoljunk Détshy Mihály áldozatos harcaira.

A hivatali vezetői idegenkedtek rendkívüli bátorságától, egyenességétől, harcos kiállásától. Ez is magyarázhatja, hogy minduntalan az építészeti sikerei ellenére igazgatási, felügyeleti munkákkal bízták meg. Építész vénáját sokszor és hosszú időn át csak közvetetten hasznosíthatta. A felismert igazsága melletti kardoskodását megpróbálták nem kevés rosszindulattal összeférhetetlenségként magyarázni, holott rendkívül nyitott, barátságos egyéniség volt. Munkáját nagy empátiával és elnyúlhatatlan humorral végezte. Humorát az egykori államhatalmi szervek legfelsőbb szinten is „jóváhagyták.” Nevezetes tette volt, hogy – amikor a műemlékek távlati helyreállítási és hasznosítási tervét az egész országra elkészítették – a füzeri vár romjait 1959. szeptember 27-én szemrevételezték, állapotát leírták. A hivatalos nyomtatvány rubrikái kitöltésénél irodai kollégáját meg kívánta tréfálni. A várrom hasznosításával foglalkozó kérdőpontra beírta: „rombemutató (viperafelvető és gombolyító)”, amit az egyébként rendkívül alapos elemzést végző kartársa nem vett észre. Változatlanul fel is terjesztette a hivatali főnökségnek. Onnan továbbküldték az akkori főhatósághoz, az Építésiügyi Minisztériumhoz. Majd a Minisztertanács ülésén is megtárgyalták a tervdokumentáció egészét, a

legtermészetesebb módon jóvá is hagyták. A hatvanas években már sokszor humorosan emlegettük a sajátos javaslatot és a hivatali „pályafutását”, valahányszor fellegjáró tervekkel kellett szembeeslününk. Utóbb 2002-ben Örsi Károly Détsy Mihály 80. születésnapjára megjelentetett tanulmánykötetben a viperatenyészéssel kapcsolatos corpus delicti fénykép-reprodukcióját le is közölte. Humorral nézte a hivatali packázásait. Családi körből jutott el hozzám emblemikus mondása „a hivatal olyan, mint a kentaur, alul ember, felül ló”. Bárha ítélete alapján mindannyian levonnánk a megfelelő tanulságokat, megtennénk mindent azért, hogy a hivatali tevékenység mindig, mindeütt az emberért és a közösségért folyjék.

A műemlék-felügyeleti munkájával együtt járt, hogy mindenütt igyekezett a helyi társadalom építészeti, építészettörténeti, műemléki érdeklődésű tagjait mozgósítani, megszervezni, hogy a műemlékek felderítéséhez, helyreállításához, jó karbantartásához biztosíthassa a helyi fogadókésztséget, felkeltse a műemlékek iránti érdeklődést. Igyekezett olyan közhangulatot teremteni, amely kikényszeríti az épített örökség gondozását, célszerű hasznosítását. Szívesen vette a helyi kezdeményezéseket, Ha az szükségesnek mutatkozott, kutatóként is a helyiek segítségére sietett. Ennek egyik szép példája volt, hogy amikor a hajdani Torna megye elfeledett, nehezen megközelíthető, egykori főúri erősségének romjaival, Szádvárral kezdtek foglalkozni a miskolci műemlékbarátok, alapos forrásfeltárásokat végzett, hogy segítséget nyújthasson. A Szádvárra vonatkozó kutatásai ismételtelen megújuló érdeklődést váltottak ki.

Tervezői, épületfelmérő és falkutató, feltáró tevékenysége ismételtelen szembesítette azzal, hogy a legkiemelkedőbb, legértékesebb épületeink, emlékegyütteseink legalapvetőbb település- és építészettörténeti forrásai feltáratlanok. Az eredeti források fényében olyan összefüggések világíthatók meg, amelyek az épített örökség újra való értelmezéséhez, megbízhatóbb értékeléséhez vezethetnek el bennünket. Évtizedeken keresztül hivatali adminisztratív teendői és tervezői feladatai teljesítése mellett az általa gondozott műemlékek levéltári forrásait felkutatta, elemezte, majd közzé is tette.

Levéltári kutatómunkájára olyannyira felfigyeltek, hogy szerzőként ismételtelen felkérték a levéltári szakma nagy egyéniségei tiszteletére szentelt tanulmánykötetek szerzőjéül is. Archivális bűvárkodására a hazai építészettudomány, építészettörténet meghatározó tudományszervezői felfigyeltek és többször kértek tőle tanulmányt az Építés- és Építészettudomány. Fölényes anyagismeretét jelezheti, hogy az előbb idézett folyóiratban, amikor kritikát írt az egyik művészettörténész filológiaiag palléroztalanul levéltári szövegek közléseit tartalmazó kötetet jelentetett meg, Détsy Mihály recenziója vastag füzet méreteit öltötte, hogy a hibás olvasatokat, elemzési tévedéseket, helytelen következtetéseket érdemben helyre tudja igazítani.

Levéltári, történeti kutatásait elsősorban Sárospatakra és Egerre koncentrált. Rendkívüli pallérozottságú filológiai felkészültsége lehetővé tette, hogy az Árpád-kortól a 19. századig az eredeti forrásokhoz nyúlhasson vissza. Ennek köszönhető, hogy Sátoraljaújhely és Sárospatak korai topográfiáját megnyugtatóan tisztázhatta. Feloldhatta azt az ellentmondást, amely a pataki/újhelyi vár korai okleveles adatai és a Sárospatakon folytatott ásások későközépkori leletanyaga között feszült. Egyben a két város korai és későbbi középkori helyzetét is általa jobban megítélhetjük. Megjegyzendő, hogy a sárospataki városszerkezettel kapcsolatos következtetéseit később Jósvainé, dr. Dankó Katalin várostörténeti-régészeti topografikus értékelő tanulmánya messzemenően igazolta.

Sokat tett azért, hogy a Hegyalja korai középkori épített örökségét méltó módon kezeljék. Abaújkér, Felsőregmec templomai helyreállítása építészeti munkáját dicséri. Mindig napirenden tartotta Bodrogolaszi szintén érdemes román kori egyházának helyreállítását. Ez a tornyával, hajójával és szentélyével a felső párkányokig eredeti román kori kváderkövekből rakott szentegyház a 70-es évekig külső megjelenésében jellegtelen barokk épületnek tűnt, tornyát viszonylag széles hegedőablak díszítette. De ezt másodlagosan úgy építették be, hogy a román kori ikerablakok minden lényeges alkotóelemét – nagy szerencsénkre – visszafalazták töltelék gyanánt, belülről kikandikáltak a román koról árulkodó faragott kövek. Egerfarms, Bükk-

szék egyházainak a helyreállítását szintén ő végezte el. (Megírta a 3 kötetes Heves megye műemléki topográfiában ezek összefoglaló ismertetését.)

Levéltári forrásfeltárási rendkívül gazdagon világították meg a sárospataki vár és a környezete 16. századdal induló késő reneszánsz építési periódusának elemző vizsgálatában teljesebben ki igazán. Az eredeti levéltári anyag segítségével nyomon tudta követni miként formálódott a Vöröstorony és az azt körülölelő kazamata-, bástyarendszer, miként épült meg a nyugati bástya belső udvarán a kastély helysége. Nagy revelációt keltett, amikor 1963-ban, a Borsodi Szemlében *Adatok Sárospatak fénykorának történetéhez* címmel először tette közzé minden korábbinál megalapozottabb építészeti- és művelődéstörténeti adalékait. Majd tisztázott olyan fontos tényeket, mikor építették a díszes lépcsőfeljárót a csatlakozó folyosójával, amely az úgynevezett Perényi-szárnytól a Vöröstorony harmadik szintje fölé vezet. A régi művészettörténeti irodalom ezt a feljárót és az emeleti folyosót könnyelműen a Perényiek építési periódusához kötötte, utóbb Détshy Mihály a leg-hitelesebb források alapján bizonyította, hogy I. Rákóczi György hitveséről helyesebb Lorántffy loggiának nevezni.

Nem keveset kutatta az egri vár történetét sem. De a sárospataki kutatásai során a kedvező források rávezették arra, hogy az egykorú társadalmunkat, művelődésünket, művészetünket szélesebb körben jellemző problémákra is kiterjedjen a figyelmünk. A főúr, a fejedelemmé választott várúr a családjával és az uradalmait összefogó prefektusával való levelezésének feltárásából kiderítette, miként vélekedik a „megrendelő” az épületéről/épületeiről, milyen igényeket fogalmazott meg. Nem kevésbé érdekfeszítő, hogy a források nyomán láthatjuk, hogy egy-egy igény megvalósítása milyen szervezést igényelt. Az építési anyag megszerzésétől gondoskodni kellett megfelelő szakértelemmel rendelkező fundálóról, s utána kellett járni, hogy a legkülönbözőbb szakipari specialitásoktól a kivitelezés tömegmunkái elvégzéséhez rendelkezésre álljon a mindenkor szükséges létszámú munkássereg. Talán ilyen tárgyban a legtanulságosabb a gyulafehérvári – akkor református használatú – székes-

egyházba szánt Rákóczi-síremlékek keletkezéstörténetének feltárása. Lengyelországi műhelyből rendelték meg a márványból, színes, csiszolt kövekből felállítható monumentális emlékegyüttest. A lengyel műhelytől a Maros partján fekvő fejedelmi székvárosig tartó út szervezése ma is próbára tenné a hivatásos szállítványozókat. A 17. századi viszonyok között szekérfuvarral még is eredményesen meg oldották a nagyon komplikált műveletet. A síremlékeket ma is megcsodálhatjuk Gyulafehérvárott az érseki székesegyházban. Igaz, a fejedelmi családra utaló feliratokat időközben kiemelték, eltávolították. A síremlékeket oltárokká alakították át, amelyek máig fennállanak. Ezekben, a kutatásokban az egész egykorú társadalmat, a technikai felkészültségét és a művészetét egyszerre érhetjük tetten. Az ilyen munkálkodásából nőtt ki az a feldolgozás is, amiben Lorántffy Zsuzsannát építetőként mutatta be.

Jellegetesen szinte haláláig foglalkoztatta a sárospataki vár építéstörténetének monografikus feldolgozása. Kicsit jellemző módon az ismeretterjesztő kiadványok szintjén egy-egy összefoglalása országos kiadónál napvilágot láthatott. A nagy összefoglaló áttekintéseit, tudományos igényű jegyzetapparátussal felszerelt könyveit a Rákóczi Múzeum kiadványai sorozatában tehetette csak közzé. Három nagyobb lélegzetű építéstörténeti elemző, összefoglalót alkotott. *Sárospatak várai és urai 1526-tól 1616-ig* (1989), *Sárospatak vára a Rákócziak alatt 1616–1710.* (1996), *Sárospatak vára idegen urak birtokában* (2002) kötetekben lényegi összefoglalását adta mindannak, amit a hivatali teendő mellett az eredeti források feltárásával, kritikai átrostálásuk elvégzésével élénk tárhatott e fontos építészeti, történeti emlékegyüttesről. Egyáltalában nem véletlen, hogy a sátorajáújhelyi Kazinczy Múzeum a füzet sorozata indulásánál első számként Détshy Mihály tollából *Újhely várának története* (Sátorajáújhely, 1994) című munkáját bocsátotta közre.

Visszatérően foglalkoztatták mind az egri vár mind a sárospataki várkastély fundálói, az építésnél foglalkoztatott mesterek személyével kapcsolatos adatok. Ezeket a kutatásait olykor idegen nyelvű folyóiratok is szívesen leközlözték.

Forrásfeltárásai lehetővé tették, hogy régóta felvetődött, de nem kielégítően tisztázott kérdésköröket új megvilágításba helyezhessen. Ezek közül ki kell emelnünk a pataki vár kertjeiről, szőlőiről közzétett dolgozatát, vagy református kollégium történetéhez közrebocsátott adalékait, a Patakon valaha működött trinitárius kolostor építéstörténetéről írott közleményét. Nem került el a figyelmét a pataki habán telep története sem. Miután éveken át szemlélője lehetett a sárospataki középkori gótikus plébánia templom feltárásának, – az egykori OMF vezetők tudatosan távol tartották a templom építészeti kutatásától, és nem bízták rá a helyreállítás tervezését sem – levéltári adalékokkal segítette a régészt és a megbízást élvező mérnök kollégáját.

Kutatói érzékét dicséri, hogy felfigyelt I. Rákóczi György ágyúöntő-házára. Közzé is tette a levéltári kutatásaiban fellelt adalékait, amely technika- és hadtörténeti szenzációvá vált. 2007-ben ugyan már nagyon beteg, elesetten, de értesülhetett arról, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának ifjú régésze, Ringer István részben az ő munkája nyomán megtalálta az ágyúöntő épületét, hozzá is látott az alapos feltáráshoz. Szinte az első ásatási szelvényben szenzációs leletanyagot talált. Bizonyáságul nemcsak öntési salakot, hanem jó néhány öntőforma illúziót keltően szép darabját is napvilágra hozhatta, megmenthette a további elemző kutatás számára.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye tudományos, közéleti fórumain sokat tett azért, hogy a helyi publikációs lehetőségekkel éljen. Sok tudományos dolgozatát tette közzé a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében, valamint a Herman Ottó Múzeum Tudományos Közleményei füzet sorozatában. A Borsodi Szemlében, a Matyóföldben, a Napjainkban szívesen adott közre ismeretterjesztő írásokat. Olykor élt az alkalommal, hogy megnyilatkozzék az Észak-Magyarországon is. Ezeknek az írásainak igen nagy jelentősége volt, hiszen az egykorú megyei kommunikációt meghatározó politikai vezetés kifejezetten sokszor műemlékellenes álláspontot foglalt el. Erre jellegzetes példa volt, hogy amikor a monoki régebbi, középkori előzményű, kiemelkedően értékes, úgynevezett „kiskastélyt” nagy

áldozatok árán helyre kívánta állítani az Országos Műemléki Felügyelőség az Észak-Magyarország – mint a megyei politikai élet hivatalos napilapja – munkatársát megbízta, írjon cikkeket a műemlék helyreállítása ellen. Jellemző, hogy az egykori parancsvégrehajtó, a „normát” feltétlenül túlteljesíteni kívánó munkatárs nem átalotta, hogy képzelt riportra hívja Kossuth Lajost a monoki Kertaljára. Természetesen az 1848–49-es szabadságharc monoki születésű politikai vezetője szájába a műemlékvédelmi munkálatokat elítélő nyilatkozatot adott a revolverlapok színvonalán író sajtómunkatárs. A költővel mondjuk: „oly korban éltünk”. Mindezt annak a közegnek az érzékeltetésére elevenítettem fel, hogy lássuk, milyen körülmények között kellett Détshy Mihálynak és társainak a 60-as években tevékenykednie. Szerencsére a borsodi, abaúji és zempléni helyi közösségek mit sem törődtek a „percmemberkék” provinciális ostobaságaival.

Olykor a műemléki kutatásai hátterének tisztázásához klasszikus filológusként is sorompóba állt. A Szépirodalmi Könyvkiadó Magyar Ritkaságok sorozatában Sztárai Mihály *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról* c. munkája, fordításkötete kiegészítéseként Perényi Péter életére, halálára vonatkozó dokumentumokat fordított le Téglásy Imre társaságában. Az okmányok alapján megérthetjük, hogyan vált a pataki építések elindítója, Perényi Péter a bécsi császári udvar kegyvesztettjévé, foglyává.

Détshy Mihály életművét különösen becsessé teszi, hogy reneszánsz emberként egyszerre mozgott otthonosan az irodalom, a nyelvészet és a művészet (zene, képzőművészet, irodalom) világában. Felkészült műértő és sokoldalúan képzett alkotó volt, s ugyanolyan otthonosan tevékenykedett a technikai tudományok világában. A két vétnát harmonikusan tudta magában egyesíteni, ezért közelíthette meg építészeti feladatait oly sajátosan. El tudta végezni a tervezés, a kivitelezés munkáit, ismerte az építészet művészeti törvényeit, szabályait. Az egyetemes és a magyar építéstörténetről sajátos összképet alkotott. Az általa gondozott műemlékek elemzésében gyakran filológus felkészültségének fegyverzetével tárta fel az építmények történetét. Így kortársainál tudományosan megalapozottabb műemléki gondozást valósíthatott meg.

Détsy Mihály feleségével

Életművének biztos támasza volt a családja. Felesége kiválóan művelt zenetanárnő volt. Harmonikus életükre rendszeres találkozásaink alkalmával nem lehetett nem figyelni. Magam legkedvesebb emlékemként őrzöm szereplését a sárospataki Lorántffy tudományos ülésszakon. Szép tanulmányt készített Détsy Mihály, akkurátusan megszerkesztette, megírta, számolt azzal, hogy a felolvasáshoz nem lesz elég ereje, kisvártatva át is adta kéziratát hivatali utódának, Arnóth Ádámnak, aki szépen ismertette szövegét. A sors úgy hozta, éppen felsége szomszédságában ülhettem. Felejthetetlen volt látni az aggódó figyelmét, nyilvánvaló szeretete akaratlan reflexszerű jeleit. A sors mégis úgy fordult, hogy évekkel hamarabb halt meg Andi asszony. Détsy Mihály teljes szellemi frissességgel, de hanyatló erőben éveket élt még; leánya, unokái mosolya enyhíthette magányát. A zempléni muzeológusok hűségesen tartottak vele a kapcsolatot. Hanyatló fizikai állapotában is, ha segítségért fordultak hozzá, igyekezett tanácsot adni, munkáiból xeroxot küldetett. Gyengeségében is

mindenkit lehetőségei szerint támogatott a munkájában. Igaz embersége haláláig elkísérte.

Kora egyik legfelkészültebb, leginkább európai látókörű magyar mérnökegyéniségét veszítettük el halálával, aki példaadón a céhbeli felkészültségével és biztonságával végezte dolgát, ha a filológiai iskolázottságot igénylő feladatokat kellett megoldania! Irigylésre méltóan gazdagította magát a művészetek értékeivel. Lelki harmóniájának egyik forrása volt, hogy mesterien muzsikált. Talán a reneszánsz embereszmény és tudós személyiség egyik utolsó képviselője volt a 20. században. Bár a diktatúrák évszázada töltötte ki az életét, a történelem minden gonoszsága ellenére mindhalálig humanista maradt. Meggyőződését, felismeréseit sohasem árulta el. Nem érdekelte a karrier, minden erejével, idegzsálával a kultúrát, a közösséget szolgálta. Életpályáját szemlélve a magyar értelmiségiek és a magyar kutatók elé példaként állíthatjuk! Örökségét kötelességünk folyamatosan ápolnunk! Példáját kötelességünk felmutatni! Munkásságát közkinccsá kell a jövőben tennünk! Műveit gyűjteményes kötetben újra ki kell adnunk, biztosítanunk kellene, hogy eredményei széleskörűen hozzáférhetővé válhassanak a jövő nemzedéke számára is! Benne igazi reneszánsz szellemiségű humanistát kell tisztelnünk! Emlékehez akkor lehetünk leginkább hívek, ha megpróbáljuk az útját követni! Mindenkinnek, aki Észak-Magyarország, a Hegyalja vagy Zemplén történeti értékeihez kötődik, emlékezetében kell tartania Détsy Mihály életpéldáját! Kötelességünk gazdag örökségével méltó módon sáfárkodni!

Szinte teljes bibliográfiáját már 2002-ben összeállította Bardoly István, megjelent a Sárospataki Rákóczi Múzeum támogatásával a *Művészettörténet–Műemlékvédelem* sorozat XI. kötetében, amelyet Bardoly István és Haris Andrea szerkesztett: *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára Tanulmányok* (Budapest, 2002. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 674 oldal) gyűjteményes kötet 29-33 lapjain. Köszönet illeti a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának igazgatóját, Jósvainé dr. Dankó Katalint, valamint munkatársát, dr. Tamás Editet, hogy lehetővé tették Détsy Mihály tanulmányainak önálló kiadványként való megjelentetését.

Tellingert

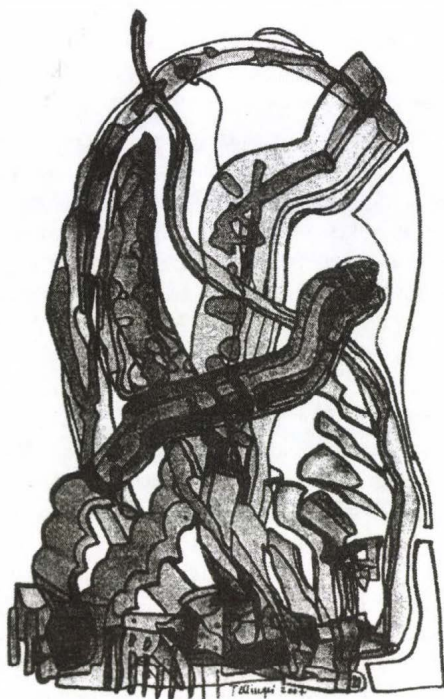
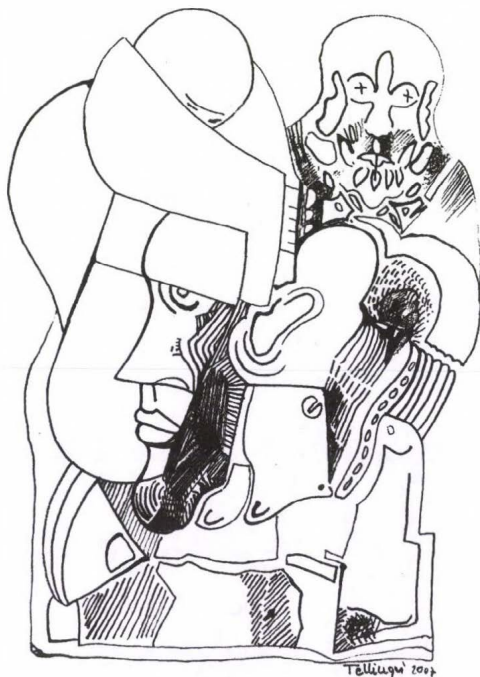
Hatvankilenc éves korában elhunyt Tellingert István, az egyéni stílusú grafikusművész, Társaságunk alapító tagja, emblémánknak, kiadványaink arculatának megalkotója. Évkönyveink állandó illusztrátoraként évről évre számíthattunk reá.

Két és fél évvel ezelőtt Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Ferenc Múzeumban *Jelek* címmel rendezték meg kiállítását, akkor megnyitó beszédében Fehér József múzeumigazgató sokunk emlékeit összegezte így:

„Tanúja, szemlélője voltam a művész, a stílus és a technikák változásainak három évtizeden keresztül. Láttam Tellingert Istvánnak komor Krisztus-fejeit linómetszetekben; lágy, finom táj- és tollrajzait; szinte megfejthetetlen asszociációit a múlt és jelen kavargó-összekeveredő látomásaival; láttam építőelemekből, mértani struktúrákból szerkesztett műalkotásait; éreztem művészi világát komornak, elidegenedettnek, pesszimistának. S most nyugodt vagyok, kellemes, jó érzés fog el e sok szín, e sok élénk szín, derű, olykor már-már harmonikus világ láttán.”

Újabb elismerés érte azután: 2007-ben megkapta Miskolc város Kondor Béla művészeti díját, s mint egy évvel ezelőtt, 2007. augusztus 30-án írta, amikor új rajzokat küldött évkönyvünk számára: *„Szerencsére 68. életévem nem gátol munkámban.”* Most mégis kiesett kezéből a ceruza: 2008. július 17-én szívroham oltotta ki életét. Az életmű lezárult, de grafikai lapjai – többek között Társaságunk kiadványaiban is – tovább élnek, hatnak, gondolkodtatnak.

Emlékét megőrizzük.

DANKÓ GÉZA

A Kazinczy Ferenc Társaság élete és tevékenysége évkönyveink tükrében

Tematikus mutató a *Széphalom* 1-17. kötetéhez

Jövőre, a Kazinczy Ferenc emlékévkönyvben lesz negyedszázada annak, hogy – 1984. október 12-én – Sátoraljaújhelyen, Zemplén Levéltárában, Kazinczy egykori munkahelyén tíz alapító tag elhatározta: kezdeményezik egy Kazinczy nevet viselő művelődési társaság létrehozását, s tíz nappal később hivatalosan is benyújtották az erre vonatkozó bejelentést. Az azóta eltelt 24 esztendő indokolja, hogy számba vegyük a történéseket. Az 1985. április 26-án tartott alakuló közgyűlés óta eltelt eseményekről elsősorban a Társaság *Hirlevél* című tájékoztatója ad képet, amelynek 44 száma jelent meg eddig; az egyesületi élet főbb vonásai és eseményei azonban tükröződnek a *Széphalom* címmel kiadott évkönyvsorozatban is. Itt most arra vállalkozunk, hogy felmutassuk az érdeklődőknek ezt a tükröt. A számitásba vett közlemények mutatóját témakörök szerinti csoportosításban, azon belül pedig időrendben tesszük közzé. A szerző (ha van) megnevezése és a híradások címe után az első (vastag betűs) szám a kötetre, a kettőspont után következő szám pedig a közlemény kezdetének oldalára utal. Zárójelben kiegészítő megjegyzéseket teszünk. A Kazinczy Ferenc Társaság megnevezésére a KFT rövidítést alkalmazzuk.

Az évkönyvkötetek megjelenési ideje: **1:** 1986. **2:** 1988. **3:** 1990. **4:** 1992. **5:** 1993. **6:** 1994. **7:** 1995. **8:** (Újszászy Kálmán Emlékkönyv) 1996. **9:** 1997. **10:** 1999. **11:** 2001. **12:** 2002. **13:** 2003. **14:** 2004. **15:** 2005. **16:** 2006. **17:** 2007.

1. A Kazinczy Ferenc Társaság előzményei, megalakulása

(Valamint későbbi visszaemlékezések, értékelések, továbbá híradások az évkönyvekről)

Kováts Dániel: Köszöntjük az Olvasót! **1:** 3.

Csorba Csaba: Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül. (A Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár és a KFT közös vállalkozása, amely sok kallódó értéket hoz felszínre; elsőként a Tövises és virágok c. kötetet) **1:** 303.

A KFT alapszabályai. **1:** 309.

Pályázati felhívás. **1:** 325.

Kováts Dániel: Az Olvasóhoz! (A 3. kötet előzetes ismertetése.) **3:** 3.

Fehér József: A Kazinczy Kör története. I. rész: 1902–1914. (Eredeti kéziratok fotóival illusztrálva.) **3:** 331.

Horpácsi Sándor interjúja Kováts Dániellel. (A 3 éve működő KFT elnöke a Társaság megalakulásáról, céljairól.) **3:** 349.

Fehér József: A Kazinczy Kör története. II. rész: 1914–1950). **4:** 337.

Kováts Dániel: Előszó a VI. kötethez. **6:** 3.

Bojtor István: Gondolatok a göncruszkai Kazinczy-házról és Társaságunk tíz évéről. (A szerző a Kazinczy-ház körüli bonyodalmakról szól, majd a KFT születéséhez vezető utat, a célokat és a vezetőség áldozatos munkáját mutatja be.) **6:** 370.

- Kováts Dániel szerkesztői előszava (visszatekint az elmúlt 10 évre, ismerteti a 7. kötet szerkesztését, rámutat, hogy az egész kötet dr. Újszászy Kálmán emléke előtti tiszteletadás.) **7: 3.**
- Szabó Lajos: Hálás visszatekintés a hajdani Kazinczy Körre. (Elhangzott a KFT közgyűlésén 1995. márc. 25-én.) **7: 439.**
- Szerkesztőségi mérleg az elmúlt 10 esztendőről. **7: 441.**
- Koltai Gábor: „Dölni ne hagyj!” Rendhagyó előszó. (A szerző élményeinek színes előadásával megadja az alaphangot a Széphalom évkönyvsorozat 8. kötetéhez, mely a Szabad Tér Kiadó és a KFT közös kiadványa, s Újszászy Kálmán életéről, munkásságáról szól.) **8: 5.**
- Kováts Dániel: Szerkesztői utószó. (A szerző dr. Újszászy Kálmán életének, áldozatos munkájának tükrében tekint vissza a Társaság elmúlt éveire.) **8: 621.**
- Kováts Dániel: A szerkesztői előszava. (Megjeleníti a kötet témáit, aláhúzza az alkotók munkájának jelentőségét.) **9: 3.**
- Fehér József: Köszöntő. (A KFT elnöke köszönti a 70 éves Kováts Dánielt.) **10: 5.**
- Szerkesztői előszó. (A KFT munkájának fontosságát, célját hangsúlyozza.) **11: belső borító.**
- Kovács Sándor Iván: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001. (A szerző elismeréssel szól az évkönyv 11. kötetének tartalmáról, visszamenőleg is kiemeli értékeit.) **12: 330.**
- Cap György: Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal. (A Kazinczy Kör 1902-től 1948-ig tartó történetét végigkíséri ez a kapcsolat, mely bővelkedik irodalmi és művészeti eseményekben.) **14: 75.**
- Szerkesztői előszó a KFT megalakulásának 20. évfordulóján. **15: belső borító.**
- Bojtor István: Húsz éve... (Visszaemlékezés a KFT megalakulására és az azóta eltelt termékeny évekre.) **15: 439.**
- Szerkesztői írás a Társaság 2007. évi eseményeiről. **17: hátsó borító.**

2. A Kazinczy Ferenc Társaság rendes és tiszteletbeli tagjai

- Tiszteletbeli tagok: Péchy Blanka. **1: 319.**
- Tiszteletbeli tagok: Újszászy Kálmán. **1: 320.**
- Társaságunk rendes tagjai (betűrendes felsorolás). **1: 321.**
- Újabb tiszteletbeli tagok: Szabó Magda. **2: 439.**
- Busa Margit. **2: 440.**
- Balassa Iván. **2: 441.**
- Kazinczy Ferenc (dédunoka). **2: 442.**
- Új tiszteletbeli tagjaink: Benda Kálmán. **3: 353.**
- Morvay Péter. **3: 354.**
- Dankó Imre. **3: 355.**
- Ruzsiczky Éva. **3: 356.**
- Újabb tiszteletbeli tagok: Kosáry Domokos. **4: 352.**
- Sütő András. **4: 353.**
- Gál Sándor. **4: 354.**
- Kaszás Károly. **4: 355.**
- Nagy Géza: A 75 éves Balassa Iván köszöntése. (Tanítványi megemlékezés.) **5: 363.**
- Hérics Lajosné: Z. Szabó László emlékezete. (1992. júl. 4-én hangzott el a beszéd a tudós tanár temetésén. A KFT vezetősége aug. 28-án rótt le tiszteletét a sírnál.) **5: 369.**
- A KFT új tiszteletbeli tagjai: Lőrincze Lajos. **5: 374.**
- Gazda József. **5: 375.**
- Szentimrei Mihály: In memoriam dr. Újszászy Kálmán. (Emlékbeszéd a temetési szertartáson a sárospataki ref. templomban 1994. máj. 3.) **6: 382.**

- Kováts Dániel nekrológja dr. Benda Kálmánról, a KFT tiszteletbeli tagjáról, a történész akadémikusról. **6:** 385.
- Kováts Dániel nekrológja dr. Lőrincze Lajosról, a KFT tiszteletbeli tagjáról, anyanyelvünk fáradhatatlan apostoláról. **6:** 387.
- Kováts Dániel nekrológja dr. Morvay Péterről, a KFT tiszteletbeli tagjáról, a néprajz kiváló művelőjéről. **6:** 389.
- Högye István nekrológja Ács István segédpüspökről, a KFT alapító tagjáról. **6:** 390.
- Dombóvári János nekrológja Katona Rezsőről, Sátoraljaújhely polgármesteréről. **6:** 391.
- Kulcsár Gábor gyászbeszéde Farkas István temetése alkalmával. **6:** 392.
- Nekrológ Ádám Istvánról, a KFT elnökségi tagjáról. **6:** 393.
- Nekrológ Nagy Istvánról, a Társaság tagjáról. **6:** 393.
- Nagy Géza nekrológja Igó Béláról, az iskolaigazgatóról, a KFT tagjáról. **6:** 394.
- A KFT újabb tiszteletbeli tagja: Fried István egyetemi tanár. **6:** 395.
- Deme László: Péchy Blankáról – születése centenáriuma. **7:** 257.
- Új tiszteletbeli tag: dr. Szabó Lajos teológiai tanár. **7:** 440.
- Balassa Iván: Nagy Géza, a Bodrogköz kutatója. (A szerző részletes képet ad Nagy Gézáról, a Bodrogköz küldetéses emberéről, a KFT egyik alapító tagjáról. Ezután a kötet közli Nagy Geza munkásságának bibliográfiáját.) **9:** 405.
- Fehér József: A 70 éves Lavotha Géza alkotásai tükrében, életmű-kiállításának megnyitója alkalmából. **9:** 417.
- Csorba Csaba: Dankó Imre 75 éves. (A néprajztudós életútjáról, munkásságáról.) **9:** 421.
- Kováts Dániel: Balassa Iván 80 éves. (A szerző az európai hírű néprajztudósról szól, aki egész életét hivatásának szentelte, Zemplén megismertetését szívügyének tekintette.) **9:** 425.
- Katona Rezsőné: Szabó Magda köszöntése. (Az írónő 80. születésnapja alkalmából. Néhány sorban olvashatjuk Szabó Magda válaszát a KFT-nek.) **9:** 429.
- A KFT új tiszteletbeli tagjai: Tökés László, dr. Szathmári István és dr. Kováts Miklós. **9:** 432.
- Czinke Ferenc grafikájával köszönti Kováts Dánielt. **10:** 6.
- Bojtor István: Kováts Dániel életrajza. (Benne a KFT létrehozásáról.) **10:** 7.
- Balassa Ivánról szerkesztéségi írás (nekrológgént is szolgál a tudós váratlan halálát követően). **12:** belső borító.
- Fried István: Richard Pražák, a cseh-magyar kapcsolatok tudósa. (Méltatás abból az alkalomból, hogy a cseh professzort a KFT tiszteletbeli tagjává választotta.) **12:** 297.
- Kováts Dániel: Balassa Iván közöttünk. (A 85 éves tudóst köszönti az írás.) **12:** 313.
- Fehér József: Pillantás a karcsai dombra – Nagy Géza emlékére. (A KFT elnökének lírai hangú megemlékezése Nagy Gézáról.) **12:** 311.
- Tiszteletbeli taggá választotta a KFT dr. prof. Mezei Mártát (elismerve tudósi pályáját és Kazinczy-kutatásait). **13:** 344.
- Kováts Dániel: Kődöbocz József hármas elkötelezettsége. (A nekrológ kiemeli a kiváló nevelő és neveléstörténész sokoldalúságát, példaértékű munkásságát.) **13:** 375.
- Új tiszteletbeli tag: dr. Csiha Kálmán bemutatása. **14:** 390.
- Hegy Imre: Találkozásaim Gulyás Mihállyal. (A 2003. nov. 18-án elhunyt Gulyás Mihályról, a KFT alapító tagjáról.) **14:** 392.
- Kődöbocz Józsefről (2004. okt. 31-én Sárospatakon szobrot emeltek neki). **14:** 394.
- Fehér József: Az álmodó – Pásztor Emil emlékezetére. (Megemlékezés az egri főiskolai tanárról, a széphalmi nyelvmuzeum szorgalmazójáról.) **14:** 395.
- Kiss Endre József: Dr. Erdélyi Géza köszöntése. (Tiszteletbeli taggá történt választása alkalmából mutatja be és méltatja a felvidéki ref. püspök munkásságát.) **16:** 536.

- Dombóvári János: Erdély fehér tornya leomlott... Búcsú Sütő Andrástól. **16: 539.**
- Kováts Dániel: 80 éve született Lavotha Géza. (Megemlékezés a sokoldalú képzőművészről, akit 1999-ben ért a halál.) **16: 548.**
- Csorba Csaba: Zemplén vármegye levéltára és Högye István. (Az írás végigvezeti az olvasót azon a küzdelmes életpályán, amely Högye Istvánnak jutott osztályrészül Zemplén múltjának megőrzéséért.) **16: 550.**
- Lavotháné Jáger Katalin: Kődöböcz tanár úrra emlékezem. (A tanítvány és későbbi kolléga emlékező írása a tudós pedagógusról.) **16: 556.**
- Szerkesztői utószó. (A szerkesztő emlékező írása Högye Istvánról, akinek tiszteletére ajánlja a XVI. kötet közleményeit.) **16: hátsó borító.**
- Szerkesztői megemlékezés a 90 éve született Balassa Ivánról. **17: 553.**
- Tiszteletbeli taggá választotta a KFT Debreczeni Attila irodalomtörténész. **17: 555.**

3. A Kazinczy Ferenc Társaság tevékenysége

Ünnepségek, konferenciák, tanulmányok, utazások

- Deme László: Kazinczy regmeci emléktáblája előtt (avatóbeszéd 1987. okt. 23-án). **2: 399.**
- A KFT tiszteletadása az alsóregmeci és a kázmárki Kazinczy-emlékhelyeknél (egy-egy fényképpel illusztrálva). **3: 348.**
- A KFT kezdeményezése megvalósult: I. Abaúji Szabadegyetem. **4: 6.**
- A semjéni emlékhely (megemlékezés Érsemjénben Kazinczy halálának 160. évfordulójáról 1991. aug. 25-én). **4: 120.**
- A II. Abaúji Szabadegyetem előadásai: **5: 7.**
- Fehér József: Kazinczy Ferenc nyomában Brünmben. (A KFT küldöttsége 1992-ben felkereste a várbörtönt, a raboskodás helyszíneit.) **5: 181.**
- E. Kovács László a KFT-t képviselve beszédet tartott Rimaszombatban azon az ünnepségen, ahol visszahelyezték Tompa Mihály szobrát a város főterére.) **6: 88.**
- Kováts Dániel a KFT képviselőjében leróta kegyeletét Váczy János kecskeméti sírjánál. (1994. márc. 8. Fénykép készült a sírról.) **6: 158.**
- Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emlécsarnok első látogatókönyve (1876–1891). (Sorra veszi és méltatja a bejegyzéseket; illusztrációkkal.) **7: 389.**
- Fehér József: A széphalmi Emlécsarnok látogatókönyvei (1900–1948). (Az időrendben felsorolt bejegyzések után a szerző említi a KFT tagjait, akik a könyvben szerepelnek.) **9: 89.**
- Újszászy Kálmán mellszobrának felavatása (Sárospatak, 1997. szept. 27.) **9: 341.**
- Koltay Gábor: Köszöntés az Újszászy-szobor avatóünnepségen. (A szerző méltatja Újszászy Kálmán áldozatos életét, megköszöni a KFT erőfeszítéseit a szoboravatás ügyében.) **9: 343.**
- A KFT által szervezett III. Abaúji Szabadegyetem előadásai 1996 májusában. **9: 371., 379.**
- Fehér József: Kazinczy emlékezete Alsóregmecen. (Beszéd Pál Mihály Kazinczy-szobrának avatóünnepségén 2000. aug. 13-án.) **11: 212.**
- Nyirkos István: Kossuth jegyében – A hatodik abaúji szabadegyetemről. (2002 júniusában kétnapos programmal szolgált a KFT Kossuth Lajos emlékének egy megyei autóbusz-körút keretében.) **12: 315.**
- Kováts Miklós: Márai Sándor Kassája. (Megnyitó a sátorlajújhelyi Kazinczy Múzeumban rendezett kiállításon.) **13: 345.**
- Gömöri Árpád: Az „Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve. (A jászberényi középiskolai tanár átfogó értékelést ad a KFT által támogatott versenysorozatról.) **13: 358.**
- Somogyi Gábor: Evva András és Széphalom – Adalék a széphalmi Kazinczy-emlécsarnok építéséhez. **15: 79.**

- Fehér József: A nagytárkányi Balassi Bálint-szobor előtt. (Elhangzott a szobor avatóünnepségén 2006. jún. 11-én.) **16:** 533.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában. (A Svédországban élő Kazinczy-leszármazott beszámolója a KFT szervezésében megvalósult utazásról.) **17:** 93.
- Csorba Csaba: Kazinczyt követve Erdélyben és a Partiumban. (A KFT által szervezett, Kazinczy nyomait követő erdélyi út emlékei.) **17:** 117.
- Fehér József: Szélfjegyzetek erdélyi utunkhoz. **17:** 123.
- Végsőné Fazekas Aranka: Rakovszky József emlékezete. (Emléktáblát avattak az újhelyi születésű költőnek.) **17:** 546.
- Filep Antal: Berecz József emléke és igazsága. (Ünnepi megemlékezés a Berecz József újságíró emlékére emelt erdőbényei kopjafa avatásakor.) **17:** 548.
- K. E. J.: A KFT küldöttsége Dél-Biharban. (2007. okt. 5-7-én konferencián vettek részt a Társaság küldöttei.) **17:** 560.

Kapcsolatok

- Bánszki István: A Bessenyei Kör alapszabálya más körök célkitűzéseinek tükrében (a KFT testvértársaságnak tekinti az 1987-ben megalakult Bessenyei Társaságot). **4:** 421.
- Bojtor István: Népfőiskola Göncruszán (1990-91). (A KFT támogatását élvezi az a program, melynek megvalósulásáról beszámol a szerző.) **7:** 415.
- Kovács Sándor Iván: A széphalmi nyelvmúzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem. (A szerző elismeréssel nyugtázza a KFT elnökségének és Sátoraljaújhely polgármesterének közös szándékát a nyelvmúzeum létesítésének ügyében és javaslatokat tesz.) **10:** 251.
- Bojtor István: Biharból Abaújba. Találkozás érmelléki barátainkkal. (A KFT szorgalmazta a kapcsolat felvételét Érsemjénnel, Kazinczy szülőfalujával.) **11:** 216.
- Högye István: Irodalmi találkozások Újhelyben. (Számos íróról, költőről, akikkel a szerző kapcsolatba került a KFT keretében.) **13:** 169.
- Štefan Eliaš: A Kassai Történelmi Egyesület é a Hajnóczy-díj. (Elhangzott Kassán a KFT-vel közösen rendezett konferencián.) **13:** 343.
- Högye István: Utam a zenéhez és a képzőművészetekhez. (A szerző a KFT összejövetelein és személyes kapcsolatain révén sok művésszel ismerkedett meg.) **14:** 269.
- Kiss Endre József: A KFT Beregszászban. (Beszámoló a KFT küldöttségének 2004. március idusán tett útjáról.) **14:** 373.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Martins Éva nyelvtudós emlékezete. (A Kazinczy munkásságával is foglalkozó, Svédországban letelepedett nyelvtudósnak állít emléket a szerző.) **14:** 393.
- A Balassa Iván-emlékérem 2006. évi kitüntettettjei. (A Bodroghközi Művelődési Egyesület elismerését Filep Antal és Viga Gyula kapta meg 2006-ban, Jósvainé Dankó Katalin és Kovács Dániel méltatja érdemeiket.) **16:** 544.

Elismerések, kitüntetések, díjak

- A KFT emlékérmének jutalmazottai: Deme László és Szilágyi Ferenc. **3:** 357.
- A KFK-emlékérem kitüntettettjei: Z. Szabó László, Ködöböcz József, Kovács Dániel. **4:** 355.
- Dombóvári János: Marosvásárhelyi beszélgetés Sütő Andrással. (A szerző a KFT nevében 1990-ben felkereste a neves író, hogy átadja a Társaság tiszteletbeli tagságát jelentő kitüntetést és emléklapot.) **5:** 343.
- Az emlékéremmel kitüntetett író: Gulyás Mihály. **5:** 375.
- A társasági emlékérem kitüntettettjei: Nagy Géza, a Társaság alapító tagja, a Bodroghköz kiváló néprajzkutatója, dr. Csorba Csaba levéltár-igazgató, a Társaság elnökségi tagja, és dr. Högye István levéltár-igazgató, a Társaság titkára. **6:** 395.

A társasági emlékéremmel kitüntetett alapító tag: dr. Telegdi Imre. 7: 440.

A KFT emlékérmének kitüntetettjei: Bojtor István és Bojtor Istvánné, Pozbai Dezsőné, Ványai László és Ványai Lászlóné. 9: 433.

Kováts Dániel: Ilia Mihály professzor köszöntése. (A szerkesztő elismerő szavakkal méltatja a 70 éves irodalomtörténész munkásságát.) 14: 391.

A Kazinczy Társaság „Pro Urbe” kitüntetést kapott Sátoraljaújhely képviselőtestületétől 2006. okt. 23-án sokrétű, áldozatos tevékenységéért, mellyel kevés hasonló helyzetű város dicsekedhet. 16: 535.

Kiadványok

Kiadványok. 2: 480.

A KFT kiadványai. 3: 360.

A KFT kiadványai. 4: 356.

Csorba Csaba: Abaúj és Zemplén honismereti-helytörténeti kutatásának néhány kérdése. (A szerző méltatja a KFT publikációs tevékenységét, majd a Függelékben felsorolja a Kazinczy Könyvtár köteteit és a Társaság egyéb kiadványait.) 5: 276.

A KFT kiadványai. 5: 376.

Hegyaljai Kiss Géza születésének 100. évfordulóján Högye István gondozásában a KFT kiadta H. Kiss Géza válogatott írásait. 6: 203.

A Társaság újabb kiadványai. 6: 396.

A társszervezetek néhány új kiadványa. 6: 397.

Társaságunk kiadványai. (Évkönyv, Kazinczy Könyvtár, egyéb könyvek.) 7: 444.

A Társaság kiadványairól. 9: 434.

Busa Margit: Kazinczy Ferenc prózai kéziratainak bibliográfiája. (Megjelent a KFT kiadásában.) 11: 213.

Bojtor István: Erdélyi krónika. (A könyv kiadását a KFT gondozta.) 11: 218.

Sátoraljaújhely lexikona. (A KFT szerkesztésében, gondozásában jelent meg.) 11: 229.

Alsóregmec kistükre. (Helyismereti könyv, amely a KFT gondozásában jelent meg.) 12: 307.

Veres László: Sátoraljaújhely lexikonáról. (A szerző kiemeli a KFT szerepét a lexikon megalkotásában.) 12: 312.

Fehér József: Nikolaus Lenau ébresztése. (A szerző kiemeli a Lenau válogatott verseit tartalmazó könyv jelentőségét, amely a Herman Ottó Múzeum és a KFT által indított Poétai Gyűjtemény c. sorozat új darabja.) 13: 157.

Gazdag József: Somogyi Gábor monográfiája Borúth Andorról. (A KFT kiadásában 2003-ban jelent meg a kötet.) 13: 369.

Dankó Imre: Viga Gyula Miscellanea Museologica. (A KFT-ben is tevékenykedő Viga Gyula etnográfus új könyvéről.) 13: 371.

Köddöböcz József: Életem. (Az önéletrajz a KFT gondozásában jelent meg.) 16: 557.

Nyiri Péter: Júdás, az Iskáriótes. (Bojtor István regényéről, mely a KFT gondozásában 1998-ban jelent meg.) 16: 558.

Új könyvek a KFT gondozásában: Szemere Miklós: A vadon költészete; Bojtor István: A megigézett püspök; Égerházy László: Méhhalálkönyv; Dóczi Jenő: Dédácsi idill. 17: 558.

4. A Kazinczy Ferenc Társaság céljai és tervei

Terveinkből (kapcsolatok, évfordulók, jutalmazás, olvasómozgalom, találkozók). 1: 323.

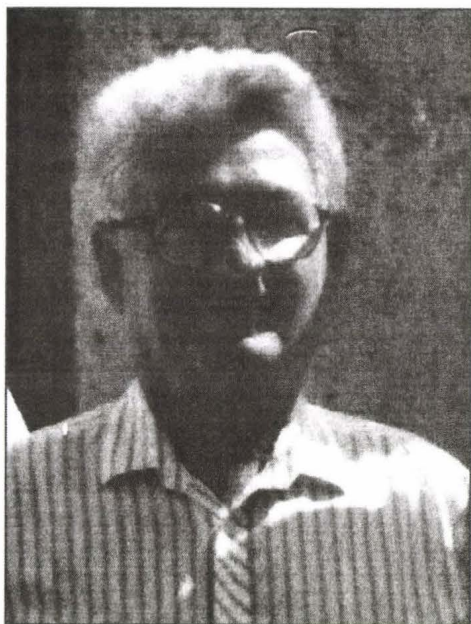
Kováts Dániel: A KFT és a népfrontmozgalom (programok, célok, formák és eszközök, tervek, honismereti mozgalom). 2: 403.

Pásztor Emil: Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. (A szerző 1994. márc. 19-én, a KFT közgyűlésén terjesztette elő javaslatát.) 6: 367.

Fehér József – Kováts Dániel – Pásztor Emil – Radványi György: A széphalmi Magyar nyelv Múzeuma tématerve. (A KFT védnökséget vállal a létesítendő múzeum és programja felett.) 12: 317.

Szerkesztői közlemény: Épül a magyar nyelv kincsesháza Széphalmon (fényképekkel gazdagon illusztrálva). 17: 556.

Szeretettel köszöntjük Dankó Géza tanár urat,

évkönyvünk hűséges munkatársát 80. születésnapja alkalmából. Baján született 1928. november 30-án, de már gyermekkorában Kecskemétre került, ahol édesapja a katonazenekar tehetséges és sokoldalú vezető tagjaként szolgált. Ott a piaristák növendéke lett, 1948-ban tett érettségi vizsgát kitűnő eredménnyel. Útja a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára vezetett, ahol magyar–francia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Tanári pályáját a Bodrogházban, a cigándi általános iskolában kezdte, ott ismerkedett meg feleségével, Lakatos Julianna tanárnővel. Házasságukból két gyermek született; Tamás a jogász hivatást választotta, Zsuzsanna a szülők útját folytatva pedagógus lett. Három unoka szeretete veszi körül a családfőt. Cigándról Jakabszállásra, majd Kecskemétre kerültek, miközben a tanár úr a szegedi egyetemen angolból is középiskolai tanári diplomát szerzett. Dankó Géza a városban közmegbecsülésnek örvendő, kitüntetésekkel elismert tanárként, a kecskeméti Bányai Júlia Gimnázium igazgatóhelyetteseként ment nyugdíjba.

A Nagyalföld szívében élve sem szakadtak meg kapcsolatai Zemplénnel. Kiváló szakmai felkészültségét éveken át kamatoztatta a Sárospataki Nyári Kollégium tanáraként, ahol a nyugati magyarság fiait és leányait tanította anyanyelvünkre. Alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak, s érdekes, finom tollal megírt esszéikkel, hézagpótló mutatókkal gyarapította már eddig is évkönyveink tartalmát. Munkálkodására ezután is igényt tartunk.

Születésnapján baráti szeretettel köszöntjük, szívből kívánjuk, hogy adjon neki a Teremtő minél zavartalanabb egészséget, további hosszú, boldog éveket családja körében – mindannyiunk hasznára és örömére!

A Szerkesztő

Évkönyvünk 18. kötetének munkatársai:

- Dr. BALÁZS GÉZA egyetemi tanár, Budapest
 Dr. BALÁZS ILDIKÓ főiskolai tanár, Nyíregyháza
 Dr. BARSZ ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr
 Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 Dr. BÍRÓ FERENC professor emeritus, Budapest
 Dr. BOJTOR ISTVÁN ref. lelképásztor, Fony
 Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
 CZENTHE BÉLA (1966–1988) költő
 CSEH KÁROLY költő, tanár, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA egyetemi docens, Budapest
 DAMJANOVICS JÓZSEF gör. kat. paróchus, Sűjhely
 DANKÓ GÉZA ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
 Dr. DEBRECZENI ATTILA egyetemi tanár, Debrecen
 Dr. DEME LÁSZLÓ nyelvész professor, Budapest
 Dr. DIÓSZEGI GYÖRGY jogtanácsos, Budapest
 DIÓSZEGI KRISZTINA joghallgató, Budapest
 DUDÁS SÁNDOR költő, Bükkábrány
 DUKRÉT GÉZA tanár, helytörténész, Nagyvárád
 EVVA MARGIT helytörténész, Encs
 FÁBIÁNNÉ dr. SZENCZI IBOLYA tanár, Csongrád
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, ny. tanár, Balatonszemes
 Dr. FILEP ANTAL etnográfus, egyetemi tanár, Budapest
 FINTA ÉVA költő, tanár, Sárospatak
 Dr. FRIED ISTVÁN professor emeritus, Szeged
 Dr. GÁLFY ADORJÁN ny. könyvtáros, Monterey, USA
 GECSEI KOLOS gimnáziumi tanár, Győr
 Dr. GRÉTSY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Budapest
 GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS történész, Debrecen
 Dr. GYULAI ÉVA történész egyetemi tanár, Miskolc
 HALÁSZI ALADÁR tanár, történész, Tiszaújváros
 HALÁSZ PÉTER etnográfus, főszerkesztő, Budapest
 HORVÁTH IRINGÓ iparművész, Kolozsvár
 Dr. HÖRCSIK RICHÁRD polgármester, Sárospatak
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 KÁLI SÁNDOR költő, Miskolc
 KARCSAI NAGY ÉVA, a Magyar Rádió munkatársa, Miskolc
 Dr. KATONA KÁLMÁN költő, jegyző, Borsodivánka
 Dr. KAZINCZY FERENC A. G. kutatómérnök, Stockholm
 KELEMEN ERZSÉBET költő, tanár, Debrecen
 KELLER PÉTER, Gárdonyi Géza dédunokája, Budapest
 KESZEI ISTVÁN (1935–1984) költő
 Dr. KÉZI ERZSÉBET főiskolai docens, Sárospatak
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtárigazgató, Sárospatak
 Dr. KISS LÁSZLÓ orvos-történész, Csilizradvány
 Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Sárospatak
 Dr. KONCZ GÁBOR alapítványi igazgató, Budapest
 Dr. KONCZ SÁNDOR (1913–1983) teológiai tanár
 KOVÁCS ELEONÓRA levéltáros, Székesfehérvár
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 KOVÁTS LÓRÁNTNÉ (1910–1998) háziasszony
 KŐSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 KUN MIKLÓS JENŐ Pósa-kutató, Budapest
 LAVOTHÁNÉ dr. JÁGER KATALIN főisk. docens, Sapatk
 MARTINÁK JÁNOS ny. tanár, Sárospatak
 MARTINÁK JÁNOSNÉ ny. tanár, Sárospatak
 MEZEY ISTVÁN grafikusművész, Kazincbarcika
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
 NAGY GÁSPÁR (1949–2007) költő
 NAGY LEVENTE tanár, nyelvész, Budapest
 NYIRI PÉTER tanár, muzeológus, Sátoraljaújhely
 Dr. ÓDOR FERENC megyei közgyűlési elnök, Miskolc
 OLÁH TAMÁS történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
 OROSZNÉ PREPOG ERIKA múzeumvezető, Tarcál
 Dr. ÖTVÖS LÁSZLÓ lelkész, egyháztörténész, Debrecen
 Dr. PÉNTEK JÁNOS professor emeritus, Kolozsvár
 POLNER ZOLTÁN költő, újságíró, Szeged
 POZSGAI GYÖRGYI költő, tanár, Budapest
 Dr. PRAZNOVSZKY MIHÁLY irodalomtörténész, Veszprém
 RADVÁNYI GYÖRGY DLA építész-tervező, Budapest
 Dr. SCHNEIDER MÁRTA szakállamtitkár, Budapest
 Dr. SÍPOS LAJOS egyetemi tanár, Budapest
 Dr. SÓLYOM LÁSZLÓ köztársasági elnök, Budapest
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ LAJOS (1908–1996) ref. lelképásztor
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1901–1865) teológiai tanár
 SZAMOSVÖLGYI PÉTER polgármester, Sátoraljaújhely
 SZATMÁRI EMÍLIA gimn. tanár, Sárospatak
 Dr. SZATHMÁRI ISTVÁN professor emeritus, Budapest
 Dr. SZILÁGYI MÁRTON egyetemi docens, Budapest
 Dr. TAMÁS EDIT történész-főmuzeológus, Sárospatak
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. UGRAI JÁNOS egyetemi adjunktus, Miskolc
 Dr. ÚJSZÁSZY LÁSZLÓ főorvos, Miskolc
 Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 VÁLYI PÁL (1811–1864) ref. lelkész
 VINCZE TAMÁS középiskolai tanár, Debrecen
 Dr. VIZI E. SZILVESZTER orvos-akadémikus, Budapest
 ZELENÁK ISTVÁN tanár, Tokaj

Az évkönyv kiadásának támogatói: az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra kollégiuma, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítványa és a Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Szövegszerkesztés: Fortuna 97 Bt., Szeged • Nyomás és kötés: Átrium Dekor Bt., Szeged

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből	265
GYULAI ÉVA: A sárospataki jezsuiták elűzése, 1707. április 10.	275
DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA: Magyar nemességet szerző görögök	291
OLÁH TAMÁS: Polonikák Zemplén Levéltárában	305
UGRAI JÁNOS: Komjáthy Ábrahám a gyermekek neveléséről	309
ZELÉNÁK ISTVÁN: Adalékok Erdőbénye 18. századi történetéhez	317
HORVÁTH IRINGÓ: Uzdiszentpéter 18. századi textíliái	331
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Almási Balogh Pál úti élményei német földön	341
DAMJANOVICS JÓZSEF: Egy szolgálatra szegődött ember újhelyi éve (Miklósy István)	351
VINCZE TAMÁS: Mitrovics Gyula és a nőnevelés	365
BARSI ERNŐ: A Pataki Kollégium szerepe a néprajzi gyűjtőmunkában	375
SZABÓ LAJOS: Magyar mondák Krisztus Urunkról	383
POLNER ZOLTÁN: Népi imádságok és a Krisztus-legendák szentjei	387
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: A Teréz-napi búcsú Tarcalon	393
TAMÁS EDIT: Adalékok Kaposkelecsény népességtörténetéhez	399
BENCsik JÁNOS: Erőszakos irányítás és szövetkezés a mezőgazdaságban (Tarcál 1955)	407

TÜKRÖK ÉS TANÚK

VÁLYI PÁL utazási emlékeiből (1841–42) V. Közzéteszi Csorba Csaba	413
FEHÉR JÓZSEF: Borúth Elemérről, domborműve ürügyén	429
SOMOGYI GÁBOR: Porcs János miskolci lelkész, tanár önéletírása	435
KÖSZEGHY ELEMÉR: Ifjúságom kedves emlékei	445
SZABÓ ZOLTÁN: Szabó Béni brassói szűcsmester önéletrajzából	457
KOVÁTS LÓRÁNTNÉ: Történelmi idők Kassán (1938–1944)	475
GÁLFFY ADORJÁN: „Két világ között.” Menekülés a kommunizmusból 1956-ban	485

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy apokrif naplója	495
TUSNÁDY LÁSZLÓ: A magyar irodalomtörténet összegzése (Dávidházi Péter monográfiája)	497
NYÍRI PÉTER: Cseh Károly Atlantisz felé című műfordítás-kötetéről	504
POZSGAI GYÖRGYI: Emlékek panteista körmenete (Cseh Károly verseskötetéről)	505
Két könyv két Kazinczy-emlékhelyről	511
KOMÁROMY SÁNDOR: Két könyv a határon túlról	512
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Finta Éva: Párkák	514
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Csohány János tanulmányai Debrecen reformátusságáról	518
KELLER PÉTER: Ma a jegenyefát ünnepeljük. Gárdonyi Géza emlékezete	520
DUKRÉT GÉZA: A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia Érsemjénben	521
Társaságunk új tiszteletbeli tagjai: dr. Bíró Ferenc és dr. Jakab István	523
Száz éve született dr. Szabó Lajos (Emléknep Kassán)	524
EVVA MARGIT: Emlékezés egy vidéki körorvosra	525
BOJTOR ISTVÁN: Csíha Kálmán (1929–2007)	527
LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN: Kalász Lászlóra emlékezünk	539
KARCSAI NAGY ÉVA: Nagy Géza emlékrálálkozó	541
FILEP ANTAL: Détsy Mihály öröksége	543
Búcsú Tellingér Istvántól	552
DANKÓ GÉZA: A Kazinczy Ferenc Társaság élete és tevékenysége évkönyveink tükrében	553

KÖLTŐINK

CZENTHE BÉLA (434), CSEH KÁROLY (200. 374), DUDÁS SÁNDOR (364), FICSOR MIKLÓS (74),
 FINTA ÉVA (132), ILLÉS LÁSZLÓ (41), KÁLI SÁNDOR (350), KATONA KÁLMÁN (228), KESZEI ISTVÁN (252)
 MARTINÁK JÁNOS (34), NAGY GÁSPÁR (1), POZSGAI GYÖRGYI (264) és TUSNÁDY LÁSZLÓ (68)

Széphalom

új kincssel gyarapodott: 2008. április 23-án megnyitotta kapuit a Kazinczy Emlékkertben a *Magyar Nyelv Múzeuma*. Ha arra gondolunk, hogy Társaságunk közgyűlésén 1994. március 19-én hangzott el dr. Pásztor Emil tagtársunk javaslata, hogy hét évvel később, 2001. szeptember 21-én helyezték el az épület alapkövét, s hogy ezután újabb hét esztendő kellett az épület fölavatásáig, akkor akár elégedetlenkedhetnénk is a megvalósulás meg-megtorpanó lendülete miatt. Ha azonban ma belépünk a Radványi György által tervezett impozáns épületbe, akkor mégis egyértelmű örömezzettel tekintünk körül. Tizennégy esztendő nem is olyan nagy idő a pénzügyi forráshiánnyal küszködő mai magyar valóságban, s sokunknak adott hitet ennek az álomnak a megvalósulása ahhoz, hogy nemzeti ügyeinkben érdemes szívós kitartással munkálkodni.

Érthető szerkesztői törekvés, hogy évkönyvünkben most sorra megszólaltatjuk az avatóünnepség szereplőit; megosztjuk olvasóinkkal annak a sok száz embernek az örömét, akik áprilisban messzi földről eljöttek Széphalomra azon az emlékezetes ünnepen. Gondolatban csatlakozunk a több ezer látogatóhoz, akik érdeklődésüktől vezérelve az utóbbi félévben már beléptek a frissen emelt falak közé. A tervek szerint kötetünk megjelenésének idejére elkészül az első állandó kiállítás, s utána időről időre újabb látnivalókkal gyarapszik kulturális életünknek ez az egyedülálló intézménye. 2002-ben évkönyvünk lapjain bocsátottuk közre elgondolásainkat az új múzeum tartalmi és szervezeti alapkérdéseiről, s a jövőben is szívügyünknek tekintjük a magyar nyelv kincsesházát illető tematika napirenden tartását, a Magyar Nyelv Múzeuma erkölcsi, szakmai támogatását.

Idei, 18. évkönyvünk közleményei a továbbiakban – a Kazinczy Ferenc Társaság célkitűzéseinek, negyedszázados hagyományainak megfelelően – anyanyelvi örökségünkkel, mai nyelvhasználatunk jelenségeivel, a névadó Kazinczy Ferenc életművével, a zempléni-abauji régió szellemi hagyományaival, népének sorsával és kultúrájával foglalkoznak. Hírt adunk új kiadványokról, közreműködésünkkel létrejött konferenciákról. Régi és új szerzőinknek hálásan köszönjük az önzetlen támogatást, az olvasóknak pedig szeretettel nyújtjuk át az elmúlt esztendő termését – bízva a folytatás lehetőségében.

A Szerkesztő

HU ISSN 0237 –6237

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke
KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

H 3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11.
Pf. 40. Telefon: 47/322-351